MERKELIS RAČKAUSKAS

Užrašai

DVIDEŠIMT METŲ (1885–1905)
ŽEMAITIJOS UŽKAMPY

Vilnius, 2008

UDK 888.2-94
Ra46

Knygos leidimą parėmė
LIETUVOS RESPUBLIKOS
KULTŪROS MINISTERIJA

LITUANISTIKOS TRADICIJŲ
IR PAVELDO ĮPRASMINIMO KOMISIJA

Projekto iniciatorė
BIRUTĖ VAGRIENĖ
(Venclovų namai-muziejus)

Parengė
TOMAS VENCLOVA

Redaktorė
ILONA ČIUŽAUSKAITĖ

Dailininkas
ROKAS GELAŽIUS

Nuotraukos iš Andriaus Cvirkos asmeninio archyvo

© *Tomas Venclova, parengimas*, 2008
© Andrius Cvirka, nuotraukos, 2008
© Rokas Gelažius, dailininkas, 2008
© Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008

ISBN 978-9955-698-74-6

TURINYS

Atmintis bunda dukart: Merkelio Račkausko atsiminimai • *Egidijus Aleksandravičius* 9

I • *Šiaudinės bažnytkaimis – Prarasta bajorystė – Lenkavimas – Persikeliame į Janapolę – Zakristijono Lileikio šeima – Mergininkas Knizelis – Dovanojimo raštas liokajui Kazlauskiui – Senelės Kovnackienės buitis – Renku duoklę per Varnių atlaidus – Žaidimai su Vikčiu – Silabizavimas ir rykštė – Tėvo vargonai – Pamėgstu muziką – Agapitas ir Donatas, muzikos donkichotai – Kelionė į Šiaulius – Sunkus motinos darbas* 27

II • *Mokyklos draugai – Bičiulystė su Kuokštu – Motinos kelionė į Odesą – Dėdė Fortunatas – Bedeliai – Šiaulių gaisras – Tėvo negalavimai ir jo naujas darbas Kurtuvėnuose – Inspektorius Frankenas – Kurtuvėnų buitis – Bajorė Charževska ir jos vaikai – Brolis Lionginas pašalinamas iš gimnazijos – Balandžių medžioklė varpinėje – Zakristijono Paliulio papročiai – Paskutinė rykščių porcija* 46

III • *Esame išvaryti iš namų – Sodiečio Petruičio laimėjimas prieš grafą – Kunigas Juozas Tumas Kurtuvėnuose – Grįžtame namo – Brolio išdaigos ir išvykimas – Nauji pažįstami Šiauliuose: Jakševičienė, Jamontas, Stšigockiai – „Švedų" luomas – Nederama knyga – Sunkiai sergu – Vyskupas Antanas Baranauskas – Skynimuose – Girnikų kalne – Eigulys Budreckis – Grafiukai – Bajorė Limantienė ir jos dukters vestuvės* 67

IV • *Egzaminai – Stojimas į gimnaziją – Prie vargonų – Tarnyba pas plento prižiūrėtoją Zaleckį – Vincentas ir Hanusia – Menkas uždarbis – Su Jurgiu Jonaičiu į Papilę – Teklė Medekšaitė – Ubagynas – Jurgio ir Teklės nuotykiai – Pas trobelninką Baukų – Siaubo istorijos – Traukinyje* 88

V • *Kalniškių dvare – Pas senelę – Gaunu metrikus – Muzika ir maudynės – Jurgio tėviškėje – Gražuolė Marcelė – Esu priimtas į gimnaziją – Iš Šiaulių gimnazijos istorijos – Mokinių bendrabutis – Vyresnysis Steponas Kairys – Kiti bendramoksliai – Gimnazistų buitis – Neapykanta rusintojams – Piktos išdaigos – Mokytojas Ciklopas – Moksleivių pasiskirstymas grupėmis* 108

VI • *Mokslas ir lektūra – Dviratis – Lotynų kalbos pataisa – Stanislavos Pečkauskienės bendrabutyje – Pažintis su Marija Pečkauskaite – Broliai Šukštos – Išsimušu į pirmuosius mokinius – Draugystė su Chominskiu – Sulino ir Sofijos Pečkauskaitės romanas – Mokinių žurnalas – Išprotėja gimnazistas Sabotkovskis – Marija Pečkauskaitė ir kunigas Bukontas – Pas podžių Kantautą – Kaimiška medicina – Droviuosi motinos – Pečkauskų nelaimės – Esu mokytojas Storoženkų šeimoje – Nepaprasta mergaitė Marusia Storoženko* 131

VII • *Keičiasi mano pasaulėžiūra – Aleksandra arba Olieńka Šukštienė – Vykstu dirbti į Pavyšnį – Kaip vežėjas Baltras panelę Feliciją gelbėjo – Dvarininkės Čapskienės ir pono Ragausko istorija – Lietuviškasis Čičikovas iš Brazilkos – Pavyšnyje pas Šukštas – Maldingieji Petkevičiai – Mano abejingumas tikybai – Mokiniai atsisako lankyti cerkvę* 157

VIII • *Olieńkos vedybinis gyvenimas – Jos charakteris – Pamokos – Vladekas ir Marynka – Savotiški santykiai su Olieńka – Gegužinės pamaldos – Olieńkos vardadienis – Bajorų pašnekesiai – Ponas Huvaltas apie cicilikus – Pavyšnio apylinkės – Grįžtu į Šiaulius – Šykščioji Jakševičienė ir jos bičiulės – Platoniška naktis su Olieńka* 178

IX • *Tarnaitė Anusia – Cimkovskio knygynas – Jaunesniosios Pečkauskaitės bėda – Mikulskis pasakoja apie Palangos progimnazijos papročius – Bajoriuko konfliktas su mokytoju – Čiuožykloje – Kaip aš vos nesušalau pakeliui į Kurtuvėnus – Lietuviškai nusiteikęs kunigas Vizbaras – Su broliu pas grafienę – Etiketo klaidos – Deklamuoju Nekrasovą ir Gogolį – Vėl Pavyšnyje – Amžinas kalendorius – Prie Kražantės – Nuotykis Olieńkos kambaryje – Mano pavyduliavimas* 201

X • *Studentas Rozovas – Bedievis kerdžius Vincentas – Jaunesniosios Pečkauskaitės apsilankymas – Esu kviečiamas kompanionu Kurtuvėnų grafienės sūnui – Santykiai su Olieńka vis painesni – Jos vyras veža mane į Kurtuvėnus – Apmąstau Pavyšnio patirtį – Grafienė Pliater-Zyberk, jos sūnus ir jos papročiai – Prašmatniame name Šiauliuose – Miesto kraštovaizdis* 226

XI • *Naujas gyvenimo laikotarpis – Esu įtariamas socializmu – Draudžiamosios knygos – Klasikinės gimnazijos tvarka – Susidomiu astronomija – Filosofiniai pašnekesiai su Mečislovu Bortkevičium – Pamokos grafiukui Kocio – Apsilankymas Savičių namuose – Pirkliška buitis – Netikėtas pasiūlymas – Pirklys kėsinasi į žmonos gyvybę* 248

XII • *Dėstymas Milvydui – Pianistė Jakubauskaitė – Pratinuosi skambinti – Pirmasis apylinkėje gramofonas – Altarista Dovnarovičius ir jo gaspadinė – Kunigų vaišės – Gaunu fortepijoną – Nelaimė jį gabenant ir tos nelaimės pasekmės – Virtuozo Slivinskio koncertas – Bajoriukas Šabūnas – Rizikingos pramogos pirtyje – Tolimos kelionės projektas* 273

XIII • *Žygio maršrutas – Vilniuje – Paminklai Muravjovui-Korikui ir Katarinai II – Stačiatikiškos miesto įžymybės – Šabūnas rodo mums tikrąjį Vilnių – Ginčas dėl katalikybės ir stačiatikybės – Per Gomelį garlaiviu į Kijevą – Muzikos instrumentų krautuvė Kreščatike – Pečerskaja lavra – Šabūno išdaigos su šventojo barzda – Kremenecis – Počajivas ir jo stebuklai – Palaidas broliukų gyvenimas – Bortkevičiaus laisvamaniškos šnekos – Puota Počajive – Konfliktas dėl rūkymo ir Šabūno gudrybė – Grįžimas* 294

XIV • *Studentai politechnikai – Kunigas Skvireckas ir vikaras Armalis pažindina mane su lietuvių literatūra – Akloji Morta, mano lietuvių kalbos mokytoja – Žemaičių katalikybė – Filosofinis ginčas dėl skylės – Šv. Jokūbo atlaidai – Patriarchalinių santykių galas – Mišios ir kunigo Nacickio pamokslas – Davatka Barbė, jos „nuodėmė" ir „atgaila" – Susitinku Povilą Višinskį – Apie jo džiovos priežastis – Kunigo Verblovskio anekdotas – Višinskis laisvamanis – Jo derybos su grafiene* 322

XV • *Povilo Višinskio biografija – Jo pažiūros ir visuomeninis veikimas – Garduose su agronomu Tonkeliu ir jo seseria – Vėl pas Zažeckį – Vincento ir Hanusios likimas – Repetitoriaus žydo Rafaelio Kairovskio buitis, gabumai, pasaulėžiūra – Vladimiras Labanovskis ir jo lietuviškas patriotizmas – Pokalbis su bičiuliais apie visatą, atsitiktinumą ir tikslingumą* 349

XVI • *Nusisamdau namų mokytoju pas ponią Rembovską iš Pašušvio – Nešvara ir prancūziškos pretenzijos – Stefanas ar Etjenas Rembovskis – Gyvenimas pusbadžiu – Jaunasis Vensanas, arklių mėgėjas – Ūkvedys Gimbutas – Ironiškas jo požiūris į ponų šeimą – Gimbuto sesuo davatka – Panelė Inka – Karasinskio valsai ir kitokia muzika – Incidentas jodinėjant – Gimbutaitės meilė prancūzų kalbai – Šykštuoliškas atsilyginimas* 370

XVII • *Jonas Jablonskis Šiauliuose – Gimtosios kalbos ratelis – Jablonskio susikirtimas su Voldemaru – Mano vienintelis eilėraštis – Baigiamieji egzaminai – Šiaulių gegužinė – Politinės kalbos – Mikas Petrauskas – Mečio Bortkevičiaus pastangos tapti dailininku ir liūdna jų pabaiga – Povilas Višinskis netenka darbo pas Kurtuvėnų grafienę – Stoju į jo vietą* 403

XVIII • *Planuoju kelionę į Užkelmius – Sodininkas Sadovskis ir jo dukra Mania – Skolinuosi dviratį iš grafiuko Kocio – Smėlėtu vieškeliu – Avarija – Susitinku su draugais – Dvarininkė Tepkevičienė ir jos baisi liga – Grįžtu į Kurtuvėnus* 419

XIX • *Vykstame kalėdoti su broliu Lionginu – Prie Šatrijos kalno – Liongino vaidybiniai gabumai – Istorijos apie stebuklingas bausmes bedieviams – Luokėje pas senelį Jūzapą – Jo nenusisekusios vedybos – Pasakojimai apie 1831 ir 1863 metų sukilimus – Fotografas iš Telšių – Luokės klebono šykštumas – Šiurpi Kovnackių giminės legenda – Paskutinį sykį matome senelę Šiaudinėje – Papilės klebonas Petras Jurskis – Vikaro mirtis konfratrams bekortuojant – Liongino būdas – Lieplaukėje pas gražiąją gaspadinę Agniešką* 432

XX • *Panelė Kymantaitė ir jos dėdė – Neeilinė Kymantaitės asmenybė – Žygis į Kulius – Dar vienas filosofinis ginčas – Sustojame Žlibinų filijoje – Kantaučių klebonas ir jo liga – Per Varnius į Pabiržulį – Turtingojo Platakio sodyboje – Jo žmona, meilužė Morta ir neteisėtas kūdikis Petriukas – Senasis ir jaunasis Platakiai – Jaunojo Dzidoriaus keistas likimas ir mirtis Paryžiuje – Liekame Pabiržuly ilgesniam laikui* 458

XXI • *Pavojingas irstymasis Biržulio ežere – Kelionė į Palangą – Platakio daina – Kretingoje, grafo Tiškevičiaus šiltnamiuose – Pirmąsyk matome jūrą – Anuometiniai Palangos kurorto papročiai – Susitinku Olieńką – Nuo jūros grįžtame drauge – Meilės istorijos galas – Mokytojauju pas Pliaterius-Zyberkus – Trys mano auklėtiniai – Grafienės konfliktas su gražuole Emilija – Seku Višinskio pavyzdžiu – Ištaisau grafienės klaidą savo nenaudai – Instruktorius Emblikas iš Revelio – Grafų idilijos pabaiga – Beržanskiai iš Pluogų ir jų genealogija – Maldelė nuo perkūnijos – Pirmieji artėjančios 1905 metų revoliucijos atgarsiai* 489

Rengėjo pastabos 521
Asmenvardžių rodyklė 523

ATMINTIS BUNDA DUKART: MERKELIO RAČKAUSKO ATSIMINIMAI

***

Jei nuo Kauno geležinkelio stoties pabandytume pasiekti Nemuną kertantį Čiurlionio tiltą, prieš akis atsivertų romantiškas vaizdas. Plačioje kairiojo kranto panoramoje iškiltų monumentalus medžiais apaugęs šlaitas, perkirstas ne mažiau įspūdingos naujojo *Europos prospekto* estakados. Laiko užmiršto peizažo senatvės egzotika ir modernybės pjūvis čia gerai jaučiamas. Istorija čia it kokioje svarbiausio pasakojimo paraštėje paliko dar ne itin gerai perskaitytas pastabas.

Kadaise šis šlaitas priklausė bajorams Godliauskams, o vėliau, XIX amžiaus pabaigoje, jį iš naujo atrado ir kazematų urvais išrausė Romanovų Rusijos tvirtovės statytojai. Sovietų valdžios pastangomis čia radosi karinių sraigtasparnių remonto gamykla, užėmusi negailestingai didelius plotus, iki šiandien žymimus įvairių epochų griuvenomis. Čia ilgus dešimtmečius atvirame ore buvo bandomi helikopterių varikliai, kylančių ir tupiančių karo paukščių sparnai draskė kaimynystės tylą, lygiai kaip netolimų skerdyklų, vadintų Kauno mėsos kombinatu, smarvė vakariui pūstelėjus apnuodydavo liepžiedžių kvapą. Fredos dvaro ir tvenkiniais išraižyto parko likimas nebuvo itin negailestingas – išliko viskas, kas gali autentiškai sulaukti atgimimo laiko. Kita vertus, varganos posovietinės kaimynystės, apleistų gatvelių be lietaus kanalizacijos nuotaikos vis dar nelinksmos, kaip ir daugelyje kitų Kauno ir Lietuvos vietų, esančių toliau nuo centro.

Nuo Nemuno pusės ropščiantis į šlaitą, naujojo Europos prospekto kairėje nesunkiai matyti betoniniai laiptai, kuriais Fredos žmonės leisdavosi žemyn prie Nemuno ar kildavo atgal. Šlaito viršuje laiptai atveda į medžių guote prasidedančią Grybausko gatvę, kur tarp kitų Smetonos laikais iškilusių statinių stovi senas medinis namas, pažymėtas trečiuoju numeriu ir balta memorialine lenta. Ji primena praeiviams,

kad kadaise, prieš Antrąjį pasaulinį karą, čia gyveno lietuvių rašytojas Petras Cvirka.

Turistai čia beveik nesilanko. Gal todėl, kad skirtingai nei dėl kitos talentingos plunksnos meistrės Salomėjos Nėries, kaip ir šmaikštuolis Cvirka pasukusios į tarnystę sovietiniams okupantams, niekas šiandienėje Lietuvoje dėl jo nesiginčija per literatūros pamokas. Ar savo tautos išdavystė ir rašytojo talentas yra kaip nors susiję dalykai? Gal nuostabi poezija, kurią rašė būsimoji Stalino saulės apdainuotoja, nėra it medus, kurį deguto šaukštas visiems laikams apkartina?

Galime klausti dar kitaip: gal šis augalijoje kukliai pasislėpęs namas pamirštas dėl to, kad tik dabar skaitytojams į rankas atiduodami tikrojo šeimininko Merkelio Račkausko atsiminimai? Iš tiesų atmintys ir užmarštys susisluoksniuoja mūsų vaizduotėje it kokie sąnašų klodai, o jų kompozicija dažnai priklauso nuo visiško atsitiktinumo. Račkauskas gerai suprato, ką tokie atsitiktinumai reiškia. Nors retai, tačiau nuoširdžiai *Užrašuose* jis dalijosi su būsimu skaitytoju savo išmintimi, palydėdamas kokį tolimos vaikystės siužetą arba nuotykį. Kaip antai kelionė fortepijonu pakrautomis rogėmis iš Kurtuvėnų į Šiaulius. Ties Bubiais *rogėms paslydus, tas subtilus, bet sunkus instrumentas griūdamas vos* ne mirtinai įmurdė atsiminimų autorių į pilną sniego griovį. Ir čia it kokiame klasikiniame tekste sekė moralas:

> Daug kas gyvenime priklauso nuo pačių, atrodytų menkiausių, nereikšmingiausių dalykų. Nors ir dabar: rogių nusmukimas į griovį savaime nieko ypatingo nereiškė. Tačiau dėl to paslydimo fortepijonas įlenkė man krūtinę, kuri ateityje pasirodė neatspari plaučių ligoms. Gal dėl to drėgname Peterburge gavęs džiovą turėjau keltis į sausesnę vietą, į Odesą; dėl to ten teko ir mokslus baigti, dėl to Odesos mokslo apygardos gimnazijose teko mokytojauti visą vienuolika metų. Jei rogės nebūtų paslydusios, kitaip būtų mano gyvenimas susiklostęs... Žinoma, šiuo atveju galima ir kitaip išvedžioti, galima surasti ir gilesnių priežasčių, pvz., mano palinkimą į muziką; jei jo nebūčiau turėjęs, nebūčiau tempęs fortepijoną į Šiaulius, rogės nebūtų įslydusios į griovį ir t. t.[1]

Atmintis, kaip ir pats gyvenimas, yra pilnas atsitiktinumų. Neatmestina ir tokia prielaida: kaip Grybausko gatvės namas Nr. 3 slepiasi didelių eglių paūksmėje, taip Merkelis Račkauskas ilgai buvo beveik užstotas garsesnių gentainių, net jei du jo žentai – rašytojai Petras Cvirka ir Antanas Venclova – kadaise, o dabar anūkas Tomas Venclova buvo ir yra garsūs plunksnos meistrai. Atsitiktinumas ar ne, kad šiandien iš tiesų atsiranda vilties, jog įspūdingi *Užrašai*, perkeliantys skaitytoją

[1] Merkelis Račkauskas, *Užrašai. Dvidešimt metų (1885–1905) Žemaitijos užkampy*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 285.

į lemtingus tautos atgimimo ir modernizacijos priešaušrio dešimtmečius, grąžins skaitančių lietuvių atminčiai ir tų memuarų autorių. Galime neabejoti dėl vieno: Račkausko *Užrašai* yra vienas įspūdingiausių šio žanro pavyzdžių lietuvių kultūros ir literatūros istorijoje. Jie atgula greta 1938 metais pasirodžiusių Mykolo Biržiškos jaunystės metų atsiminimų[1], kurie buvo savotiškas pavyzdys (o gal ir ambicingas iššūkis) jaunesniam jo bendramoksliui Šiaulių gimnazijoje.

Užrašų struktūra yra šiek tiek nulemta Tomo Venclovos, kuris (kaip pats prisipažino šių eilučių autoriui ir teksto rengėjams) suskirstė juos į skyrelius, suteikdamas rankraščiui tokią formą, kuri buvo būdinga labiau tiems laikams, kuriuos autorius prisiminė, o ne tiems, kuriais gyveno. Rašytojas ir Jeilio universiteto literatūros profesorius vis dar prisimena ir laukinėje augalijoje skendėjusius Fredos šlaitus, kuriais straksėjo viešėdamas senelio namuose. Iš vaikystės atklysta ir rimto erudito, daugiakalbio klasikinės filologijos tyrėjo, jautraus muzikos žinovo, *griežto sau ir aplinkai žmogaus prisiminimas.*

Kone pusamžis praėjo nuo tada, kai Račkauskas parašė memuarus. Ar reikia komentuoti, kokie tai buvo laikai? Net sovietinės Lietuvos ministro Antano Venclovos uošviui neturėjo pristigti prieštaringų laikotarpio vertinimų. Jau pirmaisiais sovietų okupacijos metais buvo konfiskuotas jo *Anthologia latina* trečiojo tomo (1940) tiražas[2]. Šiandien pravartu suvokti, kad svarbu yra ne tik tie laikai, kuriuos autorius įžvalgiai ir taikliai aprašinėja, bet ir tai, kada jis tai daro. Stalinizmo epochoje vaikystės atsiminimais buvo atsargiai dalijamasi. Štai kodėl *Užrašai* tartum dukart budina kultūrinę mūsų atmintį: pirmąkart – kai labai netikėtais rakursais atidengia tautinio Atgimimo kasdienybę, antra – kai mąstoma apie tų atsiminimų formas tais tamsiais komunistinio siautėjimo laikais. Kita vertus, *Užrašai,* matyt, neatsirado akimirksniu. Kai kurios vietos ir posakiai perša mintį, kad memuarų epizodai galėjo būti rašomi tuo metu, kai sovietų Lietuvoje dar ar jau nebuvo (galbūt vokiečių okupacijos metais), nes vargu, ar stalinizmo represijų akivaizdoje rusų kolonistai būtų vadinami *burliokais* ir panašiai.

Gyvenimas pilnas atsitiktinumų. Tai pat ir buvusių gyvenimų atsiminimai. Tik istorija kartais primeta iš viršaus tokį tvarkingą, susistemintą ir tariamai aiškų praeities pasakojimą, kuris su tikrovės užkaboriais turi ne daug ką bendra.

Dažnai sakoma, kad kiekviena karta iš naujo rašo savo istoriją. Galima pridurti dar štai ką: kiekviena karta iš naujo skaito laike tolstančius

[1] Mykolas Biržiška, *Anuo metu Viekšniuose ir Šiauliuose,* Kaunas, 1938.

[2] *Lietuvių enciklopedija,* Lietuvių enciklopedijos leidykla, t. XXIV, 1961, p. 326.

atsiminimus. Vienaip Račkausko *Užrašai* galėjo būti skaitomi tada, kai *jie buvo parašyti, kitaip – po pusamžio, pasikeitus kelioms kartoms ir* – bent kartą – visai mūsų gyvenimo sandarai.

***

Merkelis Račkauskas gimė 1885 m. sausio 18 d. Šiaudinės bažnytkaimyje, anuometiniame Šiaulių apskrities Papilės valsčiuje. Jo tėvų šeima buvo it koks žemaičių visuomeninės tradicijos pavyzdys. Tradicija, kuri leido skirti žemaičius nuo kitų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės palikuonių, gali būti iliustruota labai specifiniais bajorijos ir valstiečių *santykių pavyzdžiais. Kadaise prof. Jurgis Lebedys – puikus XIX amžiaus literatūros ir kultūros žinovas* – juos spalvingai ir taikliai atskleidė Simono Stanevičiaus biografijoje. Gausi ir neturtinga žemaičių bajorija ir turtingųjų valstiečių sluoksniai nebuvo labai atitolę. Nuskurdusio bajoro dukra be pasipūtimo tekėjo už pasiturinčio valstiečio sūnaus. Todėl *luominiai barjerai nebuvo labai aukšti, o bajoriškos kultūros slenksčiai* kartais buvo visai nedideli. Kaip tik dėl to žemaičiai ilgainiui suvaidina tam tikrą keltininkų tarp senosios LDK kultūros ir naujosios Lietuvos vaidmenį. Taikliai Mykolo Biržiškos pasakyta, kad XIX amžiaus tautinio Atgimimo priešaušryje

> vyrauja žemaičiai, kurie tuo metu, kaip žinome, dėl Prūsų ir Kuršo artumo labiausiai ūkyje pakilę, mažesniu skirtumu tarp bajorų ir nebajorų, lengvesnėmis baudžiavomis [...] dažnomis ir sodiečiams prieinamomis mokyklomis, čia pat pasiekiamų vyskupų veikiami [...] uoliau už kitus švietėsi ir veržėsi aikštėn savu, žemaitišku veidu šiaip ar taip stengėsi atstatyti tai, „ką amžiai pagadino"...[1]

Nors Merkelio Račkausko lopšys suposi skurdžioje vargonininko trobelėje, jo motina pagrįstai didžiavosi bajoriška savo kilme iš Kaunackių, ne be liūdesio ir užsispyrimo pasitikdama varguolių likimą. Sūnums motina paliko papasakotą šeimos istoriją, kurios lemtingas lūžis buvo siejamas su 1863 metų sukilimo pralaimėjimu. Trumpas motinos giminės istorijos pasakojimas įsiterpia į *Užrašus*, stebindamas savo vaizdumu ir detalėmis. Šis pasakojimas atsiranda atsiminimų pabaigoje, aprašant kelionę po Žemaitiją su broliu Lionginu, Kauno kunigų seminarijos klieriku:

> Privažiavę Kaunatavą, sustojom paūksmėje po išsišakojusia liepa prie šventoriaus mūro, už kurio čia pat buvo matyti bajorų Kovnackių sklepas [...] Danguje – nė debe-

[1] M. Biržiška, *Lietuvių tautos kelias: į naująjį gyvenimą*, Los Angeles: Lietuvių dienos, 1952, t. 1, p. 189.

sėlio, žemėje – ramu; visas bažnytkaimis atrodė lyg išmiręs, niekur nė gyvos dvasios. Pro siaurus vartelius įėjom į šventorių, kur dešinėje stovėjo sulindęs į žemę mūrinis sklepas su nuožulniai trikampiu skardiniu stogu ir geležinėmis užrakintomis durimis. Durų viršuje – mažas grotuotas langelis, pro kurį aiškiai buvo matyti dviejų greta sustatytų karstų platūs galai. Saulės spindulys, patekęs į sklepą pro langelį, apšvietė blizgančias metalinių karstų briaunas. Karstų galuose matėsi kažkokie neišskaitomi iš tolo parašai[1].

Varganoje Račkauskų šeimos kasdienybėje išlikusi bajoriška praeitis iš tiesų skendėjo migloje it tos išdilusios ir neįskaitomos inskripcijos metaliniuose protėvių karstuose. Jauniesiems Račkauskams ta atmintis nebuvo nei kažkas itin reikšmingo, nei kėlė kokius nors nostalgijos priepuolius. Tikrovės nuopuolis ir skurdas buvo svarbesni dalykai, o pranašumą prieš kitus varguolius stiprinantis bajoriškos kilmės vaizdinys gyveno lyg kokioje pasakiškoje, paralelinėje tikrovėje. Ta atmintis buvo pribarstyta kartais net šiurpokų pasakojimų, susipynusių į vieną neišvengiamos lemties grandinę, kurioje rikiavosi seneliai ir proseneliai.

Jaunojo Račkausko prisimenama Kaunackių istorija *Užrašuose* įgyja romantiškos pasakos formą. Štai kaip rutuliojosi tos pasakos fabula, kurią tam tikra prasme galima vadinti genealogine:

> Pirmoje XIX amžiaus pusėje Kaunatavos dvarą valdė Ksaveras Kovnackis. Tvarkyti ūkį jam padėdavo žymiai jaunesnis brolis Hipolitas. Ksaveras bičiuliavosi su kaimynu, dvarininku Dargvainiu, vienturtės gražuolės Marcelinos tėvu. Abu jie garsėjo visoje apylinkėje kaip aistringi medžiotojai ir neatskiriami draugai. Ksaveras kiauras dienas leido pas savo prietelių, tai kartu su juo vykdamas į medžioklę, tai meilindamasis beveik dukart už save jaunesnei Marcelinai, kurią tėvas buvo pažadėjęs už jo išleisti. Kartą Ksaveras išvyko į bajorų suvažiavimą Vilniuje, iš kur grįždamas dar kiek sugaišo Kaune savo dvaro reikalais; kelionėje užtruko apie mėnesį. Grįžęs namo, buvo pritrenktas netikėta žinia: Marcelina susižiedavo su Hipolitu, ir bažnyčioje jau buvo paskelbti pirmieji užsakai, Ksaveras užsirakino savo kambary, tris dienas nesirodė. Ketvirtą dieną pasikvietė Hipolitą ir įsakė jam tuoj nešdintis iš dvaro. Tas apsigyveno pas Dargvainį, netrukus vedė. Po kelerių metų, kai Hipolitas susilaukė trijų dukterų – Joanos, Konstancijos (mūsų motinos) ir Kazimieros, prasidėjo 63-jų metų sukilimas[2].

Meilės drama giminės pasakojime *Užrašų* autoriaus yra įvilkta į ne mažiau veikėjų likimus lėmusius įvykius, kurių padariniams suteikiamas net tam tikras politinis atspalvis, atitinkantis būdingą ano meto bajorijai nusiteikimą pasipriešinimo tradicijos atžvilgiu. Autorius nebando įrodinėti savo pasakojimo autentiškumo, tačiau literatūrinis įtikinamumas čia abejonių nekelia. Lyg istoriniame Walterio Scotto romane

[1] Merkelis Račkauskas, *op. cit.*, p. 445.
[2] *Ibid.*, p. 446.

šmėkšteli baigiamasis genealoginės pasakos epizodas, atpasakojantis liūdnai herojišką prosenelio ir senelio gyvenimo pabaigą:

> Į mišką [prasidėjus sukilimo kovoms] išėjo dar nesenas Dargvainis su savo žentu Hipolitu, išėjo ir Ksaveras Kovnackis. *Per susirėmimą pamiškėje netoli Kaunatavos* Ksaveras iššovė į jojančius pro šalį kazokus, bet pataikė į nugarą Dargvainiui; šis krito negyvas. Niekam iš sukilėlių neatėjo į galvą, kad čia gali ir nebūti paprastas nelaimingas atsitikimas, o Hipolitas, tò paties būrio dalyvis, su savo tarnu atitempė *lavoną namo. Tik šiam ir žmonai kilo įtarimas. Iš tolimesnio Ksavero pasielgimo* beveik neginčijamai aiškėjo, kad Dargvainis tapo žiauraus kerštо auka: Ksaveras grįžo namo, susidėjo su caro valdininkais ir padėjo jiems slopinti maištą[1].

Račkauskiukų senelis Hipolitas Kaunackis netrukus taip pat žuvo nuo rusų kulkos, o Dargvainio dvaras buvo konfiskuotas, išparceliuotas *ir burliokų apgyvendintas*. Išdavystės, kerštо ir nevilties ženklais buvo pažymėtas jaunos našlės gražiosios Marcelinos kelias. Pradžioje ją su trimis mergaitėmis priglaudė giminės, o veikiai įnamių duona apkartusi. Marcelina Kaunackienė susirado namų šeimininkės vietą Kalniškių dvarelyje pas Beresnevičius, kur paūgėjusios ilgai tarnavo ir jos dukterys. *Šeimos istoriniame pasakojime* liko tvyroti senelės Marcelinos neapykanta vyro giminei, o apie Ksavero Kaunackio tolesnį gyvenimą neužsimenama, tarsi jo ir nebūtų buvę.

Krašto nuopuolio, lydėjusio 1863 m. sukilimo nuslopinimą, personifikacija dvelkia ir dar vienas epizodas, susijęs su brolių apsilankymu senelės namuose:

> Šiaudinėje aplankėm bobutę, pas kurią paskutinį kartą buvau prieš dvylika metų. Ji po senovei uostė tabaką, tik dar labiau buvo juo apsibarščius ir dar dažniau čiaudėjo, pritardama sau „zdrów, zdrów". Krito į akis didelis skurdas, kurio anuomet, mažas būdamas, nemokėjau pastebėti: medinę, kirminų išėstą lovelę, per vidurį įdubusią, dengė dvokiančių skarmalų krūva; kreivas stalelis prie lango vos laikėsi; prie antros sienos stovėjo du žemi ožiai, su dviem lentom ant jų ir šiaudų maišu: čia miegojo teta Joasia [...] Didelis laikrodis, „zegar Gdański", jau nebešniokštė, amžinai nutilo. Iš kitados mane stebinusių margų popierių sienose liko tik skudurai; porcelianinės figūrėlės, galutinai musių apterštos, nebeblizgėjo, o iš senų lenkiškų iliustruotų žurnalų liko tik vienas kitas suplyšęs lapas. Prie durų stovėjo prakiuręs kibiras, čia pat į kampą įremta didelė virbalinė šluota. Taip skurdo susenusi bedantė bobutė. Jos išdžiūvusiame, raukšlėtame lyg keptas obuolys veidelyje neliko nieko, kas primintų anų metų gražuolę, vienturtę bajoraitę Marceliną[2].

Kaunackių ir Dargvainių istorija lyg niūri iliustracija nurodė į senosios Žemaitijos likimą, o ant skurdo ribos balansavusių valstiečių Račkauskų charakteristikoje, kurią paliko mums *Užrašų* pasakotojas, beveik

[1] *Ibid.*
[2] *Ibid.*, p. 447.

nieko simboliško ir istoriško nėra. Tiesa, pačioje prisiminimų pradžioje šmėkšteli užuomina į istorinį tėvo giminės pasakojimą:

> Negaliu pasigirti, kaip Mykolas Biržiška, kad būčiau kilęs iš bajorų, nors tėvas ir pasakojo, kad jo tėvas (mano senelis) dar turėjęs bajorystės dokumentus, kuriuos praradęs per 1863 metų sukilimą. Besislapstydamas nuo kazokų, pardavęs kažkokiai bajorei savo Gaižupio dvarelį (netoli Kantaučių bažnytkaimio), nusipirkęs Luokės miestelyje dešimt dešimtinių žemės su trobesiais ir prisirašęs prie valsčiaus (t. y. valstiečių – *E. A.*).

Tačiau šis pasakojimo fragmentas neįgyja kokių nors rimtų padarinių, o tik paverčiamas skepsio verta legenda, autoriui priimant savotišką nuosprendį:

> Mano senelis mėgdavo išgerti, turbūt bus ir Gaižupį pragėręs, o pasakojimą apie dalyvavimą sukilime bus, matyt, sugalvojęs iš bajoriškos ambicijos[1].

Užrašuose Račkauskų giminė neturi vertos pasakoti istorijos, tačiau jie visi gyvena dabartyje, kaimiškoje tikrovėje mindami triūso ir vargo kelius. Tarp Luokės valstiečio ir Šiaudinės kamaros buities yra tik dar didesnis skurdas, liudijęs bajoriško pasaulio nuosmukį.

Račkausko vaikystėje visa tai kilo pamažu, labiau susiduriant su ambicinga motina, kuri nežinia iš kokių šaltinių sėmėsi energijos, plušėjo dėl vaikų mokslo, jų ateities, tartum toks kelias būtų galėjęs (o gal iš tiesų galėjo) sugrąžinti buvusį prakilnumą ir reikšmingumą. Išėjimas į visuomenę ar sugrįžimas į reikšmingų žmonių pasaulį – štai šis klausimas kyla *Užrašuose* skaitant apie tai, kaip elgėsi motina.

Jaunojo Merkelio mokslas prasidėjo namuose, vėliau persikėlė į Šiaulių gimnazijos klases, koridorius ir kiemus. Mokykloje ryškėjo jo polinkiai į humanistiką, ypač į kalbas. Tačiau tuo pat metu kamavo gimnazijos aplinkai menkai reikalingas muzikos pomėgis. Iš tėvo – vargonininko ir chorvedžio – gavęs pirmąsias fortepijono pamokas, jaunuolis neapleido muzikos, tobulinosi pats ir net galvojo eiti profesionalaus muziko keliu, pasirinkdamas kurią nors konservatoriją. Tačiau gyvenimas diktavo savo taisykles.

Nors *Užrašuose* beveik neužsimenama apie organizuotą *litvomanišką* veiklą, istoriografijoje kalbama apie tai, kad jau nuo 1902 metų, tad dar būdamas gimnazistas, jų autorius rašinėjo į lietuvišką periodinę spaudą, pirmiausia į *Žvaigždę*[2]. Visą vėlesnį savo gyvenimą jis liko aktyvus plunksnos meistras ir spaudos gyvenimo dalyvis.

Baigęs Šiaulių gimnaziją, atsiminimų autorius dar kurį laiką mokytojavo Kurtuvėnų grafų Zyberk-Pliaterių namuose, kad užsidirbtų

[1] *Ibid.*, p. 28.

[2] *Lietuvių enciklopedija*, t. XXIV, p. 326.

pinigų tolesnėms studijoms. 1905 m. jis pradeda studijuoti teisę Pete burgo universitete, bet dėl įvairių priežasčių (pirmiausia sveikatos) k liasi į pietus ir tęsia mokslus Odesoje. Pirmuosius žingsnius naujosi lietuvybės link žengęs jau Šiauliuose, Odesoje jis vis aktyviau deda prie sąmoningų ir susiorganizavusių lietuvių. Buvo Odesos *Rūtos* dra gijos narys, vėliau bendravo dar su daugeliu kitų lietuviškos veikl susivienijimų.

Odesos universitete Račkauskas studijuoja klasikines kalbas. Baig jas nuo 1910 iki 1921 metų gyvena ir mokytojauja įvairiose Rusijos i perijos gimnazijose. Tad toli nuo tėvynės išgyvena net dvi revoliucija galutinai suformavusias Račkausko pasaulėžiūrą.

Nepriklausomoje Lietuvoje *Užrašų* autorius tęsia pedagoginę mokslinę karjerą, kuri taip pat verčia kilnotis iš vienos vietos į kitą, gainiui apsistojant Kaune. 1921 m. jis paskiriamas Panevėžio mokyto seminarijos mokytoju, po dvejų metų skiriamas Mažeikių progimnaz jos direktoriumi, o 1927–1940 m. eina Švietimo ministerijos vidurini mokyklų inspektoriaus pareigas, kurios tuo pat metu derinamos visuomenine ir akademine veikla. Nuo 1924 m. Merkelis Račkausk periodiškai sutinkamas Vytauto Didžiojo universitete, iš pradžių *eina Teologijos-filosofijos fakulteto docento, vėliau ekstraordinarin* profesoriaus pareigas.

Račkausko visuomeninio veikimo plotis ir nudirbti darbai labai d deli. Kaip ir dauguma to meto inteligentų, be profesinės veiklos, jis d buvo įsitraukęs į įvairias pilietines-visuomenines organizacijas. Bu vienas *Didžiosios Lietuvos ir Klaipėdos kultūrinio bendradarbiavimo sąju gos* steigėjų 1933 metais.

Tačiau į lietuvių kultūros istoriją *Užrašų* autorius įėjo kaip klasik nės filologijos profesorius ir uolus bei talentingas vertėjas. Per keli dešimtis metų jis išvertė nemažai graikų ir romėnų autorių kūrini Platono, Horacijaus, Cezario tekstai pasiekė klasikinės filologijos t gražu neišlepintą lietuvių skaitytoją.

Antrasis pasaulinis karas Račkauskui reiškė daugelį išbandym Jau 1940 metų liepą, uždarius Vytauto Didžiojo universiteto Teolog jos-filosofijos fakultetą, jis neteko darbo. Sovietams sugrįžus, pokar akademiniame gyvenime šalia Juozo Balčikonio Račkauskas buvo be antras filologijos profesorius, nepasitraukęs į Vakarus. Nuo 1949 me sovietinei valdžiai pradėjus likviduoti universitetą Kaune, jis pakvi čiamas dirbti į Vilniaus universitetą[1]. Čia taip pat susidurta su sunkia

[1] *Vilniaus universiteto istorija 1940–1979*, Vilnius: Mokslas, 1979, p. 402.

uždaviniais siekiant atkurti akademines pajėgas besitęsiančių stalininių represijų sąlygomis.

Tiesa, dėstyti graikų ir lotynų kalbas, leisti vadovėlius vis labiau į technokratų rankas patenkančiai vidurinio lavinimo sistemai, imtis literatūrinių klasikinių tekstų vertimų nebuvo nedėkingas darbas. Veikiau neutralus. Čia Račkausko buvo nuveikta labai daug. Spaudoje pasirodė jo išverstas Tito Livijaus *Punų karas*. Lukrecijaus *Apie daiktų prigimtį*, Horacijaus *Odės*, Erazmo Roterdamiečio *Pagiriamasis žodis kvailybei* taip pat pasiekė lietuvių auditoriją dėka jo plunksnos.

Vilniaus universitete, anot oficialiosios istorijos, *Užrašų* autoriaus dirbta iki pensijos. O vėlyvieji ar net paskutinieji gyvenimo metai slepiasi šeimos atmintyje. Galima tik įtarti, kad iki gyvenimo galo išlikęs kūrybingas plunksnos ir žodžio meistras Račkauskas labai rimtai žiūrėjo ir į savo memuarus. Kuklios Grybausko gatvės medžių paūksmėje Kaune radosi unikalus memuarų tomas, kuris nuo 1968 metų laukė savo skaitytojų. Dabar šie atsiminimai atveria dar vieną, labai netradicinį, nepatetišką ir be perdėto romantizmo požiūrį į XIX a. pabaigos žmogaus ir bendruomenės pasaulį.

***

Užrašai yra puikios literatūros kūrinys, pasiekęs formos aukštumas autoriaus ir jo anūko Tomo Venclovos, suteikusio tekstui galutinę struktūrą, pastangomis. Labai tikėtina, kad populiarėjanti memuarinės literatūros tyrinėjimų banga dar ne kartą sups ir šį kūrinį. Meninę išmonę ir atminties galias Račkauskas labai sėkmingai suderina. Net nuostabu, kaip šalia tradicinių atminties rykų – įvykių detalių, veiksmo, sutiktų personažų išvardijimo, atsiranda tokie spalvingi, kone panoraminiai jausmų proveržiai. Račkauskas – ne tik puikus pasakotojas, bet ir interpretatorius, taikliai apibūdinantis veikėjus, perdėtai nesižavintis būsimomis ano meto garsenybėmis.

Pasikartojantys žemaičių žemės peizažai prisodrinti – dabar jau neatskirsi – prisimenamų ar prisimenant naujai atsiradusių emocijų energijos. Gebėjimas iš atminties tapyti gimtosios žemės atvaizdus, rekonstruoti tolimus horizonto objektus – miestelius, miškus ir kalnus, atkuriant ar sukuriant akimirkos atspalvius, debesų ir saulėkaitos žaidynes bei jausmus, kurie atsivėrimo akimirką užliejo protagonisto krūtinę, visa tai itin žavi.

Memuarų autentika apima ir tokias nebūdingas arba bent jau retokas lietuviškoje memuaristikos tradicijoje meilės ir erotikos temas. Jaunų berniukų tarpusavio simpatijos keičiamos fizinės meilės tarp

brėstančio jaunuolio ir jaunystės slenksčius peržengusios moters aprašymais. Ši erotinė ir kartu daug universalesnė XIX a. pabaigos žmonių santykių plotmė atveria gilesnes paslaptis dėl autoriaus psichologinio įžvalgumo ir itin netikėto gebėjimo prisiminti (arba įtikinamai sukurti prisiminimo iliuziją) kvapus. Žydintis sodas, laukų vėjas, mergaitės ir moterys, apleistas dvaras, pamiškė, skarmaluota kamara – daiktai ir žmonės aprašomi taip, kad galbūt galėtų kelti baltą pavydą garsiųjų *Kvepalų* autoriui Patrickui Suskindui.

Palikime literatūrines formos interpretacijas ir įžvalgas rimtiems literatūros mokslo tyrėjams ir susitelkime ties galimybe praverti vartus į *Užrašų* pasaulį bei žvilgterėti į jų turinį Lietuvos kultūros istoriko akimis. Kas naujo, ko nebūtume kur nors kitur skaitę, atsiveria Račkausko atsiminimuose? Dar daugiau: kas naujo, ko nebūtų pažėrusi ne tik XIX a. pabaigoje lietuvių kalba rašyta memuarinė literatūra, bet ir labai gausi lenkų literatūra. Jei įveikdami etnonacionalistines savo nuotaikas versime save laikytis kiek arčiau sunkiai pakeliamos istorinės tiesos, nuolat pastebėsime, kad lenkų kalba yra autentiška aptariamų *Užrašų* kalba. Net ne dėl to, kad čia gausiai pribarstyta lenkiškų citatų, bet dėl neabejotinų nuorodų į faktą, jog praeityje lenkiškai vaidintas gyvenimo spektaklis atsiminimuose perpasakojamas lietuviškai. Lenkų kalba XIX a. lietuviams buvo sava, todėl to meto lietuviškos memuaristikos negalima atskirti nuo lenkiškosios. Maža pasakyti, kad vienokių ar kitokių išnykusio pasaulio ir pamirštos praeities detalių nebuvo lietuvių literatūroje. Labiau pagrįsta būtų samprotauti apie tai, ko nebuvo arba kas išskirtina visoje lenkų ir lietuvių tradicijoje.

Užrašai patenka į tą milžinišką bibliografinį sąrašą, apimantį XIX amžiaus atsiminimus, dienoraščius ir epistolinį palikimą. Vien lenkų kalba spaudoje pasirodžiusių atsiminimų bibliografija šiandien sudarytų nemažą knygą. Tačiau bene labiausiai gundanti yra viena *Užrašų* paralelė. Tai jau minėtas Mykolo Biržiškos atsiminimų tomas, pavadintas *Anuo metu Viekšniuose ir Šiauliuose*. Ne veltui Račkauskas kūrinio pradžioje ir pabaigoje pateikia užuominas į savo kraštiečio, kolegos ir gal net oponento tekstus bei gyvenimą. Pirmą kartą tai išnyra jau aprašytu pavidalu (*negaliu pasigirti, kaip Mykolas Biržiška, kad būčiau kilęs iš bajorų [...]*), ir atsiminimai baigiasi siužetu, kurio dalyviais yra ne kas kitas, bet broliai Biržiškos. Štai kaip skamba paskutinieji *Užrašų* žodžiai:

> Po kokios savaitės, sėdėdamas pavakare ant suolelio kieme, išgirdau toli skambančią kelių balsų dainą. Žodžių išskirti negalėjau, bet dar negirdėta melodija buvo graži, ryžtingo tempo, kaip kokio maršo. Pažiūrėjęs pro vartelius, pamačiau artėjant nuo Viekšnių kelis studentus, išsirikiavusius skersai kelią ir kariškai žingsniuojančius

pagal melodijos taktą. Studentų tarp buvo Viktoras ir Vaclovas Biržiškai. Kai ėjo pro mūsų kiemą, Vaclovas pamojo ranka, kviesdamas dėtis prie kompanijos. Dainavo jie rusiškai. [...] o netrukus po to išvykau į Rusiją, iš kur į Lietuvą tegrįžau po šešiolikos metų, ilgai dar ausyse skambėjo anos dainos žodžiai:

Atsižegnosime senojo pasaulio,
Atsižadėsime viso to, kas sena:
Mums nereikia auksinių stabukų,
Nepakenčiami mums caro rūmai...[1]

Prieraišumas prie Mykolo Biržiškos atsiminimų nėra kaip nors sąmoningai reflektuotas *Užrašų* autoriaus. Tačiau sunku paprastu sutapimu vadinti tai, kad kone metaforiškai aprašyta baigiamoji scena, kuri pradeda naują protagonisto gyvenimo atkarpą, yra visai atsitiktinai susijusi su broliais Biržiškomis. Jie autoriui kažkodėl labai svarbūs, vaidina kone simbolinį vaidmenį, nors pačiuose atsiminimuose nepasiūlomas atsakymas, kodėl taip yra. Tačiau analizuojant tekste slypinčias intencijas matyti, kad Račkausko norėta lyg ir papildyti arba kaip nors kitaip interpretuoti tarp lietuvių skaitytojų išpopuliarėjusius kolegos memuarus.

Beje, *Anuo metu Viekšniuose ir Šiauliuose* sutinkami tie patys veikėjai kaip ir *Užrašuose*. Štai kad ir suvalstietėjusios Beržanskių šeimos fenomenas. Tiek Biržiška, tiek Račkauskas kalba apie Jono Beržanskio (save vadinusio Gediminu Klausučiu-Beržanskiu) aistrą bajoriškos ir net kunigaikštiškos savo kilmės įrodinėjimams. Abiejų memuarų autoriai laikosi panašios skeptiškos pozicijos, abiejų akyse genealoginės Beržanskių kilmės peripetijos net pašiepiamos. Tiesa, labiau Biržiškos negu Račkausko. Čia dar vertėtų pridurti, kad abu memuaristai užsimena apie savo tolimas gentystes su Beržanskiais.

Kodėl tai svarbu pristatant *Užrašų* naudą lietuvių kultūros istorijos tyrėjams ir atsakant į klausimą, ką naujo duoda jie mūsų istoriografijai? Pirščiau paprastą atsakymą: tie memuarų tekstai turėtų būti skaitomi kartu. Noras pralenkti ir papildyti *Anuo metu Viekšniuose ir Šiauliuose* galėjo skatinti Račkauską taip įdėmiai aprašyti kai kuriuos epizodus.

Reikia pasakyti dar štai ką: Račkausko akyse Biržiškos iškyla ne pačiais geriausiais pavidalais. Brolių profesorių tėvas – vienas garsiausių apskrities gydytojų – yra tiesiog nepasiekiamas (neįperkamas) paprastiems valstiečiams. Biržiškiukų charakteristikoje atranda vietos tam tikros bajoriškų ambicijų ir arogancijos skeveldros, inkrustuojančios prabėgomis kuriamus portretus. Šis *Užrašų* autoriaus polinkis neatrodo vienareikšmiškas. Štai kad ir užuomina, jog skirtingai nei Biržiškos,

[1] Merkelis Račkauskas, *op. cit.*, p. 519.

autorius negali girtis bajoriška savo kilme. Kas įdėmiai skaitė Biržiškos atsiminimus, nesunkiai galėjo pastebėti, kad jie toli gražu neleido susidaryti įspūdžio, jog ten būtų giriamasi bajoryste. Priešingai, buvo pašiepiamas archajiškas bajorystės sureikšminimas, juokiamasi iš visokių *išbajorių* ir neadekvačių pretenzijų į tautos lyderystę.

Tad kokie žemaičių gyvenimai ir kokios kultūros properšos atsiveria skaitytojui? Pirmiausia pabrėžtina, kad *Užrašuose* labai vaizdžiai veriasi dabarties lietuviams tolimas, gal net sunkiai suprantamas lenkakalbis gyvenimas, kuris driekėsi tarp dvaro ir kaimo. Tai pusbajoriškos kultūros antropologijos medžiaga, kurios savybėms nemažai dėmesio skyrė Mykolas Biržiška. Jis dažnai įrodinėjo, kad lietuvybės išlikimas išimtinai po šiaudiniu valstietiškos pirkios stogu yra ribotas vaizdinys. Kad valstietiškoji lietuvybė

> sudarė vyriausią, tvirčiausią ir seniausią naujybinės lietuvių kultūros pagrindą, tai tiesa, kuri betgi reikalinga dar papildyti tuo, kad lietuvybei išlaikyti nemažai svėrė ir po tokiu pat šiaudiniu stogu seniau gyvenusi bajorija, kurios įtaka reiškiasi tajai pat kaimo ir tautos kultūrai[1].

Račkausko prisiminimuose tikrai gausu deklasuotos, nuskurdusios bajorijos buities ir elgsenos vaizdų. Kita vertus, *litvomanijos* arba lietuviškojo sąmoningumo procesas šitame sluoksnyje nėra ryškiau atspindėtas. Pasakotojo šeima, nepaisant skurdo ir nuolatinio kilnojimosi iš vienos parapijos į kitą, iš vieno elgetyno kamaraitės į kitą, šneka lenkiškai. Ankstyvojoje herojaus protagonisto vaikystėje vadinamoji *litvomanija* yra dar gana retas reiškinys, vertas atskiro dėmesio.

Lietuviško apsisprendimo epizodai išryškinami it kokie ypatingi praregėjimai. Pats autorius prisipažįsta, kad lenkų ir rusų kalbos Šiaulių gimnazijoje buvo visiškai užgožusios žemaičių ir lietuvių kalbos garsus. Tik baigiamosios gimnazijos klasėse ir dar per atostogas Kurtuvėnuose, kai klebonas Vizbaras demonstratyviai kalbėdavo lietuviškai, buvo budinamas kalbinis apsisprendimas. Tokią atostogų vasarą buvo lemta susidurti su keliais besisvečiuojančiais lietuviais studentais (*[...] klebono brolis, politechnikos studentas Feliksas, su trimis draugais studentais – Sabaliausku, Šimeliūnu ir Pundzevičium*), kurie šnekučiavosi tarp savęs lietuviškai ir darė be galo didelį įspūdį. Tai *iš gyvenimo su jais po vienu stogu turėjau didelį laimikį*, – prisipažįsta pasakotojas, – *iš tolo girdėdamas juos kalbant tarp savęs skambia lietuvių kalba (aukštaičių tarme), pirmą kartą ėmiau ta kalba rimtai domėtis ir ją pamėgti*[2].

[1] M. Biržiška, *op. cit.*, p. 51.
[2] Merkelis Račkauskas, *op. cit.*, p. 323.

Labai iškalbingos yra tos pasakojimo dalys, kur autorius aprašo lietuviško sąmonėjimo žingsnius, lietuvių kalbos, kaip tam tikro savęs identifikavimo ženklo, pamokas Šiauliuose. Viskas vyksta slapta, o atitremtas į miestą Jonas Jablonskis jauniesiems bičiuliams tampa pirmuoju mokytoju, ne tik pastūmėjusiu bendrinės kalbos link, bet ir – kaip Mykolui Biržiškai – sukėlusiu susirūpinimą dėl žemaičių kalbos likimo[1]. Autoriaus buvo aiškiai suprasta, kad Simono Daukanto ir Motiejaus Valančiaus kalba paaukojama ant lietuvių Atgimimo aukuro.

Toje pusiau bajoriškoje aplinkoje, žinoma, ne kalbos klausimas buvo svarbiausias. Kurtuvėniškių Zyberk-Pliaterių namuose buvo privalomai rodomas prancūzavimas. Gimnazistams rusų kalba taip pat dažnai tapdavo jų išskirtinumo ženklu. Tačiau dar svarbiau buvo kilmės ir socialinio pranašumo klausimas. Atsiminimuose ryškėja bajoriškoje aplinkoje besiklostę papročiai – pirmiausia sutikus bet kokį nepažįstamąjį įžiūrėti, jo bajoro ar ne bajoro esama. Tik paskui prasidėdavo pokalbis.

Skaitytojui gali pasirodyti, kad galbūt *Užrašuose* nepasakoma nieko nauja. Tačiau tai būtų labai paviršutiniškas įspūdis. Račkauskas papasakoja tokią savo gyvenimo istoriją ir atidengia tokią sudėtingą savo vaikystės kultūrinę-visuomeninę aplinką, kad ji gali sujaukti įsivyravusius lietuviškosios tapatybės kaitos įvaizdžius. Viskas tuose atsiminimuose taip spalvinga, natūralu, kad netelpa į tradicinių istorijos vadovėlių schemas.

XIX a. pabaigos žemaičių bajorijos laikysenos ir charakteriai yra labai sudėtingi. Nors *Užrašų* autorius nesistengia savo prisimenamų šio sluoksnio būdo savybių interpretuoti, sumokslinti, apibendrinti, jo pastabumas kartais palieka mums nepaprastai dosnią medžiagą, kuri turi gundyti daugel humanistikos ir socialinių mokslų tyrėjų. Kritinio realizmo retorika pasitelkiama kolektyviniam portretui kurti. Deklasuotų, nusmukusių, tarnaujančių dvaruose ir klebonijose, bet savo bajoriško *honoro* neatsisakiusių plikbajorių grupinis paveikslas kuriamas be sentimentų, tačiau netikėtai paryškinamas niekur kitur – nei mokslinėje literatūroje, nei memuaruose – nepastebėtais štrichais. Kai kurie bruožai regisi itin unikalūs.

Račkausko atsiminimuose bajorai dažnai atrodo ir labiau nuskurdę, ir gerokai tamsesni už daugelį Žemaitijos valstiečių. Jo bendraklasių gabumai nepriklauso nei nuo tautybės, nei nuo kilmės. Aprašydamas pasipūtusių Kurtuvėnų grafų šeimyną, jis pabrėžė, jog iš šešių (kitur minimi aštuoni) grafiukų tik vienas gebėjo išeiti aukštuosius mokslus,

[1] *Ibid.*, p. 403.

todėl jau vien tos aplinkybės buvo gana, kad ir ši giminė tiesiog nunyktų. Kita vertus, bajoriškos garbės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pilietinio patriotizmo aidai buvo girdimi beveik tik šioje aplinkoje. Čia vis dar ruseno politinio išsivadavimo idėjos.

Užrašai mums palieka ir vieną kitą mįslę, kuriai įminti reikėtų ištisų mokslinių monografijų, jei tik pajėgtume giliau skverbtis į psichoistoriją arba istorinės psichologijos, antropologijos ar net emocijų istorijos valdas. Štai vienas mįslingų kolektyvinio portreto bruožų:

> Tokių Urbanovičių, Stšigockių, Budreckių daug buvo anuomet Kurtuvėnų apylinkėse. Ir keista: jie patys, niekieno neverčiami, būdami grynais žemaičiais, mielai dėjosi lenkais, įsikibę laikėsi „lenkystės", nieko už tą savo lenkystę nesitikėdami gauti ir nepaisydami pašaipų bei pravardžiojimų, kurių jiems negailėjo aštrus žemaitiško kaimiečio liežuvis. Lenkpalaikis, šunbajoris, subinlaižis, ponų išpera, nusmuktkelnis ir kitokie epitetai visur juos lydėjo. Prie savo lenkiškumo buvo taip prisirišę, kaip tikintieji žydai prie Talmudo[1].

Ši žemaičių visuomenės grupė akivaizdžiai netilpo nei į marksistinius *išnaudotojų klasės* rėmus, nei į lietuvių liaudies išnaudotojus – *lenkų ponus*, užėmusius nacionalistinio diskurso viešpataujančią poziciją. Tačiau šalia aukščiau minėtų savybių, Račkauskas pastebi kažką dar svarbesnio ir dar mažiau aiškaus, kas net mūsų dienomis išsaugo didelę reikšmę. Štai kuo pasižymėjo ši keista ir nebesuprantama grupė:

> Tame naiviame ir vaikiškame lenkiškumo dievinime buvo kažkas nesuprantama, fantastiška, pasakyčiau, net kažkas poetiška, kas juos pakeldavo jų pačių akyse, suprasmindavo gyvenimą, užgrūdindavo kovoje su to lenkiškumo priešais, padėdavo lengviau pakelti ir skurdą, ir vergiją. *Niekuomet nesu matęs šunbajorių kaimiečių nuliūdusių, nusiminusių, rankas nuleidusių: skurdžiau gyvendami už vidutinį kaimietį žemaitį, visada buvo gerai nusiteikę, linksmi, svetingi, ypačiai mandagūs, komiškai tą savo mandagumą reikšdami* (kursyvas – *E. A.*). Niekas tada jų neglobojo ir nejungė, tikri lenkai ponai juos niekino, žemaičiai pajuokdavo, – o šie vis laikėsi savo lenkiško stabuko. Atrodo, kad šis klausimas nėra dar visiškai ištirtas, jis apeinamas, pasitenkinant šablonišku nurodymu į nesveiką lenkomaniją, į lenkų apmulkintus neatsparius žemaičius...[2]

Kai kada istorija gali labai tiesmukai pareikšti savo teises būti gyvenimo mokytoja. Račkausko aprašytos smulkiosios, bežemės bajorijos savybės, gebėjimas nurungti liūdesį, įveikti sunkumus pakelta galva yra raktas atsakyti į klausimą, kaip atsitinka, kad, materialiniam pasiturėjimui augant, nesikeičia menkas pasitenkinimo savo gyvenimu lygis. Šiandien kaip tik taip apibūdintume lietuvius. Gal gebėjimas nepamesti iš akiračio aukštesnių idealų gelbsti labiau nei didelis uždarbis? *Užrašų* veikėjai už-

[1] *Ibid.*, p. 81.
[2] *Ibid.*, p. 81–82.

duoda tokį klausimą, tačiau iš tiesų, kaip pastebi jų autorius, mokslas ir tyrinėtojai nedavė atsakymų: nei tada, kai atsiminimai buvo rašomi, nei dabar, kai po pusamžio jie skinasi kelią į lietuvių skaitytojų sąmonę.

***

Merkelio Račkausko atsiminimuose yra ir daugiau kolektyvinių portretų: čia šmėžuoja Šiaulių gimnazijos mokytojai, charakterizuojami tipingais visiems jaunystės metams būdingais atsiminimais. Jie sodrinami infantililių išdaigų aprašymais, kurie suteikia tekstui dinamikos.

Bet svarbiausia, ko tikisi ir ką gauna skaitytojas, besirūpinantis ne tiek individualių pasakotojo išgyvenimų pažinimu, kiek lietuvių ir žemaičių atgimimo atspindžiais, yra garsiais tapusių lietuvių inteligentų, rašytojų, tautos budintojų asmenybių portretų galerija. Račkauskas sutiko daug asmenybių, įėjusių į Lietuvos istoriją. Jam rašant atsiminimus daugelis jų jau buvo mirę, tapę chrestomatinėmis figūromis ar net įgiję *tautos veikėjų statusą.*

Užrašų herojams paliekamos kuklios kasdienio gyvenimo ir tikrovės charakteristikos. Jau minėtas brolių Biržiškų atvejis. Garsūs lietuvių visuomenės judėjimo dalyviai, Vytauto Didžiojo universiteto profesoriai nutapyti itin santūriai, skeptiškai, net tam tikra prasme juos nuherojinant. Tas pačias aprašymo taisykles autorius taiko beveik be išimties visiems atsiminimų ir lietuvių kultūros istorijos veiksmo dalyviams, pradedant Mečislovu Bortkevičiumi ir baigiant rašytoja Šatrijos Ragana.

Beveik be kasdienybės šešėlio šmėkšteli Juozas Tumas-Vaižgantas, kurio bendravimo su grafais Zyberk-Pliateriais scena autoriui pasitarnauja pavyzdžiu, parodant, kaip pamažu auga iš *liaudies* kylančių savigarbių apsišvietusių *litvomanų* pasitikėjimas savimi, savo misija. Račkauskas iš tiesų grožisi šiais Atgimimo šaukliais, parodo, kaip jie tampa autoritetais jaunajai kartai.

Išskirtinis vaidmuo atsiminimuose tenka Povilui Višinskiui, vyresniam Šiaulių gimnazijos absolventui, kuris trumpai buvo apsistojęs Kurtuvėnų grafo namuose ir pagarsėjo kaip reiklus ir ambicingas namų mokytojas. Višinskis, nors ir apibūdinamas paprastais žodžiais, yra perdėm idealizuojamas. Tačiau tai jokia naujiena: apskritai jis priklauso prie tų lietuvių atgimimo veikėjų, kurie beveik visų yra gerbiami, beveik neturi žmogiškų silpnybių, išskyrus nepagydomą ligą, privertusią pasitraukti iš gyvenimo tokių metų, kai tik pradedami didieji darbai.

Račkauskas savo veikėją aprašo tiek remdamasis tiesioginiais stebėjimais, tiek kitų (įskaitant spaudą) žiniomis. Kaip visada atsiminimuose, taip ir čia vertingiausi yra tie puslapiai, kur vaizdas atklysta

iš tiesioginių susitikimų scenų, kur aprašomi protagonisto akyse vykę dalykai. *Užrašų* autoriui labai svarbu parodyti Višinskio elgesį grafų akivaizdoje. Mat pats autorius buvo susijęs su Kurtuvėnų šeimininkais. Pirmiausia todėl, kad jo tėvas vargonavo tenykštėje bažnyčioje. Antra, dėl to, kad grafai pasirinko Račkauskienę savo namų Šiauliuose šeimininke tuo metu, kai vienas grafiukų pradėjo nelengvą kelią į mokslus. Atsiminimų autoriui teko savotiško palydovo ir repetitoriaus vaidmuo. Pripratęs prie arogantiškos grafų (ypač grafienės) laikysenos, autorius su nepaprastu susižavėjimu stebi Višinskio elgesį, ginant savo orumą. Vėliau Račkauskas perėmė Višinskio pareigas Zyberk-Pliaterių namuose. Ne tik perėmė, bet ir parodė, kaip sunku pradėti eiti tokiu keliu, kurį pasirinko Višinskis. Beje, kaip tik pastarąjį galima laikyti autoriaus viešojo elgesio mokytoju. Čia tikrai skaitytojas ras atsakymą į klausimą, kaip skynėsi kelią į viešumą liaudiškosios lietuvybės pavidalai. Račkauskas savo atsiminimais padeda tą procesą sužmoginti, suteikdamas skaitytojui tokių galimybių, kurios dažniausiai pasiūlomos geros beletristikos, t. y. persikūnijimo galimybių.

Užrašuose perpasakoti autoriaus pokalbiai su Višinskiu papildo šio lietuvių atgimimo veikėjo portretą, suteikia jo – jauno ir ligoto išminčiaus – paveikslui daug papildomų spalvų. Autoriui ir skaitytojams negali nedaryti įspūdžio Višinskio samprotavimai ne tik apie naują lietuvybę, bet ir apie gyvenimo prasmę, apie garbės, turto ir asmeninės laimės santykius. Tam neatsitiktinai tarnauja grafų – aukštuomenės – pavyzdys. Štai viena tų iškalbingų scenų. Šnekantis apie grafus, autorius paklausia, ar jie esą laimingi. Jis įsidėmėjo Višinskio atsakymą:

> Kas juos žino, [...] iš šalies žiūrint, kai kam galėtų atrodyti, kad jie laimingi, ypač tokiam, kuris mato laimę turtuose. Aš bent tokios laimės negeisčiau: išnaudoti ir skriausti žmones, veidmainiauti, apsimetant tikinčiuoju (manau, kad grafas apsimeta dievobaimingu), dieną naktį drebėti dėl turto, bijoti revoliucijos (o ji jau nebetoli!), jaustis parazitu ant liaudies kūno – kokia čia laimė? Jei liaudis sukrus, niekas jų neišgelbės – nei tarnai, nei jų garbinamas Dievas, nei bažnyčios įsakymų kruopščiausias pildymas[1].

Atsiminimuose Višinskiui suteikiamas didžiojo mokytojo ir liaudies atbudimo pranašo vaidmuo. Juo autorius tiki. Jo pamokomis naudojasi tiek bendraudamas su diduomene, tiek kitokiose gyvenimo situacijose. O ir istorijos vyksmas tik patvirtina pasitikėjimo prasmę:

> Šitie pranašiški Višinskio žodžiai veikiai išsipildė: revoliucijų ir karų audrose kaip rytmečio rūkas dingo ne tik grafų turtai, bet ir jie patys – ir tėvai, ir vaikai – išgaišo be jokio pėdsako, nepalikdami net savo vardo žmonėse, ir tik aš šiek tiek prikėliau juos iš nebūties[2].

[1] *Ibid.*, p. 416.
[2] *Ibid.*

Nors prisiminimų žodžiai labai atspindi tą sovietmečio, kuriame jie buvo rašomi, retoriką, tam tikras istorinės lemties ženklas yra uždedamas. Račkauskas nerodo kokio nors ypatingo džiugesio, kad kas nors *išgaišo*. Lieka ir liūdesio, ir nostalgijos prieskonis.

***

Užrašai pasiekė spaudą labai sunkiai ir lėtai, bet taip ir neapsiverčia liežuvis pasakyti, kad pavėluotai. Žodžiai, kuriuos autorius ištarė užčiuopęs savo vaikystės laikų egzistencinius klausimus (*[...] šis klausimas nėra dar visiškai ištirtas, jis apeinamas, pasitenkinant šablonišku nurodymu į nesveiką lenkomaniją, į lenkų apmulkintus neatsparius žemaičius [...]*), visiškai tinka ir šiandienai. Dar daugiau, galima sakyti, kad mes tolstame nuo XIX amžiaus lietuvių Atgimimo ne tik per laiką, bet ir per išgyventų nuopuolių bei pakilimų atstumą. Tai leidžia grįžti prie užmirštų, o kartais net pabodusių temų, suabejoti bendrojo istorijos pasakojimo tiesomis ir imtis iš naujo bandymų suprasti. Atsiverskime šiuos memuarus: ar neatrodo tai lyg pakvietimas darsyk sugrįžti prie amžinų ir neatsakytų mūsų istorijos klausimų?

Egidijus Aleksandravičius
Freda, 2008 m. birželis

Nėra nė vieno, kad ir niekingiausio, žmogaus gyvenimo, kuriame neatsispindėtų epocha.

I

Šiaudinės bažnytkaimis – Prarasta bajorystė – Lenkavimas – Persikeliame į Janapolę – Zakristijono Lileikio šeima – Merginkas Knizelis – Dovanojimo raštas liokajui Kazlauskiui – Senelės Kovnackienės buitis – Renku duoklę per Varnių atlaidus – Žaidimai su Vikčiu – Silabizavimas ir rykštė – Tėvo vargonai – Pamėgstu muziką – Agapitas ir Donatas, muzikos donkichotai – Kelionė į Šiaulius – Sunkus motinos darbas

1885–1888. Žemaitijoje, prie vieškelio iš Papilės į Tryškius (kiek arčiau į Papilės pusę), yra Šiaudinės bažnytkaimis. Už bažnytėlės tarp medžių matosi ilgas, gontais dengtas, medinis namas su įstiklintu priebučiu ir baltai dažytomis langinėmis. Čia 1885 metais gyveno Šiaudinės savininkas Eligiusz Taraszkiewicz[1], apie kurį motina sakydavo, kad jis buvęs „ateusz"[2], nes Sumos metu stovėdavęs kaip kelmas, atsiklaupdavęs tik per pakilimą ir žmonėms giedant „Šventas Dieve". Kaimo bobelės ir mūsų pamaldi motina, klūpojusios per visą Sumą, piktindavos tokia dvarininko elgsena. To pono sūnus „cicilikas" Juozas žuvo Vilniaus kalėjime per 1905 metų revoliuciją, pagautas pranašaujant apylinkės mužikams didžiosios lenkų karalystės atstatymą „od morza do morza"[3]. Jo sesuo Anulka Taraszkiewiczówna 1906 metais ištekėjo už Vegerių (prie Papilės) bajoro Jono Jogaudo, buvusio matematikos mokytojo Rygoje, o Smetonos laikais – Telšių gimnazijos direktoriaus. Tas Jogaudas su savo pasenusia Anulka 1940-ųjų metų žiemą, pasidirbdinęs dokumentus, emigravo į Vokietiją.

[1] *Čia ir toliau vartoju lenkišką (ir rusišką) parašymą kai kurių tikrinių vardų, jų nelietuvindamas, atseit rašau taip, kaip jie buvo tariami ir rašomi tuose sluoksniuose, kur augau.*

[2] „bedievis" (*lenk.*).

[3] „nuo (Baltijos) jūros iki (Juodosios) jūros" (*lenk.*).

Priešais vieną bažnytkaimio bakūžę, kurioje gimiau, riogsojo medinė bažnytėlė su plačiais ir aukštais, raudonai dažytais šventoriaus vartais, kurie dėl savo stilingumo buvo vieno tapytojo Smetonos laikais nupiešti ir įdėti į meno žurnalą.

Negaliu pasigirti, kaip Mykolas Biržiška[1], kad būčiau kilęs iš bajorų, nors tėvas ir pasakojo, kad jo tėvas (mano senelis) dar turėjęs bajorystės dokumentus, kuriuos praradęs per 1863 metų sukilimą. Besislapstydamas nuo kazokų, pardavęs kažkokiai bajorei savo Gaižupio dvarelį (netoli Kantaučių bažnytkaimio), nusipirkęs Luokės miestelyje dešimt dešimtinių žemės su trobesiais ir prisirašęs prie valsčiaus. Mano senelis mėgdavo išgerti, turbūt bus ir Gaižupį pragėręs, o pasakojimą apie dalyvavimą sukilime bus, matyt, sugalvojęs iš bajoriškos ambicijos. Tėvo kilmė iš Kantaučių apylinkės buvo kažkokio kaimo dainiaus įamžinta eilėraštyje, kario pradžia taip skambėjo:

Vargamistra iš Kantaučių,
prisiėdęs ožio plaučių,
gieda naktį, gieda dieną:
pasigenda ėst avieną...

Jei sumužikėjęs tėvas dažnai pasijuokdavo iš savo buvusios bajorystės, užtat motina rimtai sakydavos kilusi iš bajorų Kovnackių (tokia buvo jos mergautinė pavardė), gi jos motina, o mano senelė, tiesiog didžiuodavosi savo kilme iš bajorų Dargvainių. Dėl tokio motinos palinkimo šlietis prie bajorų ir šnekamoji mūsų kalba buvo lenkiška, arba, tikriau sakant, pseudolenkiška, su visokiais „parszuk, pupeczka, poczekawszy..."[2]

Anais laikais tūlas žemaitis, pretendavęs į šiokį tokį „kultūringumą", pirmiausia stengdavos pramokti lenkiškai: ta kalba šnekėjo aukštesnysis luomas – dvarponiai su savo tarnais ir kunigai su vargonininkais; tos kalbos nemokėjimas buvo laikomas mužikiško tamsumo požymiu. Šitokiai pažiūrai laikytis padėdavo kunigai: ateina pas kleboną koks nors Vilimas vaiko krikštyti, vaikas metrikuose įrašomas „Wilimowicz", iš Daunoro padaromas „Downarowicz", iš Vabalo – „Wobolewicz", kuris paskui lietuvinamas į „Vabalevičių", iš Petrulio – „Petrulewicz", o poniškumą dvigubinant imama rašyti net „Petrellewicz" (Mažeikių

[1] M. Biržiška, *Anuo metu Viekšniuose ir Šiauliuose*, Kaunas, 1938, psl. 1.

[2] Teko girdėti vieną žemaitį sveikinant poną naujų metų proga:
Winszuję nowego roku doczekawszy
(Sveikinu naujų metų sulaukus) (lenk.)
Ponui nesiskubinant atsilyginti už mandagų pasveikinimą žemaitis atkišo delną ir pridėjo:
Czy teraz dasz, czy poczekawszy?
(Ar dabar duosi, ar lukterėjęs?) (*lenk.*)

žemės tvarkytojas inž. Petrulevičius 1924 metais rimtai įrodinėjo, kad jo nereikia painioti su kažkokiais Petrulevičiais, kad jis esąs bajoras Petrellewicz, taip ir rašėsi), iš Valančiaus – Wołonczewski, o trečiame laipsny – „Valančiauskas", iš Pundziaus – „Pundzewicz", paskui „Pundzevičius" ir pan.

Krikštijo mane Šiaudinės klebonas Skudowicz (Skudas), podžiais buvo plikbajoriai Józef Kontowt ir Wiktorja Laudańska. Kai kurie kunigai, jų tarpe ir Skudas, įkalbėdavo tėvams, kad ir vardą naujagimiui pasirinktų prašmatnesnį, nes tai būsią „poniškiau". Nors motina ir pasijuokdavo iš tokių prašmatnių vardų (pasakojo, pvz., kad viena kaimietė, grįždama po krikštynų iš bažnyčios, pamiršusi prašmatnųjį Zigfrido vardą ir, namiškiams teiraujantis, kuo vardu kūdikis, žliumbdama atsakiusi: „Bjauriai kunigėlis pakrikštijo, visą amžių vadinsis Šiktrydžiu"), vis dėlto buvo klebono įkalbėta pakrikštyti mane Bonaventūros vardu. Motiną paveikė svarūs kunigo argumentai: pirma, aš tą vardą „atsinešęs", nes atėjęs į pasaulį sausio devynioliktą dieną (1885 m.), pašvęstą palaimintam Bonaventūrai minėti; antra, vardas tas lotyniškai skelbia, kad man gyvenime „būsią geri dalykai", viskas išeisią į gera. Vyresnįjį brolį tas pat Skudas pakrikštijo irgi prašmatniu Liongino vardu, tik dėl sesers Onos kunigui kažkaip nepavyko įkalbėti, kad būtų pavadinta „savo atsineštuoju" šv. Hermanagildos vardu. Laimingi tie Jonai, Petrai, Antanai! Pasų skyriuje jų keliskart neklausinės nustebęs tarnautojas „kaip? kaip? keistas vardas, pirmą kartą girdžiu"; Petrus, Jonus pamilusi mergaitė nesuks sau galvos, kaip čia maloniai pavadinus savo išrinktąjį, nes neįprastai ir keistai skamba žemaitiškai ausiai „Bonaventūriukas".

Namie motina ėmė abejoti, kad mane gyvenime ištiksią „geri dalykai", ir meldė Dievo, kad aš iš Bonaventūros nepasidaryčiau „awanturnik"[1].

Iš Šiaudinės laikotarpio nieko neatsimenu, tik iš motinos pasakojimų sužinojau, kad tėvai ten draugavę su nususiais bajorais, kurių vienas, Pawełek, buvo šiaučius, o antras, Dzindzolet, ubagavo prie bažnyčios; kad brolis Lionginas lakstydavo po laukus su dvarininko dukterim Anulka, kad jie kartą prikišę arkliašūdžių į kerdžiaus kišenę ir kitaip labai išdykavę; kad Šiaudinėje miręs mano ir Liongino vyresnysis brolis Władeczek.

1889 metais tėvas kėlėsi vargamistrauti (vargoninkauti) iš Šiaudinės į Janapolę, netoli Varnių miestelio. Čia klebonavo Dyonizy Okulicz, tikras lenkų bajoras, kuris ir žemaitiškai pamokslą sakydamas negalėjo

[1] „šelmis" (*lenk.*).

apsieiti be lenkiškų paspirties žodelių „panie tego, panie tego". Bažnytinis namelis, vadinamas „špitole", buvo nedidelis pastatas, ilgos priemenės padalytas į dvi dalis, kiekvienoje po du butukus – virtuvėlę ir kamarėlę, motinos vadinamą „alkierz". Viename šone gyvenome mes, antrame priešais – zakristijonas Lileikis, už sienos – pramatorius[1] Jocas su jauna žmona, o ketvirtame butelyje buvo įrengtas parapijos ubagynas, kimšte prikimštas apylinkės atmatų: čia skurdo senos paleistuvės, davatkomis vadinamos, ir fiziškai sužaloti, šiaip dikti vyrai – luoši, kupriai, kurčnebyliai, puvėkliai. Visus juos klebonas naudojo kaip savo kumečius. Už teisę gyventi klebono tvarkomam ubagyne, už laimę tūnoti arti bažnyčios ir Dievo jie dirbo klebono daržus ir laukus, valė bažnyčią bei šventorių, plovė bažnytinius apeiginius ir paties klebono baltinius, adė jo ir jo giminaičių kojines, kasė duobes kapuose numirėliams laidoti.

Ubagyno bijojau iš tolo. Užtat mielai užbėgdavau pas Lileikį. Tai buvo apysenis žmogus su raukšlėtu apdegusiu veidu. Ilgais rudens ir žiemos vakarais liedino bažnyčiai žvakes iš vaško. Kartais ir man leisdavo pasukti didelį ratą su nusvirusiomis nuo jo žvakėmis, o pats tuo tarpu liejo iš viršaus ištirpytą vašką. Iš davatkų pasakojimų sužinojau, kad vieną vakarą, būdamas visai girtas, vietoje vaško gabalo įkišo į krosnį savo galvą; žmonos iš krosnies ištrauktas pagijo, bet visas veidas, sprandas ir krūtinės viršus liko amžinai sužaloti. Man labai patiko baltas Lileikienės veidas, ir kaip šuniukas bėgiodavau užpakaly jos. Vaikų neturėdama, dažnai pagaudavo mane į glėbį, bučiuodavo ir spausdavo prie krūtinės. Kai ilgais žiemos vakarais pamaldūs Lileikiai, prieš eidami gulti, giedodavo su davatkomis karunką, vis įsisprausdavau į jų tarpą, nenuleisdamas akių nuo švelnaus Lileikienės veido. Koja mindama verpsto paminą, o rankomis sukdama siūlą iš kuodelio, ji skambiu, lygiu balsu pradėdavo karunką, kiti prisidėdavo kiek vėliau:

Kas nor panai Marijai tarnaut,
o jos asablyvu milašninku būt,
tas tur veikiai ją pasveikint
ir karunką panos nuobažnai kalbėt...
Pirmą smūtką pana turėjo,
kai švents Jons atbėgo ing Betaniją...

Išvardijant „smūtkus", Lileikienės akyse pastebėdavau ašaras, o kai traukė apie „džiaugsmus", jos veidas tartum nušvisdavo. Tėvai nenoriai leido mane pas zakristijoną, nes ten girdėdavau vien žemaitišką

[1] bažnytinis dainavedys (*lenk.*).

mužikų kalbą, žemaitiškas giesmes (Lileikiai lenkiškai nemokėjo). Kai ilgiau pas juos pasilikdavau, ateidavo motina, griebdavo už rankos ir tempdavo lauk, keliskart smarkiai suduodama per užpakalį. Mane traukte traukė pas Lileikius: penkių metų vaikas buvau stipriai įsimylėjęs gražią Lileikienę, o per ją pamilau ir žemaičių kalbą, papročius. Seniai tu jau kapuose, Lileikiene, ir niekuomet tau neatėjo į galvą, kad tas berniukas, kurį sodindavais ant kelių ir spausdavai prie karštos krūtinės, paminės tave ir pagarbins po pusšimčio metų!

Visai jauna pramatoriaus Joco žmona atrodė kaip mergaitė, bet man kažkodėl nepatiko, nors buvo tiek pat balta ir graži kaip Lileikienė. Pramatorius, augalotas stiprus vyras, laikė savo žmoną uždaręs troboje, išleisdavo tik į bažnyčią ir į daržą. Jocui kur toliau išvykus, šitą pamaldžią, kuklią gražuolę lankydavo vienas kitas vyras. Bobos pas ją visai neužeidavo, o kur pamačiusios atsukdavo veidą.

Vieną vasaros dieną pas mus atvažiavo motinos pusseserės vyras, pan Knizel, nedidelio ūgio, bet ilgos nosies, negražus pusiaukupris. Kas rytą ilgai tepdavo rudus ūsus kvepiančiu aliejum, o kai aliejaus pritrūkdavo, seilėmis šlapindavo viršutinę lūpą tol, kol ūsų galai, pirštais sukami, piestu atsistodavo. Negražus Knizelis kažkodėl labai patiko moterims. Kaip jis su jomis susikalbėdavo (buvo miesto rimorius ir žemaitiškai nemokėjo), kaip jas paveikdavo, niekas nežinojo, bet visi matėm, kaip temstant slenka pro langą tai su viena, tai su kita boba į parugius, iš kur grįžtant jau nebematėm, miegojom. Tik kartą naktį atsibudęs girdėjau, kaip motina jį barė, o šis tyliai kikeno „ki ki ki". Vieną rytą, tėvams po pusryčių iš namų išėjus, išgirdau už sienos baisų riksmą. Išbėgau į priemenę, pradariau duris į pramatoriaus trobą: milžinas Jocas mušė į lanką suriestą lovoje Knizelį; viena ranka laikė jį už susivėlusių plaukų, antros kumščiu daužė per tą vietą, iš kur kojos auga; suriesto vargšo veidas su smailiais kaip ylos ūsais atsidūrė tarp kojų, kaip tik ten, kur kapojo Jocas, ir vienas kitas smūgis tekdavo ilgai nosiai. Per tamsiai raudoną veidą su išsprogusiomis akimis varvėjo prakaitas, pro iššiotą burną išlindo liežuvis.

– Ojca zawołaj, ojca...[1] – stenėjo žiūrėdamas į mane.

Kai Knizeliui pradėjo bėgti kraujas per smakrą, ne savo balsu surikau: „Mama, mama!" Atbėgo ubagyno gyventojai ir išvadavo vargšą. Dabar tik pamačiau kampe verkiančią Joco gražuolę, kuriai Jocas, išeidamas iš trobos, piktai pašnabždėjo: „O su tavim, sterva, paskui pakalbėsiu". Tėvai šnekėjo, kad Jocas muša savo žmoną, bet jos verkiant

[1] Tėvą pašauk, tėvą (*lenk.*).

niekuomet negirdėjau. Kiek pasigydęs, Knizelis išdūmė ir daugiau į Janapolę nesirodė.

Retkarčiais lankydavo mus ir jauna Knizelio žmona, kurią dėl didelio ūgio ir stambaus kūno vadinom „ciocia Anna wielka"[1] arba tiesiog „ciocia wielka". Visą dieną valgė, o naktimis arba knarkė, pritardama sau antro galo garsais, arba blusas gaudė. Užžiebus žiburį, nutraukdavo per galvą marškinius, sustodavo nuoga prie stalo ir, prikišus galvą prie silpnai šviečiančios lemputės, pasinerdavo blusų medžioklėje. Pramerkęs vieną akį, stebėdavau milžinišką tetos kūną, dideles nusvirusias krūtis.

Man darydavos baisu, imdavau žliumbti. O teta, nekreipdama į mane dėmesio, blusinėdavo tol, kol paskutinis gyvis rasdavo galą jos storuose pirštuose. Motina dažnai jai prikišdavo tinginiavimą, bet „ciocia wielka" ramiai atsakydavo:

– Wyszłam za mąż, więc niech mąż mnie utrzymuje. A ja szlachcianka i do roboty nieprzywykszy. Niech chamy pracują[2].

Be Knizelių, lankydavo tėvus ir kiti giminės. Beveik kasmet atvažiuodavo motinos sesuo Joanna Kozłowska, kurios vyras Janeczek didžiuodavos ilgus metus tarnavęs liokajum pas dvarponį Beresnevičių. Išliko rusiškai parašytas dokumentas, pagal kurį anas dvarininkas dovanoja savo ištikimam tarnui namelį Šiaudinės bažnytkaimy. Raštas įdomus kaip vienas pirmųjų dokumentų po baudžiavos panaikinimo Lietuvoje. Štai jo vertimas:

1863 metais sausio mėn. 18 dieną aš, žemiau pasirašęs Kalniškių ir Šiaudinės dvarų savininkas, buvęs matavimo teisėjas Telšių pavieto, Juozas, Vinco sunūs, Beresnevičius, duodu šį amžinąjį dovanojimo dokumentą įrašytam į laisvų žmonių skaičių Kalniškio dvaro valstiečiui Jonui, Kristupo sūnui, Kazlauskiui, tame, kad: imdamas domėn Kazlauskio ištikimą daugiau kaip dvidešimt metų liokajaus tarnybą ir gerą elgesį padėkos ir atlyginimo ženklan už jo darbus, aš, Beresnevičius, turėdamas Šiaudinės bažnytkaimy gerai įrengtą namą, padalytą nuo įėjimo į bendrą priemenę į dvi dalis, kuriose gali tilpti dvi šeimos, kur dabar vieną pusę, įsigytą nuosavybėn, užima bajorė Joana Gedvilienė, o antroje pusėje laikinai gyvena bajoras Pikturna, su kluonu, tvartu ir daržu keliems bulbių pūrams pasodinti, nuo seniai šitam namui priklausančiais, minėtam Kazlauskiui atiduodu ir dovanoju šiomis sąlygomis: kol jis, Kazlauskis, gyvens, jokių pareigų atlikinėti ir sklypo mokesčio dvaro administracijai mokėti neprivalo, o po jo mirties, kas šį namą valdys, tas turės mokėti Kalniškių dvaro administracijai sklypo mokesčio kasmet po tris rublius. Kalbamą namą su kitais trobesiais Kazlauskis arba jo įpėdiniai turi teisę, pranešę dvaro administracijai, parduoti kas panorės, bet perkelti į kitą vietą neleidžiu. Šito namo pusę Kazlauskis ima nuosavybėn nuo ateinančių 1864 metų balandžio mėn. 23 dienos arba, kam nori,

[1] „teta Ona didžioji" (*lenk.*).

[2] Ištekėjau už vyro, tegu vyras mane ir išlaiko. Aš bajorė, į darbą nepratus. Mužikai tedirba (*lenk.*).

savo naudon gali išnuomoti. Be to, dovanoju jam, Kazlauskiui, ūkininkavimo pradžiai vieną arklį, melžiamą karvę ir metinį veršį. Kolei Kazlauskis tarnaus pas mane, minėti gyvuliai žiemos metu bus išlaikomi Kalniškių dvare be atlyginimo. Jei jisai, atsisakęs nuo liokajaus tarnybos, panorės apsigyventi savo namuose, tada iki gyvos galvos kiekviename keturlaukių Šiaudinės dvaro laukų sklype skiriu jam žemės pasisėti duoninių javų po pusę pūro arba dvylika gorčių ir pievos Vinkleriškių ūkyje trims šieno vežimams. Visa aukščiau šiame dovanojimo dokumente pažadėta kaip aš, taip ir mano įpėdiniai privalo šventai ir nepajudinamai vykdyti, pagal atsakomybę prieš įstatymus. Visa tai savo parašu ir mano herbo antspaudo uždėjimu prie kviestų liudininkų tvirtinu.

Dvarininkas Juozas, Vinco sūnus, Beresnevičius.

Šiam dovanojimo dokumentui kviestas liudininkas pasirašau kolegijos asesorius Aleksandras, Leonardo sūnus, Staševskis.

Šiam dokumentui liudininkas pasirašau etatinis Šiaulių gimnazijos gydytojas kolegijos asesorius Ričardas, Prano sunūs, Dombrovskis.

Kad čia pasirašiusiųjų parašai yra autentiški, valstybinio antspaudo uždėjimu ir parašu tvirtinu 1864 m. sausio 2 d. Šiaulių miesto policijos nuovados viršininkas poručik Pevcov.

Šiam dokumentui liudininku pasirašau atsargos kapitonas Konstantin, Alekso sūnus, Makarov.

Šį dokumentą mirusio mano tėvo Juozo Vinco sūnaus Beresnevičiaus įpėdinis Aleksandras Juozo sūnūs Beresnevičius patvirtinu.

Ant šio dokumento kaip Aleksandro Beresnevičiaus globėjas pasirašau dvarininkas Mykolas Taraškevič.

Dokumentas ypatingų komentarų nereikalingas. Yra tai parodija tų raštų, kokie buvo rašomi feodaliniais laikais, kada siuzerenas apdovanodavo vasalą už ištikimą tarnybą. Dvarininkai šį tą padovanodavo toms savo kerpamųjų avelių, kurios mokėjo įtikti ponams ir laižė jų rankas. Krinta į akį viena suktybė: rašto pradžioje iškilmingai sakoma, kad Kazlauskiui dovanojamas namas, o paskui paaiškėja, jog dovanojama tik namo pusė, nes antroji pusė dar anksčiau buvo parduota bajorei Gedvilienei. Dėl to neaiškumo Kazlauskis ir Gedvilienė ilgą laiką bylinėjosi. Bajorui Pikturnai mirus, jo bute įsikūrė Kazlauskis. Po Kazlauskio mirties teko matyti aną „gerai įrengtą namą": buvo tai aptriušusi bakūžė, tamsios priemenės padalyta į dvi kamaras, kurių vienoje gyveno kitados bajoras Pikturna, antroje – bajorė Gedvilienė; valgį jie virdavos bendroje priemenėje, statydami puodus ant geležinio trikojo; dūmai išeidavo pro stoge įtaisytą kiaurymę. Abu jie – ir Pikturna, ir Gedvilienė – vertėsi ubagavimu prie šventoriaus.

Paskutinį kartą Kazlauskis buvo atvažiavęs į Janapolę savo pono arkliais 1890 metais. Tos kelionės viena aplinkybė pagreitino jo mirtį: besisvečiuodamas nepastebėjo, kad silpnai pririšti arkliai nutraukė varžtį ir pasileido bėgti namų link. Be kepurės ir apsiausto (buvo šaltas ruduo), aimanuodamas, plaukus nuo galvos raudamas, porą varstų vijosi pono

patikėtus arklius, kol pagavo; senis peršalo ir, grįžęs į Šiaudinę, atsigulė į lovą, iš kurios nebeatsikėlė. Našlė Joana su savo motina Kovnackiene ilgai dar gyveno vyro paliktam name, kurį tik prieš Didįjį karą, motinai (mūsų bobutei) jau mirus, pardavė už du šimtus rublių; kėlėsi pas mus į Kurtuvėnus ir pačioje karo pradžioje pasimirė. Prieš pat mirtį aną dovanojimo dokumentą, kaip kokią nebereikalingą relikviją, įteikė tėvui, iš kurio ir paveldėjau.

Motina kas vasarą važiuodavo į Šiaudinę bobutės Kovnackienės ir tetos Joanos aplankyti. Porą kartų buvo ir mane pasiėmusi. Iš kaimyno Vilimo gaudavo arklį ir vežimuką, po kojų pasisodindavo mane, ir keliavome per Luokę, Kaunatavą, Pabulvę ir Tryškius. Luokėje pasiganydavom pas senelį, visai sutemus išvykdavom toliau. Miegojau susirietęs po motinos kojomis, pabusdavau Kaunatavoje jau auštant. Kol arklys kramtė šieną, motina vesdavos mane prie bažnytėlės, šalia kurios buvo sklepe palaidoti bajorai Kovnackiai. Pro mažą langelį geležinėse duryse matėsi viduje sustatyti du karstai. Motina atsiklaupdavo prie durų, čia pat paklupdydavo ir mane. Žegnodamos šnabždėjo maldelę, paskui sakydavo:

– Niech Bóg sprawiedliwy odpłaci im za krzywdy, dla których nam przyszło biedę klepać[1].

Važiuojant pro Pabulvės ežerą ir dvarą, saulė jau būdavo gerokai pakilus. Pabulvės (motina sakė lenkiškai „Pobulwiany") dvaro namų man labai patiko baltutėlės langinės ir raudonas stogas; gražesnio namo dar nebuvau matęs, todėl nenuleisdavau nuo jo akių ir pravažiavęs vis atsigręždavau pažiūrėti. Tryškiuose vėl pasiganydavom, eidavom į bažnyčią ir kapines, kur stebino didelė daugybė įvairiausių kryžių ir antkapių. Vakarop pasiekdavom Šiaudinę. Čia mus pamylėdavo bobutė ir teta.

Babunia uostė tabaką: pirštais subarškindavo į juodos dėžutės viršelį, kuriame matėsi ryškiomis spalvomis išdažytos figūrėlės, atidarydavo dėžutę ir, dviem pirštais čiuptelėjus žalsvų dulkelių, kišdavo prisimerkus į nosį, šnervėmis įtraukdama oro. Tuoj keliskart sučiaudėdavo, sakydama „zdrów, zdrów"[2] ir pro ašaras žiūrėdama į mane. Visa kvepėjo tabaku, jo dulkėmis buvo apsibarsčius krūtinę ir pilvą.

Įsispraudęs į kampą, klausiaus, kaip motina skundėsi tėvo būdu; darėsi gaila jos matant, kaip brauko ašaras, o babunia užkimusiu, girgždančiu balsu ramina. Nors maža tesuprasdavau, bet ir aš pastebėdavau,

[1] Tegu teisingasis Dievas atmoka jiems už skriaudas, dėl kurių dabar vargstam (*lenk.*).

[2] „Į sveikatą, į sveikatą" (*lenk.*) (red. pastaba).

jog tėvas šiurkščiai elgdavos; buvau matęs, kaip vieną sekmadienį, tėvui išėjus į bažnyčią, ji atsiklaupusi ant šlambano ir sudėjusi maldai rankas gailiai verkė, linguodama galvą; per skruostus riedėjo ašaros ir krito ant šlambano. Teta motinos neguodė, tik išplėtus akis pabalusi žiūrėjo į ją.

Per tas dvi tris dienas, kurias motina čia leido, niekur iš trobos neišeidavau. Čia domino kiekvienas daiktas, kokio nebuvau namie matęs: margi sienų popieriai, seni, apiplyšę lenkiški iliustruoti žurnalai, kilimėliai, porcelianinės figūrėlės, o ypač senas didelis laikrodis – zegar Gdański[1], Beresnevičiaus dovana savo liokajui. Laikrodis tūnojo aukštoj, siauroj spintelėj, po stiklu, pro kurį matėsi grandinės su didžiuliais atsvarais; prieš mušdamas valandas ilgai šniokšdavo, tartum kas šnypštė nosį, ir staiga sučiaudėjęs, imdavo skambinti žemu, girgždančiu balsu. Babunia irgi girgždančiu balsu pasakojo savo atsiminimus apie senąją gadynę, apie ponus ir jų papročius. Pasak ją, ponai buvę geri, mylėję savo tarnus, buvę jiems tikri tėvai, sveikų neišnaudodavę, apsirgusius gydydavę, senatvėje aprūpindavę; užtat ir baudžiauninkai buvę ponams dėkingi ir, baudžiavą panaikinus, daugelis jų laisvu noru pasilikdavę tarnauti, kad ir mažą atlyginimą gaudami. Kiek tuose pasakojimuose buvo teisybės, nežinojau, bet atrodo, kad ne ponai buvo geri, tik mano babunia buvo gera ir viską aiškindavos į gera.

Motinai prisišnekėjus, pasiguodus, važiavom namo ar tuo pačiu keliu, ar per Papilę, Kuršėnus ir Upyną. Jei grįždavom per Papilę, užsukdavom į Kalniškių dvarą, kur gyveno antra teta Kaziunia Kownacka.

1889. Artinosi Šv. Petro atlaidai Varniuose. Motina iš anksto paruošė maišelius, kurių paskirtis buvo mums žinoma: į juos dėsim duoklę, gaunamą iš pravažiuojančių pro vartus ties špitole. Anksti rytą Petrinių dieną brolis, aš ir dar keli bažnytkaimio berniukai stojom prie vartų, užsimovę ant kairiojo peties maišelius ir apsišarvavę kantrybe. Kas pirmas pamatydavo iš tolo atriedantį vežimą, tas kibo į vartus ir niekam tos vietos neužleisdavo. Vežimui prie vartų sustojus, budintysis atkeldavo juos, paprastai apsimesdamas, kad labai sunku kelti, ir bėgdavo prie ratų. Pravažiuojantieji išmesdavo jam kas ką turėjo po ranka: obuolį, dešros gabaliuką, ragaišio papentę, apipelėjusio sūrio kąsnį, kartais net varinę kapeiką. Visa tai buvo renkama iš dulkių ir kemšama į maišelį. Jei kuris berniukas pagrobdavo ne savo „duoklę", kiti vaikai atimdavo iš jo ir atiduodavo uždirbusiam. Mes su broliuku buvom mažiausi, ir į

[1] Gdansko laikrodis (*lenk.*) (red. pastaba).

mūsų duoklę dažniausiai pasikėsindavo kiti. Jei kas geruoju neatiduodavo, bėgdavom pas motiną; pasirodžius duryse, veikiai atstatydavo teisingumą. Pasitaikydavo, kad keleiviai niekuo neatsilygindavo už vartų atkėlimą. Tada mes visi, be jokio iš anksto susitarimo, vien tik instinktyviai gindami bendrą interesą, imdavom įvairiais balsais klykauti, švilpti, pravardžiuoti šykštuolius krupmaušiais, rupūžėmis ir net mėtyti akmenimis: taip sutartinai reaguodavom į mūsų darbo išnaudojimą. Kai pravažiuodavo paskutinis vežimas, eidavom pietų. Vartų sargyboje dėl visa ko pasilikdavo vienas kitas vaikas iš tokių, kurie arba buvo jau užkandę iš duoklės gėrybių, arba nesitikėjo pietų namie. Iškratę maišelius ir užvalgę, skubėdavom į paliktą vietą. Tekdavo ilgai laukti, kol į pavakarį pradėdavo riedėti atgal tie patys vežimai, kurie rytmetį traukė į Varnius. Dabar duoklė buvo jau kitokia: rinkdavom pabertus saldainius, pyrago gabaliukus, baronkas, dulkėtus medauninkus, greckus riešutus ir kitų krominių daiktų nuotrupas, ko tik buvo prisipirkę mūsų klientai per atlaidus. Namo grįždavom jau visai sutemus, duoklę apkrauti ir ypač patenkinti tuo, kad mūsų rytmetį iškolioti keleiviai (gerai juos įsimėklinom!) ir tie grįždami nepašykštėjo šį tą išmesti. Tokią duoklę rinkdavom ir dažniau, tik ne taip organizuotai, kaip per Varnių atlaidus.

Tarp bažnytkaimio berniukų, su kuriais tekdavo dažniau susidurti, buvo vienas, vardu Viktis. Žinojau jį bailų esant. Kartą vasaros dieną išėjom su juo į laukus. Iš abiejų kelio šonų geltonavo rugiai. Pamačiau toli priešais einant seną žydą su ilga barzda. Davatkų įbauginti, žydų bijojom. „Žydas! – surikau: Vikti, bėk!", ir stūmiau jį į rugius. Pats pasileidau namo. Mažas Viktis paklydo rugiuose, negalėjo iš jų išbristi. Tėvams pasigedus vaiko, kažkas pranešė girdėjęs rugiuose klykiant. Viktį surado tik į pavakarį. Kitą kartą su tuo pačiu Vikčiu sukinėjomės prie gilaus, bulbėms iškasto, tuščio rūsio ir žaidėm, mėtydami į rūsį akmeniukus. Įdomu buvo klausytis, kaip į dugną atsitrenkęs akmuo skardžiai zvambtelėjo. Užsigeidžiau išgirsti, koks bus zvambtelėjimas, jei į dugną atsimuš ne akmuo, o Viktis. Pastūmiau jį, tas įkrito į rūsį, bet koks buvo garsas, negirdėjau: išsigandęs nubėgau namo. Kai po kiek laiko klykiantį vaiką ištraukė iš rūsio, teisinaus, kad jis pats paslydęs, o anas skundėsi, jog aš jį įstūmęs. Paskutinis mano bandymas su Vikčiu buvo toks: pamatęs špitolninkę padėjus ant suoliuko ką tik išskalbtą ilgą šv. Pranciškaus juostą, pagalvojau, kad būtų ne pro šalį tą baltą virvę išvolioti purvyne, kurio po lietaus buvo apsčiai ant kelio. Pasikviečiau Viktį ir pridabojęs, kada skalbėja pasišalino, pasiūliau:

– Vikti, tu būsi arklys, o aš furmonas. Štai ir vadžionė.

Viktis mielai sutiko pabūti arkliu. Pririšęs jam po pažasties baltą virvę ir didelę jos dalį paleidęs ant žemės, sušukau:

– Nu, bėri, nu!

Viktis pasileido bėgti keliu, taškydamas purvyną ir tempdamas užpakaly virvės galą su kutosais. Pamačius tokią šventvagystę, įširdusi davatka iškoliojo vaiką, o tėvai ir kailį išlupo.

1890. Motina, pati būdama nemokyta (mokėjo tik skaityti, rašyti lenkiškai ir susikalbėti vokiškai), mokslą labai vertino, bet, žinoma, ne kaip tikslą, tik kaip priemonę geresniam gyvenimui pasiekti. Užsigeidus ištraukti mus iš to ubagiško luomo, į kurį pati buvo nugrimzdusi, veikiai pradėjo mus mokyti. Broliui sekėsi geriau, man – menkiau. Iki šiol dar stovi akyse ištisi seno lenkiško elementoriaus puslapiai su ilgais skiemenų pusbalsiais: ba be bi bu, da de di do du... Begalines skiemenų eiles reikėjo skaityti taip: be-a-ba, be-e-be, be-i-bi, be-o-bo, be-u-bu ir t. t. Mokėmės ne raidžių, o skiemenų; kadangi tų įvairiausių skiemenų buvo prispausdinta begalės, tad ir pradedamasis mokslas buvo jei ir ne sunkus, tai be galo nuobodus. Mūsų nuoboduliui išblaškyti buvo vartojama rykštė. Prieš plakdama, motina mėgdavo pacituoti lenkišką eilėraštį, kurį buvo išmokus iš vieno kunigo pedagogo ir kurį teisingai galima buvo pavadinti rykštės apologija:

> Różdżką Duch święty dzieteczki bić radzi,
> bo różdżka zdrówiu nigdy nie zawadzi[1].

Mušdavo mus su broliu motina ir tėvas pasikeisdami, mušdavo dažnai ir smarkiai. Aš veikiai išmokau pasisaugoti mušimo arba iš jo išsisukti; brolis to nemokėjo, tad ir tekdavo jam trigubai tiek. Nuo mušimo Lionginas apsirgo geltlige, gavo nervų sukrėtimą: naktimis pašokdavo iš miego ir imdavo ne savo balsu klykti, išplėtęs akis ir nieko nepažindamas. Kai motina užžibindavo lempą, matydavau jį stovint lovoje su išskėstom rankom, beprotišku žvilgsniu, drebantį, kažką nesuprantama burbuliuojantį. Tėvai aiškinosi tuos priepuolius kirminais ir ryto metą vertė jį ryti citvarą; tikros priežasties ar nesuvokė, ar nenorėjo suvokti ir nesiliaudami draskė rykštėmis kūną. Keista, bet šitoks auklėjimo ir mokymo metodas kaimynų tarpe susilaukė visiško pritarimo. Garsas apie motiną kaip apie gerą auklėtoją, nesigailinčią rykštės, pasiekė net tolimus kaimus. Netrukus iš Varnių parapijos buvo atvežti du berniukai; pasiturį tėvai atidavė juos mūsų motinai mokyti. Vienas jų vadinosi

[1] Rykšte vaikus plakti Šventa Dvasia lenkia,
nes sveikatai rykštė niekad nepakenkia (*lenk.*).

Antanas Bamblauskas, antras senelio giminė Dzidorius Platakis iš Pabiržulio kaimo[1].

Dabar mokėmės keturiese, kartojimas be-a-ba pasidarė garsesnis, sultingesnis. Nauji mokslo draugai stebino mus savo puikiais čerkasiniais švarkiukais, o Dzidoriuks, be to, savo rausva liemene; svajojau kada nors tokia pat liemene vilkėti. Tų berniukų tėvai už mokslą ir išlaikymą mokėjo „praventu", gausesniu kaip kitiems kaimo mokytojams, nes pas mus mokslas buvo „poniškas", lenkiškas. Motina brangino šitą pripuolamą uždarbį ir pravento atliekus parduodavo bažnytkaimio žydeliams, dėdama kapeiką prie kapeikos, kurioms paskirtis netrukus paaiškėjo. Savo rūstybės svetimiems vaikams nerodė, jų nemušė, nors apstumdydavo dažnai. Uždavus skaityti, išeidavo savais reikalais; grįždavo tik tada, kai nebegirdėjo mus silabizuojant. Vieni pasilikę, pasinaudodavom laisve: garsiai silabizuodami, tuo pat metu vienas kitam įgnybdavom, pešiodavom plaukus, trise pagrobdavom vieną ir pakišdavom po stalu, įsakydami tokiam „powąchaj"[2] (žirnių ir duonos prisprogę, tūlas pagadindavo orą, o patikrinti, kuris taip negražiai pasielgė, privalėjo pakištasis po stalu).

Iš mūsų ketveriukės gabiausias pasirodė brolis Lionginukas. Išmokęs visa, ką mokėjo motina, buvo nuvežtas į Luokę ir atiduotas į tenykščią pradedamąją mokyklą, („prichodskoje učilišče")[3]; ten jis veikiai išmoko rusiškai skaityti, rašyti ir šiek tiek skaičiuoti. Gyveno Luokėje pas senelį, o mokykla buvo kaip tik priešais. Kartą atvažiavęs namo kažkokių švenčių proga nusidėjo, gavo rykščių ir vėl apsirgo geltlige. Naktimis pašokdavo iš miego, bet nebeburbuliavo kažką nesuprantama, kaip tai darė anksčiau, tik užsimerkęs dainavo:

Было дело под Полтавой,
Дело славное, друзья[4].

Tai buvo pirmi mano girdėti rusiški žodžiai; veikiai juos išmokau ir nuolat kartojau, niūniuodamas dainos melodiją. Brolis pasakojo, koks žiaurus Luokės mokytojas, kaip smarkiai baudžiąs mokinius, raunąs

[1] Kad motinos duotoji pradžia išėjo jiems į gerą, už tai kalba pasiektas tikslas – išleisti savo auklėtinius į ponus: Bamblauskas pasidarė kunigu (1912 metais klebonavo Grendzene, netoli Ilūkštos), o Platakis įsitaisė Paryžiaus vaistinėje, suprancūzėjo, vedė vaistininko dukterį, paveldėjo iš uošvio vaistinę ir mirė tame pačiame Paryžiuje 1920 metais.

[2] „pauostyk" (*lenk.*).

[3] „parapinę mokyklą" (*rus.*) (red. pastaba).

[4] Buvo mūšis prie Poltavos,
Garsus mūšis, draugai (*rus.*) (red. pastaba).

plaukus, draskąs ausis, mušąs liniuote per delnas ir pirštus, liepiąs atsiklaupus visą valandą laikyti aukštyn iškeltas rankas. Mums plaukai šiaušėsi ant galvos, ėmėm baimintis į rusišką mokyklą patekti. Nepatiko motinai Luokės mokytojo metodai, nors ir pati panašių laikėsi. Be to, įtarė mokytoją ne ką težinant ir į ponus vaiko išleisti nesugebėsiant. Pasiryžo vykti į Šiaulius, ten apsigyventi ir atiduoti Lionginą į gimnaziją. 1891 m. vasaros pabaigoje motina su broliuku išvažiavo į Šiaulius pasitikėdama tais keliais rubliais, kuriuos surinko už parduotus pravento atlaikus. Apsigyveno vargonininko namelio rūsy. Lionginas išlaikė egzaminus į parengiamąją klasę ir pradėjo lankyti gimnaziją. Mes su tėvu ir maža sesute likom Janapolėje.

Jei į mokslą neturėjau palinkimo, užtat į muziką mane traukė nuo *pat kūdikystės. Šitą muzikos pamėgimą būsiu paveldėjęs iš tėvo.* Jau senelis nusimanė muzikoje ir mėgo ją: Kantaučių vargamistrai susirgus, klebono prašomas atvažiuodavo iš savo Gaižupio ir pagrieždavo vargonais per sekmadienio pamaldas. Tėvas vaikystėje mokėsi pas Kantaučių vargonininką, paskui kiek pasitobulino rietaviškio kunigaikščio Oginskio muzikos mokykloje, kur ėjo fortepijono ir vargonų klases, vedamas Rapolo Butkevičiaus. Pats pramokęs, ėmė kitus mokyti. Būdamas Janapolėje, mokė skambinti jauną žydelkaitę, Pavirvyčio malūnininko Jankelio dukterį. Tris kartas per savaitę, vasarą ir žiemą, eidavo į tą malūną Telšių keliu, apie tris varstus nuo Janapolės. Žiemą motina apvyniodavo jam kaklą stora skepeta, kad neperšaltų, ir atrodė, kad vietoje galvos jis nešasi ant pečių šieno kupetą. Vieną kartą Jankelis buvo ir mus vaikus pasikvietęs pas save. Vaišino jo gražios dukterys, kurių viena buvo nebylė; negalėdama pakalbinti mus, džiugino kitokiu būdu: iš kelių apvalių medinių dėžučių traukė iš eilės ilgus „sierčikus" (degtukus); įbrėžti, degė įvairiomis spalvomis – mėlyna, žalia, geltona, raudona. Jankelis turėjo ilgą juodą fortepijoną; atrodė visai kitaip negu mūsų sutrūnijęs gelsvas barškalas, kuriam tėvas priskirdavo mažiausiai šimtą metų.

Iš kitų tėvo mokinių atsimenu vieną, kuris save išdidžiai vadino Ignacy Kwiatkowski; gyveno pas mus, mokėsi vargonininkauti. Muzikai nebuvo gabus, bet be galo užsispyręs ir garbėtroška. Dieną naktį barškino „pięćpalcówki"[1] bei gamas, o kai po didelio vargo pramoko pagriežti mišias, ėmė riesti nosį, su kaimo žmonėmis žemaitiškai nenorėjo kalbėti arba kalbėdamas įterpdavo daug lenkiškų žodžių. Tėvas jį vadino „łapiduda".[2] Paskui gavo vargamistros vietą kažkokiamē Žemaitijos bažnytkaimy.

[1] „pratimai penkiems pirštams" (*lenk.*).
[2] „dūdų gaudytojas" (*lenk.*).

Pradėjau skambinti kokių penkerių metų būdamas. Užuot padrąsinęs ir pamokęs, tėvas varydavo šalin nuo fortepijono, neva aš jam gadinąs „instrumentą"; bet manau, kad buvo ir kita priežastis: jei išmokčiau muzikos, pasidaryčiau vargonininku kaip jis ir neištrūkčiau iš ubagų luomo. Tuo tarpu ir jis, motinos įtakoje būdamas, norėjo prastumti mus į aukštesnį luomą, bent į valsčiaus raštininkus. Žemaitijos kaimo vargamistra buvo beteisis klebono vergas: atlyginimas nenustatytas, klebonas mokėjo tiek, kiek norėjo; sutarties nei žodžiu, nei raštu nesudarydavo, ir šis bažnytinio meno atstovas kiekvienu metu galėjo būti pavarytas be priežasties paaiškinimo. Užrūstinti kleboną buvo itin pavojinga: atstatydamas galėjo parašyti nepalankią atestaciją, o su tokiu rašteliu, klerui sudarant susigiedojusią organizaciją, gauti vietą pas kitą kleboną buvo neįmanoma. Nors dešimt kartų per dieną sutiktum kleboną, kaimo vargamistros „etiketas" reikalavo pabučiuoti kunigui į ranką. Rankas bučiuoti reikėjo ir klebono giminėms, ir jo gaspadinei, kuriai priklausė pirmas po klebono balsas šeimynos ir tarnų samdymo klausimais; kartais šis balsas buvo net svaresnis už klebono. Kad išvengtum priešų, reikėjo gražiai sugyventi su klebono liokajum ar kambarine, su virėja, furmonu, net su šuniuku. Vieną kartą tėvas ilgai naktį negalėjo užmigti ir neduodavo mums miegoti, vartydamasis lovoje ir vis kartodamas:

– Boże, Boże, co teraz będzie?[1]

Žinojom to į naktį nusikėlusio rūpesčio priežastį: tą dieną, išeidamas iš klebonijos, tėvas netyčia tamsiame prieangyje užmynė ant klebono gaspadinės mylimojo šuniuko uodegos. Šuniukas sucypė, atbėgo gaspadinė ir išvadino tėvą „chamuiła". Motina ramino, sakė, kad rytoj rytą pati atsiprašysianti gaspadinės.

Pas kleboną gyveno jo giminaitė su dviem dukterim, kurių viena Jadzia, jau suaugusi mergaitė, buvo labai išdidi ir didelė tinginė: nieko nedirbo, tik arba sėdėjo prie lango ir žiūrėjo į dangų, arba slankiojo po sodą, paniekinamai nusisukdama, kai pro tvorą pamatydavo mus, murzinus vaikus. Tėvai kažkodėl jos nekentė ir namie apie ją kalbėdami kitaip nevadino kaip „ścierwa". Nors jutau, kad šis žodis nieko gero nereiškia, vis dėlto, kai kartą geldoje plaukiojau po kūdrą už klebono sodo, pamatęs Jadzią, žiūrinčią į mane pro tvorą ir besirengiančią savo papratimu išdidžiai nusisukti, sušukau:

– Ścierwa, ścierwa, poczekaj, nie idź![2]

Tėvas buvo iškviestas į kleboniją ir įspėtas, kad ateity tokie dalykai nepasikartotų, kitaip liksiąs be vietos.

[1] Dieve, Dieve, kas dabar bus? (*lenk.*)

[2] Sterva, sterva, palauk, neik! (*lenk.*)

– To, panie tego, prawdziwy łajdak![1] – pyko klebonas.

Tėvai labai susirūpino ir kiek nusiramino tik gerai išpėrę man kailį.

Muzika domėjaus tiesiog prieš tėvo norą. Kai jis skambino (o tatai trukdavo kartais ištisas valandas), palįsdavau po fortepijonu ir, prisiglaudęs prie fortepijono kojos, sėdėdavau tenai tol, kol arba tėvas nutraukdavo skambinimą, arba motina mane iš ten ištraukdavo. Pamažėli ir pats vogčiomis ėmiau bandyti skambinti. Sekėsi neblogai. Netrukus iš klausos išmokau porą „štučkų", kurias girdėjau tėvą skambinant. Dabar, motinai išvažiavus, tėvas pasidarė kiek švelnesnis, išlygino mano skambinimą, pamokė minėtų „pięćpalcówki" ir supažindino su gaidomis. Nerodydamas savo jausmų (šituo atžvilgiu buvo labai santūrus), kartais pasielgdavo netikėtai švelniai. Kai ketverių metų būdamas užsikrėčiau iš piemenų niežais, o motina pavartojo radikalią priemonę – žaliu muilu ištepė rankas iki alkūnių, ir kai ne savo balsu ėmiau klykti „odkrojcie rączki!"[2], tėvas, pagavęs mane į glėbį, nešiojo po trobą, švelniai guosdamas ir pats verkdamas. Kitą vėl kartą, kai bijojau eiti siauru lieptu per Virvytę, mane nešdamas rankose klausė:

– A ty, jak wyrośniesz wielki, a ja postarzeję, czy będziesz mnie nosił?[3]

Žinoma, pasižadėjau nešioti.

Į bažnyčią mielai eidavau tada, kai tėvas grojo vargonais. Garsų pasaulis buvo mano mėgiamiausia sritis: paukščių čiulbėjimo, Virvytės čiurenimo, medžių ošimo galėjau valandomis klausytis, niekuomet nenusibosdavo. Kai audros metu perkūnas perskėlė kryžių priešais mūsų langus ir jis su trenksmu pavirto skersai kelią, o smarkaus vėjo supami klevai ūždami lingavo savo viršūnes, visas pasinėriau į audros garsus, nebodamas motinos paliepimo eiti į vidų. Kas gražiai dainavo ar skambino, tas buvo mano bičiulis. Turbūt ir Lileikienę buvau įsimylėjęs dėl jos švelnaus balselio, kuriuo giedodavo šventas giesmes ir karunką.

Vieną vasaros dieną buvom nuvykę į Varnius, į Šv. Petro atlaidus. Sustojom pas motinos bičiulį felčerį Vondraką, čeką. Po pusryčių visi nuėjom į bažnyčią. Sumai pasibaigus, kai mūsiškiai klausėsi pamokslo, pro atdaras bažnyčios duris išgirdau fortepijono garsus. Išslinkau iš bažnyčios ir tų garsų vedamas priėjau kleboniją. Langai ir gonkų durys buvo plačiai atidarytos. Patylomis įėjau į vidų, kur pamačiau salone kažkokį poną skambinant ne fortepijonu, bet keistu instrumentu, priglaustu prie sienos. Įstrižai kambario nuo durų iki sienos su tuo

[1] Tai tikras ištvirkėlis! (*lenk.*)

[2] „nupjaukit rankutes!" (*lenk.*)

[3] O tu, kai išaugsi didelis, o aš pasensiu, ar nešiosi mane? (*lenk.*)

instrumentu buvo patiestas gražus kilimas; ant kurio, įsirėmęs į šonus, ėmiau šokti pagal muzikos taktą. Visai nepastebėjau, kai į kambarį ėmė rinktis kunigai ir svečiai. Pradėjo ploti. Susigėdinau ir sprukau lauk. Tėvams nesisakiau, kas mane ištiko, bet jie apie viską sužinojo iš mūsų klebono gaspadinės, kuriai šis, grįžęs iš atlaidų, papasakojo. Nors gaspadinė buvo pasipiktinus, kad ubago vaikas įsiveržęs į ponų kompaniją, kur jautėsi kaip namie, bet tėvai manęs tuokart nelupo: maža to, motina didžiuodamasi pasakojo boboms, kad aš mokąs ir ponus palinksminti. (Iš tėvo sužinojau, kad anas keistas Varnių klebono instrumentas vadinasi pianinas.)

Man buvo šventė, kai pas mus ateidavo pan Agapit Bereśniewicz. Buvo du broliai Beresnevičiai, vienas Agapit, antras Donat. Abu didžiavosi savo bajoryste, abu buvo tikri muzikos donkichotai, paskutinieji tos rūšies žmonių mohikanai. Turbūt jie buvo matę ir geresnes dienas, bet į senatvę virto vagabundais, po Žemaitiją keliaujančiais fortepijonų bei vargonų derintojais. Tarp savęs nesugyveno: jei Agapit išgirsdavo, kad kur netoliese sukasi Donat, tuoj išvykdavo į kitą parapiją, į kitą kraštą. Pas mus paprastai užeidavo Agapit; tik jam mirus ėmė lankytis Donat. Agapit buvo vidutinio ūgio, išdžiūvęs, nuplikęs senis su ilga žila barzda. Vietoje kairės akies turėjo raudoną, kraujuojančią duobę: akį jam buvo išlupę karčemos lankytojai už kažkokią Dulcinėją, per apsirikimą patekusią į Agapito glėbį. Muzika, Bakchas ir Venera – štai trijulė, ant kurios aukuro be atvangos degino Agapit likusias gyvenimo dienas. Nei šeimos, nei namų, kur galėtų prisiglausti, neturėjo. Keliaudamas po Žemaitiją nešėsi su savim visą turtą – nedidelį odinį apiplyšusį maišelį, kurį iškilmingai vadino „sakvojažu". Jame buvo geležiniais apdarais akiniai, raktas fortepijono stygoms tempti, įvairių stygų rutuliukai, zomšės gabalas ir klijai. Kai ateidavo pas mus, motina pasisiūlydavo išskalbti baltinius. Blaivas būdamas, nesutikdavo, girtas – sutikdavo: visus mus varydavo lauk iš trobos, nusirengdavo ir, pravėręs alkieriaus duris, išmesdavo baltinius į priemenę. Kol baltiniai buvo plaunami ir taisomi (motina juos ir palopydavo), dėvėjo be baltinių. Mums, vaikams, įvarydavo baimės jo susirietusiais plaukais apžėlusi krūtinė, kurią ne visą uždengdavo barzda ir kuri buvo matyti pro švarko atlapas. Vieną vasaros dieną, būdamas labai įkaušęs, išmetęs pro duris nešvarius baltinius, nesivilko švarko, bet nuogas iššoko pro langą ir pasileido keliu Virvytės link maudytis. Pasipiktinusios davatkos šoko iš savo daržų vytis. Apkultas ir sukruvintas Agapit veikiai atskubėjo namo. Per savo ilgametę kelionę po Žemaitiją susipažino su visais fortepijonais ir jų savininkais, žinojo savo derintų instrumen-

tų firmas, jų pirmenybes ir ydas. Jokio apibrėžto atlyginimo už darbą neturėjo, imdavo tiek, kiek kas duodavo, bet dažniausiai pasitenkindavo didesniu ar mažesniu degtinės buteliu. Keliaudavo aukštai iškelta galva, „z Marsem na czole"[1], kaip sakydavo motina, šakota lazda pasiremdamas. Vasarą dėvėjo ilgu baltu apsiaustu, šiaudine skrybėle ant plikės, žiemą ilga miline su kapišonu. Atsiliepdavo tik lenkiškai užkalbintas, kitos kalbos nepripažino.

Atėjęs pas mus, Agapit pirmiausia išsikoliodavo:

– Jak się macie, chamy? – rėkė įėjęs į trobą. – Co? Nie podoba się? Któż wy tacy? Jużci nie panowie... Przez pomyłkę wstąpiłem pod ten chamski dach[2].

Ir tik kai motina pastatydavo ant stalo pusbonkį, Agapit atsileisdavo. Išgėręs, kas buvo butely (valgė nedaug, o tėvas negėrė), sėsdavo prie fortepijono. Mano nekantriai laukta valanda atėjo! Ilgi siauros rankos pirštai, kuriuos tėvas vadino „bicze" (botagai), audringai perbėgdavo per visą klaviatūrą, ir Agapit, pakėlęs barzdą į viršų, imdavo improvizuoti. Ką jis skambino, nesuprasdavau, tik matydavau, kad jis savo muziką giliai pergyvena: jo vienintelėje akyje matėsi tai džiaugsmo spindulys, tai pykčio žaibas; kartais ašara nuriedėdavo per išdžiūvusį veidą ir nukrisdavo ant barzdos. Koks nespalvingas ir negyvas atrodė man tada tėvo skambinimas! Staiga Agapit nutraukdavo, atstumdavo kėdę ir, piktai taręs: „Trzeba leczyć chorego"[3], imdavos derinimo darbo. Po poros valandų, suderinęs instrumentą, vėl skambino, o aš, palindęs po fortepijonu ar įsispraudęs kur į kertę, nenuleisdavau nuo jo akių. Iš jo skambintų dalykų tėvas išmoko kelis lengviausius, kuriems už pusbonkį Agapit parašė gaidas. Iš tėvo paskui ir aš išmokau vieną žemaitišką polką, Agapito improvizaciją. Sutemus, prieš eidami gulti, aprimęs Agapitas ilgai su tėvu kalbėdavos apie muziką, apie jos atstovus, apie Žemaitijos vargonininkus. Iš tų kalbų sumesdavau, kad ir tėvas, kaip Agapit, tik viena muzika domisi ir tik ją vieną rimtai vertina; jai tarnaudamas, pamiršta sunkią gyvenimo naštą: nusižeminimą prieš kleboną, jo gaspadinės įžūlumą, ubagišką gyvaliojimą špitolėje. Suprasdavau tada, kodėl tėvas nekeitė niekingo vargamistros amato į kitą, pelningesnį darbą, nors motina dažnai ragino eiti tarnauti ar ūkvedžiu į dvarą, ar raštininku į įstaigą. Vieną kitą dieną pagyvenęs pas mus, Agapit traukė toliau. Po keleto metų pasiekė mus žinia, kad Agapit mirė: žiemą rado

[1] „Su Marsu ant kaktos" (karingai nusiteikęs) (*lenk.*).

[2] Kaip laikotės, chamai? Ką, nepatinka? Kas gi jūs tokie? Aišku, ne ponai... Per klaidą įžengiau į chamų trobą (*lenk.*).

[3] „Reikia gydyti ligonį" (*lenk.*).

jį pusnuogį ir sušalusį vieno dvaro daržinės šiauduose. Qualis artifex periit![1]

Vieną rudens dieną pas tėvą sustojo pasiganyti arklį kažkoks vaikinas, krepšių dirbėjas iš Šiaulių. Jis grįžo iš Varnių mugės, kur išpardavė savo krepšius, ir dabar vyko į Šiaulius. Jaunas vyrukas patiko tėvui savo miestiška išvaizda, savo lenkiška kalba. Iš pradžių juokais, o paskui ir rimtai tėvas siūlė tam vaikinui nuvežti mane pas motiną į Šiaulius, į kuriuos iš Janapolės buvo apie aštuonias mylias. Pasiilgęs motinos ir brolio mielai sutikau važiuoti. Kai jau sėdėjom vežime, tėvas, atsisveikindamas su vaikinu, pajuokavo: „Tylko nie zawieź do Kowna"[2]. Važiavom per Luokę, kur krepšių pynėjas ganėsi pas senelį, paskui vykom į Kuršėnus. Atvažiavom vėlybą vakarą. Čia pynėjas, dar neprivažiavęs miestelio, ganėsi pas dvarininko Gruževskio kumetį. Nakvojom daržinėje ant šieno. Ryto metą mums išvykstant, kažkokie vaikėzai ėmė mėtyti į mus akmenis: keršijo už mano vežėjo išdykavimą su mergina, kuri miegojo su mumis daržinėje ir kuri, matyt, buvo jų globojama. Vienas akmuo ir man pataikė į sprandą. Apie pietus privažiavome Kužius, ir čia prasidėjo mano bėdos: kai jau Kužius palikome ir iš tolo ėmė matytis Šiaulių balta bažnyčia, pynėjas pareiškė, kad Šiaulius jau pravažiavom, o ten štai baltuoja Kauno bažnyčia ir kad jis nuvešiąs mane į Kauną. Prisiminė tėvo žodžiai „tik nenuvežk į Kauną". Šokau iš vežimo ir pasileidau bėgti atgal į Kužius, o pynėjas sudrožė arkliui, vežimas nuriedėjo į „Kauną". Vaikai trumpiau pergyvena skausmą, bet užtat stipriau negu suaugusieji – tai aišku visiems, kas tokius pergyvenimus gerai atsimena. Ir man tada baisus skausmas draskė krūtinę. Kamavo mintis, kur man dingti nežinomam mieste. Bėgdamas Kužių link ir per ašaras šaukdamas „mama, mama", vis dairydavaus atgal, ar negrįžta pynėjas: kažkodėl ėmė atrodyti, kad jis iš Šiaulių, o ne iš Kauno; ir su seneliu, ir su kumečiu kalbėjo tik apie Šiaulius. Galų gale pamačiau jį sustabdžius arklį. Atsigręžė ir ėmė mosuoti botagu. Leidaus bėgti atgal. Pribėgęs pamačiau jį besijuokiant. Pasisakė pajuokavęs ir liepė lipti į vežimą. Iki pat Šiaulių visą laiką tylėjo, tik įvažiuojant į miestą sudraudė mane, kad nieko nesakyčiau motinai.

[1] Koks menininkas žuvo! (*lot.*)
Povilas Višinskis kartą papasakojo man, iš kur ir kas buvo tie Agapit ir Donat. Iš Pečkauskių sužinojęs, kad tuodu broliai Beresnevičiai buvo kilę iš turtingų dvarponių, kad pabėgę iš Šiaulių gimnazijos į sukilimą, kad paskui slapstėsi Prūsuose, kad grįžę niekur negalėjo prisirašyti, o tėvai jau buvo išvežti į Sibirą, dvaras konfiskuotas ir atiduotas kažkokiam caro valdininkui.

[2] „Tik nenuvežk į Kauną" (*lenk.*).

Šiauliuose išsižiojęs žiūrėjau į nematytus mūrus, į daugybę slankiojančių žmonių. „Kaip per atlaidus Varniuose", – pamaniau. Pravažiavę miestą, atsidūrėm priešais bažnyčią; ji mane pritrenkė savo didumu. Palikęs arklį prie vienos krautuvės, pynėjas nusivedė mane per šventorių į vargonininko namelį, kur tamsoje drėgnoje pogrindžio kamarėlėje radau motiną. Labai nustebo, kad tėvas patikėjo mane nepažįstamam žmogui. Gražiai padėkojo pynėjui ir pavaišino, kuo turėjo po ranka. Motinos gyvenamą urvą puošė niekados dar mano nematytas stebuklingas daiktas – maži vargonai, – sena, apdraskyta fisharmonija; su ja broliukas tuoj mane supažindino, koja mindamas dumples, o ranka spausdamas klavišus. Kiauras dienas tupėdavau prie tos fisharmonijos, ant kurios kartais pagrodavo ir į rūsį nužengęs vargonininkas.

Tuo tarpu motina, išleidusi atsivežtas santaupas, ėmė rūpintis susirasti kokį darbą. Ką nors gauti iš namų nebuvo vilties. Tėvas pats ne ką teuždirbdavo, gaudavo už giedotas mišias po dešimt kapeikų ir retkarčiais už egzekvijas po pusrublį. Tiesa, jis dar turėjo du pripuolamus pajamų šaltinius: už įrašytas kam nors metrikas imdavo iki 15 kap. ir už vieškelio ženklinių akmenų maliavonę gaudavo iš kaimiečių po 20 kap. už kiekvieną. Nusipirkęs Varniuose įvairiaspalvių miltelių ir pokosto, pasigamindavo dažų ir ant nedidelių akmenų, sustatytų trobos pasieniuose, baltame fone tepliojo juodus skaitmenis, apvesdamas juos mėlynais skrituliukais. Iš šitokių pajamų sutaupydavo kelis rublius, bet jų iš rankų nepaleisdavo, laikydamas juodai dienai.

Iš kažkur sužinojus, kad pradedamosios mokyklos vedėjas mokytojas Gerasimovič ieško sargo, motina pasisiūlė tarnauti už keturis rublis per mėnesį. Apsigyvenom vienoje mokyklos salkoje, o antrą buvo užėmęs jaunesnysis mokytojas Snitko. Už tą palėpės kambariuką ir keturius rublius motina privalėjo valyti mokyklos patalpą ir kiemą, šluoti gatvę ir šaligatvį, kūrenti krosnis ir aptarnauti abudu mokytojus. Darbo buvo nuo ankstybaus ryto iki vakaro. Dirbo ji ir naktimis: pramerkęs akis, matydavau ją sėdint prie lemputės ir taisant mūsų baltinius, lopant kelnes ar adant kojines. Kol pramoko rusiškai, dažnai būdavo barama ir koliojama. Vieną rytą Snitko, pravėręs savo duris, sušuko: „Скорей неси брюки!"[1] Abu mokytojai iš vakaro padėdavo ant kėdės prie savo durų drabužius ir batus, kuriuos motina turėjo rytmetį atiduoti jiems išvalytus. Žodžio „briuki" nebuvo girdėjusi, Gerasimovič sakydavo „štany", taigi Snitkos nesuprato ir paskubėjo atnešti jam... kelis burokus. Šis ją iškoliojo paskutiniais žodžiais. Laimė, kad koliojimai motinos

[1] „Greičiau nešk kelnes!" (*rus.*)

neveikė, ji tik pasijuokdavo iš jų. Visa siela atsidavus vaikams, lengvai pakeldavo nemalonumus, kurie lietė tik ją, ne vaikus. Išsivirti valgyti neturėjo laiko. Visą dieną gėrėm arbatą, kurios namie nebuvom ragavę. Ne tiek arbata, kiek cukrus mums patikdavo. Pietums, be duonos prie arbatos, gaudavom kartais keptų bulbių ar pampuškų. Pas Gerasimovičių vargome iki pavasario. Brolis ėjo į gimnaziją, o aš lankiau motinos prižiūrimos mokyklos pirmąjį skyrių.

II

Mokyklos draugai – Bičiulystė su Kuokštu – Motinos kelionė į Odesą – Dėdė Fortunatas – Bedeliai – Šiaulių gaisras – Tėvo negalavimai ir jo naujas darbas Kurtuvėnuose – Inspektorius Frankenas – Kurtuvėnų buitis – Bajorė Charževska ir jos vaikai – Brolis Lionginas pašalinamas iš gimnazijos – Balandžių medžioklė varpinėje – Zakristijono Paliulio papročiai – Paskutinė rykščių porcija

Mokslas man nesisekė: viskas buvo dėstoma rusiškai, maža tesuprasdavau; lenkiškai ir išsižioti nebuvo galima. Bet vaikai pertraukų metu už mokyklos sienų kalbėjosi lenkiškai; tatai dar labiau trukdė išmokti rusiškai. Tuo tarpu mokytojų reikalavimai buvo labai griežti: gramatikos taisykles, pasakėčias, eilėraščius reikėjo mokėti atmintinai. Kaldavom, maža tesuprasdami. Tikybą dėstė kun. Mamert Žotkievič irgi rusiškai. Mokytojai buvo žiaurūs, ypač Snitko: tampymai už ausų, ilgas klūpojimas kampe, plaukų rovimas, delnų daužymas liniuote, smarkūs antausiai (Snitko suduodavo į veidą su kumščiu) – buvo mėgiamos mokymo priemonės ir paskatinimas į mokslą.

Buvo mūsų tarpe toks Dočkus, mažas, bet stiprus ir drąsus vaikas; jis mus stebino savo mokėjimu vaikščioti rankomis, užrietęs kojas į viršų. Už atkaklumą dažniausiai buvo mokytojų mušamas ir kankinamas, bet niekados nepravirkdavo, tik pabalęs sukąsdavo dantis ir sutraukdavo antakius. Kai kartą vienas, jau paūgėjęs mokinys Kuntskij pasakė Dočkui, kad jo tėvas vagis, tas mažas berniukas pasišokėdamas taip apipylė jį antausiais, kad Kuntskij tik užsimerkė ir palenkė galvą. Tada Dočkus šoko jam ant sprando, pavertė ant žemės ir ėmė spardyti; pabėgo tik tada, kai į klasę po pertraukos atėjo mokytojas.

Mūsų pirmame skyriuje buvo įvairaus amžiaus berniukų – nuo septynerių metų (kaip aš) iki penkiolikos (kaip Kuntskij). Dočkus buvo vyresnis už mane, gal kokių devynerių metų. Didelis mokinių amžiaus skirtumas tame pačiame skyriuje susidarydavo todėl, kad kai kuriems negabiems, bet ramiems kaip Kuntskij mokiniams buvo leidžiama sėdėti tame pačiame skyriuje po keletą metų. Kuntskij buvo pusiau idiotas:

ant ilgo kaklo, kyšančio iš siaurų pečių, tupėjo maža galvutė su pasišiaušusiais plaukais; tarp ašarotų akių kyšojo ilga, visuomet snargliuota nosis, lūpų galuose rinkosi seilės, kurios, jam kalbant, virsdavo putomis. Stodamas į mokyklą, radau jį jau trečius metus sėdint pirmame skyriuje, ir po ketverių metų, baigdamas mokyklą, palikau jį pakopusį tik į trečią skyrių. Iš kitų mano draugų artimiausi buvo šie: Eduard Danijel ir Edmund Danijel, Stanislav Borovskij ir Anton Kokšt.

Danijeliai buvo vokietukai, sūnūs malūninininko iš Žaliūkų kaimo, už du varstus nuo Šiaulių; mažai gaudavo mušti, nes mokėsi labai gerai, ypač Eduardas, kuris man dažnai padėdavo spręsti aritmetikos uždavinius.

Borovskis buvo žymiai vyresnis už mane, gyveno su savo motina, padiene darbininke, už šventoriaus mažoje bakūžėje, kurioje iš viso buvo viena kamarėlė. Dažnai jį lankydavau. Tai buvo augalotas, stiprus berniukas, gerai mokėjo rusiškai. Jį vadino benkartu. To žodžio tada nesupratau ir nesiteiravau dėl jo reikšmės, pats su kitais jį taip pravardžiuodamas, ypač kad tas skambus žodis „benkart" man patikdavo ir vaizdavaus jį tinkant didvyriams vadinti. Mane Borovskij kažkodėl pamilo; sėdėdamas suole prieš mane, kai rašydavom diktantą, taip padėdavo sąsiuvinį, kad lengvai galėjau iš jo nusirašinėti. Vyresniuose skyriuose, norėdamas mane pralavinti, duodavo skaityti visokių rusiškų knygelių, kurių nemaža turėjo namie. Buvo tai tikras šlamštas, bet man kai kas patiko, ypač „Битва русских с кабардинцами"[1]. Gi jo paties mėgiamiausias veikalas buvo „Лука Мудищев"[2], perdėm pornografinio turinio poema, rodos, Puškino parašyta (taip paskui teko girdėti), bet niekur nespausdinta. Borovskis pats buvo ją iš kažkur nusirašęs. Visą šitą ilgoką eilėraštį mokėjo atmintinai, dažnai jį mums deklamavo ir pats svajojo kada nors užaugti tokiu stipruoliu kaip Mudiščevas. Nelabai tesuprasdavau, apie ką ten kalbama, bet nujausdavau kažką nešvankaus. Po dešimties metų, kai jau buvau bebaigiąs gimnaziją, mačiausi su juo Šiauliuose per vaidinimą arbatnamyje „Народная чайная", kur jis atsilankė, atvykęs iš Peterburgo motinos pasiimti. Supratau jį buvus uoliu Mudiščevo sekėju: nors buvo augalotas, plačių pečių vyras, bet visas drebėjo kaip galareta; jo galva, liemuo, rankos ir kojos nuolat judėjo, o veidą traukė įvairiausi spazmai. Aiškinosi sergąs neurastenija aukščiausiam laipsny, ir kai po vaidinimo prasidėjo šokiai, nusišypsojęs pasakė: „Aš ir vietoje stovėdamas šokinėju". Daugiau jo nebemačiau.

[1] „Rusų kova su kabardinais" (*rus.*) (red. pastaba).

[2] „Luka Mudiščevas" (*rus.*); tai ne Aleksandro Puškino, o Ivano Barkovo (1732–1768) kūrinys (red. pastaba).

Anton Kokšt buvo mažas, gražus, geltonplaukis berniukas, visada švarus, judrus, linksmas. Kodėl aš jam patikau, nežinau; gi jis man savo veidelio bruožais primindavo Lileikienę, jos nosį, lūpas, akis. Buvom vienas antrą įsimylėję. Bučiavom vienas antram rankas, veidą, saugodamiesi, kad kas nepamatytų. Smagu buvo susikabinus vaikščioti per pertraukas. Iš ryto susitikę raudonuodavom iš susijaudinimo, man net širdis alpo ir ausyse ūžė, jį iš tolo pamačius. Žodžiu, buvo visi aistros simptomai. Toji meilė truko ištisus metus, paskui prabėgo tarp mūsų kažkoks šešėlis, Kuokštas ėmė tolintis nuo manęs, o susitikę akis į akį gėdindavomės kits kito ir nesisveikindavom, skubėjom nusisukti į šalį kas sau. Kai jau buvau pirmos klasės gimnazistas, vieną kartą, lipdamas po Sumos laiptais iš bažnyčios viškų žemyn, pamačiau Kuokštą; jis nubėgo laiptais pirma manęs iki užsisukimo ir ten aikštelėje laukė, kol nusileisiu. Aprengtas gimnazisto uniforma, su ilgu pilkos gelumbės paltu, kurį puošė sidabrinės sagos, laikydamas rankoje naują kepurę su sidabriniu ženklu (ką tik buvau stojęs į gimnaziją), iškilmingai ir palengva leidaus žemyn. Priėjęs aikštelę, kur kampe stovėjo kitados mylimas berniukas ir nedrąsiai žiūrėjo į mane, kurio akys tartum sakė: „Šitai tu koks dabar!" – apsimesdamas jo nepastebįs, ramiai praėjau pro šalį. Jis vėl bėgo pirmyn, vėl sustojo kitoje aikštelėje. Praėjau tartum jo nepamatęs. Ir tai pasikartojo tiek kartų, kiek buvo pasisukimo aikštelių, o būta jų keletas. Jei būčiau tada ištiesęs ranką ir pasisveikinęs su juo, būtum susitaikę. Bet aš nebenorėjau: dabar buvau iš kito, aukštesnio, gimnazistų luomo! Tai buvo mano paskutinis be žodžių pasimatymas su Kuokštu. Ar gali būti tarp berniukų meilė? Pasirodo, kad gali, ir tai aistringa meilė, su ilgesiu, giliu susijaudinimu, bučiniais, pavyduliavimu. Tokia meilė pas jautresnius berniukus atsiranda prieš jų subrendimą, kada dėmesys ima krypti į mergaites. Tokiai berniukų meilei atsirasti patogi sąlyga yra ta, kad berniukai būna vieni be mergaičių, kaip kad šiuo atveju: mūsų mokyklos mokiniai sudarė tartum uždarą berniuką bendruomenę, į kurią nebuvo progos įeiti mergaitėms, o jei tokia proga ir pasitaikytų, patys berniukai su mergaitėmis nenorėtų sueiti, laikydami jas sau nelygiomis, žemesnėmis už save.

Kuokšto atšalimo anuomet negalėjau suprasti; priežasties jis man nepasakė, nusisuko nuo manęs ir tiek. Užtat dabar, prisiminus anuos senus laikus, tą priežastį suprantu. Kuokštas nusisuko nuo manęs po vieno negarbingo pasielgimo, o vaikai tokiems dalykams yra jautrūs, kompromisų nepripažįsta. Buvo taip: kartą pertraukos metu vaikščiojom su juo kieme, laikydamiesi kaip paprastai už rankų. Staiga duryse pasirodė vedėjas Gerasimovič ir pasišaukė mane. Pribėgęs prie jo, len-

kiškai su Kuokštu šnekėtų žodžių įtakoje, paklausiau: „Co?"[1] Gerasimovič, surikęs: „Я тебе покажу цо!"[2], pagriebė mane už ausies, įsitempė į klasę ir, vis sukdamas ausį, paklupdė prie savo stalo. Pasirodžius kraujui, paleido ausį ir rūsčiai pasakė išvarysiąs iš mokyklos, nes esu kelis kartus pastebėtas kalbant lenkiškai, o dabar išdrįsęs net į mokytoją prabilti ta „velnių kalba" (чертов язык). Iš mūsų mokyklos dažnai vieną kitą išvarydavo net už menkesnius nusikaltimus; pamaniau mokytoją tikrai įvykdysiant savo grasinimą. Mane sukrėtė šiurpas. „Nebematysiu Kuokšto", – nieko kito nepagalvojau. Viena ranka laikydamas ausį, iš kurios kraujas varvėjo per pirštus į rankovę, antrą ištiesiau į viršų ir, susilenkęs iki žemės, apkabinau mokytojo kojų, klykdamas „niabudu, niabudu!"[3] Mokytojui toks mano nusižeminimas, matyti, patiko, jis atsileido ir pasakęs: „Ну, смотри, чтобы это было последний раз"[4], liepė sėstis į vietą. Eidamas į suolą, kuriame sėdėjau su Kuokštu, pamačiau jį išbalusį, prisimerkus žiūrint į mane. Nuo to laiko šis išdidus berniukas, nieko nesakydamas, ėmė neapkęsti manęs už tokį bjaurų nusižeminimą, o draugai ilgą laiką pravardžiavo „niabudu, niabudu".

Pavasarį Lionginas išlaikė egzaminus iš parengiamosios klasės į pirmąją, o aš – į antrąjį skyrių. Motina metė tarnybą mokykloje ir išsivežė mus į Janapolę. Čia praleidom 1892 m. vasaros atostogas.

Šios vasaros žymiausias įvykis buvo motinos kelionė į Odesą. Tėvas turėjo jaunesnį brolį Fortunatą, kurį mūsų motina pasiryžo išleisti į ponus, padaryti kunigu. Tais laikais daug kas iš kaimiečių svajojo išleisti sūnų į kunigus, bet tatai nelengva buvo padaryti. Žemaitijoje buvo tik viena gimnazija (Šiauliuose) ir Kurše viena progimnazija (Palangoje). Į Kauno kunigų seminariją priimdavo tik baigusius keturias gimnazijos klases. Bet ir keturias klases sunku buvo baigti: reikėjo pasiruošti stojamiesiems egzaminams į pirmąją gimnazijos klasę ir išlaikyti konkursinius egzaminus; vaiką reikėjo apgyvendinti mieste, nes kaimuose mokytojų nebuvo; reikėjo mieste susirasti butą, suderėjus išlaikymą statyti „praventą", vežti malkas, primokėti pinigais už mokytoją. Mano seneliai mielai matytų savo Partunėlį kunigu, bet ir dėl pinigų stokos, ir dėl nerangumo tos svajonės liktų svajonėmis, juoba kad Partunėlis jau buvo šešiolikos metų bernas ir dar vos tik skaityti mokėjo, jeigu neįsikištų motina. Iš žmonių buvo girdėjusi, jog tolimoje Rusijoje, Saratove prie Volgos, esanti tokia kunigų seminarija, prie kurios veikianti „mažesnioji

[1] „Ko?" (*lenk.*) (red. pastaba)
[2] „Aš tau parodysiu ko!" (*rus.*) (red. pastaba)
[3] „nebūsiu, nebūsiu!" (*rus.*) (red. pastaba).
[4] „Na, žiūrėk, kad tai būtų paskutinis kartas" (*rus.*) (red. pastaba).

seminarija" su bendrabučiu, kur bemoksliai ruošiami iš keturių gimnazijos klasių kurso ir paskui tiesiog keliami į seminariją. Motina įkalbėjo senelius nusiųsti tenai Fortunatą, ir jis po aštuonerių metų tapsiąs kunigu. Po ilgų svyravimų seneliai sutiko. Vargais negalais Partunėlis pasiekė tolimą Saratovą, baigė „mažesniąją seminariją", bet į tikrąją nesiryžo stoti, nes, pamėgęs pasaulinius mokslus, panoro baigti visą gimnaziją; svajojo stoti į universitetą. Fortunatas nebuvo drūtas, bet gyvenimas Saratove jį užgrūdino. Vasarą leido gražiame Pavolgy, išmoko plaukioti ir paskui mus stebino, plaukiodamas Biržulio ežere aukštielninkas, stačias ir net sėdėdamas. Baigęs mažąją seminariją, turėjo dvidešimt vienerius metus, naujokų ėmimo amžių. Apie tai nepagalvojęs, vyko į Lietuvą; pakeliui buvo sulaikytas kaip karo dezertyras ir nugabentas į Odesą, kur apsimetęs ligoniu buvo padėtas karo ligoninėje. Iš Odesos parašė tėvams graudų laišką, prašydamas gelbėti. Tais laikais žemaičiai visokiais būdais išsisukinėjo nuo karo tarnybos caro kariuomenėje: nusikapodavo dešinės rankos rodomąjį pirštą, susižalodavo koją, prasidurdavo ausį, apsukresni bėgdavo į Ameriką. Prieš Didįjį karą Petro Cvirkos tėvas, atėjus laikui stoti į kariuomenę, visą mėnesį gėrė tabako sunką su pipirais ir taip pagadino vidurius, kad ne tik jo nepaėmė į kariuomenę, bet ir pats prieš laiką pasimirė, turėdamas vos keturiasdešimt metų su viršum.

Motina, matydama, kad jos užsibrėžtas tikslas prastumti Partunėlį į ponus kabo ant plauko, pasiryžo vykti į Odesą ir ieškoti priemonių gelbėti giminaitį, dėl kurio nelaimės jautėsi kalta.

– Jei būčiau neįkalbėjusi mokytis, – išvedžiojo motina, – būtų likęs Luokėje ir būtų kaip nors išsisukęs iš karo tarnybos. Dabar mat mokslo paragavęs nedrįsta nusikirsti pirštą, gal tik vidurius pasigadino, kad paguldė į ligoninę. Gaila įdėtų pinigų kelionėms (mokslas ir išlaikymas Saratove buvo nemokamas). Reikia gelbėti.

Motina turėjo Odesoje giminaitį Ostrovskį, tetos Onos brolį; tarnavo šveicoriu pas vieną generolą. Per tą Ostrovskį tikėjosi išvaduoti Fortunatą. Tėvas ir pažįstami atkalbinėjo, vadino tokį žygį tikra beprotyste, sutikdami viską palikti Dievo valiai. Bet motina užsispyrė, pasiskolinus iš pasiturinčio valstiečio Servos keliolika rublių (atiduosiąs kunigu tapęs Fortunatas, dargi mišias veltui atlaikysiąs), iškeliavo į nežinomą kraštą. Rusiškai tiek temokėjo, kiek buvo pramokus iš Gerasimovičo ir Snitkos, o jos tolimiausia iki šiol kelionė buvo iš Janapolės į Šiaulius.

– Nie święci garnki lepią[1], – ramino save.

[1] Ne šventieji lipdo puodus (*lenk.*).

Laimingai pasiekė Odesą ir, Ostrovskio generolui padedant, gavo Fortunatui vieneriems metams tarnybos atidėjimą sveikatai pataisyti. Iš ligoninės ištrūkęs ir, kaip ugnies bijodamas kareiviavimo, Fortunatas pakeliui į Lietuvą užsuko į Žytomyrą; nebegrįždamas namo, įstojo ten į kunigų seminariją. Ją baigęs su atžymėjimu, buvo nusiųstas į Petrapilio dvasinę akademiją. 1898 metais baigė akademiją teologijos magistro laipsniu ir buvo paskirtas kapelionu į Vinicos (Podolėje) realinę mokyklą.

Grįžtant iš Odesos motinai pritrūko pinigų. Geležinkelių bilietus tada teparduodavo tik iki tam tikrų mazgo stočių. Kaune jai reikėjo nusipirkti bilietą paskutinį kartą, o pinigų neužteko. Motina nenusiminė. Buvo kaip tik šeštadienis. Sumetus, kad žydams šabaso metu nevalia dirbti, pasisiūlė vienai kitai žydei pamilžti ožkas ir jau kitą dieną galėjo tęsti kelionę. Tėvas, seneliai ir kaimynai stebėjosi laimingai pasibaigusia kelione, o motina ilgai dar pasakojo savo kelionės nuotykius.

Rudenį motina vėl nusivežė mus į Šiaulius. Susirado kiemsargės vietą pas ponią Malviną N., kurios namuose vėliau įsikūrė Dobužinskienės laikomas gimnazistų bendrabutis, gyvenome kaip ir pernai vienoje salkos kamarėlėje. Antrame viškų gale dviejuose kambariuose gyveno akcizo valdininkas Gromyko su žmona ir dukterim Nina. Tas Gromyko dažnai padėdavo broliui spręsti aritmetikos uždavinius, o aš stebėjau, kaip vikriai Gromyko rašydavo skaitmenis ir kaip greitai gaudavo reikalingą atsakymą. Su žmona, ligota ir liesa moterim, sugyveno ne per geriausiai, o Nina, labai panaši į savo motiną, buvo mano niekinama: visą dieną verkšleno ir barėsi su motina. Žiema praėjo be ypatingų nuotykių. Motina kelioms dienoms buvo išvykus pas tėvą į Janapolę, o mums įsakė žiūrėti kiemą ir šluoti šaligatvį. Šlavėm išdykaudami: tartum netyčia apdrėbdavom praeivių batus sniegu, o moterims dar ir per užpakalį užduodavom su šluota. Motinos paliktus pinigus duonai ir silkėms leidom „siemečkoms" ir riešutams, lengvai pakęsdami badą. Kai kartą Gromykienė, pastebėjus mus išdykaujančius su praeiviais, pagrasė nuvesti į policiją, brolis atsikirto:

– Смотри, чтоб сама не получила метлой по спине![1]

Motinai atvykus, Gromykienė pasiskundė, ir gavom lupti. Atėjus pavasariui, vėl grįžom į Janapolę, kur buvo atvažiavęs iš Žytomyro atostogoms ir dėdė Fortunatas. Jis gyveno klebonijoje ir sekmadieniais patarnaudavo kunigai Okuličiui per mišias. Motina labai didžiavosi, kai dėdė kartais ateidavo pas mus į špitolę, o davatkos pradėjo ją labai

[1] Žiūrėk, kad pati negautum šluota per nugarą! (*rus.*) (red. pastaba)

gerbti. Motinai nepatikdavo, kai dėdė žvalgėsi, ar kur nesimato gražuolės Jocienės, ir greičiau vedėsi jį į trobą. Dėdė buvo gerų arklių mėgėjas. Pažįstami valstiečiai, pagerbdami būsimąjį kunigėlį, skolino neramius eržilus, kuriuos pasikinkęs į klebono bričką dėdė važiuodavo į Luokę pas savo tėvus. Jis ėjo moksłus už skolintus pinigus. Labiausiai jį sušelpdavo ponia Gołkiewiczowa, pasiturinti našlė iš Pašatrijos dvarelio. Bičiulystė su ta jauna moterim pasirodė motinai įtartina, ir atsimenu jos pyktį ir ašaras, kai dėdė, pasikinkęs eržilą, važiuodavo į Šatrijos kalno papėdę. Vieną kartą, dėdei ruošiantis į tą kelionę, motina, pasiėmus mane, nekviesta sėdo į bričką ir laukė, kol dėdė atsisės greta. Šis neužsigavo, ramiai atsisėdo į vežimą ir sudrožė arkliui per nugarą. Eržilas atsistojo ant užpakalinių kojų, pirmutines aukštai iškėlęs į viršų, pasisuko vietoje ir staiga taip timptelėjo vežimą, kad tas užkliuvo už vartų ir apsivertė. Mes su motina iškritom, o dėdė atsilaikė ir, dar kartą surėžęs arkliui, nudardėjo vieškeliu. Po to įvykio motina, matyt, perkalbėjo anuos ūkininkus, ir šie daugiau tokių smarkių arklių neatvesdavo. Dėdė kartais pats pasikviesdavo motiną važiuoti su juo pas senelius. Kartą ji pasiėmė ir mane su savim. Kai išvykom iš Janapolės, motina paklausė, ar dėdė nemanąs iš Luokės pasukti į Pašatriją. Tam atsakius, kad būtinai aplankysiąs savo geradarę, motina pirma jį atkalbinėjo, sakydama, jog Golkienė tikra ragana, pasiryžusi išvesti klieriką iš doros kelio, paskui pradėjo verkti, bet kai ir tas nepalenkė dėdės, šoko iš vežimo, ištraukė iš jo mane, ir pėsti grįžom namo. Golkevičienės pašalpos neužtekdavo, motina skolindavo pinigų pas turtingesnius parapijiečius, kuriuos mokėjo taip paveikti, jog šie patys siūlė paskolą be jokių vekselių ar raštelių. Grąžinti paskolintus pinigus motina pasižadėdavo po primicijos. Vienas toks ūkininkas, mums su broliu matant, padavė motinai drobinį maišelį su sidabriniais rubliais sakydamas: „Čia kunigui Fortunatui visas šimtas". Tėvas tą maišelį užrakino į spintelę, pakabintą ant sienos prie lango. Kitą dieną tėvams kažkur išėjus, broliui pavyko tos dėžutės dureles atkrapštyti. Ištraukęs maišelį, žaidė su blizgančiais rubliais ir davė man pažaisti. Paskui sugalvojo išbandyti, kiek galima už rublį nusipirkti saldainių. Kelias monetas pasiėmęs, o kitas palikęs išbarstytas ant stalo ir pastalės, išbėgo pas žydą į krautuvėlę, pakeliui dalindamas po rublį kas pasitaikė. Krautuvininkas buvo teisingas žmogus ir supratęs, kad čia kažkas netvarkoj, paėmė rublį, davė mums kelis saldainius, o savo žmoną pasiuntė pas tėvus. Ši, neradusi tėvų namie ir pamačiusi išbarstytus rublius, papasakojo vyrui, kuris maišelį su pinigais paėmė savo globon. Kai tėvai po kiek laiko grįžo ir Šlioma viską jiems papasakojo, gavom gerokai į kailį, ypač brolis. Rodos, nebuvo

žuvusių rublių: ir kaimynai, ir Šlioma visus juos grąžino. Kai dėdė po kelių metų įsišventino į kunigus, ne visas skolas sutvarkė, ir motinai ilgai dar teko aiškintis prieš vieną kitą kreditorių, kad jų pinigai nežus, kad buvo duoti Dievo garbei, ir pagaliau nesvarbu, ar jie dabar grįš, ar bus užskaityti danguje; svarbu esą, kad skolinta šventam reikalui. Žmonės buvo įtikinti: nei pykčio nerodė, nei bylų nekėlė.

1893-ių metų rudenį motina, nusigabenus mus į Šiaulius, gavo tarnaitės vietą pas rusą Kozlovskį, gimnazijos bedelį (klasės auklėtojo padėjėją); šis gyveno tuose pačiuose namuose, kur ir gimnazijos inspektorius Vladimir Bogdanovič Franken. Kozlovskij turėjo butą iš dviejų kambarių ir virtuvės. Viename kambary miegojo, antrame valgė ir svečius priiminėjo. Mes su motina gyvenom virtuvėje. Buvo ankšta, bet šilta. Antrame namo gale gyveno su šeima kitas bedelis Markovič, kurio sūnus Mark Markovič Markovičius neseniai mirė Lietuvoje (dėstė lotynų kalbą rusų gimnazijoje). Namo aukštą valdė inspektorius Franken, viengungis, laikęs gimnaitį Albertą, kuris buvo vienoje klasėje su broliu. Frankeną aptarnavo liokajus Kazys Butkus; jis save vadino Kazimierz Butkiewicz ir kalbėjo tik lenkiškai. Motina, kreipdamasi į jį, sakydavo „panie Kazimierzu", o jis motiną vadino „pani". Tas liokajus imponavo mums savo jėga (viena ranka pakeldavo mūsų virtuvės stalą, pagriebęs už kojelės apačios), savo gražiais rūbais ir tamsiais ūsiukais, kurių užriesti galai riogsojo iš abiejų nosies šonų. Po kelerių metų, metęs liokajaus darbą, nusipirko arklį ir fajetoną ir virto šauniausiu Šiaulių miesto vežiku.

Tais metais įvyko didelis Šiaulių gaisras. Pamenu nepaprastą karštį ir dūmus, kurių priėjo pilna mūsų virtuvė; gatvėje buvo krūvos sąsiuvinių, popieriaus ir knygų, kuriuos išmetė iš savo krautuvių pirkliai Brevda ir Cimkovskij. Mielai braidžiau po tuos popierius, rinkdamasis kurie patikdavo. O popierius, kokie bebūtų, ypatingai mėgdavau. Mūsų kieme buvo raudonai dažytas sandėlis, kario pastogėje krovė gimnazijos archyvą: pasenusias papkes su bylomis, apdriskusias knygas, gimnazistų rašomuosius darbas. Mėgdavau raustis po tuos popierius, žiūrinėti raudonu rašalu taisytus darbus, rinkti papkių viršelius. Nei žiemos šaltis, nei iš popieriaus kylančių dulkių debesys neatbaidydavo manęs nuo to rausimosi po archyvą. Po pietų tuoj bėgdavau į sandėlį ir tupėjau ten iki vėlaus vakaro. Kitų pramogų neturėjau. Kozlovskij nedraudė lankyti aną pastogę, bet Markovič barėsi, pamatęs mane nešant kokį sąsiuvinį ar knygą iš archyvo.

Kozlovskiui patarnauti tekdavo ir man, ne tik motinai. Jis sirgo bjauria liga, kuri baigė jam ėsti gerklę ir sprandą. Vaikščiojo visuomet

apsiraišiojęs. Kartą, negalėdamas atsikelti iš lovos, per motiną pasikvietė mane į savo miegamąjį ir pasakė:

– Ты ходи в аптеку за лекарством, а я тебе куплю сапоги[1].

Žinojo, kuo man geriausiai gali įsiteikti: matė mano suplyšusius batelius, į kuriuos prilijsdavo sniego ir prisisemdavo vandens. Noriai bėgiojau į vaistinę, laukdamas žadėtų batų, bet taip ir nesusilaukiau.

Vėlybą rudenį iš Janapolės atvažiavo tėvas. Jis čia norėjo pasigydyti nuo ligos, kurią motina vadino „melancholija". Palikęs namie vienas, be žmonos ir šeimininkės, su maža dukrele ant rankų, tėvas dar jaunas būdamas, ėmė ilgėtis moteriškės, bet dievobaimingas ir drovus nesiryžo ieškotis paguodos davatkų tarpe. Nelinkęs į fizinį darbą, kuris jį išblaškytų ir nuramintų, pradėjo sirguliuoti nervų pairimu. Motina ketino vežti jį į Klaipėdą, kur, kaip girdėjo iš bobelių, esąs stebuklingas daktaras, bet tatai su kelione turėtų kaštuoti keliolika rublių. Tokių pinigų neturėdama, nutarė gydyti Šiauliuose. Ir čia surado stebukladarį felčerį Kuntskį, tėvą ano idioto, mano draugo iš mokyklos. Kuntskij patarė tėvui gerti tam tikrų žolių, guižiais vadinamų, arbatą. Toji arbata buvo ilgai tėvo vartojama, jau jam ir pagijus: kas vasarą jis pats, kartais su manim, rinkosi po pievas guižius, džiovino juos ir virėsi arbatą. Kartą ir aš paragavau: pasirodė nepaprastai karti, ir stebėjaus, kaip tokią šlykštynę galima gerti.

Tėvas pas mus pagyveno savaitę laiko. Kartais išeidavom su juo pasivaikščioti už miesto, Kuršėnų keliu, nes Kuntskij buvo pataręs daugiau judėti. Būdavo susimąstęs, nieko nekalbėjo. Motina pasakė man, kad jam ateinančios į galvą baisios mintys, norįs pasipjauti sa britva. Taigi mus išlydėdama neužmiršdavo pašnabždėti man į ausį, kad saugočiau tėvą, kad jis galįs sau galą pasidaryti. Keliaudamas po laukus su tėvu, vis laukiau, kada ir kaip jis pradės kėsintis prieš savo gyvybę, bet viskas baigdavosi laimingai ir sveiki grįždavom namo. Tačiau motina buvo nerami. Pagaliau sugalvojo tėvą apgyvendinti arčiau prie Šiaulių, su kuriais dabar buvo susirišusi dėl mūsų. Ji tikėjosi galėsianti tokiu būdu dažniau su tėvu pasimatyti ir jį paguosti. Nuėjo pas vietos kleboną, kanauninką Tomkevičių, papasakojo savo bėdas ir prašė pagalbos. Šis pasakė, kad vakuoja vargoninko vieta netolimuose Kurtuvėnuose, tik 19 varstų nuo Šiaulių, bet abejojąs, ar tai vietai tiks tėvas: tenai reikią vesti bažnytinį chorą, reikią mokėti gražiai griežti vargonais, nes sekmadieniais į bažnyčią ateiną grafai, dideli ponai, Kurtuvėnų savininkai, o jiems bet kokia muzika nepatiksianti. Motina ėmė girti tėvą, sakė jį

[1] Tu nueik į vaistinę vaistų, o aš tau nupirksiu batus (*rus.*) (red. pastaba).

baigus Rietavo mokyklą (nors jos nebaigė, tik mokėsi) ir pavartojo savo paskutinį argumentą:

– Nie święci garnki lepia. A on nie pali i nie pije[1].

Kanauninkas pažadėjo rekomenduoti tėvą Kurtuvėnų klebonui, kuris šiomis dienomis tuo pačiu reikalu turi atvykti į Šiaulius. Motina kasdien lankėsi klebonijoje, vis teiravosi, ar neatvažiavo Kurtuvėnų klebonas. Pagaliau vieną dieną grįžo iš klebonijos labai susijaudinusi ir pranešė, jog kurtuvėniškis klebonas yra atvažiavęs ir kad tuojau reikia pas jį eiti.

– Eik, kad nori. Aš neisiu, – atsisakė tėvas.

Išgirdęs, kad Kurtuvėnuose reikia vesti bažnytinį chorą ir mokėti gerai griežti vargonais, kad grafams patiktų, tėvas, suabejojęs savo gabumais, griežtai atsisakė kėlimosi reikalu rūpintis. Motina pati nuėjo pas kurtuvėniškį kleboną. Ignacy Gutowski, išsipenėjęs, aukštas vyras, kuris, kaip paskui paaiškėjo, labai didžiavosi savo bajoriška kilme, išdidžiai atsakė motinai, kad jam jau pasisiūlė Rafał Butkiewicz, buvęs Rietavo muzikos mokyklos „profesor", dabar gyvenąs Šiauliuose. Bet motina buvo girdėjus, kad šis Butkiewicz dėl girtuokliavimo buvo atleistas iš Rietavo mokyklos, po to buvo nusikėlęs vargonininkauti į Šiaulius, bet ir iš čia atleistas dėl to paties girtuokliavimo, taigi pasijuto turinti kozirį rankose.

– Pieknie będzie wyglądać, kiedy do kościoła przyjdą państwo hrabiostwo i zobaczą pijanego organistę. A mój mąż i nie pali, i nie pije... Zresztą, nie święci garnki lepia[2], – baigė įprastu pasakymu.

Klebonas Gutovskis paskyrė motinai ateiti rytoj: jis dar pagalvosiąs. Kitą dieną motina tiesiog nusitempė tėvą į kleboniją. Priebutyje juos sutiko kanauninkas Tomkevičius, pasakęs, kad atėjo ir Butkevičius, ir kad dabar yra „dwaj rywale"[3]. Nesupratusi žodžio „rywale", motina vis dėlto gerai jį įsidėmėjo ir paskui, pasakodama apie šitą savo žygį, nepamiršdavo pavartoti ir „rywale". Butkevičius buvo nemenkas muzikas, jo vardas plačiai skambėjo Žemaitijos vargonininkų tarpe: mokėjęs improvizuoti fugas, griežęs kaip Bachas. Gutovskis atsidūrė prieš dilemą: kviestis pagarsėjusį muziką, bet girtuoklį, ar pasirinkti nežinomą, kuklų žmogelį, kurio visas nuopelnas, kad „nie pije i nie pali" (tuos žodžius ir Janapolės klebonas Okulič įrašė į tėvo atestaciją). Nežinau, kas čia nulėmė, bet vieta atiteko tėvui. Jis netrukus persikraustė iš Janapolės į Kurtuvėnus.

[1] Ne šventieji puodus lipdo. O jis ir nerūko, ir negeria (*lenk.*).

[2] Gražiai atrodys, kai į bažnyčią ateis ponai grafai ir pamatys girtą vargonininką! O mano vyras ir nerūko, ir negeria... Pagaliau ne šventieji puodus lipdo (*lenk.*).

[3] „du varžovai" (*lenk.*).

Frankeno liokajus, mūsų su broliu labai mėgiamas, motinai kažkodėl nepatiko. Gal būti dėl to, kad kviesdamas ją kas šeštadienį pas inspektorių, išsišiepęs sakydavo:

– Inspektor prosi panią na zakąskę[1].

O „užkandžiai" buvo ne kokie: Frankenas kaskart įspėdavo motiną, kad brolis bus pašalintas iš gimnazijos, jei nepasitaisys: antro tokio išdykėlio nesą visoje mokykloje, jis gadinąs ir kitus mokinius. Baigdavosi užkandžiai mėgiamu Frankeno pasakymu: паршивая овца все стадо портит[2].

Grįžus po „užkandžių", motina verkdama barė ir lupo brolį, bet šis nesitaisė: beveik kasdien iškrėsdavo kokį šposą klasėje, o Albertas viską pasakodavo savo dėdei, gal kiek ir pagražindamas, nes nekentė „kucharkina syna"[3]: tai anas įkišęs plunksną į mokytojo kėdę, tai į katedros stalčių įmurdęs varlę, tai, iš užpakalio pribėgęs, nupjovęs sagą nuo mokytojo mundirio, tai apliejęs rašalu baltutėlius mokinio dabitos mankietus... Motinos lupamas, Lionginas visuomet pasižadėdavo daugiau neišdykauti, nuoširdžiai žadėjo, verkdamas ir Dievo vardu bei meile motinai („jak mamę kocham")[4] prisiekdamas. Bet patekęs į tokių pat išdykėlių būrį, kurie, instinktyviai spirdamiesi lotyniškų paradigmų marinančiam kalimui, gaivindavosi įžūliais pokštais savo kankintojams mokytojams, užmiršdavo visus pažadus ir išdykavo, stengdamasis pralenkti kitus. Matydama, kad vaikas nesitaiso ir pažadus užmiršta ir kad jos svajonės padaryti iš jo poną gali nueiti niekais, griebėsi kitos priemonės vaikui apsaugoti: ryžosi kaip nors įsiteikti Frankenui, kad turėtų akį ant vaiko ir liautųsi kvietęs užkandžių. Pasisiūlė veltui skalbti jo baltinius. Išskalbtus pakabindavo ant virvelių mūsų virtuvėje, ir čia jie ilgai kabodavo, kol išdžiūdavo. Mane stebino nepaprastai ilgos ir plačios Frankeno apatinės: į vieną tų kelnių koją lengvai įsispraustume visi trys – motina, brolis ir aš. Tokio milžiniško ūgio būta! Brolis pasakojo, kad Frankenui palengva žingsniuojant gimnazijos koridorium, mažesni mokiniai nepasilenkdami prabėgdavę tarp jo kojų, o šis dėl didelio nusvirusio pilvo to ir nepastebėdavęs. Kai kurie išdykėliai, o brolis dažniausiai, palindę po jo pilvu įsikabindavo į koją ir, porą kartų aplink ją apsisukę, pasprukdavo anksčiau, negu Frankenas apsižiūrėdavo. Šiaip buvo labai gero būdo vokietis: per dešimt metų neteko man pastebėti jį rimčiau supykus. Frankeno silpnybė buvo nepaprastas punktualumas:

[1] Inspektorias kviečia ponią užkandžių (*lenk.*).
[2] nusususi avis visą kaimenę užkrečia (*rus.*).
[3] „virėjos sūnaus" (*rus.*) (red. pastaba).
[4] „kaip mamą myliu" (*lenk.*) (red. pastaba).

kai aštuntą valandą ryto palengva žingsniavo į gimnaziją, gyventojai žinojo, kad tikrai yra aštuonios ir tikrino savo laikrodžius.

Kartą Frankenas pakvietė brolį su manim į Alberto vardines. Susirinko visi antrokai, iš pašalinių aš vienas tebuvau. Žaidėm, lakstėm po visus šešis kambarius. Kažkas apvertė ir sudaužė didelį veidrodį, stovėjusį prie sienos. Visi vaikai, Albertui pradėjus, ėmė šaukti tatai brolį padarius. Paskui gėrėm arbatą su pyragaičiais ir kramtėm saldainius. Vienas mokinys, išlepintas, pageltęs ponaitis Kwiatkovski, apsirijęs saldainių ir riešutų, staiga pabalo, ir aš mačiau, kaip jis, vaikams šokus vėl lakstyti ir žaisti, nuėjo į kitą kambarį, užlindo ten už durų ir privėmė ant gražaus kilimo; ir paskui vėl įsimaišė į kompaniją. Kai kažkas iš berniukų pamatė privemta ir sušaukė draugus, Albertas su kitais pradėjo rėkti tatai brolį padarius. Aš rodžiau su pirštu į kaltininką Kwiatkovskį, bet niekas nekreipė dėmesio. Jau dėl sudaužyto veidrodžio nekaip nusiteikęs inspektorius dabar susijaudinęs ėmė klausinėti: „Кто это нагадил? Кто?"[1] Mokiniai rėkė brolį privėmus, šis gynėsi. Stovėjau išsižiojęs: negalėjau suprasti, kaip galima taip meluoti. O tai buvo spontaniškai kilęs solidarumas, ponaičių neapykanta į jų tarpą įsiveržusiam ubago vaikui. Susijaudinęs papasakojau atsitikimą motinai; ši pasipiktinus tarė:

– Visuomet maniau, kad be reikalo užpuldinėja mano vargšelį.

Grįžusi iš Frankeno, kuris ir šiuo reikalu buvo ją per liokajų pasikvietęs, brolio nemušė, tik verkdama apkabino ir bučiavo.

Kartą atėjęs iš mokyklos radau mūsų virtuvėje kažkokį aukštą, gražiai apsirengusį senyvą vyrą; vaikščiojo susimąstęs nuo plytos iki lango ir atgal. Kaip paskui sužinojau, tai buvo pan Jakowicz, tolimas motinos giminaitis, zakristijonas iš Rygos. Palyginęs jį su janapoliškiu Lileikiu, negalėjau suprasti, kaip toks ponas gali verstis zakristijono amatu. Tas Jakavičius turėjo Rygoje nemalonumų dėl savo prekybos žemaitiškomis knygelėmis, kurių keletą ir mums paliko (motina paskui išdalino jas davatkoms). Į Šiaulius atvažiavo su reikalais, pagyveno pas motiną porą dienų ir vėl išvyko. Tai jis nuo 1905 m. ėmė leisti Rygoje žemaitiškus kalendorius.

Kalėdų šventėms Kozlovskij leido motinai išvažiuoti kelioms dienoms pas tėvą į Kurtuvėnus, kurių mes su broliu nebuvom dar matę. Priešais baltą, gražią ir didelę bažnyčią ant kalnelio kitoje Šaukėnų kelio pusėje tarp medžių stovėjo dviejų aukštų puošnūs grafo Pliater-Zyberko rūmai, čia visų vadinami „palocium". Už klebonijos sodo, prie pat to

[1] „Kas čia priteršė? Kas?" (*rus.*) (red. pastaba)

paties Šaukėnų kelio, netoli kapinių buvo mažas, šiaudais dengtas namelis; aplink augo medžiai ir buvo daržas. Čia kitados gyveno Kurtuvėnų altaristai; pastačius naują altariją greta bažnyčios, seną namelį klebonas pavedė vargonininkui gyventi. Namely buvo keturi kambariukai ir virtuvė. Pirmame kambarėly stovėjo iš Janapolės atvežtas sutrūnijęs fortepijonas, čia mes ir valgėm; antrame miegojom mes su broliu, trečiame gyveno tėvai su seserim, o ketvirtame motina įtaisė sandėliuką. Virtuvė buvo už priemenės, kitame namelio gale. Palyginus su Janapolės špitolės lindyne, čia buvo pakenčiama gyventi, o man atrodė net prabanginga: niekuomet dar neteko gyventi bute iš keturių kambarių. Tiesa, grindys buvo išpuvusios, langai labai prasti, su pažaliavusiais nuo senatvės stiklais, krosnis – viena visiems kambariams – apgriuvusi, visuomet rūkstanti; sienos su vietomis atkritusiu tinku, lubos – su dideliais plyšiais, po namelį ir dienos metu bėgiojo pelės, – bet tada visa tai atrodė miela ir jauku.

Naujiems 1894-iems metams sutikti motina nusivedė mus pas savo naują pažįstamą, karčemos laikytoją bajorę Charžewską. Karčema, lenkiškai vadinama „zajazd", buvo ilgas medinis baldytas pastatas; vienam jo šone tilpo centrinė karčemos dalis, „szynk" (smuklė), o antrame – du kambariai, kur gyveno šeimininkė našlė su trimis vaikais: Antanu, Jadzia ir Vikcia. Su mergikėmis, kurių Jadzia buvo kokių penkiolikos metų, o Vikcia – mano amžiaus, tuoj pradėjom žaisti: sukom ratą, dalijom žiedą, dainavom dainelę su vadovo judesių pamėgdžiojimais:

Majster Wirgilijusz uczył dzieci swoje:
róbcie to, co i ja,
oto tak sieją mak, oto tak, oto tak...[1]

Pusbernis Antanas nesidėjo su mumis. Žiūrėjo iš padilbų. Ypač nepatiko jam gimnazistiška brolio uniforma. Vidurnaktį, naujiems metams stojant, vyresnieji gėrė degtinę. Šeimininkei kviečiant, kad išgertų ir „pan student", kaip ji pavadino brolį, šis neatsisakė. Tatai įsiutino Antaną.

– Ar gimnazistams leidžiama gerti, – piktai paklausė, – aš to taip nepaliksiu, būtinai pranešiu direktoriui.

Motina susijaudino, gailėjosi mus čia atsivedus. Ar Antanas bus tikrai įskundęs brolį, ar čia tik „užkandžiai" paveikė, niekas nežinojo; bet po savaitės, kai grįžom į Šiaulius, brolis buvo pašalintas iš gimnazijos. Frankenas, norėdamas paguosti savo skalbėją, patarė ruošti į gimnaziją

[1] Jurgelis meistrelis mokė savo vaikus:
Darykit taip kaip aš,
Taip taip aguonėlę sėja (*lenk.*) (red. pastaba).

mane, nes aš jam atrodąs ramus ir nebūsiąs toks išdykėlis kaip brolis. Tėvas kaltino Antaną Charževskį, pravardžiavo jį „Charioku" ir „čortu"; buvo tikras, kad tai jis parašęs „donosą".

Brolio iš gimnazijos pašalinimas buvo didelis smūgis motinai. Atrodė, kad viskas nuėjo niekais: ir jos sunkus sargienės darbas, ir tarnavimas caro valdininkams, ir vargingas gyvenimas atskirai nuo vyro bei dukters, ir gėda prieš pažįstamus, kurie pirma pavydėjo, o dabar džiaugsis. Ji mylėjo mus savotiška meile: joks meilikavimas ar glamonėjimas, joks pataikavimas mums ar mūsų skurdo palengvinimas jai nerūpėjo. Rūpėjo jai vien mūsų ateitis. Su stebėtinu užsispyrimu siekė vieno tikslo: įkelti mus į aukštesnį luomą, grąžinti į tuos sluoksnius, iš kurių ji su savo motina buvo nuriedėjus į padugnes. Nuo pat mažens mums įkalbinėjo, didžiuodamasi skelbė giminėms ir pažįstamiems, kad aš turiu tapti ponu, o brolis – kunigu. Ir kai aš, dvejų metų vaikas, stovėdamas lopšy ir įsikabinęs į jo virvutes supdavaus, dainuodamas iš motinos išmoktus žodžius „ja jestem pan"[1], nepaprastu patenkinimu turėjo sužibėti jos akys. Kad aš būtent taip dainuodavęs, ne kartą pasakojo ir namiškiams, ir svetimiems. Dabar ją labiausiai kamavo gėda, kaip pranešti tėvui, kuris paprastai pasisakydavo prieš jos užmačius? Kaip ir tėvui, ir pažįstamiems prisipažinti, kad ją ištiko fiasco, kad ji bejėgė kovoti su likimu, kad jai nevyksta užtikrinti vaikams šviesesnę ateitį? Bet motina ne toks buvo žmogus, kad taip veikiai nusimintų, nuleistų rankas. Dar kelis kartus ėjo pas inspektorių ir direktorių, prašydama paaiškinti išvarymo priežastį ir maldaudama priimti atgal į gimnaziją. Abu jie griežtai atsisakė persvarstyti reikalą, o Franken, be to, užsiminė, kad brolis нечист на руку[2].

Tiesiogine prasme šitą pasakymą supratus, motina bėgo namo patikrinti brolio rankas. „Ne, niežų neturi, rankos švarios", – tarė sau ir vėl ėjo pas inspektorių, kuris, dabar jau nebevartodamas eufemizmo, aiškiai pasakė, kad brolis buvo pastebėtas kažką pavogęs.

Vagiliavimas gimnazistų tarpe buvo labai paplitęs. Ir keista: pasiturinčių tėvų vaikai vogdavo dažniau negu vidutinių. Pvz., vieno stambaus dvarininko (netoli Kuršėnų miestelio) sūnus Hurczyn, jau penktos klasės mokinys, pavogė iš drabužinės paltą ir, pardavęs jį perkupčiui už penkis rublius, prisipirko visokių niekų: saldainių, riešutų, apelsinų. Apkratyti paltų kišenes drabužinėje, pasisavinti draugo peiliuką, knygą, sąsiuvinį – buvo dažnas kai kurių mokinių žygis. Matyti, ir brolis pasekė tokiais. Kas pakliuvo, tą vijo iš gimnazijos; kas gudresnis, tas

[1] „aš esu ponas" (*lenk.*) (red. pastaba).
[2] linkęs vagiliauti (*rus.*).

kartojo spartiečių posakį: воруй, да не попадайся[1]. Kartą su broliu buvom užėję pas knygininką Brevdą. Kol Brevda tenkino kitus pirkėjus, brolis pagavo kažkokią knygą ir jau buvo besikišąs į užantį. Brevda pastebėjo, atėmė knygą ir pagrasė pasiskųsiąs inspektoriui. Galimas daiktas, kad pranešė Frankenui, ir iš čia bus atsiradęs šio pasakymas „нечист на руку".

Kai motinai dabar paaiškėjo šito pasakymo reikšmė, liovėsi lankiusis pas gimnazijos vyresnybę ir, gerai išpėrus broliui kailį, nutarė mokyti jį privačiai. Suderėjo už du rubliu mėnesiui antros klasės mokinį Kotovičių (jį motina vadino „pan Kotowicz"), su kuriuo brolis iki šiol mokėsi vienoje klasėje, o tėvą ramino savo mėgiamu posakiu „nie ma tego złego, co by ni wyszło na dobre"[2]. Tėvą nelabai teįtikino, bet pati apsiramino. Pažįstamoms bobelkoms skelbė, kad privačiai mokytis esą geriau, nes gimnazijoje vaikai tik patvirkstą, išmokstą apgaudinėti ir vagiliauti, negerbti tėvų ir vyresniųjų. Bet kodėl aš naktimis girdėjau ją verkiant patylomis? Gal jai buvo gaila gražios uniformos, nuo kurios nuardė sidabrinius guzikus ir nuplėšė baltus kantus nuo kepurės? O gal dėl to, kad prisidėjo naujas rūpestis: kur susirasti gerą ir pigų mokytoją, kuris ir nebrangiai imtų ir kuriuo galima būtų pasitikėti? Sumokėti už mokslą gimnazijoje prisidėdavo Frankenas, kuris neatlygindamas už baltinių skalbimą, pravesdavo per pedagogų tarybą kelių rublių paskyrimą iš specialaus gimnazijos fondo, numatyto beturčiams mokiniams šelpti. Ir čia motina nenusiminė: imdavo iš šalies baltinius skalbti, Frankenas irgi pradėjo mokėti už darbą, atsirado ir rublių mokytojui Kotovičiui atlyginti. Bent tą malonumą dabar turėjo, kad liokajus nebeateidavo kviestis pas Frankeną „na zakąskę".

Pan Kotowicz, nususio bajoro sūnus, buvo mažo ūgio, bet dideliai išdidus berniukas: vaikščiojo atlošęs galvą, niekuomet neprasijuokdavo, ant nosies nešiojo auksinę pensnė, į visus žiūrėjo su panieka, tartum sakydamas: „Aš antros klasės gimnazistas, pan Kotowicz, o jūs kas tokie?" Atrodė, kad jis daro didelę malonę, ateidamas į Kozlovskio virtuvę mokyti „kucharkina syna". Pats jis nebuvo iš geresnių mokinių, taigi ir brolį ne ką įstengė pamokyti. Tatai bus, matyti, supratusi ir motina, nes po kelių mėnesių, nelaukdama mokslo metų pabaigos, metė tarnystę pas Kozlovskį ir išvyko su mumis į Kurtuvėnus. Nuėjus atsisveikinti su Frankenu ir atsiprašyti už brolio pridarytus nemalonumus, kelintą kartą išgirdo jo žodžius: „Вы отдайте в гимназию меньшего сына, он совсем другой, с ним беды не будет"[3].

[1] Vok, tik nepakliūk (*rus.*).
[2] „nėra to blogo, kas neišeitų į gera" (*lenk.*).
[3] „Atiduokit į gimnaziją mažesnį sūnų; jis visai kitoks, su juo bėdos nebus" (*rus.*).

Kurtuvėnuose prasidėjo mums, ypač broliui, ne koks gyvenimas: tėvas žiūrėjo į mus kaip į dykaduonius, ėmė neapkęsti brolio, pravardžiuoti jį huncvotu, tinginiu, latru ir vagiu. Kur pamatęs mus, varydavo prie darbo, bet ką ir kaip turėjom dirbti, nesakė. Vengdavom jo ir slapstėmės kaip įmanydami. Po kiek laiko tėvas nutarė mokyti brolį skambinti. Bet kai šis, pripratęs gimnazijoje prie špargalkų, pieštuku užrašė ant baltų klavišų raides, pažyminčias natas, tėvas jį smarkiai išlupo ir daugiau nebeprileido prie fortepijono. Tokiu būdu pirma pamoka virto ir paskutinė.

– Kai tik kur jį pamatau, – sakydavo motinai tėvas, – taip ir niežti rankos išperti kailį.

Kad tėvas nesierzintų, motina sugalvojo įstatyti brolį tarnauti. Buvo Kurtuvėnuose vad. stanovoj pristav[1]; jis turėjo raštinę ir tarnautojus; jo žinioje buvo kelių valsčių uriadninkai. Motinos paprašytas, sūriu apdovanotas ir sviestu pateptas, priėmė Lionginą į savo įstaigą antruoju raštininko padėjėju, žadėdamas mokėti visą rublį per mėnesį. Iš tos tarnybos nieko gero neišėjo: brolio tiesioginis viršininkas (pirmasis raštinės vedėjo padėjėjas) ir pats vedėjas, užuot pamokę biurokratijos paslapčių, naudojo jį tik kaip pasiuntinį vienam savo asmeniškam reikalui – atnešti pusbonkį iš monopolio. Motina veikiai tatai sužinojo iš paties brolio, kuris pasigyrė turįs savo viršininkų pasitikėjimą: jie pavedą jam nešioti pusbonkius ir, kai būna geram ūpe, o paties pristavo raštinėje nėra, net ir jam duodą paragauti šnapso. Po tokių pasipasakojimų motina nebeleido brolio į tarnybą. Likęs be darbo, ėmė eikvoti savo neišsemiamos energijos perteklių įvairioms išdaigoms, kurių paskutinė ir žymiausia buvo šitokia.

Aukštuose bažnyčios bokštuose šimtai balandžių turėjo susisukę lizdus. Gražiomis vasaros dienomis pulkų pulkai jų skraidė aplink baltus bokštus, išdarinėdami žydram danguje įvairiausius piruetus. Kai kurie bažnytkaimio berniukai turėjo prisijaukintų balandžių, kuriais mainikavo ir pardavinėjo. Vietos felčeris pan Baranowski buvo didelis balandžių mėgėjas ir vienintelis jų pirkėjas. Berniukai turėjo iš jo nemažą pelną: už pamokytą balandį mokėjo iki pusrublio. Neaukštas, plikagalvis ir raudonveidis senis Baranauskas buvo nepaprastai storas; jį apaudavo ir nuimdavo batus žmona arba viena iš trijų dukterų. Tai operacijai atlikti felčeris guldavo skersai lovą, atkišęs trumpas kojikes, prie kurių tūpsė viena iš moterų. Nesijuokdamas, tik išsižiojęs iš nustebimo, mačiau kartą, kaip jį jau apautą kėlė iš lovos: duktė Genia pasišaukė motiną,

[1] kaimo policijos viršininkas (*rus.*).

kuri pagavo storulį už vienos rankos, Genia už kitos, ir pasodino lovoj; iš lovos jis lengvai nusirito ant grindų. Pabaigė Baranauskas blogai: per iškylą Girnikų kalne labai daug savo papratimu prisivalgė ir prisigėrė; iškyloje dalyvavęs vaistininkas Molis juokais jį, gulintį paūksmėje, kiek paritino nuo kalno viršūnės į apačią; apvalus kaip statinė negalėjo susilaikyti: kriokdamas ėmė riedėti stataus kalno atšlaite. Veltui bandė pakely nutverti kadugio krūmą, veltui grobstė išsikišusius akmenis, nuo kurių rankos nuslysdavo; veltui išsigandęs Molis bėgo iš paskos žemyn – pan Baranowski nuriedėjo iki pat kalno papėdės, kur jį rado pusgyvį. Pasirgo kelias dienas žarnų apsivertimu ir pasimirė.

Brolis sugalvojo verstis balandžių ūkiu. Bet iš kur jų gauti pradžiai? Nusipirkti iš berniukų pinigų neturėjo, o išsimainyti nebuvo į ką. Sutarė pats išsiauginti, apkraustęs kokį lizdą su mažiukais, kuriuos ką tik išsiperėjusius girdėjo iš vaikų. Sumanymą papasakojo man, kviesdamas į talką ir žadėdamas gaunamu iš balandžių ūkio pelnu pusiau dalytis. Kilo klausimas, kaip patekti į bokštą? Tiesa, kas rytą pamaldų metu bažnyčia būdavo atidaryta, bet durelės į bokštus likdavo užrakintos: jas atidarydavo tik per visuotinį bažnyčios vėdinimą, kuris vasarą būdavo daromas dažnai, o žiemą – atodrėkio metu. Vieną gražų rytą brolis pasisakė matęs bokštų dureles atidarytas. Skubėjome šia proga pasinaudoti. Paėmę krepšelį, į kurį numatėme sudėti grobį – jaunų balandžių prieauglį, ir nustatę, kad niekas mūs nematė įeinant į bažnyčią, ėmėm kopti mūriniais bokšto laiptais į viršų, tikėdamiesi per kokią valandą baigti reikalą. Iš pradžių teko kopti patamsy, apyčiupom: pirmas bokšto aukštas, iki bažnyčios lubų, neturėjo jokio langelio. Įlipę į aikštelę ant bažnyčios lubų, nusiminėm: toliau į viršų vedė tik paprastos medinės kopėčios, labai stačios, sudurstytos, su kai kur supuvusiomis koptomis. Norėjau trauktis žemyn. Bet brolis padrąsino, ėmė kopti tais menkais laiptais, sekiau ir aš iš paskos. Pamažėli slinkom į viršų, kai kur atsiremdami kojomis į pakopas, bet dažniausiai šliauždami sveikomis kopėčių briaunomis. Uždusę pasiekėm antro aukšto galą. Darėsi šiurpu, pažvelgus per aukštus ir plačius bokšto langus į giliai apačioje matomą šventorių; ilgėliau žiūrint, imdavo suktis galva ir širdžiai bloga darytis: bokšto langai buvo kiauri, be rėmų, be stiklų, neturėjo nei geležinio tinklo, nei medinių turėklų. Apsidairę nepastebėjom jokių lizdų. Reikėjo kopti aukščiau. Juo aukščiau, juo kopėčios buvo menkesnės, labiau sutrūnijusios. Pradėjau žliumbti, bet brolis užsispyrė. „Jau greit, jau matau lizdus", – drąsino mane. Įkopę į trečio aukšto galą, pamatėm lizdus, bet jų pasiekti buvo neįmanoma: visi jie buvo sukrauti palei bokšto sienas, o kopėčios ėjo bokšto viduriu. Brolis nenusiminė: įsikabinęs į bokšto geg-

nę, nuslinko iki sienos, laikydamasis tik rankomis (kojos kybojo ore), iškrapštė iš lizdo kelis paukštyčius, sukišo juos į užantį ir ėmė slinkti atgal prie kopėčių. Kol darbavosi, laikėsi už gegnės tik viena ranka, įrėmęs koją į sienos kauprą. Aš visą laiką stovėjau ant koptos, panėręs ant rankos krepšelį. Prislinkęs prie kopėčių ir sudėjęs grobį į krepšelį, jau buvo beslenkąs prie antro lizdo, kai staiga iš apačios pasigirdo duslus Paliulio balsas:

– Rupūžės, ką jūs ten darot? Lipkit žemyn?

Paliulis buvo zakristijonas. Su sūnum Jeronimu tvarkė visą bažnyčios ir klebonijos ūkį, vadovavo klebono tarnų armijai. Pareigomis tėvas su sūnum buvo pasiskirstę taip: bažnyčia ir dangiški dalykai buvo senio žinioj, o klebono ūkis, palivarkas ir kiti žemiški dalykai sūnaus žiūrimi. Senis Paliulis pasižymėjo fanatišku pamaldumu: ištisomis valandomis klūpojo zakristijoje, pro akinius žiūrėdamas į maldaknygę ir virpindamas lūpas. Maldaknygės lapų nesklaidė, knyga visuomet buvo atskleista vienoje vietoje, maždaug per vidurį. Jei dėl kokio reikalo turėjo pertraukti klūpojimą, pabučiuodavo atvertos knygos dešinįjį puslapį, nusiimdavo nuo nosies akinius ir nuo kairės rankos ilgą rožančių, sudėdavo juos į knygą, kurią užvožęs persižegnodavo ir tik po to atsistodavo ant kojų. Atsargiai, kaip kokį dūžtamą daiktą, padėjęs knygą ant staliuko prie lango, kur ir pats visados klūpojo, ėjo reikalo atlikti. Mes, klapčiukai, tuoj išlįsdavom iš kampų, kur buvom tarp komžų pasislėpę, ir imdavom išdykauti zakristijos vidury: vieni grūmėsi, kiti bandė vaikščioti ant rankų išmesdami kojas aukštyn, kiti vėl šiaip žvalgėsi po šventus daiktus. Mūsų, klapčiukų, buvo nemaža, kartais susirinkdavo visas dešimtukas. Vienus, kaip mus, varė tėvai Dievui tarnauti, kiti ateidavo dėl garbės pasisukti aplink kunigą; buvo ir tokių, kurie tikėjosi gauti iš aptarnauto per mišias kunigo saldainį ar kapeiką. Kartą, zakristijonui išėjus savais reikalais, žvilgterėjau į jo knygą: du puslapiai toje vietoje, kur buvo įdėti akiniai ir rožančius, atrodė visiškai nugeltę, o dešinysis tiek nubučiuotas, kad ir raidžių negalima buvo išskaityti; kiti puslapiai – švarūs, balti. Pasidarė aišku, kad Paliulis knygos neskaitė, tik žiūrėjo į ją. Tas žiūrėjimas į knygą klūpojant ir lūpas virpinant buvo, matyti, ritualo dalis ar prestižo dalykas. Senis maža tekalbėjo, o kai prabildavo, girdėjai tik: Švenčiausioji Pana, šventas Antanai, šventas Jonai Krikštytojau, Šventoji Dvasia ir kitus tokius išganomuosius ar sielą į aukštybes keliančius žodžius, įmaišytus į kalbą apie kasdieninius reikalus. Paprastų, gyvenimiškų žodžių, o ypačiai negražių ir nešvankių pasakymų nevartojo arba bent vengė vartoti. Išgirdęs kokį keiksmą, tuoj nusisukdavo pasipiktinęs, nusispjaudavo, dažnai net persižegnodavo. Kad būtų arčiau

prie „dvasiškojo stono", kur tik galėdamas pamėgdžiojo kunigus: skutosi kasdien; bažnyčioje kitaip nesirodė, kaip tik užsivilkęs baltutėlę komžą; aplink altorius triūsdamas movėjo baltomis pirštinėmis; į žmones, ypač bažnyčioje, žiūrėjo išdidžiai, beveik su panieka, pats nieko neužkalbindavo, o ką klausiamas dėdavos negirdįs. Jo visuomet rimtas, su aukšta kakta ir romėniška nosim, tarytum suakmenėjęs veidas nušvisdavo tik tada, kada būdavo klebono užkalbintas, kada rengdavo kunigą mišioms arba artinosi prie altoriaus, pro kurį eidamas visuomet atsiklaupdavo ant abiejų kelių ir nulenkdavo galvą, pamaldžiai sudėjęs delnus. Atlikęs reikalą, grįždavo į zakristiją ir, pakartojęs visus anuos ritualo judesius atvirkštine tvarka, vėl klūpojo, vėl žiūrėjo į knygą ir virpino lūpas.

Sūnus Jeronimas buvo visai kitoks. Bažnyčioje patarnaudavo kunigams tik tėvui susirgus ar kur išvykus, ir tą patarnavimą atlikdavo mechaniškai, be jokio susikaupimo, net su ironiška šypsena po juodais ūsais. Kunigo zakristijoje nesant, visus tėvo tiek gerbiamus devocionalus – paauksuotus kielikus, įvairiaspalves stiklines ampulkas, baltas komžas, margai išsiuvinėtus arnotus ir kapas, – visas šventenybes be jokios pagarbos stumdydavo ir mėtydavo po kampus, nė kiek mūsų, klapčiukų, nesivaržydamas. Kai atsigręžęs nuo spintos, kur buvo saugojami kai kurie devocionalai ir bažnytinis vynas, pabraukdavo su ranka per ūsus, žinojome jį ką tik nugėrus vyno gurkšnį. Iš ministrantūrų, kurių visus žodžius tėvas tardavo raiškingai ir gaiduodamas gražius sąskambius, kaip „semper virgini" arba „sanctis apostolis"[1], sūnus tiesiog pasityčiodavo: tų atsakymų kunigui aiškiai pasakydavo per mišias tik pirmuosius ir paskutiniuosius žodžius, o vietoje kitų kažką patylomis bambėdavo tiek ilgai, kiek laiko turėjo trukti atsakymas. Jei atsakymas buvo ilgas, tylus Jeronimo murmėjimas buvo paryškinamas vienu kitu balsesniu žodžiu ir maldelės vidury: užakcentavęs pradžią „confiteor Deo omnipotenti"[2] ir toliau ilgoką laiką kažką bambėdamas, staiga kumščiu triskart suduodavo sau į krūtinę, aiškiai tardamas „mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa"[3], o paskui vėl ilgokai kažką murmėjo, kol pakeltu balsu pabaigdavo žodžiais „Deum nostrum"[4]. Eidamas pro altorių, priklaupdavo tik ant vieno kelio, o kai, apsidairęs, nematydavo bažnyčioje kunigo, ir visai nepriklaupdavo. Dažnai sukeikdavo ir į tėvo po parapiją peršamą brostvą neįsirašė. Visa tai buvo kunigų pastebėta,

[1] „visados mergelei", „šventiesiems apaštalams" (*lot.*).
[2] „prisipažįstu visagaliam Dievui" (*lot.*) (red. pastaba).
[3] „esu kaltas, esu kaltas, esu labai kaltas" (*lot.*) (red. pastaba).
[4] „Viešpatį Dievą" (*lot.*) (red. pastaba).

ir Jeronimas jų tarpe gero vardo neturėjo. Tik senis altarista Uszyński, toks pat bedievis kaip ir Jeronimas, pasikalbėdavo kartais su juo, o mišias laikydavo tokiu pat būdu, kokiu anas ministrantūras murmuliavo. Klebonas jau seniai būtų pavaręs Jeronimą, jei ne pagarba tėvui, kurio visišką atsidavimą sau ir bažnyčiai aiškiai matė. Kartą zakristijoje teko nugirsti įširdusio klebono pokalbį su seniu Paliuliu po to, kai vikaras pranešė užklupęs netikėtai Jeronimą berūkant zakristijoje. Tai buvo negirdėta šventvagystė! Niekas nei klebonijoje, nei špitolėje ne tik nerūkė, bet ir tabako smarvės net iš tolo negalėjo pakęsti.

– Tu, seni, – barėsi klebonas, – to eržilo, panie, į zakristiją nesivedžiok. Ir apskritai greičiau jį apvesdink su kokia, panie, dievobaiminga ir stotkauna merga: gal pažabos tą, panie, latrą, niecnatą. Tikras latras! Ir iš kur pas tave, cnatlivą čleką, atsigimė toks, panie, eržilas? Nesuprantu, nieko nesuprantu. Melskis, seni, prie apvaizdos, prašyk, pane, odmienienės.

– Tėveli dvasiškas, – bandė teisintis Paliulis, bučiuodamas klebono ranką, – meldžiuos, kur nesimelsi. Už muna griekus baudžia Panelė Švenčiausioji ir šventoji Darata, čystatos apiekunka... Reikia, reikia apvesdinti tą niecnatą. Kad tik pons Dievs ir švents Mykols su apaštalais padėtą surasti dorą mergą, bepigu būtų.

– Prašyk, ir bus duota; belskis, ir bus atidaryta, moko Šventas Raštas, – kiek švelniau baigė klebonas, patenkintas, kad Paliulis sutiko apvesdinti „eržilą".

Toks buvo Paliulis. Kitokių prietarų gadynėje, stabmeldystės laikais, būtų buvęs toks pat puikus kokio krivės tarnas, koks dabar buvo puikus katalikiškas zakristijonas.

Paliulio „rupūžės" išgirdę ne tiek išsigandom, kiek nustebom: Paliulis sukeikė! Ką tai turėtų reikšti? Aišku, nieko gero. Akis išplėtę žiūrėjome į vienas antrą. Buvo aišku, kad Paliulis netylės, praneš klebonui, o tas išbars tėvą; šis savo apmaudą išlies ant mūsų kailio. Atsargesnis už brolį ir nelinkęs į tokias pavojingas išdaigas, gailėjaus davęsis įvelti į šitą balandžių medžioklę. Bet buvo per vėlu gailėtis. Brolis greit atsipeikėjo iš išgąsčio ir, pašnabždėjęs man: „negaišdami, žemyn", ėmė skubiai leistis į apačią. Krepšelis su grobiu išslydo man iš rankų ir nuriedėjo kažkur tarp balkių. Apačioje radom dureles jau užrakintas...

– Gal jis tik tas dureles užrakino, o antro bokšto atdaros, – sumetė brolis ir šoko tuo pačiu keliu slinkti atgal į viršų, kad perėję per bažnyčios lubas nusileistume antruoju bokštu. Čia durelės buvo irgi užrakintos. Brolis ėmė daužyti dureles su kumščiais ir rėkti: „Atidaryk, Paliuli!"

Niekas neatsiliepė. Kiek lukterėjęs, vėl daužė ir vėl šaukė, ir taip kelis kartus. Aš visą laiką žliumbiau. Buvo baisu tupėti pragariškoje tamsoje. Iš davatkų buvau girdėjęs bažnyčios požemyje esant dar iš senų laikų sustatytus kažkokių ponų ir kunigų karstus. Prisiminė ir špitolninko Ubarto lavonas, matytas dar Janapolėje ir tada man prisisapnavęs: į baltą paklodę įsivyniojęs šliaužė pro zakristijos duris į bažnyčią... Brolis pagaliau liovėsi daužęs dureles. Įsiviešpatavo šiurpi tyla tamsybėse, girdėjom mūsų širdis tvaksint.

– Negi gali jis mus palikti čia užrakintus, – sujaudintu balsu tarė pagaliau brolis. – Dar kiek palauksim, ir... jau žinau, ką padarysim.

Paskutinį kartą smarkiai padaužęs duris, kad net iš tuščios bažnyčios aidas pasigirdo, brolis tarė:

– Tu palauk čia, o aš lipsiu į viršų: gal ką pamatysiu einant pro šventorių, suriksiu, kad mus išleistų.

Bijojau vienas pasilikti tamsoje ir slinkau į viršų paskui jį. Pasiekėm pirmuosius bokšto langus, bet žiūrėti pro juos stovėdami pabūgom: langai siekė grindis ir buvo be turėklų. Tad atsigulėm ant plačių palangių ir, kiek iškišę galvas pro langų apačią, ėmėm dairytis, ar neina kas apačioje pro šalį.

Buvo graži, saulėta vasaros diena. Danguje nė vieno debesėlio. Priešais, už plataus Šaukėnų kelio, pro medžių šakas marguliavo žaliam sode paskendę žilpinamai balti grafo rūmai. Į kairę matėsi ponios Charževskienės karčema, kuri, nors didelė, iš aukšto atrodė mažytė, tartum priplotas grybas. Į dešinę grafo kieme riogsojo senoviškas svirnas, didelis medinis pastatas, kurio antras aukštas gerokai išsikišo į priekį. Tas svirnas atrodė iš čia kaip keturkampis žaisliukas, kaip popierinis namelis, kokį anuomet mačiau Varniuose pas felčerio Vondrako vaikus: mažyčiai langiukai su stiklais, pro juos matėsi gražiais popieriais išklijuoti kambariukai, gonkelės irgi buvo stiklinės; ant raudono stogelio įtaisyti du balti kaminai. Tas gražus namelis taip mane tada paveikė, jog, tėvams išvažiuojant iš Varnių, ėmiau gailiai verkti: reikėjo skirtis su tokiu stebuklingu daiktu. Gerasis Vondrakas įdėjo namelį man į vežimuką, kur sėdėjau po tėvų kojomis. Visą kelią iš Varnių iki Janapolės laikiau namelį prispaudęs prie krūtinės. Kur dabar tas namelis? Dingo be pėdsako, kaip jau daug ir kitų brangių daiktų dingo gyvenimo kelionėje, kaip viskas dings, ir su viskuo, kas dar brangu, netrukus teks skirtis...

Ant pilvų atsigulę ir galvas pro bokšto langą iškišę, vis dairėmės aplink, bet arti šventoriaus nesimatė nė vieno žmogaus: buvo pokaitis, žmonės ilsėjosi ar lindėjo kur pauksmėje. Kai kur, ar prie karčemos, ar

grafo kieme, praslinkdavo viena kita saulės spindulių apgaubta žmogysta, bet jų šauktis – bergždžias darbas. Jie buvo per toli. O ženklais atkreipti į save jų dėmesį irgi nebuvo vilties: į bažnyčios bokštus, į dangų jie nežiūrėjo, kiekvienas skendėjo žemiškuose reikaluose.

Saulė svilinte svilino. Jos spindulių įkaitintas nusilpau, ėmiau snausti ir, padėjęs galvą ant iškištos pro langą rankos, užmigau. Pažadino brolis, tampydamas už kojų. Pakėliau galvą ir vos nenuriedėjau nuo lango, pamatęs kur miegojau.

– Prisišaukiau mamą, ėjo pro šalį; dabar mus išleis, – džiaugėsi Lionginas.

Pasirodo, kad Paliulis, mus užrakinęs ir pasiėmęs bažnyčios raktus, ėjo atsivesti kleboną, bet pakely sutiko bėgusį pas jį piemenį; tas šaukėsi pagalbos: klebono karvės nugyliavusios į mišką. Paliulis nuskubėjo į ganyklą. Po poros valandų grįžo pavargęs namo ir, visai apie mus pamiršęs, atsigulė pokaičio. Mus pamačiusi motina jį pažadino, tokiu būdu po kelių valandų kalinimo bokšte išsilaisvinom. Motina įprašė Paliulį nieko nesakyti klebonui: pati mus nubausianti. Šį kartą tiek gavome į kailį kaip niekados. Net patys tėvai išsigando, matydami mus pusgyvius, o motina tą naktį porą kartą keitė kompresus ant mūsų kruvinų nugarų ir pasturgalių. Žiaurus buvo plakimas, bet ir paskutinis: po to jau nepamenu, kad būtumėm mušti. Ir nebemušo mus tėvai ne dėl to, kad būtų apsivylę dėl savo taip mėgiamos auklėjimo priemonės, bet dėl kitų sumetimų, apie kuriuos dabar papasakosiu.

III

Esame išvaryti iš namų – Sodiečio Petruičio laimėjimas prieš grafą – Kunigas Juozas Tumas Kurtuvėnuose – Grįžtame namo – Brolio išdaigos ir išvykimas – Nauji pažįstami Šiauliuose: Jakševičienė, Jamontas, Stšigockiai – „Švedų" luomas – Nederama knyga – Sunkiai sergu – Vyskupas Antanas Baranauskas – Skynimuose – Girnikų kalne – Eigulys Budreckis – Grafiukai – Bajorė Limantienė ir jos dukters vestuvės

Ryto metą po pusryčių motina mums paskelbė, kad tėvas ir ji apsisvarstė ir nutarė išvaryti mus iš namų: rykštės jau nebepadeda, o mes, nepataisomi neklaužados, tiek jiems įkyrėjom, jog ryžosi skirtis nuo mūsų.

– Eikit nuo mano galvos, – rimtai kalbėjo motina, – kur norit, ar į mišką, ar į kaimą, ubagauti ar vagiliauti. Namie jūsų nebelaikysim. Naudos iš jūsų jokios, tik gėda prieš žmones. Duosiu jums po maišą ir po ditką, ir keliaukit.

Visa tai motina pasakė ramiai, nekeldama balso, be paprastų išmetinėjimų ir koliojimų. Pasižiūrėjom su broliu į vienas antrą ir supratom,

kad čia ne juokais kalbama. Negaišdami užsimetėm ant pečių paruoštus maišus, paėmėm po sidabrinį pinigą ir, pabučiavę tėvams į rankas, išėjom į kiemą, paskui į Šaukėnų kelią, kuriuo ir ėmėm traukti pro kalvę ir kapus į mišką. Aš visai nusiminiau ir pradėjau žliumbti. Lionginas taip pat atrodė nuliūdęs; kurį laiką tylėjo ir ėjo nuleidęs galvą. Bet netrukus galvą pakėlė, pasitaisė maišą ant pečių ir pasiūlė eiti tuo tarpu pas Petruitį, kurio sodyba tankioje girioje prie pat Pumpurų ežero buvo mums žinoma: esam ten porą kartų buvę su tėvu.

– Petruitis, – kalbėjo brolis, – anądien užėjęs pas mus sakėsi nesurandąs gero piemenio. Gal mus priims už valgį. O ką? Ganysim karves, maudysimės ežere, ramiai sau gyvensim, – džiaugėsi, – bent niekas mūsų nemuš.

Ir man ūpas pakilo, lioviausi verkęs.

Petruitis buvo nepaprastas kaimietis. Jo vardas skambėjo ne tik visoje Kurtuvėnų parapijoje, bet ir už jos ribų. Kai kas jo bijojo, daugumas stebėjosi, bet visi gerbė. Kai Petruitis su žmona ateidavo šventadieniais į bažnyčią, kokia bebūtų žmonių spūstis, jam laisvesnė vieta netoli altoriaus visuomet atsirasdavo. Jis paprastai užimdavo vietą prie pat altoriaus krotų, kad galėtų regėti ne tik šv. Jokūbą altoriuje, bet ir grafus matyti: jie sėdėjo prie altoriams tam tikroje patalpoje, loža vadinamoje. Petruitis buvo nedidelio ūgio išdžiūvęs žmogelis, su traškanotomis akimis, pilka kaimiška sermėga apsivilkęs ir savo povyza niekuo neišsiskiriąs nuo kitų kaimiečių. Tik plonos sučiauptos lūpos, švariai nuskustas smakras ir aukšta kakta kreipė dėmesį. Paprastas, nemokytas kaimietis, Petruitis ilgas metus kovojo su visagaliu Kurtuvėnų grafu Plioteriu ir... nugalėjo grafą.

Beveik visa Kurtuvėnų parapija priklausė grafui, po keletą varstų spinduliu į visas šalis nuo dvaro rūmų. Tuo tarpu iki Petruičio ūkio tebuvo du varstai nuo grafo rezidencijos. Kaip tas ūkelis įsiterpė į dvaro žemes ir nuo kurio laiko, niekas nežinojo, išskyrus patį Petruitį. Jo ūkis buvo tartum kokia salelė grafo žemių jūroje, ir visos grafo pastangos tą salelę paskandinti nuėjo niekais. Kova truko dešimtmečiais, tai nuslūgdama, tai paaštrėdama. Iš pradžių grafas geruoju siūlė Petruičiui mainais pasiimti tokį pat plotą iš dvaro žemių pakraščio, net geresnę žemė siūlė ir žadėjo nemokamai duoti troboms miško, ir savo darbininkais padėti statytis. Petruičio ūkyje buvo daug nedirbamos žemės, balų, Pumpurų ežeras, ir grafas tikėjosi jį suvilioti. Petruitis atsisakė. Po keleto metų grafas pasikvietė Petruitį stačiai iš bažnyčios pas save, pavaišino arbata ir vėl jam pasiūlė dvigubai tiek žemės, kiek buvo jo ūkyje. Arbatą Petruitis išgėrė, gražiai padėkojo už ją, bet nuo mainų

atsisakė. Potam grafas pasiūlė Petruičiui palivarką savo žemių pakraštyje, su gera dirva ir gražiais trobesiais, kad tik išsikraustytų toliau nuo dvaro. Nors Petruičio trobesiai buvo apgriuvę, bet ir šį kartą jis atsispyrė pagundai, sakydamas, kad po jo mirties gal vaikai ir sutiks skirtis su Pumpurų ežeru, bet jis, kol gyvas, nesutiksiąs. Tada grafas, nesigailėdamas lėšų, ėmė bylinėtis su Petruičiu. Jų reikalas ėjo per visokius teismas ir instancijas – Šiauliuose, Kaune, Vilniuje ir net Peterburge. Petruitis visur važinėjo ir visur laimėjo. Žmonės ėmė kalbėti Petruitį turint kažkokį „geležinį dokumentą", kurio pats caras negalįs sunaikinti. Grafas įsteigė savo ežeruose, sujungęs juos perkasais, didelį žuvų ūkį, kuris veikiai ėmė klestėti. Gavęs caro valdžios pagyrimą ir paraginimą dar labiau praplėsti tą naudingą gamybos šaką, Plioteris ėmė įtikinėti vyriausybę, kad žuvų ūkiui praplėsti reikią panaudoti Petruičiui priklausančias balas ir Pumpurų ežerą, kompensuojant jį gera žeme kitoje vietoje. Buvo atvykusi komisija, vietoje dalyką ištyrė, surašė aktą, vaišinosi pas Plioterį, o Petruitis paliko sėdėti savo girioje kaip sėdėjęs. Toks buvo Petruitis, kurį mielai lankė Povilas Višinskis, kai porą metų gyveno Kurtuvėnų dvare. Iš Višinskio esu girdėjęs, kad grafas jo prašęs kaip nors paveikti Petruitį, kad išsikraustytų į kitą vietą, ir žadėjęs, jei dalykas pavyktų, gerai atsilyginti; bet Višinskis atsisakęs, vertindamas žemaitišką Petruičio užsispyrimą ir prisirišimą prie Pumpurų ežero. Petruitis buvo didelis mano motinos bičiulis: skolindavo jai arklį ir ratukus, kai reikėjo važiuoti į Šiaulius, kartais statė malkas į bendrabutį, kur gyvenau, sušelpdavo ir pinigais. Pas mus dažnai atsilankydavo šventadieniais po mišių, ir motina jį pavaišindavo arbata.

Priėję Pumpurų ežerą, nusiėmėm nuo pečių maišus ir susėdom žolėje pasilsėti. Artinosi vidudienis. Buvo labai karšta, norėjosi pasimaudyti, bet nebuvo kur: aplink – pelkėtos vietos, apaugusios įvairiaspalvėmis laukinėmis gėlėmis, o ežero dugnas atrodė dumbluotas. Už ežero buvo matyti ant kalnelio Vilkiškis, Petruičio sodyba – juodi trobesiai, strakuoliais aptverti. Kiek pagulėję pievelėje, nutarėm eiti išsimaudyti į Pašvinio ežerą, už kokio varsto nuo Vilkiškio, o paskui ateiti pas Petruitį.

Pašvinio ežeras, beveik apvalus, apie varstą diametre, yra prie pat Šaukėnų kelio, už kokio pusantro varsto nuo Kurtuvėnų bažnytkaimio. Krantai jo aukštesni negu Pumpurų ežero, o dugnas smėlėtas. Ant krantų, aplink ežerą, buvo tada protarpiais išmėtytos medžiais apaugusios sodybos. Visos jos priklausė grafui. Kai po keliolikos metų mokytojavau pas grafą Pliaterį, vieną gražią ankstybo rudens dieną grafai padarė iškylą į Pašvinio ežerą kunigui J. Tumui pagerbti. Jis tada viešėjo pas Kurtuvėnų kleboną. Tumas buvo nedidelio ūgio, storulis, gražus vyras,

apvaliu raudonu veidu, su juodais tankiais plaukais viršum neaukštos kaktos. Grafienė buvo šokiruota laisva svečio elgsena: pasipūtusiems grafams padoriai sėdint ant žaliuojančio ežero kranto, Tumas ramiausiai išsitiesė čia pat pievelėje, iškišęs iš po sutanos parūdijusius nuo senatvės aulinius batus, užsimetė rankas už galvos ir, žiūrėdamas į žydrąjį dangų, atsakinėjo į grafienės klausimus arba pats pasakojo savo nuotykius, patirtus viešint pas kunigaikštį Oginskį Rietave ar pas grafą Tiškevičių Palangoje, nekaip apie juos atsiliepdamas. Staiga, išgirdęs šūvius, pašoko ir, nebaigęs klausyti grafienės kalbos, nubėgo pas grafiukus, kurie miške šaudė į taikinį. Išdidi ponia užsigavo ir, ironiškai nusišypsojus, tarė vyrui:

– Ależ jakie wychowanie! Pożal się Boże![1]

Mudu su broliu ėjome pro pat Petruičio kiemą, kito kelio į Pašvinio ežerą nežinojome. Nepamenu, katras iš mūsų pastebėjo viename trobos lange tėvo veidą. Iš pradžių pamanėm, kad mums tik taip pasirodė, bet paskui paaiškėjo, kad ten tikrai tėvo būta: jisai sekė mus, kur eisim ir ką darysim. Išsimaudę nebegrįžom pas Petruitį, o pasukom atgal į Kurtuvėnus.

Brolis sugalvojo ir man pranešė naują sumanymą:

– Tai negirdėtas dalykas, kad tėvai išvarytų iš namų savo vaikus! Jie privalo mus išlaikyti. Jeigu nenori geruoju, privers policija: turiu ten, kas mane užtars.

Skųstis policijai neteko: prie kapų, bažnytkaimio pradžioje, pasivijo mus iš užpakalio sekęs tėvas ir nusivedė namo. Motina pareikalavo, kad atsiprašytumėm. Verkdami ir rankas bučiuodami, pasižadėjom pasitaisyti. Kartu su mumis verkė ir motina. Tuo mūsų kelionė po pasaulį su maišais ant pečių ir pasibaigė.

Vasara ėjo į galą. Kartą, važiuodamas iš Telšių į Šiaulius, sustojo pas mus pasiganyti pan Rubażewicz, dvarininkas, senas motinos pažįstamas dar iš tų laikų, kai ji, jauna būdama, tarnavo Kalniškiuose pas Beresnevičius. Svečiui pagerbti motina suruošė šaunius pietus; buvo „zupa rakowa"[2], viščiukai su garnyru ir kompotas. Šia proga ir mes pasivaišinom; pirmą kartą su broliu paragavome tokių skanių valgių. Šiaip paprastai valgėm: rytais duoną su pienu (motina visuomet laikė karvę), pietums – bulbienę ar kitą pieniską sriubą ir tešlainius, kuriuos lenkiškai vadinom „pampuškomis" ar „naliesnikais", vakarais – virintas bulbes su raugintu pienu; šventadieniais valgiai buvo įvairinami kiauliena ar kepta dešra su daržovėmis.

[1] Bet koks išauklėjimas! Dieve, pasigailėk! (*lenk.*)

[2] „vėžių sriuba" (*lenk.*).

Po pietų motina skundėsi Rubaževičiui nebeišmananti, kas daryti su Lionginu: esąs gabus, gaila palikti be mokslo, ypač kad yra jo paragavęs gimnazijoje, kur išlaikyti neturinti lėšų (kad buvo iš gimnazijos pavarytas, neužsiminė); būdamas gabus, bet, negavęs mokslo, lengvai galįs nuklysti iš doro kelio: tiek daug esą gyvenime blogų pavyzdžių, o jis esąs labai jautrus ir geram ir blogam. Čia papasakojo vieną brolio iškrėstą šposą, kuriame ir aš dalyvavau (kaip statistas).

Anais laikais Žemaitijoje valkiojosi po dvarus ir kaimus nemaža įvairaus amžiaus sveikų vyrų, nepripratusių prie jokio darbo ir šiaip tinginių. Jų dokumentuose buvo įrašyta: без определенных занятий[1]. Paprastai nešiodavos policijos patvirtintus raštus, kad keliauja su rinkliava по бедности[2]. Kur atėję, iš užančio išsitraukdavo sutepliotą lapą, prikeverzuotą įvairių pavardžių bei kryžiukų, kas nemokėjo rašyti, su skaitmenimis prie jų: 10 kap., 3 kap., 15 kap., retai 50 ar daugiau. Lapo viršuje būdavo padėtas koks antspaudas ir trumpas, rusų kalba parašytas paaiškinimas, kam renkami pinigai. Priežastys buvo nurodomos įvairiausios: laidotuvėms motinos ar sūnaus (priklausė nuo rinkėjo amžiaus), sudegusiam turtui atstatyti, nuo nepagydomos ligos gydytis, mokslui į kunigus eiti, tiesiog по бедности ir pan. Lapas būdavo pakišamas šeimininkui, prašant aukoti. Vienoje rankoje laikydamas paruoštą pieštuką, o kitos rankos pirštu rodydamas vietą, kur reikėjo pasirašyti, prašytojas trumpai sakė „čia". Raštingi aukotojai pasiskaitydavo antgalvį ir apžiūrėdavo antspaudą, po to jau pasirašydavo, pridėdami skaitmenį. Neraštingi duodavo auką, prašydami už juos pasirašyti arba patys dėjo kryžiuką. Retai kas visai atsisakydavo aukoti: maža buvo drąsuolių, kurie nebijotų, kad nežinomas atsibastėlis gali padegti pastatus ar kitaip kaip keršyti už prašymo atmetimą. Kai kas aukojo, būdamas apkėrėtas antspaudo ir rusiško antgalvio. Jei namų šeimininkas pasitaikydavo moteris, valkata drąsiai sakydavos einąs į kunigus (jei buvo jaunas) arba leidžiąs į kunigus sūnų (jei buvo senas). Šiuo atveju auka buvo didesnė. Tokių svieto perėjūnų vienas kitas užsukdavo ir pas mus. Tėvas niekuomet nieko neduodavo, bet motina neišleisdavo nė vieno nepavalgydinus. Kai tokiam išėjus tėvas barėsi, kad duota dykaduoniui valgyti, motina trumpai pasakydavo:

– Każde żywe stworzenie szuka, czym by napchać brzuch[3].

Broliui toks lengvas uždarbiavimo būdas padarė įspūdį, ir kai jam paskui, jau gimnaziją lankant, prireikė knygoms bei sąsiuviniams pinigų,

[1] (žmogus) be tam tikro verslo (*rus.*).
[2] iš skurdo (*rus.*) (red. pastaba).
[3] Kiekvienas gyvas padaras ieško, kuo prikimštų pilvą (*lenk.*).

įsitaisė lapą, padėjo viršuj rusišką parašą, kad renkąs aukas mokslapinigiams, ir pasileido po Šiaulių miestą su rinkliava. Mane buvo pasiėmęs kartu, kad praneščiau motinai, jei ilgai iš lankomų namų neišeitų: buvo numatęs, kad gali įvykti komplikacijų. Mūsų rinkliava pasibaigė laimingai, niekas nesulaikė, bet daug kas atsisakė aukoti. Po poros valandų brolio vaikščiojimo, o mano stovėjimo už durų surinkom apie rublį, kurį parnešėm motinai. Ji nieko apie tą mūsų žygiuotę nežinojo, iš pradžių barėsi, bet kai brolis priminė, kad daug žmonių iš tokios rinkliavos gyvena, atsileido ir pinigus užrišo į nosinės kertę. Mūsų nelaimei, kitą dieną teisėjas, pas kurį buvom užsukę, pranešė Frankenui, ir Kaziukas išsikvietė motiną „na zakąskę".

Rubaževičius patarė nusiųsti brolį į Dorpatą pas kunigą Žiskarą, pagarsėjusį auklėtoją; jis laikąs ir pats vedąs privatinę mokyklą, kurioje mokytojaują geriausi mokytojai – universiteto studentai. Toje mokykloje per dvejus metus galima esą išeiti keturių klasių gimnazijos kursą ir po to stoti į kunigų seminariją. Kainuosianti tik kelionė, nes už mokslą ir išlaikymą kun. Žiskaras pinigų neimąs. Mintis motinai labai patiko ir ji kelis kartus pakartojo:

– Sama Opatrzność pana tu przysłała[1].

Rubaževičiui išvažiavus, motina jau kitą dieną gavo iš Petruičio arklį ir nusivežė Lionginą į Kalniškius pas savo mokytą seserį Kaziunią Kownacką, kad jos prižiūrimas pakartotų, ką buvo gimnazijoje išmokęs, ir kad Kaziunia susižinotų su Žiskaru. Šita Kaziunia našlės Beresnevičienės dvare buvo tikras moteriškas factotum[2]: mokė ponios vaikus, vedė dvaro korespondenciją, tvarkė sąskaitas, pajamas ir išlaidas, prižiūrėjo tarnus, tarnaites ir virtuvę, sekė suknelių ir baltinių madas, aptariamas iš Varšuvos gaunamuose žurnaluose. Kaziunia buvo mažo ūgio kuprikė, dar kūdikystėje sužalota, bet didelės energijos moteris, kūnu ir siela atsidavusi savo poniai. Vaikystėje ponios pamokyta, paskui pati lavinosi. Išmoko gražiai rašyti lenkiškai, matematikos pagrindų, istorijos, geografijos, lenkų literatūros ir net pralenkė pačią ponią: pramoko rusų ir vokiečių kalbų, kurių ponia nemokėjo. Žemaitiškai niekuomet negirdėjau ją kalbant, bet žinau, kad mokėjo. Kiek ilgai išbuvo brolis Kalniškiuose ir kaip pateko į Dorpatą, nežinau, tuo tada nesidomėjau. Pas tėvus likau vienas su maža sesute.

Anksti rudenį motina nuvežė mane į Šiaulius, kad tęsčiau mokslą pradžios mokykloje. Butą man surado Jakševičienės name Sodų gatvėje (ulica Posadna). Šitas senas, ilgas, į žemę sulindęs medinis namas

[1] Pati Apvaizda tamstą čion atsiuntė (*lenk.*).

[2] visų darbų meistras (*lot.*) (red. pastaba).

šonu buvo pastatytas prie pat gatvės taip, kad vienu galu beveik siekė gatvę, nuo kurios jį skyrė siaurutis, aukšta tvora aptvertas darželis, o antras galas nusitęsė giliai į kiemą. Į vidų vedė trys įėjimai, visi iš kiemo. Švaresniame namo gale, prie gatvės, gyveno pati šeimininkė, vidury namo – bajoras pan Jamont, antrame, visai apleistame gale – irgi bajoras pan Strzygocki. Pas tą Strzygockį ir buvau motinos apgyvendintas. Mano naujas šeimininkas kitados vertėsi nedidelių dvarų nuomojimu, buvo pan dzierżawca[1], bet, matyt, nesugebėjo ūkininkauti, ėmė smukti ir iš nuomojamojo dvaro išsidangino su terbom. „Zjechałem na psy, – kaip pats sakydavo, – a byłem kiedyś wielki pan"[2]. Kai pas jį apsigyvenau, turėjo porą arklių ir vežimą: virto Šiaulių „bindiužniku". Nustojęs turto, nenustojo bajoriškos fantazijos, kalbėjo tik lenkiškai ir žemesnio luomo žmonių vengė. Jau pirmomis dienomis paklausė mane:

– Powiedz, chłopcze, co lepiej: miljon rubli, czy szlachectwo?[3]

– Miljon rubli, – burbtelėjau nedrąsiai.

– Dureń jesteś, – atrėžė pan Strzygocki. – Miljon rubli można zarobić, a szlachectwo trza krwią zdobyć[4].

Nusprendęs mane kvailą esant, kad tokių paprastų dalykų nežinau, daugiau nebekalbino. Buvo našlys. Turėjo sūnų Bonifacą, su kuriuo miegojau ant didelės krosnies paluby, ir dvi dukteris, stambias mergas dykaduones. Jos kaipo bajoraitės nieko nedirbo: iki pietų šukavosi, dabinosi, stovinėjo prie langų ir, pamačiusios einant per kiemą kokį žmogų, dalinosi pastabomis. Jauniems vyrams šypsojosi, senesnius pajuokdavo. Ypač piktai susijaudindavo, jei pro langą pamatydavo kokią jauną merginą. Tokią bjauriai pravardžiojo: ropucha, psia mać, ścierwa, kritikavo apdarą ir eiseną. Po pietų, kuriuos paskubomis (nedaug tebuvo kas virti) gamino, kasdien pasikeisdamos, kažką išsiuvinėjo prie lango susėdusios, žaidė su katėmis, kurių buvo dvi, arba sugulusios ant medinio tapčano šnabždėjosi; kartais paguldydavo mane į savo tarpą ir imdavo kutenti, klykdamos: „Na śmierć załaskoczem"[5]. Man jų kompanija nepatiko; ypač neapkenčiau jų prakaito kvapo. Tėvas su sūnum grįždavo namo jau vėlybą vakarą arba ir naktį. Iškinkę arklius, pakinktus, maišus, virves, gūnias suvilkdavo į trobą, kurios visas kampas prie krosnies buvo užverstas šiaudais ir šienu. Stšigockių butui nepriklausė

[1] dvaro nuomininkas (*lenk.*) (red. pastaba).

[2] „Nudardėjau į šunų kompaniją (= visiškai nusmukau), o kitados buvau didelis ponas" (*lenk.*).

[3] Pasakyk, vaike, kas geriau: milijonas rublių ar bajorystė? (*lenk.*)

[4] Esi kvailys... milijoną rublių galima uždirbti, o bajorystę reikia savo krauju įsigyti (*lenk.*).

[5] „Mirtinai užkutentum" (*lenk.*).

sandėlis, o tvartas, kur stovėjo arkliai, buvo labai mažas. Jei grįždavo iš darbo sušlapę, viršutinius drabužius, švarkus, autus sumesdavo ant krosnies, ir kai su Bonifacu užsikardavom gulti, tuos šlapius rakandus toliau nuo savęs vienas antram stumdydavom, kol užmigdavom. Į rytą pabusdavau nuo smarvės ir dulkių, kylančių iš išdžiūvusių autų ir skarmalų. Ilgai čiaudėjom su Bonifacu, kits kitam linkėdami: „Na zdrówie, na zdrówie"[1]. Po pusryčių skirstėmės kas sau: Bonifacas su tėvu važiavo į biržą, aš ėjau į mokyklą.

Kiti du šio ilgo namo gyventojai, pani Jakszewiczowa ir pan Jamont, buvo viengungiai, vertėsi lupikavimu. Jie neapkentė vienas antro ir nuolat pykosi. Nuo pat ryto susėsdavo prie savo langų į kiemą ir laukė klientų. Viename lange tįsojo ilgas, išblyškęs ir išdžiūvęs senos lupikės Jakševičienės veidas, antrame – apvali, raudona Jamonto fizionomija, kurios viršutinę lūpą puošė tankūs gelsvi ūsai, su užriestais į viršų *galiukais. Jakševičienę aptarnaudavo ateinanti moteriškė*, o Jamontą – nuolatinė tarnaitė, graži Karusia. Nuo ryto iki vakaro buvo girdėti skambiu balsu rėkiant Jamontą:

– Karusia, przynieś wody! Karusia, zapal w piecu! Karusia, podaj fajkę![2]

Pats ponas Jamont, kaip ir ponia Jakszewiczowa, iš vietos nejudėjo: abu jie, tarytum iš vaško nulipdytos stovylos, ištisomis valandomis tupėjo savo languose: išeidamas į mokyklą juos ten matydavau ir po kelių valandų grįždamas pastebėdavau toje pačioje vietoje sėdint. Jei kas įeidavo į kiemą, Jakševičienė ir Jamontas imdavo jaudintis, judėti savo languose, net barškinti į stiklą. Jakševičienė tenkindavosi tik rankų judesiais ir barškinimu, Jamontas dažnai praverdavo langą, rėkdamas:

– Tu proszę, tu! Ta stara klempa większy procent złupi![3]

Ir reikia pasakyti, kad Jamonto klientūra buvo gausesnė. Pas Jakševičienę užsukdavo tik juodai apsivilkusios senės, kurios iš anksto, matyti, buvę apsisprendusios eiti pas ją, nes į Jamonto langą net nepažiūrėdavo, ir padoriai apsirengę seniai dvarininkai. Šiaip jaunesnio amžiaus žmonės, prasilošę ir prasigėrę, po trumpo svyravimo suko į Jamonto duris.

Jamontas savo sėdėjimą prie lango pradėdavo dviem veiksmais, pasikartojančiais kas antrą dieną: vieną rytą skutosi prie lango, žiūrėdamas į veidrodį, kurį laikė Karusia, o kitos dienos rytą tuo pat metu tvarkė gausius savo raudono veido spuogus, kartais ir iššokusius ant akių

[1] „Į sveikatą" (*lenk.*).

[2] Karusia, atnešk vandens... užkūrenk krosnį... paduok pypkę! (*lenk.*)

[3] Čia prašau, čia! Ta sena škrabė nulups didesnį procentą! (*lenk.*)

miežius, dviem pirštais vienos rankos ištempęs odą, o dviem antros išspausdamas pūlius, kuriuos paskui ilgai žiūrinėjo, prikišęs pirštus prie akių, ir kišo Karusiai pažiūrėti. Kiekvienas tų Jamonto veiksmų vykdavo punktualiai tuo pačiu laiku. Mano šeimininkams Stšigockiams šie Jamonto veiksmai atstodavo kalendorių ir laikrodį, kurių neturėjo: kai jiems reikėjo tiksliau prisiminti kokią dieną, sakydavo ginčydamiesi:

– To było, kiedy pan Jamont golił się.

– Nie, nie, to było, kiedy pan Jamont gnój wyciskał, to znaczy we wtorek[1].

Trečias, jau ne toks punktualus Jamonto veiksmas vykdavo po anų dviejų: irgi žiūrėdamas į veidrodį šukavosi plaukus ir suko ūsus; užsukęs į viršų, prispausdavo tinkleliu, kurio galus iš užpakalio užrišdavo Karusia, visų šitų manipuliacijų metu stovėjusi užpakaly su rankšluosčiu ant peties.

Pas Jamontą užpakalinėje kamarėlėje gyveno jo tolimas giminaitis pan Rodowicz, kurį labai retai kas matė: dieną kalė pamokas, vaikščiodamas po kamarėlę ir bambėdamas po nosim. Mums viskas buvo girdėti, kas darosi pas švedą ir pas Jamontą, nes plonučių lentelių sienos tarėjo daug plyšių, apklijuotų popieriais. To Rodovičio mūsų panos nekentė, nes jis, dukart per savaitę, eidamas pas mokytoją ir grįždamas iš jo, niekuomet nepažiūrėdavo į langą, kur jos sėdėjo: ėjo paniuręs, akis įbedęs į žemę.

– Nigdy nie popatrzy na człeka; idzie, jak wilk. Czy on księdzem chce być, czy co?[2] – rūgojo panos.

Pan Rodovič, kurio taip neapkentė Stšigockaitės, buvo „švedas". Švedais vadinosi jaunuoliai (nuo 10 iki 21 metų), suplaukę į miestą iš Šiaulių, Telšių, Raseinių, Panevėžio ir Ukmergės pavietų, pasiturinčių valstiečių ir plikbajorių vaikai, kurie privačiai ruošėsi egzaminams vaistinės mokinio (aptiekarskij učenik) teisėms gauti, o tam reikėjo išeiti keturių gimnazijos klasių kursą. Pavadinimo „švedas" kilmė tikrai nežinoma, bet manoma[3], kad tie jaunuoliai bus gavę šitą vardą nuo paprastų spirgių, kuriais pasidažydavo pagrindinį savo valgį – miežinę košę, o spirgius Šiaulių miesčionys vadino „švedais". Tik vienas kitas švedas, gavęs vaistinės mokinio pažymėjimą, stodavo dirbti į vaistinę; šiaip beveik visi jie važiuodavo su savo pažymėjimais į Kauną egzaminams į

[1] Tai buvo, kada ponas Jamantas skutosi.
Ne, ne, tai buvo, kada ponas Jamantas pūlius spaudė, atseit antradienį (*lenk.*).

[2] Niekuomet nepažiūrės į žmogų; eina kaip vilkas. Ar jis kunigu nori būti, ar kas? (*lenk.*)

[3] К. Шпаковский, *Историческая записка о Шавельской гимназии*. 1902, p. 115.

kunigų seminariją laikyti. Retai kuris švedas, išlaikęs keturių klasių egzaminus, mokėsi toliau, kaip, pvz., tas pats Rodovič, kuris jau ėjo šeštos klasės kursą ir tikėjosi stoti į septintą klasę (tatai jam pavyko; baigęs mokslus, Smetonos laikais vertėsi inžinieriaus praktika Šiauliuose).

XIX amžiaus pabaigoje švedai ėmė nykti. O buvo laikai, kada švedų skaičius žymiai pralenkdavo gimnazijos mokinių skaičių: kai kuriais metais jų būta apie tūkstantį, tuo tarpu kai gimnazijos mokinių retai kada būdavo daugiau už tris šimtus. Gimnazijos mokiniams buvo nemaža darbo ir gražaus uždarbio mokyti šitą švedų armiją! Tiesa, jiems čia padėdavo ir tie iš švedų, kurie, patys egzaminų neišlaikę, vis dėlto tiek jau buvo įsigiję žinių, kad galėjo pamokyti mažiukus ir tokiu būdu patys užsidirbti pragyvenimui (į kaimą nebenorėjo grįžti). Į tą švedų masę, svetimą miestui elementą, administracija atkreipė dėmesį tik 1884 metų pabaigoje, kada lapkričio 24 dienos vakarą gimnazijos direktoriaus Šolkovičio bute buvo išdaužyta trylika langų. Kitą dieną direktorius gavo anoniminį laišką su įspėjimu, kad jam nepasikeitus į gera (atseit nesušvelninus reikalavimų per egzaminus) bus imtasi griežtesnių priemonių. 1885 metų naktį iš vasario pirmos į antrąją dieną tame pačiame direktoriaus bute buvo išdaužyti dar du langai. Nei pirmuoju, nei antruoju atveju kaltininkų nesurado. Nors direktorius ir pranešė policijai, kokius asmenis iš švedų jis įtaria, bet dėl kaltinamųjų įrodymų stokos įtarimai nepasitvirtino. Tų pačių 1885 metų pavasarį iš Vilniaus atvyko revizorius ir pasiūlė policijai patikrinti švedų skaičių. Atrasta, kad tais metais švedų Šiauliuose buvo visas tūkstantis. Po revizoriaus apsilankymo Vilniaus generalgubernatoriaus įsakymu švedų bendrabučiai buvo uždaryti, o švedų masė iškraustyta iš miesto; iš švedų armijos paliko vos keliolika.

Į rudens galą mane aplankė teta Kaziunia, atvykusi dvaro reikalais į Šiaulius. Tikrino, kaip sekasi mokslas, pasipiktino radus vieną knygutę, Stasio Borovskio duotą paskaityti. Joje buvo minimas Apolonas ir pasakojama apie senovės graikų papročių iškrypimus; buvo kalbama apie „krovosmiešenije"[1] ir paiderastiją, apie Edipą ir Jokastą. Tokius dalykus mėgdavo skaityti Borovskis ir bandė ta kryptimi mane šviesti. Knygutė buvo jau perskaityta, bet maža ką supratau. Teta atsilankė pas vedėją Gerasimovičių ir paprašė mokinių skaitymą patikrinti. Po to Gerasimovič porą kartų lankė mane ir peržiūrinėjo knygas. Uždraudė skaityti ne mokyklos knygynėlio knygas, o aną knygą teta įmetė į degančią krosnį, neklausydama mūsų panų, kurios siūlėsi ją parduoti ir pinigais pasidalyti pusiau.

[1] „kraujomaišą" (*rus.*).

Atėjo žiema. Buvau labai pasiilgęs namų. Čia man viskas įkyrėjo; miegojimas ant karštos krosnies ir smarvė bei dulkės labai kankino. Vieną šeštadienio popietį nutariau pėsčias vykti į Kurtuvėnus, tikėdamasis, kad kas nors pavėžins. Nieko savo panoms nesakydamas (bijojau, kad neišleis), Tilžės plentu iškeliavau iš miesto. Diena buvo saulėta, graži, bet labai šalta. Už rogatkos, pastatytos prieš Kuršėnų geležinkelio bėgius, baigėsi miestas. Neseniai buvo pasnigę, kelias neišvažinėtas ir tik pačiu plento viduriu buvo įmanoma eiti. Kam nors važiuojant, turėjau trauktis iš kelio ir bristi į gilų sniegą. Tatai labiausiai mane kamavo. Batukai buvo apiplyšę, kaliošų neturėjau, tad veikiai peršlapo kojos. Artinantis prie Lieporių budkos (plento sargo namelio), už keturių varstų nuo Šiaulių, saulė ėmė leistis, paskui ir sutemo. Apskaičiavimas, kad kas nors pavėžins, apvylė: ne turgaus dieną, ypač į naktį, važiuojančių buvo maža, ir reti keliautojai į mano maldavimą „dėde, pavežk" arba nekreipė dėmesio, arba visai negirdėjo, lindėdami kailiuose ir apsiraišioję galvas. Visai sutemus, pakilo vėjas ir ėmė snigti. Šalta man nebuvo: braidžiodamas po sniegą, sušilau, net prakaitas išmušė. Rūpėjo tik nepamesti kelio, nepaklysti. Visai arti budkos, kurios žiburėlis mirguliavo pro krintantį sniegą, kažkas iš užpakalio suriko: „Iš kelio!" Šokęs į gilų pakraščio sniegą, pamačiau pravažiuojančias šlajas, pakinkytas vienu arkliu, ir pakartojau savo: „Dėdė, pavežk". Šlajos sustojo. Kažkoks apsnigęs žmogus, pakeldamas gūnios kraštą, trumpai burbtelėjo: „Lįsk". Įsmukau į šlajas, susiriečiau po gūnia ir prisiglaudžiau prie šiltų geraširdžio žmogaus kojų. Paklausė, kur tokiu laiku keliauju. Sužinojęs, kad į Kurtuvėnus, tarė:

– Ir aš ten važiuoju. Nuvešiu.

Kažką dar klausė, bet gerai nenugirdau, ėmiau snausti. Pažadino jis mane jau Kurtuvėnuose. Išlipau iš šlajų, o jis pasuko į dvarą. Kas mane atvežė, nežinojau. Tėvai jau buvo besirengią gulti, labai nustebo mane pamatę. Tėvas pradėjo barti, kad naktimis trankaus, ir jau buvo atsisegęs diržą, tik motina užtarė, pavalgydino ir paguldė į lovą. Jai patiko, kad pasiilgau namų ir pasakiau, jog niekur taip gerai nebus kaip namie. Ryto metą tėvas sužinojo, kad mane atvežęs grafo ekonomas pan Karpowicz. Motina nuėjo padėkoti. Buvo apibarta, kad nežiūri vaiko: aš galėjęs sušalti kelyje, jei nebūtų paėmęs.

Neilgai džiaugiaus namuose. Jau kitą dieną, sekmadienį, motina pati išvežė į Šiaulius, kad nepraleisčiau pirmadienio pamokų. Bet pirmadienį nebeteko eiti į mokyklą: savo šeštadienio kelionėje braidydamas po sniegą peršalau, namie jaučiaus nekaip, tik nieko tėvams nesakiau, o Šiauliuose pirmadienio rytą jau nebepajėgiau nulipti nuo krosnies, ant

kurios be sąmonės išgulėjau kelias dienas, kol, mūsų panų „per okaziją" iškviesta, atvyko motina. Ji tuoj pradėjo veikti: iš Jamonto pasiskolino palaikę lovą ir pastatė Stšigockių negyvenamame alkieryje; iš Jakševičienės išprašė malkų, užkūreno krosnį, paguldė mane į lovą ir nubėgo ieškoti gydytojo. Paskui per porą mėnesių trukusios ligos neatsitraukė nuo mano lovos. Gydė kariuomenės gydytojas Antonov, nustatęs uždegimą smegenų. Apie tą Antonovą motina paskui negalėjo prisiminti be ašarų: tai buvęs, pasak ją, šventas žmogus, toks geraširdis, toks gailestingas, kasdien mane lankęs ir, kas svarbiausia, nieko už gydymą neėmęs. Aš gerai jį įsižiūrėjau: tai buvo jaunas, liesas vyras, su gelsvais ūsais ir smaila barzdike, su pensnė ant nosies, pro kurias žiūrėjo į mane *be galo geromis akimis*. Kai karštis kiek atslūgdavo, prabildavo į mane:

– Ну, как мы себя чуствуем сегодня? Вы ничего не кушаете, молодой человек, вот это плохо... А болезнь пройдет, сущие пустяки[1].

Po daugelio metų, kai skaitydavau apie A. Čechovą ir jo gyvenimą, rodėsi, kad Antonovo būdas turėjęs būti toks kaip Čechovo ir kad Antonov net savo povyza panašėjęs į Čechovą. Staiga Antonov nutraukė mane lankęs. Atoslūgio nuo karščio valandomis klausinėjau motinos, kodėl nebeateina gerasis daktaras. Ji nieko neatsakydavo, tik ašaros riedėjo per veidą. Vieną naktį pamačiau palinkusią į mane kito daktaro galvą, panašią į Antonovo, bet ne jo. Motina paskui paaiškino, kad tai buvęs gydytojas Bronovickij, Šiaulių garsenybė. Jis atsilankė tik tą vieną kartą ir pasakė motinai tą pat, ką anksčiau buvo pasakęs Antonov: aš mirsiąs, ir daktarai čia nereikalingi. Kartą, kai buvau atgavęs sąmonę, motina man apie tai pranešė ir verkdama pasakė, kad ateisiąs kunigas suteikti paskutinį patepimą. Atėjo jos pažįstamas kunigas Tomkevičius, Šiaulių kanauninkas, storas, raudonas, senyvas vyras, su tamsiai mėlynais akiniais. Jį dažnai matydavau bažnyčioje: visuomet buvo su mėlynais akiniais ir didele vilnone skepeta aprištu kaklu. Atlikęs savo pareigą, ramino verkiančią motiną: viskas esą, Dievo valioje, aš dar galįs pagyti, o gydytojai dažnai apsirinką. Tie žodžiai įkvėpė motinai naujos energijos: dar dažniau ėmė keisti maišelius su ledais ant galvos, taip kad nebejutau tekantį per nugarą ir veidą ištirpusį vandenį; nebeatsiklausdama Antonovo, kartojo jo anksčiau užrašytus vaistus, tenkino kiekvieną *mano užgaidą*. Kažkodėl užsinorėjo *man* poniškų skanėstų, biskvitų ir graikų riešutų, kuriuos buvau matęs vienos krautuvės lange. Užsinorėjau prieš mirtį paragauti skaniausių dalykų. Motina nupirko.

[1] Na, kaip mes jaučiamės šiandien? Jūs nieko nevalgot, jaunas žmogau, štai kas bloga, o liga praeis, patys niekai! (*rus.*)

Bet man pakako į juos pažiūrėti ir pačiupinėti, valgyti jau nebenorėjau. Praslinkus porai dienų po kunigo atsilankymo, vieną rytą motina pastebėjo ant pagalvės gelsvus pūlius, o mane pamatė linksmesnį, nebekarščiuojantį. Nubėgo pas Antonovą. Tas apžiūrėjo galvą, patenkintas nusišypsojo ir, paglostęs mano veidą, tarė:

– Ну, теперь мы молодцы! Скоро выйдем на солнышке погреться и пенья птичек послушать[1].

Motinai paaiškino, kad smegenis užgulę pūliai prasiveržė pro kairiąją ausį, ir aš dabar tikrai išgysiąs, bet ta ausim nebegirdėsiu.

Motina išbuvo prie manęs nuo gruodžio vidurio iki vasario pabaigos (1895 m.), kada išsivežė į Kurtuvėnus. Brolio namie neradau, buvo Dorpate. Ėmiau ūmai taisytis po ligos ir į pavasarį visai pasveikau. Tiesa, prisimenu dar vieną epizodą iš savo ligos. Gydymas ir išlaikymas reikalavo išlaidų, o pinigų motina ne kiek teturėjo. Jai čia atėjo į pagalbą VII klasės mokinys pan Skowzgird, atnešęs keliolika rublių ir nustebinęs motiną tuo, kad įteikdamas pinigus pabučiavo jai į ranką. Iš kur buvo tie pinigai ir kokia buvo visos tos netikėtos pagalbos istorija, nebepamenu, nors motina paskui kažką ir pasakojo, neužmiršdama priminti to mokinio išreikštą jai pagarbą.

Gegužės mėnesį Kurtuvėnus aplankė vyskupas Antanas Baranauskas dirmavonės[2] apeigoms atlikti. Gražų pavasario šventadienį vyskupas, sėdėdamas šventoriuje prie bažnyčios sienos puošniai padabintame soste, sakė žmonėms pamokslą. Pirmą kartą tada išgirdau nežemaitišką tarmę, ne viską tegalėjau suprasti, bet mane giliai paveikė skambūs, aiškiai vyskupo tariami lietuviški žodžiai. Davatkos ir šiaip bobelės, nors taip pat, matyti, maža tesuprasdamos, ašarojo, įbedusios akis į vyskupo veidą. Vyskupas jau buvo senas. Pasirodė man labai iškilmingas, gražaus stambių bruožų veido, aukšta infula ir spindinčiais rūbais pasipuošęs. Per Sutvirtinimo ceremoniją krikšto tėvu buvo senis Paliulis, papiršęs man prašmatnų Mamerto vardą (tokį vardą turėjo mūsų mokyklos kapelionas Mamert Żotkiewicz).

Vasarą pirmą kartą pradėjau uogauti pats vienas: iki šiol eidavau į girią draugėje – su broliu ar kaimynų merginomis. Grafo miškai supo Kurtuvėnus iš visų šonų. Miškuose buvo apstu vad. skynimų, atseit iškirsto miško plotų, apaugusių didesniais ir mažesniais krūmais, kur tarp senų kelmų knibždėte knibždėjo įvairių uogų – žemuogių, aviečių, vėliau mėlynių, girtuoklių. Ypač be galo daug buvo žemuogių.

[1] Mes dabar šaunūs vyrai! Netrukus išeisime pasišildyti saulėje ir paukščių giedojimo pasiklausyti (*rus.*).

[2] Sutvirtinimo sakramento.

Piemenys jų nerinko: ganyti ir net vaikščioti po skynimus buvo griežtai grafo uždrausta. Skynimus ir aplamai mišką saugojo eiguliai ir girininkai, kuriuos žiūrėjo grafo urėdas, vad. „łowczy". Tokiu urėdu tada buvo čekas, pan Werdyn, gyvenęs miškų gilumoje, Vainagių palivarke, už 6 varstus nuo Kurtuvėnų. Jam mirus, miškų žiūrėjo sulenkėjęs vokietis pan Mejer. Žemaičius urėdais ar girininkais grafas neskyrė: manė juos leisiant apylinkės ūkininkams vogti mišką. Pats grafas dažnai pėsčias žygiuodavo į mišką, kaskart į kitą jo šoną, tikėdamasis ką sučiupti vagiant ar žalojant medžius. Žmonės, pastebėję jo ilgą, liesą figūrą ant plonyčių kojų, kuriomis nepasitikėdamas dar pasiremdavo lazdele, ypač šokinėdamas per griovius, sakydavos: „Štai garnys jau bizda į mišką!" Pamatęs kokią bobelę nešant žabų glėbį, sustabdydavo ją ir plonyčiu balseliu sucypęs: „Nie można, nie można, to moje"[1], liepė nešti žabus atgal į mišką ir padėti ten, iš kur buvo paėmus; pats į tą vietą ją ir nulydėdavo. Atitaisydamas menką vagystę, pražiopsodavo stambią: ne vienas apylinkės valstietis pasistatydavo iš grafo pušų naujus trobesius, apdovanojęs girininką ir papirkęs urėdą; šis už gerą kyšį nurodydavo tolimą miško vietą ir patogų laiką, kada be pavojaus galima buvo išsikirsti ir išsivežti reikalingą medžiagą.

Skynimų buvo kelios dešimtys. Kasmet atsirasdavo po vieną skynimą tame miško plote, kur buvo parduotas ir iškirstas miškas. Plotas buvo apželdinamas ir po keliasdešimt metų virsdavo tikru mišku. Jauni skynimai ypač buvo saugojami, kad žmonės ar gyvuliai braidydami po juos nesužalotų dar silpnų medelių. Nesuprasdami tokio labai griežto draudimo lankytis skynimuose, mudu su broliu buvome nepatenkinti ir kartą, dar prieš mūsų išvarymą iš namų, nusinešėm į artimiausį skynimą degtukų dėžutę; ten brolis padegė vieną jau gerokai į viršų ištįsusią pušelę. Buvo kaitri vasaros diena. Medelis bematant suliepsnojo. Išsigandę pasileidom bėgti į mišką, iš kur stebėjom degančią pušelę. Mūsų laimei, tik tas vienas medelis ir sudegė: vėjo nebuvo, vieta drėgna, o aplink medelį augo tanki žolė, neleidusi ugniai persimesti toliau. Tais metais dažnai įvykdavo gaisrų grafo miškuose, dūmai gaubė bažnytkaimį, sunku buvo alsuoti. Kalbos apie padegimus, gaisrus ir jų gesinimus taip mus paveikė, kad ir patys sumanėm padegti mišką.

Uogauti paprastai eidavau į girią, supančią Girnikų kalną, ant kurio viršūnės 1904 metais buvo pastatytas ąžuolinis kryžius spaudos atgavimui atžymėti. Kryžiaus pastatymo iniciatoriais buvo du broliai Vizbarai, kunigas Jonas, tada klebonavęs Kurtuvėnuose, ir Rygos politechnikos studentas Peliksas. Gražią vasaros dieną kryžiaus pašventini-

[1] „Negalima, negalima, tai mano" (*lenk.*).

mo apeigas atliko kunigas J. Tumas, tam tyčia atkviestas į Kurtuvėnus, o sutikimą statyti kryžių ant grafui priklausančio kalno buvo išgavęs Povilas Višinskis, Pliaterio vaikų mokytojas. Į šventinimo iškilmes buvo atvykę grafai su Višinskiu ir didelės žmonių minios iš Kurtuvėnų, Bubių, Bulėnų, Gilvyčių, Skaudvilių, Rimučių, Baltosios, Linartų, Girnikų, Sauginių, Naisių ir kitų kaimų. Nugara atsirėmęs į ką tik pastatytą ąžuolinį kryžių, Tumas pasakė gražią kalbą, pabrėždamas Višinskio nuopelnus kovoje dėl spaudos atgavimo.

Paėmęs didoką puodą bei mažą puodelį uogoms dėti ir duonos papentį, giedrą vasaros rytą išeidavau uogauti Linartų link. Siauras kelelis, kuriuo teko eiti, už Linartų baigėsi prie Ventos ištakų. „Okolica" Linartai, už poros varstų nuo Kurtuvėnų, priklausė grafui ir buvo apgyventa kelių šunbajorių sklypininkų, iš kurių tepažinojau vieną (pan Urbanowicz). Tikras skurdžius trobelninkas, vargstąs ant poros dešimtinių sklypo, iš kurio turėjo ir pats su šeima išsilaikyti, ir grafui už nuomą sumokėti, dėjosi kažkuo aukštesniu už labiau pasiturinčius, bet lenkiškai nemokančius apylinkės kaimiečius. Dvi Urbanovičiaus dukterys, panny Urbanowiczówny, paprastos kaimo mergaitės, kur mane pamačiusios vis užkalbindavo nežmoniška lenkų kalba:

– Ci ziv, ci zdrów? Koc tu, klopcze, dam jabluszka...[1]

Tokių Urbanovičių, Stšigockių, Budreckių daug buvo anuomet Kurtuvėnų apylinkėse. Ir keista: jie patys, niekieno neverčiami, būdami grynais žemaičiais, mielai dėjosi lenkais, įsikibę laikėsi „lenkystės", nieko už tą savo lenkystę nesitikėdami gauti ir nepaisydami pašaipų bei pravardžiojimų, kurių jiems negailėjo aštrus žemaitiško kaimiečio liežuvis. Lenkpalaikis, šunbajoris, subinlaižis, ponų išpera, nusmuktkelnis ir kitokie epitetai visur juos lydėjo. Prie savo lenkiškumo buvo taip prisirišę, kaip tikintieji žydai prie Talmudo. Tame naiviame ir vaikiškame lenkiškumo dievinime buvo kažkas nesuprantama, fantastiška, pasakyčiau, net kažkas poetiška, kas juos pakeldavo jų pačių akyse, suprasmindavo gyvenimą, užgrūdindavo kovoje su to lenkiškumo priešais, padėdavo lengviau pakelti ir skurdą, ir vergiją. Niekuomet nesu matęs šunbajorių kaimiečių nuliūdusių, nusiminusių, rankas nuleidusių: skurdžiau gyvendami už vidutinį kaimietį žemaitį, visada buvo gerai nusiteikę, linksmi, svetingi, ypačiai mandagūs, komiškai tą savo mandagumą reikšdami. Niekas tada jų neglobojo ir nejungė[2], tikri lenkai ponai juos

[1] Ar gyvas, ar sveikas? Eikš čia, vaike, duosiu obuolį (*lenk.*).

[2] Visokios „Lutnios" ir „Pochodnios" atsirado tik po keliasdešimt metų visai kitomis aplinkybėmis ir tam tikrais tikslais.

niekino, žemaičiai pajuokdavo, – o šie vis laikėsi savo lenkiško stabuko. Atrodo, kad šis klausimas nėra dar visiškai ištirtas, jis apeinamas, pasitenkinant šabloniška nurodymu į nesveiką lenkomaniją, į lenkų apmulkintus, neatsparius žemaičius...

Dažniausiai Linartų neprieidavau. Puskely į Linartus sukau iš kelelio į dešinę ir takučiu per žaliuojančias pievas, išraižytas šaltinėliais bei grioveliais ir išmėtytas tarp medžiais apaugusių kalnelių, prieidavau vadinamąjį Ventos kanalą, jungiantį Ventos ištakus su Dubysa prie Bubių. Šitas kanalas buvo pradėtas kasti 1823 metais, bet po devynerių metų (1832 m.) darbas sustabdytas, ir projektuotas sujungimas Dniepro su Baltijos jūra neįvyko.

Tiesus kaip strėlė kanalo vanduo buvo siaubingai juodas nuo torfinio dugno ir visada ramus: jame kaip veidrodyje atsispindėjo aukštos tankios eglės, augančios prie pat krantų iš abiejų kanalo šonų ir savo susikabinusiomis viršūnėmis sudarančios tarytum kokį tamsiai žalią skliautą, pro kurio plyšius kur ne kur švystelėdavo dangaus mėlynė. Eidamas nieko negalvojau, sužavėtas vienatve, gamtos tyla ir švelnia muselių ir žiogų muzika. Takas baigėsi prie liepto – dvi ilgos plonos kartys, palaikomos į vandenį įbestų ramsčių kanalo viduryje. Eidavau basas, tad nesunku buvo šituo menku lieptu pasiekti kitą krantą. Už kanalo buvo jau nebe pievos ir krūmokšniai, bet tikra giria. Palikęs po kaire eigulio Budreckio sodybą, kurios nuo tako nebuvo matyti, ilgokai dar eidavau giria, tiesiai iki Kuršėnų vieškelio; jį perkirtęs įžengdavau į Girnikų mišką. Kiek paėjėjęs pasiekdavau žavingas skynimų vietas, kurių vidury riogsojo milžiniškas Girnikų kalnas. Neseniai aplankęs tas vietas, negalėjau bepažinti: vietoje skynimų su nedideliais medeliais ir krūmais radau tankų ir aukštą mišką, išaugusį Girnikų kalno pašlaitėmis, o pati kalno viršūnė vos vos buvo išsikišus iš aplink ošiančių eglių. Povilas Višinskis įrodinėjo, kad Girnikų kalnas buvęs kitados supiltas, atseit buvęs piliakalnis; vietos žmonės pasakojo, kad jį supylęs milžinas Aucukas, bet, sprendžiant iš vieno to kalno šono, kuris banguodamas nusitęsia per visą varstą ar daugiau, beveik iki pat Rimučių kaimo, kalnų kalnelių bangoms vis mažėjant, galima manyti, kad Girnikų kalnas yra visos kalnelių virtinės aukščiausias taškas ir joks piliakalnis.

Kiek kartų eidavau uogauti, pirmas mano žygis, atvykus į vietą, būdavo užkopti į kalną ir pagulėti jo viršūnėje, įsmeigus akis į žydrųjį dangų. Pasilsėjęs atsistodavau ir imdavau dairytis po nuostabius reginius. Į kairę, už žaliuojančių lankų ir tamsių girių, toli toli nusitęsusių tarytum kokioje milžiniškoje dauboje, aiškiai buvo matyti per vidurį kiek

įlenktas Šatrijos kalnas. Tiesiai priešais, čia pat kalno papėdėje, kyšojo iš miško Gilvyčių dvaras, kuriame gyveno pan Girdwojń. Už Gilvyčių, kiek į dešinę, tarp žaliuojančių pievų blizgėjo apvalas Bulėnų ežeras, su aplink jį išmėtytais Bulėnų kaimo pastatais. Toliau šia kryptimi marguliavo laukai, pievos, krūmai, giraitės; už jų juodavo ilga didelio miško juosta, su išsikišusiu iš jos aukštu Kuršėnų bažnyčios raudonu bokštu. Micaičių bažnytkaimis ant kalnelio, su koplytėle vidury, atrodė tarytum prisišlijęs prie Kuršėnų bažnyčios, tuo tarpu kai tikrumoje nuo Kuršėnų iki Micaičių buvo apie 3 varstai. Dar labiau į dešinę, už aiškiai matomo Kužių bažnytkaimio, pačioje horizonto linijoje, žydram danguje spindėjo kaip koks akinantis taškas baltas profilis grakščios Šiaulių bažnyčios, kuri laikoma viena didžiausių Žemaitijoje, bet kurios nuostabus proporcingumas sužadina įspūdį – ir iš arti, ir iš tolo žiūrint, – kad čia kažkoks stebuklingas žaisliukas, o ne didingas pastatas: rankomis, rodos, galėtum apimti. Kai kartą su motina ir teta Kaziunia sėdėjome ant suolelio pačiame plataus Šiaulių šventoriaus pakraštyje, Kaziunia, nusimanydama apie perspektyvą, paklausė, ar galėčiau ranka pasiekti apatinius bažnyčios apkraščius, kurie ėjo išsikišę išilgai sieną; paskubėjau atsakyti, kad ne tik ranka pasieksiu, bet ir užsilipsiu ant jų; teta nusišypsojo ir pasiūlė taip padaryti. Pasileidau bėgti bažnyčios link. Bebėgant tie apkraščiai, kurie iš tolo atrodė prie pat žemės, ėmė kilti ir kilti aukštyn, o kai pribėgau prie pat sienos, įsitikinau, kad reikėtų sustatyti vieną ant kito bent porą mano ūgio vaikų, kad galima būtų tuos apkraščius pasiekti.

Nugręžęs akis nuo Šiaulių reginio į dešinę, stebėdavau iš aukštų medžių vainikų išsikišusius raudonus Aukštelkių bažnyčios bokštus, už kurių dar labiau į dešinę, pačiame horizonte, spindėjo ilga didžiulio Rekijavo ežero juosta. O čia pat, beveik kalno papėdėje (nors keturi varstai skyrė), saulėje žėrėjo ant kalnelio baltutėlė Kurtuvėnų bažnyčia, tarytum grakščiai tupėdama ant ją supančių miškų.

Besigėrint nuo kalno viršūnės žavingais reginiais, rodėsi man, jog esu visų šitų beribių plotų valdovas. Alsuoti buvo lengva, akys žibėjo... Saulė būdavo jau gerokai pakilusi, o rasa nukritusi, kai leisdavaus nuo kalno į skynimus, išmėtytus visomis kryptimis. Miško supamuose skynimuose viešpatavo tokia tyla ir rimtis, kad buvo girdėti kraują smilkiniuose tvaksint, museles švelniai zirzint... Įžengęs į pirmą pasitaikiusį skynimą, dairydavaus po krūmus, ieškodamas išpuvusių kelmų, aplink kuriuos labiausiai raudonuodavo žemuogės. Tik visai išsirpusias, dideles uogas rinkau į puoduką, kurį su kaupu pririnkęs suberdavau į krūmo ūksmėje pastatytą puodynę. Kai jau puodynė buvo pilna, vėl

kopiau į kalną; ten, atsirėmęs į karoblio sienojų, užkandžiavau iš namų atsinešta duona ir dabar pririnktomis uogomis. Tai buvo mano pietūs. Pasistiprinęs vėl žiūrėjau į Šatriją, į kairę nuo jos išskirdavau Patumšę, Zlotariją, Barbaravą, Gumultėnus; dar labiau į kairę buvo matyti Beržėnai, su raudonais grafo Čapskio rūmais, ir medinis Šaukėnų bažnyčios bokštas. Visur, kur tik užmesdavau akį, visur virte virė gyvenimas, nors mano ir nematomas. Tik čia, kalno viršūnėje, jaučiaus nuo gyvenimo ir žmonių visai atitrūkęs, visai laisvas, – ir taip slinko valandos, kaip koks malonus sapnas.

Saulė būdavo jau gerokai pakrypus į vakarus, kai leisdavaus į kelionę namo. Perkirtęs Kuršėnų vieškelį, ėjau per girią takeliu, iš kurio kartais pasukdavau į dešinę, į neišbrendamas pelkes; ten galima buvo eiti tik šokinėjant nuo vienos kemsynės ant kitos: paslydus, buvo pavojus paskęsti giliame dumble. Tų pelkių vidury, tankioje girioje, riogsojo neaukštas kalnelis, trimis pastatais apstatytas: eigulio troba, tvartu ir daržine. Man iki šiol lieka paslaptis, kaip buvo galima per tas pelkes pervažiuoti, pervesti karvę, arklį. Troboje ant kalnelio gyveno grafo eigulys, plikbajoris pan Budrecki. Jo sūnus Leonardas, nors žymiai vyresnis, buvo mano geras bičiulis: man vienam leido uogauti Girnikų skynimuose, be pasigailėjimo vydamas lauk iš jų kitus vaikus ir bobas. Bobų Leonardas nekentė ypač už tai, kad uogaudamos šliaužte šliaužė per skynimus, žalodamos ką tik iš žemės išlindusias eglaites bei pušeles ir ne tiek išrankiodamos, kiek sutraiškindamos žemuoges. Kur kokia boba prašliaužda vo, ten pasilikdavo plati juosta suglamžytų žolių, į žemę įmintų ir sulaužytų medelių, nuvytusių gėlių. Tokios juostos pradžią susekdavo Leonardo išdresiruotas šuo Margis ir nusivesdavo pas ją savo šeimininką. Leonardas palikdavo šunį juostos pradžioje, o pats patylomis slinkdavo paskui toliau nušliaužusią bobą. Visai prie jos prisiartinęs, staiga iššokdavo iš krūmų, žaibo greitumu ištraukdavo iš apkvaišusios bobos rankų puodynę ar pintinę su uogomis ir, stipriai drožęs jai per pečius pančiu, kurį tam reikalui atsisegdavo nuo pilvo, taip pat staiga pranykdavo, kaip ir pasirodydavo. Grįžęs prie savo palikto Margio, rėžiamai sušvilpdavo, įsikišęs du pirštus į burną. Pagal tą ženklą šuo pasileisdavo prie bobos ir imdavo ją draskyti. Ši rėkė, šaukdamasi pagalbos, bet giria tik aidu atsiliepdavo, o Leonardas jau buvo toli nuėjęs tęsti „medžioklę" kitur. Visą tą procedūrą esu kartą ir pats stebėjęs. Man pagailo bobos ir paklausiau, ar jam negaila. Leonardas aiškinosi, kad tos bobos esančios senos paleistuvės davatkos, kad iš pradžių jis norėjęs gražiomis jas pamokyti, kaip reikia rinkti uogas, kad nesužalotų medelių, bet įsitikinęs, kad jos nepataisomos (kiekvie-

nas jaunas medelis jam esąs brangesnis už seną k...), pasiryžęs mokyti pančiu.

Jei Leonardo nerasdavau namie, mane priimdavo pats pan Budrecki (žmona buvo mirus) arba jo dukterys, lenkiškai tekalbančios „šliachciankos". Pavaišindavo pienu, į kurį įberdavau savo pririnktų uogų. Kartais duodavo sūrio, sviesto. Geri buvo žmonės! Sekmadieniais giedojo bažnytiniame chore lenkiškas giesmes ar lotyniškas psalmes; po pamaldų užeidavo pas mus, motina įpildavo joms saldytos arbatos. Leonardas mirė džiova tais metais, kada aš baigiau gimnaziją (1904). Ir visi Budreckiai turbūt be laiko bus išmirę: skaudžiai atsiliepė gyvenimas amžiname pelkių drėgnume.

Visai į vakarą grįžęs namo, dalį uogų atiduodavau motinai, patenkintai, kad nereikės rūpintis vakariene, o kitą, didesnę, dalį nunešdavau į klebonijà kunigui vikarui Balsevičiui; buvau jo nuolatinis uogų statytojas. Iš bobų pirktis uogų vikaras vengė: jos nešvariai rinkusios. Balsevičius buvo gero būdo, ramus žmogus, didelis knygų mėgėjas. Niekas nematė jo pykstant, balsą keliant, negirdėjo ką skriaudžiant. Visas savo knygas, tarp kurių buvo retų ir vertingų, prieš mirdamas užrašė Kauno universitetui. Už uogas Balsevičius sumokėdavo man gerus pinigus, taip kad dienos vargas nenueidavo niekais. Gaudavau iš jo dvigubai tiek, kiek bobos už tiek pat žemuogių; duodavo man sidabrinį dešimties, kartais net penkiolikos, kapeikų pinigą, kurį nunešdavau motinai.

Šitos vienatviškos ir gražiomis vasaros dienomis dažnos kelionės į Girnikų kalną ne visuomet nusisekdavo. Tekdavo kartais grįžti namo, nepriėjus skynimų, jei iš tolo pamatydavau priešais einančius grafiukus. Grafo buvo aštuonetas vaikų. Visi jie, išskyrus du mažiausius, kareiviškai išsirikiavę pagal ūgį į vieną būrį, kurio vienam šone ėjo mažiausias, o antrą šoną vainikavo namų mokytojas ar „bona", plačia virtine skersai visą kelią žygiuodami, traukdavo pasivaikščioti į aplinkinius miškus, iš kur išbaidydavo žabus renkančias bobas. Jei kas važiavo ar ėjo priešais, turėjo sukti iš kelio, nes „šerenga" niekam, išskyrus kunigą, kelio neužleisdavo. Iš tolo pamatęs marguliuojančią ponybės krūvą, pasukdavau atgal, bažnytkaimio link, jei kelio pakraščiuose nebuvo tankių krūmų, kuriuose pasislėpęs galėčiau perlaukti juos pražygiuojant. Susitikimui išvengti iš namų išeidavau labai anksti, bet ir anie, matyti, mėgdavo tyrą rytmečio orą, o gal vaikščiojo prieš pusryčius dėl apetito. Retai, bet pasitaikydavo, kad staiga iš už kelio pasisukimo pasirodydavo grafų eisena, grįžti ar sprukti į krūmus jau nebuvo laiko. Tada visų grafiukų akis matydavau įsmeigtas į mane, pasidarydavo gėda savo lopyto švarkelio ir skylėtų kelnių, nuleisdavau galvą, pajusdavau kaistant skruostus ir

ausis ir, pasitraukęs iš kelio pakraščio į dirvą, slinkdavau pro šalį, bet kepurės nenusiimdavau, kaip motina mokė mus daryti, pamačius kurį iš grafų. Tėvai neapykantos ponams mumyse nežadino, atvirkščiai, nuolat mokė jiems nusilenkti, nes ir ponus, ir ubagus tas pats Dievas į pasaulį leidęs, tokią amžiną tvarką nustatęs. Grafiukai atrodė mums ypatingomis būtybėmis, mus pagaudavo didelis smalsumas sužinoti, kaip jie gyvena, ką valgo, kaip mokosi ir apie ką kalba savo tarpe. Manėme, kad jie visai kitokie negu mes, skurdžiai, kad jų ir fiziologinis gyvenimas kitoks, kad jie neprakaituoja, nesmarvina, o kvepia tarytum angelai.

Tų metų rudenį motina apgyvendino mane Šiauliuose pas vieną seną našlę pani Limontowa. Tai buvo nususui bajorė, kurios visą turtą sudarė apipelėjęs, į žemę sulindęs namelis negrįstoje gatvėje, nedidelis daržas, dvi vištos ir... honor szlachecki[1]. Limontowa su savo dukterim Leonora, arba Lionia, gyveno Kiaulių gatvėje (ulica Świnska); žemaitiškai jos nekalbėjo. Kuo vertėsi, iš ko gyveno, nežinau, bet mačiau, kad nieko nedirba: motina dėl senatvės, o duktė, dvidešimt su viršum metų mergina, dėl savo „šlachectvos". Kitados, kaip Lionia pasakojo, Limontowa laikiusi „ant stancijos" švedus, kurių tėvai atveždavo pakankamai pravento ir malkų; prie tų švedų ir pačios maitinosi. Švedų likučiai, kurie mano laikais ėmė nykti, dėl neišbrendamo purvyno nebenorėdami gyventi Kiaulių gatvėje, įsitaisydavo geresniuose butuose, dažniausiai pas šeimininkes, laikančias gimnazistus, – ir pani Limontowa liko be pragyvenimo šaltinio. Nudžiugo gavus bent vieną „studentą". Už mano išlaikymą motina statė jai bulbes, miltus, lašinius ir malkas. Bulbių turėjo iš savo daržo, lašinių – iš savo skerdžiamo paršo, o malkas gaudavo iš Petruičio ar pažįstamų grafo eigulių; iš kur ėmė miltus, nežinau. Limontowa buvo gera senukė: iš pat ryto išvirdavo bulbių „su mundiriais" (su lupynomis), kurių dalis buvo mūsų pusryčiai; pietums tas pačias bulbes, nuėmus mundirius, apkepdavo su spirgučiais, o vakarienei pašildydavo likusias nuo pietų. Kartais paįvairindavo pietų valgį, vietoje bulbių iškepdama pampuškų. Taip ir maitinomės visi trys šios bakūžės gyventojai. Pani Limontowa stebino mane savo aukštu ūgiu (motina jos buvo mažutė), savo veido baltumu ir labai aukšta kakta. Ji manęs nė kiek nesivaržė, o aš smalsiai sekdavau, kaip ji vakarais nusirengia eidama gulti; rytais ją apsirengiant matydavau tik šventadieniais, nes paprastomis dienomis išeidavau į mokyklą dar jai miegant. Mes su ja

[1] bajoro garbė (*lenk.*).

miegojome stancijoje, o senukė – mažoje kamarėlėje. Limontowa prieš guldama ilgai žiūrėjosi į veidrodžio šukę, kurią laikė įkištą už kaspino prie sienos; nuo veidrodžio pasitraukus kartais griebdavo mane į glėbį ir, ant kelių pasisodinus, spaudė prie krūtinės, aistringai bučiuodama. Tatai man nepatikdavo: troškino nemalonus jos drabužių kvapas. Prausėsi jos tik šventadieniais; ir aš pasekiau jomis, nors motina buvo įsakius praustis kas rytą. Apie pirtį ar vonią ir kalbos nebuvo. Nestebėtina, kad mano šeimininkės – ir senoji, ir jaunoji – buvo pasmirdusios.

Žiemai motina įtaisė man ilgus batus su auliukais ir raudonas kelnes. Tokiu apdaru labai didžiavaus, o mokyklos draugai pavydėjo. Buvau jau paskutiniame, ketvirtame, skyriuje. Mokslas sekėsi, Gerasimovič buvo patenkintas. Kartą nustebinau tikybos mokytoją, gimnazijos kapelioną (jis ir mūsų mokykloje dėstė), gražiai papasakojęs straipsnį iš Священная история Ветхого Завета apie царь Валтасар и идол Бел[1].

Toje pasakoje man ypač patiko skambūs žodžiai „mane, tekel, fares"[2].

– Тебе надо поступить в гимназию[3], – pagyrė kunigas.

Nuo to laiko ėmiau svajoti apie gimnaziją, kurios dviejų aukštų baltas pastatas, didžiausias Šiauliuose (be grafo Zubovo rūmų), atrodė mums pasakiško grožio mokslo įstaiga.

Balandžio mėnesį pani Limontowa susilaukė didelio džiaugsmo: jos Leonorai pasipiršo pasiturįs kaimietis Čepulis, susižavėjęs ne tiek panos grožiu, kiek jos aukšta kilme iš bajorų.

Nors Čepulis lenkiškai vos grabaliojo, bet ir motina, ir duktė raminosi, kad ilgainiui pramoks geriau. Čepulis ir pats, kaip atrodė, buvo tuo susirūpinęs ir, lankydamasis pas jaunąją, prašė taisyti jo kalbą.

– Mów, Janie, „kocham", a nie „kokam"[4], – mokė sužadėtinė, o šis, išraudęs, teisinosi:

– Kiedy nie maga: kce mowic „kokam", ale nie wykodzi[5].

Vestuvių dieną Lionia prisegė man prie krūtinės baltą kaspinėlį su rūtos šakele sakydama:

– Będziesz mój mały, mój kochany drużbant[6].

[1] Senojo Testamento šventoji istorija apie karalių Baltazarą ir stabą Belą (*rus.*) (red. pastaba).

[2] *Mane, thekel, phares* – suskaičiuota, pasverta ir padaryta; žodžiai, kurie pagal ST (Dan, 5,25) per puotą paslaptingos rankos buvo užrašyti ant Babilono karaliaus Baltazaro rūmų sienos ir reiškė greitą jo valstybės žūtį (red. pastaba).

[3] Tau reikia stoti į gimnaziją (*rus.*).

[4] Sakyk, Jonai, myliu... (*lenk.*)

[5] Kad negaliu: noriu sakyti..., bet neišeina (*lenk.*).

[6] Būsi mano mažas, mano mylimas pajaunys (*lenk.*).

Kaspinėlį su išdžiūvusia rūtos šakele ilgą laiką potam saugojau dėžutėje nuo degtukų.

Vestuvių pokylį iškėlė jaunasis Limantienės bute. Priėjo pilna stancija svečių; buvo pasamdyta muzika – smuikas su klarnetu, buvo šokiai iki pat auštant. Lionia pridėjo man ant lėkštės gardumynų, davė ir vyno paragauti, šokdino ir bučiavo. Buvo nusiprausus ir visa kvepėjo, mielai bučiavau jos rankas. Man pasidarė gaila, kad jau paliks mus; mačiau ir ją vos susilaikant nuo ašarų. Šios vestuvės, pirmos, kuriose dalyvavau, paliko gilų įspūdį dar ir todėl, kad rytmetį, išaušus ir svečiams išsivaikščiojus, o šeimininkams sugulus, aš, bijodamas pramiegoti aštuntą valandą, kada reikėjo eiti į mokyklą, pasilikau vienas besėdįs ant kėdės kambario vidury, kaip man buvo patarusi senė Limantienė; ji pasakė, kad jei tik kur prisiglausiu – prie stalo ar sienos – tuoj užmigsiu. Kovodamas su miegu, čiulpiau saldainius, išmėtytus ant stalo, judinau rankas ir kojas, purčiau galvą arba, pašokęs nuo kėdės, eidavau pažiūrėti, kaip miega jaunieji Lionios lovoje. Jaunoji, nusisukus į sieną, miegojo ramiai; nebuvo nei matyti, nei girdėti jos kvėpuojant; palaidos kasos išsibarstė ant plikos nugaros, nuo kurios nusmukę rausvi marškiniai atidengė dešinįjį petį ir nusvirusią krūtį. Stebėjaus jos kūno baltumu. Čepulis miegojo iš krašto. Pro antklodės galą išlindo didelė su nešvariais pirštais koja. Kairę ranką laikė atgal užmestą ant Lionios pilvo, o dešinę buvo įspraudęs pro antklodę tarp savo kojų; galvą atmetęs į viršų, pražiojęs burną, iš kurios pro lūpų galus sunkėsi seilės ant nusvirusių gelsvų ūsų; iš gerklės ir nosies veržėsi žvangus gargaliavimas ir knarkimas. Pagailo man Lionios. Ištiesęs pro Čepulį ranką, pirštų galais paglosčiau jos nuogą petį ir pasilenkęs žiūrėjau į veidą; viena jos akis staiga prasivėrė ir vėl užsimerkė, o lūpos nusišypsojo. Atšokau ir sudribau savo kėdėje. Namie šiaip taip nugalėjau miegą, bet užmigau mokykloje; galva nusviro ant suolo, ir mokytojas, įtaręs ligą, pavarė namo. Niekam, žinoma, nebuvau mokykloje prasitaręs, kaip praleidau naktį.

IV

Egzaminai – Stojimas į gimnaziją – Prie vargonų – Tarnyba pas plento prižiūrėtoją Zažeckį – Vincentas ir Hanusia – Menkas uždarbis – Su Jurgiu Jonaičiu į Papilę – Teklė Medekšaitė – Ubagynas – Jurgio ir Teklės nuotykiai – Pas trobelninką Baukų – Siaubo istorijos – Traukinyje

Netrukus po vestuvių prasidėjo baigiamieji egzaminai mano mokykloje. Per tikybos egzaminą kun. Žotkiewicz suteikė progą gražiai pasirodyti, pasiūlęs vėl papasakoti gerai išmoktą pasaką apie carą Baltazarą ir

„idolą" Belą[1]. Iš aritmetikos, sunkiausio man dalyko, rašomąjį parašiau su pagalba Borovskio atsiųstos špargalkos. Po paskutinio egzamino mano anuomet mylimas Kuokštas, paėmęs po ranka Eduardą Danijelį, nusivedė pas save. Manęs nesikvietė: po ano „niabudu, niabudu" geri santykiai iširo. Nuliūdęs grįžau pas Limantienę.

Į Šiaulius atvažiavo motina, ėmė rūpintis įstatyti mane į gimnaziją. Stojamieji egzaminai dar nebuvo prasidėję. Padėjo mane pas švedą Radavičių, kad šis per kelias likusias iki egzaminų dienas patikrintų žinias ir papildytų spragas, o pati rinko reikalingus raštus; prašymą parašė tas pats Rodovičius, liudijimą dėl raupų skiepijimo gavo iš dr. Antonovo, o metrikus pasižadėjo vėliau pristatyti. Kai reikalingus raštus nunešė į gimnazijos raštinę, ten buvo pasakyta, jog prašymų jau nebepriima, pasivėlinta paduoti. Susirūpinusi atėjo pas Rodovičių, pasiėmė mane ir nusivedė pas Limantienę. Čia abudu apsiverkėm, geroji Limantienė taip pat braukė ašaras.

– Žinoma, – kalbėjo motina, – jei tai būtų kokio pono vaikas, niekuomet nebūtų per vėlu. O dabar visi čia mane pažįsta; žino, kad buvau ir šlavėja, ir virėja... Gal tik Frankenas pasigailėtų? – dingtelėjo jai mintis.

Sutemus nuėjo pas Frankeną, maldavo padėti. Geraširdis vokietis sutiko tarpininkauti. Liepė rytojaus rytą, kada buvo skirtas pirmas egzaminas, atvesti mane į gimnaziją. Toji žinia mane nudžiugino, bet kartu ir baimės įvarė: galvojau, kaip įeisiu į tuos gražiuosius rūmus, ką ten pamatysiu, kaip pasiseks egzaminai. Blogai tą naktį miegojau.

Vesdamasi rytmetį į gimnaziją, motina mokė, kaip turiu elgtis.

– Bądź posłuszny i uległy, uchyl galvę przed nauczycielami, których odróżnisz z długich mundurów ze złotemi guzikami. Zachowuj się jak w kościele...[2]

Pamokymus dėjaus į galvą, bet ir be jų visas drebėjau iš baimės ir pagarbos tam užburtam žodžiui „gimnazija". Eidami pro gimnazijos parkaną su baltais mūriniais stulpais, papuoštais raudonais stogeliais, matėme kiemo vidury bežaidžiančius mokinius. Visi jie buvo vienodai aprengti: juodos kelnės ir tokia pat bliuzė, su šikšnine juosta per pilvą ir didele blizgančia sagtim priešaky; jų galvas puošė plačios melsvos kepurės su dviem baltais kraštais ir sidabriniu herbu viršuje: tarp dviejų kryžmais sudėtų lauro šakelių raidės Š. G. Jų kaklus puošė baltos apykaklės, o iš rankovių kyšojo irgi balti mankietai. Kai kurie vilkėjo

[1] Ar tas nuotykis jam ypatingai patiko, ar mano pasakojimo būdas, bet ir per stojamuosius egzaminus į gimnaziją vėl to paties paklausė.

[2] Būk klusnus ir kuklus, palenk galvą prieš mokytojus, kuriuos pažinsi iš ilgų švarkų su auksiniais guzikais. Elkis kaip bažnyčioje (*lenk.*).

mundirius: mėlynos gelumbės uniforma su ilgais, iki kelių, skvernais ir aukštais kalnieriais, papuoštais sidabrine juosta; nuo pat kaklo iki pilvo apačios ėjo per vidurį virtinė tankiai susodintų didelių sidabrinių sagų, kurios iš tolo susiliedavo į ištisą blizgančią juostą. Nors buvo jau šiltas pavasario oras, kai kurie gimnazistai turėjo ant pečių užsimetę šviesiai pilkos spalvos gelumbinius paltus, su dviem eilėm blizgančių sagų ir tamsiai mėlynom juostelėm ant abiejų atlenktų kalnieriaus galų. Ant tų juostelių irgi buvo didelės sidabrinės sagos, po vieną juostelės viršuje. Mokiniai su paltais nežaidė, jie ramiai stovinėjo po medžiais ar vaikštinėjo po kiemą. Didelis apmaudas paėmė, palyginus savo geriausius rūbus, raudonas kelnes, ilgus, jau parudijusius batus ir švarkelį be baltos apykaklės, su anų ponaičių drabužiais. Tik paskui, pamatęs kitus prašalaičius, stojančius į gimnaziją, aprimau: visi atrodėme menkai apsirengę, palyginti su tikrais gimnazistais.

Pro fronto duris motina nedrįso mane vestis. Ėjom pro gimnazijos šoną prie užpakalinių durų, kurios buvo dar uždarytos ir prie kurių pamatėm būrelį tokių pat kandidatų į gimnaziją kaip ir aš. Nudžiugau pastebėjęs tame būrelyje Kolodziejskį, šį pavasarį kartu su manim baigusį mokyklą. Pasitraukęs nuo motinos, pakalbinau jį; sužinojau, kad čia mes ne visi, kad daugumas su motinomis jau pateko į vidų pro fronto duris. Kai po valandėlės atsigręžiau, motina jau buvo pranykusi. Netrukus atidarė duris, suėjom į ilgą ir aukštą koridorių; jo gale pamačiau vidutinio ūgio vyrą, vilkintį mundiriu su blizgančiomis sagomis. „Tai mokytojas", – pamaniau ir žemai jam nusilenkiau. Kolodziejskis bakstelėjo man į šoną:

– Ką darai? Tai šveicorius, ne mokytojas.

Susigėdinęs, atsiminiau, jog motina sakė mokytojus turint auksines sagas, o Mikulskio buvo sidabrinės... Kitą dieną praėjau pro Mikulskį taip kaip ir kiti: ne tik nesisveikindamas, bet ir nežiūrėdamas į jį[1].

Gimnazijos vidus darė didelį įspūdį: pirmą kartą pamačiau tokius didelius kambarius, aukštus langas, blizgančias grindis. Nemažiau stebino ir mokytojų figūros, barzdotos, ūsuotos, akiniuotos, su plikom galvom ir su tankia čiupryna, pilvotos ir liesos, su plačiais užpakaliais ir siauraliemenės, visos vienodai įvilktos į ilgų skvernų mėlynus mundirius, su auksiniais guzikais ir auksinėmis antpetėmis. Tikrai apie tuos mokytojus galėjau pasakyti tą pat, ką kitados yra pasakęs Ovidijus apie

[1] Lygiai po trisdešimties metų, per Šiaulių gimnazijos 75-ių metų jubiliejų, daug kas iš mūsų, buvusių Šiaulių gimnazistų, bučiavosi su pasenusiu Mikulskiu, vis dar tos pačios gimnazijos šveicorium.

poetus: quotque aderant vates, rebar adesse deos[1], pakeitęs žodį „vates" žodžiu „magistri". Man jau gerai pažįstamas bedelis Kozlovskis nusivedė mus į klasę, kur turėjo vykti egzaminai. Klasė buvo kimšte prikimšta kandidatų. Susiradome su Kolodziejskiu laisvą vietą ir ramiai laukėme. Išdykavo tik „verzilos", jau beveik pusberniai, kelintą kartą laiką egzaminus ir vis su „provalu". Pagaliau atėjo inspektorius Frankenas ir pagal atsineštą sąrašą patikrino kandidatus. Jam dar esant klasėje, atėjo mokytojas, ir prasidėjo rašomieji egzaminai.

Egzaminus išlaikiau gerai, bet į gimnaziją priimtas nebuvau, nes atsirado dar geriau išlaikiusių, o laisvų vietų buvo nedaug. Laikė apie 50 berniukų, išlaikė 20, o priimta buvo tik 12. Motina nubėgo pas Frankeną. Šis ramino, kad galėsiu rudenį dar kartą laikyti, kada numatoma irgi 12 vakansijų; gal tada išlaikysiu visais penketukais ir būsiu priimtas. Caro valdžia įvairiais būdais stabdė švietimą. Buvo, pav., normuotas mokinių skaičius klasėse (iki 40); „kucharkinych detej"[2], prie kurių priklausiau ir aš, vengė priimti; tokiems įstojant reikėjo ypatingai patikti egzaminatoriams ar nustebinti juos savo žiniomis; žydų tautybės vaikams buvo nustatytas tam tikras procentas (10 %); lygiagrečių klasių skaičius buvo griežtai apribotas ir pan. Į pirmąją klasę iš šalies galima buvo priimti tik 24 berniukus, nes apie tiek pat vietų buvo rezervuota keliamiems iš prieklasės, kurią vedė Vasilij Ivanovič Archangelskij, mokinių pramintas „cybuk" arba „me-kekee".

Namo į Kurtuvėnus grįžau nusiminęs. Motina ramino viltimi, kad rudenį egzaminai turės geriau pasisekti, nes ir aš šiek tiek jau apsipratęs su jais ir drąsesnis būsiu. Tėvas griežtai pasisakė prieš tolimesnius bandymus pralįsti į gimnaziją ir nutarė ruošti mane į savo padėjėjus vargonininkus. Tuo metu kaip tik pas mus gyveno ir mokėsi vargonininkauti vienas ūkininkaitis, pusbernis Jurgis Jonaitis, kuriam ne tiek rūpėjo vargonai, kiek bažnytkaimio mergos. Tėvas buvo nustojęs vilties paruošti iš Jurgio sau padėjėją ir dabar stipriai įsidėjo į galvą pasidaryti tokį padėjėją iš manęs. Motina tylėjo, bet iš jos sučiauptų lūpų ir į vieną tašką įsmeigtų akių mačiau, kad ji, kol gyva, neatsisakys nuo pasiryžimo padaryti iš manęs „poną". Mokėmės kartu. Kas sekmadienio rytą tėvas vesdavos mus į bažnyčią giedoti lenkiškas „godzinkas", pats pritardamas vargonais.

Kurtuvėnų bažnyčios vargonai buvo senas, galingas instrumentas, trijų sieksnių aukščio ir keturių pločio. Pro jo fasado ornamentus, iš tolo panašius į švelniausius nėrinius, matėsi sieksninės keturiašonės

[1] kiek buvo poetų, visus juos laikiau dievais (*lot.*).

[2] „virėjų vaikų" (*rus.*) (red. pastaba).

medinės dūdos ir begalybė mažesnių įvairaus didžio medinių ir apvalių švininių triūbų triūbelių. Fasado vidury (jo apačioje) buvo įtaisytas įdubimas dviem klaviatūrom; įdubimo šonuose riogsojo keliasdešimt registrų su didelėmis apvaliomis vario rankenomis. Keičiant vargonų tembrą ir jėgą, reikėjo įkibti į tas rankenas ir iš visų jėgų tempti į save. Jei visi registrai buvo ištraukti, vargonininkas sėdėjo tartum krūmuose: tiek tie variniai registrų pagaliai išsikišdavo į priekį. Bet užtat paleidus visas dūdas (voll Orgel) gaudavos tokia griausminga tonų audra, jog imdavo tirtėti visi bažnyčios stiklai, iš bokštų sprukdavo balandžiai, o garsų bangavimas pasiekdavo pamiškį, už varsto nuo bažnytkaimio. Tokiems galingiems vargonams buvo pritaikytos ir atsakančios dumplės, įtaisytos dešiniajame vargonų šone, kurio vidury buvo išilgai išpjauta kiaurymė; pro ją kyšojo medinis pagaliukas rodyklė; žemyn nusviręs rodė, jog dumplėse oro maža, atvirkščiai, pagaliukui pakilus iki pat kiaurymės viršaus, reikėjo suprasti, jog dumplėse pilna oro.

Dumplininkais klebonas skirdavo stiprius vyrus iš tų pačių špitolninkų ar samdinių. Jų darbas buvo atsakingas: užtekdavo tokiam dumplininkui užsižiopsoti ar netekti jėgų, kaip pagaliukas rodyklė tuoj nusvirdavo žemyn, ir vargonai staiga nustodavo kriokę. Taip pasitaikydavo retai ir tik tada, kai būdavo leistas „voll Orgel". Dažniausiai taip atsitikdavo dėl to, kad dumplininkas netekdavo jėgų: matydavom jį rankomis įsirėmusį į aukščiau galvos įtvirtintą sienoją, dešine ar kaire koja (pakaitomis) minantį vieną iš dviejų, dumplių apačioje kyšančių, sienoju; juo daugiau registrų būdavo ištraukta, juo mynimas darydavos sunkesnis, ir pagaliukas rodyklė galvotrūkčiais leisdavos žemyn. Tada dumplininkas atgręždavo į mus raudoną veidą, nuo kurio varvėjo prakaitas ir akimis kvietė pagelbėti; vienas iš mūsų užsirisdavo ant vieno sienojaus, antras – ant antro, ir patenkintas dumplininkas stebėjo pagaliuką rodyklę ūmai kylant aukštyn. Vargonų klaviatūra sutrūnijo, ir balti klavišai ne kuo tesiskyrė nuo juodų; daug klavišų nebeturėjo kauliukų, nevienodai buvo išsikišę. Vieni jų lengvai pasiduodavo paspaudžiami, kitus reikėjo gerokai primygti; aukštesnioji klaviatūra buvo per daug iškelta į viršų ir per daug nugrūsta į įdubimo vidų; piano – duslus ir nešvarus, pianissimo visai nebuvo. Tokius vargonus valdyti reikėjo ne vargonininko meno, bet žonglieriaus apsukrumo. Mus ir kitus lankytojus ypatingai žavėjo „voll Orgel", ir kai tėvas, norėdamas patvarkyti pakrikusį bažnyčios giedojimą, staiga paleisdavo „voll Orgel", gaivalingoj garsų jūroj visai paskęsdavo kelių šimtų giedančių žmonių balsai. Tie giedoriai pamažėli imdavo tvarkyti savo balsus pagal vargonų toną, kol pagaliau pakrikęs giedojimas išsilygindavo. Tada tik tėvas, viena ranka

„laikydamas vargonus" (= nenutraukdamas grojimo), antra – smarkiai spausdamas į priekį, sukišdavo į vietą keliolika anksčiau ištrauktų registrų, pasigirsdavo jų nemalonus pliauškėjimas, ir aprimę vargonai leisdavo išskirti ir išgirsti žmonių giedojimą.

Siaura ir tamsia mūre iškalta lindyne, nuo amžių tryptais akmeniniais laipteliais keldavomės į viškas prie vargonų. Ten stodavom prie pat klaviatūros, pečiais atsirėmę į dviejų uolekčių storio neaukštą sieną, skiriančią vargonų viškas nuo pačios bažnyčios. Ant tos sienos užgulęs, dažnai paskui rymojo Povilas Višinskis, draugavęs su mano tėvu ir retkarčiais lankęs bažnyčią grafienei prašant, kad nesipiktintų jo mokiniai grafiukai ir kad žmonės nemanytų, jog pamaldūs grafai laiko mokytoją bedievį.

Tėvui atsisėdus prie klaviatūros ir pasigirdus dumplių minamų sienojų čirškėjimui, mudu su Jurgiu pasitempdavom, ištiesdavom į priekį rankas su gaidomis ir laukėm tono. Netrukus suūždavo duslūs aštuntadalio vargonų balsai, pagaudavom reikalingą toną ir, plačiai pražioję burnas, užtraukdavom „gadzinkas". Jurgį tėvas dažnai sustabdydavo, pažiūrėjęs į jį išplėstomis akimis ir iškišęs liežuvį (Jurgis dar nemokėjo ištarti kai kuriuos lenkiškus garsus). Turėjau švarų altą ir buvau patenkintas, pastebėjęs, kaip apačioje suklaupusios davatkos atsigręždavo ir žiūrėdavo į viršų, į vargonų viškas, iš kur liejosi po tuščią bažnyčią skambūs garsai ir nesuprantami žodžiai. Jei iki galo išlaikydavau toną, tėvas tylėjo; jei nutoldavau nuo vargonų, kiek pakėlęs ar nuleidęs toną į giesmės galą, tėvas barėsi.

– Znów opuściłeś ton! O czym myślisz, bałwanie? Czemu nie słuchasz organu?[1] – bambėjo po nosim.

Tėvas buvo patenkintas mano pažanga muzikos moksle: jau bandžiau ir pats vargonauti, tik dar nepajėgdavau išsitraukti registrų. Bet motinos visas tas reikalas anaiptol nedžiugino: ji nenustojo svajojusi paruošti vaikams kitokį likimą negu tas, kuris ją slėgė visą gyvenimą. Kiekviena proga primindavo tėvui, jog mes patys, maži būdami, išpranašavom ateitį: brolis vis giedodavęs „dominus vobiscum"[2], o aš, supdamasis lopšy, kartojęs: „Ja będę pan"[3]. Taigi broliui lemta tapti kunigu, o man – ponu. Motina, matyt, buvo užmiršusi, kad pati mus tų žodžių išmokė. „Šiaip ar taip, – baigdavo, – ubagais savo vaiką nepaliksiu. Gana to, kad tu dėl savo nerangumo visą amžių turi kunigams ir jų gaspadinėms rankas laižyti". Kad atitrauktų nuo vargonų ir išdykusio

[1] Vėl nuleidai toną! Apie ką galvoji, kvaily? Kodėl neklausai vargonų? (*lenk.*)

[2] „Viešpats su jumis" (*lot.*) (red. pastaba).

[3] „Aš būsiu ponas" (*lenk.*) (red. pastaba).

Jurgio kompanijos, sugalvojo surasti man kokį darbą vasarai, labiau tinkamą, jos nuomone, būsimajam „ponui". Iš pažįstamų buvo nugirdus, jog kaip tik yra reikalingas raštininkas Tilžės plento „obješčikui"[1] ruože tarp Šiaulių ir Skaudvilės.

Pan Benedykt Zarzecki, plento prižiūrėtojas, gyveno mūriniame namelyje, vadinamame „budka", už trijų varstų nuo Bubių, Šiaulių link (apie devynis varstus nuo Kurtuvėnų). Vieną sekmadienį, niekam nieko nesakydama, motina nuėjo pas Zažeckį ir suderėjo su juo, kad paims mane raštininkauti šiai vasarai už tokį atlyginimą, kokį pats teiksis nustatyti. Nususęs bajoras Zažeckis rusiškai menkai temokėjo; susikalbėti pusiau lenkiškai dar šiaip taip sugebėjo, bet rašė visai „negramotnai"; buvo pamiršęs, jei kada ir mokėjo, žodžius su „jat", kuriuos jau trečiame mokyklos skyriuje puikiai buvom iškalę: beg, beda, belka, belyj... Kad Zažeckis iš tikrųjų „negramotnas", pastebėjau jau pirmomis tarnybos dienomis. Šitas „obješčikas" kiekvieną vasarą samdėsi raštininką štai kokiam reikalui: nuo birželio mėnesio vidurio iki rugsėjo pradžios jo prižiūrimame ruože vyko iš anksto (dar žiemą) privežtų akmenų skaldymas kasmetiniam plento taisymui. Akmenskaldžiai, iš Rusijos gilumos atvykę „burliokai", suskaldę vieną „konusą" (kūgį, lygų kubiniam sieksniui), gaudavo už darbą 75 kap. Gautiems pinigams už kiekvieną konusą pakvituoti reikalinga buvo „raspiska", kurios parašyti nei akmenskaldžiai, nei Zažeckis nemokėjo. Tam ir buvo reikalingas „pišorius". Raspiskos turėjo savo trafaretą: metai, mėnuo, diena, kada buvo priskaldytas „konusas", akmenskaldžio pavardė, vardas, tėvo vardas ir paso numeris, toliau buvo nurodoma tiksli vieta, kur buvo supiltas kūgis (pagal telegrafo stulpų numeraciją), kūgio matai ir matų tikrumo konstatavimo data; baigėsi raštelis žodžiais: получил ir за его неграмотного, по его личной просьбе, расписался[2] – ir čia dėjau savo parašą, p. Zažeckis – antspaudą. Blogiausia buvo, kai reikėjo įrašyti akmenskaldžio paso numerį: beveik niekas iš jų paso neturėjo. Pakišdavo kokį nors Rusijoje išduotą asmens pažymėjimą, kurio numerį rašiau į raspiską. Buvo ir tokių akmenskaldžių, kurie jokio dokumento neturėjo ir aiškinosi, kad pametę arba iš jų pavogę. Tada mano paklaustas, kaip čia reikia pasielgti, Zažeckis suraukdavo antakius, neva galvodamas, ir sakydavo: rašyk du aštuoni penki trys arba devyni vienas septyni trys ir pan., atseit liepdavo įrašyti tokius skaitmenis, kokie pirmieji jam ateidavo į galvą. Už kiekvienos tokios raspiskos parašymą Zažeckis at-

[1] „žvalgui" (*rus.*).

[2] gavau ir dėl jo neraštingumo, asmeniškai prašant, pasirašiau (*rus.*).

skaitydavo iš akmenskaldžio 15 kap. Jei kuris darbininkas šiaušėsi, o šiaušdavosi tik tokie, kurie turėjo tvarkingą dokumentą, Zažeckis pastatydavo akis ir surikdavo:

– А бумага, а перья, а чернила – все это ничего не стоит? А писарю, – čia jis rodydavo į mane, – не надо платить? Что он, даром будет работать и писать тебе расписки?[1]

Kai darbininkas derėjosi, ar neužteks toms išlaidoms dešimties kapeikų, Zažeckis pasidarydavo raudonas kaip burokas ir dar smarkiau surikdavo:

– Если не хочешь работать, так убирайся к чорту, а больше не разговаривай![2]

Tarnaudamas pas Zažeckį, pirmą kartą iš arti stebėjau sunkias samdinių darbo sąlygas ir jų išnaudojimą. Nuo saulės apdegę, pusplikiai, prakaituoti, įdubusiomis krūtinėmis ir išriestomis nugaromis, abiem rankom kėlė į viršų didelį geležinį kūjį, kurio kritimą lydėjo duslus „ech". Kūjį nuleisdavo į kojų plaštakomis palaikomą didžiulį akmenį, nuo kurio į visas šalis lėkė mažutės žiežirbėlės. Kad kartais išslydęs kūjis nesužalotų kojų, jų apatinės dalys, beveik nuo kelių iki pat pirštų, buvo įvyniotos į įvairiausių skarmalų krūvą. Akmenskaldis, po poros dienų darbo susmulkinęs didelius akmenis į mažus, aštrius, beveik vienodo dydžio gabalėlius, krovė dailų kūgį ir ėjo prie kitos akmenų krūvos kito kūgio krauti. Taip per du vasaros mėnesius kiekviename maždaug telegrafo stulpų protarpyje išdygdavo prie plento šonų keli smulkios skaldos kūgiai. Zažeckis, pasiėmęs mane, važiavo plentu ir, laiks nuo laiko stabdydamas arklį, ėjo tikrinti kūgių. Išmatavęs kūgio apskritainį, pagrindą bei aukštį ir radęs matą atsakantį, lenkiškai pasižymėdavo knygutėje reikalingus duomenis, iš kurių, grįžęs namo, gaminau raspiskas. Jeigu Zažeckis, tikrindamas kūgio šonus įsprausta lazda, užtikdavo kiek stambesnius akmenėlius, liepdavo išardyti visą kūgį ir plačiai išbarstyti akmenukus. Akmenskaldžiai tokio ardymo labai nemėgo ir, jo vengdami, dirbo sąžiningai: per tuos du mėnesius atsimenu tik keletą tokių išardymų.

Nors buvau dar tik dešimties metų berniukas, Zažeckis elgėsi su manim kaip su suaugusiu ir sau lygiu: turbūt jam imponavo mano raštingumas ir tai, jog matė manyje būsimąjį gimnazistą (motina jam buvo viską išpasakojus). Zažeckio jaunesnysis brolis pan Wincenty ir graži šeimininkė Hanusia, kurią Zažeckis buvo atsivežęs pernai iš Tauragės,

[1] O popierius, o plunksnos, o rašalas – visa tai nieko nekainuoja? O raštininkui nereikia mokėti? Ką, jis veltui dirbs ir rašys tau raštelius? (*rus.*)

[2] Jei nenori dirbti, eik po velnių, o daugiau nekalbėk! (*rus.*)

leido laiką virtuvėlėje, ten ir valgė. Mane Zažeckis sodinosi prie stalo savo kambary, kur Hanusia atnešdavo valgyti. Kai pono nebuvo namie, valgėm visi trys virtuvėlėje. Nakčiai atėjus, mudu su Vincentu eidavom gulti į daržinę ant šieno, o Zažeckis su Hanusia miegojo namelyje. Vincentas, Hanusiai padedant, tvarkė visą ūkį iš kelių dešimtinių dirbamos žemės, pievos, krūmais apaugusios balos, poros karvių ir tiekos arklių, kurių vienas buvo skirtas ūkio reikalams, o antras, geresnis, – pono kelionėms. Keliavo Zažeckis dažnai: išvykdavo iš namų tai į Šiaulius, tai į Kelmę, tai į Skaudvilę; kartą buvo išvykęs net į Tauragę. Ko jis visą laiką važinėjo, nei aš, nei namiškiai nežinojom, o pats jis pasisakydavo tik Hanusiai, kad važiuoja su reikalais ir kad lauktų tada ir tada. Zažeckis nebuvo kalbus. Grįžęs iš kelionės, sušukdavo: „Wincenty!", ir tas, jei buvo namie, bėgo priimti arklį. Iškinkęs jį ir kiek pavedžiojęs po kiemą, statė į tvartą. Po to pasigirsdavo: „Hanusia, obiad!" arba: „Hanusia, kolację!"[1] ir vėl įsiviešpataudavo tyla. Hanusia labai bijojo savo pono: jam esant namie, visą laiką sekė akimis, pasiruošusi patenkinti kiekvieną užgaidą, kurį įspėdavo iš jo veido judesių, iš žvilgsnio ar ūsų krūptelėjimo. Bet užtat ponui iškeliavus, linksma būdavo namelyje: Hanusia tuoj pradėdavo dainuoti, Wincenty ir aš pritardavom, o vėlai vakare, jei ponas dar nebuvo grįžęs, trise atsiguldavom ant kvepiančio šieno daržinėje ir tyliai išdykavom: mudu su Vincentu kutenome Hanusią, o ši šnabždėjo: „Cicho, cicho, słuchajcie, czy nie jedzie"[2], – ir kai tik iš tolo pasigirsdavo tarškėjimas pono bričkos, o tuos garsus puikiai atskirdavom, Hanusia galvotrūkčiais bėgo iš daržinės. Kartą taip mums sugulus ant šieno, Hanusia pasakė, jog ponas šią naktį negrįšiąs, išvažiavęs į Tauragę, galbūt ir dvi naktis ten nakvosiąs. Kai Hanusia rengėsi eiti į namelį, Vincentas ėmė prašyti, kad pasiliktų su mumis, kad čia esąs oras malonesnis, netvanku kaip saulės įkaitintame müre. Ši iš pradžių atsisakinėjo, o paskui, beveik sutikdama, griebėsi paskutinio argumento, kad virtuvės duris palikusi atdaras ir reikią eiti. Wincenty pats išbėgo iš daržinės ir netrukus grįžęs ramino:

– Wszystkie drzwi pozamykałem, bądź spokojna, moja gołąbeczko[3], – taip ją vadino, broliui negirdint.

Jiems bekalbant ir besistumdant, ėmiau migdytis, potam ir visai užmigau. Kitą rytą pastebėjau, kad Hanusia vengia žiūrėti į Vincentą, tuo tarpu kai šis nenuleidžia nuo jos akių; jei kada jų žvilgsniai susitikdavo, Hanusia paraudonuodavo. Po pietų dangus ėmė niauktis, skubėjom

[1] „Hanusia, pietūs! Hanusia, vakarienė!" (*lenk.*)
[2] „Tyliai, tyliai, klausykit, ar nevažiuoja" (*lenk.*).
[3] Visas duris uždariau, būk rami, mano balandėle (*lenk.*).

suvežti paskutinį šieną ir gerokai privargom. Vakare, mums begulint ant šieno, ėmė žaibuoti ir griausti, pasipylė lietus. Vincentas neišleido Hanusios iš daržinės, taip ir sumigom. Pabudau pajutęs skausmą rankoje, kurią kažkas smarkiai tampė. Pravėręs akis, pamačiau atidarytas daržinės duris, pro kurias veržėsi auštančios dienos šviesa, ir prie manęs palinkusį pono Zažeckio veidą su nusvirusiais ūsais ir išplėstom akim, viršum kurių nuo kepurės lašėjo vanduo. Vincentas knarkė šalia. „Gdzie Hanusia?"[1], – šiurkščiai šnabždėjo man Zažeckis. – „Nie wiem, – atsakiau, – musi być w domu". – „Czy tu była?"[2], – vėl paklausė patylomis. „Nie", – pamelavau, nusisukdamas į šalį, ir vėl užmigau. Vakare, kai Zažeckis jau ruošėsi gulti, o aš ėjau į daržinę pro virtuvėlę, duryse į lauką susidūriau su Hanusia; ji pasilenkė, apkabino mane ir, stipriai pabučiavus į lūpas, užtrenkė duris. Iš karto nieko nesupratau, tik jau besimigdant dingtelėjo mintis: padėkojo, kad neišdaviau.

Vasara ėjo į galą. Darbai prie plento mažėjo, beveik visi numatyti skaldos kūgiai buvo jau išdygę savo vietose. Vieno šeštadienio popietį Zažeckis įteikė man auksinę penkrublinę ir pasakė, jog tarnyba pasibaigė. Labai nudžiugau, niekuomet tokio pinigo nebuvau turėjęs. Auksinį įvyniojau į popieriuką ir įsidėjau į terbelę su maistu, kurį kelionei parūpino Hanusia. Pasibučiavęs su Vincentu (Hanusia pati mane pabučiavo) iškeliavau namo. Bubiuose, atsisėdęs ant Dubysos kranto po tiltu, pasilsėjau, suvalgiau duonos riekę su sūriu ir iškeliavau toliau. Iš Bubių pasukau į dešinę ir smėlėtu keliu, kurio kairiame šone ūžė giria, o dešiniajame siūbavo geltonų rugių laukai, priėjau Baltosios vienkiemį, grafo palivarką, vadinamąją „Biała". Prie pat kelio, jo dešinėje, riogsojo ilgas, kalkėmis dažytas namas, kur kitados buvo šauni grafo svetainė keleiviams, o dabar – tik paprasta karčema; šalia jos didžiulė grafo lentpjūvė – tartokas. Nuo Baltosios, stovėjusios kaip tik puskelyje tarp Bubių ir Kurtuvėnų, ėjau iki seno ąžuolo, su išpuvusia liemens apačia, kur sulindę piemenys perlaukdavo lietų. Čia baigėsi giria, kuri nepertraukiamai tęsėsi nuo pat Bubių kairiame kelio šone. Iš čia iki Kurtuvėnų tebuvo pusė varsto. Atėjau namo jau saulei leidžiantis. Virtuvėje radau motiną, kuriai ir atidaviau savo pirmąjį uždarbį. Ji labai nudžiugo ne tiek dėl to auksinio penkrublio, kiek dėl mano laimingo grįžimo. Tėvas, sužinojęs, kad per vasarą uždirbau penkis rublius, tik nusišypsojo ir paklausė, kiek maždaug esu parašęs tų „raspiskų". Tikro jų skaičiaus nežinojau, bet atsiminiau, kad vidutiniškai per dieną parašydavau apie dvidešimt.

[1] „Kur Hanusia?" (*lenk.*)

[2] „Nežinau... turi būti namie... Ar čia buvo?" (*lenk.*)

– Išeina, – sumetė tėvas, – kad už kiekvieną raspiską Zažeckis tau sumokėjo maždaug po kapeiką, o 14 kapeikų įsidėjo sau į kišenių. Tu už savo darbą gavai penkis rublius, o Zažeckis, neparašęs nė vienos raspiskos, gavo 70 rublių.

Užstodama Zažeckį, motina aiškino, kad tas 14 kapeikų bus, matyti, atskaitęs už išlaikymą, bet tėvo neįtikino, ir jis dar ilgai spjaudėsi.

Kitą dieną (sekmadienį) anksti rytą pašokau nuo savo tapčano, susirūpinęs nepramiegoti gadzinkų. Jurgis pasakė jau nebeisiąs su manim į bažnyčią, rytoj visai išeinąs namo, į kaimą prie Raudėnų. Nesuskubau paklausti, kas pasidarė, kodėl jis išeina, išbėgau į bažnyčią; ten radau tėvą jau sėdint prie vargonų. Iš bažnyčios grįžus, motina pasakė, kad ir aš rytoj eisiąs su Jurgiu; jis nuvesiąs mane į Kuršėnų geležinkelio stotį; ten aš nusipirksiąs bilietą ir vyksiąs į Papilę, iš kur pavenčiais nueisiąs į Kalniškių dvarą, perbrisiąs per Ventą ir pernakvosiąs pas tetą Kaziunią. Kitą dieną vyksiąs į Šiaudinę, kur iš klebono paimsiąs savo gimimo metrikus, reikalingus pristatyti į gimnaziją prieš egzaminus.

– Jau pavasarį, – sakė motina, – reikalavo metrikų ir darė dėl jų kliūčių; tik Frankenui tarpininkaujant, pasitenkino pradedamosios mokyklos baigimo liudijimu, kur ir amžius nurodytas. Pasižadėjau pristatyti metrikus vėliau. Jei dabar paduosiu prašymą be metrikų, gali prikibti ir neleisti laikyti egzaminų.

Paklausiau, kodėl išeina Jurgis.

– To prawdziwy łajdak, – trumpai atsakė motina, – niech sobie idzie, skąd przyszedł[1].

Taip nieko ir nesužinojau. Pirmadienio rytą mudu su Jurgiu išsirengėm į kelionę. Pasiėmėm du maišelius su maistu, kiekvienas sau, Jurgis nusidrožė lazdą gintis, kaip jis sakė, nuo šunų ir razbaininkų, o aš gavau iš motinos visą rublį smulkiais sidabrinukais bilietui nusipirkti, už metrikus klebonui užmokėti ir šiaip kam.

– Jeigu kelyje jus pavys koks važiuotas žmogus, prašykite pavėžėti, – mokė motina, – pavargsite visą kelią eidami, o tu, sūnel, taupyk kapeikas, kad ir grąžos iš to rublio atsineštum: juk dabar iš tavo uždarbio beliks keturi rubleliai. Kuršėnuose sustosit pas Baukų, Jurgis žino, kur rasti; jei bus vėlu, tai ir pernakvosit pas jį. Baukus – geras žmogus, priglaus, o maistą savo turit. Tu, Jurgi, palydėk Bonaventūrą į Kuršėnų stotį per mišką, kad kas neatimtų pinigų. Stotis netoli, bus kokie keturi varstai nuo miestelio. Eikit negaišdami, niekur neužtrukit, – baigė motina atsisveikindama, o man dar priminė: – Žiūrėk, nepamesk pinigų.

[1] Tai tikras ištvirkėlis... tegu sau eina iš kur atėjęs (*lenk.*).

Iš Kurtuvėnų išėjom Linartų keliu, iš kurio netrukus pasukom į Girnikų taką. Persikėlę per kanalą, įėjom į vieškelį. Čia pat riogsojo Girnikų kalnas, į kurį nutarėm valandėlei įkopti. Skynimuose prisibraukėm aviečių, nusinešėm į kalno viršūnę ir čia jas suvalgėm su duona. Kiek pasimėgavę reginiais iš kalno – Šiaulių bažnyčia, Šatrijos kalnu – ir ypač įsižiūrėję į Micaičius, pro kur mums reikėjo eiti, ir į Kuršėnus, kurių bažnyčios raudonas bokštas, mirgąs saulės spinduliuose, kyšojo iš miškų, leidomės nuo kalno stačiai į Gilvyčių dvarą; pro jo kiemą įsukom į smėlėtą Kuršėnų vieškelį. Saulė dikčiai kepino, buvo tylu. Niekas nei priešais mūsų, nei iš užpakalio nevažiavo. Būtų buvę nuobodu eiti, jei ne linksmas Jurgio būdas. Jis tai niūniavo žemaitiškas dainuškas, tai giedojo lenkiškas gadzinkas, tai prisimindavo pas mus išmoktų lenkiškų eilėraščių nuotrupas, nežmoniškai tardamas žodžius:

Od łez moich się zaduszę!
Ja ci dałem całą duszę,
a dziś w drogę jechać muszę –
ja tak cię kochałem!

Lecz, na Boga, ja powrócę,
dni żałoby wolą skrócę
i pieśń szczęścia znów zanucę
nowym natchnień szałem...[1]

– Ot ir nesuskubau išmokti – nei vargonauti, nei lenkiškai šnekėti, – kalbėjo Jurgis, toli gražu ne nuliūdusiu balsu, – Kodėl? O vis dėl tos smarvės, kad ji kur!

Susidomėjau, tikėdamasis išgirsti tai, ko vakar nesuskubėjau iš jo sužinoti, ir apie ką motina nepasakė. Jurgio pasitraukimas prieš laiką buvo nepaprastas įvykis: visi tėvo mokiniai, kiek jų įvairiais laikais buvo, išeidavo iš mūsų tik gerokai pramokę tų dviejų dalykų, reikalingų vargonininkui – vargonauti ir lenkiškai kalbėti.

– Dėl kokios smarvės? – paklausiau.

[1] Nuo savo ašarų užtrokšiu!
Tau atidaviau visą sielą,
O šiandien turiu iškeliauti –
Aš taip tave mylėjau!

Bet, dėl Dievo, aš sugrįšiu,
Gedulo dienas valia sutriuškinsiu
Ir laimės dainą vėl užniūniuosiu
Nauja įkvėpimų aistra... (*lenk.*)

Jurgis deklamavo: odłezmoik siazaduša, jacidałam caladuša, adisvdroga jekaćmuša, jataksi kokałam...

– Tai tau motina nieko nesakė? Tu tada pišoriavai pas aną nusmuktkelnį Zažeckį, kai aš įsigijau bėdą... dėl tos Teklės, dėl Medekšaitės, kad ji kur!

Teklė Medekšaitė buvo mūsų klebono augintinė, jo šeimininkės duktė, kokių dvidešimties metų išlepinta pana, labai klebono Gutovskio mylima. Kiek pamokyta, visą laiką skaitė lenkiškas knygas ir klebono jai išrašomus iš Varšuvos žurnalus. Jos motina, jauna būdama, tarnavo pas tą patį kleboną, paskui išėjo už vyro, atsinešdama klebono duotąjį kraitį nususiam bajorui Medekšai; prigyveno su juo dvi dukteris ir į senatvę vėl grįžo pas kleboną, kuris visus juos apgyvendino palivarke, didžiuliame netoli klebonijos name, pakalnėje. Nors Medekšai užėmė geresnį palivarko galą iš dviejų stancijų, vis dėlto panai Teklei buvo ne „unoras" („nie honor") gyventi po vienu stogu su klebono kumečiais, kurių dvi šeimynos tilpo antrame namo gale. Be tų kumečių su vaikais ir kerdžiaus su piemenuku, tame prastame gale gyveno dar klebono furmonas su žmona ir vaikais. Čia pat rikiavosi ūkio pastatai: svirnas, arklidė, tvartai, jauja, dvi daržinės, klojimas ir pirtis. Šioje vietoje kiaurą dieną triukšmavo vaikai ir gyvuliai. Mokytai bajoraitei Teklei negalėjo būti maloni tokia aplinka, ir ji, kai tik grįžo iš Vilniaus pensijos, namie beveik nesėdėjo: vasarą, gražiai apsirengusi, su skrybėle ant galvos, su vėduokle vienoje rankoje ir knyga – antroje vaikščiojo po klebono parką ir sodą, arba, blogam orui esant, sėdėjo (irgi su knyga), erdviuose klebonijos gonkuose. Žiemą dienas leido klebono „pakajuose", eidama namo tik gulti. Kai panai sukako dvidešimt metų, klebonas aiškino tėvams, jog jaunai apsišvietusiai panelei netinka gyventi po vienu stogu su tamsiais mužikais, ir įtikinėjo, kad jai pats laikas keltis į kleboniją, kur ji turėsianti šviesių žmonių kompaniją, jo paties ir kamendoriaus; nenuobodžiausianti sueidama su ponija, atsilankančią pas kleboną; gal čia ir vyrą susirasianti. Paskutinis argumentas paveikė motiną, kuri iš pradžių kiek svyravo, bijodama savo dukters asmenyje susilaukti konkurentės; tiesa, klebonas jau buvo senas, bet... kas tuos vyrus supaisys!

Kurtuvėnų klebonijos statytojas nenumatė atskiros patalpos šeimininkei: viename klebonijos gale buvo salonas, klebono miegamasis ir valgomasis, kurį nuo virtuvės skyrė siauras koridoriukas; virėja miegojo virtuvėje, o liokajus, ėjęs ir namų sargo pareigas, – koridoriuke. Antrame gale, atskirtame nuo pirmojo ilgu, koridoriaus pavidalo kambariu, paverstu klebono kanceliarija, buvo dviem vikarams maži butukai, kiekvienas iš dviejų kambarėlių. Šitokį kambarių sutvarkymą Medekšienė, kurią visi vadino „pani Medekszyna", gerai žinojo, todėl ir teiravosi pas kleboną, kur jos duktė tenai galėtų prisiglausti. Klebonas iš

pradžių buvo numatęs užleisti panelei du vakuojančius vieno vikariato kambarėlius, bet Medekšienė pastebėjo, jog nepatogu esą mergaitei gyventi greta jauno vikaro. Xiądz[1] Gutowski (taip jis pasirašydavo) su tuo sutiko ir, papeikęs klebonijos statytojo nevykusį planą, nutarė šią klaidą atitaisyti: po poros mėnesių išaugo vieno didelio kambario pastatas, savo trimis sienomis nukreiptas į klebono laukus. Ketvirtoje sienoje, priglaustoje prie klebonijos pastato, liepė įtaisyti dureles, siauru koridoriu jungiančias priestatą su klebono miegamuoju, kad šis dieną naktį galėtų patikrinti ten gyvenančios „asabos" elgesį. Tokiu būdu ir vikaras būsiąs apsaugotas nuo pagundos, ir panelės Teklės niekas negalėsiąs įtarti. Medekšienė visa tai papasakojo motinai, su kuria palaikė bičiulystę, o motina – tėvui, mums, žinoma, girdint. Savo akimis mačiau, kaip, pastatui išdygus, kelių vežimų gurguolė atvežė iš Šiaulių man neregėto grožio baldus, metalinę lovą su blizgančiais pagražinimais galuose, didelį veidrodį su staliuku, praustuvą su balto marmuro lenta, gelsvai poliruotą pianiną (jo labiausiai pavydėjau panelei, nemokančiai skambinti), šviesaus medžio kredensą[2] ir kitus smulkesnius daiktus, kurių ir pavadinti nemokėjau. Tą patį vakarą, kada priestatas buvo apstatytas baldais, panna Tekla Medekszanka apsigyveno klebonijoje. Tėvas buvo pakviestas mokyti ją skambinti. Tačiau iš muzikos pamokų niekas neišėjo: panelė klausos neturėjo ir muzikos nemėgo.

Kaimynystėje su pagyvenusiu klebonu, kuris, ir žaliūkas būdamas, vis dėlto netrukus turėjo baigti septintą dešimtį, panelė jautėsi nekaip: pasidarė labai nervinga, užmetė skaitymą, po parką nebevaikščiojo, išblyško ir ėmė džiūti. Vakarais ir naktimis žmonės girdėjo panelės klyksmą ir aimanavimus. Klebonas skleidė gandus, neva „panna dostała nerwowej choroby"[3]. Klebonijoje gyvendama, panna Tekla apsileido. Iš namų išeidavo vienplaukė, be skrybėlės ir vėduoklės, dėvėjo paprasta kasdienine suknele. Rūpindamasis Teklės sveikata, klebonas tenkino kiekvieną jos užgaidą. Kartą ji pasiskundė, kad vakarais klebonija ima supti drėgmė, kylanti iš pakalnės sodo gale, kur vingiavo graži šimtamečių topolių alėja. Klebonas įsakė iškirsti galingus tankiai suaugusius topolius, vienintelį bažnytkaimio papuošimą. Pirmiems topoliams išvirtus, subruzdo grafai: delegavo pas kleboną komisorių su grafų „veto"[4]. Tačiau klebonas, Teklės sveikatą statydamas aukščiau už grafo reikalavimą, šiurkščiai atsakė:

[1] Kunigas (*lenk.*) (red. pastaba).

[2] bufetą (*lenk.*).

[3] „panelė apsirgo nervų liga" (*lenk.*). Po kiek metų, jau man studentaujant, vikaras, užsimindamas apie anas isterijas, gudriai nusišypsodavo, primerkęs vieną akį.

[4] „draudžiu" (*lot.*).

– Wolno Tomku w swoim domku[1].

Nenumatė vargšelis, kad dėl šios grafo intervencijos nepaisymo veikiai bus iškeltas iš turtingų Kurtuvėnų į menką filiją!

Alėja buvo iškirsta, bet panelės sveikata nepagerėjo. Dabar ėmė skųstis, kad negalinti naktimis užmigti dėl gaisro baimės: gaisras galįs kilti iš senos altarijos pakalnėje, kur mes gyvenom. Jai neduodą ramybės dūmų kamuoliai, kylantieji vakarais iš altarijos kamino; kartais ji tuose dūmuose pastebinti mažas kibirkštėles, kurias vėjas galįs nunešti ant klojimo stogo. Ji klebonui turbūt nepapasakojo kito dalyko, kuris nustatė ją prieš altariją labiau už anuos dūmus: klebono sodo gale, prie tvoros, kaimynystėje su altarijos sodeliu, buvo sena, vynuogiais apaugusi altanka; joje dažnai rymojo romantiška Teklė. Pro tvoros plyšį stebėdavau, kaip ji užeina į tą palapinę, atsisėda ant suolelio, sustato alkūnes ant kelių ir, delnais laikydama skruostus, žiūri į žemę. Vieną tylų vasaros vakarą pro tą plyšį pamačiau ją sėdint ne ant suolelio, bet ant klebono kelių. Po mano kojų trakštelėjo išdžiūvusi šakelė, pana pasuko galvą, ir mūsų akys susitiko. Nuo tvoros pabėgau, niekam nepasakojau apie tai, ką buvau matęs. Panelė nutarė savo dūmojimų vietą atpalaiduoti nuo nekuklių akių. Jos ramybe rūpindamasis, klebonas pasiryžo sugriauti altariją su visai dar nauja, tėvo pastangomis pastatyta daržinėle ir tvartu, o mus iškelti į ubagyną, kuriam praplėsti medžiagą numetė paimti iš sugriautų altarijos pastatų. Jokie motinos (tėvas nesikišo) maldavimai, jokie užtikrinimai, kad gaisro nesukelsim, negelbėjo: nameliai, kuriais taip džiaugėmės, buvo išardyti, vieta išarta ir prijungta prie klebono sodo, o mes atsidūrėm ubagyne. Mūsų būklė labai pablogėjo: vietoje keturių kambarėlių su virtuve, tvartu ir sodeliu gavom vieną patalpą be grindų, be sandėlio, be virtuvės. Ubagai ir špitolninkai – zakristijonas ir pramatorius – valgį virėsi vad. kamine, didelėj tamsioj kiaurymėj vidury ubagyno. Tos kiaurymės viršuj buvo įtaisytas didelis mūrinis kaminas, juo aukštyn, juo siauresnis. Kas norėjo išsivirti valgį, atsinešdavo žabarų ir sukišdavo po dideliu geležiniu trikoju, išlikusiu turbūt dar iš pagonybės laikų, – toks jis buvo gremėzdiškas, sulankstytas, aprūdijęs. Ant trikojo pastatydavo puodą ir užkurdavo ugnį. Dūmai iš pradžių pasklisdavo po visą kiaurymę, bet, atidarius duris į lauką, imdavo veržtis aukštyn, kol pagaliau išeidavo pro kaminą į orą. Lyjant ar sningant, kiaurymės apačioje susidarydavo tikri klanai; apsukresni ubagai išsikasdavo griovelius, kuriais vanduo nubėgdavo toliau nuo trikojo. Trikojis buvo vienas, o norinčių juo naudotis – daug. Jokios eilės

[1] Savo namuose Tomas šeimininkas (*lenk.*).

ar pirmenybės nebuvo nustatyta: kas pirmas pasikišo žabarus ir pastatė puodą, tas ir virėsi valgį. Jei žabarai buvo netikę, drėgni ar supuvę, virimas užtrukdavo ilgai. Šitokia tvarka motinai labai nepatiko. Iš pradžių tikėjosi iš ubagų tam tikros pagarbos, manė, jog kiekvienu laiku jai užleis vietą prie trikojo, bet apsivylė: špitolninkai atkakliai laikėsi savosios tvarkos. Tėvui į bobų rietenas nesikišant ir virtuvės reikalais visai nesirūpinant, motina pasiryžo pati viską sutvarkyti. Susirado mūrininką, kuris pastatė mūsų patalpoje pečiuką valgiui virti ir nedidelę krosnį patalpai apšildyti žiemos metu. Krosnį statyti klebonas buvo atsisakęs, pareiškęs, jog už sienos yra zakristijono Paliulio krosnis, vienu šonu priglausta prie mūsų sienos, ji turinti apšildyti ir mūsų trobą. Susirado motina ir dailidę. Šis lentomis iš išardyto tvarto perskyrė patalpą ant dveja: mažesnė dalis pasidarė virtuvėle, o didesnė – gyvenamuoju kambariu. Be to, motina išprašė iš klebono apipuvusias grindis iš sugriautos altarijos ir įstatydino jas į dabartinį mūsų kambarį: virtuvėlę pati išgrindė plytgaliais, atsineštais iš sugriautos altarijos pamatų. Pertvaros sienelę ir durpalaikes iš abiejų šonų išklijavo popieriais iš sugadintų metrikinių lapų, o prie visų trijų langų pakabino iš vidaus užuolaidėles. Dėl šitokio motinos pasidarbavimo po poros mėnesių patalpos nebepažintum. Kuriuo nors reikalu įeidami pas mus kaimynai ubagai net klumpes prie durų nusimesdavo, ne dėl to, žinoma, kad jų basos kojos būtų švaresnės už klumpes, bet iš pagarbos šeimininkei, padariusiai iš urvo gyvenamąjį kambarį. Nors ir susitaikėm su savo dabartine būkle, vis dėlto tėvas negalėjo dovanoti panai Teklei, kurią teisingai kaltino sugriovus mūsų ramų gyvenimą altarijoje ir nukrausčius į ubagyną. Kiek kartų užsimindavo apie ją, bjauriai keikėsi. Kalbos apie paną Teklę ir kurvos epiteto jai teikimas gyvai sudomino Jurgį, ėmė ją sekti.

Tuo tarpu pakviestas grafų gydytojas pan Ławcewicz (turėjo dvarelį netoli Bubių) patarė panai daugiau vaikščioti, daugiau naudotis grynu oru, eiti į netolimą mišką, kaitintis saulėje, trinti kūną šaltu vandeniu ir kitaip grūdintis: nervai turėsią sustiprėti. Iš tų visų patarimų Teklei labiausiai, matyt, patiko tas, kuris kalbėjo apie vaikščiojimą: ėmė trankytis po laukus ir netolimus miškus. Užsimetus ant galvos paprastą skepetaitę, dažniausiai eidavo Linartų keliu, tuoj už klebonijos. Kartą ją pasekęs Jurgis užklupo išeinant iš skynimų, pagavo į glėbį ir pradėjo bučiuoti. Pana Teklė, kaip dabar man pasakojo Jurgis, nelabai tesipriešino, vieną kartą net grąžinusi bučkį, ir vis kartojo:

– Ach, ach, Bože mój, co pan wyrabia, może ktoś nadejść[1].

[1] Ak, ak, ką tamsta išdarinėji, gali kas užklupti (*lenk.*).

Tačiau grįžusi namo bus, matyti, apsigalvojusi ir pasiskundė klebonui. Tas užsipuolė tėvą:

– Jakiego tam łajdaka trzymasz u siebie w domu? Toż to, panie, prawdziwy cham, napastuje dzieweczki. Tak nastraszyć panienkę, co to nerwy nie w porządku! Żebyś mnie jego zaraz odprawił tam, skąd się tu zjawił! Rozumiesz?[1]

Klebono įspėjimą tėvas papasakojo motinai. Girdėjo ir Jurgis, teisintis nemėgino, nes ne pirma Teklė skundėsi juo: klebono skalbėja, ubagyno davatkos ir net akloji Morta patyrė jo užkabinėjimus; pastaroji, pagaliuku susirasdama kelią, atėjo pas motiną ir teiravosi, ar ne mūsų Jurgis jai braukęs per pilvą ir mėginęs užversti sijoną ant galvos. Motina pasakė, kad šiai turbūt prisisapnavo, nes Jurgis, koks jis bebūtų, niekuomet neišdrįstų „išnevožioti" Dievo tarnaitės (Morta buvo brostvininkė). Aš tada iš sumišusio Jurgio akių mačiau, kad ši Dievo tarnaitė turėjo pagrindą skųstis.

Po klebono įspėjimo Jurgis dar porą savaičių pabuvo pas mus, niekur neiškišdamas nosies iš namų, kad nepamatytų klebonas ar jo Teklė.

– Kad aš dar kada užkabinėčiau mergas, – gynėsi Jurgis, – tfu, smarvės! Niekados! Tak mnie pan Bóg „dopomagaj"[2], – baigė lenkiškai, pagaliu kapodamas guižių galveles prie kelio.

Tuo tarpu įėjome į tankų mišką. Ilgai per jį žygiavom, kramtydami kiekvienas savo užkandžius. Giriai pasibaigus, iki Kuršėnų beliko tik penki varstai. Ant kalnelio pamatėm medinę Micaičių bažnytėlę, netrukus pasiekėm patį bažnytkaimį. Ten prie karčemos pasiteiravę, radom į Kuršėnus važiuojantį žmogų, sutiko mus pavėžėti. Pas Baukų atsidūrėme jau saulei leidžiantis.

Baukus buvo Kuršėnų trobelninkas. Kaip kitados tie plotai, kur pastatytas Šiaulių miestas, priklausė grafui Zubovui, taip ir visas Kuršėnų miestelis priklausė ponui Gruževskiui, gyvenusiam savo dvare už miestelio. Pan Grużewski išnuomodavo nedidelius sklypelius su bakūžėmis vad. trobelninkams, kurie už teisę naudotis daržais ir pastatais mokėjo ponui tam tikrą mokestį. Kas neturėjo kuo užsimokėti, atidirbdavo pono laukuose ir pievose. Toks buvo ir Baukus. Jo trobelėje šį vakarą (o gal ir paprastai) visos kalbos sukosi tik apie poną Gruževskį: tai Baukus jį šiandien matęs jojant per lauką su komisorium, tai Baukienė girdėjus, jog sveikata pono dukters, kuri gydosi valakų žemėje, staiga pablogėjusi, tai Baukaitės (jų buvo dvi), ravėjusios pono daržuose, pa-

[1] Kokį ten ištvirkėlį laikai pas save namuose? Tai tikras chamas, užpuldinėja mergaites. Taip išgąsdinti panelę, kurios nervai netvarkoje! Kad man jį tuoj pavarytum ten, iš kur atsibastė. Supranti? (*lenk.*)

[2] Taip tegu man Dievas padeda! (*lenk.*)

stebėjusios gražią karietą išvažiavus iš dvaro nežinia kur ir su nežinia kokiais keliautojais; į karietą buvę įkinkyti keturi žirgai „cugu" (dvi poros po viena kitos). Klausydamas tų kalbų, pagalvojau, jog mūsų grafas kukliau gyvena, nors gal ir didesnis ponas už Gruževskį: nei jo vaikai nesigydo po svetimus kraštus, nei karietomis nebuvau matęs važinėjant. Jurgis tų kalbų nesiklausė, tik šnekučiavo prie krosnies su Barbike, vyresniąja Baukaite.

Po vakarienės, kurią valgėm visi kartu (savo maisto likučius iškratėm iš maišelių ir atidavėm Baukienei), Baukus užsirūkė pypkę ir, sužinojęs mane ketinant stoti į Šiaulių gimnaziją, ėmė pasakoti apie buvusį tos gimnazijos kapelioną, dabartinį Kuršėnų kleboną, kunigą Eidimtą. Vieną vakarą, pasakojo Baukus, po Viekšnių džiakono laidotuvių, klebonijoje susirinkę kunigai, kurių tarpe buvo ir Eidimtas, jau gerokai įkaušę, ėmė ginčytis, kas iš jų drąsiausias, kas mažiausia bijąs giltinės ir lavonų. Daug kam iš kunigų pradėjus girtis savo drąsa, Eidimtas pasiūlęs tokias lažybas: kas iš jų sutiksiąs šią naktį, lygiai dvyliktą valandą, vienas be žiburio nueiti į bažnyčios rūsį, kur buvo pastatytas praloto džiakono grabas, atvožti viršų, nuimti nuo praloto peršto žiedą ir tą žiedą atnešti į kleboniją, tam jis, Eidimtas, duosiąs auksinę dešimtrublinę; kas sutiks eiti, bet to žygio iki galo neįvykdys, iš tokio Eidimtas nieko neimsiąs. Kunigų akys sužibėjusios, išgirdus pelningą pasiūlymą, ypač kad sutikusiam jokiu atveju neteks mokėti; tačiau iš karto niekas nesiryžęs pasisiūlyti. Galop pareiškė savo sutikimą vietos vikaras, jaunas, išblyškęs kunigėlis, bet su sąlyga, kad jį iki bažnyčios durų lydėsiąs su „liktarna" zakristijonas, atidarysiąs bažnyčios duris ir palauksiąs prie durų šventoriuje; į bažnyčią įeisiąs ir į rūsį nusileisiąs pats vienas. Eidimtas su sąlygomis sutiko, ir, dvylikai išmušus, kunigėlis su zakristijonu iškeliavo. Bažnyčia buvo ne per toli. Klebonijoje likę kunigai, šnekučiuodami prie taurių, kantriai laukė, kuo pasibaigs lažybos. Po kiek laiko į kleboniją atbėgo užduseęs ir išbalęs zakristijonas; išmikčiojo, jog stovėdamas prie bažnyčios durų išgirdęs iš po žemės einantį baisų riksmą; norėjęs įeiti į bažnyčios vidų, bet be šviesos nesiryžęs: liktarną jam buvo užpūtęs vėjas. Visi kunigai kaip vienas, pasiėmė kas sierčikus (degtukus), kas žvakigalį, kas tiesiog lazdą, o vienas net kirvį, nuskubėjo į bažnyčią; zakristijonas iš paskos. Nusileidę į sklepą po didžiuoju altorium, rado dureles pravertas, o viduj, prie pat grabo, gulint nebegyvą vikarą. Grabo viršelis buvo užvožtas, o grabo galas gerokai išjudintas iš vietos; tarp viršelio ir šoninės sienelės rastas įsispraudęs ilgos vikaro sutanos skvernas. Apžiūrėję vikaro lavoną, kunigai rado jo dešinėje užspaustą praloto žiedą, o ant kaktos pamatė kruviną randą. Dalykas visiems

paaiškėjo: atvožęs grabo viršų, vikaras bus nuėmęs nuo lavono rankos žiedą ir, patamsėje paleidęs grabo viršelį, bus netyčia palikęs viduj savo sutanos galą, užsinėrusį ant viršelio vinies. Traukdamasis lauk, vikaras bus pajutęs, jog jį kažkas sulaiko. Mirtinai išsigandęs, taip smarkiai šokęs lauk, jog net grabą išjudino iš vietos ir perskėlė galvą į durelių staktą; sutana neplyšo (geros gelumbės būta!) – čia Baukus pakėlė pirštą į viršų, – tik plyšo vikaro širdis. Kunigas Eidimtas pasidarė paniuręs, niekas po to nematęs jo juokiantis arba bent kiek linksmesnį.

– O tas zakristijonas, tai aš buvau, – baigė pasakojimą Baukus. – Viekšniuose ir su tavo motina susipažinau, kada ji lankėsi pas tenykštį kleboną, teiraudamasi geresnės vietos tėvui; jis tada vargamistravo Šiaudinėje. Netrukus po kunigėlio laidotuvių – šventas buvo žmogus, amžinatilsį, – ir aš palikau Dievo tarnystą, nebegalėjau ilgiau zakristijonauti: vis vaidenosi kunigėlis su perskelta galva. Išblyškęs ir liūdnai šypsodamasis paskutinį kartą aną naktį ėjo į bažnyčią, o aš dar jam duris atidariau. Nebegalėjau ištverti, atsikrausčiau į Kuršėnus, ir štai va trobelninkauju.

Baukienė su dukterim maža tesiklausė pasakojimo: pati triūsė po trobą namų reikalais, o duktė plovė indus. Barbikė, stovėdama prie krosnies, vikriai keitė įstrižai į skylę krosnyje įremtą balaną, kai ši baigdavo degti. Bet mes su Jurgiu akių nenuleidom nuo Baukaus lūpų, o mane net šiurpas purtė klausantis tokių baisenybių. Baukus buvo senyvas kresnas vyras; jo gelsvi ūsai tiek buvo tankūs ir ilgi, kad pypkė atrodė kyšanti iš šieno kupsto. Kelis kartus patraukęs pypkę, suko galvą į trobos kertę ir spjaudė pro dantis, darydamas „patryk"; bet spjaudalai įstrigdavo paprastai į ūsus, todėl jis kaskart kairės delnu pasibraukdavo per smakrą, o paskui trindavo ranką į sermėgos skvernų.

Baukui pabaigus kalbėti, pasišovė ir Jurgis pasakoti keistą nuotykį, ištikusį jo tėvą. Buvę taip: vieną žiemos vakarą, dar ne visai sutemus, senis Jonaitis išėjęs iš trobos uždėti arkliams šieno nakčiai. Kol jis ten triūsė, labiau sutemo. Grįžtant namo taku per daržą, jam pastojęs kelią storas pelų maišas, piestu atsistojęs tako vidury. Jonaitis pamanęs, kad maišas jam tik vaidenasi, o iš tikrųjų nieko nėra. Bet maišo, pasirodo, būta, nes Jonaitis, slinkdamas pirmyn, atsimušęs į jį ir niekaip negalėjęs namo grįžti: kai tik pasisukdavęs į šoną, norėdamas apeiti maišą, šis tuoj jam pastodavęs kelią. Jonaitis nė kiek neišsigandęs, tik pikta jam pasidarę: griebęs maišą į glėbį, ketindamas paversti ant žemės. Rankomis bečiupinėdamas, įsitikinęs maišą kietai prikimštą pelų. Tuo tarpu maišas ne tik nesidavęs paverčiamas, bet pats ėmęs veržtis pirmyn ir stumti Jonaitį atgal, linkdamas į jį savo viršūne, tarytum norėdamas

užšokti jam ant sprando. Taip jie ilgą laiką grūmęsi. Jonaitį jau prakaitas išmušęs, o maišas koks buvęs, toks ir pasilikęs. Staiga sugirgždėjusios trobos durys: nesulaukdama vyro, Jonaitienė ėjusi į kiemą pasižiūrėti. Sulig tuo garsu maišas su pelais dingęs. Ryto metą senis su žmona buvo pasiryžę paieškoti pėdsakų po sniegą, bet naktį pasnigę, ir nieko nebuvę matyti. Kaimo bobos, išgirdusios iš Jonaitienės tą keistą atsitikimą, aiškinusios, kad tai buvo dūšia iš čyščiaus, kuriai Dievas įsakęs paversti Jonaitį. Jei šitą Dievo įsakymą jai būtų pavykę išpildyti, būtų buvus išganyta ir įsileista į dangų. Kunigas mokęs, jog tokiais atsitikimais, kur įtariamas dūšios atsilankymas, reikią užpirkti mišias; jeigu tai nebūsią padaryta, maišas kitą kartą galįs ir visai pasmaugti gaspadorių. Jonaitienė nunešusi kunigui rublį „ant intencijos dūšelių, čyščiuje mūkas kenčiančių", ir maišas daugiau nebepasirodęs.

Kiek Baukienė nekreipė dėmesio į vyro pasakojimą, kurį, matyt, buvo daug kartų girdėjusi, tiek dabar, Jurgiui pasakojant, rodė didelį susidomėjimą: atsistojo prie stalo, kur mes sėdėjom, ir, atrėmus ranką į smakrą, gaudyte gaudė Jurgio žodžius. Išgirdusi apie dūšeles, ėmė linguoti galvą ir tarė:

– O tai Dievo galybė! Kokius darbus dūšelėms užduoda! Girdit, mergikės? Gyvenkit padoriai, kad nesusilauktumėt po smerčio koronės.

Baukus į šitą pasakojimą niekaip nereagavo, tik dažniau spjaudėsi. Buvo didelis pasakorius; ir dar aną vakarą šį tą pasakojo, bet jau nebepamenu. Išsiskirstėm gulti. Mes su Jurgiu ir Baukaitėmis nuėjom į daržinikę ant šieno, seniai paliko troboje. Jurgis, tartum susitaręs, tuoj prisigretino prie Barbikės. Jie sugulė viename daržinikės kampe, aš su antra Baukaite – kitame.

Rytmetį Baukus pasakė, jog Jurgiui nėra ko lydėti mane į vakzalą (žodžio „stotis" žemaičiai dar nebuvo girdėję), nes aš galįs ir pats nuvažiuoti diližanu, kuris rytais ir vakarais veža keleivius, imdamas po penkias kapeikas iš kiekvieno. Jurgis galįs tiesiai vykti namo, į savo kaimą. Tačiau šis atsisakė be manęs eiti ir prašė Baukaus leisti jam palaukti čia manęs grįžtant iš Šiaudinės; tas dvi dienas jis padėsiąs Baukui dirbti pono laukuose (prasidėjo rugiapjūtė), o kai aš grįšiąs, jis kartu su manim (o gal ir kuri Baukaitė norėsianti? – pažiūrėjo į Barbikę) eisiąs pas tėvą. Šis atvešiąs mus atgal į Kuršėnus ir iš čia vyksiąs į Kurtuvėnus atsivežti jo patalynės ir baltinių. Man Jurgis pašnabždėjo, kad jis tiesiog bijąs tėvo, pikto ir griežto senio, kuris jam duosiąs į kailį; kai nueisim kartu, tėvas gal ir nedarysiąs jam gėdos, nelupsiąs.

Nors traukinys į Papilę, kaip sakė Baukus, ėjo gerokai po pietų, pietų nelaukiau. Nuskubėjau į miestelio aikštę, kur stovėjo diližanas. Ten

pasakė, jog dar negreit važiuosią, teks palaukti. Turėdamas daug laiko ir gailėdamas pinigų, nutariau eiti pėsčias į vakzalą. Susižinojęs kelią, plačiu ir tiesiu plentu per mišką atvykau į stotį. Po kiek laiko ir diližanas atdardėjo, atbildėjo ir traukinys. Šiauliuose teko matyti traukinį, bet važiuoti juo neteko. Dabar važiavau traukiniu pirmą kartą. Viskas man čia buvo naujiena, viskas įdomu. Vagone jaučiaus tarytum mokykloje: visi kalbėjo rusiškai – ir konduktoriai, ir keleiviai. Retkarčiais buvo girdėtis ir lenkiškai šnekant, žemaitiškai niekas nekalbėjo.

V

Kalniškių dvare – Pas senelę – Gaunu metrikus – Muzika ir maudynės – Jurgio tėviškėje – Gražuolė Marcelė – Esu priimtas į gimnaziją – Iš Šiaulių gimnazijos istorijos – Mokinių bendrabutis – Vyresnysis Steponas Kairys – Kiti bendramoksliai – Gimnazistų buitis – Neapykanta rusintojams – Piktos išdaigos – Mokytojas Ciklopas – Moksleivių pasiskirstymas grupėmis

Motina dar namie buvo pasakius, kad iš Papilės vakzalo matyti Kalniškių dvaras ir kad pavenčiais jis lengvai pasiekiamas, bet dėl visoko aš turėsiąs paklausti kokio žmogaus parodyti tą dvarą. Išlipęs Papilėje iš vagono ir apsidairęs po peroną, kreipiaus į vieną gelžkelietį; šis parodė į toli horizonte iškilusią aukštų medžių kupetą ir pasakė, kad tuose medžiuose esąs Kalniškių dvaras, o pasiekti jį galima esą ne pavenčiais, bet trumpesniu keliu, einant kokius tris varstus geležinkelio linija, gi paskui pasukant tiesiai į kairę. Už kokio varsto bus brasta per Ventą, už jos čia pat ir dvaras. Po tokių smulkių nurodymų drąsiai leidaus į nežinomą kelionę. Saulė jau buvo visai žemai, todėl, nenuleisdamas akių nuo nurodytos medžių krūvos, skubėjau iki vakaro pasiekti brastą. Kai susilyginau su anų medžių kupeta, į kairę ir ežia per laukus priėjau aukštus Ventos krantus, apaugusius tankiais lazdynais. Pradėjo temti. Nusileidęs į pakalnę prie pat upės, ilgą laiką ieškojau brastos, kol pagaliau pamačiau kelis akmenis, riogsančius skersai upę nuo vieno kranto iki kito. Sumečiau, kad čia ir bus toji ieškoma brasta. Buvau jau kėlęsis brastomis per Kurtuvos upelį ir per Ventos kanalą, bet šita brasta atrodė kažkokia kitokia: prie akmenų vanduo šniokštė ir sūkuriavo, o patys akmenys buvo tolokai nuo kits kito. Ėmė vis labiau temti, reikėjo skubėti. Bijodamas paslysti nuo akmens, nusiaviau ir išsibėgėjęs šokau ant pirmo akmens, kuris buvo kiek toliau nuo kranto, paskui ant antro, trečio ir toliau, kol laimingai persiritau į antrą krantą. Čia pat ir dvaro sodas. Nors beveik visai sutemo, bet dar galima buvo išskirti baltuojantį taką į kalną, palei pačią sodo tvorą. Tuo taku nesiryžau keltis: nuvesti galėjo į kiemą, kur girdėjau šunes lojant. Perlipau per sodo tvorą, ėmiau slinkti

į kalną, sustodamas prie kiekvieno krūmo pasiklausyti, ar neartėja šunų lojimas. Man taip keliantis į viršų, kartais pro tankynę bliksterėjo šviesa iš langų, ir tas man buvo naudinga. Pagaliau atsidūriau ant kalno prie juodo pastato. Pro langą pamačiau apšviestą sieną, išklijuotą gražiais popieriais. Sumečiau, jog čia bus ponų „pakajai" ir slinkau aplink namą, kol priėjau prastesnį galą. Pro juodą atdarų durų angą patekau į tarnų patalpą. Aplink ilgą nešvarų stalą, ant kurio čirškėjo menkai degantis knatas, įkištas į apvalą molinį puodelį, sėdėjo keli žmonės – vyrai be švarkų ir vienplaukės nažutkuotos moterys. Visi tyliai valgė vakarienę. Dėl menkos šviesos buvo matyti tik sudėti ant stalo valgiai ir raudoni valgančiųjų veidai. Niekas manęs nepastebėjo įeinant. Kiek pastovėjęs prie durų, prislinkau arčiau ir paklausiau vieno valgytojo iš krašto, ar galėčiau pamatyti Kaziunią Kovnacką. Visi pakėlė galvas ir sužiūro į mane. Moteriškas balsas atsakė, jog šeimininkė dabar esanti pas ponią ir netrukus ateisianti; tas pat balsas pakvietė mane sėstis, o vyras iš krašto pristūmė lėkštę su rūgintu pienu ir atriekė duonos riekę. Man pradėjus srėbti, prasivėrė durys, į patalpą įėjo mažutė kuprikė, teta Kaziunia, dešinioji ponios ranka. Pašokau nuo suolo, o ji įsižiūrėjus nustebo.

– Co to? Jak się tu znalazłeś?[1]

Paėmusi mano veidą į savo plonytes rankutes su ilgais pirščiukais, palenkė prie savęs, prispaudė prie kietos kuprikės ir pabučiavo į kaktą. Aš pasilenkiau prie jos rankutės. Palikusi mane, kreipėsi į tuos žmones, kurie jau buvo padėję medinius šaukštus ant stalo, ir lenkiškai kiekvienam paskirstė rytojaus darbus. Žmonės klausė tylėdami, niekas iš jų neatsiliepė. Paskui paėmė mane už rankos ir nusivedė į savo kambarį. Papasakojau savo reikalą. Ji pabarė, kad nesikėliau per Ventą pačioje Papilėje, kur buvo tiltas, ir nėjau vieškeliu: kelias būtų buvęs kiek ilgesnis, bet užtat nebūtų reikėję šokinėti per upės akmenis, nuo kurių jau ne vienas yra nusiritęs, o kitas ir paskendęs.

– Ależ uparta ta Kostunia (mano motina), – baigė teta, – koniecznie chce ciebie na pana wykierować. Cóż, niech się dzieje wola Boża, może tobie lepiej będzie się powodzić, jak Lionginkowi[2].

Išėjo iš kambario pranešti apie mane poniai ir prašyti, kad leistų pernakvoti. Ši užsigeidė mane pamatyti. Tamsiu koridorium teta nusivedė į saloną, kur pamačiau geltonveidę, juodaplaukę ir juodaakę liesą moteriškę vidutinio amžiaus, sėdinčią su rankdarbiu fotelyje prie staliuko,

[1] Kas tai? Kaip čia atsiradai? (*lenk.*)

[2] Bet ir užsispyrus ta Kostunia, būtinai nori tave ponu padaryti. Ką gi, tebūnie Dievo valia, gal tau geriau seksis kaip Lionginukui (*lenk.*).

ant kurio stovėjo didelė žibalinė lempa su abažūru. Dėl to abažūro ne iš karto pastebėjau, jog kambaryje be ponios buvo dar du josios vaikai: storulis uniformuotas gimnazistas ir duktė, jaunesnė už savo brolį, geltonu pailgu veidu, negraži, juodaakė mergaitė.

– A no, Kaziuniu, – prabilo dusliu balsu ponia, – pokaż swego siostrzeńca, nieustraszonego kawalera, co to sam podróżuje po świecie i nie boi się skakać po kamieniach przez rzekę[1].

Paraudonavau iš apmaudo, kad teta jau bus viską išplepėjusi poniai, ir pasilikau stovėti prie durų.

– Chodź tu bliżej, chłopcze[2], – pakvietė ponia ir ištiesė ranką.

Man vis dar nesijudinant iš vietos, priėjo teta ir, pasistiebusi ant pirštų galų, piktai pašnabždėjo į ausį:

– Nie rób mnie wstydu, zaraz idź į pocałuj pani w rączkę[3].

Nenoromis vykdžiau jos įsakymą. Šita ponia man kažkodėl nepatiko. Ji supažindino su savo vaikais, sūnų vadindama „Janek", o dukterį – „panna Krysia". Sužinojus, jog rytoj turiu vykti į Šiaudinę, už 10 varstų nuo Kalniškių, pasakė tetai pakeisti paskirtą darbą vienam darbininkui, kuris rytmetį nuvešiąs mane į Šiaudinę ir pietums atvešiąs atgal.

– Podziękuj pani, że jutro nie będziesz potrzebował wędrować piechotą[4], – liepė teta, ir aš vėl pakštelėjau poniai į ranką.

Šiaudinėje apsistojau pas bobutę Kovnackienę. Kaip ir prieš keletą metų, kada su motina atvykdavau iš Janapolės, pamačiau bobutę apsibarsčiusią tabaku, kurį įtraukdama į šnerves sakydavo „zdrów, zdrów"[5]. Viskas čia buvo kaip anuomet: tie patys lenkiški žurnalai, tas pat „zegar Gdański", ta pati antrojo galo gyventoja bajorė Gedvilienė, tik dar labiau pasenusi ir apsileidusi: jau nebeidavo prie bažnyčios ubagauti, dienas ir naktis gulėjo supuvusioje lovoje, kalbėdama lenkišką rožančių, geraširdė bobutė liepdavo tetai Joanai nunešti jai šį tą pakramtyti. Teta laikėsi taip pat, tik dažniau gadino orą, ir bobutė girgždančiu balsu dažniau darė jai pastabą, girdėtą iš vyskupo Beresnevičiaus: „Kto pierdzi, ten żywot twierdzi, a kto bździ, ten i śmierdzi"[6].

[1] Nagi, Kaziunia... parodyk savo seserėtį, drąsų kavalierių, kuris pats vienas keliauja po pasaulį ir nesibijo šokinėti per akmenis Ventoje (*lenk.*).

[2] Ateik arčiau, berniuk! (*lenk.*)

[3] Nedaryk man gėdos, tuoj eik ir pabučiuok poniai į rankelę (*lenk.*).

[4] Padėkok poniai, kad rytoj tau nereikės keliauti pėsčiam (*lenk.*).

[5] „Į sveikatą, į sveikatą" (*lenk.*) (red. pastaba).

[6] „Kas orą gadina, tas įrodo gyvas esąs, o kas orą orą gadina, tas ir smirdi" (*lenk.*) (red. pastaba).

Kun. Chochlovskis iš didelės ir storos knygos išrašė man metrikus, paėmęs už darbą trisdešimt kapeikų; buvau jam padėjęs ant stalo penkiolikos kapeikų sidabrinį pinigą (taip buvo įsakiusi motina), bet kunigas pastebėjo, kad tiek imąs vargamistra, o jam reikia sumokėti dvigubai tiek.

Metrikų knygose, kurios buvo vedamos rusų kalba, kiekvienas naujagimis turėjo savo atskirą vietą, padalytą į tris skiltis. Štai tos vietos pavyzdys:

Тысяча восемьсотъ восемьдесятъ пятого года Января двадцать пятого дня въ Шавдынскомъ фильяльномъ РККостелъ мъстнымъ Ксендзомъ Скудовичемъ окрещенъ младенецъ именемъ Бонавентура со всъми обрядами Таинства.
Крестьянъ Лукницкой волости Іозефа и Констанціи из Ковнацких Домбровскихъ законныхъ супруговъ сынъ родившійся сего года и мъсяца девятнадцатаго дня въ М. Шавдыни Попелянскаго прихода.

Воспріемниками были крестьяне Іозефъ Контовтъ с кторіею Лявданскою дъвицею[1].

Toji atskira vieta metrikų knygose buvo pirmuoju į pasaulį atėjusio piliečio dokumentu. Ir nors tą pačią dieną būtų pakrikštyta to paties kunigo dešimt ar dvidešimt vaikų, vis tiek – kiekvienas jų turėjo būti įrašytas į savo atskirą vietą knygose, su visais pakartojimais-trafaretais. Kurtuvėnų klebonas Gutovskis pats tų knygų nerašė, darbą pavedė tėvui, mokėdamas už kiekvienos metrikos įrašymą po kapeiką. Tėvui mokant gražiai rusiškai rašyti, darbas buvo nesunkus, bet baisiai nuobodus: kiekvienoje metrikoje keisdavosi tik vardai, o visas trafaretas likdavo tas pats. Metrikų buvo šimtų šimtai: gimimo, sutuoktuvių, mirimo – vis atskirose knygose. Ištisus rudens ir žiemos vakarus sėdėjo tėvas prie jų pasilenkęs, atsargiai rašydamas į knygą: jokių sutepimų ar pataisymų negalėjo būti.

Atsisveikinęs su bobute ir teta, grįžau į Kalniškių dvarą kaip tik pietums. Įvažiuodami pro vartus, iš tolo pamatėm mažytę Kaziunią einant per dvaro kiemą su prie juostos kabančiais dideliais raktais, kurių vieną, patį didžiausią, laikė rankutėje. Atrodė, jog eina vaikas, atkišęs kirvuką; iš pryšakio ir užpakalio riogsojo kuprikės, tarp kurių kyšojo

[1] Tūkstantis aštuoni šimtai aštuoniasdešimt penktų metų sausio dvidešimt penktą dieną Šiaudinės filijos bažnyčioje parapijos klebonas Skudavičius, atlikęs visas reikalingas apeigas, pakrikštijo naujagimį Bonaventūro vardu.
Luokės valsčiaus valstiečių Juozapo ir Konstancijos Kaunackytės Dambrauskų, gyvenančių teisėtoje santuokoje, sūnus gimė šių metų šio mėnesio devynioliktą dieną Papilės parapijos Šiaudinės kaime.
Krikšto tėvais buvo valstiečiai Juozapas Kontautas ir tokia Liaudanskų merga (*rus.*) (red. pastaba).

galvutė be kaklo. Iššokęs iš vežimo, bėgau skersai kiemą, rodydamas iš užančio metrikus.

– Dobrze się udało? – paklausė nesustodama teta, – jak się mają mama i Joasia? Dawno ich nie widziałam[1].

Taikydamasis prie jos smulkių žingsnelių, pasakojau, kaip buvo, o ji trepseno svirno link.

Svirnas buvo kiemo gale, tiesiai priešais dvaro namą. Sugirgždėjo kaustytos durys, tetos atrakintos, ir įėjom į vidų, menkai apšviestą dviejų išilgai sieną išpjautų langelių viršum durų. Kiek apsipratęs su tamsa, pastebėjau, jog svirnas grįstas storomis beveik netašytomis lentomis, kurios kai kur jau išpuvo nuo senatvės ir rodė juodas skyles. Pamačiau visą eilę lentynų pagal tris sienas; ketvirta siena (iš durų šono) buvo be lentynų; toje ketvirtoje sienoje, iš abiejų durų šonų, buvo sukabinėti rūkytų lašinių palčiai, kumpiai, dešrų rutuliai. Ant lentynų stovėjo puodynės su grietine, stikliniai indai, pilni įvairių uogienių ir sūdytų grybų, medinės statinėlės, sklidinos medaus, kitos su sviestu; gulėjo ten džiovintų baravykų ryšuliai ir kitos valgomosios atsargos. Niekuomet nebuvau matęs tiek gėrybių, sukrautų vienoje vietoje; stovėjau išsižiojęs. Tuo tarpu teta patraukė iš tamsios kertės mažas kopėtikes, pastatė jas prie vienos lentynos šono, kiek palypėjo ir, atsargiai paėmus nedidelę uogienės puodynę, padavė palaikyti. Paskum kopėtikes pristūmė prie sienos su rūkyta mėsa, nukabino dešros rutulį ir kyštelėjo man; pati nustūmė kopėtikes į vietą. Išėjom iš svirno, aš – puodyne ir dešra nešinas, teta – raktais.

Po pietų, kuriuos teta atnešė man į savo kambarį, liepė parodyti metrikas. Jai beskaitant, pamačiau veidelio išraišką keičiantis: antakiai kaktelėje susitraukė, nosikės šonuose ėmė rinktis raukšlikės, o pati nosikė paraudonavo. Pagaliau, apmaudo neslėpdama, prabilo:

– Metryka sfalszowana, jasno jak na dłoni! Jeżeli już twój ojciec uparł się być chłopem, to tego w żadnym razie o panu Kontowcie i pannie Laudańskiej powiedzieć nie można. Znam ich dobrze, swoim szlachectwem szczycą się i szanują je bardzo. Bez ich wiedzy albo nawet przeciw ich woli wpisano do metryki „krestjanie". To pewno twego ojca sztuczki, bo oni sami nigdy by się na to nie zgodzili. Biedna ta Kostunia; wyszła za chłopa! O mój Boże, prawdziwe to nieszczęście! Z taką metryką i do gimnazijum mogą nie przyjąć. Czy nie dało by się to poprawić? Pójdę do pani spytać[2], – baigė susirūpinus.

[1] Gerai pavyko?.. Kaip laikosi mama ir Joasia? Seniai jų nemačiau (*lenk.*).

[2] Metrikai suklastoti, aišku kaip ant delno! Jeigu jau tavo tėvas užsispyrė būti valstiečiu, tai to jokiu būdu negalima pasakyti apie poną Kontovtą ir paną Liaudanskaitę.

Po valandėlės grįžo visai nusiminus:

– Pani powiedziała, że to na nic: napisanych metryk na miejscu poprawiać nie można, trzeba z tym zwracać się do konsystorium, do Kowna... A czasu już nie ma. Boże wszechmocny, co robić?[1] – aimanavo teta.

Ponia pasikvietė į saloną, kur arčiau susipažinau su Janeku ir Krysia. Man vis sukantis aplink gražų fortepijoną (jis priminė matytą pas Jankelį Pavirvyty), ponia paklausė, ar mėgstu muziką.

– Panna Krysia, – kalbėjo ji, – już gra niezle, ale Janek wcale nie, nie lubi muzyki! Krysiu, – kreipėsi į dukterį, – a no zagraj nam ten walczyk, co cię nauczyłam[2].

Krysiai šiaip taip skambinant, pagalvojau, kad ir aš ne blogiau moku. Kai ji pabaigė, nekviestas paskambinau savo „sztuczki".

– Ładnie grasz, chłopcze, – pagyrė ponia, – prawie tak samo, jak panna Krysia[3].

Aš betgi buvau kitokios nuomonės: maniausi geriau skambinąs už Krysią. Janekui mūsų skambinimas įkyrėjo, pasisakė motinai eisiąs maudytis. Paprašiau ir mane paimti. Kieme prisidėjo dar trys ekonomo berniukai, ir visi per sodą nubėgom į pakalnę. Į vandenį sulipom kaip tik toje vietoje, kur vakar kėliaus per upę, gerokai į rudenį nusekusią. Berniukai bematant ją perplaukė. Gėdinaus pasirodyti nemokąs plaukti; drąsiai bridau iš paskos, laikydamasis arčiau didžiulių brastos akmenų. Upės vidury ranka nuslydo nuo akmens, pasinėriau ir ėmiau skęsti. Atsispyręs į dugną, išnėriau grobstydamasis už brastos akmens. Berniukai, stovėdami ant kito kranto, juokėsi iš manęs, kai, neatgaudamas kvapo, išplėtęs akis, purkščiau ir springau vandeniu. Bandžiau ir pats šypsotis per ašaras. Šiaip taip išsikrapsčiau į kitą krantą. Berniukai vis plaukiojo per upę ten ir atgal, kartais užsirisdami ant riogsančių akmenų. Gėdydamasis atsilikti, bridau ir aš iš paskos.

Priėjęs gilią vietą (jų buvo dvi), nebelaukiau, kol imsiu skęsti, tik keliskart pašokdavau, judindamas rankas, ir tokiu būdu nejučiomis

Gerai juos pažįstu, savo bajoryste didžiuojasi ir labai ją brangina. Be jų žinios arba net prieš jų norą įrašyta į metrikus „valstiečiai". Aišku, tai tavo tėvo štukos, nes jie patys niekada su tuo nesutiktų. Vargšė ta Kostunia, ištekėjo už mužiko! Dieve mano, tai tikra nelaimė! Su tokiais metrikais gali ir į gimnaziją nepriimti. Ar nepavyktų kaip ištaisyti? Eisiu pas ponią paklausti (*lenk.*).

[1] Ponia pasakė, kad niekas iš to neišeis: surašytus metrikus vietoje pataisyti negalima, reikia kreiptis į konsistoriją, į Kauną... O laiko jau nebėra. Dieve visagalis, kas daryti? (*lenk.*)

[2] Pana Krysia jau neblogai skambina, bet Janek visai ne, muzikos nemėgsta. Krysia, nagi paskambink mums tą valsą, kurį tave išmokiau (*lenk.*).

[3] Gražiai skambini, berniuk... beveik taip kaip pana Krysia (*lenk.*).

išmokau plaukti. Tas man taip patiko, kad ir iš vandens nenorėjau išlipti. Kai grįžtant namo berniukai klausė, kodėl aš iš pradžių ėmęs skęsti, paskui plaukęs kaip reikiant, atsakiau, kad seniai maudžiaus ir buvau pamiršęs plaukti. Juos, rodos, savo melu įtikinau: dar nežinojo, kad kartą išmokęs plaukti, niekuomet neužmirši.

Atsisveikindama teta davė man ryšuliuką su duonos rieke ir dešros gabalu, o į stotį nuvežė pats Janek, pakinkęs savo arkliuką į lineiką. Į Kuršėnų geležinkelio stotį traukinys atėjo jau visai sutemus. Įlipau į diližaną, nedrįsdamas naktį eiti per mišką. Nors vakar dieną buvau gerai įsidėmėjęs, kur gyvena Baukus, bet dabar, klydinėdamas neapšviestomis gatvelėmis, niekaip jo trobelės negalėjau surasti. Atsiminiau, kad iš kairės turėjo būti didelis daržas, už daržo tvora, o nuo tvoros iš kairės trečias namelis – Baukaus. Bet daržai vis pasitaikė iš dešinės, ir visi neaptverti. Jokiame miestelio lange nesimatė šviesos, jokio žmogaus nesutikau. Vienam kitam kieme sulojo šuo, iš kitur atsiliepdavo kitas, o šiaip – tyla ir tamsa. Ėmiau baimintis, išpylė prakaitas. Labiausiai bijojau, kad iš kokio kiemo neišbėgtų šuo ir nepradėtų draskyti. Pasibelsti į kokį langą neatėjo į galvą, o gal ir nedrįsau. Atsisėdau ant akmens prie tvoros ir buvau bepradedąs žliumbti, bet netrukus apsiraminau, pagalvojęs, kad turbūt ir rytas nebetoli. Atsirišęs ryšuliuką, ėmiau skaniai užkandžiauti. Paskui atsirėmiau į tvorą, pradėjau snausti. Miegodamas būsiu nusiritęs nuo akmens, nes, nuo šalčio pabudęs, pasijutau gulįs prie tvoros ant žemės. Pasirangiau, kad kiek sušilčiau, ir vėl atsisėdau ant to paties akmens. Vienur kitur pragydo gaidžiai, netrukus ėmė švisti. Prieblandoje už keleto žingsnių nuo tvoros pamačiau Baukaus trobą, tik ne iš kairės, kaip vakar buvau įsidėmėjęs, o iš dešinės. Sumečiau, kad ne iš to šono būsiu užėjęs. Darėsi vis šviesiau, kai kurių trobų durys ėmė girgždėti. Tripinėjau apie Baukaus trobą, nedrįsdamas pasibelsti. Iš kiemų ėmė slinkti karvės į gatvę, kur jas botagu pliaukšėdamas piemuo rinko į bandą ir varė į ganyklą. Pagaliau prasivėrė ir Baukaus trobos durys; iškišo galvą Baukienė, pasirodė ir visa, laikydama rankoje kibirą; manęs nematė. Buvau beeinąs prie jos, tik staiga dingtelėjo mintis, kad Jurgis turi miegoti daržinėje. Pro trobos galą įslinkau į kiemą ir pravėriau duris į daržinę: čia pat ant šieno krūvos miegojo jaunesnioji Baukaitė. Užsidariau duris, nusiaviau ir palindau po gūnia, iš po kurios kyšojo raudonas mergaitės veidas su šieno prisivėlusiais plaukais. Prisiglaudžiau prie karšto šono ir tuoj užmigau. Pažadino Jurgis, tempdamas gūnią ir rėkdamas, kad tuoj būsią pietūs, o po pietų eisim į kaimą.

– Kelias nemažas, reikia skubėti, – šūkavo Jurgis. – O kaip tau pavyko?

Jis garsiai juokėsi, išgirdęs, kad naktį klydinėjau po miestelį ir nusiritau nuo akmens. Pasigyriau išmokęs plaukti ir kėliau į padanges Ventos grožį. Po pietų iškeliavom pasižadėję vėl užsukti, kai važiuosim į Kurtuvėnus Jurgio daiktų. Per miestelį lydėjo Barbikė, kurios akyse mačiau ašaras, kai bučiavosi su Jurgiu. Ji ir mane pabučiavo.

– Jautri mergelė, – pamaniau – taip greit prie mūs priprato ir pamilo.

Priėję Akmenės upę, išsimaudėm; bandžiau rodyti savo mokėjimą plaukioti, bet nepavyko: gilios vietos neaptikom, net upelio vidury vandens buvo tik iki bambos. Į Jurgio tėviškę atėjom jau saulei leidžiantis.

Sodos pradžioje Jurgis išsuko iš kelio, ir ėjom per daržus; pasisakė nenorįs, kad pamatytų kaimynai. Jo tėvo gyvenimas buvo beveik sodos vidury. Jurgis ėjo galvą nuleidęs, susimąstęs. Kai pro jaują įsukom į kiemą, pakėlė galvą, apsidairė ir tarė:

– Jau žinau, ką pasakysiu... Tik tu tylėk!

Kiemas buvo didelis, gražiai aptvertas. Viename šone – nemažas sodas, antrame – daržinė, arklidė ir kūtės; kiemo vidury – šulinys. Į trobą įėjom pro užpakalines duris. Iš priemenės į kairę buvo įtaisyta virtuvė, pro kurios atdaras duris pamačiau dar neseną moteriškę, besisukinėjančią prie krosnies. Jurgis jos nematė, pasuko į dešinę. Atsidūrėm didelėje švarioje stacijoje; pasieniais stovėjo ilgi suolai, vidury – apvalus stalas. Sienos buvo nukabinėtos „abrozdais" be rėmų; didžiausias vaizdavo peklą su raudonoje liepsnoje besiblaškančiais „griešnikais", aplink kuriuos triūsė juodi, raguoti ir uodegoti velniai su šakėmis. Į vidų pakylomis įėjo anoji moteriškė iš virtuvės ir, akis išplėtus, sužiūro į Jurgį.

– Mamute, – tarė šis prieidamas, – nenoriu būti vargamistra, eisiu į kunigus... Todėl ir grįžau namo.

– Vajem vaikel, tai naujiena, – suplojo delnais moteriškė, – kodėl taip staiga susimislijai? Juk dar per Velykas nenorėjai ir girdėti, kai tėvas priminė, o dabar pats ketini švento stono siekti.

– Durnas buvau... Dabar praregėjau, matau svieto pagedimą, visur marnastys, tuštybės. O tos mergos padlos tik vilioja į niecnatą, išganymo niekur. Vieno kunigo čystas gyvenimas, visi šėnavoja, rankas bučiuoja, – stebino mane Jurgis savo nepaprastu padorumu.

– Ką ir besakyti, sūneli, tikra tiesa, – pritarė motina, – tetušis kapeikos nepagailės, pats to trokšte trokšta. Kad Dievulis palaimins, gal ir išeisi mokslus... O kas čia su tavim, – atsisuko į mane, – kaip atvykot? Ar pėsti, ar kas pavėžėjo?

Paaiškinęs, kas aš toks, Jurgis papasakojo visą kelionę ir savo gyvenimą pas mus, nutylėdamas apie paną Teklę ir Baukų Barbikę. Iš jo kalbos aiškėjo, kad man stojant į gimnaziją ir jį apėmęs didelis noras

mokytis. Patenkinta motina nuskubėjo į virtuvę ruošti vakarienę, o Jurgis pasigyrė:

– O ką? Dabar ir tėvas manęs nemuš. Kad tik Kurtuvėnuose ko nesužinotų... Bet niekis: pasakysiu, kad primelavo iš pavydo.

Netrukus ant stalo atsirado apsčiai kaimiškų gėrybių.

– Tuoj ir tėvas su bernu ir mergoms grįš iš lauko, – kalbėjo prie mūs prisėdusi Jonaitienė, – jau antrą dieną kerta rugius... Į talką atėjo Kukunauzų du vyrai su Marcele ir Bartkienė su savo Klemu.

– Ar Marcelė dar neištekėjo? – paklausė Jurgis, – juk buvo susiuosčius su tuo Klemu, tuoj po Velykų ketino dėtis.

– Gal ir būtų tekėjusi, – atsiliepė motina, – bet tėvai neleidžia, sako palauksią geresnio... Ir tiesą sako. Ką tas Klemas? Ir pilno valako neturi... O Kukunauzai, kaip mes, ant dviejų valakų sėdi.

Visai sutemo. Iš kelionės pavargę, tėvo nesulaukę, nuėjom į daržinę gulti.

– Pamatysi rytoj Marcelę, – kalbėjo Jurgis, lipdamas kopėčiomis ant šieno, kurio beveik iki stogo buvo prikrauta kairioji daržinės pusė.

– Tai kaip? – paklausiau, – eisi į kunigus, ar taip sau melavai?

– Nežinau, kaip iš tikrųjų bus... Tuo tarpu pasišoviau, kad tėvas nemuštų, jei sužinos tą reikalą su Tekle. Mano tėvas drūtas ir piktas, labai nobažnas. Tikrai apkuls išgirdęs, jog drįsau išnevožioti klebono paną... Tik ir svajoja, kad eičiau į kunigus. O pinigų turi... Kita vertus, – kalbėjo žiovaudamas, – neblogai ir kunigui klojas, ypač klebonui: namas visko pilnas, bobos rankas bučiuoja, graži gaspadinė po šonu... Įsitaisyčiau tokią kaip Marcelė... Pats rytoj pamatysi. O ta Teklė – vieni niekai... Laiba kaip silkė, nei tau stuomens, nei liemens...

Dar kažką kalbėjo migdydamasis, bet nebesuvokiau, pats užmigau.

Kitą dieną praleidom kaime, laukuose. Čia viskas buvo įdomu, dar nematyta. Anksti atsikėlėm ir tuoj po pusryčių nuėjom su Jurgiu į Jonaičių lauką, kur keli vyrai, išsirikiavę po kits kito, kirto rugius, o moterys iš paskos rišo pėdus. Tėvo tuokart laukuose nebuvo. Jurgis parodė man Kukunauzaitę; ji rinko po Klemu. Tiesą sakė Jurgis: Marcelė buvo neregėto grožio mergaitė. Geltonos, blizgančios it auksas kasos vainiku pynėsi aplink galvą, neapdengtą skepetaite kaip kitų moterų. Nuo lankstymosi įšilusį veidą iki pat mėlynų akių dengė skaistus nuoraudis, švelniai pranykstąs kaktoje, nuo kurios ji laiks nuo laiko baltutėlių marškinių rankove braukė prakaito lašus. Kai išsitiesus laukė naujų pradalgių, stebėjau aukštą pusiau apnuogintą krūtinę, lygų lygiausį liemenį ir viso kūno nuostabų proporcingumą. Jai šypsantis, lygi baltų dantų eilė blizgėjo tarp raudonų lūpų, viršum kurių virpėjo tiesios no-

sies šnervikės. Ne veltui Klemas, kaskart papustęs dalgę, įsmeigdavo į ją akis. Jurgis taip pat ėmė sukinėtis aplink Marcelę, o kai pokaičiui visi susėdom pavėsyje, prisigretino prie jos, kalbino ir mėgino neva juokais apkabinti; ši nesidavė ir, tartum apsaugos ieškodama, griebė mane, prigląudė prie savęs, sunėrus rankas ant mano kaklo. Stiprus prakaito kvapas, toks nemalonus pas Stšigockaites, čia manęs neveikė, mielai pasilikau jos glėby. Kuždėjo į ausį apie Jurgio šiurkštumą, gyrė Klemą, teiravosi, ar man patinka kaime, ar sutikčiau čia pasilikti. Visi pavargę tylėjo. Kas gėrė vandenį iš atsinešto ąsuočio, kas ramiai gulėjo išsitiesęs žolėje. Nepatenkintas Jurgis atsistojo, įsirėmė rankas į šonus ir, žiūrėdamas į mus su Marcele, užtraukė nešvankią dainušką, vis kartodamas refreną:

Kukunauza šūdą graužia.

Pasitempiau ir delnais užspaudžiau Marcelės ausis; ji ant mano rankų uždėjo savas ir taip laikė; mėlynos akys spindėjo malonia šypsena.

Kitą rytą senis Jonaitis išvažiavo su manim į Kurtuvėnus sūnaus daiktų parsivežti. Jurgis paliko namie, ir daugiau jo niekuomet nebemačiau[1].

Motina apsidžiaugė dėl pargabentų metrikų ir pagyrė už tai, kad ne visus pinigus išleidau. Gavus iš Petruičio arklį su vežimuku, išsivežė mane į Šiaulius. Arkliui žingsniu einant į Bubių kalną, pratariau susimąstęs:

– Завтра решается судьба моя[2].

Lenkiškai tų žodžių pasakyti nemokėjau, nors motina ir reikalavo. Paskui, pasakodama apie aną mūsų kelionę į Šiaulius, vis tuos žodžius kartojo, bet ar juos suprato, nežinau. Šį kartą egzaminus išlaikiau visais penketukais, nors vasarą nebuvau ėmęs knygų į rankas. Buvau priimtas į Šiaulių gimnazijos pirmąją klasę.

Šiaulių gimnazija buvo atidaryta 1851 metų rugpjūčio mėnesio 30 dieną (visos čia datos – senojo stiliaus)[3]. Sumanymas steigti gimnaziją kilo Šiaulių pavieto bajorų tarpe dar 1838 metais. Tų bajorų marčelga (предводитель дворянства, lenk. „marszalek") Kovnackis 1838 m. lapkričio 28 d. atskirame rašte išdėstė aną bajorų sumanymą Vilniaus karo gubernatoriui bei Minsko, Gardino ir Baltstogės generalgubernatoriui

[1] 1925 metais sužinojau, kad Jurgis klebonauja Amerikoje.

[2] Rytoj spręsis mano likimas (*rus.*) (red. pastaba).

[3] Žr. К. Шпаковский, *Историческая записка о Шавельской гимназии*. Шавли, 1902 г.

kunigaikščiui Dolgorukiui, prašydamas jį išrūpinti imperatoriaus Mikalojaus I sutikimą įsteigti gimnaziją Šiauliuose. Tame rašte buvo pasakyta, kad bajorai, dvasininkija ir „drugije obščestva" (kitos bendruomenės) sutinka aukoti po 30 kapeikų nuo kiekvieno baudžiauninko, prašydami šitų aukų sumokėjimą išdėstyti trejiems metams. Kas buvo tie „drugije obščestva", nesunku suprasti: tai buvo turtingi miesčionys, pirkliai, stambių dirbtuvių savininkai, žodžiu, visi sluoksniai, išskyrus valstiečius. Turtingesnieji bajorai, kaip Rozen, Liven, Medem, Baranov, Platon, Zubov ir kiti, o buvo jų 22, sutiko aukoti gimnazijos statybai žymiai daugiau už kitus: Šiaulių žydų bendruomenė sudarė aktą, kuriuo įsipareigojo paaukoti šiam tikslui trisdešimt tūkstančių rublių, išdėstant mokėjimą penkiolikai metų, po du tūkstančius rublių kasmet. Be to, Šiaulių miesto gyventojai, vad. „obyvateliai", nutarė įgyti būsimajai gimnazijai neužstatytą sklypą по Шоссейной улице, называемой Гитарскою (vėliau Tilžės gatvė), tarp sklypų, kuriuos valdė Šimel Ovsejevič, Jan Narkevič ir Jan Jakševič, 30 sieksnių ilgumo ir 56 sieksnių „gilumo" nuo gatvės. Už sklypą suderėta apie 400 rublių, kuriems surinkti buvo surašytas aukojamasis lapas rusų, lenkų ir žydų kalbomis. Šiame lape „obyvateliai" rašėsi aukoją po pusantro rublio ir daugiau; pasirašytas sumas pasižadėjo sumokėti trijų metų laikotarpy. 1839 metų gale paaiškėjo, kiek bus surinkta pinigų gimnazijai statyti: pasižadėję bajorai turėjo 31 519 baudžiauninkų, taigi iš tų bajorų tikėtasi gauti 9455 rb. 70 kap.; dvasininkai turėjo 1641 baudžiauninką, taigi iš dvasiškių – 492 r. 30 kap.; iš žydų, sutikusių mokėti po 30 kap. nuo „galvos", tikėtasi gauti 1216 rb. 20 kap., nes tų „galvų" užsirašė 4054. Tokiu būdu iš viso tikėtasi 11 164 rb. 20 kap. Pridėjus prie tos sumos Šiaulių žydų bendruomenės pasižadėtus 30 000 rb., gaudavos 41 164 rb. 20 kap. asignacijomis, kas sidabru sudarė 19 761 rb. 36 su puse kapeikų. Taigi būsimosios Šiaulių gimnazijos statybai buvo užtikrinta apie 20 000 rb. Sidabru ir buvo įgytas sklypas.

Tačiau caro valdžia nesiryžo steigti naują gimnaziją, nors visoje Žemaitijoje buvo tik viena gimnazija Kražiuose, ir pasitenkino tuo, kad sutiko Kražių gimnaziją nukelti į Šiaulius. Tas valdžios sutikimas pasiliko Šiauliams be rezultatų: Kauno „obyvateliai" užbėgo už akių šiauliškiams, išderėję iš valdžios, kad Kražių gimnazija būtų nukelta į Kauną, kur taip pat nebuvo vidurinės mokyklos.

Tuo tarpu marčelga Kovnackis ir toliau rūpinosi, kad Šiauliuose būtų įsteigta gimnazija, juoba kad Žemaitija neteko ir vienintelės savo gimnazijos Kražiuose. Marčelga kreipėsi į stambų Rekijavos (netoli Šiaulių) dvarininką Karpį, siūlydamas jam pristatyti į miestą statybinę

medžiagą ir net apsiimti namą pastatyti. Karpis sutiko pastatyti gimnazijai pastatą iš eglinių rąstų iki 1842 metų birželio 1-os dienos už 25 000 rublių, bet netrukus atsisakė: nesitikėjo didesnio pelno. Po to gimnazijai statyti buvo sudarytas komitetas, į kurį įėjo kaip pirmininkas pats marčelga Kovnackis, teisėjas, burmistras, trys žinomi bajorai ir Šiaulių bajorų mokyklos vedėjas Jurkovskis. Šis komitetas sumanė statytis savo plytinę, bet 1844 metais Pašiaušės (netoli Bubių) dvarininkas Ignacy Witkievicz pasiūlė gimnazijos statybai panaudoti jo laukuose esančios bažnyčios plytas. Toji bažnyčia, Vilniaus Jono bažnyčios kopija, tik kiek mažesnė, buvo kitados pastatyta jėzuitų, bet jėzuitus išvijus iš Rusijos (taigi ir iš Lietuvos), liko viduje nebaigta. Naujas Šiaulių bajorų marčelga grafas Alexandre de Toulouse-Lautrec 1844 m. spalio 5 d. surašė su minėtu Vitkevičium sutartį, pagal kurią pastarasis apsiėmė iki 1845 m. balandžio 15 d. pristatyti į Šiaulius 500 000 plytų, gaudamas už kiekvieną pristatytą tūkstantį po 7 rublius išlaidoms padengti: bažnyčiai griauti, akmenskaldžiams samdyti, transportui apmokėti.

1844 m. lapkričio mėnesį Baltarusijos mokslo apygardos kuratorius, generolas adjutantas Ilja Gavrilovič Bibikov, minėto komiteto įprašytas, per švietimo ministrą prašė carą Mikalojų I leisti nukelti Svisločiaus[1] gimnaziją į Šiaulius, motyvuodamas savo raštą tuo, kad 1) Gardino gubernijoje yra trys gimnazijos – Baltstogėje, Gardine ir Svisločiuje, o Kauno gubernijoje tik viena; į Kauną atkėlus gimnaziją iš Kražių, visa Žemaitija liko be vidurinės mokyklos, nes buvusios gimnazijos Troškūnuose ir Kolainiuose seniai uždarytos; 2) dvarininkai atiduoda savo vaikus labiau į Svisločiaus gimnaziją negu į Gardino, nes Svisločiuje jie randa daugiau priemonių išsaugoti seną lenkišką dvasią; 3) turtingiausieji Žemaitijos dvarponiai leidžia savo vaikus į Mintaujos mokslo įstaigas, kur jie negali mokytis „в русском духе" (rusų dvasioje).

Po pusės metų, 1845 m. balandžio 10 d., minėtas kuratorius gavo švietimo ministro atsakymą, kad caras nerado galima kelti gimnaziją iš Svisločiaus į Šiaulius, priklausančius privačiam asmeniui (grafui Zubovui). Tada komitetas laikinai sustabdė gabenimą plytų iš Pašiaušės dvaro ir, aplenkdamas nevykusį kuratorių, kreipėsi betarpiškai į Vilniaus generalgubernatorių, tikėdamasis per jį sėkmingiau paveikti carą. Savo rašte komitetas, tarp kitko, nurodė, jog lenkams viešpataujant Žemaitijoje buvo penkios gimnazijos Kražiuose, Kolainiuose, Žemaičių

[1] Svisločiuje (Gardino gub.) gimnazija buvo įsteigta 1805 metais grafo Vincento Tiškevičiaus lėšomis ir buvo Vilniaus universiteto žinioje. Kai 1813 metais grafas emigravo, gimnazija perėjo Gardino mokesčių rūmų žinion, buvo suvalstybinta ir surusinta.

Kalvarijoje, Telšiuose ir Kėdainiuose, o dabar liko tik viena, Kaune, pačiame Žemaitijos pakrašty, todėl būtina esą steigti gimnaziją Šiauliuose, lenkų karališkame, o dabar caro mieste, kuris tik trumpą laiką yra buvęs grafo Zubovo nuosavybė; nors Katarina II buvo padovanojusi generalfeldcechmeisteriui kunigaikščiui Platonui Zubovui Šiaulių miestą, kuris tada buvo priskirtas prie Mintaujos gubernijos, bet 1795 metais tos pačios Katarinos II šis miestas buvo perkeltas į asmeninę imperatorių nuosavybę su visomis tokių miestų teisėmis, o Zubovas buvo kompensuotas Jurbarko seniūnija, vad. „starostvo", su visomis jai priklausančiomis žemėmis. Taip menkas provincijos komitetas atkreipė caro dėmesį į tai, kad jis nesiorientuoja savo pirmtakų įsakymuose! 1845 m. rugsėjo 11 d. komitetui buvo pranešta „aukščiausioji valia" perkelti iš Svisločiaus gimnaziją į Šiaulių miestą, o bajorų mokyklą iš Šiaulių miesto nukelti į Svisločių. Po septynių metų vilkinimo šiauliškiai gavo leidimą įsisteigti gimnaziją.

Vėl imta gabenti plytas į Šiaulius, o gimnazijos namas pradėtas statyti tų pačių (1845) metų rudenį. Statyba truko beveik penkerius metus: 1850-ųjų metų vasarą namas buvo pastatytas, rugpjūčio 19 dieną perduotas bajorų mokyklos vedėjui Jurkovskiui. Kaip matyti iš namo priėmimo akto, gimnazijos užimamas sklypas nebuvo aptvertas; be gimnazijos namo nebuvo jokio kito pastato – nei sandėlio, nei malkinės. Penkerius metus trukusi gimnazijos statyba kaštavo keturiasdešimt keturius tūkstančius du šimtai šešiasdešimt keturius rublius ir 7 su puse kapeikų (aukų surinkta 20 212 rb. 38 kap., iš valstybės iždo gauta 20 391 rb. 96 kap.); trūkusius 3659 rb. 73 su puse kapeikų paskolino marčelga grafas Toulouse-Lautrec, kuriam ši paskola buvo iždo grąžinta 1854 metais. Buvęs bajorų mokyklos (dabar nukeltos į Svisločių) dviejų aukštų mūrinis namas, dar 1843 metais tos mokyklos įsigytas iš bajorės Malvinos Lukoševičienės už septynius tūkstančius rublių, dabar atiteko gimnazijai. Šiuose namuose „по большой Тюремной улице" (didžiojoje Kalėjimo gatvėje) turėjo gyventi gimnazijos inspektorius ir bedeliai.

Kol į Šiaulius dar nebuvo atsikraustęs Svisločiaus gimnazija, naujai pastatytuose rūmuose 1850/51 mokslo metais veikė Jurkovskio vedama bajorų mokykla. Svisločiaus gimnazijos direktorius užklausė Jurkovskį, ar nebūtų galima pasikeisti mokyklų inventorium, kad nereikėtų to inventoriaus vežiotis. Iš Jurkovskio atsakymo matyti, koks kuklus buvo tos bajorų švietimo įstaigos inventorius; jis susidėjo iš 1) 449 knygų, 2) iš apipuvusių suolų penkioms klasėms, 3) šešių spintų ir dviejų stalų kontorkų. Daugiau nieko. Nei baldų, nei kabinetų, nei mokslo priemo-

nių bajorų mokykla neturėjo. Po tokio atsakymo Svisločiaus gimnazijos direktorius nutarė visą savo mokyklos inventorių gabentis į Šiaulius. Buvo gautas Vilniaus kuratoriaus raštas (1851 m. geg. mėn.), kuriuo įsakoma: 1) gimnazijos turto pervežimą iš Svisločiaus į Šiaulius pradėti tų metų liepos 1 dieną, prailginus dėl tos priežasties atostogas iki rugsėjo 1 d., 2) Svisločiaus gimnazijos direktorių, filosofijos daktarą Nikolajų Vasilkevičių Čašnikovą skirti Šiaulių gimnazijos direktorium, 3) mažiau tinkamus gimnazijos baldus palikti vietoje, labiau tinkamus nugabenti į Šiaulius, o netinkamus parduoti vietoje, 4) Svisločiaus gimnazijos bylas ir archyvą vežtis į Šiaulius tik ketverių paskutiniųjų metų, 5) iš gimnazijos knygyno gabenti į Šiaulius tik naudingesnes knygas, mažiau reikalingas palikti iš Šiaulių atsikraustančiai bajorų mokyklai, o nereikalingas niekatrajai mokyklai parduoti vietoje (į Šiaulius buvo atgabenta 2000 knygų, kitos 2711 knygų paliktos Svisločiuje, nes neatsirado joms pirkėjų). Liepos ir rugpjūčio mėnesiais buvo atliktas inventoriaus pervežimas keturiais arklių transportais už 384 rb. 38 kap. (apie 400 km).

Po trylikos metų didelių pastangų įvyko 1851 m. rugpjūčio mėn. 30 d. Šiaulių gimnazijos atidarymas. Taip atsirado Žemaitijoje vienintelė gimnazija, bajorų sumanyta, bajorų pastatydinta, bajorų vaikams mokytis skirta. Direktorius Čašnikovas pranešė kuratoriui Bibikovui apie gimnazijos atidarymą atskiru raštu, kuriame pilna bjauraus veidmainiavimo ir šuniško palugnumo. Jis, pvz., rašo: „Jeigu jūsų aukštai prakilnybei patiktų suteikti maloningą pritarimą mano minčiai, drįsčiau nusižeminusiai prašyti, kad teiktumėtės įsakyti laikyti rugpjūčio trisdešimtąją gimnazijos atidarymo diena..."[1] Taip pat tenka abejoti, kad būtų atliktos labai iškilmingos pamaldos cerkvėje, kaip tame rašte giriasi direktorius, nes rusų tautybės mokytojų buvo tik penki iš devyniolikos (14 buvo lenkų katalikų), o pravoslavų mokinių, sprendžiant iš pirmųjų dešimties metų abiturientų sąrašo, tik keletas. Per tuos dešimt metų (1851–1861) gimnaziją baigė 195 abiturientai (175 katalikai, 9 pravoslavai, 6 liuteronai, 5 žydų tikybos). Tuo pačiu laikotarpiu (1851–1861) Šiaulių gimnaziją baigė tik trys valstiečiai; tatai parodo anuometinės gimnazijos luominį veidą.

Motina apgyvendino mane mokinių bendrabutyje, kurį laikė pani Lowmiańska na ulicy Posadnej (žemaitiško pavadinimo ta gatvė neturėjo, ir atvažiavę į turgų kaimiečiai vadino ją „Posadna"). Ano meto mokinių bendrabučiai Šiauliuose buvo ypatingos įstaigos. Kokia nors „ponia" paduodavo gimnazijos direktoriui prašymą, kad leistų laikyti

[1] 1901 m. rugpjūčio 30 d. buvo iškilmingai atšvęstas gimnazijos gyvavimo 50 metų jubiliejus, 1926 m. – 75 metų sukaktis.

mokinius. Į nurodytą vietą ateidavo komisija iš gimnazijos inspektoriaus, gydytojo ir bedelio. Radus butą tinkamą, komisija nustatydavo mokinių skaičių, koks galėjo tilpti šiame bendrabutyje, ir pranešdavo šeimininkei, kas jos bute bus „staršoj" (arba „staršij"). Toks vyresnysis buvo parenkamas iš paskutiniųjų klasių mokinių; turėjo būti pažangus moksle, pavyzdingo elgesio ir joks „volnodumec" (laisvamanis); už savo darbą buvo šeimininkės išlaikomas nemokamai. Staršij žiūrėjo bendrabutyje gyvenančių mokinių ir vedė vad. „kvartirnyj žurnal" (bendrabučio dienyną); į tą žurnalą privalėjo kasdien vakare įrašyti, kada, kur ir kokiu reikalu buvo mokinys išėjęs į miestą, kada grįžo, kuo nusikalto, kaip buvo nubaustas ir pan. Kiekvieną vakarą atsilankęs bedelis tikrino žurnalą, apklausinėjo mokinius, žiūrėjo, kad jų atsakymai sutaptų su žurnale įrašytomis žiniomis, ir pats jame pasirašydavo. Rečiau užsukdavo klasės auklėtojai ir dar rečiau inspektorius. Mokestis už butą ir išlaikymą nebuvo griežtai nustatytas: šeimininkė laisvai susiderėdavo su mokinio tėvais, iš turtingesnių imdama brangiau (iki 10 rb. per mėnesį) ir įsipareigodama padėti vaiką į geresnį kambarį, pastatyti lovą ne prie lango ir kt. Žemiausia kaina už išlaikymą buvo penki rubliai. Motina ir penkių rublių negalėjo sumokėti kas mėnesį, todėl pasisiūlė Lovmianskienei statyti tam tikrą kiekį malkų ir miltų. Iš kur ji tas malkas ir miltus ėmė, tada nežinojau ir, tiesą pasakius, tuo nesidomėjau. Tik paskui, jau studentaudamas, girdėjau apie dideles vagystes, vykusias grafo Pliaterio miškuose ir malūnuose: vogta pigiai galima buvo įsigyti ir pristatyti. Porą metų gyvenau Lovmianskienės bendrabutyje, užimdamas, žinoma, blogiausią kambarį ir menkiausią jame vietą. Geresnius bendrabučius laikė Dobužinskienė, Mošinskienė ir kt.; menkesnius už Lovmianskienės – pani Dowiatowa, Jakstyrowa, Kerbedziowa ir kt.

Menkos Lovmianskienės buto patalpos po Stšigockių ir Rimantienės landynių atrodė nepaprastai ištaigingos: sienos išklijuotos margais popieriais, grindys neseniai dažytos, lubos išbaldytos. Įėjęs iš kiemo į mažytį, žemutį priebutį be grindų patekdavai į siaurą, trumpą koridoriuką, iš kurio durys po kairę vedė į tamsią virtuvėlę, o po dešinę – į „stacijas". Pirmoje stacijoje su vienu langu į kiemą stovėjo ilgas stalas, cerata dengtas, su pakištomis po juo kėdėmis; valgant arba dirbant pamokas prie jo, kai kėdės būdavo ištrauktos ir aplink sėdėjo keliolika mokinių, praeiti pro tą stalą niekas negalėjo: toks siaurutis buvo kambarys. Toje siauroje stacijoje buvo ketverios durys: dvejos iš dešinės – į du mažyčius kambariukus, kurių viename gyveno mūsų staršij Keiris Stepan (Smetonos laikais – inžinierius Steponas Kairys) ir jo draugas Brazaitis Pavel (vė-

liau Povilas Brazaitis, smetoniškas teisingumo viceministras), abu VII kl. mokiniai. Antrame kambariuke gyveno V kl. mokinys Lengvievič Michail, hipnotizmo mėgėjas, visados susirūpinęs tinkamu mediumu, ir Sokolovskij Ksaverij, irgi V kl. mokinys. Pro tos pačios stacijos duris į kairę patekdavai į tamsų koridoriuką; jo gale durelės vedė į šeimininkės Lovmianskienės kambarį; čia ji gyveno su savo dukterim Elena, mergaičių pensijos mokine, paskui ištekėjusia už Jono Barono, smetoniško Švietimo ministerijos tarėjo. Šio koridoriuko dešinėje pusėje buvo įėjimas į patalpą, užimamą dviejų V kl. mokinių: šeimininkės sūnaus (Lovmianskij Vladislav) ir jo draugo (Čurlis Jurij, vėliau inž. Jurgis Čiurlys, smetoniškas siaurųjų geležinkelių direktorius). Vladas Lovmianskis prieš Didįjį karą buvo gydytoju Vilniuje, vedė pianistę Stanek, per karą mobilizuotas, ir susidegino apsipylęs benzinu. Pro ketvirtas tos pačios stacijos duris įeidavai į nedidelį, visiškai užstatytą trimis lovomis pereinamąjį kambariuką, kur gyvenom trise: Lubickij Franc, vėliau smetoniškas pulkininkas (dalyvavo spaudoje pseudonimu Presas), baltarusis Poniatovskij Josif ir aš – visi I klasės mokiniai. To mūsų kambariuko plona lentelių pertvara, apklijuota margais popieriais, skyrė nuo nedidelės patalpos, kur labai susikimšę gyveno keturi mokiniai: Butovt Josif (vėliau Juozas Butautas, gydytojas), Kociello Anton (pagarsėjęs kaip klebonas Antanas Katelė), Benediktovič Teodor (baigęs keturias klases, stojo į Kauno kunigų seminariją, 1923 metais Šančių klebonas, lenkomanas) ir baltarusis Kondrat Ivan, Poniatovskio giminaitis. Minėti Butautas ir Katelė buvo penktoje klasėje, Benediktavičius – ketvirtoje ir Kondratas – pirmoje. Taigi tų metų rudenį Lovmianskienės bendrabutyje gyveno 13 mokinių: 2 septintokai, 6 penktokai, 1 ketvirtokas ir 4 pirmokai. Nors visi mokiniai, išskyrus Poniatovskį ir Kondratą, buvo žemaičiai, tačiau nė vienas jų niekuomet nekalbėjo nei lietuviškai, nei lenkiškai (tų kalbų, be abejonės, mokėjo iš namų), visi kalbėjo tik rusiškai: taip lengvai prigijo tame kampelyje caro varomoji rusinimo politika. Niekam iš mūsų mažųjų ir į galvą neatėjo, kad galėjo būti kitaip, ypač kad girdėjom vyresniuosius kalbant tarp savęs tik rusiškai.

Visi bendrabučio mokiniai buvo susiskirstę grupėmis ir kiekviena tokia grupė gyveno savo atskiru gyvenimu. Kairys ir Brazaitis laikėsi visai nuošaliai nuo kitų, kalbėjosi tik savo tarpe, nekreipė jokio dėmesio į žemesniųjų klasių mokinius. Brazaitis net mūsų pavardžių nežinojo, ir per porą metų į mane bent nė karto nėra pažiūrėjęs. Kairys, nors kaip staršij ir žinojo mūsų pavardes, bet per pirmuosius metus manęs, pvz., nė karto neužkalbino o antraisiais metais tik vieną kartą prabilo, klausdamas, kodėl negrąžinu jo man duotų knygučių (Korolenko

ir Tolstojaus apysakų, kurių gimnazijos knygyne nebuvo ir kurias Kairys, nė žodžio nesakydamas, pakišdavo, atsinešęs iš slaptos gimnazistų bibliotekėlės). Gal būti nesąmoningai, bet Kairys su Brazaičiu tvirtai laikėsi Tacito patarimo: „Major e longinquo reverentia"[1].

Čiurlys draugavo su Lovmianskiu ir Butautu. Lengvevičius, pasinėręs į hipnotizmą, šalinosi visų ir išeidavo iš savo kambario tik tais atvejais, kai atsirasdavo tinkamas mediumas ir buvo proga pademonstruoti hipnotizavimą. Sokolovskis ir Katelė nepritapo prie kitų penktos klasės mokinių ir gyveno užsidarę. Benediktavičius bandė šlietis prie Butauto, o mes, pirmokai, sudarėm savo kompaniją, su savo interesais ir pramogomis, kurių tarpe pirmą vietą užėmė „vypilivanije (pjaustymas) s lobzikom": plonyčio pjūkliuko pagalba pjaustėm faneroje įvairius raižinius, rėmelius, dėžutes, rašalines ir kt.; pjūkliuko galai buvo įsprausti į vad. „lobziką". Visą laisvą laiką sėdėjom susikūprinę prie lobziko, vienas kitas net pamokas užmesdavo, pjaustymo aistros pagautas.

Mokinių pasiskirstymas grupėmis reiškėsi visuose Šiaulių bendrabučiuose. Be šito pasiskirstymo, pagrįsto berniukų amžiumi ir einamomis klasėmis, buvo ir eilė kitokių: luominių, turtingumo, gabumų... Tiesa, Lovmianskis kažkodėl mane išskyrė iš kitų mažiukų tarpo: įsileisdavo į savo kambarį, o temstant, kol šeimininkė dar neužžibindavo lempos, pasiguldydavo į savo lovą, kuteno ir žaidė. Bet sužinojęs, kad man iš visų skaitytų knygų labiausiai patiko „Битва русских с кабардинцами"[2], ėmė niekinti ir varyti iš savo kambario. Visai atsisuko nuo manęs po šitokio atsitikimo. Kartą gražų žiemos popietį išėjom pasivaikščioti už miesto, Žaliūkų link. Paklausė, ką aš dariau vasarą. Pasigyriau dirbęs pas Zažeckį, gaudamas po kapeiką už raštelio kvito parašymą akmenskaldžiams. Lovmianskis paniekinamai iškraipė lūpas, daugiau nebekalbėjo, o grįžęs namo visiems prie vakarienės pasakė, kad vienas bendrabučio gyventojas esąs „sborščik podatiej" (duoklių rinkėjas). Supratau, ką jis turi galvoj, visas išraudonavau. Toliau jis pasakojo apie mano vasaros darbą, kuriuo iki šiol didžiavaus, o dabar pradėjau gėdintis. Pavadinimas „sborščik podatiej" prigijo ir, kaip anuomet „niabudu", lydėjo mane, kol gyvenau pas Lovmianskienę. Ano meto mokiniai šlykštėjosi bet kokiu protiniu ar fiziniu darbu, jei jis nelietė mokymąsi ar mokymą kitų, juo labiau, jei tas darbas buvo atlyginamas.

Mūsų bendrabučio kieme mažame namelyje gyveno rusė Albova ir laikė keletą rusų mokinių. Su tais rusų tautybės mokiniais nesutikda-

[1] Šiais žodžiais istorikas Tacitas nori pasakyti, jog juo mažiau bendraujama su žmonėmis, juo daugiau pagarbos įsigyjama (*lot.*).

[2] „Rusų kova su kabardinais" (*rus.*) (red. pastaba).

vom, kieme dažnai vykdavo muštynės, kurių metu grupinis pasiskirstymas pasimiršdavo, ir mažieji padėdavo vyresniesiems; šie užstodavo mus, kai užpuldavo priešai. Tik Kairys ir Brazaitis tose muštynėse nedalyvavo. Kartą buvo užpultas Katelė, kai grįždamas iš išvietės ėjo per kiemą. Vienas Albovos gyventojas drožė jam kumščiu į žandą, Katelė grįžo sukruvintas, išspjovė porą dantų ir kelias dienas vaikščiojo skepeta apsirišęs galvą. Po to eidavom į išvietę kompanijomis, apsiginklavę pagaliais ir laikydami kišenėse akmenis. Įvykdavo peštynių ir dėl naudojimosi kiemu, kur žaidėm „v gorodki"[1], palantą ar sviediniu.

Nors gyvenom pasiskirstę grupuotėmis, tačiau buvo vienas dalykas, kuris visus mus vienijo. Tai buvo neapykanta mokytojams rusintojams. Viešai niekas nedrįso pasakyti ką nors gera apie mokytojus: toks nesusilauktų pritarimo, būtų negailestingai pajuoktas ir pravardžiuojamas: podliza, podchalimu, sikofantu (šnipu) ir pan. O mūsų neprietelius, skirtingo amžiaus ir tarnybos laipsnio mokytojus, vienijo valdžios nustatyta rusinimo politika: niekas iš jų nedrįsdavo nukrypti nuo tos linijos. Ne rusų tautybės mokytojai (Franken, Koch, Zeeman, Greiman) šiuo atžvilgiu ne tik neatsilikdavo nuo rusų (Rubcov, Archangelskij, Špakovskij, Dolotskij ir kt.), bet dažnai pralenkdavo juos, stengdamiesi pademonstruoti ypatingą lojalumą carui. Taip vokietis Frankenas, kurio tikras vardas buvo Gotlib, vadino save Vladimir Bogdanovič ir cerkvėje žegnojosi uoliau už kitą mokytoją pravoslavą. Tik vienas prancūzų kalbos mokytojas, norvegas Andersen, ryškiai skyrėsi nuo visų kitų: cerkvėje nesižegnojo, popo pakišto kryžiaus bučiuoti nėjo, rusinimu neužsiėmė; gyveno užsidaręs ir vietos inteligentų klubo nelankė, parašė ir išspausdino gerą prancūzų kalbos vadovėlį.

Mūsų neapykanta mokytojams aiškiais veiksmais nesireiškė. O buvo laikai, kada Šiaulių gimnazistai iškirsdavo savo auklėtojams nemalonių šposų. Žiemos vakarais, kada šeimininkė lempos dar neužžibindavo, gulėdamas lovoje Lovmianskis pasakojo aplink jį susimetusiems savo draugės nariams (mažiukai smalsiai klausėsi iš pakampių), kaip kitados tekdavo mokytojams nukentėti nuo savo auklėtinių.

Buvęs anuomet toks mokytojas futliaras (Gotšalk), kurio visi judesiai vykdavę stačiais kampais: įėjęs į klasę, slinkdavo prie katedros ne skersai klasę, bet palei sieną, ir, priėjęs liniją, kurią stačiu kampu kirto katedros linija, truputį stabtelėjęs, darydavo staigų 90° kampu posūkį ir pakildavo į katedrą; užkopęs stabtelėdavo, paskui atsisukdavo tiesiai prieš stovinčius mokinius, atsisėsdavo ir 90° kampu pakelta ranka

[1] „miestučius" (*rus.*) (red. pastaba).

duodavo ženklą mokiniams sėstis. Į gimnaziją visuomet ateidavo pirmas, dar Mikulskiui (šveicoriui) nepatampius savo varpo, pakabinto viršum gimnazijos stogo. Pakilęs laiptais į antrą aukštą, kur čia pat buvo įtaisytos kabyklės mokytojų drabužiams, pirmoje nuo laiptų vietoje pakabindavo apsiaustą ir, nusimovęs kaliošus (juos nešiojo bet kokiu oru), darydavo 90° kampu pasisukimą ir žengdavo į mokytojų kambarį (visus jo judesius demonstravo Lovmianskis, pašokęs nuo lovos). Išeidamas namo, pirma apsivilkdavo apsiaustą, paskui, nejudindamas iš vietos kaliošų, kišdavo į juos kojas ir po to darydavo staigų pasisukimą į kairę, kur čia pat prasidėdavo laiptai žemyn. Gimnazistai nepakęsdavo jo labiau už kitus mokytojus: buvęs žiaurus ir uolus rusintojas. Kartą po pamokų šis Gotšalkas (iš gimnazijos visuomet išeidavo paskutinis), užsimetęs apsiaustą ir sukišęs kojas į iš vietos nepajudintus kaliošus, padarė savo įprastą staigų pasisukimą, ketindamas dešinę koją pastatyti ant antrojo žemyn laiptelio. Jam tatai nepavyko: batai išsinėrė iš kaliošų, ir jis stačia galva nugriuvo laiptais žemyn. Mat mokiniai, pridabojė, kada Mikulskio nebuvo prie kabyklų, prikalė futliaro kaliošus vinimis prie grindų. Kol Gotšalkas atsipeikėjo ir kol į jo sukeltą triukšmą atbėgo Mikulskis, tie drąsuoliai, iš namų atsineštomis žnyplėmis, ištraukė vinis ir pabėgo. Tardymo nebuvo, nes nebuvo nustatytas argumentum delicti[1].

Buvęs ir kitas mokytojas futliaras, toks išplikęs, kad nė vieno plaukelio ant galvos neturėjo. Tas, tiesiai atsisėdęs katedroje, tarytum būtų pagalį prarijęs, vienam akimirksniui visiškai sustingdavo, tik plačiai išskėstomis akimis, galvos nejudindamas, apžvelgdavo klasę iš dešinės į kairę. Po to dešinės delnu perbraukdavo sau per veidą ir plikę, pradėdamas tą judesį nuo smakro viršun, per plikę iki pat sprando; rankos nuo sprando neatitraukdamas, braukdavo atgal per plikę, veidą iki pat smakro apačios. Paskum, kiek nusilenkęs, akis įbedęs į dar neatskleistą žurnalą ir išsišiepęs tiek plačiai, jog pro tamsius ūsus matėsi dvi pageltusių dantų eilės (buvo panašus į urzgiantį šunį), įkišdavo abi rankas tarp kojų ir keliskart smarkiai patrindavo delnus vieną į kitą; po to papurtindavo, tartum sušalęs, galvą į šonus, vėl išsitiesdavo ir atskleisdavo pagaliau žurnalą. Visi tie judesiai, kartojami punktualiai prieš kiekvieną pamoką – ir žiemą, ir šiltu laiku, tiek įkyrėjo mokiniams, jog sumanė šitą futliarą pamokyti. Įėjimas į vieną klasę pirmame aukšte buvo iš tamsaus koridoriaus. Kartą tos klasės mokiniai gausiai ištepė suodžiais durų rankeną, ir mokytojas, atidarydamas duris, išsijuodino

[1] nusikaltimo įrodymas (*lot.*).

dešinę, kuria paskui savo papratimu ėmė trinti veidą ir plikę, iš apačios į viršų ir atgal. Kai po visų judesių išsitiesė ir griebėsi žurnalo, visa klasė ėmė kvatoti.

– Молчать![1] – suriko futliaras, vartydamas akių baltymus.

Mokiniai dar labiau juokėsi, pradėjo švilpti, trypti kojomis, uliuliuoti. Futliaras pagriebė žurnalą ir nubėgo pas direktorių skųstis. Tas irgi prasijuokė, nusivedė vargšą prie veidrodžio ir nieko nepešusį grąžino į klasę. Mokiniai jau buvo nublizginę durų rankeną, ir tardymo nebuvo: ir šiuo atveju nesurasta argumentum delicti. Vis dėlto mokiniams nepavyko atpratinti futliarą nuo anų judesių; tik prieš braukdamas veidą ir plikę, kruopščiai apžiūrinėjo dešinės delną. Taigi prie įprastų judesių prisidėjo dar vienas – rankos apžiūrinėjimas.

Lovmianskis mokėjo vaizdžiai pasakoti, išryškindamas visas smulkmenas, kartais net judesius pamėgdžiodamas. Kaip anuomet Kokštą, taip dabar buvau įsimylėjęs Lovmianskį, tik anas patraukdavo savo fiziniu grožiu, o šis – sielos privalumais. Ypač sužavėjo mus per vieną gimnazijos šventę, kada melodingu balsu deklamavo „Огородник" (daržininkas):

Не гулял с кистенем я в дремучем лесу,
Не лежал я во рву в непроглядную ночь:
Я свой век загубил за девицу красу,
За девицу красу, за дворянскую дочь...[2]

Pamenu dar vieną Lovmianskio papasakotą mokinių išdaigą, žiauresnę už minėtąsias. Vienas labai uolus klasės auklėtojas, kurį mokiniai pravardžiuodavo „Šliapa", buvo pamėgęs naktimis slankioti palei bendrabučius. Kur pastebėjęs pro langines šviesos juostelę, pakylomis ėjo arčiau ir pro plyšį stebėjo, ką mokiniai daro. Keliskart užkluptas prispaudęs nosį prie languinės plyšio, nė kiek nesumišo ir aiškinosi maždaug taip:

– Смотрю, хорошо ли закрываются ставни[3].

Kartą buvo gautas kuratoriaus įsakymas sekti, kad mokiniai neskaitytų Černyševskio, Pisarevo ir kitų pažangiųjų rašytojų veikalų, pavadintų aplinkraštyje „развращение"[4]. Pareigus auklėtojas, sužinojęs iš

[1] Tylėti! (*rus.*)

[2] Aš nėjau su lazda per slaptingąją girią,
Negulėjau griovy aš tamsiojoj nakty,
Pražudžiau aš gyvenimą dėl grožio merginos,
Dėl gražiosios mergelės, dėl pono dukters... (*rus.*) (red. pastaba)

[3] Žiūriu, ar gerai užsidaro languinės (*rus.*).

[4] „demoralizuojantieji" (*rus.*).

sikofantų, kad vieno bendrabučio mokiniai vis dėlto panašius veikalus naktimis skaito, pasiryžo sučiupti nusikaltėlius ir tuo pasižymėti vyresnybės akyse, o gal ir ordiną užsitarnauti[1].

Buvo vėlybas ruduo. Nors nelabai tešalo, bet prisnigo nemaža, ir sniegas laikėsi. Vieną rytą, dar tamsoje, keli iš anksto susitarę mokiniai iškasė kieme prie pat lango plačią ir gilią duobę; žemę nugabeno į kiemo kampą, o duobę uždėjo lentomis ir užbarstė sniegu. Tos pačios dienos vėlų vakarą, visiems sumigus, ištempė iš išvietės dėžę ir visa, kas joje buvo, suvertė į duobę. Po to lentas pritaikė taip, kad kam nors ant jų atsistojus, lengvai ir staigiai palinkdavo, ir kiekvienas sunkumas turėjo nugrimzti į duobę. Užbarstę lentas sniegu ir pravėrę kiek langines, kad šviesos juosta būtų iš toli matyti, mokiniai suėjo į kambarį; pastatė lempą ant stalo prie lango ir ėmė laukti. Apie vidurnaktį išgirdo už lango bildesį ir keiksmą: „А, чорт... Сволочи, мерзавцы..."[2] Po valandėlės, kai vėl įsiviešpatavo nakties ramybė, mokiniai patylomis išėjo į kiemą, rado pritrypta ir priteršta aplink duobę; lentas nunešė į pašiūrę, ta pačia žeme, kurią rytą buvo iškasę, gražiai užlygino duobę ir užbarstė sniegu. Laimei, pradėjo snigti, ir jokių pėdsakų kieme neliko. Anksti rytą, dar neišaušus, Mikulskio lydimas Šliapa atėjo į bendrabutį ištirti reikalą. Mokiniai vos pradėjo keltis. Išsikvietęs „staršojų", nužygiavo prie ano lango ir liepė Mikulskiui atkasti sniegą. Jokios duobės nerado. Tada Šliapa apsidairė po kiemą ir įsakė kasti po antru langu (daugiau langų į kiemą nebuvo). Ir ten, aišku, nieko nerado. Taip jie ir iššygiavo

[1] Caro valdininkai nesidrovėjo griebtis įvairių šunysčių, kad pakiltų tarnyboje ar įsigytų ordiną. Baigęs universitetą, buvau paskirtas į gimnaziją, kur direktorius buvo toks ordinų medžiotojas: neaukšta, labai stora, senyva žmogysta, su saldžia šypsena veide ir ant dešiniojo peties palinkusia galvute, papuošta lopetos pavidalo barzda. Mėgiamiausia jo povyza – laikyti sunertas rankas ant išsikišusio pilvo ir dideliais pirštais greitai sukti malūnėlį. Pertraukos metu priėjo prie manęs ir, saldžiai šypsodamasis, paklausė „kada". Nesulaukęs atsakymo (nesupratau, ką turėtų reikšti tas „kada"), ramiai pasisuko ir nuėjo. Kitą dieną vėl, sukdamas malūnėlį, paklausė „kada?" ir, kiek lukterėjęs, nusisuko. Kai ir trečią kartą užintrigavo mane tokiu keistu klausimu, paprašiau aiškiau pasakyti, ko nori. Tada storulis, palengvėle atsukdamas besišypsantį veidą nuo dešiniojo peties į kairįjį, tarė: „Когда приобщитесь к лону православной церкви?" (reiškia: „kada pereisiu į pravoslaviją?"). Atsakiau, kad apie tai dar negalvoju. Jis saldžiu balseliu pastebėjo: „Pagalvokit, pagalvokit, kitaip karjeros nepadarysit". Papasakojau draugams mokytojams apie storulio pasiūlymą. Linksmai nusikvatojo, o vienas paaiškino, kad jis tikisi ordino, jei pavyks mane paversti pravoslavu; prieš keletą metų jo įkalbėtas 5-os klasės mokinys žydas apsikrikštijo, vyresnybė pakėlė jį į direktorius, o ministras apdovanojo ordinu. Atsikračiau šventeivos, pasakęs, kad žmona, labai arši katalikė, ir girdėti nenori apie tikybos keitimą.

[2] „A, velnias, niekšai, bjaurybės!" (*rus.*)

nieko nepešę. Tardymo nebuvo, tik Šliapa visą savaitę dvokė. Tačiau jis ir toliau slankiojo naktimis; liovėsi tik tada, kai mokinių įprašyti keli stiprūs „švedai" naktį užpuolė jį iš užpakalio, užkimšo burną, per galvą užvožė didelį maišą, kurio galus surišo žemiau kelių, ir, pagaliais smarkiai apkūlę, surištą įmetė į griovį. Kas, kada ir kaip jį išlaisvino iš maišo, Lovmianskis nesakė; gal ir pats nebuvo girdėjęs. Po to Šliapą iškėlė iš Šiaulių į kitą gimnaziją.

Tokiais ir panašiais pasakojimais neturiu pagrindo netikėti, o tada visi mes, mažiukai, šventai tikėjom ir džiaugėmės, kad mūsų neprieteliai, cariniai mokytojai rusintojai, anuomet skaudžiai nukentėdavo. Mano laikais tokių rimtesnių išdaigų jau nebuvo, o jei ir buvo kokios, tai, palyginti su anomis, visai nekaltos: nupjaudavom mokytojų užpakalinius guzikus, prikišdavom nešvarumų į apsiaustų kišenes, įtvirtindavom lūžusią plunksną kėdėje ant katedros ir buvom patenkinti, kai neapdairus mokytojas atsisėdęs staiga pašokdavo nuo kėdės ir plūsdamas traukė atsakomybėm nekaltus dežurus.

Pirmomis gimnazijos lankymo dienomis mane stebino mandagus mokytojų kreipimasis į mus, mažiukus, sakant visiems „vy", ir ypač patys mundiruoti mokytojai su auksiniais antpečiais. Vienas jų Dimitrij Ivanovič Archangelskij buvo mūsų klasės auklėtojas: nebejaunas, plika galva žmogus, su ilga barzda ir juodais akiniais, kurie jam buvo reikalingi vienos akies baltymui pridengti. Jį pravardžiuodavo Ciklopu, vienaakio mitinio milžino vardu. Iš pradžių maniau jį pro tuos tamsius akinius nieko nematant, bet netrukus skaudžiai apsivyliau: kartą per lotynų kalbos pamoką pašaukė mane versti užduotąjį straipsnį. Atsikėliau suole (jis prie katedros nekviesdavo) ir, nesusigraibydamas tekste, ėmiau žiūrėti į gulintį ant suolo popieriuką su rusišku vertimu. Žinojau, jog tatai draudžiama, bet buvau tikras, kad neregys mokytojas nepastebės, juoba kad sėdėjau paskutiniame suole. Man taip žiūrint pro šalį rankose laikomos knygos, pasigirdo rūstus Ciklopo balsas:

– Вы там в приходской школе научились жульничать у всяких бродяг. Думаете, что и здесь сойдет... Садитесь![1]

Tai pasakęs, įrašė į žurnalą didelį kuolą. Skaudu pasidarė ne tiek dėl to kuolo, kurį užsitarnavau, kiek todėl, kad anų metų draugus – Kuokštą, Borovskį, Danijelius ir kitus – kurie man kitados buvo brangūs, o vienas kitas jų atrodė didvyriu, – Ciklopas taip išniekino. Iš šito jo pasakymo pasidariau išvadą, jog ir aš esu „brodiaga"[2], kurį iš malonės

[1] Jūs ten pradedamojoj mokykloj išmokot iš visokių valkatų sukčiauti ir manot, kad ir čia bus gerai. Sėskit! (*rus.*)

[2] „valkata" (*rus.*).

laiko ponų mokykloje. Šita Archangelskio pastaba, kurioje atsispindėjo luominis vaikų paskirstymas, paveikė taip, jog ilgainiui pradėjau manyti, kad gimnazistai esą kažkas geresnio už pradžios mokyklos vaikus, ir pradėjęs niekinti savo buvusias draugus (žr. susitikimą su Kuokštu bažnyčioje), ėmiau rūpintis neatsilikti nuo kitų gimnazistų. Motina turbūt jau anksčiau buvo tuose dalykuose susigaudžius, nes pasiuvo man baltus mankietus ir kietus kalnieriukus; jų iki šiol dar nebuvau išsiėmęs iš medinės skrynutės po lova. Dabar pasipuošiau tais baltais baltinių priedais, nors neįpratusiam buvo nepatogūs: kieti mankietai, kiek smarkiau pajudėjus, nušokdavo nuo rankų, o kalnieriukas veržė kaklą. Klasėje buvo keturiasdešimt mokinių, ir tik vienas kitas, kaip Balinskis ir Labickis, nedėvėjo mankietų. Šiaip visi vienas prieš kitą stengėsi pamėgdžioti tokius dabitas kaip Chominskį, Liandsbergą ir kitus bajoriukus.

Mokytojai taip pat davė man suprasti, jog esu iš žemesnio luomo: per istorijos pamoką mokinį Livšicą ištiko nuomario priepuolis ir jis putodamas krito tarp suolų. Su juo sėdėjęs gydytojo sūnus Veintraubas pareiškė mokytojui, jog bijąs sėdėti su Livšicu, istorikas Konstantin Vasiljevič Špakovskij, akimis permetęs klasę, įsakė man, o ne kam kitam, pasikeisti vietomis su Veintraubu. Pasipriešinti nedrįsau, bet po pamokos, Balinskiui padedant (su juo tada sėdėjau viename suole), išvijau Veintraubą iš savo vietos.

Kaip Lovmianskienės bendrabučio mokiniai, taip ir mūsų klasės pirmokai buvo pasiskirstę grupėmis. Tas pasiskirstymas vyko kažkaip natūraliai: bajorų vaikai, kurių buvo didelė dauguma, savaime laikėsi nuošaliai nuo kitų, šnabždėjosi lenkiškai ir, kam nors prie jų priėjus, nutildavo arba išsiskirstydavo. Turtuolių žydų ir rusų valdininkų vaikai sudarė savo draugę, o keli valstiečiai, prie kurių ir aš gretinaus, šalinosi kaip bajorų, taip ir valdininkų bei žydų vaikų. Tačiau kalbamos grupuotės buvo tik jaučiamos, šiaip nebuvo uždaros kaip kokios kastos, ir iš „žemesnės" grupuotės (valstiečių) perėjimas į „aukštesnę" (bajorų) buvo laisvas. Užsimovęs mankietus ir suveržęs kaklą kalnieriuku, būdavau kartais užkalbinamas bajoriukų ir pats į jų tarpą įsiskverbdavau, nieko, žinoma, nepasakodamas apie savo kilmę (buvau pamokytas Lovmianskio, pavadinusio mane сборщик податей). Taip elgėsi ir kiti. Šliejosi prie bajorų Kabeika Klemensas, šliejosi Gaudešis; jie laikėsi ponaičių Biržiškų ir Sviechovskių.

VI

Mokslas ir lektūra – Dviratis – Lotynų kalbos pataisa – Stanislavos Pečkauskienės bendrabutyje – Pažintis su Marija Pečkauskaite – Broliai Šukštos – Išsimušu į pirmuosius mokinius – Draugystė su Chominskiu – Sulino ir Sofijos Pečkauskaitės romanas – Mokinių žurnalas – Išprotėja gimnazistas Sabotkovskis – Marija Pečkauskaitė ir kunigas Bukontas – Pas podžių Kantautą – Kaimiška medicina – Droviuosi motinos – Pečkauskų nelaimės – Esu mokytojas Storoženkų šeimoje – Nepaprasta mergaitė Marusia Storoženko

Naujose gyvenimo sąlygose nepajutau, kaip praslinko mokslo metai. Ypatingo noro mokytis neturėjau, joks dėstomas dalykas manęs netraukė. Tiesa, žavino skambūs lotyniški žodžiai, kaip „parsimonia, industria, templum..."[1], bet gramatikos ir vertimų iš rusų kalbos į lotynų neapkenčiau. Egzaminus į II kl. išlaikiau patenkinamai ir išvykau atostogų pas tėvus į Kurtuvėnus. Vasarą, be mėgstamų kelionių per miškus į Girnikų kalną, kur visuomet eidavau vienas, jokių pramogų neturėjau. Kai oras buvo nekoks, sėdėjau namie ir skaičiau lenkiškas knygas; gaudavau jas iš kun. Balsevičiaus. Neatsitraukdamas prarijau Sienkevičiaus „Ogniem i mieczem", „Potop", „Pan Wołodyjowski"[2]. Svarbesnius tos trilogijos epizodus buvau dar žiemą girdėjęs iš Lovmianskio; jis pasakojo rusiškai apie dvikovą Kmicico ir Wołodyjowskio, apie Skrzetuskį ir Heleną, apie Zaglobos išdaigas ir Podbipiętos pamaldumą.

1897 metų rugpjūčio vidury motina vėl nuvežė mane į Šiaulius, apgyvendino tame pačiame Lovmianskienės bendrabutyje. Čia radau tuos pačius mokinius, kurie gyveno ir pernai, be Teodoro Benediktovičiaus (baigęs keturias klases, įstojo į Kauno kunigų seminariją). Jo vietoje apsigyveno II kl. mokinys Bijeika, su kuriuo ėmiau draugauti. Mokslu ir šiais metais maža domėjaus; galimas daiktas, dar mažiau negu pernai. Motinos pažiūra giliai mane paveikė: ji žiūrėjo į mokslą vien kaip į priemonę pasidaryti ponu, ištrūkti iš ubagų „stono". Šiais metais prie lotynų kalbos prisidėjo dar svetimos – vokiečių ar prancūzų, pasirinktinai. Daugelis antrokų įsirašė į vokiečių kalbą, mažiau – į prancūzų. Tokių, kurie mokytųsi abiejų kalbų, buvo tik vienas kitas. Aš irgi pasirinkau vokiečių kalbą, bet motina, sužinojusi, jog nemokamai galima mokytis ir kitos kalbos, ėmė įkalbinėti, kad lankyčiau ir prancūzų kalbos pamokas.

– Nebūk durnas, – sakė motina, – mokykis ir prancūziškai. Juk už tuos pačius pinigus moko, primokėti nereikia. Žinok, jog viską, ką dabar

[1] „santūrumas, saikingumas; darbštumas; šventykla" (*lot.*) (red. pastaba).

[2] Minimi Henryko Sienkiewicziaus istoriniai romanai „Ugnimi ir kalaviju" („Ogniem i mieczem"; 1884), „Tvanas" („Potop", 1886), „Ponas Volodijovskis" („Pan Wołodyjowski", 1887–1888) (red. pastaba).

išmoksi, galėsi paskui pritaikyti gyvenime ir pelną iš to turėti. Viskas pravers[1]. – Ir baigė taip: – Visi dideli ponai moka prancūziškai. Pati girdėjau, kaip grafienė kažką sakė vyrui prancūziškai, nenorėdama, kad pana Liaudanska suprastų (senyva plikbajorė Liaudanska, motinos didelė bičiulė, buvo grafienės Pliaterienės dešinioji ranka: žiūrėjo visą rūmų ūkį). Aš pati, koks jau nemokytas padaras, o išmokau iš Beresnevičių vokytkos vokiškai ir galiu su bet kokiu žydu susikalbėti.

Tų įkalbinėjimų paveiktas, įsirašiau ir į prancūzų kalbą; ji ilgainiui man patiko labiau už vokiečių: buvo skambesnė, gramatika lengvesnė, ir mokytojas (norvegas Edgar Ernestovič Andersen) įdomesnis už vokietį Zeemaną. Apie tą mokytoją vėliau taip atsiliepė mokinys Savonevičius, pašalintas iš Vilniaus gimnazijos ir atsikraustęs į Šiaulius:

– Šios gimnazijos pedagogų žvėryne tik vienas tikrai kultūringas žmogus: tai Andersen.

Kad tingėjau mokytis, gal ne vien mano kaltė. Dėstymas buvo perdėm neįdomus, nevaizdingas, formalus. Pamokos kitam kartui nebuvo aiškinamos. Mokytojai tenkinosi klasišku: от энтих до энтих[2], o Archangelskij-Ciklop net mažojo dešinės rankos piršto nagu (jis buvo labai ilgas, pageltęs ir sukumpęs) giliai įbrėždavo savo knygoje vietą, iki kurios turėjome išmokti; paskui tą patį naguotą pirštą kišdavo į barzdą, kasydavo juo smakrą ir, kai staiga pakišdavo po barzda dar didįjį pirštą ir jį sujungdavo su anuo mažuoju, po to, kažką sučiupęs, traukė abiem pirštais iš barzdos, pasigirsdavo mokinių šnabždėjimas: вошь поймал, вошь поймал...[3]

Draugas Bijeika irgi buvo tinginys, ir namie abudu dažniausiai galvojom ne apie tai, kaip išmokti pamokas, bet apie tai, kaip apgauti mokytojus ir nieko nemokant pačiupti trejetuką. Taigi ruošėm špargalkas, įrašydavom tarp eilučių vertimą, maldavom nusimanančius draugus подсказывать (papasakoti) ir pan. Šiaip po pamokų iki pat vakarienės žaidėm kieme su kitais tinginiais palantą, „gorodki", laptą, o po vakarienės skaitėm knygas, kurias mums duodavo staršij Keiris (dabar jau aštuntokas), arba lošėm plunksnomis bei sagomis. Ar mes mokėmės, ar ką mokėjom, staršij niekuomet netikrino, tik šeštadieniais, pasirašydamas už visą savaitę mūsų dienyne, pastebėjęs dvejetukus, tyliai pasakydavo:

– У вас снова двойки...[4]

[1] Motina neapsiriko: iš prancūzų kalbos kurį laiką duoną valgiau (kai 1918 metais buvo panaikintas lotynų kalbos dėstymas gimnazijoje, gavau prancūzų kalbos lektoriaus vietą tarybinės valdžios įsteigtame Chersono technikume).

[2] nuo čia iki čia (*rus.*).

[3] utėlę pagavo (*rus.*).

[4] Pas jus vėl dvejetukai (*rus.*).

Kai atėjo pavasaris, atsirado dar viena pramoga, kuri mus visai atitraukė nuo knygos ir pamokų ruošimo. Buvo tai pirmą kartą plačiau Šiauliuose pasirodęs dviratis. Iki šiol tekdavo matyti kokį dviratininką, važiuojantį Šiaulių gatvėmis, bet tatai buvo retenybė. Šį pavasarį viena mechaninė dirbtuvė iš kažkur įsigijo keletą palaikių dviračių, kuriuos ėmė nuomoti gimnazistams valandoms. Dviračiai buvo menki, apdaužyti, be laisvo rato. Naujas dviratis kainavo tada tris šimtus aukso rublių. Gimnazistus apėmė kažkokia važinėjimo manija. Kas turėjo atliekamas 20 kapeikų (tiek imdavo nuomos už vieną valandą), tie grūdosi prie anos dirbtuvės ir ilgai laukė savo eilės: dviračių buvo maža, o norinčių pasivažinėti daug. Kas pinigų neturėjo, kaip šuniukai bėgo užpakaly važiuojančių ir maldavo leisti pasimokyti. Dirbtuvė buvo netoli mūsų bendrabučio. Bijeika vis iš kažkur gaudavo keliasdešimt kapeikų ir kaip geras draugas skolindavo ir man. Netrukus išmokau neblogai važiuoti ir, neatsispirdamas visus apėmusiai aistrai, pradėjau dažniau išsinuomoti dviratį, parduodamas paskutinius vadovėlius. Dviračiai buvo sunkūs, retas kuris su pripūstomis šliaukėmės, su standžia raudona guma apsuktais ratlankiais. Po valandos greito važiavimo (važinėjom dažniausiai Zubovo parko takais) išvargę, išprakaitavę nebenorėjom ir neturėjom jėgų mokytis. Grįžę namo, kaip negyvi griuvom į lovas. Niekas mūs nesudraudė. Vyresnieji mokiniai, patys susirietę į kuprą, prakaituodami mynė pedalus. Tuo tarpu artinosi keliamieji egzaminai. Ruoštis jiems nebuvo jokio noro. Nestebėtina, kad iš lotynų kalbos rašomojo ir aš, ir Bijeika gavom po dvejetuką, o per atsakomąjį tų dvejetukų neištaisėm. Man dar pavyko ir išversti, ir atsakyti į klausimus iš gramatikos; jau buvau beeinąs į suolą, kai Archangelskis, prieš tai jau nusistatęs mane patenkinti ir pasakęs „идите"[1], staiga sulaikė:

– Постойте! Как будет по латыни „идите"?[2]

– Ite, – atsakiau.

– А как будет „иди"? Ну? Что ж вы думаете? Тут нечего думать, всего ведь одна буква![3]

– E, – bumbtelėjau.

– Садитесь[4], – ramiai pasakė Ciklopas ir parašė dvejetuką.

Taip tat vietoje „i" pasakęs „e", gavau pataisą. Skaudžiai pergyvenau šį smūgį. Negrįžau namo pietums, tik, tartum apglušintas, nebesulaikydamas ašarų, basčiaus iki vakaro po miestą. Kai pamatydavau kokį

[1] „eikite" (*rus.*) (red. pastaba).
[2] Palaukit, kaip lotyniškai „eikite"? (*rus.*)
[3] O kaip „eik". Na? Ko galvojate? Nėra ko galvoti, juk viso viena raidė! (*rus.*)
[4] Sėskitės (*rus.*).

važiuojantį mokinį, kuris sunkiai alsuodamas ir liežuvį iškišęs mynė dviratį, pamanydavau: „Tai kvailys!" Staiga nustojau noro važinėti. Buvo gėda eiti į bendrabutį. Vaizdavaus, kaip tėvas kolios, o gal ir muš. Kitą dieną atvažiavo motina ir pasiėmė namo. Matydama mano susirūpinimą ir patenkinta, kad iš elgesio gavau metinį penketuką, nelabai barėsi, o tėvui namie taip dalyką nušvietė, kad ir jis tik apstumdė ir pavadino „bałwan" ir „chłystek"[1]. Motina kaltę suvertė egzaminatoriui, buvęs priekabus ir neteisingas vargšės vaiko atžvilgiu.

– Jeigu, – sakė – tai būtų koks grafiukas, nebijok nedrįstų „papjauti", o dabar kas ubago neskriaudžia!

Po tokių pasisakymų ir man ėmė atrodyti, kad per žiauriai Ciklopo pasielgta.

Netrukus ir brolis grįžo atostogų iš Dorpato. Pasakojo apie savo mokytojus, kurių vieną, studentą mediką („pan Trzaska"), ypatingai gyrė. Brolis svetimam krašte surimtėjo, apie išdaigas nebegalvojo, tik skaitė, mokėsi ruošdamasis egzaminams, kuriuos turėjo laikyti rudenį. Vykdamas į Girnikų kalną, visados imdavau su savim lotyniška gramatiką, o grįžęs namo rašydavau su broliu extemporalia (vertimas iš rusų kalbos į lotynų). Per vasaros atostogas tiek išmokau lotyniškai, kad iš rašomojo egzamino gavau penketuką, nors vertimas buvo nelengvas: reikėjo pavartoti beveik visus sunkesnius jungtukus, kaip ut finale ir consecutivum, cum historicum ir causale, quin, si, nisi irreale.

Šį (1898 m.) rudenį motina įstatė mane tokiomis pat sąlygomis į kitą bendrabutį. Po pavasarį mane ištikusios bėdos jai atrodė, jog pataisą būsiu gavęs dėl menkos priežiūros Lovmianskienės bendrabutyje. Dabar apsigyvenau pirmos eilės bendrabutyje pas bajorę Stanisłavą Pieczkowską, dideliame geltonai dažytame name, su dviem stiklinėmis gonkomis iš galų. Pečkauskienė gyveno antrame namų gale su savo dukterimis Marija ir Sofija, ir su dviem sūnumis. Stefan buvo VI klasės mokinys, o Vincus, kokių 8 metų vaikas, mokėsi dar namie. Pati ponia Stanislava, bendrabučio šeimininkė, buvo aukšto ūgio sena, išdžiūvusi moteriškė, kurios pageltusiame veide kyšojo plati, kiek sukumpusi nosis. Didelės juodos akys su daugybe raukšlių aplink jas, visuomet pilnos ašarų, liūdnai žiūrėjo į šį pasaulį. Būdo buvo ramaus ir gero. Kalbėjo visados tyliai, švelniu, dusliu balsu, kurio niekuomet nekeldavo. Jos vyras, Užvenčio dvarininkas, nusigyveno ir mirė, palikęs našlę su keturiais vaikais be pragyvenimo šaltinių. Stanislava sumetė, jog laikydama mokinių bendrabutį ir pati galės šiaip taip išsiversti ir berniukams pa-

[1] „stuobrys", „pienburnis" (*lenk.*) (red. pastaba).

lengvins baigti gimnaziją. Dukterys jau buvo suaugusios. Jaunesnioji Zosia, apie dvidešimt metų baltaveidė juodaakė mergina, buvo kiek pamokyta namie ir dabar šeimininkavo kartu su motina. Vyresnioji Mucia (Marija, Šatrijos Ragana), taip pat juodaakė, bet geltonveidė kaip motina, negraži pana buvo mokiusis Šv. Kotrynos gimnazijoje Peterburge; ruošėsi ir toliau mokytis; dabar laikinai gyveno su motina. Visa šita nusigyvenusių bajorų šeimyna savo tarpe ir su mumis kalbėjo tik lenkiškai, pirmaisiais mano čia gyvenimo metais retai tekdavo matyti šeimininkes ir kalbėtis su jomis. Tos moterys atrodė labai poniškos, išdidžios; negalėjau suprasti, kaip motinai pavyko įstatyti mane į šį prašmatnų bendrabutį, kurio aukštas, erdvus valgomasis, vakarais virstąs mūsų darbo kambariu, buvo beveik tokio didumo kaip visas Lovmianskienės butas. Šitame kambaryje nuo šeštos valandos vakaro susėsdavom aplink ilgą keturkampį stalą ruošti pamokas. Viename šio stalo gale sėdėjo „staršij", VII kl. mokinys Valentin Mačenis; žiūrėdamas į knygą, visą laiką drebino po stalu kojas, o viršum stalo krutino rankas, pečius ir galvą, net dvi stalo lempos blerbėjo ir virpėjo jų šviesa. Stalo šonuose sėdėjo kiti mokiniai: Edvardas Šukšta, šeimininkės sūnus Stefan Pečkovski, Aleksandr Sulin (rusas, kazokų pulkininko sunūs), Platon Ošoklinskij, Nikolaj Pospelov ir kiti. Antrame stalo gale, priešais Mačenį, sėdėjau aš su Jonu Šukšta, lieknu, mėlynakiu, išbalusiu berniuku, Medingėnų (Telšių apskr.) dvaro savininko sūnum. Šito berniuko pailgas švelnių bruožų veidelis su mažomis raudonomis lūpytėmis, kurių viršutinė buvo tiek siaura, jog pro ją visuomet blizgėjo pora priešakinių dantų; jo siauros baltos rankos su ilgais pirštais, kuriuos labai žiūrėjo, nuolat karpydamas ir blizgindamas nagus; jo klubai, žymiai platesni už viršutinę kūno dalį, – visa tai darė įspūdį, kad čia švelni trumpų plaukų mergaitė, vilkinti berniuko kelnes ir mokinio bliuzę. Tie Šukštos, Jonas ir aukščiau minėtas jo brolis Edvardas, buvo artimi Pečkauskių giminaičiai. Jonas mokėsi gerai, o Edvardas vidutiniškai. Šis pastarasis pateko į kapeliono kun. Rodzevič nagus ir pasidarė mistiku. iš VIII kl. buvo pašalintas, stojo į Peterburgo dvasinę seminariją, iš kurios taip pat buvo išvytas, nes piktino klerikus savo besaikiu maldingumu: vidury Peterburgo gatvės nesidrovėjo klauptis maldai, užėjus nenugalimam norui pasimelsti. Smulkiau apie jį rašo M. Biržiška savo atsiminimuose[1]. Šiedu išsigimėliai baigė blogai, pamišo. Tačiau anais laikais žavėjaus Jono švelnumu ir poniškumu. Žiemos naktimis jis dažnai blaškėsi vienmarškinis po tamsius kambarius, kartais įlįsdavo pas mane į lovą pasišildyti, ir tada

[1] M. Biržiška, *Anuo metu Viekšniuose ir Šiauliuose*, psl. 173.

turėjau progos pastebėti, jog jo poniškas vyriškumas ne visai toks kaip mano mužikiškas. Maniau visus ponus tokius esant, tik vėliau supratau jį buvus fiziškai anormaliu berniuku.

Ir šitame bendrabutyje, kaip pas Lovmianskienę, man atiteko blogiausia vieta (koks buvo motinos suderėtas atlyginimas tokia ir vieta): šeimininkė pastatė mano lovą aklai tamsiame koridoriuke, įterptame tarp dviejų šviesių kambarių; per šitą mano patalpą visą dieną vaikščiojo gretimuose kambariuose apsigyvenę mokiniai. Aišku, nei mokytis, nei šiaip sėdėti tame „čulane", kaip sakė Ošoklinskij, negalėjau, tik miegoti.

Šiemet pradėjau uoliai mokytis, paskatintas gerai išlaikyto pataisos egzamino ir pribijodamas panašios bėdos kaip pavasarį. Be to, nebuvo pernykščių draugų tinginių, nebuvo ir anų pramogų, į kurias anuomet buvau įpratęs. Mažame dabartinio bendrabučio kieme palantui bei laptai vietos nebuvo, nebuvo ir kam žaisti. Vyresnieji mokiniai visai į mus su Jonu nežiūrėjo ir nekalbėjo, tartum nematė; išlepintas Jonas iš tolo bijojo kiek smarkesnių judesių ir žaidimų, net buvo atleistas nuo gimnastikos pamokų. Taigi grįžęs iš gimnazijos ir papietavęs tuoj griebdavaus knygų. Neturėdamas savo kampo, mokiaus kieme, o šalčiams atėjus vaikščiodamas po didįjį kambarį murmėjau istorijos bei geografijos dalykus ir užduotus eilėraščius. Rašomuosius darbus atlikdavau vakarais prie bendro stalo. Mane tik erzino neramus Vincas; apsimesdamas garvežiu, visur bėgiojo užpakaly manęs, įkyriai kartodamas „čiuch, čiuch, čiuch, čiuch..."

Įsitraukęs į mokslą, ėmiau pamėgti jį, ypač naują dalyką – graikų kalbą, kurios pradus dėstė III klasėje senis Frankenas. Klasėje užėmiau antrą vietą (pernai buvau vienas iš paskutiniųjų); į pirmą vietą buvo įkibęs Viktoras Biržiška, kuris jos niekam neužleido per visą gimnazijos kursą. Mano staigus iškilimas moksle sudomino visą klasę. Pasisekimas ar nepasisekimas moksle jau nuo pirmos klasės suskirstydavo mokinius į gabius-negabius, tinginius-uolius, paskutinius-pirmuosius, ir tas natūraliu būdu susidaręs paskirstymas paprastai išlikdavo iki galo. Tiesa, uolieji kartais nuriedėdavo į tinginius, ypač surimtėjus reikalavimams iš graikų kalbos; bet kad kas nors iš paskutiniųjų mokinių prasimuštų į pirmuosius – buvo retas dalykas. Gabieji tinginiai tik girdavos kartais, kad, jei panorėtų, galėtų susilyginti su pirmaisiais, bet tie pasigyrimai toliau tuščių žodžių neidavo. Gi dabar aš, dvejus metus išbuvęs paskutiniųjų eilėse, iki šiol niekur nepasireiškęs savo gabumais ir niekuomet jais nesigyręs, staiga pradėjau rinkti vien penketukus. Niekas, aišku, nežinojo, kad tie penketukai veltui man nesidavė, kad tuoj po pietų pradėjęs mokytis neišleisdavau iš rankų knygos iki pat nakties, nes, be

tiesioginio darbo, reikėjo mokytis ir to, ko buvau neišmokęs ar blogai išmokęs per pirmuosius dvejus metus. Atsirado draugų. Bajoriukai, kurie iki šiol su manim nekalbėjo ir dėdavosi manęs nematą, dabar staiga pragėjo, ėmė sveikintis, prašyti pagalbos, paaiškinimų, špargalkų. Ypač vienas iš jų Olgierd Chomiński, visada pasipūtęs ponaitis, ėmė reikšti norą arčiau susipažinti: kvietėsi pas save, siūlė fotografuotis. Pasijutau lygus jam, nors jo protėviai buvo aristokratai (vienas jų Ksaveras Chominskis, Mscislavo vaivada, pakeitė savo žemes Gudijoje starostijomis Žemaičiuose, kur apie 1800 metus jam priklausė Tryškių ir Laižuvos starostijos su Užvenčiu ir Kapėnais; visus tuos dvarus, išskyrus Błogosławieństwo (Boguslavas), buvęs vaivada ir jo palikuonys prašvilpė, prauliavojo; pav., kunigaikščiams Liubeckiams teko 6000 dešimtinių iš Kapėnų dvaro, Birbiliškė – grafui Putkameriui ir t. t.). Klasinės neapykantos Chominskiui Algirdui nejutau, nes motina buvo man giliai įskiepijus savo pažiūrą ir įsitikinimą, jogei pats Dievas paskirstęs žmones į ponus ir mužikus, į turtuolius ir vargšus (apie tai nenuilstamai skelbė kunigai per pamokslą ir per išpažintį); ir, jos nuomone, nuo manęs paties, ano mano darbo priklauso pasidaryti inžinierium, daktaru ir tokiu būdu pakilti į nepajudinamąjį ponų luomą. Motina dažnai primindavo, kad štai Sauginių kaimo (Kurtuvėnų parapijos) valstiečio Murzos sūnus išėjęs į inžinierius ir nusipirkęs dvarą; kad štai kitas valstietis Spudulis išleidęs sūnų į daktarus; kad tikro mužiko Bružo vaikas baigė kunigų seminariją ir dabar klebonauja: visi tie buvę valstiečiai virto ponais, gyvena laimingai ir turtingai, ir tėvų neužmiršta, aprūpina senatvėje. Ar motina, taip labai rūpindamasi mūsų ateitim, irgi tikėjosi susilaukti laimingos senatvės, nežinau; bet tikrai žinau, kad nesusilaukė: mirė tokia pat vargšė, kokia buvo pradėjus rūpintis mūsų būsimąja „ponyste".

Chominskio pasipiršimas susidraugauti man patiko. Buvo tai smulkių veido bruožų, gražus juodaakis berniukas, visada puošniai apsirengęs, išdidžiai iškėlęs galvą iš baltutėlio kalnieriuko; baltus mankietus puošė auksinės rankosagos; gimnazistišką kepurę nešiojo ne tokią kaip visi – su plačiais vokiškais bryliais, bet siaurutę ir žemą, įlenktą į dešinį šoną (už tokią „neforminę" kepurę gaudavo barti iš inspektoriaus, bet nenusileido). Plaukų trumpai, kaip buvo įsakyta, nekirpo, klasėje drįsdavo kartais kalbėti lenkiškai. Visi tie vaikiški pasipriešinimai aplinkraščių reikalavimams stebino mane, priešintis veiksmais aš nedrįsau. Arčiau susipažinęs, pajutau jį esant perdėm lenkiškos orientacijos, svajojantį apie Lenkijos atstatymą ir unijos laikų grįžimą. Tačiau tatai manęs nuo jo neatstūmė, nes ir pats nuo mažens buvau auginamas lenkiškumo dvasioje, o mano neseniai perskaityta Sienkevičiaus trilogija, kurioje

išgarbinti lenkiškų riterių ponų žygdarbiai, tą palinkimą į lenkiškumą dar labiau sustiprino. Apie lietuvių tautinį atgijimą nieko dar nebuvau girdėjęs; nei Lovmianskienės, nei Pečkauskienės laikomuose bendrabučiuose niekas apie tai nekalbėjo. Draugavimas su Chominskiu netrukus virto tikra berniukų meile: atėję iš ryto į gimnaziją ir iš tolo vienas antrą pamatę, sumišdavom, paraudonuodavom ir, nedrąsiai pasisveikinę, nuleisdavom akis. Kai prieš išsiskirdami žiemos atostogų pasibučiavom, jis išbalo, o mane užliejo aiklės banga. Antrą, ir jau paskutinį kartą, pergyvenau tai, ką kitados buvau pergyvenęs mylėdamas Kuokštą.

Tuo tarpu mūsų bendrabutyje nepastebimai brendo kita meilė, kitokio pobūdžio (visai natūralaus) ir su kitokiais rezultatais, kurie paaiškėjo tik po pusantrų metų. Saška Sulin, VI kl. mokinys, jau visai subrendęs bernas, įsimylėjo šeimininkės dukterį Zosią. Jų meilė, kiek man teko pastebėti, išdygo iš tautinės neapykantos. Sulinas, žiaurių caro kazokų atstovas, tų kazokų, kurie neseniai kruvinomis priemonėmis malšino kražiečių pasipriešinimą gubernatoriaus įsakymui uždaryti Kražių bažnyčią-vienuolyną, tas Sulinas, pamatęs kur Zosią, nepalikdavo jos: „A do lasu, panowie lachy!"[1] Ši atsikirsdavo jo adresu: „Moskal nieociosany!"[2] Paskui, kai arčiau susipažino ir paaiškėjo, jog Sulinas lenkiškai supranta, Zosia ėmė jį veikti savo švelniais lenkiškais žodeliais, o Sulinas liovėsi ją užkabinėjęs, nereiškė savo neapykantos net tada, kada Zosia pasakojo jam ką nors tokio, dėl ko šis, kaip rusų kario sūnus, galėtų įsižeisti. Žinodama, jog Sulinas yra kazokų pulkininko sūnus, Zosia papasakojo jam vieną atsitikimą, kada žandarų pulkininkas pasirodė neišauklėtas ir nemandagus. Kartą pas kunigaikštį Oginskį atvykęs žandarų pulkininkas. Pakviestas į saloną, kur buvo keletas aristokratų, pulkininkas atsisėdęs šalia kunigaikštienės, kuri, vedžiodama pagal lūpas kvepiančią nosinaitę, pasiskundė:

– Jakiś niezwykły odór... Czuje pan?[3]

– Да, что то чую[4], – atsakė šis.

– Bardzo niemile pachnie, nieprawda?[5] – klausė kunigaikštienė.

– Это верно, воняет изрядно[6].

Ponia, pastebėjus nešvarų kario batą, mandagiai paklausė:

– Może to od glinki, co widzę na waścinym bucie?[7]

1 „O į mišką, ponai lenkai!" (*lenk.*)
2 „Maskolis storžievis" (neaptašytas) (*lenk.*).
3 Kažkoks nepaprastas kvapas... Jaučia ponas? (*lenk.*)
4 Taigi kažką jaučiu (*rus.*).
5 Labai nemaloniai kvepia, netiesa? (*lenk.*)
6 Tai tiesa, dvokia gerokai (*rus.*).
7 Gal tai nuo molio, kurį matau ant jūsų bato? (*lenk.*)

Pulkininkas pakėlęs į viršų koją, pabraukęs pirštu per bato padą, pauostęs ir taręs:

– Да это не глина, а настоящее говно...[1]

Sulinas su Zosia paprastai susitikdavo didžiajam kambary, kur dideliame bufete, išlikusiame po Užvenčio dvaro likvidacijos, buvo sukrauti indai; vieno kito jų pasiimti Zosia dažnai užsukdavo į šitą kambarį. Aš taip pat čia visą popietį tupėjau ruošdamas pamokas. Kai kits kitu susidomėjusių pasikalbėjimai pradėjo darytis švelnesni, labiau intymūs, ėmė varžytis manęs, į kurį pirma nekreipė dėmesio, ir nutraukė pasimatymus. Bet kad jie kur nors kitur susitikdavo, netenka abejoti: tatai parodė ateitis. Negalėjau tada suprasti, kaip Zosia graži, liekna mergaitė, išdidžiai iškelta galva, švelniu žvilgsniu ir malonia šypsena, galėjo susidomėti mažo ūgio gimnazistu, kurio geltonas veidas ir viršum pripłotos nosies žvairios, siauros kaip totoriaus akutės, visuomet žiūrinčios iš padilbų, kurio juodi, pasišiaušę kaip šeriai ūsai su žemyn nusvirusiais galiukais anaiptol nieko patrauklaus neturėjo. Sulinas galėjo didžiuotis tik savo plačiais pečiais ir siauručiu liemeniu, kurį, be to, dar labiau suveržiavo forminiu diržu. Mums su Šukšta aukšta, išdidi Zosia atrodė kaip karalaitė (truputį buvom ją įsimylėję), o Sulinas greta jos – kaip koks pasibjaurėtinas karla.

Jei Lovmianskienės bendrabutyje vyresnieji mokiniai ir nekreipė į mus, mažiukus, dėmesio, tai bent nedraudė klausytis jųjų tarpusavio pokalbių, iš kurių šį bei tą pramokdavom, šiek tiek pažindavom gyvenimą už mokyklos sienų. Pečkauskienės bute viešpatavo nykesnė atmosfera: čia net tos pačios klasės mokiniai nesudarydavo draugės, kiekvienas gyveno sau. Ką kas darė laisvalaikiu, niekam nerūpėjo, mažiausia tuo domėjosi mūsų „staršij". Mokinių žurnalą vedė savo nuožiūra, nieko neatsiklausdamas, tik grafas iš galvos užpildydamas. Kai vieną vakarą apsilankė klasės auklėtojas ir, žvilgterėjęs į žurnalą, paklausė manęs, ką pirkau šiandien krautuvėje, atsakiau, jog į krautuvę nėjau ir net iš namų nebuvau išėjęs.

– Как так? – nustebo mokytojas. – Тут ясно написано, что вы в пять часов пятнадцать минут отлучались в лавку и вернулись пол шестого. Как это понять?[2] – kreipėsi į mūsų vyresnįjį.

– Он ходил, – užsispyrė šis, – только не помнит, перепутал[3].

[1] Bet tai visai ne molis, o tikras šūdas... (*rus.*)

[2] Kaip tai? Čia aiškiai parašyta, kad jūs penktą valandą penkiolika minučių išėjote į krautuvę ir grįžote pusę šešių. Kaip tai suprasti? (*rus.*)

[3] Jis buvo išėjęs, tik neatsimena, supainiojo (*rus.*).

– А Шукшта, за что вы были поставлены в угол?[1] – klausinėjo toliau mokytojas.

– Я в углу нестоял[2], – gynėsi anas.

– Вы, Мачянис, в будущем ведите журнал более исправно[3], – pastebėjo mokytojas.

Jam išėjus, staršij, kreipdamasis į mus visus, padarė bendrą deklaraciją:

– Вы не отнекивайтесь от того, что записано в журнале. Не буду же я осведомляться о каждом из вас в отдельности, куда кто уходил, когда вернулся. А вот графы заполнить надо, так я и заполняю. Ведь в конце концов все равно, куда вы ходили и ходили ли вообще[4].

Tai buvo ilgiausia Mačenio kalba, pirmas ir paskutinis jo pasikalbėjimas su mumis ir mūsų pamokymas. Po to jau žinojom, ką reikia paklaustiems atsakinėti, o Mačenis ir toliau rašė į žurnalą, kas jam ateidavo į galvą.

Bendrabutyje nebuvo nieko, kas mus bent kiek visus suburtų, vienytų; nebuvo jaučiama net toji visuotinė neapykanta valdininkams mokytojams, kaip pas Lovmianskienę; gal todėl, jog mūsų tarpe buvo keletas rusų, kurie ne visuomet sutiktų su mūsų, prievarta rusinamųjų, nuomone. Žodžiu, tas pirmos rūšies Pečkauskienės bendrabutis buvo kažkokia apmirusi klimbala, padengta apipelėjusiu mauru, pro kurį pastabi akis pamatytų, kaip kniausiasi joje vienas kitas iš ten pasinėrusių: aistringas Sulinas glamonėjo pakampiais Zosią, Edzio Šukšta nudardėjo į besaikį pamaldumą, aš be atvangos kaliau graikišką gramatiką, bet įdomiausias dalykas atsitiko V kl. mokiniui Sabotkovskiui. Negabus ir išlepintas caro valdininko sūnus, iš provincijos atgabentas į Šiaulius, Sabotkovskij netiko eiti tokiam formaliam mokslui, koks viešpatavo mūsų gimnazijoje. Pasiturintieji tėvai už didesnį atlyginimą buvo jam išderėję iš Pečkauskienės atskirą kambarį, kad vienas būdamas laisviau jaustųsi ir, nieko nekliudomas, labiau pažengtų moksle. Jis taip ir tupėjo užsidaręs savo kambary, neateidamas mokytis prie bendro stalo. Sabotkovskio būta silpnos galvos: negalėjo susigaudyti graikų aoristuose (taip po visam pasakojo jo klasės draugai), Ksenofonto Memorabilijos susimaišė jam su Herodoto istorija, painiojo Tamerlaną su Čingischanu, kryžiaus

[1] O Šukšta, už ką jus pastatė į kampą? (*rus.*)

[2] Aš kampe nestovėjau (*rus.*).

[3] Jūs, Mačeni, ateityje veskite žurnalą tvarkingiau (*rus.*).

[4] Jūs nesiginkite to, kas užrašyta žurnale. Negi klausinėsiu kiekvieną jūsų skyrium, kur kas ėjo, kada grįžo. O grafas užpildyti reikia, taigi ir užpildau. Juk galų gale vis viena, kur jūs vaikščiojote ir aplamai ar vaikščiojote (*rus.*).

karus su arabų žygiuotėmis, prizmę su trapecija. Nenuostabu todėl, kad vieną žiemos vakarą, kai visi mokėmės prie bendro stalo, iš savo kambario išbėgo pusnuogis Sabotkovskij ir, lakstydamas aplink mus su žemyn panerta galva, ėmė rėkti:

– Держи его за хвост, держи этот проклятый аорист первый! Лови его, лови! Аа..., вот поймаю тебя, бесстыдник, не будешь путаться с аористом вторым! Я тебя оседлаю, гномическая гадина![1]

Visi pašokom nuo stalo, nutirpom. Buvo aišku, jog Sabotkovskij kraustosi iš proto. Mačenis, Ošoklinskio padedamas, nutempė nelaimingąjį į jo kambarį, paguldė į lovą ir, palikęs prie ligonies stipruolį Suliną, nubėgo pasitarti su šeimininke. Ši nusiuntė tarnaitę pas gimnazijos gydytoją Levinsoną; netrukus atvyko ir įsakė dėti ant galvos ledo kompresus. Tuoj keli mokiniai šoko lauk kirsti ledo iš griovio. Kai staršij paklausė, ar nereikėtų Sabotkovskį surišti, gydytojas atsakė neigiamai, tik, niekam nesutikus budėti prie ligonies, patarė užrakinti kambarį. Taip ir buvo padaryta. Ryto metą nustebom, pamatę ant Sabotkovskio kambario durų didelę iškabą. Baltam popierio lape stambiomis raidėmis buvo parašyta: Сапожник Саботковский. Чинит старые и точит новые сапоги. Заливает галоши[2].

Iš šono buvo nupaišytas aulinis batas. Laužėm galvą, kaip Sabotkovskij atsirakino kambarį, kad prisegtų ant durų iškabą. Palikto iš mūsų pusės duryse rakto neradom. Pasigirdo įvairių spėliojimų. Bene tikriausias bus tas, kad Sabotkovskis vinimi išstūmė raktą ir, tą patį vinį išlenkęs, atsirakino, o išstumtą raktą paslėpė. Kai mūsų staršij su šeimininke įėjo į Sabotkovskio kambarį (mes žiūrėjom pro praviras duris), rado jį ramiai sėdintį prie stalo ir pjaustantį savo batus. Stalas buvo apkrėstas didesniais ir mažesniais odos gabalėliais. Pamatęs įėjusius nusišypsojo ir pasakė:

– А, первые заказчики! Ну, покажите, что вам надо починить. Заказов на новые сапоги пока не принимаю, кожи мало. Но на днях получу новый транспорт кожи, мне обещали. Впрочем, мерку на новые сапоги можете и сейчас снять. Разувайтесь, ставьте ноги на стул! Сейчас снимем мерку[3].

[1] Laikyk jį už uodegos, laikyk šitą prakeiktą aoristą (būtojo laiko pavadinimas) pirmąjį! Gaudyk jį, gaudyk! Aa... štai pagausiu tave, begėdi, nesirazgysi su aoristu antruoju! Aš tave įveiksiu, gnomiškoji biaurybė! (yra toks *aoristus gnomicus*) (*rus.*)

[2] Batsiuvys Sabotkovskis. Taiso senus ir padaro naujus batus. Užpildo kaliošus (*rus.*).

[3] A, pirmieji užsakytojai. Na, parodykit, ką jums reikia pataisyti. Naujiems batams užsakymų tuo tarpu nepriimu, maža odos. Bet šiomis dienomis gausiu naują odos transportą, man pažadėjo. Tačiau paimti matą naujiems batams galite ir dabar. Nusiaukit, statykit kojas ant kėdės. Tuoj paimsime matą (*rus.*).

Jis kalbėjo ramiai, tačiau akys buvo neaiškios, tartum rūku aptrauktos. Šeimininkė šiaip taip jį perkalbėjo, kad tuo tarpu reikėtų išgerti arbatos, o darbas nepabėgs: ji pati norinti padėti lopą ant batelio pado, bet tatai galima bus atlikti vėliau. Sabotkovskis sutiko ir pasistiprinęs tuoj užmigo. Jo pamišimas buvo ramus. Po poros dienų atvažiavo iškviesti tėvai ir pasiėmė namo. Paaiškėjo, kodėl Sabotkovskis pamišo ant batsiuvystės: klasės draugai, užtikę kažkur žodį „sabot" (prancūzų k. – batas), ėmė jį erzinti ir pravardžiuoti „sapožniku".

Vieną ankstyvo pavasario naktį man suėmė pilvą. Numanydamas, jog iki ryto neišturėsiu, apsisiaučiau paltu ir basas ėmiau patamsy slinkti lauk. Iš mano lindynės reikėjo pereiti ilgą koridorių, didįjį kambarį, mažą koridoriuką ir gonkas. Graibydamas sienas, priėjau didįjį kambarį, pro plyšį pamačiau jame šviesą. Tykiai pravėręs duris nustebau: prie mūsų ilgo stalo, apšviesto viena žvake, sėdėjo priešais duris kunigas, stambaus kūno, juodaakis ir juodagalvis vyras, o prie jo šono... Mucia! Jie krūptelėjo, pasitraukė nuo kits kito. Mucia, sutraukus antakius, kaip ji mokėjo, šiurkščiai paklausė:

– Co się stało? Czego szukasz po nocy?[1]

Pasisakiau nesveikas, einąs į orą. Kai po valandėlės grįžau, kunigas jau sėdėjo viename stalo gale, o kitame pamačiau Mucios galvą, paremtą pastatytomis ant stalo rankomis; ji klūpojo ant kėdės taip giliai įlenkus liemenį, jog klubai atsidūrė aukščiau pečių. Dabar jie tyliai šnekučiavo, į mane neatkreipė dėmesio. Įlindęs į lovą, laužiau galvą, iš kur mūsų bendrabutyje atsirado kunigas, bet taip ir užmigau, nieko neišgalvojęs. Tik rytojaus dieną mane apšvietė Jonas:

– Tu dar nežinai, kad tai kunigas Bukontas aplankė mylimą Mucią? Mat kad galėtą laisviau pasikalbėti, iš šeimininkės buto atėjo į mūsų kambarį.

Kai po to atsitikimo Mucia mane kur pamatydavo, vis sutraukdavo antakius. Šitų jaunų žmonių meilė, kuriai nelemta buvo suliepsnoti aistros ugnimi, pasirodė labai ištikima ir patvari: nusigyvenusių bajorų Pečkauskių giminės skeveldros – ir senė, ir Mucia į senatvę, ir Zosia – visos trys gyveno pas kleboną Bukontą Žemaitijoje. Senei mirus, o po jos netrukus ir Muciai, viena Zosia šeimininkavo Židikų klebonijoje.

Pavasario egzaminus į IV klasę išlaikiau labai gerais pažymiais, ir man buvo priskirta pirmojo laipsnio dovana: rudenį gavau didelę paauksuotais viršeliais knygą (Полное собрание сочинений А. С. Пушкина[2]) ir pagyrimo lapą.

[1] Kas atsitiko? Ko ieškai naktį? (*lenk.*)

[2] Aleksandras Puškinas. Pilnas raštų rinkinys (*rus.*) (red. pastaba).

Motina buvo be galo patenkinta mano netikėta pažanga moksle. Veždamasi iš Šiaulių namo, pasakė norinti truputį paerzinti tėvą, kuris nuolat pranašavo, kad jos pastangos ir užsispyrimas prastumti mus į ponus nueis niekais; įsakė apsimesti nuliūdusiu, kai pamatysiu tėvą. Pati tuo tarpu pasakysianti, kad aš ir vėl gavęs pataisą. Šitie juokai ką tik nepasibaigė ašaromis: įniršęs tėvas pradėjo rėkti ir keikti, jau ir diržą buvo nusisegąs nuo kelnių. Motinai raminant, kad norėjusi tik jį paerzinti, kad viskas gerai, ilgą laiką dar netikėjo, kol pats savo akimis pamatė egzaminų žiniaraštį. Motina ėmė visiems girtis, kad jos sūnus esąs pirmas visoje klasėje (kas buvo netiesa) ir kad jis vienas tegavo dovaną (irgi netiesa). Tėvas šia proga net pinigų nepagailėjo pirmajai ir paskutiniajai dovanai: už pusantro rublio nupirko man iš žydelio sidabrinį laikroduką, kuris, tiesą pasakius, vos kelias dienas ėjo.

Vasarą praleidau Kurtuvėnuose, vis tomis įprastomis pramogomis tenkindamasis: lankiau Girnikų kalną, uogavau, maudžiausi Kurtuvos upokšnyje. Didelis man įvykis buvo laiškas iš Chominskio (jis leido atostogas pas gimines Ukrainoje). Kaip tik tada viešėjo pas mus Kaziunia Kownacka; tetos teisėmis, reikalavo, kad parodyčiau jai laišką, o aš tos šventenybės jokiu būdu nenorėjau rodyti. Prasidėjo išmetinėjimai, įtarimai, kad laiškas gali būti iš kokio nedoro draugo. Verkė teta, verkė motina, bet laiško taip ir neparodžiau: rodyti kam nors laišką iš mylimojo atrodė man šventvagystė.

Prieš atostogoms pasibaigiant motina, gavus iš Dovydaičio (Sauginių kaime) vos gyvą kuiną ir vežimuką, išvažiavo su manim pas podžių pan Jozef Kontowt. Jis tada tarnavo ūkvedžiu Degučių dvare, kurį iš valdžios nuomojo du broliai bajorai Vitkevičiai. Važiavom pro Šiaulius, iš kur pasukom į Lygumų kelią (pro Šimšę ir Aleksandrijos dvarą). Palikę po dešinei Kairių bažnytkaimį, į vakarą privažiavom Degučius (iš ten, pasukus tiesiai į dešinę, siauručiu šunkeliu galima pasiekti Stačiūnų filiją). Motina jau buvo čia buvusi; nesvyruodama pasuko iš vieškelio į kairę ir įvažiavo į kiemą. Pastačius arklį prie ilgo mūrinio tvarto ir pametus jam šieno žiupsnį, nusivedė mane per platų kiemą į dvaro rūmus. Jų ilgas frontas su dviem stiklinėm gonkom galuose žiūrėjo tiesiai į aną tvartą; vienas šonas buvo nukreiptas į netoli už tvoros einantį vieškelį, kuriuo buvom atvažiavę, o antro šono gale buvo kūdra, aplink kurią gageno daugybė žąsų. Prie kūdros motina kiek sustojo, įbedusi akis į žąsų kaimenę.

Krito į akį, kad šiame dvare tikrų ponų negyvenama: įvažiavimas buvo be vartų, kiemas žąsų ir kiaulių priterštas, jokio žolyno, jokios gėlelės, pastatai apšepę, stogai vienur lopyti, kitur prakiurę. Apsukom rūmus pro kūdrą ir įėjom į didelę, apytamsę virtuvę. Musių debesys ūžė prie aprūkusios krosnies, daužėsi į jųjų pačių numargintus langus, zvimbė

po visus kampus. Be musių, virtuvėje nebuvo gyvos dvasios. Grįžom į prieangį ir žengėm pro pirmas pasitaikiusias duris į vidų. Atsidūrėm nedideliame kambaryje. Musių buvo kiek mažiau, ir visos susispietusios prie vienintelio lango, kur už prasto stalo sėdėjo išdžiūvusi senutė, laikydama ilgą rožančių rankose. Kai pasuko galvą į mus, pamačiau mažą pageltusį veidelį, išbraižytą skersai ir išilgai daugybės smulkučių raukšlių. Motina linktelėjo galva ir pasveikino įprastu būdu:

– Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus[1].

Senutė nežymiai pajudino lūpas, bet ar atsakė „na wieki wieków"[2], negirdėjau. Kiek pakėlus į viršų rožančių pamosavo juo ir vėl nuleido. Motina, matyt, padarė išvadą, kad ženklas palankus, ir atsisėdo ant suolelio palei langą.

– Przyjechałam odwiedzić pana Kontowta, – pradėjo motina pokalbį, – i chrzestniaka przywiozłam pokazać... Dawno byłam, zapomniałam, jaki pokój zamieszkuje pan Kontowt... On pewnie jeszcze w polu czy na gospodarce...[3]

Motinai kalbėti nesisekė. Senutė vėl nusisuko į langą ir čiupinėjo rožančiaus galvutes; į mus nekreipė jokio dėmesio. Motinai, kaip ji paskui sakė, dingtelėjo mintis, ar nebus tik Kantautas vedęs, o kad žmona pusgyvė, gal bus jos turtu „susilakamijęs" (susigundęs). Tylėdami žvalgėmės po kamarą, kur be medinės lovpalaikės ir molinio bliūdo šalia jos nieko daugiau nebuvo.

– Czy pani głucha?[4] – neiškentėjo motina.

Senukė vis žiūrėjo pro langą ir nieko nesakė. Ėmė temti. Prieangyje pasigirdo žingsniai, į kamarą įėjo senyvas augalotas vyras su nusvirusiais ūsais ir smailia barzdike. Tuoj pažinau Kantautą. Jam pasirodžius, senukė pakilo ir smulkučiais žingsniais išdūlino iš kamaros. Motina pasibučiavo su podžium, o šis paglostė man galvą; nustebo, kad aš taip išaugęs. Paaiškino, kad jo kambarėly prie virtuvės sėdėjusi ponų Vitkevičių motina ir dabojusi, kad kas neįlįstų į tuščią namą; į Degučius atvažiavusi iš kito Žemaitijos kampo sūnų aplankyti; nors jau dešimtą dešimtį baigia ir visai apkurto, bet vis dar juda kruta, vis šiek tiek padeda šeimininkauti kaip tam sūnui, kur nuolat gyvena, taip ir tiem dviem, pas kuriuos dabar atvyko į svečius.

[1] Tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus (*lenk.*).

[2] „ant amžių amžinųjų" (*lenk.*).

[3] Atvažiavau aplankyti p. Kantautą... ir krikštasūnį atvežiau parodyti. Seniai bebuvau, užmiršau, kuriame kambary gyvena p. K. Jis turbūt dar laukuose ar ūkyje... (*lenk.*)

[4] Ar tamsta kurčia? (*lenk.*)

Du degutiškiai ponai Vitkevičiai, iš kurių jaunesnysis turėjo per šešiasdešimt metų, buvo nevedę kaip ir jų padėjėjas ūkvedys Kantautas. Visi trys buvo geležinės sveikatos vyrai. Kantautas gyrėsi iki šiol dar nesirgęs rimtesne liga, o buvo jam tada apie septyniasdešimt metų; jei kada ir tekę negaluoti, gydęsis pats, senelių išbandytomis priemonėmis: užkietėjus, pvz., viduriams, eidavęs į arklidę, pasisemdavęs srutų puoduką ir visą išgerdavęs; po valandos viduriai pasiliuosuodavę. Atvirkščiai, pratrydęs suvalgydavęs kelis kietai išvirtus kiaušinius su lukštais, ir tie lukštai bematant sustabdydavę viduriavimą.

– O kaip mano žąsys? – lenkiškai paklausė motina.

Kantautas ir su kumečiais, ir su samdiniais šnekėjo tik lenkiškai; buvo tikras, kad visi jį supranta. Jis su savo tėvu dalyvavo 1863 metų sukilime. Tėvas žuvo, ūkis buvo valdžios konfiskuotas, motina mirė. Išliko pats vienas, daugiau giminių neturėjo. Žlugo svajonės atstatyti lenkų karalystę „od morza do morza", bet aklas prisirišimas prie lenkystės nesusilpnėjo. Atvirkščiai, jis dar uoliau skleidė lenkiškumą, rūpinosi palaikyti senas tradicijas; ruošė dirvą ateities kovai ir kantriai laukė palankių aplinkybių vėl pakelti maištą. Visos jo kalbos sukosi apie politiką. Ir dabar, vakaro sutemuos, pasilenkęs prie motinos – kakta į kaktą, akis į akį – šnibždėjo apie savo viltis, apie laukiamą karą, apie Prancūzijos pagalbą.

– Ar mano žąsys visos gyvos? – pertraukė motina.

Kantautas išsitiesė ir nepatenkintu balsu atsakė:

– Gyvos, gyvos... Rytoj pamatysi.

– Žvalgiaus apie kūdrą, daug jų mačiau, tik nežinau, kurios mano.

– Rytoj atskirsim, nenuskriausiu, – ramino ją Kantautas, užžibindamas lempą.

Dar namie buvau girdėjęs, kad Kantautas anksti pavasarį motinos intencijai pasodino žąsį ant kiaušinių. Supratau ją dabar atvykus savo paaugusių žąsų pasiimti. Ji kas rudenį gaudavo iš kur žąsų; kiek papenėjus parduodavo turguje. Taip surinkdavo keletą rublių brolio ir mano reikalams.

Paviešėję porą dienų Degučiuose, susodinom į vežimuką septynias žąsis ir išvykom namo. Kai privažiavom Šiaulius, norėjau eiti per miestą pėsčias: gėda būtų, jei kas iš draugų pamatytų mane važiuojant prastame vežime, kuriame gageno žąsys. Motina sulaikė:

– Ar tau gėda, kad žąsis vežamės? Juk nevogtos. Ar gal tu motinos, prastos moteriškės, gėdinies?.. Štai ko susilaukiau: vaikai manęs gėdinasi! Ar tam kentėjau gimdymo skausmus, ar tam ir dabar dieną naktį vargstu, norėdama tau mokslą duoti, kad drovėtumeis sėdėti greta manęs prastame vežime? Kas toliau bus, jei jau dabar tau gėda motinos?

Pradėjo braukti ašaras, ėmiau ir aš žliumbti. Motinai pagailo manęs: kai kuinas įtempė vežimą į kalną ir privažiavom kalėjimo mūrus, pati

liepė man išlipti. Per visą miestą ėjau šaligatviu, kiek atstu nuo vežimuko. Privažiavus Tilžės gatvės galą, motina pasuko į karčemos kiemą pasiganyti; čia ji visados sustodavo. Pro užpakalines duris įlindom į ūžiančią karčemą užkąsti. Motina prisiminė, kad taisyklės draudžia gimnazistams lankytis smuklėse. Įbrukus duonos gabalą su sūriu, liepė eiti plentu; pati dar kokią valandą paganysianti arklį ir prisivysianti. Jau buvau nuėjęs beveik iki Gitarų budkos, kai atdardėjo vežimėlis su žąsimis.

Brolio šią vasarą nebuvo namie. Pats vargais negalais išėjęs Dorpate trijų gimnazijos klasių kursą, ruošė dabar egzaminams į I klasę dvarininko Šukštos sūnų. Pan Władysław Szukszta gyveno savo žmonos, kilusios iš Petkevičių, Pavyšnio (Powiśnie) dvare, netoli Kolainių bažnytkaimio, apie 20 varstų nuo Kražių. Uždirbęs per vasarą dvidešimt rublių, Lionginas rudenį apsigyveno Šiaulių priemiestyje pas vieną gelžkelietį Šoluchą, kuriam už butą mokėjo po du rubliu mėnesiui, o motina statė „praventą" ir kurą. Mokėsi privačiai pas vyresniųjų klasių gimnazistus, nuolat juos keisdamas, nes, laiku nesumokėjus už pamokas, tie atsisakydavo toliau mokyti, o brolis išlošdavo. Į Dorpatą nebegrįžo todėl, kad kunigo Žiskaro mokslo įstaigėlę uždarė policija, o pats Žiskaras buvo patrauktas atsakomybės už nelegalios mokyklos laikymą.

Šį rudenį vėl apsigyvenau Pečkauskienės bendrabutyje, kuris atsikėlė į visai menką namą Posadnos gatvės gale, netoli kelio į Kuršėnus. Neįpratusi šeimininkauti, blogai kitados tvarkiusi namą Užventyje, nemokėjusi ir neišmokusi taupyti, Pečkauskienė jau pirmais savarankiško gyvenimo metais nesuvedė galų su galais. Per daug gerai mus maitindama, įlindo į skolas, iš kurių ją tik turtingi giminės išgelbėjo. Vyresnioji Mucia buvo kažkur išvykusi mokytis, motinai padėti liko viena Zosia. Giminių patariama, Pečkauskienė pasisamdė kuklesnį butą, toliau nuo gimnazijos, neišbrendamo purvyno gatvėje. Naujai pastatyti mediniai namai buvo labai nepatogūs bendrabučiui. Plonos sienos, maži kambariai, daugybė langų, menkai šildančios krosnys ir nuolatiniai „ciągai" (skersvėjai) blogai veikė mokinių sveikatą. Nenuostabu, kad nuo pat rudens pradžios mus ėmė kankinti įvairios ligos, trukusios iki pavasario. Visi persirgom angina, o aš, be to, gavau kataralinį gerklės uždegimą, kurį geroji Pečkauskienė gydė senovišku, bet (pasak ją) išbandytu būdu: duodavo silkės uodegą, kad kuo ilgiausiai ją čiulpčiau, laikydamas burnoj arti gerklės. Nuo tos ligos ir tokio „išbandyto" gydimo visai nustojau balso, nebegalėjau dalyvauti gimnazijos chore, kur dažnai būdavau „zapievala" (dainavedys). Plaučių uždegimu po kits kito susirgo V kl. Šliogeris, šeimininkės sūnus septintokas Steponas ir vėl atsiradęs „sapožnik" Sabotkovskis (jis dabar antrus metus sėdėjo V klasėje). Iš tų trijų ligonių pirmas pagijo

Sabotkovskis; Šliogerio liga komplikavosi, nesikėlė iš lovos keletą mėnesių. Pečkauskas, gyvenęs viename kambaryje su Šliogeriu, buvo jau besitaisąs; bet per anksti ėmė vaikščioti po kambarius, pagavo skersvėjį ir vėl atsigulė į lovą, iš kurios nebeatsikėlė: mirė nuo bendro organizmo nusilpimo. Pašarvojo jį Sabotkovskis, sargui Mikulskiui padedant. Tas „sapožnik" po pernykščio psichinio negalavimo ir po uždegimo plaučių šį rudenį visiškai pasikeitė: pasidarė kalbus, veiklus, drąsus, žodžiu, tikras Aristotelio „dzoon politikon", kaip jį ėmėm pravardžiuoti. Tuo tarpu kai mes bijojom net į kambarį įeiti, kur gulėjo mirštantis Šliogeris ir ką tik miręs Pečkauskas, Sabotkovskis pasišovė nuplauti ir aprengti lavoną. Skausmo pritrenkta šeimininkė tam nesipriešino, tik liepė pašaukti į pagalbą sargą Mikulskį. Pro atdaras duris stebėjom, kaip Sabotkovskis drąsiai vartaliojo išdžiūvusį lavoną, trynė jį šlapiu skuduru, vilko švarius baltinius, movė kelnes ir tempė pro nusvirusią galvą gimnazisto bliuzę. Kai į pavakarį numirėlį paguldė valgomajame kambary ant stalo, neturėjom kur mokytis, kiekvienas tupėjom savo kampe. Man buvo blogiausia. Kaip ir kitais metais, šeimininkė davė man prasčiausią vietą: lova stovėjo nekūrenamo koridoriaus kampe. Iš to koridoriaus pro vienas duris įeidavai į valgomąjį, kur dabar gulėjo lavonas, pro antras – į virtuvę; pro trečias duris patekdavai į šeimininkės kambarius, o už ketvirtų durų merdėjo Šliogeris. Atėjus nakčiai, visi užsidarė savo kambariuose. Pasidarė baisu: pirmą kartą teko leisti naktį šalia lavono. Galvojau, kaip bus geriau: ar į valgomąjį palikti uždarytas duris, pro kurių plyšius (šio namo visos durys buvo susproginėjusios, susirietusios, su plyšiais) skverbėsi silpna šviesa nuo degančių aplink lavoną žvakių, ar tas duris plačiai atidaryti, kad ir koridoriuje būtų daugiau šviesos. Iš savo kambario atšliaužė vienmarškinis Jonas (Šukšta); pašnabždėjo, kad jaučiasi nesmagiai ir nori su manim miegoti. Dviese nutarėm plačiai atidaryti duris į valgomąjį: jei numirėlis prisikeltų, greičiau pastebėtume ir pabėgtume. Sulindom po antklode ir prie kits kito prisiglaudę veikiai užmigom.

Šiais mokslo metais mūsų „staršij" buvo Aleksandras Sulinas, kurį už akių vadinom Saška. Jo pernykštis flirtas su Zosia žymiai pažengė pirmyn: gavo leidimą lankytis panelės kambary, ir ta savo teise uoliai naudojosi. Vakarais prie bendro stalo sėdėjo tol, kol užpildė visas bendrabučio žurnalo grafas. Kaip ir anuomet Mačenis, į žurnalą įrašydavo tai, kas atėjo į galvą, o ne tai, kas iš tikrųjų atsitiko. Pabaigęs su žurnalu ir įsitikinęs, kad visi ramiai sėdim prie stalo – vieni įbedę akis į knygas, kiti šį bei tą rašydami, – pakildavo ir, pamurmėjęs Sabotkovskiui: „Если придет начальство, знаете, где меня искать"[1].

[1] „Jei ateis vyresnybė, žinote, kur mane ieškoti" (*rus.*).

Išeidavo į kiemą. Girdėjom jį tvirtais žingsniais sukant aplink namą: ėjo pas Zosią, gyvenusią antrame namo gale, salkoje, į kurią reikėjo pakilti laiptais iš kiemo. Šeimininkė paleido gandą, kad Sulinas ruošiąs Zosią egzaminams iš keturių gimnazijos klasių, bet mes su Šukšta, truputį įsimylėję Zosią, jutom, kad čia reikalas sukasi ne apie egzaminus, ir tas mūsų nujautimas, kaip po kelių mėnesių paaiškėjo, virto skaudžia realybe. Zosia matė, kad ir Šukšta, ir aš sekam jos santykius su Sulinu, ir stengėsi mums įsigerinti: žiemos rytais, eidama per šaltą koridorių, kur gulėjau, sustodavo ir užkaišiodavo antklodę po mano kojomis ir pečiais. Pastebėjus, kad atsibudau, atsisėsdavo kartais ant lovos, ir draugiškai pasikalbėdavom. Ji klausinėjo, ar nebuvo per daug šalta nekūrenamoj patalpoj, ar nebūtų šilčiau, jei palikčiau atdaras duris į virtuvę, ar gerai išsimiegojau, kas prisisapnavo. Kai kartą, bučiuodamas jos ranką, pasakiau, kad prisisapnavo gražiausia pasaulio mergaitė, Zosia sutraukė juodus antakius, veidas apsiniaukė, nors rankos ir neatėmė. Kitą vėl rytą, jai sėdint greta, priglaudžiau galvą prie jos krūtinės, o dešine apkabinau liemenį. Ji pašoko nuo lovos, paniekinamai pažiūrėjo ir tarė:

– Co to? Większa poufałość, jak znajomość![1]

Po to jau nebeprisėsdavo ant lovos. Šukšta gyrėsi, kad pas jį vis dar ateinanti rytais, duodanti bučiuoti rankas. Guodžiaus tuo, kad Šukšta jos giminaitis.

Sulino grįžtant iš Zosios paprastai nesulaukdavom, eidavom gulti.

Motinai jau nebeįstengiant mokėti už mokslą ir už išlaikymą bendrabutyje (jai, be to, reikėjo aprūpinti maistu bei kuru pas Šoluchą gyvenantį brolį), dėjau pastangų susirasti privačių pamokų. Kreipiaus tuo reikalu į Pečkauskienę.

– Cokolwiek lepszego wynagrodzenia za lekcje uczniowi czwartej klasy trudno spodziewać się, – atsakė ši, maloniai žiūrėdama į mane liūdnomis akimis, kurios dabar, po sūnaus mirties, nuolat ašarojo, – ale popytam u znajomych, może coś i da się zrobić[2].

Po kelių dienų ji per Zosią pranešė, kad į vakarą nueičiau pas akcizo viršininką Storoženką, kuris gyveno dideliam name mūsų gatvėje, arčiau į miestą. Storoženkai turėjo dukterį, VI klasės mokinę Marusią, ir berniuką Volodią, kurį turėjau paruošti egzaminams į I klasę. Akcizninkas pasiūlė gerą atlyginimą – po keturis rublius per mėnesį. Vyresniųjų klasių mokiniai paprastai gaudavo už mėnesinę pamoką 7–8 rb., o geri kamašai (štibletai) su rantu kainavo pusantro rublio. Gavęs po mėnesio

[1] Kas tai? Didesnis laisvumas, negu pažintis! (*lenk.*)

[2] Kiek padoresnio atlyginimo už pamokas ketvirtos klasės mokiniui sunku tikėtis, bet paklausinėsiu pas savo pažįstamus, gal ir pavyks ką nors padaryti (*lenk.*).

pirmą atlyginimą, užsisakiau tokius kamašus su rantu pas poną Bakevičių, garsųjį Šiaulių batsiuvį. Tas ponas, gražindamas fasoną, pasiuvo štibletus ir per siaurus ir per trumpus; atrodė jie labai dailūs, bet kankino mane visą mėnesį, kol šiek tiek išsinešiojo. Vaikščiojau tą mėnesį susirietęs ir pasišokėdamas. Turbūt nėra didesnės kančios, kaip ilgesnį laiką vaikščioti apsiavus bateliais, žymiai mažesniais už koją. Užjaučiu anas kinų moteris ir tas mūsų, ypač kaimo, gražuoles, pasiaukojančias kančioms, kad tik kojytės atrodytų kuo mažiausios.

Darbas su Volodia buvo nesunkus. Jau tėvas jį gerokai pamokė, ir man liko beveik tik žiūrėti, kad neužmirštų to, ką anksčiau buvo išmokęs. Į pamoką kai kada atsilankydavo pats Storoženko, o Marusia – labai dažnai. Tai buvo aukšta, liekna, gražaus veido, geltonplaukė mergaitė. Ji man iš pat pradžių įvarė baimės, išdidžiai apmetusi žvilgsniu nuo galvos iki kojų. Pailgos mėlynos akys tarytum pasisakydavo žiną mane esant jai nelygų ir paniekinimo vertą. Atėjus į kambarį, kur darėm pamokas, atsisėsdavo prie lango ir pasilenkus megzdavo mezginį. Laiks nuo laiko pakeldavo galvą, ant kurios geltoni plaukai auksu blizgėjo saulėje, ir pažvelgdavo į mus. Jei kada pagaudavau jos žvilgsnį, pasidarydavo karšta, paraudonuodavau ir pasilenkdavau prie Volodios, nekantriai laukdamas, kad greičiau išeitų. Po tokio sumišimo, skersai žvilgterėjęs, pastebėdavau ją vėl palinkus prie darbo, o lūpas iškraipytas paniekos šypsniu. Jos buvimas čia ir kankino, ir kartu buvo malonus. Niekuomet nedrįsau Marusios užkalbinti; ji laiks nuo laiko prabildavo į mane, dažniausiai ką paklausdama ir visai nesivaržydama, kad trukdo mums dirbti. Klausimus užbaigdavo taip, kad visados buvo jos viršus, o aš pasijusdavau pažemintas.

– Вы читали Тургенева?[1]

– Да, читал[2], – neryžtingai atsakiau laukdamas smūgio.

– Что именно?[3]

– „Записки охотника“[4].

– А „Первую любовь“ читали?[5]

– Нет[6].

– Напрасно. Странно, право: лучшей повести Тургенева не читал, а только программные „Записки охотника“[7], – baigė pokalbį, pasilenkdama prie darbo.

1 Ar jūs skaitėt Turgenevą? (*rus.*)
2 Taip, skaičiau (*rus.*).
3 Ką būtent? (*rus.*)
4 „Medžiotojo užrašus“ (*rus.*).
5 O „Pirmąją meilę“ skaitėt? (*rus.*)
6 Ne (*rus.*).
7 Be reikalo. Keista, iš tiesų: geriausio Turgenevo apsakymo neskaitė, o tik programos reikalaujamus „Medžiotojo užrašus“ (*rus.*).

Ir vėl galėjau stebėti jos negerą šypsnį. Namie prisimindamas anuos užgaulingus žodžius, gailėjaus, kad aš tik „задним умом крепок"[1]. Juk galėjau atsikirsti nors taip, kad pirmiausia skaitau tai, kas reikalaujama programos, ir kad, mano nuomone, kaip tik „Medžiotojo užrašai" yra nė kiek ne menkesnis veikalas už bet kokį kitą Turgenevo kūrinį. Pasiryždavau taip lengvai nepasiduoti, kai vėl mane prašnekins. Bergždžias pasiryžimas! Ir per kitą trumpą pasikalbėjimą ji paimdavo viršų, o aš užmiršdavau liežuvį burnoj. Paskubėjau gauti iš gimnazijos bibliotekos visus Turgenevo raštus; atsidėjęs skaičiau juos kiauras dienas ir vakarus, užmetęs pamokas. Ir man labiau už „Medžiotojo užrašus" patiko „Первая любовь", „Вешние воды", „Ася", „Яков Пасынков"[2] ir kiti Turgenevo apsakymai. Norėdamas pakilti Marusios akyse, pirmai progai pasitaikius, pasisakiau perskaitęs didesnę Turgenevo veikalų dalį. Marusia šaltai atrėžė:

– Давно пора. И нечем тут похваляться[3].

Storoženkai laikė baltą piktą šuniuką Šavką, didelį Marusios favoritą. Tas Šavka pakylomis prieidavo prie svetimo žmogaus ir nelodamas griebdavo už kojos; buvo ir man kartą įkandęs. Nusirengdamas koridoriuje, kaskart paklausdavau mane pasitikusį Volodią:

– Нет ли тут где поблизости Шавки?[4]

Tą mano nuolatinį klausimą kartą išgirdo pro šalį ėjusi Marusia ir, paniekinamai pažvelgus, tarė:

– Вы, оказывается, порядочный трус[5].

Maloni Storoženkienė dažnai pakviesdavo pasilikti po pamokos vakarienei, ir man paprastai tekdavo sėdėti prie stalo greta Marusios. Stebėjau, kaip nušvisdavo jos akys, kai motina imdavo pasakoti apie gimtąjį kraštą, kurio, kūdikiu išvežta, nepažinojo. Storoženkai buvo ukrainiečiai, bet kalbėjo tik rusiškai. Prieš keliolika metų atvyko iš tolimo Konotopo į Šiaulius, kur tėvą atkėlė su paaukštinimu tarnyboje.

– Вот там у нас, – kartą kalbėjo motina, – скоро зацветут акации, день и ночь чудный запах будет проникать в широко раскрытые окна нашего хутора, а нас там не будет... Не для нас, Марусик, целый месяц будут цвести акации[6].

[1] „gudrus po laiko" (*rus.*).
[2] „Pirmoji meilė", „Pavasario vandenys", „Asia", „Jakovas Pasynkovas" (*rus.*).
[3] Seniai laikas. Ir nėra kuo čia girtis (*rus.*).
[4] Ar kur čia nėra netoliese Šavkos? (*rus.*)
[5] Jūs, pasirodo, didelis bailys (*rus.*).
[6] Ten pas mus netrukus pražydės akacijos, dieną naktį nuostabus kvapas veršis į mūsų vienkiemio plačiai atidarytas duris, o mūsų ten nebus... Ne mums, Marusia, visą mėnesį žydės akacijos (*rus.*).

– Мама, поедем когда нибудь туда, на родину. Не помню милой Украины... Но почему же мое сердце так тоскует по ней?[1]

– Незачем, деточка, туда ехать, – liūdnai atsakė motina, – хутор уже не наш, там живут чужие люди. Все родные перемерли, никого там из наших не осталось[2].

Marusios akys apsiblausė, ji nuleido galvą ir ilgai žiūrėjo į tuščią stiklinę. Paskui išsitiesė ir piktu, man gerai pažįstamu žvilgsniu apmetė tėvą. Pamaniau, jog, matyt, tėvas bus prisidėjęs prie to, kad „хутор уже не наш".

Marusios santykių su tėvu negalėjau suprasti. Iš mažens motina mus mokė gerbti ir bijoti tėvo, o čia Marusia su savo tėvu elgėsi labai laisvai, net šiurkščiai. Visuomet jam sakydavo „tu", piktai atsikirsdavo ir kiekvieną mano girdėtą pokalbį su juo baigdavo taip kaip su manim: paimdavo viršų.

– Любим мы царя батюшку, он наш общий отец и заступник[3], – girdėjau prie arbatos pamokančiai kalbant tėvą, o Marusią jam atsikertant:

– А почему не царицу матушку? Чем матушка хуже батюшки? Вообще, папа, брось ты их при мне вспоминать, не раз просила... Опротивело[4].

– Что ты, что ты, доченька[5], – išsigando tėvas.

– Ну, чего испугался? – nusišypsojo Marusia, – разве не правду говорю? И какие глупые слова – общий отец! Если бы он был, как ты говоришь, общий отец, не пухли бы с голоду мужики. А ведь ты сам на днях говорил, что на Волге голод, и мужики мрут как мухи. Может быть, царь твой отец и отец тебе подобных чиновников, но во всяком случае он не мой отец и... не отец тех с голоду пухнущих мужиков[6], – tyliai baigė, nuleisdama galvą.

Neturėdamas, ką atsakyti, o gal sieloje pripažindamas dukteriai raciją, Storoženko pakilo ir taręs:

[1] Mama, važiuokime kada nors tenai, į gimtinę. Neatsimenu mielos Ukrainos... Bet kodėl mano širdis taip ilgisi jos? (*rus.*)

[2] Nėra ko, vaikeli, ten važiuoti. Vienkiemis jau ne mūsų, ten gyvena svetimi žmonės. Visi giminės išmirė, nieko tenai iš mūsiškių nebeliko (*rus.*).

[3] Mylime savo carą tėvelį, jis mūsų bendras tėvas ir užtarėjas (*rus.*).

[4] O kodėl ne carienę motutę? Kuo motutė blogesnė už tėvelį? Apskritai, tėte, liaukis juos minėjęs prie manęs, ne kartą prašiau. Šlykštu (*rus.*).

[5] Ką tu, ką tu, dukrele (*rus.*).

[6] Na, ko išsigandai? Ar ne tiesą sakau? Ir kokie kvaili žodžiai „bendras tėvas"! Jeigu jis būtų, kaip sakai, bendras tėvas, netintų iš bado mužikai. O juk pats šiomis dienomis sakei, kad prie Volgos badas, ir mužikai miršta kaip musės. Galbūt caras tavo tėvas ir tėvas į tave panašių valdininkų, bet jokiu būdu ne mano tėvas ir... ne tėvas anų nuo bado tinstančių mužikų (*rus.*).

– Что ты, дочурка, сегодня такая сердитая? Ну, пойду поработать часок другой, спать еще рано[1], – nuėjo į savo kabinetą.

Apskritai kalbas apie carą dažnai girdėdavau pas Storoženkus. Man tai buvo visai naujas dalykas, apie carą iki šiol niekuomet nepagalvojau. Žinojau, kad yra caras, bet koks jis, kieno ir kam pastatytas, tuo visai nesirūpinau, tenkindamasis tomis apie jį žiniomis, kurias teikė mokykla. Girdėjau Marusią ir su motina kalbant apie carą:

– Царь, мама, это зло. Всё плохое от царя. Тут и говорить нечего, всем ясно[2].

– Не знаю, Марусик, ничего не знаю, – atsikalbinėjo motina, – нас с детства наставляли бояться Бога и почитать царя, с тем мы и помрем, Марусик. А тебе, деточка, как угодно. Неволить не буду, но и сочуствовать тебе не могу. Вырастешь, там будет видно[3].

Per tokius pasikalbėjimus pastebėdavau, kad mėlynos Marusios akys žybtelėdavo kartais mano pusėn, tartum laukė pritarimo. Bet aš tik gaudydavau jos žvilgsnį, maža tesigilindamas į žodžių prasmę, nei savo nuomonės dėl tų kalbų neturėdamas. O vis dėlto, kai mokinių chore kartu su kitais užtraukdavau „Боже, царя храни"[4], anie Marusios žodžiai, apgaubti jos akių mėlyne, pabusdavo atmintyje, nepastebimai įgaudavo realią vertę ir pritarimą.

Nepaprasta buvo mergaitė. Miesčioniškoji aplinka ir buki gimnazijos auklėtojai biurokratai neįstengė iškraipyti jos galvojimo: ji pati savo aštriu protu ir nepalenkiama logika susidarė teisingą carinio režimo įvertinimą ir drąsiai jį skelbė savųjų tarpe.

Zosios paveikslas nubluko, mano sieloje viešpatavo Marusia.

Velykų pirmą dieną Storoženkienė suruošė vakarušką, į kurią pakvietė ir mane: ateisią keli pažįstami gimnazistai ir Marusios draugės, žaisią, šoksią. Polką, valsą, krakoviaką, mazurką ir pas d'Espagne buvo mus su Šukšta pamokiusi Zosia. Ji mėgdavo suktis su mumis aplink stalą valgomajame. Dabar kasdien tobulinaus tuose šokiuose, vietoje panelės įsikibęs Šukštą: norėjau per vakarušką gražiai pasirodyti Marusiai. Ir čia nepataikiau...

Kai Storoženkienė po vakarienės atsisėdo prie fortepijono ir pasigir-

[1] Ko tu, dukrele, šiandien tokia pikta? Na, eisiu padirbėti valandą kitą, gulti dar anksti (*rus.*).

[2] Caras, mama, tai blogis. Visa pikta iš caro. Čia ir kalbėti nėra reikalo, visiems aišku (*rus.*).

[3] Nežinau, Marusia, nieko nežinau. Mus iš mažens mokė bijoti Dievo ir gerbti carą, taip ir mirsime. O tau, vaikeli, kaip patinka. Versti neversiu, bet ir pritarti tau negaliu. Išaugsi, paaiškės (*rus.*).

[4] „Dieve, saugok carą" (carinės Rusijos himnas) (*rus.*).

do valso „Дунайские волны“[1] garsai, pirmas pribėgau prie Marusios ir pakviečiau šokti.

– Вы танцуете? – nustebo Marusia, – вот этого, по крайней мере, от вас не ожидала! Все прелести: и трус, и вечный молчальник, и танцор вдобавок[2].

Nežinojau, kur dingti iš apmaudo. Pastebėjus mano sumišimą, galvos judesiu bei akimis parodė kitą mergaitę ir tarė:

– Обратитесь к Нине, вон там сидит. Эта живо перебирает ногами, доставит вам большое удовольствие[3].

Matydama, kad vis dar stoviu vietoje, pridūrė:

– Я не люблю танцевать в душной комнате... А уж мучат нас этими танцами, по два часа в неделю. Прямо надоело. Ну, что вы стоите? Торопитесь, а то кто нибудь другой пригласит Нину, она слывет лучшей танцоркой в классе[4].

– Я не буду танцевать[5], – atrėžiau, žiūrėdamas sau po kojų.

– Вот как! Ну, тогда садитесь тут, возле меня, поболтаем[6], – ironiškai nusišypsojo, bet gan palankiai pakvietė sėstis.

Klausiaus jos kandžių pastabų, kuriomis lydėjo pro mus prašokančias poreles: tas trypia kaip arklys, o šis – tikra meška; anas savo kairės alkūne šlostosi čiurkšlėmis varvantį prakaitą ir pan. Nepagailėjo ir savo draugių mergaičių:

– Гляньте на Надю: совсем как гусь вытянула длинную шею... Так и кажется, что сейчас положит свою кудрявую головку на плечо... нет, не на плечо, а на затылок своему кавалеру... А вот ваша Нина, как быстро семенит ножками![7]

– Да она вовсе не моя[8], – išsigyniau.

– Всё равно, была бы ваша, если бы послушались меня и пригласили танцевать... А Вера, смотрите, совсем как свечка тает от удовольствия и... пота, который как будто уже и через белые ботинки

[1] „Dunojaus bangos“ (*rus.*).

[2] Jūs šokate? To tai bent iš jūsų nesitikėjau! Visi žavumai: ir bailys, ir amžinas tylenis, ir šokėjas be to dar! (*rus.*)

[3] Kreipkitės į Niną, antai sėdi. Ši greit biznoja kojomis, suteiks jums didelį malonumą (*rus.*).

[4] Aš nemėgstu šokti tvankiam kambary... Ir kankina gi mus tais šokiais, po dvi valandas kas savaitė. Tiesiog įgriso. Na ko jūs laukiate? Nesnauskite, bematant kas kitas pakvies Niną, ji laikoma geriausia šokėja mūsų klasėje (*rus.*).

[5] Aš nešoksiu (*rus.*).

[6] Štai kaip! Na, tada sėskitės čia, greta manęs, pašnekėsim (*rus.*).

[7] Žvilgterėkit į Nadią: visai kaip žąsis ištempė ilgą kaklą... Taip ir rodosi, kad tuoj padės savo garbiniuotą galvelę ant peties... ne, ant sprando savo kavalieriui... Štai jūsų Nina, kaip visada biznoja kojytėmis! (*rus.*)

[8] Ji visai ne mano (*rus.*).

рвется наружу. У Оли на животе горбик образовался, видно слишком наелась за ужином... А Таня, смотрите, так затянута в корсет, что кровь уже не проникает в ноги, захлестнула шею и лоб; и ножки, лишившись крови, сделались как у деревянного болванчика, не попадают в такт[1]. Marusios įtakoje ir aš padariau vieną kitą pastabą šokančių adresu, ypač kai prasidėjo mazurka.

– Вы, я вижу, наблюдать умеете. Ну, слава Богу, хоть один плюс нашла у вас[2], – išgirdau pagaliau pirmą palankų žodį.

Pavargusi šeimininkė nutraukė skambinimą ir pakvietė svečius į valgomąjį arbatos. Susėdom su Marusia greta kits kito. Mano kairėje atsidūrė ilgakaklė Nadia. Ėmiau jai pasakoti Marusios pastabas. Ši garsiai juokėsi, paskum pasakė gerai žinanti aštrųjį Marusios liežuvėlį ir paklausė, ar dar su ja nesusipykau.

– Мы все с ней постоянно ссоримся, но и скоро миримся. Она у нас умница, умнее всех, мы ее очень любим[3].

Staiga pajutau ant dešinės kojos pirštų kažkokį sunkumą. „Šavka!", – dingtelėjo mintis, ir greit patraukiau koją. Po valandėlės, tik paėmiau stiklinę į ranką, vėl spaudimas, šį kartą kiek švelnesnis. Pakėlęs staltiesės kraštą, žvilgterėjau po stalu. Nieko nepamačiau baltuojant (Šavka buvo balta), Nadia buvo nusisukus, juokavo su savo kavalierium.

– Вы наверно Шавки ищете, – tyliai nusijuokė Marusia, – не бойтесь, ее там нету[4].

Atsigręžiau į ją... Didelės mėlynos akys žėrėjo tokiu linksmumu, tokia laime, kad man dangus atsivėrė. Pajutau kaitrą veide, ausys degė, galvoje ūžė. Ji prispaudė visą kairę koją prie mano, ir taip likom sėdėti. Man širdis alpo.

– Хорошо тебе?[5] – tyliai paklausė.

– Хорошо, – prašnabždėjau.

– И мне... ох, как хорошо, – atsiduso Marusia.

Nuleidau ranką po stalu, tuoj susitiko su jos ranka. Pažvelgiau į ją, pamačiau visai pabalusį veidą ir ilgomis blakstienomis pridengtas akis.

[1] Vis tiek būtų jūsų, jeigu būtumėt paklausę manęs ir pakvietę šokti... O Vera, žiūrėkit, visai kaip žvakė tirpsta nuo malonumo ir... prakaito, kuris, atrodo, jau ir pro baltus batelius veržiasi lauk. Pas Olią ant pilvo atsirado kuprikė, per vakarienę bus per daug privalgiusi... O Tania taip susiveržė korsetu, kad kraujas jau neprasiskverbia į kojas, apsėmė kaklą ir kaktą; netekusios kraujo kojytės pasidarė kaip pas medinę statulėlę, nebepataiko į taktą (*rus.*).

[2] Jūs, matau, esate pastabus. Na, Dievui dėkui, nors vieną teigiamybę radau jumyse (*rus.*).

[3] Mes visos nuolat su ja pykstamės, bet ir veikiai susitaikome. Ji protinga galvelė, protingesnė už visus, mes ją labai mylime (*rus.*).

[4] Jūs tikriausiai Šavkos ieškot, nebijokit, jos ten nėra (*rus.*).

[5] Gera tau? (*rus.*)

Prie stalo subruzdo. Šokėjai atsipeikėjo, vėl nuėjo šokti. Pakilom ir mudu. Tartum nepakeldamas pirmos meilės laimės, nebegalėjau pasilikti tvankiame kambary, veržiausi lauk. Atsisveikindamas paskendau jos akių mėlynėje. „Marusia" – tyliai pratariau, įdėdamas į tą žodį visą savo širdį. Pirmą ir paskutinį kartą taip kreipiausi į ją.

– Вы уходите? – paklausė, įdėdama pirščiukus į mano delną, – и я здесь не останусь, пойду к себе в комнату. Там хорошо... Успокоюсь[1].

Daugiau Marusios nemačiau. Veikiai prasidėjo egzaminai, pamokos nutrūko. Volodia išlaikė, ir reikalo užeiti pas Storoženkus nebuvo. Jie tą vasarą iš Šiaulių išsikraustė, grįžo į savo Ukrainą (taip bent rudenį girdėjau iš Pečkauskienės).

Neilgai truko ir gražiai pasibaigė mano pirmas suartėjimas su moterim. Iš prigimties buvau labai jautrus grožiui ir tiesai, bet nei viena, nei antra vaikystėje nepatyriau.

Motina, valinga moteris, graži nebuvo, jausmais negyveno ir meilės mums nerodė. Bevalis tėvas slypėjo užsidaręs garsų pasaulyje, nieko į tą pasaulį neįsileisdamas ir egoistiškai slėpdamas nuo mūsų harmonijos grožį. Vaikystėje nepatirtas meilės ir grožio ilgesys lydėjo mane visą gyvenimą. Negražių moterų man nebuvo; kiekvienoje pastebėdavau nors vieną vienintelę teigiamybę, į ją sukaupdavau visą dėmesį, ir krūvos neigiamybių prieš tą vieną teigiamybę nublukdavo. Ne kitaip elgėsi ir ano meto moterys: kokia bebūtų negraži moteris, visados susirasdavo savyje, kuo galėtų pasididžiuoti. Tos nosis kreiva ir veidas spuoguotas, užtat klubai gražūs, ir ji vis stengėsi rodytis užpakaliu, grakščiai jį judindama; anos akys kaip kiaulytės, bet dantys balti, lygūs: tokia visą laiką būdavo išsišiepus; šios ir veidas ne koks, ir kojos bei rankos didelės, negrakščios, bet liemuo lieknas, ir ji lankstėsi kraipėsi, ar reikia, ar nereikia. O jei jau visiškai negalima buvo pasididžiuoti net menkiausia kūno dalimi, į pagalbą ateidavo širdies bei proto grožybės: būdo gerumas, nuolat rodomoji užuojauta žmonėms, rimti pokalbiai ir gilių minčių (paprastai ne savo) aruodas atstodavo nepastovias kūno pirmenybes. Tokios moterys buvo anais laikais. Dabar, aišku, jos kitokios, bet, galimas daiktas, pasitaiko ir anų tipų.

Veidmainiavimas ir melas iš visų šonų supo mus nuo pat mažens. Stebėjau veidmainiaujant kunigus prie altoriaus, davatkas ir ubagus špitolėje, tėvą prieš kleboną ir jo gaspadinę, motiną prieš tėvą, gimnazistus prieš mokytojus, mūsų staršąjį prieš vyresnybę ir šiaip visus

[1] Jūs išeinate? Ir aš čia nepaliksiu, eisiu į savo kambarį. Ten gera. Nusiraminsiu (*rus.*).

žmones mažiau ar daugiau, bet nuolat meluojant sau ir kitiems. Atėjus kam, mėgiamiausias motinos patarimas mums, vaikams, būdavo:

– Pocałuj w rączkę![1]

Į ranką bučiavom, atseit reiškėm pagarbą atėjusiam. Bet tam pačiam svečiui atsidūrus už durų, tėvai jį apkalbinėjo, pravardžiavo „chłystek, dureń, cham" arba „klempa, ścierwa, ropucha"[2] ir pan. Į klausimą: kuriam galui vertė mus bučiuoti ranką „klempai", atsakymo nesusirasdavom.

Marusia buvo pirmas žmogus, kuriame stebėjau tyrą nuoširdumą ir teisumą, o jos panieką man laikiau visai užtarnautą: nedrąsus (net bailus), neapsiskaitęs, nesidomįs gyvenimo klausimais, niekuo kitu nesirūpinąs, kaip tik vadovėlių kalimu, be valios, be aukštesnių siekimų, – žodžiu, baigtas nevykėlis negalėjo jai užimponuoti. Už ką ji mane pamilo? Jeigu nepamilo, tai bent nesidrovėjo prisiartinti, pasakyti širdingą žodį? Tai nebuvo veidmainiavimas: toks sužibėjo anąkart nuoširdumas jos akyse, kad manęs, labai jautraus melui, jokiu būdu neapgautų; be to, veidmainiavimas buvo visiškai svetimas, nesuprantamas jai dalykas. O gal tai buvo laikinas jos nusilpimas, paprastas nervų suerzinimas? Ne, ne tokia buvo mergina, kad ištižtų prisilietus berniuko kojos; šiuo atveju daugiau patirtų malonumo, jei prisiglaustų prie kito berniuko: visi ten buvo gražesni ir patrauklesni už mane. Marusia turbūt nusileido iš savo tyrų aukštybių, kad bent akimirkai sušildytų niekingą gyvaliojimą to, kuris, kaip bus pastebėjusi, ją dievina. Tai buvo jos auka, netikėtai pasidariusi ir jai pačiai maloni. Ir kitos mane mylėjusios moterys pamildavo turbūt už mano silpnybes, bevališkumą, nedrąsumą. Sunku perprasti moters būdą. Kodėl bjaurus kupriukas Knizel patiko gražuolei Jocienei? Arba kuo karla Sulinas sužavėjo išdidžiąją Zosią?

Be veidmainiavimo, kuriuo buvo lydimi visų mūsų aplinkos žmonių santykiai ir kuriuo man bent pavyko neužsikrėsti, buvo dar antra blogybė, kuri ir mane kiaurai persunkė ir dėl kurios nenuveikiau gyvenime nieko tokio, kuo galėčiau drąsiai pasigirti. Kalbu apie egoizmą, apie pliką, dažnai niekuo nepridengtą savimylą. Nuo pat mažens motinos įskiepyta baimė dėl išlaikymo gyvybės, kuriai grėsė įvairiausi pavojai iš klebonų ir ponų pusės, nusilenkimas galingiesiems, šunuodegiavimas prieš turtinguosius niekšus ir išnaudotojus, pagarba caro valdininkams – visa tai lydėjo mano vaikystę tol, kol Marusios skaisti siela atidengė kitą – laisvos minties ir kritiško galvojimo – pasaulį. Nors Marusios įtaka paliko neišdildomus pėdsakus, bet dėl savo bevališku-

[1] Pabučiuok į rankelę (*lenk.*).

[2] lenkiški keiksmažodžiai.

mo išnerti iš ano egoistiško gyvaliojimo neįstengiau, tik tiek iš pažinties su Marusia laimėjęs, kad dabar aiškiai mačiau gyvenąs ne taip, kaip turėčiau gyventi, ir sau galiu taikyti anuos Horacijaus žodžius: „Video meliora proboque, deteriora sequor"[1].

VII

Keičiasi mano pasaulėžiūra – Aleksandra arba Olieńka Šukštienė – Vykstu dirbti į Pavyšnį – Kaip vežėjas Baltras panelę Feliciją gelbėjo – Dvarininkės Čapskienės ir pono Ragausko istorija – Lietuviškasis Čičikovas iš Brazilkos – Pavyšnyje pas Šukštas – Maldingieji Petkevičiai – Mano abejingumas tikybai – Mokiniai atsisako lankyti cerkvę

Šiemet mokiaus ne taip uoliai kaip pernai, taigi ir egzaminus į V klasę išlaikiau žymiai menkesniais pažymiais. Klasės draugai stebėjosi tokiu mano apsileidimu, negalėjo suprasti, kas pasidarė. Į pavasarį Chominskis staiga ėmė manęs šalintis, o paskui net ir sveikintis nustojo: iš Šukštos buvo sužinojęs, jog aš ne tik ne bajoriškos kilmės, ne tik ne dvarininko sūnus (buvo mano pavardės ir dvarininkų), betgi dar kilęs iš žemiausių sluoksnių, vienintelis visoje gimnazijoje „ubago vaks". Jis jau ir anksčiau turėjo progos įtarti mane lenkiškumo išdavyste: kartą atsilankęs pas jį (gyveno dvarininko Moro namuose), gavau atminčiai fotografiją ir, neturėdamas kur dėti, paprašiau: „Daj i konvert[2]"; jis krūptelėjo, bet nieko nepasakė (ištikimybė lenkiškumui reikalavo vengti rusicizmų, o čia vietoje įprasto „koperta" išgirdo rusų kalboje vartojamą „konvert"). Chominskio atšalimas manęs dabar nė kiek nenustebino. Daug kas paaiškėjo po Marusios kalbų, girdėtų jos namuose. Pradėjęs nuo pervertinimo caro asmenybės, kurio taip nekentė Marusia, ėmiau ir apie luomus galvoti kitaip. Mokslą iš dalies apleidau todėl, kad nustojau rūpinęsis per jį patekti į aukštesnį luomą: juo luomas aukštesnis, juo jis arčiau prie caro, o jei caras – niekai, tai ir tie aukštesnieji luomai ne kuo geresni už savo galvą. Chominskio aristokratiškumas nebežavėjo, darėsi neapkenčiamas. Mečiau į šalį mankietus ir baltą kalnieriuką, kad ir tie niekniekiai nebeprimintų kvailo anų metų pasikėsinimo priartėti prie „aristokratų". Klausiau savęs, kodėl nei Chominskis, nei kiti klasės draugai niekuomet nebuvo užsiminę apie badaujančius mužikus, kurie, anot Marusios, „puchnut s golodu i mrut kak muchi"[3]. Kodėl apie tokius dalykus nė žodžio neteko iš jų išgirsti? Aišku kodėl: jie rūpinosi

[1] „Matau tai, kas yra gera, ir pritariu tam, tačiau (gyvenime) seku tuo, kas yra bloga" (*lot.*).

[2] „Duok ir voką" (*rus.*).

[3] „tinsta nuo bado ir gaišta kaip musės" (*rus.*) (red. pastaba).

vien tik savo karjera, kaip iki šiol ji rūpėjo ir man. Ėmiau neapkęsti karjerizmo ir gaila buvo draugų, kurie pasiliko akli.

Mūsų bendrabutyje gyveno dvi aristokratų atžalos: generolo sūnus Nargiellovič, vėliau tapęs sėnatorium Peterburge (bent pats taip gyrėsi, atbėgęs 1921 metais iš RSFSR į Lietuvą, kur ėmė verstis kuklia advokato praktika), ir stambaus dvarininko Pšečiševskio išlepinta išpera. Jiedu gyveno geriausiame kambaryje, priėmę į savo tarpą Tverų dvarininko sūnų, VI kl. mokinį Vencevičių. Kiek pirma tą ponų trijulę gerbiau, tiek dabar pradėjau neapkęsti, o jauniausį iš jų Nargelavičių kartą net smarkiai apkūliau už ypatingą pasipūtimą ir įkyrumą. Pečkauskienė, kuriai pasiskundė iš provincijos atvykusi generolo našlė, padarė man pastabą ir liepė neliesti generoliuko:

– To pańskie, delikatne dziecko, trzeba go szanować[1], – liūdnu balsu išmetinėjo šeimininkė.

Gegužės mėnesį pas Pečkauskienę atvažiavo draugo Jono Šukštos ir pačios Pečkauskienės giminaitė pani Aleksandra Szukszścina arba žemaitiškai tiesiog Šukštienė, dvarininkė nuo Kolainių. Pas tuos Šukštas aną vasarą, kaip minėjau, mokytojavo brolis Lionginas. Šukštienė atvyko į Šiaulius susirasti vasarai repetitorių: reikėjo paruošti rudens egzaminams į I klasę sūnų Vladą. Pečkauskienė patarė vykti į Pavyšnį man: užsidirbsiąs keliolika rublių ir gražiai praleisiąs atostogas. Sutikau nesvyruodamas. Buvau pakviestas į šeimininkės kambarį, kad susipažinčiau su savo būsimąja darbdave. Pamačiau vidutinio ūgio, 27 metų (kaip paskui sužinojau) liekną gražią moterį, taisyklingų veido bruožų ir ypatingai malonių akių. Per aukštos kaktos viršų dengė vad. „grzywka", nuo bendros šukuosenos žemyn nuleistas plaukų kuokštas. Jai pradedant kalbėti, dideli viršutiniai vokai, tartum patinę, sunkiai pakildavo ir atidengdavo labai raiškias pilkas akis. Buvau pakviestas sėstis, bet... palikau bestovįs: nedideliame kambary, be šeimininkės ir viešnios, sėdėjo dar dvi ponios, laisvų kėdžių neliko. Tiesa, už fortepijono, pačiame kambario kampe, stovėjo maža kušetė, bet eiti sėstis ten buvo neparanku. Tuo tarpu Olieńka (taip ją vadino Pečkauskienė, kirčiuodama priešpaskutinį skiemenį, nes pirmą skiemenį kirčiuojant atrodytų rusiškai) palengvėle pakėlė akių vokus, nusišypsojo ir tarė:

– Pan nie siada, może to samo zdarzyło się, co owemu studentowi, co to nie chciał usiąść, gdy księżna Ogińska zaproponowała?[2]

[1] Tai poniškas, švelnutis vaikas, reikia jį gerbti (*lenk.*).

[2] Tamsta neatsisėdi, gal ir tamstai atsitiko tas pats kas anam studentui, kurs nenorėjo sėstis, kai kunig. Og. pasiūlė? (*lenk.*)

Ir čia Olieńka, nė kiek nesivaržydama, papasakojo neva neseniai įvykusį atsitikimą rietaviškės kunigaikštienės Oginskienės rūmuose. Jos vaikų mokyti buvęs pakviestas iš valstiečių kilęs studentas. Tas įėjęs į puošnų saloną, kur iškilmingai sėdėjusi kunigaikštienė su lornetu rankoje. Oginskienė prisidėjusi prie akių lornetą, išdidžiu žvilgsniu apmetusi studentą nuo galvos iki kojų ir, nesiryždama kukliai apsirengusį jaunuolį pavadinti lenkams įprastu „pan", stačiai pasakiusi:

– Niech podejdzie bliżej[1].

Studentas priėjęs arčiau.

– Niech siada[2], – pakvietusi Oginskienė.

Studentui nepatikęs išdidus kunigaikštienės tonas ir tas vengimas žodžio „pan"; jis užsigavęs ir atrėžęs:

– Nie mogę[3].

Kaip prancūzų mandagumas reikalauja, kad klausimas ir atsakymas būtų lydimi žodžių „monsieur, madame", taip ir lenkų buvo įprasta tokiais atvejais pridėti žodelius „pan, pani, jasnie wielmożny (grafui), jasnie oświecony (kunigaikščiui)" ir pan. Oginskienė, neišgirdusi priedo prie studento „nie mogę", jau keldama balsą paklausius:

– A to czemu?[4]

– Bo wrzód na dupie wyskoczył![5] – irgi pakėlęs balsą studentas, apsisukęs vietoje ir išėjęs užsitrenkdamas duris.

Ponios pradėjo kvatoti, juokiausi ir aš. Ar taip tikrai buvo atsitikę kunigaikštienei, ar čia Olieńka tik anekdotą papasakojo, nesiėmiau į galvą: patiko, kad studentas perbraukė per nosį aristokratei ir kad apie tai dabar buvo pasakojama su aiškiu studento pusės palaikymu. Pirmieji susipažinimo ledai buvo perlaužti, ir labai vykusiai tatai padaryta. Pasijutau laisvas kaip namie, ir šeimininkei išėjus, o vienai kėdei pasiliuosavus, jau nekviečiamas atsisėdau greta Olieńkos. Ji man patiko. Melodingu balsu kalbėjo su manim kaip su suaugusiu ir sau lygiu. Laikėsi labai natūraliai: jokio pasipūtimo, jokios poniškos fanaberijos nerodė, nors, aišku, Pečkauskienė buvo jai išpasakojusi, kas aš ir kas mano tėvai. Olieńka pasiūlė dvidešimt rublių už vasarą, kambarį ir visą išlaikymą: visiems mokytojams mokanti po dešimt rublių per mėnesį, tiek mokėjusi broliui Lionginui, tiek ir tam mokytojui, kuris gyvena pas juos per žiemą; jei man per maža, aš galįs padaryti kontrpasiūlymą, ji

[1] Tegu ateina arčiau (*lenk.*).
[2] Tegu atsisėda (*lenk.*).
[3] Negaliu (*lenk.*).
[4] O tai kodėl? (*lenk.*)
[5] Nes šunvotė ant pasturgalio iššoko (*lenk.*).

pagalvosianti. Jokio savo pasiūlymo neturėjau, būčiau ir neatlyginamas važiavęs: taip ji mane patraukė.

Dvi nepažįstamos viešnios išėjo, likom vieni du. Olieńka paklausė, kada baigiasi mano egzaminai, ir išgirdusi, jog jau eina į galą, pasakė palauksianti, nes norinti mane tiesiai iš čia vežtis į dvarą: sūnus jau antras mėnuo nesimokąs, nes buvęs mokytojas pan Przyjalgowski iš anksto nieko nepranešęs, tuoj po Velykų išvažiavęs į Kauną ruoštis egzaminams į kunigų seminariją: bet ji mananti, kad nieko iš to nebūsią. Keistas tas Pšijalgauskis: po pamokų krisdavęs į lovą ir visą dieną miegodavęs, pabusdamas tik pietums ir vakarienei; naktį taip knarkęs, jog buvo girdėti trečiam kambary, jos miegamajam; koks iš tokio miegalio būsiąs kunigas? Niekuo nesidomėjęs, nei knygomis, nei muzika, nei moterimis. Čia Olieńka susimąstė, vokai sunkiai krito ant akių, susitraukė antakiai. Kai vėl pakėlė vokus, visada malonios akys dabar buvo įgavusios plieno spalvą ir plieno kietumą. „Kuo tas mokytojas jai nepatiko" – pamaniau. Apie mane girdėjusi, kad aš esąs didelis muzikos mėgėjas, gal ką jai paskambinsiąs, – jos žvilgsnis suminkštėjo, pasidarė kaip paprastai labai malonus.

Šiaip nedrįsdamas rodytis su savo menku skambinimu, Olieńkos norą mielai patenkinau, paskambinau tada buvusią madoj „La priére d'une vierge"[1] (Badaževskos), kurios mane pamokė Zosia. Pabaigęs pamačiau Olieńką sėdint su primerktom akim. Palengvėle pakėlė vokus:

– Ależ pan bardzo ładnie gra. Mialam złudzenie, że to gra jakieś dziewczę: takie delikatne i miłe touché![2]

Pasisakė ir pati skambinanti, bet menkiau už mane, ir tik tiek, kiek buvo išmokus dar pana būdama; dabar vaikai ir rūpinimasis namais nepalieka laisvo laiko ilgiau pasėdėti prie fortepijono; esanti labai patenkinta, kad turės mane savo namuose; aš jai ten dažnai skambinsiąs, labai mėgstanti muziką.

Atsisveikinom kaip seni pažįstami; sutarėm, kad dieną anksčiau pranešiu jai, kada galėsiu išvažiuoti.

Mano egzaminams pasibaigus, dar paliko kelios gegužės mėnesio dienos. Ankstyvą šeštadienio rytą išvažiavome iš Šiaulių. Pora stiprių sartų žemaitukų, įkinkytų į ilgą ir platų kaimišką vežimą, iki pusės prikrautą šieno, linksmai bėgo Tilžės plentu. Pravažiavę brolių Nurokų odos fabriką, vėdinome plaučius gražaus ryto gaivinančiu oru.

[1] „Mergaitės malda" (*pranc.*).

[2] Bet ponas labai gražiai skambina. Vaizdavaus, kad čia skambina kokia mergaitė: toks švelnus ir malonus tamstos touché (palietimas, techn. term.) (*lenk., pranc.*).

Nedideliame palyginti Šiaulių mieste oras buvo ne koks: gatves menkai valė, ir tai tik po turgaus dienų, kada šlavėjos kėlė į padanges dulkių debesis. Visus nešvarumus lietus nuplaudavo į miesto pakraščiu tekantį Rudavkos upeliuką, iš kur lengvesnė dalis šlamšto riedėjo į ežerą, o sunkesnė – puvo toje vietoje, kur sustojo. Smarvė kilo iš to upelio ir iš ežero, kurį Frenkelis pavertė sąvalkomis savo fabriko atmatoms. Priešingame miesto gale žaliuojąs grafo Zubovo parkas maža gaivino orą, ypač tomis dienomis, kad vėjas pūtė nuo Frenkelio ar Nuroko fabrikų. Todėl džiaugsmingai traukiau dabar į plaučius kvapnų laukų orą; netrukus apsvaigau nuo jo, ėmiau snausti. Vežimas užvažiavo ant akmens, kepurė nuo linguojančios galvos nuriedėjo ant plento. Olieńka stvėrė už rankos:

– Užmigo, vargšelis... Kad tik neiškristum, – kalbėjo savo melodingu balsu, – matyti, pavargai per tuos egzaminus.

Sustabdė vežimą, šokau atsinešti dulkėse išsivoliojusios kepurės.

– Gal rudenį ir mano Vladelis užsimaus tokią pat, – svajojo Olieńka, kai įlipęs į vežimą rankose valiausi mėlyną kepurę.

Anais laikais tikrai galima buvo svajoti apie gimnazisto kepurę ir dvarininkų vaikams. Žemaitija, kelių šimtų tūkstančių gyventojų kraštas, turėjo tik vieną (!) vidurinę mokyklą: gimnaziją Šiauliuose (Palangoj ir Telšiuose buvo nepilnos gimnazijos, vadinamos progimnazijomis). Caro valdžiai rūpėjo ne švietimas, o švietimo stabdymas. Išlaikyti konkursinius egzaminus į 1-ąją gimnazijos klasę buvo tikra problema. Žemaičių būklė šiuo atžvilgiu buvo dar blogesnė negu rusų: mūsiškiai vaikai tuos egzaminus laikė jiems svetima, ne gimtąja, kalba, ir tas dalykas žymiai apsunkindavo įstojimą. Todėl iš didelio skaičiaus kandidatų vienas kitas patekęs į gimnaziją didžiavosi savo pasisekimu ir brangino ne pigia kaina įsigytą teisę nešioti kepurę su sidabriniu ženklu. Vaikščioti be kepurės mados tada nebuvo. Gimnazistų Žemaitijoje buvo visai nedaug ir pamatyti kur kaime gimnazisto kepurę buvo retas dalykas; mes bent su Olieńka, kai tik išvykom iš miesto, taip daugiau per visą vasarą ir nematėme nė vieno gimnazisto.

Kurtuvėnuose Olieńka sustojo pasiganyti Charževskienės karčemoje. Nubėgau į ubagyną pasisakyti motinai, kad gavau vasarai darbo ir važiuoju tiesiai į Pavyšnį. Niekas manęs netraukė nors porai dienų pasilikti pas tėvus. Namie – vargas, skurdas ir nešvarumai, nuo kurių jau buvau atpratęs; už namų – viešpatavimas grafų ir klebono, su kuriais susitikti ar net iš tolo pamatyti nenorėjau. Nei tėvas, nei motina nekvietė bent dienai pasilikti pas juos: pritarė Olieńkos sumanymui gabentis mane tiesiai į dvarą. Kas pagaliau nuvežtų mane ten, jei pasilikčiau?

Atsisveikindama motina patarė:

– Būk mandagus, kad neužrūstintum ponų. Vertink laimę, kad visą vasarą gyvensi dvare, gal ir valgysi prie vieno stalo su ponais. Sekmadieniais prašykis į bažnyčią, kalbėk poterius, neužmiršk dievo ir jo įsakymų, nes „jak Kuba Bogu, tak Bóg Kubie"[1].

Tėvas tik paklausė, kiek suderėjau, ir, išgirdęs, kad gausiu visą dvidešimt rublių, ne tik nenustebo, bet savo papratimu dar pradėjo bartis:

– Vot liurbis! Reikėjo daugiau prašyti... Kas jiems? Ponai pinigų turi. Dabar džiaugiasi durnių aptikę!

Olieńką radau besikalbančią su Charževskiene (ją anksčiau buvo pažinojusi, ne pirmą kartą važiuodama tuo keliu). Karčemninkė daug jai pasakojo apie tėvų gyvenimą Kurtuvėnuose, negailėdama pagyrimų motinai ir papeikimų tėvui; šis negalėjo užmiršti jos sūnaus Antano kitados parašyto skundo dėl Liongino ir, kur tik pamatęs tą Antaną, spjaudėsi ir koliojo paskutiniais žodžiais. Inde irae[2].

Arkliams pasiganius, vykome toliau. Per Šaukėnų mišką važiavom žingsniu. Kelias čia arkliams buvo ne koks – ir kalnuotas, ir smėlėtas. Diena buvo graži, saulėta, be vėjo. Iš abiejų kelio šonų rymojo aukštos eglės. Oras skaidrus, sunkios smėlio dulkės nekilo aukščiau ratų. Arkliai veikiai ėmė dengtis puta ir be paliovos mosavo pakirptomis uodegomis, nepasiekdami bimbalų, kurie spiečiais sukosi viršum jų nugarų ir papilviais. Kresnas žemaitis Baltras veltui ilgu botagu kirto įvairiomis kryptimis ramų orą: pataikyti bent į vieną bimbalą jam nepavyko. Laikas nuo laiko išsiritęs iš vežimo mėgino delnu sutraiškyti į arklio odą įsisiurbusį bimbalą. Ir čia negeriau sekėsi: girdėjome tik sunkaus delno tekštelėjimą ir linksmą pasprukusio uodo zvimbėjimą. Tas nuolatinis Baltro prasilenkimas su užsibrėžtu tikslu ir jo pasipiktinimas, reiškiamas vis tuo pačius „A, padla!" linksmai mane nuteikė, pradėjau juoktis. Bet Olieńka sudraudė:

– Nėra čia ko juoktis. Norai jo geri, arklius myli, ir ne jo kaltė, kad Dievas jį tokiu nevikriu sutvėrė. Kad tamsta žinotum, koks jis vieną kartą pasirodė didvyris ir išgelbėjo žmogaus gyvybę, imtum jį gerbti, o ne juoktis iš jo.

Paprašiau papasakoti ir štai ką išgirdau. Baltras tarnauja pas Šukštas tik keletą metų. Prieš tai furmonavęs pas dvarininkę Radavičaitę, jų kaimynę.

– Ir mūsų, ir Radavičaitės dvarai yra netoli Kolainių, – pasakojo Olieńka, – o Kolainius ir gretimą kaimą caro valdžia, po 63-iųjų metų sukilimo, apgyvendino iš Pavolgio atgabentais burliokais. Gavom ne

[1] „Kaip Jokūbas Dievui, taip Dievas Jokūbui" (*lenk.*).
[2] Iš čia pyktis (*lot.*).

kokius kaimynus: žemaitiškai nepramoko, gyvena atsiskyrę, verčiasi plėšikavimu. Neapykantą žemaičiams žadina ir palaiko juose caro valdininkai. Mūsų žmonės jų nekenčia ir bijo. Vieną rudens vakarą Radavičaitė užsirakino kaip paprastai savo kambary, nusimetė drabužius ir, vienmarškinė stovėdama priešais veidrodį, ėmė šukuotis nakčiai. Radavičaitės motina ir sesuo buvo išvažiavusios pas gimines, tarnaitės miegojo antrame namo gale, o už sienos mažoje kamarėlėje – Baltras, apgyvendintas po šonu dėl saugumo. Didelis veidrodis, prieš kurį dabar šukavosi šeimininkė, stovėjo ant staliuko prie sienos; veidrodyje matėsi vienintelės durys, ką tik užrakintos; matėsi jame ir vienas galas sofos, pastatytos prie pat durų. Staiga Felicijai (Radavičaitei) pasirodė veidrodyje, kad sofos apačios kutosai pajudėjo. Pamanė, jog jai tik pasivaideno: žvakės šviesa buvo menka, ir kambario daiktai atsimušdavo veidrodyje labai neryškiai. Vis dėlto, pabaigus šukuotis, paėmė žvakę ir nuėjo prie sofos pasitikrinti. Ranka sudrebėjo, žvakė iš jos vos neišslydo: tarp kutosų kyšojo didelio purvino bato galas. Kas daryti? Eiti lauk iš kambario nesiryžo: kol atrakinės duris, bato savininkas gali čiupti už kojos. Šauktis pagalbos? Kol Baltras pabus ir atbėgs, viskas gali būti baigta. Radavičaitė grįžo prie veidrodžio ir ėmė iš naujo šukuotis, tik dabar pradėjo niūniuoti žemaitiškai linksmą dainelę, girdėtą kumetyne:

Kai aš jauna buvau,
Aš viena nemiegojau.
Baltrai! Baltrai!
Eik pas mane gulti.

Kaskart garsiau niūniuodama, pradėjo vis balsiau rėkti trečią posmą „Baltrai! Baltrai!" Baltras pabudo, atėjo kirviu nešinas ir, šeimininkei greit atrakinus duris ir pirštu parodžius į batą, kirto tokį smūgį, kad gerokas bato galas atsimušė į priešingą sieną, o kraujo lašai aptaškė veidrodį. Dabar tamsta žinosi, koks mūsų Baltras, – baigė Olieńka.

– Labiau negu Baltrum stebiuosi Radavičaitės sumanumu, – atsiliepiau, – kokio ji amžiaus?

Išgirdęs, kad Felicija jau įpusėjo ketvirtą dešimtį, daugiau apie ją neklausinėjau: tokio amžiaus moteris man tada atrodė visai susenusi.

– Girdėjau, kad turit labai energingą motiną, – pradėjo naują kalbą Olieńka, – tik jos triūso dėka galite siekti mokslo ir geresnės ateities. Bet apie tėvą Charževskienė nekaip atsiliepė. Visi turbūt vyrai tokie... Nors ir manasis: toks pat šiurkštus gyvenime ir... nėra man ištikimas, – tyliai baigė, nusukdama veidą į šalį.

Olieńkos akyse pastebėjau ašaras. Pagailo jos, bet nežinojau, ką sakyti ir kaip paguosti. Ji vėl susimąstė.

Privažiavom Beržėnų dvarą, kur gyveno grafas Čapskis. Iš aukštų medžių vainiko kyšojo raudonas rūmų bokštas. Olieńka ėmė pasakoti, ką buvo girdėjusi apie grafų būdą ir gyvenimą. Čapskis ūkiu nesirūpinąs, linksmai leidžiąs laiką, lošiąs kortomis ir labai mėgstąs mėtyti pinigus; o jauna grafienė, atvirkščiai, – gera šeimininkė ir labai taupi moteris. Prisiminė man anie Olieńkos pasakojimai po trisdešimt metų, kai (Smetonos laikais) tame dvare gyveno viena pati grafienė, jau pasenusi ir visoje apylinkėje pagarsėjusi kaip nepaprasta šykštuolė. Vyras jos jau buvo miręs ir gerai padaręs: smetoniška žemės reforma žymiai apkarpė dvarą, ir pinigų švaistytis galėjo pritrūkti. Grafienė pamiršo savo aristokratiškumą, rinko centus iš bet kokio biznelio. Kartą į Beržėnus atvyko iš Kauno kažkoks džentelmenas, prisistatė senai šykštuolei baronu Rogov von Rogovsky ir padarė jai gana keistą, bet ir pakankamai pelningą pasiūlymą: jei grafienė sutinkanti be jokio vargo uždirbti tris šimtus litų, turinti trims dienoms išnuomoti baronui visą savo dvarą – rūmus, parką, pastatus, reformos paliktą mišką ir laukus. Baronas nieko neliesiąs, į nieką nesikišiąs, ramiai pagyvensiąs dvare tris dienas ir išvyksiąs kaip atvykęs. Esanti tik viena sąlyga: tas tris dienas ir naktis grafienė privalanti gyventi taip, kad jos niekas nematytų. Šiuos keistus reikalavimus baronas paaiškino šitaip: yra neseniai vedęs ir jo žmona, svetimšalė, labai romantiška moteris, su kuria keliauja po pasaulį ir kurią taip karštai myli, jog mielai sutinka patenkinti kiekvieną josios norą, koks jis bebūtų ekstravagantiškas, užsigeidė bent porą dienų pagyventi kokiame nors nuošaliame, tikrų lietuviškų magnatų lizde, kur galėtų pasvajoti apie negrįžtamus didingo feodalizmo laikus, pabūti senove dvelkiančioje atmosferoje, pavaikščioti po ošiantį parką ir pakvėpuoti gaivinančiu pirmoviškų girių oru; ji, be to, užsimanė, kad tame dvare nebūtų šeimininkų ir kitų pašalinių žmonių, kurie galėtų sudrumsti svajones ir suvaržyti jos lakią fantaziją. Tiesa, Kaune jam siūlė kreiptis į Palangos grafą Tiškevičių, bet žmonai įkyrėjo jūra, ji trokšta pagyventi tarp kvepiančių laukų ir girių, o ne prie jūros. Jeigu grafienei nepatogu, jis bus verčiamas kreiptis į Kurtuvėnų Pliaterį, bet visa bėda, kad ten per Didįjį karą sugriautas palocius, ir, be to, toli Pliateriams iki Čapskių, kurių protėviai giminiavosi su lenkų karaliais.

Džentelmenas atvyko automobiliu, atrodė visiškai comme il faut[1], gražiai kalbėjo prancūziškai ir lenkiškai, nuolat kartodamas „jaśnie wielmożna pani hrabino" arba „madame la comtesse"[2], o šiam keistam pasiūlymui patiekė visai įtikinančią priežastį (ko žmogus nepadaro dėl

[1] kaip reikia, padoriai (*pranc.*).
[2] „ponia grafienė" (*pranc.*).

mylimos žmonos!), taigi sena šykštuolė sutiko paimti tris šimtus litų ir patenkinti svetimšalės kaprizą. Jai, tarp kitko, labai patiko, kad baronas Čapskių giminę pastatė aukščiau už Pliaterių. Pareiškė, kad sutartas tris dienas gyvensianti su savo kambarine bokšto palėpėje, kurią grafas kitados atremontavo ir padoriai įrengė. Buvo nustatyta diena, kada baronas atvyks su žmona ir kada pradės veikti sutartis. Atsisveikinęs baronas buvo jau besėdąs į automobilį, kai šykštuolė susigriebė:

– Gdy rzecz już pewna, to panu baronowi nie zrobi różnicy, czy teraz opłacić swój pobyt tutaj, czy potem. Ja osobiście wolałabym, aby finansowa strona naszego interesu już teraz była załatwiona[1].

– Ależ naturalnie, jaśnie wielmożna pani hrabino[2], – paskubėjo sutikti baronas, įteikdamas Čapskienei pinigus.

Tikrindama kiekvieną banknotą prieš šviesą, ji baigė taip:

– Przypominam panu baronowi, że trzeciego dnia wieczorem obejmę całkowite posiadanie mych dóbr[3].

Netrukus baronas su žmona atvažiavo į Beržėnus. Svečiams įeinant į rūmus pro fronto duris, grafienė su tarnaite išėjo pro užpakalines į prieangį ir iš ten laiptais įkopė į bokštą, kur ir užsidarė trims dienoms.

Kad būtų aišku tai, kas toliau įvyko, reikia grįžti atgal, papasakoti, kas buvo tas baronas, ir ko jis atsibastė į Beržėnus.

Vieno Lietuvos valsčiaus raštininko, nusususio bajoro Rogovskio, sūnus, nuo mažens stebėjęs, kaip smetoniško režimo laikais įvairūs padaužos lengvai prasimušdavo į pelningas vietas, virsdavo ponais, dvarų ir didelių namų Kaune savininkais, ėmė svajoti ir pats pasekti tokių „didžiųjų kombinatorių" pėdomis. Dar būdamas IV klasės gimnazistu įsitaisė juodą peleriną su kapišonu, visuomet vaikščiojo pirštinėtas, uoliai mokėsi prancūzų kalbos ir lavinosi gimtoje lenkų kalboje. Iš tėvo buvo girdėjęs, kad kažkokia Rogovskaitė buvo kitados ištekėjusi už barono, labai tuo didžiavosi ir kartais rašydavos „baron von Rogovsky", bent juodraščių puslapiai marguliavo tokiais parašais. Baigęs gimnaziją, tuoj įsirašė į neolituanus[4] ir eo ipso[5] gavo stipendiją studijuoti Paryžiuje. Ten tobulino savo prancūzišką prononsą[6] ir mokėsi gyvenimo,

[1] Kai jau reikalas tikras, ponui baronui vis viena, ar dabar sumokėti už buvimą čia, ar paskui. Aš asmeniškai pageidaučiau, kad finansinė mūsų sandėrio pusė jau dabar būtų sutvarkyta (*lenk.*).

[2] Bet savaime suprantama, šviesiai galingoji ponia grafiene (*lenk.*).

[3] Primenu ponui baronui, kad trečios dienos vakarą vėl paimsiu valdyti visą savo dvarą (*lenk.*).

[4] tokia studentų tautininkų organizacija.

[5] tuo pačiu (*lot.*).

[6] tarimą (*pranc.*).

šokdamas kabaretuose, leisdamas naktis pasilinksminimo landynėse. Kai jau pasijuto laisvai šnekąs prancūziškai, grįžo į Lietuvą karjeros daryti. Iš pradžių pasišovė tarnauti užsienio reikalų ministerijoje, tikėdamasis netrukus praļisti į pasiuntinybės sekretorius ar bent į attaché[1]. Bet čia buvo pastebėtas žmoniškai nemokąs prancūziško rašto. Jam buvo pasiūlyta dar kiek pasilavinti. Pasiėmė dėstyti prancūzų kalbą provincijos gimnazijoje. Reikėjo užsirekomenduoti visuomenininku: ėmė rodytis tautininkų susirinkimuose, kur pramoko pakišti koją vienam kitam vadeivai. Į šitą tautininkų partiją buvo dar anksčiau įsirašęs.

Šlykščių intrigų griebdamasis, nuvertė apskrities partijos skyriaus pirmininką ir pats atsisėdo į jo vietą. Karjeros akiratis prasiplėtė. Užsimezgė ryšiai su partijos centru Kaune, kur fašizmo teoretiko, „filosofo" Izidoriaus Tamošaičio asmenyje susirado globėją ir užtarėją: teoretikui patiko jo prancūziškas prononsas, o šiam – teoretiko sugebėjimai triušKinti priešą intriguojant, šmeižiant ir meluojant. Jau buvo išskleidęs sparnus skristi į Kauną, aną smetonišką visokių galimybių padaužoms centrą, kai staiga vienas menkas, kaip jam atrodė, dalykėlis pavertė niekais didžius užsimojimus. Į tą gimnaziją, kur jis mokytojavo, atvyko iš Kauno revizorius vietoje patikrinti skundą, pasirašytą tėvų komiteto pirmininko ir atsiųstą į ministeriją. Rašte buvo nusiskundžiama viena mokytoja, kartu su Ragausku dėsčiusia prancūzų kalbą: neva mokytoja dėstanti menkiau už Ragauską, neturinti tokio gražaus prononso kaip Ragauskas, būtinai esą reikalinga kelias jos pamokas atiduoti tikram prancūzų kalbos dalyko mokovui Ragauskui. Atėjęs į gimnaziją, revizorius išsikvietė tėvų komiteto pirmininką ir direktoriaus akivaizdoje parodė jam skundą, prašydamas pasakyti, kaip jis, nemokėdamas prancūziškai, nustatė menką mokytojos pasiruošimą darbui. Pirmininkas pastatė akis: pirmą kartą matąs šitą skundą ir apskritai nieko nežinąs apie dalyką. Žvilgterėjo į skundą ir direktorius; susimąstė ir po valandėlės tarė:

– Pažįstu šitą rašyseną... Taip rašo mokytojas Ragauskas.

Nei revizorius, nei tėvų komiteto pirmininkas nenorėjo tuo tikėti: negi galima buvo įtarti, kad žymus visuomenininkas, tautininkų šulas, pirmas, galima sakyti, to užkampio asmuo, užsiimtų tokiu nešvariu darbu. Direktorius atsinešė iš raštinės kelis Ragausko rašytus pareiškimus ir jų rašyseną ėmė lyginti su skundo rašysena. Visų raidžių forma lyginamuose raštuose atitiko. Kad tatai paliudytų ir ekspertas, buvo pakviestas dailyraščio mokytojas, kuris čia pat raštu pareiškė, kad skun-

[1] prie pasiuntinybės priskirtas aukštesnysis tarnautojas (*pranc.*).

das yra neabejotinai parašytas Ragausko ranka. Eksperto raštą, skundą ir Ragausko pareiškimų pavyzdžius revizorius išsivežė į Kauną. Švietimo ministras, išklausęs revizoriaus pranešimą ir perskaitęs eksperto nuomonę, vis dar abejojo dėl Ragausko kaltės ir išsikvietė du oficialius apygardos teismo ekspertus. Kai ir šie sustatė aktą ta prasme, kad skundas yra parašytas Ragausko ranka, ministras stvėrėsi už galvos:

– Kur protas to pusgalvio? Negalėjo bent kiek pakeisti rašyseną, kad nors krislas abejonės liktų! Dabar viskas kaip ant delno... Net pirmininko pavardę savo rašysena parašė, kvailys! Kas daryti? Juk tai tikras skandalas! Tokia gėda: tautininkų skyriaus pirmininkas, paties prezidento patvirtintas, – falsifikatorius!

Gavo ir revizorius barti, kad nesusigriebęs pačioje pradžioje užgniaužti dalyką ir taip biauriai sukompromitavęs provincijos tautininkų šulą.

Niekam nieko nesakydamas ir revizoriui įsakęs tylėti, ministras telegrama išsikvietė falsifikatorių. Revizorius pridabojo, kada atvyks nevykęs kombinatorius ir, ministrui su juo užsidarius kabinete, sukosi koridoriuje, kad betarpiškai iš kaltinamojo sužinotų, kuo pasibaigė reikalas. Revizoriui parūpo išaiškinti šitą nešvarų karjeristą; be to, ir pats bijojo susikompromituoti, jei Ragauskui pavyktų išsisukti. Po geros valandos iš kabineto nušvitusiu veidu išėjo kombinatorius ir, pamatęs revizorių, linksmai sušuko:

– Išsiteisinau! Kitaip ir būti negalėjo! Įtikinau ministrą, kad čia aiškios liaudininkų intrigos: jie bus padirbę mano rašyseną, kad tik sukompromituotų tautininkų veikėją.

– Neatsisakyk, tamsta, užsukti pas mane porai žodžių, – paprašė revizorius.

Įsivedęs klasčių į savo kambarį, revizorius užrakino duris ir suriko:

– Niekšas! Kaip drįsai meluoti ministrui, kada yra ekspertų aktas, jog čia tavo darbeliai! Eik tuojau ir atsiprašyk ministrą, gal pasigailės. Kitaip pateksi į kalėjimą! Ministras tyčia apsimetė įtikintas. Išsikvietė tave, tikėdamasis, kad parodysi atgailą, kad prisipažinsi ir maldausi pasigailėjimo. Dabar pamatė, kad esi nepataisomai pagadintas, ir byla atsidurs teisme. Eik, kol nevėlu, ir prašyk pasigailėjimo!

Ragauskas davėsi įbauginamas. Bet čia kaip tik ir padarė neatitaisomą klaidą: užuot asmeniškai atsiprašęs ministrą, kuris tikrai buvo prasitaręs revizoriui esąs linkęs atleisti, jei jaunuolis nuoširdžiai prisipažins, klasčius surašė ilgą kaltės prisipažinimą ir... nunešė raštą į registraciją. Registratorė rašto turinį įrašė į gaunamųjų raštų knygą, uždėjo štampą ir numerį ir davė raštui oficialią eigą. Taip visa byla išėjo viešumon,

Ragauskas buvo pašalintas iš gimnazijos mokytojų, netrukus po to ir iš skyriaus pirmininkų. Revizorius negailėjo pastangų, kad ši byla nuskambėtų po visą Lietuvą.

Tačiau šis lietuviškas Čičikovas ar Chlestakovas nepaskendo audringoje gyvenimo jūroje: išnėrė iš padugnių barono Rogov von Rogovsky asmenyje. Po ano nepasisekimo nešvariomis priemonėmis padidinti savo algą, apsigyveno miesto pakraštyje, garsiojoje anuomet Brazilkoje[1]. Ten susidėjo su padugnių didvyriais, kurie sumanė prancūziškai kalbantį džentelmeną panaudoti vienai aferai; galima buvo tikėtis nemažo pelno, jei pasisektų. Per savo sėbrus Karaliaučiuje sužinojo, jog vieno turtingo Prūsų pirklio vienturtė duktė, atmetusi keletą pasiūlymų tekėti, svajoja apie kokį nors jei ne karalaitį, tai bent grafą ar baroną, kuriam sutiktų atiduoti savo ranką ir nemažą kraitį. Padoriai Ragauską aprengę, aprūpinę barono Rogov von Rogovsky pasu ir pakankamai finansavę, Brazilkos veikėjai nupasakojo numatytos aukos adresą ir naujai iškeptą baroną išsiuntė į Prūsus. Karaliaučiuje džentelmenas neva pripuolamai susipažino su sentimentalia vokiete (svarbiausiu pažinties tarpininku buvo laisva prancūziška causerie[2]), pripasakojo jai nebūtus dalykus apie savo iš protėvių paveldėtą dvarą Lietuvoje su ištaigingais, nors ir gerokai apleistais rūmais ir dar kitokiomis melagystėmis bei paryžiečio manieromis taip paveikė naivios vokytkos vaizduotę, kad ši pasikvietė į namus, supažindino su tėvais ir netrukus už jo ištekėjo. Žmoną baronas įsigijo, bet... kraičio negavo: atsargus tėvas pirma norėjo įsitikinti, koks tas barono dvaras, ir ar verta dėti kapitalą į palociaus remontą ir ūkio sutvarkymą, apie ką svajojo ponia baronienė Rogov von Rogovsky. Baronienės tėvas patarė jaunavedžiams povestuvinę kelionę atlikti į Lietuvą, kur dukteriai bus proga pamatyti dvarą ir savo įspūdžius pranešti tėvui. Atvykę į Kauną, jaunavedžiai apsigyveno Metropolio viešbutyje. Brazilkos įgaliotinis asmeniškai įsitikino, kad viešbutyje tikrai yra įregistruoti baronai Rogov von Rogovsky, atseit sunkiausioji aferos dalis įvykdyta, ir finansavimas nebuvo nutrauktas. Palikęs žmoną Kaune, baronas pagal Brazilkos papildomai sugalvotą planą nuvyko į Beržėnus tartis su Čapskiene. Buvo, kaip jau matėm, susitarta, ir baronas atsivežė žmoną į „savo protėvių" dvarą.

Dvarą supantis miškas, senas parkas ir patys rūmai (jie baronienei atrodė ne tiek jau apleisti, kaip pasakojo vyras), mieste išaugusiai vokietei padarė didelį įspūdį. Rogov von Rogovsky iš pat pradžių buvo įspėjęs baronienę, kad dvare juodu galėsią pasilikti tik vieną kitą dieną,

[1] Kauno priemiestis.

[2] šnekėjimas, plepėjimas (*pranc.*).

daugiausia tris, nes jis turįs svarbių reikalų Kaune, ir žmona buvo su tuo sutikusi. Bet pasižvalgiusi po dvarą, baronienė jau antrą savo čia buvimo dieną pareiškė vyrui, kad jis galėsiąs vykti į Kauną pats vienas, o ji čia jo palauksianti, kad ji sutinkanti laukti čia ne kelias dienas, bet ištisus metus: taip čia jai patinka. O trečiai dienai baigiantis, kai į vakarą iš Kauno atvyko iš anksto sutartas taksi, ir susirūpinęs baronas ėmė įrodinėti žmonai, jog jai vienai pasilikti miško apsuptame dvare nėra saugu, o, be to, ir jis pats negalės nė vienos dienos ištverti mylimosios nematydamas, – baronienė parodė vokišką užsispyrimą: čia liksianti, nieko nebijanti, nepripažįstanti vyriško egoizmo ir nemananti iš pat pradžių jam nusileisti. Taip jiems nelinksmai šnekučiuojant, iš bokšto nusileido Čapskienė ir, tarnaitės lydima, pasirodė salono duryse.

– Vous partez dejà, madame? – paklausė baronienės, – je suis descendue ma tourelle, pour avoir plaisir de vous faire mes salutations les plus sincères et pour vous souhaiter un bon voyage[1].

Baronui pasišiaušė plaukai ant galvos. Baronienė puolė prie Čapskienės, instinktyviai tikėdamasi moteryje susirasti sąjungininką kovoje prieš vyro egoizmą. Tačiau senė grafienė, tarytum antikinis deus ex machina[2], keliais žodžiais padarė galą šitai tragikomedijai. Brazilkos sugalvotą aferą nusinešė šuo ant uodegos, o baronienė atvirto paprasta pirklio dukterim. Tolimesnis likimas į Karaliaučių sprukusios „baronienės" apgaubtas nepermatomu rūku, užtat ką dar buvo nuveikęs „baronas", yra žinoma.

Bendrininkai nustatė, kad suplanuota afera nuėjo niekais ne dėl Ragausko kaltės, todėl ypatingų priekaištų jam nedarė ir vėl priglaudė Brazilkoje. Iš daugybės pasiūlymų, kuriam dabar darbui pritaikyti klasčiaus gabumus, kad bent sugrįžtų jau įdėtas kapitalas, labiausiai tinkamu šiuo momentu pasirodė šitoks. Vienas Brazilkos aferistas papasakojo, kad jo bičiulis, irgi neolituanas, gan pelningai kurį laiką vertėsi Kinijoje tada vykusio karo korespondento amatu: pasiskelbęs vyksiąs į Šanchajų, padarė su „Naujo Pasaulio" redaktorium sutartį, pagal kurią jo įgaliotinis pristatinės redakcijai iš Šanchajaus gaunamas korespondencijas, o redakcija mokės tam įgaliotiniui honorarą; neolituanas siuntinėjo iš Paryžiaus savo įgaliotiniui išsiverstas senų laikraščių žinutes, įdėjęs jas į užlipdytus vokus, išmargintus Kinijos pašto ženklais; įgaliotinis tuos laiškus nunešdavo į redakciją ir gaudavo honorarą; šitokiu bizniu neolituanas sėkmingai vertėsi apie pusę metų, kol

[1] Jūs jau išvykstate, ponia? Nusileidau iš savo bokšto, kad turėčiau malonumą nuoširdžiai jus pasveikinti ir palinkėti laimingos kelionės (*pranc.*).

[2] „Dievas iš mašinos" (*lot.*), netikėtas įsikišimas.

kažkas pastebėjo, jog žinios siunčiamos pasenusios, jau aptiktos kituose laikraščiuose, ir sutartis nustojo galiojusi. Šita idėja sumanė dabar pasinaudoti ir Brazilkos vadeivos. Ragauskas apėjo kelias redakcijas (be „Naujo Pasaulio", žinoma) ir su dviem jų susitarė maždaug taip, kaip buvo susitaręs anas neolituanas. Apsidėjęs Kinijos žemėlapiais ir niekur neišeidamas iš Brazilkos, baronas fabrikavo fantastiškiausias korespondencijas iš karo lauko, stropiai žiūrėdamas, kad nebūtų panašios į kituose laikraščiuose jau išspausdintas. Vokus apiformindavo ir honorarą pagal įgaliojimą atsiimdavo tas iš bendrų, kuris daugiausia litų įkišo į nenusisekusią Karaliaučiaus aferą. Vis dėlto po poros mėnesių redakcijos atsisakė dėti barono korespondencijas: jos nežmoniškai ėmė skirtis nuo kituose laikraščiuose dedamų. Įdėtas į aną aferą kapitalas dar nebuvo grįžęs, kai baronas liko be darbo. Baroniška išranga – apsiaustas, kotelokas, geltoni pusbačiai, drabužiai, pirštinių dvi poros ir baltiniai buvo parduoti „tolkučkoje". Bendrininkai, atvirai nevarydami lauk, netiesiogiai duodavo suprasti, kad jis nebereikalingas: iš ryto skelbė, kad šiandien namie nepietaus ir nevakarieniaus, ir baronas likdavo nevalgęs; pietaudami namie, jo nesikvietė prie stalo ir skubėjo geresnius kąsnius susidėti į savo lėkštes; atsinešę iš miesto degtinės ar alaus, statėsi ant stalo tik vieną stiklinę, iš kurios gėrė paeiliui, aplenkdami baroną. Nestebėtina, kad Brazilka baronui atšleikšto. Vieną rytą Ragauskas, susidėjęs savo daiktų likučius į lagaminėlį, nedidesnį už portfelį, niekam nieko nesakydamas išėjo į miestą. Apsigyveno laikinai Nemuno gatvėje pas bičiulę Sonią, kuri užleido jam vieną kamarėlės kertę, pakabinus nešvarią paklodę. Ten, už tos paklodės, baronas ištisomis valandomis gulėjo susirietęs ant trumpos sofutės. Į galvą ateidavo vis naujos ir naujos kombinacijos, o kol kas tenkinosi tuo, kad naktimis kraustė kišenius Sonios prisiviliotų svečių. Nuolat raginamas, kad ieškotųsi darbo, nes šeimininkė nesutinkanti ilgiau laikyti josios pusbrolio (taip buvo pristatytas), neužregistruoto nuovadoje, vieną priešpietį išėjo į Laisvės alėją, užsuko į telefono būdelę; susiradęs sąraše reikalingą numerį ir įmetęs į skylutę 20 centų, pakėlė ragelį:

– Alio! Čia banko direktorius? Paknys? Kalba prezidentas. Labas, direktoriau! Klausykit, pas jus netrukus ateis mano bičiulis baronas Rogov von Rogovsky, ką tik grįžęs iš Paryžiaus. Jis – mūsų žmogus, geras tautininkas, be lietuvių kalbos puikiai moka prancūziškai ir lenkiškai. Duokit jam kokį darbą banke... A?.. Negirdžiu... Ką? Nėra laisvų vietų? To man, direktoriau, nesakyk! Vieta turi atsirasti... A? Suradot? Ką?.. Rodos, nevedęs... Kiek? Šešis šimtus? Manau, kad pradžiai užteks, pragyvens kol kas. Na, likit sveiki!

Baronas padėjo ragelį ir nusišluostė nuo kaktos prakaitą. Iš būdelės išėjo nušvitusiu veidu. Linksmai mosuodamas lazdele, ilgai vaikščiojo Alėjos viduriu, potam pasuko į Maironio gatvę.

Tuo tarpu Paknys tarėsi su direktorium Radušiu, kas daryti. Šis patarė pasitikrinti pas prezidento kanceliarijos viršininką Bielskų. Paknys paskambino Bielskui, kuris pasakė, jog labai abejojąs, kad prezidentas panašiu reikalu kreiptųsi telefonu; taip daranti tik prezidentienė; dėl viso ko atsiklausiąs paties prezidento, prašąs palaukti prie telefono. Po valandėlės ragelyje pasigirdo susijaudinusio Bielskaus balsas:

– Alio, klausot? Dalykas kvepia kokia provokacija, ar dar blogiau. Jo ekscelencija nieko nežino, net tokios pavardės nėra girdėjęs. Išsikvieskit policiją ir laukit.

Paknys pasikvietė porą policininkų ir patalpino juos gretimame kambaryje. Netrukus atėjo baronas ir prisistatęs tarė:

– Jo ekscelencija ponas prezidentas teikėsi žadėti paskambinti jums, pone direktoriau, apie mano reikalą. Gal jau žinot?

– Žinau, – atsakė Paknys, – prašau į šitą kambarį.

Vos baronas įžengė į gretimą kambarį, kaip iš abiejų jo šonų išaugo po vieną policininką. Po trumpo tardymo nuovadoje buvo patupdytas į daboklę. Raštu prisipažino esąs kaltas, savo prasižengimą motyvavo dideliu skurdu, į kurį pateko dėl priešų intrigų, ir prašė pasigailėti. Malonės prašymą, prancūziškai parašytą, nunešė prezidentienei Sonia. Atidavė prašymą ir verkdama maldavo pasigailėti jos sužadėtinio (jau nebe pusbrolio). Po kelių dienų baronas buvo paleistas. Pakliuvęs dar kažkokioje aferoje (rodos, įtartas vagyste) buvo paliktas laisvas, tik įpareigotas skirtą dieną atvykti pas tardytoją. Nemalonaus pasimatymo su tardytoju išvengė šitokiu būdu: per tą pačią Sonią nusiuntė į policiją savo mirties liudijimą, tėvo vardu parašytą, pridėjęs prie liudijimo Karmelitų bažnyčios mirimo metrikus, sufabrikuotus toje pačioje Brazilkoje. Apie tolimesnius „barono" žygius nieko daugiau neteko girdėti.

Į pavakarį privažiavom Užventį, iš kur tik šeši varstai teliko iki Pavyšnio. Arkliai, nuo Kurtuvėnų padarę 29 varstus, pavargo. Baltras sustojo ties klebonija pasiganyti, o Olieńka nuėjo aplankyti savo giminaitį, seną kleboną Adomą Petkevičių. Netrukus grįžo, ir ilgiau negaišdami leidomės Varnių vieškeliu. Neprivažiuodami Kolainių, pasukom į kairę ir siauru šunkeliuku atvažiavom į dvarą jau saulei nusileidus. Nežinau, kiek to dvaro buvo žemės, bet gyvenamas namas padarė ne kokį įspūdį: ilgas, žemas, šiaudiniu stogu dengtas pastatas iš rąstų, pajuodavusių nuo senatvės, buvo padalytas į dvi nelygias dalis; į dešinę nuo stiklinių

gonkų šešiuose kambariuose gyveno ponai su vaikais ir Olieńkos tėvai, seniai Petkevičiai, į kairę – virtuvė ir dvi didelės patalpos tarnams. Mane Olieńka tuoj nuvedė į šeštą, man skirtą, kambarį, pačiame namo gale, langais į čia pat esantį sodą. Ėjom per vaikų miegamąjį, kur pastebėjau šešias įvairaus dydžio lovas; tik dvi buvo tuščios, kitose po antklodėmis kažkas judėjo; auklė gulėjo čia pat ant grindų. Oras čia buvo labai tvankus. „Nejaugi tiek daug vaikų turi šita jauna moteris? – pamaniau, – turbūt čia ir svetimų yra". Ji nei kelionėje, nei anksčiau dar nė žodžio nebuvo užsiminusi apie vaikų skaičių, tik tiek iš jos buvau sužinojęs, kad mokysiu sūnų Vladą. Nusiprausęs ir apsivalęs, nuėjau vakarienės, į kurią pakvietė išeidama Olieńka. Ji pristatė mane šeimininkui, savo vyrui. Buvo tai vidutinio ūgio, kresnas, juodaakis ir juodaplaukis, kokių keturiasdešimt su viršum metų vyras. Pažiūrėjus į jo veidą, ateidavo į galvą Gogolio žodžiai apie Sobakevičių: „Jo veidas buvo tarytum įkaitintas ugnyje ir savo spalva panašėjo į varinį penkkapeikį. Yra žinoma, kad pasauly esama daug tokių veidų, kurių išdailinimu gamta nelabai rūpinosi, nesinaudojo jokiais mažais įrankiais, kaip antai: brūžekliais, grąžteliais ir kita kuo, bet tiesiog kirto iš peties: tvojo kartą – išėjo nosis, tvojo kitą – išėjo lūpos, dideliu grąžtu krapštelėjo akis ir neapgrandžiusi paleido gyventi, tarusi: „Gyvas!"[1]. Tokį įspūdį darė ir šito dvarininko veidas, tik buvo ne rausvas, kaip penkkapeikis, o labiau juodas. Iš pradžių pamaniau, kad jo visas kūnas toks pat juodas kaip veidas ir rankos, bet veikiai įsitikinau, kad ne. Prie stalo, apšviesto žibaline lempa, sėdėjo ir du vaikai: Vladek, mano būsimasis mokinys, dešimties metų berniukas, toks pat tamsus kaip tėvas, ir metais vyresnė už jį Marynka; tyliai srėbė raugintą pieną. Vakarienės metu šeimininkas nepratarė nė žodžio; dar nebuvau jo balso girdėjęs, nes ir sveikindamasis tik pažiūrėjo, nieko nepasakęs. Olieńka irgi tylėjo. Kur dingo laisvi jos liekno kūno judesiai, kuriais anuomet susižavėjau Pečkauskienės bute? Sėdėjo kaip sustingusi, nepakeldama akių nuo lėkštės. Šeimininkas sėdėjo viename stalo gale, arčiau prie durų į virtuvę, aš – antrame, priešais; todėl mačiau, kaip jo tamsiame veide porą kartų švystelėjo akių baltymai, iš padilbų žvilgterėjus į žmoną. Aplink stalą sukosi graži mergina, „pokojówka"[2]; ji jautėsi visai laisvai: pro šeimininko galvą statydama ant stalo iš virtuvės atneštą dubenį su bulbėmis, ne tik prisilietė prie pono, bet tiesiog užgulė ant nugaros, ir viena krūtis atsidūrė jam ant peties, o šis ir nekrustelėjo. Atrodė, kad tikra šeimininkė čia ji, o ne Olieńka. Visai nustojau ūpo. Nebaigęs valgyti, padėjau šaukštą, atsistojau ir,

[1] M. Miškinio vertimas.
[2] „kambarinė" (*lenk.*).

pasakęs: „dobranoc państwu"[1], nuėjau į savo kambarį. Jau guldamas, atsiminiau, kad, man atsisveikinant, Olieńka pakėlė vokus ir meiliai nusišypsojo. Migdydamasis girdėjau už sienos duslų murmėjimą, kuris priminė vargonų basso profundo[2]: tatai, kaip rytą paaiškino Olieńka, vyras prieš guldamas kalbėjosi su ja, o jos lova esanti kaip tik prie tos sienos, už kurios stovi manoji.

Kitą dieną buvo sekmadienis. Po pusryčių ponai su Marynka ir Vladeku išvažiavo į Užventį, į bažnyčią. Olieńka kvietė ir mane, bet jos vyras, kuris vis dar neprabilo nė vieno žodžio į mane, kvietimo nepalaikė, todėl ir atsisakiau; be to, norėjau laisvai apsižvalgyti po naują vietą. Jiems išvažiavus, iš savo kambarėlio, už valgomojo, išėjo seniai, Olieńkos tėvai, – jis pirma, žmona iš paskos. Senis Petkevičius buvo žilas, plika gaiva, raudonveidis, dar drūtas vyras, šviesiai mėlynų akių, švariai nuskustu smakru ir žandais. Jeigu vietoje kelnių dėvėtų sutaną, būtų tikras bažnytkaimio prabaščius[3]. Jo žmona, maža, išdžiūvusi moterėlė, su balta skepetaite ant žilos galvos ir judriomis, neramiai žiūrinčiomis, akimis, tokios pat spalvos kaip ir Olieńkos, tik be sunkių vokų, visa savo povyza liudijo, kad toli ne pirmaujančią vietą užėmė šeimos gyvenime. Seniai gyveno užsidarę savo kamarėlėje (ten ir valgė), stengdamiesi nesirodyti žentui. Išeidavo į valgomąjį ar į sodą tik tada, kai žinojo nesusitiksią su ponu. Taigi ir dabar, kai tik iš kiemo išbildėjo senas fajetonas, pakinkytas pora sartų, gražesnių už vakarykščius, juodu tyliai praėjo pro saloną, abu linktelėję galvomis į tą kampą prie fortepijono, kur sėdėjau. Varčiau fotografijų albumą, paskui pradėjau skambinti, prisimindamas pas Pečkauskienę išmoktus dalykėlius. Fortepijonas buvo senas, nedaug kuo geresnis už mūsiškį, tokios pat rausvos spalvos ir tokio pat turbūt amžiaus.

– Gal tamsta norėtum pažiūrėti mūsų sodą, – mandagiai pasiūlė senis, staiga kyštelėjęs galvą į atdarą langą (kalbėjo darkyta lenkų kalba).

Neatsisakiau. Bet sodo tuokart neteko apžiūrėti: pačioje sodo pradžioje stūksojo nedidelė koplyčia, kur pro atdaras duris matėsi dvi degančios vaškinės žvakės ant altorėlio, o viduje – keliolika klūpančių žmonių, vyrų ir moterų su vaikais. Koplytėlės sienos buvo apkaišiotos žaliomis šakelėmis, ant altoriaus – keli vazonai su gėlėmis. Dar eidamas, senis kalbėjo:

– Mat sekmadieniais priešpiet mūsų šeimynėlė renkasi čia, ateina visi, kas negali išeiti į bažnyčią. Gal ir tamsta su mumis norėtum pasimelsti? Fortepijonas nepabėgs... ir žmonės nesipiktins, – tyliai baigė senis.

[1] „labanakt ponams" (*lenk.*).
[2] žemiausi vargonų tonai (*it.*).
[3] klebonas (*lenk.*).

Nors iš mažens buvau tikybos dalykams abejingas, bet tuo metu dar ne visai nusistatęs prieš tikybines apeigas, tiesiog rimčiau negalvojau apie jas. Kur patekęs į bažnyčią, elgiaus joje taip kaip kiti: įeidamas ir išeidamas žegnojaus, atsiklaupdavau, kada kiti klaupdavos, stovėjau daugumui stovint. Koplytėlėje visiems klūpant, ir aš priklaupiau ant vieno kelio. Senis priėjo prie altoriaus, paėmė nuo jo knygą, atsiskleidė ir ėmė balsiai skaityti žemaitiškas maldas, pamėgdžiodamas kunigišką intonaciją:

– Garbink, Jeruzale, Viešpatį, garbink, Sione, savo Dievą. Jis tai yra, kurs daro ramybę tavo ribose, derlingais kviečiais tave sotina. Kurs duoda sniegą kaip vilną, o šerkšną barsto kaip pelenus. Kurs gabalais mėto savo krušą, kas išlaikys Jojo speigą? Jis siunčia savo šilimą, ir tirpsta, pūstelės Jo vėjas, ir teka vandenys... (psalm. 147).

Man veikiai nusibodo; išėjau iš koplyčios ir atsisėdau ant suolelio netoliese. Pamaldoms pasibaigus, greta manęs atsisėdo ir senis su senuke. Jis pasipasakojo, kad jam labiausiai iš visų maldų patinką psalmės, tik visa bėda, kad kai kurių ir suprasti negalima, kaip ir šiandien skaitytame: „daro ramybę tavo ribose", o neaišku, kokiose ribose – „ar mūsų dvaro ribose, ar kūno ribose?" – klausė senis, maloniai šypsodamasis man. Atsakiau nežinąs, psalmių nemėgstąs. Seniai pakilo ir nuėjo į savo kamarėlę, o aš dar ilgai sėdėjau susirūpinęs savo abejingumu tikybai. Nuo pat mažens sukdamasis aplink altorius, apsipratau su jais, ir jie man nė kiek neimponavo. Stebėjau visas tikybinių apeigų užkulises, mačiau Jeronimą Paliulį ramiausiai gurkšnojant bažnytinį vyną zakristijoje, be jokios pagarbos elgiantis su devocionalais ir net rūkant altorių pašonėje, – ir perkūnas jo nenutrenkė, kaip pranašavo davatkos. Pats kaip klapčiukas patarnaudavau mišioms ir mechaniškai kalbėjau lotyniškas ministrantūras, tiek jas tesuprasdamas, kiek kiti klapčiukai ar senis Paliulis. Keistas buvo tas klapčiukų institutas! Pirmiausia jis buvo neluominis. Čia sukosi ubagų vaikai, kuriuos masino tam tikras uždarbis: kunigai, ypač per atlaidus, nešykštėdavo apmokėti patarnavimą, dalindami po penkias, dosnesni po dešimt ir net daugiau kapeikų savo ministrantams (apeiginiams tarnams). Rastum čia ir pasiturinčių ūkininkų berniukus, kuriuos dievobaimingos motinos siųsdavo pasisukti prie altoriaus, Dievo buveinės; tokioms motinoms malonu buvo pamatyti savo sūnelius apvilktus baltomis komžomis, viršum kurių kartais būdavo užmestos raudonos pelerinkos su auksiniu rumbu. Į klapčiukų tarpą patekdavo ir kokio dvarponio vaikas, jei mišias laikąs kunigas buvo to dvarponio bičiulis ar giminė. Mes su broliu klapčiukavom ex officio[1]: tėvas tarnavo bažnyčiai, ergo[2] ir vaikai turėjo pratintis į Dievo tarnystą.

[1] iš pareigos (*lot.*).
[2] taigi (*lot.*).

Nors klapčiukus vienijo tarnavimas Dievui ir tokios pat visų komžos bei pelerinkos, kurių nešvariausias dažnai pakišdavom „ponaičiams", vis dėlto vidujinė nesantaika aiškiai reiškėsi: varžėmės ir, užlindę kur į tamsų zakristijos kampą, net mušėmės, raudami kits kitam plaukus ir tampydami ausis, – tais atvejais, kada mišias laikė ypatingai dosnus kunigas, išmesdavęs ministrantams po 15 kap. už patarnavimą. Tada nugalėtojas eidavo prie altoriaus su pasišiaušusiais plaukais ir kruvina nosim. Turbūt visi mes, klapčiukai, buvom maži bedieviai: užkulisinis iškilmingoms apeigoms pasiruošimas nuteikdavo mus itin skeptiškai. Vartojom tokias pastabas dėl vykstančių pamaldų, kaip antai: „altaristą bus susibezdėjęs per pakylėjimą: tokią užuodžiau savo šone smarvę" arba „šį kartą pyliau kunigui vyną tokį drumzliną kaip myžalai, net susiraukė jį gerdamas", arba „senas Paliulis žiūri į altorių kaip katinas į lašinius" ir pan. Apsipratę su klapčiukavimu, laisvai jautėmės mišių metu: dairėmės po bažnyčią, nusisukę nuo altoriaus, kits krapštėsi nosį, po du klūpodami šnabždėjome kits kitam pastabas dėl ložėje sėdinčių grafų ir jų vaikų. Kartą grafienė net pamojo man pirštu, kai ilgesnį laiką žiūrėjau ne į altorių, o į ją. Per patarnavimą mišioms visas klapčiukų dėmesys buvo nukreiptas vien į tai, kada, kaip ir kiek kartų paskambinti, kada perkelti mišiolą į kitą altoriaus šoną, kaip dailiai suraukšlinti rankšluostėlį kunigui, kiek užpilti jam ant pirštų vandens iš ampulkos ir pagal kokį jo ženklą nebepilti daugiau vyno į apeiginę taurę. Stebėjau iš altoriaus šono, kaip kunigas, pasilenkęs prie taurės ir bjauriai išsižiojęs, pirštų galais kišosi į burną baltą aplotką, kuris buvo pavirtęs Dievo kūnu. Niekaip negalėjau suprasti, kaip kunigas, kažką pašnabždėjęs lotyniškai, paversdavo vyną į kraują, o aplotką į kūną. Laikiau jį tokiu burtininku kaip anuos pasakose, kurie pasigamindavo скатерть самобранку[1] ar семимильные сапоги[2]. Ir kai kartą per pietus užsiminiau apie tai motinai, ji užsimojo samčiu, kuriuo dažnai suduodavo mums per galvą, ir sušuko: „Nebliuznyk!" Jeigu jau tas stebuklas įvyko, galvojau, ir aplotkas pasidarė tikru Dievo kūnu, o vynas – tikru Dievo krauju, kaip man dar mažam aiškino motina, tai kodėl tam Dievui tiek maža buvo reiškiama pagarbos iš kunigo pusės? [...] Tiesa, motina bandė aiškinti, kad žmonių ryjami aplotkai einą ne į žarnas, o į smegenis ar širdį, bet tuo kažkodėl netikėjau. Kunigams jokios pagarbos nejaučiau, tik bijojau jų kaip kokių raganių ar burtininkų ir pavydėjau jiems gero, turtingo gyvenimo. Pagaliau visai lioviausi domėjęsis tikybiniais dalykais, nors apeigose dar ilgą laiką dalyvavau: tatai vertė daryti gimnazijos kapelionas, sekdamas, kad

[1] stebuklinga staltiesė (*rus.*).
[2] septynmyliai batai (*rus.*).

gimnazistai lankytųsi bažnyčioje per vad. „mokinių mišias", kad klausytų pamokslų ir pristatytų korteles dėl velykinės išpažinties atlikimo. Šitų kapeliono reikalavimų nepildant, grėsė pavojus gauti menkesnį pažymį iš tikybos dalyko ir net susilaukti rimtesnių konfliktų su gimnazijos vadovybe, kuri visuomet palaikė tikybinius reikalavimus. Kai kurie vyresniųjų klasių mokiniai minėtas korteles už pusrublį (ir pigiau) nusipirkdavo iš zakristijono. Stebėjaus, kaip gimnazijos draugai lengva širdimi pakeldavo tokį veidmainiavimą, ir, pats irgi veidmainiškai elgdamasis, bandžiau pasidaryti tikrai tikinčiu, atsikratyti veidmainiavimo, kuris mane kankino: gruodžio mėnesio rytmečiais, dar su tamsa, bėgdavau į bažnyčią, į vad. rarotus. Ten kur atsiklaupęs niūriam kampe, mėginau susikaupti, pakilti širdimi prie Dievo, bet... grįždavau namo su tuščia širdimi, gailėjaus veltui sugaišinęs laiką. Tada dar nežinojau, kad tikrai tikinčių visu tuo, ko moko bažnyčia, iš milijono žmonių yra vienas kitas, koks pusgalvis fanatikas, *mainómenos*, kaip sakė graikai, arba *furens* lotyniškai; visi kiti arba veidmainiai, arba bailiai, įsivaizduoto Dievo baimės apsėsti. Vis dėlto buvo vienas dalykas, kuris man patikdavo bažnytinėse apeigose: tai vargonų muzika ir gero choro giedojimas[1].

Panašioje būklėje buvo ir draugai rusai. Ir jie buvo varu varomi į cerkvę ir iš jų buvo reikalaujama įrodymų apie velykinės atlikimą. Iki 1897 metų rudens Šiaulių gimnazistai katalikai kentė dvigubą dvasininkų jungą: kapelionai reikalavo lankyti bažnyčią, o popai – cerkvę. Cerkvės lankymas katalikams gimnazistams buvo tiek pat privalomas kaip ir bažnyčios lankymas, su tuo tik skirtumu, kad cerkvę lankydavom paeiliui, ne visi iš karto, – galimas daiktas, todėl, jog visi ten ir nesutilptume (cerkvės patalpa gimnazijoje buvo nedidelė). Šiaip ar taip, buvo tam tikri „nariadai", kurie paliesdavo kiekvieną kataliką gimnazistą tik keletą kartų per metus, vyresniuosius – dažniau, mažiukus – rečiau. Aš, pav., pirmoje klasėje būdamas, patekau į tokį „nariadą", atseit ir į cerkvę, ne daugiau, kaip porą ar trejetą kartų. Bendrabučiuose „nariadus" tvarkė „staršij". Tačiau atsilankymas iškilminguose pravoslavų molebnuose mokslo metų pradžioje buvo privalomas visiems gimnazistams. Tas privalomumas buvo panaikintas caro įsakymu 1897 VII 7 po to, kai 1896 metais Mintaujos gimnazistai katalikai atsisakė lankyti cerkvę. Šis caro įsakymas buvo gautas ir Vilniaus mokslo apygardos, tačiau iš ten neatsiųstas į Šiaulius. Apie tų metų rugpiūčio 15 dieną suvažiavę į Šiau-

[1] Odesoje gyvendamas, mielu noru lankiaus kalvinų kirchėje, kur vargonavo garsusis Helm, ir Brodskio sinagogoje, kur giedodavo pagarsėję kantoriai. Ir dabar dar, progai pasitaikius, paslenku užsukti į tikybos namą pasigėrėti rimtu vokaliniu ar instrumentaliniu menu.

lius gimnazistai katalikai patyrė, jog, nepaisant ano caro įsakymo, kurio nuorašą turėjo kapelionas Remeikis, visiems reikės dalyvauti molebne prieš mokslo metų pradžią. Pas direktorių Rubcovą atsilankė kapelionas su dvarininku Girdvainiu, atsivežusiu iš Rygos aną įsakymo nuorašą, ir prašė neversti katalikų dalyvauti molebne. Rubcovas pasisakė negavęs tuo reikalu jokio rašto iš Vilniaus apygardos, ir mokiniai katalikai šiemet bent turi dalyvauti pravoslavų pamaldose. Mokiniai iš pradžių nuėjo į bažnyčią, o iš ten – į gimnaziją, kur kartu su pravoslavais ir žydais susirinko salėje. Po miestą buvo pasklidę gandai, kad direktorius susirinkusiems paskelbs aną caro įsakymą ir nepravoslavus paleis namo. Tačiau direktorius nieko nepaskelbė, o popas Trojepolskis užtraukė molebno pradžią: „Благословен бог наш"[1]. Sulig tais popo žodžiais VI kl. mokinys Lovmianskis, mano šeimininkės sūnus, sušuko: „Einam, broliai!" Vyresniųjų klasių mokiniai stovėjo užpakalinėse eilėse, už kurių durys vedė į mokytojų kambarį. Tos durys paprastai buvo atdaros pamaldų metu, kad būtų ne taip tvanku nedidelėje cerkvėje. Mes, mažiukai, stovėjom pirmose eilėse, ir kas toliau vyko, nemačiau, tik girdėjau trypiant kojas užpakaly. Paskui sužinojau, kad vyresniųjų klasių mokiniai katalikai ir žydai, iš anksto, matyti, susitarę, Lovmianskio vadovaujami, ėmė eiti pro užpakalines duris į mokytojų kambarį, o iš ten į koridorių, kad laiptais nusileistų žemyn ir išeitų lauk. Iš salės, kur molebnas ėjo toliau, išbėgo direktorius Rubcovas, inspektorius Kochas ir mokytojas Kozlovskis (ne bedelis Kozlovskis, jis dirigavo chorui) ir pastojo kelią. Vienam kitam pavyko nusileisti žemyn ir išbėgti lauk, bet daugumas buvo sustabdyti, grąžinti į cerkvę, o kas spyrėsi, tiems buvo įsakyta eiti į savo klases. Pedagogų taryba nusprendė nubausti 49 iš molebno išėjusius mokinius IV–VIII klasių, bet nutarimo nepatvirtino apygardos globėjas. Spalio 5 d. iš Peterburgo atvyko švietimo ministerijos departamento direktorius Vasilij Latyšev ir tardė mokinius, kai kuriuos tėvus, mokytojus ir kunigą Remeikį. To paties spalio mėnesio pabaigoje direktorius pranešė į salę sukviestiems mokiniams katalikams, kad nuo šiolei cerkvės lankymas mums neprivalomas, o maldas prieš pamokas ir po jų galime kalbėti lotyniškai. VII kl. mokinys Zigmas Mockus, buvęs kapeliono Remeikio įtakoje, pasidarė mūsų „kunigu": salėje prieš pamokas susirinkusiems mokiniams skaitė lotyniškas maldas, o jam atsakinėjo pasišovęs į „garbės" zakristijonus antras klasės mokinys Viktoras Biržiška. Taip baigėsi kitados laikraščiuose pagarsėjusi „Šavelskaja istorija", o mes nusikratėm bent pravoslavų popų, ir tikybinis jungas palengvėjo.

[1] „Palaimintas mūsų Dievas" (*rus.*).

VIII

Olieńkos vedybinis gyvenimas – Jos charakteris – Pamokos – Vladekas ir Marynka – Savotiški santykiai su Olieńka – Gegužinės pamaldos – Olieńkos vardadienis – Bajorų pašnekesiai – Ponas Huvaltas apie cicilikus – Pavyšnio apylinkės – Grįžtu į Šiaulius – Šykščioji Jakševičienė ir jos bičiulės – Platoniška naktis su Olieńka

Sode buvo tylu. Pro tvorą matėsi saulės apšviestas kiemas, kur žaidė vaikai, ir tik jų šūkavimai bei auklės balsas trikdė rimtį. Netrukus iš Užvenčio grįžo Olieńka su vyru ir dviem vaikais. Pietų metu viešpatavo tokia pat sunki atmosfera kaip ir vakar vakare. Paniuręs ponas tylėjo, Olieńka beveik nekėlė akių nuo lėkštės, o Marynka su Vladeku neramiai žvalgėsi, kada pasibaigs pietūs. Tik viena Franka (kambarinė) linksmai švaistėsi po valgomąjį. Seniai tupėjo užsidarę savo kamarėlėje, jų ir girdėti nebuvo. Po pietų nekalbus šeimininkas nuėjo į miegamąjį pasilsėti, o aš grįžau į sodą, kur netrukus atėjo Olieńka su Vladeku ir atsisėdo greta ant to paties suolo. Ilgai tylėjo, žiūrėdama tiesiai prieš save. Vladek, kiek patripinėjęs vietoje, nubėgo į kiemą ir pranyko iš akių. Keliskart žvilgterėjau į Olieńką, nežymiai pasukęs galvą į jos pusę. Sėdėjo savo mėgiamojoje pozoje, kryžmais sudėjus rankas ant krūtinės. Buvo šventadieniškai apsirengus šviesiais vasariškais drabužiais, pagal ano meto madą: aukšta apykaklė aklai supo kaklą, bliuzės rankovių viršūnės sudarė prie pečių tarytum dvi didžiules raukšlėtas pūsles; liemuo tiek buvo suveržtas gorseto, jog pilvo vietoje susidarė į vidų įlenkta linija, švelniai smunkanti ant kelių; iš po ilgo, iki pat žemės, sijono kyšojo vieno balto batelio galiukas; orui buvo prieinami tik veidas ir rankų pirštų galai (rankovės baigėsi karunkomis, o šios siekė pirštų).

– Rytoj pradėsit pamokas, – prabilo pagaliau Olieńka, vis dar žiūrėdama prieš save, – turiu pasakyti, kad Vladek nėra gabus ir... tingi mokytis. Przyjałgovski jį mušė, bet ir tai nepadėjo. Būdo nekokio, užsispyręs, paniuręs... kaip tėvas. Visą laiką tik laksto su kumečių vaikais ir piemenimis... ir skriaudžia juos, tėvai dažnai ateina skųstis. Turėsi tamsta vargo su juo, – pasuko galvą į mano pusę, – gaila man tamstos; bet... aš gal dar labiau esu verta užuojautos...

– Atrodo, nelinksmas tamstos čia gyvenimas, – pastebėjau.

Nieko neatsakė. Apvali šešėliai nuo saulės viršum medžių marguliavo ant jos šviesių rūbų; balto veido profilis atrodė nuostabiai gražus; po sunkiais akių vokais blizgėjo vos sulaikomos ašaros. Buvo ir malonu ir neramu sėdėti greta jos.

– Kaip tamstai patiko mano vyras, – paklausė nepasukdama galvos.

– Ar jis visada toks? – išvengiau atsakymo.

– O, pamatytum tamsta, koks jis gali būti įdomus, kada nori. Netrukus suvažiuos svečių į mano vardines, nebepažinsi jo: ir šnekus, ir linksmas, ir žavus... visai kitoks žmogus! Tokį jį pažinau viename baliuje, kai buvau vos septyniolikos metų mergaitė; toks jis buvo, kai po metų atvažiavo iš savo Žlibinų pirštis. Ir tėvai juo tada susižavėjo, visą dvarą atidavė, išsiderėję, kad leistų čia baigti gyvenimą. Buvau vienturtė, o dvaras – kaip stiklinė. Savo Žlibinus išnuomojo, pats čia apsigyveno, įgijęs ir mane, ir dvarą. Tik keletą mėnesių tetruko mano laimė... Ir, rodos, iš mano pusės nebuvo jokios priežasties pasikeisti jam. O kaip pasikeitė! Tik eidamas gulti, dar ir dabar pakalbina ir, pavadinęs „pupečka", lenda po mano kaldra. Norėdama jį pasilaikyti, kasmet gimdžiau po vaiką... Tamsta dar nežinai, – pasisuko į mane, – kad esu aštuoneto vaikų motina, o ištekėjau tik prieš dešimt metų. Du vaikai mirė, šeši gyvi. Kiek iškentėjau gimdymo kančių, kiek sveikatos nustojau, ir viskas veltui, – jo nesulaikiau. Nemyli manęs, nemyli vaikų. Kad bent kada prabiltų į juos ar paimtų mažiuką ant rankų. Niekados! Veikiai supratau jo gyvenimo tikslą: pasidžiaugti mergaitės nekaltybe. Neilgai bus ir Franka, ir be reikalo taip pučiasi. Gaila man jos: greit bus pavaryta kaip ir kitos. O kiek jų jau buvo prieš tą Franką! Kad bent jomis tenkintųsi. Bet ne. Kas antras mėnuo važiuoja į Šiaulius pasmaguriauti su mergomis. Šlykštus jis man, bijau, kad neatsivežtų kokios bjaurios ligos... Na, eisiu persirengti. Netrukus atsikels mano ponas, reikia parūpinti pavakarę. O tamstai patarčiau pasižvalgyti po apylinkes. Pas mus gražu. Už ano miškelio, į kairę, teka Kražantė. Diena šilta, galėsi išsimaudyti. Iki greito pasimatymo, – kyštelėjo man ranką, kurią prispaudžiau prie lūpų.

Pakilau nuo suolo kaip apsvaigęs. Man atsiskleidė visai naujas gyvenimo lapas, – vedusiųjų santykiai. Nors buvau skaitęs romanuose apie vedusių vyrų ir ištekėjusių moterų neištikimybę, bet kažkaip apie tai negalvojau. Ir štai staiga jau nebe knygoje, bet gyvenime susidūriau su painiais vedusiųjų santykiais. Visos mano simpatijos buvo Olieńkos pusėje: ji taip paprastai ir įtikinančiai pasakojo, jos akyse mačiau tiek nuoširdumo ir liūdnos rezignacijos, jog įtarti ją visa tai prasimanius ir į galvą neatėjo; juoba kad pats stebėjau ir Frankos laikymąsi, ir vyro būdą. Visiškas Olieńkos pasitikėjimas manim, ką tik įžengusiu į jos namą, neatrodė nenatūralus.

Paėjęs porą varstų Olieńkos nurodyta kryptimi, priėjau Kražantės upelį, žemais krantais ir krūmais apaugusį. Viskas aplinkui žaliavo, ir pievos, ir laukai. Toli ant kalnelio tarp žalių medžių spindėjo saulėje

balto mūro bažnyčia su mūriniu irgi baltu pastatu prie jos. Spėjau, kad tai bus pagarsėjęs Kražių vienuolynas. Pievoje prie pat upelio prisiskyniau ašariukių, sudėjau jas į puokštelę ir pamaniau: „Nunešiu Olieńkai".

Grįždamas prisiminiau Marusią, ėmiau lyginti ją su Olieńka. Koks skirtumas tarp jųdviejų! Pašiepiančio Marusios žvilgsnio bijojau, tartum nujausdamas jos jėgą ir pranašumą; mano jausmas jai buvo labiau panašus į dievybės garbinimą nekaip į meilę, o jei ir buvo meilė, tai tik „dangiškoji", kaip sako Platonas[1]. Marusia buvo man gyvenimo mokytoja ir ji buvo man reikalinga, o ne aš jai. Dabar štai gimsta naujas jausmas, kuriame jutausi labiau reikalingas Olieńkai negu ji man. Nors Olieńka dešimčia su viršum metų buvo vyresnė už mane, nė kiek jos nesivaržiau ir nebijojau. Buvo kiaurai žemiška, jokių dvasinių reikalavimų neturėjo. Nemačiau jos skaitant knygą ar laikraštį „Kurjer Polski", kurį kartą per savaitę atveždavo iš Užvenčio ir kurį sekmadienį pietų metu čiupinėjo šeimininkas. Visuose namuose, be maldaknygių ir vadovėlių vaikams, nebuvo nė vienos knygos. Kai kaimynė dvarininkė Felicija Rodowiczówna gyrė atsilankius kokį neseniai jos skaitytą lenkišką romaną, Olieńka prašė ir jai paskolinti pasiskaityti. Į popierių įvyniotą knygą atnešdavo iš Radavičaitės, Olieńka ją išvyniodavo, pasidžiaugdavo viršeliu, pavartydavo porą puslapių iš pradžios ir tiek pat iš galo ir vėl įvyniodavo į tą patį popierių, laukdama progos grąžinti kaimynei. Nepasakysiu, kad Olieńka būtų neturėjusi laiko skaityti: virėja, kambarinė, auklė su padėjėja, skalbėja ir kumečių pora mergaičių sukosi po namus, nudirbdamos visus darbus, ir Olieńkai likdavo tik bendra namų priežiūra. Taigi ne dėl laiko stokos ji nieko neskaitė ir niekuo, kas dedasi pasaulyje, nesidomėjo. Ji taip buvo išauklėta, kad be „ogłada szlachecka"[2] jokio psichinio krūvio nebuvo slegiama. Gražiai pasirėdyti, susifrizuoti, išsikvepinti, pasirinkti madingą skrybėlaitę ir mokėti gražiai ją nešioti viršum „grzywkos", įsisegti auskarus su brangakmeniais, važiuojant į Šiaulius ar į svečius, dažnai keisti pirštinaites ir batukus – štai ir visi rūpesčiai (be valgio, žinoma, miego ir vaikų gimdymo). Nors Olieńka prikišdavo vyrui, kad nemyli vaikų, bet ir jos nemačiau nešiojant mažiukus ar rūpinantis vyresniais vaikais: visus juos žiūrėjo tik auklės. Minėta „ogłada szlachecka" jos buvo pilnai įsisavinta: laikėsi visuomet tiesiai, retai pasirodydavo be gorseto, kuris taip veržė liemenį, kad, rodos, apimtum jį delnais, ir pirštų galai susisiektų; turėjo poniškas manieras, pagal kurias sprendžiant pamanytum, jog yra labai aukštos

[1] Graikų filosofas (429–347).
[2] „bajoriškas glotnumas" (*lenk.*).

kilmės, o ne paprasto bajoro vaikas. Visur jautėsi laisvai ir varžėsi tik savo vyro akivaizdoje. Olieńka daug rūkė, beveik tiek kiek ir jos vyras (šis surūkydavo per dieną iki šimto papirosų). Ji mokėjo šiek tiek skambinti ir savotiškai nukratyti nuo papiroso pelenus, ištiesus grakštų rodomąjį dešinės pirštą ir pabarškinus juo į papiroso galiuką viršum peleninės. Mokėjo priimti svečius, papasakoti anekdotą ir neduoti jiems nuobodžiauti. Mėgiamas jos žodelis, neigiamai ką nors atestuojant, buvo „koczkodan" (ką tas žodis reiškė ir kokios jis kalbos, nežinau)[1]. Ji visus sužavėdavo savo paprastumu, natūralumu. Atrodė, kad jei pasakotų apie šlykščiausius dalykus, jie pasidarytų paprastais, nešlykščiais. Kai kažkaip išgirdo, jog nežinau, kuo skiriasi „nekalta mergelė" nuo „kaltos", visai paprastai paaiškino, kokios įvyksta moters organuose atmainos nustojant „nekaltybės". Turėjo ypatingą palinkimą stebėti, kaip ateina į pasaulį kumečių vaikai ir naminiai gyvuliai. Buvo įsakiusi kerdžiui, kad kiekvienu laiku, dieną ar naktį, atbėgtų pranešti jai, kad veršiuojasi karvė arba kad ta pati bėda ištinka kumelę, kiaulę ar avį. Gavus tokią žinią, greit užsimesdavo drobinį chalatą ir bėgdavo į arklidę ar tvartą, iš kur grįždavo susikruvinus ir susiterliojus. Kviesdavos ir mane, sakydama: „Tai didžiausia paslaptis, kada iš nebūties ateina į pasaulį nauja būtybė. Ar nenorėtum pažiūrėti?" Manęs toji paslaptis netraukė, ir nė karto nelydėjau jos į tvartą.

Visas tas (ir kitas) Olieńkos savybes pažinau tik kelių savaičių bėgyje, o dabar, grįžtant iš Kražantės, ji buvo man nesuprantama ir kaip kiekviena paslaptis traukė į save. Dvarą pasiekiau jau saulei nusileidus. Nuėjau tiesiai į savo kambarį, kur Olieńka pati netrukus atnešė stiklinę ką tik pamilžto pieno ir duonos riekę.

– Ilgai tamsta užtrukai, – tarė įeidama, – mes visi jau po vakarienės. Kaip patiko Kražantė?

Nieko neatsakydamas, ištiesiau jai pririnktas ašarėles. Dabar Olieńka atrodė visai kitaip negu dienos metu: vilkėjo ilgu siauru naktiniu rūbu, kuris nedengė rankų iki alkūnių ir paliko apnuogintą kaklą bei krūtinės viršų. Plona chalato medžiaga glaudžiai siautė liekną kūną, nebeveržiamą gorseto.

Nakčiai paleisti plaukai bangavo ant pečių ir nugaros. Žiūrėjau į ją, tartum pirmą kartą matydamas. Imdama gėles, ramiai, nė kiek nenustebus, pasakė:

– Dėkui. Kaip norėčiau, kad tos nekaltos gėlytės būtų laidas mūsų artimesnės bičiulystės, kai arčiau susipažinsiva. Juk mes jau bičiuliai,

[1] beždžionė (*lenk.*) (red. pastaba).

ar netiesa?.. Neužmiršk manęs – štai ką sako tos gėlytės (lenkiškai ašarėlės vadinasi „niezapominajki" ir žemaitiškai kitados jas vadindavo „neužmirštuolės").

Išėjo palikusi švelnų kvapą kambaryje.

Kitą dieną tuoj po pusryčių prasidėjo pamokos. Veikiai įsitikinau, jog tiesą sakė Olieńka, nekaip atestuodama savo sūnų. Jau pirmomis dienomis Vladek pasirodė ne tik tingus, bet ir nepaprastai išsiblaškęs, nedisciplinuotas ir, pasakyčiau, išlepintas, jei nežinočiau, kad tėvai juo visai nesirūpino, taigi ir nelepino. Spręsdamas, pav., uždavinį apie du traukinius, kurių antras iš tos pačios stoties išėjo dviem valandom vėliau už pirmąjį, dėjo į šalį plunksną ir klausė:

– Kodėl taip dažnai eina traukiniai po kits kito? Ar tamsta esi važiavęs traukiniu? Kaip jis atrodo? Mama sakė, kad girdėjus traukinį bambant: jadę jadę nie naprózno, jadę, jadę nie naprózno, jadę jadę nie naprózno[1]...

Arba vėl, skaitydamas straipsnį iš rusiškos chrestomatijos, klausė lenkiškai:

– Kelinta valanda? Ar greit bus pertrauka? Man jau taip nusibodo.

Kai ėjom tikybos dalykus, Vladeko smalsumui galo nebuvo.

– Kodėl Dievo Tėvo niekas nematė, o jo sūnų žydai matė ir net nukankino? Jei žydai matė Dievo Sūnų, o Dievo Sūnus yra tas pat ką ir Dievas Tėvas, tai jie tuo pačiu turėjo matyti ir Dievą Tėvą? Juk taip? O Užvenčio klebonas sakė, jog Dievo niekas nėra matęs, kad jis yra nematomas. Aš niekaip negaliu suprasti, kaip Dievas Tėvas ir Dievas Sūnus gali būti tas pat? Juk mano tėvelis ir aš ne tas pat?

Pats maža tuose dalykuose tenusimanydamas ir jais nesirūpindamas, vis dėlto bandžiau aiškinti taip, kaip girdėjau aiškinant mūsų kapelioną: kad sūnus įsikūnijęs, atseit gavęs kūnišką pavidalą, o tėvas likęs dvasia. Vladek čia mane veikiai užvarė, teisingai pastebėjęs, jog tada tėvas ir sūnus ne tas pat, nes sūnui įsikūnijus tuo pačiu turėjo ir tėvas įsikūnyti, o nelikti dvasia. Išeina, kad trijulė – Tėvas, Sūnus ir Dvasia Šventoji – yra ne kas kita kaip trys atskiri dievai, nes jie nėra tas pat ir t. t.

Gelbėdamas savo autoritetą, griebiaus paskutinio argumento, kurį taip pat buvau girdėjęs iš kapeliono, būtent kad tai yra paslaptis, kuria reikia tikėti, o ne laužti sau galvos, nenorint patekti į pragarą. Spręsdamas iš Vladeko ironiškos šypsenos, supratau, kad jo neįtikinau, ir... pats paraudonavau. Pasiskundžiau Olieńkai.

[1] važiuoju, važiuoju ne be reikalo... (*lenk.*)

– Pats jis to nebus sugalvojęs, yra per kvailas ir apskritai nemėgsta galvoti, – aiškino Olieńka, – čia vis to kerdžiaus darbeliai. Tas Vincenty (kerdžius) – žinomas mūsų apylinkėje bedievis: į bažnyčią nevaikšto, pasninkų nesilaiko, bliuznija ant šventųjų. O kilęs iš bajorų, tik vienas iš mūsų kumečių temoka lenkiškai šnekėti. Vladek vis nubėga pas jį į ganyklą. Kiek kartų draudžiau, neklauso... Geruoju tamsta nieko nepadarysi. Prašau jį bausti ir trumpai laikyti.

Pagal šitą aiškų Olieńkos norą, ėmiau taikyti Vladekui pono Przyjałgovskio metodą: tampiau už ausų, klupdžiau, mušiau su liniuote per atkištus delnus ir pan. Vengdamas „argumentum baculinum"[1], Vladek liovėsi mane kankinęs savo klausimais, bet pažangos moksle nedarė.

Vyresnioji Marynka nesiruošė lankyti mokyklos, mokėsi privačiai Kražių dvare, tik dabar atvažiavo atostogų. Žemaitijoje tuomet dar iš senų laikų buvo užsilikęs toks paprotys: apylinkės dvarininkai, susidėję, samdydavo vieną ar dvi mokytojas, apgyvendindavo jas numatytame dvare, paprastai tokiame, kur buvo didesnės patalpos ir kur geriau buvo išlikusios senos lenkiškos tradicijos. Čion tie dvarininkai atgabendavo savo dukteris, kad kartu su „ogłada szlachecka" pramoktų šiek tiek kalbų, lenkų literatūros, skaičiavimo, darbelių, namų ruošos. Tokią „mokyklą" buvo savo laiku išėjus Olieńka, tokioj mokėsi dabar jos Marynka. Atiduoti dukteris į viešas mokyklas, į neseniai atidarytą Šiaulių mergaičių gimnaziją, Žemaitijos dvarininkai tuo tarpu dar negalvojo. Tose viešose mokyklose mokėsi tik miesčionių, valdininkų bei nusigyvenusių bajorų dukros. Kiekvienas bent kiek pasiturįs dvarininkas laikė sau negarbe leisti dukterį į gimnaziją, kur ši galėjo susidraugauti su žemesnio luomo mergaitėmis. Stambūs dvarininkai, kaip kunigaikščiai Oginskiai, grafai Tiškevičiai, Pliateriai, Komarai, Karpiai, Roppai, Tyzenhauzai, Pšezdzieckiai, ne tik mergaites, bet ir berniukus mokė namie, pasisamdę tam reikalui mokytojus, baigusius universitetą ar dar studentaujančius. Ponaičiai mokėsi namie pagal gimnazijų programas ir paskui laikė egzaminus atestatui eksternais prie kurios nors gimnazijos čia ar Rusijos gilumoje, kur reikalavimai buvo mažesni. Tokiems ponaičiams atestatas buvo reikalingas karo tarnybos lengvatoms gauti.

Marynka buvo raudonskruostė apvalaus veido mergaitė, iš juodų akių ir plaukų panaši į tėvą, o savo gyvu ir linksmu būdu primenanti motiną. Veikiai pastebėjo mano palinkimą prie Olieńkos, sekė mus besikalbant ar šiaip pasimatant.

[1] „lazdos argumentas" (*lot.*).

Po poros savaičių Šukšta išvažiavo į Telšius. Kartą eidamas pavakary per saloną, pamačiau Olieńką užgulus siaurąjį fortepijono galą, parėmus galvą viena ranka, o antrą – iškišus pro krūtinės apačią ir svajingai žiūrint pro atdarą langą į sodą. Praeičiau pro šalį, jei nepastebėčiau, kad iš jos plačiai pravertų akių rieda ašaros per išbalusius skruostus. „Tikra Mater Dolorosa"[1], – pamaniau. Negalėdamas atsispirti užuojautai, pasilenkiau prie nusvirusios rankos, pabučiavau ją ir tyliai paklausiau:

– Kas atsitiko?

Nieko neatsakė, tik atėmė antrą ranką nuo veido, apkabino mano kaklą ir prispaudė galvą prie savo krūtines. Potam staiga išsitiesė, paėmė mano veidą į rankas ir, meiliai žiūrėdama pro ašaras tiesiai į akis, sukandus dantis prašnabždėjo:

– Tik tu, tik tu vienas mane atjauti...

Taip prasidėjo mūsų meilė, visai kitokia kaip su Marusia: meilė nerami, aistringa, grynai kūniška. Olieńka pirmoji supažindino mane su visomis moters kūno „mizerijomis". Darė ji tatai paprastai, atvirai, nieko nesigėdindama ir nieko neslėpdama. Iniciatyva visuomet išeidavo iš jos. Kartą, pav., pasakė, jog į pavakarį eisianti su tarnaitėmis maudytis į netoli sruvenantį upokšnį, Kražantės įtaką, kuris vienoje vietoje sudarė gan gilų ir platų tvenkinį. Ji neabejojanti, kad man bus malonu ir įdomu pamatyti ją visai nuogą; aš turįs tik iš anksto pasislėpti krūmuose ant kalnelio aukštame upelio krante, iš kur ramiai galėsiąs ją stebėti besimaudant pakalnėje. Kad kartu matysiu ir tarnaites, jai nerūpėjo: buvo visai tikra, kad tik ją vieną stebėsiu. Ji neapsiriko, žiūrėjau tik į ją, bet negalėjau susilaikyti nepalyginęs jos su tarnaitėmis, kurių kūnas man pasirodė grakštesnis. Ir kai paskui paklausiau Olieńkos, kodėl ant jos pilvo yra plati geltona dėmė, o tarnaitės tokios dėmės neturi, ji ramiai atsakė:

– Todėl, kad anos dar nėra gimdžiusios. Gimdymas ir ne tokius pėdsakus palieka.

Pavyšnio labai paprasto, gyvuliško gyvenimo aplinka taip mane nuteikė, kad visai apsileidau: kelių atsivežtų knygų ir skaityti nepradėjau, o arabų ir italų kalbų vadovėlius, taip pat atsivežtus, labai tingiai sklaidžiau; arabiškai išmokau tik rašyti ir keliasdešimt žodžių iš pirmųjų straipsnių; italų kalboje pažengiau daugiau, nes neblogai mokėjau lotyniškai.

Tuoj po pamokų tykojau pamatyti Olieńką vieną. Gerai įsidėmėjau, kaip jos vyras leidžia dieną: keldavo dar prieš auštant ir eidavo į laukus

[1] „Sopulingoji motina" (*lot.*).

žiūrėti, kaip kas auga. Išaušus tikrino į ganyklą genamas karves ir avis; užsukdavo pas kumečius, kalbėjosi su ūkvaizda; namo grįždavo apie devintą valandą; papusryčiavęs išsitiesdavo jau sutvarkytoje lovoje, apsidengęs galvą nusiimtu švarku ir pakišęs seną laikraštį po nešvariais auliniais batais. Taip gulėdamas nenusirengęs miegojo iki pat pietų. Per pamokų pertraukas, kada Vladek sprukdavo į sodą, o vaikai su auklėmis būdavo lauke, į kambarį atbėgdavo Olieńka, užmesdavo man rankas ant kaklo ir aistringai bučiavo.

Niekuomet nepagalvojau blogai daręs, įsimylėjęs ištekėjusią moterį, ir dar kūdikystėje išmoktas Dievo įsakymas – nie pożądaj żony bliźniego twego[1], su kuriuo dabar susidūriau gyvenime, neatbaidė manęs nuo Olieńkos. Atvirkščiai, laikiau sau garbe, kad mane, ubago vaiką, myli dvarininkė, jauna ir graži moteris. Be to, Olieńka, aštuoneto vaikų motina, nepaisė ano Dievo įsakymo, tad kodėl aš, laisvas ir niekuo nesurištas, turėčiau jį paisyti. Taip samprotavau. Olieńka, kad išblaškytų mano vis dėlto kylančius skrupulus, kartojo, jog jos neištikimas vyras galįs netrukus mirti, nes nuo paleistuvavimo sergąs kepenų liga (tas jo veido juodumas esąs ne nuo saulės, tik nuo ligos) – ir tada ji galėsianti ištekėti už manęs. Tik aš pirma turįs baigti gimnaziją ir universitetą. Tam, jos apskaičiavimu, reikėsią aštuonerių metų, ir mums liksią dar kokie dešimt metų pasidžiaugti visais vedusiųjų malonumais, mes susilauksią ir vaikų, nes ji esanti labai vaisinga ir nebūsianti dar pasenusi, turėsianti vos 36 metus; aš po vestuvių įsitikinsiąs, kaip ji mokanti mylėti. Nors tie Olieńkos projektai atrodė man nerealūs – jos Sobakevičius anaiptol nesirengė greit mirti, – vis dėlto nė karto nepasisakiau prieš; dažniausiai, jai taip svajojant, tylėjau, svaiginamas tos sirenos balso melodingumu. Jau Homeras bus pastebėjęs nepaprastą moters balso švelnumo įspūdį (kiek jautresnės klausos vyrams). Mane bent moterų balso tembras ypatingai veikė, ir jei kada prisimenu kitados mylėtą moterį, pirmiausia prisimenu josios balsą.

Paskutinėmis gegužės mėnesio dienomis Olieńka pati vedė gegužines pamaldas, atsiklaupus prie jau minėto altoriaus sodo koplytėlėje. Į kiekvieną litanijos intonaciją, žemaitiškai sakomą jos skambiu balseliu:

Motina Švenčiausioji,
Motina nesuteptoji,
Motina nepalytėtoji,
Pana šlovingoji, Pana maloningoji...
Dovydo bokšte,
Sandoros skrynia...

[1] negeisk žmonos tavo artimo (*lenk.*).

Karaliene aniolų,
Karaliene archaniolų...

užpakaly suklupę tarnai ir kumečiai dusliai šnabždėjo atsakymus:

melskis už mus... melskis už mus...

Pasibaigus litanijai, Olieńka skaitė maldelę „Po tavo apgynimu", o į galą visi užtraukdavo giesmę Marijai pagerbti. Iš to netvarkingo choro aiškiai išsiskirdavo švelnus Olieńkos sopranas:

O Karaliene visų šventųjų,
Išgirsk meldimą žmonių kaltųjų,
Neduok mums žūti baisioj ugnyje,
Nuvesk į dangų, Sveika Marija.

Mielai tas vakarines pamaldas lankiau: mane žavėjo Olieńkos balsas.

Tarnams ir kumečiams gegužinių pamaldų lankymas buvo privalomas, ir jei kas neateidavo, tai arba su Olieńkos žinia, arba paskui turėjo pasiaiškinti. Šiame žemaitiškame užkampy dar reiškėsi anų baudžiavinių laikų palikimas, kada dvarininkai stipriai reagavo į tarnų nelankymą bažnyčios. Kaip matom iš archyvinės medžiagos, dvarininkas Locinskis 1782 m. savo valstiečiams už nesilankymą bažnyčioje sekmadieniais ir kitomis šventėmis skirdavo vieną darbo dieną dvare. Abelių dvaro savininkas už tą pat skirdavo dvi darbo dienas, o jei tai nepadėdavo, liepdavo plakti atkaklų bedievį rykštėmis. Kunigaikštis Oginskis suderindavo tas abi priemones: nesilankantieji bažnyčioje gaudavo dešimt rykščių į kailį ir vieną dieną darbo jo dvare. Patys tie dvarininkai, aišku, buvo bedieviai. Toks bedievis buvo ir Olieńkos vyras, kuris lankė bažnyčią, kaip man sakė Olieńka, „dla oka ludzkiego" ir „żeby nie gorszyć kmiotków"[1], o į aną koplytėlę sode ir visai neužsukdavo. Manau, jog ir pati Olieńka netikėjo tomis maldelėmis, kurias taip melodingai skaitė ir giedojo: darė tatai prietaringų tėvų išauklėta, o jau sąmoningai – kad nepakirstų tos galingos šakos, ant kurios tupėjo ir pati, ir vyras, ir josios tėvai [...].

Artinosi Olieńkos vardadienis. Jau prieš savaitę visas dvaras subruzdo toms iškilmėms ruoštis.

Dienos buvo karštos, saulėtos. Vieną rytą pamačiau kieme pusplikį Olieńkos vyrą (tada tik įsitikinau, kad jo kūnas visiškai baltas, ne toks kaip veidas); su šepečiu rankose vikriai sukinėjosi aplink ilgą medinį stalą, ant kurio gulėjo ištiestas gelumbinis kostiumas. Po pusryčių pradėjau pamokas. Kai po trejeto valandų baigiau rytmetinį darbą, žvilg-

[1] „dėl žmonių akių ir kad nepiktintų mužikėlių" (*lenk.*).

terėjęs pro salono langą, toje pačioje kiemo vietoje pastebėjau poną vis dar valant drabužius. Pro šalį ėjusi Olieńka tarė:

– Jau greit baigs, valo vienuoliktą kostiumą, o viso turi jų keturiolika. Prieš kokias nors iškilmes, ypač vasarą, visus valo iš eilės.

Turiu pastebėti, kad Olieńka, atsiliepdama apie vyrą, visada kalbėjo pašiepiančiai (jam, žinoma, negirdint). Nenorėjau tikėti, kad vienas žmogus gali turėti tiek drabužių, niekuomet dar apie tokią prabangą nebuvau girdėjęs. Paklausiau, kodėl ponas pats valo, o ne tarnaitė. Į tai ji atsakė:

– Prie savo kostiumų neprileidžia ne tik manęs, bet ir Frankos. Džiaugiasi tais skarmalais kaip vaikas... Kai kurie tų kostiumų yra pasiūti prieš keliolika metų, kai dar buvo nevedęs, kai kurie jau ir kandžių apgadinti. Visi jie dedami ant kits kito į skrynią, seniausieji – ant dugno. Gerai, jei kurį nors apsivelka kartą per metus; yra ir tokių, kurių aš nuo pat vestuvių nesu dar mačiusi ant jo. Galėsi pamatyti, kaip jis iš eilės pradės jais vilktis, kad išsirinktų šiam kartui tinkamiausį. Kitados tuo reikalu tardavos su manim, dabar atsiklausia Frankos.

Tolimesnį pasikalbėjimą pertraukė Marynka, tartum netyčia įšokusi į saloną ir įtariamai mus apžiūrėjusi.

Iš tikrųjų visą kitos dienos popietį Šukšta sukinėjosi salone prieš sieninį veidrodį, keisdamas vieną kostiumą kitu. Krito į akį tų kostiumų trumpos rankovės (kad pro jas būtų matyti balti marškinių mankietai) ir labai siauros kelnės su štripkėmis pagal anų laikų madą. Čia pat stovinėjusi Franka patempdavo iš užpakalio švarkus, lygindavo raukšles ant nugaros ir krūtinės, negailėjo žodžių fasonui pagirti. Kartais pro šalį einanti Olieńka apmesdavo juos paniekos žvilgsniu. Stovėdamas valgomajam, pro plyšį pravertų durų stebėjau šitą kostiumų pritaikymo sceną. Mačiau, kaip nušvisdavo Šukštos veidas, išgirdus ypatingą Frankos komplimentą tam ar kitam drabužiui: jis patempdavo ūsus į viršų, pasukdavo į veidrodį tai vieną, tai antrą šoną, stodavo užpakaliu ir, kad geriau save apžiūrėtų, kreipdavo, kiek tik pajėgdamas, galvą ant peties, ta pačia kryptimi iškišdamas liežuvį iš po ūsų. Galop juodu susitarė, kaip potam pasakojo Olieńka, dėl tamsiai mėlynos spalvos kostiumo, pasiūto iš angliško ševioto prieš keletą metų. Keistas dalykas: prie tiekos kostiumų Šukšta turėjo tik dvi poras batų – kasdieninius su aulais ir šventadieniškus, šniūruojamus, seniai, matyti, įsigytus; buvo išdžiūvę, išblukę, oda susproginėjus, galai užsirietę į viršų. Franka, apsišarvavus nusišėrusiu šepečiu ir vilnoniais skudurais, ilgai prakaitavo kieme, kol tepalo ir savo seilių pagalba grąžino jiems juodą spalvą.

Ruošėsi iškilmėms ir Olieńka, tik žymiai kukliau. Vieną popietį ilgą valgomojo kambario stalą padengė antklode, ant kurios prosu lygino savo baltinius, apatinę ir viršutinę sukneles, juostas, kaspinus, nėrinius. Franka išprosijo staltieses ir servetėles. Visą tą laiką seniai Petkevičiai, kuriuos ir šiaip maža tekdavo matyti, dabar visai nesirodė, tyliai tupėdami kamarėlėje.

Frankos padedamas Baltras tempė į kiemą raudonu pliušu apmuštus baldus iš salono, ten abu juos vartė ir daužė su pagaliais iš viršaus ir apačios. Dulkių debesys kilo į viršų, kėdės su išlenktomis kojomis ir minkštomis nugarėlėmis tratėjo nuo negailestingų smūgių, o sofos viena koja nulūžo. Baltras čia pat ją įstatė į vietą, prikalęs vinimi. Naminio darbo kilimai, išvilkti į kiemą ir ten purtyti, pakratė taip pat nemaža dulkių.

Kai jau beliko dvi dienos prieš šventę, visas triūsas nusikėlė į virtuvę, kur įsiviešpatavo kaimynė Felicija Rodowiczówna, baigusi kitados kulinarijos kursus Varšuvoje ir dabar su pasididžiavimu rodžiusi savo meną apylinkės dvarininkų virtuvėse, ruošiant balius, iškilmingus pietus ir vakarienes. Toji senstelėjusi pana, geltonplaukė, kumpanosė, su ilgu smakru, plačių pečių ir kresno stuomens turėjo dideles, vyriškas rankas ir stambias kojų slėsnas – įkūnyta priešingybė švelniajai Olieńkai, kurią Felicija buvo įsimylėjusi kaip vyras moterį. Nepaprastos buvo energijos moteriškė: pati viena tvarkė ūkį, globojo išlepintą seserį (irgi senmergę) ir suparalyžiuotą motiną; gydė savo ir apylinkės dvarininkų kumečius, slapta mokė jų vaikus (žinoma, lenkiškoj dvasioj), padėdavo savo darbininkams lauko darbuose (pats ją mačiau grįžtančią iš šienapjūtės su dalgiu ant peties), ir prie viso to rasdavo dar laiko skaityti prancūziškus romanus, sekti lenkų literatūrą ir skambinti fortepijonu, kurį pati ir derino.

Pro atdarus virtuvės langus nuo ryto iki vėlybaus vakaro veržėsi įvairiausi aromatai nuo spirginamų paršiukų, kalakutų, viščiukų, nuo čirškinamų padažų, nuo kepamų baumkuchenų, tortų, mazurkų. Atrodė, kad į Olieńkos vardines suvažiuos viso pavieto dvarininkai. O iš tikrųjų atvyko jų ne tiek daug.

Pirmas atdūmė pora arklių pakinkytoje kalamaškoje garsus apylinkės medžiotojas ir lėbautojas pan Janowicz, nedidelis raudonveidis storulis. Vikriai iššokęs iš vežimo, tuoj kibo bučiuoti gonkų duryse pasitikusios Olieńkos rankas, garsiai kartodamas lenkiško linkėjimo trafaretą:

– Sto lat, sto chat![1]

Tuoj po jo atbildėjo pan Piotr Lisiecki, Maskvos universiteto studen-

[1] Šimtą metų, šimtą trobų! (*lenk.*)

tas, prieš porą metų baigęs Šiaulių gimnaziją, kur jį mačiau dalyvaujant mokinių chore (jis traukė tenoru, aš – altu).

Su žmona atvažiavo pan Downarowicz, šlėktų visuomenininkas ir politikoje nusimanąs vyras. Irgi su žmona atvyko pan Houwalt, kurio protėviui, pabėgusiam iš Nyderlandų dar Albos laikais, karalius Zigmantas Augustas leido apsigyventi Žemaitijoje, padovanojęs penkis šimtus valakų žemės. Iš tų valakų dabar beliko tik dešimtoji dalis: kitus prašvilpė šaunūs Huvalto proseniai. Atvažiavo dar keletas bajorų, kai kurie su žmonomis ir dukterimis, bet pavardžių nebeatsimenu. Tiesa, prieš pat pietus viename vežime atvyko du draugai, abu viengungiai ir labai panašūs į kits kitą, pan Dulski ir pan Skulski. Jie man savo pavardėmis priminė anuos Gogolio Bobčinskį ir Dobčinskį, bet būdo ir palinkimų visai kitokių: buvo paniurę, nekalbūs, abu su ilgais nusvirusiais ūsais; susikaupę, nuleidę galvas klausė kam nors politikuojant, bet patys neatsiliepdavo. Po pietų mačiau, kaip jie, nuo apstaus valgio ir gėrimo paraudonavę, sėdėjo sofoje greta kits kito ir įsidrąsinę patys bandė kalbėti politinėmis temomis. Žodžiams trūkstant, padėdavo sau rankų judesiais ir galvų linkterėjimais.

– Jeżeli Francja tego... – sakė Dulskis, pakeldamas sulenktą dešinę ir ištiestą rodomąjį pirštą pasukdamas į kairę, – to Niemcy owego[1]... – baigė trumpą samprotavimą, riesdamas kairiąją ranką ir ištiestą rodomąjį pirštą nukreipdamas į dešinę.

Jam Skulskis, su beveik tokiais pačiais rankų ir pirštų judesiais, rimtai, suraukęs kaktą, atsakė:

– Otóż to, drogi panie, jeżeli Niemcy tego, to Francja owego[2].

Abu atrodė patenkinti ir puikiai suprantą, ką kits kitam norėjo pasakyti.

Iš viso buvo apie trisdešimt svečių, vyrų daugiau. Priešpiet svečiai kurį laiką šnekučiavo, susiskirstę rateliais; vieni sėdėjo, kiti stovinėjo. Nors Olieńka buvo mane pristačius svečiams, atestuodama kaip gerą muziką ir arabų kalbos mokovą, bet niekas į mane neatkreipė dėmesio, pasitenkinę trafaretu:

– Bardzo przyjemnie (arba: Bardzo miło)[3].

Buvo gėda savo padėvėtų mokinio drabužių, nežinojau, kur dėti ilgas rankas, kyšančias iš trumpų bliuzės rankovių. Mano savimyla dar labiau nukentėjo, ir visas išraudau, kai viena pagyvenusi ponia, norėdama mane pakalbinti, paklausė:

[1] Jei Prancūzija taip, tai Vokietija šitaip (*lenk.*).
[2] Taigi, mielas pone, jeigu Vokietija taip, tai Prancūzija šitaip (*lenk.*).
[3] Labai malonu (*lenk.*).

– A to z jakich D.? Czy nie pana Michała z Ruwelów krewny?[1]

– Tai ne iš tų, tai iš kurtuvėniškių, – paskubėjo gelbėti mane Olieńka.

– Kurtowiany – to Platerów, – nesiliovė senė, – i żeby tam byli jeszcze panstwo D., nie słyszałam[2].

Kaip toliau aiškino mano kilmę Olieńka, negirdėjau: užkalbinau pro šalį ėjusį Lisieckį; pasikeičiau su juo pora sakinių, primindamas Šiaulių gimnazijos laikus. Šis veikiai nusisuko nuo manęs, girdėjęs, galimas daiktas, kaip kitados Chominskis apie mano toli gražu nebajorišką kilmę.

Žemaitijos dvarininkų tarpe buvo dar išlikęs senas paprotys susiduriant draugėje su nežinomu asmeniu – ar jaunu, ar senu, vis tiek – išsiaiškinti to asmens kilmę, kad būtų žinoma, kaip su juo elgtis; jei pristatomas asmuo – ne jų luomo, pažintis buvo laikoma neįvykusia, ir pokalbis čia pat nutrūkdavo. Tokią kilmės „kontrolę" buvo lengva atlikti, nes ne tik apylinkės, bet ir viso pavieto bajorai pakankamai orientavosi kits kito genealogijoje. Šiuo atveju anoji senė, matyti, nebuvo Olieńkos įtikinta, kad esu kilęs iš bajorų, ir savo abejojimus bus pašnabždėjusi kitiems: dabar svečiai ne tik nekreipė į mane jokio dėmesio, bet dar ir aiškiai šalinosi, atsisukdami nugara, kai tik įtardavo mane norint į kurį iš jų prabilti. Tad atsisėdau kampe ir naudojaus proga stebėti man dar neregėtą šlėktų pobūvį.

Labiausiai triukšmavo ir reiškėsi geras ūpas tame salono kampe, kur Jonavičius pasakojo savo medžioklinius nuotykius, iliustruodamas dalyką veido mimika ir viso kūno judesiais. Vieną jo pasakojimų atsimenu, tačiau žmoniškai jį pavaizduoti sugebėčiau tik lenkų kalba: tiek jo žodžiuose buvo grynai lenkiškų posakių ir ištiktukų. Taigi anksti rytą tykodamas žvėrį, išgirdęs už tankių krūmų šlamant ir pastebėjęs kažką už tų krūmų krutant. Pats jis laukęs stirnos ar ožio ir buvęs tikras, kad tai jie. Negaišdamas šovęs į tuos krūmus. „Jėzus Marija! – surikęs moteriškas balsas, – ratavokit!" Jonavičius pasileidęs bėgti į priešingą pusę ir bėgęs tol, kol riksmas ir vaitojimai nebebuvę girdėti. Paskui sužinojęs, jog tai būta kaimyno dvarininko kumetės, išėjusios į mišką pasirinkti žabarų ir jo pašautos į šlaunį. Visi ėmė kvatoti.

– Kas galėjo manyti, kad taip anksti, dar prieš aušiant, jau vagia mišką? – teisinosi Jonavičius.

Pasigirdo ir pritarimų tam nelemtam šūviui:

– Taip jai ir reikia, gal pagaliau ims gerbti pono nuosavybę.

[1] O tai iš kokių D.? Ar ne pono Mykolo iš Ruvelių giminaitis? (*lenk.*)

[2] Kurtuvėnai – Pliaterių ir kad ten būtų dar ponai D., negirdėjau (*lenk.*).

Potam kalbos tame ratelyje nukrypo į tai, kad labai daug priviso vagių, kad visa tai esą darbeliai cicilikų, atkalbinėjančių žmones lankyti bažnyčią; kad tik kunigai palaiką moralę tamsuolių tarpe, kad jie vieni galį sėkmingai aiškinti „šaračkom" šventos nuosavybės teises, paties Dievo nustatytas.

Ponas Šukšta, sėdėdamas susilenkęs sofoje ir sunėręs rankas, alkūnėmis atremtas į plačiai išskėstų kojų kelius, diskutavo su aplink susispietusiais vyrais paskutines politines naujienas, jo išskaitytas laikraštyje „Kurjer Warszawski". Tiesą sakė anądien Olieńka: jos vyro dabar ir pažinti negalėtum. Nušvitusiu veidu, blizgančiomis akimis, lėtai pynė jis gražius sakinius, linksniuodamas Vakarų Europos ir Japonijos valstybės vyrų vardus, smerkdamas caro politiką Tolimuosiuose Rytuose ir pranašaudamas neišvengiamą karą su Japonija. Kalbėjo jis palengva ir taip įtikinamai, kad tik vienas pan Downarowicz bandė (nors ir nevykusiai) reikšti abejojimo dėl tų išvedžiojimų, o aš net išsižiojau nustebintas tokia netikėta Šukštos metamorfoze. Žvilgterėjau į Olieńką. Ši mirktelėjo man ir linktelėjo galva vyro pusėn, tartum sakydama: „Štai koks jis gali būti, kai nori pasirodyti žmonėms".

Po pietų, trukusių kelias valandas ir susilaukusių triukšmingų pagyrimų šeimininkių, ypač panos Felicijos, adresu, visi suėjo į saloną. Pana Felicija nekviesta tuoj sėdo prie fortepijono ir paskambino iš eilės: Mocarto sonatą ir fantaziją, porą Šopeno ir Šumano kūrinių. Jei pats nebūčiau matęs, niekuomet nebūčiau patikėjęs, kad šios senmergės stambios letenos sugeba vienodai gerai išgauti iš instrumento ir stipriausius tonus, nuo kurių langai skambėjo, ir švelnutes, vos girdimas melodijas, tartum muselių zvimbėjimą. Kai Felicija pakilo nuo fortepijono, Olieńka, norėdama, matyti, duoti progos pasireikšti ir man, paskelbė, kad dabar aš paskambinsiąs šokiams. Man tas meškos patarnavimas labai nepatiko, bet atsikalbėti buvo per vėlu: kelios poros tuoj išsirikiavo šokiams, o Olieńka laikė padėtą ranką ant Lisieckio peties. Skambinau Agapito Beresnevičiaus polką, paskui – iš Olieńkos išmoktą valsą, pas d'Espagne, krakoviaką, mazurką. Šokėjams pavargus (šoko vis tie patys) ir salono viduriui ištuštėjus, nutraukiau skambinimą, susilaukęs iš moterų pagyrimo žodžių. Po to dar skambino valsą pana Felicija, o mane pagavo sukti įsismaginusi Olieńka ir tuoj išblaškė blogą ūpą ir begimstantį pavyduliavimą, matant ją vis dedantis su Lisieckiu. Šventės galo nesulaukiau, nuėjau gulti. Rytojaus dieną iš Olieńkos sužinojau, kad dar ilgai ūžę, lošę kortomis, vakarieniavę ir pasigėrę. Išsiskirstę išaušus, o vyras sugulus buvęs jai pernelyg lipšnus ir patenkintas: mat išlošęs kortomis keliolika rublių, už kuriuos siūdinsiąs naują kostiumą.

Nekalbant jau apie senius, nei Marynka, nei Vladek svečiams nesirodė, tik viena kita viešnia nuėjo į vaikų kambarį jų aplankyti.

Ilgai tą naktį negalėjau užmigti. Mat pirmą kartą buvau dalyvavęs bajorų subuvime, taigi įvairiausi įspūdžiai maišėsi galvoje. Prisiminiau kai kurių ponų kalbas, ypač ilgai negalėjau susivokti pasipiktinusio Huvalto išvedžiojimuose dėl „cicilikų" veiklos.

– Tai neramūs žmonės, tie cicilikai, – rūsčiai bambėjo išsivertęs sofoje Huvaltas, – ko jie kišasi, kur neturi reikalo? Mes, aišku, jų neprašom kištis; nepastebiu, kad ir „chlopai" prašytų jų pagalbos. Statosi sau tikslą palengvinti vargdienių būklę. Bet juk ir aš vargdienis! Tik manim jie nesirūpina... Iš tiesų ar aš nevargstu? Išlaikyk kumečius, mokėk mokesčius, davinėk kyšius valdžiai, aukok bažnyčiai, tvarkyk dvaro tarnautojus, rūpinkis pajamų didinimu, – ar čia marcipanai? O šeimos reikalai? O vaikų mokymas? Manoji Irenka jau baigė pensiją Varšuvoje, reikės netrukus leisti už vyro, duoti pasogą, o iš kur imti pinigų, kad tik galus su galais tesuvedi? Ne, manim cicilikai nesirūpina, jiems rūpi vien „chlopų" būklė. Jie vadina mus eksploatatoriais, o to nemato, kad eksploatacija pagrindžiamas visas gyvenimas: chlopai eksploatuoja gyvulius, gyvuliai – pašarą, mes – chlopus, mus – valdžia, valdžią – caras... Nebent vienas caras nekieno neeksploatuojamas. Jei ne mes eksploatuosim chlopus, eksploatuos juos cicilikų pastatyti žmonės, jų demokratinės įstaigos, kurias svajoja įvesti, ar kas kitas, – vis tiek eksploatacija neišvengiamas gyvenimo reiškinys. Ir jei kokia jų įstaiga eksploatuos chlopus, tatai bus žiauresnė eksploatacija negu mūsiškė. Iš cicilikų chlopai pasigailėjimo nesusilauks. O mes dažnai nusileidžiam kumečiams, pasigailime jų. Mūsų, Žemaitijos bajorų, tarpe nerasi žvėries dvarininko, kuris čiulptų, kaip jie sako, savo tarnų kraują. To mes nedarom, tatai mums pagaliau ir nenaudinga.

Klausydamas tokių Huvalto išvedžiojimų ir aš galvojau, kad nebūtinas reikalas neprašomiems cicilikams stengtis pertvarkyti pasaulį. Bet dabar, susirietęs lovoje ir prisiminęs patirtą pažeminimą, kada visi tie ponai atsukdavo nugarą į mane, negalintį pasigirti bajoriška kilme, dabar pamaniau: gerai būtų, kad jus, pasipūtėlius, kas nors sutvarkytų, ar tie cicilikai, ar kitas kas: neriestumėt nosies, lengviau būtų gyventi tokiems kaip aš. Dabar atrodė, kad Huvaltas klydo, sakydamas, jog patiems skriaudžiamiems neprašant gelbėti, nesą reikalo jais rūpintis. Atėjo į galvą tada toks palyginimas: sergąs šiltine ar kokia kita užkrečiama liga turi būti gydomas, nors pats ir neprašytų to gydymo, – dėl bendro labo, kad neužsikrėstų kiti. Lygiai taip ir socialinės neteisybės turi būti šalinamos, net jeigu vienas kitas skriaudžiamųjų – ar dėl neišmanymo,

ar dėl apsileidimo – to nenori. Tatai turi būti daroma dėl bendro labo. Apie socializmo mokslą neturėjau tada jokio supratimo, bet jutau, kad socializmas yra kažkas galinga, jeigu ponai bajorai jo nekenčia ir bijo, ir kad man kitados bus pakeliui su socialistais, nes ne pakeliui su bajorais.

Ryto metą klausiau Olieńkos, ar ji negalėtų papasakoti ką nors apie „cicilikus", bet ši pasirodė žinanti apie juos tiek kiek ir aš; tik girdėjusi iš Užvenčio klebono, savo giminaičio, jog jie esą blogi žmonės, bažnyčios priešai. Žemaitijoje, laimei, jų esą nedaug, tik vienas kitas su savo vadu Povilu Višinskiu...

Vasara ėjo į galą. Nepasijutau, kaip atėjo laikas grįžti į Šiaulius. Per tuos du mėnesius gerokai susigyvenau su Pavyšniu – su jo sodu, su dvarą supančiais kalneliais ir krūmais, su gražiai vingiuojančia Kražante. Patiko man ir tolimesnės Pavyšnio apylinkės. Už kokio varsto nuo dvaro, pro retus krūmus, augančius pelkėtoje pievoje, matėsi ant kalno balti Kolainių bazilijonų vienuolyno rūmai, caro valdžios paversti cerkve, aprūpinančia iš Rusijos čion atkraustytų burliokų „dvasinius reikalus". Gražiais vasaros popiečiais dažnai ateidavau į Kolainių kalno papėdę ir iš ten stebėjau žydrame danguje baltuojantį seno vienuolyno pastatą, kurio stogą puošė, matyti, neseniai išdygusi svogūno pavidalo bonė. Platūs reginiai atsiskleisdavo ir nuo kalno prie Radavičaitės dvaro: iš čia, už milžiniško, keliolikos varstų slėnio, nusėto kaimeliais ir žaliuojančiais sodais, pačiame horizonte buvo matyti Kražių miestelio bažnyčios – viena balta, mūrinė, kita medinė, pilkšva. Nors aplink Pavyšnį nebuvo tokių didelių miškų kaip apie Kurtuvėnus, vis dėlto vietos kalnuotumas ir įvairumas linksmino akį ir nuteikdavo žvaliai. Taigi iš vieno šono gaila man buvo skirtis su Pavyšniu, ypač kad Olieńkos malone visu kuo buvau čia aprūpintas: ji pati per pertraukas atnešdavo ką tik pamilžto pieno ąsotėlį, o kai ėmė sirpti braškės, ir tų negailėjo. Pati pasiuvo man naujus marškinius, kurių teturėjau dvejetą, ir tuos pačius lopytus. Tačiau iš kito šono nekantriai laukiau, kada galėsiu ištrūkti iš to „rojaus": ėmiau bodėtis nerūpestingu gyvaliojimu dvare, ir, be to, ėmė įkyrėti ir Olieńkos meilė. Turiu pasakyti, kad prie intymių santykių tarp mūsų nepriėjo: man tokie santykiai nerūpėjo, buvau per jaunas, o Olieńkai nemylimo vyro „zwierzęca namiętność"[1], dėl kurios ji dažnai man skundėsi, sukeldavo pasišlykštėjimą. Šiaip tenkinomės nežymiais rankų paspaudimais, reikšmingais žvilgsniais, mano užuojauta žodžiais jai verkiant, laukinių gėlių pluoštais. Ankstyvais rytais,

[1] „gyvuliška aistra" (*lenk.*).

vyrui išėjus į laukus, Olieńka pro atdarą langą įmesdavo man ant lovos kelias gėles – rožes, konvalijas (pakalnutes), rūtų puokšteles, kurias atsibudęs spaudžiau prie lūpų. Ji dažnai savo delnu uždengdavo mano nosį ir burną sakydama:

– Tavo akys, kakta ir plaukai – nuostabiai gražūs... Bet apatinė veido dalis „niekształtna"[1]. Kaip būtų kilnu, jeigu pajėgčiau tenkintis vien tavo veido viršutine dalimi! Bet ne: jaučiu geismą bučiuoti ir negražias veido dalis. Kas tikrai myli, tam viskas pas mylimąjį miela...

Vladek liko dar neparuoštas egzaminams, todėl Olieńka išsirengė nuvežti į Šiaulius mane vieną. Tas pats Baltras, tuo pačiu vežimu, prikimštu šieno ir dobilų, vieną gražų rytą išvežė mus į Užventį. Iš ten per Beržėnus ir Šaukėnus pasiekėme Kurtuvėnus, kur Olieńka sustojo pasiganyti pas tą pačią Charžauskienę. Nubėgau į ubagyną. Motinos neradau, buvo išvykusi į Šiaulius ieškoti man buto naujiems mokslo metams, o tėvas tik paklausė, ar nieko neišleidau iš šios vasaros uždarbio. Parodžiau jam dvi auksines dešimtrublines, vakar vakare įteiktas man Olieńkos.

– Žiūrėk, kad neleistum be gyvo reikalo kapeikos, – mokė tėvas, – atliekamo pinigo neturiu, nieko iš manęs negausi. Pats turi užsidirbti, jei nenori stoti į seminariją. Pagavęs kur kokį rublį, turėsiu siųsti Lionginui: jis gyvena uždarytas seminarijoje, taigi ir uždarbio jokio iš šalies negali turėti.

Išklausęs pamokslą ir pabučiavęs tėvui į ranką, grįžau pas Charžauskienę. Olieńka jau buvo bebaigianti užkandžiauti, pasiūlė ir man. Arkliams pasilsėjus, vykome toliau. Ir dabar, kaip anąkart, beveik visą laiką tylėjom. Olieńka buvo susimąsčius, aš neturėjau ką sakyti. Ištrūkęs iš meilės svaigulio, ėmiau kritiškai žiūrėti į Olieńkos santykius su manim. Ar čia buvo vien tuščias viskuo aprūpintos poniutės užgaidas? Ar jos kerštas neištikimam vyrui? Ar gal čia buvo tai, kuo ji pati kaltino savo vyrą: jam tiko tvirkinti nekaltas mergaites, o ji bandė tatai daryti su berniukais? Bet ši paskutinė prielaida rodėsi neįtikinama, prisiminus jos nuoširdumą, meile žėrinčias akis, svaiginančius glamonėjimus. Ne, žaidimu, tuščiu kaprizu ar veidmainyste neturėjau teisės jos kaltinti. Kad Olieńka žiūrėjo į mūsų meilę rimčiau, turėjau tam daiktinį įrodymą: ji padovanojo man auksinį žiedą su brangakmeniu:

– Tebūnie jis, – pasakė, – mūsų meilės laidas, teprimena tau mano pažadą laukti, kol baigsi mokslus. (Žiedo to, žinoma, nenešiojau, laikiau paslėptą, užstačiau lombarde studentaudamas ir neišpirkau.)

[1] „negraži" (*lenk.*).

Šiauliuose Olieńka šį kartą sustojo ne pas Pečkauskienę, bet pas kitą savo gerą pažįstamą aną Jakševičienę, kurios namo antrame gale gyveno pan Strzygocki, bindiužnikas. Įvažiavus į kiemą, vakaro prieblandoje pamačiau languose senus pažįstamus, išsirikiavusius ta pačia tvarka kaip anuomet, prieš šešetą metų: viename lange tįsojo kiek senstelėję, jau nebe raudoni, išpurpę ir pageltonavę panelių Stšigockaičių veidai, antrame – riestaūsis pan Jamont, o trečiame – pati namų šeimininkė, dar labiau išblyškusi ir raukšlėta lupikė Jakševičienė. Olieńka pasikvietė kartu užeiti pas Jakševičienę.

– Jau vakaras, – įtikinėjo mane, matydama, kad tas kvietimas nelabai man patinka – buto dar neturi, o čia galėsi ir pernakvoti. Senė – gera mano pažįstama, gyvena viena, vietos yra daug. Tiesa, ji baisiai šykšti, bet nieko, susitvarkysiu.

Baltras, matyti, jau buvo čia buvęs: išlipęs iš vežimo, tuoj stvėrė mūsų daiktus ir gabeno į priebutį. Kai ėjom pro Jakševičienės langą, išblyškusio veido jame jau nebemačiau.

Sudėjęs daiktus priebutyje, Baltras nuėjo arklių iškinkyti, o Olieńka ėmė belstis į duris. Po valandėlės iš už durų pasigirdo rūstus, girgždantis senės balsas:

– Kto tam i czego trzeba?[1]

– To ja, Szukszścina Aleksandra z Powiśnia... Przyjechałam odwiedzić panią Jakszewiczową... Coś tam i przywiozłam – wiejskich darów w upominku[2].

– A, to pani, – švelnesniu balsu sugirgždėjo senė, kartu plačiai praverdama duris į prieangį.

Tamsiame tarpdury pasirodė smulkutė, vienplaukė, žila senės šmėkla, tiek liesa, išdžiūvusi, jog juodi jos drabužiai atrodė pakabinti ant griaučių.

– Proszę, proszę, – kvietė ji, – oto miła niespodzianka... Wszyscy mnie pozapominali, jak to zwyczajnie – stare graty... Moze i masełko jest?[3]

– I masełko i wędlinka, wszystkiego po trochę[4], – atsakė Olieńka, lenkdamasi pabučiuoti senės veidą.

– Tai laiminga man diena. Nuo pat ryto esu nevalgius, – nieko neturiu, zeszłam na psy[5], kaip sakoma, tik arbatos stiklą išgėriau, – girgždėjo

[1] Kas ten ir ko reikia? (*lenk.*)

[2] Tai aš, A. Š. iš Pavyšnio... Atvažiavau aplankyti p. J. Šį tą ir atvežiau – kaimo gėrybių dovanoms (*lenk.*).

[3] Prašom, prašom; tai malonus netikėtumas. Visi mane užmiršo, kaip paprastai – seną šlamštą... Gal ir sviestuko atsiras? (*lenk.*)

[4] Ir sviestukas, ir kumpiukas, visoko po truputį (*lenk.*).

[5] nuriedėjau į šunų kompaniją (= nusigyvenau) (*lenk.*).

senė, tūpčiodama pirmyn ir praverdama duris į apytamsį kambarį, į kurį reikėjo nusileisti keliais laiptukais.

– Galėsi ir pati pavakarieniauti... Tik gaila, kad malkų neturiu: būčiau paspirginusi kiaušinienę, jei atsivežei kiaušinių.

– Atsivežiau virtų, – tarė Olieńka.

– Tai ir gerai: ir be klapato, ir skalsiau, jei kietai virti.

Visa tai kalbėdama, senė tūpčiojo po kambarį, pasilenkus ir kažko graibydama ištiesta ranka pasieniais ant aukštų skrynių, kurių viena kita buvo apdengta margais skudurais.

– Jau temsta, – girgždėjo senė, – reikėtų užžibinti šviesą tokiai retai viešniai... Jau bus turbūt metai, kaip nesimatėm. Taip, rodos?.. Niekur nerandu to žvakigalio. O juk neseniai esu jį mačiusi kažkur čia. Pati žvakės nedeginu, dienos dar ilgos... Ar nebus tik pavogusi ta Katrė? Nepatinka ji man, oi nepatinka: taip ir žvalgosi, ką čia pačiupus. Ponia žinai, moku jai pusantro rublio mėnesiui... Pamanykit – pusantro rublio! O ką ji dirba? Juk ateina ne kasdien; patvarko kambarius, šį tą iš baltinių paplauna, palopo juos, atneša vandens ar malkų, šeštadieniais pašluoja gatvę ir pusę kiemo (antrą pusę šluoja pan Strzygocki, kaip sutarta), nueina į turgų duonos ar kokio svogūno – ir viskas... A, štai va, suradau.

Senė išsitiesė, pakėlė sijoną ir kažkur iš apačios išsitraukė „sierčiką" (sieros degtuką). Pabraukius juo į sieną, uždegė, prikišo surastą žvakigalį, įstatytą į raudono molio žvakidę, ir užžibino šviesą. Mes su Olieńka visą laiką stovėjom prie durų.

– Eisiu atsinešti daiktų, – tarė Olieńka ir pasikvietė mane padėti.

Kai sunešėm į vidų daiktus, ant priglausto prie sienos stalo jau stovėjo žvakė, kurios šviesoje galima buvo šį tą įžvelgti patalpoje. Kambarys buvo nemažas, per viso namo platumą. Prie vieno lango (į kiemą) stovėjo senas fotelis, kur leido savo nelinksmas dienas šeimininkė, lūkuriuodama klientų. Pro kitą langą priešais matėsi sodo medžiai, kurių šakos siekė lango stiklus. Pasieniais rikiavosi kelios įvairaus dydžio skrynios: vienos – aukštos, su lygiais viršais, kitos – mažos, kuprotos. Tarp skrynių kur ne kur stovėjo kėdės, taip pat nevienodos. Krito į akį kėdė su balto šilko sėdyne ir tokia pat nugarėle; jos dailiai išlenktos kojos buvo paauksuotos; žvakės šviesoje spindėjo ir paauksuoti nugarėlės rėmai. Daugiau kambary nieko nebuvo. Sienos tinkuotos, plikos, lubos senoviškos, su balkiais.

Tuo tarpu Olieńka dėliojo ant stalo savo „wiejskie dary"[1] – pyragą, sviestą, sūrį, kumpį, kiaušinius, o senės žvalios akys sekė jos rankų

[1] „kaimo dovanas" (*lenk.*) (red. pastaba).

judesius. Įsižiūrėjęs į tos šmėklos veidą, pamaniau, kad kitados jis turėjo būti gražus: pailgas, skersai išilgai išraižytas daugybės raukšlių, buvo taisyklingų bruožų. Anuomet romėniškos nosies galiukas nusviro sučiauptų lūpų link. Aukštai iškilę antakių puslankiai puošė raukšlėtą kaktą, viršum kurios vėlėsi seniai šukas pamiršusios žilų plaukų garbanos. Kaip paskui sužinojau iš Olieńkos, šitie šykštuolės griaučiai priklausė kitados vienai iš gražiausių Žemaitijos bajoraičių, vienturtei panai Godlevskaitei. Jos tėvas valdė didžiulius žemės plotus Šiaulių paviete, o dėdė turėjo Fredos dvarą Kaune ir visą Garliavos valsčių, lenkiškai vadinamą anuomet „Godlevo" (pagal Godlevskio pavardę). Gražuolė įsimylėjusi tėvo ūkvaizdą, bajorą Jakševičių, prieš tėvo norą padariusi „mezaliansą", ir po keliolikos metų vyrui žuvus per 63-ių metų sukilimą, liko bevaikė našlė. Iš didelių turtų jai likę tik šitie namai Šiauliuose ir netoli Radviliškio dvarelis, kurį ji perleidusi tėvo giminaičiui, irgi Godlevskiui.

Pamačius tiek gėrybių ant stalo, šykštuolė pasikvietė mus sėstis, o pati, tūpčiodama po kambarį ir nenuleisdama akių nuo valgių, girgždėjo:

– Dabar pravartu būtų ir samovaras... Retai aš jį tekaitinu... neturiu nei skalų, nei anglių. Tiesą pasakius, jis man ir nereikalingas... Gal, Olieńka, norėtum nupirkti... pigiai parduosiu. Aš verdančio vandens rytais gaunu iš ponų Stšigockių ar iš pono Jamonto, o vakarais stiklinę pieno imu iš Stšigockių... Su tuo samovaru vien tik klapatas man: išnešus į priemenę, kad užkaistų, visą laiką stovėk prie jo ir dabok, kad kas nepavogtų. Turbūt dar negirdėjai, kaip anądien pavogė samovarą pas ponią Česnavičienę... Ir juk verdantį pavogė... Valandėlei nuėjo į kambarį, ir kai grįžo, vietoje samovaro – che, che, che – rado tik klaną garuojančio vandens: išpylė vandenį ir nusinešė... Pagedo žmonės, visiškai pagedo... nebegerbia nuosavybės...

Į tas ir panašias Jakševičienės kalbas Olieńka prijaučiančiai lingavo galva ir tik retkarčiais įterpdavo:

– Ach, biedna, biedna pani... Pamanykit: tiek vargo senatvėje!.. Žmonės, aišku, visai pagedo...

Staiga kažkas pasibeldė į duris iš lauko. Šykštuolė sustingo vietoje, išplėtė į vieną tašką įbestas akis ir laukė be žado, pirm iškėlus į viršų išdžiūvusią rankutę, tarytum duodama mums ženklą ramiai sėdėti.

– Kas gi čia būtų taip vėlai? – šnabždėjo sau senė, pakreipus galvą į durų pusę ir pravėrus iš baimės lūpas.

Pasigirdo antras, kiek smarkesnis, beldimas. Jakševičienė sujudo, pasikėlė laiptukais ir nutūpčiojo per priemenę prie durų. Pro paliktas atdaras duris išgirdom josios balsą:

– Kto tam tak pózno? A, to pani... Zaraz, zaraz[1].

Po valandėlės senė ėmė leistis laipteliais atgal, o iš paskos ėjo aukšta moteriškė kalbėdama:

– Pamačiau iš sodo pusės šviesą ir pamaniau, kad gal kas atsitiko poniai, gal susirgot... Vasarą niekuomet šviesos nežibinat... Štai ir atėjau aplankyti.

– Neilgam to žvakigalio užteks, – atrėžė senė, – netrukus bus tamsu kambary... Mat svečių susilaukiau, tad ir užžibinau paskutinę žvakutę.

– Bet, poniute miela, aš tuoj atnešiu lempą, gerą stalo lempą, – paskubėjo įsiteikti šykštuolei viešnia, sustojusi laiptuose.

– Lempą? Lempa būtų gerai... Tada ir samovarą užkaitinsiu, arbata pavaišinsiu. Tik cukraus, – to tai neturiu, – tarė Jakševičienė, taip pat sustojusi duryse.

– Ir cukraus atsinešiu, – pasiūlė viešnia, – ir stiklinių, ir šaukštukų... visko, ko reikia.

Tai pasakiusi viešnia apsisuko ir išdūmė.

– Tai ponia Putramentienė, kaimynė, – aiškino grįžusi senė, – pamatė, kad stalas pilnas valgių, ir pasišovė su savo lempa, stiklinėmis... Kiekvienas tik tykoja, kur galėtų veltui pavalgyti. Pamatysi, Olieńka, ji dar kitą tokią kaip pati atsives, savo prietelką Kundrotienę. Jos abi tokios: kur tik užuodžia pakasynas, krikštynas, vardynas ar šiaip vaišes, tuoj abi ir prisistato... O kad pačios kada pasikviestų ką nors, išskyrus kunigus, pas save, to nesulauksi... Tokios klempos! Nesakau, kad būtų vargšės, neturtingos. Bet ne: Putramentienė turi du nuomininkus ir dar vieną namo galą išnuomoja krautuvei – semiasi pinigus maišais... O Kundrotienė – tai jau tikra turtuolė: prie namo sodas, gėlynai, už miesto dvarelis, tiesa, apleistas, bet pajamų duoda pakankamai. Visus pinigus sukiša kunigams, pati kiauras dienas tupi bažnyčioje, sakosi vyro nabašniko negalinti užmiršti, o kunigams iš to tik pelnas...

Žvakigalis ėmė čiurkšėti, pagaliau visai užgeso. Sėdėjom tamsoje. Per visą tą laiką nepratariau nė žodžio: nebuvo nei progos, nei noro. Žvakei užgesus ir senei nutilus, Olieńka prislinko prie manęs, paėmė mano ranką į savas ir ėmė pasakoti senei apie savo gyvenimą kaime, apie nesutarimus su vyru. Jakševičienė, matyti, apie visa tai jau buvo girdėjusi ir dabar tik smulkmenų smalsiai klausinėjo.

Po kiek laiko vėl pasigirdo beldimas į duris. Jakševičienė neapsiriko: Putramentienė atsivedė ir Kundrotienę. Žibalinė lempa apšvietė ir valgius ant stalo, ir abi viešnias. Jos buvo vidutinio amžiaus moteriškės,

[1] Kas ten taip vėlai? A, tai ponia... Tuoj, tuoj (*lenk.*).

liesos ir aukštos, tamsiais apdarais, su juodomis skrybėlėmis ant galvų. Su Olieńka jas supažindino Jakševičienė: o mano adresu pamurmėjo, kad „ten kawaler – to nauczyciel dzieci pani Szukszścinej"[1].

Viešnios susėdo prie stalo ir – ar jos retai tevalgė, ar tiek labai buvo išalkusios – godžiai apžiūrinėjo Olieńkos sustatytus valgius.

– To prawdziwy bal[2], – tarė Putramentienė.

– Obfite dary wiejskie[3], – atsiliepė Kundrotienė.

Senei besirengiant užkaisti samovarą, Olieńka pasiūlė, kad tatai galįs atlikti Baltras, ir išėjo jo paieškoti. Netrukus grįžo: Baltras, pasirodo, jau knarkiąs vežime, negalima prisižadinti. Tada senė pati nuklampojo į priemenę. Ilgai ten rausėsi, bildėjo. Grįžus sugirgždėjo:

– Nieko, atrodo, iš to samovaro nebus. Porą balanų dar radau, bet anglių – nė vienos. O gerai atsimenu, kad buvo kampe keletas. Bene bus tik toji Katrė paglemžusi? Ak, tie žmonės, žmonės... Tik tykoja, kad ką pagrobtų. Niekuo pasitikėti negalima, pagedo svietas...

Olieńka nuėjo pas Stšigockius, ir viena pana Stšigockaitė netrukus pastatė ant stalo verdantį samovarą. Ji manęs nepažino, o aš nenorėjau prisiminti jai.

Pradėjom vakarieniauti. Olieńka ir aš bevalgydami stebėjom, kaip šeimininkė su savo viešniomis – tikros trys megeros – gobiai dėjosi į juodus įdubimus plačiai pravertų burnų didelius valgio gabalus. Negalėjau suprasti, kodėl tokį gerą apetitą turėdamos šios trys šmėklos yra tokios liesos, sudžiūvusios. Olieńkos akyse, kuriomis ji iš po savo sunkių vokų laiks nuo laiko pažiūrėdavo į mane, mačiau vos sulaikomos šypsenos žiburėlius. Prisisotinę siurbėme su megeromis arbatą.

Staiga vėl kažkas pasibeldė.

– Kogo to jeszcze pan Bóg przynosi?[4] – dviem pirštais braukydama siauručių lūpų galus, nepasijudindama iš vietos, prisisotinusi, jau nebebaimingai tarė Jakševičienė.

Kai netrukus vėl pasigirdo beldimas, senė atsklendė duris ir įsileido... motiną: tamsiame tarpdury pamačiau josios nedidelę figūrą, apgaubtą tamsia skara. Pasisakė sužinojus iš ponios Pečkauskienės, o ši girdėjus iš ponios Putramentienės (suskubo aplakstyti miestą!), kad pas ponią Jakševičienę sustojus iš Pavyšnio atvykusi ponia „Szukszścina". Nepaprastai mandagūs motinos išsireiškimai, jos nužemintas pasisveikinimas su Jakševičiene ir Šukštiene, nusilenkimas Putramentienei ir

[1] „tas kavalierius, tai mokytojas vaikų p. Š." (*lenk.*)

[2] Tai tikras balius (*lenk.*).

[3] Gausios kaimo dovanos (*lenk.*).

[4] Ką čia dar Dievas atneša? (*lenk.*)

Kundrotienei, – visa tai padarė gerą įspūdį kaip Olieńkai, taip ir megeroms. Jakševičienė pakvietė motiną sėstis ir išgerti stiklą arbatos. Ši neatsisakė ir, mandagiai padėkojus, atsisėdo ant kėdės galiuko. Paskui pasisakė atėjus mane nusivesti pas ponią Pečkauskienę, kur aš rasiąs nakvynę. Olieńka užprotestavo, pareiškė, jog aš jau turjs nakvynę ir ateisiąs pas Pečkauskienę rytoj rytą: ji turinti dar su manim pasikalbėti, šį tą aptarti. Be to, čia yra mano daiktai, dar neišskirti iš bendro lagamino. Motinai nieko kito neliko, kaip tiktai sutikti su tokiu dvarininkės sprendimu. Motinai išėjus, Olieńka trumpai papasakojo megeroms apie ją, apie jos pastangas apšviesti sūnus, „išvesti juos į žmones". Megeros ėmė žiūrėti į mane palankia akimi, motinos adresu pasipylė komplimentai. „Wielki duch w małym ciele"[1], – tarė šykštuolė Jakševičienė motinos adresu.

Netrukus išsidangino ir viešnios, pasiimdamos lempą, cukraus likučius ir stiklines su šaukštukais. Jakševičienė užleido savo lovą Olieńkai (gretimam kambary), o man čia pat patiesė ant skrynios sutrūnijusį kilimėlį. Vietoj priegalvio padėjo maišelį su džiovintomis gydomosiomis gėlėmis, pati nuėjo į kamarą už priemenės. Pradėjęs migdytis, pajutau ant veido švelnų pabraukimą ir Olieńkos plaukų kvapą; pašnabždėjo man į ausį:

– Tau čia kieta, ir neturi kuo apsikloti... Eikš pas mane, lova plati, sutilpsim...

Mano guolis iš tikrųjų buvo kietas kaip akmuo, todėl nesipriešinau, kai Olieńka ėmė tempti nuo skrynios, o paskui patamsy vedėsi į gretimą kambarį. Pati atsigulė prie sienos, man užleido vietą iš krašto. Lova nebuvo tokia plati, kaip ji sakė, todėl gulėjom prisiglaudę. Prisiminė Stšigockaitės: toks pat stiprus ir nemalonus prakaito kvapas dvelkė nuo Olieńkos. Pramiegojom iki auštant, kaip Sokratas su Agatonu, tik, deja, Agatono, nors jaunesnio, vaidmuo teko Olieńkai, o man – vyresniojo Sokrato[2]. Prieš auštant Olieńka šiurkščiai išstūmė mane iš lovos. Prieblandoje susiradau savo guolį, kur susirietęs pamiegojau dar porą valandų.

Ryto metą Olieńka buvo be ūpo, tylėjo ir nežiūrėjo į mane. Po pusryčių senė įsirioglino į savo fotelį prie lango, aš atsisveikinau su Olieńka, linkterėjau galva Jakševičienei ir, pasiėmęs savo daiktus, nuėjau ieškoti Pečkauskienės bendrabučio. Motina vakar pasakė, kad Pečkauskienė įsikūrė kitam name, Sodų (Posadna) ir Kiaulių (Świńska) gatvių kampe.

[1] „Didelė siela mažam kūne" (*lenk.*).
[2] Platonas. *Puota*, 218 c.

Eidamas galvojau apie vakarykščius įspūdžius, kurių buvo nemaža. Šykštuolė Jakševičienė kaip gyva stovėjo (deja, ir dabar tebestovi!) mano akyse. Nedaug tokių tipų teteko paskui matyti.

IX

Tarnaitė Anusia – Cimkovskio knygynas – Jaunesniosios Pečkauskaitės bėda – Mikulskis pasakoja apie Palangos progimnazijos papročius – Bajoriuko konfliktas su mokytoju – Čiuožykloje – Kaip aš vos nesušalau pakeliui į Kurtuvėnus – Lietuviškai nusiteikęs kunigas Vizbaras – Su broliu pas grafienę – Etiketo klaidos – Deklamuoju Nekrasovą ir Gogolį – Vėl Pavyšnyje – Amžinas kalendorius – Prie Kražantės – Nuotykis Olieńkos kambaryje – Mano pavyduliavimas

Susiradęs Pečkauskienės butą, užėjau tiesiai į virtuvę, tikėdamasis rasti ten motiną. Ji dar vakar buvo pasakiusi, kad nakvosianti pas Anusią, Pečkauskienės tarnaitę. Šitą Anusią, žemo ūgio, storą, kokių trisdešimt metų merginą, Pečkauskienė buvo atsivežus iš savo dvaro ir pavedus jai virėjos bei kambarinės pareigas. Anusia buvo gražaus veido, raudonskruostė žemaitė su viena didele akim (antra akis, išvarvėjusi, buvo amžinai užmerkta; kur, kada ir kaip šita gražuolė nustojo akies, niekas nežinojo, pati ji nepasakojo). Buvo labai pastabi, bet pikta ir pašaipininkė. Šiais metais, vėlybais vakarais, prieš gulsiant, vienas kuris mūsų paprastai užsukdavo į tamsią Anusios kamarėlę už virtuvės, neva paklausti, kelinta valanda (ji turėjo laikrodį žadintuvą), bet iš tikrųjų paglostyti jos karštą kūną. Ji gulėjo susivyniojus į paklodę ir leidosi glostoma tik iki krūtinės.

Buvau ir aš porą kartų užsukęs pas Anusią paklausti valandos, bet dažniausiai lankėsi Šukšta, Nargelavičius ir Pšeciševskis. Anusia nedraudė mums lankytis. Tokia lipšni naktį, dienos metu keršijo mums už savo silpnybę, įvairiai pravardžiuodama, o man, eidama pro šalį, piktai pašnabždėdama „ubago vaks". Nesuskubusi tą pačią dieną grįžti į Kurtuvėnus, motina kartais nakvodavo pas Anusią, atsilygindama tai sūrio gabalu, tai dešrigaliu. Anusia buvo vienintelis asmuo visoje Pečkauskienės „stancijoje", kuri kalbėjo žemaitiškai, ne lenkiškai; nors lenkiškai ir rusiškai mokėjo, bet ką paklausta, atsakydavo tik žemaitiškai.

Man besikalbant su Anusia, iš kurios sužinojau motiną dar auštant pėsčią išėjus į Kurtuvėnus, iš priemenės atsidarė durys ir į virtuvę įėjo išdžiūvusi Pečkauskienė. Kažkas panašaus į šypsnį iškraipė jos sučiauptas lūpas; žemai nusilenkęs, pabučiavau jai į ranką. Nei ji, nei aš nepratarėm nė žodžio. Tarpdury apsisuko, nežymiu galvos mostelėjimu kviesdama sekti. Iš tamsios priemenės įėjom į didoką – vieno lango ir trijų durų – tuščią prieškambarį, kur kampe stovėjo nepaklota medinė

lova. Pusiau atsigręžus, Pečkauskienė kiek pajudino ranką lovos link ir vos girdimai tarė:

– Pan tu będzie spał[1].

Ji išėjo, o aš iš apmaudo netekau žado. Atsisėdau ant lovos briaunos, pasilenkiau ir delnais suėmiau veidą. Nelinksmos mintys apspito.

– Ir vėl, – pamaniau, – teks gyventi prieškambary... Man, penktos klasės mokiniui, kurį neseniai taip karštai mylėjo graži dvarininkė, kuris vasarą turėjau didelį atskirą kambarį, – man teks dabar kaip kokiam šuniukui prieškambary drybsoti... Ne, su tuo nesutiksiu, verčiau visai išeisiu iš gimnazijos, verčiau kaip Pšijałgovskis stosiu į seminariją...

Man taip susirūpinus, iš priemenės kiek prasivėrė durys, pasirodė Anusios galva. Prakišus ranką, davė ženklą eiti pas ją. Virtuvėje įsirėmė į šonus ir, įsmeigus į mane savo vienintelę akį, tarė:

– Aha, nepatinka? Ką duosi, jei tave įstatysiu į padorią stanciją?

Pagriebiau ją į glėbį ir sušukau:

– Padaryk, Anusia, padaryk, geroji... Aš niekuomet tau to neužmiršiu.

– Ar karšinsi mane, kai susensiu? – juokėsi ji.

– Būk tikra, Anusia... Aš tave taip mylėsiu...

– Na, gerai... Vienoje stancijoje yra dar vieta lovai. Tiesa, prie pat durų, bet nepalyginti geriau kaip prieškambary. Ten jau stovi dvi lovos – Mečiuko (Bortkevičiaus) ir Jasio (Šukštos), pastatysiu dar tavo. Ponia laiko tą vietą pelningesniam kaip tu kvaterantui, bet...

– O kaip ponia? Ar sutiks? – pertraukiau.

– Ne tas dabar jai rūpi... Ji viską, ale viską užmiršta. Kai pamatys tavo lovą naujoje vietoje, pasakysiu, kad pati ten liepė pastatyti. Matai, kokia ji dabar. Ir kalbėti užmiršo. Aš dar tau papasakosiu kai ką... Na, eiva!

Be didelio vargo įtempėm lovą į kambarį. Viskas pasisekė gerai: ponia neužklupo, o būsimųjų kaimynų kambary nebuvo. Anusia atnešė iš tvarto šieniką, iš virtuvės – motinos atvežtas antklodę ir pagalvę; prie durų pakabino rankšluostį. Atsinešiau savo ryšuliuką ir pakišau po lova naujoje vietoje.

Anusiai išėjus, apsižvalgiau po kambarį. Buvo ilgas ir tiek siauras, kad visos trys lovos, priglaustos prie sienos, stovėjo po viena kitos, nepalikdamos jokio tarpo. Nuo tų paeiliui išrikiuotų lovų iki priešingos sienos buvo ne daugiau kaip vienas žingsnis. Kitos dvi sienos (kambario galuose) buvo siaurutės: vienoje – durys, priešingoje – langas. Prie lango (į kiemą) stovėjo įspraustas staliukas, po staliuku pakišta taburetė.

[1] Tamsta čia miegosi (*lenk.*).

– Teks mokytis bendram kambary, – pamaniau, – prie tokio siauro staliuko ir vienam sunku tilpti (nuo 5-os klasės bendrabučio mokiniai turėjo teisę mokytis ne prie bendro stalo, bet savo kambariuose).

Kambario sienose išklijuotų popierių nei spalvos, nei piešinio nebuvo galima išskirti; tiek buvo pasenę, pageltę, suplyšę ir net kai kur nuo sienos nusvirę suraitytais gabalais. Nuėjau pasižvalgyti po kitus kambarius. Iš prieškambario, iš kur ką tik išsikrausčiau, buvo dvejos durys: vienos į dešinę, į didelį dviejų langų kambarį, išklijuotą naujais popieriais ir neseniai dažytomis grindimis (dar buvo jaučiamas dažų kvapas). Čia stovėjo tik dvi lovos su staliukais prie jų ir naminio darbo kilimukais; vienoje lovoje kažkas gulėjo su galva įsivyniojęs į antklodę. Kambario vidury stovėjo apvalus stalas ir dvi lenktos kėdės: Anusia buvo pasakius, kad gretimame kambaryje gyvens du ponaičiai, bajoriukai Pšeciševskis ir Nargelavičius, pernai irgi gyvenę Pečkauskienės bendrabutyje. Sumečiau, kad čia bus jų kambarys. Tyliai išėjau ir pro kitas duris iš prieškambario patekau į kampinį didelį, kelių langų kambarį. Supratau, kad čia bus valgomasis ir darbo kambarys.

Grįžau į virtuvę ir paklausiau Anusios, kur bus visi išėję, kad visur tylu ir butas tuščias. Ši paaiškino, kad ne visi suvažiavę (mokslas turėjo prasidėti tik poryt, rugpjūčio 16 dieną), o kas jau atvažiavo, tie turbūt bus išėję į miestą knygų ir sąsiuvinių pasipirkti. Nuėjau ir aš į Cimkovskio knygų ir rašomųjų reikmenų krautuvę. Tas Cimkovskis, senas, pageltęs, išdžiūvęs žydas, nuo neatmenamų laikų prekiavo knygomis. Jis vienas iš pirmųjų prieš keliasdešimt metų buvo baigęs Šiaulių gimnaziją, pradėjęs prekiauti knygomis. Iš jo mažutės krautuvėlės, siaurais laiptais pakopus, galima buvo patekti į palėpę, užverstą knygų šlamštu, kuriame pasikapsčius susirasdavai ir įdomių senienų. Cimkovskis labai pasitikėjo mokiniais: pats niekuomet jų į palėpę nelydėjo, o iš jos nusileidus neklausė, ar ką išsirinkai, ar ne. Parodžius jam kokią seną iš palėpės atsineštą knygą, atskleisdavo pirmą lapą ir pasakydavo kainą. Kai kartą išsirinkau Polocke 1805 m. išleistą mažo formato knygutę „De imitatione Christi", Cimkovskis liūdnai palingavo galva ir tarė:

– Зачем она вам нужна? Вы ее читать не будете... Такой хлам... Берите даром[1].

Man pasidarė gėda, bet jam nesiaiškinau, kad norėjau susipažinti su viduramžių lotynų kalba.

Išėjęs iš Cimkovskio, sutikau Olieńką; ji maloniai nusišypsojo ir paprašė lydėti ją po krautuves.

[1] Kam ji jums reikalinga. Jos neskaitysite... Toks šlamštas... imkite veltui (*rus.*).

– Pan będziesz moim paziem. To już ostatni raz[1], – tarė.

Ką nupirkdavo, kišo man panešti. Po poros valandų ryšuliais apkrautas, atlydėjau ją iki Jakševičienės namo. Olieńka pasikvietė pietums, kuriuos pagamino Strzygockaitės. Mes nedaug tevalgėm, užtat Jakševičienė ir vėl atsiradusios Putramentienė su Kundrotiene kirto smagiai.

Po pietų Olieńka išlydėjo mane iki vartų, ir paskutiniai jos žodžiai buvo:

– Nie zapomnisz mnie, prawda?[2]

Tos pačios dienos vakarą, kai rengėmės gulti, o Šukšta su Bortkevičium jau buvo sulindę po savo antklodėmis, nuėjau į virtuvę: dar vakarienės metu, triūsdama aplink stalą, sulenkto piršto mostelėjimu Anusia buvo davusi ženklą ateiti pas ją.

– Norėjau tau papasakoti, kas šią vasarą ištiko panelę Zosią, – tarė Anusia, rankomis keliskart užbrėždama ratą aplink savo pilvą.

Nieko nesuprasdamas, žiūrėjau išplėtęs akis.

– Tas kazokas žiemą įtaisė panelei vaiką, ir dabar ji Maskvoje gimdo, gal jau ir pagimdė burliokiuką, – sušnabždėjo.

Anusia palenkus galvą į mane. Vienintelė jos akis, kurioje iš pradžių pastebėjau pasitenkinimo spindulėlius, dabar piktai sužibėjo, ir ji tęsė:

– Taip jai ir reikia, per daug statėsi... Kad ir Muciai tatai atsitiktų iš juodbruvio kunigėlio, tai būtų smagu! Mat bajoraitės... panelės... darbo žmogų šuns vietoje laiko, į savo pakajų (kambarį) nenorėjo įsileisti, kad neprismarvinčiau... Jai mat kazokas pakvipo. Taip jai ir reikia, pasipūtėlei.

Šita žinia pakirto man kojas. Atsisėdau prie stalo, o Anusia toliau plūdo savo šeimininkes. Ėmiau suprasti, kokia praraja skyrė Anusią nuo tų trijų moterų. O tuo tarpu iki šiol atrodė, jog jų santykiai yra tikra idilija: negirdėjau, kad nors kartą Pečkauskienė ar jos dukterys pakeltų balsą arba kad Anusia joms kada atsikirstų.

Žinia pasirodė tikra. Ją vėliau patvirtino Jonas Šukšta. Jis, kaip Zosės giminaitis, buvo au courant[3] viso šito įvykio. Pasakojo, kad pats Sulinas išvežė Zosią į Maskvą pas savo gimines ir kad norėjęs vesti, bet Zosia nesutikusi keisti tikybą, o to šis reikalavęs, taigi vedybų reikalas iširęs. Kaip pasibaigė Zosios tragedija, kas gimė ir ar gimė kas, niekuomet nesužinojau. Neklausinėjau, ir, tiesą pasakius, tas dalykas man nerūpėjo. Zosia nebegrįžo pas motiną, šiais metais bendrabutį tvarkė viena

[1] Tamsta būsi mano pažu. Tai jau paskutinį kartą (*lenk.*).

[2] Neužmirši manęs, tiesa? (*lenk.*)

[3] žinojo (*pranc.*).

Pečkauskienė. Buvo porą kartų atvažiavusi Mucia, bet mums nesirodė, visą laiką sėdėjo motinos kambary.

Šiais mokslo metais mūsų penktą klasę ėmė lankyti Jonas Mikulskis, pavasarį baigęs Palangos progimnaziją. Buvo tai aukštas, laibas it nendrė berniukas, rudaplaukis ir juodaakis, su erelio nosim; viršutinę lūpą puošė siaurutė juoda būsimųjų ūsų juostelė. Mikulskis apsigyveno pas Eleną Tepkevičienę, dvarininkę iš Užkelmių (netoli Užvenčio miestelio). Ši po vyro mirties pasisamdė didelį butą Šiauliuose, kur ir gyveno nuo rudens iki pavasario su savo mokslus einančiais vaikais: Celė (Marcelina) lankė mergaičių gimnaziją, prieš porą metų įsikūrusią Šiauliuose, o jos jaunesnieji broliai Jonas („piatačok") ir Aleksandras (Olieś) mokėsi žemesnėse klasėse. Tas Jonas, kol tėvas buvo gyvas, gyveno Pečkauskienės bute, kur ir gavo savo prievardę „piatačok". Jis anksti eidavo gulti, o miegodamas labai knarkė. Nutarėm jį „pagydyti". Vieną žiemos vakarą, kai Jonas jau miegodamas knarkė, įkaitinom ant žvakės replėmis laikomą sidabrinį penkkapeikį (rusiškai *piatačok*) ir stipriai prispaudėm jam prie nosies. Knarkimas, tiesa, tuoj baigėsi, bet užtat pasigirdo baisus riksmas: Jonas šoko iš lovos kaip strėlė iš lanko ir, stvėręsis už nosies, pusplikis puolė pro duris lauk. Po kiek laiko grįžo laikydamas sniego gniūžtę prie nosies, kurios galiukas nuo šiol liko priplotas. Iš čia ir jo pravardė „piatačok".

Mikulskis lygino savo buvusius Palangos mokytojus su šiauliškiais, ir tas lyginimas išeidavo aniems į nenaudą. Buvęs, pavyzdžiui, ten toks mokytojas Ivan Karlovič Korf, milžiniško ūgio rudabarzdis vokietis, išrūkydavęs kasdien keliolika stiprių cigarų, tabako kvapu visas persmirdęs. Tuoj po skambučio pertraukai, dar neišėjęs iš klasės, jau kišdavos į burną storą cigarą, kurią užsidegdavo koridoriuje. Disciplina per jo pamokas buvo pavyzdinga: mokiniai, nenuleisdami nuo jo akių, sėdėjo sustingę. Jei kas krūptelėjo, tuoj Korfas imdavo koliotis:

– Ах ты, жмудская свинья![1] (jei tai buvo valstiečio vaikas) arba:

– Ах ты, жид пархатый![2] (jei tai buvo žydų tautybės berniukas).

Korfas drakoniškomis priemonėmis bausdavo mokinį, pastebėtą nesilaikant disciplinos. Toje klasėje, kur mokėsi Mikulskis, buvo labai gabus ir labai mažo ūgio mokinys žydas; sėdėjo pirmame suole ir, viską mokėdamas, nešykštėjo kartais pasakoti iškviestam prie katedros mokiniui. Korfas tatai pastebėjo ir kartą, suskambėjus skambučiui pertraukai, įsikišęs cigarą į burną, priėjo prie ano mokinio:

[1] Ak tu, žemaitiška kiaule! (*rus.*)

[2] Ak tu, nususęs žyde! (*rus.*)

– Я тебя проучу, жид пархатый![1]

Viena ranka stvėrė mokinį už krūtinės, pakėlė jį iš suolo į viršų, lygiai su savo barzda, ir kita ranka stipriai rėžė jam per veidą. Paskui, vis laikydamas iškeltą, jau rėkiantį berniuką, pakeitė rankas: antra stvėrė už krūtinės, o pasiliuosavusia – skėlė į antrą žandą. Po to metė mokinį į suolą ir tarė:

– Больше ты у меня не будешь подсказывать![2]

Mokiniai ir mokytojai piktinosi tokiu Korfo elgesiu, o mokyklos direktorius įspėdavo jį panašių priemonių vengti, bet kadangi jis dažniausiai apkuldavo žydų tautybės mokinukus (tada jau pradėjo siautėti carinės valdžios globojamoji diskriminacija žydų atžvilgiu), tai Korfas įspėjimų nebojo.

– Čia, Šiauliuose, bepigu mokytis, – kalbėjo Mikulskis, – čia mokytojai ne tik nesikolioja kaip Palangoje ir nemuša kaip Korfas, bet net kreipiasi į visus „vy" (sako „jūs").

Tiesa, Šiaulių gimnazijos mokytojai apskritai buvo mandagūs, bet vienas kitas, ypač iš senesnių, nesusilaikydavo kartais neišliejęs tulžies mokinių adresu. Taip, pavyzdžiui, įpykęs Archangelskis (rusų kalbos ir literatūros mokytojas) surikdavo „mužičjo"[3], o ramusis Frankenas dažnai vartodavo koliojimuisi žodį „žmogus"; žodis tas būdavo tariamas su paniekos šypsniu: „Ах вы, žmogus!" prasme „mužikas, nepraustaburnis" ir adresuojamas tik valstiečių vaikams. Bajoriukams koliojimai nebūdavo taikomi pirmiausia todėl, kad rusifikatoriai mokytojai, žinodami bajoriukų pasipūtimą ir jiems tėvų įskiepytą savigarbos jausmą, lenkiškai vadinamą „honor", tiesiog bijojo juos įžeisti. Kada jaunas „slovesnik" (literatūros mokytojas) Čikidovskij, neseniai atkeltas į Šiaulius, ėmė plūsti pasipūtėlį Bialozorovičių (VI kl. bajoriuką), šis ramiai pakilo iš suolo ir, kumščius suspaudęs, dideliais žingsniais nuėjo prie katedros, kur atsilošęs sėdėjo mokytojas. Besiartinančio mokinio veido išraiška, matyti, nieko gero nelėmė, nes Čikidovskij išbalo, dar labiau atsilošė ir drebančiu balsu ėmė kartoti:

– Что вы, что вы, Бялозорович...[4]

Klasė apmirė. Bialozorovič, priėjęs prie pat mokytojo ir įsmeigęs į jį akis, tyliai, bet ryškiai iškošė pro dantis „to-to"[5], po to apsisuko ir taip pat ramiai grįžo į savo vietą.

[1] Aš tave pamokysiu, nususęs žyde! (*rus.*)
[2] Daugiau nebesufleruosi! (*rus.*)
[3] mužikai (*rus.*).
[4] Ką jūs, ką jūs, Bialozorovičiau... (*rus.*) (red. pastaba)
[5] Žiūrėk man (*rus.*) (red. pastaba).

Nenuostabu tad, kad kilęs iš žemo luomo mokinys, patekęs į ponų vaikams skirtą mokyklą, jautėsi vos pakenčiamu įnamiu. Taigi toks ir elgėsi kaip įnamis, išsižadėjęs savigarbos, kantriai pakeldamas įžeidimus ir koliojimus, turėdamas vieną tikslą: įsigyti mokslą ir per jį prilygti privilegijuotiems.

Artinosi Kalėdų atostogos. Šiais metais žiema buvo nepaprastai šalta. Šiaulių ežeras, upokšniai ir grioviai apsidengė storu ledu. Laisvalaikiu eidavau čiuožti ant ežero, kur susitikdavau su dideliu čiuožimo mėgėju, klasės draugu Margevičium. Pasilenkę prie pat ledo ir stipriai mosuodami rankomis lenktyniavom, kas greičiau perbėgs visą ežerą išilgai, apie pusantro varsto. Bet labiau mėgdavau vienas čiuožinėti grioviais už miesto, į Žaliūkus ir toliau, iki Leporių kaimo. Vakarais kartais eidavau į tam tyčia įrengtą čiuožyklą grafo Zubovo parko šone. Ten, be gimnazistų ir gimnazisčių, sukosi ant ledo ir jaunieji mokytojai, išdarinėdami vad. „gigantus" ir kitas figūras. Buvau laikomas geru čiuožėju: šuoliai, užpakaliniai „gigantai", pritūpimai ant vienos kojos, ratai užpakaliu ir kitokios figūros gerai pasisekdavo. Vėlai vakare, išvargęs ir prakaitu apsipylęs, skubėdavau pas arbatininką (arbatinės laikytoją) Nomeiką, kur šaltame arbatinės kampe, prie menkos karasinkos apšviesto staliuko, mokiau Nomeikos negabų sūnų Petrą. Tėvas užsispyrė išvesti Petriuką „į ponus", ir šis kasmet laikė egzaminus į gimnaziją. Egzaminų neišlaikęs, namie eidavo kursą tos klasės, į kurią nebuvo priimtas. Man, 5-os klasės mokiniui, teko eiti su Petru 4-os kl. kursą, taigi jau keturis kartus jam nepavyko egzaminų išlaikyti (į 1, 2, 3 ir 4 klases). Mokėjo man Nomeika penkis rublius mėnesiui, vadinas, po 20 kap. už valandą. Petras paprastai pamokų nebūdavo išmokęs, ir koks buvo atlyginimas, toks buvo ir mano darbas: mokinys tylėjo, o nusikamavęs čiuožykloje mokytojas vos vos atsispirdavo snauduliui. Šiaip taip užbaigęs pamoką, skubėdavau namo savų pamokų ruošti – ir taip slinko ilgi žiemos vakarai.

Pagaliau atėjo gruodžio 22 diena, kada prasidėjo žiemos atostogos. Susirūpinau, kaip pasiekti namus. Bet šį reikalą jau buvo sutvarkiusi motina. Popiet ties mūsų bendrabučiu sustojo nedidelės rogės, prikimštos važovų. Vežėjas įbėgo į virtuvę ir per Anusią išsikvietė mane.

– Važiuojam pro Kurtuvėnus, – pasakė, – vargamistrienė prašė atvežti tamstą. Viena vieta dar bus. Ilgai laukti negalima, dikčiai šąla, ir vakaras netoli. Renkis ir važiuojam.

Ilgai rengtis neturėjau ko: kepurė ant galvos, paltas ant pečių – ir pasiruošęs kelionei. Reikia pasakyti, kad daugelis mūsų, kaip ir aš, tada labai menkai būdavom apsirengę žiemą. Visas žiemos apdaras buvo paprasta trijulė: ant kūno marškiniai, ant marškinių gelumbinė bliuzė,

ant bliuzės milinis paltas be vatos. Apie dabar mokinių vartojamus nertinius tada niekas ir girdėti negirdėjo, taip pat ir apie šiltus baltinius. Tiesą pasakius, šiltų drabužių ir nereikėjo: mokiniai gyveno netoli nuo gimnazijos, klasių kambariai buvo gerai kūrenami, gimnastikos pamokos vykdavo šiltoje salėje. Taigi, šalčio nebijodamas, atsisėdau greta vežėjo. Užpakaly sėdėjo kelios moterys, taip apsiraišiusios, kad tik nosys ir akys kyšojo iš skepetų. Iš vežėjo sužinojau, kad rogėse sėdi dvi gimnazistės, kaimynės bajoraitės, su motina vienos ir seserim antros. Be jų važiuoja dar panelė Višinskaitė iš Gilvyčių, netoli Baltosios. Be senmergės Višinskaitės, kurios dvarelyje esu lankęsis, nė vienos iš tų moterų nepažinojau.

Visą kelią priešais pūtė žvarbus vėjas. Iš pradžių jutau veidą ir ausis šąlant, paskui apsipratau ir nieko nebejutau. Višinskaitė pasiūlė skepetą apsigobti veidą, bet man pasirodė būsią „nevyriška", kaip kokiai išlepintai mergaitei, įsivynioti galvą į skepetą ir padėkojęs atsisakiau. Dar keliskart klausinėjo tai viena, tai kita moteris, ar nešalta. Nors sustiręs nuo šalčio, vis atsakinėdavau, kad jaučiuos gerai ir man šilta. Kurtuvėnuose vos išsirioglinau iš rogių, kalendamas dantimis praburbėjau padėkos žodį ir nudūmiau namo. Ant slenksčio pasitiko motina su žvakgaliu rankose ir, akis išplėtusi, ne savo balsu suriko:

– Jėzus Marija, į ką pavirto tavo veidas!

Norėjau nusišypsoti, bet veido raumenys nebejudėjo. Iš trobos iššokęs tėvas, su ašaromis akyse, ėmė pirštais barškinti man į veidą.Nieko nejutau, tik barškinimą girdėjau: minkštos veido dalys, smakras, antakiai, nosis, ausys virto tartum kietu kaulu. Motina pirma susigriebė, išsitempė į kiemą ir ėmė sniego gniūžtomis smarkiai trinti veidą, ausis, sustirusį kaklą. Trynė ilgai, nenuilsdama ir vis klausinėjo, ar jaučiu skausmą. Kai pagaliau po kokio pusvalandžio pasisakiau pajutęs skausmą ir galįs kiek ištempti lūpas, įsivedė į vidų, paguldė ant tapčano ir visą galvą įvyniojo į šlapią skarą. Iš ubagyno, barškindamos lazdelėmis, įtūpčiojo motinos prietelkos, dvi aklos ubagės, storoji Uršulė ir mažutė Morta. Girdėjau jas šnabždant motinai visokius patarimus: tai reikia šlapinti veidą šv. Antano vandenėliu, tai smilkinti aplink galvą pašventintais kadugiais, tai tepti nušalusias vietas žąsies taukais. Motina pasirinko paskutinę priemonę, ir Morta nutūpčiojo atnešti žąsies taukų. Tais taukais motina kelias dienas tepė veidą, ir šita priemonė padėjo: sutinimas praėjo, žaizdos nuo trynimo užsitraukė, ir po savaitės nukritus šašams galėjau pasirodyti žmonėse.

Kalėdų šventėms iš Kauno kunigų seminarijos atvažiavo atostogų brolis klierikas ir apsigyveno klebonijoje. Kurtuvėnuose dabar klebonavo kun. Jonas Vizbaras, pirmas parapijos valdytojas iš mužikų. Prieš jį

Kurtuvėnų klebonavo Ignacy Gutowski, dar anksčiau Bonaventūra Czyż, Józef Wojtkiewicz ir kiti – visi bajorų kilmės. Kun. Vizbaras buvo visai kitoks negu jo pirmtakai. Pirmiausia neturėjo gaspadinės, atseit meilužės; gaspadinės darbus atlikdavo klebono motina, apsigyvenusi buvusiame Teklės kambary kartu su seniu Vizbaru, klebono tėvu. Antra, klebono nemažą ūkį (palivarką) tvarkė ne samdytas ūkvaizda, bet klebono brolis Antanas, jaunas, juodais ūsais, nedidelio ūgio kresnas bernas. Trečia, ir kas svarbiausia, klebonijoje suskambėjo lietuvių kalba (Kupiškio tarmė). Didelis buvo parapijonų nusistebėjimas: klebonijos sienose, kieme, šventoriuke, palivarke staiga nutrūko per amžius viešpatavusi lenkų kalba; jos vietoje pasigirdo nors žemaičiams ir nevisiškai suprantama, bet vis dėlto sava, lietuvių, kalba. Kunigas Jonas ir jo brolis Antanas ėmė pratintis prie žemaičių tarmės, bet seniai – motina ir tėvas Vizbarai – ir nenorėjo, ir jei norėtų, turbūt būtų nesugebėję vietoje, pvz., greitai ištariamo kupiškėnų „kasóko" tarti žemaitiškai „kunsáka" (ką jis sako).

Jei kaimiečiai tik stebėjosi tomis klebonijos naujenybėmis, tai grafų lizdas, nuo apačios iki viršūnės, buvo pasipiktinimo pritrenktas, o grafienė negalėjo sau dovanoti „zmieniwszy byka (Gutovskį) na indyka (Vizbarą)[1]". Tačiau ir grafai negalėjo nesiskaityti su „laiko dvasia". Pagriežę dantimis, ėmė taikintis prie naujos tvarkos, ypač po to, kai kun. Jonas padarė jiems vizitą, pasirodė puikiai mokąs šnekėti lenkiškai, gerbiąs aristokratiją ir josios tradicijas. Norėdama įsiteikti naujam klebonui ir gerbdama jį už tai, kad neturėjo gaspadinės meilužės, grafienė įsakė savo vaikams bučiuoti ne tik klebono rankas, bet ir jo tėvo (tik kažkodėl ne motinos). Senis Vizbaras, su antikinės Romos senatoriaus veidu – skustas, kumpanosis, su apatine lūpa, dengiančia viršutinę – nė kiek nesidrovėdamas išdidžiai atkišdavo grafaitėms ir grafiukams savo sukembusią leteną, o šie susikaupę paliesdavo ją lūpomis. Ilgainiui net užsimezgė artima bičiulystė tarp grafienės ir kun. Jono, ir nemanau, kad čia būta vien diplomatijos ir išrokavimo: šita dar ne visai pasenusi aristokratė ryžosi nors dalinai atstoti kunigui gaspadinės teikiamus patogumus. O ir gražus buvo kun. Jonas! Juodos garbanos supo aukštą kaktą, tarp mėlynų akių kyšojo vidutinio dydžio, erelio snapo pavidalo nosis, žavingai išlenktų raudonų lūpų galai tartum sustingo ironiškam šypsny, kietas didokas smakras teikė visam išblyškusiam veidui asketiškumo bruožą. Keletą metų turėjau progos stebėti, kaip raudonos dėmės padengdavo paprastai išbalusį grafienės veidą, kaskart kai susitikdavo su kun. Jonu, o josios didelės mėlynos akys ryte rijo grakščią kunigo povyzą. Grafienė nėrėsi iš kailio, kad tam vyrui įtiktų: dvaro kambarinės

[1] „išmainius jautį į kalakutą" (*lenk.*).

taip ir lakstė iš palociaus į klebonijį ir atgal, gabendamos baltose skepetaitėse įvyniotus gardumynus. Jei kada bėgdavo be siuntinių, visi žinojo, kad neša laiškelį: tada jos grįždavo kiek sugaišusios – kol kun. Jonas parašys atsakymą. Bažnytkaimy nemaža kalbėjo apie „blyną" ant kun. Jono galvos. „Blynus", apskritas, iš tamsiai mėlynos vilnos nertas kepures be kazirkų, su labai plačiais bryliais, nukarusiais beveik ant pečių, nešiojo ant galvų grafų giminė. Visus tuos blynus nunerdavo pati grafienė. Ir štai įsimylėjusiai grafienei užsinorėjo bent per tokį „blyną" įjungti kun. Joną į savo šeimą, mužiko sūnų į aristokratų tarpą: per kunigo pašventinimus pasidaręs to vertas (juk ir piemenukas Peretti tapo kitados popiežium Sikstu V). Vargšas kunigas kurį laiką nešiojo ant galvos grafienės jam specialiai nunertą „blyną", bet paskui, nebepakeldamas dviprasmiškų žmonių šypsnių, metė į šalį. Tik grafienės nunertą margą nertinę žiemos metu nešiojo viršum sutanos, girdamasis, kad čia grafienės dovana. Kaip kun. Jonas reagavo į senstančios aristokratės meilę, niekas nežinojo, ir, galimas daiktas, kad jis gudriau mokėjo slėpti savo jausmus ir jų sukeltus veiksmus negu grafienė, kurios meilę taip apibūdindavo grafų „komisorius" (vyriausias dvaro reikalų tvarkytojas) pan Wiktor Kisiel: „W starym piecu djabli palą"[1]. Josios vyras grafas Liudvikas apsimesdavo nieko nematąs, nieko nežinąs: tiek jis gerbė labai aukštą savo žmonos kilmę (iš lenkų istorijoje pagarsėjusių didikų Zamojskių), kad jam atrodė, jog visa, ką daro žmona, negali būti negarbinga ir nekilnu. Toji idilija baigėsi 1905 metų rudenį: kai kunigo broliai Antanas ir Peliksas (Rygos politechnikos studentas) susidėjo su valstiečiais, sukilusiais prieš ponus, grafienė staiga atšalo. Vis dėlto šiuo atveju nepasielgė taip kaip su klebonu Gutovskiu: kunigo Jono neįskundė vyskupui, tik paprašė perkelti į aukštesnę vietą. Vyskupas skyrė kun. Joną Liepojos klebonu; ten šis ir pasimirė 1919 metais nuo šiltinės.

Štai pas kokį kleboną dabar apsigyveno brolis. Per Naujus metus (1901) grafienė pareiškė kun. Jonui norą susipažinti su būsimuoju kunigu Lionginu ir paskyrė net dieną bei valandą, kada šis turėjo atvykti į palocių. Kad grafienė pakvietė brolį klieriką, tėvai nenustebo: jie jautė, kad kleras ir diduomenė tiesia vienas antram ranką, sudarydami bendrą frontą prieš liaudį. Bet jie tikrai nustebo, sužinoję iš to paties klebono, kad grafienė pakvietė kartu ir mane, 5-os klasės gimnazistą. Šitokio grafienės užgaido priežastis paaiškėjo mums tik pavasarį.

Atėjo paskirta diena ir valanda vykti pas grafienę. Mano veidas jau visai pagijo, ir nušalimo žymių neliko. Brolis susijuosė savo sutaną šilko juosta su kutosais, o aš užsivilkau tamsiai mėlynos gelumbės gimnazis-

[1] „Senoje krosnyje velniai kuria ugnį" (*lenk.*).

to mundirį (išeiginį švarką), su devyniomis didelėmis sidabrinėmis sagomis, su stovinčiu aukštu kalnierium, kurio viršutinę dalį puošė sidabrinis rumbas. Taip pasipuošę išsirengėm į priešais bažnyčią riogsantį palocių, kurį iki šiol tik iš tolo stebėdavau. Pro dailius vartelius, prišlietus prie aukštų mūro vartų, įėjom į kiemą. Nuo pat vartų ėjo du žvyruoti keliai: vienas puslankiu suko į dešinę prie fronto durų, matomų pro keturias baltas kolonas, antras kelias, tiesus, vedė palei palociaus sieną į užpakalines rūmų duris. Šituo antruoju, siauresniu ir tiesiu, keliu su greta plytomis išdėtu taku vaikščiojo visi – ir grafai, ir tarnai, o anuo, lenktu į dešinę, privažiuodavo svečiai ir žingsniuodavo, kaip teko stebėti, kun Jonas. Brolis, jausdamasis galingo klero atstovu, jaunesniu, bet nemenkesniu už kun. Joną, nedvejodamas pasuko į dešinę, ir atsidūrėm prie fronto durų. Čia teko mums ilgai pastovėti: gal skambutis buvo pagedęs, o gal ir tyčia mūsų neleido, kaip nevertus įžengti į aristokratų buveinę pro fronto duris.

Šaltas žiemos vėjas švilpė pro kolonas, viršutiniai mūsų apdarai buvo nekokie. Ėmiau šalti ir pasiūliau broliui pasukti į tiesųjį kelią, prie užpakalinių durų.

– Verčiau grįšim namo, tik neisim с черного ходу[1] į svečius, – užsispyrė brolis, prisiglaudęs prie kolonos ir kaip ir aš kalendamas dantimis nuo šalčio.

Po kiek laiko pro šalį ėjęs tarnas patarė stipriau pasibelsti: už durų tupįs savo kamarėlėje tarnas įleisiąs. Taip ir padarėm, juoba kad brolis turėjo lazdą, būtiną tais laikais atributą kiekvieno inteligento. Galų gale mus įleido į didelį, per du aukštus, prieškambarį fojė, iš kur platūs, raudonais kilimais dengti laiptai vedė į antrą aukštą. Žemyn skubiai leidosi baltu žiurstu apjuosta grafienės kambarinė Zosė, sargo Pliuščiko duktė, graži raudonskruostė mergaitė, dažnai bėgiojusi pas kun. Joną savo ponios reikalais. Laiptų pasisukime pasilenkus pro turėklus, skambiu balseliu prabilo į mus:

– Jaśnie wielmożna pani hrabina prosi do bawialnego[2].

Nusirengę ir užkopę į viršų, radom Zosę stovint prie atdarų durų į svečių kambarį, iš kurio priešais buvo išėjimas į balkoną ant kolonų.

Meiliai nusišypsojus, praleido pro duris ir paprašė palaukti.

Apsižvalgiau po kambarį, apstatytą minkštais baldais ir papuoštą tamsiais paveikslais auksiniuose rėmuose, tarp kurių matėsi raudonu šilku dengtos sienos. Atsisėdau prie pat durų ant baltos kėdutės su pauksuota nugarėle. Brolis žiūrinėjo paveikslus, vaikštinėdamas palei

[1] pro užpakalines duris (*rus.*).

[2] Šviesiai galingoji ponia grafienė prašo į svečių kambarį (*lenk.*).

sienas. Atrodė, kad jam tas puošnus kambarys nedaro ypatingo įspūdžio. Ir nestebėtina: buvo buvęs Dorpate, Liepojoje, Kaune; jam, matyti, teko būti panašiuose rūmuose kaip šitie. Bet mane tas neregėtas puošnumas prislėgė, jaučiaus patekęs į kokią šventovę; nebuvo jokio palyginimo su tuo, ką iki šiol buvau matęs Pečkauskienės bute arba Šukštienės dvare.

Visokios mintys sukosi po galvą. „Tai bent gyvenimas, – pamaniau, – ir kiek žmonių dirba tai vienai grafų šeimai! Jiems priklauso šimtas kvadratinių varstų žemės, o mes su broliu nė pėdos nuosavos neturim. Turbūt taip jau paties Dievo sutvarkyta, kaip moko kunigai".

Mano dūmojimus sutrikdė kažkoks šlamesys už tamsiai raudonos pliušinės užuolaidos, pakabintos prieš duris iš kairės. Žvilgterėjęs tarp durų staktos ir užuolaidos krašto pamačiau nosies galiuką ir vieną juodą blizgančią akį, žiūrinčią tiesiai į mane. Paraudonavau ir nuleidau akis, o kai vėl žvilgterėjau, plyšio jau nebuvo, tik užuolaida nežymiai judėjo. Sumečiau, kad tai būta kokio vaiko, nes toji akis žėrėjo neaukštai nuo grindų.

Ėmė atsibosti laukti. Brolio veide pamačiau nekantrumo žymes, bet nieko nesakė, tik atsisėdo į paauksuotą sofą ir, nuo manęs atsisukęs, įsmeigė akis į langą, pro kurį buvo matyti ant kalnelio balta bažnyčia. Staiga užuolaida plačiai prasiskleidė į dvi dalis, vidury pasirodė Zosė ir, vikriai pasitraukus, sustingo prie durų staktos iš dešinės. Pamatėm iš gretimo kambario artinantis grafienę, mažo ūgio, storą moterį. Dėl minkštų kilimų jos žingsnių nebuvo girdėti, o dėl ilgų rūbų su besitempiančia užpakaly sieksnine sijono uodega nesimatė nei kojų, nei batukų, – tyliai artinosi kaip koks vaiduoklis. Pašokau nuo kėdės, brolis, pagal savo „stoną", lėtai kėlėsi nuo sofos.

– Parlez-vous francais, messieurs?[1] – pasigirdo melodingas balsas į kambarį įšliaužusios grafienės.

Kalbėti prancūziškai nei aš, nei brolis nemokėjom. Tiesa, buvau jau gerokai pramokęs prancūzų kalbos, savarankiškai skaičiau Daudet, Bourget, Merimée ir kitų autorių apsakymus, bet kalbėti nedrįsau: į konversaciją nebuvau įpratęs ir, be to, varžiaus dėl tarimo. Brolis visai nemokėjo prancūziškai ir, tartum neišgirdęs klausimo, meiliu balseliu prabilo:

– Według woli jaśnie wielmożnej pani hrabiny stawiłem się razem z bratem Bonawenturą[2].

Tai sakydamas, pasilenkė ir paspaudė grafienės ištiestos rankos pirštų galus, aš irgi pagarbiai juos paliečiau lūpomis. Grafienė atsisė-

[1] Ar tamstos kalbate prancūziškai? (*pranc.*)

[2] Pagal pageidavimą šviesiai galingosios ponios grafienės atėjau kartu su broliu Bonaventūra (*lenk.*).

do į sofą, plačiai paskleisdama sijoną ir jo uodegą atmesdama į šalį. Užėmus visą sofos vidurį, pakvietė ir mus sėstis. Pritūpėm ant kėdžių. Sėdėdama mažo ūgio grafienė atrodė aukštesnė už brolį, jau gerokai ištįsusį ir pasiekusį virš vidutinį ūgį. Matyt, grafienės kojos buvo trumputės, o liemuo – neproporcingai ilgas. Ji kalbėjo tik su broliu, kopiančiu į dvasiškius, o manęs tartum nematė. Iš pradžių jų pasikalbėjimu nesidomėjau, tik žiūrėjau į grafienę. „Štai toji paslaptingoji pasipūtėlė aristokratė, – galvojau, – valdanti visas mūsų apylinkės žemes, miškus, ežerus, pastatus, žmones..." Grafienės veidas buvo savotiškas: didelės mėlynos išplėstos akys, viršum kurių lanku kilo juodų antakių siūlai, užimdami pusę kaktos, – štai kas pirmiausia kreipė į save dėmesį. O jos aukštyn sušukuoti plaukai viršum į priekį išsikišusios kaktos, jos išblyškę, nudribę skruostai, nedidelė kumpoka nosis, netaisyklingai iškirptos lūpos ir apvalus smakras – visa tai buvo tartum nevykęs priedas prie tų didelių akių, kurių išraiška nuolat keitėsi: tai jos žėrėjo linksmumu ir malone, tai staiga sustingdavo ir tartum migla apsiblausdavo, tai išdidumu ir kažkokia rūstybe sužaibuodavo.

Pradėjau įsiklausyti, apie ką grafienė kalbasi su broliu. Ji pasakojo, kad vaikai parke pasistatę iš lentų namelį, pavadinę jį „būda", stogą apdengę sniegu ir tol pylę ant jo vandenį, kol visas namelis apsidengė ledu. Įtaisę duris, tame namely leidžia laiką, nes jame esą šilta.

– Tikėk tamsta, jog ten visai šilta, – kalbėjo grafienė, pakeldama antakių lankus beveik iki pat šukuosenos.

Brolis mandagiai paabejojo dėl tos šilimos ir pridūrė, kad tame namely turi būti drėgna, ir ilgiau jame sėdėti nėra sveika.

Grafienės skruostai paraudo, akys sužaibavo; kaip tas nemandagus klierikas išdrįso paabejoti dėl šilimos namelyje, jei ji sako, kad ten šilta.

– Bet aš tamstai sakau, kad ten šilta ir nedrėgna! – jau visai nemaloniu balsu užakcentavo grafienė, griebdama už sijono uodegos ir pakildama nuo sofos.

Nežinau, kuo ta scena baigtųsi, jei ne... deus ex machina[1]: kieme pasigirdo skambalų garsai ir arklių purkštimas. Grafienė priėjo prie lango. Apačioj sugirgždėjo fronto durys, sušneko žmonės. Prie atdarų durų pasirodė Zosė:

– Jaśnie wielmożni państwo Grużewscy z Kurszan[2]. (Buvo ir kiti didikai Gružauskai – „z Kielm" – iš Kelmės).

Grafienė pasisuko nuo lango ir didingai prašliaužė pro mus tebesėdinčius. Brolis kėlėsi nuo kėdės, aš pasekiau jo pavyzdžiu: skubėjom

[1] dievas iš mašinos (= netikėtas įsikišimas) (*lot.*).

[2] Šviesiai galingieji ponai Gruževskiai iš Kuršėnų (*lenk.*).

ištrūkti iš čia, prieš svečiams pakilus laiptais. Eidamas pro plačiose duryse stovinčią grafienę, brolis nusilenkė ir buvo jau bekišąs ranką atsisveikinti, bet išdidu olė savos nepadavė, tik, stovėdama šonu ir nežiūrėdama į jį, nežymiai linktelėjo galva. Norėjau nepastebėtas prasprukti pro jos užpakalį ir nejučiomis užmyniau ant sijono uodegos. Tuo pat metu grafienė staiga pajudėjo iš vietos (matyt, ryžosi grįžti į kambarį), sijono medžiaga čirkštelėjo ir viršum jos užpakalio žybtelėjo didokas baltas plyšys trikampis. Jau suskubau nušokti nuo treno, bet kaip tik dabar iš antro šono ėjęs brolis užlipo ant tos nelemtos uodegos, savo spalva maža tesiskiriančios nuo kilimo. Visa tai įvyko viena akimirka. Galvą atsukusi grafienė pamatė brolį minant uodegą, paniekinamai pažiūrėjo, griebė į glėbį smunkantį sijoną ir nuskubėjo į gretimą kambarį. Sumišę leidomės laiptais žemyn. Man iš apmaudo painiojosi kojos, paslydau ir atsidūriau glėby kažkokios kvepiančios moters: tai būta, kaip paaiškėjo vėliau, didikės Gružauskienės, lipančios su vyru į viršų.

– Ach, ach! Co to? Kto to? – pasigirdo riksmas.

Brolis griebė mane už parankės ir nusitempė žemyn. Paskubomis užsimetę apsiaustus, išdardėjom namo.

Motina smalsiai klausinėjo, kaip pasisekė pasimatymas su grafiene. Kai papasakojau apie aną akį tarp staktos ir užuolaidos, tėvas tikrino, kad tai būta seklio: grafienė įsakiusi žiūrėti, kad ko nepavogtume... Apie atsitikimą su „uodega" neužsiminėm. Bet motina vėliau iš kun. Vizbaro sužinojo, kad ne viskas taip dailiai pasibaigė, kaip papasakojom, ir teko aiškintis. O klebonas girdėjęs iš grafienės, kad klierikas padaręs jai ne kokį įspūdį: esąs arogantas, ginčininkas, neišauklėtas, per neatsargumą sudraskęs jai rūbus ir neatsiprašęs, užvirtęs ant ponios Gružauskienės – gal buvęs neblaivus, žodžiu, iš jo gero kunigo nebūsią. Užtat klieriko brolis padaręs kuo geriausią įspūdį: esąs kuklus, mandagus, savo vietoje, linkęs į susikaupimą, išaugsiąs doras žmogus.

Išgirdęs šitokią grafienės nuomonę, neapsakomai nustebau: jausdamasis tikru mulkiu, nė vieno žodžio neprataręs, grafienės visai neprakalbintas ir jos beveik nepastebėtas, pasidariau apdovanotas teigiamų savybių, net išaukštintas!

Grįžus į Šiaulius po 1901 m. Kalėdų švenčių, gimnazijoje vėl prasidėjo kasdieninis darbas, įvairinamas šiokių tokių pramogų, kurios paprastai atsitikdavo gausių švenčių dienomis. Tų švenčių, be sekmadienių, buvo įvairių įvairiausių: tai nesimokėm dėl pravoslavų cerkvės ypatingų dienų minėjimo, tai kokiame užkampyje atsirasdavo netrūnijantis vienuolio lavonas, kurį turėjom pagerbti nesimokymu, tai dėl gausių caro dinastijos narių gimimo, vedybų ar mirties dienų iškilmingo apvaikščiojimo, tai dėl įvairių sukakčių bei jubiliejų šventimo, tai

dėl švietimo ministro ar kuratoriaus atsilankymo į gimnaziją, kada mus paleisdavo vienai arba net ir kelioms dienoms (ministro Zengerio atvykimo proga nesimokėm tris dienas). Bet daugiausia būdavo caro švenčių (царские дни) įvairiais pavadinimais, pvz., тезоименитство его императорского величества государя императора Николая Александровича arba ее императорского величества[1]... – tokia pat šventė carienės gimimo dieną arba caro vaikų, dėdžių, tetų, senelių..., žodžiu, reta kuri savaitė buvo be nedarbo dienos (išskyrus, žinoma, sekmadienius). Visomis tokiomis švenčių dienomis mokinius pravoslavus varydavo rytais į cerkvę, o katalikus, po 1896 metų, – į bažnyčią. Grįžus iš maldyklų, reikėjo eiti į gimnazijos aktų salę, kur iškilmės prasidėdavo carinio himno giedojimu. Po to pedagogų tarybos sekretorius ar kuris mokytojas darė pranešimą šios šventės proga. Po trumpos pertraukos sekė antroji iškilmių dalis, kuri kartais būdavo nukeliama į vakarą. Buvo tai muzikiniai ir vokaliniai mokinių pasirodymai ir jų deklamacijos (jei toji antroji dalis būdavo nukeliama į vakarą, pramogos pasibaigdavo šokiais, į kuriuos ateidavo mergaičių gimnazijos mokinės, arba mes eidavom į jų mokyklos salę). Vokaliniuose pasirodymuose tekdavo visuomet dalyvauti iki 1899 metų, kada peršalęs ir nesigydęs nustojau balso. Taigi šiemet chore nedalyvavau, bet buvau numatytas deklamuoti Nekrasovo eilėraštį „Застенчивость"[2].

Kartą į Pečkauskienės bendrabutį atsilankė klasės draugas, prokuroro Šmemano sūnus, ir išgirdo mane deklamuojant „Застенчивость". Šiame eilėraštyje Nekrasovas vykusiai aprašo savijautą nedrąsaus jaunuolio, patekusio į prašmatnių ponių kompaniją. Šmemanas susižavėjo eilėraščiu ir jo deklamacija. Mūsų klasės rusų literatūros mokytojui Archangelskiui atėjus pas jo tėvą kortoms lošti, Šmemanas papasakojo apie eilėraštį. Archangelskis, rinkdamas deklamatorius artimiausiai šventei, pasiūlė man pamokos metu padeklamuoti kalbamą eilėraštį. Išklausęs pasakė, kad turiu dar pasimokyti intonacijos. Pamokyti apsiėmė Longin Lavrentjevič Dolotskij, aukštesniųjų klasių rusų literatūros mokytojas. Buvo tai žemo ūgio liesas vyras, kokių keturiasdešimt metų amžiaus, su didele nosim ir geltonais ūsais à la Nietzsche, visai dengiančiais lūpas ir nusvirusiais ant smakro, kurio tik nedidelė apatinė dalis tebuvo matyti. Ne be reikalo jį pravardžiuodavo „морж"[3]. Mokiniai pasakodavo, kad pirmosios pamokos metu „морж", braukydamas ūsus, ištraukdavęs iš

[1] jo imperatoriškosios didenybės imperatorius Nikolajaus Aleksandrovičiaus, jos imperatoriškosios didenybės vardo diena (*rus.*) (red. pastaba).

[2] „Drovumas, bailumas" (*rus.*).

[3] „jūros vėplys" (*rus.*).

po jų likučius valgių, įstrigusių juose per skubotus pusryčius, ir tuos likučius numesdavęs ant grindų čia pat prie katedros; ten mokiniai rasdavę duonos trupinius, dešros gabaliukus ir kartą net pusę sardinkos... Šiaip buvo didelis dailiosios rusų literatūros mėgėjas, mokėjo sužadinti mokiniuose meilę rusų klasikams[1].

Šis Dolotskis pasikvietė mane į savo namus ir pasiūlė deklamuoti. Išklausęs visą eilėraštį, kurio pradžia taip atrodo:

Ах ты страсть роковая, бесплодная,
Отвяжись, не тумань головы;
Осмеёт нас красавица модная,
Вкруг нее увиваются львы:

Поступь гордая, голос уверенный,
Что ни скажут – их речь хороша!
А вот я-то – войду как потерянный,
И ударится в пятки душа;

На ногах словно гири железные,
Как свинцом налита голова,
Странно руки торчат бесполезные,
На губах замирают слова[2].

Dolotskis pasakė, kad visai negalvoju, nepaisau turinio ir kad be skambaus balso ničnieko teigiamo mano skaityme nėra. Kai jis pats padeklamavo, pripažinau jam teisę taip mano skaitymą suniekinti. Svarbiausia, kas jo deklamacijoje krito į akį, tai ilgokos pauzės beveik po kiekvienos eilėraščio eilutės ir labai raiški veido mimika bei tekstui tinkantieji kūno judesiai. Kalbėdamas, pvz., apie „liūtus", jis atmetė galvą ir išdidžiu žvilgsniu pažvelgė į vieną ir kitą šoną; atvirkščiai, vaizduodamas bailį, susikūprino, įtraukė galvą į pečius, iš padilbų mirkčiodamas išplėstomis akimis ir pan. Po kelių pamokų jau gėrėjosi mano deklamacija, ir per pasirodymą iškilmingame susirinkime susilaukiau pelnyto pasise-

[1] Dolotskis iš Šiaulių nusikraustė į Dvinską (Daugpilį), kur pas jį mokėsi Motiejus Miškinis, žinomas Gogolio vertėjas.

[2] Eik šalin tu, lemtinga, bevaise
Aistra, ir nebedrumsk man minčių;
Pasijuoks tik gražuolė mergaitė,
Sukas liūtai aplink rateliu:

Eisena išdidi, balsas tvirtas
Ką pasako – skamba gražiai,
Na o aš įeinu – tarsi girtas
Ir drebu, kad kažkas negerai.

Kojas lyg geležim sukaustė,
O galva sunki nuo minčių,
Rankos tarsi medinės pliauskos,
Ir nė žodžio ištart negaliu (*rus.*) (red. pastaba).

kimo. Po to jau kasmet išstodavau per iškilmes, laimėdamas pirmą vietą. Ypatingai pasisekė man (jau VI klasėje) Gogolio „Mirusių sielų" VII skyriaus pradžios deklamavimas; ten Gogolis kalba apie du rašytojų tipus: vaizduojantį gyvenimo teigiamybes ir vaizduojantį neigiamybes: ...Счастлив писатель, который... из великого омута ежедневно вращающихся образов избрал одни немногие исключения, который не изменял ни разу возвышенного строя своей лиры, не ниспускался с вершины своей к бедным ничтожным своим собратьям... Он окурил упоительным куревом людские очи; он чудно польстил им, сокрыв печальное в жизни, показал им прекрасного человека. Всё, рукоплеща, несется за ним и мчится вслед за торжественной его колесницей. Великим всемирным поэтом именуют его...

Но не таков удел, и другая судьба писателя, дерзнувшего вызвать наружу всё, что ежеминутно пред очами, и чего не зрят равнодушные очи – всю страшную, потрясающую тину мелочей, опутавших нашу жизнь, всю глубину холодных, раздробленных, повседневных характеров, которыми кишит наша земная, подчас горькая и скучная дорога... Ему не собрать народных рукоплесканий, ему не зреть признательных слез и единодушного восторга взволнованных им душ... Сурово его поприще, и горько почувствует он свое одиночество[1].

Atėjo pavasaris. Egzaminams besibaigiant (laikiau į VI kl.), pas Pečkauskienę atvažiavo Olieńka ir vėl išsivežė mane į Pavyšnį – pakartotinai ruošti Vladeką į I klasę. Vykome tuo pačiu keliu – per Bubius, Kurtuvėnus, kur ir šiemet užbėgau pas tėvus, kol ganėsi arkliai, per Beržėnus ir Užventį. Į Užventį atvažiavom jau saulei nusileidus. Kelionėje Olieńka pasakojo apie kilnią bajorų Šukštų giminės praeitį. Ši giminė garsėjusi jau karaliaus Stepono Batoro laikais. Vienas Šukštų savo lėšomis pastatydinęs bažnyčią Kantaučiuose, kitas – Žlibinuose, kurie dabar priklauso jos vyrui. Bet josios tėvų, Petkevičių giminė esanti

[1] Laimingas rašytojas, kuris... iš milžiniško kasdien besisukančių vaizdų sūkurio pasirinko vien negausias išimtis, kuris niekuomet nenusikalto aukštam savo lyros garsų sąskambiui, nenusileido iš savo aukštybių pas vargšus, menkučius savo brolius... Jis apsmilkė svaiginamais smilkalais žmonių akis; jis stebuklingai mokėjo jiems prisimeilinti, paslėpęs, kas yra gyvenime liūdna, parodęs jiems tobulą žmogų. Visi plodami skuba lekia paskui jo iškilmių vežimą. Didžiu pasaulio poetu vadina jį... Bet ne tokia lemtis ir kitoks likimas rašytojo, drįsusio iškelti aikštėn viską, kas visada prieš mūsų akis ir ko nemato abejingos akys, – baisią, šiurpulingą dumblą smulkmenų, apraizgiusių mūsų gyvenimą, visas gelmes šaltų, smulkių, kasdieniškų charakterių, kurių knibždėte knibžda mūsų žemiškas, dažnai apkartęs ir nuobodus, kelias... Jis nesulauks džiūgaujančios minios plojimų, jis nematys dėkingų ašarų ir sutartinio entuziazmo jo sujaudintų sielų... Sunki jo rungtynių dirva, ir karčiai pajus jisai savo vienatvę (M. Miškinio vert.).

dar senesnė ir šaunesnė, nors, kiek yra girdėjusi, nė vienas iš Petkevičių bažnyčios nebus pastatydinęs. Petkevičių giminė minima jau karaliaus Jogailos laikų raštuose, iš tos giminės būta net vyskupų ir senatorių, o Šukštos tuo pasigirti negalį. Kuriuo tikslu Olieńka tada tiek aukštino savo ir vyro gimines, tikrai nežinau, bet atrodo, jog turėjo tikslą paveikti mano vaizduotę ta prasme, kad, pats būdamas žemos kilmės, imčiau žavėtis jos asmeniu, šaunių protėvių palikuoniu: ji matė mane visai atšalus ir pamiršus pernykščius santykius.

Šitie Olieńkos pasigyrimai nebuvo perdėti: man vėliau pateko į rankas 1877 metais Vilniuje išleista knygutė „Directorium horarum canonicarum, typis Jasephi Zavadski", kurioje, tarp kitko (yra ten lietuviškų maldų rusiškomis raidėmis), radau, kad Šukštai, be Kantaučių bažnyčios, jų pastatydintos 1619 metais, ir Žlibinų bažnyčios, pastatydintos 1773 metais, yra pastatydinę dar Apytalaukės bažnyčią 1635 m. ir Naciūnų – 1805 m. Toje knygutėje (173 psl.) yra žinia, kad 1492 m. bajorai Petkevičius ir Koncevičius savo lėšomis pastatydino mūro bažnyčią Šėtoje (Ukmergės paviete). Apie tai Olieńka nežinojo.

Kai atvykome į Pavyšnį, buvo jau gili naktis. Visi miegojo, niekas mūsų nepasitiko. Mergina (Olieńka ją vadino Uršule) atnešė puodynę pieno ir juodos duonos. Pavakarieniavę nuėjome kas sau: Olieńka pas vyrą į miegamąjį, o aš – į savo pernykščią patalpą, už vaikų kambario.

Sename dvare niekas nepasikeitė. Seniai Petkevičiai kaip ir anksčiau tupėjo savo kamaroje, tik dar rečiau išeidavo iš jos. Bent visą pirmą savaitę nė karto jų nemačiau. Vieną sekmadienį, ponams išvažiavus į bažnyčią (į Užventį), pasiryžau pasisveikinti su seniais ir kartu pamatyti jų gyvenamąją patalpą, kurioje pernai vasarą nebuvau buvęs. Pasibeldžiau ir, nesulaukdamas jokio garso, pamažėli pravėriau duris, tardamas senovišką pasveikinimą: „Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus".

Seniai meldėsi, suklaupę prieš kažkokį šventąjį paveikslą, pakabintą viršum lovos (lova stovėjo prie sienos priešais duris, taigi pamačiau tik senių nugaras). Petkevičius buvo vienmarškinis, su baltomis apatinėmis, iš kurių kyšojo basų kojų nešvarūs padai. Smulkutę senutę dengė balta skepetaitė, tamsi „nažutka" ir taip pat tamsios spalvos ilgas sijonas, dėl kurio platumo ir ilgumo nei jos kojų, nei liemens nebuvo galima išskirti. Išgirdę durų girgždėjimą, seniai atsuko galvas, į mano pasveikinimą sutartinai atsakė „na wieki wieków", persižegnojo, kaip tatai priimta daryti baigiant arba pertraukiant maldą, ir sunkiai kėlėsi nuo grindų, atsiremdami į lovos patalynę.

– Prašom, prašom, – prabilo Petkevičius, pritraukdamas man vienintelę kėdę ir pats atsisėsdamas ant lovos. Senukė stovėjo greta, sudėjus

ant pilvo rankas su kabančiais ant jų ilgais mediniais rožančiais ir įbedus į mane piktas akutes (pyko, matyt, už pertrauktą maldą).

– Tai nepaėmė tamstos į bažnyčią? – užmezgė kalbą Petkevičius, nežinodamas, kad aš ir pats nesiprašiau paimamas, ir manydamas, kad šiuo atveju man padaryta skriauda.

– Mes taip pat retai tegalim pasimelsti bažnyčioje, – tęsė senis, – po Velykų nė karto dar nebuvom Užventy. Kai per Olieńką prašom nuvežti, vis kas nors kliudo: tai arklio laisvo nėra, tai vežimėlio ratas perdžiūvęs, tai Baltras užimtas...

– Neblogai ir čia pat pasimelsti, – bandžiau paguosti besiskundžiantį, – tylu, ramu, niekas netrukdo.

– Tai tiesa, – tarė senis, – bet vis naudingiau dūšiai išklausyti šventųjų mišių ir savo akimis regėti Švenčiausiąjį... Be to, ir Dievo įsakymas yra šventųjų mišių sekmadieniais klausyti...

– Nebuvai išderėjęs, perleisdamas dvarą žentui, kad šventadieniais nuvežtų į bažnyčią, tai dabar nesiskųsk, – įsikišo senė, į siūlą sučiaupdama lūpas.

– Nemaniau, nemaniau, kad taip bus, – atsiduso Petkevičius, – pagaliau visko ir numatyti negalima... Bet Dievo valia, skųstis negalim: stogą ant galvos turim, alkani nesėdim... Nedaug mums ir gyventi beliko šioje ašarų pakalnėje, – kalbėjo senis, nuleidęs galvą. – Kai jau tamsta atėjai pas mus, – žvilgterėjo į į mane, – noriu parodyti retą daiktą, kokio dar turbūt nebūsi matęs. Štai čia, – ranka parodė į sienoje pakabintą didelį susproginėjusį kartono lapą, kuriame buvo susagstyti įvairaus dydžio rutuliukai su nusvirusiomis virvutėmis. Visas šitas prietaisas buvo gausiai musių apterštas.

– Patrauksi vieną virvutę, – aiškino senis, tempdamas siūlą, – atsisuka diena, patrauksi antrą – čia pat pasirodo mėnesio pavadinimas, o čia – metai, čia – Velykos... Stebuklinga „štučka", – džiaugėsi senis, – seniai, seniai, prieš kokį penkiasdešimt metų, padovanojo man šitą amžiną kalendorių brolis Adomas, Užvenčio klebonas. Užtat ir saugoju šį nuostabų daiktą kaip akies lėliukę. Gaila tik, kad musės labai jį sužalojo per tiek metų; kas vasarą musių būriai čia sukinėjasi ir teršia raides. Kai kuriuos jų apterštus pavadinimus jau ir išskaityti sunku.

Pagyręs „amžiną" kalendorių, apsidairiau po kambarį, šitų buvusių dvarininkų paskutinę prieš mirtį buveinę. Už vienintelio nedidelio lango sode augo sena liepa; jos tanki lapija maža teleido šviesos į patalpą, ir čia net vasaros vidudieny buvo prietėmis. Kiek galima buvo įžiūrėti, pasenusių bajorų inventorius atrodė menkokai: viena lova su dviem pagalvėm, išklibusi kėdė, ant kurios sėdėjau, kreivas staliukas

prie lango, čia pat pasieny didelė medinė skrynia, uždengta naminio darbo kilimuku ir krūva visokių drapanų, sukabinėtų prie krosnies, štai ir visas įnamių kamaros apstatymas. Beveik trečdalį patalpos užėmė didelė, plati, žema krosnis, ant kurios seniai, galima spėti, šildė žiemą savo kaulus. Sienas, be ano „stebuklingo" kalendoriaus, puošė keletas paveikslų šventųjų, kurių tarpe kabojo dalgis, o viršum lovos prikaltas didelis medinis kryžius, tiek musių apterštas, kad iš šono tekąs Kristaus kraujas atrodė juodas kaip smala. Kamaroje buvo tvanku, seniai net vasarą neatidarydavo lango. Ėmiau svaigti.

– Niech będzie pochwalony... – atsisveikinau ir jau tarpdury išgirdau sutartinai ir pagarbiai senių ištartą „na wieki wieków".

Pats Šukšta per tuos metus ne kiek tepasikeitė, gal tik labiau pajuodavo ir dar mažiau kalbėjo. Man asmeniškai nepratarė nė žodžio, net neatsakė į pasveikinimą, nepadavė rankos. Toks buvo jis pernai, tokį radau ir šiemet. Aukštai vertindamas savo bajorystę, niekino visus, kas neturėjo bajorų herbo.

Vietoje Frankos radau kitą favoritę Uršulką. Ši buvo žemo ūgio, stora mėlynakė mergina, visai jauna, kokių šešiolikos metų, bet jau pajutusi savo galią ir taip pat nesiskaitanti su Olieńka kaip ir Franka.

Marynka jau buvo grįžusi atostogų iš Kražių, kur mokėsi su kitomis dvarininkų dukterimis. Labai išaugo ir pagražėjo. Mudu dažnai žaidėme palantą su sviediniu, paskui kurį bėgiojo Vladekas ir atnešdavo kaskart, kai šis toliau nuriedėdavo. Kai Vladeko nebuvo, patys ieškodavom sviedinio krūmuose, ir mūsų rankos bei lūpos kartais susitikdavo; iniciatorė būdavo Marynka.

Pamokas su Vladeku atlikdavau tomis pačiomis valandomis kaip ir pernai. Nors Olieńka tikino mane, kad žiemos vakarais kartojo su juo visa, kas buvo aną vasarą išeita, tačiau jau iš pirmos pamokos gavau įspūdį, kad berniukas beveik nieko nebeatsimena, ir anas „kartojimas" nuėjo niekais. Kaip pagaliau Olieńka galėjo kontroliuoti kartojimą, pati nemokėdama rusiškai? Mokėsi Vladekas nenoromis; ėjo, matyti, savo tėvo pėdomis, kuris, kaip pasakojo Olieńka, dėl tinginiavimo ir išdykavimo buvo išvarytas bene iš antros gimnazijos klasės.

Mano santykiai su Olieńka iš pradžių buvo tokie, kokie esti tarp svetimų žmonių: jokio užuomino – nei žodžiu, nei veiksmu – apie pernykščią meilę nebuvo. Visai atpratau nuo jos ir vengiau matyti be pašaliečių. Ji taip pat laikėsi šaltai ir oficialiai. Taip truko apie porą savaičių.

Vieną gražų birželio rytą Olieńka paskelbė, kad šiandien vežimu su vaikais vyksim į Kražantę maudytis. Po pietų Baltras į didelius ratus pakinkė porą arklių ir apsčiai prikrovė į vežimą kvepiančio šieno. Ratų gale radom šieno prikimšta daugiau – Olieńkai ir man sėdėti. Uršulka

atnešė uždengtą uzboną su pienu, pastatė jį Olieńkai tarp kojų, kad neapvirstų. Ant uzbono pririšo juodos duonos puskepalį, į atskirą ryšuliuką įvyniojo porą lėkščių, šaukštą, sviesto ir sūrio. Į vežimą įvirto vaikai – Marynka, Vladekas, Zygmuś ir Janek, išsitiesė ar susirietė ant šieno, kaip kam atrodė patogiau. Vladekas atsisėdo greta Baltro; šis pliaukštelėjo botagu, ir keleliu per krūmus nudardėjom Kražantės linkui. Nors buvo po pietų, bet saulė dar gerokai kepino. Mūsų su Olieńka sėdynė buvo gan plati, per visus ratus, bet Olieńka ėmė slinkti į mane ir slinko tol, kol visai susistūmėm šiene atsiradusioje duobėje. Pasidarė karšta sėdėti, bet ratams dardant išdžiūvusiu, grumstuotu šunkeliuku, mano nusiskundimų Olieńka negirdėjo. Ji visai mane užgriuvo, šliedamasi savo karštu šonu. Stovįs tarp jos kojų uzbonas pakrypo, ir Olieńka jį įmurdė tarp mudviejų kojų.

– Panu niewygodnie?[1] – paklausė nežiūrėdama į mane.

– Prędko dojedziemy[2], – bambtelėjau.

Sustojom prie krūmais apaugusios Kražantės, kuri čia darė išlenkimą pusračiu. Ramus upelio vanduo blizgėjo kaip stiklas. Antrojo kranto vandeny kaip veidrody atsispindėjo mėlynas dangus ir žali krūmai. Baltras pastatė ant žolės uzboną ir įsuko vežimą į krūmus, kad arkliams lengviau būtų gintis nuo bimbalų. Olieńka su vaikais atsisėdo ant žemo kranto, visi nusiavė ir suleido kojas į skaidrų vandenį. Stovėjau greta nenusiavęs.

– Vanduo šaltas, turbūt neteks išsimaudyti, be reikalo vežėmės drobules, – tarė Olieńka, pakeldama akis į mane.

– Aš vis tiek maudysiuos, – pasakiau ir, kiek paėjęs pakrante, iki ten, kur baigėsi upelio sudarytas puslankis ir kur buvo mano mėgiamiausia vieta maudytis, nusirengiau ir šokau į vandenį. Vanduo tikrai buvo šaltas; jis čia visuomet toks tarp tankių krūmų, kurie tik vienam krantui užleidžia saulės šilumos, o antras pakaitomis būna ūksmėje. Ir šiemet, kaip pernai vasarą, kasdien vaikščiojau maudytis ir jau buvau prie to šalto, gaivinančio vandens pripratęs.

Grįžęs radau Olieńką vieną, vis dar tebemirkančią kojas. Baltras su vaikais buvo nuėję į netolimus skynimus uogauti.

– Na, kaip vanduo? – paklausė ji.

– Man visai geras; jei kiek šaltokas, užtat maloniai gaivinantis ir, kas svarbiausia, tyrų tyriausias. Ir čia, kaip ir ten, kur maudžiaus, kiekvienas akmenėlis matyti žvyruotam dugne, tik ten žymiai giliau, o dugnas visvien aiškiai matyti iš kranto.

[1] Tamstai nepatogu? (*lenk.*)

[2] Netrukus atvažiuosime (*lenk.*).

– Tamsta taip gražiai giri mūsų upelio vandenį, kad ir man užėjo noras išsimaudyti. Na, eikiva, malonėk parodyti aną gilią vietą.

Kai atėjome, Olieńka liepė kiek pasišalinti, bet būti netoliese, nes ji bijanti gauti mėšlungį nuo tokio šalto vandens, ir tada man tektų ją gelbėti. Įbridęs į krūmus, kantriai laukiau, bet neilgai: išgirdau vandens pliaukštelėjimą ir tuoj po to žvarbų spiegimą. Nubėgau prie upelio, pamačiau Olieńką stovint iki juostos vandeny ir drebant visu kūnu.

– Ponia iš karto pasinerk iki kaklo, – patariau, tuoj drebulys nustos.

– Oi, šalta, šalta, – spiegė ji, pamažėli tūpdama į vandenį.

Pasilikau bestovįs ant kranto, įbedęs akis į Olieńkos blizgantį kūną. Ši nekreipė į mane dėmesio. Tik išlipus į krantą ir įsivyniojus į drobulę, žvilgterėjo į mano pusę ir paprašė stipriai trinti per drobulę jos nugarą, nes esanti baisiai sušalusi. Man nedrąsiai trinant sprandą, liepė paspausti smarkiau ir trinti žemiau, iki pat kojų. Tuo tarpu pati, smarkiai judindama rankas, trynė visą priešakinę kūno dalį. Nuo tų jos judesių drobulė nuslinko nuo pečių, ir Olieńka pusiau atsisukusi žybtelėjo mano akyse visu nuogu kūnu.

– Ar tamstai negėda čia stovėti, – nusišypsojus pabarė mane, – gali kas pamatyti, bėk į krūmus.

Išraudęs nuėjau į šalį, ir kaip tik laiku: pasigirdo balsai iš skynimų grįžtančių vaikų su Baltrum. Kiekvienas jų atsinešė po saują aviečių ir truputį žemuogių, kurios jau baigėsi. Subėrę uogas į žolę prie uzbono, mažesnieji vaikai paliko su motina, o Marynka ir Vladekas katras sau nuėjo maudytis. Mažiukus Olieńka nurengė, klykiančius kiek apšlakstė vandeniu ir ištrynė drobule. Laukdami vyresniųjų, braidėm paupiais, o aniems sugrįžus ėmėm užkandžiauti. Olieńka atriekė kiekvienam po riekę duonos, patepė sviestu ir uždėjo sūrio. Potam į dvi dideles lėkštes pripylė iš uzbono pieno ir subėrė surinktas uogas. Iš vienos lėkštės siurbė pasikeisdami vaikai, iš antros – kabinome mes su Olieńka, Baltras nusivedė arklius girdyti.

Saulė jau buvo visai žemai, kai išsirengėm namo. Dienos karštis nuslūgo, ir Olieńkai ratuose glaudžiantis prie manęs nebuvo nemalonu. Po šitos iškylos pamažėli pradėjo atgimti pernykštė meilė. Iš pradžių nedrąsiai, paskui vis smagiau, kitų nematomi susitikę, puldavom vienas antram į glėbį.

Kartą šeimininkas išsirengė į Šiaulius. Olieńka įbėgo pas mane į kambarį ir su ašaromis akyse pašnabždėjo į ausį, kad ji atsibodusi vyrui, ir šis važiuojąs porai dienų į miestą pas paleistuves, bet ji jam to nedovanosianti ir atkeršysianti. Šukštai išvažiavus, kitą dieną Olieńka išsikvietė mane į sodą ir, nuleidus ant akių sunkius vokus, pasakė, kad

norinti su manim daug ką aptarti ir kad aš, visiems sumigus, ateičiau pas ją.

– Kad neitum per vaikų kambarį, – kalbėjo ji, – išlipk pro langą ir ateik prie miegamojo. Langą rasi pravirą.

Tas jos siūlomas naktinis pasivaikščiojimas mane nustebino ir labai nepatiko. Prašiau čia pat aptarti aną reikalą, bet ji:

– Tai ne toks, – sako, – dalykas, kad galima būtų paskubomis apsvarstyti. Viską apgalvojau. Daryk, kaip sakau.

Naktį, visam namui aprimus, išlipau pro langą į sodą. Buvo graži, rami mėnesiena. Medžiai, tartum nulieti iš tamsaus metalo, ryškėjo mėnulio šviesoje. Pro varčiukus išėjau į kiemą ir atsargiai prislinkau prie kiek praviro lango. Olieńka iš vidaus langą visai atidarė, alkūnes pastatė ant palangės ir šypsojosi, laikydama veidą tarp rankų. Mėnulis švietė tiesiai į baltą veidą, kuris man pasirodė nepaprastai gražus.

– Žavinga naktis, – prašnabždėjo ji. – Bet man šalta, jaučiasi drėgnumas.

Čia pastebėjau Olieńką esant pusnuogę, su plikomis rankomis ir didele iškarpa marškiniuose, pro kurią baltavo tamsaus įlenkimo perskirtos nusvirusios krūtys. Ji ištiesė man ranką ir tempė į save.

– Lipk į kambarį, – šnabždėjo, – pasakysiu reikalą.

Seno namo pamatai buvo sulindę į žemę, langas neaukštai; lengvai jį apžergiau ir atsidūriau kambary.

– Atsargiai daryk langą, – pašnibždėjo Olieńka į ausį, padėjus man ranką ant peties, ir dingo tamsoje.

Pirštai drebėjo, ir langas porą kartų zvimbtelėjo.

– Tss... – kažkur iš kambario gilumos pasigirdo Olieńkos šnibždesys, – eikš greičiau.

Mėnulis pasislėpė už debesėlio, staiga pasidarė tamsu. Šiaip taip uždaręs langą, atsigręžiau ir ištiesęs rankas ėjau į tamsą, į kambario gilumą. Žinojau, kad pono lova stovi prie sienos iš kairės, Olieńkos (irgi prie sienos) iš dešinės ir kad tarp lovų stovėjo nedidelis stalas. Taikiau prie stalo, kur žinojau esant pakištą kėdę. Kaire ranka paliečiau lovą ir jau buvau besiekiąs kėdės, kai Olieńka stvėrė mano dešinę ir patempė į save.

– Sėskis čia, ant mano lovos, – šnabždėjo, apkabindama kaklą ir glausdama prie savęs.

– Ar atsimeni, ką buvai pažadėjęs pernai vasarą?

– Atsimenu, – bambtelėjau, dusdamas jos glėby, nors nesupratau, apie ką ji čia klausia.

– Ar žiedą tebeturi?

– Turiu namie.

– Vyro šiemet inkstai atsisako dirbti, o kepenys, kuriomis jau seniai serga tas palaidūnas, visai supuvo. Neilgai teks laukti... Juk lauksi, mano numylėtasis?

– Lauksiu, – šnabždėjau, traukdamas galvą iš jos glėbio. Galvą ištraukiau, bet kepurė pasiliko.

Olieńkai užsiminus žiedą ir savo vyro ligas, supratau, apie kokį pasižadėjimą ji ką tik klausė: pernai, įteikdama žiedą, buvo išgavus mano sutikimą, kad lauksiu jos sirguliuojančio vyro mirties ir, baigęs mokslus, vesiu ją. Dabar visai kitaip į tą dalyką žiūrėjau. Nors mane dar masino mintis lengvu būdu tapti dvarininku, tačiau perspektyva gauti, be dvaro, šešeto jos vaikų priedą buvo visai nelinksma; o ji dar sakė, kad ir mes turėsim savų vaikų... Mane sukrėtė šiurpas, o ji vėl apkabino kaklą.

– Nusiauk ir atsigulk čia šalia manęs, bus patogiau kalbėtis.

Aš nepajudėjau. Svaigino stiprus josios prakaito dvokulys. Ištiesiau ranką, norėdamas užčiupti kėdę.

– Tu manęs jau nebemyli, – ėmė kūkčioti Olieńka.

Užčiupau kėdę ir buvau jau besikeliąs nuo lovos, kai ji staiga pašoko ir suspaudė mano ranką:

– Tss... Ar nieko negirdi?.. Spruk pro vaikų kambarį, – sušnypštė stumdama nuo lovos.

Vienu šuoliu atsidūriau prie durų, užčiupau klemką, įslinkau į vaikų kambarį ir, tyliai uždarydamas paskui save duris, išgirdau salono grindų tratėjimą nuo kažkieno sunkių žingsnių. Žinojau vaikų lovų sustatymą; tarp jų apgraibomis buvau beprieinąs savo kambario duris, kai staiga išgirdau pro miegą surikusios Marynkos balsą:

– Kto tut?[1]

Nieko neatsakydamas, tyliai pravėriau ir užsidariau duris, paskubomis nusirengiau, kritau į lovą ir pridėjau ausį prie sienos, už kurios stovėjo Olieńkos lova. Kaip iš po žemės pasiekė mane duslus Šukštos burbėjimas. Po kiek laiko sutratėjo Olieńkos lova: į ją bus įvirtęs grįžęs šeimininkas...

Jausdamas išvengęs didelį pavojų, lengvai atsikvėpiau.

– O kepurė? – sustingau. Širdis nustojo plakusi.

Gimnazisto kepurė! Tamsiai mėlyna su dviem baltais kantais, su sidabrinėmis lauro šakelėmis priešaky ir juodu blizgančiu kazirku.

Ano meto gimnazistas nesiskyrė su savo kepure, matomu ženklu jo siekimo patekti į aukštesnį luomą. Ir buvo negirdėtas dalykas, kad žiemą ar vasarą išeidamas iš kambario, nors tik į kiemą, gimnazistas

[1] Kas čia? (*rus.*)

neužsimautų kepurės. Tiesa, būdavo ir tokių, kurie bandė laužyti šitą sustingusią tradiciją, bet visas protestas reikšdavosi tik tuo, kad karštomis vasaros dienomis tokie protestantai laikė kepurę ne ant galvos, tik... sumurdę į kišenę. Taigi ir aš į šią naktinę eskapadą vykau su kepure ant galvos, nors nuo mano lango iki Olieńkos buvo tik keli žingsniai.

Už sienos, prie kurios vėl prispaudžiau ausį, tebuvo girdėti lovos tratėjimas ir duslus murmėjimas. Kai naktimis girdėdavau už sienos panašius garsus, ryto metą Olieńka sakydavo, kad vyras ir vėl ją kankinęs savo šlykščios meilės antpuoliais, vėl murmėjęs jai į ausį meilius žodelius. Sumečiau, kad netikėtai grįžęs ponas elgiasi su žmona kaip paprastai: šviesos nebus užžibinęs ir mano kepurės nebus matęs. Taip pat jis nebus girdėjęs ir mano bėgimo iš miegamojo: žinojau jį neprigirdint ir matydavau iš jo dešinės ausies varvant žalius pūlius, kuriuos Olieńka rūpestingai valydavo skepetaite. Šiek tiek aprimęs užmigau, tvirtai pasiryžęs šalintis kiek galima Olieńkos ir nutraukti beatgyjančią meilę.

Kitos dienos pavakarį, kai sėdėjau sode ant suolelio su knyga rankoje, pro varčiukus įbėgo Olieńka ir atsisėdusi greta prašneko:

– Ponas išėjo į laukus, galim pasikalbėti... Žinai, aš vis dėlto jam atkeršijau: tavo kepurę pakišau jam po pagalvės, ir jis visą naktį taip miegojo.

– O kas būtų, jei būtų kepurę užčiuopęs? – paklausiau.

– To negalėjo atsitikti: aš stipriai laikiau kepurės kazirką, pakišusi ranką po jo pagalve. Tuoj patraukčiau po savo pagalve.

Nepatiko man šitas Olieńkos atvirumas: pasijutau šiuo metu esąs jos patikėtinio, o ne mylimojo vaidmenyje.

– Gi Marynkai, – tęsė ji, – kai klausė, kas naktį vaikščiojo vaikų kambary, pasakiau, kad jai prisisapnavo, kad jei kas būtų per kambarį ėjęs, ir aš būčiau išgirdusi, nes nemiegojau. Matai, kaip viskas gerai susitvarkė. Na ką, ar mano berniukas patenkintas? – paklausė imdama už rankos.

– Būtų buvę geriau, kad visai nebūčiau ėjęs, – atsiliepiau, ištraukdamas ranką ir žiūrėdamas po kojų, – ir nesuprantu, kaip, mane mylėdama, gali miegoti vienoje lovoje su vyru, kurio nekenti, ir sutinki būti jo glamonėjama.

– Čia paprasta fiziologija, mano brangusis, ir tavo pavydas ne vietoje. Pagyvensi, suprasi. Glamonėja mane saulė, – kalbėjo ji, žiūrėdama į žemai skrendančius debesėlius žydrame danguje, – glamonėja vanduo, kai maudaus, glamonėja vėjas, kai esu nuoga, ar ir šiaip papučia po sijonu; tegu ir vyras glamonėja – turi teisę, aš nuo to nenudilsiu. Visi vedę taip gyvena. Gi meilė yra visai kitas dalykas, ir tikrajai meilei glamonėjimas nėra būtinas, gal ir nereikalingas. Būk ramus, aš tik tave vieną myliu.

Man darėsi šlykštu, girdint, kaip Olieńka saulės glamonėjimą lygina su seno Šukštos glebėsčiavimu. Iš padilbų pažiūrėjau į ją, ir ji tą žvilgsnį pagavo. Iš mano akių, matyt, bus išskaičiusi, kad jos išvedžiojimai manęs neįtikino. Nieko daugiau nesakydama, pakilo ir išėjo iš sodo.

Nuo to laiko vengti Olieńkos man nebereikėjo: ji pati stengėsi vengti mane. Taip sprendžiu ir iš to, kad per pertrauką tarp pamokų nebe pati atnešdavo pieno, bet atsiųsdavo su Uršulka. Vis dėlto retkarčiais, kur atsitiktinai užklupusi mane vieną, pagaudavo į glėbį ir su ašaromis akyse spausdavo prie širdies.

X

Studentas Rozovas – Bedievis kerdžius Vincentas – Jaunesniosios Pečkauskaitės apsilankymas – Esu kviečiamas kompanionu Kurtuvėnų grafienės sūnui – Santykiai su Olieńka vis painesni – Jos vyras veža mane į Kurtuvėnus – Apmąstau Pavyšnio patirtį – Grafienė Pliater-Zyberk, jos sūnus ir jos papročiai – Prašmatniame name Šiauliuose – Miesto kraštovaizdis

Kartą atsilankė studentas medikas Rozov, atvykęs atostogų į netolimus Kolainius pas tėvą, pravoslavų šventiką. Man su tuo studentu neteko kalbėti – pats nedrįsau, o šis neužkalbino, bet iš valgomojo kambario girdėjau jo pokalbį salone su Olieńka. Ši nemokėjo rusiškai, o studentas – lenkiškai, tačiau puikiai vienas antrą suprato. Olieńka skundėsi, kad Vladekas nenori mokytis, laksto su kumečių vaikais ir piemenimis, draugauja su nepilno proto kerdžium, bedieviu Vincentu.

– Ну, это не беда, – ramino Rozovas, – пастухи в этом захолустье не испорчены, а общество Винцента даже полезно. Это единственный думающий человек во всей вашей усадьбе[1].

– Tas beprotis? – nustebo Olieńka, – o mes?

– Вы? Вы только fruges consumere nati[2], – paskandavo Rozovas Horacijaus posakį. Matydamas, kad ši nesupranta, paaiškino: – Что в переводе значит: рождены для пережевывания и переваривания земных плодов[3].

– Ir tai ką nors reiškia, – ramiai atsakė Olieńka, nesuvokdama ironijos.

Po Rozovo atsilankymo nutariau susipažinti su tuo „vieninteliu visam dvare galvojančiu žmogum". Iš Olieńkos buvau girdėjęs, kad ker-

[1] Na, tai dar ne bėda, piemenys šitam užkampy nepagadinti, o draugavimas su Vincentu net naudingas. Tai vienintelis galvojantis žmogus visame jūsų dvare (*rus.*).

[2] Jūs tiktai valgius sudoroti gimę (*rus., lot.*).

[3] Tai išvertus reiškia: gimę kramtyti ir virškinti žemės vaisius (*rus.*).

džius – bajoras, buvęs dvarininkas. Toks ano žmogaus socialinės būklės pasikeitimas atrodė man tada didele nelaime: aš mat kaip tik siekiau prasiveržti į aukštesnį luomą, o šis – nuriedėjo į žemiausį ir, kaip girdėjau, nė kiek dėl to nesisieloja, yra linksmas ir patenkintas. Iš tos pačios Olieńkos sužinojau, kad Vincenty savo dvaro nustojo dėl per didelio pasitikėjimo žmonėmis ir savo turto nebranginimo: reikalingas paskolos kaimynas (ir jau bankui įsiskolinęs) paprašė jį paskolos grąžinimą laiduoti savo dvaru. Šis mielai sutiko patarnauti. Kai terminui atėjus paskola nebuvo grąžinta, bankas pardavė Vincento dvarą su visu inventorium. Vincenty liko plikas kaip tilvikas. Laimei, buvo viengungis ir šiaip taip pramisti galėjo. Iš pradžių vertėsi didesnių ūkių nuomojimu, nesisekė; paskui pasisamdė ekonomu, bet žmoniškai elgdamasis su kumečiais nepatiko ponui ir buvo atleistas; kurį laiką gyveno kumetyne, po tam bernavo ir pagaliau tvirtai įsitaisė vyresniojo piemens, kerdžiaus, tarnyboje Šukštos dvare. Čia ir senatvės susilaukė. O kad Vincenty nedarė pastangų iš piemenų luomo ištrūkti ir nesikreipė į turtuolius gimines, gyvenusius Žarėnų apylinkėje, už tai jį mūsų ponai praminė „niespełna rozumu"[1]; šiaip žmonės jį vadindavo bedieviu (nelankė bažnyčios). Iš tolo jį dažnai matydavau, kai pliaukšdamas botagu ir šūkaudamas karvėms suprantamus raginimus ginė vakarais bandą namo, bet arčiau pažinti progos neieškojau. Dabar, po Rozovo sprendimo, susidomėjau tuo keistuoliu ir pasiryžau su juo pasikalbėti. Nežinojau, iš kur jį pažįsta studentas Rozovas, o pažinti turėjo, nes kaip kitaip galėtų susidaryti apie jį tokią griežtą nuomonę.

Vieną vakarą, visam dvarui – ir ponams, ir kumečiams – pavakarieniavus, pasisukau prie kumetyno ir pamačiau Vincentą, vieną sėdintį ant suolelio po langu su pypke dantyse. Buvo tai kresnas senis, su tiek tankiai žilais plaukais apaugusiu veidu, kad nei skruostų, nei ausų nebuvo matyti. Iš to plaukų atvašyno kyšojo saulės nukepinta nosis ir pora žvitrių akučių. Ant pečių turėjo drobinę sermėgą, nusagstytą šviesesniais ir tamsesniais lopais. Pro sermėgos atlapus buvo matyti bronzinis kūnas, jokių marškinių. Pilvą per bambą suveržė virvutė, laikanti irgi drobines kelnes, iš kurių apačios kyšojo nešvarios kojos, sukištos į medinius klumpius. Jo galvą puošė kūgio pavidalo veltinis brylius; iš po jo į visas šalis draikėsi žilų plaukų kudlos.

– Dobry wieczór[2], – prakalbinau jį lenkiškai, nes girdėjau jį tą kalbą mielai vartojant.

[1] „ne viso proto" (*lenk.*).
[2] Geras vakaras (*lenk.*).

– Prawda, że dobry[1], – atsakė ir pasitraukė į suolo galą, pastebėjęs mane pasiryžus atsisėsti.

– Kaip sekasi gyventi? – bandžiau užmegzti kalbą.

Kiek patylėjęs atsakė, žiūrėdamas į šalį:

– Ne visai suprantu, apie ką čia sveikas klausi.

Vėl ilgoka pauza. Pagaliau prabilo:

– Sektis gali tam, kam gali ir nesisekti.

Vėl tyla. Jis tarytum norėjo, kad geriau įsigalvočiau į tai, ką sako.

– Kokiam kiaulių pirkliui, – prabilo pagaliau, – kitą dieną ir nesiseka, kai nepavyko apgauti kiaulės savininko... (ilgas jo kalbos pauzes žymėsiu daugtaškiu). Arba kunigui, apsigyvenusiam krašte, kur žmonės nėra prietaringi ir dievukais netiki... Tokiam, aišku, nesiseka... Arba nors tokiam dvarininkui, jei kumečiai šiaušiasi ir nelengvai duodasi išnaudojami... Tokiems gali sektis, gali ir nesisekti... Aš nei kunigas, nei pirklys, nei koks ponas... Taigi ir tokie žodžiai kaip „sėkmė" ar „nesėkmė gyvenime" (žodį „gyvenime" užakcentavo) man nėra taikomi... Tiesa, jei sveikas tiesiog paklaustum mane, kaip sekasi, o ne „kaip sekasi gyventi" („gyventi" užakcentavo), atsakyčiau, kad šiandien man nepasisekė vienu botago pliaukštelėjimu suginti bandą į aptvarą, o reikėjo keliskart pliaukštelti... Toks sekimasis ar nesisekimas ir man nėra svetimas... Ot ir tabakas man baigiasi, – tęsė, nusispioves, – o iki naujo derliaus liko dar nemaža laiko... Jei man pavyks šiam tarpui išprašyti iš ūkvaizdžio keletą tabako lapų, pasakysiu, kad pasisekė; jei neduos, sakysiu, kad nesiseka...

Vincenty nutilo. Jis man pasirodė didelis plepys, daugiau nieko. Neatkreipiau tada dėmesio į jo ironijos toną, kai kalbėjo apie kiaulių pirklį, kunigą ir dvarininką.

Ilgai tylėjome. Jau visai sutemo. Begalybė žvaigždžių žėrėjo tamsiame danguje. Pabandžiau dar kartą užkalbinti plepį.

– Ar tamsta pažįsti Rozovą?

– Kokį Rozovą? – pasuko į mane veidą, – negirdėjau.

– Studentą, Kolainių popo sūnų, – paaiškinau.

– A... tą svieto lygintoją... su auksiniais guzikais...Tą pažįstu... Jis kartais nusileidžia iš Kolainių į pakalnę, į krūmus, kur dvaro ganyklos... Pasikalbam... Šviesi galva!.. Aiškiai mato gyvenimo negalavimus... Pranašauja luomų išnykimą, teisių lygybę... Sako nebūsią žmonių išnaudojimo, nebūsią nei popų, nei kunigų, o prietarų saugyklas, atseit bažnyčias, pakeisią mokslo šventovės... Visa tai įmantriai įrodinėja, daug ko

[1] Tiesa, kad geras (*lenk.*).

ir nesuprantu... Viena man aišku: tam tai nesiseks gyvenime... Nemokės veidmainiauti, perdaug sąžiningas ir teisingas... Yra čia kažkur ir kitas toks, kaip žmonės sako, svieto lygintojas... cicilikas... Višinskis... bet to nesu matęs.

Kerdžius nutilo, susimąstė. Atsisveikinęs nuėjau gulti. Tuo ir pasibaigė mano pažintis su kerdžium Vincentu.

Vieną pavakarį, kai grįžęs iš Kražantės sėdėjau ant suolo sode, išgirdau didelį bruzdėjimą kieme. Pakėlęs galvą nuo knygos (kaip tik gilinaus į arabišką tekstą – arabų kalbą ir šią vasarą studijavau, ir šį kartą žymiai daugiau joje buvau pažengęs), pro medžius pamačiau prie pat gonkų porą arklių, mosuojančių galvas į šalis, ir didelį fajetoną, iš kurio klegėdamos lipo jaunos moterys. Čia ir Olieńka sukosi su vyru. Pamaniau, kad bus atvažiavę į svečius kokie nors ponų giminės, ir nejudėjau iš vietos. Po ilgo laiko, jau pradėjus temti, pro sodo vartelius įbėgo viena viešnia ir skubiai ėjo prie mano suolo.

– Oto niespodzianka! Kogo widzę w tym ustroniu![1] – linksmai šaukė iš tolo liekna mergaitė, kurioje atpažinau savo seną simpatiją Zosią Pečkauskaitę.

Sumišęs atsistojau ir nusiėmęs kepurę pagarbiai pabučiavau į ištiestą ranką.

– Przejazdem wstąpiliśmy do Powiśnia odwiedzić Olieńkę[2], – tarė Zosia, atsisėsdama suole ir rankos mostelėjimu kviesdama greta sėstis. – Daug gero ką tik išgirdau iš Olieńkos apie sveiką, kad sąžiningai dirbi su Vladeku, kad neužmetei skambinimo, kad studijuoji kalbas.

Iš padilbų žiūrėjau į ją, stengdamasis pastebėti įvykusias atmainas po tų pergyvenimų, apie kuriuos man pernai buvo prikugždėjusi Anusia. Bet nieko ypatingo nepamačiau: ji liko tokia pat graži, jauna, linksma, tartum nei Maskvos ligoninėje nebuvo gulėjusi, nei vaiko gimdžiusi. Tik neramios akys ir vos pastebima raukšlė kaktoje tarp akių tartum sakė, kad Zosia jau nebe ta pati, nebe ana išdidi mergaitė, kuria kitados stebėjomės su Jonu Šukšta. Ji tartum suprato mano mintis ir pagriebusi už rankos nutempė į sodo gilumą, kur buvo tamsiau, pareikšdama, kad nori pamatyti, kaip atrodo šią vasarą sodas, ar daug yra vaisių, koks vyšnių derlius.

– Vyšnių čia visuomet būdavo gausu, – kalbėjo ji, – pats dvaro pavadinimas byloja apie tai. O sveikam kaip čia patinka? Gamta graži, tiesa? O šeimininkai? Senas Šukšta turbūt nelabai? Tikras meška! Užtat Olieńka! Dėl tos neabejoju, kad patinka. Ir kam gi ji gali nepatikti? Ją

[1] O tai netikėtumas! Ką matau šiame užkampyje! (*lenk.*)

[2] Važiuodami pro šalį, užsukome į Pavyšnį aplankyti Olieńkos (*lenk.*).

visi myli, o vyrai žavisi. Turbūt ir sveikas ją įsimylėjęs? Na, ar netiesa? – klausė, palenkdama galvą (ji buvo aukštesnė) ir stengdamasi pagauti mano žvilgsnį, kurį sukau į šalį. – Mucia (Š. R.) rengiasi vykti į Šveicariją, tenai garsėja jos svajonių idealas, pedagogas Foersteris; „Žiburėlis" pažadėjo šelpti ją, o kunigas Bukontas tarpininkavo. Vincukas (brolis) menkos sveikatos, mama bijo, kad nepasektų Stefo pėdomis; vargas su tuo „bachūru"; visų lepinamas auga tinginiu, nenori mokytis. Žinai, tamstos draugas Jaś (Šukšta) labai serga, mes jį lankėm Medingėnuose. Tėvai susirūpinę, kad nebūtų džiovos pradžia. Kodėl nieko nesakai? Šiemet sveikas jau nebegyvensi pas mus... Žinau kai ką, bet nesakysiu, bus tamstai siurprizas, – tarškėjo visą laiką, neduodama man išsižioti.

– Kodėl aš nebegyvensiu pas jus? – prabilau pagaliau.

– Netrukus sužinosi, aš nieko nesakysiu.

Norėjau dar paklausti apie Suliną, bet matant jos neramumą ir nenatūralų plepumą gaila pasidarė, ir nieko daugiau nesakydamas, prispaudžiau jos ranką prie lūpų. Ji rankos neatėmė, tik pasuko galvą į šalį, ir, kai vėl žvilgterėjo į mane, pamačiau jos akyse blizgant ašaras.

– Jau rasa, – tarė pakėlus antakius, – eikim namo.

Po vakarienės, jau gilią naktį, Zosia su palydovėmis išvyko į Kražius, pas savo kitus gimines – kražiškius Šukštus.

Kartą liepos gale pamokų metu įbėgo Olieńka ir uždusus šūktelėjo:

– Ponas mokytojau, tamstos mama atvažiavo... Baikit pamokas ir eik jos pasitikti.

Motiną radau dar neišlipusią iš vežimėlio, kurį atitempęs beveik vienmetis su motina iškaršęs kuinas stovėjo prie gonkų panėręs galvą. Pamačius mane, motina ėmė lipti iš vežimo pro užpakalinį ratą.

– Padėk motinai, – rūsčiai sušnabždėjo čia pat stovinti Olieńka.

Toje aplinkoje, kur augau, niekuomet nebuvau matęs, kad vyras ar berniukas reikštų mandagumą pagyvenusiai moteriai, nors tai būtų motina ar giminaitė. Taigi ir čia nesupratau, ko taip jaudinasi Olieńka ir kaip turiu padėti išlipti iš vežimuko. Be to, didžiai sumišau iš gėdos, matydamas prasčiokišką motinos apdarą, oda aptrauktus kuino griaučius ir vos besilaikantį vežimėlį; sukinėdamasis tarp ponų Šiauliuose ir čia, jau buvau atpratęs nuo šitokio akį veriančio skurdo. Motinai išsikepurnėjus iš ratukų, priėjau ir pabučiavau į ranką. Olieńka liepė Uršulkai pašaukti berną iš kumetyno paimti arklį. Motiną pakvietė į vidų ir paliko salone mus dviese. Čia sužinojau didelę naujieną: Kurtuvėnų grafienė buvo iškvietusi motiną į palocių, priėmusi svečių kambaryje, pasodinusi į „auksinę" kėdę prie durų, labai išgyrusi mane, kuris jai

buvau patikęs per Kalėdų atsilankymą, ir papasakojusi štai ką. Iš Šiaulių klebono Gustavo Tomkevičiaus ji išnuomojusi septynių kambarių namą prie bažnyčios; ten nuo rudens gyvensiąs jos vyresnysis sūnus Kocio (=Konstanty) ir lankysiąs ketvirtąją gimnazijos klasę. Aš gyvensiu tuose pačiuose namuose ir būsiu tam Kociui „dla towarzystwa i pomocy w naukach"[1], o motina šeimininkaus. Be pilno išlaikymo motina dar gaus tris rublius kas mėnesį, gi aš už sugaištą laiką būsiu atlygintas atskiru kambariu ir teise valgyti su Kociu prie vieno stalo bei leisti su juo laisvalaikį. Namą apliuobti, kiemą ir gatvę valyti, plauti baltinius ir valgyti virti turės motina už tuos pačius tris rublius; kokios padėjėjos ar tarnaitės grafienė nesamdys (jei motinai bus sunku, galės pati pasisamdyti). Motina taip pat turės žiūrėti, kad joks pašalietis, nors ir gimnazijos draugas, nesilankytų tuose namuose, kad fronto ir užpakalinės durys būtų visuomet užrakintos, kad ji niekuomet neišeitų iš namų, tam ir reikalo nebūsią, nes kurą, maisto produktus – naminius bei pirktus ir visa kita, kas bus reikalinga, statys pan Karpowicz (dvaro ekonomas). Į bažnyčią (grafienė žinojo, kad motina religinga) eiti jai nebūsią reikalo, nes, pirma, gyvens dvasininko namuose, o tai turi reikšmės Dievo akyse, ir antra, pro virtuvės langą ji galėsianti matyti bažnyčią. Pagaliau Dievas visur esąs ir matąs, kaip mes klausom jo pastatytų ponų. Kai motina paklausė, ar negalės su ja gyventi mano sesuo Onutė, kuri galėtų padėti motinai ir, be to, lankyti mokyklą ar privačiai mokytis, grafienė sutraukė antakius ir ėmė bartis:

– Co to pani nagle przyszło do głowy? Czy to słyszana rzecz, żeby pod jednym dachem żyła młoda dziewczyna z chłopcami? Wyraźnie powiedziałam, że w tym domu żyć bedą tylko pani i nasi synowie, absolutnie nikt więcej[2].

Šitos drakoniškos sąlygos, paverčiančios motiną visiška grafienės verge, motinai atrodė palankios: dėl meilės sūnui ji ir su blogesnėmis sutiktų. Motiną ypač džiugino, kad kas mėnuo turės tris rublius, kad nereikės maldauti iš tėvo skatikų drabužiams ar batams nupirkti. Čia motina prisiminė, kiek ašarų jai tekdavo lieti, kiek tekdavo nusižeminti, kol tėvas, nugara atsisukęs į langą, norėdamas atsikratyti įkyrių maldavimų, pamesdavo pagaliau ant grindų sidabrinį rublį, kurį verkdama pakeldavo ir dar meiliai dėkodavo. Dabar ji būsianti laiminga, turėsianti savo užsidirbtus pinigus, galėsianti ir Lionginą seminarijoje sušelpti,

[1] „draugauti ir padėti moksluose" (*lenk.*).

[2] Kas tamstai staiga atėjo į galvą? Ar tai girdėtas dalykas, kad po vienu stogu gyventų jauna mergina su bernais? Aiškiai pasakiau, kad tuose namuose gyvensi tik tamsta ir mūsų sūnūs, niekas daugiau (*lenk.*).

ir man bei sesei Onai, ar net ir tėvui, vieną kitą rublį pakišti (tėvui už tai, kad leis jai gyventi atskirai). Į galą pasakė, kad su grafienės pasiūlymu sutiko ir net gavo iš jos už pirmą mėnesį iš anksto tris rublius. Matydama mane susimąsčius ir nerodant džiaugsmo pridūrė:

– Su tavim nesitariau, nes buvau tikra, kad nuo savo laimės neatsisakysi.

– Taip tai taip, – prabilau, – bet kaip mama galėsi tuos visus vargus pakelti? Tokį didelį namą aptvarkyti! Turbūt ir grindis reikės plauti?

– Tai niekis. Kai nevaliosiu, pasamdysiu už ditką[1] kokią davatką, jų ten pilna prie bažnyčios, ot ir padės. Kai sužinos, kad be ditkos dar ir pavalgyti duodu, negalėsiu tų davatkų apsiginti. Pamatysi pats! Dabar, – tęsė ji, – atvažiavau, kad tave pasiimčiau, nes grafienė nori pirmomis rugpjūčio dienomis apgyvendinti mus Šiauliuose. Kocio dar pavasarį išlaikė egzaminus į ketvirtą klasę, ir grafienė sakė, kad jis, gyvendamas Šiauliuose, per tas kelias dienas prieš mokslo metų pradžią (jie prasidėdavo rugpjūčio 15 d.) pakartotų, ką buvo išmokęs, tau, žinoma, padedant.

Matydama, kad vis dar nesidžiaugiu, pridūrė:

– Grafienė žino, kad moki skambinti, ir tikisi, kad pamokysi muzikos jos sūnų. Ji jau ir fortepijoną nupirko ir pastatė tuose namuose.

Šitas paskutinis motinos argumentas paveikė stipriausiai: seniai svajojau niekieno nevaržomas skambinti fortepijonu. Iki šiol pripuldavau prie instrumento tik retkarčiais ir tik tada, kai įsitikindavau, jog nieko nėra namie ir niekam netrukdysiu. Pas Pečkauskienę paskutiniais metais ir visai neužeidavau, taigi ir paskambinti negalėjau (ji visą laiką verkšleno dėl nuotykio su Zosia, ir tarytum nuolatinis gedulas viešpatavo jos kambariuose). Vasarą pas Šukštas irgi retai tegalėjau skambinti: tai šeimininkas snaudė salone, tai aš neturėjau atliekamo laiko. Namuose pas tėvą stovėjo visai išdaužytas, šimtametis instrumentas, kuriuo, paragavęs geresnių, nebenorėjau naudotis. Be fortepijono, masino ir atskiras kambarys, kurį pažadėjo grafienė; iki šiol tokio kambario niekad nebuvau turėjęs (išskyrus vasarą pas Šukštus): tenkinaus kampais, ir tat blogiausiais, tokiais, kuriuose jau niekas nesutikdavo gyventi. Be viso to, man atrodė įdomu iš arti pamatyti aristokratų gyvenimą, apie kurį tik iš gandų težinojau. Visi šitie sumetimai nulėmė sutikimą tarnauti grafams.

Motina rengėsi į pavakarį išvažiuoti, kad prieš naktį pasiektų Gumultėnų palivarką, kurį iš grafo Čapskio nuomavo jos bičiulis Butke-

[1] ditka – 15 kap. sidabr. pinigas.

vičius. Pas tą Butkevičių ir mums, vaikams, tekdavo anuomet nakvoti, kai motina vykdavo iš Kurtuvėnų į Luokę pas senelį. Jo sūnus Kaziukas mokėsi Šiauliuose kaip „švedas" ir buvo mūsų vienmetis. Gumultėnai buvo pusiaukely tarp Užvenčio ir Kurtuvėnų, netoliese nuo kitų dviejų Čapskio palivarkų, Zlotarijos ir Barbarovo. Motina skubėjo važiuoti; rytojaus dieną pasižadėjo grąžinti vežimpalaikį ir kuiną vienam Kurtuvėnų trobelninkui.

Ketindamas vykti kartu su motina, visą reikalą papasakojau Olieńkai; ši nesutiko dabar išleisti mane ir pareiškė motinai, kad pati šiomis dienomis veš Vladeką į Šiaulius, nuveš ir mane.

– My syna pani przywieźlismy, my i odwieziemy, – sakė ji, meiliai šypsodamos motinai, – to nasz obowiązek[1].

Motinai teliko nusilenkti prieš dvarininkės valią. Man Olieńkos sprendimas labai patiko: netraukė kelionė palaikiu vežimuku, nemasino nei nakvynė Gumultėnuose neįžengiamame Beržėnų miške.

Vėlai vakare, Šukštai nuėjus gulti, sėdėjom su Olieńka tamsiuose gonkuose. Paėmus mano ranką į savas, kalbėjo:

– Štai jau ir baigiasi vasara... Kaip koks malonus sapnas. Tu išvyksi, nebus kam žodį tarti, kam pasiguosti. Liksiu viena... „Ty będziesz panem, ty będziesz panem na wielkim dworze, a ja będę mniszką, a ją będę mniszką w ciemnym klasztorze..."[2] – niūniavo Olieńka, kiek pakeisdama liūdnos dainelės žodžius.

– Jau prasideda tavo kilimas, – kalbėjo ji, – visuomet buvau tikra, ir širdis man sakė, kad tavęs laukia šauni ateitis. Kas žino? Gal tapsi gydytoju ar advokatu... Gyvensi dideliame mieste, gal Šiauliuose ar net Kaune... Dabar sueisi su grafais, pamatysi jų prašmatnų gyvenimą, įprasi prancūziškai kalbėti... Kas žino, gal baigęs mokslus užmirši savo Olieńką, kuri tave taip myli.

Jos balsas ėmė drebėti, ištiesė ranką ir bandė apkabinti kaklą. Atsitraukiau, ketinau atsistoti.

– Pasėdėk, dar neik, – šnabždėjo Olieńka, glostydama mano petį. – Žinai, grafienė rašė man laišką, klausdama apie tave, koks esi, ar padorus, ar kuklus, ar nelinkęs į socializmą... nieko jai neatsakiau. Nežinojau, kokiu tikslu klausia, ir, be to, nesu pratus koresponduoti su magnatais. Nemėgstu jų pasipūtimo, ir kai pagalvoju apie juos, vis man prisimena kunigaikštienės Oginskienės pasikalbėjimas su studentu... Atsimeni, pasakojau tau, kai pirmą kartą matėmės ir kai nebuvai

[1] Mes tamstos sūnų atsivežėm, mes ir nuvešim, tai mūsų pareiga (*lenk.*).

[2] „Tu būsi ponas, tu būsi ponas dideliame dvare, o aš būsiu vienuolė, o aš būsiu vienuolė tamsiame vienuolyne" (*lenk.*) (red. pastaba).

dar man toks artimas, toks savas... O kad iki šiol neužsiminiau apie tą grafienės laišką, tai todėl, kad ji prašė nieko tau apie tai nesakyti. Dabar viskas paaiškėjo.

Man dingtelėjo mintis, kad grafienė panašų laišką bus rašiusi ir Pečkauskienei, tiktai bus paaiškinusi, kodėl apie mane klausinėja. Todėl anądien Zosia ir užsiminė apie manęs laukiantį siurprizą.

– Na, jau laikas, – pasakiau, palenkęs galvą į Olieńką, – eisiu į savo kambarį, o tu – pas mylimą vyrą.

Ji atstūmė mane, šoko iš vietos ir, sukandus dantis, prašnibždėjo:

– Tu nejuokauk. Žinai, kad nemyliu jo... Kad tau kada ateity prireiktų iš pareigos atsigulti šalia nemylimos moters! Tada gal suprastum, kas dedasi mano širdy... Ir kur man kitur eiti? Sakyk! Kur? Ir tu, bejėgis nenaudėli, drįsti dar ironizuoti! Užuot pasigailėjęs ir užjautęs, skaudžiais žodžiais įžeidi... Neturiu kur eiti: čia gimiau, čia ir mirsiu!

Taip įtūžusios Olieńkos dar nebuvau matęs. Man ir gaila jos pasidarė, ir baimė ėmė apimti: ji visai užsimiršo ir baigė savo žodžius pakeltu balsu. „Kas būtų, – pagalvojau, – jei vyras išgirstų ir užkluptų mus čia?" Pasisukau eiti, bet Olieńka griebė už peties, prikišo veidą prie lūpų ir bučiuodama šnabždėjo:

– Nepyk, mano svajone, mano dievaiti!.. Kaip žvaigždė sužibėjai mano liūdname, tamsiame gyvenime. Išvažiuosi, ir vėl pasinersiu į niūrią tamsą... Bet dėkui likimui, dėkui tau, mylimasis, už tą, nors ir trumpą, laimę. Na, pabučiuok mane, kad nepyksti, – ir čia pati ėmė aistringai bučiuoti mano kaktą, akis, lūpas...

Kitą dieną, grįždamas iš Kražantės, pamačiau iš krūmų į kelią išeinančią Marynką.

– O aš išėjau tamstos pasitikti, – tarė ji, – tamsta jau rytoj išvažiuoji?

– Išvažiuoju.

– Ir aš čia ilgai nepasiliksiu, – kalbėjo ji, eidama kartu, – po dviejų savaičių vyksiu į Kražius, prasidės mokslas... Vasara baigiasi. Gaila. Baigiasi mano atostogos, baigiasi ir tamstos... malonumai. Aš daug, daug ką žinau. Nemanyk tamsta, kad aš tokia kvaila ir nieko nematau.

Ėmiau rausti. Ką ji tokio žino? Nejaugi bus mačiusi, kaip bučiavomės su Olieńka?

– Nieko ypatingo Marynka negalėjo matyti, – prabilau sumišęs.

– Žinoma, nieko ypatingo... Ar tamstai patinka Zosia Pečkauskaitė? – paklausė, pasukdama veidą į mane ir koketiškai žiūrėdama į akis.

– Tai mano sena...

– Simpatija, – paskubėjo užbaigti, – esu tikra, kad taip.

– Ne, tik gera pažįstama...

– O aš esu tikra, kad simpatija, – pertraukė, – ir pasakysiu tamstai, ką mačiau. O mačiau, kaip aną vakarą, kai Zosia čia buvo, tamsta sode bučiavai jai ranką. Toks buvai susijaudinęs... Gerai pažįstamai, kaip tamsta sakai, ne taip bučiuojama...

„Tai velniūkštis, – pamaniau, – gerai dar, kad nematė, kaip bučiavau jos motiną".

– Ir dar kai ką mačiau, – tęsė ji, žiūrėdama, kaip aš raudonuoju, – bet to tai jau tikrai nesakysiu... Gėda, na, ir įžeidimas man būtų apie tai kalbėti... Žinau taip pat, kas ir iš kur ėjo aną naktį per mūsų miegamąjį.

Visai sumišau. Atsukau veidą į šalį, taip ir ėjome tylėdami.

– Na, jau ir namai matyti, – ramiu balsu pagaliau prabilo Marynka, pasilenkdama ir iš apačios žiūrėdama į mano paraudusį veidą. – Dabar atsisveikinsim... Tamsta neužsigauk. Tai man reikėtų užsigauti, bet tiek to, neįsižeisiu, nes čia pagaliau mamos dalykas. Taip! Daugiau turbūt nepasimatysim vieni du. Sudie! – tai sakydama, apkabino mano kaklą, pabučiavo į skruostą ir šoko per griovį į krūmus.

Šitas Marynkos išsišokimas nelabai mane nustebino: buvau jau apsipratęs su jos būdo keistenybėmis ir jos bučkių buvau ragavęs, kai žaidėm sviediniu.

Marynka buvo aukšta ir stipraus kūno sudėjimo. Kas nežinojo, kad jai tik dvylika metų, lengvai galėtų pamanyti, jog netrukus jai ir tekėti bus laikas. Buvo atvira, teisi ir užsispyrusi; drįsdavo atsikirsti net tėvui, kurio visi namiškiai, neišskiriant Olieńkos, labai bijojo. Kai vieno sekmadienio rytą tėvas nutarė, kad šį kartą Marynka liks namie, o jos vietoje į Užventį važiuos du mažiukai, Marynka išplėtė akis į tėvą ir drebančiu iš pykčio balsu riktelėjo:

– Aš vis tiek šiandien būsiu Užventyje!

– Gal pėsčiomis nudūlinsi, – pašiepė ją tėvas.

– Tai mano dalykas, – atrėžė ir spruko į vidų.

Tėvams išvažiavus, Marynka nubėgo pas Feliciją Radavičaitę. Po kurio laiko pro langą pamačiau ją išdidžiai sėdint Radavičių fajetone, kuris pro mūsų kiemą (kito kelio nebuvo) nudardėjo į Užventį. Iš ten grįžo dar tėvams neatvažiavus. Olieńka paskui pasakojo, kaip jie visi nustebo, pamatę Marynką beklūpojant bažnyčioje prie grotų – toje vietoje, kuri klebono buvo rezervuota apylinkės dvarininkams. Prieš pamaldoms pasibaigiant, Marynka iš bažnyčios išėjo, ir jie jos daugiau nematė. Taip ir nesužinojo, kokiu būdu šita užsispyrėlė pateko į Užventį. Pati Marynka paskelbė, kad nuėjus pėsčia, bet Olieńka tuo netikėjo ir manė, kad čia Felicijos darbeliai: šita sena pana labai myli Marynką ir neapkenčia josios tėvo. Taigi ir čia ji bus palaikius

Marynkos užsispyrimą, žinodama, kad tėvui bus nemalonu. Nutylėjau, kad Olieńkos spėjinys sutiko su tikrove.

Namie radau Olieńką, besiruošiančią į rytdienos kelionę. Turėjom išvykti anksti rytą, kad ji dar su šviesa pasiektų Šiaulius (aš turėjau likti Kurtuvėnuose). Mes su Vladeku stebėjom, kaip motina ruošė sūnui „kraitį": lopė baltinius, adė kojines, dulkino paltą ir išeigines kelnes bei švarkelį. Ji dalijosi su mumis savo mintimis dėl sūnaus ateities:

– Kai kiek paūgėsi, reikės naujus baltinius siūti, šitie jau baigia plyšti, lopas ant lopo. Kojinių duosiu trejetą porų, turėtų užtekti iki žiemos, kada atsiųsiu šiltas, vilnones. Ir kepurės padorios neturi... Bet tai niekis: kai tik išlaikysi egzaminus, tuoj nupirksiu forminę, su baltais kantais ir sidabriniu herbu. Gražiai atrodys mano vaikelis...

Vargšė! Taip svajodama, nežinojo, kad Vladekas neišlaikys egzaminų ir forminės kepurės jam nereikės pirkti.

Pabaigus su „kraičiu", Olieńka nuėjo su mumis į sandėlį ir ėmė ruošti valgius kelionei ir Šiauliams.

– Reikia ir poniai Jakševičienei šį tą nuvežti, juk ir apsistosime pas ją, – kalbėjo Olieńka, – vėl turbūt ateis tos dvi išalkėlės, kaip jos, ar nepameni?

– Putramentienė ir Kundrotienė.

– Tiesa, tiesa... Dabar ir aš prisiminiau. Reikia dar visą kumpį ir sviesto puodynę paimti buto šeimininkei, pas kurią apgyvendinsiu Vladeką.

– Aš, mama, dar egzaminų neišlaikiau, o jūs jau maistą buto šeimininkei vežat, – įsikišo Vladekas.

– Išlaikysi... Negali būti, kad neišlaikytum. Juk išlaikys, ar netiesa, ponas mokytojau? – kreipėsi į mane, su mediniu šaukštu dėdama sviestą iš medinės bačkutės į molinę puodynę.

– Turėtų išlaikyti, – neryžtingai patvirtinau, – bet daug priklauso ir nuo to, kiek bus kandidatų. Kai aš laikiau į I klasę, norinčių stoti buvo virš penkiasdešimt, o laisvų vietų tik dvylika. Po egzaminų atrinko tik tuos, kurie iš visų dalykų gavo po penketą, ir tokių atsirado šešiolika. Iš tų šešiolikos atrinko dvylika (pagal laisvų vietų skaičių), teikdami pirmenybę tiems, kurie laikė jau antrą ar trečią kartą; į tokių skaičių patekau ir aš. Dėl Vladeko abejoju, ar jis gaus iš visų dalykų penketukus.

– Ar gausi, Vladek? – kreipėsi Olieńka į sūnų.

Šis reikšmingai tylėjo.

Nei Olieńka, nei Vladekas ir supratimo neturėjo, kas reiškia gauti per egzaminus penketuką iš visų dalykų. Nelaikiau reikalinga jiems tatai aiškinti: vis tiek nesuprastų.

– Yra dar viena išeitis patekti į I klasę ir negavus visų penketukų, –

kreipiaus į smalsiai sužiūrusią Olieńką, – jeigu Vladekas dabar neišlaikys penketukais, reikia jį metams apgyvendinti pas vieną gimnazijos mokytoją; jis laiko vieną ar du berniukus ir pats ruošia juos egzaminams. Kiek žinau, nebuvo atsitikimo, kad to mokytojo laikomi berniukai nepatektų į I klasę. Už berniuko išlaikymą ir mokslą jis ima penkiasdešimt rublių per mėnesį.

– Štai kiek! – nustebo Olieńka. – Tai mums per brangu, ir nieko iš to nebus... Pamanykit, koks brangininkas: kelis šimtus per metus už vieną berniuką! O už du – ir visas tūkstantis! – stebėjosi Olieńka.

Aprišus skepetaite sklidiną puodynę, atstatė į šalį; pasikvietė Uršulką ir liepė atnešti iš svirno porą kumpių.

– Ponas mokytojau, – kreipėsi į mane, – aš sugalvojau nepalikti tamstos Kurtuvėnuose, kaip pažadėjau motinai. Be tamstos mes su Vladeku pražūsim Šiauliuose: nežinau, nei kada į gimnaziją eiti, nei į ką kreiptis, nei ką Vladekas turi neštis į egzaminus.

– Važiuokim, ponas mokytojau, – griebė mane Vladekas už rankos.

„Baikos, – pamaniau, – tu niekur nepražūsi su savo nuostabiomis akimis ir malonia šypsena", bet pasakiau:

– Gerai, tik kur aš ten sustosiu?..

– Apie tai negalvok, – pertraukė Olieńka, – jei grafienės namas dar nesutvarkytas, pasamdysiu kambarį pas Berką (viešbučio laikytoją), galėsit ten kartu su Vladeku kelias dienas pagyventi, o aš sustosiu pas Jakševičienę arba, tiksliau, nakvosiu pas ją, o šiaip visą laiką leisiu su jumis, – projektavo Olieńka, džiaugdamasi būsimais malonumais.

Po vakarienės tuoj išsiskirstėm gulti, nes rytoj reikėjo anksti keltis.

Ryto metą, dar ką tik išaušus, atsibudau nuo švelnaus kutenimo po pažastim. Pravėręs akis, pamačiau Olieńką sėdint ant lovos krašto prie pat pagalvės. Ji šypsojosi, žiūrėdama į mane, bet per skruostus riedėjo didelės ašaros.

– Viskas apsivertė aukštyn kojom, – pusbalsiai tarė ji, – mano tironas netikėtai nutarė pats vežtis Vladeką į Šiaulius. Dabar išėjo į kumetyną pasitarti su Baltrum dėl kelionės. Užbėgau atsisveikinti... Vieni du jau nebepasimatysim!

Ji užgulė mane ir ėmė aistringai bučiuoti, spausdama galvą prie nuogos krūtinės, murmėdama meilės žodžius ir savo ašaromis šlapindama man veidą. Pasidarė karšta... Laimei, už sienos pravirko vaikas. Olieńka šoko nuo lovos ir patylomis išsmuko iš kambario. Buvo basa ir vienmarškinė. Daugiau jos nemačiau.

Pusryčiavome trise: Šukšta, Vladekas ir aš. Šukšta kaip visuomet nepratarė nė žodžio ir net nepažiūrėjo į mus. Prieš išeidamas iš valgomojo,

pametė ant stalo prieš mane dvi auksines dešimtrublines. Prie gonkų jau laukė Baltras dideliame kaimiškame vežime; jo užpakalyje buvo pataisyta vieta mums trims sėdėti. Vežimo vidury ant šieno buvo pamesti keli ryšuliai; spėjau, kad tai bus vakar Olieńkos paruošti valgiai. Į vežimą įlipo baltu balachonu apsivilkęs Šukšta, greta jo sėdo Vladekas, aš – iš krašto.

Saulė gerokai pakilo. Važiavom tylėdami: Šukšta iki pat Kurtuvėnų taip ir nepratarė nė žodžio. Anksti prikeltas Vladekas snaudė, linguodamas tarp manęs ir tėvo. Tik Baltras retkarčiais prabildavo į arklius, kaskart kai jie tingiai traukė vežimą iš luomos arba per lėtai tempė į kalną. Apie vidudienį, kai važiavom per Šaukėnų mišką, jis pusbalsiu keikė bimbalus, apspitusius putuojančius arklius.

Niekieno netrukdomas, turėjau laiko pagalvoti apie savo dviejų mėnesių gyvenimą Pavyšnyje. Nebuvau tuo gyvenimu patenkintas. Nieko nenudirbau, jei neskaityti keletą arabiškų ir itališkų straipsnių (iš vadovėlių), kuriuos smulkiai išnagrinėjau ir išmokau beveik atmintinai. Tiesa, išmokau visai laisvai rašyti arabiškai; arabiškiems ženklams gražiai parašyti arba, tiksliau sakant, išbraižyti reikėjo atsidėjus padirbėti. Per tuos du mėnesius nieko neskaičiau: savų knygų iš beletristikos neturėjau, o Pavyšnio dvare, išskyrus lenkiškas maldaknyges ir senus lenkiškus kalendorius, nebuvo nė vienos knygos. Felicijai Radavičaitei įkyrėjo piršti Olieńkai knygas (matyti, bus supratusi, kad ši tik pačiupinėja jas, bet neskaito), o aš pas Radavičaites neužeidavau, taigi ir knygų nematydavau. Apie Slovackį, Mickevičių, Kraševskį, Sienkevičių šitie dvarininkai buvo girdėję ir, galimas daiktas, kitados vieną kitą jųjų veikalą buvo skaitę, nes tų rašytojų vardus retkarčiais minėjo, – ar Felicijai atėjus, ar svečiams atvažiavus. Bet Puškino, Gogolio, Tolstojaus, Turgenevo vardai jiems buvo negirdėti, ir rusiškai mokėjo tik tiek, kiek buvo reikalinga šiaip taip susikalbėti su valdininkais įstaigose. Visa tai dabar prisiminęs, pasijutau esąs intelektuališkai aukštesnis už tuos didelių žemaitiškos žemės plotų pasipūtusius savininkus. Iš padilbų pažiūrėjau į medinį Šukštos veidą su bereikšmingai išplėstomis į priekį akimis ir pagalvojau: „Настоящий чурбан"[1]. Jis niekuo nesidomėjo, išskyrus pelną iš ūkio, nieko neskaitė, išskyrus lenkišką laikraštuką, iš kurio pasisemdavo politinių žinių, kad galėtų jomis pasigirti, svečiams porą kartų per metus suvažiavus jo ar žmonos vardinėms. Olieńka ir ano lenkiško laikraščio neskaitė. Ji vos vos sugebėdavo parašyti laišką. Kartą pamačiau jos įpusėtą laišką, paliktą ant staliuko salone. Ji tą laišką

[1] „Tikras rąstigalis (pusgalvis)" (*rus.*).

rašė vienai giminaitei nuo ryto iki vakaro (žinoma, su pertraukomis), išbėgdama iš kambario namų reikalais. Jai nesant kambary, žvilgterėjau į tą laišką ir nustebau: popierio puslapyje marguliavo kreivos eilutės su vos išskaitomomis mažytėmis raidėmis, be nosinių (jų gausu lenkų kalboje), be punktuacijos, kur reikia, ir su ja, kur nereikia. Vis dėlto, pati būdama labai mažo mokslo, Olieńka mokslą vertino, gerbė jo adeptus (pvz., studentą Rozovą), svajojo išmokslinti sūnų Vladeką. Atvirkščiai, josios vyras buvo visai abejingas mokslui, ir jei neprieštaravo, kad Vladekas būtų mokomas, tai ir nė kiek nebuvo susidomėjęs sūnaus mokslo reikalais. Dabar vežė sūnų laikyti egzaminus. Kad bent paklaustų manęs, iš kurių dalykų bus egzaminai, kaip yra paruoštas Vladekas, ar yra vilties jį įstatyti į I klasę ir kita, kuo šiuo atveju domisi eilinis tėvas dėl savo sūnaus. Nieko neišskaičiau jo sustingusiame veide, jokio minties ar jausmo švystelėjimo. Ką jis galvoja, amžinai tylėdamas, ir ar apskritai galvoja ką nors? Jo abejingumas mokslui bus, matyti, persidavęs ir Vladekui: šis ramiausiai snaudė arba prasiblaivęs žiovavo visa burna.

Galvojau ir apie savo santykius su Olieńka, galvojau, žinoma, kitaip negu dabar. Ir jeigu dabar į tuos santykius žiūriu kaip į paprastą dykinėtojos poniutės palaidumo pasireiškimą iš vieno šono, o iš kito – kaip į nepažabotą negalvojančio jaunuolio geidulingumą, tai tada viskas atrodė kitaip. Olieńką idealizavau: mano akyse ji buvo storžievio vyro kankinė, paversta paprastu įrankiu jo geiduliams tenkinti ir vaikams gimdyti. Norėdama bent kuriam laikui ištrūkti iš tokios žeminančios būklės, ji, kaip man atrodė, troško žmoniškų santykių su vyru, ypač su gyvenimo nepagadintu jaunuoliu. Tada jos nekaltinau už tai, kad, egoistiškai trokšdama valyvų santykių su vyru, tuo pačiu tvirkino jaunuolį, prieš laiką atidengdama jam ir nevalyvų santykių esmę, nors pati į tokius santykius su juo ir neįsileisdama. Ji jau buvo mėginusi susiartinti ir su broliu Lionginu, mokytojavusiu prieš mane vieną vasarą Pavyšnyje, bet, broliui atsparesniam esant, niekas iš tų mėginimų neišėjo. Nepavyko jai išjudinti ir miegalio Pšijalgauskio, kuris, užuot į josios, virsdavo į Morfėjo[1] glėbį. Tik aš vienas buvau patekęs į šios sirenos spąstus, iš kurių dabar ištrūkęs lengvai atsidusau ir pasijutau kaip iš sunkios ligos prisikėlęs.

Kurtuvėnuose Baltras sustabdė arklius pasiganyti prie Charževskienės karčemos. Paspaudžiau Vladeko ranką, o Šukštai padėkojau už pristatymą į vietą. Jis linktelėjo galva ir ėmė rioglintis iš vežimo. Pasiėmęs ryšuliuką, nuėjau į ubagyną.

[1] Sen. graikų miego ir sapnų dievaitis.

Buvo 1901 metų liepos mėn. 31 diena, o nuo rugpjūčio 1 d. prasidėjo mano ketverius metus trukęs tarnavimas Žemaitijos didikams, Kurtuvėnų grafams Pliater-Zyberkams.

Ubagyne radau nekantriai laukiančią motiną.

– Grafienė kasdien siunčia liokajų sužinoti, ar nebūsi grįžęs, – šiais žodžiais sutiko mane, – ir šiandien priešpiet buvo atėjęs ir priminęs, kad sugrįžęs tuoj eitum į palocių. Apsivalyk nuo dulkių ir negaišdamas eik. Tuo tarpu paruošiu užkąsti, grįžęs pavalgysi.

Priėjęs dvaro vartus, iš tolo pamačiau plačiai atdaras fronto duris, prie kurių ant gazono žaidė jaunesnieji grafiukai. Praėjau pro ponaičius nuleidęs galvą ir į juos nežiūrėdamas, nors mandagumas reikalavo bent kepurę pakelti: tokio mandagumo mane mažą kitados mokydavo motina sakydama: „Poną ar jo vaiką sutikęs, pakelk kepurę; galva nuo to nenukris, o paskui gali nusispjauti (!)". Duryse sutiko kaip iš po žemės išlindęs liokajus ir pasakė čia pat, vestibiulyje, palaukti: pranešiąs apie mano atvykimą „jaśnie wielmożnej pani hrabinie". Tas liokajaus su visu rimtumu ištartas didikės titulas nemaloniai mane suerzino. „Nejaugi ir man teks ją taip vadinti?" – pamaniau. Netrukus pamačiau laiptais besileidžiančią grafienę. Iš paskos ėjo liokajus. Laiptų vidury grafienė sustojo, užėmus savo sijono uodega porą laiptų aukščiau; sustojo ir liokajus. Aš vis stovėjau, pakėlęs galvą į viršų. Nesulaukdama pasveikinimo ir matydama, kad net nepasilenkiau jai, pakėlė antakius ir išdidžiu žvilgsniu apmetė mane nuo kojų iki galvos. Pagaliau prabilo:

– Już przyjechał?[1]

Šie žodžiai priminė man kunigaikštienės Oginskienės „Niech podejdzie" (iš Olieńkos pasakojimo). Magnatų kastos psichologija vienoda: įvairių laikų, įvairiomis aplinkybėmis santykiuose su žemesnių luomų atstovais jų reakcija vienoda. Mano ubagiška siela pasišiaušė: akimirksny nutariau grafienės netituluoti priedu „jaśnie wielmożna":

– Tak, pani hrabino[2].

– Otóż chciałam powiedzieć, że jutro o godzinie dziesiątej z rana jadę z Kociem do Szawel. Niech Bonawentura stawi się na ten czas do pałacu: odwieziemy na miejsce[3].

Tai pasakius, dešine ranka griebė už sijono, apsuko ir numetė uodegą žemyn, ėmė keltis į viršų. Tuo pačiu metu liokajus, raitydamasis kaip žaltys, pasieniais nušoko kelis laiptus žemyn ir atsidūrė grafienės

[1] Jau atvažiavo? (*lenk.*)

[2] Taip, ponia grafiene (*lenk.*).

[3] Taigi norėjau pasakyti, kad rytoj dešimtą valandą ryto važiuoju su Kociu į Šiaulius. Tegu B. tą valandą ateina į palocių: nuvešim į vietą (*lenk.*).

užpakaly; jai kylant, ir jis ėjo aukštyn, stengdamasis nepriminti ilgo sijono. Užsimovęs kepurę, nuėjau namo. Mano santykių su grafiene pradžia užsibrėžė: ji mane vadins „Bonaventūra" (be „pan"), o aš ją „pani hrabina" (be „jaśnie wielmożna").

Namie motina domėjosi, kaip vyko pasimatymas su grafiene, ar pasikvietė į saloną, ar davė ranką pabučiuoti, apie ką kalbėjo. Sužinojus, koks buvo priėmimas, susirūpino ir ėmė išmetinėti, kad aš pasirodęs itin nemandagus, nes nešokęs laiptais prie jos pabučiuoti į ranką, kad ji aiškiai likus nepatenkinta, kad dabar viskas gali iširti, ir gali tekti grąžinti anuos tris rublius, taip maloningai anądien duotus.

– Nepražūsim ir be jos, – raminau motiną ir, apmaudo pagautas, pridūriau: – tai yra visai kvaila, kad ji siuntinėjo liokajų, iškvietė mane vien tik tam, kad praneštų, jog rytoj važiuosim į Šiaulius. Juk apie tai galėjo pasakyti per liokajų, nereikėtų landžioti į palocių.

– Dieve, Dieve, – aimanavo motina, – kaip tu drįsti taip kalbėti! Užuot padėkojęs Dievui, kad įkvėpė grafienę padėti mums išbristi iš amžino skurdo, užuot apsidžiaugęs, kad rytoj tau gali tekti garbė sėdėti viename vežime su grafais, tu dar murmi ir drįsti grafienei kvailybę prikišti. Saugokis, sūnau, kad Dievas tavęs nenubaustų už nuodėmingą puikybę. Neužmiršk, kas tu esi ir kas yra grafienė, visų Kurtuvėnų valdovė, paties Dievo palaiminta ir iš jo malonės mums viešpataujanti.

Ginčytis su motina buvo bergždžias dalykas: akys jos žibėjo, buvo tvirtai įsitikinusi, kad ponai valdo mus Dievo ypatingu parėdymu. Ji dieną naktį svajojo, kaip į tą išrinktųjų luomą, iš kurio pati buvo išgrūsta, bent savo vaikus prastumtų. Jai taip ponus ginant, prisiminė anuomet Marusios ištarti žodžiai, kad ir ponai, ir jų vadovai carai – visi jie pučia į vieną dūdą, o žmonėms nuo to pūtimo dažnai tenka badauti.

Kitą dieną motina iš pat ryto stovinėjo prie lango, iš kurio kaip ant delno buvo matyti palociaus kiemas ir fronto durys. Ji nekantriai laukė, kada „stangretas" (vežėjas) privažiuos prie baltuojančių kolonų, kad tuoj bėgtų su manim į dvaro kiemą. Ji buvo įsitikinus, kad ir ją paims grafienė į Šiaulius, nes nuo tos dienos prasidėjo jos, kaip išnuomotų namų šeimininkės, pareigos. Pamačius, kad pagaliau „koč" (didelis fajetonas) įvažiavo į kolonadą, griebė ryšuliuką, aš – savo, ir abu nuskubėjom į dvarą. Radom grafienę, jau lipančią į vežimą. Jos sijono uodegą laikė grafiukas Kocio, iš kurio rankų tą uodegą atsisėdus paėmė ir padėjo greta savęs. Mes su motina stovėjom čia pat. Susitvarkius su uodega, grafienė pakėlė galvą ir pažvelgė į mus. Motina žemai nusilenkė, aš nusiėmiau kepurę.

– Tamsta dar čia? – nustebo grafienė, pakėlus antakius į motiną, – kas mus Šiauliuose priims? Kas išvirs pietus? Nesitikėjau, kad taip tamsta pradėsi eiti savo pareigas.

– Jaśnie wielmożna pani hrabino, – drebančiu balsu ėmė aiškintis motina. – Vakar nesusiradau „okazijos“ (progos) nuvykti į Šiaulius... Be to, tikėjaus nuvažiuoti kartu su sūnum...

– Tamstai reikėjo man pranešti, kad negali susirasti okazijos, – pertraukė grafienė, – būčiau pristačiusi. – Kocio, – kreipėsi į sūnų, – pašauk poną Karpavičių.

Bet Kociui neteko pašaukti Karpavičių: čia pat stovėjęs liokajus griebė ilgo frako skvernus po pažastim ir galvotrūkčiais leidosi bėgti keleliu į dešinę. Po valandėlės atėjo ekonomas Karpavičius. Buvo tai stambus senyvas vyras, su lopetos pavidalo ruda barzda, su auliniais batais ir medžiokliniu kostiumu. Nusiėmė kepurę ir tarė:

– Słucham[1], jaśnie wielmożna pani hrabino.

– Panie Karpowicz, tamsta tučtuojau pristatyk šitą moteriškę į Šiaulius, į klebono Tomkevičiaus namus.

Grafienė nurodė Kociui ir man sėstis priešais ją, pati su savo uodega užėmus visą užpakalinę sėdynę. Linktelėjau tebestovinčiai motinai, kurios veide reiškėsi didelis apmaudas, ir atsisėdau į nurodytą vietą. Mano ryšuliukas pasiliko motinos rankose.

Tik išvažiavus iš bažnytkaimio, supratau pasielgęs ne taip, kaip derėjo (Olieńka manęs čia nepagirtų!): man nereikėjo sėstis į grafienės kočą, o palaukti ir važiuoti kartu su motina. Tas mano labai lėtas susivokimas, negreita orientacija ir pasivėlintas reagavimas į gyvenimo reiškinius daug pridarė žalos ateity. Bet, tiesą pasakius, vietos motinai tame koče nebuvo: nepaprastai storas grafienės užpakalis ir sėdynėje išklostyta uodega užėmė visą vietą, priešais kurią buvo siaurokas suolelis, jame vos tilpom mes su Kociu. Tik negalėjau pamiršti ir erzinaus dėl šiurkštaus grafienės tono, kai kalbėjo su motina. „Jei ir toliau taip bus, neištversim“, – pamaniau sau.

Privažiavus seną ąžuolą, už pusvarstį nuo bažnytkaimio, pro mus švilpte prašvilpė drigantu pakinkytas gelsvas vežimėlis; jame sėdėjo Karpavičius su prie jo prisiglaudusia maža moterėle – mano motina. Šis įspėjo grafienės mintį, kad šeimininkė turi būti pristatyta į vietą prieš ponams atvykstant, taigi ir dūmė kaip pasiutęs. Šiaip grafai nemėgo greitai važinėti; grafas – arklių gailėdamas, grafienė – bijodama išvirsti iš vežimo ir įsipainioti į savo uodeguotą sijoną.

[1] Klausau... (*lenk.*)

Jau ir Bubius privažiavom, o grafienė dar neištarė nė žodžio; tik retkarčiais įsmeigdavo į mano veidą mėlynas išverstas akis, tartum norėdama atspėti, koks bus tasai josios sūnaus satelitas[1]. Pastebėjau, kad ir Kocio, tartum bijodamas, vengia grafienės žvilgsnio, bet mielai šypsodamasis susitinka su mano akimis. „Atrodo, kad neblogai sugyvensim su tuo grafiuku", – pagalvojau.

Privažiavus Aukštelkių kalną, grafienė pagaliau prabilo, žiūrėdama į kalne pastatytą raudonų plytų bažnyčią:

– Dieve mano, tokia graži bažnyčia, ir jau kelinti metai, kaip nėra prie jos kunigo, nėra kas garbina Viešpatį.

Ji labiau kreipėsi į save negu į mus. Nieko neatsakėm ir besiužmezgančios kalbos nepalaikėm, tik žiūrėjom ten, kur ir grafienė. Prie Gitarų „budkos" grafienė kreipėsi tiesiog į mane:

– Tegu man Bonaventūra pasako, kas jam popiet padėdavo rengti pamokas.

– Niekas, – atsakiau, – pats mokiaus.

– Ar tai galimas daiktas? – nustebo grafienė, – ir graikų kalbos vertimus? Ir uždavinius iš matematikos?

– Tikrai pats mokiaus.

– No, no, – galiukais lūpų šyptelėjo ir palingavo galvą, įtardama mane melagyste. – Ponas Čiurlys (buvęs Kocio mokytojas) nesakė, kad galima pačiam išmokti pamokas. Tai mums naujiena. Girdi, Kocio?

Šis taip pat šyptelėjo.

– Žinoma, – pasiaiškinau, – jei kas yra silpnos galvos ir nesupranta mokytojo aiškinimų, tokiam tėvai pasamdo repetitorių, ir tas padeda išmokti pamokas. Bet tai retai pasitaiko. Tokių negabių mokinių klasėje yra daugiausia trejetas ketvertas.

– Entendez-tu, Kocio? – prabilo grafienė prancūziškai, – ta tete et celles de tes frères sont „faibles". C'est superbe[2].

– Moi, je ne dis pas cela, madame la comtesse[3], – užprotestavau paraudonavęs.

– Bonaventūra kalba prancūziškai? – nustebo grafienė, – gal ir prancūziškai išmoko be repetitoriaus?

– Be repetitoriaus, – patvirtinau.

Grafienė patraukė pečiais ir nutilo. Jai, matyti, pasirodžiau užsispyręs melagis.

Po valandėlės vėl paklausė:

[1] palydovas.

[2] Girdi, Kocio? Tavo ir tavo brolių galvos silpnos! Tai gražu! (*pranc.*)

[3] Bet aš to nesakiau, ponia grafiene (*pranc.*).

– Ar Bonaventūra pažįsta grafo Zubovo sūnų? Jis, rodos, mokosi gimnazijoje?

– Pažįstu, ponią grafiene, – jis mokosi klasėje žemiau už mane.

– Ar jis mokosi be repetitoriaus? O gal ir jo galva silpna? – šyptelėjo grafienė.

– Jis gabus mokinys, bet repetitorių, kiek girdėjau, turi; ir turi ne todėl, kad galva būtų silpna, bet tėvas nenori, kad per daug kvaršintų sau galvą pamokomis.

Grafienė nieko į tai nepasakė, tik pasuko veidą į šalį ir daugiau ne tik nekalbino manęs, bet ir nežiūrėjo į tą šoną, kur sėdėjau, tartum gailėdamos, kad tiek laiko sugaišo pokalbiui su ubago vaiku. „Ehe, – pagalvojau, – čia tau ne Olieńka, kuri nesididžiavo net pamilti mane ir smagiai pašiepdavo didžponius".

Štai ir Šiauliai. Privažiavom prie bažnytinio namo. Iš tolo pamačiau motiną stovint gatvėje prie varčiukų į kiemą. Ji padėjo grafienei lipti iš kočo, o Kocio atsargiai kėlė iš paskos sijono uodegą.

– Ar pietūs bus? – paklausė grafienė.

– Bus, šviesiai galingoji ponia grafiene, – ponas Karpavičius atvežė trejetą viščiukų ir visa kita, kas reikalinga, – atraportavo motina, – Dabar išvažiavo į miestą, sakė atvešiąs cukraus pūdą, svarą arbatos, žvakių ir žibalo...

– Žinau, – pertraukė grafienė, eidama pro varčiukus į kiemą, apsodintą gėlėmis. Iš ten laiptais pasikėlė į didelę įstiklintą verandą; ją sekė motina, Kocio ir aš.

– Ach, kokie nešvarūs stiklai! – nustebo grafienė, išplėtus akis į verandos įstiklinimą, – dar šiandien, kai išvažiuosiu, tamsta juos išplauk.

– Klausau, š. g. p. grafiene, – pasakė sumišus, tartum jausdamasi kalta, kad dar nesuspėjo išblizginti stiklų.

Pro dvejas duris, kurių išorinės buvo su stiklais, įėjom į vidų. Iš koridoriaus į dešinę durys vedė į didoką kambarį, kur įžengus grafienė pasakė:

– Šitas kambarys turi būti visuomet uždarytas. Jame gyvensiu aš ir ponas grafas, kai atvyksim su reikalais, – tarė apžvelgdama kambarį.

Mes stovėjom koridoriuje. Pro atdaras duris pamačiau to kambario apstatymą: aukšta medinė lova padengta baltutėle lovatiese, spinta su veidrodžiu duryse (tokios dar nebuvau matęs), dailingas staliukas prie lovos, vidury kambario stalas su grakščiomis lentynėlėmis, įtaisytomis iš trijų jo šonų, ir kelios kėdės – baltos, su paauksuotomis nugarėlėmis. Ant grindų didelis kilimas per visą kambarį. Kampe tarp durų ir krosnies stovėjo marmurinis praustuvas.

– Čia dabar švaru, – tęsė grafienė, – bet man ar ponui grafui apsilankius ir išvykus, kaskart reikės visa išvalyti. Kilimą, ne rečiau bent kartą per mėnesį, reikės išnešti į kiemą ir gerai jį išmušti, nes gali užsiveisti kandys, supratot? – pažvelgė į motiną.

„Čia tai bus darbo davatkoms, – pamaniau, – tokio kilimo ne tik motina, bet ir geras vyras nevaliotų pakelti".

Grafienė išėjo iš kambario į koridorių, kur stovėjom, buvo beeinanti į kitus kambarius, bet staiga apsisuko vietoje, griebė sijono uodegą ir sutraukus antakius nuėjo atgal į verandą. Ten smarkiai trenkė ir užrakino duris į sodelį. Atsigręžus ėjo į mus aimanuodama:

– Dieve mano, Dieve! Koks apsileidimas! Aš pati turiu uždarinėti duris! O verandoje ant stalo buvau palikusi savo apsiaustą... Čia ne kaimas, supranti tamsta, – išplėtė mėlynas akis į motiną, – mieste vagių pilna, bematant pavogs ką...

Motina puolė užrakinėti duris iš verandos į koridorių, o grafienė įėjo į savo kambarį ir užsitrenkė. Palikom vieni bestovį koridoriuje. Motina neramiai tūpčiojo vietoje, paskum nubėgo į virtuvę ruošti pietus; laukiau, ką darys Kocio; o šis, vis šypsodamasis, ramiai žiurėjo į mane (pamaniau jį buvus apsipratus su tokiomis grafienės išdaigomis), paskui pasikvietė apžiūrėti kitus kambarius. Pro koridoriaus duris, priešais ką tik motinos užrakintas, įėjom į salę, kur prie lango stovėjo ilgas fortepijonas, gelsvos spalvos ir, matyti, gerokai vartotas. Pakėliau jo viršelį, paėmiau porą akordų, bet Kocio timptelėjo už rankovės ir galvos judesiu bei akimis davė suprasti, kad nevalia trikdyti rimtį savo kambary užsidariusios grafienės.

Kocio buvo stambus, gerai nupenėtas vaikinas, pailgo veido ir mėlynų akių; skruostai – raudoni; nosis didelė, bet dailios formos. Jau buvo įvilkęs mokinio uniformą: juodos gelumbės bliuzė, suveržta plačia šikšnine juosta su balto metalo didele sagtimi; ilgos kelnės tos pačios medžiagos; nei balto kalnieriuko ant kaklo, nei mankietų ant rankų; juodos odos kerėbliško fasono batai. Iš jo paprasto apdaro ir natūralaus laikymosi negalima buvo spręsti, kad matai Žemaitijos didiko sūnų. Jau pirmomis mūsų pažinties dienomis kandžiai pašiepė vieną savo išprotėjusią giminaitę, įrodinėjusią, kad pavardę „Zyberg" (priedą prie „Pliater") jo ainiai yra gavę dar mitinio Nojaus laikais, kada vienas iš tvano išsigelbėjusių, pamatęs iš vandenų kyšantį kalną, suriko: „Sieh, Berg!"[1]

Iš salės patekome į valgomąjį, už kurio buvo Kociui skirtas kambarys. Kitos durys iš salės vedė į ilgą siaurą kambarį, kur pamatėm

[1] „Žiūrėk, kalnas!" (*vok.*)

ant lovos pamestus mano ir motinos ryšuliukus. Nusprendėm, kad čia „gaspadinės", atseit motinos, patalpa. Visi kambariai, išskyrus grafienės, buvo labai prastai apstatyti. Paskui iš antro, žymiai mažesnio, koridoriaus, skiriančio anuos kambarius nuo virtuvės, laiptais pasikėlėm į vad. salkas, po vieną kiekviename namų gale. Vienoje jų radom lovą, stalą, porą kėdžių ir praustuvą, antroje – nieko nebuvo. Čia Kocio mane paliko ir nuėjo pas savo motiną. Apstatyta salka, kaip sumečiau, buvo skirta man. Dviejų langų didelis kambarys buvo neseniai remontuotas: sienos išklijuotos naujais popieriais, grindys ir lubos padažytos, langai švarūs. Pro langus matėsi šventoriaus galas, klebono sodas, pievomis apsuptas ežeras ir už jo garsus Salduvės kalnas. Tokiame kambary gyventi ir mokytis atrodė man didelė laimė: iki šiol tekdavo tenkintis prieškambariais, pereinamomis kamaromis, arba jaustis įnamiu kitų mokinių kambariuose.

Nusileidęs žemyn, iš motinos sužinojau, kad pietūs bus tik po poros valandų. Neturėdamas ko veikti savo tuščiame kambary ir nedrįsdamas skambinti, kol grafienė neišvažiavo, sumaniau pasivaikščioti iš lango pamatyto ežero pakrantėmis. Artimiausias kelias į ežerą – per kapines. Perėjęs šventorių ir pasigėrėjęs grakščiu bažnyčios pastatu (jo architektūra visuomet mane žavėjo), laiptais nusileidau į siaurą Kapų gatvelę ir pasiekiau kapines; prie įėjimo iš gatvelės buvo aukšti mūro vartai. Viršum vartų krito į akį parašas: „Eikite pas mane visi vargstantieji ir nelaimingieji, o aš jus nuraminsiu". Tą parašą jau ne pirmą kartą mačiau; vis negalėjau suprasti, pas ką būtent turi eiti nelaimingieji ir koks bus tas nuraminimas. Šiaulių kapinės užima kelias kalvas išilgai ežero. Tos kalvos apstatytos įvairiausiais kryžiais, paminklais, koplytėlėmis arba tiesiog aptvertais gėlynėliais. Kiek kartą tekdavo ten būti, negalėjau atsitraukti nuo įvairių įvairiausių parašų ant kryžių ir paminklų. Parašai tie atspindėjo žmonių mintys mirties akivaizdoje. Aptikdavau ne tik liūdnus, bet ir keistus parašus; pvz., „šiandien man, rytoj tau", „Laikas bėg, smertis gen, viečnastis lauk", daugumas parašų – darkyta lenkų kalba. Prisiminė vieno kunigo mintys, stovint prie katalikų priešo, Liuterio, kapo:

Tu leży Marcin Luter,
Co jadał w piątek Speck i Butter.
Stańmy przed tą smutną mogiłą,
Zapłaczmy przodem i westchnijmy tyłem[1].

[1] Ilsis čia garsusis Liuteris Martynas,
Pėtnyčiomis rijo sviestą, taukus grynus.
Prie to kapo liūdno susikaupę gluskim,
Pryšakiu pravirkim, užpakaliu atsiduskim (*lenk.*).

Skersai perėjęs kapines, pro siaurus varčiukus patekau į žaliuojančią lygumą, nusileidžiančią iki pat ežero. Prie ežero prieiti buvo neįmanoma: lyguma baigėsi ajerais apaugusia bala. Pusiaukely tarp kapų ir ežero atsisėdau ant didoko akmens (jų čia buvo nemaža) ir apsidairiau. Tiesiai priešais, tartum koks veidrodis, blizgėjo ramaus vandens paviršius. Anapus ežero krantas kilo į viršų ir, palaipsniui augdamas, baigėsi didžiausia Šiaulių apylinkės aukštuma – Salduvės kalnu. Žmonės pasakojo tą kalną senovėje buvus supiltą. Į kairę baltavo Joniškio plentas; tiesia linija kirto jis žaliuojančias pievas ir geltonuojančius laukus; pačiame horizonte atrodė lyg plonutis siūlelis. Į dešinę riogsojo Frenkelio odų fabriko pastatai; vėjeliui papūtus, iš ten ėjo troškinantis dvokimas. Persėdau į kitą vietą, arčiau prie plento. Tarp ežero ir plento buvo tada tikra dykuma; dabar tų vietų nepažinsi: visur namai nameliai, daržai, darželiai...

Saulė ėmė labai kepinti. Pakilau ir, perkirtęs plentą, laukais priėjau Dvaro gatvę, iš ten – namo. Motina sutiko išsigandusiu veidu:

– Kur buvai? Išėjai nieko nepasakęs. Ponia grafienė jau kelis kartus klausė tavęs. Eik greičiau pas ją.

Grafienė buvo aiškiai nepatenkinta. Išdidžiai stovėjo salės vidury, laikydama rankas ant išsikišusio pilvo. Čia pat buvo ir Kocio.

– Bonaventūra kažkur dingo, – šaltai prabilo, – o aš norėjau dar priešpiet aprūpinti Kocią reikalingomis knygomis ir sąsiuviniais. Taigi tuojau reikia nueiti į knygų parduotuvę ir atvesti čion pardavėją su IV klasei reikalingomis knygomis bei sąsiuviniais. Prašau Bonaventūrą nedelsiant tatai padaryti, popiet išvažiuoju.

Nieko neatsakiau, net stereotipiško: „Klausau, ponia grafiene" nepratariau. Labai abejojau, ar Brevda (knygyno savininkas) paliks savo krautuvę ir, knygomis nešinas, bėgs pas grafienę. Kai reikalą papasakojau Brevdai, paaiškėjo, kad žodis „grafienė" jo neveikia; tik galva papurtė ir ranka parodė į pirkėjų kimšte prikimštą krautuvę; pas grafienę atsisakė eiti, tik sūnui (šis padėdavo prekiauti) liepė padaryti reikalingų vadovėlių sąrašą.

Grafienė labai nustebo, kai padaviau jai Brevdos raštelį ir papasakojau visą dalyką.

– Tai negirdėtas įžūlumas! – piktinosi pakėlus antakius. – Negi aš pati eisiu į krautuvę? Visur miestuose prekes atneša į namus...

– Aš galiu nupirkti knygas ir sąsiuvinius, – paskubėjau pasisiūlyti, pertraukdamas jos aimanavimą.

– Dėkui. Bet Bonaventūra gali permokėti...

– Ant knygų yra sužymėtos kainos.

– O ant sąsiuvinių? Ten nėra sužymėtos, – paniekinamai pažiūrėjo į mane grafienė. – Kocio, – kreipėsi į sūnų, – paklausk šeimininkę, ar pan Karpovič dar neišvažiavo.

Ekonomas pirkinius buvo jau atvežęs ir pats išėjęs į miestą, bet prieš išvažiuodamas žadėjęs dar užsukti. Po valandėlės atsirado, ir jam buvo pavesta sutvarkyti reikalą su Brevda.

Tuo tarpu motina išvirė pietus, padengė stalą ir sustatė ant jo atvežtus iš dvaro indus. Grafienė atsisėdo stalo gale, mes su Kociu šonuose, prieš kits kitą; išalkę, kirtom smagiai. Tik grafienė, vos paragavus sriubos, pakėlė antakius, padėjo šaukštą. Vištienos taip pat dorai nevalgė: kiek pakrapštė ir pasitenkino garnyru. Motinai pasakė, kad sriuba persūdyta, o viščiukas perkeptas.

– Iš karto nepataikiau, – skundėsi paskui motina, – kas bus toliau?

Bet savo papratimu greit nusiramino:

– Nesėdės ji čia dienomis, atvažiuos kartais ir išvažiuos, o grafiukui kaip nors įtiksiu.

Užmiršau pasakyti, kad grafienė prieš atsisėsdama pietauti ir papietavus, kėlė akis į viršų ir, kažką šnabždėdama, lėtai persižegnojo. Pamatęs, kad ir Kocio žegnojasi, tuos pačius judesius atlikau ir aš – abu mes mechaniškai, nieko nešnabždėdami (paskui, palikę vieni, nei prieš valgį, nei po valgio nesižegnojom). Supratau, kad Kocio tikybinėms apeigoms yra abejingas ir žegnojosi, vien norėdamas išvengti įkyrių motinos pastabų. Į vakarą grafienė išvažiavo.

Po kelių dienų sutikau Vladeką. Pasisakė egzaminų neišlaikęs ir rytoj važiuosiąs su tėvu namo. Atrodė nė kiek nesusirūpinęs savo nepasisekimu.

XI

Naujas gyvenimo laikotarpis – Esu įtariamas socializmu – Draudžiamosios knygos – Klasikinės gimnazijos tvarka – Susidomiu astronomija – Filosofiniai pašnekesiai su Mečislovu Bortkevičium – Pamokos grafiukui Kocio – Apsilankymas Savičų namuose – Pirkliška buitis – Netikėtas pasiūlymas – Pirklys kėsinasi į žmonos gyvybę

Ir taip prasidėjo naujas mano gyvenimo laikotarpis. Iš visų niekinamo (atvirai ir neatvirai) ubago vaiko pasidariau grafiuko palydovu ir tartum auklėtoju. Klasės draugai žinojo arba bent buvo iš kitų girdėję mano kilmę, ir retas jų, progai pasitaikius, to neprimindavo, retas neduodavo suprasti, kad man ne vieta jų tarpe, kad esu tik pakenčiamas, bet anaiptol jiems nelygus. Bajoriukas Mareckis, kartą netyčia mano pastumtas,

suriko: „Ei, vargamistra, pasimokyk mandagumo!" Daugumas draugų kartesniu žodžiu neįžeisdavo, bet aiškiai šalinosi ir man pasirodžius arba nutraukdavo pokalbį, arba išsiskirstydavo. Dabar, pasklidus gandui, kad iki šiol gyvenęs blogiausiose bendrabučių patalpose, gyvenu grafo namuose ir esu grafiuko mentoras[1], santykiai su klasės draugais ūmai pasikeitė mano naudai, ir ne vienas jų dargi ėmė dabartinės mano būklės pavydėti. Net Chominskis bandė atnaujinti pažintį ir draugavimą. Tas Chominskis pernai smogė man su peiliu į ranką, ir žaizdos randas iki šiol dar matomas. Dalykas buvo toks: per vokiečių kalbos pamoką, kaire ranka pridengęs akis, kalbėjausi su greta sėdinčiu Bortkevičium. Vokiečių kalbos mokytojas, Zeeman von Jezierski (sakydavos esąs pusiau lenkas: mat Jezierski nuo „jezioro – ežeras" reiškia tą pat ką ir vokiškas „Zeeman"), gero būdo žmogus, nemokėjo valdyti klasės, ir mokiniai per jo pamokas išdykavo. Kas norėjo pramokti vokiškai, mokėsi savarankiškai: aš, pavyzdžiui, tos kalbos išmokau skaitydamas verstus į vokiečių kalbą rusiškus romanus, kaip Dostojevskio „Schuld und Sühne"[2] ir kt.; skaičiau ir vokiečių rašytojų originalus – Lessingo, Schillerio, Goethes. Iš Zeemano išmokome tik veiksmažodžių formas, kaip „singen, sang, gesungen; nehmen, nahm, genommen; brechen, brachte, gebracht..." Priešais mūsų sėdėjo Chominskis. Jis seniai laukė progos krauju nuplauti dėmę ant savo bajoriško vardo, dėmę, atsiradusią tada, kada jis, dar nežinodamas, kad aš ne bajoriškos kilmės, draugavo ir bučiavosi su manim. Dabar tokia proga pasitaikė: apsimetė įdėmiai klausąs Zeemano aiškinimų, o aš savo kalbomis su Bortkevičium jam trukdąs; griebęs peilį, kuriuo piaustė nagus, ir riktelėjęs: „Netrukdykit!" atmetė ranką atgal ir smogė nematydamas, kur pataikys. Peilis pataikė į rankos plaštaką (šiaip būtų pataikęs į kairiąją akį); kraujas švirkštelėjo plona čiurkšle, ir keli lašai aptaškė net Chominskio nugarą. Užspaudęs su nosine žaizdą, bėgau iš klasės. Sargas Mikulskis šiaip taip ranką patvarkė. Grįžęs iš Bortkevičiaus sužinojau, kad tas buvęs mano bičiulis jam pasakęs, jog gaila, kad aš laikęs prieš akis ranką: man reikėję akį išlupti, tik nepasakęs, už ką; bet aš gerai supratau, kad už aną dėmę...

Šis klasės draugų noras suartėti dabar su manim darėsi šlykštus, ir jei anuo metu vengiau jų dėl aiškiai ar užmaskuotai reiškiamos man paniekos, tai dabar šalinaus jų dėl ko kito: juos taip akino grafo titulas, kad net grafo tarnas atrodė prisisunkęs kažkokios magnato aureolės ir vertas draugavimo. Ir jei pirma buvau izoliuotas ir vienišas, tai dabar, stebėdamas draugų šunuodegavimą, pasidariau dar „izoliuotesnis", net

[1] auklėtojas (*lenk.*).

[2] „Nusikaltimas ir bausmė" (*vok.*).

ėmiau niekinti tuos, kurie anksčiau mane niekino. Ir kas juokinga: toks mano užsidarymas ir atsiskyrimas nuo visų buvo pastebėtas mokytojų ir pasirodė įtartinas, ypač vienam jų, istorikui Špakovskiui. Šiam atėjo į galvą, kad aš turbūt priklausąs kokiai nors slaptai organizacijai. Tad kartą iškvietęs prie lentos, Špakovskis, užuot klausęs pamokos, pasakė:

– Jūs, aišku, esate girdėję apie socializmą ir jo principus? – Ir nelaukdamas atsakymo tęsė toliau: – Ir kad iš socializmo atviras kelias į komunizmą, taip pat būsit girdėję?

Išėjęs iš suolo atsakinėti pamoką ir visai netikėtai užkluptas tokio klausimo, nesiorientavau, kur jis suka, bet jaučiau, kad man statomi kažkokie spąstai. Todėl tylėjau, nuleidęs galvą.

Mano ilgokas tylėjimas pasirodė Špakovskiui įtartinas; klausinėjo toliau:

– Jūs žinot, ką reiškia lotyniškai „communis"? Ar tokia santvarka būtų gera, kai viskas yra bendra – ir maistas, ir drabužiai, ir kambariai? Kaip jums atrodo?

Nieko nežinodamas apie komunizmo mokslą, negalėjau įtarti, kad Špakovskis jį iškraipo, o pats nuo mažens linkęs bjaurėtis bendru maistu, kai matydavau ar motiną aplaižant mūsų (vaikų) pamestą šaukštą, ar paskui stebėdamas Šukštos kumečius kabinant savo šaukštais valgį iš vieno bliūdo, ar bernus kartą užsivelkant savas sermėgas, kitą kartą – kitų bernų, ar pro praviras duris matydamas juos padrikai sugulus vienoje kamaroje ant bendrų guolių, – dabar neveidmainiaudamas atsakiau:

– Tokia santvarka būtų negera.

– O bendros lovos, bendros žmonos ir bendri nežinia kieno vaikai, ar geras dalykas? – klausė toliau mokytojas.

– Aišku, negeras, – atsakiau tokiu balsu ir taip, matyti, įtikinamai, kad Špakovskis liovėsi toliau mane kamantinėjęs ir liepė pasakoti pamoką.

Per šį mūsų pokalbį su mokytoju klasėje buvo taip tylu, kad net girdėjau kraują tvinksint smilkinyse: visiems buvo įdomu išgirsti, ar tas mano kamantinėjimas nepasibaigs kartais taip, kaip pasibaigė kito mokinio Juozo Aklio apklausinėjimas, to paties Špakovskio įvykdytas pernai, kai buvom dar penktoje klasėje. Tada Špakovskis, kaip klasės auklėtojas, rūpinosi susekti, ar jo klasėje nėra kartais mokinių, linkusių į draudžiamųjų knygų skaitymą. Draudžiamaisiais veikalais buvo, tarp kitų, laikomi Dobroliubovo, Černyševskio, Pisarevo, Tolstojaus (išskyrus „Vojna i Mir", „Anna Karenina" ir „Voskresenje"[1]) ir Korolenkos. Į Špakovskio klausimą, kaip jūs manot, ar tinka mokiniui skaityti draudžiamųjų autorių veikalus, neatsargus Aklis atsakė:

[1] „Karas ir taika", „Ana Karenina", „Sekmadienis" (*rus.*) (red. pastaba).

– Kai kuriuos Pisarevo ir Černyševskio veikalus skaičiau ir neradau juose nieko tokio, kuo galima būtų pasipiktinti.

– Aš jus neklausiu, ką jūs skaitėte, – atrėžė Špakovskis, – atsakykit į tai, ar tinka skaityti vadovybės uždraustus veikalus? Ir ar gimnazijos mokiniui, jo išsilavinimui, nepakanka susipažinti su visų pripažintais klasikais – su Puškinu, Lermontovu, Gogoliu, Turgenevu, Gončarovu?

– Nepakanka, – kiek pagalvojęs tyliai atsakė Aklis.

Kelioms dienoms praslinkus, pas Aklio šeimininkę buvo padaryta krata, pačiam Špakovskiui dalyvaujant: ant Aklio stalo rado atskleistą Černyševskio romaną „Čto dielat'"[1]. Paties Aklio namie nebuvo. Direktorius tuoj sušaukė pedagogų tarybą, ir Aklis buvo pašalintas iš gimnazijos su dvejetuku iš elgesio, kitaip sakant, „s volčjim biletom"[2], t. y. be teisės įstoti į bet kurią kitą gimnaziją. Aklis išvyko į Peterburgą, kur jam po didelių vargų pavyko įsitaisyti vienoje vaistinėje vadinamuoju „aptekarskij učenik"[3], iš pradžių be atlyginimo; vertėsi pamokomis. Sekėsi jam ten, matyti, ne kaip: tarp kitų draugų, ir man buvo parašęs atviruką, parašydamas atsiųsti penkis rublius.

Po šitokio Špakovskio apklausinėjimo vėl susidomėjau, kas tai per dalykai – socializmas ir komunizmas. Atrodytų keista, kad septyniolikos metų gimnazistas neturėjo jokio apie tuos dalykus supratimo. O taip iš tikrųjų buvo, ir štai kodėl.

Man mažam atrodė visai natūralu, kad yra trys šio mano suvokiamo pasaulio viešpačiai: Dievas danguje, klebonas žemėje ir tėvas troboje. Tie viešpačiai (išskyrus Dievą) nuo kits kito priklausė: klebonas garbino Dievą, giedodamas jam dėkingumo giesmes per mišias ir jo labui murmėdamas poterius įvairiausiomis progomis; tėvas šlovino kleboną, padėdamas jam garbinti Dievą ir už tai gaudamas pragyvenimo aprūpinimą sau ir mums. Carinėje pradžios mokykloje šita harmonija buvo kiek sutrikdyta, įsiterpiant naujam viešpačiui, carui, kuris stovi aukščiau už kleboną ir už bet kokį kitą poną ir eina šioje hierarchijoje tuoj po Dievo. Šitokio pasaulinės tvarkos vaizdo laikiaus ir gimnazijoje, ir tokia hierarchija atrodė man natūrali ir nepajudinama: caras pastatytas paties Dievo, caro klauso ponai su kunigais, o mes, skurdžiai, tarnaujam ponams. Tiesa, Marusios trumpoje įtakoje anuomet pradėjau kiek kritiškai žiūrėti į carą su jo ponais ir klebonais, bet, Marusiai dingus, tais dalykais nustojau domėjęsis ir apskritai apie juos nebegalvojau. Iš istorijos pamokų gimnazijoje žinojau apie valstybines santvarkas antikiniame

[1] „Kas daryti?" (*rus.*) (red. pastaba).

[2] „su vilko bilietu" (*rus.*) (red. pastaba).

[3] „vaistininko mokiniu" (*rus.*) (red. pastaba).

pasaulyje, viduriniais ir naujaisiais amžiais, tačiau niekur neteko nei skaityti, nei ką nors tokio nugirsti apie socializmą bei komunizmą. Jei kartais, kaip, pvz., per pokylį Pavyšny, ėjo kalba apie socialistus, tatai manęs giliau nedomino (ypač kad ir Olieńka nieko tikro negalėjo pasakyti), tik jutau, kad kažkokie socialistai knisasi po atrodžiusia nepajudinama monarchine santvarka Rusijoje. Klasės draugų tarpe nebuvo tokių, kurie būtų domėjęsi politika ar visuomeniniais klausimais, ir kiekvienas jų tiek težinojo apie socializmą kiek ir aš. Toks jau buvo šios (šeštos) klasės mokinių sąstatas. Kaip buvo kitose klasėse, nežinojom: žemesniųjų klasių draugus niekinom, o aštuntokai ir septintokai niekino mus, šeštokus. Juokais kreipdamiesi, kartais pasakydavo Horacijaus žodžius: odi profanum vulgus et arceo[1]... Mūsų klasėje daugumas buvo karjeristai. Tekdavo nugirsti juos kalbantis apie ateities gyvenimą, apie pelningas vietas, turtingas žmonas. Inžinieriaus karjera atrodė jiems patraukliausia – ne dėl to, kad patiktų technika, bet todėl, kad inžinieriai labiausiai pralobdavo: jų tarpe sklido gandai apie šaunias inžinierių Murzos, Pauliukonio, Radavičiaus ir kitų šiauliškių karjeras. Mažumas (prie jų ir aš priklausiau) neturėjome jokio aiškaus ateities tikslo, tačiau ir mus vienijo bendras siekimas: kaip nors praližti į „ponus", kad būtų galima mažiau dirbti ir daugiau uždirbti. Apie bet kokį idealą, apie pasiaukojimą, apie tarnavimą liaudžiai – niekas mūsų negalvojo. Visi klasės mokiniai (išskyrus mane) buvo iš privilegijuotų luomų. Dvarininkų, aukštesniųjų valdininkų, pirklių ir fabrikantų vaikams socializmas nerūpėjo, ir jei buvo girdėję apie jį, tai, aišku, neigiamai tėvus atsiliepiant. Jeigu ne istoriko Špakovskio įtarimas, ar aš kartais nebūsiu socializmo adeptas, nežinia kada būčiau susidomėjęs visuomeninės santvarkos dalykais. Ir nestebėtina, jei atsiminsim, kuo vidutinis mokinys galėjo domėtis ir kokie anuomet buvo dėstomi gimnazijoje dalykai.

Pagrindinis klasikinės gimnazijos dalykas buvo kalbos: lotynų kalba (po 8 sav. pamokas pirmoje ir antroje klasėse ir po 6 sav. pamokas visose kitose, iš viso 52 sav. pam.), graikų kalba (po 5 pam. nuo trečios klasės, iš viso 30 sav. pamokų), vokiečių ir prancūzų kalbos nuo antros klasės. Be tų keturių kalbų reikėjo, žinoma, gerai mokėti ir dėstomąją (rusų) kalbą, kuri buvo bene didžiausias stabdys gimnazijai baigti: per rašomuosius, pvz., egzaminus iš rusų kalbos 4-oje klasėje padaręs tik vieną fonetinę ar morfologinę klaidą nebuvo įsileidžiamas į penktąją klasę. Be tų penkių kalbų kiekvienas mūsų (išskyrus rusus ir žydus) gerai mokėjo lenkų kalbą, kuria naudojosi už gimnazijos sienų. O kas jos gerai nemokėjo,

[1] nekenčiu neapšviestos minios ir šalinuosi jos (*lot.*).

stengdavosi išmokti dar ir todėl, kad ji buvo draudžiama (kas draudžiama, tai ir patrauklu). Septintoji kalba, lietuvių, mūsų klasėje nebuvo populiari: mokinių iš kaimo čia nebuvo, ir tos kalbos niekas nemokėjo, miestiečių vaikai – nė žodžio, o dvarininkų – vieną kitą žodį, iš kumečių nugirstą, arba kokią, dažniausiai nešvankią, dainušką; pvz., gražuolis Raul Liandsberg (iš Šiaulėnų dvaro) kartais niūniuodavo:

Šokinėjo velnias
Po bajoro kelnes, } bis
Ir pasiuto velnias,
Ir prišiko kelnes... } bis

Antroje (po kalbų) vietoje ėjo istorijos ir geografijos dalykai, potam – matematika ir labai kukli fizika, logika ir, žinoma, visiems privalomas tikybos dalykas (nuo pirmos iki aštuntos klasės). Štai ir visa klasikinės gimnazijos programa. Visuomeniniai mokslai nebuvo dėstomi, nes monarchinio principo ugdymas ir skleidimas tam priešinosi; chemija ir gamtos mokslai nebuvo dėstomi, nes jie galėjo sukelti nepasitikėjimą Biblijoje įrašyta pasaulio atsiradimo ir jo vystymosi pasaka; psichologijos mokslą atstodavo tikyba. Tiesa, visose klasėse buvo dar dėstoma vad. gimnastika, arba, kaip mes ją vadinom, „šagistika" (nuo rus. žodžio „šagat" – žingsniuoti), kurią vedė tada karininkas Kožuchovskis: aštuonerius metus mokė mus vaikščioti rikiuotėje ir daryti kai kuriuos organizuotus judesius. Dideliame mediniame „maneže" (gimnazijos kiemo gale), kur žingsniuodavom žiemos metu, buvo šiokių tokių prietaisų gimnastikai; tais prietaisais skubėjom pasinaudoti, kai Kožuchovskis duodavo komandą „volno!"[1]. Visų mūsų mėgiamiausias prietaisas buvo vad. „kolca"[2] – du geležiniai oda aptraukti rinkiai, žemai pakabinti ant ilgų virvių, įtvirtintų palubėje. Rankomis įkibęs į tuos rinkius mokinys suposi, atsispirdamas kojomis į grindis, ir buvo laikoma nemažu pasiekimu, jei pavykdavo, išsisiūbavus kojomis pasiekti lubas (tarpas nuo grindų iki lubų buvo dviejų namo aukštų). Šitas pavojingas triukas nevisuomet baigdavosi laimingai: pasitaikydavo, kad arba virvė išsinerdavo iš lubose įkaltų kobinių, arba rankos išslysdavo iš rinkių, ir tada „gimnastas" parpuldavo ant grindų – ant pilvo ar ant nugaros ir smarkiai susitrenkdavo. Kartą vienas toks nevykėlis (ne mūsų klasės) tiek susitrenkė, kad net kiek pasirgęs mirė.

Karininkas Kožuchovskis, aukštas, liesas vyras su juoda barzda ir amžina kepure ant galvos, paskelbęs „volno", dideliais žingsniais

[1] „laisvai" (*rus.*).
[2] „žiedai" (*rus.*) (red. pastaba).

vaikštinėjo palangiais, nuleidęs galvą ir giliai susimąstęs; visai nekreipė dėmesį į tai, ką per tas jo paskelbtas pertraukas darėm ir kaip naudojomės mankštos priėtaisais. Neteko girdėti, kad kada nors Kožuchovskis būtų įspėjęs mus atsargiau elgtis su anais rinkiais, į kuriuos vienas kitas drąsuolis net kojas (vietoje rankų) sukišęs siūbavosi tol, kol rankų pirštais paliesdavo lubų aukštybes.

Kokia galėjo būti pasaulėžiūra šitaip „suformuoto" abituriento? Tiesa, Šiauliuose būta slaptų knygynėlių, būta ir galvojančių, pažangesnių mokinių. Tačiau tai buvo išimtys. Mokinių masė buvo reakcinė ir beveidė: gimnazijos vadovybė sėkmingai vykdė carinę švietimo politiką. Spirdamiesi prieš galutinį apkvaišimą, mokiniai griebdavosi įvairių priemonių, ugdė asmeniškus palinkimus į darbą, neturintį nieko bendro su mokykloje dėstomais dalykais. Taip, pvz., Chominskis su galva buvo pasinėręs į heraldiką, Birmontas ir Mareckis buvo aistringi medžiotojai, ir visos jų kalbos sukosi apie medžioklę; Bortkevičius gilinosi į filosofiją (studijavo Kantą, Stirnerį, Nietzsche), Mikulskis garsėjo kaip filatelistas, Šmemaną domino šachmatai, Viktoras Biržiška ir dar keli „būsimieji inžinieriai" savarankiškai mokėsi gimnazijoje nedėstomos chemijos ir aukštosios matematikos; Rascevičius ir Lipavičius Turgenevo Rudino įtakoje gaudė ir išdarinėjo varles (abu jie paskui pasidarė gydytojais); aš rimtai buvau susidomėjęs muzika ir kalbomis. Tokių klasės draugų, kuriems niekas, išskyrus pamokas, nerūpėjo, buvo vos keletas (Smoljaninov, Ordynskij, Jurjev).

Mano ketinimui susipažinti su socializmo mokslu pastojo kelią viena netikėta aplinkybė. Ji nulėmė ir tolesnį mano abejingumą politikai. Kartą „filosofas" Bortkevičius, man išeinant po pamokų iš gimnazijos, padavė į popierių įvyniotą storą knygą burbtelėjęs: „Paskaityk!" Vėlai vakare, paruošęs kitai dienai pamokas, išvyniojau popierį ir radau gražiai įrištą iliustruotą knygą Hermann Klein „Astronomische Abende"[1] rusišką vertimą. Pradėjęs ją skaityti, pasijutau pritrenktas, negalėjau atsitraukti ir skaičiau visą tą naktį. Užmigau tik auštant; į gimnaziją nėjau, skaičiau iki vakaro, kol pabaigiau visą knygą. Pasakyti, kad buvau susižavėjęs tuo veikalu, bus per silpna: jis apvertė aukštyn kojomis visa, ką iki šiol buvau girdėjęs apie pasaulį. Kurį laiką vaikščiojau kaip apkvaišęs. Galvoje sukosi iki šiol mano negirdėtų proto galiūnų vardai: Kopernikas, Galilėjus, Džordano Bruno, Niutonas, Heršelis, Tycho Brahe... Ausyse skambėjo konsteliacijų ir atskirų žvaigždžių pavadinimai: alfa Lyrae, Kasiopėja, Orionas, Rigel, Betelgeuze, Bellatrix, Arkturas,

[1] „Astronominiai vakarai" (*vok.*) (red. pastaba).

Sirius, Prokion, Ursa Maior, Ursa Minor, Mizar, Alkor... Sužinojau, kad yra visatoje planeta Marsas, ir, kaip kiekvienas prozelitas, pasidariau plus catholique que le pape meme[1]: buvau tikrų tikriausias, kad toje planetoje gyvena panašios į mus būtybės. Mane ėmė dominti tai, kas tolima ir nepasiekiama, pradėjau niekinti tai, kas pasiekiama ir čia pat. Monarchijos, demokratijos ir socializmo klausimai, žiūrint į juos iš man naujo astronominio taško, pasirodė neverti dėmesio. Tartum girdėjau visatos sferų muziką, ir žemiškieji akordai atrodė kažkokiu menkučiu pamėgdžiojimu anos dangiškosios harmonijos. [...] Dievo pateptasis caras, magnatai, kunigaikščiai, grafai nustojo aureolės, virto paprasta plėšikų gauja, apžergusia žmoniją ir prietarų pagalba ją valdančia. Šitas perversmas manyje įvyko be jokios vidujinės kovos, be kančių ir vargo, tik vienos nemiegotos nakties kaina: tiek protingai, įtikinančiai ir patraukliai prabilo į mane nuoširdūs Kleino žodžiai. Jokia knyga – ir prieš, ir po – nepadarė man tokio gilaus ir veiksmingo įspūdžio kaip anas „Astronominių vakarų" veikalas. Man ėmė rodytis, jog ten – aukštybėse, visatoje – yra tikras ir amžinas gyvenimas, o čia, žemėje, – tik vienos akimirkos gyvaliojimas[2]. Pasiteiravęs pas Cimkovskį (knygininką), gavau iš jo nusipirkti porą Camille'o Flammariono astronomiškų fantazijų. Jas perskaitęs, dar labiau susižavėjau šiuo „dangiškuoju" mokslu, kurio globėju graikai laikė mūzą Uraniją („Dangiškoji").

Po kiek laiko pakliuvo man į rankas dar viena šios rūšies knyga – Mejerio „Mirozdanije"[3]. Šiame didžiuliame veikale pirmą kartą susidūriau su rimtais matematiškais išvedžiojimais, kurie sudaro aprašomosios astronomijos pagrindą ir neleidžia josios poezijai per daug atitrūkti nuo tikrovės. Neturėdamas ypatingų gabumų matematikai, kiek atšalau ir atsisveikinau su mane pagavusia svajone tapti astronomu. Vis dėlto pagarbą ir meilę tam „dangiškajam" mokslui palaikiau iki senatvės, o dangaus kūnų stebėjimas giedriame nakties danguje visuomet liko mėgiamiausiu (po muzikos) užsiėmiau laisvomis nuo darbo valandomis. Kur nors pasiskolinęs žiūroną, stebėjau mėnulio Mare Serenitatis, Mare Crisium, Mare Tranquilitatis arba Saturno rinkius, arba Marsą ir jo „kanalus".

Susižavėjimas astronomija taip mane nuteikė, kad dar labiau pradėjau šalintis draugų ir apskritai žmonių, paskendusių „žemiškuose" dalykuose.

[1] labiau katalikiškas negu pats popiežius (*pranc.*).

[2] Tada dar nieko nebuvau girdėjęs apie atomus, tikrus pasaulio viešpačius, ir negalėjau žinoti, kad atomai su savais protonais ir neutronais yra lygiai nuostabūs ir didingi, kaip ir iš tų atomų susidaranti visata su savo kosmiškais kūnais.

[3] „Visata" (*rus.*) (red. pastaba).

Pasijutau vienui vienas šiame pasaulyje ir ėmiau galvoti panašiai kaip anas Balzako Turnbušas (iš jo „Raganos"), kuris surašė savo palikuonims keletą patarimų: 1) kad galima būtų gyventi laimingai, reikia pirmiausia vengti bažnytininkų; juos reikia gerbti, bet nereikia įsileisti į namus ir jų, ir visų tų, kas teisėtai ar neteisėtai tariasi esąs aukštesnis už mus; 2) reikia tenkintis kuklia vieta ir nesiveržti iškilti ar rodytis turtingesniu, negu iš tikrųjų esi; nereikia sukelti kieno nors pavydą ir nieko neįžeisti, nes parblokšti pavyduolį gali tik tas, kas yra stiprus it ąžuolas, stelbiąs krūmą savo papėdėje. Bet ir tokiu atveju negalima išvengti pražūties, nes ąžuolai žmonijos girioje itin reti, ir Turnbušams netinka vadintis ąžuolais, kadangi jie yra paprasti Turnbušai ir jokie ąžuolai; 3) reikia eikvoti ne daugiau kaip ketvirtadalį savo pajamų, reikia slėpti savo pasiturėjimą, tylėti apie savo pasisekimą, nesiimti aukštų pareigų, lankyti bažnyčią lygiomis su kitais, laikyti paslaptyje savo mintis, nes tokiu būdu mintys pasiliks prie jūsų ir nepateks į žmones, kurie jas pasisavina, perdirba ant savo kurpalio, taip kad jos virsta šmeižimu; 4) taip gyvendami, Turnbušai amžiams liks nežinomi, gyvens nusižeminę, tartum nekenksmingi vabzdeliai, kurie, kartą įsikūrę medžio stiebe, pragręžia ten sau skylutę ir tykiai išvynioja savo siūlelį iki galo; 5) nesiginčytis nei apie tikybą, nei apie valdžią, ir jei valstybės valdžia ar mūsų tikyba ir pats Dievas apsivers arba tik ims svyruoti dešinėn ar kairėn, jūs, Turnbušai, ramiai dirbkit savo darbą, ir tada Turnbušų nedegins ant laužo, tada jų nepakars valdovų ar bažnyčios labui.

(Tačiau vienas Turnbušų palikuonis François Tournbouche de Veraise, nepaklausęs šių patarimų, pralindo į Jo Aukštybės Dofino kanclerius, įsimaišė į sąmokslą prieš karalių, buvo nuteistas, jam buvo nukirsta galva, o visas turtas konfiskuotas.)

Mūsų klasės (VI) mokiniai, kaip minėjau, pagal savo palinkimus buvo susiskirstę rateliais, bet, be manęs, dar vienas jų laikėsi nuošaliai ir nuo „medžiotojų", ir nuo „inžinierių", ir nuo „medikų". Buvo tai bajorvaikis Mečislovas Bortkevičius, su kuriuo aukštesnėsėse klasėse teko sėdėti viename suole. Gabus matematikai, padėdavo man spręsti uždavinius, o aš atsilygindavau per graikų kalbos rašomuosius darbus, kai versdamas iš rusų į graikų kalbą neatsimindavo kokio žodžio ar abejodavo, kurį aoristą reikia pavartoti. Taip bendras reikalas mus kiek suartino, nors ir ne tiek, kad arčiau draugautume: kai išsikrausčiau iš Pečkauskienės buto, kur jis paliko gyventi, per paskutiniuosius trejus metus (VI–VIII kl.) nei jis pas mane, nei aš pas jį nė karto nebuvom atsilankę. Nedraugavom, bet ir nesišalinom kits kito. Mus kiek artino bendras likimas: aš laikiaus nuošaliai nuo kitų dėl savo išimtinės luominės padėties, o jis – dėl ypa-

tingo palinkimo filosofijai, kuria, maža to, kad niekas iš mūsų nesidomėjo, bet visi dargi pašiepdavo ir ją, ir josios adeptą; šis, būdamas labai ambicingas, užsidarė savyje ir tik man, suolo draugui, kartais papasakodavo apie savo pažangą filosofijoje. Vieną gražų rudens sekmadienio priešpietį, išėję po privalomų pamaldų iš bažnyčios, išvykom už miesto ir užkopėm į Salduvės kalną. Diena buvo rami, saulėta. Už blizgančio ežero ilga juosta glūdėjo miestas, nuo Nuroko fabriko kaminų iš kairės iki grakščios bažnyčios iš dešinės. Buvo netrikdoma tyla ir ramumas.

– Taip ramu, – prabilo Mečys, – jog atrodo, kad klysta Herakleitas, skelbdamas savo garsųjį „panta rei" (viskas teka, viskas juda). Bet taip tik atrodo: nė vienai akimirkai nesustabdo visata savo judėjimo, ir milžiniška to amžino judėjimo dalis lieka mūsų nepastebima. Štai baltuoja graži Šiaulių bažnyčia. Nepajudinamai stovi ji nuo 1625 metų, ir nuo tos josios pastatymo datos kiekviena ją sudarančios medžiagos dalelytė nepertraukiamai juda nuo pamatų iki pat viršūnės, iki kryžiaus ant bokšto. Išorinis josios medžiagos judėjimas, nepastovumas visų pastebimas, tinkas nubyra, plytos sproginėja, spalva nublunka...

– Tam padeda saulė, vanduo, oro judėjimas, – įsikišau.

– Žinoma, kad padeda. Bet juda ir tos medžiagos dalelytės, kurioms niekas nepadeda judėti. Štai akmuo, – ranka parodė jis į po kojomis iš žemės kyšantį akmens šoną, – kas padeda judėti to akmens viduje esančioms dalelėms?

– Jos ir negali judėti, – paskubėjau atsakyti, – nes iš visų šonų yra spaudžiamos kaimyninių dalelių.

– Ee, – nusijuokė Mečys, – naiviai galvoji. Taip gali galvoti tik žmogus, neprotaujantis iki galo. Įsivaizduokim, – tęsė jis, žiūrėdamas į miestą anapus ežero, – kad tą mūrinę bažnyčią, tokią, atrodytų, pastovią, taip tvirtai ir gražiai pastatytą, tiesiog amžinai, kaip matosi, nepajudinamą iš vietos, įsivaizduokim ją padėtą po milžinišku stikliniu gaubtuvu, pro kurį nei saulės spinduliai, nei vanduo, nei oras negalėtų prasiskverbti, – ir vis dėlto praeis tūkstančiai ar milijonai metų ir iš to grakštaus pastato bepaliks beformė krūva dulkių. Viskas priklauso nuo laiko: vienų dalelių judėjimas trunka akimirką, kitų – ištisus metus, trečių – tūkstančius ar milijonus metų... Neginčijama tiesa glūdi anuose Herakleito žodžiuose „panta rei".

Man staiga šovė į galvą mintis, kad Mečys, taip gražiai sugebąs išvedžioti apie materijos formų nepastovumą, galėtų apšviesti mane ir visuomeninių santvarkų dalykuose, ir nedelsdamas paklausiau:

– Ar negalėtum man pasakyti, kiek buvo teisus anuomet Špakovskis, kai tvirtino, jog komunizmo santvarkoje viskas būsią bendra – ir maistas, ir drabužiai, ir žmonos?

Mečys nusišypsojo ir kiek patylėjęs kalbėjo:

– Atsimenu aną Špakovskio provokaciją... Tuo tarpu nesiimu spręsti, ar jis tada tyčia vulgarizavo komunizmo sąvoką, ar jau iš tikrųjų jis yra šiuo atžvilgiu „круглый дурак"[1] (mes, kaip visada, kalbėjomės rusiškai). Pats aš Markso nestudijavau, bet apie jo mokslą esu skaitęs ir teigiamų, ir neigiamų nuomonių; vis dėlto tokių nesąmonių kaip tos, kurias tada prikalbėjo Špakovskis, niekur neaptikau, net pas didžiausius Markso priešus. Tiesa, skaičiau, gavęs iš Cimkovskio, Tomo Moro „De optimo rei publicae statu deque nova insula Utopia" ir kito Tomo, Kampanelos, „Civitas Solis", ir manau, kad šitų „utopistų" idėjos niekados nebus įgyvendintos. Kitas reikalas, jei kalbėsim apie socializmo įgyvendinimą. Čia visai realus dalykas, ir jau netolimas laikas, kada grius monarchijos ir pasaulyje įsiviešpataus demokratinės santvarkos, kurių dabar ne tiek daug; o iš jų tik vienas žingsnis į socializmą. Bet turiu pasakyti, visuomeninės žmonių santvarkos manęs nedomina: ir jos, kaip viskas visatoje, keitėsi, keičiasi ir keisis. Viena santvarka vieniems gera, kita – kitiems, ir neįsivaizduoju tokios santvarkos, kuri būtų tobuliausia. Jei žmonės kada nors ir pasieks tokią santvarką, kuria visi, alei vieno, būtų patenkinti, tai būtų visos žmonijos mirtis: tokios tobuliausios santvarkos nereikėtų keisti arba, kitaip sakant, tokia santvarka pasidarytų pastovi iki sustingimo, vadinas, mirusi, o visi žmonės būtų laimingi, protingi, patenkinti, nieko netrokštų, nejudėtų arba tiesiog pasidarytų mirę.

– Na jau ir nušnekėjai, – pradėjau juoktis, nors mane ir nustebino jo išvedžiojimai: tiek įtikinančiai mokėjo kalbėti.

– O kad žmonės stengiasi keisti santvarkas, – tęsė Mečys, tartum nepastebėjęs mano juoko, – tai visai natūralus dalykas: prispausk šiaudeliu ramiai šliaužiantį slieką ir pamatysi, kaip jis ims raitytis, stengdamasis atsikratyti „priespaudos". Žinoma, žmonių pastangos pakeisti jiems netinkamą santvarką yra sudėtingesnis dalykas: čia ir agitacija, ir vadų asmenybės, ir interesų kova, bet principas tas pat – pasiekti patogesnį, mažiau varginantį šliaužiojimą; ir juo viešpataujančio luomo priespauda žiauresnė, juo ir reakcija aršesnė ir pergalė šaunesnė. Homero karališkąją santvarką pakeitė demokratija, paskui įsiviešpatavo oligarchija, demagogai, tironai. Po to grįžo išsigimusi demokratija, kurią prarijo makedonietis Pilypas, bet jo palikuonys patys buvo praryti Romos, o šią sunaikino barbarai. Po to, krikščionybei padedant, susikūrė feodalizmas, išsivystęs į kapitalizmą; ateis, be abejo, ir so-

[1] „visiškas kvailys" (*rus.*) (red. pastaba).

cialistinė santvarka, kurią pakeis komunizmas. Žodžiu, kaip gamtoje, taip ir čia vyksta amžinas judėjimas, kuriame, nori ar nenori, reikia dalyvauti. Vieni dalyviai aktyvūs, kiti pasyvūs. Aktyviųjų tarpe iškyla žymios asmenybės, jas garbina visi žmonės. Tačiau aš jų negarbinu: ne jų nuopelnas, kad jų organizmą sudarančios molekulės atsitiktinai taip susidėjo, jog vietoje idioto gavosi genijus. Pakanka, kad viena gyslelė proto galiūno smegenyse sprogtų, ir genijus virsta idiotu. Taip atsitiko su Nietzsche...

– Kas buvo tas Nietzsche?

– Klasikas kaip ir mes, – šyptelėjo Mečys. – Buvo tai nepalyginamas žodžio meisteris, kraštutinis individualistas. Pagrindiniam jo veikalui „Also sprach Zarathustra"[1] turėjo didelės įtakos anksčiau gyvenęs kitas individualistas Max Stirner, kurio „Der Einzige und sein Eigentum"[2] verta pasiskaityti visiems tiems, kas serga altruizmo priepuoliais.

– Ar altruizmas liga? – nustebau.

– Kaip paprastai suprantame ligą, žinoma, ne liga, tik nereikalingas žodis: kiekvieną altruizmo pasireiškimą teisingai galima pavadinti rafinuotu egoizmu; o egoizmo sąvokos tai jau tikrai neišbrauksi iš žodyno. Egoizmas yra tikras gyvenimo viešpats visų gyvų padarų, neišskiriant ir protingųjų.

– Kaip tada su Kristaus mokslu?

– Tas pat egoizmas, – pamojo ranka Mečys, – daug šiuo klausimu galima kalbėti, bet verčiau pasiskaityk pats Stirnerį: greit viską suprasti. Gali gauti iš to paties Cimkovskio... Na, bet jau laikas ir namo.

Pakilom nuo apipuvusio suoliuko, kur išsėdėjom visą valandą, ir leidomės žemyn.

Taip mano užsimojimas sužinoti ką nors tikresnio apie socializmą nuėjo niekais. Pasiliko tik įtarti, kad ir pats Mečys, su galva pasinėręs į filosofines spekuliacijas, nieko doro apie valstybines santvarkas nežino.

Kai ėjom pro Frenkelio odų fabriką, Mečys šypsodamasis pasakė:

– Tas Frenkelis, ir neskaitęs turbūt Stirnerio, gyvena taip, kaip anas pataria: kuo labiausiai tenkink savo „aš", nesiskaitydamas su jokiais padorumo ir žmoniškumo principais... Girdėjau, kad jis moka į ragą sulenkti savo darbininkus; tie kasmet ruošia streikus, bet neorganizuoti, pralaimi... O juk išauš tokia dienelė, kada ir jis pralaimės, viršų paims išnaudojamieji, – pranašavo Mečys. – Ką gi? Bellum omnium contra

[1] „Taip kalbėjo Zaratustra" (*vok.*) (red. pastaba).
[2] „Vienintelis ir jo nuosavybė" (*vok.*) (red. pastaba).

omnes[1]. Man pagaliau tai nesvarbu. Svarbu tik ir čia konstatuoti amžiną judėjimą; bet ar kiek anksčiau, ar kiek vėliau šis judėjimas pasisuks Frenkelio nenaudai, man bent vis viena.

– Kaip vis viena? – paklausiau. – Juo greičiau įsiviešpataus teisingumas, juo geriau.

– Kas reiškia „greičiau"? – užsigavo Mečys, – skaitei pas Kleiną apie astronominius metus? Palyginus su jais, mūsų šimtmečiai ne kas kita kaip vos pastebima akimirka.

– Geriau, kad ir tos akimirkos metu mažiau būtų kančių ir ašarų.

– Ee, – nusišypsojo Mečys, – esi nepataisomas altruistas.

– O tu egoistas!

– Nesiginu... Ir tau patariu pasekti manim... Arba, tiksliau pasakius, ne manim pasekti, o visų gyvųjų būtybių pagrindine savybe – egoizmu.

– Bet jei visi žmonės būtų tokie egoistai kaip tu, veikiai žlugtų visuomenė, ir žmonių pasaulis išnyktų.

– O kas čia blogo? – pasišiaušė jis. – Ar tau dar maža, kad jau milijonai metų praėjo, kai žmonės valgo, geria, virškina maistą, o suvirškintą išmeta, grumiasi tarp savęs, vieni kitus naikina, gimsta, miršta, sirguliuoja biauriausiomis ligomis? Tu norėtum, kad jie „fruges consumant"[2] per amžių amžius? Vis tiek kada nors į šipulius subyrės šis pasaulis, ir juo greičiau tatai įvyks, juo geriau... Ar, galimas daiktas, tu dar tiki pasakomis, kurias skleidžia tikybininkai, ir manai kokią Apvaizdą tvarkant pasaulį ir vedant jį į mums neapreikštą tikslą?

– Kas skaitė Kleiną ar Flamarioną ir įsidėmėjo tai, ką jie sako, tas jau negali tikėti kunigų plepalais, – atsakiau.

– Aišku, negali... Ir ar nekeista, kad mes štai, išstudijavę Kleiną, buvom šįryt bažnyčioje ir kartu su kitais suklaupdavom, kaip to reikalauja katalikiškas ritualas? Veidmainiai mes, štai kas!

– Pamėgink neveidmainiauti, – nusijuokiau, – tuoj išlėksi iš gimnazijos.

– Ir be tavęs žinau... Kai pagalvoju, suseku tą veidmainiavimą kiekviename žingsnyje. Kartais net pamanau, kad veidmainiavimas yra egoizmo ramstis: niekas turbūt neveidmainiauja dėl veidmainiavimo, bet visi veidmainiauja dėl išrokavimo, o tai jau yra tam tikras egoizmas.

Atėję į miesto vidurį, išsiskyrėm.

Namie motina pasakė, kad pietūs jau seniai gatavi, bet Kocio dar neatėjo: kaip išėjo į bažnyčią, taip ir dingo. O jau praėjo bent trys valandos, kaip pasibaigė pamaldos.

[1] Karas visų prieš visus (*lot.*).

[2] „vartotų (valgytų) vaisius" (*lot.*).

– Tau reikėtų pasekti, kur jis taip valkiojasi, – patarė motina, – sekmadieniais po pamaldų, o šiokiomis dienomis tuoj po pietų išeina ir grįžta tik sutemus. Kad kas jam neatsitiktų... Grafienė pavedė mums jo priežiūrą, o mes nežinom, kur jis dingsta. Pats jis nepasisako, kur eina; man nepatogu paklausti. Būtinai pasek jį, kai rytoj išeis iš namų.

Savo „globojamuoju" grafiuku iki šiol buvau patenkintas: jokios globos jis nebuvo reikalingas, ir juo visai nesirūpinau. Paprastai matėmės tik per pietus ir kai kada vakarais; šiaip aš sėdėjau užsidaręs savo salkoje, o jis – savo keturiuose kambariuose. Iš pradžių bandžiau vakarais mokytis kartu su juo prie didelio stalo salėje, bet veikiai ir aš, ir jis įsitikinom, kad iš tokio mūsų „mokymosi" nieko gero neišeina. Didelis raudonskruostis mėlynakis bernas, visa galva aukštesnis už mane, savo išsilavinimu buvo tikras vaikas. Netrukus po to, kai atskleidę knygas pradėdavom kas sau gilintis į pamokas, staiga paklausdavo:

– Ar Kochas (inspektorius) turi vaikų?

Arba:

– Kodėl Špakovskis (istorikas) nešioja barzdą, o Treimanas (klasikas) skutasi?

Arba:

– Kodėl lotyniškas žodis „instrumentum" turi galūnę -um, o lenkiškas „instrument" be to -um?

Į pirmą klausimą atsakydavau taip: „Kai tave Kochas iššauks atsakyti pamoką, paklausk apie vaikus", į antrą: „Špakovskio barzdoje nesiveisia utėlės, o Treimano – veistųsi", į trečią: „Todėl, kad tu esi durnas".

Iš pradžių maniau, kad Kocio dėl panašių mano atsakymų įsižeis ir nebetrukdys mokytis, tačiau veikiai įsitikinau, kad jis ne tik neįsižeidžia, bet ir nusiteikia labai linksmai, prapliurpia savotišku juoku (ant „i"):

– Chi, chi, chi, chi...

Jei į panašius klausimus nieko neatsakydavau arba rūsčiai surikdavau: „Nutilk!", jis, kiek pasitrynęs kėdėje, tyliai prieidavo prie manęs iš užpakalio ir švelniai imdavo kutenti ar ausį, ar sprandą. Tada pašokdavau, griebdavau jį pusiau, ir imdavom grumtis. Jis tik to ir laukė, reikšdamas savo pasitenkinimą įprastu: „Chi, chi, chi, chi". Būdamas aukštesnis ir žymiai stambesnis, galėjo lengvai mane įveikti, bet to niekuomet nedarė: veikiai suglebdavo mano rankose ir aukštielninkas virsdavo ant grindų. Kartą, pajutęs jį po savim ant grindų, nepasitenkinau kaip paprastai kutenimu ir kumščiavimu, bet ėmiau su dešinės delnu daužyti jį per veidą pritardamas:

– Še tau, še tau, grafų išpera!

Ir čia staiga pamačiau, koks jis stiprus: be ypatingų pastangų, viena ranka numetė mane nuo savęs, pašoko ant kojų ir, braukydamas delnais veidą, tartum norėdamas nuvalyti jį nuo nešvaraus palytėjimo, suurzgė:

– Po twarzy proszę mnie nie bić![1]

Nieko neatsakiau, nuėjau į savo kambarį palikęs jį vieną. Nors po to mūsų santykiai ir nepagedo, bet daugiau vakarais nebesimokėm kartu. Jei ko nors nesuprasdavo iš pamokų, prašydavo paaiškinti anksti rytą, prieš išeinant į gimnaziją.

Tą sekmadienį jis grįžo į namus apie 4-ą val., kai aš jau buvau papietavęs. Paklaustas, kur taip ilgai užtruko, kvailai nusijuokė „chi, chi, chi" ir trumpai atsakė:

– Vaikščiojau.

Kitą dieną, kai jis popiet užsimetęs paltą išėjo į gatvę, kiek palaukęs išėjau ir aš. Iš tolo sekiau jį, dideliais žingsniais einantį šaligatviu. Ėjo jis geležinkelio stoties link. Priėjęs stotį, pasuko į bėgius ir jais žingsniavo greta stovinčio ilgo prekinio traukinio. Staiga dingo man iš akių. Pamaniau jį pralindus po tuo traukiniu ir einant kitu jo šonu. Pralindau ir aš, bet jo nebemačiau. Priėjęs maždaug tą vietą, kur jis dingo, radau ramiai sėdintį prekinio vagono galo būdelėje.

– Ką čia darai?

– Sėdžiu, kaip matote, – atsakė su „chi, chi, chi", – čia labai malonu: ramu, vėjas neužpučia, žmonių nėra...

„Nejaugi, – pamaniau, – ir jis toks pat mizantropas[2] kaip ir aš".

– Ar ilgai čia manai sėdėti? – klausiu.

– Iki vakaro.

– Ir taip kasdien?

– Kasdien.

– Ką galvoji sėdėdamas? Gal kokią knygą atsinešei ir skaitai?

– Ne, neskaitau... Prisiskaitau, kai pamokas ruošiu.

– O vertėtų šiaip ką paskaityti iš beletristikos, pavyzdžiui.

Kocio nusijuokė „chi, chi, chi" ir paklausė:

– Kas tai yra „beletristika"?

– Ogi apysakos, novelės, romanai... Ar jums literatūros mokytojas nieko nėra siūlęs skaityti?

– Buvo pasiūlęs „Kapitanskaja dočka"[3] Puškino pasiskaityti; jau perskaičiau.

– Kaip patiko? – klausiu.

[1] Per veidą prašau nemušti (*lenk.*).

[2] žmonių neapkentėjas (*graik.*).

[3] „Kapitono duktė" (*rus.*) (red. pastaba).

– Kas ten gali patikti... Niekai patys.

„Tikras veršis", – pagalvojau, žvilgterėjęs į jo raudoną veidą, kuriame tviskėjo pasitenkinimas savimi ir visiškas abejingumas visam, kas jį supa.

Prasidėjo žiema. Kartą, man grįžus iš gimnazijos, motina pasakė, jog buvo atėjęs iš Savičo krautuvės samdinys ir pranešė, kad Savičienė prašo mane užeiti pas ją šį vakarą. Savičų nepažinojau, kvietimu buvau nustebintas.

Lenkas Karol Sawicz, turtingiausias (nežydas) Šiaulių pirklys, turėjo vad. „Kolonialnyj magazin", geriausią mieste maisto parduotuvę Tiuremnos (gimnazistų vadinamos „Nevskij prospekt") ir Policejskos gatvių kampe. Ilgą laiką viešpatavo be konkurentų. Tik po 1900 m. toje pačioje (Tiuremnos) gatvėje, beveik priešais, panašią parduotuvę įsteigė kitas lenkas Juchniewicz, kurį Sawicz laikė savo aršiausiu priešu. Geriausius gėrimus, rūkalus, vynuoges, apelsinus, citrinas, riešutus ir kitas ne vietines prekes turtingesnieji šiauliečiai ir apylinkiniai dvarininkai nusipirkdavo šiose parduotuvėse; gimnazistai šių krautuvių nelankė, jie piktindavosi neįprasta Šiauliams tvarka. Nusipirkus už kelias kapeikas saldainių, pinigus reikėjo mokėti į kasą, kur sėdėjo pasipūtusi Savičienė ir paniekos žvilgsniu apmesdavo skatikinius pirkėjus. Kur kas patogiau buvo palikti atliekamą kapeiką už saldainius ar riešutus vad. „Renskovoj pogreb", žydų laikomoje landynėje namų rūsyje, į kurią iš gatvės reikėjo nusileisti keliais laipteliais. Tokių landynių Šiauliuose buvo keletas. Jų savininkai sutikdavo mus malonia šypsena, nesididžiuodami paimdavo kapeikas ir dar prie kelių nusipirktų saldainių pridėdavo priedu kokį „grecką" riešutą ar „siemečkų" žiupsnį. Be to, menkai apšviestoje landynėje kuriam vikresniam mūsų pavykdavo ir šį tą nudžiauti.

Nežinodamas, kur Savičai gyvena, vakare nuėjau į parduotuvę. Tuo metu pirkėjų nebuvo, krautuvės vidury pamačiau išdidžiai stovinčią pirklienę. Ją visą dengė tamsus gelumbinis apsiaustas be rankovių; apsiausto galai siekė grindis ir sudarė ratą, kiek ištįsusį užpakaly, kur puslankiu vingiavo uodega. Viršuje iš to apsiausto kyšojo didelė galva su apvaliu raudonu veidu, kuriame žibėjo dvi juodos akutės iš abiejų šonų didelės, taisyklingos nosies. Figūra nekrūptelėjo iš vietos, tik akutės žvitriai perbėgo mane visą. Ji bus supratusi, kas esu, nes man dar neišsižiojus prašneko:

– Zaraz zamykam sklep, o interesy pogadamy w mieszkaniu[1].

[1] Tuoj uždarau krautuvę, apie reikalą pakalbėsim bute (*lenk.*).

Tai pasakius, lėtai nušliaužė į užpakalinį parduotuvės skyrių, apšviestą aukštai pakabinta žibaline lempa, kiek mažesne kaip ta, kuri kybojo pačioje parduotuvėje. Stebėjau ilgą josios apsiausto treną, arba mūsiškai uodegą, kuri tartum šluote šlavė paskui save grindis: ten, kur praėjo piršlienė, pjuvenos, popiergaliai ir kitokios šiukšlės, paglemžtos apsiausto uodegos, dingo iš akių, palikdamos vietoje savęs švarią juostą grindyse. Sumečiau, kad piršlienė pamėgdžioja aristokratus (prisiminė grafienės trenas). Likau vienas bestovįs tarp statinių ir dėžių; vienos buvo kupinos žalsvų ir rausvų vynuogių, kyšančių iš geltonų pjuvenų, kitos – su razinkais, dar kitos – su apelsinais. Lentynose eilėmis buvo sustatyti įvairaus dydžio buteliai su spalvotomis etiketėmis, daugybė blizgančių dėžučių su parašais: kava, kakava, cukrus, migdolai. Dairymąsi nutraukė grįžusi piršlienė, pakeitusi apsiaustą kiek trumpesniais juodais kailiukais. Iš paskos ėjo jaunas, plačių pečių, geltonplaukis vyras su trumpais kailinukais; iš rankovių kyšojo didelės, raudonos nuo šalčio letenos; avėjo ilgais blizgančiais batais. Iš jo apdaro ir laikysenos galima buvo spręsti, kad tai vyresnis samdinys (prikazčik). Užpakaliniame skyriuje vienas pusbernis laikė medines kopėčias, o antromis lipo lempos užgesinti.

– O dabar eisime į butą, – pasakė pirklienė, šliaužda ma prie didžiųjų durų, kurias atidarė ir ištiesta ranka prilaikė vikriai prasmukęs pirmyn samdinys.

Gatvėje pasukom į kairę ir, kiek paėjėję, atsidūrėm prie plačios angos, to paties, kur parduotuvė, namo gale. Čia pro aukštas duris patekome į didelį koridorių, menkai apšviestą lubose pakabinta žibaline lempa. Priešais – platūs mediniai laiptai į antrą aukštą. Laiptus priėjusi pirklienė sustojo ir, pusiau atsisukusi į mane, ėjusį užpakaly, tarė:

– Prašau.

Man laukiant, kol ji pirma pradės keltis laiptais, ši pusiau išdidžiai maloningu, pusiau pamokančiu tonu pasakė:

– Prašau, prašau... Damai lipant laiptais į viršų, vyras eina pirmas, o jai leidžiantis žemyn, vyras seka iš užpakalio.

– Atsiprašau, ponia, – burbtelėjau, – nežinojau.

Kol kėlėmės – aš pirmas, ji užpakaly, galvojau: „Nejaugi pasikvietė mane tam, kad mokytų gero tono? Ko ji nori?"

Ji tuo tarpu už mano nugaros bambėjo:

– Gyvenant su grafais, reikia mokėti gražiai elgtis... Etiketas – svarbiausias dalykas... gyvenimo grožis... be jo ir gyventi nemiela...

Ją kankino dusulys. Užkopusi alsavo kaip dumplės.

Atsikvėpus raktu atidarė duris į butą, iš kur trenkė suplėkęs dvo-

kimas; jame buvo galima išskirti raugintų kopūstų, keptos mėsos su svogūnais ir kažkokių pelėsių nemalonūs kvapsniai. Tariausi patekęs į nešvariai laikomą virtuvę... Bet ne: čia buvo didokas prieškambaris, iš kur nusirengę patekom į valgomąjį. Viršum vidury stovinčio stalo kabėjo keistos formos lempa, kurios akinanti šviesa verste vertė prisimerkti (kaip paskui sužinojau, tai būta spiritinės lempos, vienintelės visame mieste: ją pirklys buvo atsivežęs iš Vokietijos). Už durų buvo girdėti skambinant gamas. Paprašius sėstis, pirklienė dingo. Apsidairiau po kambarį. Du dideli langai buvo aklai užklijuoti aplink, ir supratau, kodėl bute toks sunkus oras. Tarp langų stovėjo didelis juodas kredensas su įstiklinta viršutine dalimi; ten blizgėjo sidabriniai ir krištoliniai indai. Vienoje sienoje po stiklu kabėjo senoviška litografija „Kościuszko pod Maciejowicami", kitoje – panaši litografija „Obrona Częstochowy w 1654 r." Gamų skambinimas nutrūko. Durys, pro kurias buvo išėjusi pirklienė, atsidarė, ir pasirodė dvi vienodo ūgio mergaitės; už jų nugaros šypsojosi motina.

– Prašau susipažinti, – kreipėsi į mane, – mano gimnazistės Kliara ir Vanda.

Pakilau nuo kėdės ir paliečiau mergaičių ištiestus pirštukus. Kliara buvo pailgo, taisyklingų bruožų veido, kurį puošė aukštoka kakta ir gražiai išlenktos lūpos. Kiek žemesnė už ją (matyt, jaunesnė) Vanda turėjo apvalų veidelį, dideles juodas akis ir trumpą smakrą. Mergaičių plaukai buvo supinti į porines kasikes, nusvirusias ant baltų uniforminių apykaklių.

– Jos jau penktoje klasėje, – kalbėjo pirklienė. – Vandai mokslas geriau sekasi, Kliara pritingi; užtat ji gabesnė muzikai. Nors ir Vanda daro pažangą, tik visa bėda, kad klausos neturi: jai vis viena, ar mažoras, ar minoras.

– Kas neatskiria mažoro nuo minoro, – atsiliepiau, – tam neverta laiko gaišinti muzikai.

– Kaip tat? – nustebo pirklienė, – nejaugi tamsta manai, kad mano duktė Savičaitė, kaip kokia prasčiokė, galėtų nemokėti skambinti? Kur matyta, kad gerai išauklėta pana nemokėtų paskambinti fortepijonu? O kad Vanda klausos neturi, tai dalykas pataisomas. Ir ponia Cwiklińska (muzikos mokytoja) sako, kad klausa atsiras, tik reikia kasdien bent po dvi valandas skambinti gamas.

– Mergaitės, – kreipėsi į dukras, – eikit, paskambinkit: tegu paklausys jūsų naujas pažįstamas, kaip skambinat.

Pirklienė, aišku, buvo suerzinta mano pastaba dėl klausos. Kai ėjom į saloną, vis bambėjo:

– Ar girdėtas dalykas, kad iš garbingos šeimos panelė nemokėtų skambinti? Ne tam išrašiau iš Rygos fortepijoną ir samdau geriausią muzikos mokytoją, kad vienai iš dukrų leisčiau apsileisti ir neskambinti.

Salone, kur oras buvo toks pat sunkus, o langai irgi aklai užklijuoti, stovėjo gražus, rausvai poliruotas fortepijonas.

– Vanda, – davė komandą pirklienė, – paskambink „Mergaitės maldą" („La prière d'une vièrge" par Badarzewska).

Ši atsisėdo prie instrumento, pasitrynė užpakaliuku į kėdę, pataisė kasytes, atsiskleidė gaidas ir abiem rankom sudrožė į klaviatūrą. Skambino ji vienodai garsiai, neklysdama. Motina buvo be galo patenkinta. Jai, matyti, patiko pats garsaus skambinimo procesas, o kad dukrelė visiškai neįsigilina į veikalą, kad skambina, tarytum malkas skaldo, to pirklienė nesuvokė. Vandai pabaigus, motina, iš susijaudinimo net paraudonavusi, triumfuojančiu žvilgsniu apmetė mane ir paklausė:

– Na, ar negražiai?

– Gerai, – atsakiau, – bet aš kitaip tą dalyką skambinu.

– Ir tamsta skambini? – nustebo pirklienė, – tada prašom.

Pastūmęs gaidas į šalį (tą sentimentalų veikaliuką mokėjau atmintinai), paskambinau taip, kaip reikėjo, t. y. išlaikydamas piano, crescendo, diminuendo ir kt. Pabaigęs pastebėjau, kad Vandos veidelis liko toks, koks buvo, bet Kliara atrodė susijaudinus: jos akys žibėjo, skruostai paraudo. Pirklienė atrodė aiškiai nepatenkinta.

– Užteks tos muzikos, – tarė ji, – eisim arbatos gerti.

– Bet, gerbiamoji ponia, norėčiau sužinoti, kam aš buvau...

– Tuoj ateis ponas Milvydas, – pertraukė ji, – tada ir aptarsime reikalą.

Valgomajame jau buvo pastatytas ant stalo šniokščiąs samovaras, aplink jį puodukai, o vidury – užkandžiai. Atėjo ir anas raudonskruostis samdinys, į kurį tuoj prabilo pirklienė:

– Panie Milwid, czekamy na pana[1].

– Prašau susipažinti: ponas Milvydas, mano padėjėjas... Nutarėme kreiptis į tamstą, kad paruoštum poną Milvydą egzaminams iš keturių gimnazijos klasių. Tamstą mums rekomendavo ponia Kundrotienė, bet, tiesą pasakius, geriausia rekomendacija laikau tai, kad grafienė Pliaterienė pasirinko savo sūnui mokytoju tamstą, o ne ką kitą. Žinoma, galėtume rasti ir kitą mokytoją, bet, turiu prisipažinti, jau tokia mano silpnybė: mėgstu visa, kas geriausia – ir maistą, ir drabužį, ir man patarnaujančius žmones, kad būtų comme il faut[2], – baigė prancūziškai pirklienė.

[1] Ponas Milvydai, laukiame tamstos (*lenk.*).

[2] kaip reikia (*pranc.*).

Ji nežinojo, kad grafienė pasamdė mane ne kaip mokytoją, bet tik dėl kompanijos sūnui; nežinojo, kad grafienei rūpėjo ne „geras mokytojas", o „poczciwy dureń"[1], kuris nesugebėtų sudrumsti jos įskiepytų savo sūnui „principų" ir „amžinų tiesų"; nežinojo, kad grafienės pasirinkimą iš dalies nulėmė ir grynas išrokavimas pigia kaina įsigyti sąžiningą namų šeimininkę, mano motiną... Bet viso to pasakoti pirklienei nemačiau reikalo. Ši tuo tarpu tęsė:

– Ponas Milvydas yra baigęs „prichodskoje učilišče"[2] ir baigimo pažymėjimą turi. – Kliara, kaip laikai šaukštuką? Ar taip gražu? Jis yra gabus ir labai nori mokytis. Jam užteks trijų pamokų per savaitę, už pamoką mokėsiu po rublį. Tikiuosi, kad tamsta sutiksi.

Pinigų neturėjau: per vasarą uždirbtus jau išleidau, o grafienė „už kompaniją sūnui" nieko nemokėjo, būdama tikra, kad butas ir valgis – pakankamas atlyginimas. Todėl ir pats buvau pasiryžęs ieškoti privačių pamokų. Pirklienės sąlygos atrodė geros: vyresniųjų klasių mokiniai gaudavo už 6 savaitines pamokas 7–8 rublius per mėnesį, o čia už dvylika mėnesinių valandų man siūloma 12 rublių. Vis dėlto nutariau patikslinti sąlygas:

– Jei kiekviena pamoka netruks ilgiau kaip viena valanda, sutinku.

– Kaip, ponas Milvydai, ar užteks vienos valandos? – pasiteiravo ji samdinio.

– Manau, gerbiamoji ponia, kad užteks, – atsakė rausdamas Milvydas.

– Vanda, nesikūprink! Ar taip sėdi gerai išauklėtos mergaitės? – pabarė antrąją dukterį. – Tai sutarta. Rytoj, aštuntą valandą vakare, bus pirma pamoka. Anksčiau ponas Milvydas negali: parduotuvė uždaroma šeštą, bent dvi valandas reikės jam kartoti išmoktas pamokas. Juk taip, pone Milvydai?

– Taip, gerbiamoji ponia, – sutiko šis.

Buvau jau „nupirktas" rublio kaina, ir atsiklausti, ar paskirta valanda man patogi, pirklienė nerado reikalo.

– Rytoj tamsta patikrinsi jo žinias, pasakysi, kokias knygas reikės įsigyti, ir užduosi kitam kartui, – tvarkė reikalą pirklienė.

Pavakarieniavusios Vanda ir Kliara pakilo nuo stalo, bet pirklienė rankos mostelėjimu jas sulaikė.

– Ar galima keltis nuo stalo, neatsiklausus šeimininkės? – pro dantis iškošė ji. – Reikia arba pasiprašyti, arba laukti, kol šeimininkė atsikels... Kiek kartų sakiau!

[1] „doras durnius" (*lenk.*).

[2] „parapinę mokyklą" (*rus.*) (red. pastaba).

Šios nuleido akis ir vėl atsisėdo. Gražias Kliaros lūpas iškraipė ironiška šypsena, o Vandos veidelis pabalo. Pagaliau pirklienė pakilo. Mergaitės kiek pritūpė prieš motiną ir nuėjo į saloną; ponas Milvydas pagarbiai pabučiavo į ranką šeimininkei.

– Na, tai rytoj pasimatysim, – tarė pirklienė, duodama suprasti, kad jau laikas man nešdintis.

Po akinančios šviesos pirklienės valgomajame vos galėjau paeiti menkai apšviestoje gatvėje. Šiaulių gatvės tada naktimis skendėjo tamsoje. Tik keliose gatvėse kur ne kur mirguliavo vos matomos žibalinės lempos, pastatytos stiklinėse lenternose ant neaukštų stulpų, į kuriuos, su savim atsinešę kopėtikes, kopė vakarais miesto sargai ir po ilgų pastangų užžibindavo menkutę šviesą. Kiek smarkesnis vėjo pūstelėjimas lempas lengvai užgesindavo ir antrą kartą niekas jų neužžibindavo. Jos dažnai užgesdavo ir vėjui neįsikišus: ar sargas, čėdydamas žibalą, per mažai išsukdavo knatą, ir jos matoma liepsnelė neilgai žibėjo; ar knatas per neapsižiūrėjimą būdavo paliktas per ilgas, ir tada suodžiai padengdavo stiklines lenternos sieneles; įkaitusios veikiai susproginėdavo. Jei pagal kalendorių danguje turėjo būti mėnulis, sargai su kopėtikėmis nesirodė ir lempų neužžibindavo net tais atvejais, kada tiršti debesų klodai nepraleisdavo mėnulio šviesos.

Eidamas galvojau apie netikėtą uždarbį ir apie tai, ką pirmiausia reikės nusipirkti: pernykščiai kaliošai suplyšo, batuose – lopas ant lopo, kepurė – išblukus. Reikės, galvojau, ir laikroduką nusipirkti, kad žinočiau, kada baigti pamoką su ponu Milvydu. Čia man kilo klausimas, kodėl Savičienė taip rūpinasi savo samdiniu, net pamokytą jį nori padaryti. Tada į galvą neatėjo, kad šis Milvydas bus jos meilužis; apie tai tik vėliau išgirdau kalbant po miestą. Sužinojau taip pat, kad pirklienė įsitaisiusi meilužį iš kerštо vyrui Karoliui Savičiui, kuris greta savo parduotuvės įsteigė rašomųjų daiktų krautuvę, pavedęs ją valdyti ir joje prekiauti tūlai Jadvygai. Teko ir tą Jadvygą matyti, kai užeidavau į krautuvę nusipirkti popieriaus ar rašalo. Aukšta, liesa, visada juodu žaketuku apsivilkusi, vidutinio amžiaus moteriškė neatrodė graži; tiktai mėlynos, labai raiškios akys puošė liguistai išbalusį veidą; kartais sausai kostelėdavo, atrodė serganti plaučių liga. Šitai Jadvygai Savičas dovanojo savo baltą mūrinį namelį, pastatytą prie pat geležinkelio, netoli stoties. Kuo ši kukli, liguista moteriškė galėjo privilioti turtingą pirklį, niekas nežinojo; gal tik tuo, kad buvo įkūnytas priešingumas jo žmonai, – išdidžiai, storai, puikios sveikatos pirklienei. Savičas visą laiką leido su Jadvyga, palikęs parduotuvę žmonai; tačiau krautuvėlėje, kur sukosi Jadvyga, nesirodė: sėdėjo arba kamarėlėje už krautuvės,

kad girdėtų Jadvygą kosint, arba laukė jos baltame namely. Per visą laiką, kol mokiau Milvydą, mačiau Savičą namie tik vieną kartą: per Kliaros vardines, kada šeimininkė suruošė pokylį. Savičas tada stebino susirinkusius savo deklamacija. Nepaprastą turėjo atmintį ir, matyti, mėgo poeziją: pirmą kartą girdėjau Slovackio „Ojciec zadżumionych", „W Szwajcarji"[1] ir Mickevičiaus sonetus, meistriškai Savičo padeklamuotus: nė kiek nesivaržydamas, su reikiama išraiška ir gražiu lenkišku tarimu recitavo jis atmintinai ištisus lenkų poetų veikalus. Daugiau Savičo nebemačiau. Po trejų metų, jau būdamas su studentiška kepure, susitikau su Savičiene Bubiuose (ji ten vasarojo). Papasakojo, kad neseniai į Bubius buvo atvykęs jos vyras neva įsitikinti, ar ji gerai čia įsitaisė. Savo išdidumo jau nerodė, kalbėjo paprastai ir net skundėsi likimu.

Išgirdau šiurpią istoriją.

– Kad jis atvyko, nė kiek nenustebau: kartais aplanko mane Bubiuose, ar tai vekselio pasirašyti, ar jį pažiruoti, ar šiaip smulkių pinigų gauti. Žinoma, kaip būna prekyboje... – Tamsta gal nežinai, jog parduotuvę Šiauliuose vyras įrengė už mano piniginį kraitį. Pats jis nieko neturėjo, apart jaunatvės ir apsukrumo. Buvo vyresniuoju samdiniu (lenkiškai „subiekt"), vienoje Varšuvos parduotuvėje, kurios bendrininku-savininku buvo mano tėvas. Ten su juo susipažinau, ten jis mane sužavėjo savo gražia, inteligentiška išvaizda ir savo švelniu baritonu, kuriuo įsigijo garsą pirklienių tarpe. Perleisdama jam kraitį, surašiau pas notarą dokumentą, kad pelnas iš prekybos bus dalijamas pusiau. Ir štai iš savo pelno pusės jis pastatė Šiauliuose baltą „kamieničką", kurią paskui dovanojo anai „klempai"; o aš savo pusę laikau banke. Šį kartą prašė pinigų asmeniškai sau (matyt, klempai pritrūko)... Vis dar jį myliu ir atsakyti negaliu, kada ima meilintis... Vis dar tikiuos, kad šita išdžiūvėlė jam įkyrės, o gal, duos Dievas, ir mirs, ir tada grįš į šeimą. Gavęs pinigus ar čekį, paprastai tą pačią dieną grįždavo į Šiaulius. Bet šį kartą pasiprašė pernakvoti. Vėlų vakarą, vaikams jau sugulus, užsigeidė arbatos: norįs išbandyti ką tik gautą iš Vokietijos smulkų cukrų, ar jis saldesnis už vietinį gabalinį; to cukraus užpirkęs dešimt maišų, jie jau sukrauti parduotuvės rūsyje; čia jo kiek turįs dėžutėje, bet dar neišbandęs; šia proga ir aš galėsianti išbandyti. Tarnaitė atnešė užkaitintą samovarą, pastatė jį ant stalo ir nuėjo gulti. Tamsta žinai, kad smulkus cukrus pas mus yra retenybė ir gaunamas tik iš užsienio. Todėl ir man buvo įdomu sužinoti jo kokybę. Įpyliau dvi stiklines arbatos, kur jis įbėrė po šaukštuką cukraus iš blėkinikės. Pamaišęs šaukštuku, pakilo ir stiklinę nusinešė į verandą:

[1] „Maru sergantis tėvas", „Šveicarijoje" (*lenk.*) (red. pastaba).

čia esą labai tvanku. Buvo graži mėnesiena. Priėjau prie lango, pro kurį į dešinę kaip ant delno matėsi visa neįstiklinta veranda. Mano vyrelis atsisėdo į pintą kėdę, nugara į mane, o stiklinę pastatė ant verandos briaunos; po kiek laiko pakėlė stiklinę ir, užuot paragavęs arbatos, išpylė ją į žolę prie verandos.

Visa tai pasakodama, pirklienė vedžiojo mane po gražią Dubysos pakrantę, į dešinę nuo tilto. Saulė buvo dar aukštai, aš neskubėjau, pėsčias vykdamas iš Šiaulių į Kurtuvėnus.

– Toks jo pasielgimas, – tęsė pirklienė, – pasirodė man labai įtartinas... ir kiekvienam taip turėtų pasirodyti. Paėmiau savo stiklinę ir supyliau arbatą į čia pat ant stalo stovintį molinį bliūdą indams plauti, o pati bliūdą nustūmiau į šešėlį, už samovaro. Tiesą pasakius, kambary ir taip buvo tamsoka: viena žvakė ant stalo ne kiek tešvietė, ir to bliūdo nebuvo matyti. Atsisėdau prie tuščios stiklinės ir laukiu, kas bus. Netrukus jis grįžo iš verandos, nešinas tuščia stikline ir dar duryse prabilo:

– Čia tvanku, o verandoje jau darosi šalta... Žinai, cukrus visai padorus; vienas jo šaukštukas atstoja du gabaliukus rafinado. Reikės jį pardavinėti dvigubai brangiau už gabalinį. O tau kaip pasirodė?

– Nieko ypatingo, – sakau, – cukrus kaip cukrus.

– Na, labanakt, – pasakė, įsmeigęs į mane akis, tarytum norėdamas pastebėti, kaip veikia jo pasaldinta arbata, – rytoj reikės anksti keltis, kad patekčiau į diližaną.

Atsisveikindamas pabučiavo į ranką, dar kartą padėkojo už čekį ir vėl apmetė mano veidą kažkokiu nekantriu žvilgsniu. Neskubėdamas nuėjo į gretimą kambarį, kur jam buvo paklota lova. Aš laiptais pasikėliau į viršų; ten dviejuose pastogės galuose yra po kambarį; viename miega mergaitės, antrame, paprastai tuščiame, šiai nakčiai įsitaisiau aš. Ilgai negalėjau užmigti. Po galvą sukosi įvairūs spėliojimai: „Nuodai ten, – galvojau, – negalėjo būti: mane nunuodijęs, patektų į Sibirą, toli nuo savo klempos, o tai jam būtų didžiausia nelaimė... Greičiausiai bus į cukrų įmaišęs migdančių miltelių. Bet kam? Kuriam galui? Kad apvogtų? Bet čia teturiu auksinį laikroduką; o dėl briliantų, perlų ir kitų mano brangenybių, jis žino, tad laikau sudėjusi į banko seifą..." Staiga man pasirodė, kad laiptai apačioje sugirgždėjo.

Nuo šičia pirklienė ėmė pasakoti labai susijaudinus: balsas nuslūgo, drebėjo, skruostai pabalo. Atrodė, kad ji antrą kartą pergyvena tai, kas tada atsitiko.

– Visa sustingau, – tęsė ji, – atsisėdau lovoje ir, kvapą sulaikius, ėmiau įtemptai klausytis. Pasigirdo antras girgžtelėjimas, paskui trečias... vis artyn. Jokios abejonės neliko, kad jis lipa pas mane. Nežinodama, kas

daryti, vėl padėjau galvą ant pagalvės, užsiklojau iki smakro ir apsimečiau giliai mieganti. Netrukus išgirdau jį atsargiai einant grindimis viršuj; grindys irgi kiek tratėjo. Žinai tamsta, keistas dalykas: kiek kartų lipdavau į viršų, ar vaikščiojau viršuj grindimis, niekuomet neatkreipiau dėmesio į tai, kad ir laiptų, ir grindų išdžiūvusios lentos trata; o dabar, nakties tylumoje, tas tratėjimas buvo aiškiai girdėti. Tik staiga tratėjimas ėmė tolti; jis, pamaniau, nežino, kurioje salkoje miegu, ir eina pas dukteris. Iš tiesų, išgirdau, kaip jis atsargiai atidarė priešingos salkos duris ir paskui uždarė. Dabar tylūs žingsniai ėmė artintis prie mano durų. Nutariau, kas bebūtų, tylėti. Durys palengvėle prasivėrė, pasigirdo jo kitados man malonus balsas:

– Ar miegi?

Aš nė nekrūptelėjau. Pajutau jį priėjus prie lovos ir čiupinėjant mano galvą. Laukiu sustingus, ką toliau darys. Ir pamanyk, tamsta – tiesiog net dabar baisu prisiminus: staigiu judesiu pakėlė mano galvą nuo pagalvės ir skubiai ėmė nerti ant jos kažką šiurkštaus ir kieto, kad net plaukai ėmė iš šaknų judėti, o galva sopėti. Daugiau nebesusilaikydama, pravėriau akis, surikau ne savo balsu. Jis griebė nuo kėdės savo žvakigalį ir spruko pro duris, palikdamas mano rankoje storą lyną, į kurį konvulsyviai buvau įkibus; jam timptelėjus, nepaleidau. Pašokau iš lovos, susiradau degtukus, užžibinau žvakę. Įsivaizduok tamsta mano siaubą, kai pamačiau didelę kilpą, padarytą iš storo lyno, kurio ilgas galas gulėjo susiraitęs ant kilimuko prie lovos.

– Kaip tat? – pertraukiau ją, – nunuodyti, kaip tamsta sakei, pabijojo, o pasmaugti drįstų?

– Iš karto ir aš nesupratau, ką jis čia sumanė, bet pagalvojus priėjau išvadą, kuri ir dabar man atrodo teisinga. Jis mat bus susidaręs velnišką planą, kaip ir manęs atsikratyti, ir pačiam neįkliūti: pasmaugęs mane dar lovoje, antrą lyno galą įtvirtintų kur nors paluby, pakabintų mano lavoną ir atrodytų, kad aš pati pasikoriau. Tatai būtų labai panašu į tiesą, nes visi žinojo mus nesugyvenant, ir, be to, buvau kai kam pasiskundusi, jog man nėra gyvenimo ir lieka tik pasikarti.

– O viešpatie, čia tikrai velniškas sumanymas, – pritariau jai.

– Paklausyk, tamsta, kas buvo toliau. Tamsta gali suprasti, kad užmigti jau nebegalėjau. Kambary pasilikti tiesiog bijojau. Bijojau, kad jis dar negrįžtų. Nežinia, kas tokiam bepročiui dar gali ateiti į galvą. Koja pastūmiau kilpą po lova ir išėjau pas mergaites. Ryžausi jų kambary palaukti išaušt ant. Jas radau saldžiai miegant. Vargšelės, joms ir nesisapnavo, kas šiąnakt ištiko jų motiną... Atsisėdau prie lango, sekiau, kaip žvaigždės pamažėli ima blėsti, o dangus švisti. Tamsta gal nepatikėsi, bet mane

pradėjo apimti snaudulys, nežiūrint ką tik pergyvento košmaro. Sudėjau rankas ant palangės, ant rankų galvą ir užmigau. Prisisapnavo tie patys siaubingi garsai – tratėjimas išdžiūvusių lentų, atsargiai jomis sėlinant. Nežinau, ar ilgai miegojau, bet kai pakėliau galvą nuo sutirpusių rankų, lauke jau buvo visai šviesu, o saulė pakilus. Tyliai, kad nepažadinčiau mergaičių, grįžau į savo kambarį ir, įsivaizduok tamsta mano nustebimą, to storo lyno su kilpa neberadau! O gerai atsimenu, kad išeidama iš kambario pastūmiau jį po lova, ir net vienas galas, pamenu, paliko truputį išsikišęs iš po lovos.

– Suprantu, – pastebėjau, – poniai neprisisapnavo tas grindų tratėjimas: ponios vyras antrą kartą bus užlipęs į viršų, kad nusineštų indicium facinoris capitalis[1].

– Taip ir aš tada pamaniau; taip, matyti, ir iš tikrųjų buvo... paklausyk tamsta, kaip viskas pasibaigė. „Jei, galvoju, tau lyną pavyko nuslėpti, tai paliko dar bliūde mano supilta arbata, tavo šelmystės įrodymas". Skubiai bėgu į valgomąjį, randu samovarą ant stalo ir po vakarykščio dar nesutvarkytus indus. Puolu prie bliūdo, – ogi tuščias! „Gal, manau, tarnaitė išpylė?" Einu į jos kambarį, randu dar neatsikėlusią, giliai miegančią... „Ir čia pasidarbavo mano vyrelis, – pagalvojau, – gudrus, žaltys!"

Per pusryčius, kai su mergaitėmis sėdėjau prie stalo, durys iš gretimo kambario atsidarė ir į valgomąjį šypsodamasis įėjo vyras. Kaip niekur nieko, pasakė labaryt ir pabučiavo man į ranką, o mergaites patapšnojo per veidelius (taip visada rytais darydavo). Paklausė, kaip miegojau, ir nelaukdamas atsakymo pasigyrė gerai pasilsėjęs, net pramiegojęs rytinį diližaną, taip kad dabar teksią laukti popietinio. Mano akių vengė, kalbėjo tik su mergaitėmis. Po pusryčių išsivedė dukras pasivaikščioti po mišką, o po pietų, mandagiai atsisveikinęs, išvyko į Šiaulius.

– Na, ką tamsta pasakysi apie visa tai?

– Vieno nesuprantu: koks jo išrokavimas norėti ponios mirties? – paklausiau.

– Koks išrokavimas? Aišku, koks: kuo greičiausiai nusivesti prie altoriaus savo išdžiūvėlę... Yra ir kitas išrokavimas: notarialiniame dokumente pasakyta, kad vienam mudviejų mirus, antrojo turtas atitenka likusiam gyvam.

– Nejaugi jis manė galėsiąs laimingai gyventi su savo, kaip sakot, išdžiūvėle, padaręs tokį baisų nusikaltimą?

– Jis taip nemanė... Jis, tos raganos apkerėtas, aplamai nieko nema-

[1] kriminalinio nusikaltimo įrodymas (*lot.*).

no, ir jo nekaltinu. Tamsta nustebsi, jei pasakysiu, kad aš jį ir dabar dar myliu ir, matyti, mylėsiu iki grabo lentos... Vis laukiu jį sugrįžtant į šeimą.

Ji susimąstė. Kurį laiką ėjom tylėdami.

– Grįžkim namo, – pagaliau prabilo, – štai beveik piliakalnį (yra toks netoli Bubių) priėjom.

– Pasakykit man, ponia, – paklausiau, – ar mano buvęs mokinys, ponas Milvydas, tebedirba pas jus.

– Nuo pernai rudens nebedirba. Išvariau kaip šunį... Tamsta turbūt esi girdėjęs, ką apie jį plepėjo Šiauliuose? Nežinau, kas paleido tuos gandus, kad aš neva buvau jį įsimylėjus. Gal tie gandai jį padrąsino, o gal ir pats taip pagalvojo, matydamas mano jam reiškiamą palankumą; tik vieną vakarą prieš uždarant parduotuvę, kai berniukai nuėjo užrakinti rūsį, o aš pagalvojus, kad vyras dabar sėdi pas savo išdžiūvėlę, negalėjau susilaikyti nuo ašarų, Milvydas sumanė mane paguosti; priėjęs iš užpakalio, pabučiavo į sprandą... Ot šičia, parodė ranka. Atsisukus sudaviau jam per žandą ir pasakiau, kad nuo ryt dienos jis nebetarnauja... Gal ir per daug pasikarščiavau, bet negalėjau susivaldyti. Pasakiau apie tai vyrui, tikėdamasi, kad mane užjaus... Bet ne... Jis tik nusiskundė, kad nustojom sąžiningo tarnautojo. Milvydas po to išvyko į Peterburgą pas giminaitį, irgi prekybininką.

– Ši pirklienė, – pamaniau, – visai kitoks tipas negu Olieńka: anoji tik laukė, kad kas paguostų, o ši skaldo antausius guodėjui.

Jau buvom netoli vasarnamio, kai pamatėm nuo kalno bėgant Vandą ir Kliarą.

– Mama, mama, tėvelis atvažiavo! – šaukė iš tolo.

Pirklienės akys sužibo, pagreitino žingsnį.

Atsisveikinau ir nuėjau į Kurtuvėnus.

XII

Dėstymas Milvydui – Pianistė Jakubauskaitė – Pratinuosi skambinti – Pirmasis apylinkėje gramofonas – Altarista Dovnarovičius ir jo gaspadinė – Kunigų vaišės – Gaunu fortepijoną – Nelaimė jį gabenant ir tos nelaimės pasekmės – Virtuozo Slivinskio koncertas – Bajoriukas Šabūnas – Rizikingos pramogos pirtyje – Tolimos kelionės projektas

Kitą dieną įvyko pirma pamoka. Iš karto paaiškėjo, kad Milvydas, prieš septynerius metus baigęs pradžios mokyklą, visai užmiršo rusiškai. Paskaityti dar šiaip taip paskaitė, bet kai reikėjo atpasakoti, į savo pasakojimą ėmė dažnai įterpti lenkiškus žodžius. Pasiūliau jam savarankiškai skaityti rusiškas knygeles iš „Biblioteka-kopeika" (už kapeiką arba dvi,

daugiausiai už tris kapeikas, galima buvo nusipirkti Puškino „Ruslan i Liudmila" arba jo „Povesti Belkina"[1], arba ką kita panašaus). Būdamas darbštus, Milvydas veikiai ėmė žmoniškai orientuotis rusų kalboje, o aritmetikai pasirodė net labai gabus. Tačiau kai pagal pirmos klasės programą pradėjom eiti lotynų kalbą, staiga suklupo ir nebejstengė nugalėti linksniavimo sunkenybių. Pasitaręs su pirkliene, lotynų kalbos jam nebedėsčiau, o užguliau ant matematikos ir pasiūliau ruoštis egzaminams prie Panevėžio realinės mokyklos, kur lotynų kalbos nereikėjo mokėti. Jis su tuo sutiko ir po metų darbo eksternu išlaikė Panevėžy egzaminus iš I realinės mokyklos klasės kurso. Milvydas tuo savo pasisekimu labai didžiavosi ne mažiau kaip anas Mažeikių progimnazijos direktorius, kuris 1922 metais oficialius raštus pasirašinėdavo taip: „P. Bimba, direktorius, baigęs Petrapily 5-ias komercinės mokyklos klases". Pirklienė nutarė, kad ponas Milvydas jau yra pakankamai apsišvietęs, ir pamokos nutrūko. Tačiau pažintis nenutrūko; lankydavaus kartais į Savičienės ruošiamus vakarėlius, kur po sočių valgių vykdavo šokiai.

Kartą Savičienė sužinojo iš Kundrotienės, kad į Šiaulius atvažiavo pas gimines Maskvos konservatorijos studentė, pianistė Ona Jakubauskaitė. Blankioj Šiaulių padangėj „panna Anna" sužibėjo kaip meteoras, ir pirklienė, manydama, kad ši pianistė yra „geriausia", nutarė ją prisivilioti. Per eilinį vakarėlį tarp pažįstamų gimnazisčių pastebėjau naują, kukliai apsirengusią, liekną merginą. Tatai ir buvo panna Anna. Prieš prasidedant šokiams ji gražiai paskambino kelis Šopeno dalykus. Pirklienė prašė, kad skambintų ir šokiams, pavaduodama ponią Cviklinską, bet ši atsisakė, diplomatiškai pasiaiškinus, kad ir pati nori šokti. Mes, keli gimnazistai, veikiai pastebėjom, kad panna Anna kur kas geriau šoka už mūsiškes šokėjas, todėl per kits kitą veržėmės ją iškviesti šokti, o ši neatsisakydavo. Tatai ypač nepatiko Vandai ir Kliarai, kurios, apsimesdamos pavargusios, sėdėjo kampe ir vėdinosi veidus vėduoklėmis. Kad panna Anna turi nepaprastą pasisekimą dukrų nenaudai, bus pastebėjusi ir pirklienė: daugiau tos „garsenybės" nebekvietė į savo vakarėlius. Ji buvo nekalbi, susimąsčius. Man tada tik vieną kartą pavyko ją prakalbinti, o kiti „kavalieriai", kaip lenkiškai vadino šokėjus, taip ir neišgirdo iš jos nė vieno žodžio, tenkindamiesi palankiu šypsniu, kuriuo reikšdavo savo sutikimą būti pašokdinta. Pasodinęs ją po valso į kėdę ir pats greta atsisėdęs, paklausiau, ar konservatorijoje sunku mokytis.

– Reikia daug dirbti, – atsakė, – kasdien bent po aštuonias valandas reikia skambinti.

[1] „Ruslanas ir Liudmila", „Belkino apysakos" (*rus.*) (red. pastaba).

– Po aštuonias valandas kasdien? – nustebau, – ir dar „bent"?

Ji nusišypsojo ir norėjo dar kažką pasakyti, bet pribėgo kavalierius, pagarbiai nusilenkė jai ir išsivedė šokti.

„Bent po aštuonias valandas kasdien, – kartojau sau, – šita silpnutė mergelė sėdi prie fortepijono aštuonias valandas kasdien! O kai dabar ką tik skambino Šopeną, nieko ypatingo jos interpretacijoje nepastebėjau. Tiesa, skambino švariai, laisvai, bet tos „sielos", kuri aiškiai reiškėsi anuomet Felicijos skambinime, čia kaip ir nebuvo. Gal ji dar per jauna ir nemoka pergyventi to, kas yra veikale?" Čia pat pagalvojau ir apie save: kaip aš skambinčiau, jei bent porą valandų kasdien pasėdėčiau prie instrumento? Nutariau žūtbūt pabandyti.

Gruodžio 22 dieną (kaip visuomet) gimnazistus paleido Kalėdų atostogoms. Tą pačią dieną, į vakarą, Kocių išvežė į Kurtuvėnus ponas Karpowicz. Jis pranešė, kad grafienė griežtai uždraudė motinai pasitraukti iš namų Šiauliuose visą atostogų laiką, nes bijanti, kad neįsibrautų į butą vagys. Kadangi susitariant nebuvo numatyta motinai nei atostogų, nei šiaip laisvos dienos, dabar liko vykdyti grafienės įsakymą. Pasilikom vieni du. Turėdamas daug laisvo laiko, nutariau pabandyti sistemingai skambinti bent po 3–4 valandas kasdien. Nors muzikoje jokio mokytojo neturėjau (kaip anuomet arabų ir italų kalbose) ir skambinau vien ex spiritu sancto[1], vis dėlto, ir nekieno nepatariamas, pasirinkau teisingą kelią, vedantį į šiokį tokį virtuoziškumą. Miklinau rankas ir rankų pirštus, instinktyviai jutau, kad, atpalaidavus sąnarių suvaržymą, lengvai bus galima niuansuoti skambinimą taip, kaip reikalauja ir veikalo pobūdis, ir skambintojo nusivokimas. Nusipirkau Hanono pratimus (juos buvau matęs pas Savičaites); po kelių dienų įtempto skambinimo išmokau tuos pratimus beveik atmintinai. Veikiai įsitikinau, kad pianistu virtuozu gali tapti tik tas, kas, be didelės kantrybės, turi daug fizinių jėgų. Ir nebūtina, kad virtuozas būtų stiprus, augalotas; jis gali būti ir mažo ūgio, ir atrodyti silpnas; svarbu tik, kad jo organizmas būtų ištvermingas, kad mokėtų visas savo jėgas, visą energiją sukoncentruoti rankose. Jau po savaitės pasijutau kur kas geriau skambinąs tuos kelis dalykas, kuriuos anksčiau buvau atmintinai išmokęs. Motina pastebėjo mane išblyškus nuo to įtempto darbo ir patarė bent porai dienų nuvykti pas tėvą į Kurtuvėnus, kur ir brolis buvo parvažiavęs atostogų iš Kauno seminarijos ir kur aš galėsiąs kiek prasiblaškyti ir pasitaisyti. Nelabai norėjau, nors ir trumpam, nutraukti naują darbą, į kurį jau buvau įsitraukęs ir ne tris keturias, o net šešias aštuonias valandas kasdien

[1] iš šventos dvasios (*lot.*).

sėdėjau prie fortepijono. Tačiau ir aš pasijutau galutinai išvargęs: į vakarą rankos imdavo drebėti, šalto prakaito lašai riedėdavo nuo kaktos, – ir atostogų laikas virto ne poilsiu, o kankyne.

Antrą dieną po Naujų (1902 m.) metų į Šiaulius atvažiavo tėvas, gavęs iš Petruičio roges ir kuiną. Jam motina buvo parašius laišką, kad atvežtų maisto: Kociui išvažiavus, grafienė sustabdė motinos ir mano maitinimą ir įsakė, iki Kociui grįžtant neliesti tų maisto atsargų, kurios buvo dar iš seniau pasilikusios. Popiet išvykau su tėvu į Kurtuvėnus. Važiavom vieškeliu, ne plentu: vieškeliu buvo geras rogių kelias, o nuo plento vėjas kai kur visai nupūtė sniegą. Už Žaliūkų veikiai pasiekėm Leparus, o netrukus – ir Sauginius, pirmą Kurtuvėnų parapijos kaimą. Sauginiuose gyveno pasiturįs ūkininkas Dovydaitis, kurio trobą man parodė tėvas. Tas Dovydaitis po kelerių metų piršosi seseriai Onai, bet ši atsisakė tekėti už senbernio, dargi „mužiko", kuris ir skaityti nemokėjo; ypač prikalbinėjo tėvas, nes Dovydaitis buvo turtingas, valdė apie trisdešimt dešimtinių geros žemės. Netrukus atsidūrėm Bubiuose. Sutemo, pradėjo snigti. Tėvas pasakė, kad aš gyvensiąs klebonijoje: klebonas (kun. Jonas Vizbaras) jau teiravęsis, kodėl aš neatvažiuojąs atostogų, ir žadėjęs priglausti klebonijoje, kur jau gyvenąs ir iš Kauno atvykęs brolis. Įvažiavę į bažnytkaimį, pamatėm prie naujosios altarijos didelį būrį žmonių – bobų, vaikų ir vyrų, apgulusių tvorą. Kai kurie buvo net ant tvoros užsikorę ir smalsiai žiūrėjo į altarijos apšviestus langus. Tėvas nekreipė dėmesio ir norėjo pravažiuoti pro šalį, tiesiai į kleboniją. Man pasiteiravus, ko čia žmonės susirinko, pasakė:

– Čia dabar jau kas vakarą toks turgus... Mat, altaristui prašant, Lionginas nupirko jam Kaune tokią dėžutę su triūba, kuri užsukama kaip laikrodis... Ant dėžutės viršelio dedama tokia apskrita juoda lentelė, į kurią iš viršaus atremiama adata; pastumta lentelė ima suktis, adata braižo ją, prasideda muzika...

– Tai įdomu! – sušukau. – Aš čia išlipsiu ir eisiu pasižiūrėti.

– O ką, lipk! – tarė tėvas, stabdydamas kuiną. – Ten turbūt ir kleboną rasi; kas vakarą ateina muzikos pasiklausyti.

Priėjęs tvorą, išgirdau įvairiagarsį duslų baubimą, besiveržiantį pro aklai uždarytus langus, ir sumečiau, kad žmonės čia susirinko ne šiaip sau žiopsoti į langus, bet klausytis keistos muzikos. Prasiveržęs pro lauke šąlančią minią, įėjau į tamsų priebutį, nusipurčiau sniegą ir pravėriau duris į kambarį. Nedidelis menkai žibalinės lempos apšviestas kambarys, kurį altarista bajoras „ksiądz Downarowicz" vadino „salonik", buvo pilnas žmonių. Visi sustoję į ratą, atsukę nugaras į duris ir veidais nusigręžę į kažką, ko iš karto nepamačiau. Manęs niekas nepastebėjo ir

įeinant durų girgždėjimo negirdėjo: toks didelis buvo kambary ūžimas, cypimas, tarškėjimas. Kai kurie susirinkusiųjų buvo nusirengę, kiti su apsiaustais, paltais, kailiniais (atseit trumpam užsukę). Iš sprandų ir pakaušių pažinau ekonomą Karpavičių, komisorių Kisielį, daržininką Sadauską, pramatorių Valantiną, zakristijoną (jaunąjį) Paliulį. Už jų, pasistiebęs ant pirštų, pamačiau klebono Vizbaro ir altaristos sprandus, keletą nepažįstamų nugarų ir brolį Lionginą; šis, atsisukęs veidu į smalsuolius, kiek pasilenkęs į priekį, ranka prilaikė keisto pavidalo žalią triūbą, su labai siaura apačia ir plačiu viršum, iš kurio veržėsi anie įvairiausi garsai. Po kiek laiko šniokštimas ir tarškėjimas liovėsi, žmonės subruzdo, ėmė šnekučiuoti.

– Dyvai, dyvai! – išgirdau pramatoriaus Valantino nusistebėjimą, – tikrai negaila šimto giedotų mišių už tokią stebuklingą dėžutę (giedotos mišios buvo apmokamos po rublį).

– Tik ar ilgai ji grajys? – suabejojo zakristijonas Paliulis, – pages, ir išmesk į sąšlavyną... Kas čia ją mokės pataisyti?

– Nuvešiu į Kauną, ir pataisys, – gynė savo pirkinį brolis, – be to, davė rašytą garantiją pusei metų, kad nepages... Štai tau! O tu kaip čia atsiradai? – pastebėjo mane brolis ir savo papratimu puolė bučiuotis.

Čia ir kiti mane pamatė.

– Ar ilgam atvažiavai? – paklausė klebonas.

– Iki Trijų karalių manau pabūti.

– Tai būsi mano svečias... Gyvensi kartu su broliu. Jis įsitaisė laisvame vikariate, kur yra ir antras kambarys, – mielai šypsodamasis pakvietė kun. Vizbaras. – O dabar, Lionginai, užsuk dar vieną plokštelę, tegu ir brolis pasiklauso.

Kol Lionginas ruošėsi vėl paleisti muziką, senis altarista paaiškino man, kad ši grojanti dėžutė vadinasi „gramofonas", kad jis užmokėjęs už tą „cudowne pudełko"[1] visą šimtą rublių, bet išlaidų nesigailįs, nes prieš besiartinančią mirtį „pocieszę się cudownym wynalazkiem genjuszu ludzkiego"[2]... Tuo tarpu tas „cudowny wynalazek" buvo labai netobulas vėlesniųjų patefonų pirmtakas, ir nieko daugiau.

Mums bekalbant, pasigirdo ūžimas ir tarškėjimas. Visi nutilo ir stengėsi pagauti melodiją, labai neryškiai išskiriamą iš pašalinių garsų, plačia banga besiveržiančių pro platųjį triūbos galą. Nors įsiklausius galima buvo pagauti valso ar polkos tempą, bet man asmeniškai šitas „cudowny wynalazek" visai nepatiko: ausį varginantis ūžesys ir tratėjimas slopino melodiją ir drumstė muzikos teikiamą malonumą.

[1] „stebuklinga dėžutė" (*lenk.*).

[2] „pasidžiaugsiu stebuklingu žmonių genijaus išradimu" (*lenk.*).

– Kaip patinka muzika? – paklausė mane klebonas.

– Бессмыслица и неразбериха[1], – atsakiau rusiškai.

– Tai nušnekėjai! – ėmė kvatoti klebonas. – Ar girdi, tėvai, – kreipėsi į altaristą, – ar nebūsi tik į niekus sukišęs šimtą rublių.

– Niekuo nepagrįstas sprendimas, – atsiliepė brolis, gindamas savo pirkinį. – Visas Kaunas stebisi tuo išradimu; visi, kas tik turi atliekamų pinigų, perkasi gramofonus ir džiaugiasi jais. Per šokių vakarus jau nebesikviečia tapioro ar skripkininko: užsuk gramofoną, ir šok kiek nori!

– Gal šokiams ir tinka, – nusileidau, – bet muzika pasigėrėti čia neįmanoma.

– O man ir gramofono muzika patinka, – įsikišo altarista, kuris nieko nenusimanė garsų pasaulyje, ir vargonams padavus toną „re" bliovė iš „fa", kaip dažnai nusiskųsdavo tėvas.

Kartu su gramofonu brolis nupirko ir penkias plokšteles, kurias dabar suko vieną po kitos. Kas vakarą, kaip sužinojau, užsukdavo dėžutę apie penkiasdešimt kartų, taigi kiekviena plokštelė padarydavo po dešimt ratų. Tačiau klausytojams tatai neįkyrėdavo, ir jau kelias dienas – nuo Kalėdų iki Naujų metų – nobiliores[2] rinkdavosi į saloniuką, o plebs[3] šalo prie tvoros, kad tik pasiklausytų „stebuklingo" gargaliavimo.

Gretimo kambario durys prasivėrė, įėjo altaristos giminaitė panna Anna Downarowiczówna, žema storulė, kokių trisdešimt metų graži mergina. Ji dažnai pasigirdavo, kad nemokanti žemaitiškai ir niekuomet nekalbanti „tą chłopską mową", kuria kalbant „można język złamać"[4]. Kai kartą kun. Vizbaras jai įrodinėjo, jog pavardė „Downarowicz" yra ne kas kita kaip sulenkinta „Daunoras", ši bajorė susierzinus atsikirto:

– Dziwuję się, że proboszcz, taki uczony, prawi takie brednie. Bo chłop Daunoras był i zostanie chłopem, a szlachcic Downarowicz był i będzie szlachcicem[5].

Šitokia jos argumentacija maža kuo tesiskyrė nuo išvedžiojimų ano bajoro Stšigockio, pas kurį gyvenau vaikas būdamas. Ji buvo altaristos gaspadinė, tvarkė jo ūkį ir finansus. Labai taupi, marindama tarnaitę pusbadžiu, negailėjo pinigų, kai buvo proga įsigyti kokį daiktą, – nereikalingą, bet bajorui tinkantį. Kai brolis papasakojo apie Kaune parduodamus gramofonus, beregint atnešė iš savo kambario šimtinę ir

[1] Beprasmybė ir painus mišinys (*rus.*).

[2] kilnesnieji (*lot.*).

[3] liaudis (*lot.*).

[4] „toji mužikų kalba... gali liežuvis lūžti" (*lenk.*).

[5] Stebiuosi, kad klebonas, toks mokytas, tokius niekus šneka. Mužikas Daunoras buvo ir liks mužikas, o bajoras Daunarovič buvo ir bus bajoras (*lenk.*).

prašė atvežti „cudowna szkatułka", kurios, kaip sakė, „żaden chłop nie kupi"[1]. Brolis gyrėsi, jog ir jam davusi dešimt rublių, kad pasimelstų laimingo pirkimo intencijai. Altarista, visai suvaikėjęs senis, rimtai išvedžiojo, kad pavardė „Downarowicz" einanti iš dviejų lenkiškų žodžių „dobrze – narowisty"[2] – tokį pavadinimą neatmenamais laikais gavęs jo sentėvis, lenkas mozūras, ir nieko bendro su žemaitišku Daunoru neturinti, o klebonas tik jį erzinąs, norėdamas pažeminti aukštą kilmę. Šiltomis dienomis altarista eidavo pasivaikščioti Šaukėnų keliu; koks bebūtų gražus oras, imdavo su savim didelį drobinį skėtį. Komisorius Kisielis pasakojo tokį dalyką: kartą jis su Karpavičium šaudė antis Pašvinio ežere, kurio vienas šonas siekia Šaukėnų kelią. Kaip tik tuo metu ėjo pro šalį altarista su skėčiu po pažastimi. Kaskart, kai išgirsdavo šūvio garsą, šokdavo į griovį prie kelio ir, išskėtęs parasoną, pasukdavo jį ta kryptimi, iš kur ėjo garsas. Kai į kelią išėjęs komisorius paklausė, kodėl jis taip daro, atsakė:

– Nemanyk, kad bijau kulkos... Žinau, kad kulka išlėkė anksčiau, negu pasigirdo šūvio garsas. Bet labai pavojingas sveikatai „ciongas", kuris susidaro kulkai prazvimbus. Nuo to ciongo galima gauti paralyžių, gali nusisukti sprandas į šoną, ir paskui jo jau nebeatstatysi į vietą... Štai ko bijau...

Gaspadinė priėjo prie altaristos ir kažką pašnabždėjo į ausį. Šio akutės sublizgėjo:

– Na, ponai, užteks jau šiai dienai muzikos, – linksmai pasakė.

Kambarys ūmai ištuštėjo. Liko tik saviškiai, klebonas ir mes su broliu.

– Prašau vakarienės, – pakvietė gaspadinė.

Prie durų į valgomąjį kunigai kiek pasiginčijo, katram žengti pirmam: šeimininkas, iš pagarbos svečiui ir savo viršininkui, stumte stūmė kleboną, o šis, gerbdamas altaristos amžių, apkabinęs jį pusiau, tempė prie durų. Durys buvo platokos, ir jie, atsirėmę į kits kitą pilvais, laimingai prasistūmė į kambarį.

Nedidelis valgomasis buvo apšviestas nuo lubų nusvirusios žibalinės lempos. Apsupom stalą, apkrautą įvairiausių gėrybių: kol gramofonas tratėjo, gaspadinė nesnaudė.

Altarista sudėjo pakeltas rankas delnais ir prabilo lotyniškai:

– In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti amen[3].

Po tos įžangos pusbalsiu ėmė murmėti ilgoką maldelę; mažų akučių išraiška visai nesiderino su tauriais maldelės žodžiais: smalsus jo

[1] „joks mužikas nenusipirks" (*lenk.*).

[2] „gerai – nenuramdomas" (*lenk.*).

[3] Vardan Dievo Tėvo ir Sūnaus ir Dvasios Šventos amen (*lot.*).

žvilgsnis žaibo greitumu bėginėjo po stale išdėstytus valgius – nuo silkės prie kumpio, nuo dešros prie sūdytų baravykėlių, nuo gelsvo midaus (jį altarista vartojo vietoje vyno) prie didelio bliūdo miškuliancijos (nuo lot. žodžio *miscellanea* – „mišinys", taip kitados lenkai vadino vinegretą); seilės vos pastebima čiurkšlele ėmė jam varvėti ant smakro. Pabaigęs maldelę, žegnodamasis pakartojo tuos pačius žodžius, kuriais pradėjo: in nomine Patris...

Nustebau, pamatęs brolį irgi sudėjus rankas delnais, galvą palenkus ant dešiniojo peties, o akis įbedus į lubas.

„Žiūrėk tu man, – pamaniau, – kaip tas šelmis išmoko taikytis prie aplinkybių"; kai valgė su tėvais, niekuomet tokių dievobaimingų judesių nedarė, net nesižegnojo. Klebonas stovėjo nuleidęs galvą, nieko nemurmėjo, tik persižegnojo.

– Vakar pas jus, šiandien pas mus, – pasakė klebonui altarista ir paprašė užimti vietas.

– Tam ir šventės, kad bendrai Dievo dovanų ragautumėm, – atsiliepė šis, kabindamas silkę ir įsiversdamas į lėkštę miškuliancijos. – Tiktai pas mane vakar prieš valgydami neragavom muzikos.

– Ach, muzika, muzika, – atsiduso prieš mane sėdinti gaspadinė, pakeldama akis į viršų ir tuo pat metu kišdama į burną didelį gabalą kumpio. – Tik visa bėda, kad tie ubagai lenda į kambarį... Prineša sniego ir purvo... valyk paskui. Ar negalėtų už tvoros klausytis kaip kiti.

– Bet ir komisorius su ekonomu prineša purvo, – pastebėjo klebonas.

– Apie juos nieko nesakau, – atsikirto bajorė, – šie bent „naszego stanu"[1] žmonės. O anie kas tokie? Esi ubagas ir sėdėk ubagyne.

Paraudonavau pamatęs jos į mane įbestą žvilgsnį.

– Ne visuomet taip turi būti, – užginčijo klebonas, – kartais „exire magnus ex tugurio vir potest"[2].

– O aš manau, kad visuomet, – nenusileido gaspadinė, nesupratusi lotyniško posakio. – Taip paties Dievo sutvarkyta, ir kas elgiasi kitaip, kas nori iš savo luomo ištrūkti arba ką likimas privertė tatai padaryti, tokiam neišeis į gera: nuo vienų pabėgs, prie kitų nepritaps.

– Nauji vėjai papūtė, Aneczka, nauji vėjai, – mėgino sutaikyti susiginčijusius altarista, antrą kartą kraudamas į lėkštę miškuliancijos.

Altarista buvo didelis gurmanas. Be valgio (ir miego), niekas tam suvaikėjusiam seniui nerūpėjo. Mišias ir kitas bažnytines apeigas tiek tevertino, kiek jos duodavo pelno: ilgai derėjosi su bobelėmis, atnešu-

[1] „mūsų luomo" (*lenk.*).

[2] „iš bakūžės gali išeiti žymus vyras" (*lot.*).

siomis „ant mišių", pabardavo jas už šykštumą, pagrasindavo pragaro kančiomis ir velniais su šakėmis už tai, kad norinčios nuskriausti Dievo tarną. Kaimietės, suėjusios su mano motina, skųsdavos tuo nesvietišku altaristos gobšumu. Iškaulytus rublius tuoj atiduodavo gaspadinei, vieno iš jos tereikalaudamas: skanaus valgio. Ši pinigus laikė po lova, apkaustytoje skrynutėje.

– Kaip grafienės sveikata? Girdėjau, kad serga, – paklausė gaspadinė, norėdama įgelti klebonui: žinojo aną nemėgstant, kad kas primintų jam santykius su grafiene.

– Nežinau... Seniai bebuvau, – burbtelėjo klebonas, įsipildamas midaus.

– O dėl „naujų vėjų", – kreipėsi gaspadinė į savo šeimininką, – atvirai pasakysiu: kokie bebūtų tie vėjai, aš su ubagais ir mužikais nebendrausiu.

Čia buvo antras išpuolis bajorės prieš kleboną: jis buvo kilęs iš valstiečių.

„Ko ji taip puola kleboną, kuriam pati grafienė bučiuoja į ranką?" – pagalvojau, dar nežinodamas, kad šiai bajorei labai patiko gražus klebonas, ir nesitvėrė pykčiu, matydama jį linkstant prie grafienės, o ne prie jos. Apsimesdamas nesuprantąs jos nuotaikos, klebonas šypsodamasis kreipėsi į mane:

– Tai sveikas sakai, kad gramofono muzika бессмыслица и неразбериха?

– Galimas daiktas, – bandžiau sušvelninti sprendimą, – kad šis instrumentas dar neištobulintas ar menkos rūšies. Bet toks, kokį šiandien girdėjom, daugiau trata, negu groja.

– Ir man taip atrodo, – sutiko klebonas, – džiaugiuos nepaklausęs Liongino: jis ir man siūlėsi nupirkti.

– Aš bent, – atsiliepė brolis, – parinkau patį geriausį. Kad girdėtumėt, kokie buvo kiti! Ne tik ūžė, bet ir cypė: neįmanoma bent kokią melodiją išskirti... O vis dėlto ir anuos žmonės pirko. Jau vos keletas bepaliko parduotuvėje.

– Kad būtų blogas, – susierzinusi įsikišo gaspadinė, – nesikartų žmonės ant tvorų, nešaltų lauke, o ir į vidų nesiveržtų kaip šiandien...

– Tiek jie ir tenusimano muzikoje, – pusbalsiu pasakiau, žiūrėdamas į kleboną.

Tą mano neatsargią pastabą nugirdo gaspadinė. Dar labiau išplėtus savo dideles akis, puolė mane:

– O tamsta iš kur jau taip nusimanai? Kad grafienė priglaudė, nėra ko didžiuotis: šiandien priglaudė, rytoj atstatys... Negana būti

vargamistros vaiku, kad nusimanytum muzikoje. Ir aš esu tikra, kad pan Kisiel, pan Karpovič ar pan Sadovski supranta muziką geriau už kokį ubagyno špitolninką kaip Paliulis, Valantinas ar...

– Bonaventūra pats skambina, muzikoje orientuojasi ir jo net lyginti nedera su tais ponais: anie tai jau tikri profanai, – užsistojo mane klebonas.

– „Propanai" ar ne, man nesvarbu, – atsikirto šeimininkė, – bet jie tikri ponai, o...

– Anusiečka, – įsikišo altarista, jau sočiai privalgęs, retkarčiais žagsėdamas ir degtuku krapštydamas dantų likučius, – ar tau ne vis viena, kas nusimano ir kas ne?

– O kam peikia gramofoną? – nesiliovė gaspadinė. – Visą šimtą užmokėjau, tai ne baikos! Ir dar negeras, tarška...

– Na, jau laikas ir namo, – padarė galą kalboms klebonas, keldamasis nuo stalo.

Altarista vėl pakėlė rankas į viršų, sudėjo jas delnais ir kur kas garsiau dabar ėmė kalbėti maldelę:

– In nomine Patris...

Atsisveikinant gaspadinė puolė bučiuoti abi klebono rankas; potam, meiliai į jį žiūrėdama, šnabždėjo:

– Nepyk, klebonėli, už mano žodžius... Tikėk, kad jie buvo visai priešingi tam, kas dedasi mano širdyje... Pati nesuprantu, kodėl buvau taip susierzinus...

Kai durys paskui mus užsidarė, klebonas prabilo lietuviškai:

– Keista moteriškė... Jai apibūdinti pakanka vieno lenkiško žodžio: narwana[1]... Bet žiūrėkit, jau nesninga. Ir koks oras malonus! Jei sutinkat, einam kapų link. Po tokios vakarienės nesveika tuoj dribti į lovą.

Leidomės Šaukėnų keliu, palikę iš dešinės bažnyčią, o iš kairės baltus grafo rūmus, žmonių vadinamus „palocium".

– Kaip sekasi gyventi Šiauliuose? – kreipėsi į mane klebonas. – Kaip tas Kocio? Ar sugyvenamas?

– Tikras liurbis, – atsakiau, – niekas jam neįdomu, nieko neskaito; tik pamokomis tesirūpina, bet ir jomis tik tiek, kad išvengtų dvejetukų. Šiaip jokio vargo su juo neturiu.

– Girdėjau, kad grafienė nupirko fortepijoną, – kalbėjo klebonas. – Ar jis mokosi skambinti, kaip tikėjosi grafienė?

– Nesimoko ir man trukdo, jei kada turiu laisvo laiko paskambinti. Tik dabar, jam išvykus namo, šiek tiek pasinaudojau. Žinoma, jei tą

[1] pramuštgalvė (*lenk.*).

fortepijoną galėčiau pasistatyti savo kambary, tada kas kita: lengva man būtų pažengti muzikoje... Bet grafienė, aišku, niekuomet su tuo nesutiks: fortepijonas pirktas Kociui, ir nors jis nenori mokytis skambinti, vis viena instrumentas turi likti ten, kur yra jos pastatydintas.

– Žinai ką? – tarė klebonas. – Pas mane stovi senas, bet dar visai geras fortepijonas, anuomet paliktas Medekšos, kai kraustėsi kartu su kun. Gutovskiu iš Kurtuvėnų. Jis norėjo man įpiršti už porą šimtų rublių, bet atsisakiau: nei aš, nei maniškiai niekas neskambina. Tada jis paliko taip; gal kas, sako, nupirks, tegu pastovės pas jus. Taigi štai: paimk jį į savo kambarį Šiauliuose, galėsi skambinti iki valiai.

– Bet iš kur man gauti porą šimtų rublių? – nustebau.

– Pirktis sveikam jo nėra reikalo, parašysiu Medekšai, kad pastačiau Šiauliuose, ir tiek.

– Galima dar parašyti, kad Šiauliuose lengviau parduoti, – atsiliepė brolis (nugirdęs ruošiant kokią nors šelmystę, visuomet mielai pritardavo).

Matydamas mane dar abejojant, gerasis klebonas tęsė:

– Ir į Šiaulius pristatysiu savais arkliais, bernai ir į kambarį įneš. Taip kad pačiam nė kapeikos nekainuos... Tai ką? Sutarta?

– Lieka tik padėkoti už tokį beneficium[1], – už mane atsakė brolis.

Ilgai tą naktį negalėjau užmigti: vis vaidenosi mano salkoje stovįs fortepijonas. Dieną, kurią negirdėjau muzikos garsų, laikiau dingusia be pėdsako. Dabar, svajojau, tokių dienų nebebus. Paskui ėmiau galvoti apie kunigą Vizbarą: gal ir pats to nežinodamas, padarė mane laimingą. Tas iš valstiečių kilęs kunigas buvo visai kitoks negu bajorai Okulicz, Gutowski, Tomkiewicz, Downarowicz. Žvalgydamasis po klebono knygyną, mačiau nemaža vertingų veikalų: visą Homerą (graikišką originalą su greta padėtu lotyniškų vertimu), Herodotą, Ksenofontą, Tukididą; iš lotyniškų klasikų – Ovidijų, Vergilijų, Horacijų, keliolika Livijaus knygų, Tacitą, Juvenalį. Tos knygos ne tik puošė jo biblioteką, bet ir skaitomos buvo: pats mačiau kleboną įbedus akis į Juvenalį, o ironišką šypsnį iškraipant jo gražias lūpas. Privalomas bažnytines apeigas atlikdavo mechaniškai – trumpai, rimtai nusiteikęs, bet be dirbtinos egzaltacijos ar maldingumo. Atrodė, kad jis sąžiningai, kaip koks valdininkas, eina savo pareigas, bet ar tiki tais prietarais, kuriuos skelbia, sunku buvo spręsti. Greičiau, kad netikėjo. Jei tikėtų paties Dievo nustatyta tvarka pasaulyje, sudraustų savo jaunesnius brolius, inžinierių studentą Peliksą ir ūkvedį Antaną, kai šie 1905 metais agitavo prieš

[1] geradarystė (*lot.*).

ponus: tuo tarpu ne tik nedraudė, bet ir pats skatino aiškinti žmonėms netikusį valstybės ir visuomenės sutvarkymą. Grafai sužinojo ir pasirūpino veikiau juo atsikratyti.

Rytmetį apžiūrėjau fortepijoną. Rausvos spalvos, vokiškos firmos, buvo visai pakenčiamas, tik išsiderinęs. Kitą dieną du klebono bernai paguldė jį į dideles roges (pirma atsukę tris kojas), apdengė gūnia ir nuvežė į Šiaulius. Atsirado ir man vieta iš šono: tik tiek jos buvo maža, kad porą valandų, kol važiavom, sėdėjau parietęs kojas ir įkibęs į fortepijono briauną. Pravažiavę Bubius, pasukom iš plento į kairę, į vieškelį. Tarp Sauginių ir Gitarų rogės nuslinko į griovį. Arkliai sustojo. Nepririštas fortepijonas nušliaužė nuo rogių tuo šonu, kur buvau prisiglaudęs, ir įmurdė mane į gilų sniegą: prispaudė mane visą, tik galva kyšojo iš po gūnios. Bernai šoko nuo rogių, rankomis atkapstė sniegą, griebė mane už pečių ir ėmė tempti iš po fortepijono. Pajutau didelį skausmą krūtinėje.

– Pakelkit kiek fortepijoną, – sucypiau, – pats išsikrapštysiu.

Jiems taip padarius, ėmiau lengviau kvėpuoti, apsiverčiau ant šono ir išlindau iš griovio.

Bernai užsirūkė pypkes.

– Mat rupūžė, – tarė vienas, – nuslinko... Kad ne sniegas, galėtų ir kaulus sutraiškyti.

– Reikėjo pririšti, – atsiliepė antras.

– Kam čia rišti?.. Toks sunkumas, lygiai padėtas ant briaunų, jau dėl savo svorio neturėtų pajudėti iš vietos. Kad ne tas griovys, nieko neatsitiktų, – išvedžiojo pirmas.

Diena buvo rami, nešalta. Bernai, išrūkę pypkes, ėmė rioglinti fortepijoną atgal į roges. Sekėsi nekaip: vieną šoną įvertus, antras nusmukdavo.

– Tai padla! – keikėsi vienas, – o namie visai lengvai paguldėm.

– Pasakė! – pašiepė antras, – ten buvo ant lygios, o čia – braidyk po tokį gilų sniegą...

Vėl užsirūkė.

Nežinia, kiek mes čia sugaištume, jeigu važiavęs pro šalį kaimietis nebūtų pataręs:

– Griebkit, vyrai, gūnią ir, pakišę po apačia, kelkit. Tikrai užkelsit.

– O juk tiesą sako, – tarė bernas, tempdamas ant sniego pamestą gūnią.

Fortepijonas buvo įrioglintas, aš vėl pritūpiau prie jo šono, o bernai atsisėdo pryšaky, atkišę kojas į šonus, ir bematant privažiavom Šiaulius.

Daug kas gyvenime priklauso nuo pačių, atrodytų, menkiausių, nereikšmingiausių dalykų. Nors ir dabar: rogių nusmukimas į griovį savaime nieko ypatingo nereiškė. Tačiau dėl to paslydimo fortepijonas įlenkė man krūtinę, kuri ateityje pasirodė neatspari plaučių ligoms. Gal dėl to drėgname Peterburge gavęs džiovą turėjau keltis į sausesnę vietą, į Odesą; dėl to ten teko ir mokslus baigti, dėl to Odesos mokslo apygardos gimnazijose teko mokytojauti visą vienuolika metų. Jei rogės nebūtų paslydusios, kitaip būtų mano gyvenimas susiklostęs... Žinoma, šiuo atveju galima ir kitaip išvedžioti, galima surasti ir gilesnių priežasčių, pvz., mano palinkimą į muziką: jei jo nebūčiau turėjęs, nebūčiau tempęs fortepijoną į Šiaulius, rogės nebūtų įslydusios į griovį ir t. t.

Klebono bernai laimingai įtempė fortepijoną į aukštą ir pastatė salkoje tarp langų: klaviatūra atsidūrė prie vieno lango, o galas – prie antro. Nuo šiolei, ir Kociui po pamokų grįžus, nesivaržydamas galėjai dirbti. Prasidėjo tikra skambinimo orgija: kiekvieną laisvą valandą praleisdavau prie fortepijono; jei dieną nepavykdavo baigti užsibrėžto preliudų ar etiudų kiekio, skambindavau naktį ar anksti rytą, prieš išeidamas į gimnaziją. Prisilaikiau garsaus Lašetickio metodo, pagal kurį tik pirštai skambinant turėjo judėti, o šiaip visa ranka iki alkūnės privalėjo likti laisva nuo bet kokio vertikalaus judesio. Apie tą metodą buvo man papasakojęs tėvas: jis ir pats jo griežtai laikėsi. Jau po kelių mėnesių darbo visai atpalaidavau pirštus nuo bet kokio suvaržymo ir pasijutau lengvai galįs kiekvienu abiejų rankų pirštu atlikti sunkiausius trelius. Trūko tik veikalo, kur galėčiau pritaikyti rankų sąnarių išmiklinimą. Netrukus ir veikalai atsirado.

Užgavėnių metu pakelyje į Rygą Šiauliuose vienam koncertui sustojo garsus anuomet pianistas lenkas Józef Sliwiński. Tas jo koncertas buvo paskelbtas Šiauliuose jau prieš kokį mėnesį. Skirtą koncertui vakarą į Šiaulius suvažiavo apylinkės dvarininkai su šeimomis, iš anksto per pažįstamus įsigiję bilietus. Atvyko ir kurtuvėniškiai grafai. Šykšti grafienė šį kartą nepagailėjo pinigų ir per Karpovičių nusipirko visą ložę; joje ir man vieta atsirado. Pats turbūt nebūčiau galėjęs patekti į koncertą, nes bilietų kainos buvo didmiestinės: pigiausia vieta mokėjo tris aukso rublius. Koncertas įvyko vad. „Narodnyj dom"[1] salėje, kuri turėjo mažo teatro pavidalą: čia buvo šioks toks parteris, kelios ložės ir nedidelė „galiorka". Nežiūrint aukštų kainų, patalpa buvo kimšte prikimšta: taip anuomet garsėjo Slivinskis. Kelios žibalinės lempos, pritvirtintos prie sienų ir iš abiejų šonų scenos, maža teikė šviesos. Grafas

[1] „Liaudies namų" (*rus.*) (red. pastaba).

su grafiene ir dukterim susėdo ložės priešakyje, mes su Kociu – tamsiame užpakaliniame kampe, iš kur tik scenos dalis tebuvo matyti. Kariškas dūdų orkestras, įsitaisęs prie rampos, triukšmingai grojo maršus ir valsus[1]. Neatskirta nuo salės scena buvo apšviesta vienos žibalinės lempos, pakabintos viršum juodo fortepijono, kurį mes su Kociu galėjom matyti tik pakilę nuo kėdžių ir pasilenkę į priekį, viršum sėdinčių grafų. Staiga dūdų orkestras nutilo, ir po valandėlės pasigirdo fortepijono garsai. Skambintojo nemačiau ir nežinojau, kas skambinama: spausdintą programą laikė rankoje grafienė. Kocio prakišo galvą tarp grafo ir grafienės, kad pamatytų virtuozą. Smalsumo pagautas, ir aš prislinkau prie pat sienos ir pro grafaitės paliktą tarpą įbedžiau akis į Slivinskio rankas. Su dideliu pasitenkinimu konstatavau, kad ir anas garsus pianistas laikosi Lašetickio metodo: rankų nekilnoja, vien pirštais moduliuodamas ir forte, ir piano. Meistriškai skambino Slivinskis. Nieko panašaus nebuvau dar girdėjęs ir visai užsimiršau. Staiga vietoje Slivinskio rankų pamačiau rūstų dviejų juodų akių žvilgsnį: susigriebiau padėjęs smakrą ant grafaitės peties... Pasitraukiau į savo vietą ir daugiau Slivinskio nebemačiau, tik skambinimu gėrėjaus. Pertraukos metu Kocio gavo iš motinos programą. Iš Slivinskio paskambintų dalykų ypatingai sužavėjo du: Mendelsono „Rondo capriccioso" ir Špindlerio „Tonstücksilberbächlein" (sidabrinis šaltinėlis). Tuodu veikalu pavyko įsigyti ir išmokti tiek žmoniškai, kad mano skambinimas maža tesiskyrė nuo Slivinskio, o nusimanantieji muzikoje – pirma Šiauliuose, paskui Peterburge ir Odesoje – žavėjosi ir klausinėjo, kokioj konservatorijoj mokiausi. Tuo tarpu mokiaus tik iš estradinių virtuozų. Darbas buvo nelengvas: reikėjo išstudijuoti bemaž kiekvieną gaidą, nustatyti jos santykį su kitomis gaidomis, suderinti dalis ir suvesti jas į vieną harmoningą visumą, atmintinai skambinant nuo pradžios iki galo. Jei mano pirštai nebūtų išmiklinti nuolatinių, labai varginančių ir įkyrių pratimų, užsibrėžto tikslo nebūčiau pasiekęs, juoba kad šuolis buvo labai didelis: nuo paprastų pratimų ir etiudų prie estradinių veikalų, praleidžiant visas tarpines stadijas – invencijas, fugas, sonatinas, sonatas ir kt. Įsitikinau, kad virtuozui muzikos teorija neprivaloma: jis reikalingas tik jausmo, tobulos technikos ir didelės ištvermės. Tiedu minėti veikalai buvo mano sunkiu darbu įsigyta akmė[2]: nieko daugiau ateityje nebuvau tiek tobulai išmokęs skambinti; pasidariau tarytum viduramžių vieno

[1] Anais laikais, prieš prasidedant vaidinimams ar koncertams, dūdų orkestrai (paprastai kariški) atlikdavo savo repertuarą. Grojo jie pertraukų metu (kad publika nenuobodžiautų).

[2] viršūnė (*graik.*).

dalyko nepralenkiamas specialistas – vir unius libri[1] – šiuo atveju tapęs vir duorum operum[2].

Grįždami iš koncerto, grafai dalijosi savo įspūdžiais. Grafienei labai patikęs Šopeno noktiurnas.

– Šitą dalyką Slivinskis paskambino ne blogiau už Paderevskį... Girdėjau Krokuvoje, pas kunigaikštienę Sanguškienę. Buvo tada ir senas Ksaveras Potockis, buvo ir jūsų (kreipėsi į vaikus) teta Amelija Zamojskienė... Visi tada žavėjomės Paderevskiu... Nepamirštami įspūdžiai, – atsiduso grafienė.

– Mane, – atsiliepė grafas, – ypač nustebino nepaprastas Slivinskio rankos pirštų išmiklinimas: žaibo greitumu bėgiojo jie po klaviatūrą.

Įsikišo ir Kocio.

– Kažin ar Slivinskis galėtų viena ranka išmesti fortepijoną pro langą? Teta Amelija pasakojo, kad Paderevskis tai lengvai padarydavo, kai jam įkyrėdavo „barabanyti".

– Niekus, Kocio, pliauški, – nusijuokė grafienė, – teta tau mažam pasakojo juokais... Stebiuosi, kad taip ilgai atsimeni.

– Tai gal juokais pasakojo ir apie tą protėvį iš Nojaus laikų, kuris suriko: „Sieh, Berg"[3] ir dėl to buvo pavadintas „Zyberg"?

– Čia visai kitas dalykas, – rimtai atsakė grafienė.

– O tau, Eliza, kaip patiko koncertas?

– Labai, – atsakė ši. – Tik vienos lempos stiklas sprogo, tos, kuri buvo prie durų: ji pradėjo rūkti, pajutau smarvę...

– Nepastebėjau, – baigė pokalbį grafienė.

Kai atsisveikindamas padėkojau grafienei už suteiktą malonumą, paklausė:

– Kaip Bonaventūrai patiko? – ir nelaukdama atsakymo, užsitrenkė duris.

Po Naujų metų į mūsų gimnaziją atsikraustė bajoriukas Edward Sawoniewicz, kurį už kažkokį nusikaltimą (nepasakojo, už kokį) mokslo metų viduryje išvarė iš Vilniaus gimnazijos. Buvo tai žemo ūgio, pageltusio veido ir žalsvų akių išdžiūvęs pusbernis, kalbėjęs tik lenkiškai, o rusiškai – vien su mokytojais. Mums tatai buvo neįprasta: ne tik su mokytojais ir mokyklos sienose, bet ir tarpusavy, ir namie visi kalbėjom rusiškai. Veikiai praminėm jį Šabūnu: kažkas iš mūsų sužinojo, jog taip vadina jo tėvą apylinkės kaimiečiai. Šabūnas laisvu laiku švietė mus seksualiniuose dalykuose, bardamas už „tamsumą".

[1] vienos knygos vyras (= tik vieną knygą temokąs) (*lot.*).
[2] dviejų veikalų vyras (*lot.*).
[3] „Žiūrėk, kalnas!" (*vok.*) (red. pastaba).

– Ką jūs, mulkiai, žinot? Koks čia jūsų gyvenimas? – priekaištavo Šabūnas. – Homeras su Vergilijum ir Herodotas su Saliustijum – štai ir visas jūsų akiratis, visa jūsų veikimo sfera, visi interesai. O grožis ir moterys, tobuliausias gamtos padaras? Matau, kad jūs tuose dalykuose nenusimanot... Vilniuje – o! ten visai kas kita. Ten ne tik šeštokai, bet ir penktokai, ir net ketvirtokai lankosi pas mergas, ne visą laiką džiovina smegenis, pasinėrę į supelijusią senovę. Kas iš jūsų matė nuogą moterį? Esu tikras, kad nė vienas.

Aš nuleidau akis (buvau matęs nuogą Olieńką), kiti apsilaižė.

– Gyvenu čia tik porą mėnesių, – kalbėjo mūsų „švietėjas", – bet nesnaudžiu: jau susibičiuliavau su viena fain mergička, bajoraite, kurią galiu ir jums parodyti tokią, kokią Dievas sutvėrė. Kai pamatysit jos dievišką grožį, jos krūtinę, nugarą, strėnas, pasakysit: „Štai tikra Venera, o ne ta, apie kurią sapalioja senis Vergilijus", ir leipsit iš malonumo. Man negaila: džiaugiaus aš, pasidžiaukit ir jūs.

Nenorėdami atsilikti nuo vilniškių ir nedrįsdami atsisakyti nuo taip kilniai padaryto pasiūlymo, o, be to, ir smalsumo pagauti, keletas mūsų susitarėm su „švietėju" vieno penktadienio vakarą susirinkti geriausioje Šiaulių pirtyje, vadinamoje „dvorianskaja"[1], kurią labai išgyrė mūsų mentoras, prilyginęs ją prie Vilniaus pirčių. Ten jis pakviesiąs savo merginą ir demonstruosiąs josios grožį. Visas išlaidas (mokestis už pirtį, užkandžiai ir kt.) jis pats apmokėsiąs.

Kiaulių gatvėje (buvo anuomet tokia Šiauliuose, lenkiškai – ulica Świńska), kuri pavasarį ir rudenį skendo neišbrendamame purvyne, o vasarą – dulkių debesyse, žydų tautybės savininkas Mordkė laikė pirtį. Žemas medinis namas nešvaraus kiemo gilumoje buvo padalytas į dvi dalis: didesnėje tilpo vadinamoji „dvorianskaja bania", o mažesnėje – „narodnaja bania"[2]. Tas dvi vienos krosnies apkūrenamas pirtis skyrė per visą kiemą einanti tvora, kurios vienas galas rėmėsi į namą, o antras – į vartus. Kieme, prie pat vartų, riogsojo maža bakūžė su dviem langeliais į gatvę. Viršum vieno langelio buvo parašas „dvorianskaja", viršum antro – „narodnaja"; dar aukščiau, prie pat stogo, per visą bakūžės sieną parašas „bania" skelbė, kas čia per įstaiga. Bakūžėje tupėjo savininkas Mordkė arba, tiksliau sakant, netupėjo, o bėgiojo nuo vieno langelio prie antro, pardavinėdamas bilietus čia „dvorianam", čia „narodu"[3]. Už įėjimą į „dvorianskaja" reikėjo mokėti dvigubai tiek kiek į „narodnaja", nors tų pirčių įrengimas niekuo nesiskyrė. Tiesa,

[1] bajorų (*rus.*) (red. pastaba).
[2] „bajorų pirtis", „liaudies pirtis" (*rus.*) (red. pastaba).
[3] „bajorams", „liaudžiai" (*rus.*) (red. pastaba).

„bajoriškoji" turėjo priebutį su suoleliais, kur ilsėjosi išsivanoję bajorai; be to, joje buvo skyrius „semejnyje vanny"[1] – taip skelbė parašas, nors tame skyriuje tebuvo viena vonia, už kurią reikėjo mokėti po rublį – už valandą kaina anuomet labai aukšta; bet čion paprastai ateidavo kompanijomis, taip kad kiekvienam ne tiek jau brangiai atsieidavo.

Vieną penktadienį Šabūnas pranešė, kad šį vakarą lauksiąs mūsų pirty: kas nori, tegu ateina. Vonios skyrius jo iš anksto užsakytas ir pinigai už tris valandas sumokėti. Prieš įeinant į pirties kiemą, reikia pasakyti Mordkei, kad čia iš pono Savonevičiaus kompanijos, tada jis įleisiąs be bilieto. Varžydamasis vienas eiti žiūrėti gražuolės, susitariau su Mikulskiu, kad eisim drauge. Vonios skyriuje dar nebuvau buvęs. Iš tamsaus prieškambario įėjom į didoką poilsio kambarį, apšviestą nuo lubų nusvirusios žibalinės lempos: prie sienos buvo priglausta siaura kušetė, kelios minkštos kėdės supo apvalų stalą, ant kurio stovėjo porceliano vazė su į ją įmurdytomis įvairiaspalvėmis popierinėmis gėlėmis. Priešais kušetę, prie antros sienos, buvo pakabintas didelis išblukęs veidrodis su staliuku po juo; pro siauras dureles prie kušetės buvo matyti to skyriaus sanctuarium[2] – didelė skardinė vonia ir kilimukas prie jos. Kambary radom kelis gimnazistus, atėjusius anksčiau, tik mūsų šeimininko ir „švietėjo" vis dar nebuvo.

– Įdomu, ką jis čia atsives, – tarė Šareckis. Jis šioje pirtyje buvo buvęs ir jautėsi kaip namie. Pats išsivertęs kušetėje liepė ir mums užimti vietas.

– Turbūt kokią prostitutę, – spėliojo Birmantas, – šioje Kiaulių gatvėje jų pilna... Negi kokia padoresnė sutiktų eiti su juo į pirtį.

– Žinoma, – atsiliepė Mikulskis – nei Vandos, nei Kliaros Savičaičių jam nepavyks atitempti; jis jau su tomis gražuolėmis susidraugavo, bet motina savo dukras laiko trumpai ir seka, kad vakarais vienos nesivalkiotų.

– O pulkininko Semionovo dukrelė Maša kartais čia baliavoja su savo kavalieriais, – tarė Bortkevičius, – taip bent man sakė Šmemanas... Jis gali žinoti, draugauja su Maša.

Neseniai buvau skaitęs Dostojevskio „Nusikaltimas ir bausmė" ir įsivaizdavau laukiamą viešnią, tokią kaip Sonią Marmeladovą: užguitą, nedrąsią, kuklią merginą, dėl skurdo nuėjusią slidžiais keliais. Tačiau apsivyliau. Šabūno atvesta ji buvo visai nepanaši į Sonią. Drąsiai atidarė duris, judriu žvilgsniu apmetė mūsų kompaniją ir linksmai prabilo:

[1] „šeimos pirtys" (*rus.*) (red. pastaba).
[2] šventovė (*lot.*).

– Dobry wieczór, panowie! Bądźmy znajomi: Janina Szemiotówna[1].

Tai sakydama, kišo visiems mums iš eilės savo dešinę, kurią mes ir lietėm atsistoję. Iš paskos ėjo mūsų „švietėjas" ir stebėjo, kokį įspūdį padarė jo pana. Jai prabilus lenkiškai, supratom ją esant lenke arba sulenkėjusia, ir toliau kalbėjom lenkiškai. Stebino josios švarus, skambus balsas, jos nesivaržymas. Buvo dar jauna, kokių dvidešimt su viršum metų, su raudona skrybėlaite ant gelsvų plaukų, žydraakė, apvalaus veido; jos skruostai buvo, matyti, švelniai patepti rausvais dažais (lūpų dažymas dar nebuvo madoj). Iš po trumpo paltuko su kailiniu kalnierium tįsojo tamsaus sijono padelkos, nusvirusios iki pat grindų.

Mes vis dar stovėjom, įbedę į ją akis.

– Siadajmy i gadajmy[2], – linksmai tarė ji, dešine pakeldama sijono apačią ir sėsdama į mano kėdę.

Kėdžių visiems neužteko, ir mes su Mikulskiu likom stovėti.

– Co będziemy robić?[3] – kreipėsi ji į Šabūną.

Šis pakilo nuo kėdės ir pasakęs „zaraz"[4], išėjo iš kambario.

– Ar panai Janinai nešalta? – paklausė Birmantas.

– Truputį, – atsakė ši, – nors jau ir pavasaris čia pat, bet oras vis dar neatšilo.

– Reikėtų pasišildyti, – nedrąsiai šyptelėjo Mikulskis.

– Aš nieko prieš, – atšovė pana, – būtų ne pro šalį alaus ar vyno pagerti... Tuoj ir šilčiau pasidarytų, ir jūsų ūpas pasitaisytų.

– Mūsų ūpas ir taip neblogas, – tyliai pramurmėjo Valeika.

Viešnia išgirdo ir užginčijo:

– Nematau. Esat kažkokie sustingę, tarytum niekuomet nebūtumėt buvę moters kompanijoje.

Į tai nieko neatsakėm. Įsiviešpatavo nemaloni tyla. Janina pakilo nuo kėdės, nusiėmė skrybėlaitę, padėjo ją ant staliuko ir, kažką niūniuodama, ėmė taisyti šukuoseną prie veidrodžio.

Atėjo Šabūnas, nešinas pintine (ją, matyti, anksčiau buvo paruošęs: krautuvių arti nebuvo, o jis greit apsisuko). Bematant ant stalo atsirado keli buteliai alaus, dvi stiklinės ir krūva pyragaičių. Janina metė savo tualetą, šoko prie stalo ir, dėliodama pyragaičius, šnekėjo:

– Štai ir mano mėgiamiausi – su kremu... Ir šitie geri...

Tuo tarpu Šabūnas ištraukė kamščius iš butelių, pripylė dvi stiklines, vieną pastūmė Janinai ir tarė:

[1] Labas vakaras, ponai. Būkime pažįstami. Janė Šemiotaitė (*lenk.*).
[2] Sėskim ir šnekėkim (*lenk.*).
[3] Ką darysim? (*lenk.*).
[4] „tuojau" (*lenk.*).

– Prosit![1]

– Prosit! – juokdamasi atsakė ši, iš karto išgėrė visą stiklinę, neatitraukdama jos nuo lūpų, ir griebė pyragaitį.

Ištuštinęs savo stiklinę, Šabūnas vėl pripylė abi ir pasiūlė mums išgerti. Visi iš eilės išgėrė po vieną. Daugiau Šabūnas mums nebesiūlė, tik gėrė su Janina, kurios akys ėmė žibėti, o skruostai dar labiau išraudonavo, ji viena sušlavė visus pyragaičius ir porą kartų smagiai atsiraugėjo. Kai alaus nebeliko, Janina, atsirėmus alkūnėmis į stalą ir padėjus smakrą ant delnais žemyn sukryžiuotų rankų, kreipėsi į mus:

– Na, ponai, ką dabar darysim?

Už mus atsakė Šabūnas:

– Dabar, Janina, nusirenk ir pašok – taip kaip aną vakarą, kai buvom čia su Liandsbergais ir anuo karininku, atsimeni, jis dar tavo šlaunį bučiavo...

– A... Tas simpatiškas karininkas... Kaipgi... gerai atsimenu. Tai siūlai man nusirengti ir pašokti?.. Nusirengti galiu, bet šokti atsisakau... daug išgėriau. Be to, ir pyragaičiai man vot kur stovi, – pirštu pabraukė pasmakrį.

Pakilo nuo kėdės ir nuėjo į užpakalinį kambariuką, kur stovėjo vonia.

– Ir išsimaudyk, – įkandin pridūrė Šabūnas.

– O... to, tai jau ne... vakar maudžiaus, – duryse atsigręžus tarė Janina.

– Vis dėlto išsimaudyk, – spyrėsi Šabūnas.

– Tai tu manai, kad aš nešvari? – grįždama nuo durų atrėžė Janina, – ar taip?

– Nemanau, – atsakė šis, – bet moters yra tokios vietos, kurias nuolat reikia maudyti.

– Gal kam ir reikia, tik ne man, – pakėlė balsą Janina, – tu manęs neįžeidinėk... Aš Szemiotówna, tokia pat bajorė kaip ir tu... O anoje vietoje pas mane švariau kaip tavo burnoj.

– Bajorė tu ar ne bajorė, – ėmė karščiuotis ir mūsų švietėjas, – o visos moterys vienodai sutvertos.

– Gal visos, tik ne aš. Neužmiršk, kad aš Szemiotówna...

– Ką tu čia man visą laiką tą savo plikbajorystę kaišioji? – riktelėjo Šabūnas, keldamasis nuo kėdės ir vos stovėdamas ant kojų. – Pamanykit, koks čia man daiktas: chodaczkowa szlachcianka[2].

[1] Į sveikatą! (*lot.*).

[2] naginėta bajorė, plikbajorė (*lenk.*).

– Choć chodaczkowa, ale herbowa[1], – atsikirto Janina.

Staiga durys iš koridoriaus pamažėli ėmė čirškėdamos atsiverti, tarpdury pasirodė forminė kepurė, o paskui ir visa galva... bedelio Kozlovskio.

– Вы, господа, скоро кончаете?[2]

Galva pranyko, durys taip pat pamažėli užsidarė.

Sužiurom į kits kitą.

– Kas dabar bus? – išsigando Mikulskis.

– Nieko nebus, – ramiai pasakė Šabūnas, eidamas prie durų ir užrakindamas jas. – „Ožys" (t. y. Kozlovskis, lenkiškai „kozioł") suspėjo pamatyti mane vieną, aš ir atsakysiu, jei kas būtų. Na, Janina, gana ginčytis, eik ir nusirenk greičiau.

Šis incidentas paveikė kiek ir ją. Nieko nebesakydama, nuėjo į vonios kambarį ir netrukus grįžo tik su ilgais marškinukais be rankovių ant pečių.

– O čia kas? – šoko Šabūnas, pirštu rodydamas į kelis raudonus spuogiukus ant jos baltos krūtinės.

– Čia – niekai... nieko blogo, – palenkus galvą į spuogus sumurmėjo Janina.

– Geri niekai, – ironizavo Šabūnas, – taip prasideda venerinės ligos. Gal sifilį pagavai?

– Ar tu nenusiraminsi? Vėl mane įžeidi, – pakėlė galvą Janina, – aš toliau įžeidinėjimų nepakęsiu...

– Nes tu Szemiotówna, – piktai pertraukė Šabūnas, – bet sifiliu daugiausia serga bajorai, ergo[3].

– Nutilk, durniau... Aš ir pati buvau nusiminus, bet dabar žinau, kas čia: tų spuogiukų kaltininkas ne koks vyras, bet paprasta barzda. Vakar mane buvo pakvietęs į viešbutį jūsų vienakis mokytojas, tas su ilga barzda... Besimeilindamas subraižė man savo barzda krūtinę. Štai ir visas reikalas.

– Kaip? – prilaikydamas balsą suurzgė Šabūnas (dar dėjosi į galvą, kad kažkur čia netoliese sukasi bedelis). – Tai tu ir su tuo seniu, su tuo Ciklopu, turi reikalų?! Von iš mano akių, kurva!

– Ak tu paršiuk, tu neūžauga, snargly, utėlės padermė, psiakrew i psiamać[4], – ėmė plūsti mūsų „švietėją" bajoriška Venera, kumščiu vedžiodama jam po nosim. – Kaip tu drįsti, tu, kalės išpera, vadinti kurva

[1] Nors naginėta, bet su herbu (bajorišku) (*lenk.*).
[2] Jūs, ponai, greitai baigsite? (*rus.*)
[3] taigi (*lot.*).
[4] lenkiški keiksmažodžiai (šuns kraujas, šuns motina).

mane, Szemiotówną? Manai, kad tavo alus ir pora pakištų rublių duoda tau teisę įžeidinėti Szemiotówną? Labai apsirinki, vištgaidi!

Mes, personae mutae[1], sėdėjom sustingę. Vienas kitas mūsų net išsižiojo, įbedęs akis į „tobuliausią gamtos padarą", kaip sakė Šabūnas. Nežinojau, kad lenkų kalboje, kurią neblogai mokėjau, yra tiek koliojimosi žodžių; juos čia gan blankiai pasakau lietuviškai; net jais apibertas „švietėjas" apstulbo ir sugebėjo tik suzvimbti:

– Zamknij jadaczkę, ścierwa![2]

Tai sakydamas, griebė nuo stalo tuščią butelį ir smogė Janinai į krūtinę – ten, kur raudonavo nelemti spuogai. Mergina suspiegė, atbula nuriedėjo prie sienos. Mes visi kaip susitarę per kits kitą puolėm prie durų ir susigrūdom tamsiame koridoriuje. Apgraibomis suradę duris, bematant atsidūrėm priebutyje, kur ant suolelių sėdėjo vyras ir moteris. Prie apšvieto lango į laukiamąjį stovėjo bedelis Kozlovskis, prispaudęs nosį prie stiklo; bet vargu ką nors galėjo pamatyti, nes lango stiklai, kaip paprastai pirtyse, buvo iš vidaus patepti baltais dažais. Pakėlę apsiaustų kalnierius ir įtraukę galvas į pečius, perbėgom kiemą, bematant atsidūrėm prie vartų, kur savo trobelėje sėdėjo Mordkė. Birmantas prikišo galvą prie langelio ir apibarė savininką, kam jis, žinodamas, kad „bajoriškoji pirtis" užimta, įleido bedelį su kompanija.

– Ui, ką aš galėjau padaryti? – aiškinosi šis, – vienas iš jų buvo civiliškai persirengęs policininkas; pasakė, kad ilgai negali laukti...

– Štai tau ir pamatėm Venerą in puris naturalibus[3], – nusijuokė Mikulskis, kai išėjom į gatvę.

– Kad jie nebūtų taip greit pasigėrę, gal ir gražiai pasibaigtų, – pastebėjo Bortkevičius. – Bet man dabar nebeišreklamuotas Janinos grožis rūpi, o visai kas kita: kaip manot, ar pažino mus Kozlovskis?

– Tuo gali nesirūpinti, – ramino jį Mareckis, – jei ir pažino, tai niekam nesakys: juk ir jis pats atėjo į pirtį kompanijoje su prostitute... Galų gale jei ir praneš direktoriui, nieko baisaus neatsitiks: mūsų vyresnybės draudžiami ir baudžiami tik savišvietos susirinkimai, o į girtavimą ar paleistuvavimą žiūrima pro pirštus.

Kad bedelis vis dėlto pranešė apie mus kam reikia, netrukus paaiškėjo. Kartą Ciklopas iššaukė Šabūną. Kai šis, pamokos neišmokęs, nieko doro neatsakė, išgirdo tokią Ciklopo pastabą:

– По баням вы мастак шататься, а вот уроков не учите[4], – ir parašė jam „kuolą".

[1] statistai (*lot.*).

[2] Užsičiaupk, sterva! (*lenk.*)

[3] nuogą (*lot.*).

[4] Po pirtis trankytis jūs mėgstate, o pamokų nesimokote (*rus.*).

Kaip pasibaigė pirtyje anas susirėmimas mūsų „švietėjo" ir Janinos, taip ir nesužinojom: pats jis nieko nesakė, o mes varžėmės paklausti. Tas Šabūnas nuo ankstyvos jaunystės buvo didelis Bakcho ir Veneros gerbėjas. Vos keturiasdešimt metų su viršum sulaukęs staiga mirė: po sočių pietų užsimanė pasivaikščioti su svečiais po parką. Išėjęs į prieškambarį, norėjo pasiekti ant kabyklos pakabintą skrybėlę; pakėlė ranką ir krito negyvas.

Be Ciklopo, prikišusio Šabūnui įtartiną pirties lankymą, apie tą patį dalyką užsiminė ir gimnazijos kapelionas per tikybos pamoką. Jis skundėsi doros nupuolimu gimnazistų tarpe ir aimanavo dėl menko tikybinės praktikos atlikinėjimo. Iš Šmemano sužinojom, kad Ciklopas, lošdamas kortomis pas jo tėvą, pasakojęs, jog kapelionas mokytojų taryboje iškėlęs klausimą apie priemones tikybiniam jausmui gimnazistų tarpe pakelti ir, tarp kitko, pasiūlęs supažindinti mokinius katalikus su stebuklingomis vietomis, konkrečiai – su Vilniaus Aušros Vartų šventuoju paveikslu: tatai esą teigiamai paveiks tikybai atšalusias gimnazistų sielas, o jie patys imsią šlykštėtis nedorais pasielgimais; čia pat kapelionas pasisiūlęs vadovauti tokiai mokinių ekskursijai į Vilnių. Mintis patikusi gimnazijos vadovybei, kuri tikėjosi du zuikius pagauti: ir mokinių dorą pakelti, ir apsaugoti juos nuo žalingų patvaldystei vėjų, kurie vienur kitur papūsdavo Šiauliuose. Tik direktorius Gavrila Jakuševič buvęs nepatenkintas tuo, kad ši išganinga mintis kilus ne stačiatikio popo Trojepolskio galvoje, o kataliko kapeliono Paškanio. Todėl klausimas buvęs atidėtas kitam posėdžiui.

XIII

Žygio maršrutas – Vilniuje – Paminklai Muravjovui-Korikui ir Katarinai II – Stačiatikiškos miesto įžymybės – Šabūnas rodo mums tikrąjį Vilnių – Ginčas dėl katalikybės ir stačiatikybės – Per Gomelį garlaiviu į Kijevą – Muzikos instrumentų krautuvė Kreščatike – Pečerskaja lavra – Šabūno išdaigos su šventojo barzda – Kremenecis – Počajivas ir jo stebuklai – Palaidas broliukų gyvenimas – Bortkevičiaus laisvamaniškos šnekos – Puota Počajive – Konfliktas dėl rūkymo ir Šabūno gudrybė – Grįžimas

Netrukus klasės auklėtojas pranešė, kad ruošiama gimnazistų kelionė į šventas vietas, tik ne į Vilnių ir ne kapeliono Paškanio vadovaujama, o į Volynės gubernijoje esančią Počajivo lavrą[1], popo Trojepolskio vadovaujama. Mūsų klasėje neatsiradus norinčių vykti į Počajivo lavrą, o kitose klasėse atsiradus tik keliems, atrodė, kad ekskursija neįvyks.

[1] vienuolynas (*rus.*).

Tada gimnazijos vadovybė paskelbė, kad kelionės tikslas – aplankyti Vilnių ir Kijevą, iš kur tik norintieji vyks į Počajivą, o kiti galės grįžti namo. Vilniuje buvo iš mūsų tik vienas kitas, o Kijevo niekas nematė. Nenuostabu todėl, kad į ekskursiją įsirašė nemažas gimnazistų būrys, juoba kad kelionė buvo numatyta tuoj po egzaminų, kada visi bus laisvi. Sužinojom ir maršrutą: Šiauliai – Vilnius, kur sustosim dviem dienom; Vilnius – Gomelis, iš kur naktį plauksim Dniepru į Kijevą. Čia išbūsim tris dienas. Iš Kijevo geležinkeliu per Kazatiną ir Berdyčivą į Dubną; iš ten arkliais į Počajivą. Skelbdamas šitą maršrutą, popas Trojepolskis nė žodžio neužsiminė apie tuos, kurie nenorės vykti iš Kijevo į Počajivą, tartum tokių ir neatsirastų; tik paminėjo, kad Počajivo apylinkės nepaprastai gražios ir jis pataria visiems jomis pasigėrėti. Iš mūsų klasės (VI) vyko keli pravoslavai ir keli katalikai. Man, be Šiaulių jokio didesnio miesto nemačiusiam, šita kelionė atrodė labai patraukli, o mokestis nedidelis — tik septyni rubliai (susisiekimo priemonės, maistas ir nakvynės). Susirinko apie penkiasdešimt ekskursantų, kurių tarpe iš mano klasės dalyvavo Garliauskis, Mikulskis, Bortkevičius ir Šabūnas (šis mums pasipasakojo vyksiąs tik iki Vilniaus). Be vadovo Trojepolskio vyko ir bedelis Kozlovskis.

Į Vilnių atvykom naktį. Aikštėje prieš geležinkelio stotį bedelis mus išrikiavo, ir nuėjom į I vyrų gimnaziją. Buvo graži pavasario naktis. Gatvių pakraščiuose žibėjo lempos – tokios šviesios kaip toji, kurią anuomet buvau matęs Savičienės valgomajame. Priėję gimnazijos rūmus (dabar – universitetas), ilgai klaidžiojom po didingus kiemus, kol suradom sargą ir budintį pareigūną. Šis nuvedė mus į čia pat esantį mokinių bendrabutį, iš kurio jau daug mokinių buvo išvykę atostogų. Pagėrę arbatos, sugulėm dviejuose bendrabučio miegamuosiuose. Dar prieš einant gulti, bedelis padarė „perekličką"[1] (taip jis darydavo kas vakarą, per visą ekskursijos laiką) ir pasigedo Šabūno: tuoj pranešė popui. Šis atbėgo vienmarškinis ir ėmė teirautis, ar nežinom, kas Šabūnui atsitiko. Pasisakėm nežiną. Popas pradėjo plūsti bedelį, kuris jau kelionės pradžioje pasirodė žioplas. Kozlovskis iš pradžių nusiminė, bet paskui ramino susierzinusį popą: Šabūnas turbūt bus nuėjęs pas pažįstamus. Jis čia mokęsis ir, reikia manyti, turėjęs bičiulių; rytoj atsirasiąs. Taip ir atsitiko: rytmetį, mums ką tik pakilus, atėjo Šabūnas, atsiprašė popą, pasisakė, kad nakvojo pas pažįstamus, o mums pašnabždėjo praleidęs naktį pas mergas ir dabar jaučiąsis labai nekaip. Iš tikrųjų atrodė bjauriai: akys įdubusios, pageltęs, susikūprinęs.

[1] „patikrinimą" (*rus.*).

– Tegu jas bala, – skundėsi mums, – jos tik tykoja pinigus iškaulyti, o širdies maža teparodo... Nepaliksiu Vilniuje, važiuoju su jumis.

Po pusryčių bedelis vėl mus išrikiavo ir ėmė vedžioti po miestą. Popas ėjo priešaky, o Kozlovskis visą laiką bėgiojo aplink mūsų koloną, tartum aviganis šuo aplink bandą. Pirmiausia Vilniaus generalgubernatoriaus rūmų aikštėje (vėliau Napoleono, dabar Kutuzovo) pamatėm paminklą Muravjovui-Korikui: stambus vyras iš bronzos stovėjo ant granitinio pjedestalo, laikydamas rankoje storą vėzdą. Aplink paminklą vaikščiojo policininkas. Šabūnas pašnabždomis paaiškino mums, kad policininkas dieną naktį vaikšto aplink paminklą ir saugo, kad kas nors jo nesužalotų; iš pradžių, kol sargybinio nebuvo, iš po nakties vis surasdavę ką nors negero ar šalia paminklo, ar ant jo paties: tai mėšlo krūvą, tai padvėsusį šunį ar katę, bet dažniausia buvę žmogaus prišikta. Taip to Koriko nekentė Vilniaus miesčionys. Prie paminklo popas pasakė trumpą kalbą, apibūdindamas Muravjovo nuopelnus ir vadindamas jį усмиритель мятежников[1]. Iš čia išėjom į Katedros aikštę, kur sustojom ties kitu paminklu – Katarinai II. Šis monumentas buvo kur kas didingesnis ir gražesnis. Iš abiejų jo šonų tupėjo du špižiniai ereliai, išskleidę sparnus ir tartum pasiruošę skristi. Vidury riogsojo aukšta moters statula. Popas paaiškino, kad čia genialaus dailininko Antokolskio kūrinys, už kurį jam buvo sumokėta šimtas penkiasdešimt tūkstančių aukso rublių (šitą pinigų sumą ir žodį „aukso" ypatingai pabrėžė, pakeldamas rodomąjį pirštą į viršų). Skulptūroje nieko nenusimaniau; vis dėlto krito į akį ano dailininko sugebėjimas suderinti du priešingus dalykus – monumentalumą ir lengvumą: gremėzdiška statulos apačia, vaizduojanti platų carienės apdarą, juo aukštyn – juo ėjo laibyn ir švelnyn, kol pagaliau viršuj baigėsi visai grakščia moters galvute, apvainikuota lauro vainiku. Bet... sic transit gloria mundi[2]: laikas ir politinės audros ne tik nušlavė tuodu paminklu, bet ir maža kas dabar yra apie juos girdėję.

Iš Katedros aikštės kėlėmės Pilies gatve į senąjį miestą lankyti pravoslavų šventovių. Kiek ilgiau užtrukom Trejybės vienuolyne (Sviato-Troickij monastyr), kur stebėjom ikoną, nutepliotą evangelisto Lukos prieš porą tūkstančių metų (?). Šitas paveikslas („Bogomateri Odigitrii") buvęs Bizantijos imperatorių nuosavybė. Sofija Paleolog (imperatoriaus duktė) ištekėjo už didžiojo Maskvos kunigaikščio Jono III, kalbamą paveikslą ji buvo atsivežusi su savim į Maskvą, Jono III duktė Elena gavo šį paveikslą dovanų, kai tekėjo už didžiojo Lietuvos kunigaikščio Aleksandro, ir atsigabeno šią dovaną į Vilnių. Visa tai mums pasakojo Tro-

[1] maištininkų tramdytojas (*rus.*).
[2] taip praeina pasaulio garbė (*lot.*).

jepolskis, ypatingai pabrėždamas dažų patvarumą: juos maišęs ir jais piešęs šventas žmogus, todėl nenuostabu, kad tie dažai tveria arti 2000 metų. Paskui lankėm Šventosios Dvasios vienuolyną (Sviato-Duchov monastyr), kur buvo palaidoti kankiniai „Antonij, Evstafij i Joann". Užsukom ir į „Kafedralnyj Nikolajevskij sobor", katalikų pastatytą 1596 metais karalaičio Kazimiero garbei, o 1832 metais perdirbtą į pravoslavų šventovę. Popas pasakė, kad priešpiet suskubsim aplankyti dar vieną šventovę – Prečistenskij sobor (likusias lankysim popiet). Šioje šventovėje įvyko „brakosočetanije"[1] Elenos su kunigaikščiu Aleksandru, čia Elena ir palaidota. Šitą šventovę „teikėsi malonėti aplankyti", kaip pagarbiai išsitarė popas, imperatorius Aleksandras II 1870 metais.

Į savo nakvynės vietą grįžom visai pavargę. Per pietus prie mūsų prisėdo Šabūnas ir konfidencialiai pasakė:

– Pasiprašykit, kad po pietų jus išleistų pasivaikščioti po miestą. Man nepatogu: gali įtarti, kad kur jus nusivesiu... Bet jei jums leis, eisiu ir aš: parodysiu jums tai, ko nei popas, nei bedelis nerodys.

Nutarėm, kad kreiptųsi į Trojepolskį Bortkevičius: tam niūriam, tylinčiam, bet mandagiam mokiniui popas rodė palankumą. Tačiau šiandien mus paleisti popas atsisakė: po pietų reikėsią dar pasivaikščioti po cerkves, nebuvom Žvėryno Znamenskojoje ir nematėm Aleksandro-Nevskos „časovnės"; paleisiąs mus rytoj. Išgirdęs tai, Šabūnas nusišypsojo ir patarė dar kartą pabandyti: rytoj būsią per vėlu. Matydamas mūsų užsispyrimą, popas pagaliau leido vieną valandą pavaikščioti po miestą su sąlyga, kad lydės bedelis ir kad ilgai neužtruksim: mūsų dar laukia šiandien ilgos vaikštynės po cerkves. Šabūnas, dar vagone sužinojęs, kad bedelis yra mokęsis Vilniuje ir gerai pažįsta miestą, dabar paprašė jį vesti mus prie Gedimino kalno. Tas Šabūno prisiderinimas patiko Kozlovskiui: vikriai pasileido Pilies gatve į pakalnę. Iš paskos ėjo Šabūnas ir mes. Šaligatvyje, kur žygiavom, stumdėsi labai daug žmonių, vieni ėjo priešais, kiti mus pralenkdavo. Staiga Šabūnas sustojo ties kažkokiais dideliais vartais ir atsisukęs mirktelėjo mums. Bematant keli praeiviai atskyrė mus nuo bedelio, ramiai nužingsniavusio pirmyn, Šabūnas smuko pro vartus į tamsų kiemą ir pamojo mums sekti. Kiemas buvo kiaurinis: jį perėję, atsidūrėm mažoj gatvelėj, kuria ir leidomės į dešinę. Priėję kampą, sustingom: priešais mus kaip iš po žemės iškilo grakšti gotika – Onos bažnyčia.

– Įeikim į vidų ir kiek pabūkim joje, – pašnabždėjo Šabūnas, – bedelis pažįsta miestą ir, ieškodamas mūsų, lakstys čia po gatves aplinkui. Gerai dar, kad šuns uoslės neturi, – piktai nusišypsojo.

[1] „santuoka" (*rus.*).

Iš čia perėjom į Bernardinų bažnyčią. Vienas iš mūsų pasiūlė kopti į Gedimino kalną, bet Šabūnas nesutiko: ten, galimas daiktas, jau tupi bedelis. Prasmukę pro Katarinos paminklą, pasiekėm katedrą, kurios šonines duris radom atdaras. Čia Šabūnas pirmiausia mus nusivedė į Kazimiero koplyčią, kur skaitėm Barboros Radvilaitės epitafiją:

Barbara quae tegitur tumulo, Regina sub isto
Augusti conjunx altera Regis erat.
Commoda multa tulit multis, in commoda nulli
A qua laesum umquam dicere nemo potest.
Immatura obiit decima trieteride capta
Bis viduos fatis linquere jussa thoros,
Occidit ante diem et quamvis anno illa fuisset,
Diceret Augustus, obiit ante diem[1].

Ne veltui mokėmės klasikinėje gimnazijoje: visi lengvai supratom šitą užrašą, savo forma primenantį Ovidijaus elegiškus distichus.

Išėję iš katedros, norėjom keltis į Gedimino kalną, kur riogsojo apgriuvę ir visiškai apleisti pilies likučiai, bet Šabūnas vėl mus atkalbėjo.

– Toks jau likimas, – tarė jis, – priešpiet lankėm pravoslavų šventoves, popiet lemta mums lankyti katalikiškas, kur nėra pavojaus susitikti su įkyrėjusiu bedeliu. Tas fanatikas prozelitas (buvo gandų, kad Kozlovskis „perekinčikas"[2]) kaip velnio bijo katalikiškų bažnyčių, jo ten ir su pagaliu neįvarysi.

Kodėl Šabūnas buvo susidaręs tokią nuomonę apie Kozlovskį, paliko neaišku, bet ir neįdomu: niekas jo apie tai nepaklausė.

– Dabar nuvesiu jus į Petro ir Povilo bažnyčią Antakalny, – kalbėjo Šabūnas, sukdamas pro Vrublevskio biblioteką. – Ten nustebins jus skulptūrų gausybė. Bažnyčią pastatydino etmonas Mykolas Pacas, pasikvietęs iš Italijos žymius skulptorius, o didžiojo altoriaus paveikslą nupaišė vilnietis Smuglevičius.

Grįždami iš Antakalnio, užsukom į Rapolo ir Jokūbo bažnyčias, paskui ilgai ėjom Uosto ir Pohuliankos gatvėmis, iš kur Trakų gatve pasiekėm Jono bažnyčią, prie pat mūsų bendrabučio. Čia, pasak Šabūno, esą didžiausi Lietuvoje vargonai. Buvo labai gaila, kad negalėjau tų vargonų išgirsti; norėjau bent pasikelti prie jų, bet dureles į viškas radau uždarytas. Prie paminklo Odyncui su parašu:

[1] Karalienė Barbora, kuri po šiuo antkapiu palaidota, buvo karaliaus Augusto antroji žmona. Daugeliui daug gero padarė, blogo niekam; niekas negali pasakyti, kad buvo jos įžeistas, Mirė nesubrendusi, pradėjusi trečią dešimtmetį; likimui lemiant, antrą kartą lovą paliko vienišą. Mirė be laiko, bet jeigu ji ir būtų senyvo amžiaus, Augustas kalbėtų, kad mirė be laiko. (Raimonda Ragauskienė, *Barbora Radvilaitė*, Vilnius: Vaga, 1999, p. 188)

[2] „perkrikštas" (*rus.*) (red. pastaba).

Coraz bardziej i wyraźniej czuję, że umieram
i z ufnością, bez bojaźni o krzyż się opieram[1].

Šabūnas nusišypsojo ir tarė:

– Teko girdėti jį buvus pažangiu vyru, o tikybinių prietarų nepasistengė atsikratyti.

Stovėdamas prie paminklo Stanislovui Moniuškai, prisiminiau grafienės kartą pasakytus žodžius:

– Jeszcze zupełnie młodziutką będąc, miałam szczęście poznać ś. p. – Stanisława Moniuszkę, którego „Halkę" wolę nad „Fausta" Gounoda[2].

– Dabar eisim pažiūrėti Aušros Vartų, – pasakė Šabūnas – bet pirma užsukim kur į alinę, baisiai ištroškau... Laiko dar turim.

Atsigėrę šiltoko alaus (Šabūnas išgėrė dukart tiek kiek mes visi), pasistumdę prie Aušros Vartų ir paklūpoję prie jų kartu su davatkomis, grįžom į bendrabutį jau saulei nusileidus. Kaip ir reikėjo tikėtis, popas buvo labai nepatenkintas, barėsi ir plūdo mus, ypač Šabūną. Šis nė kiek nesijaudino ir, primelavęs nebūtų dalykų, puikiai išsisuko:

– Ne mes nuo Kozlovskio, bet jis nuo mūsų pabėgo, – melavo Šabūnas. – Tik sustojom minutei prie vitrinos su knygomis, kurių viena „Жизнеописание преподобных мучеников Антония, Евстафия и Иоанна"[3] ypač patraukė mūsų dėmesį, žiūrim, o Kozlovskio jau nėra. Leidomės jį vytis, bet kur tau: išnyko kaip kamparas... Tada pradėjom eiti per cerkves, tikėdamiesi susitikti su visa ekskursija. Buvom Blagoveščenskojoje, Piatnickojoje, Andrejevskojoje ir kitose cerkvėse, bet niekur jūsų nematėm; būsim prasilenkę: ar jūs jau buvot išėję, kai mes ateidavom, ar ateidavot po mūsų...

Nors dėl šitokio akiplėšiško melavimo visi sumišom (vienas nuleido akis, kitas paraudonavo, kitas nusisuko į šalį), tačiau popas nieko nepastebėjo ir atrodė tartum užkerėtas žalsvų melagio akių, ramiai įbestų į savo auką. Bedelis Kozlovskis vėl gavo įspėjimą:

– Jūs, Jegor Ivanovič, ir šiandien kaip vakar pražiopsojot. Ar taip buvo, kaip jis sako, ar kitaip, vis viena – faktas palieka faktu: jūs pasimetėt su jūsų globai pavestais gimnazistais... Įspėju jus.

Kozlovskis nebandė teisintis, tik niūriai pažiūrėjo į Šabūną.

Vakarienės metu buvo pranešta, kad rytoj po pusryčių vyksim į Gomelį (paaiškėjo popo klasta, kai jis siūlė mums atidėti pasivaikščiojimą

[1] Kaskar vis labiau ir aiškiau jaučiu, kad mirsiu, ir pasitikėdamas be baimės remiuosi į kryžių (*lenk.*) (red. pastaba).

[2] Dar labai jauna būdama turėjau laimę pažinti a.a. Stanislovą Moniušką, kurio „Halką" statau aukščiau už Guno „Faustą".

[3] „Šventųjų Antano, Eustafijaus ir Jono gyvenimo aprašymas" (*rus.*) (red. pastaba).

po miestą rytdienai, ir jei ne Šabūno apsukrumas, nieko, be kelių cerkvių, nebūtume Vilniuje pamatę).

Visai sutemus Trojepolskis kreipėsi į ekskursantus su trumpa kalba. Dideliame valgomajame, menkai apšviestame vienos žibalinės lempos, Kozlovskis išrikiavo mus eilėmis po keturis kiekvienoje ir pats nuėjo prie popo, stovėjusio kitame kambario gale.

– Mano brangieji! – prabilo popas. – Pirmas mūsų kelionės etapas baigėsi. Vilniuje jūs turėjot progos aplankyti šventoves, senus krikščionybės židinius Lietuvoje. Jūs laimingesni už savo draugus, neprisidėjusius prie ekskursijos: Dievo apvaizdos jūs pripažinti vertais savo akimis pamatyti šventųjų Joano, Antonijaus ir Eustafijaus palaikus. Šitie visokio pamėgdžiojimo verti „mučenikai", litovcai Kuméc, Nežilo ir Kruglėc, padėję savo šventas galvas už pravoslaviją, Šventos Dvasios suteikta jiems galia numatė, kad po amžių Lietuvoje įsigalės tikroji pravoslavų tikyba, o katalikybė, lenkų įvesta prievartos keliu ir dinastiniais sumetimais, yra pasmerkta žlugti...

– Враки[1], – pasigirdo duslus balsas užpakalinėse eilėse.

Popas apsimetė nieko negirdėjęs, tik saldutis jo balsas pasidarė šiurkštokas, kai tęsė prakalbą. Bedelis, iki šiol stovėjęs užpakaly popo, pajudėjo ir pirštų galais pamažėli ėmė slinkti pasieniais prie užpakalinių eilių.

– Dar anais laikais, – kalbėjo Trojepolskis, – visagalio Viešpaties Dievo įkvėptas, didysis Lietuvos kunigaikštis Olgierd priėmė pravoslaviją, tuo pačiu parodydamas, kur tikroji krikščioniška tikyba. Ir aš, jūsų ganytojas, dvasios akimis regiu, kaip ir tie iš jūsų, kurie dar nesat prisijungę prie išganingos pravoslavijos, veikiai atsidursit jos motiniškame glėbyje...

– Не дождетесь[2], – įsikišo tas pats duslus balsas.

– Идемте[3], – pusbalsiu sušnypštė bedelis, griebdamas už parankės Šabūną. Šis nesipriešino, tik ištraukė ranką iš Kozlovskio letenos, ir abu ramiai pranyko iš kambario.

Baigęs kalbėti, popas priėjo prie stalo ir, iš užančio ištraukęs krūvą paveikslių, paskleidė juos, kviesdamas imti koks patinka. Mes, katalikai, pasiėmėm po vieną Остробрамская Божья Матерь[4]. Paveikslių bematant buvo išgrobstyti: kas pasiėmė kelionės atminimui, o kas ir dėl to, kad dovanai duodama. Visiems buvo įdomu, kaip pasibaigs

[1] Prasimanymai, melas (*rus.*).
[2] Nesusilauksit (*rus.*).
[3] Eime (*rus.*).
[4] Aušros Vartų Dievo Motina (*rus.*).

su Šabūno replikomis. Reikalui aptarti buvo pakviesti keli gimnazistai pravoslavai; grįžę iš pasitarimo, papasakojo, kad popo pasiūlymas paėmė viršų. Buvo du pasiūlymai: Kozlovskio – pranešti apie tas replikas mokytojų tarybai ir prašyti sumažinti išsišokėliui pažymį iš elgesio, popo – įspėti jį, kad valdytų savo liežuvį, ir tarybai nepranešti. Šis pastarasis pasiūlymas buvo paremtas ir į pasitarimą pakviestų gimnazistų pravoslavų. Pasirodė, kad ekskursijos vadovas, tas prietarų kupinas pravoslavijos gynėjas, buvo nuolaidesnis už bedelį; šis dar labiau nustojo autoriteto mūsų akyse, o Šabūnas pagrasė „atsiskaityti" su juo.

Į Gomelį važiavom beveik visą parą: atsidūrėm tenai tik kitos dienos rytą. Iš stoties įprastoje rikiuotėje žygiavom į vyrų gimnaziją. Dideli, trijų aukštų rūmai atrodė neseniai pastatyti pačiame miesto pakraštyje, už didelės negrįstos aikštės. Buvo karšta, pūtė vėjas. Dulkių debesys sūkuriavo aikštėje ir akino mus. Atėję į gimnaziją, išsidulkinom, nusiprausėm ir atsigėrėm arbatos. Bedelis išrikiavo mus ir, su popu užėmęs kolonos avangardą, nusivedė į miestą susipažinti, kaip jis paskelbė, su tenykščių cerkvių architektūra. Pakeliui užsukom į Paškevičiaus rūmų parką, kur matėm kunigaikščio Józef Poniatowski statulą, garsaus Torvaldseno kūrinį (tas paminklas buvo paskui nugabentas į Varšuvą). Sobore stebėjom Kanovos darbo paminklą kancleriui grafui Rumiancevui. Aplankėm geležinkeliečių ir uosto cerkves, bet nieko doro jose nematėm. Tos pačios dienos vakarą garlaiviu (Sožo upe) išvykom į Kijevą. Tik vienas Šabūnas buvo matęs garlaivį (Vilniuje) ir net, kaip pats gyrėsi, plaukiojęs juo: mums gi čia viskas buvo nauja, neregėta. Garlaivį pažinojom tik iš aprašymų ir paveiksliukų knygose, taigi ir garlaivio išvaizda, ir jo veikimas mus labai stebino. Ilgai nėjom nuo denio. Pagaliau pradėjom snausti ir nusileidom į kajutes. Saulei tik pakilus, vėl išėjom į denį. Netrukus pamatėm tolumoje ant kalnų blizgančias bonias kairiajame Dniepro krante (ties Lojevu Sožas įteka į Dnieprą). Bet dar ilgai plaukėm, kol pasiekėm Kijevą. Išlipdamas į krantą, prisiminiau pradžios mokykloje išmoktą eilėraštį (poeto Kozlovo?):

...старый Киев над Днепром.
Днепр сверкает под горою
Переливным серебром...[1]

Pavasario rytas buvo gražus, ir Dniepras tikrai „sidabru" žėrėjo.

Apgyvendino mus popas maldininkų patalpose, įtaisytose prie Pečerskos lavros. Papusryčiavę leidomės po miesto cerkves, be kurių

[1] ...senas Kijevas prie Dniepro.
Dniepras blizga papėdėje
Tekančiu sidabru (*rus.*) (red. pastaba).

nieko kito ir nematėm Kijeve. Tiesa, popiet Trojepolskis liepė Kozlovskiui pavedžioti mus po miestą, įspėjęs kad niekam neleistų pasitraukti iš kolonos. Apžiūrėjom „Vladimirskają gorką" ir „Carskij Sad"[1]. Be to, perėjom dar per visą Kreščatiką, pagrindinę miesto arteriją. Ilgoje ir plačioje gatvėje anais laikais nebuvo nė vieno medelio: tatai sudarė ryškų kontrastą su kitomis gražiai apželdintomis gatvėmis. Atsimenu nepaprastą tvankumą ir baisų karštį, kuriuo dvelkė aukštų namų mūrai ir grindinio bei šaligatvių įkaitinti akmens. Atsitiktinai ėjau su Šabūnu paskutinėje kolonos poroje. Vienoje Kreščatiko vietoje pro didelius langus pamačiau neregėtą daugybę įvairiausių muzikos instrumentų.

– Kaip norėčiau įeiti į vidų! – pasiskundžiau Šabūnui, – ir iš arti pasižvalgyti po instrumentus... Bet Kozlovskis, aišku, neleis pasitraukti.

– Ką čia jo klausti... eik į vidų ir tiek, – padrąsino Šabūnas; po valandėlės pranešiu „Ožiui", kad pasimetei, ir pasisiūlysiu tave surasti.

Tai sakydamas, stumte įstūmė mane į krautuvę ir pasileido vytis pirmyn nužygiavusią koloną. Krautuvės savininko pavardę „Indržišek" iki šiol pamenu. Pirmoje salėje (bendrame skyriuje) buvo pilna pirkėjų, todėl niekas į mane nekreipė dėmesio, ir pardavėjai neklausė, ką noriu pirktis. Antroje salėje stovėjo vien fortepijonai, pianinai ir įvairiausios fisharmonijos. Susijaudinęs slankiojau nuo vienos fisharmonijos prie kitos: nuo tų, kurios buvo vienos klaviatūros ir keturių oktavų (tokia buvo ir ta, kurią anuomet mačiau pas Šiaulių vargonininką), prie penkiaoktavių ir dviejų manualų. Toje salėje buvo tylu, ramu, oras vėsus. Staiga pastebėjau, kad čia nėra nė vieno pirkėjo, tik senukas pardavėjas sėdi atsilošęs kėdėje ir žiūri tiesiai į mane. Jis tyliai paklausė, kurią fisharmoniją pasirinkčiau. Pasiaiškinau nieko nemanąs pirkti, tik pirmą kartą matydamas tokią daugybę ir tokius gražius instrumentus, negaliu atsitraukti nuo jų. Pirkėjo būta doro: mane suprato ir atjautė. Pasakiau, kaip patekau į Kijevą, pasigyriau, kad moku skambinti. Jis pakėlė viršelį Bliutnerio firmos pianino ir pasiūlė paskambinti. Išklausęs iki galo Silberbächlein, pagyrė ir visai draugiškai ėmė elgtis: aiškino fisharmonijų kokybes ir sistemas, jų firmas, ypač išgirdamas vokiečių *Schiedmayerio* ir amerikonų *Estey Organ*, sakė kainas ir pirkimo sąlygas. Čia man būtų labai miela ilgai užtrukti, bet duryse pasirodė Šabūnas, paties bedelio lydimas. Kozlovskis pabarė už drausmės nesilaikymą ir suteiktą jam nerimą (paskui Šabūnas juokėsi, kad tyčia vedžiojęs bedelį po įvairias krautuves ir užkandines, neva ten aš galėjęs užeit). Gatvėje radom visą mūsų koloną stovint vietoje. Apžiūrėję paminklą Bogdanui Chmelnickiui, grįžom į lavrą.

[1] „Vladimiro kalnelį", „Caro sodą" (*rus.*) (red. pastaba).

Iš Kijeve aplankytų cerkvių didžiausią įspūdį padarė Pečerskaja Lavra [...] su savo požeminėmis landynėmis, prikrautomis įvairių „netrūnijančių" lavonų. Vardus tų šventųjų, kurių nedūlami (netrūnijami) lavonai ilsisi suguldyti uoloje iškaltuose įdubimuose, pamiršau, bet užtat pamenu vieną kitą „stebuklą", rišamą su jų palaikais. Taip, pvz., iš vieno lavono ausies per amžių amžius varva neišsenkamas gelsvas skystis, turįs rožės kvapą; keletas jo lašų, surinktų į buteliuką, pagydą nuo įvairių išbėrimų ir plaukų slinkimo. Prietaringi urvų lankytojai mielai tą kvepiantį skystį perkasi iš vienuolių. Iš primerktos akies kito palaiminto lavono kas minutę išrieda skaidri ašara, turinti panašias gydomąsias savybes, kaip ir anas gelsvas skystis. Matėm ir varvantį skystį, ir riedančią ašarą, bet nei mes, nei mūsų vadovai jų nenusipirko. Dėl to vienuoliai ėmė žiūrėti į mus šnairomis: 50 lankytojų ir nė vieno parduoto buteliuko! Šabūnas tik spjaudėsi, nereiškė jokios pagarbos lavonams ir sakė, kad visa tai gryna apgaulė.

Didelį įspūdį padarė lavros choras iš kokio šimto pačių bosų. Kai molebno pradžioje ūmai sustaugė šimtas bosų, suzvimbėjo langai, mūrai ir tartum pati žemė ėmė drebėti. Iki šiol stovi akyse didelis būrys stambių, augalotų vyrų, ilgiausiomis „riasomis" apsivilkusių, su įvairiaspalvėmis barzdomis, apžėlusių ir plikių, su išsprogusiomis akimis ir paraudusiais nuo įsirėžimo snukiais, iš kurių veržėsi trenksmingas staugimas.

Po vakarienės Trojepolskis kreipėsi į mus šitaip:

– Brangieji auklėtiniai! Aukščiausiojo valia jūs vėl buvot pripažinti vertais aplankyti Dievo šventoves, daug gražesnes ir garbingesnes negu Vilniuje. Jūs žinot, kad šitas senas miestas, prieš tūkstantį metų su viršum įkurtas šauniųjų Kijo, Ščeko ir Chorivo, yra tikras krikščionybės Rusijoje lopšys. Čia apaštalams lygus („ravnoapostolnyj") kniazius Vladimiras, kurio statulą regėjot ant aukšto Dniepro kranto, pakrikštijo tamsius pagonis ir tuo suteikė jiems aukščiausią, su niekuo nepalyginamą laimę įsijungti į krikščioniškąją bendruomenę ir įgyti visus šansus patekti po mirties į dangaus karalystę, kur jie per amžių amžius galės regėti Viešpatį Dievą, apsuptą angelų ir archangelų.

– Cherubinų ir serafimų, – pusbalsiai pasakė Garliauskis (jis, kaip ir mes visi, puikiai žinojo popo mėgiamą posakį, kuriame „po angelų ir archangelų" būtinai sekė „cherubinų ir serafimų").

– Taip, taip, brangieji mano, – patenkintas tęsė popas, – cherubinų ir serafimų, pranašų ir apaštalų...

Nuo tos „aliejinės" mūsų vadovo kalbos darėsi koktu. Atsigręžiau į užpakaly stovintį Šabūną, laukdamas kokios išdaigos. Tačiau šį kartą

nenuorama tylėjo, nuleidęs akis, ir popas laimingai baigė savo pliurpalus.

Miegojom didelìame kambary, maldininkams skirtose „koikose". Kambario gale gulėjo bedelis, o popas įsitaisė kažkur kitur. Pradėjęs migdytis, pajutau ant veido kutenimą; ištiesęs ranką, čiupau šerių pluoštą.

– Kas čia? – riktelėjau.

– Tss... – sušnabždėjo vienmarškinis Šabūnas, – švento Prokopijaus barzda keliauja... – ir nuslinko prie kitos koikos.

Buvo kiek šviesu nuo kampe kybančios didelės aliejinės lempos prieš kažkokio šventojo paveikslą. Atsisėdau koikoje, apsidairiau: daug kas jau sėdėjo savo guoliuose, bent tie, kurių veidus buvo pakutenęs Šabūnas, o kuteno tik katalikus. Priėjęs besimigdantį bedelį, atsargiai padėjo jam ant pilvo šerius ir pirštų galais grįžo į savo koiką.

Ryto metą, dar prieš pusryčius, prasidėjo tardymas mokinių katalikų. Vienas iš pirmųjų buvau iškviestas pas popą į mažą celę. Ant staliuko prie lango gulėjo ilga ruda barzda; viršutinė jos dalis buvo priklijuota prie įlenkto kartono. Atsargiai paėmęs už kartono ir prikišęs barzdą prie mano akių, Trojepolskis paklausė:

– Вам знаком этот предмет?[1]

– Pirmą kartą matau – nesvyruodamas paneigiau; taip iš tikrųjų ir buvo: naktį barzdos nemačiau, tik pajutau jos kutenimą.

– Jūs matot šitą ženklą, – tęsė popas, rodydamas pirštu į tris dideles raides K P L ir numerį greta išoriniame kartono įlenkime. – Čia lavros inventorizacijos žymė, ir kas šitą daiktą paėmė iš ten, kur jis buvo, tas papildė ne tik bjaurų maitojimą, bet ir paprastą vagystę, nes tas daiktas yra lavros nuosavybė (popas kažkodėl vengė žodžio „barzda").

Sumečiau, kad čia ne juokai. Su ašaromis akyse ėmiau tikrinti popą, kad nieko apie tą daiktą nežinau, jo nemačiau ir nevogiau. Tai maždaug teisinosi ir kiti draugai. Paskutinis buvo ištardytas Šabūnas. Nujausdamas neišsisuksiąs, iš karto pasisakė radęs barzdą, pamestą ant grindų „pieščeroje"[2], ir, nieko blogo nemanydamas, įsidėjęs į kelnių kišenę kaip daiktinį atsiminimą apie lavrą.

– Man buvo įdomu atsivežti namo kokį šventą daiktą iš šventos vietos, – aiškinosi, kaip paskui sužinojom, Šabūnas, – o rasti pamestą daiktą dar nereiškia pavogti, ypač rasti po kojų, visų trypiamą.

Popas dar paklausė, kaip šis radinys atsidūrė bedelio koikoje.

– To nežinau, – melavo Šabūnas, – gerai pamenu, kad guldamas kelnes su barzda jose pasikišau po pagalve.

[1] Jums pažįstamas šitas daiktas? (*rus.*)

[2] „oloje" (*rus.*).

– Hm... – susimąstė popas, – tai būtų tikras stebuklas...

– Kur tiems stebuklams ir reikštis, jei ne tokioje vietoje kaip lavra, – rimtai patvirtino Šabūnas.

Ir šį kartą išdykėliui pavyko apstatyti lėtaširdį popą, kuriam, tiesą pasakius, nieko kito ir neliko, kaip tik priimti melą už gryną pinigą: kitaip pasielgęs, sukeltų neregėtą skandalą, pražudytų Šabūną ir, jei, galimas daiktas, nesužlugdytų mūsų tolimesnės kelionės, tai mestų tirštą šešėlį ant visų mūsų, tame tarpe ir paties savęs su bedeliu. Koks buvo tos barzdos tolimesnis likimas, niekas nesužinojo; spėjom, kad popo įsakymu bedelis ją sunaikino, ir šv. Prokopijui reikėjo priklijuoti naują barzdą. Mums Šabūnas papasakojo visą teisybę: kai su žvakutėmis rankose keliavom po urvus, jis vienoje nišoje pamatęs gerai išlikusį rudabarzdį lavoną, viršum kurio išskaitęs parašą „Св. Прокопий"[1], pakišęs ranką po permatomos medžiagos apdangalu, timptelėjo lavoną už barzdos: barzda lengvai atsiskyrė nuo smakro ir liko Šabūno rankoje.

– Nepatikėsit, ir aš pats nesuprantu, – pasakojo jis, – kaip čia atsitiko, kad barzda tartum priaugo prie delno, ir iš po apdangalo ištraukiau ranką kartu su barzda; sugniaužęs ją, įsikišau į kišenę ir... lengvai atsidusau: barzda atsiskyrė nuo delno. Pagalvokit tik, ką aš daryčiau, jei barzda taip ir liktų prikibus prie delno! Būčiau priverstas patikėti stebuklais ir, galimas daiktas, stočiau į vienuolyną, – nusišypsojo Šabūnas.

Apie įvykį su barzda sužinojo ir draugai pravoslavai, nors popas buvo įsakęs mums neplepėti, ir juokais ėmė pravardžiuoti Šabūną „pogonokleptes"[2].

Tą dieną priešpiet aplankėm dar grakščią cerkvę „Andreja Pervozvannovo" ant Zboričevo kalno, pastatytą XVIII amžiuje pagal garsaus Rastrelli projektą. Čia matėm didelį paveikslą „Paskutinė vakarienė", pieštą, kaip aiškino vietos psalomščikas, Leonardo da Vinči. Šabūnas pastebėjo, kad jeigu šis paveikslas būtų ne kopija, o garsaus tapytojo originalas, jo čia nelaikytų: jis seniai atsidurtų Peterburgo ermitaže. Tačiau palydovas tvirtino, jog cerkvės archyve esąs dokumentas, iš kurio matyti, kad tai tapytojo originalas, cerkvei padovanotas Katerinos II. Ilgai stovėjom šios cerkvės šventoriuje ir gėrėjomės nuostabiais miesto ir Dniepro vaizdais. Matėm netoliese ir katalikų bažnyčią, tiktai nueiti prie jos popas neleido: esą maža laiko, dar reikią vieną kitą įžymybę pamatyti, o bažnyčia esanti prasta ir neįdomi.

Iš čia ėjom prie garsios Desiatinnos cerkvės, paties Vladimiro pastatydintos 989 metais, 1240 m. Batijaus sugriautos, XVII amžiuje šiaip taip

[1] „Šv. Prokopijus" (*rus.*) (red. pastaba).

[2] „barzdų vagišius" (*graik.*).

atstatytos ir tik XIX amž. pirmoje pusėje dailiai užbaigtos. Pavadinta ji buvus „desiatinnaja" todėl, kad kniazius Vladimiras jai išlaikyti paskyrė dešimtą dalį (desiatina) savo pajamų.

Kai ėjom pro šalį įspūdingų Aukso vartų liekanų, Šabūnas tarė:

– Tai į tuos vartus kitados lenkų karalius Boleslovas Drąsusis drožė su savo kardu, pavadintu vėliau „szczerbiec".

– Grynos pasakos, – užginčijo popas, – to negalėjo būti ir nebuvo: čia lenkų prasimanyta.

– Bet aš skaičiau apie tai istorijoje, – nesiliovė Šabūnas.

– Ne viskas tiesa ir istorijoje, ypač lenkų parašytoje; mūsų istorikai niekur nieko apie tai nerado, – baigė ginčą popas ir ėmė pasakoti, kas ir kada tuos vartus buvo pastatęs.

Vakare iškeliavom į Počajivą. Traukiniu važiavom pro didelę Kazatino stotį, pro žydų „sostinę" Berdyčivą, pro Šepetivką, Slavutą, pro judrią Zdolbunivo stotį – iki Dubno miestelio, Gogolio išgarsinto apysakoje „Tarasas Bulba". Kai mūsų kolona ėjo per miestelį, žvalgiaus į visas šalis, tikėdamasis pamatyti bent griuvėsius tos lenkų magnato pilies, į kurią požeminiu urvu totorė vedėsi Andrių pas gražuolę „pannočką". Bet... „etiam periere ruinae"[1], kaip sako Lukanas[2], ir, be žydų varguomenės apgyventų lūšnų, net pėdsakų anos šaunios pilies nepastebėjau.

Mūsų vadovas pasamdė tris žydiškas „balagulas", pakinkytas padvėsusių kuinų ir kvepiančio šieno prikrautas. Patekau į pirmą balagulą, kurioje važiavo ir popas su bedeliu ir kurią traukė kiek padoresni arkliai. Buvo gražus rytas. Saulės apšviesti kalnai kalneliai, šaltinėliai slėnyse, apgriuvę tilteliai, žaliuojančios pievos — visa tai priminė gimtosios Žemaitijos apylinkes: tik miškuose, pro kuriuos važiavom, augo vien ąžuolai ir liepos (spygliuočių neaptikom), tik pakeliui neriogsojo kryžiai smūtkeliai, tik patys keliai buvo žymiai blogesni negu mūsiškiai. Pasiganėm Kremenecio mieste, pakely tarp Dubno ir Počajivo. Popas papasakojo Kremenecio istoriją. Metraščiai mini šį miestą nuo 1226 metų, kada Batijus neįstengė jo paimti: tačiau 1260 metais totoriai pareikalavo sugriauti pilį ir tvirtoves; kunigaikštis Vasilkas tai ir padarė: mat totoriams buvo gėda, kad išliko sveika, jiems atsispyrusi, jų nepaimta pilis. Kiek ilgiau popas sustojo ties Kremenecio cerkvių istorija (jų tenai buvo 10, o gyventojų – dvidešimt tūkstančių). Čia pat sėdėjęs antras mūsų „švietėjas" Šabūnas papildė pusbalsiu popo pasakojimą tuo, ko popas nežinojo ar nenorėjo sakyti. Pasirodo, kad šis miestas XIX amž. pradžioje buvo lenkų švietimo centras: čia veikė garsus licėjus, kuriame,

[1] „net griuvėsiai dingo" (*lot.*).

[2] romėnų poetas (39–65).

tarp kitko, profesoriavo poeto Slovackio tėvas, ir pats Julius Slovackis čia gimė ir mokėsi.

Persikėlę per Irvės upelį, palei kurį stovi miestas, važiavom pro labai statų ir aukštą piliakalnį; titnagų pertekusį (titnagas – rus. „kremen", iš čia – Kremenec), kaip aiškino mums vežikas. Iki Počajivo liko 20 varstų. Kelias buvo nekoks, arkliai ėjo žingsniu. Popas išsitraukė iš kišenės apiplyšusią knygutę ir, laikas nuo laiko žiūrėdamas į ją, ėmė pasakoti apie Počajivo miestelį ir vienuolyną. Почаевско-Успенская мужская лавра[1] buvus įkurta vienuolių, pabėgusių iš Kijevo nuo Batijaus totorių. Iki XVIII amž. pradžios ji buvo pravoslavų vienuolių rankose; karališkos privilegijos užtikrino jai ramų gyvenimą. Tik 1713 metais bazilijonai (unitai vienuoliai), pasinaudoję vaidais tarp lenkų karalių Augusto II ir Stanislovo Leščinskio, smurtu užėmė vienuolyną, išvijo pravoslavus ir valdė iki lenkų sukilimo 1831 metų, kada Nikolajus I grąžino vienuolyną pravoslavams, o bazilijonus išvaikė (už dalyvavimą sukilime). Dabar šis vienuolynas, gavęs lavros laipsnį (gr. „laura" – miesto dalies didumo pastatas), užima savo reikšme ir stebuklų gausumu ketvirtą vietą visoje Rusijos imperijoje. Ši lavra garsėja stebuklinguoju Dievo Motinos paveikslu (чудотворная икона Божьей Матери), kurį pagerbti kasmet plaukte plaukia maldininkai ne tik iš visos Ukrainos ir Galicijos, bet ir iš tolimiausių Rusijos užkampių. Be tos „čudotvornos ikonos", dar du dalykai traukia čion tikinčiuosius: relikvijos (мощи) šv. Jono sidabriniame karste ir, kas svarbiausia, Dievo Motinos dešinės pėdos spūsnis akmenyje šalia švento šaltinėlio...

– Chi, chi, chi, – sukiknojo Bortkevičius.

– Вы смеетесь?[2] – paniurino veidą Trojepolskis.

– Netyčia, – atsiprašė šis, – mat pagalvojau, koks sunkus turi būti Dievo Motinos kūnas, kad net akmuo įlinko jai atsistojus... Aš iki šiol vaizdavaus švenčiausiąją mergelę Mariją labai liekną, taigi ir lengvą, o dabar pasirodo, ji esanti sunkesnė už kokią geležinę statulą, nes ir tokios geležinės koja neįspaudžia į akmenį.

– Vaikiškai galvojat, – apžodijo laisvamanį Mečį popas, – akmuo įlinko ne nuo sunkumo, bet todėl, kad jį palietė dangiškas kūnas... Argi jums kapelionas neaiškino stebuklų atsiradimo?

– Tai įeina į septintos klasės kursą, – įsikišo Mikulskis, – šiemet aiškins.

– Tada suprantu, kodėl vaikiškai protaujat apie antgamtinius reiškinius, – nusiramino popas ir tęsė savo pasakojimą.

[1] Počajivo-Uspenkos vyrų vienuolynas (*rus.*) (red. pastaba).

[2] Jūs ko juokiatės? (*rus.*)

Iš jo dar sužinojom, kad nuo Počajivo vos keli varstai iki Austrijos sienos, už kurios prasideda Galicija; kad kiek į pietryčius nuo vienuolyno už dviejų mylių yra Zbaražo miestelis, kuriame anuomet totorių ir kazokų su Chmelnickiu buvo apgultas žiaurusis kniazius Jarema Višnevieckis (apie tai buvau skaitęs istorinėje H. Sienkevičiaus apysakoje „Ugnimi ir kalaviju").

– Mane vis dėlto labiausiai domina, ko į Počajivą užsuko Dievo Motina, – ironiškai šypsodamasis kreipėsi į mus Šabūnas.

Popas išgirdo ir atsiliepė:

– Nagi sakiau jums, kad šioje šventovėje saugomas stebuklingas Dievo Motinos paveikslas. Kas kliudo Dievo Motinai aplankyti vietą, kur yra josios paveikslas? Padavimas byloja, kad Švenčiausioji Mergelė, vieną kaitrią vasaros dieną aplankius Počajivą, mirkė kojas šaltinėlyje ir prieš pakildama į dangų dešine koja atsispyrė į greta gulintį akmenį: jame ir paliko šventos pėdos spūsnis.

– Ar kas matė ją braidant po šaltinį? – klausia Šabūnas.

– Buvo tokių, kurie matė, – nedvejodamas atrėžė popas. – Bet kodėl jūs tai klausinėjat? Kuriuo tikslu?

Šabūnas nuleido akis, patylėjo ir tarė:

– Kažkur skaičiau apie Lurde pasirodžiusią Dievo Motiną. Ją ten matė vaikščiojant viena mergaitė Bernadeta, kuri net kalbėjosi su Dievo Motina. Taigi man įdomu, kas Počajive ją matė.

– Jūs man čia Lurdo neminėkit ir Počajivo su Lurdu nelyginkit, – suirzo popas, – verčiau paskaitykit, ką apie Lurdą rašo Zola... Grynos apgaulės ir akių dūmimas...

Šabūnas daugiau nieko neklausė, tik pasilenkęs į mus pašnabždėjo:

– Gal kas ir čionykščius stebuklus aprašys...

Jau saulei leidžiantis pamatėm tolumoje ant kalnų baltuojančius mūrus ir blizgančias cerkvių bonias. Popas nusimovė koteloką, o bedelis forminę kepurę: abu jie pradėjo žegnotis ir murmėti maldeles. Jais pasekė ir pravoslavai draugai. Mes sužiurom, ką darys Šabūnas. Jis ėmė šnypšti nosį ir kepurės nenusimovė: nesimovėm ir mes. Popas apsimetė nematąs mūsų, pakėlė akis į dangų ir, dar kiek pamurmėjęs, užsidėjo ant galvos koteloką; bedelis pasilenkė ir kažką pasakė jam į ausį. Popas linktelėjo galva, liepė vežikui sustoti. Sustojo ir užpakalinės balagulos. Visi išlipo iš vežimų. Bedelis surinko aplink save draugus pravoslavus, išrikiavo juos po keturis ir atsistojo kolonos priešaky. Išsitraukęs iš kišenės kamertoną, išskėtė rankas ir ėmė jomis mosuoti. Improvizuotas choras užtraukė Dovydo psalmę, bedelis su popu ėmė eiti pirmyn, choras paskui, o mes, neišrikiuoti, užpakaly.

– Štai ir mes virtom pravoslavų „palomnikais", – juokėsi Garliauskis, – kad žinočiau, kuo pavirs ta mūsų ekskursija, niekuomet nesutikčiau važiuoti.

– Kad bent neverstų mus prisiglausti prie lavono (приложиться к святым мощам), – būgštavo Mikulskis.

– To tai jau nėra ko bijoti, – raminau jį, – Šabūnas pasistengs nuplėšti jam barzdą, juk jis – „pogonokleptes", ir mus, katalikus, iš tolo neprileis prie šv. Jono.

– O man ta kelionė darosi įdomi, – atsiliepė Šabūnas, neužsigaudamas už mano žodžius, – nes viskas klojasi kitaip, negu kaip tikėjosi popas: manėsi patrauksiąs mus į savo pravoslaviją, tuo tarpu galutinai nuo jos atbaidė. Visi jų „stebuklai" dar labiau kvepia apgaule negu mūsiškiai. Jei nedalyvaučiau ekskursijoje, savo akimis neįsitikinčiau, kad šventųjų lavonai grimuojami kaip komediantų balaganuose, kad barzdos, prieš priklijuojant lavonams, įrašomos į inventoriaus knygą, kad nuo karščio išprakaitavusias kojas Dievo Motina mirko šaltinyje, kuris potam virsta šventuoju, įgauna gydomąsias savybes. Niekados nepamiršiu kvepiančių pūlių, varvančių iš ausų apipuvusių lavonų ir skaidrių ašarų, riedančių iš primerktų akių šventųjų „kadaverų"[1]. Tokių šlykščių stebuklų katalikai bent neišgalvojo.

Mums taip bešnekučiuojant, choro giedojimas nutrūko, pirma žygiuojančios kolonos rikiuotė iširo, visi nubėgo prie užpakaly slenkančių balagulų. Šį kartą mes penki – Šabūnas, Mikulskis, Garliauskis, Bartkevičius ir aš – sulipom į paskutinį vežimą (popo ir bedelio kompanija įgriso). Į vienuolyno kiemą įvažiavom jau visai sutemus. Susiėmę savo daiktus, išlipom iš balagulų ir stovėjom vietoje. Prie vartų budintis broliukas (послушник) skubiai nuėjo pakviesti vyresnįjį. Balagulos kažkur nuvažiavo į kiemo gilumą ir daugiau jų nematėm. Netrukus broliukas grįžo lydimas augaloto vienuolio, kuris nusivedė mus į lavros išlaikomą viešbutį. Ten prie įėjimo sutiko kitas vienuolis: pakvietė į menkai žvakės apšviestą kontorą ir, paėmęs iš Trojepolskio sąrašą, įtraukė pavardes į knygas.

– Mes jau po vakarienės, – baigęs rašyti kreipėsi į Trojepolskį, – bet pieno ir duonos galima parūpinti.

Vienuolis paėmė nuo stalo žvakę ir ilgu koridorium nuvedė mus į трапезная (valgomąjį), kur per vidurį stovėjo keli mediniai rausvai dažyti stalai ir daugybė taburečių pasieniais. Pastatęs ant vieno stalo žvakę, paprašė užimti vietas ir palaukti; pats išėjo. Stumdamiesi susėdom

[1] „lavonų" (*lot.*).

tamsiais pasieniais. Popas su bedeliu prisitraukė taburetes prie stalo ir pasilenkę į žvakę pusbalsiu kuždėjo. Kambary buvo šilta ir tylu. Tylą pamažėli ėmė drumsti pažadintos musės: netrukus jos jau ūžė po visą kambarį; ypač tirštai būrėsi aplink žvakę ir kudlotas mūsų vadeivų galvas. Bedelis porą kartų mostelėjo aplink save – pirma dešine, paskum kaire – ir, sučiupęs į delnus kelias žioples muses, pakratė ant stalo. Bedeliu pasekė ir popas, bet nesėkmingai.

– Вот неудача, – tarė jis, – ни одной не поймал[1].

– А у меня – семерка[2], – džiūgavo bedelis, dar kartą mostelėjęs ranka ir suskaitęs sutraiškytas kumštyje muses.

Taip jiems nelygia laime bemedžiojant, atsidarė durys, ir į kambarį įėjo trys barzdoti „poslušnikai": vienas nešinas po pažastim dviem plokščiais kepalais duonos ir su žvake rankoje, antras – kibiru pieno, trečias – pintine su alaviniais puodukais ir samčiu. Kambary pasidarė šviesiau: atsirado antra žvakė, kurią broliukai paliko ant stalo. Prieš jiems išeinant, Trojepolskis paklausė, kodėl čia tiek daug musių.

– Kada joms ir bebūti, jei ne vasarą, – atsakė vienas broliukas, pasiūlęs paaiškinimą dėl sezono, užuot kalbėjęs apie vietą.

Pienas buvo neseniai pamilžtas, dar šiltas ir riebus: duona – savo spalva panaši į žemaitišką ragaišį, bet kitokio kepimo ir skonio – rūgšti ir drėgna. Kitą dieną Šabūnas kažkaip sužinojo, kad vienuolyne kepama duona visuomet drėgna: mat broliukai kepėjai vagią miltus, išlygindami reikiamą svorį vandeniu: iš tokiu būdu „sutaupytų" miltų jie išsikepą sau ir pardavimui žmonišką ragaišį, kurio ir mums, atskirai primokėjus, teko vėliau ragauti. Šabūnas dar papasakojo, kad šis vienuolynas – tikras feodalinis ūkis, valdąs apie tūkstantį dešimtinių žemės, turįs ištisas naminių gyvulių bandas – savus arklius, karves, avis, vištas, žąsis: esąs čia savas kalvis, stalius, rimorius, žvakių dirbtuvė (patys matėm sode daugybę avilių). Vienuolyno ekonomas, taip pat vienuolis, su kuriuo Šabūnas netrukus susibičiuliavo, rodė jam klėtis ir sandėlius, pilnus kaimiškų gėrybių, kurias superka atvykę pirkliai. Vienuolyno prūduose ir tvenkiniuose veisiasi daugybė žuvų, kuriomis, paprastai sūdytomis, minta vienuoliai. Gyvulių mėsą draudžia jiems vartoti kanonai.

Kad ne musės, kurios lindo į puodukus, spietėsi aplink lūpas, vikriai šliaužinėjo po veidą, kuteno nosį, būtume visai patenkinti vakariene. Tik ryto metą supratom, kodėl trapeznojoje tiek daug musių: greta buvo įtaisyta didelė vienuolyno virtuvė. Iš jos virėjai pro langelį sienoje pra-

[1] Tai nesiseka, nė vienos nepagavau (*rus.*).

[2] O pas mane – septynios (*rus.*).

kišdavo valgį į valgomąjį; virtuvės langai vasarą visada buvo atidaryti: tingūs, nutukę virėjai versdavo pro langus visas atmatas, kurių krūvos čia pat kaito saulėje ir teikė gardų maistą įvairių rūšių musėms – nuo skardžiai zvimbiančių žaliais pilvais laukinių iki vos matomų mažyčių, kurios paūgėjusios virsdavo vikriomis kambarinėmis.

Mums baigiant vakarieniauti, prasivėrė durys, pasirodė ranka su žvakigaliu, ir įslinko dar nematytas plikagalvis, juodaakis ir juodabarzdis vienuolis. Pasveikino mus įprastu господи, помилуй![1] ir pasisakė nuvesiąs į miegamąją „palatą". Ši buvo antrame aukšte. Didelio, keliolikos langų kambario lubas per vidurį rėmė mediniai stulpai. Vienoje kertėje kybojo ikona, priešais ją aliejinė lemputė, palatoje buvo pilna siauručių lovų – tuščių daugiau negu užimtų. Palaukęs, kol mes susirasim tuščius guolius, vienuolis išėjo, išsinešdamas žvakę ir išsivesdamas popą. Bedelis paliko su mumis. Kelionės ir naujų įspūdžių išvarginti veikiai užmigom.

Rytojaus dieną, tuoj po pusryčių, prasidėjo cerkvės ir stebuklingų vietų lankymas. Krito į akį daugybė skardinių dėžučių su skylutėmis viršuj, pakabintų įvairiose vietose – prie įėjimo į šventorių ir pačiame šventoriuje, prie cerkvės durų ir cerkvės viduje, prie kitų pastatų, prie sodo vartų ir net prie medžio ties šventuoju šaltinėliu, kur, aptvertas geležine tvorele, didingai ilsėjosi akmuo, tartum pasipūtęs nuo garbės, suteiktos jam Dievo Motinos, kada ši, šokdama iš šaltinėlio į dangų, viena koja teikėsi atsiremti į jį ir palikti pėdos pavidalo įdubimą. Į kiekvieną tų dėžučių tai popas, tai bedelis įmesdavo po pinigą. Nepatogu buvo neįmesti: mus lydįs vienuolis lyg tyčia sustodavo ties kiekviena dėžute ir nepajudėdavo iš vietos tol, kol suskambėdavo įmestas pinigas. Tačiau nei mes, katalikai, nei draugai pravoslavai monetų į dėžutes nekišom, todėl galbūt palydovas į mus visai nekreipė dėmesio, žiūrėjo kaip į tuščią vietą; o kai Šabūnas paklausė, ar negalėtų pasakyti, kokiais maždaug metais ar bent kokiame amžiuje Dievo Motina čia lankėsi. Šis, tartum nenugirdęs, nieko neatsakė.

Čia pat sukosi būrelis maldininkų vyrų (moterų vienuolyne nematėm), kurių vieną kitą pažinom, kaip nakvojusius toje pačioje palatoje. Senyvo amžiaus barzdotas maldininkas išsitraukė iš užančio nešvarų skudurą, išsivyniojo iš jo sidabrinį pusrublį ir parodė palydovui. Šis linktelėjo barzda, išsitraukė iš kišenės pundelį raktų ir, kaire imdamas pusrublį, dešine atrakino prie tvorelės prikabintą spyną. Atsidarė siauručiai varteliai, aukotojas puolė ant kelių ir, žegnodamasis bei kartodamas

[1] Viešpatie, pasigailėk! (*rus.*)

„gospodi pomiluj", įšliaužė į vidų. Ten, pasilenkęs prie akmens ir apkabinęs jį, padėjo veidą ir suveltą barzdą ant pėdos pavidalo įdubimo, atseit приложился к чудотворной стопе Божьей Матери[1]. Po valandėlės pakėlė galvą, pabučiavo įdubimą ir, žegnodamasis bei linguodamas barzda, ėmė slinkti atgal. Palydovas žvilgterėjo į mūsų vadeivas. Šie stovėjo susikaupę, bet noro apkabinti akmenį nerodė. Tada jis užrakino dureles ir nusivedė mus toliau.

Prisiminė man motinos pasakojimas, kad Kurtuvėnų parapijoje, Janulaičių kaime, netoli piliakalnio yra akmuo su šv. Povilo pėda[2] (kol dar mažas buvau, motina vis rengėsi nuvežti mane prie to akmens, bet taip ir neišsirengė): neatmenamais laikais, kai žemaičiai dar buvo pagonys, šv. Povilas, keliaudamas po svietą, užsukęs į Janulaičių kaimą, skelbęs ten Kristaus mokslą ir pasakojęs apie jo padarytus stebuklus: kai pagonys nerodė noro tikėti tais stebuklais ir tik juokėsi, šventasis supykęs ir taip smarkiai triptelėjęs koja į akmenį, jog tas net įlinkęs.

Lavroje pagyvenom kelias dienas. Režimas buvo griežtas: tuoj išaušus mus prikeldavo, galvotrūkčiais bėgom į pakalnę nusiprausti upokšnyje, iš kur grįžę pusryčiavom: kas pasivėlindavo atsikelti, pusryčių negaudavo; dvyliktą valandą pietavom, septintą vakarieniavom, devintą suguldavom. Valgis buvo perdėm vienodas: kas dieną triskart valgėm žuvį – iš ryto kepta ant aliejaus, per pietus virta juodoje sriuboje, vakare rūkyta: pietums dar duodavo košės alavinėse lėkštėse (grikių, miežių, avižų). Mūsų bajorvaikiai buvo labai nepatenkinti tokiu prastu maistu, nors popas ir sakė, kad čia mus lepina: šiaip žuvis duodama tik vieną kartą per dieną. Garliauskis kartą per pietus metė į šalį medinį šaukštą ir balsiai pasakė:

– У моего отца свиньи едят лучше чем здесь люди[3].

Popas su bedeliu labai pasipiktino, o broliukai padavėjai pranešė apie tai saviesiems. Mūsų gerasis popas jau nesipriešino, kad bedelis rašė šio nusižengimo aktą, ir padėjo ant akto savo parašą. Tada dar nenumatėm šio rašto pasekmių, ir nors draugai pravoslavai pranašavo Garliauskiui rimtą bausmę, vis dėlto niekas nemanė, kad bus už tą savo išsišokimą išvarytas iš gimnazijos su dvejetuku iš elgesio.

Po pusryčių iki pietų ir po pietų iki vakarienės turėjom daug laisvo laiko. Lankyti pamaldas mums, katalikams, nebuvo privaloma, buvo tik rekomenduojama: tačiau šia rekomendacija niekas mūsų nesinaudojo. Dienos buvo gražios ir tokios karštos, kokių Žemaitijoje nebūna.

[1] prisilietė prie šventos Dievo Motinos kojos (*rus.*) (red. pastaba).
[2] Žr. Pr. Barkauskas ir A. Vabalas, *Vadovas po Lietuvą*, 1938, p. 259.
[3] Pas mano tėvą kiaulėms duoda geresnį maistą kaip čia žmonėms (*rus.*).

Visą laiką leidom pakalnėje prie upokšnio, tai gulėdami pavėsyje, tai maudydamiesi kur gilesnėje vietoje. Kartą į pavakarį iš krūmų išlindo Šabūnas, pamojo ranka pasekti jį ir pašnabždėjo parodysiąs besimaudančius broliukus.

Tie broliukai, vadinamieji „poslušniki", tik savo ilgais apdarais bei apžėlusiais smakrais buvo panašūs į vienuolius, o šiaip viskuo nuo jų skyrėsi. Broliukų buvo labai daug, nepalyginamai daugiau negu vienuolių, kurių tik vieną kitą išdžiūvėlį tekdavo pamatyti. Stambūs, augaloti, išsipenėję vyrai ėjo visas pareigas lavroje, į kurią moteriai buvo uždrausta koją įkelti. Visur knibždėte knibždėjo broliukų: virėjai ir kepėjai, šėrėjai ir melžėjai, paukštininkai ir arkliaganiai, raštininkai ir batsiuviai, audėjai, siuvėjai ir net ligonių slaugytojai – žodžiu, visas vienuolyno ūkis, pradedant ūkvaizda ir baigiant piemeniu, buvo broliukų rankose. Iš pradžių negalėjau suprasti, kaip tie prastai maitinami broliukai taip gražiai gali atrodyti, bet kartą Šabūnas, grįžęs vakare iš ūkvaizdo girtas, išplepėjo visą paslaptį: poslušnikai nėra griežtai varžomi vienuoliško režimo, jie tik pratinami prie būsimojo vienuolių „stono". Taigi slaptai valgo lašinius ir kumpį, geria pieną, siurbia grietinę, kur pačiupę ragauja degtinę; naktimis bėgioja į apylinkės kaimus pas mergas; vienuolių barami tik tuo atveju, jei juos sučiumpa nusidedant tvarkai; šiaip į broliukų palaidą gyvenimą žiūrima pro pirštus.

Šabūnas ilgokai vedė mūsų virtinę per krūmus. Pagaliau sustojo ir, kiek praskleidęs šakas, parodė žole apaugusią aikštelę, kurią nuo upokšnio skyrė tanki augmenija. Ten saulėje blizgėjo trijų milžiniškų nuogalių nugaros. Suglaudę kudlotas galvas, pro praskleistas šakas smalsiai žiūrėjo kažkur skersai upokšnį. Pažvelgę ta kryptimi, pamatėm tolumoje, kitame upokšnio krante, kelias vienmarškines kaimietes. Kai šios nusimetė marškinius ir ėmė bristi į gilesnę vietą, vienas broliukas atsisuko į mus ir, plačiai pravėręs burną, keliskart pašoko į viršų.

– Žiūrėkit, žiūrėkit į jo „membrum"[1], – sušnabždėjo Šabūnas, – tai bent erekcija!

Nebesusivaldydami broliukai sužvengė kaip eržilai, mergos sukliko ir ėmė bėgti į krantą. Mes tuo pačiu keliu grįžom į savo vietą.

– Jų ten būta daugiau, – pasakojo Šabūnas, – maudžiaus ir aš su jais, net degtine vaišino... Keli lošė kortomis, norėjo ir mane įtraukti. Atsisakiau: kortos jų visai suglamžytos ir apiplyšusios, neįmanoma atskirti karalių nuo damos... Kiti šoko pievelėje. Kaip tik tą jų šokį, tikrą kaimišką dance macabre[2], norėjau jums parodyti, bet pasivėlinom...

[1] „sąnarys", „galūnė"; čia – „lyties organas" (*lot.*) (red. pastaba).
[2] raganių šokis (*pranc.*).

Vakarais, kai kaitra nuslūgdavo, vaikščiodavom po lavros apylinkes, kurios tikrai buvo gražios. Kartą su Bortkevičium užkopėm į netolimą statų kalną, nuo kurio kaip ant delno buvo matyti lavros pastatai, daržai ir sodas. Atsisėdom po ąžuolu, ir Bortkevičius prabilo:

– Štai kokioje puikioje vietoje dykaduoniai susisuko sau gūžtą... Žmonių tamsumas ir prietarai laiduoja jiems lengvą gyvenimą... Man rodos, kad prietarams plisti nepaprastos galios turi... žodis. Kai tik žmogus išmoko kalbėti, tuoj tamsuoliai panaudojo žodį prietarams skleisti, įkalti juos kitiems į galvą. Be abejo, atsimeni anuos garbstymo žodžius: „Tegul bus pagarbintas Švenčiausias Sakramentas, mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus tikras kūnas ir kraujas". Kaip gudriai čia pavartotas žodis „tikras"! Plikas pasakymas „kūnas ir kraujas" gali sukelti abejonių: kas per kūnas? koks kraujas? Žodis „tikras" visas abejones išblaško ir užčiaupia skeptikams burną... Žodis viešpatauja ir šiame prietarų židiny, šioje lavroje. Įvairiausius žodžius gieda vienuoliai per savo nuolatines pamaldas, visokius žodžius šnabžda poteriaudami, trafaretinius žodžius „gospodi pomiluj" kartoja šimtą kartų per dieną, šiais žodžiais sveikinasi, jais ginasi nuo pagundų, pavaro velnius, šaukiasi angelų. Pastebėjo koks nors tamsuolis, kad įdubimas akmenyje savo forma kiek primena žmogaus pėdą, ir susidarė sau žodžių kombinaciją: „Dievo Motinos pėda". Tąja žodžių kombinacija tamsuolis nesitenkina gėrėtis vienas pats. Ne! Jis užsigeidė, kad ja gėrėtųsi visi. O kas netiki šitokiu žodžių sugretinimu, skelbiamas bedieviu, eretiku: tokį reikia šalinti iš savo tarpo, bausti, net naikinti, kad būtų pamoka kitiems... Atrodo, jog noras priversti kitus tikėti tais prietarais, kuriais aš tikiu, eina iš pasąmoningo nujautimo, jog aš tikiu niekais, kvailu daiktu, bet tas kvailas daiktas, tie niekai virsta kažkuo rimtesniu, kai, be manęs, jais tiki ir kiti, ir išeina, kaip sakoma „cum une naufragium ornibus solacium"[1], todėl yra būtinas reikalas skleisti prietarus. Čia, žinoma, nekalbu apie vienuolius: tie skleidžia prietarus visai kitais sumetimais: pats matei daugybę skarbonkų (dėžučių pinigams aukoti), kurių, turėdamas laiko, priskaičiau šešiasdešimt septynias, – be tų, kurios yra cerkvėje ir man neprieinamose vietose. O ką tose dėžutėse rastų broliukai, jei nebūtų prietaringų žmonių? Nulį, nieko kito. Todėl gyvas reikalas verčia ir vienuolius, ir broliukus palaikyti ir skleisti prietarus. Tiesa, pradėjau nuo „žodžio", galingos priemonės prietarams skleisti, ir baigsiu „žodžiu". Atsimeni knygą „Augustini confessiones"[2], kurią kapelionas davė mums paskaityti? Nežinau, kaip pats, bet aš ją gerokai pavarčiau. Ir

[1] „bendra nelaimė pavieniams paguoda" (*lot.*).

[2] „Augustino išpažintis" (*lot.*).

ką aš joje radau? Radau aš joje apie šimtą tūkstančių žodžių, daugiau nieko.

– Nejaugi visus žodžius suskaičiavai? – paklausiau nustebęs.

– Labai paprastai: knygoje trys šimtai puslapių, puslapyje trisdešimt eilučių, taigi iš viso eilučių devyni tūkstančiai: kiekvienoje eilutėje mažiausia dešimt žodžių, gauname devyniasdešimt tūkstančių žodžių, – štai ir visa aritmetika. Apie ką toje knygoje kalbama? Koks josios turinys? Į tai atsako pats šventasis: čia esąs jojo atviras pasikalbėjimas su Dievu, jo išpažinimas savo nuodėmių, jo prašymas nepykti už jas, jo užtikrinimai pasitaisyti ir daugiau nenusidėti. Kadangi šis veikalas yra pasikalbėjimas, o pasikalbėjimo sąvoką suprantame taip, kad iš pradžių kalba vienas, potam pakalba ir kitas, tai būtų teisinga tikėtis, kad galų gale prabils ir antras pasikalbėjimo dalyvis, kad ir Dievas tars porą žodžių, ar tai bardamas už nuodėmes, ar tai sutikdamas pasigailėti. Nieko panašaus tame veikale neradau. Šimtą tūkstančių tuščių žodžių pasako pats Augustinas, Dievas – nė vieno. Pagalvojus apie tokį „pasikalbėjimą", nenoromis prisimena lenkiškas ketureilis:

Stał się cud pewnego razu:
Dziad przemówił do obrazu.
Obraz jemu ani słova:
Taka była ich rozmowa[1].

– Nesuprantu vieno, – atsiliepiau, – kodėl tas tuščių, kaip sakai, žodžių rinkinys vis dėlto daugiau kaip tūkstantį metų yra skaitomas ir peršamas skaityti. Nejaugi mūsų kapelionas, baigęs aukštąjį mokslą, nesugebėtų pamatyti tą „tuščiažodiškumą"?

– Che, che, che, – nusijuokė Mečys, – verti mane grįžti prie to, nuo ko pradėjau, būtent prie stebėtinos žodžio galios: per aštuonerius metus (pirma seminarijoje, paskui akademijoje) visoki scholastai kimšo pro ausis į galvą mūsų kapelionui daugybę tuščių tuščiausių žodžių, kurie pagaliau užmušo jame ir mažiausią palinkimą protauti. Be to, jis įsitikino, kad iš tų tuščių žodžių sumanaus panaudojimo puikiai galima duoną valgyti: o jei sugebėjimas protauti kartais atgimdavo, jis ramino save anuo popiežiaus posakiu: Dundus vult decipi, ergo decipiatur[2]. Aš bent dvasinės akademijos nelaikau aukštąja mokslo įstaiga: ji, mano manymu, yra aukščiausio mulkinimo įstaiga. Bet tiek to. Manau, kad

[1] Kartą įvyko stebuklas:
diedas prabilo į paveikslą (šventąjį).
Paveikslas jam – nė žodžio:
Toks buvo jųjų pasikalbėjimas (*lenk.*).

[2] Žmonės nori būti apgaunami, taigi tebūnie apgaunami (*lot.*).

Augustino knyga išliko ir yra iki šiol skaitoma dėl dviejų priežasčių. Pirma, veikalas neatrodo tuščias visiems tiems (o tokių dar nemaža), kurie neabejoja dėl Dievo buvimo, būtent tokio Dievo, kokį įsivaizduoja krikščionys. Atmesk Dievo buvimą, ir tariamas veikalo rimtumas subyrės į šipulius. Antra, veikalo kalba yra nepaprastai graži, tiesiog ciceroniška: žodžių turtingumas, metaforos, figūros, palyginimai, tobuliausia sakinių struktūra, klasikinis stilius – visa tai žavi lotynų kalbos mėgėją. Kiek užsimiršęs skaitytojas, ypač jautrios sielos skaitytojas, pradeda jausti tą pat, ką jautė rašydamas autorius, ir reikia tokiam daug šalto proto, kad galima būtų atsikratyti žodžių kerėjimo...

Mečys mielai leido laiką su manim: aš vienas turėjau kantrybės klausyti jo išvedžiojimų iki galo. Kiti draugai arba nutraukdavo jo kalbą, riktelėję: „Eik tu, Sokrato spekuliante!", arba tiesiog vengdavo su juo susitikti, o susitikę pasilikti. Platono dialogų paveiktas, jis pamėgo „spekuliuoti" sakiniais kaskart, kai tam pasitaikydavo kokia proga, ir, ką iš mūsų pačiupęs, nepaleisdavo tol, kol pabaigdavo dėstyti savo mintis. Iš visos klasės jis tik vienas žavėjosi graikų sofistų dialektika ir taip joje išsimiklino, kad apie bet ką galėjo be galo daug prikalbėti. Šiuo atveju jis buvo panašus į Augustiną Voldemarą[1], su kuriuo 1905 m. susitikdavau Peterburgo universiteto klasikiniame seminare. Kai mes, studentai, nustebinti nepaprastu Voldemaro sugebėjimu kalbėti, kartą paklausėm, ar yra pasaulyje daiktas, apie kurį jis atsisakytų pasakyti kalbą, šis mažo ūgio jaunuolis, išdidžiai į mus pažiūrėjęs, tarė:

– Вколотите гвоздь в потолок, и я буду говорить о нем два часа без перерыва[2].

Panašus buvo ir Mečys.

Mūsų gyvenimas lavroje ėjo į galą. Vieną vakarą popas paskelbė, kad rytoj išvykstam. Po vakarienės Šabūnas paėmė mane po ranka ir išsivedė į sodą.

– Apie tai, kad rytoj išvykstame, aš jau anksčiau sužinojau iš Ilariono (ūkvaizdos), jam pavesta padaryti tikslų apskaičiavimą, kiek Trojepolskis turės sumokėti už mūsų gyvenimą lavroje, iki rytojaus pusryčių imtinai. Kai visi sumigs, – tęsė Šabūnas, – eisiu atsisveikinti su Ilarionu. Jis ruošia išleistuves. Ateis pora broliukų, kuriais jis pasitiki, ir man pasiūlė atsivesti draugų, tik ne pravoslavų: mat mes ten pas ūkvaizdą dainuojam dainuškas, niekus plepam, kartais ir išsigeriam. Taigi jis būgštauja, kad draugai pravoslavai gali kartais pasipiktinti ir paskui apkalbėti... Kviečiu tave, o pats pakalbėk su Mečiu ir Mikulskiu, gal ir jie sutiks

[1] Politinis veikėjas buržuazinėje Lietuvoje.

[2] Įkalkit vinį į lubas, ir aš apie jį kalbėsiu dvi valandas be pertrūkio (*rus.*).

dalyvauti. Tam reikalui daviau Ilarionui porą rublių. Visada moku už gėrimus, o užkandžiai – Ilariono.

Mečys, išklausęs Šabūno pakvietimą, tarė:

– Žinoma, eisiu. Kažin ar dar bus kada nors proga stebėti vienuolių gyvenimo užkulises...

Sutiko ir Mikulskis. Sugulę palaukėm, kol pradės knarkti bedelis, apsirengėm ir išėjom į sodą. Šabūno vedami, takais per sodą atvykom prie nedidelio mūrinio namo. Čia gyveno ūkvaizda su savo padėjėjais broliukais. Pro atdaras duris (lavroje ir nakčiai durys nebuvo rakinamos, kartais palikdavo plačiai atidarytos), įėjom į tamsų koridorių, iš ten į vidų. Viena žvake menkai apšviestume kambaryje prie stalo sėdėjo nebejaunas barzdočius vienuoliškais rūbais. Jis pakilo ir, taręs: „Рассаживайтесь, будте как дома...[1]", priėjo prie spintos ir ėmė dėti ant stalo iš anksto, matyti, paruoštus užkandžius – viskas alavinėse lėkštėse. Potam, nieko nesakydamas, išėjo iš kambario ir tuoj grįžo lydimas dviejų broliukų, kurių vienas, vyresniojo amžiaus rudabarzdis plikis, nešė butelių prikrautą pintinę, o antras, jaunas, su šviesia barzdike ir maloniu šypsniu, – keletą molinių puodų. Sustatę degtinę ir alų vidury stalo, o puodukus pakraščiuose, ėmė pilstyti gėrimą.

– Ir sau įsipilkit, – paragino Ilarionas.

Iš pradžių gėrėm ir užkandžiavom tylėdami. Mes su Mečiu ragavom alų, Mikulskis siurbė degtinę, po kiekvieno gurkšnio užkandžiaudamas, o Šabūnas, Ilarionas ir broliukai tuštino vieną skliding puoduką po kito, mažai arba ir visai neragaudami užkandžių. Paraudonavo, pradėjo šnekučiuoti. Ilarionas, akimis rodydamas į rudabarzdį plikį, tarė:

– Mūsų Sava – mokytas, baigė du kursas, bet за громкое поведение и тихие успехи[2] buvo pašalintas iš trečiojo seminarijos kurso ir įsikūrė lavroje: jau dešimt metų gyvena čia, yra mano padėjėjas. Turi gražų balsą, dalyvauja lavros chore. Na, Sava, gana tau gerti, užtrauk studentų dainelę. Tik nerėk balsiai!

Sava padėjo puoduką, pakėlė galvą ir prisimerkęs sultingu baritonu pusbalsiu pradėjo:

Быстры как волны дни нашей жизни:
Что час, то короче к могиле наш путь...[3]

Ilarionas švelniai pritarė bosu, o antras broliukas traukė tenoru.

[1] „Sėskit, būkit kaip namie" (*rus.*).
[2] už garsų elgesį ir tylią pažangą (*rus.*).
[3] Mūsų dienos lekia kaip bangos:
Kaskart vis arčiau kapo duobė (*rus.*) (red. pastaba).

Padainavę vėl griebėsi gėrimo.

Greta sėdėjęs Sava kreipėsi į mane:

– Jūs, aišku, mokat lotyniškai. Aš jau beveik viską užmiršau: bet dar gerai pamenu vieną žodį „nerli". Ar žinote, ką jis reiškia?

Pasisakiau tokio žodžio negirdėjęs.

Tada Sava pamirkė pirštą į alų ir stale išbraižė penkias didžiąsias raides NERLI.

– Čia ne šiaip raidės: kiekviena jų yra priešaky lotyniško pasakymo iš dviejų trijų žodžių, o visi tie pasakymai liečia išgertuves. Taigi N pradeda pasakymą „nemo loquebatur".

– Niekas nekalbėjo, – tuoj išvertė Mikulskis.

– Teisingai, – pritarė Sava. – Taip iš tikrųjų yra išgertuvių pradžioje: niekas nekalba, visi nori suvilginti lūpas, paragauti degtinės. Apie tai, kas vyskta kompanijoje, išgėrus vieną kitą čerką, byloja raidė E, kuri reiškia „emiserunt vocem".

– Prabilo, – susijuokė Mečys.

– Arba tiksliau, – pataisė Sava, – paleido kakarinę. Toliau seka R, suprask „rumor factus est".

– Pasidarė triukšmas, – vėl išvertė Mečys.

– Aišku, – patvirtino Sava, – įkaušusi kompanija nesėdės ramiai, ima triukšmauti arba dainuoti kaip mes, va. Iš raidės L prasideda pasakymas „loquebantur variis linguos".

– Šnekėjo įvairiomis kalbomis, – paskubėjo išversti Mikulskis.

– Ogi taip kaip mes dabar, – komentavo Sava, – įsismaginę kalbam ir rusiškai, ir lotyniškai: netrukus išgirsit, kaip mūsų Ničiporas (šviesiaplaukis broliukas) prabils ukrainietiškai. Lieka paskutinė raidė I, kuri liečia išgertuvių pabaigą ir reiškia „ibant qui poterant".

– Ėjo, kas galėjo, – tuoj išverčiau, gerai prisimindamas kamieną i, dėl kurio kitados teko nukentėti.

– O kas negalėjo, po stalu gulėjo, – besipinančiu liežuviu papildė Šabūnas: jis su Ilarionu ir Ničiporu visą laiką, kol Sava mus švietė, gėrė degtinę pakaitomis su alum, kits kitam papildydami puodukus.

Staiga jau visai girtas Ničiporas visa gerkle užtraukė:

Реве та стогне Днипр широкий...[1]

Ilarionas ištiesė ranką ir, didele letena užčiaupęs Ničiporui burną, piktai sušnibždėjo:

– Не ори как очумелый! Пой вполголоса[2].

[1] Platusis Dniepras ūžia, staugia (T. Ševčenkos daina; *rus.*) (red. pastaba).

[2] Nerėk kaip apkvaišęs, dainuok pusbalsiu (*rus.*).

– Ar aš nesakiau, kad Ničiporas prabils ukrainietiškai? – džiūgavo Sava, kuris šia proga prisipylė į puoduką degtinės.

– Pasakyk, Sava, – atsiliepė mikčiodamas Šabūnas, – iš kur tu ištraukei tą „nerli"?

– Kijeve ne kartą girdėjau, seminarijoje...

– Aš Vilniuje... gėriau konjaką... su jarlyku „nerli", – vos ištardamas žodžius, burbėjo Šabūnas.

– Ką jūs sakot? – nustebo Sava, – o aš maniau, kad mūsų seminarijoje sugalvota...

– Na, brangieji sveteliai, – tarė Ilarionas, – laikas baigti... Jau gaidžiai pragydo.

Palinkėjęs laimingos kelionės ir pasibučiavęs su pažaliavusiu Šabūnu, Ilarionas palydėjo mus iki sodo. Vos pradėjom eiti taku, kai Šabūno kojos susiraizgė, ir jis virto į žolę. Mečys su Mikulskiu šiaip taip prikėlė ir ėmė tempti pirmyn: aš stūmiau iš užpakalio. Bet veikiai teko atsisakyti nuo stūmio: kojos atsisakė jam tarnauti, ėmė vilktis žeme, ir man nebuvo, ko stumti.

– Griebk ir kiek pakelk kojas, – pro dantis iškošė Mikulskis, – teks nešti.

Prie miegamojo padėjom krovinį ant grindų, o Mečys pamažėli pravėrė duris ir įėjo į vidų pasitikrinti, ar bedelis miega. Netrukus išėjo ir galva davė ženklą, kad galim nešti. Įvertėm į lovą kaip lavoną, nuėmėm kepurę, nuavėm batus ir užklojom su galva. Paskubomis nusirengėm ir sugulėm. Ilgai negalėjau užmigti: man vis rodėsi, kad Šabūnas jau nebegyvas. Po kiek laiko kaip iš po žemės pasigirdo duslus balsas:

– Nunc est bibendum[1], – tai kliedėjo Šabūnas.

„Gyvas", – pagalvojau ir užmigau.

Rytmetį pažadintas lavros skambalo pramerkiau akis ir tuoj pažiūrėjau į Šabūno gultą. Pamačiau tik suveltą patalynę, jo paties nebuvo. Kai subruzdom keltis, jis įėjo į kambarį su rankšluosčiu ant peties ir muilu rankoje. Jau buvo nusiprausęs. Mes trys, naktinės eskapados dalyviai, smalsiai sužiurom į jį. Atrodė kaip visuomet: tie patys ramūs judesiai, tas pats geltonas veidas, tos pačios žalsvos akys, tik kiek patinusios. Nieko nesakydamas, išsitraukė iš po lovos lagaminą ir įdėjo į jį rankšluostį, muilą ir priegalvėlį, kurį jis vienas iš mūsų visų buvo pasiėmęs į kelionę. Kai nusiprausę grįžom, radom jį sėdint savo lovoje ir ramiausiai rūkant papirosą.

Su gimnazistų rūkymu buvo kovojama įnirtingai, bet neracionaliai. Užuot išaiškinus rūkymo kenksmingumą ar davus pasiskaityti tuo

[1] Metas gerti (*lot.*) (red. pastaba).

reikalu kokią brošiūrą, buvo tenkinamasi pliku draudimu. Gaudyti rūkytojus bedeliai laikė savo šventa pareiga: o rūkytojai, tartum pakurstomi nuolatinių persekiojimų, stengėsi kuo daugiausiai rūkyti. Jau nuo penktos klasės pradedant, pypkoriai pertraukų metu statydavo prie durų sargybą, atidarydavo krosnies dureles ir pritūpę leisdavo dūmus iš burnos tiesiai į kaminą. Sargybiniams davus pavojaus ženklą, rūkytojai sumesdavo papirosus į krosnį ir užtrenkdavo dureles. Bet kadangi mokinio kišenei rūkalai buvo brangūs, pasitaikydavo kad tūlas pagailėdavo mesti ką tik pradėtą papirosą ir, paslėpęs jį saujoje, šokdavo nuo krosnies (tokiam tekdavo kartais ir delną nusvilinti). Įėjęs bedelis pajusdavo dūmų kvapą, skubėdavo prie įtartinų arba jau jam žinomų rūkytojų, prikišdavo nosį prie gaudomojo burnos ir, nenuleisdamas nuo jo akių, įsakydavo:

– Дохните![1]

Tokiu būdu, pagavęs au flagrant delit[2] vieną kitą pypkininką, vesdavos į mokytojų kambarį tardyti. Pagautieji grįždavo į klasę jau pamokai prasidėjus, ir mes iš jų laikysenos spręsdavom, ar jiems pavyko išsisukti, ar nepavyko. Bausmės už rūkymą buvo žinomos: pirmą ar antrą kartą pagautam mažindavo pažymį iš elgesio, keliskart pakliuvęs buvo šalinamas iš gimnazijos.

Atsikraustęs pas mus Šabūnas tuoj atsistojo visų rūkytojų priešaky: daugiausiai rūkė ir nė karto nepakliuvo, nors bedeliai puikiai žinojo jį rūkant. Bedeliui įeinant į klasę, jis vos pastebimu judesiu dėjosi į burną „stebuklingą" žirnelį ir pirmo įsakymo дохните niekuomet neklausė. Kai bedelis pakeltu balsu kartojo įsakymą:

– Говорю вам, дохните![3]

Šabūnas, jau sukramtęs žirnelį, ramiai atsakydavo:

– Я не курил[4].

Vis dėlto po pakartotų raginimų priverstas dvelktelėti, siaura srovele (kartais su seilėmis) pūsdavo orą į veidą bedeliui, kuris, pajutęs ne dūmų, o „stebuklingo" žirnelio kvapą, palingavęs galva traukėsi lauk.

Šioje mūsų ekskursijoje buvo daug progų parūkyti Šabūnui ir kitiems pypkiams: vis dėlto niekas jų nedrįso viešai rūkyti kambariuose. Todėl dabar nustebom, pamatę Šabūną ramiai rūkant miegamajame, kur kiekvienu momentu galėjo įeiti bedelis Koziol. Kaip tyčia taip ir atsitiko. Atėjo bedelis su rankšluosčiu rankoje ir tuoj puolė prie Šabūno.

[1] Iškvėpkit! (*rus.*)
[2] nusikalstant (*pranc.*).
[3] Sakau jums, iškvėpkit! (*rus.*)
[4] Aš nerūkiau (*rus.*).

– Вы что это делаете?[1]

– То, что вы видите[2], – atsakė šis, neslėpdamas papiroso, tik ramiai kratydamas nuo jo pelenus.

Koziol sumišo: buvo aišku, kad Šabūnas напрашивается на скандал[3].

– Идем к батюшке[4], – tiek tik sugalvojo pasakyti.

– Идите, если вам нужно, а я не пойду[5], – nepaklausė Šabūnas, net nepasikeldamas nuo lovos.

Bedelis sukando dantis ir išėjo iš kambario.

Po pusryčių laukėm popo prakalbėlės, kurią jis paprastai sakydavo tolimesnės kelionės išvakarėse. Vakar vakarą nesakė, tad tikėjomės šiandien išgirsti. Tačiau ar naujas Šabūno išsišokimas jį paveikė, ar palaikė mus pakankamai prisisotinusius šventenybių ir nebereikalingus pamokymų, ar dėl kitko jis atsisakė nuo įprasto ir jo mėgiamo plepėjimo. Tik išsikvietė Šabūną į koridorių ir daugiau nesirodė.

Netrukus prie viešbučio privažiavo keli šieno prikrauti vežimai, kuriuos lavra mums išnuomojo kelionei į Dubną. Mes penkiese sulipom į vežimą, kuriame nebuvo nei popo, nei Koziolo. Mūsų prašomas, Šabūnas papasakojo, kaip jam pavyko pasiteisinti popui (atpasakosiu mažiau daugiau jo žodžiais):

– Mums žinoma, – sako popas, – kad jūs rūkote. Bet tatai nereiškia, kad galima rūkyti akiplėšiškai. Kodėl jūs taip darot?

– Nerūkyčiau, – aiškinuos, – jei bedelis būtų pasiėmęs į kelionę mažą vaistinėlę, kaip tat daroma kitose gimnazijose, pvz., Vilniuje, kur į kiekvieną ekskursiją, nors tik už miesto ir trumpam, vadovas pasiima dėžutę su vaistais ir bintais, kad kokios nelaimės atveju būtų galima suteikti pirmąją pagalbą. Man jau kurį laiką labai sopa dantį, o girdėjau, kad papiroso dūmai ramina skausmą. Taigi rūkiau, ir iš tikrųjų skausmas sumažėjo. Oi, oi, – griebiaus už žando, – vėl veria dantį... Leiskite užsirūkyti.

Popui nieko neatsakius, užsirūkiau ir dūmus pūčiau tiesiai jam į veidą.

– Bet jūs galėjot kreiptis į lavros vaistinę, – pastebėjo popas, – ir nors aš taip pat esu girdėjęs rūkymą malšinant dantų skaudėjimą, bet tatai tik paliatyvas, o ne tikri vaistai.

[1] Jūs ką čia darote? (*rus.*)
[2] Tai, ką jūs matote (*rus.*).
[3] ieško progos paskandalyti (*rus.*).
[4] Einam pas tėvelį (popą) (*rus.*).
[5] Eikite, jei jums reikia, o aš neisiu (*rus.*).

– Nežinojau, jog Lavroje yra vaistinė, – sakau, – bet tikrai žinau, kad Jegor Ivanovič vaistinėlės nepasiėmė į kelionę, ir gydaus savais vaistais.

Daugiau popas nieko nesakė, galimas daiktas, jis pripažino mano priekaištą pagrįstu ir pasijutò pats, kaip ekskursijos vadovas, esąs kaltas dėl to apsileidimo.

Stebėjomės Šabūno sugebėjimu išeiti sveikam iš tokios būklės, į kokią patekę mes (ir kiti) būtume skaudžiai nukentėję. Išlepintas bajoriukas, jau visko matęs ir viską patyręs, tiesiog nuobodžiavo, jei jam nepavykdavo paįvairinti dieną kokiu nors disciplinos sulaužymu.

Dubne įsėdom į traukinį ir, niekur nesustodami, per Sarnus, Baranovičius, Lydą ir Vilnių grįžom į Šiaulius. Kelionėje išbuvom apie porą savaičių.

Grafienė davė suprasti motinai, kad ji nepatenkinta mano dalyvavimu ekskursijoje, ir kaltino ją, kam leido vykti.

– Boże, Boże, – aimanavo, – oddać popu w opiekę katolickie dziecię! Gdzie to słyszano? Pani trzeba było wprzód dobrze pomyśleć, nim się zgodzić na taki kary boskiej godny występek[1].

XIV

Studentai politechnikai – Kunigas Skvireckas ir vikaras Armalis pažindina mane su lietuvių literatūra – Akloji Morta, mano lietuvių kalbos mokytoja – Žemaičių katalikybė – Filosofinis ginčas dėl skylės – Šv. Jokūbo atlaidai – Patriarchalinių santykių galas – Mišios ir kunigo Nacickio pamokslas – Davatka Barbė, jos „nuodėmė" ir „atgaila" – Susitinku Povilą Višinskį – Apie jo džiovos priežastis – Kunigo Verblovskio anekdotas – Višinskis laisvamanis – Jo derybos su grafiene

Vasarą praleidau Kurtuvėnuose, kas savaitė porą kartų lankydamasis grafų rūmuose: grafienė pavedė man (aišku, be atlyginimo) kartoti su Kociu išeitą kursą ir rašyti su juo lotyniškus extemporalis, nes Kocio kalboms, ypač lotynų, nerodė nei gabumų, nei palinkimo. Klebonui Vizbarui pasiūlius, gyvenau laisvame vikariate: du antro vikariato kambariukus laikė užėmęs linksmas bernas, vikaras Jonas Armalis.

Iš Rygos atvyko atostogų klebono brolis, politechnikos studentas Feliksas, su trimis draugais studentais – Sabaliausku, Šimeliūnu ir Pundzevičium. Šie studentai, pasipuošę politechnikos uniforma su paauksuotais antpečiais ir tokiomis pat sagomis, buvo tikri karjeristai. Kalbėjosi tik su sau lygiais, laižėsi prie aukštesnių už save ir jiems reikalingų

[1] Dieve, Dieve, atiduoti popo globai katalikų vaiką! Kur tai girdėta? Tamstai reikėjo gerai pagalvoti prieš sutinkant su tokiu Dievo bausmės vertu prasižengimu (*lenk.*).

žmonių, žemesnių už save tiesiog nematė ir praeidavo pro juos kaip pro negyvą daiktą. Suprantama, kad ir į mane, jiems nereikalingą gimnazistą, žiūrėjo iš aukšto arba, tiksliau sakant, visai nežiūrėjo ir nematė, nors gyvenau su jais po vienu stogu ir iš Vizbaro malonės valgiau prie vieno stalo. Galimas daiktas, kad jie instinktyviai jautė manyje konkurentą, kukliai, bet užsispyrusiai kopiantį į aukštesnį luomą ir pasiryžusį iš dabartinio parazito virsti ateityje panašiu į juos karjeristu. Po pietų jie keturiese eidavo maudytis į Pašvinio ežerą ar šiaip pasivaikščioti į čia pat esančius miškus. Kartą Feliksas kažkodėl pasiūlė ir man prisidėti prie jų kompanijos. Ėjom Šaukėnų keliu į Pašvinį. Kelias buvo platus, visi ėjom viena eile, – keturi antpečiuoti studentai, iš krašto aš, penktas. Kai kažką paklausiau savo kaimyno, jis nieko neatsakė, apsimetė nenugirdęs. Perėjau į kitą eilės kraštą, bet ir ten niekas su manim nekalbėjo. Prie miško kelias susiaurėjo, man teko eiti užpakaly. Galop, apmaudo pagautas, palikau juos ir grįžau namo. Jie net nepastebėjo. Nuo to laiko visiškai nuo jų pasitraukiau ir susitikdavau tik per pietus. Jie nieko neskaitė, jokių knygų su savim neatsivežė ir neėmė knygų iš klebono knygyno, kurį sutvarkyti Vizbaras buvo man pavedęs: sudariau knygų ir žurnalų katalogą, sustačiau pagal turinį (ypač turtingas buvo antikinės literatūros skyrius) ir įrašydavau naujus leidinius, siunčiamus klebonui iš Rygos, Varšuvos ir užsienio. Nesidomino jie nei muzika, nei mano dievinama astronomija; pirmomis rugpjūčio dienomis išdūmė į Rygą. Tie keturi šaunūs studentai karjeristai nustojo man imponavę, ir aš net juos pradėjau truputį niekinti po to, kai įsitikinau, kad jie visiškai nesidomi „dangiškąja" mūza Uranija, o „žemiškoje" muzikoje yra tikri profanai. Vienoje klebono knygoje perskaičiau garsaus P. Čaikovskio nuomonę apie muzikai abejingus žmones: „Kas nemėgsta muzikos, yra nepilnavertis žmogus: nuostabus garsų pasaulis nepagaunamas praeina pro juos tartum pro kelmus". Ir toliau: „Jei nebūtų muzikos, neverta būtų gyventi". Šiuo atveju jie man atrodė tikri kelmai. O vis dėlto iš gyvenimo su jais po vienu stogu turėjau didelį laimikį: iš tolo girdėdamas juos kalbant tarp savęs skambia lietuvių kalba (aukštaičių tarme), pirmą kartą ėmiau ta kalba rimtai domėtis ir ją pamėgti. Iki šiol iš visų man žinomų kalbų labiausiai patikdavo rusų kalba, apie kurią, kaip girdėjom mokykloje, Lomonosovas buvo taip pasakęs: rusų kalba turi ispanų kalbos kilnumą, italų – švelnumą, prancūzų – gyvumą, vokiečių – stiprumą, lotynų ir graikų – turtingumą, suglaustumą ir jėgą. Dabar gi, įsiklausęs į taisyklingos lietuvių kalbos skambėjimą, ėmiau ir joje stebėti tas savybes, kurias Lomonosovas priskyrė rusų kalbai.

Į vasaros galą pas kleboną atvažiavo jo mokslo draugas, šviesiaplaukis Juozas Skvireckas (arkivyskupas): jis tada mokytojavo Kauno

kunigų seminarijoje ir vertė Bibliją į lietuvių kalbą. Šis man pasirodė visai kitoks negu keturi studentai politechnikai: jokio išdidumo nei pasipūtimo nerodė, pasikalbėdavo ir su manim, ir su tarnais, kalbėjo dažniau lietuviškai, rečiau lenkiškai. Kartą paprašė surasti klebono bibliotekoje „Anykščių šilelį" ir „Metus". Nė vieno tų veikalų nebuvau skaitęs, net nebuvau apie juos girdėjęs.

– Štai mano mėgiamiausi lietuviški poetai, – tarė jis, imdamas iš manęs atneštas knygas. – O tamsta kokios esi nuomonės apie Donelaitį ir Baranauską? – paklausė.

Paraudonavau ir nieko jam neatsakiau.

– Gal nepatinka? – klausė dar.

– Patinka, – pamelavau sumišęs.

Kai po kelių dienų Skvireckas grąžino tas knygutes, nepadėjau jų į vietą, tik nusinešiau į savo kambarį ir pradėjau skaityti. Skaudžiai nusivyliau: daug ko ten nesupratau! Iš mažens šiek tiek mokėjau žemaitiškai, bet neturėdamas ir neieškodamas progų kalbėti, ir tą truputį buvau pamiršęs. Gyvendamas šią vasarą lietuviškoje aplinkoje (visi Vizbarai kalbėjo tik lietuviškai), pramokau kiek ir aš, bet tik tiek, kad galėjau suprasti, ką man sako, ir keliais žodžiais atsakyti į klausimą. Iš pradžių net kiek ilgesnio sakinio nepajėgdavau sustatyti, o apie tai, kad galėčiau žmoniškai išreikšti paprasčiausią mintį, ir svajoti nesvajojau. Taigi dabar, pradėjęs skaityti „Anykščių šilelį", iš karto susidūriau su neįveikiamais sunkumais: aptikau žodžius, kurių nei taisyklingai pakirčiuoti, nei suprasti nevaliojau. Ir niekam nematant, raudonavau iš gėdos. „Kaip tat? – galvojau, – moku rusiškai, lenkiškai, graikiškai, lotyniškai, prancūziškai, vokiškai, o lietuviškai nesuprantu? O juk aš tas pats lietuvis, nors ir žemaitis". Pasiryžau nuveikti sunkumus ir susidaryti savo nuomonę apie Donelaitį ir Baranauską. Reikėjo pagalbos. Nutariau kreiptis į linksmąjį vikarą Armalį, kuris kalbėjo tik žemaitiškai, lenkiškai vos vos grabaliojo. Armalis buvo augalotas, šviesiaplaukis, gražaus veido bernas, kilęs ir Žemaitijos užkampio, iš Tryškių apylinkės. Kiek kartų užeidavau pas jį (gyveno už sienos antrame vikariate), vis mane sutikdavo lietuviška dainuška:

Visą amžių ūliavojo,
Ant smerč neatbojo.
Ir atėjo ta valanda,
Kad jau reik numirti. } bis

Dirbo brolis naują grabą
Iš baltų lentelių,
Sesės pynė vainikėlį
Iš žalių rūtelių. } bis

Armalis turėjo švarų, sultingą tenorą, kuriuo žavėjo davatkas, giedodamas prefaciją ir Pater noster[1].

Atlaikęs mišias, Armalis tupėjo savo vikariate, retkarčiais, jei buvo gražus oras, išeidamas į sodą su brevijorium rankoje ir pasirodydamas prie stalo pietų ar vakarienės valandomis. Studentų vengė, ir tie su juo nekalbėjo. Perskaitęs savo brevijorių (kiekvienai dienai nustatytas maldas), virsdavo į lovą, kurios tratėjimą už sienos aiškiai girdėjau. Iš klebono bibliotekos neėmė nei knygų, nei laikraščių, skaitė tik brevijorių ir retkarčiais kalendorių (tas dvi knygas teturėjo). Buvo be galo taupus, krovė kapeiką prie kapeikos. Kartais pavaišindavo mane bažnytiniu vynu, kurio nereikėjo pirktis, ir pats jo paragaudavo.

Armalis mielai sutiko padėti man nagrinėti „Anykščių šilelį", kurį pats sakėsi skaitęs. Dar prieš kreipdamasis į jį, kiek abejojau dėl jo sugebėjimo ką nors žmoniškai paaiškinti, nes buvau pastebėjęs jį tariant ir kirčiuojant ne taip kaip Vizbarai: pvz., savo mėgiamojoje dainuškoje žodį „valanda" kirčiavo „valanda", o „vainikėlį" tarė žemaitišku įpročiu „vainikelį". Netrukus paaiškėjo, kad abejojimai buvo pagrįsti: mano „mokytojas" nežinojo, ką reiškia „leikelės, ūmėdės, nemunės, veršakiai, perejos, žalktienė, sedulėlė, velug" ir kiti žodžiai pirmuose „Anykščių šilelio" puslapiuose.

– Visokių niekų prirašyta, – bambėjo Armalis. – O tu dabar suk sau galvą, ką reiškia tie nesuprantami žodžiai. – Ir, nusigręžęs nuo knygos veršio balsu subliovė: Miserere mei Deus secundum magnam misericordiam tuam[2].

Ne geriau pasibaigė ir su Donelaičio „Metais". Iš karto pastebėjau, kad Armalis neturi supratimo apie skandavimą, pėdas, cezūras.

– Menka čia poezija, – tarė atstumdamas knygą, – ir liežuvį galima sulaužyti. Tai ne Maironis. Paklausyk tiktai:

Į Žarėnus miškais nuo Šiaulių,
Jei pro Luokę kada bekeliausi,
Nepamiršk sustabdyti arklių
Ir ten kalną užlipti aukščiausią...

Padeklamavęs keletą eilėraščio posmų, paklausė:

– O ką? Ar ne gražiaus skamba kaip tie „kalnai kelmuoti ar kelmai kalnuoti"?

Turiu prisipažinti, kad ir man tada labiau patiko dar negirdėtas Maironis negu Donelaitis su Baranausku. Susiradau bibliotekoje Maironio

[1] Tėve mūsų (*lot.*).

[2] Pasigailėk manęs, Dieve, pagal didelį tavo gailestingumą (*lot.*).

„Per skausmus į garbę" ir, Armalio padedamas, visą poemą perskaičiau. Taip prasidėjo mano susipažinimas su lietuvių literatūra.

Į ubagyną, kur gyveno tėvas su dukterim Ona, retai teužsukdavau. Motina saugojo grafienės butą Šiauliuose ir tik keletą kartų per visą vasarą buvo apsilankius. Ateidavo naktį ir anksti rytą grįždavo į Šiaulius: grafienės buvo įsakyta nė vienai dienai nepalikti buto. Motina eidavo pėsčia nuo Bubių ir grįždama iki Bubių: Tilžės plentu buvo gyvas judėjimas, ir vis kas nors ją paveždavo. Valgį tėvui gamino ir daržą prie ubagyno prižiūrėjo sesuo, padedama kurios nors špitolninkės. Susidomėjęs lietuvių kalba, ėmiau dažniau lankytis ubagyne, kurio visi gyventojai kalbėjo šiauliške tarme (pusiau žemaitiškai, pusiau lietuviškai). Nemaža žodžių, ištisų posakių, patarlių ir mįslių užsirašiau iš aklosios Mortos, tos pačios, kuri kitados skundėsi Jurgiu Jonaičiu. Mortos sakomų mįslių paprastai neatspėdavau, ir tada jos niūrus veidas nušvisdavo: pasijusdavo už mane gudresnė. Negalėjau, pvz., atspėti, ką reiškia mįslė: kad atsikeltų, dangų paremtų, kad prakalbėtų, daug pasakytų, kad rankas turėtų, vagį pagautų ir kt. Pabandęs kalbėti su kitais ubagais, veikiai įsitikinau, kad tik viena Morta kalba švariai, kiti vartoja daug barbarizmų ir nieko doro iš jų negalima išmokti. Bet ir Mortos lingvistinis lobynas netrukus išseko, ji ėmė kartotis ir, kas svarbiausia, klaidingai suprasti mano lankymąsi pas ją: gražaus veido, dar nesena mergina pradėjo vilktis grabui atidėtais drabužiais, dėtis ant pečių šilkinę skarelę ir praustis nežinia iš kur gautu kvepiančiu muilu tomis dienomis, kada mūsų buvo sutarta pasimatyti. Išgirdus mano balsą, Morta paraudonuodavo ir ištiesdavo abi rankas, kad pačiupinėtų mano dešinę. Išskyrus irgi neregę Uršulę, kitos dvi gyventojos, jei tada buvo kamaroje, dviprasmiškai nusišypsodavo ir nenuleisdavo nuo mūs akių. Ubagyno lankymą nutraukiau.

Kartą užsukęs pas Armalį, radau jį įsigilinusį į kunigų kalendorių, vadinamą Directorium diocesiae Samogitiensis seu Telsensis pro anno Domini 1902 (vadovas Žemaičių arba Telšių vyskupystės 1902 Viešpaties metams). Tai buvo įdomi knyga: joje atspindėjo anas katalikų bažnyčios tinklas, kuriuo tada buvo apraizgyta visa Lietuva su Kuršu (Mintauja, Kuldyga, Liepoja), visi miestai, miesteliai, bažnytkaimiai ir kaimai. Bažnyčios buvo globojami ir vedami į dangaus karalystę visi Lietuvos gyventojai – vyrai, moterys ir vaikai. Paprasčiausios priemonės tam vedimui į dangų buvo įvairios apeigos, atlaidai, maldos ir maldelės. Doro kataliko gyvenimas buvo persunktas maldų maldelių, ir kas norėjo krikščioniškai gyventi ir po mirties patekti į dangų, tas turėjo kasdien ir įvairiais atvejais kalbėti tam tikras kunigų sugalvotas maldas. Maldų būta visokių: maldos pabundant ir migdantis, į bažnyčią įžengiant

ir iš jos išeinant, maldelės prieš valgį ir pavalgius, litanijos rengiantis į kelionę, pačioje kelionėje ir iš kelionės grįžtant, maldelės į darbą stojant ir pabaigus darbą, maldos kiekvienu atspėjamu laiku, prašymo maldavimai ir dėkingumo maldelės, – žodžiu, kiekvienas gyvo žmogaus judesys buvo paženklintas maldelės murmėjimu. Labai uolūs katalikai net patys sugalvodavo maldeles, bažnytinio ritualo nenumatytais atvejais: vienas mokytojas Viekšniuose, kaip man 1923 m. pasakojo jo sužadėtinė, prieš pasibučiuojant ir pasibučiavus klaupdavosi, žegnojosi, murmėjo maldelę, atsiprašydamas Šventąją Dvasią už kūnišką nusilpimą, ir vertė visa tai daryti savo mylimąją; ši, nepakeldama tokių intervalų meilėje, pametė šventeivą ir puolė į glėbį bedievio.

Minėto kunigų vadovo pradžioje buvo įdėtas smulkus bažnytinis kalendorius 1902 metams. Čia kiekvienai iš 365-ių metų dienai buvo skirta po kelias eilutes – nuo 3–4 iki 10–15. Artinosi Šv. Jokūbo atlaidai, ir Armalis studijavo įrašą liepos 25-ai dienai, kada tie atlaidai turėjo vykti Kurtuvėnuose, Švėkšnoje, Pelikonyse, Oventoje ir Suveiniškiuose. Buvo įdėtas smulkus aprašymas tos dienos ritualo: išvakarėse „mišparai" (vakarinės pamaldos), rytmetį „gadzinkos" (iš lenkiško „godzinki" – valandėlės), votyva, mišių prefacijos rūšis, pamokslas ir jo pobūdis, ir vėl mišparai. Po kalendoriaus ėjo sąrašas švenčių, skirtų Romos popiežiui ir Rusijos imperatoriškai šeimai. Popiežiui skirtos trys dienos: gimimo, išrinkimo popiežiumi ir vainikavimo; imperatoriaus šeimai – šešiasdešimt (!) dienų, atseit dvidešimt kartų daugiau negu bažnyčios viršininkui: štai aiškus pataikavimas pasauliniam galiūnui! Toliau buvo įdėtas Rusijos ir Lenkijos bažnytinės hierarchijos sąrašas, Telšių vyskupijos hierarchai, Kauno seminarijos dėstytojai ir moksleiviai. Antrojoje vadovo dalyje buvo sąrašas Lietuvos (be Vilniaus) ir Kuršo bažnyčių su įsteigimo datomis ir įsteigėjų vardais; pabaigoje – alfabetinis sąrašas Lietuvos dvasininkų, kurių tais metais būta apie 600.

– Kaip tamsta gali susigaudyti tame užburtame apeigų miške? – paklausiau vikaro, atidėdamas į šalį kalendorių, kurį jis buvo man pakišęs susipažinti.

– Tam ir mokslą išėjau, – nusišypsojo Armalis.

– Ar seminarijoje astronomijos moko? – neiškenčiau nepalietęs mėgiamo dalyko.

– Kam ji mums, kunigams, reikalinga? – klausimu į klausimą atsakė vikaras. – Mes studijavom kitą dangų, kurį, tarp kitų, aprašo ir patronas Bonaventūra. Seminarijoje nagrinėjom švento Bonaventūros veikalą „De seralis seraphim" (apie šešiasparnius serafimus), gyvenančius danguje ir saugojančius Viešpaties sostą.

Išgirdęs iš kunigo lūpų, jog esama šešiasparnių serafimų, sumečiau, kad Puškinas, kurio eilėraštį „Pranašas" buvom išmokę atmintinai, sakydamas:

И шестикрылый серафим
На перепутьи мне явился[1],

ne pats išgalvojo serafimus, o tik pasinaudojo jau anksčiau krikščionių prasimanytais. Tiesa, iš tolimesnio pasikalbėjimo su Armaliu, kuris trumpai atpasakojo ano Bonaventūros veikalo turinį, sužinojau, kad šešiasparnius serafimus ne krikščionys prasimanė, o juos bus sugalvoję arabai ar Izraelio mistikai.

– Ar tame veikale nieko nesakoma apie skaičių „šeši", – paklausiau vikaro, užsikrėtęs Mečio palinkimu į dialektiką. – Man neaišku, kodėl esama būtent šešiasparnių serafimų, o ne keturiasparnių ar aštuoniasparnių?

– Kiek pamenu, – atsakė Armalis, – apie tai ten nekalbama, tiesiog negrinėjamos šešiasparnių savybės. Tatai pagaliau ir nesvarbu: kadangi visata begalinė, o kūrybinis Dievo pajėgumas neribotas, tai kokį serafimą beįsivaizduotum, toks begalinėje visatoje gali būti; tik, žinoma, reikia gerai įsigilinti į sąvoką „begalinis", – baigė savo scholastiškus išvedžiojimus Armalis.

Kitą kartą vikaras rimtai paklausė:

– Ar „skylė" substancija, ar ne substancija?

Matydamas, kad nesuprantu klausimo, kalbėjo:

– Šitas klausimas, iškeltas vieno Bažnyčios tėvo, iki šiol lieka atviras. Seminarijoje dėl to klausimo daug kildavo ginčų: vieni pasisakydavo už tai, kad „skylė" yra substancija, kiti – kad ne substancija. Tie, kurie teigiamai atsakydavo į klausimą, remdavosi tuo, kad be substancijos, be šiokio tokio daikto nėra skylės, taigi ir skylei tam tikrą substancijos kiekį reikia priskirti. Kas su tuo nesutikdavo, argumentavo taip: jeigu „skylė" substancija, atseit daiktas, paimk ją ir dėk ant stalo – taip, kaip gali paimti ir padėti ant stalo kiekvieną substanciją – akmenį, knygą, sagą ar bet ką kitą. Aš ginčuose nedalyvaudavau, ir man atrodė, jog ir vieni, ir kiti teisūs, jog „skylė" – ir substancija, ir ne substancija. Bet iki šiol man keista, kad „skylė" vienu metu gali būti ir daiktas, ir ne daiktas. Kaip sveikas manai?

Pagailėjau, kad čia nebuvo Mečio: tas greit išnarpliotų neaiškumą. Tačiau, kiek pagalvojęs, taip atsiliepiau:

[1] Ir angelas šešiais sparnais
Man kryžkelėje pasirodė (vertė Sigitas Geda, in: Aleksandras Puškinas, *Lyrika*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999, p. 141) (red. pastaba).

– Ką mes vadinam skyle? Skyle vadinam tam tikrą tarpą, nuotolį daikte: vadinas, skylė yra nuotolio pavadinimas ir vietoje žodžio „skylė" galim vartoti jo aptarimą, būtent „nuotolio pavadinimas" arba tiesiog „nuotolis". Jeigu „skylė" yra tas pat kas ir „nuotolis", o visiems aišku, kad „nuotolis" nėra daiktas, taigi ir „skylė" nėra daiktas, nėra substancija.

– Žiūrėk tu man, – apsidžiaugė vikaras, – ir tavo išvedžiojimas mane įtikino!.. Bet, – prabilo pagalvojęs, – dalykas pasidarė dar neaiškesnis: iki šiol sutikdavau su dviem priešingomis nuomonėmis, dabar prisidėjo ir trečia nuomonė, su kuria negaliu nesutikti... Viskas mano galvoje susiraizgė: apie vieną dalyką yra trys skirtingos nuomonės, ir su visomis sutinku! Na, tegu jas bala, – numojo ranka vikaras ir užtraukė savo mėgiamą: „Visą amžių ūliavojo..."

Jau Šv. Jokūbo atlaidų išvakarėse iš tolimesnių parapijų į Kurtuvėnus ėmė plaukti ubagai, pauperiai ir kunigai. Pauperiai aikštėje prieš bažnyčią statėsi keturkampes drobines palapines, kuriose rytoj bus pardavinėjami devocionalai (įvairūs metaliniai medalikai su šventųjų atvaizdais, kryželiai, rožančiai, škaplieriai, balti šv. Pranciškaus raiščiai), grabnyčinės žvakės, stebuklingi tepalai nuo žaizdų ir lašai nuo negalavimų, džiovintos žolelės, saldainiai, medauninkai, sausainiai, baronkos, švilpynės, dūdelės, peiliukai, kaspinai, adatos, pilkos, pirštukai, siūlai. Visi devocionalai ir šiaip prekės tuo tarpu gulėjo medinėse skryniose, ant kurių pasitiesę čiužinius miegos šią naktį pauperiai. Čia pat už palapinių išsirikiavo pauperių vežimai su pririštais prie jų arkliais. Vienas kitas pauperis pats su žmona ir vaikais atitempė iš netolimo miestelio savo vežimėlį, kurį ir pasistatė pačioje palapinėje. Vėlai vakare pauperiai, susibūrę kompanijomis, virėsi vakarienę ant aikštėje prieš bažnyčią pastatytų geležinių trikojų: žabarų ugniai patys prisirinko, važiuodami per miškus.

Ubagų iš vakaro miestelyje nesimatė, bet visi žinojo juos atkeliavus ir įsitaisius nakvynei netolimų miškų aikštelėse, šlaituose ir grioviuose; kai kurie jų atslinko net iki kapų ir susėdę krūmais apžėlusioje pievelėje krapštė atsivilktus maišus, traukdami iš jų maistą vakarienei ir palikdami ant dugno tik rytoj prireiksiančius ubagų amato įrankius, raudonai padažytus skarmalus, kuriais teks rištis apnuogintas kojas, rankas, smakrus: įvairaus dydžio, pavidalo ir spalvos šašus, pagamintus iš supelijusios duonos, atmieštos stalių klijais (šašus reikės lipdytis ant plikės, nosies, alkūnių); iš kapų kaulinyčių vogtus kaulus, dailiai aptrauktus jaučio pūsle (tie kaulai rytoj kyšos iš kelnių ar iš rankovių, tikrąją gi koją reikės parietus prisėsti, ranką – pririšti prie šono). Tie

ubagai, kurių maišuose jokių amato įrankių nebuvo, rytoj drebins kojas, rankas ar galvą, apsimesdami paraliaus ištikti; los šuns balsu arba baubs kaip jautukai; mekens kaip nebyliai, primerks vieną akį, o į antrą iš pat ryto tiek įtrins svogūnų, kad vietoj akies atsiras raudona žaizda, gi pati akis atrodys tuoj išvarvėsianti. Kiekvienas, kaip išmanė, ruošėsi rytdienos kovai. Turtingesnieji ubagai, sumetę po kelias kapeikas, siuntė į miestelį savo paauglius nupirkti degtinės ir alaus; skurdžiai tenkinosi vandeniu ar iš trobelninkų iškaulytu pienu. Keli tikri luošiai ir luošės, vadinamieji „koliekos", ieškojo nakvynės ubagyne. Juos priglaudė akloji Morta, pavalgydino ir suguldė asloje.

Ubagyno davatkos ir šiaip pamaldžios miestelio moterys atlaidų išvakarėse – nuo pat ryto iki vėlybo vakaro – sukosi bažnyčioje ir aplink ją: valė sienas nuo voratinklių, altorius ir suolus nuo dulkių, plovė grindis, šlavė šventorių; vartų staktas ir viršų puošė iš ąžuolo lapų susegtomis girliandomis, o įvairiaspalvių gėlių virtinėmis supo altorius, ypač daug jų pakabino aplink didįjį altorių – Šv. Jokūbo, viso šito triūso kaltininko.

– Kas buvo tas šventas Jokūbas? – prakalbinau pažįstamą špitolninkę, seną, bet dar kresną Marcelę. Ji stovėjo šventoriuje, akis įbedusi į mūrinį namelį-staciją, kurių iš viso buvo dvylika; tie nameliai su gontų stogeliais ir ornamentais fronto trikampiuose po stogeliais rikiavosi į ratą aplink bažnyčią, palei šventoriaus mūrą. Marcelė atrodė susirūpinusi: galvojo, kaip čia kuo gražiausiai papuošus apšepusias stacijas, ir nebuvo linkusi į pokalbį. Vis dėlto piktai atsiliepė:

– Geriau už mane turi žinoti, kas buvo šv. Jokūbas... Ko jus ten moko toje gimnazijoje, kad net to nežinai?

– Tokių dalykų moko kunigų seminarijoje, – teisinaus, – o dėl švento Jokūbo tiek težinau, kad buvo šventas... Jei žinočiau, neklausčiau.

– Šventieji Petras, Jokūbas ir Jonas buvo mylimiausi mūsų Išganytojo Jėzaus Kristaus mokytiniai ir draugai, – atsiduso senė, pakeldama akis į dangų. – Užuot klausinėjęs, verčiau patartum man, kaip papuošti rytojui stacijas.

– Reikėtų jas visų pirma pabaldyti – matai, kokios apšepusios, bet nebėra laiko: teks tik apvalyti nuo dulkių šventuosius.

– Ja bent taip, – sutiko žemaitė ir su šluota ėmė braukyti šventųjų figūrėles, sustatytas stacijų įdubimuose aplink kryžių tempiantį Kristų; šia proga apvalė ir romėnų legionierius.

– Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus[1], – staiga pasigirdo gra-

[1] Tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus (*lenk.*) (red. pastaba).

faitės Elizos balsas; ėjo pro šalį į bažnyčią su dviem merginom, nešančiom gėlių puokštus.

– Ant amžių amžinųjų, – žemaitiškai atsakė Marcelė.

Grafaitė su palydovėmis pro plačiai atdaras duris įėjo į bažnyčią. Palikęs Marcelę, nuėjau prie bažnyčios durų ir pažvelgiau į vidų. Grafaitė dėstė gėles ant šoninio altoriaus, kur viršuje buvo pastatyta šv. Marijos statula, kopija Lurde įtaisytos. Buvau anksčiau girdėjęs, kad šita statula yra fundacija grafienės; šiaip būdama labai šykšti, nepagailėjo poros tūkstančių rublių „Dievo namams" papuošti. Nežinau, kaip atrodo Lurdo originalas, bet kurtuvėniškė kopija visuomet mane mažą žavėjo: liekna mergelė, visa apgaubta žydros spalvos apsiaustu su auksiniu rumbu, ramiai stovėjo nuleidus galvą ir išskėtus nusvirusias rankas, kurių tik švelnučiai delnai tebuvo matyti. Iš po apsiausto apačios baltavo kojų pirščiukai, o viršuje – taisyklingų bruožų skaistus veidelis. Šita statula žavėjo mane mažą. Bet dabar, lankęsis Kijevo ir Počajivo lavrose, stebėjęs ten minios garbinamus atremontuotus lavonus ir bjaurius stabus, matęs Šabūno išdaigas su pravoslavų fetišais, visai kitaip vertinau šitą grakščią Lurdo kopiją: ji dabar man atrodė tartum didelė ir puošni lėlė, pagaminta prasčiokėliams džiuginti [...]. Negalėjau suprasti, kuriam galui vyresnė už mane grafaitė rimtu veidu sukinėjasi aplink altorių, laiks nuo laiko pagarbiai pakeldama akis į statulos veidelį. Nejaugi ji veidmainiauja, vengdama papiktinti davatkas? O gal ji tiesiog žaidžia su „šventenybėmis", kaip kūdikystėje žaidė su lėlėmis? Iš jos rimto veido nei viena, nei antra negalėjau išskaityti. Man pasirodė, jog ji šventai tiki tais dalykais, kuriais aš, Mečio nihilizmu užsikrėtęs, jau nebegaliu tikėti. Pasijutau žymiai peraugęs vyresnę už mane grafaitę, pasidarė liūdna. Pasitraukiau nuo bažnyčios durų ir atsisėdau ant akmens pamūryje. Prisiminė kažkodėl Lermontovo žodžiai iš jo „Dūmos", kurią Ciklopas buvo kitados privertęs mus išmokti atmintinai:

Как тощий плод, до времени созрелый,
Ни вкуса нашего не радуя, ни глаз,
Висит между цветов пришлец осиротелый,
И час их красоты – его паденья час...[1]

„Gėlė – tai grafaitė, – palyginau o aš – per anksti prinokęs vaisius". Ir toliau sukosi galvoje mintys: „Jei esama žemėje tikinčiųjų, o tokių, atrodo, – didelė daugybė, tai kas klysta: ar mes su Mečiu bei kitais

[1] Taip ant šakos ir vaisius per ankstyvas,
Nei skonio neturįs, nei džiuginąs širdies,
Sau kybo tarp žiedų – pageltęs, vos begyvas,
Jų grožio valandą jau pakirstas mirties! (vertė Jonas Graičiūnas, in: Michailas Lermontovas, *Poezija. Drama. Proza*, Vilnius: Vaga, 1987, p. 55) (red. pastaba)

bedieviais, nustojusiais tikėti bet kokia šventenybe, ar, priešingai, klysta tie milijonai, kurie tiki „antgamtiniais" dalykais? Mečys kitados man pacitavo Gerceno žodžius, pasakytus daktaro Krupovo lūpomis: во все времена открывал я разные безумия, которые соединялись в одно всемирное хроническое сумасшествие[1].

Tie Gerceno žodžiai kaip tik dabar prisiminė, galvojant apie tikinčią grafaitę, nesivadovaujančią protu; taigi šiuo atžvilgiu tiek pat tamsią, kaip ir anos davatkos. O juk ištisus šimtmečius milijonai žmonių vadovavosi (nemaža jų ir dabar dar vadovaujasi) nebūtais dalykais, įsivaizduotais vaiduokliais, neprotingais prasimanymais, grynomis nesąmonėmis. Ar neteisus Gercenas, sakydamas, jog pasaulyje viešpatauja хроническое сумасшествие?[2]

Į kleboniją atlaidų išvakarėse atvažiavo Kuršėnų klebonas Nacickis, Pakapės – Voiciechovskis, Šaukėnų vikaras Verblovskis ir Šiaulių Makarevičius. Tuoj po vakarienės sėdo jie lošti preferansą. Šitie keturi partneriai žinojo mūsų kleboną kortomis nelošiant ir jų neturint, taigi atsivežė savas kortas. Mūsiškių niekas nelošė ir po vakarienės išsiskirstė kas sau.

Atlaidų dieną miestelio gyvenimas virte virė. Anksti rytą pauperiai sutvarkė savo palapines ir ant popieriais padengtų lentų išdėstė prekes. Ubagai dviem eilėm susėdo prie bažnyčios durų: bet ubagų buvo žymiai daugiau, negu galėjo tilpti prie bažnyčios, ir dvi jų voros įsitaisė už šventoriaus vartų, palikdami per vidurį kelią žmonėms praeiti.

Iš arti ir iš tolo plaukė basų kaimiečių minios. Prieš eidami į bažnyčią jie avėsi kojas: vyrai maukėsi batus su aulais, vyresnės moterys užsitempė ilgas baltas kojines ir avėsi juodus batukus; jaunesnės moterys ir merginos valėsi kojas patvoriais augančioje žolėje ir basas kišo į batukus; ir vienos, ir antros vilkėjo ilgais, iki pat žemės, sijonais. Moterų užpakaliai atrodė kaip pečiai: kaimo mada anuomet reikalavo, kad šventei, nors ir kaitriausiomis dienomis, rimtesnės ir turtingesnės moterys įsivilktų visus turimus sijonus, nors jų būtų ir keletas. Susitvarkę vyrai ėjo prie šventoriaus vartų ir būrėsi dešinėje, moterys kairėje (tokia pat tvarka jie netrukus užims vietas ir bažnyčioje).

Seniai ir senės, nesustodami prie šventoriaus, traukė pro ubagų voras tiesiai į bažnyčią: ten jau buvo giedamos „gadzinkos". Pasilikę aikštelėje prie vartų pilkais čerkasais apsirengę vyrai ramiai rūkė pypkes,

[1] visais laikais susidurdavau su įvairiomis beprotybėmis, kurios susijungdavo į vieną lėtinę pasaulio beprotybę (*rus.*).

[2] lėtinė beprotybė (*rus.*) (red. pastaba).

nedaug tekalbėdami. Moterų šone, atvirkščiai, buvo didelis ermyderis: jos gyvai šnekučiavo, viena kitai rodė didžiuodamos vaikų kaimenes, čiupinėjo galvas puošiančias įvairiaspalves skepetas, vienų skarų spalvas ir medžiagą gyrė, kitų peikė; kilnojo sijonų padelkas, rodė kojines ir batukus. Kas buvo važiuoti atvažiavę, tie sukosi aplink arklius, pririštus prie patvoriais sustatytų vežimų. Aplink pauperių palapines būrėsi tik paaugliai: suaugusiems netiko rūpintis žemiškais dalykais, nepasirūpinus dangiškais, neatidavus pagarbos Viešpačiui.

Paskambinus „votyvai", palociaus vartuose pasirodė grafai. Iškilmingai žygiavo į savo sąjungininko ir globėjo namus, išsirikiavę tokia tvarka: avangarde ėjo mažieji – Terenia ir Antoš, paskui – paaugliai Liudviš, Stefcio ir Staš, užpakaly – baltai apsirengusi grafaitė Eliza su ištįsusiu gimnazistu Kociu, ir ariergarde – išdžiūvęs grafas su žemesne už save stora grafiene, dešine ranka laikančia juodo sijono uodegą. Eidami pro šventoriaus vartus, kur viename šone stovėjo vyrai, antrame – moterys, grafai ir vyresnieji grafiukai įbedė akis į žemę, o grafienė net pabalo iš apmaudo: niekas jų nepasveikino, vyrai nenusiėmė kepurių, o moterys, nors ir nutilo, bet nenulenkė galvų jiems pagerbti. Pasukus veidą į moterų būrį grafienė netvirtu balsu pasakė:

– Tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus!

Tai buvo vieninteliai jos išmokti žemaitiški žodžiai, kuriais visuomet prabildavo į sutiktus kaimiečius.

– Ant amžių amžinųjų, – sumurmėjo moterys.

Šitoks grafo susitikimas su kaimiečiais įvykdavo sekmadieniais ar šiaip šventėmis, kai jo šeimynai tekdavo brautis į bažnyčią per žmonių minią. Galima įsivaizduoti jų, ypač išdidžios grafienės, savijautą: tokie nusižeminę kaimiečiai neberodė jokių pagarbos ženklų. Netgi tie iš jų, kurie gyveno grafo žemėje, nenusimaukė kepurių. Patriarchaliniai santykiai tarp feodalo ir jo valdinių pasibaigė, juos berišo plonutis tradicijos siūlas, bet ir tam buvo lemta veikiai nutrūkti: artinosi audringi 1905-ieji metai.

Po pusryčių į klebonijà atvažiavo dar keli kunigai: Jagminas iš Micaičių, Keraitis iš Užvenčio, Jusius iš Kelmės ir Dargužas iš Kužių. Taigi su mūsiškiais tą dieną Kurtuvėnuose buvo vienuolika kunigų. Keli jų iš pat ryto tupėjo klausyklose, kur prie langelių išsirikiavo „penitentai"[1] (daugumoje moterys ir paaugliai), pasiryžę savo nuodėmes pašnabždėti į Dievo tarpininkų ausis. Jaunam Šaukėnų vikarui Verblovskiui, stiprių plaučių bernui, buvo pavesta giedoti sumą, o Kuršėnų klebonui Nacickiui – pasakyti pamokslą. Pastarasis tam ir ruošėsi, vaikščiodamas po sodą.

[1] „atgailautojai" (*lot.*).

Kai Paliulis pranešė, kad grafai jau yra atvykę ir sėdi savo ložėje šalia didžiojo altoriaus, prasidėjo iškilmingos mišios, suma vadinamos. Dar prieš išeinant Verblovskiui iš zakristijos sumai laikyti, keturi auksu blizgantieji politechnikai užėmė vietas suole už gretų, prieš pat grafų ložę. Aš įsirioglinau ant viškų prie vargonų, iš kur puikiai matėsi visos ceremonijos prie altoriaus. Ten vyko tikras vaidinimas: nedidelėje scenoje už grotų įmantriai pasipuošęs Verblovskis, klapčiukų padedamas, įvairiausiais būdais šnekino nematomą Dievą [...] Stebėjau Verblovskio judesius: jis tai priklaupdavo, tai pasilenkdavo – kartais tiesiai į altorių, kartais į dešinę, paskui į kairę, tai rankas išskėsdavo, tai sudėdavo jas delnais arba į viršų pakeldavo, tai rodė žmonėms nugarą, tai veidu į juos atsisukdavo ir surikdavo „Dominus vobiscum"[1], žodžiu, visa, kas buvo ritualo reikalaujama, atliko be priekaišto. [...]

Sumai pasibaigus, kun. Nacickis pakilo į sakyklą ir perskaitė šios dienos Evangeliją – pirma lenkiškai, paskui žemaitiškai. Išklausę lenkišką evangeliją, grafai išėjo iš bažnyčios: taip jie visuomet darydavo, tartum pabrėždami, kad nenori klausytis „chlopų" kalbos. Tarp evangelijos ir pamokslo įsiterpė pertrauka, kurios metu ir kunigas savo sakykloje, ir parapijonys bažnyčioje atsiklaupė melsti Dievo, kad aną apšviestų gražiai pasakyti, o šiuos – įdėmiai paklausyti.

„Vardan Dievo Tėvo, Sūnaus ir Dvasios Šventos, amen" – pradėjo Nacickis. Šis kunigas, kilęs iš bajorų (pan Nacicki), buvo senos kartos dvasiškis, baigęs kunigų seminariją dar tais laikais, kada ten apie lietuvybės atgimimą nebuvo girdėti, o iš valstiečių luomo klierikų maža kas tesimokė. Taigi ir kalbėjo Nacickis senoviškai, su barbarizmais, bet jo kalba, matyti, šiek tiek buvo suprantama klausytojams, nuo mažens pripratusiems prie darkytos žemaičių tarmės, kurią girdėjo bažnyčioje ir rasdavo maldaknygėse. Iš savo viškų gerai mačiau tą augalotą senybą vyrą, kurio kaklą puošė blizganti stula. Nuo kūdikystės stebėdamas bažnytines užkulises ir kunigų pasiruošimą tikybinėms apeigoms, pasidariau abejingas kultui, ir dabar man pasipuošęs Nacickis, išdidžiai stovėdamas sakykloje, visai neimponavo. Klapčiukaudamas (tarnaudamas mišioms) ne kartą stebėjaus, kaip suaugę ir, atrodytų, rimti vyrai prieš eidami prie altoriaus gali atlikinėti daugybę keisčiausių veiksmų ir judesių, – tai iškeldami rankas į viršų ir žemyn nuleisdami arba kryžmais sudėdami jas ant krūtinės, tai priklaupdami ant vieno kelio, kartais puldami ir ant abiejų, tai palenkdami galvą, tai užnerdami ją į viršų ir pakreipdami ant peties, – ir visą laiką murmėdami lotyniškas maldeles. Toks kunigas, prieš eidamas mišių laikyti, velkasi ant sutanos ilgiausius

[1] „Viešpats su jumis" (*lot.*) (red. pastaba).

ir plačiausius baltos drobės marškinius, kuriuos jam per galvą užneria zakristijonas; marškiniai, „alba" vadinami, teturi viršuj vieną skylę – tokią siaurą, kad pro ją vos gali praliįsti galva. Iš abiejų šonų skylės nusvyra labai plačios ir labai ilgos rankovės, į kurias kunigas turi sukišti iškeltas rankas tuo pačiu metu, kai marškiniai jam maukiami per galvą. Šventikui atsidūrus tokiam maiše, zakristijonas keliskart apjuosia jį ilga balta virve, „cingulu" vadinama, su dideliais kutosais galuose. Po to viršum virvės aukštai patempia maišo šonus, nes kitaip dėl neprapraslo tos albos ilgumo kunigas negalėtų pajudėti iš vietos ir užmynęs ant skverno pargriūtų. Paskum iš balto maišo kyšantį kunigo kaklą zakristijonas suveržia tam tikra balta virvute, kad maišas nesmuktų žemyn; o kad tos virvutės nesimatytų, ant kunigo pečių dedamas platus, auksu ar sidabru išsiuvinėtas pagražinimas, stula vadinamas, kurio du platūs galai nusvyra iki kelių. Rankovių galai irgi suveržiami virvutėmis, viršum kurių užmaunamos plačios juostos, „maniculae" vadinamos, taip pat auksu ar sidabru išsiuvinėtos, su dviem nusvirusias galais. Galop kunigas kiša galvą į zakristijono pakeltą vad. arnotą, puošniausią viso apdaro dalį: arnotas yra kokių dviejų metrų ilgumo ir apie metrą platumo storos medžiagos gabalas, su auksu ar sidabru išsiuvinėtomis egzotiškomis gėlėmis, su raudonu (ar kitos ryškios spalvos) šilkiniu pamušalu. Arnoto vidury – platoka skylė, pro kurią ir pralenda kunigo galva, palikdama vieną arnoto pusę priešaky (iki kelių), antrą pusę – užpakaly (iki pakinklių). Abi arnoto puses dabina vienodo dydžio ir spalvos kryžiai, išsiuvinėti per visą medžiagos ilgį, taip kad ir kunigo priešakį, ir jo užpakalį dengia krikščionybės emblema – kryžius. Taip sukaustytas apeiginiais rūbais kunigas vos gali pajudėti iš vietos ir jau nebeprimena gyvo žmogaus, o yra panašus į kažkokią blizgančią statulą, kurios viršuje kyšo galva, iš šonų – rankų pirštai.

Pamokslui prasidėjus, paprastai nulipdavau nuo viškų ir išeidavau iš bažnyčios: ji mane viliojo tol, kol girdėjau vargonų muziką. Bet šį kartą tėvas čiupo mane už skverno ir sulaikė, pašnabždėjęs, kad palikčiau ir paklausyčiau pamokslo: kun. Nacickis garsėjęs kaip labai graudingas „kaznodziejas" (pamokslininkas) ir jo esą verta paklausyti.

– Brangūs katalikai, broliai ir seserys Kristuje![1] – plačiai persižegnojęs, pradėjo pamokslą Nacickis. – Gal ne visi esat girdėję apie jūsų

[1] Barbarizmus ir sakinių struktūrą palikau tokius, kokie yra „lenkiškoje knygoje", iš kurios Nacickis, be abejo, sėmėsi savo pamokslams ne tik atskirus pasakymus, bet ir „priklodus" (pavyzdžius). Krito tada į ausį ir atmintį, kad jis tuos pačius žodžius kartais pasakydavo žemaitiškai, kartais lenkiškai: stebuklas ir čia pat „cūdas", tarnauti ir „slūžyti", malda ir „modlitva", Jėzus ir „Jėzusas".

bažnyčios patrono ir apiekūno, švento Jokūbo gyvenimą, apie jo mūkas ir cudaunus darbus, už kuriuos šventasis apturėjo didžią meilę nuog mūsų išganytojo Jėzuso Kristuso, apturėjo dangaus karalystę ir amžiną šėnavonę šventųjų tarpe. Slūžyti viešpačiui taip, kaip slūžijo šventas Jokūbas, yra visų jūsų asablyvas obovionzkas, idant po smerčio ir po sūdnos dienos nenugabentų jus velniai į peklą, užmovę griešną kūną ant baisių šakių. Tad paklausykite, brangūs broliai ir seserys Kristuje, kaip prociavojo šventas Jokūbas Viešpaties vynyčioje.

Anuo metu Jokūbas su broliu savo Jonu sėdėjo valtyje, turėdami didį smūtką ant dūšios, nesant per visą naktį žvejodami nepagavo nė drabniausios žuvelės. Ir vot prie jų, didžiame smūtke sėdinčių, prisiartina Jėzusas su didžia minia žmonių. Įžengęs į valtį švento Petro, kursai ten netoli buvo, Išganytojas liepė jam nuplaukti toliau nuog kranto ir užmesti tinklą ant marių. Iš pirmo užmetimo sugavo tiek daug žuvų, jog bemaž tinklas neplyšo. Tada šv. Petras pašaukė Jokūbą ir Joną brolį, kurie priplaukę pripildė abi valtis žuvimis lig viršuj taip, jog bemaž valtis neskendo. Pakrutinti tokiu stebuklu, Jokūbas su broliu Jonu užmanė apleisti visa, ką turėjo, ir pristoti į slūžbą pas Išganytoją.

Keletui dienų praslinkus, Viešpats Jėzus, vaikštinėdams ant kranto ežero Genezareto su šv. Petru ir Andriejumi, pamatė Jokūbą su Jonu bereperavojančius valtyje tinklus. Pašaukė anuos Jėzusas, idant eitų paskui jį. Abu broliu tuojaus paklausė balso Išganytojo, apleido tėvą, tinklus ir žvejus, kurie jiems slūžijo, paliko visa, ką turėjo ir ėjo paskui Kristusą. Už tokią veikią paslušenstvą juodu apturėjo nuog Išganytojo asablyvą malonę. Žinodama tai Salomėja, motina Jokūbo ir Jono, priėjo vieną kartą prie Jėzuso, prašydama neišmintingai, idant Viešpats karalystėje savo patalpintų jos du sūnus prie savo asabos, vieną po dešinės, o antrą po kairės. Išganytojas tada paklausė Jokūbo ir Jono, ar anuodu tur tikrą norą gerti iš to kieliko, iš kurio jis gers, tai yra, ar tur tikrą norą kentėti ir numirti už jį. Jokūbas atsakė, jog tur karščiausį norą pakelti mūką dėl Kristuso, ką paskesnėj ir išpildė, priimdamas mučelnikystės karūną. Šešiais mėnesiais pirm kančias savo, kada Išganytojas ėjo iš Galilėjos į Judėją, atsitiko, jog samaritonai uždarė bromą vieno miestelio, neįleisdami Jėzuso prie savęs. Jokūbas ir Jonas, matydami tokį nedorumą anų žmonių, užsidegė rūstybe ir norėjo, idant ugnis iš dangaus nupultų ant to miesto. Bet Jėzus papeikė jų norą, primindams, jog dvasia evangelijos, kurią jis atėjo apsakinėti, yra tai dvasia mielaširdystės, o ne zemstos. Šv. Jokūbas buvo vienas iš tų trijų apaštalų, kuriuos Viešpats buvo paėmęs su savim į darželį alyvų laike savo modlitvos ir kruvino prakaitavimo. Dvasiai Šventai nužengus ant apaštalų, šv. Jokūbas pra-

dėjo apsakinėti evangeliją po miestelius ir kaimus žydų žemės, kur darė ir didžius stebuklus, o potam išvendravojo į hišponų šalį. Mieste Saragosa iki šiai dienai galima regėti akmeninį stulpą, ant kurio apsireiškė šventam Jokūbui švenčiausia Marija pana ir įsakė išstatyti ten koplyčią, jos asablyvai šlovei pavestą. Ta koplyčia paskesniame laike tapo perstatyta į puikią bažnyčią, pramintą „Marijos Panos ant stulpo". Vienok rašytojai pasakoja, jog šv. Jokūbas tiktai devynius pagonis teatvedė prie Kristuso. Dėl to neužilgo apleido hišponų šalį ir sugrįžo į žydų žemę, kur su didžiausiu atsidavimu apsakinėjo žodį Dievo ir darė didžius cūdus. Žydai, kurie tankiai stengėsi jį perkalbėti, negalėdami priešintis jo mokslui, o labiausiai matydami, jog cūdai, kuriuos darė, paded jam versti žydus prie Kristuso, užmanė jį numūčyti. Vieną dieną, kada šv. Jokūbas sakė pamokslą, įrodydams, jog Viešpats Jėzus yra tikru Dievu ir jog ant jo išsipildė cūdaunos pranašystės apie ateisiantį Išganytoją, žydai užpuolė ant šventojo, sumušė jį ir nuvedė prie karaliaus Erodo Agripos, anūko ano Erodo, kursai nužudė šv. Joną Krikštytoją. Skundė jį, jogei nori sukelti žmones prieš karalių ir ciecorių. Agripa, kurs jau seniai laukė okazijos, idant galėtų įtikti žydams, prisakė nukirsti galvą Jokūbui. Atėjęs ant vietos nužudymo, šv. Jokūbas atsiklaupė, meldėsi ir macniai dėkavojo Viešpačiui Jėzusui, jog jam pirmutiniam iš apaštalų daleido pralieti savo kraują dėl garbės Jėzuso Kristuso. Numūčytas pasiliko 44-se metuose po užgimimo Viešpaties Dievo, minavojimui gi jo bažnyčia paskyrė 25-ą dieną liepos. Tai toks buvo apiekūno jūsų bažnyčios gyvenimas. Iš to gyvenimo ir jums reikia imti priklodą, kaip požondkavoti savo gyvenimą.

Kodėl viešpats Jėzus neišklausė prašymo motinos Jokūbo ir Jono, kuri geidė, idant vienas jos sūnus sėdėtų po dešinės, o antras po kairės Viešpaties? O neišklausė todėl, kad ir mūsų maldų tankiai Dievas neišklauso, kuomet neišmintingai prašom, geisdami tokių daiktų, kurie vietoj požitko pragaištį mums gali atnešti. Malda gera ir skutečna yra tada, kada mes prašom nuog Dievo sau ar artimui kokios norint geradėjystos arba malonės, atsiduodami ant valios Dievo. Ale jeigu kas prašytų, idant Dievas pakorotų jo neprietelį arba jo poną, arba jo perdėtinį, užleistų ant jo ligas, bėdas, atimtų nuog jo turtus ir kitą škadą padarytų, tokia malda būtų ne tiktai zlosliva ir neišmintinga, bet dar ir bezbožna. Kas taip meldžiasi, sunkiai griešija. Ščyrai yra pasakęs šv. Anicetas:

Kas savo ponui nenor dovanoti
Ir prašo Dievą aną pakoroti,
Tas dvasios Kristo zupelniai nustoja
ir pasidaro tarnas nelabojo.

Brangūs broliai ir seserys! Dėl Jėzuso vardo perspėju jus, neprašykit Dievo koronės ant neprietelių, ant ponų ir ant tų, kurie jus krividija, nesang sunkiai sugriešysit ir papulsit stačiai ing peklą, kur būsit mūčijami dieną ir naktį, pjaustomi peiliais, virinami smaloj, užmaunami ant geležinių šakių, iki raudonumo įkaitintų. Brangūs katalikai! Yr pekla! – staiga riktelėjo Nacickis, – ir abejoti apie buvimą peklos yr tai netikėti žodžiams Dievo, yr tai klausyti kalbos durnystos netikėlių! Bažnyčia šventa mokina, jog yr pragaras, yr amžinos mūkos, o palaidūnas bedievis šnek, jog peklos nėr. Padūmok gerai, žmogeli, ir žinok, jog bedievio žodžiai yr tručizna, vėtrijanti ir užmušanti tuos, kurie ukvatniai klauso jų. Prigimtas mūsų protas rodo buvimą peklos, nesang jei žemiški karaliai tur turmas dėl korojimo nepaklusnių, dėl ko tai Dievas, karalius visos pasaulės, neturėtų kalinės ant korojimo tų, kurie puikybės pasipūtime niekin majestotą jo. Bedievis, prieštaraujantis buvimą peklos, yr padabnas vagiui, prieštaraujančiam buvimą turmos. Jisai pašėlusioj durnystoj sako: „Nėr peklos, nėr kalinės, nebijau nieko!" Taip dar bekalbant, pasiuntiniai sūdžios pagavę jį suriš ir įmes ing kalinę. Nepasijus durnelis, kaip pasiliks pagautas ir įmestas į turmą, kaip ir prieštaraujantis esybę peklos bus įmestas ant amžinų baisiausių mūkų, pažins savo aklybę, bet suvėluota išmintis nebus anam naudinga. Bedievis prieštaraujantis buvimui peklos, yr padabnas ing Afrikos paukštį, strusa vadinamą, kurs išvydęs medžioklius įkiš gaivą ing smiltis, tikėdamas durnystoj savo, jog niekas nematys jo; tuomet gaudytojai be didelio vargo užmuš jį. Tikrybė peklos apreikšta taip aiškiai, jogei nė viena erezija niekados neprieštaravo buvimui peklos. Liuteriai ir kalvinai, naikindami mažne visus artikulus tikėjimo, nedrįst dasilytėti prie artikulo peklos. Nekuris (sako seni padavimai) aukšto stono jomylista Leoncijušas, užkietėjęs bedievis, gyrėsi tuomi, jog netiki ing dangų nei ing peklą. Kartą laike didžio pokylio, esančio ano palociuje, likosi jam draugystoj prietelio eiti per šventorių; suklupęs ant kaukolės, gulintios ant žemės, spyrė bliuznydams ir keikdams: „Šalin nuog manęs tuštis indas to, ko jau nėr!" Draugininkas, būdams tikinčiu, atsiliepė, jog reik šėnavoti kaulus mirusių dėl dūšių, kurios dienoj prisikėlimo paims kaulus savo. Leoncijušas, atsigręžęs prie kaukolės, tarė: „Jeigu dvasia, kuri tave gaivino, tur dar gyventi, tai tegul man apsako žinias iš ano svieto, užprašau ją, norsgi šį vakarą, pas save ant bankietą". Vakare Leoncijušas, sėdėdams už stalo, kaip tik pradėjo apsakinėti draugininkams šventorinį vypadką; tuoj pakilo didis ūžims ir akyse visų pasirodė baisus paveikslas. Leoncijušas išbalo ir drebėdams nor išbėgti, bet baidyklė gvaltavnaj pagavus sukratė jį, daužydama jo galvą ing langinių ušoką. Nežinau, kiek tas apsakinėjimas pravdopodobnas, bet tas yr tikra, jogei ateis valanda,

kurioj puikybė bedievių pasiliks nužeminta, o galvos jų bus sudaužytos nuo sūdžios gyvų ir mirusių. Broliai ir seserys! Klausiu jus, ar negana tų priklodų, idant patikėtumėt be skrupulų, jogei yr pekla ir amžinos mūkos? O kokios tos mūkos, matysit dar iš vieno priklodo. Senovės istorija rodo tris garsingus baisenybėse kraugerius: Mezenasą, Akcijonušą ir Polarisą. Mezenasas liepdavo prasikaltuosius pririšti lenciūgais prie numirėlių ir taip palikdavo, pakol smarvė pūnančių kūnų nenusmaugdavo anuos. Akcijonušas turėjo kalinę, pripildytą visokių supuvimų, ir tenai šniūrais nuleisdavo prasikaltuosius, idant sopuliuose užtrokštų smarvėje. Polaris uždarydavo prasikaltuosius viduriuose žalvarinio jautio, kurį kaitindami liepsnomis degino gyvus žmones. Visos tos mūkos labai baisios, bet tėr tiktai mažutėliu padabenstvu tų kančių, kokias datirst pekloje. Rymionai užmušėjus tėvų kišdavo ing maišą, pripildytą gyvačių, ir užrišę įmesdavo ing ežerą. Kitų vėl kūnus gelžimis draskė, paskui degino, kepė ant petelnios ir pirm numirimo in dalis kapojo. Tos ir visos kitos baisiausios šio svieto mūkos ir kankinimai, baigiantys smerčiu, negal nė biškį lygintis prie amžinų mūkų peklos. O Viešpatie, Viešpatie! – pakėlė balsą Nacickis, iškeldamas rankas į viršų, – susimilk ant mūsų, apsaugok nuo griekų ir amžinų mūkų pekloje! Klaupkimės, broliai ir seserys! – tai surikęs, pats atsiklaupė sakykloje, juo pasekė apačioje stovinčios moterys, vyrai priklaupė ant vieno kelio; kai kurios bobelkos ėmė žliumbti, kukčioti. – Melskim Išganytojo, idant mus saugotų, neleistų nelabajam vesti į pagundą, suminkštintų širdį valdovų ir ponų, neprietelius paverstų ing prietelius! Teikis, Viešpatie, palaiminti žmones tavo, idant sušelpti užtarimu švento Jokūbo apaštalo ir apiekuno, darbais ir paslušenstvu ponams savo tau įtiktų ir linksmybėj dvasios slūžytų, amen.

Tuoj po pamokslo vyrai ėmė skirstytis, traukdami iš kišenės pypkes ir machorkos prikimštus apvalius maišelius, pagamintus iš veršiukų pūslių. Vyrais pasekė ir moterys. Bažnyčioje pasiliko tik vis dar žliumbiančios ir nosis šnypščiančios davatkos, įbaugintos rūsčių „kaznodziejos" žodžių, kuriais šventai tikėjo. O kad davatkai kunigo žodžiai, kokie jie bebūtų, yra aukščiausia tiesa ir įsakymas, rodo šis atsitikimas, buvęs tais metais Micaičių bažnytkaimyje (apie jį man, plyšdamas juokais, vaizdžiai papasakojo Armalis): kunigas Jagminas nekentė davatkų, ypač vienos, Barbė vardu, kuri jam per išpažintį pasakojo visokias nesąmones, laikydama jas „griekais".

– Tėveli dvasiškas, – kartą šnabždėjo Barbė Jagminui pro klausyklos langelį, – dideliai gėdinuos pasakyti smertelną grieką... – nuleido akis ir paraudo iki ausų.

– Nepliurpėk, tik sakyk greičiau, – paragino ją kunigas. – Nenustok vilties, Dievas mielaširdingas. Tik ščyrai atlik pakūtą, kurią Dievo vardu uždėsiu. Na, klausau!

– Buvo, tasgaties, nedėlios rytas, – ėmė šnabždėti padrąsinta Barbė. – Saulė ką tik pakilo, diena atrodė būsianti graži. Šokau iš lovos, persižegnojau, čiumpu, tasgaties, viedrą ir, poterius kalbėdama, bėgu vandens parsinešti. Mūsų šuliny vanduo neskanus, tad bėgu, tasgaties, per plecių pas Lukošių, ten daug skanesnis, iš šaltinėlio, visi pas jį semiasi... Bėgu, bėgu, tasgaties, poteriaudama ir vis misliju, kad tik iš pat ryto nesugriešyčiau: atsimenu, kad šiandien nedėlia, šventa diena, taigi ir griekas, jei ištiktų, dvigubas. Bėgu, tasgaties, ir prašau Dvasios Šventos, kad apsaugotų nuo nelabojo. Plecius, kur bėgu, tuščias, niekur nė dvasios, tik vidury akmuo. Aš, tasgaties, prie to akmens, aš prie akmens, taip mane ir traukia; matyt, nečysta sila gundė. Pribėgu, tasgaties, pasilenkiu prie akmens ir – pasigailėk mane, Viešpatie – sugriešijau...

– Ką padarei? – susidomėjo kunigas.

– Tėveli dvasiškas, – šnabžda Barbė, – ničnieko nepadariau, tik... pamačiau.

– Ką pamatei?

– Kad sarmata sakyti, – atsiduso davatka.

– Greičiau sakyk, – sukandęs dantis šnibžda kunigas. – Ką pamatei?

– O gi plaukelį, – žlimbdama sako Barbė.

– Pamatyti plauką dar ne griekas, – nusiramino kunigas, tikėjęsis visai ką kita išgirsti. – Ką padarei su tuo plauku?

– Aš jo nejudinau iš vietos, – šnabžda Barbė, – tik, tasgaties, tik... griešnai apie jį pamislijau, – baigė rausdama.

– Ką pamislijai? – klausia kunigas, kuriam jau įkyrėjo Barbės plepalai.

– O pamislijau, – drebančiu balsu prisipažįsta Barbė, – pamislijau, kad gal iš sarmatlyvos kūno dalies yra tas plaukelis...

Kunigas supyko ir nutarė davatkai atkeršyti.

– Tavo griekas yra nečystatos griekas, taigi ir pakūtą tau užduodu nečystą, – rimtai pašnabždėjo Jagminas. – Pagauk mano Margį ir, kalbėdama „Sveika Marija", pabučiuok jam į uodegą.

Atgaila Barbei pasirodė nesunki, palyginus ją su nuodėmės didumu; tik visa bėda, kad klebono Margis buvo labai piktas šuo. Klebonijos gyventojai negalėjo suprasti, ko ta Barbė kiauras dienas tūpčioja apie šuns būdą; tik vienas Jagminas žinojo paslaptį ir, matydamas pro langą davatkos manipuliacijas aplink šunį, piktai šypsojos. Kartą pastebėjus,

kad Margis snaudžia, Barbė keliaklupsčia prislinko prie jo ir pasilenkė atlaikyti įsakytą atgailą. Bet Margis pašoko ir įkando davatkai į nosį. Po to Barbė nutarė prijaukinti šunį: kaulai ir mėsos gabalai taip paveikė Margį, jog jis galop leido Barbei įvykdyti kunigo įsakymą.

Šitame, anot tėvo, „garsiausio kaznodziejo" pamoksle mane nustebino daugybė kalbos barbarizmų, kurių nevartojo klebonas Vizbaras ir kurių vengė studentai politechnikai. Jau XIX-ojo amžiaus pabaigoje buvo gerokai pavalyta bažnytinė kalba, labiausiai kunigų Maironio ir Tumo pastangomis. Tačiau senosios kartos kunigai, kaip buvęs Kurtuvėnų klebonas Gutovskis ir dabartinis altarista Dovnarovičius, talmudiškai prisirišę prie amžiais vartotų barbarizmų, atsisakydavo vyti iš kalbos svetimybes ir po senovei kriokė: „Šventas Dieve, šventas macnas, šventas nesmertelnas". Prie tokių talmudistų, matyti, priklausė ir kaznodziejas Nacickis.

Po mišparų, kuriuos šauniai pagiedojo mūsų Armalis, visi kunigai susirinko valgomajame prie ilgo stalo, apkrauto kaimiškais užkandžiais – pripjaustytu kumpiu, lašinukais, salcesonais, sūriais. Abiejuose stalo galuose stovėjo dideli ąsočiai gelsvos giros, kurią ypatingai skaniai mokėjo pagaminti senė Vizbarienė, klebono motina; ji taip pat išvirė aukso spalvos krupniką, kurio du buteliai buvo pastatyti greta anų ąsočių su gira ir kurį tuoj ėmė ragauti stiprių gėrimų mėgėjai – kuršėniškis Nacickis ir Jagminas iš Micaičių. Stalo vidurį puošė didelis apvalas tortas, atlaidų proga atsiųstas grafienės. Ji įsakė ir klebono inicialus J. V. liukru išrašyti. Armalis pastebėjo netaktą įsimylėjusios grafienės ir, šaukštu iškabinęs raidę V., paliko tik J., o tą raidę galima buvo suprasti kaip atlaidų kaltininko Jokūbo inicialą. Be stalą supančių kunigų ir keturių studentų politechnikų pastebėjau greta kunigo Vizbaro vidutinio ūgio, jauną ir liesą, geltonplaukį vyrą su nunešiota studentiška tužurka. Krito į akį jo plati ir aukšta kakta, kurios apačioje blizgėjo pailgos formos pilkos akys – tokios didelės, kad atrodė net kiek išverstos. Studento veidas juo žemyn, juo ėjo siauryn ir baigėsi gelsva smailia barzdike, viršum kurios tįsojo nusvirę, irgi gelsvi, ūsiukai, išdygę ant tiek siauros viršutinės lūpos, jog beveik visą laiką buvo matyti pora priešakinių dantų. Kai baigę užkandžiauti svečiai susėdo prie to paties stalo pietų, atsitiktinai atsidūriau greta Armalio. Patylomis paklausiau jo, kas tas studentas ir iš kur jis.

– Povilas Višinskis, – pašnabždėjo Armalis, – atvažiavo tartis su grafais dėl mokytojo vietos pas juos.

Išgirdęs studento vardą, prisiminiau, ką apie jį sakė man anuomet Pavyšnio kerdžius: kad jis esąs „svieto lygintojas, cicilikas", antras

Rozovas. Pradėjau stebėti studentą, ir buvo ko: visai nebuvo panašus į keturius studentus politechnikus, pagal kuriuos bemaž jau buvau susidaręs nuomonę apie tai, koks turi būti studentas (išskyrus, aišku, Rozovą, kurį laikiau išimtim ir lyginau su Turgenevo Bazarovu). Iš karto buvo matyti, kad Višinskiui svetimas bet koks išdidumas, arogantiškumas, pagrindinis anų politechnikų bruožas. Įtraukęs galvą į pečius, sėdėjo ramiai, bendrame pokalbyje nedalyvavo, tik tyliai atsakinėjo į klausimus kunigo Vizbaro, kuris, matyti, pažinojo jį iš seniau ir dabar teiravosi apie bendrus pažįstamus, čia pat nepamiršdamas raginti, kad valgytų. Višinskis mažai tevalgė, tik savo išverstomis akimis dairėsi po kambarį ir svečius, palaikydamas veide tartum sustingusią šypseną. Kai kunigas Verblovskis papasakojo kažkokį anekdotą ir visi garsiai juokėsi, o politechnikai žvengė kaip arkliai, Višinskio šypsena paliko, kokia buvo anksčiau, ir garsiai jis nesijuokė (per keletą mūsų pažinties metų nesu matęs Višinskio garsiai juokiantis, nors buvo linksmo būdo, ir šypsena jo veide nepranykdavo). Višinskio krūtinė buvo sustingusi, ir nemačiau (nei tada, nei vėliau), kad ji bent kiek kilnotųsi jam kvėpuojant. Šia proga ateina į galvą mintis, kad turbūt visos kvėpavimo organų ligos pareina nuo nemokėjimo taisyklingai kvėpuoti. Nuo pat kūdikystės motina moko vaikus, ką galima valgyti bei gerti ir ko negalima, rūpinasi vidurių išvalymu, teikia dietos patarimų, – žodžiu, vaiko kūno mityba yra nuolat prižiūrima, koreguojama. Tačiau vaiko kvėpavimas, jo mokėjimas išvėdinti plaučius paliekamas savieigai, gyvybiniam instinktui. Žinoma, daugumas vaikų nuo pat mažens savaime pagauna kvėpavimo ritmą ir pakankamai vysto krūtinės ląstą. Bet yra nemaža ir tokių vaikų (net ir suaugusių žmonių), kurie dėl įvairiausių priežasčių įpranta kvėpuoti netaisyklingai, jų krūtinės ląsta neišsivysto, ir didesnė plaučių dalis lieka nenaudojama, silpnėja, ilgainiui atrofuojasi. Tokioje apmirusioje plaučių dalyje lengvai veisiasi tuberkulės, kurios padaugėjusios persimeta į gyvas plaučių dalis, ir žmogus suserga džiova. Užuot pasimokęs taisyklingai kvėpuoti, ligonis vyksta į kurortą, bet ir ten, nemokėdamas įkvėpti ir iškvėpti gaivinantį orą, sveikatos nepataiso. Kvėpavimo reikšmę ir mokėjimą taisyklingai kvėpuoti ypatingai vertina Indijos gydytojai, bet to negalima pasakyti apie mūsų higienistus. Tuo tarpu oras žmogaus organizmui yra svarbesnis už maistą: be valgio galima kelias paras gyventi, o be oro ir penkių minučių neištversi. Tiesa, dainavimo mokyklose dėstomos kvėpavimo taisyklės ir atliekami tam tikri kvėpavimo pratimai, bet su tais dalykais susipažįsta labai mažas žmonių nuošimtis. Esama visokių populiarių veikalų žmogaus sveikatos palaikymo srityje, tačiau brošiūros „Kaip reikia kvėpuoti", deja, ne-

teko aptikti. Studentaudamas Petrapily, apsirgau džiova, ir gydytojai, į kuriuos kreipiausi, tartum susitarę, visi liepė vykti į Krymą; bet tam neturėjau nei lėšų, nei noro. Vienas draugas studentas, žinomas kaip Indijos jogų garbintojas, pastebėjo mane kvėpuojant ne taip, kaip reikia, ir pamokė gilaus, ritmingo kvėpavimo. Džiovos reiškiniai veikiai išnyko. Bet tada (1902 m.) aš pats viso to dar nežinojau ir tuo reikalu pasikalbėti su Višinskiu negalėjau. Tačiau jei ir būčiau galėjęs jam ką patarti, buvo per vėlu: džiova jau buvo tiek jį nukamavus, kad ir taisyklingas kvėpavimas nieko čia nebūtų padėjęs.

Pietų metu stipraus krupniko prisisiurbę kunigai pliurpė visokius niekus, ir šeimininkai (klebonui Vizbarui), kuris vien giros teragavo, buvo gėda dėl savo konfratrų. Taigi jis nusisuko nuo svečių į Višinskį ir tyliai su juo šnekėjo. Iš tų kunigiškų pliurpalų, dėl kurių kildavo homeriškas juokas, į atmintį įstrigo vienas anekdotas, pasakotas kunigo Verblovskio. Kažkoks turtingas lenkų bajoras įsigeidė skirtis su žmona. Skyrimosi priežastys buvusios menkos, ir vietos dvasiškija atsisakiusi patenkinti bajorą. Tada užsispyrėlis nutaręs kreiptis į patį popiežių [...]. Bajoras buvo girdėjęs, kad su popiežium galima esą kalbėti tik lotyniškai, gi šis be lenkų kalbos kitokios nemokėjęs. Vienas advokatas jį nuramino: su popiežium kalbos trumpos, ir reikią išmokti tik tris lotyniškus sakinius, iš kurių vieną reikia pasakyti atsiklaupus prieš popiežių ir bučiuojant jo šliurę, antrą – įteikiant prašymą ir trečią – popiežiui laiminant, audiencijai pasibaigus. Tuos tris sakinius advokatas surašęs popiergaly ir įteikęs vykstančiam į Romą bajorui. Kelionė buvus ilga (tada keliavę dar arkliais), ir bajoras turėjęs pakankamai laiko juos išmokti. Atsiklaupęs prieš popiežių ir pabučiavęs jo šliurę ant kojos, bajoras prabilęs:

– Sanctissima papa! (O jam reikėję pasakyti „sanctissime papa", nes tatai reiškia „švenčiausias popiežiau", gi jo pasakymas „sanctissima papa" reiškia „švenčiausioji papa". Bajoro, matyt, būta silpnos galvos: per dviejų kelionės mėnesių mokymąsi neišmoko „sanctissime" ir pasakė „sanctissima"; dėl tos vienos raidės žodžio galūnėje visas jo reikalas nuėjęs velniop.)

Išgirdęs tokį keistą kreipimąsi, užsigavęs popiežius atrėžęs:

– Non sum femina (aš ne moteris).

Pamokytas bajoras sako savo antrą sakinį:

– Documentum habeo (turiu įrodymą), – ir kiša popiežiui savo žmonos neištikimybės aprašymą.

Šventasis tėvas atstumia jo ranką su prašymu ir įtūžęs viena tepasako:

– Asinus (asilas).

Čia bajoras, mušdamasis į krūtinę ir lenkdamas galvą iki popiežiaus šliurės, sušunka savo trečią iškaltą sakinį:

– Non sum dignus (nesu vertas).

Po pietų kun. Vizbaras pristatė mane Višinskiui, atrekomendavęs kaip grafiuko Kocio mokytoją.

– Iš jo gali šį tą sužinoti tamstai rūpimu klausimu, – pasakė Višinskiui.

Šis, nieko nesakydamas, tik maloniai šypsodamasis, paėmė mane po ranka ir nusivedė į saloną, kur pasisodino ant sofos greta savęs.

– Aš joks mokytojas, – bandžiau atitaisyti klebono komplimentą, – tik gyvenu Šiauliuose su grafiuku, kaip sakoma, dėl kompanijos.

– Bet tamstai turbūt tenka kartais ir pamokyti jį, jei ko nesupranta? – tyliai paklausė Višinskis, išplėtęs į mane akis.

– Retai, bet tenka... kartais.

– Girdėjau, – kalbėjo Višinskis, nebežiūrėdamas į mane ir nuleidęs galvą, – kad Čiurliui išvykus į Petrapilį, grafai ieško mokytojo... Atvažiavau pasisiūlyti ir pasitarti dėl sąlygų. Taip pat esu girdėjęs, kad grafienė – jos rankose, rodos, visi reikalai, – šykšti be saiko. Nežinau, ar tai tiesa... Tamsta neįsižeisk už nemandagų klausimą, bet man būtų įdomu žinoti, kokiomis sąlygomis tamsta pamokai arba, kaip sakai, sudarai kompaniją grafiukui, – nusišypsojo Višinskis, vėl įsmeigdamas į mane savo dideles akis.

Jis kalbėjo tyliu, bet tokiu nuoširdžiu balsu, kokiu su manim niekas iš vyresniųjų dar nebuvo kalbėjęs. Pasijutau įveiktas jo ir, visuomet užsidaręs, nekalbus, čia atvira širdžia papasakojau jam apie žeminančias sąlygas, kuriomis buvau įsipareigojęs gyventi su Kociu, apie motinos išnaudojimą, apie grafienės šykštumą.

Višinskis sėdėjo įtraukęs galvą į pečius ir įsmeigęs akis į vieną tašką grindyse. Jis nekvėpavo ir atrodė tartum sustingęs.

– O czym tu tak gadacie na ustroniu? – Priėjo prie mūsų jau gerokai įkaušęs kun. Nacickis ir, nelaukdamas atsakymo, atsisėdo greta Višinskio. – Może pan już i tego młodzieńca oświecasz i z prawej drogi prowadzisz na bezbożne manowce?[1]

Nacickis garsėjo ne tik kaip gabus „kaznodziejas", bet ir kaip energingas kovotojas su bedievybe, kuri tais laikais ėmė stipriau reikštis Žemaitijoje ir veikiai suskaldė inteligentiją į dvi priešingas stovyklas,

[1] Apie ką čia taip kalbate, pasitraukę nuo kompanijos? Gal tamsta ir šitą jaunuolį „apšvieti" ir iš teisingo kelio vedi į bedievybės šunkelius? (*lenk.*)

į bedievius ir dievotus. Anųjų tarpe veikliausiai pasireiškė Višinskis, o pastarųjų – Marija Pečkauskaitė. Kiekvienai progai pasitaikius, Nacickis gynė [...] katalikybę ir puolė priešingą stovyklą, bedievybę. Ir dabar jis ieškojo priekabių, kad galėtų sukelti ginčą dėl tikybos ir pulti bedievius. Ginčas su bedievių „herštu"[1] ypatingai masino Nacickį. Bet atrodė, kad Višinskis nėra linkęs ginčytis, ir jis ramiausiai atsakė:

– Nic podobnego... Tak sobie rozmawiamy[2].

Nacickiui temokant žemaitiškai tiek, kad galėtų sakyti savo pamokslus, ir už bažnyčios sienų kalbant tik lenkiškai, tolimesnis pokalbis vyko lenkų kalba.

– Kaip patiko tamstai šios dienos pamokslas? – kreipėsi į mane Nacickis.

– Atrodo, kad buvo sustatytas pagal visas kalbingumo taisykles, – vengiau tiesioginio atsakymo, – exordium, expositio, narratio, argumentatio, conclusio[3].

– O tamstai? – paklausė Višinskį.

– Atvažiavau jau sumai prasidėjus, – nusišypsojo Višinskis, – ir į bažnyčią nėjau, taigi ir pamokslo negirdėjau.

– Tamsta, kaip sako žmonės, apskritai nesi linkęs lankyti bažnyčią? – suraukė antakius Nacickis.

– Nesu, – tyliai, bet tvirtai atsakė Višinskis. – Kartais, žinoma, nueinu su pažįstamais dėl kompanijos arba su giminėmis, kad nesipiktintų, matydami mane negerbiant to, ką jie gerbia, šiaip nematau reikalo lankyti bažnyčią. Ir laiko gaila...

– Gaila laiko Dievui pagerbti? – pakėlė balsą Nacickis.

Keli kunigai, vienas kitas su papirosu dantyse, priėjo pasiklausyti, ko taip karščiuojasi Nacickis.

– Nėra Dievo, nėra ko ir gerbti, – ramiai, paprastu balsu pasakė Višinskis, tokiu paprastu, kaip jai pasakytų „nėra knygos, nėra sąsiuvinio" ar ko kito.

Aš turbūt išsižiojau iš nustebimo. Pamenu tik, kad užėmė kvapą, girdint, kaip šis menkutis, palyginant su išsipenėjusiais kunigais, šis vos kvėpuojantis jaunuolis drąsiai triuškina patį šventikų egzistavimo pagrindą. Susirinkę kunigai įvairiai reagavo į šiuos du, vos girdimu balsu pasakytus žodžius „niema Boga"[4]: mūsų altarista Dovnarovičius skubiai pasišalino, tartum užuodęs nepakenčiamą smarvę. Jagminas iš

[1] vadeiva (*lenk.*).

[2] Nieko panašaus... Taip sau šnekučiuojam (*lenk.*).

[3] įžanga, išdėstymas (planas), pasakojimas, argumentavimas, pabaiga (*lot.*).

[4] „nėra Dievo" (*lenk.*) (red. pastaba).

Micaičių paėmė po ranka Verblovskį ir nusivedė jį prie lango, bambėdamas „to jakiś bzik"[1] ir laikydamas prie kaktos rodomąjį pirštą. Jusius iš Kelmės ir Dargužas iš Kužių paliko vietoje, ironiškai šypsodamos ir laukdami, kuo tas pokalbis pasibaigs. Nacickis iš pradžių paraudonavo, paskui išbalo, persižegnojo ir, kiek galėdamas ramiau, pasakė:

– Tegu Visagalis atleidžia tamstai ir nebaudžia už šiuos šventvagiškus žodžius, kai stosi prieš Jo teismą. O tatai gali netrukus įvykti, juk su sveikata „švak".

– Man neaišku, apie kokį teismą galima kalbėti, jei nėra teisėjo, – pakėlė akis Višinskis į Nacickį, kuris jau buvo pašokęs nuo sofos.

– Viešpatie Dieve, – vėl ėmė kelti balsą Nacickis, – pagalvok, ką sakai! Galima ginčytis dėl apeigų, dėl būdų garbinti Dievą, dėl įvairių tikėjimo dogmų, bet abejoti dėl Dievo buvimo ir, kas dar baisiau, net neigti tą Dievo buvimą, tai jau tikra beprotybė!

Višinskis tylėjo, nuleidęs akis. Vos žymi šypsena kraipė jo lūpas.

„Kaznodziejas" kalbėjo toliau ramesniu balsu:

– Tamsta jau nemaža esi išėjęs mokslo. Ar kur skaitei, kad būtų kokia tauta be religijos? Net laukiniai žmonės gerbia stabus, tiki kažkokiu savo dievu...

– Tiki dievu todėl, kad yra laukiniai, tamsūs, – tyliai pasakė Višinskis.

– O viso pasaulio šviesuomenė, inteligentai, – vėl pradėjo karščiuotis Nacickis. – Tamsta manai, kad jie netiki Dievą esant? Jei taip galvoji, smarkiai klysti. Tamsta vienas drįsti netikėti!

– Ne aš vienas, – pakėlė galvą Višinskis, – yra ir daugiau tokių...

– Tokių, kurie negalvoja, tokių besmegenių akiplėšų! – riktelėjo Nacickis, paskui apsiraminęs klausė. – Argi tamstai niekuomet neatėjo į galvą toks klausimas, iš kur atsirado pasaulis? Iš kur atsirado visa negyvoji ir gyvoji gamta? Iš kur atsirado žmogus? Jei tokį klausimą pasistatytum, tuoj ir atsakymas atsirastų: yra kažkokia aukščiausia jėga, yra visagalė būtybė, kuri leido visus daiktus, visą pasaulį, yra Dievas...

– O kas Dievą leido? Kas jį sutvėrė? – nusišypsojo Višinskis.

– Dievo niekas negalėjo sutverti, jis yra pats iš savęs.

– Jei Dievas gali būti pats iš savęs, kodėl negali būti gamta pati iš savęs, niekieno nesutverta? – tyliai paklausė Višinskis.

– Kad Dievas yra pats iš savęs, taip man sako širdis! – riktelėjo Nacickis, dešinę ranką dėdamas ant širdies.

– Kad gamta yra pati iš savęs, taip man sako protas, – vos girdimai ištarė Višinskis, pirštu paliesdamas kaktą.

[1] „Tai kažkoks pamišėlis" (*lenk.*).

Nacickis apsisuko vietoje ir nuėjo kažką bambėdamas. Išgirdau tik du kiek balsiau jo pasakytus žodžius: „skończony warjat"[1].

– Pats laikas eiti į palocių, – pakilo nuo sofos Višinskis, pažiūrėjęs į laikrodėlį, – grafai jau bus papietavę.

Tą pačią dieną vėlai vakare Višinskis iškeliavo iš Kurtuvėnų, prieš išvažiuodamas, dar kartą atsilankė klebonijoje ir papasakojo klebonui Vizbarui, kaip vyko ir pasibaigė derybos su grafiene. Pasakojimą girdėjo ir Armalis; iš jo ir aš sužinojau. Buvę taip. Grafienė (grafo jis ir nematęs) maloniai jį priėmus ir sutikus mokėti pareikalautą metinį 600 rublių atlyginimą. Be to, įsipareigojus nemokamai duoti atskirą kambarį paloclуje ir teikti visą maistą – pusryčius, pietus ir vakarienę. Višinskis paprašęs parodyti kambarį. Grafienė nusivedus jį į pirmą aukštą, atidarius iš koridoriaus duris į nedidelį tamsoką kambarį ir pasakius:

– Choć niedużу, ale bardzo miły i pod każdym względem wygodny pokoik. Panu tu będzie wcale dobrze, jestem pewna[2].

Kambarys Višinskiui nepatikęs: siaurutis, su vienu langu ir nesaulėtoje pusėje. Kai užsiminęs apie tai, jog jo sveikatai reikalinga kuo daugiausia saulės ir oro, grafienė susirūpinus... tik ne jo sveikata, o dėl to, kad jis drįstąs nesutikti su jos paskirtu kambariu:

– Ależ, mój panie, w nocy słońce niepotrzebne, zaś we dnie pan będzie ze swemi uczniami; pokój, w którym będą odbywać się zajęcia i który my nazywamy „klasą", jest akurat na słonecznej stronie, a więc tak, jak pan życzy. Co do powietrza, jego będzie tu dostatecznie, zwłaszcza jeżeli pan nie będzie zamykał drzwi na korytarz, gdzie zawsze wiatr wieje[3].

Reikia pasakyti, kad per visą pirmą aukštą ėjo ilgas ir siauras tartum koks tunelis koridorius, kurio abiejuose galuose buvo durys – vienos stačiai į lauką, antros į vestibiulį. Durys tos paprastai buvo atdaros, ir vėjas laisvai švilpė per visą koridorių. Iš abiejų koridoriaus šonų rikiavosi keliolika durų – į įvairaus dydžio ir įvairios paskirties kambarius. Kai kuriuose jų buvo dirbtuvės (siuvyklos, verpyklos, skalbyklos...), kituose gyveno rūmų tarnaitės ir įnamės, dalis kambarių buvo skirta

[1] „beprotis" (*lenk.*).

[2] Nors nedidelis, bet labai jaukus ir visais atžvilgiais patogus kambariukas. Ponui čia bus labai gerai, esu tikra (*lenk.*).

[3] Bet, mano pone, naktį saulė nereikalinga, gi dienos metu tamsta būsi su savo mokiniais; kambarys, kuriame vyks darbas ir kurį mes vadiname „klase", yra kaip tik saulėtoje pusėje, taigi taip, kaip tamsta pageidauji. O dėl oro, jo čia bus pakankamai, ypač jei tamsta neuždarinėsi durų į koridorių, kur visuomet pučia vėjas (*lenk.*).

svečiams; kita dalis buvo neužimta ir neapstatyta. Vieną iš tokių neužimtų kambarių paskyrė grafienė Višinskiui, pirma įsakius įnešti į jį lovą, staliuką ir dvi kėdes.

– W tym miłym pokoju, – gyrė kambarį grafienė, – cały rok mieszkał pan Czurlis i był bardzo zadowolony; nie uskarżał się ani na brak słońca, ani na to, że w nim powietrza za mało. Zresztą pan sam przekona się, gdy tu zamieszka[1].

Grafienės argumentai kambariuko naudai nepaveikę Višinskio, ir jis mandagiai, bet griežtai atsisakęs jame gyventi. Tada grafienė pradėjus atidarinėti duris į kitus iš eilės neužimtus kambarius. Visi jie buvo maždaug tokie pat kaip ir tas, nuo kurio atsisakė Višinskis. Kai jau nelikę ko rodyti, grafienė ironiškai nusišypsojus ir pasakius:

– Pan oczywiście przywykł do wielkich wygód... Chyba trzeba będzie umieścić pana w jednym z pokojów, przeznaczonych dla gości[2].

Dabar ji parodžius didelį, keturių langų kambarį su mažu prieškambariu; du langai buvę saulėtoje pusėje. Patalpos apstatymas patikęs Višinskiui: kambario vidury – divonas, prie lovos kilimukas, marmurinė prausykla, veidrodis, spinta baltiniams ir drabužiams, du stalai, kelios kėdės ir fotelis.

Prieš atsisveikindamas, Višinskis paklausęs, kokius jis gaus pusryčius:

– Jei būčiau sveikas, – pasiaiškinęs, – tatai man būtų vis tiek. Bet gydytojų liepiamas turiu rūpintis pagerintu maistu.

Sužinojęs, kad rytmetį jam bus atnešama į kambarį du riekiai juodos duonos, kelios virtos bulbės, – kartais nuskustos, kartais su „mundirais" (nenuskustos) – sviesto, sūrio riekelė ir arbatos puodelis, jis paprašęs dar stiklinę pieno ir porą virtų kiaušinių.

– Dwa jajka codzień? – nustebo grafienė, – to znaczy, że pan rankami będzie zużywał dwóch kogutów! Szklanka mleka i owszem; lecz para jaj – to już zbytek, i nawet niezdrówo! Wszak cztery kartofle z masłem – to samo, co jedno jajko. Niech pan spożyje osiem kartofli, i nie trzeba będzie jaj[3].

[1] Tame jaukiame kambary visus metus gyveno p. Čiurlys ir buvo labai patenkintas; nė karto nesiskundė nei saulės stoka, nei tuo, kad jame oro per maža. Pagaliau ponas pats įsitikinsi, kai čia apsigyvensi (*lenk.*).

[2] Tamsta, aišku, pripratai prie didelių patogumų... Turbūt reikės tamstą patalpinti vienam iš kambarių, skirtų svečiams (*lenk.*).

[3] Du kiaušiniai kasdien? Tas reiškia, kad tamsta kas rytą suvartosi po du gaidžius! Stiklinę pieno – mielu noru; bet du kiaušinius – tai jau per daug, ir net nesveika! Juk keturios bulvės su sviestu – tas pat kas vienas kiaušinis. Suvalgyk tamsta aštuonias bulves, ir nereikės kiaušinių (*lenk.*).

Višinskiui nesutikus su tokia grafienės aritmetika ir pareiškus, kad jo sveikata neleidžianti atsisakyti nuo kiaušinių, grafienė pamurmėjus galop sutikus.

Ji paskui pasakojo kun. Vizbarui, jog buvo šokiruota negirdėtu šio studento akiplėšiškumu, ir nenurodė jam jo vietą tik todėl, kad iš pažįstamo dvarininko Dymšos buvo girdėjusi, jog jis esąs geras pedagogas ir būsiąs naudingas vaikams.

XV

Povilo Višinskio biografija – Jo pažiūros ir visuomeninis veikimas – Garduose su agronomu Tonkeliu ir jo seseria – Vėl pas Zažeckį – Vincento ir Hanusios likimas – Repetitoriaus žydo Rafaelio Kairovskio buitis, gabumai, pasaulėžiūra – Vladimiras Labanovskis ir jo lietuviškas patriotizmas – Pokalbis su bičiuliais apie visatą, atsitiktinumą ir tikslingumą

Apie Višinskio gyvenimą ir veiklą turime nemaža žinių, taigi smulkiau apie jį čia nekalbėsiu; pasitenkinsiu trumpu jo gyvenimo atpasakojimu ir sustosiu kiek ties tais jo būdo bruožais, kurie išlikusioje apie jį literatūroje nėra pakankamai nušviesti.

Ušnėnų kaimo (Užvenčio rajono) ūkininko Adomo Višinskio sūnus Povilas gimė 1875 m. birželio mėn. 15 d. 1886 metais stojo į Šiaulių gimnaziją, kurią baigė 1894 m. Tų pačių metų rudenį įstojo į Petrapilio universiteto Gamtos mokslų fakultetą, kur ypač susidomėjo paskaitomis garsaus anuomet anatomijos profesoriaus Leshafto. Negaudamas paramos iš tėvo, kurio nepaklausė ir nestojo į kunigų seminariją, gyveno vargingai, vertėsi pamokomis. Mokslo metams pasibaigus, gavo namų mokytojo vietą vienoje viloje prie jūros. Drėgnas pajūrio oras blogai paveikė jo sveikatą; ėmė sirgti nuolatine sloga, užsikrėtė džiova. Gydytojai patarė nedelsiant kraustytis iš čia kur nors į pietus. Višinskis grįžo į Ušnėnus. Kaip tėvas elgėsi su juo, galima suprasti iš Žemaitės vaizdelio („Prie užvertos langinės"), kuriame aprašomas ligonis studentas (atseit Povilas Višinskis). Cituoju tėvo pokalbį su motina. Ši būgštauja, kad ligonis nenumirtų, o tėvas sako:

– Tenusprogstie! Nieko neturiu ir nieko neduosiu! Kur nori, tetrūkstie galvos! Kad važiuotų į Kauną (suprask – į kunigų seminariją), kiekvienas – ir aš, ir dėdė, visi – duotumėm.

Motina:

– Kas iš to Kauno!.. Jis toks silpnas, seminarijoje tuojau numirtų...

– Kad ir numirtų, – kalbėjo tėvas, – bent su Dievo valia!.. O dabar išmoks tik visų niekų, atstos nuo vieros...

Rudenį Višinskis vėl išvažiavo į Petrapilį. Sveikata jo kiek pasitaisė; iš dalies prie to prisidėjo ir kaimynė Žymantienė (Žemaitė), pas kurią gaudavo sočiau pavalgyti. 1896 metų vasarą Višinskis keliauja po Žemaitiją, lankydamas Šiaulių, Raseinių, Telšių ir Kretingos sričių kaimus. Ten jis renka medžiagą antropologinei žemaičių charakteristikai, pasiryžęs parašyti ta tema konkursinį darbą, paskelbtą Petrapilio universiteto geografijos katedros. Į rudenį sveikata pablogėjo, ir jis kurį laiką gydosi Jaltoje (Kryme), mokydamas prof. Kondakovo vaikus. 1897 metų vasarą Višinskis leidžia Užvenčio apylinkėse, rinkdamas žemaičių tautosaką ir atlikdamas antropometrinius matavimus, reikalingus jo moksliniam darbui. Šį darbą tęsia Jaltoje, kur antrą kartą buvo nuvykęs dėl vėl pašlijusios sveikatos. Atėjus terminui pristatyti darbą, Višinskis siunčia jį, ne visai užbaigtą, į konkursinę komisiją, kuri pripažino darbą vertu pagyrimo („počiotnyj otzyv"); jeigu darbas būtų užbaigtas, jis gautų aukso medalį. 1898 m. vasarą Višinskis gyvena Joniškėlyje pas daktarą Petkevičių, Gabrielės Petkevičaitės (Bitės) tėvą. Visą universiteto kursą jis jau buvo išklausęs, bet valstybinių egzaminų nusistatė nelaikyti: buvo pats laikas „grįžti atgal prie savo vargstančių brolių ir jiems padėti kovoti dėl geresnės ateities"[1]. Tų pačių metų rudenį Višinskis su G. Petkevičaite ir Petru Avižoniu (vėliau medicinos profesorius) išsirengė į kelionę po Lietuvą. Pirmas ilgesnis keliauninkų sustojimas buvo Pernaravos dvare (netoli Ariogalos), kur gyveno susipratusios lietuvaitės Juškevičiūtės (Juškytės). Viena jų, Jadvyga, neseniai buvo grįžusi iš Kazanės kartu su ten internuotu, kaip pamišėliu, kalbininku Jaunium, kurį ji apgyvendino pas savo gimines Vilkijos dvare, prie Nemuno. Šita Juškytė su savo seserim prisidėjo prie keliauninkų, ir dabar jie jau penkiese tęsė kelionę. Iš Vilkijos garlaiviu nuplaukė į Plokščius aplankyti Petro Kriaučiūno, o iš ten vyko į Naumiestį, kur tada gyveno V. Kudirka. Pasimatymas su ligoniu Kudirka buvo liūdnas: mūsų keliauninkams paaiškėjo, kad didžiojo varpininko dienos suskaitytos.

1899 metų vasarą Višinskis kartu su P. Avižoniu, A. Janulaičiu, dr. Vaineikiu, Žalnerukynu, Janušiu, Juškyte ir Jakševičaite vaidina Palangoje „Amerika pirtyje". To vaidinimo pasekme buvo trejetą metų (1900–1903) trukęs persekiojimas Višinskio caro valdžios. Patrauktas teisman, jis nepalankų sau sprendimą vis apskųsdavo aukštesnei instancijai, kol pagaliau byla atsidūrė senate, kuria 1903 m. gegužės 13 dieną pripažino Višinskį nekaltą. 1902–1903 metais jis gyveno Kurtuvėnuose, kur mokė grafo Pliaterio vaikus. Atgavus spaudą, Višinskis kėlėsi į Vilnių, dirbo kurį laiką „Vilniaus žinių" redakcijoje, iš kurios pa-

[1] Julius Būtėnas, *Povilas Višinskis*, 1936, psl. 68.

sitraukė dėl skirtumo pažiūrų su leidėju P. Vileišiu. 1905 metų pradžioje vedė dantų gydytoją Juzefą Mikuckaitę, iš kurios susilaukė dukters Marytės. Sveikatai vis einant blogyn, Višinskis ryžtasi vykti į Merano kurortą Alpių kalnuose, bet jo nepasiekęs miršta Berlyne 1906 m. balandžio mėn. 13/26 d.

Visas sąmoningas Višinskio gyvenimas buvo nepertraukiama veikla, kova, degimas. Kas pažinojo tą nepaprastą žmogų, tas negalėjo jo nepamilti, juo nesistebėti: visuomet mandagus, visiems malonus, švelnus, su amžina šypsena veide – kaskart kai reikėjo veikti, pasirodydavo geležinės valios ir griežto principiškumo vyras. Jo veikla pasireiškė kaip pedagogo ir visuomenininko, kovojo jis su tikybininkais ir caro valdininkais, degė meile vargdieniams.

Savo pedagogines pažiūras Višinskis skelbia laiške, rašytame Marijai Pečkauskaitei 1899 m. gruodžio mėn. 6 dieną. Čia jis, tarp kitko, sako:

...Pirmučiausiai stengiuosi, kad vaikai su noru mokytųsi. Norint tai pasiekti, reikia žiūrėti, kad mokinio galva nepavargtų; kai tik matau, kad pavargo (vaikas daro tokias klaidas, kokių paprastai nedarydavo, arba nesupranta taip greitai, kaip pirma būdavo), tuoj užduodu darbą, prie kurio jis galėtų pasilsėti. O jei nebebūtų tokio darbo (dėl didelio nuvargimo), atleidžiu nuo pamokos ir stengiuos, kad jis visai ją užmirštų. Jeigu jis nemoka pats tuoj stvertis savo žaislų, tai aš jam padedu žaisti. Pavyzdžiui, mažesniems vaikams (8–10 metų) negaliu leisti sėdėti vietoje ir mokytis (kad ir lengviausiai) ilgiau per pusantros valandos be pertraukos ir tris valandas per dieną. Jokio darbo jam vienam padaryti dar neduodu, dirba vien tik prie manęs. Toliau stengiuos laikytis taip, kad vaikas nežiūrėtų į mane kaip į mokytoją (norintį jam ant galvos apynasrį uždėti), bet kaip į vyresnįjį brolį, gerą draugą ir prietelį, kuris, turėdamas daugiau žinių, gali jų ir jam suteikti, gali išaiškinti klausimus, kylančius jo jaunoj galvelėj. Todėl niekada negaliu sau leisti išjuokti kokią nors kad ir kvailiausią jo mintį, negaliu sau leisti pasakyti nė vieno aštraus žodžio; nors kartais ir labai sunku būtų, negaliu sau leisti nors truputį pakelti balsą, nors ir kažin kaip būčiau suerzintas ar įpykintas – jis turi girdėti vis tą patį mano balsą, kurį girdi visados kalbant su kitais. Jeigu jaučiu, kad mano balsas pakils, kad galiu surikti, tai tyliu, paeinu nuo jo ir kurį laiką esu lyg savo minčių užimtas (arba geriausia, jei turiu į ką nors atkreipti savo dėmesį), ir tik tada prakalbu, kai visai nerimstu. Jokio detališkai nustatyto plano aš nesilaikau: kiekvienas žmogus turi kitokių ypatybių, taip kiekvieną kitaip ir reikia mokyti. Todėl aš iš pradžių šokinėju nuo vieno dalyko prie kito, kol suprantu, kas mokiniui lengviausiai sekasi, kas jį labiausiai domina ir per kurią skylę geriausiai lenda galvon; aš stengiuosi suprasti jo kalbą, kad galėčiau prabilti kiek galima jo paties žodžiais... Svarbiausias reikalavimas, kad mokinys neprislėgtų dvasios, bet ją pažadintų, pakeltų, išaukštintų. Jeigu mokytojas sako, kad tas ar kitas mokinys esąs negabus, tai aišku, kad jis neturėjo jėgų ir nemokėjo jo miegančią dvasią pažadinti, o besityčiodamas iš tariamai negabaus dar labiau prislėgė tą brangiausią žmogaus dalelę ir padarė jį per visą gyvenimą nelaimingą. Dažniausiai vaiko dvasia ne iš prigimties, bet auklėtojų yra prislėgta ir užmigdyta iš per didelės meilės ar apsukant galvą supuvusiomis formomis ir tradicijomis...

Po tokiomis pažiūromis ir Pestalozzi mielai pasirašytų.

Visuomeninis Višinskio veikimas buvo neatskiriamai susijęs su politine veikla. Jo iniciatyva Šilo Pavėžupy (Putvinskių dvare) buvo įkurtas tartum koks politinis štabas; čia jis nuolat atvyksta iš netolimų Kurtuvėnų. Čia šeštadieniais renkasi jo padėjėjai, iš kurių labiausiai artimas jam savo pažiūromis yra V. Mickevičius-Kapsukas. Čia ruošiama, skaitoma ir taisoma medžiaga Tilžėje leidžiamam „Varpui", kurio priešaky, Kudirkai mirus, stoja Višinskis. 1902 metais Višinskio pastangomis įvyksta gausingas varpininkų suvažiavimas grafo Zubovo Dabikinės dvare. Čia Višinskis paskelbė savo politinę programą, kurios vienu svarbiausiųjų punktų buvo tas, kad visų lietuvių negalima sujungti, nes yra lietuvių išnaudojamųjų ir išnaudotojų: jų interesai nesuderinami. Jis kėlė šūkį: „Kilk ir kelk", t. y. kovok prieš valdžią visokiais būdais, be jokių kompromisų, ir tuo pat metu kelk tai kovai kitus. Jis griežtai smerkė oportunizmą, pasisakydamas prieš vien ekonominius reikalavimus ir ekonominę kovą. Kai, suliepsnojus 1905 revoliucijai, buvo nutarta sušaukti Vilniuje atstovų suvažiavimą, Višinskis griežtai pareikalavo, kad suvažiavimo programoje būtų politiniai dalykai. Šitame suvažiavime, vėliau pavadintame Didžiuoju Vilniaus seimu, Višinskis negalėjo kiek aktyviau dalyvauti: grįždamas iš Maskvos autonomistų suvažiavimo smarkiai persišaldė ir atėjo į suvažiavimą vos gyvas. Vis dėlto ir čia jis pasipiktinęs subarė tuos suvažiavimo dalyvius, kurie nenorėjo leisti kai kam kalbėti lenkiškai: lietuviai, tiek laiko turėję užčiauptas lūpas, dabar patys norį užčiaupti kitiems, dargi tokiu metu, kada ypatingai reikalingas visų gyventojų susivienijimas kovai prieš carą. Iš antro šono, visų lietuvių vienybė jam atrodė naivi svajonė. „Liūdna man", – rašo jis 1901 m. III. 15 Marijai Pečkauskaitei, – kad iki šiol negalėjai pastebėti užgimusių ir gimstančių partijų; o dar liūdniau, kad nori sutaikinti nesutaikinamus dalykus, suvienyti visus gal į viena arba prie visų vienodai pritikti".

Bekompromisinė kova prieš tikybą ir prieš dvasiškiją buvo Višinskiui principo dalykas, ir tik dėl to jis su skaudančia širdim atsisako nuo pamylėtos mergaitės Marijos Pečkauskaitės [...]. Jos raginamas atsiversti, Višinskis rašo: „<...> į bažnyčią vaikščioti ir žiūrėti į būrį avinų, kurie lūpomis tapnoja visai nežinodami ir nemislydami ką, tik dėl to, kad kitsai avinas velniuku ir pekla gąsdina – tai per daug silpnus turiu nervus, kad galėčiau dažnai į tai žiūrėti (1901 XI 8)". O jei kada, nusileisdamas mylimajai, ir nueidavo į bažnyčią, tai ten per mišias skaitė Daukanto istoriją (apie tai Šatrijos Ragana pasakoja „Viktutėje"). Kitoje vietoje ji sako apie Višinskį, kad jis „niekais laiko viską, ko negali savo

pirštais pačiupinėti", ir tais žodžiais atestuoja jį kaip visišką materialistą, netikintį jokiais išgalvotais dievukais. Bando jis ir savo mylimąją išvaduoti iš dievotumo svaigulio ir kunigų įtakos: „Mūsų jaunų dienos dar aušta, o tų ilgaskvernių (kunigų) saulė jau leidžiasi, o jie vis nenori prisipažinti prie to ir vis ritasi, vis nesiliauja, vis naujus ir naujus išmislus sumano (1901 II 24)". Tuo tikslu jis davė Marijai pasiskaityti vieną knygą [...], bet mylimosios proto nepaveikė. Ji tą knygą pavadino „baisiausiu paškviliu ant Dievo Motinos" ir įmetė į degančią krosnį. Minėtame laiške jis įspėja Mariją nesidėti su kunigais: „Jie...pražus, juos prislėgs... obskurantiškumas. Argi ir tau su jais žūti ir pražudyti dėl tėvynės savo jėgas, savo jausmus? Pamislyk gerai, sesute mieliausia, ar ne mūsų tik šventa pareiga su gyvais mumus gyventi ir žengti pirmyn?" Višinskiui taip ir nepavyko atitraukti Pečkauskaitės nuo klerikalų, ir ji galop pateko visiškon jų įtakon.

Višinskio kova su caro valdžia išsamiai nušviesta minėtoje J. Būtėno monografijoje. Tik du dalyku dar verta paminėti (tie dalykai yra išmėtyti Būtėno veikale, čia bandoma koncentruoti į vieną vietą): 1) Višinskio veikla ieškant, surandant ir skatinant žmones, sugebančius rašyti, kelti mūsų merdinčią literatūrą; 2) jo asmeniško gyvenimo negerovės.

P. Avižonis savo atsiminimuose[1] rašo: „Jei ne Višinskis, kažin ar mes turėtume dabar tokį brangų mums Žemaitės... palikimą". Jei Žemaitės veikalų kalbą taisė J. Jablonskis, tai Višinskis buvo šios rašytojos literatūros mokytojas: aptardavo su ja siužetus, taisė ir kritikavo nevykusias vietas, padėdavo pagerinti vykusias; ištaisytus veikalus skaitė susirinkimuose, nutylėdamas apie savo pagalbą; maža to, vieną kitą Žemaitės (ir pusiau savo) vaizdelį išvertė į rusų kalbą ir nusiuntė Maskvos universiteto visuotinės literatūros profesoriui Storoženkai, iš kurio gavo gražų Žemaitės talento įvertinimą. Visiems žinoma yra Višinskio įtaka Šatrijos Raganai: jis pažadino šios sulenkėjusios bajoraitės tautinę sąmonę, globojo pirmus josios žingsnius literatūros dirvoje, kritikavo (nors ir nesėkmingai) jos palinkimą į klerikalizmą. Gabrielę Petkevičaitę (ir Žemaitę) jis tiesiog privertė parašyti komediją „Velnias spąstuose". Višinskis veikė ir Lazdynų Pelėdą: kol buvo gyvas, Lazdynų Pelėdos kūryba buvo pažangi. Josios „Klaida" pasirodė jau Višinskiui mirus. M. Biržiška pasakoja matęs Višinskį (1903 m.) sėdint prie Šiaulių bažnyčios šventoriaus ir aiškinant poetai Jovarui eiliavimo taisykles.

Asmeninis šio vyro gyvenimas buvo liūdnas: skurdas ir vargas lydėjo jį nuo jaunų dienų iki pat mirties. Gimnazijoje vertėsi privačiomis

[1] „Kultūra", 1931, psl. 213.

pamokomis. Petrapily gyveno taip pat iš pamokų (dargi dalį savo menko uždarbio siuntė tėvui, norėdamas įrodyti, kad ne tik kunigas, kokiu jį norėjo matyti, gali padėti tėvams). Ir vėliau tos pačios privačios pamokos ir šioks toks atlyginimas už spausdintus straipsnius bei „Elementorių" sudaro jo pragyvenimo šaltinį. Dėl Višinskio principiškumo nutrūksta artimi santykiai su Marija Pečkauskaite, sunki liga sunaikina jo kūną, tačiau jo skaidri siela lieka nepaliesta iki galo. Štai ką apie Višinskį rašė jo bičiulis ir amžininkas P. Avižonis: „Daug kartų stengiausi atspėti, kur yra to dvasios galiūno jėgos paslaptis. Jei būtų liepęs kam šokti į ugnį, turbūt būtų paklausyta. Ir išties: jo įtakoje eita į ugnį, kad ir netiesiogine to žodžio prasme. Jo patarimai, duodami švelniu, ramiu balsu, pasižymėdavo nepaprastu taktu ir buvo kaip įsakymai. Nepaprastai skaisti Povilo siela visai nepažinojo ambicijos. Jis, rodos, nejuto savęs kaip atskiro asmens, bet buvo tik tautos sielos dalelė ir jos vardu veikė... Turbūt dėl to žmonės taip noriai ir lengvai pripažindavo jo moralinę viršenybę". [...]

Palydėjęs Višinskį iki palociaus vartų, nuėjau į ubagyną. Troboje radau motiną, kuri anksti rytą buvo atėjusi iš Šiaulių, ir porą jaunų svečių: Gardų (netoli Bazilijonų) palivarko nuomininką agronomą Tonkelį ir jo seserį, gražuolę Juliją. Garduose buvo bažnytėlė, kur porą kartų per metus laikydavo pamaldas iš Kurtuvėnų atvykę kunigas su vargonininku. Po pamaldų – vaišės pas Tonkelius, iš čia ir tėvo pažintis su jais. Visi jau buvo pavalgę pietus, pagamintus motinos. Nors ir labai pamaldi, šiandien bažnyčioje nebuvo: bijojo, kad nepamatytų grafienė arba kad kas kitas iš dvaro žmonių pamatęs nepraneštų jai (kaip minėjau, grafienė buvo įsakiusi motinai nė valandėlei nepasitraukti iš namų Šiauliuose). Tonkeliai jau rengėsi namo, taigi pasisiūliau palydėti naujus pažįstamus iki miško, už kurio prie Šiaulių–Tilžės plento padėti Gardai. Išeidami trobos duryse susidūrėm su ekonomu Karpavičium. Šis praslinko pro mus tartum nematydamas ir kreipėsi į motiną:

– Jaśnie wielmożna pani hrabina įsakė man tuoj pristatyti tamstą į Šiaulius.

Motina išplėtė akis:

– Iš kur ponia grafienė žino, kad aš esu Kurtuvėnuose?

– Tai ne mano dalykas, – abejingai atsakė grafienės patikėtinis, – vežimėlis stovi prie durų, galim vykti.

Motina tikėjosi ir šį kartą pernakvoti namie, kaip tatai darydavo kaskart, kai slapta ateidavo iš Šiaulių. Bet išėjo kitaip. Arba grafienė nujautė, kad atlaidų proga motina gali atsidurti Kurtuvėnuose, arba iš

savo šnipų apie tai sužinojo. Motinos akyse pasirodė ašaros, bet nieko nepasakė, tik paėmė ryšuliuką ir, pabučiavus tėvą, išėjo su ekonomu. Tonkeliai pažiūrėjo į kits kitą, paskui dar kartą atsisveikino su tėvu ir, mano lydimi, leidosi į kelionę. Eidami išsišnekėjom. Sužinojau, kad jie baltarusiai, kilę iš Rogačevo apylinkių. Tonkelis Kijeve baigė agronomijos mokyklą, bet vietos savo krašte kaip katalikas negalėjo gauti. Tokia buvo tada caro valdžios politika: baigusiems mokslą katalikams neleisdavo tarnauti savo krašto valdžios įstaigose, bet versdavo dirbti toliau nuo tėvynės, kad veikiau ištautėtų, surusėtų. Taip buvo ir su mūsų J. Jablonskiu, kuris, kad ir labai norėdamas dirbti Lietuvoje, buvo skiriamas mokytoju ne į Šiaulių ar Marijampolės gimnazijas, kur buvo laisvų vietų, bet į Mintaują, Revelį (Taliną), Gardiną, Veližą. Carinė valdžia ypač nekentė baltarusių katalikų, kurie, kaip ir Tonkeliai, buvo kilę iš unitų. Uniją panaikinus, tam tikra baltarusių dalis nebegrįžo į pravoslaviją, bet dėl įvairių priežasčių (ar dėl giminystės ryšių su katalikais, ar dėl asmeninio palinkimo) pasirinko katalikybę. Baltarusiai katalikai, kilę iš unitų ir kalbą lenkiškai, buvo persekiojami. Pats Tonkelis, kaip paaiškėjo iš kalbos, buvo visai abejingas tiek katalikybei, tiek pravoslavijai, o atėjo į atlaidus dėl sesers. Ji nuobodžiavo namie ir... šia proga norėjo pamatyti kliriką Lionginą, su kuriuo pernai vasarą buvo susipažinus (jis tada lydėjo vykstantį pamaldoms į Gardus Armalį) ir kuris jai labai patikęs.

– Be to, – baigė Tonkelis, – ir oras šiandien gražus...

– O kur klierikas? – paklausė Julija, – bažnyčioje jo nemačiau.

– Brolis, – patenkinau jos smalsumą, – šią vasarą leidžia Raudondvary prie Kauno; jis ten vietos klebono pakviestas į svečius.

– Nedyvai, – nusišypsojo Julija, toks šnekus, linksmas; turbūt visiems malonu su juo bendrauti.

– Ar tamsta žinai, ką ji sakė apie šį linksmą kliriką, – prasijuokė Tonkelis. – Sakyti? – kreipėsi į seserį.

– Ne, ne, nesakyk! – draudė ši rausdama, – aš tik pajuokavau.

– Kad juokais sakei, tad nėra ko ir slėpti. Ji sakė, kad labai norėtų būti Liongino gaspadinė, kai gaus kleboniją.

– Bet aš abejoju, – tyliai tarė Julija, nuleidus galvą, – kad jis baigtų seminariją... Ne su jo būdu kunigauti... Kai aš šiandien per pietus panašiai prasitariau tamstos motinai, ji labai supyko ir barė už tokias kalbas.

Netolimoji ateitis parodė, kad šis Julijos pranašavimas išsipildė: brolis Lionginas spruko iš seminarijos, tik ne Julijos, o kitos merginos suviliotas.

Jau saulė leidosi, kai priėjom mišką ir atsisveikinom.

Antrą ir paskutinį kartą mačiau Juliją kitų (1903) metų birželio pradžioje jau nebe Kurtuvėnuose, tik Garduose, kur lydėjau kun. Armalį.

Anuomet šventadieniais visos padoresnės kaimo pramogos sukosi aplink bažnyčią. Kaimuose niekas nė sapnuote nesapnavo apie dabartinius klubus, skaityklas, vaidinimus, kino paveikslus ir kitas kultūringas pramogas, kur žmonės laisvalaikiu galėtų pasižmonėti, su kits kitu pasimatyti, pakalbėti. Didesnius žmonių susibūrimus, jų sueigas galėtum tada matyti vien prie bažnyčios, pašventoriais, iš kur, po pamaldų išsiskirstę, eidavo kas sau: vyrai į karčemas, moterys namo, jaunieji į pamiškius. Taigi nenuostabu, kad dabar Armaliui pasiūlius, mielai sutikau vykti su juo į Gardus: vis šiokia tokia pramoga. Be to, diena buvo graži, o ir malonu pavažiuoti keliolika kilometrų gerais klebono arkliais, per miškingus kalnus ir žaliuojančius slėnius.

Atvažiavę į Gardus, arklius palikom pas Tonkelius ir tuoj išsiskirstėm: Armalis su vargonininku nuėjo į bažnyčią, aš, Julijos pakviestas, – į namus. Tonkelis dar nebuvo grįžęs iš Šiaulių, kur vakar išvažiavo su reikalais, o Julija nuėjo į virtuvę; ten, matyti, buvo ruošiami pietūs. Palikau vienas. Pro atdarus langus veržėsi į kambarį saulės šviesa ir gaivinantis pavasario oras. Garduose buvau pirmą kartą. Išėjau į lauką pasidairyti po apylinkes. Tonkelių gyvenamo namo, iš visų pusių aukštų medžių apsupto, antras galas buvo kimšte prikimštas kumečių. Nežiūrint šilto oro, visi to galo langai buvo aklai uždaryti. Pro nešvarius žalsvus stiklus matėsi pusplikiai murzini vaikai, susigrūdę palangėse ir išplėtę akis į saulę. Priešais, už siauro kelelio, riogsojo tvartai, apgriuvusi daržinė ir kiti ūkio pastatai. Nedidelė medinė bažnyčia su akmenine tvora aplink šventorių stovėjo ant kalnelio, į dešinę nuo „dvaro". Kitados numatyto klebonijai namo prie bažnyčios vienoje pusėje gyveno kumečiai, antroje – ubagai, „koliekos" ir ligonys; jie dabar sėdėjo ant suolo prie namo ir šildėsi saulėje. Ne koks buvo reginys: nešvarūs, skarmaluoti seniai ir senės, vieni su traškanotomis, kraujais pasruvusiomis akimis, kiti su reumato susuktais sąnariais, nugaromis atsirėmę į namo sieną ir atkišę basas purvinas kojas kažką bambėjo po nosim – gal meldėsi, o gal keikė savo likimą – apleisti, neprižiūrimi, negydomi. Koks vargšas galėjo tada svajoti apie gydymąsi? Tiesa, šundaktarių vienur kitur pasitaikydavo, bet tikrų gydytojų kaimuose, bažnytkaimiuose bei miesteliuose kaip ir nebuvo. Šiose Žemaitijos apylinkėse (išskyrus Šiaulius ir Telšius) garsėjo tik du gydytojai: šiaurėje – Biržiška Viekšniuose, pietuose – Lavcevičius prie Bubių. Bet tie gydytojai vargšams buvo neprieinami. Kaimo žynių ir šundaktarių patariami, graužė sudžiūvusius arkliašūdžius nuo „zapalenijos", žaizdas tepė šiltu karvės mėšlu, nugarkaulio sopėjimą

malšino gerdami ožio myžalus, o skaudančias akis trynė česnakais arba pipirų sunka.

Už bažnyčios radau takelį. Juo nusileidęs į pakalnę pamačiau krūmais apaugusią Dubysą, kurios priešingas krantas nuolaidžiai kilo į viršų. Saulė kepino, buvo visiškai ramu: vabzdžių ir musių zvimbėjimas tiek aiškiai skambėjo, kad lengvai galėtum išskirti visus gamos tonus ir pustonius. Juodas upės vanduo tyliai sruveno ir tartum viliote viliojo jo glėbyje ieškoti gaivinančios vėsos. Išsimaudžiau ir tuo pačiu taku grįžau į „dvarą". Iš tolo pamačiau išsikišusią pro atdarą langą gimnazisto galvą.

– Nejaugi kas nors dar be mūsų bus atvažiavęs? – nustebau ir tik visai prisiartinęs atpažinau Juliją, užsimovusią mano uniformuotą kepurę su blizgančiais lauro lapais.

– Ar man tinka gimnazisto kepurė? – viliojamai nusišypsojo Julija.

– Tamstai viskas tinka, – tiek tesugebėjau atsakyti sumišęs.

Julija buvo graži mergaitė. Skaistų, taisyklingų bruožų veidelį puošė auksinės spalvos kasos, suriestos į vainiką, kurį dabar slėgė mano kepurė. Plačioje kaktoje viršum juodų akių ryškėjo ilgi, irgi juodi, plonučiai antakių siūleliai. Akių ir antakių spalva sudarė keistą, bet malonų kontrastą su gelsvais plaukais. Jos liekną kūną glėbė žemuogių kvapas, ypač jaučiamas jai pajudėjus.

Įėjęs į vidų, griebiau už savo kepurės, bet Julija atstūmė mane:

– Taip neatiduosiu... Į mano rankas pakliuvusį daiktą reikia išpirkti.

– Savo daiktą dar turiu išpirkti? – nustebau.

– Vis tiek veltui neatiduosiu... Išperkamasis mokestis nedidelis.

Kai stovėjau greta jos, nežinodamas, kaip čia savo daiktą reikia išpirkti, atsisuko nuo palangės, apkabino mano kaklą ir pabučiavo į lūpas.

– Taip reikia išpirkti, – nusikvatojo, nuimdama kepurę nuo savo galvos ir uždėdama ant manosios.

Man toks „išpirkimas" netikėtai patiko ir jau ruošiausi jį pakartoti, bet Julija skaudžiai pliaukšterėjo per veidą.

– Co dobrego, to po trochę[1], – tarė ir išbėgo į virtuvę.

Netrukus iš bažnyčios atėjo Armalis su tėvu; papietavom ir išdūmėm į Kurtuvėnus. Tonkelio taip ir nesulaukėm. Jis tų pačių metų rudenį, kaip paskui sužinojau iš tėvo, išsikraustė su seserim į Vinycią (Ukrainoje), kur gavo agronomo vietą.

[1] Kas gero, to po truputį (*lenk.*).

Politechnikui Vizbarui su savo draugais išvažiavus, atėjo laikas ir man vykti į Šiaulius. Vieną gražų 1902 m. rugpjūčio rytą, padėkojęs klebonui už vaišingumą ir paėmęs ryšuliuką su knygomis, pėsčias išėjau į Šiaulius. Nors grafienė šiomis dienomis buvo užsiminus, kad, kai vešianti Kocią, galėsianti ir mane paimti, bet jau pernai patyręs visus kelionės su grafiene smagumus, padėkojau už malonę, nieko nesakydamas, kad nutariau savo priemonėmis pasiekti Šiaulius. Tilžės plentu priėjau aną balto mūro namelį, kur kitados praleidau vasarą, „pišoriaudamas" pas poną Zažeckį. Saulė jau gerokai svilino, pylė prakaitas, o medžiai aplink namelį viliote viliojo pasėdėti jų paūksmėje. Tada plentas tarp Šiaulių ir Bubių nebuvo apsodintas medžiais: tiesi kaip strėlė plento linija vieniša baltavo tarp žalių laukų. Kojos pačios įsuko į namelio kiemą. Atsisėdau ūksmėje ant akmens prie vartų ir apsidairiau. Viskas čia buvo taip pat kaip prieš šešerius metus: vidury kiemo šulinys, iš kurio kitados vikriai semdavo vandenį Hanusia; daržinė, kur miegojom su Vincentu, ir daržas už jos; pakalnėje pieva su žaliuojančiu atolu, aplink geltonavo dar nenupjauti rugiai. Prie tvarto paūksmėje stovėjo vienu arkliu pakinkytas vežimukas. Jau buvau besirengiąs keliauti toliau, kai staiga prasivėrė durys į kiemą ir iš namelio išėjo baltu balachonu apsivilkęs... pan Zažeckis, bet quantum mutatus ab illo![1] Kitados geltoni nusvirę ūsai dabar buvo žile išmarginti, veidas išdžiūvęs, stora apatinė lūpa atsilošusi žemyn, krūtinė įlinkus ir nugara išlinkus. Iš paskos ėjo kokių dešimties metų berniukas, nešinas lagaminėliu (turbūt dabartinis obješčiko pišorius). Jie susėdo į vežimuką ir išvažiavo iš kiemo. Zažeckis laikė vadžias ir, įbedęs į priekį išplėstas bereikšmes akis, nepamatė manęs prie vartų. „Kažin ar Hanusia ir Vincentas dar tebėr?" – pamaniau ir, pakilęs nuo akmens, įėjau į priemenę. Virtuvėlėje radau pagyvenusią moterį indus beplaunančią. Pasisakiau jai čia gyvenęs prieš keletą metų ir dabar, eidamas pro šalį, sumanęs apsilankyti.

– Vaje, vaje, – nustebo moteriškė, – o ponas ką tik išvažiavo...

– Mačiau išvažiuojant iš kiemo... Aš, tiesą pasakius, norėjau ne jį pamatyti, o jo brolį Vincentą ir Hanusią, kur čia tada buvo.

– Nėr jau jų čia, nėr, – atsiduso moteriškė, – jau kelinti metai, kaip Vincentas apsigyveno Šiauliuose, dirba ten Frenkelio fabrike.

– O Hanusia? – klausiu.

– Ji jau mirus... Kai čia atėjau tarnauti, girdėjau žmones kalbant, jog ponas ją radęs iš po nakties negyvą daržinėje... Sako blogai baigus, pasikorus... Tada ir Vincentas išėjęs į Šiaulius.

[1] kiek labai pasikeitęs! (*lot.*)

Ši žinia mane, nuo kelionės pavargusį, nelabai tepaveikė, nors ir pagailo jaunos mergaitės, kuri dėl duonos kąsnio dėjosi su vienu, o mylėjo kitą; dvejinimosi nepakeldama, tragiškai žuvo... Sėdėjau susimąstęs.

– Gal ponaitis išgertų stiklinę pieno? – paklausė moteriškė, – neseniai pamilžau.

Padėkojau ir pasistiprinęs išėjau į plentą. Po poros valandų buvau Šiauliuose. Motina laukė grafienės atvažiuojant: namas buvo išvalytas, blizgėjo kaip stiklinė. Likusias prieš mokslo pradžią dienas skambinau, neatsitraukdamas nuo fortepijono. Kitą dieną atvažiavo grafienė.

– Bonaventura już tu? – buvo jos pirmas klausimas motinai. – To bardzo nedelikatnie z jego strony nie uprzedzić mnie o tem... Ja mu ofiarowałam miejsce w faetonie, a on wolał sam sobie zaradzić. To niegrzecznie... Nadaremnie zaprzątałam sobie głowę i posyłałam lokaja do szpitalu. Brak wychowania daje się we znaki...[1]

Atsiprašinėdama motina melavo, kad aš turėjęs reikalą būti Šiauliuose anksčiau už grafienę, todėl negalėjęs pasinaudoti jos prakilnybės malone. Paskui atbėgo pas mane ir įspėjo, kad, jei grafienė klaus, neprasitarčiau jokių ypatingų reikalų neturėjęs išvykti anksčiau. Bet ši nieko neklausė, ir meluoti neteko.

Pirmomis mokslo dienomis paaiškėjo, kad Kociui (jis jau buvo penktoje klasėje) nesiseka matematika: mokytojo aiškinimų nesuprantąs, o mano pagalba irgi neveiksminga esanti. Laiške pasiskundė grafienei, o ši per poną Karpavičių pavedė man surasti jam gerą matematikos mokytoją. Tais laikais garsėjo Šiauliuose repetitorius Rafael Kairovskij. Baigęs gimnaziją 1891 metais, Kairovskis į universitetą nestojo, bet pasiliko Šiauliuose ir vertėsi privačiomis pamokomis. Po miestą ėjo gandai, kad jis esąs didelis bedievis ir cicilikas (tos dvi sąvokos buvo neatskiriamos: kas buvo apšauktas bedieviu, tas eo ipso[2] buvo ir cicilikas, o jei kas buvo laikomas dideliu bedieviu, tas savaime turėjo būti ir „didelis" cicilikas). Apie Kairovskį buvau girdėjęs, bet nebuvau jo matęs ir nežinojau, kur jis gyvena. Adresų biuro Šiauliuose nebuvo, taigi teko kreiptis į policijos skyrių, vadinamą „adresnyj stol". Ten sužinojau jį gyvenant nuosavam name Rudavkos gatvelėje.

Miesto pakraštyje, Frenkelio fabriko linkui, sruveno mizernas upokšnis, Rudavka vadinamas. Vasarą jis buvo vos pastebimas ir visai neišdžiūdavo tik todėl, kad jo vagą dieną naktį gaivindavo aplinkiniai

[1] Bonaventūra jau čia? Tai labai nemandagu iš jo pusės nepranešti man apie tai. Pasiūliau jam vietą fajetone, o jis bevelijo pats susitvarkyti. Tai nemandagu. Be reikalo kvaršinau sau galvą ir siunčiau liokajų į ubagyną (*lenk.*).

[2] tuo pačiu (*lot.*).

skurdžiai, pildami pamazgas ir tuštindami naktinius puodus: žiemą to upelio ledu leidosi į Frenkelio pakalnę skurdžių vaikai, – kas prisirišęs prie kojų medines pačiūžas, o kas ir tiesiai ant pasturgalio. Pavasarį ir rudenį į upelį suplaukdavo vanduo ir skysti nešvarumai iš vad. „rinštokų" – griovelių iš abiejų gatvės šonų, ir tada Rudavka šniokšte šniokštė, nešdama atmatas į pakalnę. Kur prasideda upokšnis, niekas nežinojo, tik kai kas spėliojo, kad pradžią jam duodąs iš po akmens sruvenąs šaltinėlis toje miesto dalyje, kur prasidėdavo nuokalnė Frenkelio fabriko link. Abu upokšnio šonai buvo apstatyti skurdžių bakūžėmis, o tarpas tarp jų, nevažiuojamas ir be šaligatvių, pavadintas iškilmingu vardu – Rudavkos gatvė. Daugumą Rudavkos gyventojų sudarė žydų biednuomenė. Nors bakūžės čia buvo nenumeruotos, bet Kairovskio butą lengvai suradau: pirmas paklaustas praeivis man jį parodė. Uniformuoto, švariai apsirengusio gimnazisto pasirodymas šioje lindynėje buvo sensacija, į kurią ir vaikai, ir suaugusieji vienodai reagavo: praeiviai sustodavo, atsukdami į mane veidus, vaikai irgi pirma sustodavo, paskui ėmė spiestis į būrį aplink mane ir lydėjo iki pat Kairovskio namelio. Laimei, upelis buvo beveik išdžiūvęs, ir tik smarvė iš jo kilo, bet purvyno nebuvo; taigi galima buvo žygiuoti viduriu „gatvės", kuria iki šiol niekuomet nebuvau ėjęs, bet iš tolo matydavau paskendusią, pavasarį ir rudenį, neišbrendamam purve. Pastūmęs kiek pravertas duris, atsidūriau nedidelėje tamsioje priemenėje, dvokiančioje drėgnais pelėsiais. Pasieniai buvo tiek apstatyti įvairiausio šlamšto, kad vos siauras takelis teliko per vidurį. Besiskverbianti pro atdaras į lauką duris šviesa išryškino žymią dalį čia sukrauto „turto": prie pat durų stovėjo nešvariu skuduru padengta sena statinė, pro kurios šonus sunkėsi žalsvas skystimas, dvokiąs pasmirdusiomis silkėmis; priešais – rūdies išmarginti skardiniai kibirai ir dėžės, gelžgaliai ir lentgaliai; gilumoje – krūva „bebechų" ir ant sienos pakabintas iškembęs čiužinys su gelsvomis dėmėmis. Vis dar neuždarydamas durų į lauką, dairiaus po priemenę, akimis ieškodamas įėjimo į trobą. Jo neradęs, sumečiau, kad man klaidingai nurodė repetitoriaus gyvenvietę, ir jau buvau besitraukiąs iš tos landynės, kai staiga pasigirdo duslus balsas:

– Wer is do?[1]

Čiužinys sienoje pajudėjo, ir pro jį išsikišo keista galva: didelė kupeta juodų išsidraikiusių plaukų viršum blizgančiai nuskusto, geltono tartum dramblio kaulas veido, primenančio taisyklingą trikampį, kurio viršūnę sudarė ilgos nosies priplotas galas, o briaunas – atsilošusi kakta ir įdubęs smakras. „Tikras Gogolio „kuvšinnoje rylo" – pamaniau, neat-

[1] Kas ten? (*žyd.*)

kreipęs dar dėmesio į išverstas juodas akis, kurių išraiška tik kiek vėliau mane nustebino... ir visuomet paskui stebino.

– Вы ко мне?[1] – nusišypsojo galva, rodydama eilę stambių keturkampių pageltusių dantų, kyšančių iš po viršutinės lūpos.

– Я ищу господина Кайровского[2], – atsakiau, artindamasis prie čiužinio.

– Я Кайровский, – linktelėjo galva, – прошу.

Kairovskis pakėlė čiužinį tiek, kad pasilenkęs galėjau įeiti į vidų. Slinkdamas pro čiužinį laikantį šeimininką, pastebėjau, kad durų iš priemenės nebuvo. Patalpa, kurioje atsidūriau, atrodė kaip didelis knygynas po žemės drebėjimo: kur tik pažiūrėtum, visur matėsi netvarkingai išmėtytų knygų krūvos, kurios kai kur, ypač kertėse, siekė neaukšto kambario lubų; kiek mažiau jų buvo ant siaurutės geležinės lovelės ir ant vienintelės kėdės. Visiškai laisva nuo knygų buvo mažutė taburetė prie įėjimo; ant jos stovėjo skardinis bliūdas su nešvariu vandeniu ir šlapias gabalėlis muilo, čia pat ant knygų gulėjo rankšluostis. Jei priemenėje dar buvo siauras takelis per prikrautą šlamštą, tai kambary ir tokio nebuvo. Taigi sustojau prie slenksčio, glamžydamas rankoje kepurę. Tuo tarpu šeimininkas nuleido čiužinį, praslinko pro mane ir, numetęs knygas nuo kėdės ant lovos, pakvietė sėstis; pats atsisėdo ant knygų lovoje.

– Чем могу быть полезным?[3] – paklausė, įbesdamas į mane akis, kurių paskui nenuleido.

Tokias akis kaip Kairovskio rusai vadina „barchatnyje" (aksominės); jų žvilgsnis tartum glosto žmogų, šiurkštų būdą sušvelnina, išjudina sustingusią sielą, o atšalusią širdį įkaitina. Žiūrėdamas į Kairovskio akis, nebemačiau jo bjauraus veido, tik žvilgsnyje sukauptą sielą, atspindinčią begalinį gerumą. Man pasakojant reikalą, jis, žiūrėdamas į mane, pirštu krapštė iš ausies kaušelio užsilikusį muilą, kurio prausdamasis bus neišplovęs. Šita manipuliacija pasirodė man šlykšti, ypač kad iškrapštytą muilą valėsi nuo piršto į dėmėto švarko skverną. Tačiau, pažiūrėjęs į jo malonias akis, tuoj atsikračiau pasišlykštėjimo.

Išklausęs reikalą, Kairovskis iš pradžių atsisakė užsiimti su Kociu, nenorėdamas, kaip išsireiškė, turėti santykių su „magnatų išpera", bet man paaiškinus, kad Kocio yra paprastas vaikinas, laisvas nuo poniškos didybės ir veikiau primenąs veršį negu magnatą, sutiko, pastatęs sąlygą, kad jam būtų mokama penkis aukso rublius už valandą. Man paabejojus, ar grafienė sutiks tiek mokėti, Kairovskis tarė:

[1] Jūs pas mane? (*rus.*)
[2] Ieškau pono Kairovskio (*rus.*).
[3] Kuo galiu patarnauti? (*rus.*)

– Tiek man už valandą mokėjo grafas P., kai mokiau jo atsilikusį sūnų... Pats grafas tada tiek man pasiūlė, nors aš sakiau, kad mano kaina – rublis už valandą. Jei tamsta apie tai pasakysi grafienei, ji, aišku, nesiderės, nenorėdama atsilikti nuo kito grafo... Ambicija pas tuos ponus vaidina didelį vaidmenį, o tatai kartais, kaip šiuo atveju, išeina mums į naudą, – kiek primerkė savo gražią akį Kairovskis, o lūpos ironiškai pajudėjo, – duobus aemulantibus tertius gaudet[1], – nusišypsojo jis.

Išeidamas pasakiau, kad artimiausiomis dienomis vėl ateisiu, jei grafienė sutiks su jo sąlygomis. Jei neateisiu, tatai turės reikšti, jog grafienė nesutinka tiek mokėti.

– Ar ji sutiks, ar nesutiks, – pastebėjo Kairovskis, – tamsta ateik, kada tik norėsi. Kiaurą dieną sėdžiu namie... Mano mokiniai ateina pas mane...

– Grafienė, man rodos, reikalaus, kad tamsta ateitum pas sūnų, – pastebėjau.

– Tai savaime aišku, ir man taip bus patogiau. Pas mane čia labai ankšta; išlepintam grafiukui ne kokia aplinka, – nusišypsojo Kairovskis, ranka rodydamas į knygomis užverstą stalą. – Ir grafas P., brangiai mokėdamas, pareikalavo, kad pas jo sūnų ateidinėčiau.

– Grafiukas neišlepintas, – užginčijau, – ir jis pats, esu tikras, mielai čion vaikščiotų... Bet grafienė – kitas dalykas...

Priemenėje subarškėjo. Kairovskis pakėlė čiužinį ir įsileido kažkokį jaunuolį; matyti, savo mokinį.

Kocio parašė grafienei laišką, kuriame, man prašant, paminėjo ir grafą P. Netrukus atėjo atsakymas. Laiške buvo daug aimanavimų dėl repetitoriaus brangumo ir raginimai Kociui pasitempti, kad užtektų dešimties pamokų. Kaip ir tikėjaus, grafienė įspėjo, kad repetitorius ateidinėtų ir kad aš pamokose dalyvaučiau (kuriam tikslui, nepaaiškino). Pranešiau apie tai Kairovskiui. Pamokos metu stebėjaus Kairovskio sugebėjimu paprasčiausiais žodžiais aiškinti painiausius matematikos dalykus; jis tai darė nuoširdžiai, skvarbiu ir maloniu balsu, prikišęs veidą prie pat Kocio nosies, kurią tas vis sukdavo į šalį. Netrukus ir aš, atokiau sėdėdamas, pajutau nemalonų kvapą: Kairovskis buvo užvalgęs česnakų. Tačiau nei Kocio, nei aš nedrįsom paprašyti repetitoriaus, kad jis, ateidamas pas mus, ką kitą, o ne česnakų pavalgytų; taigi reta kuri pamoka (jų iš viso buvo aštuonios) „nekvepėjo", kaip mandagiai sakė Kocio. Kairovskio pamoka užtrukdavo ne valandą, kaip buvo suderėję, bet mažiausiai dvi, o kartais tris ir net keturias valandas. Jis nusistatydavo

[1] dviem besivaržant, trečias laimi (*lot.*).

per pamoką išeiti tam tikrą kurso dalį ir padaryti tam tikrą uždavinių skaičių, ir kol to viso neatlikdavo, pamokos nebaigdavo. Per pamoką darydavo vieną, kartais dvi pertraukas, pamatęs, kad Kocio dėmesys atbuksta. Pertraukų metu kalbėjo su mumis tokias kalbas, kokias išgirdusi grafienė baisiai pasipiktintų. Kartą, pavyzdžiui, žiūrėdamas pro langą į bažnyčios pastatą, Kairovskis tartum sau kalbėjo:

– Graži Šiaulių bažnyčia – gotikos ir švelnaus baroko mišinys... Tačiau reali nauda iš tų „Dievo namų" – bažnyčių, cerkvių, sinagogų – yra tik šventikams ir jų padėjėjams. Šiaip žmonėms iš Dievo namų nėra naudos, tik žala: tos prietarų gūžtos palaiko žmonių tamsumą, dargi jį didina... O kiek čia sunešama pinigų! Kiek galima būtų už tuos pinigus pastatyti mokyklų, ligoninių, prieglaudų! O miseras hominum mentes, o pectora caeca[1] – teisingai sako Lukrecijus.

Atsimenu, kad panašios antireliginės Kairovskio kalbos pertraukų metu nebuvo dirbtinės, neateidavo kaip deus ex machina[2], bet išplaukdavo iš kokios nors realios užuomazgos, kaip kad dabar, kai mes, pakėlę galvas nuo sąsiuvinių, buvom įbedę akis į priešais riogsančią už lango bažnyčią. Be to, tokias kalbas Kairovskis kalbėjo tartum pats sau, net nežiūrėdamas į mus ir nė kiek nesirūpindamas tuo, ar mes kreipiam į jo žodžius dėmesį, ar leidžiam juos pro ausis. Atrodė, kad jis tik balsiai samprotauja, kaip samprotautų ir tuo atveju, jei mūsų su Kociu visai čia nebūtų. Reagavom į tas balsiai reiškiamas mintis nevienodai: tuo tarpu kai Kocio, mokytojui kalbant ne apie dėstomąjį dalyką, ar ką nors paišė sąsiuvinio pakraštyje, ar nosį krapštė, ar tiesiog išeidavo į gretimą kambarį, mane Kairovskio žodžiai giliai paveikdavo. Jam paminėjus Lukrecijų, apie kurį nebuvau girdėjęs ir kurio hegzametras man labai patiko, paklausiau, kas buvo tas romėnų poetas ir kodėl jis nedėstomas gimnazijose, greta Ovidijaus, Vergilijaus, Horacijaus. Į tai Kairovskis pasakė:

– Kai ateisit pas mane, paskolinsiu jums pasiskaityti Lukrecijaus poemą „De rerum natura"[3], ir pats suprasit, kodėl šis nuostabus autorius nedėstomas... Galėsit ir kitų knygų pasirinkti, kokios jums patiks.

Buvau pas jį atsilankęs porą kartų. Be Lukrecijaus davė pasiskaityti Černyševskio romaną „Čto delat", Dobroliubovo ir Pisarevo veikalus ir kitų man negirdėtų autorių knygas. Tačiau Kairovskis apsivylė: nė viena jo paskolintų knygų man nepatiko. Lukrecijaus tik atskiri

[1] O niekingos mintys žmonių! O širdys bejausmės! (*lot.*)
[2] Dievas iš mašinos (= netikėtai) (*lot.*).
[3] „Apie daiktų prigimtį" (*lot.*).

hegzametrai sudomino, o jo filosofinių išvedžiojimų nesupratau, nors ir pasidarė aišku, kodėl tas autorius neskaitomas gimnazijoje: griovė ne tik senovinę tikybą, bet ir patį tikėjimo principą. Černyševskio romanas pasirodė netvarkingai parašytas ir blankesnis už Turgenevo. Su Pisarevo nuomone apie Puškiną sutikti negalėjau. Sužinojęs apie tai, kokį įspūdį padarė paskolintos knygos, Kairovskis nė kiek nenustebo, ramiai pasakė:

– Tai visai suprantama, kad nepatinka... Patiks vėliau.

Tas švelnaus būdo žmogus varžėsi pasakyti karčią teisybę, kad dar nepriaugau prie tų veikalų supratimo.

Kitą kartą per pertrauką paklausiau, ar jis pažinojo Višinskį.

– A, Povilą Višinskį... Povilas porą metų vėliau baigė gimnaziją už mane, bet buvom gerai pažįstami... Puikus vyras Povilas... Mielai skaitė Černyševskį, Dobroliubovą, Pisarevą. Tie rašytojai labai patiko Povilui, – ironiškai mirktelėjo man Kairovskis. – Povilas, Povilas... Ar jūs žinot, – kreipėsi į mus su Kociu, – kokia apaštalo Povilo reikšmė krikščionybei? Istoriškai įrodyta, kad jei ne Povilas, ir krikščionybės su visomis jos dogmomis ir tariamais apreiškimais nė būte nebūtų... Ir, tiesą pasakius, – kalbėjo susimąstęs Kairovskis, – vietoje Kristaus reikėtų garbinti Povilą kaip krikščionybės įkūrėją. Povilas yra istorinis asmuo, o dėl Kristaus buvimo tikrų įrodymų neturim...

Kiek dabar galiu spręsti apie Kairovskį, tas ramus ir malonus vyras, visai atitrūkęs nuo gyvenimo, buvo pasyvus bedievis ir pasyvus revoliucionierius. Tačiau tiems žmonėms, su kuriais susidurdavo, padarė nemaža įtakos jo šviesus, laisvas nuo bet kokių prietarų protas ir jo skaisti siela. Gyvenimo išorė, materialiniai patogumai jam visai nerūpėjo, jis jų tartum ir nematė. Gimnazistas Brevda, gerai pažinojęs Kairovskį, papasakojo man, kad Rafael visą laiką gyvena kaip anachoretas tėvų paliktoje bakūžėje, iš kurios prieš dešimt metų išsikraustė jo brolis batsiuvys Šlioma, išėjęs į užkurius kitur. Pietus Kairovskiui atnešdavo iš gretimos bakūžės senoji Lija, jo kaiminka; žiemą ir krosnį jam pakūrendavo. Pusryčiams ir vakarienei Kairovskis suvalgydavo duonos riekę su svogūnu arba česnaku, kartais su silkės gabalu. Kiauras dienas sėdėjo tarp savo knygų, tik retkarčiais išeidamas iš namų. Jo bakūžės durys dieną naktį buvo atdaros; kas ir kada norėjo, tas ir užeidavo. Dėl gryno oro stokos jis pagelto, o maža tejudėdamas susikūprino ir veikiai paseno. Rudavkos „laisvamaniai" jį gerbė, kahalas nekentė, vieni ir kiti vadino „mišiuginu"[1]. Nepigia kaina įsigijo galvojimo laisvę ir visišką

[1] „išprotėjusiu" (*žyd.*).

nepriklausomybę nuo išorinio pasaulio. Kaip „mišiuginas", caro valdžiai buvo nepavojingas, policija jo nepersekiojo.

Išaiškinęs viską, kas buvo Kociui nesuprantama matematikoje, ir padaręs daugybę uždavinių, kurių sprendimą stebėdamas ir aš turėjau nemaža naudos, Kairovskis pasiekė tikslą; dėl savo tiesumo bei nesuinteresuotumo nuo likusių (grafienės leistų) dviejų valandų atsisakė, nors turėjo teisę prailginti darbą ir dar dešimt rublių pelnyti.

Vieną žiemos vakarą atėjo pas mane gimnazistas Vladimir Labanovskij. Jis mokėsi toje pačioje septintoje klasėje, bet arčiau pažįstami nebuvom. Žinojau jį esant surusėjusio lietuvio (banko tarnautojo) sūnų, vidutinių gabumų jaunuolį, apie kurį sklido gal ir nepagrįsti gandai, kad esąs uolus biblinio Onano pasekėjas. Kalbėjo Labanovskis labai lėtai, su pauzėmis beveik po kiekvieno žodžio. Iš šalies galėjo atrodyti, kad jis apgalvoja kiekvieną žodį prieš jį ištardamas, bet vargu ar taip buvo tikrumoj. Apie jo keistą būdą man kartą papasakojo Mečys: Labanovskis ateidavęs pas kokį draugą, atsisėsdavęs ir tylėdamas sėdėdavęs valandą, dvi ir daugiau. Kaip reaguodavęs šeimininkas į tą tacitam sessionem[1], jam visai nerūpėję. Vienintelė priemonė tylinčio svečio atsikratyti buvus tokia: šeimininkas pakildavęs ir pareikšdavęs, kad išeinąs iš namų su reikalais. Tada Labanovskis lėtai pratardavęs:

– Laikas ir man.

Jiems išėjus iš namų, šeimininkas sprukdavęs kur į skersgatvį, o palikęs vienas Labanovskis žygiuodavęs pas kitą draugą. Atrodė, kad jis vengia būti vienas, o pas ką užeiti ir kur sėdėti tylint, jam vis viena. Pernai Labanovskis atkreipė į save visos klasės dėmesį per Ciklopo pamoką, kuriai buvo užduota išnagrinėti Karamzino straipsnį „О любви к отечеству и народной гордости"[2]. Ciklopas iššaukė Labanovskį ir pasiūlė išdėstyti straipsnio turinį. Šis tylėjo, įsmeigęs akis į mokytoją.

– Вы читали это рассуждение Карамзина?[3] – nekantraudamas klausia Ciklopas.

[1] tylų sėdėjimą (*lot.*).

[2] „Apie tėvynės meilę ir tautinį išdidumą" (*rus.*).

[3] Jūs skaitėt aną Karamzino samprotavimą? (*rus.*, čia ir toliau šiose išnašose)
Skaičiau.
Apie ką ten sakoma?
Apie tėvynės meilę ir tautinį pasididžiavimą.
Kaip vyksta samprotavimas?
Aš nieko nesupratau.
Na, tai jūs palikit... Prisipažinkit, kad neskaitėt. Pas Karamziną viskas aiškiai išdėstyta.
Galbūt jums... Man neaišku.
Kas gi jums neaišku? Tėvynės meilė neaiški, ar nesuprantamas tautinis pasididžiavimas?

– Читал.

– Так о чем там говорится?

– О любви к отечеству и народной гордости.

– Как ведется рассуждение?

– Я ничего не понял.

– Ну уж это вы оставьте... Сознайтесь, что не читали. У Карамзина все ясно изложено.

– Может быть для вас... Для меня не ясно.

– Что же вам не ясно? Любовь к отечеству не ясна, или непонятна народная гордость?

– И то и другое.

– Почему?

– Какая у меня может быть любовь к тому, чего у меня нет?

– Как так?

– Очень просто: я литовец, а в 1795 Литва перестала существовать. Это значит, что у меня нет отечества.

– Но ведь вы православный?

– Православие еще не отечество?

Klasėje įsiviešpatavo tyla. Ciklopas sustingo, tik jo dešinė pajudėjo, ir įrašė į žurnalą „kuolą"; pats jis tyliai tarė:

– После уроков останьтесь, мне надо с вами поговорить[1].

Ką jiedu kalbėjo po pamokų, niekas nesužinojo. Bet, matyti, Labanovskiui pavyko pasiaiškinti: iš elgesio pažymys jam nebuvo sumažintas, tik iš rusų literatūros arba, kaip tada sakydavo, iš „slovesnosti" ketvirčio pažymėjime buvo jam įrašytas dvejetukas.

Nors ir buvau girdėjęs Labanovskį keliaujant per klasės draugus, bet visai nesitikėjau, kad kokį vakarą ir pas mane apsilankys. Paspaudęs ranką ir nieko neprataręs, nelaukdamas pakvietimo atsisėdo ir įbedė akis į sieną viršum fortepijono, nuo kurio buvau pakilęs jo pasveikinti.

– Не обращай на меня внимание, играй дальше[2], – nutraukė įsiviešpatavusią tylą Labanovskis, o man tik ir reikėjo jo paraginimo.

Nežinau, kiek ilgai dar skambinau ir kiek laiko svečias sėdėjo tylėdamas. Durys prasivėrė, ir motina pakvietė vakarienei.

Ir viena, ir antra.
Kodėl?
Kokią galiu turėti meile tam, ko pas mane nėr?
Kaip tat?
Visai paprastai: aš lietuvis, o Lietuva nuo 1795 metų nustojo egzistavusi.
Bet juk jūs pravoslavas?
Pravoslavija dar ne tėvynė.

[1] Po pamokų pasilikit, man reikia su jumis pakalbėti (*rus.*).

[2] Nekreipk į mane dėmesio, skambink toliau (*rus.*).

– И мне пора[1], – tarė pakildamas nuo kėdės Labanovskis.

Hospes taciturnus[2] išsėdėjo mažiausia porą valandų, ir per tą laiką išgirdau iš jo lygiai dešimt žodžių, pats nepratareš jam nė vieno!

Šitie mokslo metai prabėgo be ypatingų įvykių. Kairovskio paruoštas iš matematikos Kocio nebuvo reikalingas mano pagalbos; humanitariniai dalykai jam sekėsi neblogai. Taigi beveik visą atliekamą nuo pamokų mokymosi laiką praleisdavau prie fortepijono. Šiemet skaitėm Sofoklo „Antigoną". Grakštūs to tragiko jambai labai patiko; be klasėje skaitomo teksto, namie savarankiškai perskaičiau dar jo „Karalių Edipą" ir „Ajaksą". Iš graikų prozininkų toliau skaitėm Platono dialogus, su kuriais jau pernai buvom susipažinę. Cicerono kalbos ir Horacijaus eilėraščiai nesudarė sunkumų, taip kad namie šiems autoriams daug laiko neteko gaišinti. Giedriais žiemos vakarais užeidavau pas Mikulskį, kuris, prisiskaitęs Flamariono ir Mejerio, pasidarė didelis astronomijos mėgėjas. Jis šioje srityje pažengė žymiai daugiau negu aš. Kaip geras matematikas, gilinosi į astronomines formules, nesitenkindamas vien dangaus stebėjimu. Mikulskis iš kažkur gavo neblogą astronominį žiūroną, pro kurį ryškiai matėm ne tik mėnulio kraterus ir Oriono ūką, bet ir Saturno žiedus. Pasigėrėti stebuklingu žvaigždėto dangaus grožiu užsukdavo kartais pas Mikulskį ir Mečys, pirmas sudominęs mus Uranijos mokslu. Kai šaltis suvarydavo mus į kambarį, prasidėdavo kalbos apie erdvės begalybę ir visatos struktūrą.

– Ne tiek reikia stebėtis dangaus grožybėmis, – filosofavo vieną vakarą Mečys, – kiek ypatingai tobulu mūsų akies mechanizmu. Įsivaizduokim pasaulį be gyvųjų būtybių, taigi ir be žmogaus, ir be jo regėjimo bei klausos organų. Ar tada būtų gamtoje spalvos ir garsai? Aišku, kad jų nebūtų. Juk spalvos ir garsai yra išdava erdvės dalelyčių bangavimo ir mūsų akies bei ausies į tą bangavimą reagavimo. O ar būtų galimas reagavimas, jei nebūtų kas reaguoja? Kitaip sakant, pavadinę spalvas iksu, o materijos bangavimą ir regėjimo organą raidėmis a ir b, gauname paprasčiausią formulę: $x = a + b$; toji pat formulė tinka ir garsams. Taigi be žmogaus akies ir ausies nėra spalvų grožio, kaip nėra ir garsų harmonijos. Ar jūs bandėt kada nors užsimerkti ir gerai užkimšti ausis, ir taip pabūti kokią minutę? Taip padarę, jūs pajustumėt, kaip atrodo amžina tamsa ir amžina tyla. Taigi mūsų akis ir mūsų ausis yra tas pagrindas, ant kurio stovi kaip spalvingas bei triukšmingas pasaulis, taip ir visa mūsų kultūra. Maža to, – po trumpos pauzos tęsė Mečys, – be akies ir

[1] Ir man laikas (*rus.*).

[2] Tylus (nekalbus) svečias (*lot.*).

ausies nebūtų atrasti ir tie nuostabūs dėsniai, pagal kuriuos tvarkingai juda materijos dalelytės, sukasi planetos aplink žvaigždes ir milžiniški žvaigždynai skrieja beribėje erdvėje. Iš tikrųjų kaip galima būtų surasti tuos dėsnius, jeigu nebūtų stebėjimo? O stebėjimo, aišku, negalėtų būti, jeigu mes neturėtume regėjimo organo.

– Šiurpus būtų žmogaus likimas be regėjimo ir klausos organų, – patvirtino tyčia užsimerkęs Mikulskis.

– Likimas, – nusišypsojo Mečys, – moira, fatum... Aš tuos žodžius visai išmesčiau iš apyvartos, nes jie mąstančiam ne tik nereikalingi, bet dargi žalingi. Panašios sąvokos kvepia prietaringa senove ir religiniu tvaiku... Materijos dalelytės jungiasi atsitiktinai, ir kas iš tų junginių pasidaro, priklauso nuo paprasto atsitiktinumo, o ne nuo kokio nors likimo. „Likimo" sąvoka visose kalbose turi „paskirties" atspalvį, kaip, pavyzdžiui, graikų „moira" atsako mūsų žodį „dalia, paskyrimas", lotyniškas „fatum" (nuo „fari") – visiškai atsako rusų „рок" (plg. предрек-ать, из-рек-ать) arba „судьба" (судить, присуждать, назначать) ir pan. Taigi taikstymasis su įvairiose kalbose įvairiai reiškiamomis „likimo" sąvokomis yra ne kas kita kaip miglotas pripažinimas tam tikros jėgos, stovinčios už materijos ribų ir skirstančios „likimus", kitaip sakant, pripažinimas Dievo.

– Visa tai gražiai išvedžioji, – vėl įsikišo Mikulskis, – bet kuo reikia įsigalėjusį žodį „likimas" pakeisti?

– Jo keisti nereikia, tik visai nevartoti, išmesti iš kalbos. O jeigu labai nori žodį „likimas" pakeisti kitu kokiu, pakeisk žodžiu „atsitiktinumas", – pasiūlė Mečys.

– Išeina, – nesiliovė Mikulskis, – kad ir šitas, kaip sakei, „ypatingai tobulas regėjimo organas" yra gryno atsitiktinumo padaras. Ar ne taip?

– Žinoma, taip, – užsispyrė Mečys. – Begalinėje erdvėje turi būti ir įvairiausių kitokių būtybių su kitokiais organais, kurių pagalba gyvas padaras susisiekia su negyvąja gamta. Turi, aišku, būti atsitiktinai susidariusių tokių organų ir prietaisų, kurių pagalba galima matyti per sieną ar girdėti garsą iš tokio nuotolio, koks, pvz., yra tarp Šiaulių ir Panevėžio (apie rentgeno spindulius ir radiją dar nebuvom girdėję).

– Na ir nušnekėjai, – nusikvatojo Mikulskis, – koks milžiniškas klausos organas turėtų būti, kad galima būtų išgirsti kam nors kalbant Panevėžy!

– Nebūtinai, – užginčijo Mečys, – pakanka tik tam tikrų priemonių pagalba pažaboti ar sukoncentruoti erdvės bangas, ir galėsim išgirsti Panevėžį. Mes, žinoma, galim to nesulaukti, bet praeis vienas kitas

šimtas metų, ir mūsų palikuonys girdės kam nors kalbant Panevėžy, – pranašavo jis.

– O kas reiškia šimtas metų, palyginti su astronomiška amžinybe? Lašas jūroje, nieko daugiau.

– O man vis dėlto neaišku, – prabilau ir aš, – kaip čia pasidaro, kad viskam vykstant, kaip tvirtini, grynai atsitiktinai, viskas susitvarko tobuliausiu būdu, ir žmogus tame visame išskiria gražų dėsningumą?

– Čia, man rodos, – aiškino Mečys, – vyksta du atsitiktinumai: vienas – gamtoje, o antras greta jo ir priklausomai nuo jo žmoguje. Tie lygiagrečiai atsitiktinumai yra surišti tarp savęs ir savo tarpe ima vystytis dėsningai. Į tam tikrus atsitiktinus reiškinius gamtoje pradeda reaguoti tam tikri, atsitiktinai ir lygiagrečiai susidarę žmogaus organai, tarp kurių ir gamtos reiškinių ima reikštis jau nebe atsitiktinis ryšys, o dėsningas...

– Suprantu, ką nori pasakyti, – įsikišo Mikulskis, – ir, kaip manau, vykusiai paaiškinai dėsningumo iš atsitiktinumo atsiradimą, bent bendriausiais bruožais. Bet man ne tas rūpi... ar neišskaitei pas kurį iš savo filosofų arba gal ir pats sugalvojai, koks yra visatos, taigi ir žmogaus, galutinis tikslas? Tarpinių, antraeilių tikslų, kaip galim stebėti, yra begalinė daugybė. Pvz., gyvos būtybės poruojasi, siekdamos aiškaus tikslo – palikti po savęs savo giminės palikuonis; mūsų mokymosi artimiausias tikslas – baigti gimnaziją; studentų – baigti universitetą; mokslus baigusių tikslas – dirbti liaudies labui (karjeristų – savo labui); darbas liaudies labui turi tikslą – pagerinti masių gyvenimo sąlygas ir t. t., ir t. t. Bet ar yra koks nors galutinis tikslas? Kam žmogus gyvena? Kuriam galui egzistuoja visos gyvos būtybės? Kokio tikslo siekdamos jos ėda viena kitą: musę voras, vorą šikšnosparnis, šikšnosparnį lapė, lapę liūtas, liūtą nugalabija žmogus, patį žmogų graužia ligų bacilos ir t. t. Kuriam galui, kokio tikslo siekdamos planetos sukasi aplink žvaigždes, žvaigždės susiburia į žvaigždynus, žvaigždynai neįsivaizduojamu greičiu skrieja į kažkokias beribes erdves? Koks yra visatos buvimo tikslas?

Mikulskis net paraudonavo iš susijaudinimo.

– Apie ką čia dabar šneki, – nusišypsojo Mečys, – gali gauti paaiškinimų idealistinėje teleologijoje, kuri, žinoma, didžiai klysta, patiekdama savus samprotavimus. Dalykas štai koks: tikslingumo sąvoka yra grynas riboto žmogaus padaras, taikomas ribotiems reiškiniams ir reikalams ir jokiu būdu netaikomas beribei visatai. Beribei visatai tikslingumas yra svetimas, ten viešpatauja atsitiktinumas. Ribotą tikslingumo sąvoką taikyti beribei visatai yra nerimtas darbas, kuriuo tačiau užsiima teleologija, pakišdama tokius, pvz., samprotavimus: galutinis visatos nenurimstančio judėjimo tikslas yra Dievas ir susiliejimas su

Dievu. Šitoks samprotavimas mąstančiam žmogui, aišku, nepriimtinas, nes galutinis visatos „telos" (graik. „tikslas") nukeliamas į žmogaus sugalvotą Dievą.

Šį vakarą grįžau namo nusiminęs: Mečys įtikino, kad visatos amžiname judėjime ir žmogaus ribotame gyvaliojime nėra jokio galutinio tikslo.

XVI

Nusisamdau namų mokytoju pas ponią Rembovską iš Pašušvio – Nešvara ir prancūziškos pretenzijos – Stefanas ar Etjenas Rembovskis – Gyvenimas pusbadžiu – Jaunasis Vensanas, arklių mėgėjas – Ūkvedys Gimbutas – Ironiškas jo požiūris į ponų šeimą – Gimbuto sesuo davatka – Panelė Inka – Karasinskio valsai ir kitokia muzika – Incidentas jodinėjant – Gimbutaitės meilė prancūzų kalbai – Šykštuoliškas atsilyginimas

Baigiantis pavasario egzaminams (laikiau į paskutinę, aštuntą klasę), Ciklopas kartą išsikvietė mane iš klasės į koridorių ir, pasakęs čia pat stovinčiai kažkokiai poniai: „Поговорите с ним, может быть условитесь"[1], nuėjo į mokytojų kambarį.

Skrybėliuota, puošniais drabužiais apsivilkusi, dar nesena moteriškė kreipėsi į mane lenkiškai:

– Ja – pani Rembowska z Poszuszwia, – mano sūnelis, pirmos klasės mokinys, gavo pataisą iš rusų kalbos. Iiii... Jo mokytojas pan Archangielski patarė man prašyti jūsų pagalbos – pamokyti berniuką... Jam ta „moskiewska mowa" labai sunkiai sekasi. Iiii... Tiesą pasakius, nei aš, nei mano vyras tos maskolių kalbos nemokam ir niekuomet nesimokėm. Iiii... Ką gi, ji mūsų amžinų priešų kalba. Mes iš Varšuvos, – nesiliaudama tarškėjo ponia Rembovska, bet pastebėjus, jog aplink mus pradėjo rinktis gimnazistai, paėmė mane po ranka ir nusivedė, vis tarškėdama, į koridoriaus galą, kur ir sustojom prie lango. – Čia mums bus ramiau... Vyro brolis pan Aleksander Rembowski – tamsta, esu tikra, būsi girdėjęs tą pavardę – yra garsus istorikas, gyvena Varšuvoje. O mes likimo esam nublokšti į šį pusiau laukinių žmonių kraštą, kur chlopai nemoka kalbėti lenkiškai. Iiii... Tikras vargas su jais mano vyrui... Nuomojam Pašušvio dvarą iš kunigaikščio Liubeckio... Puikus žmogus, niekuomet nepasakysi, kad maskolis... Iiii... Dvaras nemažas, bet apleistas, gyvenamam name net vonios nėra; nors kambarių daug, jau vieną nužiūrėjau būsimajam mokytojui, kai su vyru nutarėm jį pasikviesti. Tamsta būsi patenkintas... Iiii... Prie namų yra didelis sodas, už jo čia pat

[1] „Pakalbėkit su juo, gal susitarsit" (*rus.*).

Šušva, yra laivelis... Nuobodu nebus, galiu tamstą užtikrinti. Netrukus grįš iš Varšuvos duktė, mokosi ten pensijoje... Jai tai nereikia mokytis rusiškai. Iiii...

– Jei tamstai tiek nepatinka rusų kalba, – pertraukiau tos varšuvietės plepėjimą, – kodėl atidavėt sūnų į rusišką gimnaziją?

– Čia ilga istorija... Vyras taip nusistatė, manęs nepaklausė, kai siūliau atiduoti sūnelį į privačią mokyklą Varšuvoje. Iiii... Be to, Šiauliuose išlaikyti ir mokyti sūnelį trigubai pigiau negu Varšuvoje; ir sūnelis čia pat... Mūsų geležinkelio stotis Baisogala, tuoj už Radviliškio, taip kad sūnelis – tamsta žinai, jis mano vienintelis – beveik kas sekmadienį atvažiuoja į namus... Nėra to blogo, kas neišeitų į gera... Iiii... Tiesa, svarbiausio nepasakiau: nutarėm su vyru sumokėti už vasarą mokytojui penkiasdešimt rublių, atseit tamstai... Juk tamsta sutinki atvažiuoti pas mus? Ar netiesa? Tad laukiam. Tik reikia susitarti dėl laiko. Traukinys iš Šiaulių į Baisogalą ateina devintą ryto. Tai valandai arklius atsiųsim... Tai kurią birželio dieną tamsta atvažiuosi? Šiandien turim gegužės trisdešimtą. Kada tamstos egzaminai baigiasi?

– Birželio trečią dieną, – pagaliau ir aš pravėriau lūpas.

– Tai lauksim ketvirtą. Gerai?

– Manau, kad nėra ko skubėti. Reikia duoti vaikui poilsį. Be to, pataisa tik iš vieno dalyko. Taigi užteks laiko, jei pradėsim darbą birželio vidury...

– O, tuoj pažinsi tikrą pedagogą: reikia, sakai tamsta, duoti vaikui poilsį. Iiii... Kur nereikės, aišku, reikia. Prisikamavo sūnelis toje rusiškoje mokykloje, kur lenkiško žodžio neišgirsi... Tai tamsta atvažiuosi penkioliktą birželio? Gerai. Arkliai tos dienos rytą bus stotyje... Na, dabar galim atsisveikinti, – baigė savo tarškėjimą ponia Rembovska ir padavė man ranką, – turiu dar reikalų mieste.

– Atsiprašau, ponia... Man reikės pakalbėti su grafiene Pliateriene. Gal šią vasarą būsiu jai reikalingas. Jei taip, negalėsiu atvažiuoti.

– Tai tamsta pažįstamas su grafiene? – nustebo varšuvietė.

– Esu jos sūnaus auklėtojas, – pamelavau, nuslėpdamas savo tikrąjį vaidmenį grafų šeimoje.

– Ką girdžiu? Iiii... Kokia netikėta laimė! Turėsim garbę suteikti vaišingumą grafo auklėtojui... Apie tai, kad grafienė nepaleis tamstos vasarai, ir kalbos negali būti. Aš pati aplankysiu ją ir prašysiu, kad paleistų. Išaiškinsiu jai, kad tik tamsta gali mums padėti šioje bėdoje, ir ji supras mane, atjaus, nė kiek neabejoju. Kur ji dabar? Kokios jos priėmimo valandos?

– Ji gyvena Kurtuvėnuose...

– Kur tie Kurtuvėnai? – pertraukė ponia Rembovska. – Kas čia tokio, nuvažiuosiu ir į Kurtuvėnus... Iiii... Gera proga susipažinti su Lietuvos magnatais. Įdomu, kaip jie gyvena, kaip tvarkosi... Mes Lietuvoje neseniai, tik treti metai, tinkamų pažįstamų kaip ir neturim, o su bet kuo dėtis... Iiii... Štai tinkama proga sueiti į pažintį su vietos aristokratija, atsigaivinti prancūziškoje konversacijoje... Grafienė turbūt veda namą prancūziškai? Taip?.. Kaip pasiekti tuos Kurtuvėnus?

– Gal nebus reikalo: grafienė apie birželio vidurį bus Šiauliuose, – melavau, – tada ponia galėsi su ja susipažinti, jei darytų sunkumų man pasitraukti vasarai. Jos užimamą namą prie bažnyčios kiekvienas parodys.

– Iiii... Surasiu, žinoma, surasiu. Turbūt visi Šiauliai žino, kur grafienės namai... Na, tai sutarta?

Dar kartą kyštelėjus ranką, ponia Rembovska išdūmė į miestą. „Tikra Katerina Ivanovna Marmeladova"[1], pamaniau, tokia pat „bezalabernaja", plepi, šokinėjanti savo kalboje nuo vieno daikto prie kito, tokia pat egzaltuota, kupina susižavėjimo dėl kiekvieno nieko. Ji man nepatiko: žemo ūgio geltonplaukė storulė, pailgo stambaus veido, kuriame blankiai blizgėjo melsvos neramios akys; kalbėjo labai greitai, ryškiai tardama atskirus žodžių skiemenis ir teikdama jiems įvairiausią tonaciją. Atrodė, kad jos tariami žodžiai savų kirčių neturi, tik kiekvienas skiemuo melodingai kirčiuojamas; šlykštus pasirodė ir tas josios be saiko vartojamas paspirties garsas „iiii...", kaskart tariamas kitokiu tonu, tai žemesniu, tai aukštesniu. Pas mus, žemaičiuose, niekas taip lenkiškai nekalbėjo, taigi sumečiau, kad tokia būtent yra „warszawska mowa"[2]. Nepatiko ir jos įžūlus būdas: neklausdama sutikimo, iš karto įjungė mane į savo sūnelio mokytojus, dargi pagrasė, kad pati kreipsis į grafienę, prašydama perleisti mane jos valdžion, kaip kokį baudžiauninką. Nusistačiau nevykti į Pašušvį. Bet papasakojęs motinai apie ponios Rembovskos atsilankymą ir apie jos pasiūlytas sąlygas (penkiasdešimt aukso rublių per pusantro mėnesio nesunkaus darbo), buvau jos perkalbėtas:

– Kur tu tiek pinigų per vasarą uždirbsi? Rudenį reikės bent porą marškinių ir tiek pat apatinių pasiūti – visai esi apiplyšęs, – reikės batų, švarko ir kelnių, – o iš kur paimsi pinigų? Būtų beprotystė atsisakyti nuo tokios netikėtos laimės... O kad ponia nepatinka, nebėda. Kur rasi, kad visi patiktų? Ir man grafienės būdas nepatinka, o nesišiaušiu.

Prie tų motinos samprotavimų prisidėjo dar ir tai, jog pamatęs Rem-

[1] Dostojevskio romano „Nusikaltimas ir bausmė" personažas.

[2] „Varšuvos kalba" (*lenk.*) (red. pastaba).

bovskos „biezalabernost"[1], bijojau, kad ji iš tikrųjų neatidardėtų į Kurtuvėnus, jei sutartą dieną neatvyksiu į Pašušvį. O to labiausiai būgštavau: paaiškėtų melas, kad esu grafiuko auklėtojas ir kad grafienė gali manęs nepaleisti vasarai. Taigi, paviešėjęs pas kleboną Vizbarą iki birželio pusės (tada ir Garduose pas Tonkelius buvau apsilankęs), išvykau į Šiaulius, iš ten – į Pašušvį. Baisogalos stotyje tą dieną iš traukinio išlipau aš vienas. Tuoj prie manęs priėjo berniukas su gimnazisto kepure ir paklausė:

– Pan nauczyciel?[2]

Negaišdami sėdom į stoties aikštelėje stovintį seną fajetoną ir menku vieškeliu nuvažiavom man nežinoma kryptimi. Rytas buvo gražus: mėlyname danguje nė debesėlio; saulė kepino mums į nugaras, o žali krūmai, pro kuriuos važiavom, stovėjo tartum suakmenėję. Stebėjau savo būsimąjį mokinį: stambus veidas ir aštri nosikė priminė motiną, tačiau juodos akys buvo, matyti, iš tėvo paveldėtos. Kiek motina buvo plepi, tiek „sūnelis" nekalbus: be to klausimo stotyje, neišgirdau iš jo nė žodžio per visą kelionę. Tiesa, kelionė buvo neilga: šešis varstus (nuo stoties iki dvaro) nuvažiavom per pusvalandį.

Sename, apleistame parke riogsojo ilgas pajuodavęs medinis namas. Jo vidury buvo įtaisytas didokas priebutis su keturiomis medinėmis kolonomis. Į dešinę ir kairę nuo priebučio blizgėjo aukšti langai su tankiais nedideliais stiklais; visi keliolika langų, nežiūrint karšto ryto, buvo aklai uždaryti. Kai apsukom kitados buvusį kliombą ir privažiavom priebutį, dvivėrinės durys, pagražintos daugybe sukaltų į jas vinių su didelėmis galvutėmis, atsidarė, ir prie fajetono pribėgo tarnaitė daiktų pasiimti. Radus menką lagaminėlį, į kurį motina Šiauliuose buvo įdėjus baltinių, o aš – keletą knygą, žvalgėsi ir, nieko daugiau nematydama, paklausė:

– To wszystko?[3]

Linktelėjau galva, ir ji, pakvietus sekti, nuėjo lagaminu nešina į vidų. Iš didelės tamsios priemenės įėjom į kambarį po dešine, dvokiantį pelėsiais ir menkai apstatytą.

– Kodėl čia neatidaro langą, nevėdina? – neiškentėjau nepaklausęs.

– Vasarą ponia bijo musių, o žiemą – šalčio, – šyptelėjo mergina, eidama toliau.

Įėjom į ketvirtą iš eilės nedidelį kambarį, skirtą, matyti, man, nes tarnaitė pastatė prie durų lagaminėlį, pabraukė stalą, patampė staltiesę ir

[1] „apsileidimą" (*rus.*) (red. pastaba).
[2] Ponas mokytojas? (*lenk.*)
[3] Tai viskas? (*lenk.*)

lovos uždangalą. Priėjau prie lango, pro kurio smulkius, žalsvos spalvos, nešvarius stiklus vos buvo matyti sodo medžiai. Pabandžiau jį atidaryti, bet veltui.

– Mūsų langai, – tarė tarnaitė, – iš lauko užkalti vinimis... Taip ponia įsakė. Tamsta palauk, aš tuoj atlenksiu vinį.

Netrukus pamačiau už lango blizgantį peilį, kuriuo mergaitė bandė atlenkti vinį. Jai nesisekė. Išėmęs iš lagamino knygas ir sudėjęs ant stalo, vėl pažiūrėjau pro langą. Mergaitės nebuvo. Stumtelėjau langą, neatsidarė. Po valandėlės toje vietoje, kur ką tik blizgėjo peilis, pasirodė replės kažkokio vyro rankose. Replėms išnykus, vėl stumtelėjau langą. Jis plačiai prasivėrė, ir į kambarį įsiveržė kvapnaus oro bangos.

– Atnešu pusryčius, – tarė įeidama ta pati mergaitė su nedideliu padėklu rankose. Pastatė ant stalo stiklinę arbatos, dvi riekutes sviestu pateptos juodos duonos, gabaliuką cukraus ir tris ridikėlius.

– Kuo jūs vardu? – paklausiau.

– Antosia, – kažko sumišus atsakė ši, – bet ponia vadina mane Ninét, ir visi taip, be savo, turim dar ponios primestą vardą: liokajų Joną vadina Žan, virėją Jurgį – Žorž ir kitus namų tarnautojus špetnai pravardžiuoja... Bet ką padarysi... Ji ponia, mes tarnai.

– Ar čia kas namuose šneka žemaitiškai? – klausiu toliau Antosės.

– Fui, – užsigavo ši, – tos „chłopskiej mowy"[1] čia nė dvasios nėr.

Atsiminiau buvęs girdėjęs, jog aplink Baisogalą esama daug nusmukusių šlėktų, plikbajorių, kurie tik tuo ir skiriasi nuo kaimiečių žemaičių, kad kalba lenkišku žargonu. Matyti, Ninét, Žan ir Žorž buvo iš tokių plikbajorių. Lenkiškos „kultūros" sluoksnelio apnešti pakliuvo į rankas ponios Rembovskos, kuri skiepijo jiems prancūzišką šlifą. Dabar supratau, ką turėjo galvoj ponia Rembovska, kai klausė, ar grafienė „veda namą prancūziškai".

Papusryčiavęs laukiau, kad ateis „sūnelis", kurio vardo dar nežinojau, ir pradėsim darbą. Namuose viešpatavo mirties tyla, o už lango skambėjo nenutrūkstamas paukščių čiulbėjimas. Mano laikrodėlis rodė pusę vienuoliktos. Jau buvau beeinąs ieškoti savo mokinio, kai vėl atėjo Antosia ir šypsodamos tarė:

– Ponia prašo.

Tuo pačiu keliu pasiekę priemenę, įėjom į didelį kambarį kairėje namo pusėje. Antosia davė ženklą palaukti, o pati pravėrė gretimo kambario duris ir užsitrenkė jas. Po kiek laiko iš už durų pasigirdo spiegiąs ponios balsas „proszę". Nesupratau, kad tai aš kviečiamas, ir palikau bestovįs vietoje.

[1] „mužikų kalbos" (*lenk.*) (red. pastaba).

– A no, co tam? Iiii... Panie nauczycielu, proszę, proszę[1], – vėl pasigirdo skiemenis kapojantis balsas.

Nedrąsiai pravėriau duris. Pirmas kritęs man į akį daiktas tame apytamsiame kambaryje buvo ilgas juodas fortepijonas ir po juo baltas naktinis puodas su gelsvu skysčiu iki pusės. Čia pat stovėjo kelios minkštos kėdės, aptrauktos spurguota išblukusia medžiaga, aplink apvalų stalą su nuvytusių gėlių kuokštu vidury. Vienoje kėdėje gulėjo išsiuvinėta apvali pagalvėlė, kitoje – netvarkinga krūva gaidų, ant nugarėlės trečios karojo suglamžyti apatiniai sijonai. Kas buvo ant kitų kėdžių, nepastebėjau, bet laisvų kėdžių nebuvo, kaip ir nebuvo tuščių kampų: kampe prie lango stovėjo nedidelis rašomasis stalas; kitame kampe spintelė, kitados su paauksuotomis briaunomis, dabar – su apsilupusiais šonais; trečiame – neaukštas kiniškas paravanas su išsiuvinėtais rudais drakonais. Vis dar stovėjau prie durų ir žvalgiaus po kambarį, kuriame ponios nemačiau, o Ninet irgi kažkur prasmego.

– Pan tu?[2] – visai arti suspiegė balsas.

– Tu, – atsakiau, krūptelėjęs, – a pani gdzie?[3] – klausiu.

Viršum paravano blikstelėjo baltas delnas su išskėstais pirščiukais:

– Ici, monsieur, ici[4], – prancūziškai suskandavo balsas (man iš karto pasigirdo ponios mėgiamas „iii...").

Prisiartinęs prie paravano neuždengto tarpo, pamačiau keistoką reginį: ant žemos ir trumpos kušetės pusiau gulėjo į rytinį palaidinį įvyniota ponia Rembovska; prie į užpakalį atvožtos galvos klūpėjo Antosia ir šukavo ponios ilgus padrikusius plaukus.

Nejudėdama iš vietos, nekeisdama rytiniam tualetui patogios pozos, Rembovska atkišo ranką ir ėmė tauškėti. Ji apibėrė mane klausimais, neduodama laiko atsakyti arba pati į juos atsakydama:

– Labas rytas. Iiii... Tai grafienė sutiko perleisti tamstą man šiai vasarai? Kur nesutiks... Pamėgintų nesutikti: aš iš jos su nagais išplėščiau. Iiii... Aš ne tokia, kad nepasiekčiau pasistatyto tikslo, kad ant savo nepastatyčiau. Iiii... Kaip pavyko kelionė? Esu tikra, kad gerai... Toks gražus rytas. Tamsta jau susipažinai su mano sūneliu? Juk malonus berniukas? Netiesa? O kaip kambarys? Iš gerų geriausį parinkau. Tamsta jau pusryčiavai? Šiandien pamokų nebus, netrukus pietausim. Iiii... Darbą pradėsit rytoj. Ką aš čia dar? Tiesa, sužinojau, kad tamsta įsakei atplėšti langą. Iiii... Iš tamstos pusės tai labai nemandagu („niedelikatnie", kaip

[1] Na, kas gi ten? Ponas mokytojau, prašau, prašau (*lenk.*).

[2] Ponas čia? (*lenk.*)

[3] Čia... o ponia kur? (*lenk.*)

[4] Čia, ponas, čia (*pranc.*).

ji pasakė lenkiškai). Ar netiesa? Ką tik atvykai į svetimą namą ir, neatsiklausęs šeimininkės, jau ardai jos nustatytą tvarką. Iiii. Tai anaiptol nėra gražu...

– Aš, ponia, – pertraukiau jos plepėjimą, – silpnų plaučių, man reikalingas šviežias oras...

– Suprantu, suprantu... Aš nevaržau savo tarnų... Kas būtinai nori įsigyti slogas arba prileisti į kambarį musių, tegu... Aš nieko prieš. Bet... iii... ce n'est pas la raison de mettre le desordre dans la maison[1]. Sauvaliauti nereikėjo. Gerai išauklėtas jaunikaitis pasiprašytų šeimininkės leisti atidaryti langą, ir aš, žinoma, pirma pabandyčiau jį atkalbėti nuo šitos action irraisonnable[2], o paskui, jei jis jau labai užsispirtų, ką gi, leisčiau... Iiii... Aš, ačiū Dievui, ne koks nors despotas, savo tarnų laisvės nemanau varžyti tam tikrose, žinoma, ribose... Bet mandagumas – mano silpnybė. Aš mandagi, ir tu būk mandagus... Iiii... Mandagumas – didelis gyvenimo pagražinimas. Ar netiesa?... Ninette, – sutraukė antakius Rembovska, – jau kelintą kartą skaudžiai patampai mano plaukus šukuodama. Aš tylėjau, bet šį kartą jau taip timptelėjai, kad net širdį susopo. Kada aš tave išmokysiu mandagaus apsiėjimo? Tikra mužikė, tik sakosi iš bajorų kilus... Na, au revoir, monsieur[3], iki pietų, – rankos mostelėjimu davė man suprasti Rembovska, kad audiencija pasibaigė.

Pasiėmiau vieną iš atsivežtų knygų ir išėjau į parką. Visa krūtine įkvėpęs gryną orą, prisiminiau tvaiką ir troškinančią smarvę ponios Rembovskos kambary – labai neaiškios paskirties: sprendžiant iš fortepijono, galima būtų pavadinti jį salonu, tačiau naktinis puodas teikė miegamojo aliuziją, o kušetė už paravano priminė buduarą. „Nejaugi visos tokios koroniarkos (lenkės)?" – pagalvojau, pirmą kartą susidūręs su lenkiška „kultūra", perkelta į žemaičių kraštą. Nors knygą buvau pasiėmęs, bet, negalėdamas atsikratyti slegiančio įspūdžio po vizito pas Rembovską, skaityti neturėjau ūpo. Dairiaus po parką, vaikščiodamas piktžolėmis apžėlusiais takais. Aplink namą daug didelių medžių buvo iškirsta, šen ir ten tarp dilgėlių riogsojo kelmai, vieni jau apsisamanoję, kiti – neseniai, matyti, atsiradę, su baltu ir drėgnu paviršium. Juo toliau nuo namų, juo parkas darėsi tankesnis, ir pačiam gale, prie Šušvės, virto tikru mišku. Šušvė čia žymiai platesnė už Kražantę, bet krantai tokie pat: iš abiejų pusių dideli krūmai supa upę, retai kur palikdami siaurą priėjimą prie vandens. Teka upė labai lėtai, o jos vanduo nuo krūmų šešėlio atrodo visai juodas. Pasigėrėjęs tarp tankių krūmų lėtai vingiuo-

[1] tai ne priežastis namų tvarkai ardyti (*pranc.*).
[2] neprotingo veiksmo (*pranc.*).
[3] iki pasimatymo (*pranc.*).

jančia upe, tuo pačiu keliu grįžau į kambarį, kur netrukus pajutau bjaurų kvapą, tartum būčiau vėl įžengęs į Rembovskos buduarą. Apsidairęs pastebėjau prie vieno bato prikibusį atmatų gabalą – pasivaikščiojimo po parką daiktiškas suvenyras. Paskui paaiškėjo, kad parko dalis prie namo paversta natūralia išviete, nes tikroji tam reikalui patalpa tiek apleista ir priteršta, kad niekas iš namo gyventojų ja nesinaudoja ir visi atlieka savo reikalus, kaip pasakytų ponia Rembovska, au naturel[1] (išskyrus, žinoma, pačią ponią, kuri šiuo atveju naudojosi tam tikru indu). Nusiaviau batą ir, iškišęs pro langą, nuvaliau į čia pat augančias aukštas piktžoles. Norėjau nusiplauti rankas, bet nežinojau, kur rasti vandens. Pasiėmęs motinos į lagaminėlį įdėtus rankšluostį ir muilą, nuėjau ieškoti Antosios. Tamsioje priemenėje atidariau duris į lauką, pasidarė šviesiau. Priemenės gilumoje pamačiau dureles, kurias stumtelėjęs patekau į antrą, užpakalinę, priemenę, žymiai didesnę, prigrūstą visokio šlamšto: pasieniais rikiavosi tuščios statinės ir žemi mediniai kubilai; viename kampe – krūva suverstų dėžių, kitame – geležiniai padargai; vidury – pora tuščių kibirų su padėtais ant jų naščiais. Tylu, nė gyvos dvasios. „Sūnelis", kaip iššoko iš vežimo, taip ir pranyko; turbūt bijojo, kad iš karto neįkinkyčiau į darbą. Grįžau į savo kambarį ir, apsišarvavęs kantrybe, nutariau laukti, kada pakvies pietums. Po gero pusvalandžio (jau buvo po pirmos) atėjo Antosia, nešina pilnu vandens bliūdu, ir atsiprašė užmiršus pirma tai padaryti.

– Nuo pat ryto šokinėju aplink ponią, – teisinosi, – tenkindama visus jos kaprizus, net galva sukasi... Ir taip diena iš dienos.

– O kam pasakei jai apie langą? – pasijuokiau iš susirūpinusios.

– Taip ir žinojau, kad ponaitis ant manęs pamanysi. Bet slowo honoru (garbės žodis), čia ne aš kalta. Čia ilgas liežuvis Jono (liokajaus), kurio paprašiau atlenkti vinį. Tas šlykštus liežuvininkas nesiliauja laižęsis prie ponios... O ji mane barė, kodėl neatsiklausiau jos, ar galima atidaryti langą. Bet tiek to, tam ji ir ponia.

– Ar greitai bus pietūs?

– Jau ponas atvažiavo iš Giedraičių, – ten pradedamos pjauti pievos, yra valgomajame. Ten ir Vensán.

– Kas tas Vensán?

– Ogi jūsų mokinys, – nusišypsojo Antosia. – Poniai negirdint, mes jį vadinam Wincuś; bet neduok Dieve, kad ponia išgirstų... Griežtai įsakė vadinti Vensanu.

– O kuo ponas vardu?

[1] gamtoje (*pranc.*).

– Kaip jis krikštytas, nežinom... ponia jį vadina Etjenu...

– Tai bus lenkiškai „Stefan", – paaiškinau.

Antosia nustebo:

– Pamanykit! Etjen tas pat kas ir Stefan!.. Kodėl ponia taip iškraipo katalikiškus vardus?

– Ji neiškraipo, tik tuos vardus pasako prancūziškai. Matyti, labai mėgsta prancūzų kalbą, – pastebėjau.

– Bet ponas jos nemėgsta: kai ponia ką paplepa nesuprantamai, ponas arba tyli, arba nusisuka į šalį... Niekuomet negirdėjau jį pratarus bent porą žodžių prancūziškai. Na, jau man laikas... Užsiplepėjau...

– Dar vieną dalyką norėjau paklausti, Antosia. Kodėl čia tokia tyla namuose, tartum žmonių visai nebūtų?

– Kitą kartą papasakosiu. Dabar mane ponia laukia, – skubėjo Antosia.

– Kur tas valgomasis? – dar paklausiau, – ir aš tuoj ateisiu, tik rankas nusiplausiu.

– O gi pirmas kambarys iš priemenės, tuoj prieš saloną... Ten, kur ponas mokytojas jau buvo neseniai.

Mergaitei išbėgus, po valandėlės kažkas triskart smarkiai pabeldė į duris. „Čia ne Antosia, – pamaniau, – ta įeina nesibeldus".

– Kas ten? – klausiau.

Durys kiek prasivėrė, ir jose pasirodė skustas veidas su priplota nosim ir plike per visą galvą. Žvitrios akutės be antakių įsmigo į mane:

– Pani prosi do stołu[1], – ištarė galva, ir durys užsitrenkė.

Įėjęs į valgomąjį pirmiausia pamačiau prie lango aukštą, liesą vyrą su sukištomis į kelnių kišenes rankomis. Jis stovėjo veidu atsisukęs į duris, pro kurias įėjau. Viskas jame buvo juoda: juodos išsprogusios akys, juodi antakiai, plaukai ir ūsai su užriestais į viršų galiukais; juodas švarkas ir liemenė, tokios pat spalvos gelumbinės kelnės galifė ir auliniai batai. Tame juodume ryškėjo gelsvos spalvos veidas su kumpa nosim, skustas smakras ir auksinis retežėlis ant pilvo. „Tikras čigonas", šovė man į galvą.

– Stefan Rembowski, – prisistatė „čigonas", tiesdamas man iš kišenės ištrauktą dešinę, bet kairę vis dar laikydamas antroje kišenėje. – Kaip ponas mokytojas jaučiasi Pašušvyje? – paklausė, kažkur žiūrėdamas viršum mano galvos.

Nelaukdamas atsakymo, vėl įsikišo ranką į kišenę ir atsisuko į langą. Aš jau į „čigono" nugarą tyliai pasakiau „gerai". Vensán, įsikibęs į

[1] Ponia prašo prie stalo (pietų) (*lenk.*).

kėdės nugarėlę, stovėjo kambario vidury prie apvalaus stalo, pakloto dėmėmis išmarginta, kitados balta staltiese. Priešais langą, vienu petim atsirėmęs į sieną, sustingo nedidelio ūgio liokajus Žanas, kurio galvą ką tik mačiau pro savo kambario duris. Jis vilkėjo juodu švarku, ne jo, matyti, figūrai pasiūtu, nes pečiai buvo nudribę, o iš po ilgų rankovių kyšojo tik galai suriestų pirštų, įmautų į baltas siūlines pirštines. Jis stovėjo prie sienoje įtaisyto langelio su medine lenta vietoje stiklų. Visi tylėjo, kažko laukė. Po valandėlės iš „salono" plačiai atsidarė durys, į valgomąjį įspruko Antosia ir, ranka prilaikydama dvivėrių durų puselę, paslaptingai tarė:

– Pani.

Durų angoje pasirodė storulė pani Rembovska – dekoltuota, pasipuošusi, su kažkokia gėle plaukuose, rankas sudėjusi ant didoko pilvo. Nuo lango vikriai šoko, tartum būtų ant spyruoklių, „čigonas" ir pasilenkė prie rankų ant ponios pilvo.

– Dzień dobry, moja duszko[1].

– Bonjour, Etienne[2], – atsakė ši ir po to atkišo ranką man, tartum dar nebuvo manęs šįryt mačiusi.

Vensán irgi pabučiavo motinai į ranką. Tuo tarpu Antosia, palikus duris, patraukė vieną iš keturių po stalo sukištų kėdžių ir atsistojo užpakaly jos. Į tą kėdę atsisėdo ponia (Antosia patvarkė jos sijono uodegą), žvilgterėjo į mane ir rankos mostelėjimu parodė, kur turiu sėstis. Vyras Etjenas užėmė vietą priešais ją, aš atsidūriau priešais Vensaną. Mums besisveikinant su ponia ir rikiuojantis aplink stalą, Žanas nesnaudė: pastūmė medinį langelį, kuris plonai sugirgždėjo, paėmė virėjo Žako iškištą padėklą su keturiomis lėkštėmis ir sustatė jas prieš mus.

– Kaip reikalai Giedraičiuose? – kreipėsi ponia į vyrą.

– Ne kokie, – atsakė šis, – Gimbutas per maža suderėjo pjovėjų, ir tie patys pasivėlino į darbą. Dabar šienapjūtė užtruks ilgiau, negu buvo numatyta.

– Iiii... Kol neatsikratysi to Gimbuto, vietoje tūpčiosi. Tai fripon accompli[3]. Pavaryk jį... Kiek kartų sakiau!

– Kad taip sunku surasti žmogų tame užkampyje, – teisinosi Etjenas, siurbdamas viralą.

Sriuba buvo kažkokia keista, tokios dar nebuvau ragavęs: tamsiai žalios spalvos, saldi, atmiešta pupomis ir džiovintos duonos gabaliukais, be riebalų.

[1] Laba diena, mano dūšele (*lenk.*).
[2] Laba diena, Steponai (*pranc.*).
[3] Tikras sukčius (*pranc.*).

– Vincent, nesikūprink! Kiek kartų sakiau! – pabarė ponia „sūnelį". – Ponas mokytojau, tamsta žiūrėk, kad ir pamokų metu sėdėtų tiesiai. Gal jis tamstos paklausys? Man tiesiog jau įkyrėjo kartoti... Kodėl tamsta nevalgai? Ar nepatinka sriuba? – klausė pamačiusi, kad aš padėjau šaukštą ir tik duoną kramtau.

– Patinka, bet nesu alkanas... Neseniai pusryčiavau.

– Čia yra garsioji soupe aux feves[1]. Tamstai, aišku, teko ragauti tokią prie grafų stalo. Šiandien ypač gerai pasisekė Žakui ją pagaminti, ne blogiau kaip Varšuvos restorane... Ninette, atnešk man nosinę! Žanai, man dar vieną lėkštę.

Atėjo Antosia ir padėjo nosinę prie ponios lėkštės. Žanas atnešė ir čia pat pastatė antrą lėkštę, sklidiną žalio skysčio. Pakartotinai susidorojus su sriuba, ponia įsakė:

– Žanai, antrą davinį!

Jis atnešė kažkuo prikrautą ilgą siaurą bliūdą, kurį ir pastatė stalo vidury. Etjenas kyštelėjo savo lėkštę, į kurią ponia įdėjo juodą gabalą kepsnio ir porą šaukštų kruopų.

– Vincent, votre assiette![2] – ištiesė ranką į sūnų.

Vensanas gavo mažesnį gabalą ir tik vieną šaukštą kruopų; tiek pat ponia teikėsi įdėti ir man. Kas liko bliūde, susivertė į savo lėkštę. Antosia visą laiką stovėjo už šeimininkės kėdės. Kai mūsų akys susitikdavo, jos lūpos krūptelėdavo nežymia šypsena. Suvalgiau tik kruopas su duona, o kepsnio nei perpjauti, nei įkąsti negalėjau: tiek buvo kietas ir išdžiūvęs. Etjenui ir Vensanui įdėti gabalai buvo, matyti, minkštesni, nes jie bematant susidorojo ir dabar sėdėjo ties tuščiomis lėkštėmis. Netrukus ir ponia ištuštino savąją.

– Ninette, – tarė ponia, – patvarkyk treną.

Liokajus sugriebė, kas buvo ant stalo, ir atnešė pro langelį paduotas keturias stiklines vos pasaldintos arbatos. Pietūs pasibaigė. Ponia atsistojo, Antosia patvarkė jos ilgo sijono padelkas ir atidarė duris į saloną. Etjenas, Vensanas ir aš pabučiavom ponios ištiestą ranką ir išsiskirstėm: vyras nuėjo paskui žmoną, aš nusivedžiau Vensaną į savo kambarį. Padėjęs jam ranką ant peties, sakau:

– Kalbėsim rusiškai. Gerai?

– Kad man sunku...

– Todėl ir kalbėsim, kad įprastum ir kad būtų nesunku.

– Gerai, – sutiko berniukas.

– Kas tas Gimbutas, kurį minėjo prie stalo?

[1] pupų sriuba (*pranc.*).

[2] Vincai, jūsų lėkštę! (*pranc.*)

– Rządca[1], – atsakė jis lenkiškai.

– Aa, upravliajuščij... Kur jis gyvena?

– Čia, – atsakė berniukas, ranka rodydamas parko link.

– Kas čia gyvena? – parodžiau ranka ta pačia kryptimi.

– Uparliajuščij, – iškraipė berniukas.

– Kaip rusiškai „kairys"?

– Lievyj.

– O dešinys?

– Pravyj.

– Tai pasakyk: u-prav-liajuščij.

Dabar mano mokinys pasakė gerai. Jis atrodė kažkoks užguitas ar „nedakepęs": atsisėdęs ramiai sėdėjo, įbedęs akis į vieną tašką. Taip jis elgėsi pietų metu, taip ir dabar, pas mane būdamas. Neužkalbintas tylėjo, nerodė nei vaikiško judrumo, nei smalsumo. Šiaip atrodė sveikas, nuo saulės apdegęs ir kresno sudėjimo, nors ir labai mažo ūgio, palyginti su savo amžium. Man tuo tarpu rūpėjo sužinoti, kas jį domina. Pradėjau klausinėti (visą laiką kalbėjom rusiškai) apie klasės draugus, dėstomuosius dalykus, kas labiausiai patinka, ir kuo jis norėtų būti išaugęs. Atsakinėjo labai santūriai, o į du paskutinius klausimus visai neatsakė.

– Tai ką gi? Niekas nepatinka?

– Arkliai, – tyliai atsakė berniukas; jo akys pagyvėjo.

Nors jam, matyti, sunku buvo kalbėti rusiškai, bet vis dėlto sugebėjo pasigirti turįs savo arklį, „kucyką", turįs ir mažą balną, ir šiandien priešpiet ilgokai jodinėjęs.

– Jei jūs norėsit, irgi galėsit jodinėti... Yra du vyriški balnai suaugusiems ir vienas Inkos (sesers), kuri taip pat labai mėgsta jodinėti, ir kai grįš iš Varšuvos, jodinėsim trise, – projektavo pagyvėjęs berniukas.

– Kažin ar mama sutiks, – paabejojau.

– Sutiks, sutiks, – tikrino Vensanas. – Kaip Inka pasakys, taip ir bus... Mama Inkos klauso.

– O gal Inka nesutiks?

– Sutiks... – jau ne taip ryžtingai tikrino berniukas. – Kodėl nesutiks...

– Koks čia vardas „Inka"?

– Irena. Mama mus visus vadina prancūziškai. Bet „Irena" ir lenkiškai, ir prancūziškai „Irena"; taigi mama ėmė ją vadinti Inka, kad

[1] Ūkvaizdis (*lenk.*).

nesipainiotų; o pirmiau vadino Irén... Gal, ponas mokytojau, eisim pažiūrėti kucyko?

Arkliams buvau abejingas. Tie kuinai, kuriuos motina gaudavo iš pažįstamų kaimiečių savo kelionėms, ne taip atrodė, kad galėtų sužadinti pasigėrėjimą ar meilę jiems. Tačiau dabar, matydamas, jog „per arklius" yra proga suartėti su berniuku, apsimečiau susidomėjęs jo kucyku ir paprašiau parodyti.

Išėjom į kiemą. Iš abiejų šonų didokos aikštės, kurios vidury liko pėdsakai kitados buvusio kliombo, riogsojo tvoros likučiai, su vienur kitur išlikusiais štachetais. Į dešinę ir kairę už tvoros rikiavosi ūkiški pastatai – arklidė, tvartai, daržinės, jauja. Viskas atrodė be galo apleista: stogai kiauri, sienos apgriuvusios; vieni trobesiai su nukarusiomis durimis, kiti, visai be durų, žiojo juodomis angomis; priešais arklidę buvo klanas, pilnas žalio dvokiančio skysčio. Apsukę klaną, įėjom į staldą, kur prie ėdžių stovėjo du arkliai – mažas ir didelis. Vensanas pasakė, kad kiti arkliai ganykloje, o šiedu gavo avižų, nes priešpiet pavargo: didžiuoju tėvas atliko kelionę į Giedraičius ir atgal, o mažuoju – kucyku – jis visą rytą jodinėjęs. Arklių privalomumuose nieko nenusimaniau, taigi tylėjau, žiūrėdamas į didelį liesą kuiną ir į mažą apvalų, riebų arkliuką. Užtat mano mokinys gyrė savojo ištvermingumą ir vikrumą, tapšnodamas jam per petį, krūtinę ir bules. Užmiršęs, kad susitarėm kalbėti vien rusiškai, tarškėjo lenkiškai, pabrėždamas savo arkliuko pirmenybes ir peikdamas didelį.

Ūkio pastatuose ir kieme – nė gyvos dvasios, dar nepasibaigė pokaičio laikas. Į mano klausimą, kiek žmonių dirba dvare, Vensanas atsakė, kad daug, bet kiek, tiksliai nežinąs. Yra kelios kumečių šeimynos ir nemaža samdomų darbininkų.

– Kur gyvena Gimbutas? – antrą kartą kartą klausiau berniuko.

– Už parko prie pat Šušvos yra namelis, ten jis ir gyvena su savo seserim, – paaiškino šis.

Už kiemo iš abiejų kelio šonų stovėjo du ilgi, sutrūnijusiomis malksnomis dengti pastatai. Aplink – nei medžių, nei krūmų. Saulėje ryškėjo nešvarumas ir skurdas. Kai kuriems langams trūko stiklų; jų vietoje kyšojo skudurų kamuoliai. Čia gyveno kumečiai. Prie vieno namo basas vienmarškinis senis kapojo žabarus. Kai ėjom pro šalį, ano meto papročiu pasveikinau:

– Dieve padėk.

Senis nieko neatsakė, net nepažiūrėjo į mus.

– Mūsų kumečiai kalba lenkiškai, žemaitiškai gal ir nesupranta, – tarė Vensanas, pakėlęs galvą į mane.

– O iš tavo mamos girdėjau, kad čia nemoka kalbėti lenkiškai. Kaip suprasti? – klausiu.

– Mamai neįtiksi... Ji sako, kad ir Gimbutas nemoka lenkiškai. Ir man kaskart kai pasakau ne taip kaip ji, sako: „Tu nemoki lenkiškai", o Ninetai ir Žanui kasdien tai kartoja, – kritikavo motiną berniukas.

– O pats ar moki pasakyti žemaitiškai kokį žodį?

– Velnias... rupūžė... – nusišypsojo Vensanas, – tuos žodžius dažnai sako pasamdyti pjovėjai.

– Žinai, ką jie reiškia?

– Žinau, – paraudonavo berniukas.

Praėję kumetynus, pasukom į kairę, kur tarp krūmų vingiavo parką apsukusi Šušva. Nors jau buvo popiet, bet giedrios dienos karštis nė kiek nenuslūgo.

– Gal išsimaudysim? – pasiūliau Vensanui.

– Gerai, – sutiko šis. – Nors mama uždraudė maudytis popiet, jei nepraėjo trijų valandų, bet niekis, – ir pasilenkė prie vandens. Pamirkęs ranką tarė: – Vanduo visai šiltas.

Išsimaudę pašušviais apėjom parką ir grįžom namo. Berniukas paliko kieme, aš užsidariau savo kambaryje. Rengiaus skaityti (buvau atsivežęs Dostojevskio „Brolius Karamazovus"), bet pasijutau pavargęs ir alkanas: šįryt Šiauliuose anksti kėliaus, patyriau daug naujų įspūdžių, o pusryčiai ir pietūs buvo labai skysti. Kritau į lovą ir pramiegojau iki pat vakaro. Saulei leidžiantis, pažadino Antosia, įėjusi į kambarį su savo padėklu, ant kurio buvo stiklinė pieno ir duonos riekė.

– Daugiau nieko neduosi? – paklausiau.

– Nieko... Ką ponia liepė, tą ir atnešiau, – nusišypsojo mergaitė.

– Aš pratęs daugiau valgyti... Gal ką nors dar atneštum?

– Tamsta pats pakalbėk su ponia... Ji labai šykšti... Ir mus su Žanu marina pusbadžiu. Bet ką padarysi: ji ponia, mes tarnai.

Prisiminė man ponios kalba šįryt, kada ir mane įjungė į tarnų skaičių, sakydama, jog „nemėgsta varžyti tarnų", taigi ir manęs. Tuo tarpu aš laikiau save kažkuo geresniu už paprastą tarną, tačiau „varšuvietė" buvo kitokios nuomonės. Gailėjaus, kad nepasielgiau taip kaip Višinskis su grafiene: jis iš anksto išsiderėjo „porą gaidžių" pusryčiams. Šitą mano pasikalbėjimą su Antosia, matyti, sužinojo ponia, nes kitą dieną pusryčiams mergaitė atnešė gabaliuką dešros, o vakarienei – riekę naminio sūrio.

Per pirmą pamoką su Vensanu paaiškėjo, kad berniukas menkai moka rusų gramatiką, neskiria žodžių, rašomų su „jat", kalba pusiau rusiškai, pusiau lenkiškai. Mano užsispyrimas ir ne pamokų metu kalbėti

rusiškai Vensanui nepatiko, pasiskundė motinai. Ši pasikvietė mane į dvokiantį „buduarą", kur įvyko toks maždaug pasikalbėjimas:

– Iiii... Prašau pasakyti man, kaip tamsta kalbi su grafienės sūnum ne pamokų metu, rusiškai ar lenkiškai?

– Lenkiškai.

– Dėkui. Iiii... Tai kodėl su mano sūneliu tamsta vengi kalbėti lenkiškai? Kodėl namuose skamba mūsų priešų kalba ir tada, kada nebūtinai reikia? Aš, ačiū Dievui, nelaikau save menkesne už grafienę ir gerai atsimenu, kad „szlachcic na zagrodzie rówien wojewodzie"[1]. Kas tinka grafienės sūnui, tinka ir manajam. Argi tamsta laikytum mano sūnelį menkesniu už grafiuką? Didelis čia daiktas – grafas. Olesnickiai, Zamojskiai, Stadnickiai – jokie grafai ar kunigaikščiai, o vis dėlto buvo savo laiku pirmais vyrais lenkų karalystėje, – tarškėjo poniutė, neduodama man išsižioti. – Esu tikra, ateis laikas, gal net greičiau, kaip tamsta manai, ir prisikels iš mirusiųjų mūsų šauni karalystė, o mano sūneliui bus atviras kelias į pirmas valstybėje vietas... Tamstą grauš sąžinė, kad jį, kūdikį, varginai priešų kalbos garsais, kai jis pagarsės, kaip koks kancleris ar etmonas atgijusios tėvynės... – baigė ponia, palikdama su pražiota burna ir svajingai žiūrėdama pro langą, tartum už jo matė savo „sūnelio" šaunios ateities paveikslą. Pasinaudojau pertrauka ir prabilau:

– Grafiukas moka rusiškai, ir su juo nėra reikalo visą laiką kalbėti svetima kalba. Su Vensanu esu verčiamas griebtis visų priemonių, kad kaip nors įprastų į rusų kalbos skambėjimą... Jis net kai kurių žodžių nemoka ištarti...

– O kaip išmokstama kitų kalbų, ir nekalbant jomis visą laiką? Kaip išmokstama vokiškai, prancūziškai, lotyniškai? Man visai nesuprantamas tamstos užsispyrimas... Čia kvepia kažkokia rusifikacija, ir aš su tuo negaliu sutikti. Ką pasakys Inka, kai atvažiuos, – ji netrukus turi atvažiuoti, – ir išgirs Vensaną kalbant rusiškai? Negaliu įsivaizduoti, kas tada bus. Inka prakeiks tą valandą, kada sutikau atiduoti sūnelį į rusišką mokyklą... Jei tamsta manai, kad sūnelis, nekalbėdamas visą laiką rusiškai, neišlaikys pataisos, tada žinok: tegu jis verčiau pasilieka antrus metus pirmoje klasėje, negu gadina mūsų nuotaiką. Ką sakau – nuotaiką? Jis tuo žaloja mūsų patriotinį jausmą, gryną kaip krištolas... O antrus metus sėdėdamas nejučiomis pramoks rusiškai per pamokas, neturėdamas reikalo ta kalba kalbėti už mokyklos sienų. Aš jį tyčia apgyvendinau Šiauliuose pas šeimininkę, nemokančią rusiškai. Tiesa, ji prastai kalba lenkiškai, bet vis dėlto nerusiškai.

[1] „bajoras savo sklype yra lygus vaivadai" (*lenk.*).

– Tai gal, ponia, iš karto palikit jį antriems metams, nereikės vargti su pataisa.

– Gaila, kad anksčiau apie tai nepagalvojau. Dabar jau reikia bandyti, gal išlaikys... Sugaišti metai daug kaštuoja. Tai tamsta man pažadi daugiau jo nevarginti ne pamokų metu? Gerai, – pati už mane atsakė ponia Rembovska.

Jau buvau beišeinąs, kai ji dar atsiliepė:

– Tiesa, kodėl tamsta anądien leidai sūneliui maudytis tuoj po pietų? Ne tik leidai, bet ir pats raginai? Nejaugi tamsta nežinotum, kad tuoj po pietų maudytis labai pavojinga sveikatai?

– Žiūrint po kokių pietų, – neiškenčiau nepriminęs menkų pietų, nors iškilmingai apstatytų, bet tokių liesų, kad ir paskui kasdien pakildavau pusalkanis.

– Nesuprantu, ką tamsta nori pasakyti. Aiškiai, rodos, pasakiau „po pietų", o ar pietūs kam patinka, ar nepatinka, čia skonio dalykas, ir man tatai nė kiek nerūpi. Jau tamsta vieną kartą sulaužei mano įsakymą dėl ano lango, dabar vėl mane įžeidi, tartum duodamas suprasti, kad aš ne ponia savo namuose. Kad bent mano parėdymai būtų nelogiški, neprotingi, kaprizai, – dar galėčiau tamstą pateisinti. Bet dabar... Pasakyk man tamsta atvirai, kuo jie blogi? Aš ne kokia užsispyrėlė, ne koks namų despotas... Jei įtikinsi, kad blogi, mielai juos pakeisiu geresniais. Na, iki pasimatymo, – baigė nelaukdama mano įtikinimų, tartum pati žinodama, kad įtikinėti ją – bergždžias darbas.

Taip ir slinko nuobodžiai gražios vasaros dienos, įvairinamos pasikalbėjimais su šeimininke, kuri, pastebėjus ar sužinojus, jog kas nors mano daroma ne taip, kaip ji išmano ir tvarko, po pamokų kviesdavosi į aklai uždarytą, dvokiantį buduarą saloną, kad man primintų, jog ji nėra kokia užsispyrėlė ar namų despotas. Kiek šeimininkė buvo plepi, tiek jos vyras Etjenas buvo nekalbus. Su juo mačiausi tik pietų metu, kada kartais paklausdavo, kaip sekasi Vensanui mokslas, bet mano atsakymo tartum negirdėjo, įbedęs akis į lėkštę ar į sieną. Savo žmonos nekalbino, tenkindamasis trumpais atsakymais į jos klausimus. Atrodė, kad labai gerbia žmoną, net pribijo jos. Kaskart kai ši prabildavo prancūziškai, Etjenas neramiai krūptelėdavo, imdavo ar nosį šnypšti, ar ištraukdavo iš liemenės laikroduką ir atidžiai sekė rodyklių judėjimą. Tais prancūziškais žodžiais, be kurių neapsieidavo pietūs, šeimininkė, matyti, labai imponavo vyrui, ir jis atrodė kaltas tuo, kad nemoka palaikyti didžponišką „bavardažą". Neteko matyti nei šeimininko Etjeno, nei jo žmonos (jos vardo taip ir nesužinojau) ką nors skaitant, o buduare salone, kiek kartų buvau ten kviečiamas, nepastebėjau nei vienos knygos, nei vieno

laikraščio ar žurnalo numerio; kituose kambariuose, be aptriušusių kėdžių ir kirminais išėstų stalų, nieko nebuvo. Pabaigęs skaityti kelias atsivežtas knygas, kartą paklausiau Vensaną, ar negalima būtų gauti iš jo motinos kokios literatūros. Šis tik išplėtė akis ir pasakė, kad namuose jokios knygos, išskyrus vadovėlius, nesama. Besinorėjo tikėti, kad taip būtų: pan Šukšta, ne toks šaunus bajoras kaip Rembovski, ir tas skaitė savo „Kurjerį", o pani Šukszścina čiupinėjo Radavičaitės paskolintas knygas. Rytmetį, pamokoms prasidėjus, pro langą matėm šeimininką išjojant iš kiemo į laukus, iš kur grįždavo tik pietums. Ką kiauras dienas darė šeimininkė, tupėdama savo buduare? Atnešus pusryčius ar vakarienę Antosia kartais papasakodavo, kad šiandien, pavyzdžiui, ponia dėliojo savo sukneles, kitą dieną siuvinėjo ar nėrinius nėrė, vėl kitą – tvarkė baltinius, skambino fortepijonu ir pan.; bet kad ji būtų ką rašiusi ar skaičiusi, to iš Antosios negirdėjau. Iš pradžių norėjau prašyti šeimininkės, kad leistų man naudotis fortepijonu, bet perspektyva sėdėti kokią valandą tvankiame kambaryje ir klausyti pastabų (nuo tokių ši plepė nesusilaikytų) atbaidė mane nuo to sumanymo. Be to, ir gaidų nebuvau atsivežęs, o Rembovskos turimos – valcai ir mazurkos – manęs nedomino. Turėdamas visą popietį laisvą, vaikščiojau pašušviais, maudžiaus, plaukiojau laiveliu, pasistūmėdamas kartimi.

Vieną sekmadienį užsukau popiet pas ūkvedį Gimbutą; jo namelis stovėjo prie pat Šušvos, tuoj už parko. Iš vieno šono augo keli vaisiniai medžiai, iš antro – daržovės. Priešais – gėlių darželis. Abu Gimbutus – jį ir jo seserį – radau namie. Nedidelio ūgio kresnas raudonveidis senukas su žilais nusvirusiais ūsais sutiko mane neaptvertame priebutyje ir pakvietė sėstis čia pat ant suolelio. Pats atsisėdo priešais. Užkalbino lenkiškai:

– Kaip tamstai patinka Pašušvyje?

– Apylinkės gražios, bet dvaro gyvenimas kažkoks keistas, man neįprastas... Daug ko nesuprantu.

– Ir suprasti nėra ko, – šyptelėjo Gimbutas. – Aš iš karto juos perpratau, kai tik čia atsikraustė... Keturiasdešimt metų čia gyvenu. Visokių ponų mačiau, susilaukiau ir tokių...

– Visi ponai turbūt maždaug vienodi, – bandžiau palaikyti kalbą.

– Na ir pasakei tamsta nesąmonę! – ėmė karščiuotis senukas. – Iš karto matyti, kad esi nesubrendėlis. Esama ponų ir ponų: vienas yra tikras ponas, o kitas – chlystek, – užakcentavo jis paskutinį žodį, kokio lietuvių kalboje nėra ir kuris mažiau daugiau atitinka rusišką „proidocha"[1]. – Da-

[1] „valkata" (*rus.*).

bartinį savo poną priskiriu prie tų „chlystkų", kuriems ne padorus žemės darbas rūpi, o vien tai, kaip iš viso ko išspausti kapeiką, kaip nusukti iš samdinio vieną kitą grašį, nesirūpinant tuo, kad galų gale pats sukčius ir nukentės, jo suktybės jam ir atkeršys... Tikras ponas negailės rublio, jei mato, kad naudingai bus suvartotas, kad padės žemės ūkiui pakilti.

Gimbutas net ėmė šnikštuoti iš susijaudinimo. Tylėjau saugodamasis vėl nepataikyti ir dar labiau jį išerzinti. Vos susilaikiau nepaklausęs, kaip ten buvo su tais pjovėjais, dėl kurių anądien per pietus Rembovskis kaitino jį, kad maža pasamdęs. Bet štai pats Gimbutas prabilo šiuo reikalu:

– Kad ir su tais pjovėjais... Davė tris rublius ir liepė suderėti dešimt vyrų. Sakiau jam, kad tokiu darbymečiu pigiau negu už pusrublį pjovėjo nerasi. „Paieškok, ir rasi", – sako. Nei Baisogaloj, nei Grinkiškų niekas nesutiko dirbti už trisdešimt kapeikų dienai, ir vietoj dešimties suderėjau tik šešis. Jie, žinoma, per dieną nevaliojo nupjauti visą pievą, beveik pusė liko nenupjauta; ir aš palikau kaltas, kam per maža pasamdęs.

– O kaip su kita pievos puse? – paklausiau, apsimesdamas susidomėjęs ūkio reikalais.

– Kas ją žino... Sakė palaukti. Taip ir stovi nepjauta, – numojo ranka Gimbutas.

– Tie ponai Rembovskiai, rodos, iš Varšuvos čion atsikraustė, – pabandžiau tęsti pokalbį.

– Iš kur jie bebūtų, ponais jų nepripažįstu, – pasišiaušė senis, – tikra miesčionių padermė. Aš – bajoras, nors ir nususęs („podupadły", kaip jis išsireiškė), ir man skaudu, sulaukus senatvės, tarnauti kažkokiam „gryzipiórkai" (raštininkėliui)... Jie buvo atsivežę tarnaitę Malgosią; pernai grįžo į Varšuvą, nebegalėdama pakelti ponios kaprizų. Teisinga mergaitė... Dažnai užbėgdavo pas mano seserį. Iš Malgosios ir žinau, kas per paukštis tas tariamas ponas... Gal tamstai neįdomu?

– Labai įdomu, – paskubėjau užtikrinti senį, – įdomu žinoti, pas ką gyveni.

– Taigi Rembovskis, kaip pasakojo Malgosia, tarnavęs raštininku vieno Varšuvos banko buhalterijoje. To banko klientas buvęs mūsų dvaro savininkas kunigaikštis Liubeckis; dažnai ten lankęsis pasiskolinti pinigą. Liubeckis kartą pasiskundęs banko direktoriui, kad negalįs rasti Pašušvio dvarui nuomininko. Apie tai atsitiktinai sužinojęs Rembovskis ir pasipasakojęs žmonai. Ši užsigeidus žūtbūt pasidaryti dvarininke, pati apsilankius pas Liubeckį ir pasiūlius savo vyrą, dargi pamelavus, kad vyras iš profesijos esąs agronomas. Liubeckis sutikęs, ir Rembovskiai atsikraustė į Pašušvį.

– Ar anoji Malgosia nepasakojo, iš kur kilus ponia Rembovska ir kokius mokslus išėjus, – susidomėjau varšuvietės praeitim.

– Apie tai nieko nesakė; matyti, pati nežinojo, – atsakė senukas, – mačiau tą ponią keliskart iš tolo, bet kalbėti su ja neteko. Užtat jos dukterį gerai pažįstu: Baisogalos turguje arklį kartu rinkomės; ji mėgsta jodinėti... Tikras aitvaras. Netrukus turbūt atvažiuos atostogų.

Į priebutį išėjo Gimbuto sesuo ir pakvietė arbatos. Gimbutaitė atrodė žymiai jaunesnė už savo brolį ir visai nepanaši į jį. Baltame kaip popierius, taisyklingų bruožų veide blizgėjo neraiškios melsvos akys, tartum migla aptrauktos. Per pat vidurį apsčių, dailiai sušukuotų plaukų ėjo siaurutis, labai ryškus takelis, kuris staiga pranykdavo viršugalvy, pasislėpęs po vainiku supintų geltonų kasų, tiek storų kaip laivo lynas.

– Aš dažnai pro langą matau tamstą vaikščiojant pašušviais, – žemu krūtinės balsu prabilo ji lenkiškai, paduodama ranką. – Ne kartą rengiaus pasikviesti pas mus, bet kažkaip nedrąsu... Čia mes taip vieni, nė gyvos dvasios nematom. Dabar pats Dievas įkvėpė tamstą aplankyti mus, – žiūrėjo į mane, tartum nematydama.

– Koks čia Dievas, – įsikišo Gimbutas, – pats atėjo, ir tiek. Ir gerai padarė, kad atėjo.

– Tamsta, ponas mokytojau, neklausyk jo, – rimtai pasakė Gimbutaitė, stovėdama tarpdury, – visą amžių kovoju su jo palaidu liežuviu... Nerodo tinkamos pagarbos Dievui...

– Na, einam į vidų, – praleido pro ausis sesers priekaištą Gimbutas, keldamasis nuo suolo.

Nedidelio kambario vidury stovėjo stalas, padengtas baltutėle staltiese ir apstatytas užkandžiais. Ko čia nebuvo! Ir marinuotų baravykėlių puodynė, ir plonai supjaustytas kumpis, ir salcesonų bei kitų dešrų apvalios riekelės, ir sūris su kmynais, ir be kmynų – visa tai išrikiuota aplink butelį su gelsvu krupniku. Man, jau kelintą savaitę marinamam ponios Rembovskos prancūziškais patiekalais, kurių skystumas buvo slepiamas po įmantriais pavadinimais, net seilės ėmė varvėti.

– Joasia, nešk samavarį! – šūktelėjo Gimbutaitė.

Ji, prieš užimdama vietą prie stalo, palengvėle persižegnojo, paskum sudėjo rankas delnais į vidų ir kažką pamurmėjo po nosim. Mes su šeimininku atsisėdom, jos judesių nepamėgdžiodami.

Paauglė Joasia pastatė ant stalo krašto virdulį, arbatininką ant jo uždengė servetėle. Virdulys blizgėjo tartum ką tik nušveistas. Ir viskas čia buvo nepaprastai švaru – ir pats kambarys, ir visa, kas jame buvo. Koks kontrastas su „varšuvietės buduaru"!

– Kaip tamstai patinka Grinkiškio bažnyčia? – pratęsdama balsius, pusiau giedodama (taip žemaičiai kalbėjo lenkiškai) paklausė Gimbutaitė.

– Nemačiau, – vos neužspringau, atsakydamas su pilna burna skanėstų.

– Tai kur tamsta šiandien buvai bažnyčioje? – nesiliovė ši. – Gal Baisogaloje?

Nieko neatsakiau, tik žvilgterėjau į Gimbutą; šis nežymiai mirktelėjo.

– Nejaugi ir tamsta jau būsi užsikrėtęs mūsų ponų laisvamanybe? – vėl klausė Gimbutaitė, tiesiai žiūrėdama savo miglotomis akimis.

– Liaukis klausinėjusi, – prabilo Gimbutas. – Kaip mūsų svečias gali pasiekti bažnyčią, jei Rembovskiai šventadieniais sėdi namie, nevažiuoja nei į Grinkiškį, nei į Baisogalą, taigi ir jo nenusiveža?

– O Pana šventoji! – pakėlė į viršų akis Gimbutaitė. – Niekuomet nesuprasiu, kaip tie žmonės gali gyventi, nevykdydami Dievo įsakymo: šventadieniais lankyti bažnytines pamaldas. Rūsti Viešpaties bausmė laukia tokius... Bet tamsta nenusimink, – atsuko veidą į mane, – kitą sekmadienį nuvešim tamstą į Grinkiškį ir, kol čia gyvensi, visuomet mielai pasiimsim į bažnyčią.

– Na, Lionia, nesikarščiuok, – ramino susijaudinusią seserį Gimbutas, – pirma paklausk, ar ponas mokytojas jau taip labai trokšta dalyvauti pamaldose...

– Dieve visagalis! Ką tu, Jonai, šneki? Ar gali jaunas žmogus netrokšti to, kas yra kilniausia ir gražiausia šioje ašarų pakalnėje, – vėl ėmė jaudintis Gimbutaitė, nors jos akys visą laiką likdavo be išraiškos, miglotos. – Matyti kunigo pasikalbėjimą su Viešpačiu, regėti Dievo įsikūnijimo paslapties minėjimą, – kas gali būti vertingesnio šiame gyvenime ir naudingesnio sielos išganymui!

– Kalba kaip kunigas, – vėl mirktelėjo man Gimbutas, pildamas krupniką į stiklelius.

– Ne prasimanyta kalbu, o tai, ką mus moko kunigas ir šventoji katalikų bažnyčia, – užsigavo Gimbutaitė.

Ji ne tik negėrė (ir stikliuko sau nepasistatė), bet ir beveik nieko nevalgė. „Turbūt todėl ir išblyškusi, kad mažai tevalgo", – pagalvojau. Stengiaus į ją nežiūrėti, kad vėl nepradėtų savo pamokslo. Po valandėlės, visiems tylint, pabandžiau nukreipti kalbą į kitką:

– Ar tamsta gerai pažįsti Rembovskių dukterį? Inka, rodos.

– Kaipgi... Atvažiavus atostogų, dažnai čia užsuka. Vargas man su ja: tokia pat abejinga religijai kaip ir tėvai. Mano įspėjimus paverčia

juokais. Bet vilties nenustoju. Pernai buvau porą kartų nusivežus į bažnyčią, į Grinkiškį. Rodos, liko patenkinta. Šiemet, kai atvažiuos, tikiuosi prikalbėti, kad nueitų išpažinties... Žinai tamsta, kas man staiga atėjo į galvą? – jos akių migloje vienai sekundei žybtelėjo vos vos matoma kibirkštėlė. – Pats Dievas įkvėpė: ateinantį sekmadienį mes su tamsta atliksim išpažintį, ir kai atvažiuos Inka, mano rankose bus didelis koziris. Štai pasakysiu: ponas mokytojas šiomis dienomis atliko išpažintį. Tai tau, vargšele, sakysiu, nėra ko šiaušti! Dieve, Dieve, kokia laiminga mintis!.. Žinai tamsta, kad geras pavyzdys kur kas daugiau veikia negu žodiniai pamokymai...

– Bet aš, – ėmiau meluoti, – neseniai buvau išpažinties, – ir maldaujantį žvilgsnį nukreipiau į Gimbutą. Šis vis dar kimšo, neaplenkdamas krupniko, kurio nedaug tepaliko. Gimbutas atjautė mane ir prabilo:

– Eik, eik, Lionia... Kur matytas dalykas, kad mergina su jaunu vyru kartu važiuotų į bažnyčią, kartu eitų išpažinties ir kartu klūpotų prie komunijos stalo? Žinai, ką žmonės pamanys? Ogi daug kas pagalvos, kad čia tavo jaunikis ir kad nutarėt vestis... Cha, cha, cha, – garsiai nusikvatojo senis.

Gimbutaitė staiga paraudonavo, nuleido galvą ir sustingo. Potam palengvėle pakilo nuo stalo ir nieko nebesakydama išėjo iš kambario. Pabaigę krupniką, vėl sėdėjom su Gimbutu priebutyje iki saulei leidžiantis. Linkęs šnekėti senis dabar, išgerto krupniko paveiktas, pasidarė nesuvaldomai plepus. Balsiai svajojo, kaip sutvarkytų dvarą, jeigu tas dvaras būtų jo nuosavybė.

– Pirmiausia pastatyčiau naujus ūkio pastatus, o senus laužus atiduočiau kumečiams kurui... Parką išvalyčiau, aptverčiau gražia tvora. Užveisčiau sodą ten, kur dabar spokso kelios apsisamanojusios obelys...

Gimbutaitė taip ir nepasirodė. Po tos pirmos pažinties dažnai užsukdavau pas Gimbutus, ir nors mistiškai nusiteikusi davatka įkyrėdavo savo pamokslais, užtat valgiais apkrautas stalas jos plepalus su kaupu atsverdavo. Jei ne Gimbutų vaišingumas, būčiau tą vasarą visai nusivaręs nuo jėgų, nepratęs prie prancūziškų viralų ir neįkandamų kepsnių. Apie bendrai atliktą išpažintį Lionia nebesvajojo, bijodama žmonių įtarimo, kad ji kaip Kristaus sužadėtinė (taip save vadindavo davatkos) susirado žemišką ir pasidarė neištikima dieviškam.

Vieną rytą Antosia, atnešus pusryčius, paslaptingai į mane pažiūrėjo ir tarė:

– Šiandien tamsta gali neskubėti valgyti. Vensanas išvažiavo į Baisogalą panelės Inkos pasitikti.

Matydama, kad aš į tą žinią ypatingai nereaguoju, kalbėjo toliau:

– Prieš aušta atnešė iš Grinkiškio telegramą, muštą kelyje, Vilniuje. Ponia tuoj mane pažadino, kad tvarkyčiau kambarį, kur panelė gyvena atvažiavus... Poniai, žinoma, malonu susilaukti dukters, o kad man dabar bus dvigubai tiek darbo, niekam nerūpi. Panelė Inka labai kaprizna, sunku jai įtikti... Bet ką padarysi... Jie ponai, aš tarnaitė... Na, bėgsiu – ponia laukia.

Iš kambario, kur darėm pamokas, visas kiemas buvo matyti kaip ant delno. Apie vienuoliktą valandą prie priebučio su kolonomis privažiavo man jau pažįstamas apdriskęs fajetonas. Iš jo vikriai iššoko skrybėliuota mergaitė ir, tartum nepastebėjus čia pat stovinčios Antosios, įbėgo į vidų. Vežikas padėjo Antosiai įnešti į priemenę didelį geltoną lagaminą. Iš vežimo išlipęs Vensanas kiek patūpčiojo vietoje, paskui palengvėle nuslinko per kiemą arklidės link. Išėjau ieškoti savo mokinio. Arklidėje nei jo, nei kucyko neradau. Vensanas, matyti, bus sumetęs, kad sesers atvažiavimas – gera proga išsisukti nuo pamokų.

Pakviestas kaip visada pietų, nustebau neradęs valgomajame nei Etjeno, nei Vensano; jie kasdien čia priešpiet laukė ponios pasirodymo. Buvo ir kitų staigmenų: vietoje suterštos baltutėlė staltiesė ant stalo, Žano riesti pirštai sukišti į švarias pirštines, o medinis langelis sienoje į virtuvę ką tik išplautas. Netrukus iš salono buduaro atsidarė durys, įspruko Antosia ir, nesakydama įprasto „ponia", atsirėmė nugara į staktą, paskui žengė dekoltuota storulė, po jos – visa galva aukštesnė už motiną Inka; eisenos gale – Etjenas su Vensanu.

– Faites, monsieur, la connaissance de ma fille, mademoiselle[1] Irène, – pasakė storulė.

Inka permetė mane abejingu žvilgsniu ir vos pastebimai linktelėjo galva, bet rankos nepadavė. Mano dešinė, kurią jau buvau bekišąs, taip ir pakibo ore. Šeimininkai apsimetė nieko nepastebėję ir užėmė vietas prie stalo. Inka atsisėdo greta Vensano, arčiau prie motinos ir beveik priešais mane. Antosia dabar stovėjo ne už ponios kėdės, bet tarpe, tarp jos ir dukters. Medinis langelis sugirgždėjo, ir kol Žanas nešiojo lėkštes su sriuba, stebėjau Inką. Ji nebuvo panaši nė į vieną iš tėvų, ir man prisiminė pasakymas ни в мать, ни в отца, а в прохожего молодца[2]. Krito į akį jos nepaprastai kuklus apdaras, palyginti su motinos prašmatnia apranga: kažkokia dryžuota perkalinė bliuzkutė, aklai suveržta prie kaklo, plati juoda juosta aplink liemenį ir tokios pat, kaip bliuzkutė, medžiagos nesiekianti grindų suknelė – štai ir viskas. Sėdėdama,

[1] Prašau susipažinti su mano dukterim, panele Irena (*pranc.*).

[2] nei į motiną, nei į tėvą, bet į kaimyną (*rus.*) (red. pastaba).

neatrodė aukštesnė už motiną – buvo trumpo liemens ilgakojė. Apdaro kuklumas sudarė ryškų kontrastą su josios išdidžia laikysena ir anaiptol ne paprastu veidu, kuriame kaip veidrody atsimušdavo vidujinis reagavimas į išorės įspūdžius.

– Êtes-vous servi, monsieur?[1] – žvilgterėjo į mane šeimininkė.

Man reikėjo atsakyti „pas encore, madame"[2], nes sriubos nebuvau dar gavęs. bet aš, vis stebėdamas Inką ir dėl to nesusivokęs, bambtelėjau:

– Oui, madame...[3]

Susigriebiau, bet per vėlu: šeimininkė išplėtė akis, o Inka, ironiškai šyptelėjus, tarė:

– Que voulez-vous, maman? Il parait que ce monsieur est un grossier personnage[4].

Teisintis arba aiškintis nebuvo kaip. Be to, ne tiek jau ir mokėjau prancūziškai, kad galėčiau taisyklingai pasakyti ilgesnį sakinį. Lengviau atsidusau tik pamatęs, kad ir šeimininkas Etjenas ne kaip jaučiasi, toms poniutėms pliauškiant nesuprantama kalba: tampė kaklaraištį, bandė svajingai žiūrėti pro langą arba sekė laikroduko rodykles. Vienas Vensanas neatrodė susijaudinęs; ramiai srėbė sriubą, nesiorientuodamas painioje situacijoje ir ja nesirūpindamas. Man staiga šovė į galvą sudrumsti Vensano ramybę:

– Kodėl neatėjai į pamoką? – pusbalsiu paklausiau.

Šis paraudonavo ir įtraukė galvą į pečius. Šeimininkė bus išgirdusi, nes staiga nutraukė savo prancūzišką pokalbį su dukterim ir pasuko veidą į mane:

– Ką sūnelis daro, daro su mano žinia, ir tamstai reikėjo man šį klausimą nukreipti, – pagaliau lenkiškai prabilo ponia Rembovska.

Nebesusivaldydamas atrėžiau:

– O poniai reikėjo pranešti man, kad pamokos nebus.

Rembovska, netikėtai užklupta storžieviškos pastabos, sumišo ir, atsisukus nuo manęs, pasakė dukteriai:

– Quelle impertinence![5]

– Mais c'est horrible, maman![6] – atsiliepė ši.

Etjenas reikšmingai krenkštelėjo, tartum palaikydamas mano pusę, o ne savų didžiuoklių, kurios be paliovos tarškėjo iki pietums pasibaigiant.

[1] Ar jus jau aptarnavo? (*pranc.*)
[2] „dar ne, ponia" (*pranc.*).
[3] Taip (*pranc.*).
[4] Ką iš jo norėti, mama. Atrodo, kad šis ponas yra storžievis (*pranc.*).
[5] Koks įžūlumas! (*pranc.*)
[6] Bet tai baisu, mama! (*pranc.*)

Inkos atvažiavimas neišjudino, kaip tikėjaus, apsnūdusio gyvenimo tame apleistame dvare. Jau praėjo pora savaičių, o mes, to namo gyventojai, kaip ir anksčiau, matėmės tik per pietus, kuriems pasibaigus, skirstėmės kas sau. Pietų metu retai išgirsdavom lenkišką žodį: dvi moterys vedė prancūzišką konversaciją, trys vyrai tylėjo.

Kartą į pavakarę užsukau pas Gimbutus. Priebutyje susitikau su skubiai išeinančia Inka. Buvau benusiimąs kepurę, bet taip ir neteko jos pasveikinti: net nepažiūrėjo į mano pusę.

– Kas tokio įvyko tarp jūsų? – paklausė Gimbutaitė, – taip neseniai pažįstami, ir jau susibarėt?

– Nesuprantu...

– Na jau, – pertraukė Lionia, žiūrėdama savo nematančiomis akimis, – neišsiginsi. Aišku, kad tarp jūsų prabėgo juoda katė... Kai tik pamatė pro langą tamstą ateinant nuo upės, tuoj pašoko bėgti, tik pasakė: „Ko tas cimbolas čia trankosi?" („cymbał" lenkiškai anaiptol ne komplimentas). Na, papasakok man, kas atsitiko tarp jūsų?

– Tikrai, – sakau, – nieko... Ir kaip galėtų kas atsitikti, jei matomės tik per pietus arba, tiksliau sakant, aš ją matau, o ji net į mano pusę nė karto nėra pažiūrėjus. Dar kartais matau ją jojant pro mano langą vieną arba su Vincuku; bet pasikeisti su ja bent pora žodžių taip ir neteko.

– Dieve, Dieve, ką girdžiu! – nustebo Gimbutaitė. – Tokia lipšni su manim, tokia gerutė... O tamstai – tokia neapykanta!.. Palauk... Rodos, atspėjau: ji, be abejo, bus ką nors įsimylėjusi ten, Varšuvoje. Aš žinau, kad vieną vyrą įsimylėjus mergaitė kitų vyrų neapkenčia.

– Ar tamstai tas dalykas žinomas iš teorijos, ar iš praktikos? – klausiau šypsodamasis.

Gimbutaitė paraudonavo, tyliai atsakė:

– Daug kartų esu girdėjusi apie tai.

– O aš girdėjau kaip tik priešingą dalyką apie įsimylėjusias mergaites... Paklausyk tamsta:

Panienki mądre są – jednego kochać chcą,
lecz bojąc się wypadku, mają tuzin w dostatku[1].

– Jėzus Marija! Ką tamsta kalbi? – išsigando Gimbutaitė. – Tik paleistuvės gali turėti po dvylika pamiltinių...

– O Marija Magdalena, dabar laikoma šventa, turėjo dar daugiau...

– Nutilk, nutilk, – išsigando Lionia, – nebliuznyk šiuose namuose, kad neužtrauktum ant jų Dievo bausmės!

Įsižeidusi Gimbutaitė šį kartą nepasiūlė net stiklo pieno.

[1] Mergaitės yra gudrios: nori mylėti vieną, bet, bijodamos netikėtumo, turi atsargoj visą tuziną (*lenk.*).

Vieną sekmadienį Rembovska po pietų pasikvietė visus į saloną.

– Inka, – paskelbė ji, – atsivežė kelis naujus Karasinskio valsus... Aš juos išstudijavau ir dabar galiu pademonstruoti. Prašau užeiti paklausyti.

Tas pakvietimas, tiesą pasakius, implicite[1] buvo taikomas tik man: Etjenas su Vensanu užeidavo popiet į saloną ir nekviesti. Nors valsais nesidomėjau, bet troškau išgirsti patį fortepijono skambėjimą, kurio buvau gerokai išsiilgęs. Salione nebuvau nuo Inkos atvažiavimo, ir dabar krito į akį didelės permainos: fortepijonas atitrauktas nuo sienos prie lango, ant apvalaus stalo šviežių gėlių kuokštas stikliniame inde, visos kėdės laisvos nuo anuomet čia išmėtytų daiktų, grindys išvalytos. Tik langai liko užkalti, ir kambary jautėsi tvankumas. Tarp dviejų langų didelis veidrodis, kurio pirma čia nemačiau – turbūt buvo uždengtas. Eidamas pro veidrodį, pamačiau jame kažkokį jaunuolį, labai neelegantiškai apsirengusį: iš po trumpos, kitados baltos, vasarinės bliuzės, per pilvą suveržtos nudėvėta šikšna, kyšojo išsivertusios bulės, aptemptos siaurų, irgi kitados baltų, kelnių, kurios raukšlėjosi aplink kelius ir apačioje baigėsi spurgais – prie pat nešvarių batų. Tik žvilgterėjęs į šito apsileidėlio veidą, atpažinau save. „Nejaugi aš taip atrodau?" – nenorėjau tikėti savo akimis. Pasidarė nesmagu, pasijutau ne savo kompanijoje. Pritūpiau greta Vensano; tik jo vieno apsirengimas šiek tiek derinosi su manuoju. Greta atsisėdusios prie fortepijono motinos stovėjo Inka, pasiruošusi sklaidyti gaidų lapus. Etjenas, susikišęs į kišenes rankas ir nugarą atsisukęs į mus, žiūrėjo pro langą. Tartum bandydama instrumentą, šeimininkė perbėgo pirštais po klaviatūrą, po tam įbedė akis į gaidas, Inkos prilaikomas. Antraeilis kompozitorius Karasinskis garsėjo tada Varšuvoje kaip autorius melodingų valsų, kurių kasmet apsčiai pagamindavo. Vieną tokį valsą skambino dabar šeimininkė. Iš pradžių jai sekėsi neblogai, ir tik Inkai pasivėlinus atskleisti lapą, tiktai kiek susimaišė; bet netrukus melodija vėl išsilygino, ir galima buvo tikėtis laimingos pabaigos. Reikalą pagadino Etjenas. Išgirdęs pirmus valso taktus, savo koja ėmė juos ryškinti, iš pradžių vos girdimai, paskui – smarkiau, visą laiką bandydamas pašvilpti melodiją. Kai šeimininkė sumaišė taktus, susimaišė ir Etjeno pado kaukštelėjimai. Juo toliau, juo labiau ėmė jie skirtis nuo skambinimo, o švilpimas virto savarankiška improvizacija, nieko bendro neturinčia su Karasinskio kompozicija. Inka porą kartų atsuko nepatenkintą veidą į tėvo nugarą, bet šis, žiūrėdamas pro langą, nieko nematė ir nesiliovė švilpęs.

[1] tarpiškai (*lot.*).

– Mais... iiii... qu' est ce que vous faites, Etienne? – pašoko nuo kėdės šeimininkė. – Votre sifflement est insupportable. C'est arrogant!..[1]

– Pardon, duszko, – susigriebė Etjenas, – trochę si zapamiętałem[2].

Jis mandagiai linktelėjo galva ir išėjo iš kambario.

Antrą valsą skambino Inka. Aš vis sėdėjau greta susimetusio į kuprą Vensano; jis krapštė nosį ir aiškiai nuobodžiavo. Inkai pabaigus, Rembovska paklausė:

– Ar grafienė reguliariai gauna naujus valsus Karasinskio?

– Grafų namuose Karasinskio vardas nežinomas, – atsakiau nesvyruodamas.

– Comment?[3] – nustebo šeimininkė, – nejaugi tai būtų tiesa?

– Tikra tiesa, – patvirtinau, – nei Karasinskio valsų, nei paties to vardo ten negirdėjau.

– Iš tikrųjų keista... Niekuomet nemaniau, kad grafai būtų tokie atsilikėliai! Iiii... – suspiegė šeimininkė. – Matyti, į Varšuvą nevažinėja, į lenkiškos kultūros centrą. Visa Varšuva gaudyte gaudo Karasinskio valsus, o čia yra žmonių, kurie ir jo vardo negirdėjo! Stebėtinas atsilikimas... O tamstai kaip patiko?

– Valsų nemėgstu ir jų neskambinu... Tiesa, skambinau kitados vieną, Šukštų dvare išmoktą, bet turbūt ir tą būsiu pamiršęs.

– Tai tamsta moki skambinti? – krūptelėjo Rembovska, – gaila, kad anksčiau nepasisakei, būtume skambinę keturiomis rankomis... Turiu ir tokių gaidų, irgi Karasinskio valsai... Gal tamsta paskambinsi?

Fortepijonas buvo neišsiderinęs, klaviatūra nauja, nepageltusi. Negalėjau atsispirti pagundai:

– Galiu paskambinti... Tik ne valsus.

– Skambink tamsta, kas patinka, – ragino šeimininkė, – mielai paklausysim.

Netrukus kambary pasigirdo mano skambinamas Mendelsono „Rondo capriccioso". Šitą veikalą buvau gerai išstudijavęs, ir dabar jis man nusisekė, ypač švelnutis allegro. Rembovska buvo susižavėjus, ir kai jos prašomas paskambinau dar savo mėgiamąjį Silberbächlein, užmiršo didžponiškumą ir pasakė komplimentą:

– Mais mon monsieur, mon cher monsieur, vous jouez comme Slivinski![4]

[1] Bet... iii... Ką jūs darot, Etjenai? Jūsų švilpavimas nepakenčiamas! Tai akiplėšiška!.. (*pranc.*)

[2] Atsiprašau, truputį užsimiršau (*lenk.*).

[3] Kaip? (*pranc.*)

[4] Bet, mielas pone, jūs skambinat kaip Slivinskis! (*pranc.*)

Bet man rūpėjo ne jos nuomonė, o Inkos. Mūsų žvilgsniai pirmą kartą susitiko. Apstulbau pasijutęs tartum apsvilintas žėrinčia iš jos akių neapykanta. „Kaip drįsta šitas cimbolas skambinti geriau už mane!" – štai ką išskaičiau jos akyse. Netrukus patyriau šios neapykantos padarinius.

– Gal tamsta paskambinsi šitą valsą? – imdama nuo fortepijono, kyštelėjo man šeimininkė gaidas. – Tas taip pat naujas Karasinskio kūrinys.

Nežinomo daikto tiesiog iš lapo nebuvau įgudęs skambinti, bet gėda buvo prisipažinti. Pabandžiau išsisukti:

– Aš, gerbiamoji ponia, valsų nemėgstu ir neskambinu.

– O jei aš labai prašau? – meilinosi Rembovska. – Jouons à quatre mains, monsieur! Voulez-vous?[1]

Sėdėjau nuleidęs galvą.

– Laissons, maman, – įsikišo Inka, – il me semble que monsieur ne dechiffre pas les notes à première vue[2].

– Vous avez raison, mademoiselle[3], – apsimečiau užsigavęs, linkterėjau šeimininkei galva ir išėjau iš kambario, net nepažiūrėjęs į Inkos pusę.

Tą dieną Ninetė atnešė man pagerintą vakarienę: puslitrį pieno moliniame puoduke ir dvi riekeles sūrio. Paklausta, kas atsitiko, nusišypsojo ir tarė:

– Ponia taip liepė... Ir pusryčiams tamsta gausi kasdien po vieną kiaušinį.

– Valio, Mendelsonai![4] – sušaukau griebdamas Ninetę į glėbį.

Ši klykdama ištrūko iš mano rankų ir išbėgo pro duris.

„Rondo capriccioso" įveikė negirdėtą varšuvietės šykštumą, ir aš laimėjau kasdien po „gaidį", kaip pasakytų grafienė. Ne be reikalo vargau ištisas dienas ir naktis, siekdamas tokio tobulumo, kad mano skambinimas ne kuo tesiskirtų nuo virtuozo Slivinskio. Štai ir atlyginimas už darbą: „gaidys" kas rytą! Bet apmaudą kėlė ir didelė spraga: nepasiruošęs nesugebėjau žmoniškai paskambinti iš gaidų, nemokėjau, kaip rusiškai sakoma, „čitat s lista", ir buvau panašus į žmogų, kuris iš atminties daug puslapių gražiai pasako, bet iš knygos vos vos tepaskaito. Jei ir to būčiau išmokęs, būčiau šiandien parodęs mūsų didžiuoklėms,

[1] Paskambinkim keturiomis rankomis. Sutinkate? (*pranc.*)

[2] Gana, mama; man rodosi, kad jis nemoka skambinti iš lapo (be pasiruošimo) (*pranc.*).

[3] Jūsų tiesa, panele (*pranc.*).

[4] Autorius paskambinto „Rondo".

kaip reikia skambinti Karasinskio valsus; būčiau, galimas daiktas, įveikęs ir Inką, kuri skambino geriau už motiną, bet taip pat „be sielos". O dabar ji paėmė viršų, visai teisingai pastebėjus „monsieur ne dechiffre pas les notes". Bet iš kur ji atspėjo? Kokios intuicijos padedama? Ta mergaitė mane labai domino, ir ne tiek galbūt dėl savo grožio, kiek todėl, kad apsnūdusiame dvaro gyvenime, kur, be Ninetės, Žano ir keistuolių šeimininkų, kitų žmonių nemačiau, ji viena atrodė gyvas, įdomus žmogus. Iš Antosios žinojau, kad Inka šį pavasarį išlaikė egzaminus į paskutinę klasę, atseit kaip ir aš, ir atrodė vienų metų su manim, gal kiek jaunesnė. Jei būtų kitokia, ne tokia išdidi, kaip įdomu būtų pasikalbėti su ja, išgirsti apie Varšuvos jaunuomenės gyvenimą, apie tai, kokia ta jos „pensija", kaip joje moko, ko ji ten išmoko, kokie jos planai ateičiai, kokia pasaulėžiūra. Bet Inka laikėsi tiek rezervuotai, tiek užsisklendusi savo išdidumo kiaute, kad man ir į galvą neatėjo kada nors į ją prabilti. Kai kartą valgomajame pakėliau jos pamestą nosinaitę, paėmė iš manęs, nepadėkojo ir net akių nepakėlė. Tuo tarpu liokajui arba Antosiai vis pašnabždėdavo savo įprastą „merci"[1] kaskart, kai tie kuo nors jai patarnaudavo. Ir šiaip, ir taip galvojau, kodėl ji tartum nemato manęs ir praeina kaip pro negyvą daiktą, kol pagaliau priėjau išvados, kad čia kaltas mano apsirengimas, kuriuo anądien ir pats pasišlykštėjau, pamatęs save veidrodyje. Inka, žinoma, Varšuvoje buvo pratusi kalbėtis ir bendrauti su kitaip apsirengusiais ir kitaip kalbančiais jaunuoliais, ir dabar šlykštėjosi kažkokiu „cimbolu". Nei kitaip apsirengti, nei kalbėti varšuvietiškai nemokėjau, o mano vykęs skambinimas ją net įžeidė, nes nesiderino su anksčiau susidaryta nuomone apie niekam tikusį pusbernį. Liko tik jos šalintis, kaip ji šalinosi manęs. Taip nusistatęs, pietų metu nebežiūrėjau į Inką, nuo kurios iki šiol nenuleisdavau akių, gėrėdamasis jos skaistumu ir grožiu. O buvo ji savotiškai graži: taisyklingų bruožų baltame kaip sniegas veide žėrėjo juodos, slyvos pavidalo akys, kurių ilgas blakstienas lydėjo vos pastebimas švelnus šešėlis, slankiojąs drauge su jos žvilgsniu. Juodų antakių tiesia linija nubrėžti siūlai beveik jungėsi viršum nedidelės nosies, po kuria platoka viršutinė lūpa grakščiu raižiniu lietė kiek priekin išsikišusią apatinę. Baltų dantų eilė retkarčiais blikstelėdavo tik jai valgant; santūriai prasijuokdama, dantų beveik nerodė; visas veidas tartum dvelkė išdidumu, kurį pabrėždavo atsikišęs smakras ir lūpų galelių nežymūs krūptelėjimai. Su tuo kiek rūškanu veido grožiu didelį kontrastą sudarė kukliai sušukuoti aukso spalvos plaukai; jų spinduliavimas saulėje žadino linksmą nuotaiką, tuoj gęstančią, kai tik sutikdavai niūrų gražuolės žvilgsnį.

[1] „dėkui" (*pranc.*).

Inka veikiai pastebėjo mano pasiryžimą nebežiūrėti į ją, ir – keistas dalykas! – pajutau ją darant tai, nuo ko aš atsisakiau: dažnai pagaudavau jos į mane įsmeigtas akis, tartum klausiančias: „Kaip tas cimbolas drįsta nesistebėti mano grožiu?" Jaučiaus patenkintas, galėdamas nirtinti išpuikėlę.

Vensanas padarė pažangą: diktantus jau rašė beveik be klaidų, praturtino savo žodžių atsargą ir pramoko taisyklingai kirčiuoti. Žinodamas motinos nusistatymą, ne pamokų metu rusiškai nekalbėjo. Ką paklaustas, atsakydavo lenkiškai ir dargi bjauriai išsišiepdavo. Jei diena buvo graži, popiet jodinėdavom po įdomias Pašušvio apylinkes, užsukdami kartais ir į Grinkiškį, kur su Gimbutais taip ir neteko nuvažiuoti. Tiesa, užmiršau pasakyti, kad netrukus po mano pasirodymo su Mendelsono „Rondo" Rembovskis pietų metu pasiūlė naudotis dvaro arkliu pagal mano pasirinkimą.

– Rozrywek żadnych nie mamy, więc niech koń będzie do usług pana[1], – pasakė šeimininkas, žiūrėdamas kažkur į sieną.

Buvo aišku, kad šito pasiūlymo iniciatyva ėjo ne tiek iš Vensano, kiek iš jo motinos, kuri pastaruoju metu rodė man palankumą: nesikviesdavo į saloną pamokymams ir liepė Antosiai pusryčius ir vakarienę kaskart papildyti pagal mano pageidavimus.

Vensanas padėjo pasirinkti arklį ir pamokė, kaip jį reikia balnoti. Apvalus jaunas žemaitukas nelabai man patiko: buvo be galo jautrus ir vien nuo špicrutės mostelėjimo sudrebėdavo. Bet Vensanas, iš mokinio virtęs mokytoju, dėstė man:

– Tokiam botago nereikia... Jojiko rankos laisvos, visą laiką lieka ant vadelių... Tokį arklį lengva valdyti: jaučia mažiausį vadelių timptelėjimą.

Su arkliais, kaip jau minėjau, neteko iki šiol turėti reikalų, ir ant pabalnoto arklio dabar rengiaus užkopti pirmą kartą. Nors anuomet Pavyšnyje ir jodinėdavau su Vladeku, bet Baltras tada pririšdavo ant arklio nugaros paprastą gūnią: vienintelis senio Petkevičiaus balnas buvo visai sutrūnijęs. Po pirmųjų bandymų šiaip taip apsipratau su tuo patraukliu sportu: išmokau sėdėti tiesiai, nesikūprinti, pagauti arklio aliūrą ir kartu su juo suptis balne. Vis dėlto, nuo mažens nepratęs joti, nesijaučiau ant arklio taip laisvai kaip Vensanas; jo maža figūrėlė atrodė tartum į viena suaugus su kucyku. Be to, erzino mane tai, kad vasarinės drobinės kelnės buvo be „štripkių" ir nuo trynimosi į arklio šonus kilo į viršų, raitydamos prie kelių. Štripkės seniai jau išnyko iš vyriško kos-

[1] Jokių pramogų neturim, taigi naudokitės arkliu (*lenk.*).

tiumo detalių. Dar XX amžiaus pradžioje joks save gerbiąs siuvėjas nesutikdavo siūti kelnių be štripkių – medžiaginių ar šikšninių juostelių, prisiūtų kelnių galuose. Į jas atsirėmę batų padai neleisdavo kelnėms timpti į viršų. Štripkes jojant galėjo atstoti kragai arba auliniai batai, bet jų neturėjau. Mano atsargus jojimas Vensanui veikiai nusibodo, ir jis paprastai palikdavo mane vieną, zovada nudumdamas į priekį arka išsukdamas į kokį šunkelį. Tada man tekdavo jo laukti arba ieškoti, kad drauge galėtume grįžti namo.

Kartą, Vensano paliktas, iš tolo pamačiau Šušvos pakrūmiuose Inką, žingine jojančią ta pačia kryptimi. Norėjau sustabdyti savo „žirgą", bet nelabasis nesidavė: sužvengė ir bematant atsidūrė greta arklidės draugo. Nelaimei, mano žemaitukas prišoko prie savo „draugo" iš to šono, kur buvo nusvirusios Inkos kojos: ji sėdėjo ant arklio senoviškai, moteriškame balne, dešinę blauzdą užnėrus ant kilpos, o kairės kojos batuką įkišus į pakoją (balnakilpę). Ją visą – nuo pasmakrės iki batuko galo – dengė juoda amazonė, ant galvos lingavo plačiabrylė šiaudinė skrybėlė, dešine laikė ilgą špicrutę. Žemaitukui trypiant iš džiaugsmo, kad pasivijo draugą, mano dešinė koja palietė Inką. Norėdamas mandagiai atsiprašyti, buvau bekeliąs ranką prie kepurės, kai staiga šmėktelėjo Inkos špicrutė ir smarkiai tvojo žemaitukui per galvą. Šis atsistojo piestu, striktelėjo porą kartų užpakaliu ir šuoliais pasileido pakrūmių taku. Vadelės išspruko man iš rankų, kojos išsinėrė iš pentinų ir, užuot pasilenkęs ir įkibęs į pasiutusio „žirgo" karčius, griebiau į glėbį per veidą daužančias krūmų šakas iš kairės ir akimirksniu pasijutau ore. Kas toliau buvo, nepamenu. Atgavęs sąmonę ir kiek prasimerkęs, pamačiau į mane pasilenkusios Inkos akis, po galva pajutau jos rankos šilumą. Vėl užsimerkiau ir laukiau, kas bus toliau. Ji kilstelėjo mano galvą ir savo lūpomis švelniai palietė manąsias. Plačiai prasimerkiau: visada baltas Inkos veidas dabar atrodė parausvėjęs, o akyse spindėjo nustebimas ir gailestis.

– Już lepiej? Nic nie boli?[1] – tyliai paklausė, ištraukdama ranką iš po mano galvos.

– Nic, – atsakiau, bandydamas atsikelti.

– A więc, levons-nous![2] – šyptelėjo ji, energingu judesiu iš užpakalio pakišdama man rankas po pažastų.

Nemaniau, kad ji tokia stipri: iš jos švelnaus kūno sudėjimo ir liekno liemens to negalima buvo tikėtis. Padėjus man atsistoti ant kojų ir atsiremti į stambesnio krūmo kamieną, mostelėjo ranka ir pasakė, kad tuoj

[1] Jau geriau? Niekas neskauda? (*lenk.*)

[2] Taigi kelkimės! (*lenk., pranc.*)

atsiųsianti Vincuką (man patiko, kad jo nepavadino Vensanu). Jaučiausi visai gerai: tankus krūmai, kur kritau, sušvelnino puolimą. Išėjau iš krūmų į taką, kur manę buvo ištikęs šis nemalonus nuotykis. Belaukdamas Vensano, susiradau kepurę, valiausi nuo prikibusių lapų, patvarkiau pro diržą išlindusios bliuzės skvernus ir bandžiau išlyginti susiglamžiusias kelnes; nuo trynimosi į balną susiraitė beveik iki kelių. Netrukus atjojo Vensanas, tempdamas pagautą žemaituką. Inka jam, matyti, papasakojo, kas atsitiko; nieko neklausdamas nušoko nuo savo kucyko ir palaikė žemaituką, kol ant jo užsirioglinau. Kitą dieną pasijutau kaip sudaužytas ir kuriam laikui nutraukiau jodinėjimą.

Nors po to „incidento" santykiai su Inka nepasikeitė, ir vengėm prabilti į kits kitą, vis dėlto, kai pietų metu mūsų žvilgsniai susitikdavo, nebemačiau ankstyvesnio išdidumo ar neapykantos. Dažnai net pastebėdavau jos akyse išraišką, primenančią tą, kurią anądien įžiūrėjau krūmuose – kažką tarp nustebimo ir gailesčio. Kai kartą vėl užklupau ją pas Gimbutaitę, nepabėgo kaip prieš porą savaičių ir tęsė pokalbį. Pastebėjau, kad Inkai sunku kalbėti lenkiškai: pasakodama kažkokį atsitikimą Varšuvoje, vis įterpdavo prancūziškų žodžių, nesirūpindama tuo, kad Lionia nesupranta.

– Baliui pasibaigus, – kalbėjo ji, – madame surinko mūsų būrelį ir „maintenant", sako, „partons, mes enfants"[1]. O tas Octave su draugu sukasi čia pat. Apsimetu, kad nekreipiu į jį dėmesio, o pati esu aux ecoutes[2]. Octave pirštais rodo, kad nori perduoti man un billet[3] ir madame adresu daro des grimaces ridicules[4].

Lionia įdėmiai klausėsi ir laiks nuo laiko įterpdavo:

– Vaje... Dieve, Dieve... begėdis... ką jūs sakot?..

Iš tolimesnio Inkos pasakojimo sužinojau, kad tam Oktavai pavyko perduoti laiškelį, kurį ji su savo drauge skaitė naktį prie žvakės, visiems sumigus. Atpasakojo ir laiškelio turinį, išvadino Oktavą fanfaronu, pasigyrė, kad ji ne tokia naivi, kad patikėtų jo žodžiais...

Gimbutaitei išėjus paruošti arbatos, paklausiau Inkos, ar jos mokykloje dėstoma kosmografija (taip mūsų gimnazijoje vadino astronomijos pradus).

– Qu'est ce que e'est?[5] – nustebo ši.

– Tas pat kas ir astronomija. Ar ji dėstoma?

1 „dabar, eikime, vaikai" (*pranc.*).
2 laukiu (*pranc.*).
3 laiškelį (*pranc.*).
4 juokingas grimasas (*pranc.*).
5 Kas tai? (*pranc.*)

– Truputį... un petit peu[1], – atsakė Inka, – šeimos reikalams, bet aš jos nemėgstu... Čiupinėti nešvarias daržoves, skusti pommes de terre – c'est si degoutant![2]

– Ne apie gastronomiją, bet apie astronomiją klausiau, – paskandavau tuos panašius žodžius.

– Quelle différence?[3] – abejingai pasakė Inka, ir jos akyse pastebėjau paniekos kibirkštėlę.

Pokalbis nutrūko... Nieko nebeklausiau, bijodamas išgirsti dar kokią nesąmonę. Be to, ir Inka davė suprasti, kad mano klausimai jai įkyrėjo: niūniuodama nuėjo prie sienoje pakabinto veidrodžio ir išsitraukė iš plaukų ilgą plieninę špilką, kuria buvo pritvirtinta skrybėlaitė. Į kambarį grįžo Lionia su braškėmis pintinėlėje, Joasia įnešė virdulį.

– Arbatos negersiu, – tarė Inka, atsisukdama nuo sienos, – einu namo.

Atsisveikindama pabučiavo Lionią į žandą, man pamojo ranka.

– Ar Inka kartais nepasakojo, – klausiu Lionios, – ko ji ten mokosi Varšuvoje.

– Ne, nepasakojo, – atsakė ši. – Jei klausinėčiau, gal ir papasakotų, bet man neįdomu... Ir jai pačiai turbūt neįdomu... Iš jos kalbų supratau, kad pensija yra uždara, kad ten mokosi ir gyvena didžponių dukros, kad viskas dėstoma prancūziškai... Dieve, Dieve, – atsiduso Lionia, – kokia ji laiminga! Kalba prancūziškai, tartum riešutus graužia!

– Ar jau tokia laimė kalbėti prancūziškai? – šypsodamasis klausiu.

– Dar klausi, tartum pats nežinai, – įsižeidė Lionia, – nesijuok iš manęs, nemokytos; bematant Dievas nubaus!.. O kaip švelniai skamba prancūziškai tokie žodžiai, kuriuos lenkiškai pasakyti tiesiog gėda, – paraudonavo Lionia.

– Pavyzdžiui?

– Tartum pats nežinai, – dar labiau paraudonavo.

– Tikrai nežinau tokių žodžių.

– O „semuše" ar negražiai skamba? – pridengus skepetaite vieną akį, klausia Lionia.

– Nesuprantu, kuo se moucher geresnis žodis už „išsišnypti".

– Tai palygino! Čia švelnus „semuše", o čia „iš-sišnypš-ti"!

Dar mane Inka pamokė vartoti „podeniui"[4].

– A, urinolas...

Čia Lionė nebeištvėrė: baisiai susigėdinus, išbėgo iš kambario.

[1] truputį (*pranc.*).
[2] bulves – tai taip bjauru! (*pranc.*)
[3] Koks skirtumas? (*pranc.*)
[4] pot de nuit (*pranc.*).

Nepritytę jaunieji savo sprendimuose visada yra griežtesni už subrendusius, prityrusius. Griežtesni, bet ne visuomet teisūs, ir iki šiol dar galioja romėnų nuomonė: summum ius summa iniuria[1]. Kai 1918 metais Odesos švietimo skyrius įsakė, kad mokytojų tarybose dalyvautų visų klasių mokinių atstovai su teise balsuoti, galima buvo stebėti tokį, pvz., reiškinį: balsuojama dėl bausmės mokiniui už vėlinimąsi į pamokas. Žemesniųjų klasių, ypač pirmos antros, mokiniai, paklausti, kokią bausmę skirti jų draugui už vėlinimąsi į pamokas, trumpai atsakydavo: pašalinti iš mokyklos... Panašiai atsitiko ir šiuo atveju: negirdėti apie astronomijos mokslą man tada atrodė toks nemokšiškumas ir tamsumas, kad aureolė, supanti paslaptingąją Inką, ūmai išblėso, ir dabar pietų metu žiūrėjau į ją su panieka, o jos išdidumą ėmiau laikyti paprasta skraiste nevalyvam tamsumui pridengti. Ir, žinoma, buvau neteisus: nepagalvojau, kad čia ne tiek kalta Inka, kiek jos bukaprotė motina, svajojanti apie „Polska od morza do morza", laikanti prancūzišką bavardažą aukščiausiuoju išsimokslinimo laipsniu, atidavusi dukterį į netinkamą mokyklą, siekianti rikiuotis pagal dykaduonius aristokratus, ir pati būdama dykaduonė. Šiaip ar taip, gražuolė Inka nustojo man imponavusi, o jos išdidi laikysena atrodė juokinga. Ji, kaip ir tėvai miesčionys, nieko neskaitė, niekuo nesidomėjo. Visi jos interesai – baliai, kavalieriai ir jodinėjimas. Koks skirtumas tarp šios lenkaitės ir ukrainietės Marusios! Ar Inka pajuto mano staigų abejingumą jai, ar pati kažkodėl pakeitė savo nuomonę dėl manęs, bet į galą pasidarė paprastesnė, pietų metu keletą kartų pasikeitė su manim pastabomis apie orą, Vensano pažangumą ir kt., o atsisveikinant ne tik padavė ranką, bet ir palinkėjo sėkmingai užbaigti paskutiniuosius mokslo metus ir dar labiau pažengti muzikoje.

Pirmoje rugpjūčio pusėje išvykau į Šiaulius kartu su Vensanu, kurį lydėjo tėvas. Pataisą mano mokinys išlaikė, bet atsiskaitant su savo darbdaviu Etjenu buvau nuskriaustas: vietoje varšuvietės pažadėtų penkiasdešimt rublių tegavau trisdešimt. Priminiau jam, kad pavasarį kalba buvo dėl penkiasdešimt rublių.

– Pirmą kartą girdžiu! – nustebo šis, – pani Rembovska aiškiai man pasakė sumokėti trisdešimt.

– O man pavasarį sakė, kad ji ir tamsta kartu buvot nustatę penkiasdešimt rublių atlyginimą, – bandžiau ginti savo teises.

– Nieko panašaus! – trūktelėjo pečiais Etjenas, susikišęs rankas į kišenes. Matydamas, kad aš neišeinu iš kambario (kalbėjom viešbutyje), jis, tartum ką prisiminęs, sakė:

[1] didžiausias teisėtumas – didžiausia skriauda (*lot.*).

– Aa... štai kaip buvo: kalbėjom tada apie tai, kiek gali mums kainuoti repetitorius, ir apskaičiavom, kad su išlaikymu kainuos apie penkiasdešimt rublių... Štai kur tie dvidešimt rublių – už išlaikymą ir kambarį! – apsidžiaugė Etjenas. – Taip, taip, dabar gerai atsimenu... Matyti, tamsta ne taip supratai.

Kai papasakojau motinai, kaip mane apgavo, išgirdau iš jos Gimbuto pasakymą apie Rembowskį (tartum buvo susitarę!): prawdziwy chłystek, a nie pan[1].

XVII

Jonas Jablonskis Šiauliuose – Gimtosios kalbos ratelis – Jablonskio susikirtimas su Voldemaru – Mano vienintelis eilėraštis – Baigiamieji egzaminai – Šiaulių gegužinė – Politinės kalbos – Mikas Petrauskas – Mečio Bortkevičiaus pastangos tapti dailininku ir liūdna jų pabaiga – Povilas Višinskis netenka darbo pas Kurtuvėnų grafienę – Stoju į jo vietą

Tų metų (1903) rudenį Šiauliuose apsigyveno Jonas Jablonskis. Apie tai sužinojau iš Viktoro Biržiškos, kuris, savo brolio Mykolo įtakoje, vienas iš pirmųjų mūsų klasėje ėmė rimtai domėtis lietuvių kalba; o Jablonskis, pasak, jo, buvęs rašomosios, taigi ir literatūrinės, kalbos tėvas. Bematant klasėje susidarė ratelis norinčių susipažinti su gimtąja kalba. Vieni to ratelio dalyviai (Biržiška, aš, Mikulskis) iš principo ryžosi studijuoti lietuvių kalbą, kiti (bajoriukai Birmantas, Lupavičius) todėl, kad dalykas buvo draudžiamas gimnazijos vadovybės. Delegavom Biržišką susitarti su Jablonskiu dėl pamokų, vietos ir laiko. Jablonskis sutiko mokyti mus sekmadieniais, tuoj po mokinių mišių. Sutartą sekmadienį susirinkom Daujotienės bendrabutyje ir laukėm ateinant mokytoją. Be mūsų, buvo dar VII kl. mokinys Ignotas ir J. Vaitiekūnas, Jablonskio bendradarbis iš grafo Zubovo archyvo. Jablonskio dar nebuvau matęs, tik girdėjau iš Višinskio jį eilę metų buvus lotynų kalbos mokytoju Mintaujos ir Revelio[2] gimnazijose. Taigi ir tikėjaus pamatyti jeigu jau ne mokytoją futliarą, tai vis dėlto kitokį, negu koks pasirodė. Į kambarį įėjo neaukštas plika galva mėlynakis žmogelis, dar duryse apmetė mūsų kompaniją maloniu žvilgsniu ir, porą kartų suėmęs į saują smailią barzdikę, tyliai pasakė:

– O langines reikia priverti...

Tas Jablonskio atsargumas buvo vietoje: nors Šiauliuose gyveno ne policijos priežiūroje kaip prieš tai Pskove, vis dėlto ir čia, be jokios abejonės, buvo šnipų sekamas kiekvienas jo žingsnis. Ir jeigu policijai

[1] tikras valkata, o ne ponas (*lenk.*).
[2] Dabar Talinas.

pavyktų įrodyti, kad buria aplink save gimnazistus, jam būtų iškelta nauja byla.

Jablonskis visiems mums paspaudė rankas ir, kiek apsidairęs, atsisėdo ant lovos. Mažame kambarėlyje tarp geležinių lovų stovėjo stalelis prie lango ir kelios kėdės. Lova pasirodė patogiausia vieta katedrai atstoti: užpakaly jos buvo siena (ne langas!), o priešais – visa auditorija ant kėdžių ir lovų. Padėjęs greta savęs portfelį ir išsiėmęs iš jo kelis lapelius – vienus prirašytus, kitus švarius – pradėjo klausinėti, kiek kiekvienas mūsų moka lietuviškai ir kokių dar, be rusų lenkų, moka kalbų. Kai atėjo mano eilė, pasisakiau lietuviškai nemokąs, tik šiek tiek žemaitiškai.

– O ką sveikas esi skaitęs? – paklausė.

– „Per skausmus į garbę" ir „Anykščių šilelį".

– Tuodu dalyku ne žemaičių tarme parašyti, – pastebėjo Jablonskis.

Pabaigęs apklausinėjimą ir susižymėjęs mūsų pavardes, ėmė pasakoti apie tarmes. Kuo jos tarp savęs skiriasi, kas kuria tarme yra parašyta ir kada parašyta ar išspausdinta. Iš jo žodžių supratom, kad pirmieji raštai pasirodė: žemaičių tarme parašyti XIX amžiaus vidury, o rytiečių tarme – 1547 metais. Jablonskiui aukštinant panemuniečių šnektą ir tvirtinant, kad aukštaičių tarmė įveiks raštuose žemaitišką, Mikulskis (žemaitis nuo Plungės) pakėlė ranką kaip mokinys per pamoką.

– Sveikas nori ką pasakyti? – klausia Jablonskis.

– Man labiau patinka mūsų, žemaitiška, kalba... Noriu paklausti, ar jau tikrai taip bus, kad visi mūsų žmonės kalbės ir rašys tik aukštaitiškai, o žemaitiški raštai nebebus spausdinami?

– Literatūrinė kalba, – atsakė pagalvojęs Jablonskis, – arba rašomoji kalba, ką vokiečiai vadina Schriftssprache, visose tautose būna viena, ir atskiros tarmės turi jai nusilenkti. Jei kas ir spausdinama tarmiškai parašyta, tai vien siauram lingvistikos mokslo reikalui, ne platesniems gyventojų sluoksniams. Taip, pvz., yra ir Rusijoje, kur окающие[1] neturi savos atskiros literatūros, o naudojasi literatūra, parašyta bendrine rusų kalba; taip yra ir su vokiečių Plattdeutsch ar Niederdeutsch[2]. Taip buvo ir senovės graikuose, kur atikinė tarmė virto visos Graikijos literatūrine kalba, o eolėnų, dorėnų ir kitos tarmės, nors ir neišnyko, bet turėjo nusilenkti atikinei, ir šiam reikalui tinka Homero pasakymas heís basiléus, neis kóiranoa ésto[3], – graikiškai baigė Jablonskis.

Tačiau jo išvedžiojimai mūsų, žemaičių, – Mikulskio, Biržiškos ir manęs – neįtikino: nieko nepasakė aukštaičių tarmės naudai, nepa-

[1] atgailaujantys (*rus.*) (red. pastaba).

[2] vokiečių žemaičių tarmės (*vok.*) (red. pastaba).

[3] tebūnie vienas karalius, vienas valdovas (Hom. Il.).

sakė, kodėl būtent suvalkiečiams turi nusilenkti žemaičiai. Kai kurie žemaičiai ilgą laiką spyrėsi ir nenorėjo pripažinti pirmenybės aukštaičiams[1].

Šį sekmadienį Jablonskis mums dėstė fonetikos dalykus: skirtumą tarp ilgųjų ir trumpųjų garsų, priebalsių paskirstymą ir jų tarimą, nosinių balsių istoriją – visa tai iliustruodamas gausiais pavyzdžiais, kuriuos skaitė iš savo atsineštų lapelių. Susidomėjom kirčiavimu, kuris vienur kitur skyrėsi nuo žemaitiško. Jablonskio sakomus pavyzdžius ir skelbiamus kalbos „įstatymus" (taip jis tada vadino gramatikos taisykles) užsirašydavom ir savo užrašus atiduodavom jam. Ištaisęs kitą sekmadienį grąžindavo mums. Ką aiškindamas, dažnai griebdavos kitų mums žinomų kalbų, pvz., mums dar nežinomą žodį „rūšis" lygino su vokiečių Gattung, „sąjunga" – su lotynišku coniunctio, áušti – rus. „ostyvat" ir aũšti – lot. lucescere, vesdinu – ducendum curo, metdinu – iaciendum curo ir pan. „Nušalau rankas" pasakyme papildinį „rankas" vadino accusativus graecus prie aktyvo, o pasakyme „aviną duotas dar gaidžio geidžia" papildinį „aviną" vadino accusstivus graecus prie pasyvo. Jablonskis kartais savo pavyzdžiams pavartodavo ir nešvankius pasakymus, pvz., aiškindamas instrumentalio vartojimą, siūlė pavyzdį „viena šikna dviejų suolų neužsėsi" ir kt. Per kelis sekmadienius susipažinom su pagrindinėmis rašomosios kalbos ypatybėmis, ir į galą aukštaitiška tarmė ėmė mums patikti. Čia daug reiškė Jablonskio malonus būdas, jo nepaprasta meilė lietuvių kalbai, jo gražus, tiesiog melodingas tarimas. Kiekvieną, nors ir menkiausią, sakinį jis taip pasakydavo, kad sakinys pasidarydavo nebe menkas, o svarus, įdomus, malonus, vertas kartotis, atsiminti. Ypatingu būdu mokėjo ištarti u nosinį: nors ir neteikė tam garsui nosinio atspalvio, bet buvo jaučiama, kad tas ilgas u yra būtent nosinis. Buvau porą kartą jo bute; gyveno tame pačiame name, kur kitados buvo Pečkauskienės mokinių bendrabutis ir kur mirė jos sūnus Steponas (vad. Posadnaja gatvėje).

Kad Jablonskis buvo nepaprastai jautrus ne tik lietuvių, bet ir kitoms kalboms, matyti iš šito pavyzdžio. 1911-ų metų žiemą Jablonskis atvyko į Peterburgą, į klasikų suvažiavimą, žinomą pavadinimu „pervyj vserosijskij sjezd prepodavatelej drevnich jazykov"[2]. Po vieno

[1] Dar 1938 metais, kada suvalkiečių tarmė jau viešpatavo literatūrinėje kalboje be konkurentų, M. Biržiška rašė: „... pasitaiko mandruolių, kurie išdidžiai pamoko žemaičius..., kad žemaitiškai rašyti nederą. Spjaukime, žemaičiai, į kvailių priekaištus, ne tik rašykime, kas nori, žemaitiškai, bet ir viešai reiškimės su savo sodos kalba savo sueigose, šventėse, iškilmėse!" (M. Biržiška, *Anuo metu Viekšniuose ir Šiauliuose*, 1938, psl. XI)

[2] „pirmas visos Rusijos senųjų kalbų mokytojų suvažiavimas (*rus.*) (red. pastaba).

posėdžio privatdocentas Volteris pasikvietė Jablonskį ir mane pas save pietų. Kalbėjome rusiškai, nes Volterio žmona lietuviškai nemokėjo. Pietų metu Volterio auklėtinis Augustinas Voldemaras, žinomas išsišokėlis ir ambicijos kupinas jaunuolis, kreipėsi į mus:

– Vot vy sčitaete sebia znatokami drevnich jazykov, a ja poveriu etomu tolko togda, kogda vy pravilno perevediote na russkij jazyk dva latinskich slova „fundus licet"[1].

Jablonskis pasibraukė plikę ir susimąstė. Deja, jis, kaip ir aš, staiga užklupti, nemokėjom tų dviejų žodžių žmoniškai išversti. Po valandėlės patenkintas Voldemaras pasakė tikslų ir taisyklingą vertimą: „Nedvižimoje imuščestvo prodajetsia s molotka"[2].

Po to, kaskart kai susitikdavau su Jablonskiu, vis man susikrimtęs primindavo: „O fundus licet nemokėjom žmoniškai išversti".

Paminėsiu čia ir vieną Jablonskio silpnybę, apie kurią nieko nepasakė [...] Balčikonis ir Žiugžda, nors anoji silpnybė turbūt ir jiems žinoma: lietuvį, nemokantį žmoniškai kirčiuoti, Jablonskis laikė nerimtu žmogumi, neatsižvelgdamas į kitus to lietuvio nuopelnus. Apie vieną žymų lietuvių literatūros mokovą jis, man girdint, yra taip pasakęs:

– Iki šiol maniau jį rimtą esant. Bet štai, kalbėdamas su manim, jis kirčiavo „darbús", o ne „dárbus". Nerimtas vyras, nerimtas... – delnu pabraukė barzdą Jablonskis.

Tačiau ir minėta silpnybė gali būti pateisinta didele Jablonskio meile lietuvių kalbai.

Baigęs Jablonskio „kursus", pasigyriau Višinskiui, kad jau apsipratau su lietuvių kalba ir galiu rašyti beveik be klaidų. Tam tik to ir reikėjo: tuoj ėmė raginti, kad rašinėčiau į „Varpą" korespondencijas. Pasisakiau labiau mėgstąs poeziją negu prozą.

– Tada rašyk eilėraščius, – patarė Višinskis.

– Bandžiau, bet menkai sekasi: trūksta žodžių.

Perskaitęs „eilėraštį", pažadėjo jį kiek išlyginti ir nusiųsti „Varpui". Bet, matyti, ir po ištaisymo netiko „Varpui", nes Višinskis nieko nepranešė, ar mano sulipdytos, o jo ištaisytos eilutės bus kada nors išspausdintos. Tik štai po kelių mėnesių Višinskis atsinešė vieną „Tėvynės Sargo" numerį ir, skleidęs puslapį, kur buvo išspausdintos „Audros"[3], tarė:

[1] Štai jūs laikote save senųjų kalbų žinovu, bet aš patikėsiu tuo tiktai tada, kai jūs taisyklingai išversite į rusų kalbą du lotynų kalbos žodžius „argumentas leidžia" (*rus., lot.*) (red. pastaba).

[2] „Nekilnojamasis turtas parduodamas varžytynėse" (*rus.*) (red. pastaba).

[3] O, koks oras baisus...
Lytus krenta smarkus
Ir vėjas medžius lenk' lig žemės...

– Na, žiūrėk... Matai – išspausdino.

[...] Redaktoriui, galimas daiktas, patiko, kad „poetas" liuosybę (laisvę) pavadino „šventa" ir „šventas" atsvėrė „ponybė pražus".

Mane apėmusį tada jausmą gali suprasti tik tas, kas, kopdamas į Parnasą, pamatė pirmą kartą išspausdintą savo kūrinį, koks jis bebūtų. Taip turbūt džiaugiasi motina, pagimdžiusi pirmą vaiką, koks nevykęs jis bebūtų. Džiaugsmo ir susijaudinimo Višinskiui nerodžiau, tik paraudonavęs paprašiau jį palikti tą žurnalo numerį.

Langus aš pradariau,
Audros balsą labiaus
Išgirst, paklausyt norėdamas.
Vėjas daužo langus...
Mane skausmas baisus
Kaip replėmis drasko krūtinę...
Verkti noris daugėl,
Kai priminsiu aš vėl
Lietuvą, brangiausią tėvynę.
Bet be darbo niekás
Neišeis čia gerás,
Jeigu rankas sudėję sėdėsme:
Reik darbuotis karštai
Ir pavargti labai.
Ką padirbsme – paskui pažiūrėsme.
Tada laimė užstos,
Laimė mūsų tautos,
Laimė amžina – ilga, didi,
Ir liuosybės šventos
Kaip ir spėkos tvirtos
Pavydės visados mums kiti.
Žmonės apšviesti bus,
Lietuva nepražus,
Bet garbė jos skambės kuo plačiaus!
Jos didvyriai garsūs
Platins mokslus aukštus:
Lietuviams bus gyventi ramiaus.
Tai dėl to gi draugai,
Pasapnavę ilgai,
Prie to darbo mes greit paskubėkim.
Nors tas darbas sunkus,
Mums tur būti meilus:
Mes didvyriais palikti norėkim!
Tada áudros balsai
Linksmins širdį tiktai,
Kad po Liétuvą bus vienybė.
Žmonės lygūs tad bus
Ir ponybė pražus,
Viešpataus vien tik šventa
liuosybė.
(Tėv. Sargas, 1904, Nr. 4)

– Žinoma, paliksiu, – sutiko jis, apmesdamas mane maloniu žvilgsniu. – Gal turi dar ką parašęs?

– Neturiu... Artinasi egzaminai, nėra atliekamo laiko... Ir žodžių man trūksta, – bandžiau išsisukti.

– Visa bėda, kad neturim rusiškai-lietuviškai žodyno... Ką gi, rašyk rusiškai, paskui kartu išversim, – spyrėsi Višinskis. – Dabar pabandyk savo spėkas (žodžio „jėga" tada dar nežinojom) prozoje... Parašyk ką nors iš gimnazijos gyvenimo ar apie kunigus, kuriuos gerai pažįsti; sunaudosim.

Višinskiui išėjus, ėmiau gilintis į „Audras": juo daugiau skaičiau, juo mažiau patiko. Atrodė tuščias žodžių rinkinys. Puškino, Lermontovo ir Nekrasovo poeziją gerai buvau pažinęs, o „Eugenijaus Onegino" poemos ištisus puslapius programa reikalavo mokėti atmintinai. Tad turėjau pakankamą supratimą, kokia privalo būti poezija.

Savo bandymu „kopti į Parnasą" niekam nesigyriau ir nutariau nebesekti Margaliu. Višinskio patarimą griebtis prozos vykdyti negalėjau: artinosi baigiamieji egzaminai, ir laiko nebebuvo. Daug kankinaus su matematika; ji man nelabai sekėsi, o reikėjo laikyti rašomuosius ir atsakomuosius (iš algebros ir trigonometrijos raštu, iš aritmetikos, algebros, geometrijos – žodžiu). Didelio „kalimo" reikalavo ir istorija – visuotinė ir rusų; reikėjo mokėti smulkią chronologiją ir nepainioti rusų feodalinio susiskaldymo kunigaikščių vardų bei jų charakteristikų. Graikų ir lotynų kalbų rašomieji šiemet buvo lengvesni negu anksčiau: pirma reikėdavo parodyti sugebėjimą versti rusiškus tekstus į graikų ir lotynų kalbas, o dabar buvo paskelbta, kad rašysim vertimus iš nežinomųjų graikiškų ir lotyniškų tekstų į rusų kalbą, ir tatai buvo žymiai lengviau. Gražiomis vasario dienomis nuo pat ryto išeidavau į Zubovo parką, kur, kritęs ant pievelės tarp krūmų nuošalioje vietoje, „kaliau" iki apsvaigimo. Įtemptas darbas atnešė atpildą: egzaminus išlaikiau gerais pažymiais, o iš visų kalbų (rusų, lotynų, graikų, prancūzų, vokiečių) – net labai gerais. Po egzaminų įvyko iškilmingas atestatų įteikimas, per kurį klasės auklėtojas Frankenas pasakė kalbą. Atsimenu jo trumpai suformuluotą linkėjimą: „Не будьте карьеристами, от этого много зла на свете"[1]. Didelis Horacijaus gerbėjas nieko kito negalėjo palinkėti, kaip tik „auream mediocritatem"[2].

Pirmas dalykas, ką padarėm atsisveikinę su mokykla, – užsisakėm kepurninkui studentiškas kepures ir nusipirkom lazdas (lazda – laisvės

[1] „Nebūkit karjeristais, nuo to daug blogo žmonėse" (*rus.*).

[2] „aukso vidurį" (*lot.*).

simbolis; senovės Romoje teisę nešioti lazdas turėjo tik cives Romani[1], nepilnateisiai piliečiai ir vergai lazdų nešiotis negalėjo).

Apie birželio vidurį įvyko tradicinė Šiaulių gegužinė, kurioje ir aš pirmą kartą dalyvavau. Įvairiais keliais ir įvairiu laiku (kad nepastebėtų policija) traukė rinkosi jaunuoliai ir jaunuolės į nedidelį dvarą, už kokių trijų varstų nuo miesto (Kuršėnų keliu). Į pavakarį susirinko keliasdešimt žmonių. Iš Kurtuvėnų atvyko Povilas Višinskis, iš Šiaulių – advokatas Lukauskas; jiedu kalbėjo mano dar negirdėtas politines kalbas, reikalavo nuversti caro valdžią, kovoti dėl Lietuvos nepriklausomybės. Ragino į kovą ir kiti kalbėtojai, kurių pavardžių neatsimenu. Sutemus prasidėjo pasilinksminimas: muzika, dainavimas, šokiai. Didelį pasisekimą turėjo Mikas Petrauskas, kuris švelniu tenoru dainavo liaudies (ir savo kompozicijos) dainas. Išsiskirstėm jau išaušus.

Namo ėjom trise – Bortkevičius (Mečys), Mikulskis ir aš – su naujomis studentiškomis kepurėmis ant galvų ir lazdomis rankose. Prie lazdų nepratę, nemokėjom grakščiai jomis ramstytis; tad arba nešėmės jas užmetę ant peties, arba kapojom dilgėles prie kelio, arba tiesiog mosikavom jomis, kartais užkabindami kits kitą. Mečiui žemaitiškai vos grabaliojant, kalbėjom kaip paprastai rusiškai. Dalijomės įspūdžiais iš gegužinės. Amžinas pesimistas Mečys, lazda kapodamas kiaulpienių galvutes, išvedžiojo:

– Nedaug tenusimanau lietuvių kalboje, bet gavau įspūdį, kad tik vienas Višinskis žmoniškai ta kalba kalbėjo. Kiti – vos vos geriau už mane: kas trečias jų žodis – rusicizmas ar polonizmas. Ir jų „oracijų" turinys man nepatiko... Geras, žinoma, dalykas nuversti caro valdžią, ji netikusi ir visiems įgriso. Bet kalbėtojų siūlomos priemonės pagreitinti revoliuciją tiesiog vaikiškos: Višinskis kurstė šviesti ta prasme kaimiečiuos, Sirutavičius – agituoti darbininkų tarpe, Lukauskas – kelti inteligentų susipratimą. Tokiomis priemonėmis operuojant, tik po kokių poros šimtų metų galima bus susilaukti, kad molinis caro sostas subyrės į skeveldras, jei, žinoma, žandarai anksčiau nesusidoros su tais švietėjais ir agitatoriais. Man atrodo, kad tokio rimto tikslo siekiant (pamanykit tik, nuversti carą!), reikėtų nesitenkinti žodžiais, o nedelsiant įkūnyti žinomą šūkį „res, non verba"[2] ir kaupti ginklus... Jeigu jau agituoti, tai labiausiai tarp kariškių, nes šitas milžinas ant molinių kojų yra kariuomenės palaikomas... Smurto perversmus tik kariuomenė nulemia... Prisiminkit Romos pretorionus arba viduramžio turkų janičarus...

[1] Romos piliečiai (*lot.*).
[2] „darbas, ne žodžiai" (*lot.*).

– Na, na, – pertraukė Mikulskis, – pabandyk kišti nosį į kariuomenės masę, tuoj sučiups.

– Aš nesakau „į masę", bet turiu galvoj atskirus kareivius, nors ir tuos pačius žemaičius naujokus, kuriems atidarius akis galima tikėtis, kad, tarnaudami kur Kaukazo ar Sibiro daliniuose, nejučiomis sės caro valdžia nepasitenkinimo grūdus...

Taip šnekučiuodami atvykom į miestą.

– Na, sudiev, – atsisveikino Mečys, kaire ranka laikydamas storą lazdą, o dešinę atkišdamas mums.

Kaip dabar stovi akyse tas mano draugas, žemo ūgio (visa galva žemesnis už mane) lieknas berniukas su studentiška, šviesiai mėlynu aplanku kepure ant mažos galvos ir didele šakota lazda, kuri jam siekė krūtinės: atrodė, jog ne jis laiko lazdą rankoje, o pats yra tartum koks priedas prie vėzdo. Matant tą neproporcingumą, prisiminė pasakojimas apie Cicerono žentą Dolabelą, labai mažo ūgio žmogelį. Pamatęs jį kartą forume, Ciceronas pasakė, kad ne Dolabela nešioja ilgą kardą po pažastim, bet pats yra prie to kardo pririštas. Nejučiomis prasijuokiau.

– Ko juokies? – įtarė kažką ambicingas Mečys.

– Kodėl nesijuokti? – išsisukau nuo atsakymo, – rytas gražus ir nuotaika gera.

Spausdamas dabar Mečio ranką, nemaniau, kad vėl paspausiu jo dešinę tik po dvidešimt metų: 1924 m. sutikau jį Kaune. Papasakojo, kad baigė juridinius mokslus Petrapily ir apie dešimt metų vertėsi ten advokato praktika. Grįžęs į Lietuvą 1920 metais, buvo paskirtas Kauno apygardos teismo nariu. Yra nevedęs, laisvą nuo tarnybos laiką atiduoda menui – piešia paveikslus; to meno pramokęs Petrapilio dailės mokykloje; jo paveikslai esą nepalyginamai geresni už Šklėrio ar Vienožinskio, ir tik iš pavydo jo kūrinių nepriimą į parodas. Aš pats galįs tuo įsitikinti, tik reikia užeiti pas jį į butą. Nuėjom. Prieškambaris ir du kambariai buvo užversti pritepliotomis drobėmis: veidai, nugaros, krūtinės, vyrų ir moterų nuogi kūnai, jų pryšakiai ir užpakaliai, eskizai ir užbaigti darbai – visa tai kabojo sienose, gulėjo ant stalų ir kėdžių, kyšojo iš kiekvieno kampo, voliojosi ant grindų. Maža tenusimaniau tapyboje, bet ir man, profanui, pasidarė baisu: tiek geros drobės ir brangių dažų suvartota... šlamštui. Kur tik užmečiau akį, visur pamačiau nevykusį tepliojimą, niekur – bent kiek žmoniškesnės tapybos. Nustebau: kaip tas anuomet aštrus protas nemato, kokiems niekams leidžia laiką bei pinigus ir dar įtarinėja kitus pavydu!

– Kas patinka, pasiimk, – tarė Mečys, būdamas tikras, kad susižavėjau jo kūryba, – senam draugui negaila.

Matydamas, kad nieko nesirenku, klausia:

– Gal nepatinka?

Ir čia padariau klaidą, turėjusią iš dalies tragiškas pasėkas: pagyriau jo tepliojimą.

– Labai patinka ir nieko nesirenku tik todėl, kad mano menko buto sienose keistai atrodys šitie puikūs paveikslai.

Tuos žodžius Mečys priėmė už gryną pinigą.

– Na, gerai... Duosiu tau menkesnį piešinį. – Tai sakydamas, iš po lovos ištraukė ilgą medinę dėžę, prikrautą tepliotos drobės; pasiknisęs įteikė nedidelį paveikslą, vaizduojantį Medūzos galvą.

– Kaskart, kai pažiūrėsi į Medūzą, prisiminsi senus laikus – Šiaulių gimnaziją, kur mokėmės graikų mitologijos... Turiu kažkur dar ir tris parkas, bet tiek to... kitą kartą pasiimsi... Atsimeni parkų vardus? Aš dar neužmiršau: Kloto, Lachesis, Atropos. Gerai mums kitados įkalė į galvą Kochas-Kukuris... Netiesa?

Pagal mitologiją ant Medūzos galvos vietoje plaukų raitėsi gyvačiukės; pagal Mečį – vietoje plaukų raitėsi kažkokios rausvos dešros ir juodi vėdarai... Pabandžiau atsisakyti nuo dovanos:

– Žinai, aš neimsiu Medūzos: toks geras piešinys be rėmų nekaip atrodys sienoje... O aš dabar nepinigingas, rėmų negalėsiu nusipirkti.

– Teisingai sakai, kad gražūs rėmai pakelia paveikslo vertę... Bet rėmais nesirūpink: turiu jų didelę atsargą ir tuoj pritaikysiu tinkamus, – skubėjo vargšas kaip nors įpiršti dovaną. – Kokius nori: šviesius auksinius ar tamsesnius? Manau, kad tamsūs tiks geriau.

– Aišku, niūriai Medūzai tamsūs rėmai tiks geriau.

Bematant paveikslas buvo įstatytas į rėmus, įvyniotas į popierių ir įteiktas man. Liko tik padėkoti už dovaną.

Atsisveikinant Mečys pasakė:

– Esi antras žmogus, kuriam patinka mano kūryba. Be tavęs, tik apygardos teismo pirmininkas buvo sužavėtas mano paveikslais ir taip pat jokiu būdu nenorėjo imti be rėmų, kai parinkau jam vieną geriausių. Jam įstačiau į auksinius... O tie tapytojai, kiek jų čia buvo atsilankę, visi triūbija, kad darbai netikę. Petras Kalpokas, mano pakviestas, atėjo girtas ir puolė su kumščiais, rėkdamas ir koliodamasis, kad man, girdi, reikia tvoras dažyti, o ne drobes gadinti... Vos jį išprašiau lauk... Aiškus pavydas: bijo mat konkurencijos...

Medūzą nusinešiau, bet sienoje nepakabinau: nevykusį tepliojimą sudraskė vaikai, į rėmus buvo įstatytas kitas paveikslas. Dviejų veidmainių – mano ir teismo pirmininko – pagyrimų paskatintas, Mečys nesiliovė tepliojęs ir po keleto metų vieną vasarą surengė savo kūrybos

parodą, pasamdęs tam tikslui universiteto salę. Buvo išstatyta apie porą šimtų paveikslų. Spaudoje pasirodė tik vienas, rodos, tos parodos įvertinimas – kiaurai neigiamas. Tarp kitko, buvo paminėta, kad sienoje priešais įėjimą kabojo didelis elegantiško vyro portretas; ant to džentelmeno galvos nupaišytas aukštas cilinderis, žymiai siauresnis už pačią galvą, ir atrodė, jog pakaktų mažiausio pūstelėjimo, kad cilinderis pakiltų nuo pakaušio ir nuskristų į padanges. Paveikslų niekas nepirko, o Mečys, katastrofiško nepasisekimo pritrenktas, užmetė tapybą, įpuolė į apatiją ir netrukus nusišovė.

Mudu su Mikulskiu dar kurį laiką ėjom kartu.

– Kokius planus turi ateičiai? – paklausė jis. – Kur manai stoti – į Maskvos universitetą ar į Petrapilio? – Ir nesulaukdamas atsakymo, kalbėjo toliau: – Aš galutinai apsisprendžiau vykti į Dorpatą studijuosiu mediciną... Dorpate ramiau galima dirbti negu Maskvoje; ir profesoriai ten geri. Pabaigęs apsigyvensiu Žemaitijoje... Čia gydytojų dar labai trūksta. O pats ką manai daryti?

– Kol kas dar nieko nežinau... Gal pabandysiu mokytis muzikos...

– Eik, eik, – šyptelėjo Mikulskis, – baigti gimnaziją ir pasidaryti muzikontu! Tai bent karjera!

– O Frankenas patarė „niebudte karjeristami"[1], ir man...

– Kad kiekvieno, – pertraukė Mikulskis, – išprotėjusio senio klausysi, nieko gero gyvenime nepasieksi. Pats turbūt juokauji dėl tos muzikos? Juk taip?

– Kad man niekas nepatinka, – bandžiau ginti savo palinkimą į muziką, kartu slėpdamas nuo jo svarbiausią priežastį – savo skurdą, dėl kurio nei apie Petrapilį, nei apie Maskvą ir svajoti negalėjau. – Netraukia manęs nei matematika, nei pedagogika, nei medicina.

– Tada stok į juridinį, – patarė Mikulskis, – baigęs galėsi verstis advokato praktika Šiauliuose ar Telšiuose.

– Menkas iš manęs būtų advokatas: iš juoda padaryti balta nemokėčiau.

– Bet kalboms esi gabus, – nesiliovė Mikulskis, – ir Jablonskis tave laikė gabiausiu iš mūsų visų. Tad kibk į kalbas, būsi lingvistas...

– Pažiūrėsiu...

Atsisveikindamas pasikvietė į Kulius, Žemaitijos užkampį, kur jo tėvas vertėsi gydytojo praktika. Dabar važiuosiąs su dviračiu į Užkelmį (netoli Užvenčio), savo Šiaulių šeimininkės Tepkevičienės dvarą. Ten at-

[1] „nebūkite karjeristai" (*rus.*) (red. pastaba).

važiuosiąs ir Birmantas, kurio giminaičiai bajorai Sakeliai gyvena netolimoje Pavandenėje; gal ir aš atvyksiąs: jie ten viešėsią iki birželio galo.

Grįžęs namo, pasijutau labai nuvargęs po nemiegotos nakties ir tuoj kritau į lovą. Į pavakarį pažadino motina:

– Kelkis, ponas Višinskis laukia apačioje.

Pirmas Višinskio klausimas buvo, ar turiu ką parašęs spaudai. Man nieko jam neparodžius, tarė:

– Matai, koks esi negeras: manim nesirūpini, o aš paties reikalų nepamirštu. Ateinu su gera naujiena: būsi mano įpėdinis grafų namuose. Aš atsisakiau dirbti pas juos ir po atostogų į Kurtuvėnus negrįšiu. Kai grafienė paklausė, ar negalėčiau jai nurodyti, kas sėkmingai tęstų mano pradėtą darbą, pasiūliau patį. Grafienė iš karto abejojo, ar sveikas pajėgsi auklėti grafiukus ir paruošti juos egzaminams į gimnaziją, bet paskui buvo mano įtikinta sutikti. Pats, žinoma, neturi iš ko tęsti mokslą universitete, tad čia bus gera proga užsidirbti keletą šimtų pradžiai. Juk reikės ir studentišką uniformą įsigyti, ir už mokslą užsimokėti, ir šiaip kurį laiką gyventi iš sutaupytų pinigų, kol susirasi privačių pamokų ar kokio darbo.

Iš tolimesnės Višinskio kalbos paaiškėjo, kad, tiesą pasakius, ne jis atsisakė, bet jam grafienė davusi suprasti, jog jis esąs persona non grata[1] Kurtuvėnų dvare: ne tik esąs bedievis, bet ir drįstąs savo bedievybe afišuotis. Kartą pas grafus suvažiavo svečių; viena viešnia buvo vardu Ieva. Per five o'clock[2], į kurį grafienė pakvietė ir mokytoją (Višinskį), užėjo kalba apie Adomą ir Ievą, pirmuosius žmones, ir apie tai, kaip jie nepaklausė Dievo įsakymo nesiskinti obuolių nuo tam tikro medžio, ir kokios iš to išėjo nelaimės visai žmonijai. Višinskis neiškentėjo neįsikišęs ir pareiškė, kad tas padavimas puikiausiai nuneigia Dievo buvimą. Kai svečiai, ypač šeimininkai, labai nustebo, Višinskis taip savo tvirtinimą motyvavo: viena iš dviejų – arba Dievas žinojo, kad pirmieji žmonės jo nepaklausys ir nusidės, arba jis to nežinojo. Jeigu Dievas žinojo, tai kam reikėjo įsakinėti, iš anksto žinant, jog įsakymas nebus vykdomas. Kam ta komedija, tas šiurpus žaidimas, tiek nelaimių suteikęs žmonėms? Iš kito šono, jeigu Dievas nežinojo, kaip pasielgs pirmieji žmonės, ar paklausys jo įsakymo ar nepaklausys, tai šiuo atveju visažinančio Dievo sąvoka pati sau prieštarauja ir turi atpulti. Iš tikrųjų kam reikalingas toks Dievas, kuris ne viską žino? Svečiai sužiuro į jų tarpe buvusį kunigą, laukdami iš jo triuškinančio atsako bedieviui. Bet šis nieko kito nesugalvojo pasakyti, kaip tik tai, jog Dievo paslapčių niekas

[1] nepageidaujamas asmuo (*lot.*).

[2] penkta valanda (*angl.*); čia: arbatėlė (red. pastaba).

negali ištirti, ir šia proga priminė evangelijos žodžius, kad išganyti bus tik tie, kurie tiki negalvodami, atseit kaip maži vaikai... „ir kvailiai" – užbaigė kunigo išvedžiojimus Višinskis. Ir svečiai, ir šeimininkai baisiai pasipiktino.

– Be reikalo tada išsišokau, – kalbėjo Višinskis, – sau pakenkiau, o jų neįtikinau. Ir sveikam patarčiau, jei nori ramiai pagyventi tuos metus, neįsileisk su jais į kalbas, susilaikyk nuo bet kokių pastabų: gali nepataikyti, ir paskui teks nukentėti. Tyla – gera byla, pasakė kažkoks gudrus žemaitis. Juo mažiau su jais bendrausi, juo pačiam sveikiau bus, nors ir labai sunku susilaikyti nereagavus į jų kvailas kalbas. Štai kaip man kartą visai be reikalo išspruko keli žodžiai, dėl kurių paskui turėjau nemalonumų: gražiais sekmadienio rytais grafas išeidavo į balkoną ir stebėjo žmones, einančius į bažnyčią; vieną tokį rytą ir aš su savo auklėtiniais buvau balkone. Linksmai nusiteikęs grafas trynė rankas ir kartojo:

– Ciągnie Żmudz święta do przybytku Bożego, ciągnie[1]...

Nežinau, koks nelabasis sugundė mane pastebėti:

– Kažin ar ilgai ji taip trauks...

Nieko nesakydamas, grafas skubiai išėjo iš balkono ir, matyti, pakartojo tuos mano žodžius grafienei. Nuo to laiko grafienė pradėjo mane engti: kiekviena, nors ir mažiausia, proga prikišdavo bedievybę. Pietų metu balsiai skaitydavo ištraukas iš lenkiškų laikraščių, savaip komentuodama kai kuriuos atsitikimus: kronikoje aprašomas vagystes, žmogžudystes, nusikaltimus ar šiaip nelaimes aiškindavo paplitusia žmonėse bedievybe ir, žiūrėdama į tą stalo galą, kur aš sėdėjau, reikšmingai pridurdavo: „Bedieviams visuomet taip atsitinka" arba „Kas Dievo nebijo, tas nieko gero nepatirs", ir pan.

Kai vieno sekmadienio vakarą grafų liokajus, besimaudydamas ežere, paskendo, grafienė, seniai jau pastebėjusi tą liokajų buvus nemaldingą, pirmadienį per pietus, ironiškai į mane žvilgterėjus, pasakė:

– Štai Dievas ir nubaudė vieną bedievį.

– Grafas su grafiene, – pasakojo Višinskis, – kas mėnesį eina išpažinties, o komuniją priima ir dažniau. Pasninkauja tris kartus savaitėje, versdami pasninkauti visus su jais valgančius prie vieno stalo. Prie mėsos pripratusios mokytojos prancūzės ilgai nesilaiko: prie manęs jau trečią išrašė iš Varšuvos. Vokytka Emilija gudresnė: susiuostė su virėja, ir ši jai slapta pagamina ką nors mėsiška. Grafienė turbūt žino, bet nieko nesako – Emilija mat liuterė, ir jos sielos išganymas grafienei nerūpi. Bet kai ji per savo vaikus sužinojo, jog aš trečiadieniais, penktadieniais

[1] Traukia šventa Žemaitija į Dievo namą, traukia... (*lenk.*)

ir šeštadieniais po labai kuklių pietų grįžęs į savo kambarį užvalgau kumpio ar lašinių, pasikvietė pas save ir padarė pastabą, kad galiu užsitraukti Dievo bausmę ant savęs ir visų namų ir kad taip elgdamasis turiu gauti dispensą iš kun. Vizbaro, kuris, aišku, dispensą duosiąs, nes žinąs mane sergant džiova. Aš jai atrėžiau, kad apsieisiu ir be kunigo dispensos ir kad nuo ryt dienos nebepietausiu jų namuose; taip kad ir Dievo bausmės jiems neužtrauksiu. Grafienė apsidžiaugė ir, bijodama, kad savo nusistatymo pietauti atskirai nepakeisčiau, tuoj sumokėjo penkiolika rublių pietpinigių už mėnesį pirmyn. Ir pačiam patarčiau iš pat pradžių išsiderėti pietpinigius, už kuriuos puikiausiai galėsi pietauti klebonijoje, kur ir aš pietauju.

Jau visai sutemo. Motina pakvietė vakarienės, kurios metu paklausiau Višinskio:

– Man neaišku, kaip čia gali būti: juk grafai, šiaip ar taip, – inteligentai, o tuo tarpu tiek yra prisirišę prie tikybos ir josios apeigų kaip paprastos davatkos.

– Grafienė, – atsakė Višinskis, – visai tamsi moteris. Per porą metų įsitikinau, kad be prancūzų konversacijos ji nieko nemoka, nieko neskaito, net knygų nemačiau jos kabinete. Kartą atėjo į pamoką (turbūt patikrinti, ar neskleidžiu vaikams bedieviškų minčių) ir išsėdėjo visą valandą, nerdama kažkokius nėrinius. Išgirdus elementarinį aritmetikos terminą „proporcija", neiškentėjo neįsikišus.

– Keistas dalykas: aritmetikoje – prancūziškas žodis „proportion" – darnumas... Apie kokį čia darnumą gali būti kalba aritmetikoje? – klausia išplėtus akis iš nustebimo.

Suaugę grafiukai – Stasio ir Stefcio – nuleido galvas paraudonavę, o aš pabandžiau trumpai paaiškinti jai, kas tai yra aritmetinė proporcija. Bet ji naiviai šypsojosi ir galų gale atvirai prisipažino:

– Tai ne mano galvai...

Grafas visai kitoks: jis baigė Dorpato universitetą, skaito vokiškus ir lenkiškus laikraščius, domisi mokslo pažanga. Jo pamaldumą aiškinu ne tiek tamsios žmonos įtaka, kiek paprastu išrokavimu: religija saugo ponų privilegijas ir jų turtus. Įsivaizduoju, kaip išsigąstų grafas, jei vieną gražų sekmadienio rytą nepamatytų iš savo balkono žmonių traukiant į bažnyčią, kur juos kunigas pamoko gerbti ponus ir neliesti jų prisigrobtų turtų. Kaip jis išsigąstų supratęs, jog žmonėms, nelankantiems bažnyčios, veikiai gali atsiverti akys, gali prablaivėti nuo kunigo pamokslų apsvaigęs protas, gali užeiti nenugalimas noras atitaisyti skriaudas, kuriomis yra pagrįstas visas turtuolio gyvenimas ir kurias bažnyčia visados laimina. O grafo turtai nemaži: jam priklauso per šimtą kvadratinių

varstų žemės, miškų, ežerų, kuriems tvarkyti veikia tarnautojų pulkas: buhalteris ir raštininkas, ekonomas, sodininkas ir komisorius, miškų urėdas ir eiguliai, virėjai, audėjos, siuvėjos, arklininkai, kerdžiai, vežėjai ir... vienas liokajus. Visi jie dirba grafo ir grafienės naudai.

– Ar jie laimingi? – nedrąsiai paklausiau.

– Kas juos žino, – atsakė Višinskis, – iš šalies žiūrint, kai kam galėtų atrodyti, kad jie laimingi, ypač tokiam, kuris mato laimę turtuose. Aš bent tokios laimės negeisčiau: išnaudoti ir skriausti žmones, veidmainiauti, apsimetant tikinčiuoju (manau, kad grafas apsimeta dievobaimingu), dieną naktį drebėti dėl turto, bijoti revoliucijos (o ji jau nebetoli!), jaustis parazitu ant liaudies kūno – kokia čia laimė? Jei liaudis sukrus, niekas jų neišgelbės – nei tarnai, nei taip jų garbinamas Dievas, nei bažnyčios įsakymų kruopščiausias pildymas.

Šitie pranašiški Višinskio žodžiai veikiai išsipildė: revoliucijų ir karų audrose kaip rytmečio rūkas dingo ne tik grafų turtai, bet ir jie patys – ir tėvai, ir vaikai – išgaišo be jokio pėdsako, nepalikdami net savo vardo žmonėse, ir tik aš dabar šiek tiek prikėliau juos iš nebūties.

Višinskis patarė sudaryti su grafais sutartį vieneriems metams. Raštu turėtų būti aptartas atlyginimas, kambarys, maistas ir laisvos nuo darbo dienos.

– Grafienė labai šykšti, o jos rankose visi reikalai. Jei nebūčiau surašęs visas savo teises ir pareigas, veikiai būtų mane apsukusi. Nors ir toks mažmožis: iš pradžių, pačią pirmą dieną, ji atsiuntė pusryčiams vieną kiaušinį; tuoj, dar pusryčių nelietęs, prašiausi „audiencijos". Tarnaitė prašė palaukti. Po keliolikos minučių grafienė priėmė mane ir nustebusi klausia, ko aš iš jos taip anksti norįs. Rodau jai sutarties punktą, kur kalbama apie du kiaušinius kasryt.

– Dieve, Dieve, – atsiduso grafienė, – visai užmiršau, kad tamsta jau iš pat ryto turi tokį gerą apetitą... Mes iš ryto visai kiaušinių nevalgom, o jei kada ir valgom, tai tik po vieną. Gerai, įsakysiu tarnaitei atnešinėti po du kiaušinius... Bet ir tamsta stebiuosi: iš pat ryto trukdyti mane tokiais niekais! – baigė „audienciją" užsigavusi grafienė.

– Grįžęs į kambarį, radau pusryčius jau visai ataušusius, – pasakojo Višinskis, – ir antro kiaušinio tą dieną nesulaukiau. Užtat rytdieną tarnaitė atnešė tris kiaušinius: grafienė įrodė, kad vykdo sutartį ir nė vieno suderėto kiaušinio nenusuko. Esu tikras, kad pats pusryčiams negausi nė vieno kiaušinio, jei jų neišsiderėsi.

– Man bus labai nepatogu reikalauti rašytos sutarties, – sakau jam nusiminęs,– trejetą metų tarnauju be jokio rašyto susitarimo, ir dabar staiga prašyti rašto...

– Tai bent žodžiu aptark visus dalykus, – mokė Višinskis, – kad paskui nesigailėtum... Juo mažiau ponais pasitikėsi, juo pačiam bus sveikiau, o užuojautos iš jų nelauk.

Papasakojau, kaip mane apgavo ponai Rembovskiai.

– A, matai, – juokėsi Višinskis, – o jei būtum turėjęs nors menką raštelį, kad pasižada sumokėti penkiasdešimt rublių, nebūtų drįsę nusukti dvidešimt: pats jų honor polonicus[1] neleistų taip pasielgti.

Višinskio pamokymais netrukus teko pasinaudoti.

Kitą dieną pėsčias išvykau į Kurtuvėnus. Susisiekimas per pedes apostolorum[2] buvo tais laikais normalus dalykas. Važiuoti važiavo arba raiti jojo tik tie, kas turėjo savo arklius, šiaip plebs[3] keliavo pėsti. Višinskis, besimokydamas Šiauliuose, dažnai pėsčias vykdavo keliasdešimt kilometrų į Užventį ir atgal į Šiaulius. Dabar žmonės šiuo atžvilgiu labai išlepinti; miestuose keleto kvartalų nevalioja paėjėti, visi grūdasi į autobusus, kits kitam laužo šonus, mina ant kojų, keikias, o autobusų, prie tokio pašėlusio noro važiuoti niekuomet nebus pakankamai prigaminta. Nesu, anot Horacijaus, laudator temporis acti (dingusių laikų garbintojas), bet negaliu nepasakyti kelionės pėsčiomis pirmenybių: eidamas turi laiko daug ką pastebėti, apie daug ką pagalvoti. Zovada jodamas anuomet pro Bubius, nebūčiau susitikęs su Savičiene, nebūčiau išgirdęs jos liūdnų santykių su vyru istorijos (aprašyta anksčiau). Žinoma, gyvenimo tempo nesustabdysi, bet kad nuo to skubotumo žmonės pasidarytų pastabesni ar protingesni, to nepasakyčiau.

Grafienė per savo žvalgus sužinojo, kad aš jau atvykęs, ir tuoj pasikvietė į palocių. Pasveikinus su brandos atestato gavimu, pasakė, kad dabar esu subrendęs vyras ir kad ji su vaikais nuo šiolei vadins mane „ponas Bonaventūra" (iki šiol visi jie kreipdavosi į mane be to „ponas").

– Bet mano nusistatymas į tamstą, – kalbėjo ji, – nors dabar esi ir „ponas", liks visuomet toks pat palankus (!), koks buvo ir į paprastą Bonaventūrą.

Po to trumpo įvado grafienė perėjo ad rem[4]:

– Ponas Višinskis mus palieka. Gaila mums, buvo geras mokytojas, bet ką padarysi... Tokia Dievo valia (pakėlė akis į viršų), ir su Dievo valia reikia sutikti. Dabar vaikai – Staś, Stefcio ir Liudvis – liko be mokytojo. Mes su vyru nutarėm pasikviesti vieneriems metams tamstą, ypač kad

[1] lenkiškoji garbė (*lot.*).
[2] pėsčiomis (*lot.*).
[3] liaudis (*lot.*).
[4] prie daikto (*lot.*).

ir ponas Višinskis pasakė, jog tamsta sugebėsi tęsti jo darbą. Pažįstam tamstą jau trejus metus ir manom, kad pasiliksi toks pat kuklus kaip iki šiolei, kad dėl brandos atestato neišpuiksi... Ach, ta puikybė! Kaip smarkiai Dievas baudžia už išdidumą! Valgysi tamsta su mumis, kambarį jau parinkau... Eime, parodysiu, kur tamsta gyvensi, – pakilo grafienė nuo sofos, dešine stverdama sijono uodegą ir neklausdama, ar aš sutinku būti Višinskio įpėdiniu, ar ne.

Nusileidom į apačią ir ėjom iki ilgo koridoriaus vidurio. Ten grafienė pravėrė duris į mažą apytamsį kambarį ir tarė:

– Kambarys jaukus... Čia tamstai bus gerai.

Man tas niūrus kambarėlis visai nepatiko.

– Prašyčiau pavesti man tą kambarį, kur gyveno ponas Višinskis, – tyliai, bet griežtai pasakiau.

– Kur gyveno ponas Višinskis? – nustebo grafienė, – bet ponas Višinskis buvo ligonis ir jam reikėjo saulėto kambario, o šitame kambary visuomet gyveno mokytojai, prieš poną Višinskį ir ponas Vengžynek, ir ponas Čiurlys... Nematau racijos keisti mokytojams paskirto kambario.

– Bet šičia neišsiteks fortepijonas, – bambtelėjau žvalgydamasis po kambarį.

– Koks fortepijonas? – klausia ji.

– Tas, kuris stovi salkoje Šiauliuose.

– Bet aš girdėjau, kad jis ne tamstos ir kad bus parduotas.

– Aš pats ketinu jį nusipirkti iš tų pinigų, kuriuos uždirbsiu pas ponią grafienę, – džiaugiaus staiga šovusia man į galvą mintim.

– Jei taip, tai kitas dalykas, – apmetė akimis kambarį grafienė. – Čia tikrai fortepijonas neišsiteks. Na, ką gi, tamstos pamėgimą muzikos giriu ir sutinku užleisti aną kampinį kambarį, – nepatenkintu balsu baigė grafienė.

Kai grįžom į viršų, vėl prabilo:

– Ponui Višinskiui, prityrusiam mokytojui ir geram auklėtojui, mokėjom penkiasdešimt rublių per mėnesį. Tikiuosi, kad tamstai, pradedančiam savarankišką darbą ir neturinčiam prityrimo, užteks trisdešimties... Taip nutarėm su vyru.

– Prašyčiau ir man mokėti tiek, kiek buvo mokama ponui Višinskiui, – pramurmėjau vos girdimai (pirmą kartą gyvenime teko kovoti su darbdaviu, todėl jaučiaus labai nedrąsiai).

– Niekuomet nemaniau, kad tamsta toks nesukalbamas, – supyko grafienė. – Vis ponas Višinskis ir ponas Višinskis... O mūsų pasiūlymai nieko neverti?!

Bet, matyti, iš mano paniurusio veido spręsdama, kad nenusileisiu, ir šiek tiek įveikta mano visiško nedrąsumo, trumpai baigė reikalą:

– Apie tai pakalbėsiu su vyru. Manau, kad jis sutiks mokėti tiek, kiek buvo mokama ponui Višinskiui...

Grįžęs namo, papasakojau tėvui apie savo iškovotas „pergales".

– Maladiec![1] – pagyrė tėvas.

XVIII

Planuoju kelionę į Užkelmius – Sodininkas Sadovskis ir jo dukra Mania – Skolinuosi dviratį iš grafiuko Kocio – Smėlėtu vieškeliu – Avarija – Susitinku su draugais – Dvarininkė Tepkevičienė ir jos baisi liga – Grįžtu į Kurtuvėnus

Ši vasara (1904 m.) buvo pirma, laisva nuo bet kokių pareigų: 1900 ir 1901 metų vasaromis dirbau pas Šukštas, 1902 m. tvarkiau kun. Vizbaro knygyną, 1903 m. mokytojavau pas Rembovskius. Taigi buvo proga šitą vasarą pasilsėti, panaudoti ją savo malonumams. Pirmiausia nutariau kaip nors pasiekti Užkelmius, kur žinojau viešint draugus Mikulskį ir Birmantą. Kelias buvo neilgas – apie keturiasdešimt varstų, ir maniau per dieną nuvyksiąs: keliauti pėsčiomis buvau įpratęs. Tik mane baidė perspektyva atvykti į dvarą... pėsčiam: tektų meluoti, kodėl pasirinkau tokią primityvią susisiekimo priemonę; prisipažinti, kad nei arklio, nei dviračio neturiu, butų gėda. Prisiminiau, kad užpernai mano pupilis[2] Kocio buvo paskolinęs dviratį nuvykti į Šiaulius, taigi nutariau ir šį kartą prašyti jo pagalbos. Tiesa, post factum[3] sužinojusi tada grafienė barėsi, kad „sandėris" buvo sudarytas neatsiklausius jos, kad aš galėjęs dviratį apgadinti, kad kas nors galėjęs iš manęs jį atimti ir pan. Bet Kocio, man tatai pasakodamas, juokėsi iš tokio motinos smulkmeniškumo ir tikrino, kad dėl dviračio mano rankose buvo ramus ir šiuo atžvilgiu daugiau pasitiki manim negu savim. Taigi buvau tikras, kad dviratį gausiu, jei pavyks pamatyti jį vieną, grafienei nežinant. Užpernai vasarą dažnai užeidavau į palocių. Grafienė, kaip minėjau, buvo man pavedusi kartoti su Kociu matematiką, kuri jam nesisekė. Bet šiemet tokio reikalo nebuvo, ir eiti į palocių nekviestam netiko: grafienė per tarnus sužinotų ar net ir pati pamatytų mane einant per atvirą kiemą, reikalas paaiškėtų, ir, be abejonės, Kociui būtų uždrausta duoti dviratį (tais laikais dviratis buvo brangus ir retas daiktas: Kurtuvėnuose ir jų apylinkėse tik vienas

[1] Šaunus vyras! (*rus.*)
[2] globojamasis (*lot.*).
[3] po įvykio (*lot.*).

Kocio jį teturėjo). Ilgai vaikščiojau parko ir sodo patvoriais, bet nei Kocio, nei kitas koks grafiukas nesirodė. Staiga iš krūmų už sodo tvoros pasigirdo skambus moters balsas:

– Ku ku ku ku – ja tu (aš čia), – ir toliau kalbėjo lenkiškai, – ar manęs ieškai, ar kam kitam paskyrei rendez-vous[1] prie sodo tvoros?

Iš balso pažinau, kad krūmuose – panna Mania Sadowska. Pan Sadowski, sulenkėjęs čekas, buvo grafo sodininkas. Gyveno sodo gilumoje, mediniame keturių kambarių namelyje, iš visų šonų apsuptame gėlynų. Visa siela atsidavęs vaismedžiams, dekoratyviniams augalams ir gėlėms, retai išeidavo iš didelio sodo ribų, bet kam nors iš pažįstamų apsilankius, mielai priimdavo ir pavaišindavo – vasarą vaisiais, žiemą uogienėmis. Buvo didelis mūsų motinos bičiulis, sakydavos dar nematęs moters, tiek pasiaukojusios savo vaikams. Už tokią pagarbą motina jam atsimokėdavo, vis pagirdama jo vienintelės dukters Manios grožį ir gerą išauklėjimą. Ir aš kartais užbėgdavau pas sodininką pro mažus vartelius sodo gale. Su kiek jaunesne už mane Mania buvom geri draugai, bet bendros kalbos nerasdavom ir veikiai vienas kitam įkyrėdavom: jos kalbos apie kavalierius ir flirtą manęs nedomino, o jai nepatiko mano nedrąsumas.

– Rendez-vous niekam nepaskyriau, bet labai norėčiau pamatyti vieną asmenį, kuris kartais pasirodo sode, – pradėjau iš tolo apie savo reikalą.

– Ar ne aš tas asmuo? – iškišo Mania galvą iš krūmų.

– Beveik, – meluoju.

– Kaip tai „beveik"? – užsigavo Mania, – jokių „beveik" nepripažįstu. Arba visa, arba nieko.

– Todėl „beveik", – aiškinuosi, – kad aš sakiau apie asmenį, kuris kartais pasirodo sode, o tamsta, panelė Mania, visą laiką leidi tarp gėlių ir augalų kaip anoji pasakiškoji Ieva, mūsų visų motina.

Palyginimas su Ieva Maniai patiko, ji visai išėjo iš krūmų.

– Ką mes čia kalbam per tvorą – nei šis, nei tas. Kviečiu tamstą ateiti pas mus, bėgu prie vartelių pasitikti.

Iš abiejų pusių alyvomis apaugusiu takeliu atėjom prie namo ir susėdom suolelyje po langu.

– Na, dabar pasakyk tamsta, kokią paslaptingą „asabą" nori pamatyti mūsų sode, – klausia Mania.

Atvirai papasakojau reikalą. Mania užjautė ir sumetė, kaip reikia padaryti.

[1] pasimatymą (*pranc.*).

– Parašyk tamsta raštelį, o aš jį nunešiu Zosiai (kambarinei) ir pasakysiu, kad atiduotų Kociui, niekam nematant. Tamsta čia palauksi.

Mania netrukus grįžo ir pranešė, kad pati įteikė raštelį Kociui, pamačius jį sode netoli palociaus.

– Pasakiau jam, kad tamsta esi pas mus ir lauki atsakymo, – pasigyrė Mania.

– Tamstos gerumas, panele Mania, prilygsta tamstos grožiui, – komplimentu padėkojau jai už paslaugą.

Tuoj pasirodė ir Kocio, susikūprinęs ant savo gremėzdiško dviračio; perdavė man jį naudotis, net nepaklausęs, kiek dienų užtruksiu kelionėje.

Su dviračiais niekuomet neturėjęs reikalų ir, jų konstrukcijos nepažinodamas, nekreipiau dėmesio, kokiame stovyje dabar jį gaunu; mačiau, kad ratai sukasi, ir to man užteko. Apie laisvą transmisiją tada dar girdėti nebuvo, bent tie dviračiai, kurių vieną kitą atveždavo iš Rygos parduoti, laisvos transmisijos neturėjo, atseit ar į kalną važiuojant, ar į pakalnę – visą laiką reikėjo minti pedalus. Tą pačią dieną popiet išsirengiau į kelionę. Neteptas dviratis veikiai ėmė girgždėti, bet ratai sukosi gerai. Pravažiavus Pašvinio ežerą, prasidėjo smėlėtas kelias. Ratai ėmė suktis lėčiau, nors, susimetęs į kuprą, iš visų jėgų myniau pedalus. Gerai kažkas yra pasakęs, kad blogą kelią geriausiai atsimena dviratininkai; jiems tenka nemaža prakaito išlieti, kol įveikia smėlį, purvą, stačias kalvas; blogo kelio paskui niekados nebeužmiršta. Važiuojant iš Kurtuvėnų į Šaukėnus, arkliai kelis varstus tempė vežimą per smėlį, dviratininkas taikė minti kelio pakraščiu, bet tas pakraštys buvo toks siauras, kad dviratis arba įsiveldavo į smėlį, arba nuriedėdavo į griovį palei kelią. Ir vienu, ir kitu atveju tekdavo nuvirsti nuo „vežimo"[1]. Šiaip taip išsikrapštęs iš smėlio, pasijutau visai be jėgų: begalybę kartų teko nuvirsti nuo dviračio ir tiek pat kartų ant jo užsirioglinti. Sustabdžiau ta pačia kryptimi važiavusį kaimietį, paprašiau pavėžėti.

– Juokus kreti, – niūriai atsakė žemaitis, – kad aš tokią mašiną turėčiau, kurios nei šerti, nei girdyti nereikia, neužkabinėčiau važiuojančių su arkliais: dumčiau sau kaip ponas...

Kiek pasilsėjęs, myniau toliau. Jau Šaukėnai paliko iš kairės, po dešine buvo matyti Beržėnai, kur iš parko medžių tankmės kilo į viršų grafo Čapskio rūmų keturkampis bokštas. Privažiavęs grafo karčemą kryžkelėje (į dešinę – kelias į Luokę, į kairę, kur man reikėjo sukti, – į Užventį), atsisėdau ant suolo prie durų; iš langų veržėsi gardus virtuvės kvapas.

[1] Dabar tas anuomet smėlėtas kelias yra pirmos rūšies vieškelis, ir kas juo važiuoja, nežino, koks jis buvo XIX šimtmetyje.

Pajutau alkį ir mielai būčiau ką užvalgęs, bet... neturėjau pinigų. Atsigėręs vandens iš kibiro prie šulinio, traukiau toliau. Pastebėjau, kad minti darosi vis sunkiau, važiuojant labai krato. Nušokau nuo dviračio ir... plaukai man pasišiaušė: beveik visa užpakalinė padanga atsipalaidavo nuo ratlankio, o viename šone kyšojo sprogusi šliaukė... Pasigedau ano sunkaus dviračio, kuriuo mokiaus važinėti prieš aštuonerius metus, dar būdamas antroje klasėje. Jo ratlankiai neturėjo nei šliaukių, nei padangų, – buvo aptempti standžia raudona guma, kuri negreit susidėvėdavo. Nors aną dviratį buvo trigubai sunkiau minti, bet užtat negrėsė pavojus atsidurti tokioje būklėje, kokioje dabar atsidūriau. Nei pompos, nei gabalėlio atsarginės gumos, nei klijų Kocio man nedavė. Stovėjau bejėgis, atsirėmęs į tokią pat bejėgę „mašiną", ir nežinojau, kas daryti. Tuo tarpu mano apskaičiavimu iki vietos liko dar bent dvidešimt varstų. Saulė jau buvo gerokai pakrypus į vakarus. Liko tik viena išeitis: tempti dviratį iki Užvenčio, kur galima buvo tikėtis užlipdyti šliaukę ir patvarkyti padangą. Nubraukęs nuo kaktos prakaitą (jis išpylė tiek dėl nuovargio, tiek dėl nusiminimo), leidaus į tolimesnę kelionę. Kas yra apsipratęs su kelionėmis dviračiu, tas žino, kaip sunku tempti dviratį be padangos. Kartais man atrodė, kad lengviau arba bent parankiau bus nešti „mašiną" užsivertus ant kupros. „Prakeikta puikybė", galvojau, slegiamas dviračio, kuris, linguodamas ant kupros, tai pedalu suduodavo į šoną, tai vairu vertė kepurę nuo galvos. Gėda buvo pasirodyti dvare be jokios susisiekimo priemonės, tai dabar tempk savo „priemonę" ant sprando. Prisiminė man aštuntoje klasėje skaitytas Horacijaus eilėraštis, kur, tarp kitko, sakoma, kad tūlas vargšas, nenorėdamas atsilikti nuo turtuolio, keliaujančio po jūrą nuosava trirema, už paskutinius skatikus įsigyja laivapalaikį ir serga jūros liga visai taip pat kaip ir turtuolis: „Nauseat ac locuples, quem ducit priva triremis"[1].

Taip buvo šį kartą ir su manim: turiu susisiekimo priemonę tarytum turtuolis karietą, bet kaip turtuoliui karieta pagenda, taip ir man dabar pagedo „mašina". Toliau panašumas šlubuoja: turtuolis, pats nevargdamas, atiduoda karietą taisyti; aš, apsipylęs prakaitu, pats savo „karietą" tempiu ant kupros. Ir visokios kitos (daugiausia nelinksmos) mintys lindo į galvą, juo labiau, kad laiko „dūmojimams" buvo kiek tik nori. Pasiguosti kartais pagalvodavau, kad mano būklė dar pakenčiama. Būtų kur kas blogiau, jei pradėtų lyti, ir dviratį tektų vilkti slidžiu keliu. Taip vargau keletą varstų, į galą jau tik nešdamas dviratį: bandant jį vesti, padanga visai nusmukdavo nuo ratlankio, o virvutės jai pririšti

[1] „Serga jūros liga kaip turtuolis, kurį veža nuosava trirema" (*lot.*).

neturėjau. Apimdavo didelė pagunda palikti dviratį kokioje nors troboje, kurių vienur kitur matėsi pamiškiuose ar krūmuose netoli kelio. Bet kaskart kai tokios sveikos mintys ateidavo į galvą, vis bijojau patikėti svetimą turtą nepažįstamiems. Tuo tarpu ir saulėlydis buvo nebetoli. Pagaliau ryžausi išsukti iš kelio ir prašyti pagalbos ar nakvynės vienaname ūkyje, kurio pastatus pamačiau pamiškėje. Artinantis prie trobos, apspito šunes; baisiai lojo, bet laikėsi rezervuotai, matydami dar, galimas daiktas, neregėtą blizgančią naštą ant mano pečių. Atdarų trobos durų juodoje angoje pasirodė smulkutė senukė su balta skarele ant galvos ir, išdžiūvusia ranka pridengus akis nuo besileidžiančios saulės, sužiuro į mane.

– Tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus, – pasveikinau ją, statydamas dviratį ant žemės.

– Ant amžių amžinųjų, – prašvapsėjo ši ir vėl pranyko angoje.

Atrėmiau dviratį prie sienos ir atsisėdau suole po langu. Šunes liovėsi loję, buvo ramu. Kieme ir troboje viešpatavo netrikdoma tyla, tik gaidys ir vištos prie tvarto, tingiai lesinėdami žolę, retkarčiais kudakavo, tartum kits kitam primindami, jog jau laikas ruoštis sutūpti nakčiai. Angoje vėl pasirodė senukė, nešina kreivu staleliu tokio pat turbūt amžiaus kaip ir ji pati. Patikrinus, ar stalelis nevirsta, senukė, vis dar nieko nesakydama, grįžo į trobą; netrukus atnešė bliūdą rūgusio pieno ir juodos duonos riekę. Atsargiai pastačius bliūdą ant klibančio staliuko, pritūpė greta manęs.

– Prašom atsigauti, – pagaliau prabilo, – pavargus gerai bus.

– Mielai paragaučiau, – mikčioju sumišęs, – bet... neturėsiu kuo užmokėti...

– Neprašau užmokesčio, – užsigavo senukė, – Dievas atlygins.

Bematant sušlaviau visą pieną, o duonos geroji moteriškė atnešė dar vieną riekę. Matydamas, kad ji labai nešneki, nesidomi, nei kur vykstu, nei iš kur čion atsibasčiau, pabandžiau pats užmegzti kalbą:

– Ar Užventis dar toli?

– Tai į Užventį keliauji? Iš mūsų į Užventį vyrai rokuoja visą mylią... Ar pagedo ciperis, kad nešies?

– Pagedo nelabasis.

– Anądien, – įsišnekėjo senė, – čia buvo užsukęs viens ponaitis su tokia pat mėlyna kepure, tik aukštesnis. Tas mynė ciperį iki pat trobos... Ravėjau tada darže... Vos nenuvirto nuo ciperio, kai apspitę šunes ėmė grobstyti už kinkų. Anas pats paprašė rūgusio pieno ir ditką paliko ant stalo... Bet sakėsi ne į Užventį, o į Užkelmius vykstąs... Jam ir kelią nupasakojau.

„Matyti, Mikulskis čia bus užsukęs", – pagalvojau.

– Tai tamsta žinai, kur tie Užkelmiai? Ir man reikia juos pasiekti...

– Kur nežinosi... Mano amžinatilsį Jonas, jaunas būdamas, bernavo pas ponus Tepkevičius. Ir aš ne kartą esu ten buvusi – tai šienapjūtei, tai rugiapjūtei apšaukdavo talką po apylinkę.

– Tai tie Užkelmiai arčiau kaip Užventis?

– Arčiau gal ir nebus, tik gerokai dar Užvenčio neprieinant reikia pasukti į kairę, į šunkelį, ir vis tuo šunkeliu eiti eiti tiesiai tarp alksnynų ir giraičių, kol prieisi sodo tvorą, čia pat ir dvaras... Tame dvare ir savo amžinatilsį Joną pažinau, – susimąsčius nutilo senukė.

Saulė jau leidosi. Iš pamiškio atslinko kelios karvės su veršiukais ir retkarčiais subaubdavo, nerasdamos vandens lovyje prie šulinio.

– Eisiu karves pamilžti, – pakilo nuo suolo senukė, – o ponaitis šiandien jau nenuveši savo ciperio į Užkelmius... Artinasi naktis, ir kelio nežinai, bematant kur paklysi krūmuose.

– Gal galėčiau čia pernakvoti... daržinėje, – nedrąsiai klausiau.

– Mano šeimyna dar vakar išvyko šienauti į Minupių pelkes, – kalbėjo senė, tartum nenugirdusi klausimo, – turbūt ir šiai nakčiai negrįš... Daržinėje dar yra šiek tiek pernykščio šieno ir šiaudų, galėsi pamiegoti... Juk ne pypkorius? Matau, kad nerūkai...

– Gink Dieve, – užtikrinau senę.

Čia pat prie durų iškošus pamilžtą pieną, senukė kiek atpylė į molinį puoduką ir, nieko nesakydama, pastatė ant stalelio.

Po valandėlės vėl pasirodė.

– Jau išgėrei? Na, dabar eime, nuvesiu į daržinę.

Man pakilus ir stvėrus dviratį, vėl ėmė pulti šunes, bet senukė ėjo iš paskos ir veikiai juos nuginė. Jau visai sutemo. Daržinėje nei to šieno, nei šiaudų nebūčiau suradęs, jei šeimininkė nebūtų paėmus už rankos ir nuvedus į kampą, kur po kojomis sutratėjo šiaudai.

– Naktis šalta, – švapsėjo, – ne liepa, žemelė dar neįšilo... Tuoj atnešiu iš tvarto gūnią užsikloti.

Ir po gūnia palindęs ilgai drebėjau, negalėjau užmigti. Šiaudų buvo tik truputį pakrėsta, ir pro juos skverbėsi drėgnas šaltis nuo žemės.

Ryto metą prikėlė šeimininkė, saulei jau gerokai pakilus. Išgėręs puoduką pieno ir dar kartą pamokytas, kaip rasti kelią į Užkelmius, užsimečiau ant kupros dviratį ir, gerosios senutės palydėtas (kad neužpultų šunes), leidaus į paskutinį „pramoginės" kelionės etapą. Tiesa, iš pradžių buvau manęs palikti dviratį daržinėje ir pasiimti jį grįžtant, bet paskui pergalvojau: grąžinti Kociui sužalotą „mašiną" būtų labai nesmagu, o antra, tikėjaus, kad gerai dviračio dalykuose nusimanąs Mikulskis galės

jį Užkelmiuose patvarkyti. Iš tolo pamatęs Užvenčio bažnyčią, pasukau į pirmą šunkelį į kairę, kaip liepė senukė. Abu kelelio šonus supo arba aukštos eglės, arba tankūs krūmai, ir saulė čia nebekaitino, nešti savo „kryžių" buvo lengviau (prisiminė dažnai motinos kartoti žodžiai „każdy człowiek niesie swój krzyż" – kiekvienas žmogus neša savo kryžių, – štai ir aš nešuosi savo arba, tiksliau sakant, pasiskolintą kryžių, ir jau ne perkelta prasme, o tiesiogine). Miškas ir krūmai baigėsi; prasidėjo pliki kalnuoti skynimai. Vėl pajutau negailestingai kepinant saulę, čiurkšlėmis pilant prakaitą. Pametęs dviratį, įkopiau į aukštesnį už kitus kalnelį pasidairyti po apylinkę. Toli priešais pamačiau lomoje į apvalią kupetą susimetusį lapuočių tankumyną, apjuostą vos pastebima pilkos tvoros linija. Spėjau, kad ten ir bus Užkelmių dvaras, juoba kad ir šunkelis ta kryptimi vingiavo. Kai kelionės tikslas buvo nebetoli, staiga atpuolė noras vykti į vietą: dvarininkė Tepkevičienė manęs nekvietė, pažinojau ją tik tiek, kiek matydavau, lankydamas pas ją gyvenusį Mikulskį. Tiesa, su jos dukterim, gimnaziste Marcelina (vadindavom ją Cele), susitikdavau vakarėliuose pas Savičienę, o jos už mane jaunesnius brolius Joną ir Aleksandrą šiek tiek atsiminiau iš tų laikų, kai gyveno Pečkauskienės bute, bet su jais tada kaip su žemesniųjų klasių mokiniais nebendravau. Jei dviratis būtų sveikas, galimas daiktas, kad pasukčiau dabar atgal į Kurtuvėnus: tokia nereikalinga ir tuščia pasirodė kelionė pas dvarininkus, kurie iki šiol mane tik samdydavos kaip darbininką, bet niekas nesikvietė kaip svečią. „Mikulskis pataisys dviratį, ir tuoj grįšiu namo, – nutariau, – dar tik apie vidudienį, iki temstant suskubsiu grįžti". Po kokios valandos vargingo kelio priėjau skynimų galą. Kalnuota vieta baigėsi, prasidėjo kiek nuolaidi lyguma su žaliuojančiais joje rugiais, kurie jau pradėjo leisti varpas. Tos lygumos žemiausioje vietoje ryškėjo aukšti dvaro medžiai. Iš akies sprendžiant, liko apie varstą kelio į pakalnę. Numečiau nuo sprando dviratį, nusišluosčiau prakaitą ir paskutinį kartą išsitiesiau parugiais atsikvėpti. Kepure pridengęs akis, ėmiau snausti. Nepajutau, kaip mane pagavo gilus miegas. Pažadino lenkiškai spiegiantis moteriškas balsas:

– Žiūrėkit, studentas guli!

Miego dar neatsikratęs, gulėjau nejudėdamas. Atrodė, kad artinasi visas būrys žmonių. Veikiai pasigirdo ir kiti balsai:

– Iš kur čia studentas?

– Ir dviratis šalia!

– Miega saulės kepinamas...

– Prisikamavo vargšelis...

Pašokau ant kojų. Tarpe puslankiu apie mane išsirikiavusių pamačiau ir pažįstamus: Mikulskį, Birmantą, Celę, Joną, Aleksandrą. Buvo

keletas ir nepažįstamų jaunuolių. Kai kurie jų laikė rankose pintinėles ir puodukus su raudonuojančiomis juose žemuogėmis.

– Gerai, kad šiandien atvažiavai, – tarė Mikulskis, – rytoj jau čia mus nerastum: iš pat ryto išvykstam į Pavandenę pas Sakelius. Važiuosim kartu, gerai?

– Kad mano dviratis netvarkoj, – einu prie daikto, – jau porą varstų nešuosi (gėda buvo prisipažinti, kad dešimt kartų tiek kelio tempiu jį ant kupros).

– Gal paragausit, ką tik pririnkom, – pakišo Celė pintinėlę su žemuogėmis.

– Horrendum![1] – sušuko Mikulskis, pažiūrėjęs į dviračio užpakalinį ratą, – rimto gydymo reikalingas šitas ligonis... Gerai dar, kad turiu klijų ir gumos. Bet pats, matyti, ilgai dar mynei ir su sprogusia šliauke: baisiai sužalota!

– Neapsižiūrėjau...

Tuo tarpu visa kompanija nužygiavo dvaro link, pasilikom dviese. Buvau bekeliąs dviratį ant kupros, bet Mikulskis sulaikė:

– Nešti nereikia: pirmas ratas sveikas, ir užtenka viena ranka laikyti vairą, o antra kiek pakelti užpakalinį ratą ir stumti į priekį. Duok virvelę!

– Kad neturiu...

– Menkas iš tavęs dviratininkas, – nusišypsojo Mikulskis, – vyksti į tokią ilgą kelionę ir nepasiimi nei klijų, nei gumos, nei virvelės. Mat jei turėtum virvelę, padarytum kilpą, kuria laikytum ratą, užmetęs antrą kilpos galą ant peties: tada vestis dviratį būtų visai lengva...

Baigti kelionę buvo vienas malonumas: aš laikiau vieną vairo galą, Mikulskis – antrą, o laisvomis rankomis kiek pakėlėm užpakalinį ratą ir stūmėm jį į priekį. Dviratis puikiai riedėjo.

– Kodėl taip veikiai išvykstat iš Užkelmių? – klausiu, – žadėjot būti iki liepos pradžios.

– Ir būtume, nes čia labai ramu ir malonu... Tepkevičienė nesigaili nei valgio, nei gėrimo, labai vaišinga. Tik vienas dalykas įgriso mums iki gyvo kaulo: visą savaitę mes čia esam ir nė vienos nakties negalim kaip reikiant išsimiegoti... Šiąnakt ir pats įsitikinsi.

– Aš rengiuos po pietų grįžti namo, – mėginu atlaikyti savo pasiryžimą.

– Apie tai ir negalvok, – atkirto šis, – dviratis reikalingas rimto taisymo, o rytoj rytą visi trys dumsim į Pavandenę.

[1] Baisu! (*lot.*)

– Tai kas čia taip jums įgriso? – klausiu.

– Kas, sakai? Ogi pati šeimininkė Tepkevičienė. Šiauliuose ji dar buvo nieko, bet čia bjauri. Atsipenėjo per tas pora savaičių, nieko nedirba ir... lipa ant sienos. Ji ir vyrą prieš laiką bus į kapus nuvariusi. Žinai, – patylomis ėmė kalbėti, nors niekas negalėjo mus išgirsti, – esu tikras, kad ji serga labai reta liga; aš apie tą ligą skaičiau vienoje tėvo knygoje, ji vadinasi rabies uteri[1] (čia papasakojo, vis patylomis kalbėdamas, tos ligos simptomus ir eigą). Jei ilgai gyvens, o gyvens, atrodo, ilgai, ją laukia šiurpus likimas: į senatvę pasidarys pasiutusi pamišėlė, pasius ir pamiš; ji bus tiek pat pavojinga žmonėms kaip pasiutęs šuo ir kandžios ne tik žmones, bet ir save, o to ir pasiutęs šuo nedaro.

– Eik, eik, – negalėjau susilaikyti nenusijuokęs, – gražiai pavaizdavai ateitį dvarininkės, pas kurią svečiuojiesi.

– Pagyvensim, pamatysim, – rimtai atsakė Mikulskis, – būčiau laimingas, jei apsirikčiau[2].

Prie sodo tvoros mus laukė visa kompanija. Birmantas, iš tolo pamatęs, kaip tempiam dviratį, ėmė juoktis.

– Tai bent keliauninkai: dviese stumia vežimą, kuriuo tik vienas tegali važiuoti.

– Užuot juokęsis, padėk verčiau sutvarkyti dviratį; dabar ir vienas, kaip sakai, juo nepavažiuosi. Teks ir tau duoti gumos gabalą; manosios, kaip matau, neužteks. Žiūrėk, kokia šliaukė, – kalbėjo Mikulskis, rodydamas padangą. – Ar daug turi gumos?

– Atsiras, – atsakė šis, čiupinėdamas šliaukę. – Čia ne paprastas pradūrimas, bet keliose vietose praplėšta... Ilgai, matyti, važiuota be oro.

Pro vartelius įėjom į sodą, iš ten į kiemą. Ilgas, ant aukštų akmeninių pamatų, gontais dengtas medinis namas stovėjo vienoje kiemo pusėje, antroje, priešais namą, išsimėtė ūkiški pastatai: arklidė, tvartai, daržinės, jauja. Kiek atokiau riogsojo į žemę sulindęs kumetyno mūras. Ir gyvenamas namas, ir kiti pastatai buvo juodi nuo senatvės, stogai

[1] gimdos pasiutimas (*lot.*).

[2] Deja, Mikulskis neapsiriko: 1921 m. sužinojau iš jo (buvo tada Telšių apskrities gydytoju), kad prieš porą metų dvarininkė Tepkevičienė pasiuto. Pasiurį vaikai neatidavė jos į bepročių namus, bet, patys gyvendami kitur, laikė ją dvare, pavedę nuomininko priežiūrai. Šis, gydytojų patariamas, surakino ją geležinėmis grandinėmis, kad nekandžiotų savo rankų, ir apgyvendino klėtyje su vienu grotuotu langu ir vienomis durimis į lauką. Žiemos metu klėtį šildė iš gretimos patalpos. Važiuodamas kartą į Užventį, Mikulskis buvo užsukęs į Užkelmį ir lange už grotų pamatė baisią šmėklą: viršum išsprogusių akių raitėsi žili nešukuoti plaukai, iš burnos varvėjo putos, net pro aklai uždarytą langą buvo girdėti laukinis urzgėjimas. Iš nuomininko sužinojo, kad kartą per metus penkios bobos nuplauna ją, užmetę ant galvos odinį maišą.

prakiurę, durys kreivos, ne visi langai su stiklais. Aukšto namų priebučio dvi medinės kolonos vos laikėsi: viena jų buvo pakrypus į dešinę, antra – į kairę; mediniai laipteliai į priebutį supuvę, nuo buvusio kitados įstiklinimo liko tik sutrūniję rėmai. Matant šitą skurdą, nesinorėjo tikėti, kad Užkelmiai pagal Mikulskį yra kelių šimtų dešimtinių dvaras (įskaitant mišką, ganyklas, pelkes).

Pastatę dviratį daržinėje, kur palei sieną rikiavosi dar keli dviračiai, grįžom prie priebutyje susirinkusios kompanijos.

– Atsargiai! – sušuko Mikulskis, pamatęs, kad lipdamas laiptais į priebutį nežiūriu po kojų. – Čia laiptai kaip senų vargonų klaviatūra; bematant gali gauti su lentgaliu per pakaušį.

Mums bekopiant į viršų, užpakaly pasigirdo skardus skambalo balsas. Atsigręžęs pamačiau merginą tampant virvę, kurios antras galas siekė didelį skambalą, pakabintą ant aukšto stulpo su stogeliu viršuj.

– Pietums skambina, – paaiškino Mikulskis.

Sėdėję priebutyje subruzdo ir po kits kito nuėjo į vidų, mes – iš paskos. Valgomajame pasisveikinau su šeimininke Tepkevičiene ir atsiprašiau, kad nekviestas atvykstu.

– Zbyteczne ceremonje[1], – tarė ši ir, familiariai paėmus po ranka, pasisodino greta savęs. Antrame jos šone sėdėjo Birmantas.

Nors keletą kartų buvau ją matęs Šiauliuose, bet dabar, Mikulskio žodžių suintriguotas, įdėmiau ėmiau stebėti jos išorę ir laikyseną. Tepkevičienė buvo neaukšta storulė; apatinė kūno dalis – nuo liemens iki kojų – buvo neproporcingai, beveik dvigubai storesnė už viršutinę – nuo juosmens iki trumpo kaklo. Nors ir ši viršutinė dalis atrodė labai išsivysčius: apvali, į priekį išsikišus krūtinė kaip koks mėsingas kalnas rėmėsi į stalą. Ji visa atrodė tartum iš dviejų statinių sulipdyta: viršuj – siauresnė bačka, apačioj dukart platesnė. Sėdėjo ji prie stalo neramiai: visą laiką trynėsi kėdėje, o batukų padai zulino grindis. Elgėsi laisvai, savavališkai: kaimynų neatsiklausdama, dėjo į lėkštes valgių krūvas, sau – dvigubai tiek. Pietų metu nekalbėjo, neramiai sekdama akimis, kas atnešama iš virtuvės. Valgydama rodė nepaprastą rajumą; kas nežinojo, kad ji valgo penkis kartus per dieną, tas galėtų pamanyti, jog ji ilgai badavo ir dabar šniokšdama skuba atitaisyti padarytą organizmui skriaudą. Pietums pasibaigus, Tepkevičienė pasiūlė mums eiti į svečių kambarį:

– Eikit, eikit, nedarykit ceremonijų; nelaukit, kol aš pabaigsiu. Ten jums atneš arbatos... Negaliu numalšinti troškulio, išgersiu dar porą puodukų grietinėlės ir tuoj ateisiu.

[1] Nereikalingos ceremonijos (*lenk.*).

Žemuogės su grietinėle buvo trečiam daviniui. Mačiau, kad ji ne žemuoges valgė su grietinėle kaip visi, bet gėrė grietinėlę iš puoduko, o žemuogių vieną kitą tesuvalgė. Ir po to ji dar ketino išgerti du puoduku riebios grietinėlės. Tai bent apetitas! Nepaprastas buvo tos dvarininkės rajumas, nepaprasta išorė, bet ir veidas jos buvo nepaprastas. Numalšinus troškulį grietinėle, atėjo pas mus ir įspraudė savo storą užpakalį tarp Birmanto ir Mikulskio, sėdėjusių kušetėje. Aš kaip tik atsidūriau priešais ir turėjau progą įsižiūrėti į jos veidą; atrodė patrauklus, bet tuo pat metu ir šlykštus, pasibjaurėtinas. Juodos didelės akys su siaurais antakių puslankiais tol mane žavėjo, kol neįsmeigdavo jų į manąsias. Kai tik mūsų žvilgsniai susitikdavo, nežinojau, kur dingti: pasijusdavau tartum svilinamas ir paraudęs nuleisdavau akis. Jei jų nenuleisčiau, mane, galimas daiktas, ištiktų tas pat, kas ištikdavo pasakiškosios Medūzos aukas, atseit suakmenėčiau, pasidaryčiau bevalis žaislas jos rankose. Gražias, ryškiai raudonas, riestinių skliaustų pavidalo lūpas bjaurino vos matomos balkšvos putos; jos be paliovos rinkosi lūpų galuose ne tik jai kalbant ar valgant, bet ir užčiaupta burna sėdint. Ji, be abejonės, jautė tas putas, nes visą laiką valė burną balta nosinaite, kurios nepaleisdavo iš rankų, o valgydama laikė užkištą už gorso. Pagalvojau, kas būtų, jeigu ji kaskart nenuvalytų tų vos pastebimų putų dėmelių: jų veikiai tiek susirinktų, kad imtų dribti žemėn kaip nusivariusiai kumelei karštyje. Viršum žemos kaktos draikėsi juodi stori plaukai, panašūs į karčius. Šiaip veidas buvo dailus, be raukšlių, ir niekas nepamanytų, kad ji jau yra suaugusios dukters motina.

Birmantas su Mikulskiu jautėsi nesmagiai trumpoje sofoje ir norėjo atsikelti, tik staiga šeimininkė išskėtė rankas, iš užpakalio apkabino judviejų kaklus ir galvas prilenkė prie savos krūtinės. Jos tuo metu žiauri akių išraiška nesiderino su maloniu balsu:

– Nepabėgsit, nepaleisiu... Ar jums nesmagu sėdėti čia su gražia šeimininke, kuri jus globoja ir myli?.. Niekas man taip nepatinka kaip visai jauni, dar nepagadinti vyrai, – žvilgterėjo į mane, tartam teisindamasi dėl to savo laisvo elgesio.

Nežinau, kiek ilgai šiedu liktų susimetę į kuprą ir galvas įmurdę į milžiniškas krūtis, jeigu neateitų laikas nusivalyti burną: tik ji paleido dešine laikomą Birmanto kaklą, kaip ir Mikulskis išnėrė savo galvą iš jos glėbio ir, pašokdamas nuo sofos, pasakė man:

– Eime taisyti dviratį... Darbo ten bus nemaža.

Palikę Birmantą su šeimininke (Celė ir likusi kompanija jau anksčiau išsiskirstė), nuėjom į daržinę.

– Pasiutusi boba, – nusispjovė Mikulskis, – vos neuždusau. Ir iš burnos jos dvokia... Šiauliuose ji kibo prie vyrų, bet vis dėlto ne taip akiplėšiškai.

– Tikra Kibelė iš Pesinunto, – prisiminiau mitologinę dievišką paleistuvę.

– Žinoma, jei būtų galima vardą „Kibelė" išvesti iš žodžio „kibti", jai tas epitetas kaip tik tiktų, – juokėsi Mikulskis.

Šliaukei lipdyti neužteko nei Mikulskio, nei Birmanto turimos atsargos. Tada Mikulskis apkraustė kitų ten stovėjusių dviračių odinikes ir šiaip taip sutvarkė visą padangą.

– Mes čia ir miegam, – parodė į krūvą pernykščio šieno kertėje. – Patarčiau ir tau nakčiai nepasilikti kambariuose; mes ten su Birmantu vos dvi naktis praleidom, beveik nemiegoję. Iš vakaro apsirijusi Kibelė keliskart mus prižadino, skųsdamasi skausmu viduriuose ir prašydama pagalbos. Antrą naktį lankė mus, sakydama negalinti užmigti dėl ją kankinančio karščio. Po to persikraustėm į daržinę, kur, kaip jai pasisakėm, yra vėsiau. Užsuka ji ir čia, bet apsimetam užmigę, pradedam knarkti, ir išeina. Dabar namuose miega tik mergaitės, o tie du bajoriukai – matei juos per pietus – į pavakarį dviračiais važiuoja namo; vienas nuo Varnių, antras iš Šlumpių.

Vakarienės metu Tepkevičienė kreipėsi į priešais ją sėdintį Mikulskį:

– Kur paguldysim naują svečią? Manau, kad jam bus patogu vyro kabinete ant sofos.

Šita našlė laikė Mikulskį kaip ir šeimos nariu: keletą metų gyveno jos bute Šiauliuose, mokė jos vaikus, ir Tepkevičienė klausdavo jo patarimo ne tik tais atvejais, kada reikėjo išgirsti „vyrišką nuomonę", bet ir tais, kada reikalas lietė grynai šeimininkės dalykus, kaip ir šiuo atveju.

– Mes jau susitarėm, – atsakė šis, – kad miegosim drauge daržinėje. Rytoj iš pat ryto tvarkysim ten dviračius ir dar prieš pusryčius išvyksim į Pavandenę.

– Tai kodėl, Jonai, iš anksto man nieko nepasakei? – pastatė akis šeimininkė. – Kas atsitiko, kad taip staiga sugalvojot palikti mane? – Nusivalius lūpas vėl kalbėjo: – Atvažiavę sakėt, kad pabūsit iki liepos pradžios, taigi dar visą savaitę...

– Mielai pabūtume, – įsikišo Birmantas, – jei nesužinotume iš Bonaventūros, kad iki liepos pirmos reikia išsiųsti prašymą ir dokumentus į universitetą. Taigi officium ante omnia[1].

Nieko tokio nebuvau sakęs, ir Birmantas pats čia sugalvojo ant greitųjų tokį pretekstą: neįmanoma buvo atskleisti tikrąją priežastį, jog bėga nuo „kimbančios Kibelės".

[1] pareiga visų pirma (*lot.*).

– Jei taip, nieko nepadarysi, – atsiduso šeimininkė, šluostydama burną. – Bet be pusryčių jūsų neišleisiu: negirdėtas daiktas – išvykti į tokią tolimą kelionę be pusryčių! Ką pagalvotų apie mane ponai Sakeliai! Juk pas juos važiuojat?

– Pas juos, – atsakė Birmantas, – seniai jau jų nemačiau. Nors tolimi, vis dėlto giminaičiai, ir šia proga reikia aplankyti.

Jau visai sutemo, kai išėjom į daržinę – kiekvienas nešinas pagalve, drobule ir dygsniuota antklode. Šiaip taip paruošę patamsyje guolius ir privėrę daržinės duris, sugulėm, pradėjom migdytis. Staiga durys sugirgždėjo, išgirdom šeimininkės balsą:

– Ar jau miegat? Atėjau pažiūrėti, gal ko trūksta... Ar nešalta? Gal atnešti dar antklodžių?

Mikulskis tyliai pašnabždėjo:

– Šššš...

Nieko nematėm, bet iš tratančių po kojų šiaudų sumetėm, kad Kibelė artinasi prie mūsų guolių. Netrukus pajutom ją čiupinėjant mūsų kojas, atsuktas durų link.

– Jonai, tu čia ar kas? – klausia ji tyliai, braukdama man per blauzdą.

Kiek pakilęs, užčiupau ploną medžiagą ir riebų kūną po jos. Instinktyviai, tartum gindamasis nuo nematomo pavojaus, įgnybiau jai, visais penkiais pirštais sučiupęs suglebusį pilvą.

– Ai! – sucypė ji, – kas čia gnaibosi? Tai išauklėjimas! Tartum mužikai... Ai, ai! – jau balsiai ėmė rėkti naktibalda, puldama prie durų.

Pasirodo, kad Birmantas ir Mikulskis pasekė mano pavyzdžiu ir ėmė ją smarkiai gnaibyti.

– Atremk, Jonai, į duris kokį baslį, – pasiūlė Birmantas, – kad ji vėl čia neįlįstų.

Pasijuokę iš nelemto Kibelės žygio, veikiai užmigom. Rytmetį, ką tik išaušus, patikrinom dviračius ir išdūmėm į Pavandenę. Sakelių neradom namie: dar vakar išvažiavo visi į Kražius pas gimines ir, kada grįš, nepasakė. Tarnaitė apvedžiojo mus po rūmus, aiškindama patalpų paskirtį. Atidarius duris į vieną nedidelį kambarį, tarė:

– Čia prieš porą metu gyveno Marija Pečkauskaitė, kai mokė ponų vaikus.

Tarnaitė atpažino Birmantą, kuris čia buvo anksčiau lankęsis, davė pusryčius ir kvietė pietums. Padėkoję atsisakėm ir išsiskirstėm: Mikulskis nuvažiavo su Birmantu į jo dvarą, aš – į Kurtuvėnus. Prieš atsiskirdamas, Mikulskis davė man gabaliuką gumos ir klijų, tik jais nepasinaudojau: šliaukės atlaikė. Bet jeigu būtų neatlaikiusios, būtų nepadėjusios nei guma, nei klijai, nes neturėjau pompos. Į pavakarį jau buvau Kurtuvėnuose.

XIX

Vykstame kalėdoti su broliu Lionginu – Prie Šatrijos kalno – Liongino vaidybiniai gabumai – Istorijos apie stebuklingas bausmes bedieviams – Luokėje pas senelį Jūzapą – Jo nenusisekusios vedybos – Pasakojimai apie 1831 ir 1863 metų sukilimus – Fotografas iš Telšių – Luokės klebono šykštumas – Šiurpi Kovnackių giminės legenda – Paskutinį sykį matome senelę Šiaudinėje – Papilės klebonas Petras Jurskis – Vikaro mirtis konfratrams bekortuojant – Liongino būdas – Lieplaukėje pas gražiąją gaspadinę Agnieška

Šią vasarą, kaip ir užpernykščią, kun. Vizbaras užleido man vieną kambariuką klebonijoje, kur jau gyveno iš seminarijos atostogų atvažiavęs brolis Lionginas. Grįžęs iš Užkelmių, radau jį besiruošiant į trečią iš eilės kelionę po Žemaitiją. Pirmą kartą keliavo perėjęs į antrą seminarijos kursą, antrą kartą – baigęs du kursus. Dabar, perėjęs į ketvirtą, paskutinį kursą, išsirengė į trečią kelionę, kiek kitokią negu dvi pirmosios: jei anksčiau jam tekdavo prašyti klebonų malonės, kad savais arkliais pristatytų į gretimą miestelį ar bažnytkaimį pas kitą kleboną, tai šį kartą sugalvojo apsieiti be tokios kunigų malonės – ryžosi vykti savomis susisiekimo priemonėmis. Įkalbėjęs Petruitienei, kad ji užsitarnausianti ypatingą Dievo malonę, jei gausianti vyro sutikimą duoti vienai savaitei ratukus ir arklį būsimajam Dievo tarnui, atseit būsimajam kunigui Lionginui, pasiekė tikslą: sutartą dieną klebonijos kieme stovėjo padorus vežimėlis ant lingių su įkinkytu bėruku. Brolis pasiūlė ir man vykti kartu. Iš pradžių atsisakiau; man buvo žinomas tų kelionių tikslas. Tai buvo ne kokios pramoginės kelionės, bet vadinamoji „kvesta", kalėdojimas arba, žemaitiškai sakant, paprastas ubagavimas: iš geraširdžių, naivių, prietaringų žmonių – dvasiškių ir pasauliečių – iškaulydavo kur vieną, kur du, kur penkis ar net ir dešimt rublių. Bet daugiausia pinigus sumesdavo tie, kam rūpėjo juodaskvernių skaičiaus padidėjimas: konfratrai – kunigai ir davatkos. Į kelionės galą susirinkdavo šimtas ir daugiau rublių. Už tuos pinigus Lionginas atnaujindavo susidėvėjusią sutaną, pasisiūdindavo baltinių, nusipirkdavo knygų. Be pagrindinio kelionių tikslo – ubagavimo, buvo ir antraeilių: pažinti Žemaitijos kraštą, pasigėrėti gamtos grožybėmis, užmegzti santykius su klebonais ar šiaip su turtingesniais žmonėmis, kurių pagalba ar užtarimas galėtų ateityje praversti.

Sužinojęs, kad šį kartą brolis rengiasi užsukti ir į senelio tėviškę Gaižupį, už menką pinigą kitados parduotą tūlai moteriškei, kuri, kaip brolis girdėjęs, sutinkanti dabar mums tą ūkį grąžinti patogiomis sąlygomis, negalėjau atsispirti pagundai pamatyti protėvių buveinę (ją senolis iškilmingai vadindavo „dvaru") ir sutikau.

Gražų liepos rytą leidomės į kelionę. Pakėlęs sutanos skverną, brolis įsirioglino į vežimą ir, kaire ranka laikydamas vadeles, dešine persižegnojo, tardamas lotyniškai: „In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti amen"[1]. Atsisėdau greta jo iš kairės. Į priebutį išėjęs mus palydėti kun. Armalis sušuko: quod bonum, felix, faustum fortunatumque sit (gerų linkėjimų lotyniška formulė) ir, vežimui pajudėjus, išgirdau jį traukiant savo mėgiamą „Visų amžių uliavojo..."

Važiavom Šaukėnų keliu: juo galima buvo pasiekti Luokę, kur karšo senelis pas dukrą Mariją Ramanauskienę. Pasiganėm miškinguose Gumultėnuose, grafo Čapskio palivarke; čia mus vaišino motinos bičiulis dzieržawca (nuomininkas) Butkiewicz. Jo maldingai žmonai brolis dovanojo Sopulingos Dievo Motinos „abrozėlį" (paveiksliukų atsivežė iš Kauno visą pundą), o ši atsisveikinant įspaudė jam į delną sidabrinį rublį.

– Gera pradžia, – burbtelėjo brolis, lipdamas į vežimą, – pirmas sustojimas – ir rublinė kišenėje. – Toliau pats sau bambėjo: – „Abrozėlio" kaina – dvi kapeikos, grynas pelnas – devyniasdešimt aštuonios kapeikos.

Neprivažiuojant Luokės, užsukom į našlės Golkevičienės Pašatrijos dvarelį pačioje Šatrijos kalno papėdėje. Ši našlė visoje apylinkėje garsėjo kaip didelė „duchaunų asabų" gerbėja, o klierikų ir globėja. Iš motinos buvom girdėję apie šitokį dvarininkės silpnumą, ir dabar brolis pasinaudojo proga tą josios silpnumą pasukti savo naudai. Įvažiavus į kiemą ir šunims pradėjus draskytis aplink bėruką, priebučio duryse pasirodė stambi nebejauna, bet dar nepražilusi moteriškė, vienplaukė, su didele juoda šilkine skepeta ant pečių; storas rankas laikė sudėjus ant priekin išsikišusio apvalaus pilvo. Privažiavęs prie pat priebučio ir vis dar sėdėdamas vežime, brolis iškilmingai prabilo:

– Pokój i błogosławieństwo bogobojnej wlaścicielce domu tego[2].

– Gość w dom, Bóg w dom[3], – atsakė šeimininkė, kurios veide išsidriekė maloni šypsena, atspindinti vidujinį pasitenkinimą.

„Kur tas šelmis išmoko žavėti moteris savo apsiėjimu, kaskart skirtingu, priklausomai nuo aplinkybių ir asmens? – pagalvojau. – Į dvarininkę kreipėsi visai kitokiais žodžiais negu ką tik į nuomininkę Butkevičienę; anos nesveikino taip iškilmingai, anai pakako paprasto „niech będzie pochwalony..." Nejaugi seminarijoje bus išmokęs?" Deja, jokioj mokykloj – nei vidurinėje, nei aukštojoje – apsiėjimo su žmonėmis

[1] „Vardan Dievo Tėvo ir Sūnaus ir Šventosios Dvasios amen" (*lot.*).
[2] Ramybė ir palaiminimas maldingai šių namų savininkei (*lenk.*).
[3] Svečias į namus, Dievas į namus (*lenk.*).

išmokti negalima. Tatai, matyti, įgimta. Ir aš baigiau visų laipsnių mokyklas, o pasielgti su žmonėmis taip, kad juos iš karto palenkčiau savo pusėn, neišmokau ir nebeišmoksiu. Ne be reikalo yra sakoma: oratores fiunt, poetae nascuntur[1].

Kol lipom iš vežimo, šeimininkė pasišaukė tarną ir liepė jam aprūpinti arklį, o pati pasikvietė mus į vidų.

Brolis meistriškai tęsė pradėtą žaidimą, žavėjo savo auką.

– Važiuodamas su broliu aplankyti gimines, tiesiog negalėjau susilaikyti nuo pagundos užsukti į šią Dievo laiminamą (tegu jis amžinai laimina!) vietovę senosios Šatrijos papėdėje ir esu laimingas galėdamas išreikšti savo ir savo brolio, Peterburgo universiteto studento, vardu giliausią pagarbą, tikrai tamstos užtarnautą, nes kas nežino, kad kitos tokios Dievo tarnų užtarytojos ir su žiburiu nerasi visoj Žemaitijoj.

– Tikrai malonu, – tirpo šeimininkė, – kad neaplenkėt mano bakūžės... Tikiuosi, kad ir pernakvosit pas mane, vakaras jau nebetoli.

– Žmonėse plačiai yra paplitęs pasakymas „svečias – šeimininko vergas", – tęsė brolis, – taigi darykit su mumis, kas tik jums patinka... Tikėkit manim, maloningoji ponia, kad jūsų palaimintam name mielai praleisčiau ne vieną naktį, bet begalinį naktų skaičių, jei, žinoma, man tatai leistų sunkios būsimojo kunigo pareigos... Jau nebetoli tas laikas, kada amžinai atsisakysiu šios ašarų pakalnės malonumų, nes jau perėjau į paskutinį seminarijos kursą, ir po metų, jei Dievas duos, būsiu laimingas pakviesti tamstą į savo primiciją.

– Tai tamsta jau ketvirtame kurse? – nustebo šeimininkė. – Dieve mano, toks jaunutis!

– Štai ir įrodymas, – palenkė jos pusėn galvą brolis ir pirštu palietė tonzūrą (skustą pakaušį).

– Nereikia geresnio, – tyliai pratarė ši, lūpų galiukais paliesdama tonzūrą.

„Būsimasis kunigas" tuo pat metu griebė jos baltą riebią ranką ir pagarbiai prispaudė prie lūpų. Abu atrodė patenkinti.

– Dieve, Dieve, – atsiduso šeimininkė, – užsiplepėjau ir visai užmiršau, kad jūs iš kelionės alkani... Einu žiūrėti vakarienės...

– O mes tuo tarpu įkopsim į Šatriją, – pakilo brolis.

– Tik ilgai neužtrukit, atauš vakarienė, – įspėjo ši, – pasiimkit po lazdą iš prieškambario, gali šunes apnikti.

– Kodėl pasakei, kad aš – Peterburgo universiteto studentas? – klausiau brolio, kai lipom į kalną.

[1] oratoriai pasidaro, poetai gimsta (*lot.*).

– Ar tau ne vis viena? Studento kepurę turi ant galvos, o ar ta kepurė iš Peterburgo, ar iš Maskvos, nesvarbu. Man kažkaip Peterburgas gražiau skamba negu Maskva ir gali labiau tai davatkai imponuoti.

Oras tą dieną buvo skaidrus, negalėjau atsigėrėti reginiais nuo kalno viršūnės: čia Varniai miškuose, ten Telšiai kaip ant delno, ten vėl Kuršėnai, į dešinę nuo jų – mano bičiulis ir vaikystės draugas, Girnikų kalnas; po kojų – Luokė, į kairę nuo jos – Janapolė, kur praleidau kūdikystę. Užventį, Pavandenę, Upyną ir motinos protėvių gimtinę Kaunatavą pats susiradau, o Vaiguvą, Kolainius, Tverus ir Laukuvą parodė brolis, kuris jau anksčiau yra buvęs ant Šatrijos kalno ir susipažinęs su reginiais. iš jo. Tryškių ir Žarėnų negalėjom susirasti, nors brolis tvirtino, kad ir šitie miesteliai arba, tiksliau sakant, jų bažnyčios turi būti matomos. Nuo kalno nusileidom jau saulei gerokai pakrypus į vakarus.

– Na, kaip pavyko? – paklausė šeimininkė, – ar Butautas nepastojo kelią?

– Kas tas Butautas?

– Et, taip sau, szlachcic chodaczkowy (šunbajoris), – paniekinamai atsiliepė ši. – Gyvena pačioje kalno apačioje ir drįsta tvirtinti, kad Šatrija priklauso jam, sakosi net dokumentus turįs, bet niekas tų dokumentų nėra matęs. Kartais, girtas būdamas, puola lankančius kalną ir rėkia kaip beprotis: „Arba mokėkit po 15 kapeikų nuo „asabos", arba lauk iš mano žemės!" Pernai pradėjo tverti tvorą aplink kalną, bet tik keliasdešimt sieksnių teaptvėrė – neužteko „macios", – nusišypsojo šeimininkė.

Vakarienės metu kalba sukosi aplink „cūdaunas" vietas ir stebuklingus atsitikimus. Brolis tuoj sumetė, kad būtent tokiais dalykais ypatingai domisi dvarininkė, ir tenkindamas jos smalsumą pasakojo, kaip man rodėsi, nebūtus dalykus, laiks nuo laiko mirktelėdamas man, kad tylėčiau ir nekelčiau abejonių dėl „cūdų".

– Gal maloningoji ponia dar negirdėjo, kokia baisi Dievo bausmė ištiko vieną „bluźniercą" (Dievo niekintoją) šį pavasarį, prieš man išvažiuojant iš Kauno?

– Ne. O kas? – susidomėjo Golkevičienė.

– Aikštėje prie rotušės, visai arti seminarijos rūmų, gyveno batsiuvys Vaišnoras. Jis nuskriaudė savo kaimyną, ir kai šis anam pasakė: „Bijok Dievo danguje, jis tau atmokės už mano skriaudas", Vaišnoras piktai atsikirto: „Ir ką tas tavo Dievas danguje man padarys?" Ir tik pamanykit, ponia! Vos Vaišnoras ištarė tuos šventvagiškus žodžius, kaip jį ištiko paralius: iš vienos rankos iškrito kurpalius su užmauta

ant jo oda, iš antros – plaktukas, iš pražiotos burnos pasipylė įvaros, kurias batsiuviai laiko sukandę dantimis. Po įvarų trykštelėjo kraujas ir išsikorė pajuodavęs liežuvis; pats jis negyvas nuvirto nuo kėdės. Baisus atsitikimas! Brrr... – papurtė pečiais brolis. – Ir mes, klierikai, nešdavom jam batus taisyti, duodavom uždirbti... Bet gal Dievas mūsų nebaus: nežinojom, kas jis per paukštis.

– Viešpatie, Viešpatie, – atsiduso išbalusi šeimininkė. – Kokių dar esama nedorų žmonių! Kad bent Dievas dažniau baustų niekšus, dažniau rodytų savo rūstybę... Gal sumažėtų tų bedievių skaičius.

– O kitas stebuklas šią žiemą įvyko Vilniuje, – įsismagino būsimasis kunigas. – Vieną šaltą rytą ėjo pro Aušros Vartus miestietis; žmogelis padorus, eidamas kalbėjo maldelę, bet, bijodamas nušalti galvą, nenusiėmė kepurės. Staiga atšvilpė vėjas, nudraskė nuo galvos kailinę kepurę, pakėlė ją viršum stogo ir nusinešė nežinia kur. Žmogelis čia pat gatvėje krito ant kelių, su ašaromis dėkodamas Švenčiausiajai Panelei, kad Dievas pasitenkino tik tokia, palyginti švelnia, bausme. Visi čia buvę žmonės matė stebuklą, vienas net pasišovė surasti kepurę, bet buvo sudraustas drovių žmonių, nes kištis į Dievo bausmę yra ne kas kita kaip taip pat šventvagystė.

– Aišku, aišku, – paskubėjo pritarti našlė. – Dievas geriau žino, ką daro ir kuriam tikslui daro: jei kepurės ieškotų ir, galimas daiktas, surastų (juk ne į dangų ją pasiėmė Dievas!), žmogelis nebūtų nubaustas taip, kaip jam buvo lemta, – drąsiai brido dvarininkė į teologines klampynes, – ir veikiai užmirštų savo nusikaltimą. O dabar – visą amžių atsimins, kad atiduoti Motinai Švenčiausiajai prideramą pagarbą yra pirmaeilis dalykas, o galvos peršalimas – antraeilis.

– Dėl to abejoti netenka, savaime suprantama, – autoritetingai patvirtino brolis.

Aš visą laiką tylėjau. Pamišusi ant „duchaunų asabų" dvarininkė nekreipė į mane dėmesio, tik retkarčiais pristumdavo vieną kitą bliūdą, raginama nesivaržyti, valgyti.

Ėmė temti. Tarnaitė atnešė žvakę aukštoje bažnytinio pavidalo žvakidėje. Dabar turėjau progą stebėti žibančias pašnekovų akis, paraudusių veidų išraišką. Paskutiniame brolio papasakotame stebukle negalėjau neįžiūrėti aliuzijos į tai, ko jis tikėjosi iš našlės.

– Prieš keletą metų gyveno Kaune vienas turtingas šykštuoklis. Jis mito pusbadžiu, dėvėjo prastai ir, kas svarbiausia, gailėjo skatiko bažnyčios bei josios tarnų reikalams. Tolimam šykštuolio giminaičiui, klierikui B. (jis dabar jau kunigas, mano bičiulis), prireikė pinigų sutanai. Prašė maldavo dėdės padėti, ir vis veltui: šis tik rodė jam špygą ir dar

įžeidžiančiai kartojo: „Esi Dievo tarnas, tai ir prašyk Dievo, kad padėtų". Baigė šykštuolis liūdnai: apsirgo chiragra[1] – ir ar ne stebuklas? – pakėlė balsą, – ėmė džiūti kaip tik ta ranka, kuria jis, gerbiamoji ponia, neseniai rodė špygą klierikui! Čia aiškus Dievo pirštas: užuot ta ranka išėmęs iš kapšio keletą rublių Dievo tarno reikalams, jis josios pirštus lenkė į bjaurią špygą, – še tau ir atpildas, būk su apmirusia ranka! Netrukus pasireiškė ligos komplikacijos, kūnas nusilpo, ir šykštuoklis negarbingai baigė savo dienas... Tik visiškas mulkis nesupras, ką Visagalis norėjo šiuo stebuklu priminti žmonėms: Dievo tarnus reikia šelpti jiems paprašius, ir dar labiau – jiems drovintis prašyti; nes mažas nuopelnas prieš Dievą – duoti, kada prašo, o didelis – pačiam susiprasti ir duoti neprašant.

Dvarininkė atrodė susižavėjus tiek pasakojimu, tiek ir pačiu pasakotoju: savo kėdę seniai jau buvo pristūmus prie pat klieriko, dešinės alkūnę laikė ant stalo ir, veidą atrėmus į delną, skendėjo žavėtojo akyse. Tik išklausius paskutinį „cūdą" ir, matyti, pajutus, kur brolis suka, nuleido akis, ėmė žiovauti, kairės letena pridengdama plačiai pravertą burną. Kampe stovintis laikrodis išmušo dešimt.

– Mój Boże, jak już późno![2] – pakildama nuo kėdės, tarė šeimininkė. – Mes, kaimo žmonės, gulam devintą, keliamės penktą... Ir kunigėlis po kelionės pavargęs. Tad prašom, nuvesiu į viršų: ten ramu, galėsit ilgiau pamiegoti iš ryto, – žvake nešina pajudėjo pirmyn šeimininkė.

Kai rytojaus dieną po gerų pusryčių išvažiavom iš Pašatrijos kiemo ir pasukom netolimos Luokės link, paklausiau brolį:

– Kiek?

– Mažą auksinuką, – irgi lakoniškai atsakė šis. – Ūkis gražus. Matei, kaip atrodo tvoros, trobesiai: visai kaip nauji... Gyvuliai nupenėti, paukštidė kaip stiklinė. Nepajustų jokio nuostolio, jei ir didelį auksinuką (dešimties rublių auksinis pinigas) įspraustų į delną... Bet tiek to. Ir taip gratias agamus[3] Visagaliui Viešpačiui, – botagu tvojo bėrukui per nugarą brolis.

Iš padilbų pažiūrėjau į Lionginą. Jo veido išraiška visiškai atitiko ką tik pareikštos Viešpačiui padėkos žodžius: kakta su antakiais ir akys skersai pakeltos į dangų, lūpos rimtai sučiauptos, be jokio ironijos šešėlio. Jis, aišku, nuoširdžiai padėkojo Visagaliui Dievui už tai, kad šis padėjo išnaudoti pamaldžios našlės kvailumą ir įsidėti penkrublinę į kišenę. Pagalvojau, kad gyvybės palaikymo instinktas, motinos mums

[1] rankų reumatas.
[2] Mano Dieve, jau taip vėlu! (*lenk.*)
[3] dėkokime (*lot.*).

įskiepytas, pas jį nemažesnis kaip mano, tik su tuo skirtumu, kad aš kartais tą gyvybės instinkto pasireiškimą analizuoju ir kritikuoju save arba iš savęs pasijuokiu, įžiūrėdamas kai kuriuose poelgiuose amoralų elementą, o jis, instinktyviai čiupdamas visa, kas naudinga jo gyvybės instinktui atgaivinti, nepagalvoja, ar tatai suderinama su žmonių priimtomis moralės normomis, ar nesuderinama. Jis ir neskaitęs Makso Štirnerio elgiasi visai taip, kaip šis dėsto savo „Der Einzige und sein Eigentum"[1]. Dar vienas dalykas atėjo tada į galvą: šis kandidatas į Dievo tarnus, šis būsimasis kunigas pasirodė man bedieviškesnis už bet kokį bedievį! Iš tikrųjų bedievis, išdrįsęs atvirai paneigti Dievą, kurio kultą savais sumetimais proteguoja caro valdžia, [...] apsprendžia savo santykį su Dievu, turi tam tikrus įsitikinimus, jei ne kokius kitus, tai bent tą vieną – atvirą Dievo paneigimo įsitikinimą. Tuo tarpu Lionginas, būdamas bedievis, neneigia Dievo, nes ta širma jam reikalinga.

Įvažiavęs į Luokę, Lionginas sustabdė arklį ir pasiūlė man eiti pas Ramanauskius.

– Man pirmiausia reikia pasveikinti vietos parochą (kleboną); taip reikalauja etiketas... Ten ir arklį pastatysiu. Parapija čia turtinga, klebonas neskursta; jo ūkis – keturi valakai, taigi pašaro bėriui atsiras. Pietums, žinoma, pasikvies klebonas, pas Ramanauskius ateisiu vakarop.

Seniai bebuvau Luokėje, gal prieš dešimt metų. Tada čia buvo didelės iškilmės – dėdės Fortunato primicija, į kurias motina buvo kviesta ir atsivežė mus iš Kurtuvėnų.

Luokės miestelį kirto kelias iš Užvenčio į Telšius ir miestelio ribose vadinosi „Telšių ulyčia (gatvė)". Iš anų primicijos laikų atsiminiau, kad tos vienintelės ulyčios dešinėje, pačiame miestelio gale, yra didokas kiemas su šuliniu vidury, svirnu į kairę ir tvartais bei daržine į dešinę; kiemo gale, priešais vartus į ulyčią, – ilgas medinis namas su šiaudiniu stogu. Vis žiūrėdamas į dešinę, netrukus pamačiau viename kieme prie svirno sėdint senelį – vienmarškinį, basom kojom ir su juoda kepure ant galvos. Žinodamas jį nemėgstant šnekėti lenkiškai ir esant maldingą, prabilau žemaitiškai:

– Tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus!

– Ant amžių amžinųjų, – žemu, girgždančiu balsu atsakė, nejudėdamas iš vietos. Pažinti jis manęs negalėjo, prieš dešimt metų buvau dar vaikas.

Priėjau arčiau, pabučiavau jam į ranką prisistatydamas:

– Aš Bonaventūra, jūsų anūkas.

[1] „Vienintelis ir jo nuosavybė" (*vok.*) (red. pastaba).

– Aa... Skubentas? (taip tada kaimiečiai vadino gimnazistus), – pakėlė į mane galvą senelis. – Sėskis, papasakok, kaip čia atsiradai.

– Atvažiavom su broliu tamstą aplankyti; jis dabar klebonijoje, netrukus ateis.

– Pasėdėk čia... Aš tuoj... – vikriai pakilo nuo suolo, įėjo į svirną ir užsidarė jame.

Po valandėlės išėjo šventadieniškai apsirengęs: be kepurės, ant kaklo baltas aukštas kalnieriukas, suveržtas margu kaklaraiščiu, juodas gelumbinis švarkas, milinės kelnės ir batukai, sukišti į naujus blizgančius kaliošus, dėl kurių čia pat pastebėjau:

– Dabar saulėta ir karšta: kam tie kaliošai?

– Gražiau atrodo, – šyptelėjo senelis, atsisėsdamas į suolą, – batai nevalyti, o kaliošai – matai, kaip blizga; ne bet kas čia ateis, o klierikas, būsimasis kunigas... Ar daug dar jam liko iki pabaigos?

– Kitais metais šiuo laiku bus primicija.

– Žiūrėk tu man, kaip greitai baigs mokslus! Primiciją reikia padaryti Luokėje: čia ir Portunatas turėjo primiciją, čia ir visi giminės.

– Aišku, kad čia, – patvirtinau, nenujausdamas, kad nei aš, nei senelis, nei visi giminės tos primicijos nematysim kaip savo ausų: tą patį rudenį „būsimasis kunigas" metė seminariją, išdūmė į Peterburgą ir ten apsivedė.

Mums bešnekučiuojant, iš trobos išėjo aukšta liesa moteriškė, kurioje tuoj atpažinau tetą Marijoną, nė kiek nepasikeitusią nuo to laiko, kada mačiau ją per Portunato primiciją. Pakštelėjau jai į nešvarią ranką, o ji prispaudė mano galvą prie išdžiūvusios krūtinės.

– Vaje, vaje, tai Banturiuks išaugo!.. Ir kepurė tokia kaip Biržuvėnų Gružauskių ponaičio, – ėmė žemaitiškai giedoti teta.

– O aš ir nepastebėjau, – atsiliepė senelis, – tai jau į niversitetą įsirašei? Nebeisi į kunigus?

– Ir nesirengiau. Dievui garbinti užteks ir Liongino, – raminau aiškiai nepatenkintą senelį.

– O Jūzaps (mano tėvas) rašė pernai, kad gyveni Šiaulių klebono namuose, tad rokavau, kad ir pats eisi klebono pėdomis. Gal ne taip supratau, ką rašė.

– Niekuomet nesakiau, kad eisiu į kunigus. Gal tėvas pats prasimanė.

– Tiek to, – nuleido galvą senelis, – gerai, kad apsilankei. Nežinia, ar daugiau bepasimatysim... Baigiu devintą dešimtį, trijų metelių betrūksta, kad pradėčiau dešimtą... Kad bent Dievas duotų sulaukti Liongino primicijos.

Po to mūsų pasikalbėjimo senelis gyveno dar penkiolika metų. Mirė jau po pirmojo pasaulinio karo, 1919 metais, sulaukęs 102 metų amžiaus.

Teta kiek parymojo prie mūsų, ranka galvą parėmusi, ir nuėjo prie tvarto gaudyti viščiukus pietums.

– Vargas man į senatvę, – atsiduso senelis, – gyvenu apleistas, niekieno nežiūrimas, niekam nereikalingas... Apskalbti – ir tai nėra kam. Marijona viena, trejetas vaikų ant jos sprando, vos apsiliuobia; tik darbymečiu pasisamdo mergą, Ramanauskis dieną naktį girtas, ūkiu nesirūpina... Gal reikėtų man vesti, – šyptelėjo senelis, pakėlęs galvą, – būtų nuolatinė darbininkė namuose... Ir mane prižiūrėtų.

Jau seneliui mirus, tėvas pasakojo, kad jis, baigęs devintą dešimtį, užsispyrė vesti. Nusižiūrėjo jauną merginą, tetos pasamdytą vasaros darbams, ir pasipiršo jai. Ši sutiko – ne iš meilės, žinoma, bet dėl gryno išrokavimo: visi ūkio dokumentai buvo surašyti senelio vardu, ir nauja žmona paveldėtų ūkį. Ramanauskiai subruzdo. Išsikvietė iš Kurtuvėnų tėvą ir prašė perkalbėti senelį, kad nevestų. Šis pabaręs tėvą, kad kišasi ne į savo reikalą, ir pasakė, jog jau susižiedavąs su mergina. Ramanauskai buvo visai nusiminę, tik kažkoks šunadvokatis patarė jiems įkalbėti merginai, kad ši pareikalautų iš senelio sveikatos liudijimą. Nenorėdama ginčytis su būsimaisiais giminėmis ir matydama senelį visai sveiką, mergina nesispyrė ir kartu su seneliu nuvažiavo į Telšius pas Ramanauskių nurodytą gydytoją. Tačiau dar prieš tai pas tą patį gydytoją buvo apsilankę Ramanauskiai ir už pinigus sutvarkė reikalą taip, kaip jiems buvo naudinga. Gydytojas paklausė senelį, kuriam tikslui reikalingas sveikatos liudijimas, pačiupinėjo pulsą ir, rimtai žiūrėdamas jam į akis, tarė:

– Pirmąją po vedybų naktį mirsi: širdis sprogs.

– Vardan Dievo Tėvo ir Sūnaus, ir Dvasios Šventos, – plačiu mostu persižegnojo senelis, – noriu dar pagyventi... Bala jo, nesiženysiu.

Vestuvės neįvyko, bet senelis po to dar dvylika metų skurdo neprižiūrimas, dažnai pravardžiavo Ramanauskius apgavikais: negalėjo atsikratyti įtarimo, kad jie gydytoją „falšyvą" nurodė.

Nors senelis dabar man skundėsi, kad vargsta, kad niekas jo nežiūri, bet atrodė visai gerai: kresno sudėjimo, nesusimetęs į kuprą, veidas sveikos spalvos, matė ir girdėjo kaip jaunas. Pasisakė liovęsis rūkęs pypkę, visą amžių miegąs nekūrenamoj klėtyj prie atdaro langelio, kurį uždaro tik audrai kilus arba dideliems šalčiams užstojus. Žiemą miega su kailiniais, kepure pridengęs nosį, kad nenušaltų; kas mėnesį eina pas kaimyną į pirtį, kur užsikoręs į palubį tol vanojasi, kol nuvirsta nuo suo-

lo. Bažnyčią lanko tik per atlaidus, šiaip namie poteriauja. Visi jo vienmečiai bičiuliai ir pažįstami išmirę, pasilikęs kaip žvirblis ant stogo.

Atėjus pietų laikui, senelis liepė Marijonai atnešti iš trobos staliuką, pastatyti jį prie suolo, kur mudu sėdėjom, ir duoti valgyti.

– Troboje baisybė musių, – aiškino man, kodėl valgom lauke, – o čia – ir oras geras, ir pavėsis nuo klevo, ir... svirnas arti, – mirktelėjo man, eidamas į klėtį; netrukus grįžo su pusbonkiu. – Čia trejos devynerios – vaistai nuo visų ligų: ir esamų, ir būsimų.

Marijona pastatė ant stalo bliūdą su sriuba, kur plūduriavo virti viščiukai.

– Sėskis ir tu, Marijona, išgersim po čerkutę, – pakvietė senelis tetą, traukdamas iš kišenės skarmalą, iš kurio išvyniojo murziną stikliuką. – O jūs, mažiukai, bėkit į trobą, – pavarė du mažus berniukus ir vieną dar mažesnę mergikę, kurie sekiojo tetą ir dabar prislinko prie stalo. Tai buvo mano du pusbroliai ir pusseserė.

– Kur Ramanauskis? – klausiu tetos.

– Šienauja pakalnėje, tik į vakarą grįš, – atsakė ši.

Išgėręs stikliuką, senelis vėl jį pripildė ir pakišo man. Degtinės dar nebuvau ragavęs, o nuo vyno ir alaus pirmą kartą savo gyvenime apsvaigau per abiturientų išleistuves, kada pagal tradiciją visiems reikėjo pasigerti, tuo paženklinant išsivadavimą iš aštuonetą metų trukusios scholastinės disciplinos.

Apsvilinęs lūpas ir burną, praryti trejų devynerių gurkšnio nevaliojau: užspringau ir susimetęs į kuprą ėmiau kosėti.

– Nepratęs vargšelis, – pagiedojo užuojautą Marijona, atimdama iš manęs stikliuką ir susiversdama skystį į plačiai pražiotą burną.

Pavaryti vaikai vėl prislinko ir apsupo stalą. Senelis užmiršo juos nuginęs, šaukštu iššvejojo iš bliūdo viščiuko kojį ir atkišo jiems.

– Šekit, vaikai, pačiulpkit. – O sau prisipylė antrą stikliuką; pakartojo ir teta; jos nosikė paraudonavo, akys ėmė žybčioti.

– Kabink sriubos, Banturiuk, ji skanesnė už šnapsą, – šyptelėjo teta, juoda duona užkandžiaudama trejas devynerias.

Lėkščių ir šakučių nebuvo, tik du šaukštai – man ir seneliui. Ėmiau srėbti tiesiai iš bliūdo. Senelis savo šaukštu išgraibė iš viralo viščiuko gabalą, paėmė jį pirštais ir pakišo po dideliais nusvirusiais ūsais. Netrukus iš po ūsų pasirodė tik kaulas, kurį senelis čia pat pametė po kojų. Dar išmetęs stikliuką (tetai nebesiūlė), senelis atsargiai užkimšo butelį ir nusinešė į klėtį. Po valandėlės iškišo galvą ir, žemu balsu sugirgždėjęs: „Pažadinkit, kai ateis kunigėlis, aš kiek migtelėsiu", užsidarė duris.

Teta atnešė iš trobos molinį puodą, supylė į jį kiek liko sriubos, viršų aprišo mazgote ir kreipėsi į vaikus:

– Nuneškit papuniui į pakalnę. Tu, Jonuk, nešk puodą, tik atsargiai, nepraliek; tu, Izabele, imk šaukštą ir duoną... Kai prieisit ravą (griovį), Jonuk, ar girdi, nešok per jį, tik šliaužk ant šiknos, puodą laikyk tarp kojų, kad neapvirstų.

Kiemui ištuštėjus, nuėjau už trobos pasigėrėti reginiais nuo kalno. Visa Luokės dešinioji (nuo Užvenčio važiuojant) pusė išsidriekė ant kalno, pakalnėje – tik kelios trobelės. Ir Ramanauskių trobesiai, ir didelis daržas už jų, padėti plokštikalnyje, nuo kurio matyti beveik tiek pat vietovių, kiek jų ta kryptimi matyti nuo Šatrijos: į kairę – Telšiai ir Janapolės apvali aukštų medžių kupeta, į dešinę – Upynos ir Kaunatavos bažnytėlės, priešais – iš miškų išsikišęs aukštas Kuršėnų bažnyčios bokštas, į dešinę nuo jo – Girnikų kalnas. O kiek iš čia matyti vienkiemių, kaimų kaimelių, gojų gojelių, ežerėlių ir upokšnių, kurių vardai nežinomi, – kas juos suskaitys!

Grįžęs į kiemą, ilgai sėdėjau prie svirno, kol pagaliau sugirgždėjo durys ir išėjo senelis.

– Dar neatėjo kunigėlis? – paklausė ir, atsisėdęs greta, pats sau bambėjo. – Neatėjo, aišku... Ko jam skubėti? Ką jis čia ras? Nekokie pas mus pyragai, ne taip kaip klebonijoje... Ir apie ką su mumis kalbėti? Ten jam bepigu: yra kam pasakoti, yra ir ko paklausyti. Žinoma, savo stono žmonės savo reikalus aptaria...

– Ar senelis atsimena pirmą lenkmetį? – paklausiau, žinodamas, kad jis mėgsta pasigirti dalyvavęs sukilimuose.

– A... Powstanie (lenk. sukilimas)? Kur neatsiminsi, gerai atsimenu, tartum vakar vyko. Buvo man tada penkiolika metų... Bet povstanioje šoblės (kardo) neturėjau, buvau per jaunas, ir maskolių nekirtau. Buvau tada poslancu (lenk. pasiuntiniu), naktimis jodavau per miškus ir balas su gromatomis nuo vieno dovudcos (vado) pas kitą... Užtat per 63-jų metų miatiežą (rus. sukilimas) turėjau ir šoblę ir strielbą... Kiek kazokų iškapojau, baisu prisiminti! Kartą, pamenu, dūmė keleliu nuo būrio atsilikęs kazoks, o aš stovėjau pasislėpęs už storo ąžuolo prie pat kelio. Šauti negalėjau, kad kiti neišgirstų ir negrįžtų. Pakėliau šoblę ir laukiu... O šoblė buvo gera, ilga ir sunki. Kai jau kazoks lėkė pro pat medį, iš visos macios smogiau, bet kazoks jau buvo prašvilpęs, ir šoblė čenkštelėjo per arklio užpakalį. Tik žiūriu – visas užpakalis ir paskutinės kojos voliojasi kraujuose ant žemės, o kazoks – kaip nieko – nudūmė ant pirmutinių...

– Nesinori tikėti, kad taip galėtų būti, – mandagiai paabejojau.

– O buvo. Pats kirtau, pats savo akimis mačiau. Kas nežino, kad kazokų tarpe būdavo burtininkų ir arklių užburtų, tam sunku ir patikėti.

Nepatenkintas mano abejojimu, senelis nutilo, išsitraukė iš kišenės rožančių ir ėmė poteriauti. Man atėjo į galvą, kad ne žemaičių būde taip akiplėšiškai meluoti ir kad čia aiškiai reiškiasi lenkų – bajorų pagyrūnų – kultūros įtaka. Prisiminė ir kitas pasakojimas, kitur girdėtas, bet taip pat iš sukilėlių gyvenimo. Kartą pamiškės karčemoje susirinko keliasdešimt bajorų sukilėlių, kurių vienas ypač gyrėsi savo nuopelnais ir drąsa. Išsitraukęs kardą ir mosuodamas juo rėkė:

– Kad čia dabar ateitų dešimt, ką sakau – dešimt, kad ateitų visas šimtas maskolių, aš bematant juos iškapočiau, šach-mach, šach-mach – ir nėra jų!

Staiga prasivėrė durys iš lauko ir slenkstyje sustojo vienas rusų žandaras. Pagyrūnas lenkas pribėgo prie jo, žemai nusilenkė ir, atkišdamas kardą, mandagiai pasakė:

– Daruję panu szabelkę...[1]

Į pavakarį iš klebonijos atėjo Lionginas, lydimas kažkokio žmogaus, dėže nešino. Visi namiškiai pagarbiai pabučiavo būsimajam kunigui į ranką, kurią šelmis laikė atkišęs ir po kiekvieno bučinio kartojo:

– Pax tecum[2].

– Na, ponas Skiauteri, – kreipėsi į atsivestą žmogų, – senelis šventadieniškai apsirengęs, galima pradėti, – o paskui pasakė seneliui. – Pas kleboną radau poną Skiauterį, fotografą iš Telšių; jis buvo toks geras, kad sutiko atmušti tamstos atvaizdą.

Fotografas pritvirtino dėžę viršum aukšto trikojo, ant dėžės užmetė juodą skarą ir po ta skara pakišo galvą. Jį apspito Marijonos ir kaimynų vaikai, dar nematę tokių dyvų. Kiek palaikęs galvą po skara, fotografas atmetė ją į šalį, pribėgo prie senelio ir ėmė sukti jo galvą tol, kol jam pasirodė, kad daugiau sukinėti nereikia, kad atvaizdas bus kuo puikiausias.

– Prašau sėdėti ramiai, – įsakė fotografas vėl palįsdamas po skara. Baigęs darbą, kreipėsi į brolį: – Kur išsiųsti fotografiją? Kiek egzempliorių? Po savaitės bus gatava.

Gavęs adresą ir rublinę, fotografas kilstelėjo skrybėlę ir išėjo. Lionginas atsisėdo greta senelio.

– Kaip gyveni, seneli? Kaip sveikata?

– Dar Visagalis laiko ant šio svieto, ir sveikata skųstis negaliu... Tik nėra kas prižiūri. Marijona vos valioja su savaisiais apsiliuobti, man

[1] Dovanoju tamstai kardelį... (*lenk.*)

[2] Taika su tavim (*lot.*).

nelieka laiko... Jau daugiau kaip penkiasdešimt metų, kai Pons Dievs pasišaukė pas save manąją – jūsų bobutę. Ot taip ir vargstu. Kad būčiau jaunesnis, ženyčiaus: turėčiau prietelką, aptvarkytų, apskalbtų...

– Ar dėdė kunigas siunčia seneliui pinigų? – paklausė Lionginas.

– Atsiuntė aną mėnesį keletą rublelių, – atsakė senelis, žiūrėdamas į šalį.

– Ar tamsta, seneli, perki ką nors? – teiravosi brolis.

– Šį tą ir nusiperku – arbatos pakelį, cukraus svarą... Anądien turguje nusipirkau kaliošus, – pakėlė koją, rodydamas blizgantį kaliošą.

– Kaliošai – taip, nepigus daiktas, – pasakė Lionginas, – bet cukrus, arbata – kapeikiniai tavorai. Turėtų ir atlikti pinigų.

– Kur neatliks, atlieka... Dedu į maišelį: kai mirsiu, laidotuvėms bus... ir kryžiui pastatyti, – susimąstė senelis.

– Na jau, – šyptelėjo brolis, – neatrodo, kad veikiai mirtum, seneli. Bet laikyti pinigus svirne nėra saugu, gali kas pavogti.

– Kas čia vogs? – užginčijo senelis, – vagių pas mus negirdėti. O ir aš retai kur pasitraukiu nuo svirno, vis arba jame, arba suolelyje prie jo durų.

– Kas pats saugosi, tą ir Dievas saugo, – sentencijonaliai tarė brolis. – Pinigus reikia laikyti ne namie, o dėti juos į kokį nors Dievui malonų verslą, pavyzdžiui, skolinti klierikams mokslui eiti; tada ir Dievui auga garbė, ir po smerčio bus užskaityta į nuopelnus.

– Teisingai sakai, vaikeli, – pritarė senelis, – tik visa bėda, kad nežinia, ar prireikus gausi atgal... O dabar – reikia kelių kapeikų, makas čia pat, ir kloniotis niekam nereikia.

– Aš nesakau, kad visus pinigus reikia išskolinti, vieną kitą rublį reikia ir make palikti. Bet keliasdešimt rublių laikyti namie ir nesaugu, ir Dievui įžeidimas.

Į tai senelis nieko neatsakė.

Marijona pakvietė į vidų arbatos. Vakarop Lionginas grįžo į kleboniją, o aš pernakvojau Ramanauskių daržinėje. Brolio išvedžiojimai tik tiek paveikė senelį, kad atsisveikindamas įspaudė jam į delną sidabrinį rublį, o apie pinigų paskolinimą neužsiminė. Ryto metą atėjęs iš daržinės, radau senelį jau besėdintį suole prie svirno. Po pusryčių, per kuriuos senelis vėl patraukė savo trejų devynerių, išvykau į kleboniją, kaip buvom susitarę su Lionginu. Kišenėje laikiau suspaudęs didelį sidabrinį rublį, gerokai apdilusį, kuriame dar buvo išskaitomi metai ir išskiriamas stambus Katarinos II biustas. Tą rublį man dovanojo senelis, sakydamas: „Nusipirk knygų ar rašmenų".

Luokės klebonija, gražiausias anais laikais trobesys miestelyje, pa-

statyta žemoje lomoje už bažnyčios. Iš dešinės nuo klebonijos, už vieškelio į Varnius, riogso aukštas ir status piliakalnis, nuo neatmenamų laikų paverstas kapinėmis ir labai tankiai apstatytas kryžių. Ten nuo 1919 metų guli senelio kaulai, ten 1934 metais greta jo atsigulė ir tėvas.

Bėruką radau kieme jau pakinkytą. Netrukus iš klebonijos stiklinių gonkų išėjo ir Lionginas. Iš Luokės važiavom į Papilę (per Kaunatavą, Tryškius ir Šiaudinę), kur klebonavo kun. Jurskis, didelis brolio bičiulis, kaip jis pats gyrėsi.

– Papilėje rytoj atlaidai, – kalbėjo brolis, – taigi bus didelis suvažiavimas; ten tai tikrai galima šį tą laimėti. Būtinai reikia iki vakaro pasiekti Papilę.

– O ką laimėjai pas Luokės kleboną? – klausiu.

Brolis nieko neatsakė. Atrodė, kad mano klausimas jį suerzino. Po valandėlės ėmė kalbėti tartum sau:

– Neregėtas šykštumas to klebono... Valgo kaip koks kumetis: vakarienei – rūgusis pienas su bulvėmis, pietums – bulvienė su užkulu ir juodų miltų varškėčiai. O kokia turtinga klebonija! Viena iš geriausių Žemaitijoje. Aš tiesiog gėdyčiaus paskutinio kurso klierikui, būsimajam konfratrui, kyštelti sidabrinį pusrublį ir dar teisintis: „Sunkūs metai, mielasai, prabočyk (atleisk), daugiau negaliu"... Mielasai... Toks aš jam mielasis, koks jis man brangusis, – smogė brolis botagu bėrukui, nors tas bėgo rizčia visai žvitriai.

Privažiavę Kaunatavą, sustojom paūksmėje po išsišakojusia liepa prie šventoriaus mūro, už kurio čia pat buvo matyti bajorų Kovnackių sklepas. Išlipęs iš vežimėlio, Lionginas nusipurtė dulkes nuo apsiausto, nusiėmė skrybėlę ir išsitraukęs iš kišenės veidroduką ėmė tvarkyti šukuoseną. Aš tuo tarpu pamečiau glėbį šieno bėrukui ir išėmiau jam iš dantų žąslus. Pavargęs kuinas ėmė kramtyti pašarą, purkšdamas ir uodega gindamasis nuo apspitusių bimbalų. Rytas buvo gražus, saulėtas. Danguje – nė debesėlio, žemėje – ramu; visas bažnytkaimis atrodė lyg išmiręs, niekur nė gyvos dvasios. Pro siaurus vartelius įėjom į šventorių, kur dešinėje stovėjo sulindęs į žemę mūrinis sklepas su nuožulniai trikampiu skardiniu stogu ir geležinėmis užrakintomis durimis. Durų viršuje – mažas grotuotas langelis, pro kurį aiškiai buvo matyti dviejų greta sustatytų karstų platūs galai. Saulės spindulys, patekęs į sklepą pro langelį, apšvietė blizgančias metalinių karstų briaunas. Karstų galuose matėsi kažkokie neišskaitomi iš tolo parašai. Brolis nuėjo pas zakristijoną, kad atidarytų sklepą, bet netrukus grįžo nieko nepešęs: zakristijonas neseniai čia atsikraustęs, rakto neturįs, niekas jam nedavęs. Atsisėdom suolelyje prie šventoriaus sienos ir sėdėjom kurį laiką tylėdami. Ką tada

galvojo Lionginas, nežinau; bet aš prisiminiau motinos pasakotą šiurpią istoriją iš Kovnackių netolimos praeities.

Pirmoje XIX amžiaus pusėje Kaunatavos dvarą valdė Ksaveras Kovnackis. Tvarkyti ūkį jam padėdavo žymiai jaunesnis brolis Hipolitas. Ksaveras bičiuliavo su kaimynu, dvarininku Dargvainiu, vienturtės gražuolės Marcelinos tėvu. Abu jie garsėjo visoje apylinkėje kaip aistringi medžiotojai ir neatskiriami draugai. Ksaveras kiauras dienas leido pas savo prietelių, tai kartu su juo vykdamas į medžioklę, tai meilindamasis beveik dukart už save jaunesnei Marcelinai, kurią tėvas buvo pažadėjęs už jo išleisti. Kartą Ksaveras išvyko į bajorų suvažiavimą Vilniuje, iš kur grįždamas dar kiek sugaišo Kaune savo dvaro reikalais; kelionėje užtruko apie mėnesį. Grįžęs namo, buvo pritrenktas netikėta žinia: Marcelina susižiedavo su Hipolitu, ir bažnyčioje jau buvo paskelbti pirmieji užsakai, Ksaveras užsirakino savo kambary, tris dienas nesirodė. Ketvirtą dieną pasikvietė Hipolitą ir įsakė jam tuoj nešdintis iš dvaro. Tas apsigyveno pas Dargvainį, netrukus vedė. Po kelerių metų, kai Hipolitas jau susilaukė trijų dukterų – Joanos, Konstancijos (mūsų motinos) ir Kazimieros, prasidėjo 63-jų metų sukilimas. Į mišką išėjo dar nesenas Dargvainis su savo žentu Hipolitu, išėjo ir Ksaveras Kovnackis. Per susirėmimą pamiškėje netoli Kaunatavos Ksaveras iššovė į jojančius pro šalį kazokus, bet pataikė į nugarą Dargvainiui; šis krito negyvas. Niekam iš sukilėlių neatėjo į galvą, kad čia gali ir nebūti paprastas nelaimingas atsitikimas, o Hipolitas, to paties būrio dalyvis, su savo tarnu atitempė lavoną namo. Tik šiam ir žmonai kilo įtarimas. Iš tolimesnio Ksavero pasielgimo beveik neginčijamai aiškėjo, kad Dargvainis tapo žiauraus keršto auka: Ksaveras grįžo namo, susidėjo su caro valdininkais ir padėjo jiems slopinti maištą.

Netrukus Hipolitas Kovnackis žuvo nuo kazoko kulkos, o Dargvainių dvaras buvo valdžios konfiskuotas, išparceliuotas ir burliokų apgyvendintas. Jauna našlė su trimis dukterimis prisiglaudė pas gimines, bet – karti įnamio duona – veikiai išėjo tarnauti: gavo namų šeimininkės, vad. „ochmistrzynia", vietą pas dvarininkus Beresnevičius Kalniškiuose, kur paūgėjusios ilgus metus tarnavo ir jos dukterys. Neapykantą vyro giminėms Marcelina išlaikė iki pat mirties, nenorėjo nieko apie juos girdėti.

Kas tuose karstuose gulėjo? Ar Ksaveras su žmona, ar jų tėvai? Taip mes ir nesužinojom.

– Kad būtų daugiau laiko, – pagaliau atsiliepė brolis, – gal užsuktume į dvarą, nieko, žinoma, nesakydami, kas mes tokie: įdomu būtų pamatyti, iš kur kilęs tas mūsų senelis Hipolitas. Bet šį vakarą turim būti Papilėje, nėra laiko, – pakilo brolis nuo suolo.

Tryškius privažiavom pačiu pokaičiu. Lionginas nuėjo į kleboniją, kur vikaru buvo jo vyresnis draugas, pernai baigęs seminariją. Netrukus grįžo ir, lipdamas į vežimą, kalbėjo:

– Neapsigavau aplankęs draugą... Tai bent vyras! Tuoj suprato reikalą ir neprašomas įbruko tris rublius... Tai tau ne Luokės parochus[1], – nusispjovė šykštaus klebono adresu.

Šiaudinėje aplankėm bobutę, pas kurią paskutinį kartą buvau prieš dvylika metų. Ji po senovei uostė tabaką, tik dar labiau buvo juo apsibarsčius ir dar dažniau čiaudėjo, pritardama sau „zdrów, zdrów"[2]. Krito į akį didelis skurdas, kurio anuomet, mažas būdamas, nemokėjau pastebėti: medinę, kirminų išėstą lovelę, per vidurį įdubusią, dengė dvokiančių skarmalų krūva; kreivas stalelis prie lango vos laikėsi; prie antros sienos stovėjo du žemi ožiai, su dviem lentom ant jų ir šiaudų maišu: čia miegojo teta Joasia (ji šiandien buvo kažkur išėjusi). Didelis laikrodis, „zegar Gdański", jau nebešniokštė, amžinai nutilo. Iš kitados mane stebinusių margų popierių sienose liko tik skudurai; porcelianinės figūrėlės, galutinai musių apterštos, nebeblizgėjo, o iš senų lenkiškų iliustruotų žurnalų liko tik vienas kitas suplyšęs lapas. Prie durų stovėjo prakiuręs kibiras, čia pat į kampą įremta didelė virbalinė šluota. Taip skurdo susenusi bedantė bobutė. Jos išdžiūvusiame, raukšlėtame lyg keptas obuolys veidelyje neliko nieko, kas primintų anų metų gražuolę, vienturtę bajoraitę Marceliną. Jos paraudonavusios, tabako dulkių išėstos akys nuolat ašarojo. Ašaros čiurkšlėmis pasipylė jai ant pilvo, kai Lionginas atsisveikindamas pasilenkė pabučiuoti į ranką.

– Dieve, Dieve, – švapsėjo bobutė, – tai Kostunia susilaukė laimės: jos sūnus – kunigas.

Susijaudino ir Lionginas. Tryškiuose gautą duoklę – tris rublius – padėjo ant stalelio prie lango ir tarė:

– Palieku čia arbatai, cukrui ir tabakui nusipirkti...

Tai buvo mūsų paskutinis pasimatymas su bobute; mirė prieš pat Didįjį 1914 metų karą.

Ne be reikalo Lionginas gyrė Papilės kleboną kunigą Petrą Jurskį. Vidutinio amžiaus storulis, nuoširdus, visada linksmai nusiteikęs, ne tik pats mėgstąs gerai pavalgyti ir išgerti, bet ir visus, pas jį pakliuvusius – kas jie bebūtų, – verčiąs valgyti, gerti, davė progos atsirasti patarlei apylinkėje: „Vaišingas kaip Jurskis". Atlaidų išvakarėse radom pilną kleboniją svečių. Buvo čia ir vietos „inteligentų" – valsčiaus raštininkas, felčeris

[1] klebonas (*lot.*).

[2] „į sveikatą, į sveikatą" (*lenk.*) (red. pastaba).

su žmona, pašto viršininkas, viešbučio savininkas su dviem dukterim ir net geležinkelio žandarų viršininkas, kuriam pagerbti daugiau kalbėta rusiškai negu lenkiškai (žemaitiškai kalbant negirdėjau). Buvo ir kunigų – pilvotų klebonų ir liesų vikarų. Po sodelį ir kambarius sukinėjosi ir šiaip žmonių, kurių nei luomo, nei verslo neatspėtum ir kuriuos jungė vienas tikslas – veltui pavalgyti ir išgerti. Slankiojo ir kelios šventadieniškai apsirengusios davatkos su rožančiais ant kaklo. Jos daugiausia padėdavo šeimininkei: nešiojo svečiams padėklus su gėrimais, vazas su pyragaičiais, saldainiais, riešutais.

Visą šitą margą svečių minią gaivino ir cementavo vikrusis Jurskis: vienus pakalbindavo, kitus paragindavo vaišintis, kitus vėl suburdavo prie staliukų su kortomis, kitam tik mirktelėdavo, kad nesnaustų ir veikliau dalyvautų subuvime. Lionginą su manim tuoj pasodino prie valgiais apkrauto stalo, įpylė po stikliuką, sutapšnojo broliui per petį ir, pašnabždėjęs „nežiopsokit", nudūmė kitur. Visą dieną nieko nevalgę, kirtom taip, kad už ausų tratėjo. Vos baigėm, atskubėjo Jurskis (jo šilkinės sutanos šlamėjimas aiškiai išsiskirdavo iš įvairiausių garsų chaoso) ir, kažką pašnabždėjęs broliui į ausį, nusivedė prie staliuko, kur sėdėjo kortuotojai: du kunigai ir aukštas, kresnas žandaras su rusva lopetos pavidalo barzda.

– Познакомьтесь[1], – pristatė Jurskis Lionginą, – po metų jau bus tikras kunigas.

– Что ж, – bosu atsakė žandaras, – дело хорошее[2].

– Aišku, geras dalykas, – pertraukė Jurskis, – tik visa bėda, kad jam trūksta lėšų mokslui baigti.

– Это ничего... На благую цель можно и пожертвовать[3], – išsitraukė iš užančio ir atkišo Lionginui popierinę penkrublinę.

– Покорнейше благодарю, ваше благородие[4], – nusilenkė šis, čiupdamas banknotą.

– Пустяки, батюшка; не стоит благодарности... В преферанс играете?[5]

– Никак нет, еще не научился[6], – teisinosi sumišęs Lionginas.

– Пора, пора... Не зевайте. А это кто?[7] – pamatė mane už brolio pečių.

[1] Susipažinkit (*rus.*).
[2] Ką gi, dalykas geras (*rus.*).
[3] Tai niekis... Geram reikalui galima ir paaukoti (*rus.*).
[4] Nuolankiai dėkoju, jūsų prakilnybe (*rus.*).
[5] Menkniekis, kunigėli; padėkos nevertas... Preferansą lošiate? (*rus.*)
[6] Ne, dar neišmokau (*rus.*).
[7] Laikas, laikas... Nežiopsokit. O čia kas? (*rus.*)

– Мой брат, ваше благородие, студент[1].

– Студентов не жалую... Народ ненадежный[2], – sutraukė antakius žandaras.

– Он, собственно, еще не студент, ваше благородие, – susiprato Lionginas blogai pataikęs, – этой весной кончил гимназию, он только собирается поступить в университет[3].

– А почему он не хочет в ксендзы?[4]

– Не чувствует призвания, ваше благородие[5].

– Ну, вот еще... Какое тут призвание?.. Призвание потом появится... Вы, батюшка, уговорите его в ксендзы[6], – nuolankesniu balsu patarė broliui.

– Постараюсь, ваше благородие[7], – paskubėjo sutikti šis.

– То то[8], – baigė pokalbį žandaras.

Prie šių trijų kortuotojų prisidėjo pats Jurskis, ketvirtas, ir šypsodamasis tarė broliui:

– Na, Lionginai, kalbėk karunką Švenčiausiajai, kad pasisektų išlošti: pusė bus tavo.

Ar brolis nesuprato, kad Jurskis juokauja, ar apsimetė nesupratęs, tik tuoj išsitraukė iš kišenės rožančių ir persižegnojęs ėmė šnabždėti: „Pater noster, qui es in coelis..."[9]

– Старайтесь, старайтесь, – šyptelėjo žandaras, – может и вам что нибудь перепадет[10].

Už sienos pasigirdo vaitojimas.

– Кто там стонет?[11] – susidomėjo žandaras.

– Et, niekai, – paaiškino Jurskis, dalindamas kortas, – vikaras iš Kruopių vakar persivalgė ir dabar kankinasi žarnų apvertimu.

– Заворот кишок – болезнь опасная, нужна операция, – rimtai pažiūrėjo į Gurskį žandaras, – посылали за врачом?[12]

[1] Mano brolis, jūsų prakilnybe, studentas (*rus.*).

[2] Studentams nesu nusiteikęs... Žmonės nepatikimi (*rus.*).

[3] Jis, tiesą pasakius, dar ne studentas, šį pavasarį baigė gimnaziją, jis tik ketina stoti į universitetą (*rus.*).

[4] O kodėl jis nenori į kunigus? (*rus.*)

[5] Nejaučia pašaukimo, jūsų prakilnybe (*rus.*).

[6] Na, dar ko... Koks čia pašaukimas?.. Pašaukimas paskui atsiras... Jūs, kunigėli, prikalbėkit jį į kunigus (*rus.*).

[7] Pasistengsiu, jūsų prakilnybe (*rus.*).

[8] Taigi (*rus.*).

[9] „Tėve mūsų, kursai esi danguje..." (*lot.*)

[10] Stenkitės, stenkitės, gal ir jums kas nors teks (*rus.*).

[11] Kas ten dejuoja? (*rus.*)

[12] Žarnų apvertimas – liga pavojinga, reikalinga operacija. Kvietėt gydytoją? (*rus.*)

– Siunčiau žmogų į Viekšnius pas daktarą Biržišką, – atsakė Jurskis, – bet nerado namie, išvažiavęs pas ligonį į Salantus... O Šiauliai per toli... Mūsų felčeris tikisi pastatyti jį ant kojų: jau trečią kartą davė kalomelio, vis didindamas dozę.

Tuo tarpu Lionginas, stovėdamas už Jurskio kėdės ir įsmeigęs akis į jo kortas, šnabždėjo jau kelintą „Ave Maria"[1].

Du partneriai kunigai, vienas labai nusipenėjęs, antras ne tiek, rimtai gilinosi į kortas, nieko nekalbėdami, išskyrus preferanso terminus: пас, вист, семь первых... Labiau nusipenėjęs (turbūt klebonas), kaskart padalinęs kortas ir nedalyvaudamas lošime, prieidavo prie gretimo staliuko ir išgerdavo stiklinę alaus, kurio tušti buteliai didėjo, o pilni – mažėjo.

Aš keliskart pasitraukdavau nuo kortuojančių: vaikštinėjau po kambarius, buvau ir į sodelį išėjęs. Ten kažkoks vyriškis ir dvi stambios merginos bandė pusbalsiu dainuoti žemaitiškas daineles, bet nė vienos neužbaigdavo, nemokėjo žodžių; nutraukę dainavimą, kalbėjosi lenkiškai. Jau visai sutemo, ir jų veidų negalėjau įžiūrėti. Kai ėmė niūniuoti „sėjau rūtą, sėjau mėtą...", pritariau ir aš falcetu. Paskui susipažinom. Vyriškis pasirodė esąs vietos vargonininkas, o merginos – viešbučio savininko dukterys. Jos man ir kitus pobūvio dalyvius išvardino, pirštais rodydamos į apšviestus langus, už kurių matėsi svečių figūros. Pasiskundė negalinčios balsiai dainuoti, nes klebonijoje gulįs ligonis, ir pasigyrė, kad jei imtų rėkti pilnu balsu, skambėtų visa Papilė. Bandžiau kalbėti su jomis lietuviškai, niekas neišėjo: mokėjo šiek tiek žemaitiškai, o aukštaičių tarmės visai nebuvo girdėjusios; juokėsi iš manęs ir pravardžiavo litvomanu. Kai pradėjau kritikuoti jų lenkišką tarimą, merginos užsigavo ir nusivedė neseną dar vargamistrą į kambarius. Grįžęs prie kortuojančių, radau brolį jau atkalbėjusį rožančių ir sėdintį užpakaly Jurskio. Preferansas pasiekė savo apogėjų: lošikai buvo įsikarščiavę, net nekalbūs kunigai partneriai nusikeikdavo rusiškai, jei vistuojantis padarydavo klaidą. Staiga prie Jurskio nugaros prisėlino išbalusi davatka ir pašnabždėjo kažką į ausį. Šis pašoko ir išėjo iš kambario. Po valandėlės grįžo.

– Mirė vikaras, amžiną atilsį duok jam Viešpatie, – susijaudinęs pasakė Jurskis, – pilvas baisiai ištinęs, felčeris tvirtina, kad nuo kalomelio susproginėjusios žarnos.

Brolis ir kunigai partneriai atsistojo, ėmė šnabždėti: „Requiem aeternam dona ei Domine"[2]. Žandaras bus supratęs, kas atsitiko; paglostė barzdą ir tarė:

[1] „Sveika Marija" (*lot.*).
[2] „Amžiną atilsį duok jam Viešpatie" (*lot.*).

– Ну, что ж, все помрем... Пока живется – жить будем, смерть придет – помирать будем... А преферанс кончать надо, да тут немного и осталось[1].

Jurskis žvilgterėjo į kunigus-partnerius. Šie, nebejauni šventikai, buvo, aišku, apsipratę ir su mirtimi, ir su lavonais bei jų laidojimais. Ramiai atsisėdo ir suėmė kortas į rankas. Atsisėdo ir Jurskis. Lionginas buvo išbalęs, atrodė susijaudinęs, aš taip pat nekaip pasijutau. Imdamas kortas Jurskis pasakė:

– Davatkos jau plauna lavoną... Yra ten ir kunigų, numirėlis nepaliko vienas.

Po valandos pulka buvo baigta. Kiek pasiginčyta, suvedant rezultatus. Žandaras įspėjo labiau nusipenėjusį kunigą, kad skaičiuotų atidžiau: per klaidą prisirašė sau vistuose visą tūkstantį taškų daugiau, negu reikėjo. Išlošė žandaras ir labiau nusipenėjęs kunigas, pastarasis tuoj susidėjo pinigus į kišenę, ištuštino paskutinį butelį ir lydimas mažiau nusipenėjusio konfratro nuėjo pas numirėlį. Žandaras iš savo išloštų atskaitė penkis rublius smulkiais ir pastūmė Jurskiui. Šis iš žandaro žvilgsnio ir rankos mostelėjimo suprato, kad duoklė skiriama Lionginui, sugraibė nuo stalo pinigus ir įteikė broliui.

Vikarui mirus, klebonijoje įsiviešpatavo tyla. Čiabuviai svečiai ūmai išnyko, tartum kas šluota būtų juos iššlavęs. Mūsų ir antro staliuko partneriai susirinko valgomajame, paskubomis užkando stovėdami aplink stalą ir tuoj išsiskirstė. Šeimininkė nuvedė mus su broliu į mažą kamarėlę, kur stovėjo dvi paklotos lovos, palinkėjo saldžių sapnų ir užtrenkė duris. Deja, mums ne tik nieko saldaus neprisisapnavo, bet ir išsimiegoti kaip reikiant neteko: greta už sienos gulėjo pašarvotas lavonas, prie kurio visą naktį įvairiais balsais spiegė davatkos.

– Rytoj anksti išvykstam, – pasakė brolis, lipdamas į lovą, – nieko daugiau čia nebepešim... Ir reikėjo tam vikarui kaip tyčia mirti prieš pat atlaidus! Tokia proga, ir tik dešimt rublių įsidėjau į kišenę... Ir tie patys iš rusų žandaro... Bet, kaip yra pasakęs Vespasianas, pecunia non olet[2]. Ar aš pagaliau kaltas, kad savieji šykštauja, neduoda....

Anksti rytą, saulei vos tik pakilus, išvažiavom iš Papilės tuo pačiu Tryškių keliu, kuriuo vakar buvom atvykę. Nors visa klebonija atrodė dar miego apimta (tik davatkos šnairojo prie lavono), bet budri šeimininkė

[1] Na, ką gi, visi mirsim... Kol gyvenasi – gyvensime, mirtis ateis – mirsime... o preferansą baigti reikia: čia nedaug tepaliko (*rus.*).

[2] Romos imperatorius Vespasianas (70–79) apdėjo mokesčiais išeinamas vietas. Kai sūnus Titas (79–81) pastebėjo, jog esą nepatogu tokiu būdu rinkti mokesčius, šis atsakė: pecunia non olet (*lot.*; pinigai nedvokia).

pastebėjo mus lipant į vežimą ir, vienmarškinė išbėgus į kiemą, kyštelėjo po riekį juodos duonos, sviestu pateptos ir sūrio priplotos.

– Kantaučių per vieną dieną, aišku, neprivažiuosim, – kalbėjo žiovaudamas brolis, – reikės Plungėje pernakvoti. Bet ir iki Plungės nemaža kelio, bus apie dešimts mylių. Gerai, jei atvyktume iki saulei leidžiantis... Ten klebonauja kanauninkas Gerulaitis: jį porą kartų esu matęs Kaune, kai atvažiuodavo į dvasininkų teismo posėdžius: jis yra judices synodales[1] kolegijos narys, taigi persona, dominus illustrissimus[2]. Kaune teko man ir kalbėti su juo. Esu tikras, kad atsimena: padariau jam, rodos, neblogą įspūdį; prašė neaplenkti, jei kada keliausiu pro Plungę...

Ilgai dar kalbėjo Lionginas – labiau sau negu man – apie Plungę (negalėjau suprasti, iš kur jis turi tiek žinių apie ją): kad ten labai turtinga parapija, kad nors dvarininkų, išskyrus Oginskį, nedaug, bet ūkininkai pasiturinčiai gyvena, žemė gera, apylinkės gražios; kad jis mielai sutiktų ten vikarauti, kai baigs seminariją; kad ten būtų proga sueiti į pažintį su Žemaitijos didikais, – kunigaikščiais Oginskiais, kuriems tik žodį tarus, veikiai gautų klebono vietą ir priglaustų skurstančius tėvus... Mane jau seniai stebino brolio būdas: jokios retrospekcijos, jokio palinkimo analizuoti tai, kas praėjo, atgyventa; jokio noro bet kuriuo požiūriu įvertinti savo netolimos praeities poelgius. Visas jo dėmesys buvo nukreiptas tik į ateitį, tik į tai, ko galima tikėtis iš ateities įvykių, kaip galima tą ateitį pasukti savo naudai, kaip ją tinkamiausiai išnaudoti savos gyvybės palaikymo instinktui plėsti. Ir dabar, pavyzdžiui, nė vienu žodžiu neužsiminė apie Papilę ir šiurpų įvykį tenai, neužsiminė nei apie Luokę, nei apie Pašatriją – visa tai jam nugrimzdo į amžinybę, išbraukta iš atminties, neverta nė mažiausio dėmesio. Tik pirmyn, visada pirmyn!

Šiaudinėje nebeužsukom pas bobutę Kovnackienę, skubėjom dar priešpiet pasiekti Tryškius, kur nutarėm pasiganyti ir užkąsti. Tryškiuose Lionginas nuėjo pas savo draugą vikarą, bet pietums nepasiliko, nors ir buvo kviestas.

– Kaip reagavo tavo draugas į netikėtą Kruopių vikaro mirtį Papilėje, – paklausiau, kai grįžo iš klebonijos.

– Žinai, užmiršau papasakoti, – šyptelėjo brolis, – ir laiko nebuvo; teiravausi apie Lieplaukės kleboną. Mat visaip gali būti, galim iki vakaro ir nepasiekti Plungės; tada reikės Lieplaukėje pernakvoti... Sakėsi lieplaukiškį gerai pažįstąs: dar nesenas, bet nekalbus; ir gaspadinę laikąs

[1] sinodo teisėjai (*lot.*).

[2] asmenybė, šviesiausias ponas (*lot.*).

jauną... Juokėsi, kad ne klebonas gaspadinę, bet gaspadinė jį laikanti, ir trumpai laikanti... Pažiūrėsim, gal ir teks užsukti į Lieplaukę.

Sausai užkandę, pajutom troškulį. Brolis davė porą kapeikų ir liepė atnešti iš karčemos kvaso. Atsigaivinę nedelsdami vykom toliau, nors bėrukas nerodė noro skubėti ir tik botago raginamas imdavo apsimesti žvaliu bėgūnu. Vis dažniau ir dažniau Lionginas kėlė į viršų dešinę su botagu, raižė pusalkanio kuino šonus. Kai iš tolo pamatėm Telšių bažnyčią ant kalno, saulė jau buvo gerokai pakrypus į vakarus, o rytuose ėmė niauktis, ir ratų dardėjimą laiks nuo laiko sustiprindavo duslūs tolimo griaustinio garsai.

– Kad tik nepradėtų lyti, – apsidairė Lionginas ir tvojo bėriui per nugarą: šis jau beveik nereagavo į smūgius, risčia leidosi tik į pakalnę.

– Gal audra praeis šonu, – raminau save ir brolį, – vėjas ne iš tos pusės.

Telšiuose tik pagirdėm bėrį ir negaišdami vykom toliau. Įvažiavom į tankų mišką. Ties Germanto ežeru ėmė ūmai temti, aukštų eglių viršūnės sušlamėjo, prapliurpo lietus. Lionginas ištempė viršum galvos apsiaustą, po kurio atsirado vietos ir mano vienam šonui: tačiau kitas šonas bematant peršlapo. Išsukom iš vieškelio į mišką ir sustojom po plačiai išsišakojusia egle. Čia buvo saugu nuo lietaus, tik retkarčiais vienas kitas lašas prasiskverbdavo pro tankias šakas ir drėbtelėdavo ant nugarų. Bėrukas, patenkintas, kad nereikia bėgti ir ragauti botago, smagiai purškė, pradėjo žnybčioti žolę po kojomis. Audra praėjo šonu, net smarkesnės perkūnijos negirdėjom. Vis dėlto kokį pusvalandį sugaišom po egle. Kai įsukom į vieškelį, pasisotinęs bėrukas kurį laiką smagiai bėgo, bet netrukus vėl ėmė žingsniuoti, risčia pasileisdamas tik į pakalnę. Mūsų laimei, tų pakalnių buvo daug: kelias tarp Telšių ir Plungės labai kalnuotas. Lieplaukę pasiekėm jau saulei leidžiantis.

– Volens nolens[1] reikės prašyti nakvynės pas kleboną, – tarė brolis, – iki Plungės dar geros dvi mylios, o bėrukas vos paeina.

Lionginas nesvyruodamas pasuko į didelį kiemą netoli bažnyčios.

– Gal ne čia, – paabejojau.

– Kaip ne čia? – įsižeidė brolis, – matai kiemo gale, koks namas; kiekviename bažnytkaimy gražiausias namas, aišku, klebono.

Jis neapsiriko. Didokas medinis namas su įstiklintu priebučiu ir baltomis langinėmis buvo klebonija: atokiau nuo jos, į dešinę, matėsi ūkio pastatai, prie jų – kažkoks žmogus. Sužinojęs iš jo, kad klebonas namie, o jis pats – klebono bernas, Lionginas pasakė:

[1] Nori nenori (*lot.*).

– Aprūpink arklį... Gausi magaryčių... Tik duok jam ataušti, tuoj negirdyk.

– Bene aš nežinau... nemažas vaks, – ir dar kažką bambėjo užsigavęs žemaitis, bet mes jau negirdėjom, ėjom skersai kiemą prie gonkų.

Iš klebonijos turbūt bus pamatę: stiklinės gonkų durys atsidarė, pasirodė aukšta moteriškė. Priėję arčiau, pamatėm jauną, kokių dvidešimt metų juodaplaukę ir juodaakę merginą. Iš jos balto gražių bruožų veido ir prašmatnios šukuosenos galima buvo spręsti, kad tai ir bus gaspadinė, „trumpai laikanti kleboną". O brolis net ir vardą jos buvo sužinojęs iš savo draugo Tryškiuose.

– Mam honor powitać pannę Agnieszkę[1], – nusiėmė skrybėlę Lionginas.

– Tai tiesa, aš – Agnieška, – irgi lenkiškai prabilo mergina, – bet iš kur tamsta žinai mano vardą? – linksmai paklausė.

– Ne tik Tryškiuose, Papilėje, Luokėje, bet ir tolimuose Kurtuvėnuose, iš kur su broliu Bonaventūra atvykstam, – prapliupo Lionginas, – Kurtuvėnuose, apie kuriuos tamsta, panele Agnieška, gal ir girdėti neteko, kad yra toks miestelis, – visur po klebonijas minimas skambus Agnieškos vardas: kad reto grožio panelė, vardu Agnieška, veda Lieplaukės klebono ūkį...

Brolio improvizaciją nutraukė už merginos pečių pasirodęs augalotas raudonskruostis vyras, Lieplaukės klebonas: žemu kaip iš bačkos balsu prabilo lenkiškai:

– Sušalsi, Agnute, po lietaus drėgna... Veskis svečius į kambarį, ten pakalbėsit.

Nesiimu spręsti, ar gražioji Agnieška priėmė Liongino žodžius už tikrą pinigą, ar palaikė juos tuščiu komplimentu. Tatai pagaliau ir nesvarbu. Svarbu viena: Liongino trumpa „oracija" ją sužavėjo, ir kas toliau beatsitiktų, ji tų žodžių neužmirš, bus už juos dėkinga. Ir ne viena Agnieška taip elgiasi: reta kuri moteris nesusižavi meiliais vyro žodžiais net ir tais atvejais, kada žino, jog tie žodžiai eina ne iš širdies, o tik iš burnos ir kad jie yra tuščias pliurpalas.

– Mes jau po vakarienės, – kalbėjo Agnieška, vesdama mus į tamsų kambarį ir nekreipdama dėmesio į kleboną, palikusį stovėti priebutyje. – Tuoj užžibinsiu lempą ir paruošiu valgį.

Ji įdegė viršum stalo kabančią žibalinę lempą su melsvu abažūru, paprašė sėstis ir išėjo iš kambario. Netrukus senyva tarnaitė atnešė padėklą su valgiais ir dviem stiklinėmis arbatos, pasveikino mus tradiciniu

[1] Turiu garbę pasveikinti ponią Agniešką (*lenk.*).

„tegul bus pagarbintas" ir sustatė valgius ant stalo. Agnieška nesirodė. Nesulaukdami raginimo, patys ėmėm teptis sviestu duoną, pjaustyti kumpį, kabinti varškę ir grietinę. Jau ir arbatą išgėrėm, o Agnieškos vis nebuvo. Atėjo tarnaitė indų pasiimti nuo stalo.

– Gal parodytum, kur galėtume pramigti? – paklausė Lionginas.

– Ateis panelė ir parodys, – turmpai atsakė ši.

Brolis išsitraukė iš kišenės mažutę lotynišką maldaknygę ir ėmė pusbalsiu skaityti vakarines maldeles. Aš vos laikiausi kėdėje, labai norėjau miego. Viešpatavo tyla, ir jei ne brolio duslus murmėjimas, galėtum pamanyti, kad klebonija išmirus. Man jau migdantis, iš tolo pasigirdo energingi batukų kaukšėjimai, jie artėjo, darėsi smarkesni; durys girgžtelėjo, ir įėjo gražuolė Agnieška. Tyla nutrūko, viskas pagyvėjo.

– Na, jau užmigdžiau savo poną, – linksmai tarė atsisėsdama greta Liongino, – visuomet su vištomis eina gulti... Mesk tamsta tą savo brevijorių, – ištraukė iš brolio rankų maldaknygę ir sviedė ant stalo, – papoteriausi, kai būsi vienas, o dabar prašau papasakoti...

– Ką įsakysi pasakoti, gražioji šių rūmų valdove, – nusišypsojo Lionginas, taikydamasis prie Agnieškos nuotaikos.

– Bile ką... man vis viena... Tik kad išgirsčiau naują kalbą, naujus žodžius, kitokius kaip tie, kuriuos čia visą laiką girdžiu... Viešpatie, kokia aš nelaiminga, vieniša! – jos akyse sublizgėjo ašaros. – Manojo pono visos kalbos sukasi apie valgį ir miegą. „Ką šiandien duosi pietums, – per ašaras šypsodamos, žemu balsu bandė pamėgdžioti klebono bosą, – ar gerai išsimiegojai, kas prisisapnavo, laikas eiti gulti", – ir taip diena iš dienos, savaitės, mėnesiai, jau treti metai...

Ji padėjo savo ranką ant Liongino kairės.

– Taigi laukiu, papasakok tamsta, iš kur atvykstat, kur tie Kurtuvėnai, ką matėt kelionėje, kur važiuojat... Dieve, Dieve, – atsiduso Agnieška, – kokia aš būčiau laiminga, jei galėčiau pakeliauti po Žemaitiją, aplankyti mamą... Žinai, tamsta, mano tėvelis nuomojo palivarką iš Oginskio, nusigyveno, su terbom išėjo; mirė, kai dar maža buvau... Mama gyvena Gargždуose pas gimines; kaip pastojau čia, taip jos ir nemačiau, – tarškėjo Agnieška, visai pamiršus, kad norėjo brolio pasakojimo išgirsti, – ketinau pas save ją apgyvendinti, bet mano ponas nesutinka. „Nenoriu, – sako, – kad be tavęs dar kokia moteriškė čia sukinėtųsi". Tai vienintelis dalykas, dėl kurio jis nenusileidžia... Šiaip klauso manęs, negaliu skųstis.

– Ar klebonas šykštus? – atsargiai paklausė Lionginas.

– Kaip kam... Man tai ne: visos jo pajamos – ir iš bažnyčios, ir iš ūkio – mano rankose. Ką noriu, tai ir darau su pinigais...

– Nejaugi? – gyvai susidomėjo Lionginas.

– Taip, taip, – patvirtino ši, – aš niekados nemeluoju ir melagių nemėgstu...

Lionginas buvo gražus vyras ir moterims patiko. Be to, jas veikė brolio mokėjimas iš karto suprasti ir atjausti visa tai, kuo jos buvo gyvenime nepatenkintos, kuo skundėsi, ko troško. Ir dabar stebėjau, kaip Liongino veido išraiška keitėsi pagal Agnieškos pasakojimo eigą: kai jos akyse pasirodė ašaros, brolio veidas apsiniaukė, lūpų galiukai nusviro žemyn. Agnieškos šypsnys tuoj atsispindėjo ir Liongino veide, jo akys sublizgėjo. Kai ji pasakė nemėgstanti melagių, brolio lūpas iškraipė panieka. Agnieška pasijuto jau ne vieniša, bet „gimininges sielos", kaip tada sakydavo, draugėje, ir kai Lionginas pagaliau ėmė pasakoti, kuriuo tikslu keliaujam (aplankyti gimines), ką įdomesnio matėm kelionėje (vikaro mirtį) ir kur iš čia važiuosim (į Kantaučius), judri gražuolė tartum sustingo. Tik jos akys žibėjo smalsumu, pro kiek pravertas lūpas matėsi baltų dantukų eilė. Lionginas buvo didelis, mandagiai sakant, invencijos meistras arba, storžieviškai tariant, melavimo meistras: iš jo pasakojimo sužinojau, kad mes ne ubago vargamistros vaikai, bet likimo nuskriausti kilnūs bajoraičiai: kad bobutė ne bakūžėje skurdusi, bet ramiai karšusi savo dvarelyje netoli Šiaudinės; kad už Kantaučių esąs įskolintas senelio dvaras, laikinai valdomas vieno kreditoriaus, su kuriuo tartis dabar vykstam. Man buvo įdomu, kaip Lionginui pavyks iškaulyti keletą rublių iš Agnieškos po to, kai pasiskelbė kilniu bajorvaikiu, atseit išmaldos nereikalingu. O pavyko neblogai, nes savo pasakojimą baigė taip:

– Gan įdomią mūsų kelionę, kurios, aišku, įdomiausias momentas yra kaip tik šis, kada turiu laimę regėti tamstą, panele Agnieška, – čia jis švelniai paglostė jos ranką, – aptemdė nelemtas įvykis, tiesiog nelaimė, ištikusi mane Papilėje. – Padaręs liūdną veidą ir nuleidęs akis, po trumpos pauzos prašnabždėjo: – Mane apvogė... Kas ir kaip, neturiu supratimo. Mat prieš atlaidus daug visokio plauko žmonių sukosi klebonijoje ir koks nors nevidonas ištraukė piniginę iš užpakalinės kišenės sutanoje.

– Kiek ten buvo pinigų? – tyliai paklausė Agnieška.

– Laimei, nedaug. Bet ir be jų sunku mums bus tęsti kelionę. Buvo dvidešimts penki rubliai.

– Tai niekis, – ramiai atsiduso geroji Agnieška, – dėl to neverta kvaršinti sau galvos... Mielai tamstą sušelpsiu.

– Gink Dieve! – užprotestavo „bajoraitis". – Kalba gali būti tik apie paskolą, – išdidžiai pakėlė galvą Lionginas.

– Gerai, gerai, tegu bus paskola, – linksmai pritarė gražuolė.

– Tik kaip aš tamstai grąžinsiu? – pasikrapštė pakaušį brolis.

– Ir tuo nesirūpinkit, mano mielas... Kai būsi klebonas, tada ir grąžinsi.

Lionginas jau buvo bekeliąs jos ranką prie lūpų, kai staiga už durų pasigirdo duslus bosas:

– Agnute, dėl meilės Dievo, eik gulti... Rytoj akutės bus raudonos.

– Ar aš nesakiau, kas jam rūpi, – tyliai pasakė, mirktelėjus broliui, Agnieška ir, atsukus veidą į duris riktelėjo, – tuojau einu, tik parodysiu svečiams, kur gulti.

Ji pakilo nuo stalo ir pirmą kartą per visą vakarą pažiūrėjo į mane:

– Tamsta turbūt labai nori miego?

Nežinau, kas man šovė į galvą atsakyti jai ne lenkiškai, bet žemaitiškai:

– Nelabai...

Agnieška pakėlė antakius, išplėtė akis.

– Tamstos brolis litvomanas? – paklausė Liongino.

– Joks jis litvomanas, – užginčijo šis, – tik taip sau... mėgsta keistuoliauti.

– Tai puiku! – apsidžiaugė gražuolė, – ir aš mėgstu kartais paerzinti manąjį poną... Vakarais, kai kaišioju jam antklodę po šonu ar po kojomis, pasakau „labanakt", o rytais tampydama už nosies, kartoju „labryt, labryt", ir smagu man matyti, kaip jis susiraukia, išgirdęs vietoje „dobranoc" ar „dzień dobry"[1] prasčiokiškus žodžius; ir kai sprunku iš kambario, sviedžia į mane pagalvėlę rėkdamas „nie bądź litvomanka!"... Aš ir daugiau moku žemaitiškų žodžių, – atsisuko į mane, – „arklys, višta, kalakutas, merga"... aha! – gyrėsi Agnieška, – man ypač patinka „kalakutas, ka-la-ku-tas". Na, dabar eime, parodysiu kambarį, kur miegosit. O tamsta, mielas kunigėli, lukterėk, mes dar turim atlikti reikalą.

Užžibinus žvakę, nusivedė mane laiptais į salką, kur stovėjo dvi paklotos lovos ir mažas staliukas tarp jų. Viršum lovų kabėjo šventųjų paveikslai. Agnieška pastatė ant staliuko žvakę, šelmiškai šyptelėjo ir, pasakius „labanakt... ka-la-ku-tas", išbėgo iš kambario. Tuoj užmigau. Kada atėjo Lionginas, negirdėjau. Tik rytmetį atsibudęs, pamačiau jį lovoje, su galva įsivyniojusį į ploną antklodę.

O prakeikta santvarka, kur tik ubagavimo, veidmainiavimo, prietarų palaikymo, apgaulės, melo, vagiliavimo ir atviro smurto dėka galima

[1] „labanakt", „laba diena" (*lenk.*) (red. pastaba).

biednam žmogui išsikovoti pakenčiamesnį gyvenimą! Ar aš turiu teisę kaltinti Lionginą, kuris griebiasi melo, skindamasis kelią į lengvesnį gyvenimą? Jis nieko neturi – nei dvaro, nei pinigų, nei amato, nei didelio mokslo, nei aukštos kilmės; turi tik nesuvaldomą, instinktyvų norą gyventi, ir dargi gerai gyventi. Kovoje su žmonėmis ir aplinkybėmis jo vienintelis ginklas – liežuvis, tiksliau sakant, liežuvio padarinys, t. y. žodis, kalba. Štai ir vartoja jis tą savo ginklą – liežuvį, visai nekreipdamas dėmesio į tai, kiek jo žodžiai atitinka tikrovę, o vien rūpindamasis tuo, kad pliurpalo išdavoje gautųsi daugiau kapeikų. Nors ir dabar: jeigu būtų pasakęs gražuolei Agnieškai visą teisybę, kad mes skurdžiai, kad keliaujam po Žemaitiją ne kilniųjų giminaičių aplankymo tikslais, o tiesiog ubagaudami, geriausiu atveju laimėtų rublį ar du, tuo tarpu kai apvogtam bajorvaikiui ši mielai „paskolino" dvidešimt penkis. Ir rožančių bei maldeles kalbėjo Lionginas ne dėl to, kad jos būtų sielai išganingos arba kad jų išganingumu pats būtų patikėjęs, bet malė tuo pačiu savo ginklu – liežuviu todėl, jog buvo tikras tokiu būdu lengviau galėsiąs įsigyti prietaringųjų kvailių palankumą, ir – kas po to seka – sužadinti jų dosnumą. Pabandyk, menkas žmogeli, išnerti sprandą iš prietarų jungo, – tuoj tave apšauks bedieviu, niekšu, išsigimėliu, prilipdys tau inimicus generis humani[1] etiketę, ir... sudie skatikai!

Taip „dūmojau" sėdėdamas vežimėly greta Liongino. Jis atrodė neišsimiegojęs, vis linktelėdavo užsimerkęs tai į priekį, tai atgal, tai į šonus, net botagas porą kartų buvo išslydęs iš rankos. Pasisiūliau pavežikauti. Nieko neatsakė, bet vadelių nedavė. Vis dar pyko. Mat rytmetį, kai lipo iš lovos, neiškentėjau nepasakęs:

– Ir tau negėda buvo taip meluoti... Dar būsimasis kunigas!

Jis tada nusisuko nuo manęs, nesiaiškino ir nesiteisino. Po to ilgą laiką nekalbėjom, iki pat Plungės.

XX

Panelė Kymantaitė ir jos dėdė – Neeilinė Kymantaitės asmenybė – Žygis į Kulius – Dar vienas filosofinis ginčas – Sustojame Žlibinų filijoje – Kantaučių klebonas ir jo liga – Per Varnius į Pabiržulį – Turtingojo Platakio sodyboje – Jo žmona, meilužė Morta ir neteisėtas kūdikis Petriukas – Senasis ir jaunasis Platakiai – Jaunojo Dzidoriaus keistas likimas ir mirtis Paryžiuje – Liekame Pabiržuly ilgesniam laikui

Įvažiavę į klebonijos kiemą, prie stiklinių gonkų pamatėm jauną mergaitę. Ji ką tik buvo nušokus nuo dviračio ir dabar šluostėsi skepetaite

[1] žmonių giminės priešas (*lot.*).

prakaitą nuo kaktos. Išlipom iš vežimėlio, dairėmės kokio žmogaus. Mergaitė mus pastebėjo, atrėmė dviratį į gonkų sieną ir atėjo prie vežimėlio.

– Aš – Kymantaitė, klebono sesers duktė. O jūs kas tokie?

Mes apstulbom. Net kalbus Lionginas užmiršo savo ginklą burnoje. Ne tiek mus pritrenkė mergaitės drąsumas, kiek tai, kad ji prabilo ne lenkiškai. Gražiai apsirengusi, ir pati graži, labai inteligentiškos išvaizdos ir... kalba žemaitiškai! Ji laukė atsakymo, mėlynų akių žvilgsniu apmesdama tai brolį, tai mane. Lionginas pirmas atsikvošėjo, nusiėmė skrybėlę, prisistatė pats ir mane pristatė:

– Važiuodamas pro Plungę, palaikiau savo šventa pareiga pareikšti pagarbą gerbiamam kanauninkui, su kuriuo turėjau laimę susipažinti Kaune ir kuris...

– Ką čia kalbėsim prie vežimo, – pertraukė Kymantaitė, – eikit į vidų, pusryčiai dar ant stalo; turbūt išalkę esat. Aš tuoj ateisiu, tik vežimėlį pastatysiu prie tvarto ir pašauksiu žmogų, kad arklį aprūpintų.

Gražuolė paėmė vadeles ir nuvarė arklį į kiemo galą.

„Tokios melu neįveiksi", – pamaniau, žvilgterėjęs į Lionginą. Jis atrodė sumišęs, gražiai pakalbėti žemaitiškai nemokėjo, tik lenkiškai gražbylystė buvo artima.

– Kas ji per viena? – paklausiau, kai ėjom per kiemą klebonijos link.

– Į gaspadinę nepanaši, – atsakė susimąstęs, brolis, – gaila, nepasiteiravau Lieplaukėje, kas čia gaspadiniauja.

Priebutyje sutikom drūtą, vidutinio amžiaus kunigą su šiaudine skrybėle ant galvos ir stora lazda rankoje. Jis kaip tik ėjo į lauką.

– Laudetur Jesus Christus[1], – nusiėmė skrybėlę brolis.

– Per omnia saecula saeculorum[2], – atsakė kunigas, atidžiai pažiūrėjęs į mus. Jo nedidelį apvalų veidą puošė tartum sustingusi šypsena.

– Važiuodamas pro Plungę, laikiau savo šventa pareiga pareikšti pagarbą aukštai gerbiamam kanauninkui, kurį turėjau laimę pažinti Kaune per sinodalinio teismo narių suvažiavimą, – jau lenkiškai tarškėjo Lionginas.

– Labai malonu, – irgi lenkiškai atsakė kunigas.

Lionginas pasilenkė pabučiuoti jam ranką, bet šis nedavė ir lūpomis palietė susikūprinusio brolio petį. Pasisakė išsirengęs pažiūrėti bičių, bet paskui nueisiąs, ir pakvietė mus į salioną. Pirmas daiktas, kritęs man į akį šiame didokame kambaryje, buvo juodas pianinas ir krūva gaidų ant jo. Vos susilaikiau nuo pagundos tuoj išbandyti instrumento garsą.

[1] Tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus (*lot.*).

[2] Per amžių amžius (*lot.*).

Kanauninkas su broliu buvo bepradedą prisiminti Kaune įvykusią pažintį ir klerą liečiančius dalykus, kai duryse pasirodė Kymantaitė.

– Na, dėde, paskui pakalbėsit... Dabar perleisk man svečius, reikia juos pavalgydinti, – kategorišku tonu tarė ji, – prašau į valgomąjį.

– Gerai, Kazyte, – irgi žemaitiškai atsakė klebonas, imdamas nuo stalo skrybėlę, – eisiu pas bites.

Kazytė atidarė duris į gretimą kambarį, kurio vidury stovėjo apvalas stalas su geltonu virduliu viename jo krašte. Aplink nedidelį krištolinį indą su neseniai, matyti, įmirkytomis gėlėmis buvo padėtos kelios lėkštės su kumpio, dešros, sūrio riekelėmis: moliniame dubenėlyje raudonavo žemuogės, greta – puodukas su grietinėle.

– Prašau sėsti ir valgyti, – ne tiek prašė, kiek įsakė Kazytė, pati atsisėsdama priešais, – raginimo nelaukit, pas mus nepriimta.

Visuomet šnekus Lionginas dabar praverdavo burną tik tam, kad kimštų į ją valgių kąsnius, o jo išbandytas ginklas – liežuvis malė ne skrajojančius žodžius, tik apčiuopiamas materialines gėrybes.

„Ehe", – prisiminiau rusišką patarlę, – „молодец против овец, а против молодца и сам овца"[1]. Bet ir taip negražiai pagalvojęs apie Lionginą, negalėjau nesistebėti jo taktu bei sugebėjimu greitai orientuotis situacijoje: pajutęs, kad tai despotiškai gražuolei prasimanytais dalykais neužimponuosi, griežtai pakeitė taktiką ir, kiek pamenu, sakė tik tiesą; mane pristatė ne kaip Peterburgo ar Maskvos studentą, tik kaip šį pavasarį baigusį Šiaulių gimnaziją.

– Tai tamsta baigei gimnaziją kartu su Mikulskiu? – užkalbino mane mergina, pastebėjus, kad pirmą alkį jau numalšinom.

– Jis mano bičiulis, vienas iš nedaugelio, su kuriais draugavau gimnazijoje.

– Ir man jis patinka, – rimtai pasakė Kymantaitė, – truputį vėjavaikis, bet nieko... Pakalbėti su juo galima.

„Mikulskis, mūsų geriausias matematikas, astronomijos mėgėjas ir jos mokovas – vėjavaikis! – nustebau. – Sunku tau įtikti, išdiduole".

– Jis mane kvietė apsilankyti, jei pasitaikys proga... Kuliuose, rodos, gyvena.

– Kuliai – netoli nuo Plungės, apie dvidešimt varstų, – paaiškino Kymantaitė, – tamstai kaip tik dabar gera proga nuvykti pas draugą.

– Labai norėčiau... Bet mums nepakeliui... Ir kuinas nusivaręs.

Į tai Kymantaitė nieko nepasakė. Dabar užkalbino Lionginą. Klausinėjo apie kun. Tumą, Maironį ir kitus lietuvybės žadintojus. Brolis ne-

[1] „šaunus vyras prieš avis, o prieš šaunųjį ir pats avis" (*rus.*).

daug temokėjo apie juos papasakoti, užtat aš pasigyriau gerai pažįstąs Povilą Višinskį ir Šatrijos Raganą.

– Mariją Pečkauskaitę? – nustebo ji. – Taip, panele... Trejetą metų gyvenau jos motinos laikomam bendrabutyje Šiauliuose, taigi gerai pažįstu visą Pečkauskų šeimą.

– Ar Pečkauskaitė gražiai skambina? – paklausė Kymantaitė. – Iš josios „Viktutės" žinau, kad mėgsta muziką.

– Spręsti nesiimu, mažai ją girdėjau skambinant, – išvengiau atsakymo, nenorėdamas sakyti teisybės. Pečkauskaitė skambino daug, bet jai, matyti, trūko kantrybės ilgiau pasėdėti prie vieno daikto ir žmoniškai jį išmokti, taigi skambino nekaip. – Iš jos sesers Zosios ir aš išmokau keletą dalykėlių, pav., Badaževskos „Prière d'une vierge".

– Tai tamsta skambini? – pertraukė mane, gyvai susidomėjus, Kymantaitė.

– Šiek tiek, – nuleidau akis.

– Tamsta mums paskambinsi ką nors, – kategoriškai pareiškė, – aš nedaug teskambinu, bet muziką labai mėgstu. Kai grįšiu į Krokuvą, rimčiau susirūpinsiu muzika... Tiesa, aš dar nepasakiau, kad studijuoju literatūrą Krokuvoje ir dabar tik atostogų atvažiavau pas mamą; ji čia gyvena.

Išgirdę tokią naujieną, kiek sumišom. Lionginas pasitempė, išsitiesė savo kėdėje; aš pagalvojau, kad be reikalo pasigyriau mokąs skambinti. Iki šiol brolis, kaip ir aš, abejojo, ar ši liekna despotė neužima kartais čia tokios vietos kaip lieplaukiškė Agnieška pas savo kleboną. O jei būtume tada numatę, kokia šauni ateitis laukia šitą vos subrendusią, bet jau griežtai žemaitiškai apsisprendusią, energingą merginą, būtume dar labiau sumišę.

Kymantaitė paėmė iš indaujos tris lėkštutes, įbėrė po lygiai žemuogių, užpylė grietinėle ir dvi pastūmė mums.

– Žemuogės jau baigiasi. Gaila, mano mėgiamiausios uogos, – kalbėjo ji tartum sau, – bet jau ir mėlynių mačiau miške. Avietės šiemet kirmėlėtos, daug krūmų turim sode...

Vos baigėm gardžiuotis žemuogėmis, kai Kymantaitė pakilo nuo stalo ir, pro pravertas duris eidama į saloną, įsakė man:

– Dabar tamsta paskambink. Pianinas kiek išderintas, bet... „groti možna", – pirmą kartą šyptelėjo rimta mergina.

Paėmęs porą akordų, įsitikinau, kad instrumentas ne „kiek išderintas", bet jau nuo metų neliestas derintojo rankos. Tuoj sumečiau, kad sentimentali „Priere" tokiam barškalui netinka ir kad geriau skambės Špindlerio Silberbächlein: taigi jį ir paskambinau. Pasisekė neblogai,

tačiau mergaitės pagyrimo nesusilaukiau. O kad mano skambinimas padarė gerą įspūdį, supratau iš tų, irgi kategoriškai jos pasakytų žodžių:

– Tamstai ne į universitetą, bet į konservatoriją reikia stoti.

Paprašė dar ką nors paskambinti, bet atsisakiau, nesivaržydamas pareiškęs, kad iš tokio instrumento tik žonglierius gali ką nors žmoniškesnio išgauti, o manęs dar niekas į žonglierių rangą nepakėlė.

Mergaitė antrą kartą šyptelėjo.

– Pernai vasarą buvo užsukęs Berešna, – sulietuvino ji derintojo Beresnevičiaus pavardę, – bet kaip tik buvau išvykus į Telšius, ir dėdė jo nepriėmė.

– Turbūt buvo pan Donat Bereśniewicz: pan Agapit bene bus jau miręs.

– Ir aš manau, kad pan Donat, – trečią ir paskutinį kartą šyptelėjo mergaitė, lenkiškai pakartojus derintojo vardą. Tai buvo vieninteliai žodžiai, jos tada pasakyti ne žemaitiškai. – Girdėjau jį dabar derinant instrumentus Telšiuose: esu tikra, kad neaplenks ir Plungės.

Susigriebus, kad tie nekalti šypsniai gali pakenkti jos rimtumui, mergaitė staiga sutraukė švelnučius antakius ir nusisuko į čia pat sofoje sėdintį brolį.

– O tamsta irgi „muzikantas"?

– Skambinu šiek tiek, – truputį prasilenkė su tiesa brolis (jis skambino tik vienu pirštu), – bet šiandien nėra ūpo... ir instrumentas nekoks, – paniekinamai iškraipė lūpas.

– Kitą vasarą rasit jį suderintą, – aštriai pasakė mergaitė, duodama suprasti, kad nepadarysim jai nemalonumo, jei pakartosim apsilankymą.

Vėl pažiūrėjo į mane.

– Ar tamsta moki važinėti dviračiu?

– Moku, – nustebau, nesuprasdamas, kam toji žinia jai reikalinga.

– Štai kas man atėjo į galvą: nors nepriimta skolinti dviratį, bet aš tamstai jį paskolinsiu. Galėsi pasiekti Kulius ir pamatyti Mikulskį... Dabar dvylika, – žvilgterėjo į sienoje kabantį laikrodį, – apie antrą būsi Kuliuose. Oras geras, kelias kaip stalas ir po lietaus nedulkės. Gerai? – nelaukdama atsakymo, pakilo nuo kėdės ir ėjo prie durų. Buvo tikra, kad kaip ji pasakė, taip ir bus.

Taip ir iš tikrųjų buvo. Išėjus į kiemą, pati pakėlė neaukšto moteriško dviračio sėdynę, patikrino pompą, pažiūrėjo, ar odinikėje yra klijų ir gumos.

– Prašau važiuoti, – įsakė perduodama dviratį.

– Kad nežinau kelio, – bumbtelėjau, apžergdamas dviratį.

– Tamsta pirma apsuk ratą kieme: pažiūrėsiu, ar tamstai tinka moteriškas dviratis... Ir vėl privažiuok prie manęs: papasakosiu kelią.

„Nori įsitikinti, ar moku važiuoti" – pagalvojau, sukdamas ratą prie gonkų. Kai nulipau, ėmė aiškinti kelią.

– Kulių keliu dažnai važinėju, kelias geras, tamsta būsi patenkintas. Išvažiavęs iš kiemo, pasuk į kairę ir važiuok iki pirmo kampo: ten vėl pasuk į kairę ir visą laiką mink iki miestelio galo, kur bus du keliai: vienas į kairę, antras į dešinę; važiuok dešiniuoju, kairiuoju nuvažiuotum į Rietavą. Taigi dukart į kairę ir vieną – į dešinę... Sudie!

Dviratis buvo geras, beveik naujas, negirgždėjo: transmisija maža, minti buvo lengva. Puikiu vieškeliu važiuodamas galvojau apie Kymantaitę. Tokios nepaprastos merginos dar nebuvau matęs, taigi ir įspūdį padarė didelį. Tiesa, ji savo teisumu kiek priminė ukrainietę Marusią, mano pirmąją meilę; bet Marusia buvo jaunesnė, tik vos pradėjo žengti į gyvenimą ir žaidė mano meile; o šiai išdidžiai gražuolei tokie dalykai, aišku, nerūpėjo. „Ateis laikas, – galvojau, – kada šita valinga, plačių užsimojimų mergina išsirinks sau vyrą (o kad ji išsirinks vyrą, ne vyras – ją, nė kiek neabejojau), išsirinks geriausią iš geriausių, tokią asmenybę, kokia pati save laiko: šiaip vyras jai nereikalingas, tik garsenybė gali ją sudominti... Gerai, jei jos išrinktasis bus minkšto būdo, bevalis, romus (pagalvojau apie save): tada ji bus patenkinta, kad valdo, o jis patenkintas, kad yra valdomas... Juk ir aš dabar patyriau tikrą malonumą, pasiduodamas jos valiai: įsakė paskambinti – prašau, įsakė tuoj vykti į Kulius – minu dviratį, saulės kepinamas, ir jaučiuosi patenkintas... Visa bėda, kad nesu garsenybė, o toks jai nereikalingas... Bet šiurpus likimas laukia jos išsirinktąjį, jeigu atsitiktinai ir jis pasirodys toks pat valingas išdiduolis, kaip ji išdiduolė nepasiduos jos valiai... Tokį vaikiną nuvarys į grabą". Paskui ėmiau lyginti šitą valingą išpuikėlę su savo irgi valinga motina: kaip ji pasiryžo išvaduoti dėdę Fortunatą iš bėdos, kaip ji, tamsi moteris, be Šiaulių nemačiusi didesnio miesto, nemokėdama rusiškai, tik su keliais rubliais kišenėje leidosi į tais laikais negirdėtai sunkią kelionę, į tolimą Odesą, kur ir pasiekė užsibrėžtą tikslą – išvadavo dėdę; kaip ji, nepaisydama tėvo ir giminių nenoro, ryžosi mus mokyti, griebėsi juodžiausio darbo, pakėlė darbdavių niekinimą ir savo jaunų jėgų išnaudojimą, prieš laiką paseno, prarado sveikatą, kad tik pasiektų tikslą; ir pasiekė jį: esam pakankamai pamokyti, kad galėtume išsikovoti pakenčiamesnį už tą ubagišką kaip jos gyvenimą. Lyginimas neišėjo gražuolės naudai: bepigu jai apsišarvuoti puikavimu, kai yra visko pertekus, kai turtingas dėdė išlaiko Krokuvoje, kai nereikia sukti

galvos, iš kur užmokėti už mokslą, už ką nusipirkti knygų. Išpuikėlę supanti aureolė ėmė kiek blėsti...

Įmynęs į vieną kalną, kurio viršūnėje buvo jaučiamas gaivinantis vėjelis, nušokau nuo dviračio, nusišluosčiau prakaitą ir apsidairiau. Priešais save, pakalnėje, pamačiau naują mūrinę bažnyčią ir keliolika namų aplink ją su daržais ir sodeliais. „Nejaugi Kuliai? – pamaniau – taip greit!" Leisdamasis į pakalnę, bažnytkaimio pradžioje pastebėjau vaikščiojantį po daržą aukštą laibą jaunuolį su studentiška kepure ant galvos ir šautuvu už pečių. Tai buvo Mikulskis. Pasisveikinęs ir papasakojęs, kaip čia atsidūriau, klausiau:

– Tau patinka Kymantaitė?

– Šiaip nieko, tik durna...

Apstulbau. Ėmė suktis galva (iš dalies dėl nuovargio), iš rankų išslydo dviratis ir trinktelėjo į dirvą. Atsipeikėjęs pasijutau jos „riterio" rolėje.

– Kaip turiu suprasti? – burbtelėjau, iš padilbų žiūrėdamas į draugą.

– Bene „įsikliopinai" į ją, kad taip jaudinies, – nusišypsojo Mikulskis, pastebėjęs mano sumišimą. – Tikėk manim, kad neverta: matematikos nemėgsta, astronomijoje ni be, ni me... Išlepinta ir labai įsivaizduoja.

Lengviau atsidusau: prisiminiau, kad pagal vienašališką Mikulskio kriterijų visi, kas nemėgsta matematikos ir nenusimano astronomijoje, yra durni, o protingi tie, kurie mėgsta matematiką ir nusimano astronomijoje. Jo įsitikinimu, visos disciplinos, išskyrus matematiką, net mokslo vardo nėra vertos, ir kas studijavo literatūrą, kaip Kymantaitė, atrodė jam nerimtas.

Iš nedidelio medinio namelio daržo gale išėjo žemo ūgio kepurėtas senis: jo krūtinę dengė žilsva barzda. Kai atėjo pas mus, pasirodė tiek apžėlęs tankia ir ilga iki bambos barzda, kad vos mažos akutės tebuvo matyti. „Tikras Černomor", – prisiminė, – „Ruslanas ir Liudmila"[1].

– Mano tėvas, – supažindino mus Mikulskis ir šyptelėjo, – žinomas Kulių Eskulapas[2].

Mikulskis netrukus nuėjo savo tėvo felčerio pėdomis, paveldėjęs iš jo ne tik medicinos pamėgimą, bet ir ilgiausią rudą barzdą, dėl kurios garsėjo Telšiuose ir visoje apylinkėje.

– Prašau į vidų, – prašvapsėjo senis, – pietūs jau laukia.

Kai trise (Mikulskio motina jau buvo mirus) susėdom aplink stalą, kurio garbingiausioj vietoj – jo vidury – stovėjo didelis butelis ir taurelė prie jo, Černomoras prabilo lotyniškai:

[1] Puškino poema.

[2] Graikų mitinis gydymo dievaitis.

– Nunc est bibendum... amico recepto[1].

Senis, matyt, buvo skaitęs Horacijų, tik laisvai jį pacitavo: tris pirmuosius žodžius iš vienos odės, du paskutinius – iš antros; bet šitaip sulipdyta visuma atitiko mūsų pobūvį. Jis ir toliau pavartodavo vieną kitą lotynišką žodį. Paskelbęs programą, nedelsdamas ėmė ją vykdyti: įsipylė į taurelę, vienu pirštu kairės kiek pakėlė į viršų ūsus, antru – priplojo barzdos plaukus prie apatinės lūpos ir suvertė skystį į tamsią angą. Paskui atėmė nuo burnos pirštus, gerai apžiūrėjo juos ir, pamatęs ant vieno lašą skysčio, aplaižė.

– Aqua vitae[2] brangi, – pažiūrėjo į mane. – Jonai, į draugo sveikatą, – prašvapsėjo Černomoras, pastumdamas sūnui pilną taurelę.

Tas išgėrė ir net nesusiraukė. Niekad nemačiau draugą geriant degtinę, ir tai buvo nesmagus siurprizas[3]. Kai senis pradėjo pilti man, paskubėjau jį įspėti:

– Aš negeriu.

– Ir mes negeriam, tik ragaujam: o gerti ir ragauti – tai magna differentia est[4]. Ar netiesa, Jonai?

– Consentio[5], – nusišypsojo šis.

– Matai, ir Jonas sutinka, kad gerti ir ragauti – ne tas pat, – pasibraukė barzdą Černomoras. – Na, aš kaip medikas, žinau priemonę palengvinti ragavimą nemėgstantiems ragauti.

Tai pasakęs, ištiesė ranką prie čia pat stovinčio bufetėlio, paėmė grafiną ir, atpylęs pusę taurelės atgal į butelį, atmiešė vandeniu likusią degtinę. Paskui pamaišė skystį šakute ir tarė:

– Dabar ir mažas vaikas gali paragauti šitą mano mixtum compositum[6]. Prašom, – pastūmė man taurelę, – po vargingos kelionės bus į sveikatą.

Mediko paruoštą mikstūrą išgėriau neužspringęs: buvo nepalyginamai silpnesnė už senelio trejas devynerias. Užkandę suvalgėm kaimiškus pietus – barščius su juose išvirtu riebiu kumpiu ir grietine padažytus bulvinius blynus. Černomoras, prieš kabindamas blynus, dar išgėrė, siūlė ir mums išmesti po taurelę, bet atsisakėm.

– Žinai, aš tave palydėsiu iki Plungės, – pasakė Mikulskis, kai po pietų sėdėjom sodelyje. – Šiemet dar nemačiau Kymantaitės... Įdomu, kiek ji pasikeitė nuo pernai, kada šiuo maždaug metu viešėjau Plungėje.

[1] Dabar reikia išgerti... sulaukus draugo (*lot.*).
[2] Degtinė (*lot.*).
[3] Galimas daiktas, kad Jonas Mikulskis ir negyveno ilgai todėl, kad per anksti ėmė sudaryti kompaniją tėvui.
[4] didelis skirtumas (*lot.*).
[5] Sutinku (*lot.*).
[6] sudarytą mišinį (*lot.*).

– Gerai sugalvojai, – apsidžiaugiau, – bus smagiau minti... Ir ten būsim dviese prieš ją vieną, ne taip lengvai įveiks.

– Dėl to tai aš esu ramus, nenusileidžiau ir vienas būdamas. Pernai mes su ja net susipykom, tiksliau sakant, ji labai susierzino įsitikinus, kad aš nešoku taip, kaip ji groja...

– Ji tave pavadino vėjavaikiu, – neiškentėjau nepakartojęs jos pasakymo, bet tuoj susigriebiau. – Tik nesakyk jai, padarytum man didelį nemalonumą.

– Nieko baisaus. Ji man į akis tą pat sakė... O aš jai kartą pasakiau, kad jos puikybė ir įsivaizdavimas yra dešimt kartų didesni už josios vidujinę vertę. Baisiai užsigavo. Kur neužsigausi už teisybę, – kalbėjo Mikulskis, – dėl karčios teisybės retas kas neužsigauna. Jei kokiam kupriukui pasakysi į akis: „Kokia bjauri ta tavo kupra", pasakysi, aišku, teisybę, bet kaip baisiai užsigaus kuprius už tą teisybę! Skaičiau kažkur, kad sakyti teisybę į akis reikia arba teisę turėti, arba būti labai artimam. Ypač nemėgsta išgirsti nemalonią teisybę aukščiau už mus pastatyti žmonės... Bet ji nėra aukščiau pastatyta už mane.

– Tai gal artima, – bumbtelėjau.

– Niekus šneki... Vaikystės draugas, ir tiek... Man patinka ją erzinti ir stebėti, kaip užsigaunama. Mėlynos akys sužaibuoja, šnervikės ima judėti kaip įsikarščiavusio žvirblio sparneliai.

– Ir tau negaila jos?

Į tai nieko neatsakė. Nuėjo į sandėliuką už medžių ir atsivedė dviratį.

– Jei norim su šviesa nuvažiuoti, nėra ko laukti, – pasakė, delnu spausdamas tai vieną, tai antrą padangą. – Neseniai pripūčiau, oro užteks. O tavajam nieko netrūksta?

– Atrodo, kad nieko.

Minti atgal į Plungę buvo sunkiau: pūtė priešingas vėjelis, o Mikulskio dviratis, turėdamas didesnę transmisiją, riedėjo smagiau už manąjį. Porą kartų buvom sustoję atsikvėpti; vienoje troboje prie kelio išgėrėm po puoduką šalto pieno, už kurį vaišinga žemaitė nieko nepaėmė, nors pinigingas draugas ir siūlė ditką.

Į Plungę atmynėm jau saulei leidžiantis. Atrėmę dviračius prie gonkų sienos, čia pat atsisėdom suole. Pasisveikinęs su netrukus prie mūsų priėjusia Kymantaite, Mikulskis paklausė:

– Ar panakvinsi mane, Kazyte? – Ir, nelaukdamas atsakymo (buvo, matyti, tikras teigiamo), kalbėjo: – Seniai matėmės. Iš draugo žinau, kad vis dar studijuoji literatūrą. Neatsibodo visoki romanai, epai, lyrikos, dramos?

– O pačiam neatsibodo algebra, geometrija, trigonometrija? – rimtai pažiūrėjo į jį Kymantaitė. – Dar labiau išaugai ir pasidarei panašus į kokį... integralą.

– Kaip gali atsibosti tikrojo mokslo disciplinos? – užakcentavo „tikrojo" šis.

– Tai vis dar manai, kad literatūra – ne mokslas?

– Kvailas tas, kas laiko literatūrą mokslu (Kymantaitė sutraukė antakius). Toks ir mokslo sąvokos nežino. Tikrojo mokslo dėsniai pastovūs, amžini: praeis tūkstančiai, milijonai metų, ir dusyk du visuomet bus keturi. Tokia yra matematika. O romanai ir visokios dramos dygsta ir nyksta kaip grybai po lietaus. Nėra ten kuo pasikliauti, viskas nepastovu.

– Nepastovumas ir keitimasis – irgi amžini dalykai, – įsikišau ir aš, prisiminęs Mečio išvedžiojimus ir pasišovęs ginti literatūrą – ne dėl pačios literatūros, kuriai buvau tuokart abejingas, bet todėl, kad ją pasirinko savo studijų objektu gražioji Kazytė. – Kas pagaliau yra pastovesnio už patį nepastovumą ir amžiną judėjimą bei pavidalų keitimąsi? Jonu nėra ko stebėtis, jis serga visų žmonių liga – ypatingu palinkimu vertinti visa tai, kas yra bent kiek pastovesnio už kitus daiktus, perdėm veikiai keičiančius savo pavidalą. Deimantą, perlus, gintarą, auksą – už ką juos visuomet vertino, dabar vertina ir dar ilgai vertins žmonės? O gi ne už kitką, kaip tik už tai, kad šitie daikčiukai ne taip veikiai keičia savo pavidalą kaip kiti daikčiukai. Šitos brangenybės pastovesnės, patvaresnės, jų amžius matuojamas tūkstančiais metų. Ir ne dėl jų sudėties, spalvos ar grožio labiausiai vertina juos žmonės... Kas gali būti gražesnio už rytmetinės aušros spalvas? – įsismaginau vystyti savo mintį. – Bet tų žavingų spalvų amžius skaičiuojamas akimirkomis, o ne šimtmečiais, jos veikiai pranyksta, keičia pavidalą, ir todėl nepriskiriamos prie brangenybių: jų neįsidėsi į nedegamą spintą, kad galėtum panorėjęs išsiimti iš spintos ir „amžinai" gėrėtis, patirti pastovų asmenišką malonumą. Jų nepaversi išimtinai savo nuosavybe, jomis gali gėrėtis visi žmonės, ir niekas nepavydi, nes tas gėrėjimasis trunka akimirkas. Trumpaamžis padaras žmogus ypatingai vertina visa tai, kas yra kiek ilgesnio amžiaus, kas yra pastovesnio pavidalo kaip jis pats. Net tarpusavio santykiuose žmonės susižavi tuo, kas pastovu: kas, pavyzdžiui, visuomet laikosi savo pažiūrų, kokios jos bebūtų, kas tų pažiūrų nekeičia, kaip keičiama susidėvėjusias pirštines naujomis, tas susilaukia ypatingos žmonių pagarbos, apie tokį sakoma: juo galima pasitikėti, jis nesikeičia. Įvairių tikybų šventikai puikiai išnaudoja šitą žmonių silpnybę, pažadėdami jiems amžiną pomirtinį gyvenimą: įvairiose maldose maldelėse kartojamas šitas žmonių trokštamo pastovumo refrenas: juk tame pačiame

Kristaus garbinime primygtinai kartojama, kad jis bus garbinamas „per amžių amžius", o ne vieną akimirką. Davatkos šventai tiki tuo, ko trokšta, atseit tiki amžinu gyvenimu, amžinu Viešpaties regėjimu, amžinu jo garbinimu, giesmių giedojimu jo garbei per amžių amžius. Davatkų įsitikinimu ir mūsų kūnai po mirties tik trumpam laikui sutrūnija, bet „sūdnai dienai" atėjus visi kūnai atgaus savo pirmykštį pavidalą, atseit pasidarys pastovūs. O ar kitaip yra politinėse santvarkose? Kokia netikusi bebūtų politinė santvarka, jos adeptai daro visas pastangas, kad toji santvarka liktų pastovi „per amžių amžius", tiki savos santvarkos pastovumu, kratosi minties, kad nieko nėra pasaulyje pastovaus, kad omnia mutantur[1]. Kas gali būti malonesnio mergaitei, kaip išgirsti iš savo mylimojo tokius maždaug žodžius: amžinai tave mylėsiu, nepasikeisiu iki grabo lentos. Deja, nežino mergaitė, kad tokie žodžiai yra ne kas kita kaip tuščias pliurpalas... Taigi ir Jonas mielai pasikliauja matematika bei jos pastoviais dėsniais ir niekina visa tai, kas tokiu pastovumu nepasižymi. Ir literatūra su savo nepastoviomis taisyklėmis, apie kurias jis ką tik pasakė „nėra kuo pasikliauti", jam atrodo neverta studijavimo. Pamiršta jis, kad ir menkiausiame padare – gražioje gėlytėje ar bjauriame kirmine – vienodai atsispindi amžinai „pastovus nepastovumas", ne mažesnis už sustingusį pastovumą matematikoje. Net...

– Kas jam pasidarė? – pertraukė mane Mikulskis ir šypsodamasis žvilgterėjo į Kymantaitę. – Toks visada nekalbus, prapliurpo dabar ištisu pamokslu! Tačiau visi jo išvedžiojimai, mandagiai tariant, šlubuoja, nes pats jo protavimų pagrindas itin klaidingas: jis sugretino konkretaus daikto pastovumą su abstraktinio nepastovumo pastovumu ir gavosi, kaip sako tėvas, mixtum compositum[2]. O tavo apologija nepastovumo – tuščias pliurpalas, anot tavo paties išsireiškimo. Pagalvok tik, žmogau! Jeigu žmogus, užuot siekęs pastovumo, pasirinktų nepastovumą, bematant subyrėtų ir valstybė, ir visuomenė, ir šeima. Gal tu to ir nori? Bet... „dudki"! Niekas tavęs neklausys: žmogus instinktyviai siekia pastovumo, nes pastovume, koks jis trumpas bebūtų, gyvybės palaikymo laidas. Pasirinkau matematiką – dalyką pastoviausią iš pastoviausių, galima pasakyti, – absoliučiai pastovų dalyką, – ir jo pastangos, – žvilgterėjo į Kymantaitę, – išaukštinti literatūrą pažeminant matematiką yra, būsiu atviras, visiškai kvailos... Kas jo kalboje verta pagyrimo, tai jos tikslas: pasišovė ginti literatūrą, norėdamas, matyti, kam nors įtikti, – vėl pažiūrėjo į Kymantaitę, – ir pripasakojo nesąmonių kaip tikras literatūros mėgėjas, kokiu aš jį iki šiol nelaikiau.

[1] viskas keičiasi (*lot.*).
[2] įvairus mišinys (*lot.*) (red. pastaba).

– Ar tu šiandien nesiliausi, Jonai, – supyko mergaitė, – eikit į vidų, vakarienė, turbūt jau ant stalo.

Tai pasakius, Kymantaitė atsikėlė, sėdo ant savo dviračio ir ėmė sukti ratus kieme. „Tikrina, ar nepagadinau", – pagalvojau. Mes nuėjom į vidų. Valgomajame radome kleboną ir Lionginą jau vakarieniaujančius. Prie stalo sėdėjo dar vienas jaunas kunigas, matyti, vikaras. Mikulskis pabučiavo kanauninkui į ranką, o šis paklausė:

– Galiu pasveikinti su aukso medaliu?

– Ir sidabro negavau.

– Kaip tai? – nustebo klebonas, – tavo tėvas, kai per Velykas buvo Plungėje, sakė, jog tikiesi auksinio.

– Tiesa, tikėjaus, bet nepavyko ištaisyti ketvertuko iš istorijos: antrą kartą supainiojau Galičo kunigaikščius su Rostovo. Šiaip iš visų dalykų turėjau penketus, – pasigyrė Mikulskis.

– Na, sėskit ir valgykit, – pakvietė klebonas, nesupažindindamas mus su vikaru, kuriam, kaip ir Lionginui, Mikulskiui linkterėjo galva.

Netrukus atėjo ir Kymantaitė.

– Tamsta dar nepasakei, – kreipėsi į mane, – kaip pavyko kelionė tokią karštą dieną. Ar nesprogo šliaukė?

– Kelionė pavyko gerai, – atsakiau, – šliaukė nesprogo. Labai dėkoju tamstai už dviratį.

– Nėra čia už ką dėkoti, – atrėžė gražuolė, – tikras vargas be perstojo minti dvidešimt varstų ir tiek pat atgal.

– Keturiasdešimt varstų – tai bus, – kiek pagalvojo Mikulskis, – lygiai keturiasdešimt tūkstančių mynimų, skaitant vienam mynimui po pusę sieksnio. Nieko sau gimnastika...

– Jau matematikas prabilo, – irzliai pasakė Kymantaitė, – jam tik skaičiai galvoje.

– Kam skaičiai galvoje, o kam lyrika su drama makaulėje, – nenusileido Mikulskis.

– Aš niekaip negaliu suprasti, – užbėgo už akių kylančiam ginčui Lionginas, – koks gali būti malonumas minti dviratį – vargti, prakaituoti, iškišus liežuvį alsuoti ir, pasiekus kelionės tikslą, pasijusti visiškai be jėgų. Kur kas smagiau ramiai sėdėti vežime, kurį traukia pora gerų arklių. Aš bent niekuomet nebandžiau ir esu tikras, nebandysiu išmokti važiuoti dviračiu.

– Ir gerai tamsta darai nebandydamas, – šyptelėjo Mikulskis, – tuoj sutanos skvernai įsiveltų į transmisiją.

– Ne dėlto nebandžiau, – aiškinosi brolis, – kad sutana gali įsivelti: mačiau vieną sutanuotą kunigą puikiai važiuojant moterišku dviračiu, bet todėl nemėginau, kad nematau toje pramogoje jokio malonumo.

– O ar nemalonu, – atsiliepė Kymantaitė, – važiuojant dviračiu jaustis nepriklausomu nuo furmono, kuris neretai užmiega arba ir girtas būna, nepriklausyti nuo arklio, kuris gali imti šlubuoti...

– Arba negražiai pasielgti prieš pat keleivio nosį, – pridėjo Mikulskis.

Mergaitės akys žybtelėjo.

– Jonai, tylėtum verčiau, – aštriai subarė jį, – bene savo matematikoje išskaitei tokias kalbas.

– Ne matematikoje, – ramiai atsakė šis, – tik viename literatūros veikale, satyros žanro.

Ji paraudonavo iš apmaudo, kad greitomis nesurado, kaip atsikirsti. Įtemptą nuotaiką praskaidrino vikaras, lėtai prašnekęs:

– O man nieko nėra malonesnio, kaip keliauti per pedes apostolorum[1]: eini sau kur nori ir kaip nori, tai sulėtindamas žingsnį, tai jį pagreitindamas, tai lygiu keliu, tai per kemsynus... Pabandyk, brolau, – žvilgterėjo į Mikulskį, – pasileisti su dviračiu per kemsynus, tuoj nuvirsi į balą. Ir aš buvau kitados pramokęs minti dviratį, bet veikiai atsisakiau to varginančio malonumo... Ir kiek rūpesčių: tai šliaukė prakiuro, tai pompa pagedo, tai klijai išdžiūvo. O čia eini ramiai savo kojomis.

– Kurių nereikia nei klijuoti, nei pompuoti, – pertraukė Mikulskis.

– Šventą teisybę pasakei, – sutiko vikaras, neįžiūrėjęs pašaipos, – nei klijuoti, nei pompuoti.

– Na, vaikeliai, labanakt. Eisiu poteriauti, – prašneko iki šiol tylėjęs klebonas, keldamasis nuo stalo.

Netrukus visi išsiskirstėm.

– Rytoj po pusryčių važiuojam į Kantaučius, – pasakė Lionginas, kai likom dviese kambaryje, kur mums buvo paklotos lovos. – Nepaklausiau Lieplaukėje kelio į Kantaučius, ir padarėm didelį vingį: čia man klebonas sakė, kad iš Lieplaukės į Kantaučius trigubai arčiau negu per Plungę. Girdėjau kitados iš senelio, kad Kantaučiai netoli Plungės, ir vis maniau, kad be Plungės jų pasiekti negalima. Be reikalo sugaišau visą parą: čia – jokios vilties ką nors laimėti. Vikaras man popiet viską išpasakojo, kas čia vyriausias asmuo. Pasirodo, ne klebonas, ne gaspadinė, o toji mėlynakė gražuolė, kuri mus taip nemandagiai sutiko. Kai čia gyvena, o gyvena kas vasarą, klebonas mielai perleidžia jai viso namo valdymą, atėmęs tam laikui valdžią iš gaspadinės – savo sesers, o jos motinos. Tenkindamas mylimos seserėčios ypatingą pamėgimą viešpatauti, dėdė ir mažiausiuose dalykuose atsiklausia jos nuomonės: taigi ir neužsiminiau klebonui apie savo reikalą, būdamas tikras, kad

[1] pėsčiam (*lot.*).

apie tai tuoj sužinos mergina, o to aš kaip tik ir nenoriu – mano kaip būsimojo kunigo ambicija nukentėtų... Jei pats klebonas susipras, gerai, jeigu ne – bala jo.

Klebonas nesusiprato, ir kitos dienos rytą, kai išvažiavom iš Plungės, Lionginas ėmė irzti:

– Stebėtinas dalykas, kaip greit žmogus gali nustoti žmogiškumo, širdies, užuojautos savo artimui. Ir jis, aišku, kitados buvo jautrus, kai buvo mano amžiuje. O dabar, kas iš jo pasidarė? Nieko, be savo seserėčios, nemato; ji paglemžė visa, kas buvo jame žmoniška. Jo apsiblaususios akys tada tik ir pagyvėja, kai pamato seserėčią... Tokia turtinga parapija, o jos parochus – biaurus šykštuolis. Ir dar kanauninkas, judex synodalis, illustrissimus dominus![1] Pamanykit tik – pasitenkino palinkėjimu laimingos kelionės ir tėvišku palaiminimu. Kas man iš to tavo palaiminimo? Pagaliau aš pats galiu persižegnoti, o nuo tavo peržegnojimo man nei šilta, nei šalta, jo į kišenę neįsidėsi.

Suvedęs trumpą sąskaitą su plungiškiu kanauninku, Lionginas daugiau jo neminėjo – ir jis su savo seserėčia, ir jo klebonija, ir visa Plungės parapija čia pat tapo išbraukti iš atminties. Visas Liongino dėmesys nukrypo į ateitį.

– Iki Kantaučių ne taip jau toli, o laiko pakankamai. Pakeliui sustosim Žlibinuose, Kantaučių filijoje. Įdomu, koks čia parochus.

Po valandos kelionės pamatėm medinį bažnyčios bokštą, kyšantį pro medžių viršūnes.

– Štai ir Žlibinai, – pasakė Lionginas. – XVIII-me šimtmetyje tą bažnyčią pastatydino dvarininkas Šukšta, to Vladislovo Šukštos, kur dabar gyvena Pavyšny, ir kur anuomet mokytojavom, protėvis. Nususo Šukštai: kitados bažnyčias statė, – ir Kantaučių jų pastatydinta, – o dabar vos galus su galais suveda... Ten, matai, – parodė botkočiu, – šalia bažnyčios klebonija, kaip visur bažnytkaimiuose, geriausias pastatas.

Įvažiavę į kiemą, pastatėm arklį netoli tvarto ir nuėjom prie gonkų. Niekur nė gyvos dvasios. Lionginas ėmė belstis į uždaras gonkų duris, pabandė atidaryti, bet veltui: jos buvo iš vidaus užsklęstos.

– Na, kas gi čia, – nekantravo brolis, žvalgydamasis po kiemą ir daržą už jo. Ten pamatė lysvėse šliaužiojančią moteriškę. Pakalbinta tuoj pakilo nuo žemės, patapšnojo sau per pilvą ir skvernus, pabučiavo broliui į ranką ir nuskubėjo prie namo užpakalinių durų.

– Klebono nėra namie, – pasakė grįžęs, Lionginas, – išvažiavęs šįryt į Telšius... Čia jo šeimininkė; truputį neprigirdi, bet atrodo vaišinga boba: pakvietė į vidų... Ir dvasiškius gerbia: tuoj pabučiavo man į ranką.

[1] sinodo teisėjas, šviesiausiasis ponas! (*lot.*) (red. pastaba)

Tuo tarpu „vaišinga boba" kaip pasuko už namo, taip ir nesirodė daugiau. Aš nuėjau pas arklį, nuėmiau lanką, atpalaidavau nuo ienų ir pririšau prie vežimėlio, į kurį plungiškis bernas buvo įmetęs glėbį šieno. Kai sugrįžau prie gonkų, brolį radau tebestovint prie uždarų durų.

– Ar ji užmigo, ar ką? – erzinosi Lionginas, – jau kiek laiko praėjo, o durų neatidaro.

Pagaliau paslaptingo bobos pranykimo priežastis atsiskleidė: pro stiklines gonkų duris pamatėm nebe murziną ravėtoją su marga skepetaite ant galvos, bet visai padoriai apsirengusią moteriškę: plaukai gražiai sušukuoti, ant pečių didelė šilkinė skara, nažutka ir sijonas išeiginiai, ir pati ji toli gražu nesena.

– Prabočykit, sveteliai, – užgiedojo žemaitiškai, – kad taip užtrukau, mat, klebonėliui išvažiavus, paleidau Uršę į kaimą, mamunė jos serganti: o daržai nelaukia, reikia ravėti, – kalbėjo ji, vesdama mus į kambarį. – Kun? – atsigręžė į mus, – pasigirdo, kad kun sakot... Nagi, žinot, kaip prie žemės: susipurvini necnatlyvai. Kolei nusiprausiau, apsišvarinau, ot ir prabėgo šmots laiko... Sėskit, sveteliai, pasėdėkit. Tuoj atnešiu troškuliui ir alkiui nutildyti. Kun? Pasigirdo, kad kun sakot...

– Valgyti nenorim, – tarė Lionginas, kai moteriškė išėjo, – Plungėj sočiai papusryčiavom... Bet paragauti šio to reikia: kitaip ji gali įsižeisti, ir nerasim bendros kalbos.

Netrukus, be kaimiškų užkandžių – kumpio, sūrio, rūkytos dešros, ant stalo atsirado ir butelis vyno.

– Macnių trunkų klebonėlis neragauja, – pasakė gaspadinė, sėsdama priešais brolį ir pilstydama vyną į stiklines, – širdis būna dideliai nublogėjusi. Geria tik bažnytinį vyną. Ir aš įpratau: nemacnas ir malonus; tuoj pajunti, kaip po grobus čiurlena šiluma... Prašom, sveteliai, ragaukit į sveikatą.

Vynas man pasirodė nors ir ne „macnas", bet nemalonus, rūgštus, ir Lionginas jį gėrė nenoromis. Gėrė, matyti, tik todėl, kad norėjo rasti „bendrą kalbą" su gaspadine.

– Kada žadėjo grįžti klebonas? – paklausė.

– Šįryt išvažiavo klebonėlis, šįryt, – nenugirdo gaspadinė.

– Kada žadėjo grįžti? – pakėlė balsą Lionginas.

– Sakėsi vėlai vakare grįšiąs, – atsakė ši, baigdama tuštinti savo stiklinę.

– Gaila, kad negalėsiu laukti, – rėkė Lionginas, – netrukus vyksim toliau... Taip, matyti, reikalo ir neatliksiu.

– Gal man, kunigėli, pasakytum reikalą, aš jam perduosiu, – susidomėjo moteriškė.

– Pasakyti galiu, bet abejoju, ar kas iš to išeis... Vyskupo leidimu važinėju po Žemaitiją, rinkdamas aukas (tuos du žodžius ypač balsiai ištarė) bėdiniems klierikams šelpti. Buvau Plungėje, dabar vykstu į Kantaučius, – įpylė vyno į gaspadinės stiklinę.

– Vaje, vaje, – palingavo galvą bobelė, – gaila, kad nėr kunigėlio, šventam reikalui nepagailėtų, jis pas mane geras...

Pamatęs, kad gaspadinė baigia tuštinti ir antrą stiklinę ir kad vyno veikimas atsispindi jos veide, Lionginas rėkė toliau:

– Remti būsimuosius dievo tarnus yra šventa kunigų pareiga, jokia malonė. Bet jeigu šiaip žmogelis, ne kunigas, jeigu kokia geraširdė moterėlė nepašykštės pamačyti bėdiniems klierikams, tokios auka bus ypatingai Dievui maloni ir po smerčio bus užskaityta danguje.

– Dievulėli mano! Tai gražią naujieną pasakei... Kaip gaila, kaip gaila, – aimanavo bobelė, atrėmus į delną pasunkėjusią galvą, – kad neatvažiavai seredos rytą... Mat tą dieną popiet atsibaldė čia toks vengras su kromu, parodė skarų – ir prastų, ir šilkinių, ir šiaip visokių baneliukų... Sugriešijau, neišturėjau: prisipirkau niekniekių, vos penkrublinė beliko... Taigi ir siūlyti sarmata.

– Vargšelės našlės kapeika malonesnė Dievui už bagočiaus šimtą rublių, – įsmeigė brolis akis į bobelę, – vyskupas savo maldose paminės, o Viešpats danguje užskaitys.

Gaspadinė griebė brolio ranką bučiuoti:

– Dėkui, dėkui, kunigėli, kad nepazgordijai... Tuoj atnešiu.

Jai išėjus, Lionginas išsitraukė skepetaitę ir nusišluostė veidą.

– Pchuu!.. Net prakaitas išpylė. Nepratau taip balsiai rėkti. Ir tas vynas tik atrodo nemacnas, o šiaip veikia...

Grįžo gaspadinė ir, vėl bučiuodama „kunigėlio" ranką, padėjo ant stalo krašto auksinę penkrublinę. Lionginas įsidėjo pinigą į kišenę, atsistojo ir plačiu mostu, iškilmingai peržegnojo bobą, tardamas palaiminimo formulę:

– Benedico te in nomine Patris[1]...

Potam ištraukė iš kišenės užrašų knygutę ir pieštuką.

– Vardas ir pavardė? – rimtai pažiūrėjo į gaspadinę.

– Morta Pupeikaitė, – atsakė ši, sudėjus rankas ant pilvo ir perkreipus galvą į dešinę.

– Mor-ta Pu-pei-kai-tė, – kartojo Lionginas, įrašydamas pavardę: – pen-ki rub-liai. – Na, geroji Morta, ilgiau negaišinsim tamstos, daržai nelaukia... Tiesa, kas klebonauja Kantaučiuose?

[1] Laiminu tave Tėvo vardu... (*lot.*)

– Ugi prabaščėlis Liaugaudas... Jau kelinti metai... Sesuo gaspadinauja, panelė Rozalija išdžiūvėlė: balta, balta kaip popierius... Prabaščėlis nesveikas, jį gyvą ėda aksima (egzema): rankų ir kojų pirštai vos laikosi, jeigu nebūtų apraišioti, pritvirtinti, veikiai nubyrėtų. Kai čia per atlaidus nakvojo, kertėse buvo primėtyta pūliuotų skarmalų, visas pakajus (kambarys) smirdėjo tartum nabašninkas, o ne gyvas žmogus būtų nakvojęs – papasakojo gaspadinė daugiau, negu Lionginas teiravosi.

– Kažin ar verta lankytis pas tą ligonį, – suabejojo brolis, kai išvažiavom iš Žlibinų, – galima kokia biauria liga užsikrėsti.

– Girdėjau, kad egzema neužkrečiama, – atsiliepiau.

– Gerai, jeigu egzema. Ir aš žinau, kad ji neužkrečiama. Bet gal tas klebonas serga, gink Dieve, raupsais? – žvilgterėjo į mane Lionginas. – Kas čia, tame užkampyje, turi supratimą apie raupsus ir tikrai gali atskirti egzemą nuo raupsų?

– Iš kur čia Žemaitijoje raupsai? Tai šiltųjų kraštų liga, – bandžiau išblaškyti brolio susirūpinimą, prisiminęs aštuntoje klasėje skaitytą prancūzišką novelę „Le lépreux de la cité d'Aoste" („Raupsuotasis iš Aostos miesto"). Mokytojas Andersenas tada mums sakė, kad šiaurės kraštuose šita liga neplinta.

Lionginas, tartum nenugirdęs, kalbėjo:

– Neatėjo man į galvą paklausti Pupeikaitės, kaip ta panelė Rozalija šneka – lenkiškai ar žemaitiškai? Jei ji lenkuojanti, o aš prabilsiu žemaitiškai, palaikys mane litvomanu, ir galiu daug nustoti jos akyse: sunkiau bus rasti bendrą kalbą. Jei ji pati litvomanka, o aš atsiliepsiu lenkiškai, kas tada? – susimąstė Lionginas. Paskui, tvojęs aptingusiam bėrukui, samprotavo toliau: – Atrodo, jog daugiau šansų už tai, kad Rozalija šneka lenkiškai: primo[1], Morta pavadino ją panele, o ne tiesiog Rozalija; secundo[2], „balta išdžiūvėlė", kaip išsireiškė Morta, sužadina laibos lenkės vaizdą, o ne kokios storos žemaitiškos bobos kaip ta pati Morta; tertio[3], „jau kelinti metai" (Pupeikaitės žodžiai) gyvena ji Kantaučiuose su savo broliu klebonu. Tuo tarpu litvomanija visai neseniai ėmė plisti po Žemaitiją, ir net plungiškis parochus, nepaisydamas savo seserėčios įvestos mados, mieliau kalbasi lenkiškai negu žemaitiškai; quarto[4]... Ką aš čia kvaršinu sau galvą tokiais niekais, – nusispjovė Lionginas, – kalbėsiu lenkiškai, ir tiek.

[1] pirma (*lot.*).
[2] antra (*lot.*).
[3] trečia (*lot.*).
[4] ketvirta (*lot.*).

Nuo Žlibinų iki Kantaučių tik keli varstai. Ir neapsižiūrėjom, kaip privažiavom seną medinę bažnyčią, arti kurios ant kalnelio spoksojo naujas medinis pastatas: jis ryškiai skyrėsi nuo kitų namelių ir apipuvusių bakūžių. Nė kiek neabejodamas, kad tas naujas namas yra vietos parocho rezidencija, Lionginas įsuko bėruką į nedidelį kiemą ir sustojo patvory.

– Pasėdėk vežime, aš eisiu iššvalgyti situaciją, – perdavė man vadeles ir botagą.

Buvo pats priešpietis. Kieme tik prie namo augo išsišakojęs klevas, bet pavažiuoti į vienintelę paunksmę nedrįsau, laukiau įvykių. Pamačiau brolį praėjus pro gonkų atdaras duris ir pranykus viduje. Po kiek laiko iš namo išbėgo vienplaukė basa merga ir atskubėjus pas mane prabilo lenkiškai:

– Panienka prosi do pokoju[1].

„Neapsiriko Lioginas, – pagalvojau, – čia ir tarnaitės kalba lenkiškai". Išlipęs iš vežimėlio, padaviau vadeles mergai. Kambaryje brolis pristatė mane kaip Peterburgo universiteto studentą nebejaunai išdžiūvusiai moteriškei. Jos baltas kaip sniegas, pailgas veidas sudarė didelį kontrastą su tamsiais plaukais ir visiškai juodais rūbais; tame juodume ryškėjo po kaklu baltas kaulinis kryžiukas. Lenkiškai pana Rozalija kalbėjo žemaičiuodama, labai pratęsdama balsius, beveik giedojo.

– Buvom ir Rygoj, ir net Prūsuose, pas Karaliaučiaus profesorių, – tęsė ji pertrauktą kalbą, – visi daktarai, kaip susitarę, sako, kad praeis, kad čia tik nervai, nieko pavojingo. O tuo tarpu jau penkiolika metų trunka ta nelaboji egzema – buvau visai jaunutė, kai ji prasidėjo, ir ne tik nepagyja, bet kasmet labiau plečiasi. Kol tepu votis, rodos, nieko, eina geryn. Vos tik nustoju tepus, tuoj žaizdos atsiveria, ir net gretimos vietos ima pūliuoti, – liūdnai žiūrėdama į brolį, kalbėjo moteriškė.

Liongino veide stebėjau didelės užuojautos išraišką. Jo įsmeigtose į Rozaliją akyse pamačiau net ašaras blizgant.

– Dieve visagalis, – atsiliepė jis, glostydamas jos ant kelių gulinčią išdžiūvusią ranką, – tokia jauna, graži moteris, ir štai – tūpčiok visą gyvenimą aplink ligonį.

Kad Rozalija būtų graži, nepasakyčiau: ištįsęs veidas atrodė bemaž dukart ilgesnis negu platesnis; lūpos, tiesa, gražiai nubrėžtos, bet kažkokios pilkšvos, be kraujo lašo. Po plačiu smakru raukšlėjosi ilgas ir plonas kaklas. Tik juodos didelės akys gyvino sustingusį, tartum iš balto marmuro išskaptuotą veidą: bet tų gražių akių išraiška buvo perdėm

[1] Panelė prašo į kambarį (*lenk.*).

liūdna. Taip liūdnai žiūrint galima kartais matyti karves, kai melžiamos pasuka galvą į praeinantį žmogų.

– Dėkui už gerą žodį, – tyliai pasakė Rozalija, ir jos lūpas iškraipė kažkas panašaus į vos pastebimą šypsnį. – Tuoj bus pietūs... Eisiu pažadinti brolį, jam daktarai liepė numigti valandėlę priešpiet, nervams esą sveika.

– Atrodo, kad ir čia kaip Plungėje tik be reikalo laiką gaišinam, – pasakė Lionginas, kai Rozalija užsitrenkė duris. Užuojautos išraiška jo veide užleido vietą neramiam susimąstymui, beveik susierzinimui. – Klebonas, kaip atrodo, visus pinigus sukiša daktarams ir aptiekoriams...

Po valandėlės atėjo Rozalija ir pakvietė pietų. Valgomajame pamatėm stovint prie stalo vidutinio amžiaus stambų kunigą; pasveikino mus galvos linktelėjimu, atsisėdo į kėdę ir dešine su apraišiotais pirštais griebė šaukštą, kairę ranką pirma laikė už nugaros, dabar pakišo po stalu. Lionginas pradėjo pasakoti, kaip mes čia atsidūrėm, šį kartą nesigriebdamas įprasto: „Negalėjau susilaikyti nepareiškęs pagarbos..." Išgirdęs, kad vykstam į Gaižupį, klebonas tarė:

– Padarėt nereikalingą kelionę. Ne pro Kantaučius reikia važiuoti į Gaižupį, o tiesiai iš Plungės. Jau keletą metų, kaip kurija išbraukė Gaižupį iš Kantaučių parapijos ir priskyrė prie Plungės... Atitaisė nesąmonę: iš Gaižupio žymiai arčiau į Plungę negu į Kantaučius, – irzliai, nežiūrėdamas į mus, bambėjo ligonis.

– To nežinojau, – nustebo Lionginas. – Atsiprašau, gerbiamas klebone, ar tamstai teko būti Gaižupyje?

– Kol buvo mano parapijoje, lankiaus kalėdodamas... Ta senė, kur minėjai, kad pirko ūkį, jau mirus. Dabar šeimininkauja jos tolimi giminės.

– Kažin ar apsimoka ten važiuoti, – paabejojo brolis, – nauji šeimininkai gali nežinoti visos pirkimo istorijos.

– Ar jie žino, ar nežino, – važiuoti nėra reikalo, – trumpai atrėžė klebonas, nė karto nepakėlęs akių nuo lėkštės. – Ūkio neatgausit... Ir pinigų neturit, – pridėjo pagalvojęs.

– Skurstam, tai tiesa... Bet...

– Skurstu ir aš, – pertraukė brolį klebonas, – pastačiau naują kleboniją... O kiek pinigų suėdė daktarai ir vaistai?

– Ką jau ir sakyti, – atsiliepė Rozalija, – dvi tokias klebonijas galima būtų pastatyti.

Tarnaitė atnešė antrą davinį. Rozalija pripjaustė mėsos į lėkštę, įdėjo košės ir pakišo klebonui. Tas ėmė valgyti dešine ranka, kairę vis laikydamas po stalu. Pabaigęs valgyti, atsistojo, linkterėjo mums ir išėjo.

Pamačiau, kad jo kairė buvo subandažuota į vieną gniūžį, ir pirštų visai nesimatė.

– Kaip toli iš čia į Varnius? – paklausė Lionginas Rozalijos, kai po pietų grįžom į tą kambarį, kur buvom buvę.

– Beveik tiek pat kiek į Plungę, – atsakė ši, – tik nuo Žarėnų kelias geresnis; iki Žarėnų ne koks: toks kaip iš Plungės į Kantaučius.

– Varniuose dvi bažnyčios ir du klebonai. Ar tamsta, panele Rozalija, neteko kartais girdėti, kokie ten klebonai? Kokios jų gaspadinės? – pasiteiravo Lionginas.

– Varniuose gal porą kartų tesu buvusi. Šiaip su reikalais ar apsipirkti važiuojam į Telšius: ir arčiau, ir miestas didesnis... Varniškių klebonų nepažįstu, nepažįstu ir jų gaspadinių... Ir nesu girdėjusi nieko apie jas, – liūdnai pagiedojo Rozalija.

– Tamstai, panele, gali būti neaišku, kodėl klausinėju apie gaspadines, – pasakė Lionginas, pamatęs, kad Rozalijos veide greta liūdesio reiškiasi ir nustebimas. – Pasakysiu visą teisybę ir esu tikras, kad tamsta, tiek iškentėjusi ir paaukojusi savo gyvenimą kilniam tikslui, teisingai mane suprasi ir atjausi. Važiuoju per Žemaitiją ne tiek giminių aplankymo tikslais kiek kvestos reikalu: renku aukas šelpti neturtingiems klierikams, prie kurių ir save priskaitau. Yra visai logiška, kad būsimuosius Dievo tarnus, atseit klierikus, šelptų Dievo tarnai, atseit kunigai, ypač klebonai. Toliau. Ne paslaptis, kad klebonams turi daug įtakos jų gaspadinės, kokios jos bebūtų. Išeina, kad nuo gaspadinių žymia dalimi priklauso ir aukos dydis. Pasitaiko gaspadinių labai šykščių, kietaširdžių, ir į tas klebonijas, kur tokios gaspadinauja, važiuoti neapsimoka (mano, žinoma, reikalu). Bet, laimei, daugumas gaspadinių yra moterys dievobaimingos, gailestingos, užjaučiančios būsimuosius Dievo tarnus.

Rozalijos veidas dar labiau ištįso. Bet brolis nenusiminė ir kalbėjo toliau:

– Panele Rozalija, tik tausodamas tamstos kuklumą, nekartosiu visų tų pagyrimo ir pagarbos žodžių, kuriuos girdėjau Žlibinuose; pagal tuos žodžius tamsta pralenki visas kitas gailestingas moteris šiame užkampyje, ir leisk tamsta man asmeniškai išreikšti užtarnautą pagarbą, – griebė jos ranką, apsimesdamas norįs pabučiuoti.

Rozalija patraukė ranką, labai sumišo, balta kakta aprasojo vos pastebimais prakaito lašeliais. Buvo aiškiai matyti, kad prie tokių žodžių jį nėra pratusi, o pasikėsinimas pabučiuoti ranką bene bus pirmas ir paskutinis jos gyvenime.

– Aš tuoj grįšiu, – tyliai tarė ji, eidama iš kambario, – pakalbėsiu su broliu.

– Nieko gero nesitikiu iš to jos pasikalbėjimo su egzematiku, – žvilgterėjo brolis į mane. – Pastebėjai, kaip šiurkščiai pasakė „skurstu ir aš", tartum norėjo pasakyti „nieko negausi". Na, tiek to... Taip Gaižupio ir nematysim; o pats labiausiai dėl to Gaižupio išsirengei su manim. Tačiau po to, ką čia girdėjom apie tą ūkį ir jo dabartinius šeimininkus, nematau prasmės vykti ten, juoba kad reikėtų grįžti atgal į Žlibinus ir iš ten šunkeliais trankytis po nežinomas vietas... Važiuosim į Varnius; iš ten netoli Pabiržulis, kur gyvena senelio giminaitis Platakis. Atsimeni Dzidorių? Su tuo Dzidoriu Platakiu ir Antanu Bamblausku kartu mokėmės silabizuoti lenkiškai... Įdomu pamatyti, kaip tas Dzidorius dabar atrodo. Senelis minėjo, kad mokosi Palangos progimnazijoje.

Ilgai dar kalbėjo Lionginas, prisimindamas mūsų išdykavimus su Platakiu ir Bamblausku, kvaišinantį nuobodžiavimą silabizuojant iš apiplyšusio lenkiško elementoriaus ir motinos rykštes, kurių neteko ragauti nei Platakiui, nei Bamblauskui...

Rozalija vis dar nesirodė.

– Užmigo ji ten ar ką? – tarė brolis. – Pats laikas važiuoti, jei iki vakaro norim pasiekti Varnius.

Galų gale į kambarį nedrąsiai įėjo Rozalija. Jos liūdnos akys buvo paraudonavusios, lūpų galiukai nusvirę.

– Brolis atsisakė, – tarė ji Lionginui, – negalėjau perkalbėti. Tik liepė įdėti į vežimuką maišelį avižų arkliui. Bet aš nuo savęs... prašau, – sumišus kalbėjo, – neatsisakyk, mielas kunigėli, priimti mano kuklią auką, – išvyniojo iš skurliuko sidabrinį rublį, – daugiau neturiu.

– Tegu Viešpats Dievas atlygina jums už gerą širdį, – padėkojo šis, įleisdamas pinigą į užpakalinę sutanos kišenę. – Tikėk manim, panele, kad atsiminimas apie tamstą bus man visuomet malonus, ir kai tapsiu kunigu, dešimteriopai atsilyginsiu... Dabar jau važiuosim. Prašau padėkoti klebonui už... avižas, – ironiškai šyptelėjo.

Privažiavę Žarėnus ir persikėlę per siaurutę Miniją, įsukom į vieškelį, einantį per Alsėdžius ir Lieplaukę iš Žemaičių Kalvarijos į Varnius. Kelias dabar buvo geras, bėrukas pradėjo bėgti smagiau, ir Liongino ūpas pasitaisė. Iki šiol visą laiką tylėjęs, ėmė pasakoti apie Senus ir Naujus Varnius, apie jų bažnyčias, kurių vieną, mūrinę, pastatydino Vytautas Didysis 1421 metais, o antrą, medinę, tas pats kunigaikštis įkūrė dar anksčiau, 1416 metais, taigi ir miestelio dalis su medine bažnyčia vadinama Senaisiais Varniais. Nors Lionginas teiravosi pas Rozaliją apie Varnių klebonus, bet, pasirodo, pats puikiai žinojo, kas jie per vieni. Ypač daug pripasakojo apie medinės bažnyčios parochą kunigą Karolį Jaugelį, pavadinęs jį lenkiškai „Jawgiel"; su juo buvęs susipažinęs Kau-

ne ir gavęs pakvietimą apsilankyti. Ir apie jo gaspadinę turėjo žinių, – kad esanti nebejauna, negraži, bet geros širdies moteriškė. Nenuostabu todėl, kad, įvažiavęs į Varnius, pasuko bėruką prie medinės bažnyčios. Klebonijos kiemo vartus radom uždarytus. Palikęs mane vežime, pro vartelius nuėjo į kiemą ir pakalbino kažkokią storą bobą, su naščiais ant pečių ėjusią prie šulinio netoli vartų. Boba kažką pasakė, Lionginas apsisuko vietoje ir grįžo.

– Jaugelis su gaspadine išvažiavęs į Telšius, į atlaidus, gal ten ir nakvosiąs, – pasakė, lipdamas į vežimą. – Teks rytoj ar poryt apsilankyti... Važiuokim į Naujus Varnius.

Bet ir antroje klebonijoje neilgai teužtruko Lionginas. Čia jis susidūrė su konkurentu, seminarijos draugu, tokiu pat ubagaujančiu klieriku kaip ir pats; pastebėjo prie tvarto ir vežimėlį, kuriuo anas atvažiavęs.

– Ir ko jis čia atsibaldė? Koks nelabasis jį atnešė? – kalbėjo susierzinęs Lionginas, kai važiavom per miestelį, – ir dar kaip tik tuo pačiu metu, kada ir man prireikė. Pasisveikinau ir... sudie! Klebonas kvietė pasilikti vakarienei, bet pasakiau, kad dar su šviesa turiu pasiekti Pabiržulį... Į mano nužiūrėtą lizdą atsitūpė kitas paukštelis. Bet... bala jo, tegu pasinaudoja, nepavydžiu...

Pabiržuly dar nebuvom buvę, nei aš, nei brolis; tik iš senelio girdėjom, kad Platakis gyvenąs pasiturinčiai, valdąs šešiasdešimt dešimtinių žemės, įskaitant pievas ir pelkes prie ežero; labai pralobstąs iš žuvininkavimo. Sužinoję iš praeivių kelią, po valandos atvykom prie pat Biržulio ežero. Čia ant kalvos, į dešinę nuo kelio, pamatėm didoką medinį namą su šiaudiniu stogu ir stiklinėmis gonkomis. Namo sienos iš stambių apvalių rąstų pajuodavo nuo senatvės, o šiaudai ant stogo apsitraukė žalsvomis samanomis. Daugiau prie ežero namų nesimatė, taigi nutarėm, kad čia Platakio buveinė. Lionginas įsuko į kiemą, kurio vidury, arčiau prie namo, stovėjo aukštas medinis kryžius. Į dešinę nuo kryžiaus – žemas, gontais dengtas svirnas su prie jo pristatytais kažkokiais sandėliais. Pakalnėje, priešais namą, nauji tvartai, nauja daržinė su jauja užpakaly. Visa sodyba aptverta žagarine žemaitiška tvora (su skersai suguldytais žagarais).

Atidarytose svirno duryse stovėjo smulkutė išdžiūvusi moterėlė su marga skepetaite ant galvos. Jos ilgas, iki kelių, milinis burnusiukas buvo aklai užsagstytas; iš po plataus iki žemės sijono matėsi smailūs juodų čeverykų galiukai. Dėl labai siaurų pečių, pridengtų nuo galvos nusvirusiais skepetaitės šonais, visa jos figūrėlė panašėjo į piramidę, įrašytą durų kvadrate. Išblyškusiame pailgame veidelyje kyšojo smaili nosikė su labai arti prie jos sustatytomis mėlynomis akutėmis, kurias supo platūs šviesiai raudoni skrituliai. „Trachoma", – dingtelėjo man.

– Tegul bus pagarbintas... – pasveikino Lionginas, dar nelipdamas iš vežimo.

– Ant amžių amžinųjų, – plonučiu balsu atsakė moterėlė, nejudėdama iš vietos ir rankutes laikydama sudėjus piramidės vidury – toje vietoje, kur pas kitas moteris yra į priekį išsikišęs pilvas.

– Čia Platakio troba?

– Platakio, – pakėlė ji vieną rankutę ir skepetaitės galu nutrynė iš raudonos akies išriedėjusią ašarą.

– O tamsta bene Platakienė? – išlipo iš vežimo ir ėjo prie svirno Lionginas.

– Ta pati, – antra rankute nusišluostė antrą ašarą Platakienė; be jokio perstojo šluostėsi ji riedančias ašaras, laiks nuo laiko ta pačia skepetaite patrindama tai vieną, tai antrą akį.

– Tai jūsų Dzidoriuks mokėsi pas mūsų motiną Janapolėje, – priminė Lionginas.

Ar moterėlė neišgirdo, ar nesuprato, bet prabilo keistai:

– Dzidoriuks su Platakiu dar ežere. Netrukus turi grįžti.

Tai tarus, pasisuko kaip ant spyruoklių ir pranyko svirno gilumoj. Lionginas grįžo prie vežimo, kur ir aš stovėjau.

– Kažkokia beprotė, – pusbalsiu tarė, nepatenkintas, kad moterėlė taip nemandagiai pasielgė su „duchauna asaba".

Į kiemą įvažiavo didžiulis vežimas su šienu, ir tuo pat metu iš trobos išbėgo aukšta, kūninga merga; tartum mūs nepastebėjus, pakėlė galvą į viršų ir sušuko:

– Ar jau paskutinis?

– Je, – atsakė jaunas bernas, kurio kartį apžergusios basos kojos kyšojo iš šieno pačiame vežimo viršuje, ir pasuko arklius prie daržinės pakalnėje.

– Ar tik nepaklydot? – niūriai pažiūrėjus, kreipėsi į mus merga. – Svečių nelaukiam.

– Mes Platakio giminės, – rimtai pažiūrėjo į ją Lionginas.

– Apie tokius negirdėjau... Ką gi? Kad sakotės giminės, eikit į trobą, tuoj grįš šeimininkas.

Tai sakydama, paėmė bėruką už apynasrio ir ėmė vestis į pakalnę. Bėrukas supurškė, užsigeidė sukti prie ano vežimo su šienu; žemyn riedėdami ratai daužė jam kulnis.

– Tprr... nelabasis! – riktelėjo merga ir savo dešine taip stipriai nustūmė pavargusį kuiną, jog ir jis, ir vežimas bematant atsidūrė per visą žingsnį nuo jos. – Jonai – kreipėsi į jau nuo šieno nulipusį berną, – imk arklį, šieną paskui iškrausi.

Mes vis dar stovėjom vietoje. Iš pakalnės grįžo merga.

– Prašom į vidų, – kiek švelnesniu balsu prabilo, pirma eidama į trobą. Iš priemenės atidarė į kairę siauras duris, pro kurias vos vos pralindo jos platūs pečiai ir dar platesnis užpakalis. Lauke jau brėško, viduj buvo visai tamsu.

– Tuoj užžibinsiu žiburį, – nuėjo į gretimą kamarą, kur buvo girdėti klykiant kūdikį.

Netrukus atnešė molinę lėkštutę su dugne papiltu aliejum; lėkštutėje plūduriavo degantis virvutės galas.

– Kieno ten vaikas cypia? – paklausė Lionginas.

– Mano, – tyliai atsakė moteriškė, ir nors šviesa buvo menka, galima buvo įžiūrėti, kaip nušvito jos veidas, skruostai paraudonavo.

– Kokio amžiaus? – teiravosi Lionginas, staiga susidomėjęs vaiku.

– Aštuntą mėnesį baigia, – pasididžiavo motina.

– Jau pakrikštytas?

– Dar ne.

– Kokį vardą jam parinksi?

– Jau pasirinkau... Petriuku vadinam.

– Gražus vardas, – pagyrė Lionginas, – šventas Petras – katalikų bažnyčios tėvas.

Tai sakydamas, išsitraukė iš užpakalinės kišenės storą voką su paveiksliukais, pasikniso jame ir vieną lapelį parodė mergai.

– Čia švento Petro atvaizdas. Nors vaikas dar nepakrikštytas, bet šia proga iš anksto dovanoju švento Petro, jo patrono, paveikslą... O tėvo vardas?

– Morta.

– Turiu čia ir šventos Mortos abrozėlį... Še, įsidėk į maldaknygę, – atkišo jai du paveiksliukus.

– Kad neturiu maldaknygės, – sumišo Morta.

– Kodėl? – pakėlė balsą Lionginas.

– Ant knygos nemokyta... – pašnabždėjo ši susigėdinus.

Lionginui jos sumišimas patiko: pasijuto įveikęs šitą neseniai dar tokią šiurkščią moterį ir, pasiryžęs, matyti, visiškai ją pribaigti, tyliai paklausė:

– Kas Petriuko tėvas?

Morta nuleido akis, dar labiau paraudonavo ir vos girdimai pašnabždėjo:

– Šeimininkas...

Lionginas sutraukė antakius ir kurį laiką tylėjo. Paskui giliai atsiduso, pakėlė akis į viršų ir tarė:

– Viešpatie, atleisk šitai jaunai motinai, kaip ir aš jai atleidžiu.

Mortos veidas nušvito. Pasilenkė pabučiuoti „kunigėlio" ranką, kurią šelmis mielai jai pakišo.

– Na, dabar, Morta, parodyk savo Petriuką, – tarė Lionginas.

Ši nuskubėjo į gretimą kamarą, ilgokai užtruko.

– Geras paukštis tas Platakis, – susimąstė Lionginas, žiūrėdamas į vos mirguliuojantį knatgalį. – Pamanykit tik: prie gyvos žmonos įsitaisė sau antrą... Kai išgirdau cypiant vaiką, šovė man į galvą, ar tik nebus čia jo darbeliai; o prisiminęs Mortos pavartotą pluralis[1] „svečių nelaukiam" arba „Petriuku vadinam", įsitikinau, jog ji čia tikroji šeimininkė, o vaikas – Platakio...

Pagaliau vaiku nešina atėjo Morta.

– Sėskis, Morta, čia ant suolo prie mūsų ir rodyk savo pirmagimį, – pakvietė brolis, slinkdamas arčiau prie manęs, – juk spėjau? Pirmagimis?

– Taip, – prašnabždėjo Morta, sėsdama greta Liongino.

– O, koks druckis, – pačiupinėjo vaiko šonus brolis, – ir koks veidelis gražus... Bet akys, akys!.. Ne, iš tikrųjų, tokių protingų akių pas vaiką man dar neteko matyti. O kas yra akys, Morta, ar žinai? Akys yra dūšios vartai; jei akys gražios, ir dūšia graži. Tiesa, jis dar nekrikštytas, tai ir dūšios neturi; bet kažkas panašaus į dūšią jau dabar matyti... Žiūrėk, žiūrėk, Morta, kaip jo akutės blizga liūdnai, tartum prašosi „greičiau mane pakrikštykit"; ir kai jį pakrikštysi, dešimteriopai pagražės. U, u, koks riebulis, – švelniai pagnaibė jo skruostelius Lionginas, – kai išaugsi didelis, gal ir kunigu būsi... Ar nori būti kunigu, Petriuk? Sugriešysi, Morta, jei to vaiko nemokysi, – rimtai pažiūrėjo į motiną, – su tokiom akim gali ir vyskupu tapti...

Pasilenkęs pro brolio petį, stebėjau vaiką ir aš, bet nieko ypatingo jo riebiame veidelyje nemokėjau įžiūrėti. Taip išgirtos Petriuko akys pasirodė man bereikšmės, tiesiog idiotiškos, ir jų pagyrimą reikėtų nukreipti į Mortą; jos didelės pilksvos akys, dabar žėrinčios džiaugsmu, tikrai buvo gražios, įdvasino visą jos stambų, bet taisyklingų bruožų veidą. Gal ir Lionginas gyrė vaiko akis Mortos akių įtakoje. Staiga Petriuko veidelis susiraukė, jis išsižiojo ir ėmė klykti.

– Onute, – pašaukė Morta auklę, – paimk vaiką ir paveizėk, ar nešlapias. Aš eisiu žiūrėti vakarienės.

Mortai pakilus nuo suolo, sugirgždėjo priemenės durys, ir į trobą po kitks kito įėjo du augaloti vyrai – abu basi, su iki kelių užraitytomis

[1] daugiskaita (*lot.*).

drobinėmis kelnėmis, – tokie aukšti, ypač pirmas, kad jų galvos siekė lubų. Prie menkos šviesos veidų palubėje negalima buvo gerai įžiūrėti. Pirmasis, stambesnis ir vyresnis, žvilgterėjo į Mortą:

– Svečių turi?

Tai nesuskubus atsakyti, nuo suolo pakilo Lionginas.

– Mes – Jūzapo Dumbrauskio iš Luokės anūkai... O tamsta, spėju, Pranciškus Platakis, mūsų senelio giminaitis?

– Je, – nepajudėjo iš vietos milžinas, – bene janapoliškiai?

– Dabar kurtuvėniškiai, – jam į toną atsakė Lionginas.

– Girdėjau ir aš, kad išsikraustėt iš Janapolės... Prašom sėstis, aš tuoj... – tarė, atsisukdamas ir stumdamas savo palydovą atgal į priemenę. – Morta, – šūktelėjo duryse, – atnešk lempą.

Ši spruko į kamarą, kur auklė buvo nusinešus vaiką.

– Tas antras, matyti Dzidoriuks, – pastebėjau, kai likom vieni, – tai išaugo!.. Niekuomet nepažinčiau. Turbūt jau seniai baigė Palangos progimnaziją.

– Mane kitkas domina, – pasakė Lionginas. – Kas per žmogus tas Platakis? Ar jam turi įtakos Morta? Ši, atrodo, palanki man, ir jei jos žodis ką nors sveria pas Platakį, ne su tuščiomis rankomis iš čia išvažiuosiu... Graži moteris... Ir dar jauna, gal apie trisdešimt metų teturi, ne daugiau. Pastebėjai jos akis?

– Gražios, nėr ko sakyti... Bet kam taip labai išgyrei vaiko akis? Nieko jose ypatingo...

– Modus exitu comprobatur[1], – nusišypsojo Lionginas, – matei, kaip tirpo Morta, klausydama mano pagyrimų vaikui? Ar ji taip būtų nusiteikusi, jei pasakyčiau: „Kokios Petriuko akys kvailos".

Morta įnešė uždegtą žibalinę lempą ir pastatė stalo viduryje.

– Tuoj, kunigėli, paruošiu užkąsti, – tarė užpūsdama knatgalį lėkštutėje.

Jai išėjus į priemenę, duryse pasirodė Platakis, jau atraitytomis kelnėmis ir į dideles klumpes sukištomis kojomis; jį lydėjo Dzidoriuks. Po trobą pasklido žuvų ir ajerų kvapas. Platakis ištiesė mums leteną – tokią didelę ir mėsingą, kad joje visai pranyko Liongino dešinė, paskui pranyko ir mano: abi mūsų rankos, kartu sudėtos, lengvai toje letenoje tilptų. Pasisveikino ir Dzidoriuks. Platakis patraukė nuo sienos suolą, atsisėdo priešais mus; suolas trakštelėjo. Stambus Platakio veidas buvo dviejų spalvų; nuo akių į viršų – baltutėlė kakta su nusvirusiais ant jos geltonais garbanotais plaukais, nuo akių į apačią – viskas tamsiai raudona: skruostai, didelė

[1] prasmė: „Tikslas pateisina priemones" (*lot.*).

nosis tarp jų, smakras ir pasmakrė. Raudonavo ir kaklas, ir krūtinė, matoma pro neužsegtus marškinius; veidas lygiai nuskustas – nei ūsų, nei barzdos; šviesiai mėlynos akys – ne tiek didelės kiek pailgos – derėjo ir su baltu veido viršum, ir su jo raudona apačia. Ramiai sėdėjo, tartum ilsėjosi po sunkaus darbo, ir tylėjo, įsmeigęs akis į Lionginą. Šis vis dar negalėjo ryžtis, kaip čia prabilti į neregėtą milžiną. Pagaliau paklausė:

– Ar tamstai teko būti Janapolėje?

– Ne. Platakienė ir nuvežė, ir atsivežė vaiką.

Po pauzės Lionginas vėl prabilo:

– Senelis sakė, kad mes giminės, bet neminėjo, kokia tarp mūsų giminystė. Gal tamsta pasakytum?

– Mano ciocia buvo ištekėjus už Jūzapo.

Kalba vėl nutrūko. Lionginas apsižvalgė, pamatė bestovintį už tėvo Dzidorių.

– Ar Dzidoriuks seniai baigė mokslus?

Platakis pakėlė galvą į užpakaly stovintį sūnų.

– Dzidor, kaip ten su tavo mokslu? Sakyk!

– Šį pavasarį turėjau baigti ketvirtą klasę, bet... – bernas paraudonavo ir nuleido akis, – gavau „pereegzamenovką" iš algebros, – tyliai baigė.

– Kas antri metai gauna tas „pragzamenaukas", – nepatenkintu balsu bambėjo Platakis, – dabar jau ketvirtą kartą... Antai varniškio Vyliaus Kazimiers jau greit ir į kunigus išeis, o kartu su Dzidoriu pradėjo eiti klases Palangoj...

– Ar aš kaltas, kad man sunkiai duodas matematika? – pakėlęs akis, balsiau prabilo Dzidoriuks.

– Ar tik matematika nesiseka? – paklausė Lionginas. – O kaip kiti dalykai?

– Kiti – gerai, – nušvito berno veidas.

– Atnešk „vedamastį", – liepė Platakis, – aš nesusivokiu, kas ten prirašyta.

Po valandėlės Dzidoriuks atnešė mokyklos pažymėjimą ir padavė tėvui; šis atkišo Lionginui.

– Tiesa, „pereegzamenovka" tik iš algebros, – tarė brolis, žiūrėdamas į popierį, – bet... kiti dalykai gražiai atžymėti: iš vokiečių kalbos – keturi, iš prancūzų penketukas, iš lotynų – keturi, tik iš rusų ir geometrijos po trejetuką; dainavimas – keturi, gimnastika – keturi... Kad ne ta algebra, atestacija būtų visai padori, – grąžino pažymėjimą Platakiui.

– Ta algebra man tikras peilis, beveik nieko nesuprantu, – skundėsi Dzidoriuks, padrąsintas geru Liongino atsiliepimu, – o jau netrukus egzaminai.

– Rytoj rytą, prieš išvažiuodami, patikrinsim, ko ten nesupranti; gal ką padėsim, – ramino jį brolis. Paskum kreipėsi į Platakį: – Egzaminai iš keturių klasių yra labai sunkūs. Aš pats dukart juos laikiau Liepojuje, o mokslui, rodos, esu gabus. Mat baigęs keturias gimnazijos klases gauna tam tikrų teisių: toks gali stoti į kunigų seminariją arba į vaistinę provizoriaus padėjėju, arba, bišką pasimokęs, tapti pradžios mokyklos mokytoju. Todėl nėra ko stebėtis, kad Dzidoriuks iš karto tos algebros neišlaikė ir turės dabar egzaminą pakartoti. Rytoj pamatysim, ko jis nesupranta... Būtų blogai, jei ir antrą kartą neišlaikytų, nes trečius metus toje pačioje, ypač ketvirtoje, klasėje pasilikti jam neleis.

Platakis padėjo savo leteną ant sutanos rankovės, ir brolio ranka iki pat alkūnės pranyko iš akių.

– Nevažiuokit dar rytoj, pabūkit, – prašė Platakis, – išimsiu medaus... Paviešėkit!

Pro pravertų durų plyšį seniai stebėjau kažką judant tamsioje priemenėje. Dabar durys labiau prasivėrė, ir į trobą įėjo Platakienė. Smulkutė išdžiūvėlė iš tolo apsuko ratą aplink savo milžiną vyrą ir priėjo prie Liongino.

– Paviešėkit... Ir Dzidoriuką pamokykit, – sučypė ji, pasilenkdama pabučiuoti „kunigėlio" ranką.

– Ko čia trankais naktimis! – šūktelėjo Platakis. – Eik į svirną!

– Einu, einu, nepyk, – žvilgterėjo savo traškanotomis akimis į vyrą ir tuoj išsinešdino.

– Padla... – sumurmėjo Platakis; paskui įsakė sūnui: – Dzidor! užkišk sklendę iš vidaus.

– Pasirodo, kad tamsta ne tik žuvininkyste, kaip sakė senelis, bet ir bitininkyste verties? – paklausė Lionginas.

– Žuvininkyste tikrai verčiuos... Bet bites laikau tik namų reikalams: cukraus nereikia pirktis ir Dzidoro išlaikymą Palangoj medum apmoku. Nedaug avilių teturiu... kokį puskapį.

– Kiek, kiek? – susidomėjo Lionginas.

– Šiemet kopsiu medų iš dvidešimt devynių avilių; kitais metais pasitaiko kopti ir iš daugiau...

Man tie skaičiai nieko nesakė, neturėjau supratimo apie bitininkystę, bet Lionginas buvo matomai nustebintas.

– Tai tamsta dešimtimis pūdų skaičiuoji medaus derlių? – teiravosi brolis.

– Ne be to, – ramiai atsakė Platakis.

Į trobą įėjo Morta su balta staltiese rankoje. Iš paskos mergaitė nešė didelį medinį padėklą, kur buvo sudėti valgiai: puskepalis juodos duonos, rūkytos žuvys, dubenėlis su krienais.

– Tuoj išvirs bulbės, ir žuvies pakepsiu, – tarė ji, tiesdama staltiesę ir dėdama valgius ant stalo, – prašom tuo tarpu ragauti rūkytos.

– Rūkyta žuvis gera tada, kada ją suvilginsi, – nusišypsojo Platakis. – Morta, supranti?

– Tuoj, – tarė ši, bėgdama pro duris.

Netrukus atnešė ąsotį ir keturis puodukus. Pilstydamas skystį, Platakis lėtai kalbėjo:

– Valgant rūkytą žuvį, labai sveika užgerti obuolių vynu. Niekas čia nemoka taip skaniai pagaminti vyną kaip Morta. Ji ir iš žuvies padaro bent dešimt patiekalų... Mat žvejo duktė, gimė ir užaugo prie Lūkšto ežero.

– Ir jos Petriukas gražus, – prie Platakio pagyrimų Lionginas pridėjo savo.

– Morta! Jau parodei? – išplėtė akis Platakis.

– Kad kunigėlis prašė... – paraudonavo Morta.

– Na, dabar tu prašyk, kad svečiai ilgiau pas mus pabūtų. Jie mat nori rytoj išvažiuoti.

Morta griebė bučiuoti Liongino rankas.

– Mielai pabūtume, – pasakė šis, lūpomis paliesdamas pasilenkusios Mortos petį, – čia mums labai patinka, ir šiokie tokie giminės esam... Viena bėda, kad su reikalu važiuoju, ir čia užsukom ne ilgiau svečiuotis, tik šiaip apsilankyti, juoba kad nedaug teko iš kelio išsukti.

– Reikalas nepabėgs, kunigėli, o šeimininkui ir man būtų labai malonu, jei pagyventumėt ilgiau, pirmą kartą atsilankę pas gimines, – prašė Morta, – nežinia, kada dar beapsilankysit.

– Reikalas nepabėgs, tai tiesa, – sutiko brolis, – bet pasivėlinti galiu, ir tada gali susitrukdyti mano mokslas. Nuo jūsų kaip giminių neslėpsiu reikalo. Mat man baigti seminarijai trūksta šimto rublių, taigi važiuoju per pažįstamus, prašydamas paskolinti. Jau kelintą dieną keliauju, ir vis dar nieko nepešiau. Tiesa, visi, į ką kreipiaus, neatsisako paskolinti, tik vienas dabar namie pinigų neturįs, kitas žada paskolinti po mėnesio, trečias tik žiemą galėsiąs... O man reikia pinigų tuojau. Iš čia ketinu vykti į Užventį...

– Šimtuką aš galiu paskolinti, – tyliai pasakė Platakis, nuleidęs galvą, – pinigai namie... Ir į Užventį nereikės važiuoti.

– Tada reikalas susitvarkė, – ramiai tarė brolis. – Aš tamstai pasirašysiu vekselį...

– Vekselio nereikia, – pertraukė Platakis. – Jei atiduosi, ir be vekselio atiduosi... Jei nenorėsi ar negalėsi atiduoti, ir vekselis nemačys.

– Malonu klausyti išmintingą kalbą, – pagyrė Platakį Lionginas. – Tik

įspėju, kad grąžinsiu ne anksčiau kaip po poros metų. Mat kitą vasarą bus primicija, kuriai taip pat nemaža reikės išleisti pinigų, žinoma, pasiskolintų, ir tas paskolas turėsiu grąžinti pirmaisiais kunigavimo metais, o antraisiais metais grąžinsiu tamstos šimtuką... ir su procentais.

– Apie procentus nekalbėk, man jų nereikia, – burbtelėjo Platakis.

– Prašom, sveteliai, ragauti, – kvietė Morta. – Dzidor, sėskis čia... Einu žuvies pakepti.

Saldžiai rūgštus obuolių vynas tikrai buvo skanus, ir bematant išgėriau visą puoduką. Gėrė ir Lionginas nesiraukydamas kaip pas Pupeikaitę Žlibinuose. Platakis su sūnum (matyti, išalkę) rankomis draskė rūkytą žuvį ir kišosi į burnas, retkarčiais užkąsdami duona; ašakas dėjo ant padėklo krašto, vyno negėrė.

– Paragaukit žuvies, – ranka pastūmė Platakis vieną žuvį broliui.

– Palauksiu keptos, – atsakė šis, žvalgydamasis po stalą peilio ar šakutės.

Žuvį be šakutės valgydavau mažas būdamas; ir dabar, žinoma, būčiau pasekęs Platakiais, jeigu būčiau labai alkanas. Bet Kantaučiuose mus sočiai pavalgydino Rozalija, taigi tenkinaus gurkšnodamas gardžią sunką ir žuvies neėmiau. Užtat Dzidoriuks smagiai kirto, vis padilbomis žvilgterėdamas, ar daug dar žuvies palieka tėvas, užgulęs ant padėklo. Žiūrint į Dzidoriuką, niekam į galvą neateitų, kad šis stambus nepaslinkšis žvejo sūnus po keleto metų atsidurs Paryžiuje, ten apsigyvens, ves paryžietę, sukurs prancūzišką šeimą, ten mirs ir bus palaidotas Monmartre kapinėse! Kai 1931-jų metų vasarą madame Suze (jo žmona) rodė man kapą, kur marmurinėje plytoje aukso raidėmis buvo išraižyta „Ci-gìt Isidore Plataque, mari et père bien aimé"[1], akyse stojo paveikslas kresno berno, rankomis draskančio žuvį ir šluostančio pirštus į kelnių užpakalį. Trumpa Dzidoriuko istorija tokia.

Vargais negalais baigęs Palangos progimnazijos keturias klases, kurių kiekvienoje sėdėjo po porą metų (kas pavasarį gaudavo pataisą iš matematikos), tėvo pastangų dėka arba, stačiokiškai kalbant, apčiuopiamo kyšio dėka Dzidoriuks buvo priimtas į Palangos vaistinę praktikantu. Čia visai netikėtai pasireiškė kaip gabus farmacijai, kurioje matematika labai kukliai figūruoja. Lotynų kalbos mokėjimas, gera atmintis ir tvarkingumas buvo tie veiksniai, kurie įgalino jį tvirtai įsisavinti žodžių bei vaistų nomenklatūrą ir šioje srityje veikiai prilygti pačiam provizoriui. Grafas Tiškevičius, kuriam tada priklausė visa Palanga su progimnazijos, vaistinės ir kitų įstaigų namais bei sklypais, sirguliavo chroniška

[1] „Čia ilsisi Dzidorius Platakis, mylimas vyras ir tėvas" (*pranc.*).

širdies liga, ir grafienės kambarinė dažnai užbėgdavo į vaistinę su gydytojų receptais. Šita kambarinė, kaimišką Dzidoriaus nedrąsumą palaikydama ypatingu mandagumu, labai jį gyrė grafienei, ir kai grafas vyko į Paryžių ilgesniam laikui, ši įkalbėjo paimti su savim Dzidorių: turėsiąs po ranka savo vaistininką, kuriuo galėsiąs labiau pasitikėti negu atsitiktiniais farmaceutais įvairiuose miestuose ir pačiam Paryžiuje. Taip Dzidoriuks pateko į Prancūzijos sostinę. Turėdamas dar iš progimnazijos neblogus prancūzų kalbos pagrindus, veikiai įgudo laisvai kalbėti prancūziškai, susipažino su vienu vaistinės savininku Paryžiaus priemiestyje, stojo pas jį tarnauti ir netrukus įsimylėjo vienturtę šeimininko dukterį Suzaną. Šiai patiko augalotas „paysan Isidore"[1]. Aukštos inteligencijos jame neieškojo, o ko tikėjosi, tai ir surado: per šešetą metų susilaukė penketo vaikų; gal būtų ir daugiau susilaukus, bet Dzidoriuks (septintais po vedybų metais) žmonos gimimo dieną apsirijo, apsirgo žarnų apvirtimu ir, pasivėlinęs su operacija, mirė.

– Skaniai pagaminta, – tarė Lionginas, valgydamas keptą žuvį, Mortos atneštą kartu su šakutėmis ir lėkštėmis, – ir vynas skanus, malonus gerti.

– Jei patinka, pabūk, kunigėli, ilgiau pas mus, – Platakio įsakyta prašė Morta.

– Vienai dienai, geroji Morta, tikrai pasiliksiu, ilgiau negaliu... Reikia arklį su ratukais grąžinti kaimynui, o ir šiaip turiu darbo... Po kelių dienų jau ir į Kauną teks grįžti... Dzidorių pamokyti sutiks, manau, mano brolis; jis gali ilgesniam pasilikti. Juk taip? – pasuko veidą į mane.

– Galėčiau sutikti, – neryžtingai atsakiau, – tik kaip pasieksiu Kurtuvėnus?

Platakis pakėlė galvą:

– Aš pristatysiu... Po poros savaičių vešiu Dzidorių į Palangą. Važiuosim kartu. Grįždamas užsuksiu į Kuršėnus, kur turiu reikalų. Iš ten netoli ir Kurtuvėnai.

Perspektyva patekti į Palangą, pamatyti jūrą – labai man patiko. Taigi nebesvyruodamas sutikau pasilikti Pabiržuly.

Kitą dieną popiet Lionginas išvažiavo į Varnius pas kleboną Jaugelį. Pasisakęs nesąs tikras, ar galėsiąs dar grįžti (gal jį sulaikysiąs Jaugelis), atsisveikino su Platakiu, iš kurio gavo „paskolą" – drobinį maišelį su šimtu sidabrinių rublių. Čia pat suskaičiavo, sustatęs ant stalo dešimt stulpelių, po dešimt monetų kiekviename. Mortai pasakė, kad tuoj po

[1] „kaimietis" (*pranc.*).

įsišventinimo atlaikysiąs giedotas mišias jos Petriuko intencijai; apsidžiaugusi motina šiam reikalui davė jam avansu dešimtinę. Prieš sėsdamas į vežimą užsuko į svirną pas Platakienę, kur ilgokai užtruko. Kai išėjo, iš veido galima buvo spręsti, kad žygis apsimokėjo. Mes su Dzidoriuku palydėjom jį iki pat Varnių, iš kur grįžom pėsti.

XXI

Pavojingas irstymasis Biržulio ežere – Kelionė į Palangą – Platakio daina – Kretingoje, grafo Tiškevičiaus šiltnamiuose – Pirmąsyk matome jūrą – Anuometiniai Palangos kurorto papročiai – Susitinku Olieńką – Nuo jūros grįžtame drauge – Meilės istorijos galas – Mokytojauju pas Pliaterius-Zyberkus – Trys mano auklėtiniai – Grafienės konfliktas su gražuole Emilija – Seku Višinskio pavyzdžiu – Ištaisau grafienės klaidą savo nenaudai – Instruktorius Emblikas iš Revelio – Grafų idilijos pabaiga – Beržanskiai iš Pluogų ir jų genealogija – Maldelė nuo perkūnijos – Pirmieji artėjančios 1905 metų revoliucijos atgarsiai

Dvi savaitės pas Platakį prabėgo kaip malonus sapnas. Šeimininko įsakyta Morta labai rūpinosi, kad man nieko netrūktų, kad būčiau patenkintas ir atsidėjęs mokyčiau Dzidoriuką, su kuriuo gyvenau ir dirbau gretimame su svirnu sandėly. Tai buvo didelė patalpa su raudonai dažytomis grindimis ir dviem langais; pasieniais stovėjo medinės skrynios, kur, pasak Dzidoriuko, buvo sukrautas žvejo turtas – medžiaga tinklams ir įrankiai. Vienas pasienis buvo laisvas; čia stovėjo medinė lova; ją man užleido Dzidoriuks, o pats, pasitiesęs čiužinį, miegojo ant grindų. Prie vieno lango stovėjo stalas ir dvi kerėbliškos taburetės; čia kasdien iš pat ryto dirbom uždavinius. Juo toliau, juo savarankiškiau pradėjo spręsti juos mano mokinys. Dažnai iš savo svirno atšliaužDavo Platakienės piramidė ir, šluostydama riedančias ašaras, ilgai stovinėjo prie mūsų atdarų durų. Apsimesdavom jos nematą: baisu buvo pažiūrėti į kruvinus skritulius, vainikuojančius akis. Užtat Mortos apsilankymas visuomet buvo malonus: ši niekados neužbėgdavo tuščiomis rankomis, vis atnešdavo tai po puoduką ką tik pamilžto pieno, tai medaus dubenėlyje ir riekę duonos. Pabaigę darbą, ėjom prie ežero; ten riogsojo pusiau ištrauktos iš vandens trys juodos valtys – dvi didelės su išlenktais į viršų galais ir viena mažesnė, be riestų galų. Mažoji visuomet buvo laisva, ir joje mokiaus irtis. Iki šiol dar niekuomet nebuvau laikęs irklų rankose ir, kaip kiekvienas prozelitas, ėmiaus darbo taip uoliai, kad bematant delnuose išaugo pūslės. Netrukus pats vienas, be Dzidoriuko, irdavaus toliau nuo kranto, pasiekdavau net ežero vidurį. Dienos buvo gražios, lygus ežero paviršius blizgėjo kaip stiklas. Vieną popietį nusiyrus toli

nuo kranto, staiga nuo Varnių pakilo smarkus vėjas ir ėmė varyti valtį į priešingą krantą, ten, kur ant kalno matėsi Pavandenės bažnyčia. Juo arčiau kranto, juo labiau augo bangos. Siaubas apėmė mane, niekad nemačiusį tokių didelių bangų. Kad tokiais atvejais reikia pasukti laivą skersai bangavimo, nesumečiau ir atsidūriau tarp milžiniškų vilnių, iškildamas ant jų tiek aukštai, kad iš dešinės galėjau pastebėti Varnius, o iš kairės – Pavandenę, ir vėl nusmukdamas tarp jų tiek žemai, kad be vandens sienų nieko nebemačiau. Vieną irklą ištraukė man iš rankų atslūgstanti banga, kitą kaip nebereikalingą įmečiau į valtį. Prie pat kranto į laivelį įsiveržė viena vilnis, tuoj antra, trečia... Laivelis apvirto, ir atsidūriau vandeny. Vieta buvo negili, dugnas smėlėtas ir krantas čia pat. Viskas pasibaigė laimingai, tik su galva pasinėręs į vandenį, pamečiau kepurę ir irklus, o pats kiaurai peršlapau. Netoliese pamačiau trobelę ir priešais ją į krantą ištrauktą laivą. Nuėjau prašyti pagalbos. Kresna boba, apsipratusi, matyti, su ežeru ir jo staigmenomis, padėjo išvilkti valtelę į krantą. Čia pat radau bangų išmestą kepurę ir irklus. Kai paklausiau moteriškės, kaip galėčiau pasiekti toli matomą priešingą krantą, atsakė, kad reikia arba palaukti, kol aprims vėjas (tai ir pats žinojau), arba pabandyti irtis dabar tvirtai laikant valtį skersai bangų: didelis bangavimas esąs tik prie kranto, toliau nuo kranto nesą pavojinga. Nutariau pabandyti irtis, juoba kad prie kranto buvo negilu. Boba pasisiūlė nutraukti laivelį, pririšus jį prie savo valties, iki ežero vidurio; pasiūlymas atrodė geras, bet neturėdamas kuo atsilyginti atsisakiau. Tada ji padėjo pastatyti laivelį skersai bangų ir, man į jį įlipus, smarkiai pastūmė nuo kranto. Laimingai peršokau per vieną vandens kalną, paskum per antrą ir, irklais neleisdamas laiveliui pakrypti į šoną, veikiai nusiyriau toliau nuo kranto. Juo toliau, juo bangos ėjo mažyn, irtis darėsi lengviau. Po kokio pusvalandžio atsidūriau ežero vidury, kur vilnys jau neturėjo gūbrių. Saulės kepinamas ir sušilęs nuo irklavimo, pradėjau visas garuoti ir veikiai išdžiūvau, tik bateliuose pliurpė vanduo. Kiek pasilsėjęs, leidaus į Varnių krantą, kur prisiyriau dar saulei aukštai esant. Dzidoriukui nieko nesakiau apie šį nuotykį. Tik kartą, kai smarkus vėjas pūtė nuo Pavandenės ir mūsų krante ritosi bangų kalnai, mane pagavo noras dar susigrumti su vandens gaivalu. Pasiūliau Dzidoriukui plaukti į ežero vidurį. Šis sutiko irtis tik didelėje valtyje, sėsti į mažąją atsisakė. Tada aš, atsukęs mažąją valtį skersai bangavimo, įšokau į ją ir, stvėręs irklus, sušukau jam smarkiai stumtelti laivą nuo kranto. Ar čia tuo metu bangos buvo didesnės negu anuomet Pavandenėje, ar Dzidoriuks nepagavo tinkamo momento pastumti, bet sausam prasimušti pro vandens kalną nepavyko: mane visą

užliejo vanduo. Tiesa, į valtį nedaug vandens įsipylė, tik tekštelėjo kiek už mano nugaros. Nepaleidęs irklų, pro antrą vandens kalną prasiyriau mažiau sušlapęs, o ant trečio užšokau visai padoriai. Nuplaukęs kiek toliau nuo kranto, kur bangos jau buvo be gūbrių, pasukau laivą atgal, ir jis, laikomas skersai bangavimo, laimingai iššoko iš vandens į krantą. Nustebęs Dzidoriuks pagyrė mane ir pranašavo, kad tapsiu geru jūreiviu.

Platakis buvo nekalbus, gyveno kaip atsiskyrėlis. Per tas dvi savaites nemačiau, kad kas nors iš kaimynų būtų atsilankęs pas jį arba kad jis pats būtų kur (be ežero) išėjęs iš namų. Ir Morta niekur nepasitraukė iš kiemo. Sekmadienio rytą bernas pakinkė arklį, į ratukus įlipo Platakienė ir nuvažiavo į Varnius, į bažnyčią. Ratukuose buvo dar vietos, galėjom ir mes su Dzidoriuku tilpti; bernas net kvietė važiuoti kartu, bet atsisakėm: būtų nesmagu sėdėti su nelaimingąja trachomininke, o Dzidoriuks šalinosi motinos kaip kokio maro. Platakienė, kur tik pamačius sūnų, nenuleisdavo nuo jo savo traškanotų akių. Grįžus iš bažnyčios, išvyniojo iš skarmalo porą baronkų ir atkišo Dzidoriukui:

– Atvežiau jums, vaikeliai, gastinčiaus po beigelį.

Sūnus net nepadėkojo. Baronkas pametė mūsų sandėly ant lango, ir jos ten paliko gulėti, musių teršiamos.

– Kodėl nevalgai „gastinčiaus"? – kartą paklausiau.

– Nesinori, – susiraukė Dzidoriuks.

Jis, matyt, šlykštėjosi valgyti motinos čiupinėtas baronkas.

Vieną pavakarį Jonas ištraukė iš daržinės ilgą vežimą ir, apžiūrėjęs ratų apkaustymą, ėmė šmiru tepti ašis. Pabaigęs krovė į vežimą šieną, stipriau murdydamas jį vežimo galuose, kur netrukus išdygo dvi kupetos; bernas padengė jas gūnėmis, o į vežimo vidurį įvertė didoką maišą avižų. Mano paklaustas, ką jis čia ruošia, trumpai atsakė:

– Į Palangą.

Vakarienės metu Platakis išvertė į mane savo dideles akis.

– Ryt rytą važiuojam į Palangą.

Tai buvo bene vieninteliai žodžiai, jo man pasakyti per tas dvi savaites. Visi jie čia buvo nekalbūs, mokėjo tylėti kiauras dienas, tenkindamiesi trumpiausiais klausimais ir tokiais pat atsakymais. Tik Platakienė dažniau atsiliepdavo, bet niekas jos neklausė ir kalbos nepalaikė. Kreipdamasis į Mortą, Platakis paprastai tenkindavos dešinės letenos ar galvos judesiais; ši puikiai suprasdavo. Mačiau ją apsirikus tik vieną kartą: per pietus, kuriuos valgydavom trise, o Morta, atnešus valgį, stovėdavo priešais ir nenuleisdavo akių nuo Platakio, šis stačiai pažiūrėjo ir

linktelėjo galva į duris, už kurių sėdėjo auklė su Petriuku. Morta nubėgo, atnešė vaiką ir pakišo jį Platakiui. Tas atstūmė ranką su vaiku ir tarė:

– Druskos!

(Druską Morta laikė toje pačioje kamaroje kur ir vaiką.)

Atsisveikinimas iškeliaujant taip pat apsiėjo be nereikalingų žodžių. Platakis paėmė iš berno vadeles, įsirioglino į vežimą ir sėdosi ant šieno kupetos arčiau prie arklių. Ratai sutratėjo, kupeta virto gūnia padengtu blynu, o Platakis atsidūrė ant lentų. Tada jis išlipo iš vežimo, patraukė avižų maišą į tą vietą, kur ką tik buvo šieno kalnas, o dabar – blynas, ir įsakė bernui atnešti daugiau šieno. Jonas atnešė didelį glėbį ir užkrovė ant maišo.

– Atnešk dar, – liepė Platakis.

Po antro glėbio vežimo priešaky išaugo tikras kalnas, kuris tačiau bematant pranyko: atsisėdęs Platakis vėl jį priplojo prie pat maišo. Kol bernas su šeimininku sukosi aplink vežimą, Dzidoriuks nedrąsiai pakilo laiptukais prie atdarų svirno durų, kur ašarojo Platakienė. Jis pasilenkė pabučiuoti motinos ranką. Platakienė išsižiojo kažką pasakyti, norėjo apkabinti sūnų, bet ašaros iš raudonų rinkių pasipylė čiurkšlėmis. Abiem rankom griebė jas šluostyti ir kai kiek apsivalė, Dzidoriuks jau buvo prie vežimo, kur sėdėjau ant antros kupetos, vežimo gale. Tuo tarpu Morta, matydama šeimininką jau tvirtai įsitaisius ant avižų maišo, griebė jo dešinę, bet šis pakėlė ranką su botagu ir pramurmėjo:

– Veizėk, kad... būtų gerai.

Kai sukom iš kiemo, paskutinį kartą žvilgterėjau į Platakienę: raudoni skrituliai buvo nukreipti į Mortą, o akutės žėrėjo tokia beprotiška neapykanta, kad šiurpas mane sukrėtė.

Kelionė arkliais iš Varnių į Palangą buvo ilga ir varginga: truko dvi dienas ir vieną naktį. Ne be pagrindo sakydavo žemaičiai: Palanga – svieto pabenga. Važiavom ilgesniu keliu – per Telšius, Lieplaukę, Plungę, Karteną ir Kretingą; per Žarėnus ir Kantaučius būtų kiek arčiau, bet dėl blogų kelių per tuos bažnytkaimius Platakis nevažiavo. Mylią, daugiausia pusantros arba dvi pravažiavęs, sustabdydavo arklius ir, nieko mums nesakydamas, užeidavo į trobą palei kelią, kur jam pasitaikydavo ir ilgiau užtrukti. Kartą ir mes su Dzidoriuku iš paskos įėjom į tokią trobą.

– Tegul bus pagarbintas... – prabilo Platakis, – sveikas, Jonai.

– A, Pranciškus... – atsiliepė šeimininkas su pypke dantyse, – sveikas... Sėskis, būk svečias... Kur jau taip keliauji? Bene į Palangą?

– Je, – atsakė sėsdamas Platakis.

– Ir sūnų veži į mokslą?

– Kaip matai.

– Turbūt į kunigus leisi?

– Dar klausi.

Ir Platakis, ir šeimininkas ilgai sėdėjo nuleidę galvas. Į trobą įėjo šeimininkė. Nustebo.

– Platakis?.. Kaip tu čia?

– Į Palangą važiuoju.

– Sūnų veži?

Sudėjus rankas ant pilvo, šeimininkė ilgai žiūri į abu tylinčius vyrus. Po tam klausia:

– Gal pieno?

– Nėra laiko, – pakėlė galvą Platakis, atsakydamas ir už save, ir už mus.

Ir vėl tyla, trikdoma tik šeimininko pypkės čepsėjimo. Po kiek laiko Platakis pakilo.

– Sudie, Jonai.

– Sudie.

Platakis, matyti, dažnai tuo keliu buvo važinėjęs, taigi ir į pažintį suėjęs su žmonėmis, ties kurių trobomis sustodavo. Bevažiuojant ir mane, ir Dzidoriuką slėgė nuobodulys: arkliai beveik visą laiką ėjo žingsniu; priešais save matėm tik plačiausią Platakio nugarą ir didžiabrylę šiaudinę skrybėlę ant galvos. Žvalgytis po geltonuojančius laukus ir krūmus kelio šonuose veikiai įkyrėjo; saulės kepinami, prakaituodami, kalbėti tingėjom ir, tiesą pasakius, neturėjom, apie ką kalbėti. Platakis tylėjo kaip užkerėtas, net į arklius nė karto neprabilo, kaip daro ir labai nekalbūs vežėjai.

Į Telšius atvažiavom saulei leidžiantis. Platakis įsuko į priemiesčio karčemos kiemą, iškinkė arklius ir pririšo prie vežimo vidurio. Paskui iš po mūsų sėdynės ištraukė maišelį su Mortos įdėtais valgiais. Perpjovęs kepalą juodos duonos, iš medinio dubenėlio pakabintu sviestu patepė tris dideles riekes ir dvi atkišo mums. Gavom dar po du kietai išvirtus kiaušinius ir po gabalą rūkytos žuvies. Potam iš karčemos atnešė vandens skardinukėje, iš kurios ir užgerdavom sūrią žuvį. Pagirdęs arklius ir pakabinęs jiems ant kaklų po maišelį su avižomis, nuėjo į karčemą, kur labai ilgai užtruko. Iš Telšių išvažiavom jau gilią naktį. Giedriame danguje švietė mėnulis, buvo ramu, tik vėsoka. Mes su Dzidoriuku nuslinkom į vežimo vidurį, užsiklojom gūnia, prisiglaudėm prie kits kito, kad būtų šilčiau, ir, atrėmę galvas į sėdynę, netrukus užmigom. Man prisisapnavo sapnas su vaizdais dar iš kūdikystės laikų. Mačiau save prisiglaudusį prie karunką giedančios Lileikienės. Jos malonus plonytis

balselis virpino širdį. Bet kas čia? Balsas tas pats, o gaida ir žodžiai visai ne tokie, kokius anuomet girdėjau:

Du broleliai mišku jooojo,
Bejodaaami sudūmooooooojo:
Ar mums joti, ar nejoooti,
Ar žirgeeelius nubalnooooooti.

Jokim, jokim, broterėėėliai,
Kai nujooosme, nubalnooooooosme.

Atsibudau. Pačiupinėjau greta susirietusį Dzidoriuką. „Jokios Lileikienės, jokios karunkos", – nusiraminau... Bet iš kur tas švelnus, vos girdimas balselis, kartais trikdomas prunkštelėjimo žingsniu einančių arklių?

Dvi seselės šilkus siuuuvo,
Besiūdaaamos sudūmooooooojo:
Ar mums siūti, ar nesiūūūti,
Ar nesiūūūtus dovanooooooti?

Siūkim, siūkim, seserėėėlės,
Kai pasiūūūsme, dovanooooooosme.

Papurčiau galvą, vėl paliečiau kietai miegančio Dzidoriuko šoną: aišku, Platakis mus veža į Palangą, važiuojam iš Telšių į Plungę. Mes su Dzidoriuku tylim, o iš milžino Platakio, jei prasižiotų, tektų išgirsti kokio boso ar baritono griaudėjimą, bet ne tokį aukštą švelnutį sopraną. Tai iš kur tas balsas?

Du balandiai klane gėėėrė,
Begerdaaami sudūmooooooojo:
Ar mums gerti, ar negeeerti,
Ar sparneeeelius paplasnooooooti.

Gerkim, gerkim, balandėėėliai,
Kai prigeeersme, paplasnooooooosme.

Gal kokią moteriškę Platakis įsisodino pakeliui arba ji eina greta vežimo ir gieda? Iškišau galvą iš po gūnios: abiejuose kelio šonuose juodavo tankus miškas. Aukštų eglių viršūnės, tartum iš plieno nulietos, blizgėjo mėnulio šviesoje; aplinkui viešpatavo iškilminga rimtis; jokios moteriškės nei vežime, nei greta jo... Platakis nejudėjo savo vietoje. Pasilenkiau prie jo nugaros: dainelės gaida dabar girdėjosi aiškiau. Dar labiau pasistūmiau į priekį, pro milžino šoną pažiūrėjau į jo veidą: buvo prisimerkęs, lūpos vos matomai krutėjo, per veidą riedėjo ašara. Gal man tik pasirodė, kad jis verkia, bet jei ir iš tikrųjų taip būtų, nesistebėčiau:

tokia liūdna buvo dainelės gaida, ir Platakis tokiu švelnučiu balseliu ją niūniavo:

Dvi bitelės meeedų nešė,
Benešdaaamos sudūmooooooojo:
Ar mums nešti, ar neneeešti,
Ar neneeešus žiemavooooooti.

Neškim, neškim, bitelaitės,
Kai nuneeešme, žiemavooooooosme...

Plungėje ganėmės jau išaušus. Pravažiavę Karteną ir tiltą per Miniją, pasikėlėm į lygumą, kuria ir važiavom iki pat Kretingos. Kelias kaip stalas, arkliai bėgo risčia. Dar prieš Kretingą pajutom kitokį orą, žymiai drėgnesnį ir savotiško kvapo: vėjelis pūtė iš dešinės, nuo jūros. Kretingoje Platakis įvažiavo į kažkokio savo bičiulio kiemą ir ten, aptvarkęs arklius, trumpai pasakė:

– Eime.

Dzidoriuks paaiškino man, kad einam į grafo Tiškevičiaus šiltnamius, kuriuos tėvas lanko kaskart, kai važiuoja pro Kretingą. Prie įėjimo į šiltnamius sėdėjo ant suolelio paniuręs sargas; jį Platakis pasveikino ir atkišo puodą. Šis puodą paėmė ir, nieko nesakydamas, įleido mus į vidų. Lankyti šiltnamius grafo buvo draudžiama, taigi juose tik mes vieni tuo metu tebuvom. Platakis jautėsi čia kaip namie: vedžiojo mus iš vieno skyriaus į kitą, ilgiau sustodamas ten, kur jam labiausiai patiko. Dideliais augalais, kaip palmės, kaktusai, nesižavėjo: stebėjau jo nušvitusį veidą, kada tylėdamas ilgai stovėjo ties kokia gražia gėlyte, įsmeigęs į ją akis.

Į Palangą atvažiavom jau temstant. Mes su Dzidoriuku tuoj nuskubėjom prie jūros; priėjom prie jos iš lygios vietos, ne per kopas. Saulė jau buvo nusileidus, bet švietė mėnulis, užbrėždamas sidabrinį taką skersai ramią jūrą. Prie pat kranto stovėdamas, gavau įspūdį, kad priešais stūkso milžiniškas vandens kalnas su beribe plokštuma horizonte. Pirmą kartą matančiam jūrą įspūdžiai būna įvairūs; tatai priklauso nuo vietos, iš kur stebima jūra, nuo laiko, kada ji matoma, ir pagaliau nuo to, kiek asmuo yra apsipratęs su dideliais vandens plotais. Reikia manyti, kad žmogui, nemačiusiam bent didelio prūdo ar ežero, pirmas įspūdis iš jūros turi būti triuškinantis. Pavaikščiojom pajūriais ir perėjom visą garsųjį Palangos tiltą, kurio išlenkimas jūroje tada buvo dar visiškai sveikas. Kitą dieną iš pat ryto užkopėm į Birutės kalną, jo papėdėje apžiūrėjom grafo įtaisytą „Liurdą", išsimaudėm ir vaikščiojom pajūriais iki pat pietų. Apie vidudienį ėmė rinktis kurortininkai.

Palanga tais laikais buvo panaši į tikrą lenkų kurortą: poilsio atvažiuodavo turtuoliai ir diduomenė iš Varšuvos, daugiausia grafo bičiuliai ir pažįstami. Rusų ir žydų nedaug, o lietuvių ilgesniam laikui tik vienas kitas teatvykdavo, labiausia kunigai. Nors diena buvo giedri ir saulė gerokai kaitino, vyrai vaikščiojo pajūriais apsirengę taip, kaip rengiasi išeidami į gatvę – ilgais švarkais, liemenėmis, kaklaryšiais ir kietais kalnieriukais; visi su skrybėlėmis ant galvų, daugiausia šiaudinėmis panamomis; visos moterys gorsetuotos, su ilgais, iki pat žemės, sijonais, plačiabrylėmis skrybėlėmis ant plaukų ir įvairiaspalviais išskėstais parasonais viršum galvų. Ir vyrai, ir moterys gynėsi nuo saulės spindulių kaip nuo maro. Retas kuris vyras nusiimdavo skrybėlę ir kurį laiką ėjo plika galva: į tokį drąsuolį visi žiūrėjo kaip į pamišėlį, neišmintingai žaidžiantį su pavojum būti ištiktam saulės smūgio. Ką anie kurortininkai pasakytų, jei pamatytų dabartinį pliažą, kur tik retas kuris nesikepina saulėje, yra skrybėliuotas arba su skėčium? Kur niekas nevengia įdegti, bet daug kas tyčia laiko veidą atsuktą į saulę, kad patamsėtų? Anie kurortininkai, aišku, pamanytų, kad pliaže įsiviešpatavo visuotinis pamišimas.

Kas norėjo maudytis, ėjo į vieną iš daugelio prie kopų sustatytų kabinų, ten nusirengdavo ir, įvilkęs ano meto maudymosi kostiumą, maža kuo tesiskiriantį nuo pižamos, tekinas bėgo į jūrą, kad nei saulei, nei žmonėms neparodytų basų kojų (nieko kito pliko ir nebuvo matyti). Moterys lindo į vandenį irgi įsivilkusios į panašius kostiumus, dengiančius visą kūną, išskyrus rankas iki alkūnių ir kojas iki kelių. Toli nuo bendro pliažo vien su naktiniais marškiniais maudėsi moterys, saugomos jų pačių išstatyta sargyba iš skrybėliuotų moterų, kurios energingai mosavo skėčiais, kai vyrai drįso artintis prie to moterų pliažo. Jūroje ir vyrai, ir moterys šokinėjo vietoje, tai pritūpdami, tai kiek pakildami. Išbridę iš vandens, tekini bėgo į savas kabinas, skubėdami nusišluostyti jūros vandenį, kad neišdžiūtų ant kūno. Tačiau jūroje maudėsi tik vienas kitas (šiaip gydėsi šiltomis voniomis); daugumas po du, po tris, arba ištisomis kompanijomis palengvėle žingsniavo ten ir atgal palei jūrą, visokiais būdais saugodami veidus nuo saulės spindulių, vyrai net iki smakro nuleisdavo panamų brylius.

Kai su Dzidoriuku norėjom prasilenkti su viena priešais ateinančia skrybėliuota ponia, lydima paauglio su gimnazisto kepure ant galvos, ši padarė žingsnį į tą šoną, kur buvom pasukę, pastojo mums kelią, ir... suskambėjo pažįstamas melodingas balsas:

– Pan tu? W Połądze?[1]

[1] Ponas čia? Palangoj? (*lenk.*)

Tai buvo Olieńka.

Jos išblyškusiame veide pastebėjau naujų raukšlelių. Tačiau akys pabrinkusiuose vokuose ir akių išraiška liko tos pačios. Šiaip ji buvo „formoje": liemuo per juosmenį taip stipriai suveržtas gorseto, kad viršutinė kūno dalis sudarė madingą trikampį su viršūne prie bambos ir didžiąja briauna pečių linijoje. Ji paleido balto sijono treną ir pasiliuosavusia kaire paėmė skėtį iš dešinės, kurią atkišo man. Nors pirštinėtos rankos nebučiuojama, vis dėlto pagarbiai pakėliau ją prie lūpų. Pasisakė išėjus pasivaikščioti su Vladeku, bet taip esą karšta, kad visai nusilpus, ir dabar grįžtanti namo. Pasiūlė mums ją palydėti. „Kur tau nebus karšta, – pamaniau, – taip gorseto suveržtai, su iki pat smakro užsagstyta bliuskute, su uodeguotu iki pat žemės sijonu, su pirštinėmis, su dirbtinėmis gėlėmis papuošta skrybėle ant plaukų". Olieńka pasipasakojo atvežus Vladeką, kurį pagaliau pavyko įstatyti į Palangos progimnaziją; jis per pavasario egzaminus į antrąją klasę gavo porą pataisų.

– Kaip pono Šukštos sveikata?

Ji mano klausimo nepalaikė paprastu mandagumu.

– Dar nepasibaigė... Bet atrodo, kad neilgai bepatrauks, – reikšmingai pažiūrėjo į mane, palengvėle pakeldama sunkius akių vokus.

Jau visai buvau užmiršęs Olieńkos prieš trejetą metų duotąjį žodį dėtis su manim, kai tik vyras pasimirs, o aš baigsiu mokslus.

– Ar tamsta ilgam atvykai į Palangą? – paklausė ji.

– Neilgam. Vakar atvažiavom, rytoj rytą išvykstam.

– Gerai susiklostė, – apsidžiaugė Olieńka, – ir aš rytoj iš ryto išvažiuoju... Pirma maniau laukti egzaminų rezultatų, bet... čia taip karšta. O dėl rezultatų – aš jų nepakeisiu: neišlaikys, pasiliks antriems metams toj pačioj pirmoj.

– Kada egzaminai?

– Vienas rytoj, antras po dviejų dienų... Jei laukčiau rezultatų, tektų man beveik visą savaitę užtrukti... O čia taip karšta, – kalbėjo Olieńka, mosuodama nosinaite priešais išbalusį veidą, – grįžtam per Plungę, tiesa? Žinai tamsta, atėjo man mintis, kad iki Lieplaukės galėsim važiuoti kartu, mano vežime. Ten atsiskirsim: išsuksiu iš vieškelio į Huvalto dvarą; jis prižiūri vyro ūkį Žlibinuose, ir vyras pavedė man šį tą su juo aptarti.

Olieńkos pasiūlymas man nelabai patiko, bet atsisakyti nedrįsau: šita dvarininkė vis dar imponavo man, nors ne tik nebejaučiau jai jokios meilės, bet ir visai buvau užmiršęs. Kaip pro rūką kilo dabar galvoj kitados artimesnių su ja santykių vaizdai, tačiau atnaujinti tuos santykius atrodė nemiela; apie ištikimybę ir dėjimąsi su ja ateityje ir pagalvoti negalėjau.

– Tamsta, matau, jau studentas? – žvilgterėjo į mano kepurę.

– Tuo tarpu dar ne... Gal ir visai juo nebūsiu: man pataria, ir aš pats norėčiau, stoti į konservatoriją.

– Tai puiku, – apsidžiaugė ji, – niekados neužmiršiu tamstos švelnaus touché[1], kai pirmą kartą man skambinai pas Pečkauskienę... Atsimeni?

Atėjom prie jos buto. Atsisveikindama Olieńka paprašė rytoj rytą atvažiuoti pas ją: lauksianti, viena nevažiuosianti.

Mūsų išvykimo dieną Dzidoriuks laikė egzaminą. Siūliau Platakiui palaukti, kol paaiškės pataisos rezultatai, bet šis apie tai ir girdėti nenorėjo.

– Kožną kartą čia dvi naktis tenakvoju ir dabar taip bus. – Kiek pagalvojęs pridėjo: – Popiet išvažiavęs, Plungės iki vakaro nepasieksiu.

– O jei Dzidoriuks neišlaikys? Kur jis dings?

– Jei pabengs klases, stos pas aptiekorių... įsiprašiau... Jei ne, tegu eina šunims šėką pjauti... Varniškio Vyliaus Kazimiers jau greit ir į kunigus išeis, o kartu su Dzidoriuku pradėjo eiti klases...

Rytmetį iš Palangos išvažiavę, nesužinojom, kaip Dzidoriukui pasisekė, bet tenka manyti, kad išlaikė. Į galą tų dviejų savaičių, kur buvau Pabiržulyje, visai žmoniškai ėmė orientuotis algebroje, ir eibę uždavinių padarėm.

Mes su Olieńka ir tuo pačiu Baltrum važiavom pirmieji, Platakis iš paskos. Olieńka teiravosi, ar per tą laiką, kai nesimatėm, neįsimylėjau kokią merginą, ir išgirdus, kad ne, pasakė nenorinti tikėti. Prislinko arčiau prie manęs ir paėmė mano ranką į savas.

– Šalinkis tų bjaurybių kaip maro, – mokė mane, – jos tik ir tykoja, kad įveltų berniuką į savo pinkles ir paskui čiulptų kaip voras muselę... Būk man ištikimas, kaip ir aš esu tau. Ar tebeturi mano žiedą? Kodėl nematau ant rankos? Baigęs gimnaziją, drąsiai gali jį nešioti.

– Žiedas ant piršto varžo skambinimą, – sugebėjau pasiteisinti, nedrįsdamas pasakyti teisybės, kad tiek jos žiedas, tiek ir ji pati seniai jau man pasidarė abejingi. Bet Olieńka, matyti, neužmiršo mūsų buvusių santykių ir buvo geresnės apie mane nuomonės, negu to buvau vertas. Ji atsigręžė įsitikinti, kad mūsų neprisiveja Platakis, apkabino mano kaklą ir ėmė bučiuoti. Studentiška kepurė nusmuko ant ausies, paskui ir visai nukrito nuo galvos; laimė dar, kad į vežimą. Pasipiktinus, kad aš, užuot atsakydamas į meilės pasireiškimus, gaudau kepurę, Olieńka pasitraukė, patvarkė skrybėlę ir atsuko veidą į priešingą pusę. Ilgai važiavom tylėdami. Girdėjosi tik ratų tarškėjimas ir Baltraus raginimai

[1] prisilietimas (*pranc.*) (red. pastaba).

arkliams „naaa, nuuu", laiks nuo laiko stiprinami botago čiauškėjimų. Kai Olieńka pagaliau kiek atsuko galvą ir ėmė žiūrėti tiesiai priešais save, pastebėjau jos akyse ašaras. Pagailo jos: pakėliau ant kelių gulinčią kairę ir prispaudžiau prie lūpų. Ji atsiduso, paskui meiliai pažiūrėjo į mane ir pusbalsiu paklausė:

– Lauksi?

– Nė dienos, nė valandos nesam tikri, – išvengiau atsakymo.

– Ką reiškia penketas metų? Maloniame mokslo darbe prabėgs kaip sapnas... Dar bent dvidešimt metų turėsim laimingo gyvenimo. Po dvidešimties metų man bus jau penkiasdešimt, – vėl atsiduso Olieńka.

– Kažin, gal ponas Šukšta dar ilgai pagyvens...

– To man nesakyk! – turiu nujautimą, kad jei ne šiemet, tai kitais metais būtinai pasibaigs. To geidžiu ir tuo tikiu.

Teisus buvo Cezaris, pasakęs: „Libenter homines quod volunt credunt"[1]. Žmonės nori kuo ilgiausiai gyventi. Tą jiems pačios gamtos įdiegtą norą puikiai išnaudoja visų tikybų šventikai, žadėdami ne tik ilgą, bet amžiną po mirties gyvenimą su sąlyga, kad žmonės aklai klausytų [...]. Kai paklausiau vienos davatkos, ką ji darys, amžinai po mirties gyvendama, ši atsakė, kad džiaugsis Dievo regėjimu ir kartu su kitomis davatkomis giedos jo garbei giesmes.

– Pagalvok, mieloji, – sakau, – ar tau neįkyrės per amžių amžius daryti tą pat.

Ši atsakė gan logiškai:

– Malonus dalykas negali įkyrėti.

– Ir tu tuo amžinu gyvenimu tiki?

– Ne tik šventai tikiu, bet ir nujautimą turiu.

– O jei nujautimas tave apgaus?

– Negali apgauti, nes ir kunigėlis taip sako, – jau visai nelogiškai užbaigė davatka.

Nujautimas Olieńką apgavo: praėjus dvidešimčiai su viršum metų po to mūsų pasikalbėjimo, baigė savo dienas, o vyras dar porą metų po jos mirties pagyveno.

Kartenoje pasiganėm, užkandžiavom. Olieńka paragavo Platakio rūkytos žuvies, o šis – jos baltutėlio pyrago. Su Platakiu ji kalbėjo žemaitiškai; tiesa, vos kelis žodžius tepasakė, ir tuos pačius su barbarizmais:

– Pono Platakio vendzonka (rūkyta žuvis) labai smačna (skani).

– Ir pyragas panskas skanus, – atsilygino jis komplimentu, iš mandagumo pavartodamas „panskas", kad prilygtų dvarininkės žargonui.

[1] „Mielai žmonės tiki tuo, ko trokšta" (*lot.*).

Diena ėjo į vakarą. Prieš pat Lieplaukę Olieńka liepė Baltrui sustoti.

– Čia skirsimės: aš suku į kairę, į Huvalto dvarą, tamsta pasiliksi ir palauksi Platakį prisivejant.

Išlipau iš vežimo ir... negalėjau pajudėti iš vietos: nusėdėjau koją. Ji smarkiai susopo, susiraukiau, kaip dažnai raukiasi žmonės prieš verkdami. Vargšė Olieńka kitaip, matyti, suprato: jai pasirodė, jog aš vos susilaikau nuo ašarų iš gailesio, kad reikia skirtis. Išplėtė akis, iššoko iš vežimo ir, palaikydama mane, pašnabždėjo:

– Nusiramink, ne amžiams skiriamės.

Ji taip norėjo mane paguosti, kad, be abejo, būtų apkabinusi ir pabučiavusi, jei nesivaržytų Baltro. Patryniau nusėdėtą vietą ir, skausmui atslūgus, pabučiavau jai į ranką.

– Laimingos kelionės!

– Ir tamstai to paties linkiu, – tarė Olieńka ir įlipo į vežimą.

Tai buvo mūsų paskutinis pasimatymas.

Platakis laimingai pristatė mane į Kurtuvėnus.

Prasidėjo paskutinis, prieš išvykstant į Peterburgą, mano Žemaitijoje gyvenimo etapas, pats sunkiausias ir labai nuobodus. Apie šį laikotarpį nieko ypatingo pažymėti neturiu, išskyrus vieną kitą epizodą iš mano susirėmimų su darbdave grafiene Terese Pliater-Zyberkiene. Jos vyras buvo tikra persona muta[1] (ir namuose, ir už jų), ir kaip niekur kitur, taip ir į vaikų mokymą nesikišo. Per tuos metus neprabilom nė vieno karto į kits kitą. Viską valdė ir viskuo rūpinosi grafienė. Ji iš pat pradžių nubrėžė vaikų mokymo planą: dirbti su jais privalau penkias valandas priešpiet (su pertraukomis) ir dvi valandas vakarais. Per metus reikia pasiekti štai kokį tikslą: penkiolikmetį paauglį, išsigimėlį Stasį, išmokyti skaityti rašyti rusiškai ir šiek tiek aritmetikos; trylikos metų Stefcį paruošti pavasario egzaminams iš trijų gimnazijos klasių; jauniausią ir gabiausią Liudvį nuodugniai supažindinti su pirmoje klasėje dėstomais dalykais. Darbas buvo komplikuotas: visi trys mokiniai ėjo skirtingus dalykus, ir man klausinėjant vieną iš jų arba ką nors tokiam aiškinant, du likusieji turėjo rašyti ar spręsti uždavinius, pagal iš anksto duotus nurodymus.

Lygiai devintą valandą susėsdavom prie didelio apvalaus stalo vidury kambario, kurio viename šone ant trikampio pastato buvo įtaisyta juoda lenta. Viršum lentos sienoje kabojo laikrodis. Gretimas kambarys buvo grafo miegamasis. Pro didelį plyšį durų apačioje grafas girdėjo, kas darosi pas mus, o mes – ką jis daro. Geriausiai girdėjosi, kaip atsi-

[1] statistas (nereikšmingas asmuo) (*lot.*).

kėlęs grafas skalauja dantims šepetuką, ilgai daužydamas jį į stiklinės briaunas. Lygiai dešimtą valandą miegamojo durys atsidarydavo, grafas įeidavo į „klasę" ir, pasakęs „labas rytas", išeidavo pro kitas duris į grafienės kambarius. Kokiais sumetimais grafienė įtaisė „klasę" tarp savo ir vyro kambarių, paaiškėjo vėliau. Grafas buvo labai punktualus: šepetuko dūzgenimas ir jo „labas rytas" kasdien vyko tuo pačiu metu.

Sunkiausias darbas buvo su Stasiu, kurį grafienė vadindavo nieszczęśliwe dziecię (nelaimingas vaikutis): nesusidorodamas su rusiško žodžio perskaitymu ar jo parašymu sąsiuvinyje, pradėdavo tyliai verkti, ir labai nesmagu buvo žiūrėti, kaip per pailgą šito paauglio veidą be pertrūkio rieda didelės ašaros, krisdamos ant knygos lapo arba murzindamos sąsiuvinį. Paprastai pradėdavo ašaroti nuo pat ryto ir baigdavo tik pertraukų ar pietų laikui atėjus. Ir taip diena iš dienos, savaitės, mėnesiai. Grafas, eidamas rytais per klasę, atsukdavo galvą, apsimesdavo nematąs savo nevykėlio sūnaus. Jo nesugebėjo išmokyti skaityti nei Čiurlys, nei (po jo) Višinskis. Nepavyko ir man pasiekti grafienės jo atžvilgiu užbrėžto tikslo, ir kokį Stasį radau, tokį po metų ir palikau – nemokantį skaityti rusiškai. Ar jis mokėjo skaityti lenkiškai, nežinau, nesiteiravau. Kalbėjo lenkiškai gražiai, mokėjo ir prancūziškai. Aritmetikos uždavinius spręsdavo pakenčiamai tol, kol nereikėjo jų parašyti. Ir kad ne ta idiosinkrazija, liečianti skaitymą bei rašymą, niekas nepamanytų, jog turi reikalą su išsigimėliu. Visą laisvą nuo pamokų laiką leisdavo arklidėje, buvo persmirdęs arklių prakaitu ir pakinktais. Kai kartą žiemos metu apsirgo ir kelias dienas nelankė pamokų, visai kitoks oras buvo mūsų klasėje. Jis paveldėjo Kurtuvėnų dvarą, vedė dvarininko Dymšos dukterį ir Smetonos laikais garsėjo kaip ypatingai geras žuvų ūkio tvarkytojas bei specialistas praktikas.

Visai kitoks buvo jo jaunesnis brolis Stefcio. Šis puikiai skaitė, rašė, niekuomet nemačiau jo verkiant. Po Spalio revoliucijos apsigyveno Varšuvoje, kur pasižymėjo kaip geras fotografas (anų laikų lenkiškuose žurnaluose mačiau jo parašą po ypatingai gerai nusisekusiomis fotografijomis).

Trečias mokinys Liudvis, gabiausias iš visų, nebuvo reikalingas ypatingų aiškinimų, mokėsi pats, man teliko klausinėti ir tikrinti, ką ir kaip išmoko. Jam vienam iš šešių grafo sūnų tepavyko baigti aukštąjį mokslą. Kartu su tėvu ir Stefciu nusikraustė į Lenkiją.

Antrą valandą baigėsi pamokos; po penkiolikos minučių, apsivalę ir nusiplovę rankas, ėjom į valgomąjį. Čia irgi kabojo laikrodis, ir turėjau progos stebėti, kaip tuose rūmuose viskas vyko punktualiai. Antrą valandą dvidešimt minučių į valgomąjį įeidavo grafas; jis, nieko

nesakydamas, paspausdavo rankas vaikams ir mokytojams. Po penkių minučių ateidavo grafienė, kuriai visi, pradedant grafu su vaikais ir baigiant mokytojais, pabučiuodavo į ranką. Ji vieną kitą iš mūsų pakalbindavo, pasiteiraudavo apie sveikatą, pasidalindavo pastebėjimais apie orą; jei kuriuo būdavo nepatenkinta, tam atsukdavo nugarą. Lygiai pusę trijų grafas su grafiene atsistodavo prieš kits kitą vidury ilgo keturkampio stalo, nuleisdavo galvas ir susikaupę persižegnodavo; jais pasekdavo kiti, išskyrus mane ir vokytką Emiliją. Grafienės dešinėje sėdėjo prancūzų kalbos mokytoja, jauna ir graži sulenkėjusi prancūzė, varšuvietė mademoiselle Clotilde Marsan (ji dėstė ir lenkų kalbą); kairėje – suaugusi duktė Eliza. Man buvo nurodyta vieta stalo gale; antrame gale priešais sėdėjo vokiečių konversacijos mokytoja, negraži senmergė Emilija. Priešais grafą ant stalo stovėjo du buteliai alaus; priešais grafienę – grafinas su vandeniu, greta – paskutinis lenkiško laikraščio numeris. Prieš įnešant valgius, liokajus įpildavo į grafo stiklinę alaus, kurį šis čia pat imdavo gurkšnoti. Jei į pietų galą grafas neišgerdavo viso butelio, akimis duodavo liokajui ženklą įpilti alaus likučius į priešais mane pastatytą stiklinę. Antras alaus butelis stovėjo, matyti, tik dėl tvarkos: per visą laiką, kiek pietavau su grafais, tas antras butelis palikdavo neliestas. Jau po kelių dienų, kai liokajus rengėsi supilti alaus likučius į mano stiklinę, atstūmiau pro petį prakištą ranką su buteliu ir pašnabždėjau jam „nepilk, negersiu". Po tokio mano išsišokimo, kurį pastebėjo grafienė ir nepatenkinta aukštai pakėlė antakius, grafas jau pats stengėsi išgerti visą alų, varvindamas jį iš aukštai pakelto butelio iki paskutinio lašelio. Pietų metu viešpatavo slegianti tyla, trikdoma tik valgomųjų padargų barškėjimo ir trumpų grafienės atpasakojimų žinučių, kurias sėmėsi iš tarp valgio davinių skaitomo laikraščio. Rimtesnių straipsnių neskaitė, tik kroniką. Skelbė mums tas sensacingas žinutes, prie kurių galėjo pridėti savo pamokymus. Kartą perskaitė apie apviltos merginos nusižudymą. Reikšmingai išplėtus akis į gražuolę varšuvietę, pasakė:

– Taip nelaimingai baigia savo gyvenimą tos merginos, kurios per laisvai elgiasi su vyrais (buvo sužinojus, kad varšuvietė vakarais susitinka su komisorium Kisieliu, žinomu apylinkėje mergininku).

Gražuolė paraudonavo, akyse sublizgėjo ašaros, bet nė žodžio nepratarė. Grafaitė Eliza pasilenkė ir šypsodamos pro motinos veidą stebėjo mokytojos sumišimą: ėjo gandai, kad ir grafaitė nėra abejinga komisoriui, taigi dabar džiaugėsi varžovės pažeminimu. Kitą dieną užsigavusi varšuvietė pietų neatėjo, apsimetė nesveika. Kaip paskui sužinojau iš Emilijos, gražuolė pasiskundė komisoriui, o tas, vyras greitas ir „unaravas", nuėjo pas grafienę ir stačiai jai pareiškė, kad netinka įtarinėti niekuo dėtą vienišą mergaitę, kurią jis yra pasiryžęs

vesti ir kuri jau davė savo sutikimą už jo tekėti; kad nuo šios dienos ji nebepietausianti prie bendro stalo, valgysianti savo kambaryje; kad po sutuoktuvių, kurios įvyks artimiausiu laiku, gyvensianti jo bute ir tik ateidinėsianti į rūmus pamokoms su vaikais. Grafienė atsikirto, kad jos kaip namų šeimininkės yra šventa pareiga sekti net ir mažiausius dorovės pažeidimus, ir kad ji teisi, o neteisūs komisorius su savo sužadėtine, labai nemandagiai pasielgę, nieko nepranešdami apie sutarimą jai, kuri taip rūpinasi savo tarnautojais kaip motina vaikais. Taip mes daugiau ir nematėm gražuolės pietaujant prie bendro stalo.

Deja, grafienės dorovinga akcija ne tik nepašalindavo nedoros reakcijos, bet, keistas dalykas, net ją padidindavo: nežiūrint visokių moterų imbuvių ir pakalikių, kurias grafienė laikė priglaudus pirmojo aukšto kambariuose, teikė joms maistą ir dalino dovanas už šnipinėjimą bei pranešinėjimą, kur, kada ir kieno buvo pažeista dorovė arba bent buvo kėsintasi ją pažeisti. Nežiūrint to, kad be imbuvių šnipinėjimu sėkmingai užsiiminėjo suaugusi duktė Eliza ir judrus Liudvis; nežiūrint to, kad dvi išvietės pirmame rūmų aukšte buvo tokios mažos ir ankštos, jog jose kas nors užsidaręs atlikti gamtos reikalui buvo priverstas iškišti galvą pro duryse išpjautą apvalainę skylę; nežiūrint kitokių įvairių priemonių, grafienės sugalvotų tam, kad būtų užkirstas kelias dorovės pažeidimui, – beveik kas mėnuo ji pavarydavo vieną kurią tarnaitę, pastebėjus šios nenatūralų pastorėjimą. Jei ne garbingas komisoriaus pasielgimas, būtų atleista ir gražuolė varšuvietė, kuriai ištekėjus po penkių mėnesių gimė įpėdinis. Netenka stebėtis ypatingu šiuose rūmuose dorovės pakrikimu: laisvu nuo darbo laiku tarnai arba ėjo į bažnyčią, arba... paleistuvavo; apie kokias žmoniškas pramogas, apie knygas, laikraščius ar žurnalus niekas čia ir girdėte negirdėjo.

Netrukus ir man teko patirti ypatingą grafienės globą ir rūpinimąsi savo tarnų bei tarnautojų sielos išganymu. Vieną sekmadienį, atsilankęs pas kleboną Vizbarą, sužinojau, jog grafienė prašiusi paveikti mane ta prasme, kad aš, tokių religingų tėvų sūnus, nenutraukčiau ryšių su tikyba, kad per daug nepasitikėčiau mokslu, kuris dažnai vedąs į pražūtį, niekuomet – į sielos išganymą.

– Man rodos, – tarė šypsodamasis Vizbaras, – kad šį kartą grafienė iš musės nori padaryti dramblį. Ji atkreipė dėmesį į tai, kad sveikas nesižegnoji priešpiet ir popiet.. Aš jai aiškinau, kad nesižegnojimas prieš valgant nėra jokia nuodėmė, kad dažnas žegnojimasis yra tik girtinas įpratimas, labiau tinkąs mums, kunigams, negu pasauliečiams; bet grafienė vis dėlto prašė pakalbėti su tamsta šiuo reikalu, motyvuodama savo užsispyrimą tuo, kad jai esą labai nepatogu prieš vaikus, kuriems ne kartą yra sakiusi, jog nesižegnoja prieš valgant ir pavalgius tik „neščyri" katalikai arba

ligonys kaip Višinskis, o šiaip visi padoresni žmonės kryžiaus ženklą kuo dažniausiai vartoja. Ji labai norinti, kad tamsta duotum gerą pavyzdį vaikams ir elgtumeis kaip padoresnieji.

Jam bekalbant sumečiau, kad štai gera proga atsikratyti slegiančio, bet neišvengiamo bendravimo su grafų kompanija pietų metu ir, užuot pasisakęs dėl grafienės pageidavimo, paklausiau, bene sutiktų klebonas mane valgydinti, kaip valgydino Višinskį.

– O kaip sveikas paaiškinsi grafienei savo nenorą pietauti prie bendro stalo? – paklausė šis.

– Manau pasakyti, kad, nepratęs žegnotis priešpiet ir popiet ir nenorėdamas piktinti vaikų...

– Kaip tik to jai ir nesakyk, – pertraukė Vizbaras, – o motyvuok reikalą taip: pietaudamas klebonijoje, sutaupysiu keliasdešimt rublių, nes klebono pietūs pigesni... Gali dar pasakyti, kad iš Višinskio žinai jį mokėjus klebonui po aštuonis rublius už pietus, o iš grafienės šiam reikalui gaudavus penkiolika, taigi kas mėnesį sutaupydavęs po septynis rublius.

Kai išdėsčiau grafienei šitą reikalą taip, kaip pamokė Vizbaras, ji permetė mane piktu žvilgsniu ir pasakė:

– Tamsta visur nori pasekti Višinskiu... Išsiderėjai Višinskio kambarį ir jam mokėtą atlyginimą, vengi kryžiaus ženklo, kaip ir jis vengė, o dabar užsigeidei pietauti klebonijoje. Bet Višinskis – ligonis, jam nuo ligos apsisuko galva, jis net Dievo išsižadėjo... Tegu Viešpats tamstą saugo, kad ir šiuo atveju nenueitum jo pėdomis... Įspėju tamstą, kad su tokiais kaprizais laimės gyvenime nepatirsi. Šiandien atsakymo neduosiu, turiu pasitarti su vyru... Penkiolika rublių – dideli pinigai; juos mokėjom Višinskiui kaip ligoniui, o tamsta sveikas, ir... nereikalingi prasimanymai, – atsuko nugarą ir nuėjo į gretimą kambarį.

Po to pasikalbėjimo praėjo jau kelios dienos, o grafienė vis dar nepasakė, kad sutinka mokėti man pietpinigius. Bandžiau priminti savo reikalą, pasinaudojęs tomis penkiomis minutėmis, kada ji priešpiet kalbino vieną kitą iš susirinkusių valgomajame. Bet grafienė, pastebėjus mane rengiantis prasižioti, arba pasukdavo veidą į šalį, arba tiesiog atsukdavo nugarą. Norėjau pamatyti ją po vakarinių pamokų. Atsisakė priimti, esanti labai užimta. Vizbaras, kuriam tą nedorą grafienės žaidimą papasakojau, paklausė:

– Tai tamsta rimtai nutarei nebepietauti su grafais?

– Negaliu kitaip. Toji slegianti atmosfera taip mane veikia, kad ir kąsnis į burną nelenda, – pasiskundžiau jam.

– Ir sublogai, kaip matau: žandai pabalę, akys įdubusios... Lieka viena išeitis – revoliucija, – nusišypsojo Vizbaras, – rytoj ateik pietauti į kleboniją, ir viskas.

Taip ir padariau. Praėjo dvi dienos. Trečią dieną, priešpietinėms pamokoms baigiantis, Liudvis pasakė man, kad mama norinti pakalbėti, kad prašanti tuoj po pamokų neišeiti, bet palaukti jos.

– O kas bus, – paklausė atėjusi grafienė, – jei mes nemokėsim tamstai penkiolikos rublių, kaip ponui Višinskiui kad mokėjom už pietus klebonijoje?

– Tada aš mokėsiu klebonui iš savo uždarbio, o ponas grafas tuos pinigus sutaupys, – iš padilbų žvilgterėjau į ją.

Grafienė kiek pastovėjo prie lango, žiūrėdama į priešais riogsančią bažnyčią. Potam išėjo iš kambario, nepažiūrėjus į mano pusę ir nė žodžio nepratarus. Lygiai po mėnesio nuo to mūsų pasikalbėjimo per savo kambarinę Zosią atsiuntė voką, kuriame radau aštuonis rublius ir raštelį su data, už kurį laiką mokami pietpinigiai. Mokėdamas Vizbarui už pietus, parodžiau raštelį.

– Tai aš kaltas, kad grafienė nusuko septynis rublius, – sutraukė savo gražius antakius klebonas. – Jei nebūčiau paminėjęs, kiek man mokėjo Višinskis, ir jei nebūtum apie tai pasakęs grafienei, būtų įdėjusi į voką visus penkiolika rublių... Na, tiek to. Mokėsi man penkis rublius; bent tris sutaupysi kas mėnuo, – nusišypsojo gerasis Vizbaras.

Nežiūrint šito ir kitų smulkių nesusipratimų su išdidžia grafienė, mokymo darbas ėjo normaliai. Savo mokiniams buvau įvedęs dienynus, kuriuose jie žymėdavo, kas kurią dieną buvo eita ir kas užduota kitam kartui. Jei ne Stasio chroniškas verkšlenimas, mokinių pažanga būčiau visai patenkintas. Nuo ašaravimo Stasio neatpratino Višinskis, nesugebėjau atpratinti ir aš, nors griebiaus įvairiausių priemonių. Viena tokia priemonė, tiesa, labai nepedagogiška, buvo veiksmingiausia, būtent pajuoka: ambicingas vaikas, vengdamas pajuokos, kuriam laikui susilaikydavo nuo ašarų. Kartą dienyno pakraštyje išbraižiau Stasio veido kontūrus taip vykusiai, kad jo broliai ir jis pats gardžiai juokėsi. Judrusis Liudvis piešinėlį parodė motinai, o ši visai užtarnautai mane pabarė. Kitą dieną nesusilaikiau nepastebėjęs Liudviui, kad nereikėjo to piešinio rodyti motinai. Sulig tais mano žodžiais durys į „klasę" staiga atsidarė, pasirodė iš pykčio pabalusi grafienė ir riktelėjo:

– Prašau negadinti mano vaikų! Maža to, kad tamsta išdrįsai pašiepti nieszczęśliwe dziecię (nelaimingą vaiką), dargi išmetinėji jiems atvirumą ir pamokai nuslėpti tai, ką aš kaip motina privalau žinoti.

Dabar tik supratau, kodėl „klasei" buvo parinkta patalpa tarp grafo ir grafienės kambarių: rytais grafas už savo durų klausėsi, kaip vyksta pamokos, vėliau – grafienė už savo. O kad grafienei užtekdavo kantrybės dažnai tupėti už durų, turėjau progos ne kartą įsitikinti. Kai, pvz.,

smalsuolis Liudvis paklausė, kodėl Dievas teiravosi pas Kainą, kur randasi jo nužudytas brolis Abelis, tartum pats jis, visagalis ir viską žinąs, to nežinojo, ir kai aš patariau smalsuoliui nesukti sau galvos dėl tų pasakų, duryse sužaibavo grafienės akys:

– Tylko półmędrek (tik pusgalvis) gali išdrįsti Šventojo Rašto tiesas vadinti pasakomis.

Apie šitą mano labai įtartiną pasakymą grafienė pranešė klebonui ir prašė jį patikrinti, ar aš dar pataisomas, ar jau visai nuėjau Višinskio pėdomis. Kad ir šviesusis Vizbaras palaikė mano, o ne grafienės nuomonę dėl Biblijoje surašytų „baneliukų", supratau iš to, jog jis, pietų metu pasakodamas apie grafienės susirūpinimą mano siela, išvadino ją įkyria šventeiva ir mano religingumo netikrino. Nežinau, ar Vizbaras skaitė Anatolio Franso veikalus (prancūziškai jis mokėjo gerai), bet jei skaitė, negalėjo neatpažinti savęs kunigo Mitono asmenyje[1].

Vieną rudens vakarą, grįžęs po pamokų į kambarį, nemaloniai nustebau: priešais savo lovą prie sienos pamačiau antrą tokią pat lovą prie antros sienos. Išbėgau į koridorių, kur prie durų į kiemą visuomet stovėjo Pliuščikas.

– Iš kur pas mane atsirado antra lova? – susierzinęs klausiu.

– Kambarinė pastatė, – abejingai atsakė šis, – ir pati grafienė čia sukosi.

– Kas joje miegos?

– Nežinau.

– Ar ir Zosia čia buvo, kai nešė lovą?

– Ir ji padėjo nešti.

Gretimojo kambario durys kiek prasivėrė, sena imbuvė iškišo galvą. Bematant prasivėrė ir antros durys, pasirodė ir antros imbuvės raukšlėtas veidas. Jos smalsiai sužiuro į mane. Tos senos lenkuojančios plikbajorės žinojo viską, kas dedasi ne tik šiame ilgame koridoriuje, bet ir visuose rūmuose.

– Gal tamsta pasakysi, – kreipiaus į artimiausią galvą, – kam skirta ana lova mano kambaryje.

– Przyjechał pan Emblik, instruktor mleczarniany, on tu będzie spał[2], – prašvapsėjo galva, ir durys užsitrenkė.

Tuoj pranyko ir antros imbuvės raukšlėtas veidas.

– Pliuščikai, būk geras, suieškok Zosią ir paprašyk ateiti čia – krei-

[1] • A. France. *La chemise*. (Pamaldus, labdaringas, visų mylimas kunigas Mitonas garsėjo kaip laimingiausias žmogus. Tačiau jis pats save laikė nelaimingiausiu veidmainiu: netikėjo Dievą, kurį skelbė žmonėms.)

[2] Atvažiavo ponas Emblikas, pieninių instruktorius, jis čia miegos (*lenk.*).

piaus į sargą, iš susijaudinimo užmiršęs, kad jis negali pasitraukti nuo durų.

– Ji pati tuoj ateis, atneš patalynę, – nepajudėjo iš vietos Pliuščikas.

Nutariau palaukti čia pat. Bestovėdamas galvojau apie šitą grafienės išdaigą. Iš pradžių negalėjau suprasti, kam jai prireikė patalpinti pieninką pas mane, tiek laisvų kambarių esant rūmuose. Be to, paprasčiausias mandagumas reikalavo, kad bent atsiklaustų arba praneštų man apie tai iš anksto. Bet netrukus dalykas ėmė aiškėti: sumečiau, kad ji savo sauvaliavimu atsimokėjo už mano sauvaliavimą, kai aš nutraukiau dalyvavimą pietuose, nelaukdamas jos sutikimo.

Pasirodė Zosia su patalyne. Tartum manęs nematydama ir kažką niūniuodama, norėjo iš didelio koridoriaus įsukti į mano mažąjį koridoriuką. Pastojau jai kelią.

– Neškis patalynę iš kur atsinešus, – riktelėjau. – Nei tavęs, nei to Embliko į savo kambarį neįsileisiu.

– Ne savo valia nešu, grafienė įsakė, – ironiškai šyptelėjo Zosia, bandydama prasmukti į koridoriuką.

Tas jos šypsnys visai mane pribaigė. Įšokau į kambarį ir ėmiau stumti lovą lauk. Matydama mano įtūžimą, mergaitė metė patalynę į lovą ir išbėgo. Pasilikęs vienas, bandžiau lovą išstumti į koridorių; ji įstrigo siaurose duryse. Sušukau Pliuščikui, kad padėtų apversti lovą ant briaunos. Šis kažką pamurmėjo, neatėjo. Man besidarbuojant, pasigirdo atskubančių žmonių žingsniai, ir netrukus prie įstrigusios lovos sustojo grafienė, Zosia, dar viena tarnaitė ir liokajus.

– Kas čia per komedijos? – suspiegė grafienė, – kas čia per sauvaliavimas mano namuose?

– Aš tvarkausi kambaryje, kurį išsiderėjau iš ponios grafienės sau vienam, o ne dviem su kažkokiu Embliku, – niūriai pažiūrėjau į ją.

– Ponas Emblikas – garbingas asmuo, – kiek ramiau atsiliepė grafienė, – jis tik vieną savaitę teviešės pas mus.

– Tegu sau vieši pas ponus grafus, kiek nori. Bet jis ne mano svečias ir kartu su juo nemiegosiu.

– Įdomu būtų žinoti kodėl? – išplėtė akis grafienė.

– Nenoriu, ir tiek... Verčiau eisiu į kleboniją nakvoti.

– Tai užsispyrėlis, – bandė nusišypsoti grafienė, išsigandus, kad ir visai galiu nusikraustyti į kleboniją. – Dieve, Dieve, – atsiduso, – neturėsi tamsta laimės gyvenime su tokiu būdu. Kad tik Dievas tamstos nenubaustų už šiuos kaprizus. – Zosia, – nusisuko į kambarinę, – paruošk ponui Emblikui žalią kambarį, ten ir tą lovą pastatykit.

Po to susirėmimo, pasibaigusio mano pergale, grafienė pasijuto labai įžeista ir įtūžo ne juokais. Ji neatsileido per visą likusį laiką, kol aš po to

ten gyvenau. Ėmė visiškai mane ignoruoti, neprabilo daugiau nė žodžio ir kur tik iš tolo pamačius tuoj atsukdavo nugarą. Neišvengiamus santykius palaikydavo per Liudvį ar per kambarinę; kartais per juos atsiųsdavo lakoniškus raštelius tokio, pvz., turinio: „popietinių pamokų nebus" arba „rytoj vaikai eina išpažinties, rytinių pamokų nebus" ir pan. Aš taip pat rašydavau jai raštelius, kai prireikdavo pinigų (atlyginimas tarnams ir tarnautojams nebuvo mokamas kas mėnuo; šiaip kam prireikus pinigų, buhalterija išmokėdavo prašomą sumą, o atsiskaitymas vykdavo metų gale; taip elgėsi ir grafienė, kuri pati mokėjo algas mokytojams). Pavasarį, galutinai atsiskaitant su manim, grafienė atsiuntė per Zosią voką su keliais šimtais rublių ir paruoštą pakvitavimą, kad visą atlyginimą už metus gavau. Kai Zosia nusinešė pasirašytą pakvitavimą, dar kartą ėmiau skaičiuoti pinigus ir... nustebau. Grafienė permokėjo visą penkiasdešimt rublių. Ji, matyt, užmiršo pasižymėti, kad pačioje tarnybos pradžioje buvau paėmęs mėnesinį atlyginimą. Pasiprašiau audiencijos. Liokajus grįžo ir pasakė, kad grafienė klausianti, kuriuo reikalu noriu su ja pasimatyti. Pasakiau, kad dėl galutinio atsiskaitymo, ir tada tik įsileido. Man įėjus, nepakeldama galvos nuo kažkokio rašto, kurį skaitė ar apsimetė skaitanti, trumpai paklausė:

– Za mało? (Per maža?)

– Ne, per daug... Ponia grafienė man permokėjo penkiasdešimt rublių, kuriuos čia ir grąžinu, – padėjau ant stalo krašto pinigus.

Po kelių mėnesių nematymo vėl pamačiau jos išplėstas į mane mėlynas akis, kuriose sužibėjo neslepiamas džiaugsmas. Šykštuolė užmiršo savo įtūžimą ir atkišo man ranką:

– Dėkui. Labai gražu iš tamstos pusės, kad atitaisei mano klaidą. Penkiasdešimt rublių – dideli pinigai.

Klebonas juokdamasis pakartojo grafienės pasakytus jam žodžius:

– Niekad nemaniau, kad nesižegnojąs ir, aišku, atšalęs tikybai jaunuolis gali būti sąžiningas.

Į šitą „sąžiningumą" visai kitaip reagavo tėvas, išvadinęs mane mulkiu:

– Pinigų jie turi kaip purvų... Kai būsi Peterburge, už tuos penkiasdešimt rublių puikiai galėtum porą mėnesių pagyventi.

Motina, atvirkščiai, pagyrė mano pasielgimą, pavadinus jį „szlachetny" (kilniu).

Nors mano užsispyrimas dėl Embliko lovos iškraustymo kilo spontaniškai, be rimtos priežasties ir aiškaus tikslo, vis dėlto šitas menkas incidentas ir mano pergalė turėjo tam tikrų padarinių: tarnų akyse pašlijo iki šiol nepažeidžiamas autoritetas grafienės, kurios įsakymą ap-

versti aukštyn kojomis išdrįso iš ubagyno kilęs studentas; rūmų sargas Pliuščikas, matydavęs kitados mane murziną bėgiojant po sąšlavynus ir iki šiol nekreipęs mažiausio dėmesio, dabar pradėjo sveikinti „labas rytas, labas vakaras"; komisorius ėmė kviestis pas save arbatėlės, o gražuolė varšuvietė mielai padėjo nugalėti prancūziškos konversacijos sunkumus; klebonas Vizbaras pasakė nesitikėjęs, kad man užtektų drąsos pasipriešinti galingai šventeivai. Senės imbuvės taip pat labiau susidomėjo manim, tik kitaip: skandalizuotos neregėtu akiplėšiškumu, pradėjo uoliau sekti, tikėdamos įsiteikti grafienei, jei pavyktų pranešti kokį nukrypimą nuo dorovės. Mano kambario durys atsidarydavo į koridoriuką, ir porą kartų taukštelėjau jomis į kaktą kaimynės imbuvės, pasilenkusios prie rakto skylutės.

– Ko tamsta čia?

– Norėjau pasiklausyti muzikos, – prašvapsėjo senė.

– Kad aš neskambinu.

– Vis tiek... Neseniai skambinai, ir vėl gali pradėti, – aiškinosi ši, šliaužda ma lauk iš koridoriuko.

Vienintelė mano pramoga, ypač ilgais žiemos vakarais, buvo įnirtingas skambinimas. „Gradus ad Parnassum Clementi", melodingi Cramero etiudai ir Bethoveno sonatos sudarė mėgiamiausią repertuarą. Kai kitą dieną po minėto incidento vėlai vakare sėdėjau prie fortepijono, kažkas pasibeldė į duris. Nutraukiau skambinimą; iš pradžių pamaniau, kad man tik pasigirdo: pas mane niekas niekados neužeidavo, gyvenau, kaip anachoretas[1]. Zosia arba Liudvis užbėgdavo su reikalais nesibelsdami. Beldimas pasikartojo.

– Kas ten? – sušukau.

Durys plačiai atsidarė, pasirodė keista žmogysta: visai žemo ūgio, bet kresno sudėjimo, miestietiškai apsirengus vyras su didele galva be kaklo, tartum prilipdyta prie plačių pečių.

– Emblik, – prisistatė.

Paprašiau sėstis. Jo, matyti, būta labai trumpų kojų ir ilgo liemens: kai atsisėdo, didelė galva be kaklo akis į akį atsidūrė priešais manąją. Žvakių šviesoje (skambindavau pasistatęs iš abiejų klaviatūros šonų po žvakę) sublizgėjo į mane įsisiurbusios, įstrižai kaip pas mongolus sustatytos juodos akutės, įdubusios po plačia, bet labai žema kakta. Jos viršuje styrojo tankūs juodi šeriai, trumpai nukirpti ežiuko fasonu; tiesiai priešais juodavo plačios riestos nosies šnervių skylės; siaurą viršutinę lūpą bjaurino keli reti plaukiukai, kiek nusvirę galuose; tokie pat negausūs šeriai stypsojo ant smakro; išsišovusieji geltoni skruostikauliai spindėjo

[1] atsiskyrėlis (*lot.*).

tartum alyva patepti. Keistas svečias atrodė kokių trisdešimt metų amžiaus. Laukiau, ką pasakys. Pagaliau tyliai paklausė (kalbėjo rusiškai):

– Kaip sugyvenat su grafais? – ir, nelaukdamas atsakymo tęsė, – pernai, kai čia buvau, Višinskis skundėsi, kad jo nervai šiuose namuose visai suiro... Važinėju po visą Pabaltį; mano pareiga – tikrinti pienines, kurios stato sviestą bei sūrį į Peterburgą ar į užsienį. Taigi esu valdžios pareigūnas ir turiu teisę sudaryti pieninių savininkams nepalankų aktą. Kurtuvėnuose būnu savaitę ar kiek daugiau ir aš, valdžios pareigūnas, su kuriuo grafai skaitosi, šitą laiką priskiriu prie juodžiausių mano gyvenimo dienų. Įsivaizduoju, koks čia gyvenimas tų, su kuriais grafai nesiskaito! Niekur, nuo Revelio[1] iki Vilniaus, nemačiau nieko panašaus į tai kas čia, Kurtuvėnuose, dedasi.

Tai pasakęs, vikriai pašoko nuo kėdės, atsistojo jos užpakaly ir apsimetęs susikaupusiu nuleido galvą (kiek į šoną): visi jo judesiai buvo tikra kopija tų, kuriuos kasdien priešpiet daro grafas.

– Panašu? – paklausė patenkintas.

Negalėjau susilaikyti neprasijuokęs. Potam jis pamėgdžiojo grafienės judesius, grafaitės Elizos ir net vokytkos Emilijos, kuri taip pat apsimesdavo susikaupusi. Galų gale susikūprinęs ėmė šliaužinėti po kambarį: tuoj atpažinau savo kaiminką imbuvę Kunigundą.

– Tamsta neblogas aktorius, – pagyriau jį.

– Pasitaiko kartais dalyvauti Revelio mėgėjų ratelio vaidinimuose, – prisipažino jis, – aš esu estas, taigi mano nuolatinė gyvenamoji vieta Revelyje.

Emblikas atsisėdo ir vėl ėmė šnekėti:

– Tokio tamsumo, koks čia viešpatauja, jau niekur po dvarus nepamatysi. Tas kelias dienas esu visai atskirtas nuo pasaulio: nei rusiško laikraščio, nei žurnalo, nei kokios knygos pas grafus nerasi. Juk taip?

– Aš išrašau „Birževyje vedomosti" ir „Nivą" su priedais, galėsi tamsta paskaityti.

– Dėkui. Pas Višinskį rasdavau „Russkoje slovo". Bet aš kalbu apie grafus. Jie net apie karo eigą su Japonija nieko nežino, tik girdėjo, kad Tolimuose Rytuose kariaujama. O vis ta čia viešpataujanti viduramžio šventeivybė, kuri juos ir sunaikins!.. Ir jau netrukus... Jei nebūtų tokie tamsuoliai ir dvarų nustoję (o tai neišvengiama), galėtų dar būti naudingi žmonėms. Bet dabar, kas juos laukia?.. Jie visai nieko nemato, kas dedasi aplink, ir gyvena tartum kokio Stepono Batoro laikais, kada ponus nuo tarnų skyrė neperžengiama praraja, kada šlėktų luomas buvo

[1] Talinas.

stiprus, o liaudis bejėgė. Didžiai klysta jie, manydami, jog caro valdžia iš vieno šono, bažnyčia su kunigais iš antro – pakankamai apsaugo jų privilegijuotą būklę. Ta jų įsivaizduota apsauga yra ne kas kitas kaip plonytis siūlas, kuriam nutrūkus bematant į šipulius subyrės jų galybė. Jie nieko, be savęs, nemyli, ir jų niekas nemyli; gal tik kokia invalidė imbuvė yra nuoširdžiai prie jų prisirišus. Jau netolimas laikas (Emblikas pasilenkė į mane ir ėmė šnabždėti, tartum kas nors galėtų mus išgirsti), kada visus juos išpjaus, jei nesuskubs galvotrūkčiais išdumti.

Išsižiojau iš nustebimo. Dingtelėjo mintis, kad estas kliedi... Tačiau tai nebuvo kliedėjimas, o pranašystė, kuri veikiai išsipildė: jau kitų metų rudenį grafai su komisorium ir imbuvėmis išdūmė į Vilnių, dvaro kluonai ir daržinės suliepsnojo, du tarnai pakalikai padėjo savo galvas.

Sekmadienį Emblikas pasisiūlė eiti su manim į bažnyčią. Nusivedžiau ant viškų prie vargonų, kur jis, užgulęs ant mūro, stebėjo minią žmonių apačioje. Tačiau netrukus davė man ženklą, kad nori išeiti. Palydėjau iki palociaus. Jis piktinosi:

– Siaubas mane apėmė, pamačius kelių šimtų „berazumių" avinų ir avių kaimenę. Išsižioję rėkia keistus žodžius, žiūri į keisčiausias komedijas prie altoriaus, nieko negalvoja, tartum apsvaigę... Bet kai jie pradės galvoti, pamatys tai, ką dabar slepia nuo jų kunigai, mulkindami visokiais baneliukais; pamatys neteisybę ir skriaudas, pralies nemaža kraujo. Užtat paskui susilauksim gyvenimo, jei ir ne iš karto laimingo, tai bent aiškaus, teisingo, žmoniško. – Kiek pagalvojęs, tartum sau pasakė: – Sąvokų „laimė, laimingas" nepripažįstu; jos yra primityvios ir tuščios. „Darbas ir teisybė, teisybė ir darbas" – štai sąvokos, kurios man atstoja laimės sąvoką.

Vėlai vakare, kai visi sumigo ir rūmuose įsiviešpatavo mirties tyla, iš koridoriuko įsėlino Emblikas.

– Nesutrukdysiu? – paklausė ir nelaukdamas atsakymo atsisėdo priešais.

Norėdamas padaryti jam malonumą, pasisiūliau paskambinti Bethoveno patetišką sonatą, kurią neseniai buvau įsisavinęs.

– Ką jūs? – išsigando Emblikas, – visi miega.

– Mano kambarys izoliuotas, dažnai skambinu naktimis, – raminau jį.

– Ne, ne, nereikia, – pašnabždėjo, raukydamasis ir purtydamas į mane iškeltus delnus, – muzika, dainos ir kitoks triukšmas – man tiesiog peilis... Nesuprantu ir nemėgstu. Dar iki šiol ūžia ausyse nuo tų vargonų gaudesio bažnyčioje... Atėjau laikraščio. Gal dar kokią knygą duosit?

– Turiu gerą knygą – Mejerio „Mirozdanije". Norit?

– Iš astronomijos? Ne, ne, tokios nenoriu. Man ką nors žemiško, ne dangiško.

Pasirausęs knygų krūvoje ant fortepijono, išsirinko ir nusinešė porą Garšino tomelių. Daugiau tų knygų nebemačiau: matyti, užmiršo grąžinti ir išsivežė.

„Keistas žmogus, – pagalvojau jam išsėlinus, – nemėgsta nei astronomijos, nei muzikos". Nusišypsojau prisiminęs, kaip išsigando, kai ruošiausi skambinti sonatą, ir kaip atvirai prisipažino, jog „muzika, dainos ir kitoks triukšmas – jam peilis". Tuo tarpu Čaikovskis yra pasakęs, kad tik negeri, įtartini žmonės nemėgsta muzikos. Nejaugi ir Emblikas įtartinas? Ne, su tuo negalėjau sutikti, atsiminęs, kaip jam rūpi žmonių gerovė, kaip nekenčia neteisybės ir skriaudikų. Dar porą kartų su juo mačiausi, bet jo įdomių kalbų nebeteko pasiklausyti.

Emblikas buvo vienintelis pašalinis žmogus, kurį per tuos metus mačiau grafo rūmuose. Kurtuvėnų Pliateriai gyveno labai užsidarę, atsiskyrę nuo pasaulio. Be kuršėniškių Gruževskių ir dvarininko Dymšos nuo Užvenčio, niekas pas juos nesilankė, bet ir tie atvykdavo tik porai valandų, paprastai su vizitu švenčių proga. Nebepietaudamas su grafais, tuos svečius tik iš tolo tematydavau. Patys grafai, be bažnyčios ir retkarčiais Šiaulių, nieko daugiau nematė: sėdėjo vietoje, apžergę dvarą kaip voras voratinklį. Nestebėtina, kad jie tik iš gandų žinojo, kas dedasi pasaulyje, ir buvo pritrenkti, kai vieną rudens naktį devyni šimtai penktųjų metų teko galvotrūkčiais sprukti į Vilnių. Tais metais pasibaigė Kurtuvėnų feodalų idilija. Nors jie dar potam grįžo į dvarą, bet neilgam ir jau su kitokia nuotaika – sukrėsti, skaudžiai pamokyti ir pasiruošę sutikti neišvengiamą savo viešpatavimo galą.

Pernokusi grafaitė Eliza, kuriai išdidi motina negalėjo surasti lygios kilmės vyro, pati pasirinko gyvenimo draugą: ištekėjo už Embliką pakeitusį nebejauną pieninių instruktorių. Šio smūgio pritrenkta grafienė veikiai pasimirė Vilniuje.

Gegužės mėn. pabaigoje pas motiną Šiauliuose apsilankė jos senas bičiulis ūkininkas Adomas Beržanskis iš Pluogų vienkiemio (prie Viekšnių geležinkelio stoties). Pasisakė atvažiavęs į Šiaulius pasiimti dukterų Marijos ir Ados, kurių vyresnioji (Marija) gavo porą pataisų. Kai teiravosi, ar motina negalėtų jam nurodyti kokį repetitorių, kad padėtų dukteriai pasiruošti rudens egzaminams, ši pasiūlė mane, veikiai atitarnausiantį pas grafus ir iki rudens būsiantį laisvą. Nors sandėris buvo sudarytas neatsiklausus manęs, ir atlyginimą už darbą Beržanskis pasiūlė minimalų (tik kambarį ir išlaikymą), vis dėlto mielai sutikau pagyventi šią vasarą ūkininko troboje: gyvenimas ponų dvaruose įkyrėjo iki gyvo

kaulo. Be to, tikėjaus susipažinti su kaimo gyvenimu ir kaimiečiais, nuo kurių iki šiol buvau visai atitolęs: gyvendamas pas Šukštus, buvau per jaunas ir kaimu nesidomėjau; Rembovskių kumečiai buvo lenkuojantieji plikbajoriai; pas grafus Pliaterius mačiau „liaudies atstovą" žemaitį Pliuščiką, kuris tik vienas visuose rūmuose nešnekėjo lenkiškai, bet, seniai iš kaimo pasitraukęs, nebebuvo panašus į tuos kaimiečius, kurie šventadieniais rinkosi prie bažnyčios.

Pirmomis birželio dienomis traukiniu nuvykau į Viekšnių stotį, iš kur tik keli žingsniai iki Pluogų vienkiemio. Gražiai aptvertos sodybos vidury pamačiau medinį kryžių, tokį aukštą, kad beveik pusė jo buvo išsikišus viršum ūkio pastatų. Įėjus į švarų kiemą, krito į akį (į kairę nuo kryžiaus) ilgas, šiaudais dengtas medinis namas, plačių durų perskirtas į dvi lygias dalis; į dešinę, toliau nuo kryžiaus ir priešais gyvenamąjį namą, – ant aukšto pamato medinis svirnas tokio pat ilgio kaip ir namas. Svirno ir namo galus jungė virbalinė tvora, už kurios matėsi didokas, irgi gražiai aptvertas sodas. Tvartai ir kiti ūkio pastatai buvo už svirno, ir iš kiemo jų tik kertės tesimatė. Prie pat namo, išilgai jo, marguliavo gėlynėliai, apsupti baltai padažytais akmenukais. Nuo senatvės pajuodavusioje namų sienoje ryškiai išsiskyrė ir blizgėjo švarūs langai baltuose rėmuose; baltos langinės su kiek išsikišusiomis, taisyklingai išpjaustytomis lotomis atrodė šviežiai padažytos. Žaliame kiemo kilime geltonavo du siauri takai – vienas į svirną, antras (pro svirno kertę) į tvartus. Dviejų uždarytų svirno durų viršuje blizgėjo siauručiai langeliai, o sienoje tarp tų durų – du nedideli įstiklinti langai baltuose rėmuose. Malonu buvo dairytis po kiemą: viskas švaru, tvarkinga, jokio palyginimo su apleistu Užkelmių dvaru arba su apšepusia, dvokiančia ponų Rembovskių buveine.

Motinai išpasakojus, kaip rasti Beržanskių sodybą (o rasti buvo labai lengva), iš anksto nepranešiau, kada atvažiuosiu; todėl tą rytą niekas manęs nepasitiko nei stotyje, nei dabar kieme. Atsisėdau ant suolelio tarp gėlynų, greta pasistačiau lagaminėlį ir prie jo priglaudžiau nebereikalingą lazdą (ją buvau pasiėmęs nuo šunų gintis). Visur tylu, tik žvirbliai čirškėjo, šokinėdami ant krūmų patvoriais, ir bitės vos girdimai ūžė gėlynuose.

Namo durys prasivėrė, pasirodė balta skepetaite aprišta galva ir bematant pranyko. Po kiek laiko pro tas pačias duris nedrąsiai viena po kitos išėjo dvi mergaitės ir sužiuro į mane.

– Turbūt panelės Marytė ir Ada? – paklausiau.

– Je, – tyliai atsakė vyresnioji, kokių penkiolikos metų mėlynakė raudonskruostė Marytė. Jos didoką galvą dabino į ratą apipintos storos geltonos kasos. Atrodė sumišus. Žymiai už ją jaunesnė Ada buvo išbalusio

smulkaus veido ir tamsių plaukų. Abi tylėdamos žiūrėjo į mane. Pasisakiau, kas esąs. Paklausiau, ar tėvai namie.

– Mamunia namie, – atsakė Marytė, – papunis su Sabaliu išėjo į mišką.

– Vieną šunį teturite?

– Vieną Sabalį, vižlą.

– Ar labai piktas?

– Visai nepiktas, – šyptelėjo mergaitės.

– Ar panelės taip gražiai sutvarkėt gėlynus? – klausiau, nebežinodamas, kaip palaikyti kalbą.

– Ne, mamunia... Mes tik neseniai grįžom iš Šiaulių.

Ilgai tylėjom. Anksti atsikėlęs ir dabar ištižęs nuo karščio, aptingau klausinėti, beveik ėmiau snausti. Drąsesnė ir jau kiek apsipratusi su manim Ada peršoko per kliombą ir įbėgo į vidų, palikdama duris atdaras. Netrukus iškišo galvą ir šypsodamos tarė:

– Mamunia prašo į stanciją.

Iš priemenės Ada atidarė duris į dešinę ir įsivedė į didoką kambarį; sienoje priešais langą kabojo labai didelis, beveik nuo grindų iki pat lubų, pageltęs popierius, sulipdytas iš daugelio pribraižytų lapų. Iš pradžių, pamaniau, kad čia gausiai musių suteršti šviesūs sienos apmušalai; bet kiek atidžiau įsižiūrėjęs, ėmiau išskirti mažutes raides, išbraižytas įvairiausiomis kryptimis po visą popierių.

– Kas čia? – paklausiau Ados, rodydamas į sieną.

– Viršuj parašyta, – šyptelėjo ši, – ginilogija... Aa, – perkreipė galvutę, – mes kunigaikščiai, – ir išbėgo iš kambario.

Pastačiau kėdę prie sienos ir palypėjęs perskaičiau beveik visai išblukusį parašą viršuj: šviesiausių kunigaikščių Gediminų-Beržanskių-Klausučių genealogijos medis. „Štai tau, – pagalvojau, šokdamas nuo kėdės, – važiavau į kaimą, o patekau pas šviesiausiąjį kunigaikštį. Na ir likimas: dirbau ponams, paskui grafams, dabar patarnausiu šviesiausiam kunigaikščiui!" Motina, matyti, nieko nežinojo, kad Beržanskis – kunigaikštis; jei būtų žinojusi, būtų prasitarusi. Bet apsidairęs po visai kaimietiškai apstatytą kambarį, sumečiau, kad Beržanskis bus iš tokių kunigaikščių, kokius aprašo Narežnyj savo romane „Rossijskij Žilblaz"[1], ir todėl nėra ko sielotis. Tačiau veikiai sužinojau, kad Beržanskis netinka būti priskirtas ir prie Narežno aprašomųjų kunigaikščių, iš kurių anuomet gardžiai juokėmės su Mečiu, vartydami paimtą iš gimnazijos bibliotekos pasenusį romaną. Taip pat sužinojau, kokiu būdu Beržanskio troboje atsirado „genealogijos medis". Štai ką jis pats man papasakojo.

[1] „Rusijos Žilblazas" (*rus.*) (red. pastaba).

Pluogų vienkiemyje nuo neatmenamų laikų gyveno ūkininkai Beržanskiai; kiekvienos kartos vyresnysis sūnus pasilikdavo ūkininkauti, o kiti – broliai ir seserys – išeidavo svetur. Šios paskutinės kartos jis, Adomas, yra vyriausias ir pasiliko ūkininkauti, o trys jaunesni broliai pasitraukė iš ūkio: Antanas pasidarė kunigu, Jonas ir Liudvikas baigė Šiaulių gimnaziją. Liudvikas tebestudentaudamas mirė, o Jonas išėjo Peterburgo universitetą ir dabar tarnauja Rusijoje mokesčių inspektorium. Tas Jonas, dar tebestudentaudamas, mokė Peterburge sūnų vieno nususio kunigaikščio ir įsimylėjo savo mokinio seserį. Ši taip pat nebuvo jam abejinga, bet atsisakė dėtis su studentu be titulo. „Kad bent būtum grafas, arba nors baronas, tada kitas reikalas, – pasakiusi jam, – mielai už tavęs tekėčiau. O dabar – kas tu esi? Mužiko šmots, ir daugiau nieko. Gi aš – kunigaikštytė!" Jonas buvo iš kažkieno girdėjęs, jog Beržanskių būta ir kunigaikščių. Paprašė savo mylimosios palaukti ir netrukus jai įrodysiąs, kad esąs tituluotas ir jos vertas. Tiek pat ambicingas, kiek ir užsispyręs žemaitis kiauras dienas ir naktis, mėnesius ir metus rausėsi heraldikos archyvuose, kol pagaliau po keleto metų pasiekė tikslą: juoda ant balto įrodė, kad jis yra ainis didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino ir vadinasi Gediminas-Beržanskis-Klausutis! Bet čia negalas: daug dar laiko sugaišo ir daug pinigų sukišo, kol ypatingo caro aktu oficialiai buvo pripažintas jam kunigaikščio titulas. Tuo tarpu mylimajai, kurią visą laiką informavo apie bylos eigą, pritrūko kantrybės laukti, ir ji ištekėjo už kažkokio barono, nereikalingo baronystės pripažinimo. Mylimosios neištikimybė nelabai tepaveikė Joną: jo jaunatviška aistra bei jėgos visiškai išsieikvojo, bemedžiojant kunigaikščio titulą, ir archyvų dulkėse karšta meilė pavirto dulkėmis. Genealogijos medžio padarė keturis egzempliorius: vieną pakabino savo bute, antrą – Šėtos klebonijoje, kur klebonavo brolis Antanas, trečią – Pluoguose, o ketvirtą egzempliorių laikė Vilniaus banko seife.

Adomas Beržanskis slėpė savo kunigaikštystę ir kratėsi ja, jei kas jam primindavo. Taip elgtis turėjo savo išrokavimą. Jis tarnavo valstybinio miško eiguliu, atlyginimo kas mėnuo gaudavo po keturis rublius. Kažkaip sužinojo, kad pagal caro įstatymus kunigaikštis eiguliu būti negali ir kad jam tektų atsisakyti nuo eiguliavimo, atseit nuo keturių rublių, jeigu imtų oficialiai rašytis kunigaikščiu. Bijojo ir kitų jam nežinomų netikėtumų, kurie gali ištikti šviesiausiąjį kunigaikštį.

– Kunigaikštis kaimiškoje troboje – tikra durnysta, – sakė jis man, – ir Jonas be reikalo tiek laiko „patrotijo" ir pinigų sukišo tuščiai garbei įsigyti.

Kaip jis sakė, taip ir elgėsi: nesistatė aukščiau už kaimynus, dirbo paprasčiausią darbą, dėvėjo tokius pat milus bei čerkasus kaip kiti

ir niekuo nuo kitų nesiskyrė; tik kartais juokais kreipdavosi į žmoną „šviesiausioji kunigaikštiene" arba sakydavo išdykaujančiai Adai:

– Šviesiausioji kunigaikštyte, jei nesiliausi, tuoj kailį išpersiu.

Kaip matyti iš M. Biržiškos pasakojimo[1], vietos policija žinojo Beržanskius esant kunigaikščiais, ir kai diližano vežikas, kažkoks Beržanskis, nusuko iš keleivio penkis rublius, policija į tą dalyką nenorėjo kištis: vengė turėti reikalą su kunigaikščiu, net nežinodama, ar tas vežikas figūruoja genealogijos lape.

Nors ir apsivyliau, patekęs pas Beržanskius – čia, kaip pernai Pabiržuly, neteko pažinti tikrų kaimiečių, – vis dėlto vasarą praleidau sveikai ir ramiai, nevaržomas tuščių etiketų, tiek erzinusių pas Rembovskius ir Pliaterius. Tikrais kaimiečiais Beržanskiai kaip ir Platakiai neatrodė. Ir nors neturėjau pagrindo palaikyti juos kokiais išnaudotojais ar sukčiais (Beržanskiai net samdinių nelaikė), tačiau jiems trūko to ryškaus požymio, kuris skiria žemesnį luomą nuo aukštesnio, t. y. interesų prieštaravimo. Jie savęs nepriešpastatydavo ponams ir ne tik taikstėsi su jais, bet tinkamai progai pasitaikius, patys mielai virstų ponais. Vargdienio kaimiečio gyvenimą tiek pat maža pažinojo kiek ir aš. Jie buvo tipingi tarpsluoksnio atstovai, aiškiai linkę prasiskverbti į aukštesnį sluoksnį. Nors pats Beržanskis juokėsi iš savo kunigaikštystės, tačiau žmonos ir dukterų nesudrausdavo, kai šios rimtais veidais spręsdavo tokį, pvz., klausimą: ar skepetaitė, kuri tinka kaimyno Marcei, tinka ir jų Adai užsimesti ant galvos. Beržanskiai buvo geri gaspadoriai. Laikė porą karvių ir porą arklių; nuo ankstyvo ryto iki pat nakties triūsė kieme, darže ir lauke. Šienauti ir javus kirsti ateidavo į talką kaimynai. Šeimininkė, dar nesena moteriškė, visai jau buvo nusivariusi: išdžiūvusi, su raudonomis dėmėmis ant skruostų, įtartinai sukosėdavo. Užtat šeimininkas, juodų akių ir bronzinio veido vyras, buvo sveikatos įkūnijimas. Gyrėsi nežinąs, kas tai yra liga; visą atliekamą laiką leido netolimam miške, kur visuomet eidavo su šautuvu ir vižlo lydimas. Supažindino ir mane su šautuvu, kurio iki šiol nebuvau laikęs rankose. Iš pradžių šaudžiau kieme į taikinį, paskui ėmiau taikyti į balandžius, kurių ištisi pulkai skraidė netoli stoties, ir netrukus vieną jų pašoviau. Kai pusgyvį nešiaus namo, visas virpėjo ir beviltiškai bandė ištrūkti iš rankos. Viena jo akutė buvo primerkta, antroje, į mane nukreiptoje, pastebėjau ašarą; labai pagailo, mielai jį pagydyčiau. Šeimininkė, pamačius mane kieme su laimikiu rankoje, griebė balandį už kojyčių ir tėkštelėjo galvutę į akmenį.

[1] M. Biržiška, *Anuo metu Viekšniuose ir Šiauliuose*, Kaunas, 1938, psl. 3.

– Bus pietums užkąsti, – ramiai tarė, nusinešdama į virtuvę.

Tai buvo mano pirmas ir paskutinis medžioklinis trofėjas. Nors šeimininkas dažnai atnešdavo po keletą nušautų balandžių pietums, o šeimininkė mokėjo gardžiai pakepti grietinėje, bet aš daugiau į juos nebetaikiau: negalėjau pamiršti nei primerktos akutės, nei ašarojančios.

Mano mokinė buvo stropi, darbas ėjo sklandžiai. Tarp mūsų užsimezgė geri santykiai, kažkas panašaus jei ne į meilę, tai bent į abipusę simpatiją: malonu buvo žiūrėti į taisyklingų bruožų mėlynakę mergaitę, o ji, raudonskruostė, kai mūsų žvilgsniai susitikdavo, dar labiau paraudonuodavo. Nuo pasikėsinimo į artimesnius santykius, kurių galutinis tikslas turėtų būti nekaltas bučinys, atgrasė viena Marytės yda – ne jos būdo yda, bet... jos kojų. Matydamas ją rytais ir vakarais prie šulinio plaunant savo mažas kojytes, negalėjau suprasti, kodėl jos, taip rūpestingai prižiūrimos, vis dėlto skleidžia šlykštų kvapą, primenantį lavoninę. Marytė gerai žinojo tą savo kūno ydą ir pamokos metu motinos didele skepeta uždengdavo kojas nuo kelių iki pat grindų; tačiau dvokimas veikiai pasklisdavo po kambarį, nepaisant to, kad langas buvo plačiai atidarytas į kiemą. Nenorėjau daryti mergaitei konfuzo, nedrįsau patarti pasekti Ada ir vaikščioti be kojinių, į kurias ji ir karščiausiomis dienomis sukišdavo kojas, nė vienai minutei neužmiršdama, kad yra gimnazistė, o ne piemenė.

Vasara buvo labai karšta. Audros su perkūnija trankėsi po apylinkes, galop užsuko ir pas mus. Vieną popietį, kai visi buvom namie, giedras dangus ūmai ėmė niauktis, tolimi žaibai ir griaustinis skubėjo artyn, pakilo smarkus vėjas ir nuo stoties atpūtė dulkių sūkurius. Šeimininkai puolė uždarinėti duris ir langus, o kai porą kartų trenkė visai netoli, subėgom į aklai uždarytą kambarį, kur ant sienos kabojo šventas paveikslas. Šeimininkė vikriai pristūmė prie paveikslo stalą, ant jo pastatė degančią žvakę. Tuo tarpu šeimininkas, pasistiebęs ant kojų, ištraukė iš po balkio nuvytusią beržo šakelę ir padėjo ant stalo greta žvakės.

– Per devintines pašvęsta, – tyliai pasakė man, – mačija nuo perkūnijos.

Lauke pasidarė tamsu. Staiga sužaibavo ir taip smarkiai trenkė, kad langai suskambėjo. Beržanskiai – ir seniai, ir vaikai – puolė ant kelių aplink stalą. Marytė stipriai patraukė mane už skverno, priklaupiau ir aš užpakaly šeimininkės. Ši jau laikė rankose atskleistą maldaknygę. Pro jos petį pažiūrėjau, ką ji tokiu graudingu balsu skaito, prikišus knygą prie žvakės. Tai buvo „Malda perkūnijai griaunant"[1]:

[1] Žr.: *Garbie Diewa. Knigele jaunumenej pawesta su pridejimu rožancziu ir Kalwarios.* Wilniuj. Kasztu ir spaustuweja Jozapo Zawadzkie. 1864, psl. 203. (Maldelės rašyba sumoderninta, žodžiai palikti.)

Užtemo oras ir dangus; juodi renkas debesys, bet aš nebijaus; stoviu be baimės, nes žinau, jogej tu esi nepabengta mandrybė ir gerybė, kursai viską geriausiai parėdei. Ir čionaj pripažįstu galybę tavo, nes ką tiktai padarė ranka tavo, vis ant gero išein. Tarp griausmų, smarkių perkūnijos ir liepsnų žaibų, Tu visagalis Viešpatie esi visuomet maloniu ir loskavu. Rods tiesa, jogej perkūnija gal mane užmušti; bet Tu, Dieve, esi loskavu, o apieka tavo apdeng tūkstančių tūkstantiemis ir man teipogi teikis pratęsti gyvenimą dėl padauginimo garbės Tavo. Tarp smarkių lietų ir trenksmų garbinu Tave, pripažįstu Tavo mandrius parėdkus ir galybę; dėkavoju tau, jog mane visokiais būdais trauki prie savęs. Amen.

Audrai vis stiprėjant, Beržanskienė pradėjo skaityti Visų šventųjų litaniją. Juo dažniau trankė perkūnas, juo labiau skubėjo skaityti. Vyriški vardai šventųjų, – Steponas, Laurynas, Kozmas ir Damijonas, Gervazas ir Protazas, Silvestras, Grigalius..., o paskui ir moteriški – Agota, Liucija, Agnietė, Cecilija... pasipylė kaip iš gausybės rago, ir mes vos suskubom pamurmėti po kiekvieno „melskis už mus". O kai pabaigus „nuo žemės drebėjimo rykštės, nuo maro, bado ir vainos" pratarė „nuo gaisro, žaibo ir audros", nebeišgirdo mūsų murmėjimo „gelbėk mus, Viešpatie": dangus plyšo, akinanti šviesa užliejo kambarį, ir mus visus pervėrė siaubingas čirkštelėjimas už lango. Šeimininkė aiktelėjo, pakišo galvą po stalu. Mergaitės cypdamos glaudėsi prie jos, tik mes su Beržanskiu tylėjom tartum stabo ištikti. Audra ūmai ėmė silpnėti, darėsi vis šviesiau, vėjas aprimo. Atsipeikėję pakilom nuo grindų.

– Jėzus, Marija! – riktelėjo šeimininkė, pribėgus prie lango. – Adomai, žiūrėk!

Aukšto kryžiaus tik pusė matėsi už lango; antros pusės skeveldros buvo išmėtytos po kiemą.

– Viešpatie, – tarė šeimininkė, maldingai pakėlus į viršų sudėtus delnus, – dėkavojam tau už išgelbėjimą...

Beržanskis išėjo į kiemą ir ėmė rankioti šipulius.

Beržanskiai gyveno grynai vegetacinį gyvenimą: kasdieninis darbas ir valgis, daugiau nieko. Šiuo atžvilgiu Pluogų „kunigaikščiai" maža tesiskyrė nuo kurtuvėniškių grafų, gal tik tuo, kad kurtuvėniškiai ponai ir jokio darbo nedirbo. Kaip ten, taip ir čia niekas nieko neskaitė; nebuvo jokių knygų, jokių laikraščių ar žurnalų, jokių žinių iš platesnio pasaulio, ir jei ne maldaknygės, kurias vartė šventadieniais, jie ir skaityti veikiai užmirštų. Kelios mano atsivežtos knygos buvo svetimomis kalbomis ir tokio turinio, kad jų pasiūlyti Beržanskiams pasiskaityti

negalėjau. Lietuviškų laikraščių ir knygų gaudavau iš Vizbarų, savų neturėjau, taigi ir neatsivežiau. Vienintelė mano ir mergaičių pramoga buvo nueiti vakarais į gretimą stotį, pavaikščioti peronu, sutikti ir palydėti traukinį, einantį iš Šiaulių į Liepoją ir atgal. Kartą iš traukinio iššoko Viktoras Biržiška, pernai kartu su manim baigęs Šiaulių gimnaziją. Išsišnekėjom. Pasisakiau vasarojąs pas Beržanskius ir palydėjau draugą porą kilometrų iki Viekšnių miestelio; ten gyveno jo tėvai, ten jis su broliais leido vasarą. Mielai būčiau užėjęs pas jį, pasiteiravęs apie Peterburgo gyvenimą, bet nepakvietė, o pats pasisiūlyti varžiaus. Nors aštuonetą metų buvom klasės draugais, tais pačiais metais įstoję į gimnaziją, tais pačiais ją baigę, tačiau kits kitą mažai tepažinojom: aš jo šalinaus kaip bajorvaikio, jis manęs kaip niekuo nepasižymėjusio, dargi ne savo luomo žmogaus. Ir šį kartą bendros kalbos neradom: jis jau mokėsi technologijos institute, buvo su auksiniais antpečiais, sėkmingai siekė šaunios inžinieriaus karjeros, o aš tik uzurpatoriškai nešiojau studentišką kepurę.

Po kokios savaitės, sėdėdamas pavakare ant suolelio kieme, išgirdau toli skambančią kelių balsų dainą. Žodžių išskirti negalėjau, bet dar negirdėta melodija buvo graži, ryžtingo tempo, kaip kokio maršo. Pažiūrėjęs pro vartelius, pamačiau artėjant nuo Viekšnių kelis studentus, išsirikiavusius skersai kelią ir kariškai žingsniuojančius pagal melodijos taktą. Studentų tarpe buvo Viktoras ir Vaclovas Biržiškai. Kai ėjo pro mūsų kiemą, Vaclovas pamojo ranka, kviesdamas dėtis prie kompanijos. Dainavo jie rusiškai. Eidamas kartu, ėmiau išskirti žodžius, o kai dainą kartojo, ir pats įsijungiau į chorą. Ir dainos žodžiai, ir jos melodija visiems patiko, nes keliskart kartojom. Kai po kelių dienų atsisveikinau su Beržanskiais, o netrukus po to išvykau į Rusiją, iš kur į Lietuvą tegrįžau po šešiolikos metų, ilgai dar ausyse skambėjo anos dainos žodžiai:

Отречемся от старого мира,
Отряхнем его прах с наших ног:
Нам не нужны златые кумиры,
Ненавистен нам царский чертог...[1]

[1] Atsižegnosime senojo pasaulio,
Atsižadėsime viso to, kas sena:
Mums nereikia auksinių stabukų,
Nepakenčiami mums caro rūmai... (*rus.*) (red. pastaba)

RENGĖJO PASTABOS

Knyga, išgulėjusi rankraščio pavidalu penkiasdešimt metų ir liudijanti šimto metų senumo įvykius, iškart įgyja kultūros paminklo statusą. Autoriaus vaizduojama Lietuva yra egzotiška, stebėtinai nepanaši į dabartinę (ir turbūt ne ką tesiskirianti nuo Dionizo Poškos, Simono Daukanto, Adomo Mickevičiaus laikų). Apie tą lenkuojančių šlėktų, provincijos klebonų ir zakristijonų, rusinamų gimnazistų pasaulį turime nedaug autentiškos medžiagos. Šį tą užfiksavo Vaižgantas, Lazdynų Pelėda, Šatrijos Ragana ir kiti, bet autoriaus žvilgsnis, ko gero, tikslesnis ir ne toks literatūriškas. Antra vertus, literatūriniai jo gabumai turbūt neabejotini.

Knyga priklauso gavendos žanrui, kaip Jano Chodzkos „Kvestoriaus užrašai". Lietuvių raštijoje tas žanras retas ar net neegzistuoja. Nors vietomis dėstoma monotoniškai ir chaotiškai, skaityti man buvo įdomu (prisipažinsiu, skaičiau pirmą kartą, nors rankraštį daug kartų esu laikęs rankose). Esama ir gana subtilių psichologinių portretų, ir grotesko, panašaus į Nikolajaus Gogolio, ir labai neįprastų to meto literatūrai erotinių dalykų (jie rizikingi, bet šiandien jau nieko nenustebina, o pateikiami gana vykusiai). Taip pat gausu mažai žinomos medžiagos apie Povilą Višinskį, Joną Jablonskį, Juozą Tumą-Vaižgantą, Sofiją Kymantaitę-Čiurlionienę ir kitus.

Pradžioje ketinau tekstą gerokai trumpinti, bet skaitydamas nusprendžiau, kad geriau jį išsaugoti beveik visą – kiekviename puslapyje rasdavau tam tikrą štrichą, perteikiantį ano meto atmosferą, tad būdavo gaila šalinti. Juolab, kad leidinį galima laikyti moksliniu ir jis skirtas specifiniam skaitytojui (skaitytojų tikrai nebus daug), o tokiuose leidiniuose trumpinimai nepageidautini.

Tvarkydamas tekstą, ištaisiau rašybos (taip pat lenkiškų ir rusiškų frazių) klaidas. Žodžius „Dievas", „Dievas Tėvas" ir t. t. pateikiau didžiąja raide. Suvienodinau pavardžių, vietovardžių ir pan. rašymą.

Skyrybą tvarkiau pagal dabartinės lietuvių kalbos taisykles. Tačiau palikau galybę nestandartinių žodžių ir formų, barbarizmų, sintaksės savotiškumų, teikiančių tekstui autentiškumo ir stilistinio išskirtinumo.

Tekstą suskirsčiau į skyrius (po 15–20 puslapių) ir surašiau apytikrį jų turinį. Kiek perkomponavau XVII skyriaus pradžią.

Kai kur ėmiausi net cenzoriaus vaidmens, šiaip jau man nebūdingo. Autorius buvo laisvamanis ir net ateistas (be abejo, tai autentiškas pasirinkimas, kaip Povilo Višinskio ar Jono Šliūpo, o ne taikstymasis prie sovietų). Tačiau jo laisvamaniškumas dažnai reiškiamas stačiokiškai, įžeidžiama tikintiesiems forma – pavyzdžiui, šaipomasi iš komunijos, piktnaudžiaujama žodžiu „prietarai" ir pan. Tokias vietas kupiūravau, dėdamas laužtinius skliaustus. Veikėjų, o ne autoriaus kalbose jas palikau. Taip pat kupiūravau negausius sovietizmus: Izidoriaus Tamošaičio charakteristiką „fašistas", žodį „draugas" („draugas Žiugžda") ir pan.

Pataisiau ir kitokių autoriaus neapsižiūrėjimų – pavyzdžiui, vietoj „45 laipsnių kampu" parašiau „90 laipsnių", kaip turėtų logiškai būti.

Kitų kalbų autoriaus neišverstas frazes, žodžius ar posakius išverčiau pridėdamas nuorodą *red. pastaba*, o šalia išverstų pažymėjau, iš kurios kalbos versta.

Tomas Venclova

Karolio ir Merkelio tėvai Konstancija ir Juozapas Račkauskai.

Karolio ir Merkelio mama Konstancija Kauneckaitė-Račkauskienė.

Martyno (1770–1875) sūnus Juozapas Račkauskis (1817–1919) iš Gaižupio, Juozapo tėvas, Merkelio ir Karolio senolis, Vytauto, Marijos ir Elizos prosenolis, Tomo Venclovos, Andriaus Cvirkos ir Marijos Cvirkaitės-Pivoriūnienės proprosenolis. 1911 m. nuotrauka.

Namas Šiaudinėje, kur vaikystę praleido Merkelis Račkauskas.

Merkelio Račkausko pasas. Matyti jo gimimo data.

Merkelio Račkausko pasas su nuotrauka.

Šiaulių gimnazija. Trečias iš kairės Jonas Jablonskis. Trečias iš kairės (stovi) Merkelis Račkauskas.

Šiaulių gimnazijos moksleivių iškyla į gamtą.

Merkelis Račkauskas Šiauliuose, 1904 m.

Merkelis (kairėje) ir Karolis Račkauskai Kaune.

Trys kartos: Merkelio tėvas Juozapas Račkauskas,
Merkelis Račkauskas, senolis Juozapas Račkauskis.

Merkelis Račkauskas
Odesoje, 1908 (?) m.

Merkelis Račkauskas
Odesoje, 1910 m.

Račkauskų šeima Chersone: Zosė (auklė), Elena, Merkelis, Eliza, Marija, Vytautas, 1914 m.

Merkelis Račkauskas Berlyne.

Račkauskų šeima: Merkelis, Vytautas, Elena (Latinska), Marija, Eliza. Apie 1921 m.

Karolis Vairas-Račkauskas, su lauktuvėmis parvykęs iš Amerikos, Vytautas ir Merkelis Račkauskai. 1921 arba 1922 m.

Račkauskų šeima: Elena, Vytautas, Juozapas, Marija, Karolis, Eliza, Merkelis (stovi).

Merkelis Račkauskas
Panevėžyje, 1922 m.

Mažeikių progimnazija. Jos direktorius Merkelis Račkauskas antroje eilėje ketvirtas iš kairės. Pirmoje eilėje trečia iš kairės jo duktė Marija, 1925 m.

Mažeikių gimnazija, direktorius Merkelis Račkauskas antroje eilėje šeštas iš kairės, 1925 m.

Merkelis Račkauskas.

Merkelis Račkauskas Fredoje, savo darbo kambaryje, 1928 m.

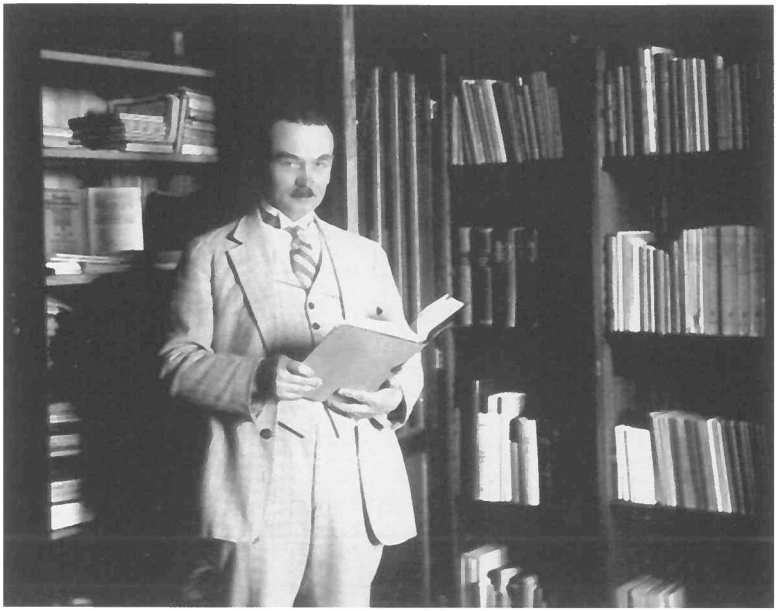

Merkelis Račkauskas Fredoje, savo darbo kambaryje.

Merkelis Račkauskas. Užrašas nugarėlėje „Kochany Tatuś 1927. VIII. 13“.

Merkelis Račkauskas.

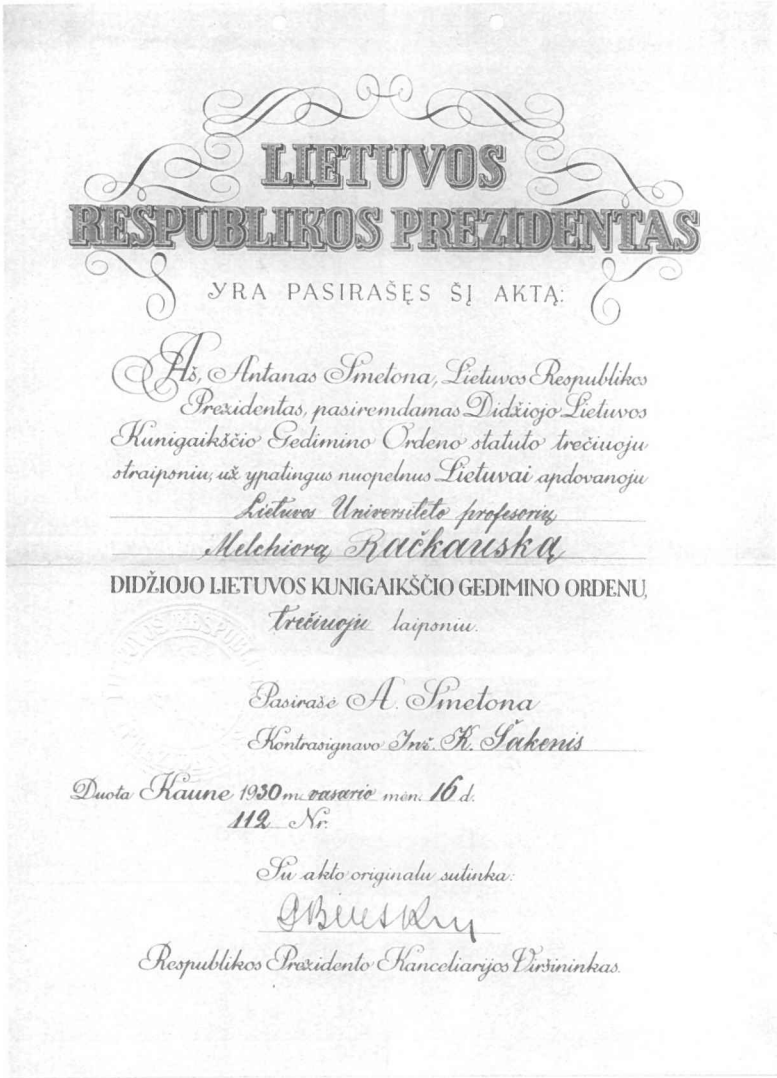

LIETUVOS
RESPUBLIKOS PREZIDENTAS

YRA PASIRAŠĘS ŠĮ AKTĄ:

Aš, Antanas Smetona, Lietuvos Respublikos Prezidentas, pasiremdamas Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Gedimino Ordeno statuto trečiuoju straipsniu, už ypatingus nuopelnus Lietuvai apdovanoju

Lietuvos Universiteto profesorių

Melchierą Račkauską

DIDŽIOJO LIETUVOS KUNIGAIKŠČIO GEDIMINO ORDENU,

trečiuoju laipsniu.

Pasirašė A. Smetona

Kontrasignavo Inž. K. Šakenis

Duota Kaune 1930 m. vasario mėn. 16 d.

112 Nr.

Su akto originalu sutinka:

Respublikos Prezidento Kanceliarijos Viršininkas

Lietuvos prezidento Antano Smetonos pasirašytas aktas, liudijantis, kad prof. Merkelis Račkauskas 1930 m. vasario 16 d. apdovanotas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino trečiojo laipsnio ordinu už ypatingus nuopelnus Lietuvai.

Merkelis Račkauskas rūko dar neįstiklintoje verandoje Fredoje, 1929 m.

Tobulinimosi kursai Klaipėdoje. Merkelis Račkauskas antroje eilėje ketvirtas iš kairės (baltu kostiumu), 1930 m.

Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto personalas, 1930 m. Viršutinėje eilėje: ord. prof. dr. Stasys Šalkauskis, ord. prof. dr. Aleksandras Grigaitis, ord. prof. dr. Maironis, fakulteto kancleris ord. prof. Juozapas Skvireckas, ord. prof. mg. Kazimieras Šaulys, ord. prof. dr. Blažiejus Čėsnys, ord. prof. Pranas Dovydaitis; antroje eilėje: e. o. prof. Merkelis Račkauskas, e. o. prof. dr. Juozas Eretas, e. o. prof. dr. Antanas Maliauskis, dekanas e. o. prof. dr. Pranas Kuraitis, e. o. prof. vysk. Mečialovas Reinys, sekretorius e. o. prof. dr. Petras Malakauskis, e. o. prof. Antanas Alekna, e. o. prof. dr. Jonas Totoraitis, e. o. prof. dr. Kazys Pakštas; trečioje eilėje: priv. doc. dr. Antanas Juškus, doc. dr. Antanas Salys, doc. dr. Leonas Bistras, doc. dr. Ignas Česaitis, doc. mg. Pranas Penkauskas, doc. Teodoras Brazys, doc. mg. Morkus Morkelis, doc. mg. J. Meškauskas, doc. Juozas Balčikonis, doc. dr. Antanas Gylys; ketvirtojoje eilėje: doc. e. p. dr. Pranas Venckus, fakulteto pastato nuotrauka, doc. e. p. dr . Jonas Grinius.

Merkelis Račkauskas Fredoje, savo namo verandoje, prieš karą.

Merkelio Račkausko autografo puslapis iš atsiminimų rankraščio santraukos, rašytos prieš karą.

1885 metais, sausio m. 6 d. (senojo stiliaus), gimiau Šiaudinėje, Papilės valsč., Šiaulių apskr. iš tėvų – Juozo Račkausko ir Konstancijos Kauneckaitės (Kownacka). Krikšto tėvai buvo: Józef Kontowt i panna Laudańska. Krikštijo kun. Skudovicz, įpiršo Merkelio vardą,

1886.

1887. Tėvai kėlėsi į Janapolį, netoli Varnių.

1888.

1889.

1890.

1891. Skaityti rašyti mokiaus namie. Kartu su manim mokėsi: brolis Karolis, gim. 1882. XI. 4 (vyresnis už mane 2-m metais, 2-m mėnesiais ir 2-m dienom), giminaitis Platakis, Antanas Bamblauskas ir dar kas, kurių nepamenu ir kurie buvo pas tėvus „ant buto".

1892. Karolis lanko Luokės „приходское училище".

1893. Motina apsigyvena Šiauliuose, už bažnyčios, vargonininko namely, ir atiduoda brolį į gimnazijų. Pas tėvą pasilikau vienas, bet neilgam: tėvas susipažino su pro šalį važiavusiu, iš Varnių turgaus į Šiaulius grįžtančiu krepšių pardavėju, ir įdavė mane jam, kad nuvėžtų į Šiaulius pas motiną. Važiavome per Luokę, kuršėnus, Kužius. Apie tą pirmą kelionę tik tiek teatsimenu, kad

Iškyla rogėmis. Iš kairės į dešinę: Eliza Račkauskaitė, Bronė Mažonaitė, Marija Račkauskaitė, Merkelis Račkauskas. Freda, apie1932 m.

Merkelis Račkauskas Palangoje, 1938 m.

Laisvalaikio pramogos. Pirmas iš kairės Merkelis Račkauskas, trečias – tėvas Juozas Račkauskas, mama Elena, pirmoje eilėje: Eliza, Vytautas ir Marija.

Merkelis Račkauskas su dukterimis Marija (kairėje) ir Eliza.

Merkelis Račkauskas (antras iš kairės), toliau – Eliza Venclovienė, Antanas Venclova, Petras Cvirka Venclovų civilinės metrikacijos dieną, 1934 m.

Merkelis Račkauskas – vidurinių mokyklų inspektorius. Nuotrauka iš dokumento su spaudu kairiajame kampe.

Lotynų kalbos mokytojų kursai Kaune. Pirmoje eilėje šeštas iš kairės Merkelis Račkauskas, 1936 m. vasara.

Grupinė nuotrauka. Ketvirtas iš kairės Merkelis Račkauskas, fotografuota ant Jėzuitų gimnazijos stogo.

Vasaros prancūzų kalbos kursai Klaipėdoje, fotografo Jankausko nuotrauka. Užrašas nugarėlėje „Gerbiamam Kursų Vedėjui prof. Račkauskui" ir nusifotografavusiųjų parašai, 1937 m.

Merkelis Račkauskas su anūku Tomu Venclova prieš karą.

Merkelis Račkauskas Fredoje, 1950 m.

Griciaus ūkyje. Sėdi: Karolis Vairas-Račkauskas, Justas Paleckis, Griciaus žmona, Merkelis Račkauskas. Stovi: dainininkė Veronika Dagelytė, Augustinas Gricius ir Nina Rakauskienė (Karolio žmona).

Merkelis Račkauskas (centre) su vairuotoju Butkumi (kairėje) ir giminaičiu Jonu Jakavičiumi, gyvenusiu Luokėje, ant Šatrijos kalno, 1955 m.

Fredoje, sode, buv. Panevėžio mokytojų seminarijos mokytojų ir mokinių susitikimas, apie 1960 m. Antras iš kairės prof. Juozas Balčikonis, ketvirtas Merkelis Račkauskas.

Merkelis Račkauskas, portretinė nuotrauka. Apie 1960 m.

Fredoje Merkelis Račkauskas, Karolis Vairas-Račkauskas, Antanas Venclova.

Merkelis Račkauskas, Tomas Venclova, Antanas Venclova prie Račkausko tėvų kapo Luokės kapinėse. Epitafija antkapyje: „Žyvata bėg, smertis gen, viečnastis lauk".

Merkelis Račkauskas su Vilniaus universiteto studentais apie 1960 m.

Merkelis Račkauskas sėdi ant suolelio Fredoje, 1960 m.

Merkelis Račkauskas ir Andrius Cvirka Fredoje. Viena paskutiniųjų Merkelio Račkausko nuotraukų.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

A. E. žr. Aleksandravičius Egidijus
Agapitas žr. Beresnevičius Agapitas
Agnieška 432, 454–457, 461
Aklis Juozas 250, 251
Albertas 53, 56, 57
Albova 124, 125
Aleksandras 296, 297
Aleksandravičius Egidijus 15, 22, 25
Algirdas 300
Andersenas Edgaras 125, 132, 474
Anicetas, šv. 337
Antokolskis Markas 296
Antonov 78, 79, 89
Antoś 333
Antosė 374, 375, 377–380, 383, 386, 390, 391, 396–398
Anusia, Pečkauskienės tarnaitė 201–204, 207, 229
Archangelskij Vasilij 91, 108, 125, 129, 130, 132–134, 206, 215, 292–294, 321, 365, 366, 370
Aristotelis 147
Armalis Jonas 322, 324–328, 339, 341, 347, 355–357, 433
Augustas II 307
Augustas žr. Žygimantas Augustas
Augustinas 314–316
Avižonis Petras 350, 353, 354

Bachas Johannas Sebastianas 55
Badarzewska žr. Badaževska
Badaževska 160, 266, 461
Bakevičius 149
Balčikonis Juozas 16, 406
Balinskis 130
Balsevičius 85, 131
Baltras 157, 162, 163, 171, 188, 194, 195, 199, 219–222, 238, 239, 398, 498, 500
Balzakas (Balzac Honoré de) 256
Bamblauskas Antanas 38, 478
Baranauskas 61, 62
Baranauskas Antanas 67, 79, 324, 325
Baranov 118
Baranowski žr. Baranauskas
Barbė, davatka 322, 339–341
Barbora Radvilaitė 298
Barkauskas Pr. 312
Baronas Jonas 123
Bartkienė 116
Batijus 305–307
Batoras Steponas 217, 510
Baukaitė Barbė 105–107, 114, 115
Baukaitės 104
Baukienė 104–107
Baukus 88, 98, 104–106, 114
Benediktavičius Teodoras 123, 124, 131
Benediktovič žr. Benediktavičius Teodoras
Beresnevičiai 14, 44, 70, 132, 446
Beresnevičienė 72
Beresnevičius Agapitas 27, 42–44, 191, 462
Beresnevičius Aleksandras 33
Beresnevičius Donatas 27, 42, 44, 462

Beresnevičius Juozas 32, 33, 35
Beresnevičius Vincas 32, 33
Bereśniewicz Agapit žr. Beresnevičius Agapitas
Bereśniewicz Donat žr. Beresnevičius Donatas
Berešna žr. Beresnevičius Donatas
Beržanskiai 19, 489, 513–519
Beržanskienė 518
Beržanskis Adomas 512, 515, 518
Beržanskis Antanas 515
Beržanskis Jonas 19, 515
Beržanskis Liudvikas 515
Beržanskytė Ada 512–514, 516, 517
Beržanskytė Marija 512–514, 517
Bethovenas (Beethoven Ludwig van) 509
Bialozorovičius 206
Bibikov Ilja 119, 121
Bielskus 171
Bijeika 131–133
Bimba P. 274
Birmontas (Birmantas) 254, 289, 293, 403, 413, 419, 425, 428–431
Biržiška Antanas 356, 450
Biržiška Mykolas 11, 12, 15, 18–21, 28, 135, 353, 403–405, 516
Biržiška Vaclovas 19, 519
Biržiška Viktoras 19, 136, 177, 254, 403, 519
Biržiškos 18, 19, 23, 130
Boleslovas Drąsusis 306
Bonaventūra žr. Račkauskas Merkelis
Borovskij Stanislav žr. Borovskis Stanislovas
Borovskis Stanislovas 47, 76, 89, 129
Bortkevičius Mečislovas 23, 20, 204, 248, 249, 254, 256–260, 289, 293–295, 297, 307, 314, 316–319, 328, 331, 332, 365, 367–370, 403, 409–412, 467, 514
Bourget Paul Charles Joseph 212
Brahe Tycho 254
Brazaitis Povilas 122–125
Brevda 53, 60, 247, 248, 364
Bronovickij 78
Brunas Džordanas 254
Bružas 137
Budreckiai 22, 81, 85
Budreckis 67, 82, 84, 85
Budreckis Leonardas 84, 85
Bukontas Kazimieras 131, 142, 230
Butautas 435
Butautas Juozas 123, 124
Būtėnas Julius 350, 353
Butkevičius 233, 433
Butkevičius Rapolas 39, 55
Butkiewicz Kazimierz žr. Butkus Kazimieras
Butkiewicz Rafał žr. Butkevičius Rapolas
Butkiewicz žr. Butkevičius
Butkus Kazys 53
Butovt Josif žr. Butautas Juozas

Celė žr. Tepkevičiūtė Marcelina
Cezaris (Caesar Gaius Julius) 16, 499
Charževska, Charżewska žr. Charževskienė (Charžauskienė)
Charževskienė (Charžauskienė) 46, 58, 66, 161–163, 194, 239
Charževskis Antanas 58, 59, 162
Chmelnickis Bogdanas 302, 308
Chochlovskis 111
Chomiński Olgierd žr. Chominskis Algirdas
Chominskis Algirdas 130, 131, 137, 138, 143, 157, 190, 249, 254
Chominskis Ksaveras 137
Chorivas 303
Ciceronas (Cicero Marcus Tullius) 367, 410
Ciklopas žr. Archangelskij Vasilij
Cimkovskis 53, 201, 203, 255, 258, 259
Cramer 509
Cviklinska 265, 274
Cvirka Petras 10, 50
Cwiklińska žr. Cviklinska
Czyż Bonaventūra 209

Čaikovskis Piotras 323, 512
Čapskiai 164, 165
Čapskienė 157, 165, 168, 169
Čapskis 84, 164, 232, 233, 421, 433
Čašnikovas Nikolajus 121
Čechovas Aleksandras 78
Čepulis 87, 88
Černyševskis Nikolajus 127, 250, 251, 363, 364
Černomoras žr. Mikulskis
Česnavičienė 197
Čičikovas 157, 168
Čikidovskij 206
Čiurlys Jurgis 123, 124, 344, 348, 418, 501
Čiurlis Jurij žr. Čiurlys Jurgis

Dambrauskas Juozapas 111, 432, 439, 483, 484
Danijel Edmund 47
Danijel Eduard 47, 89
Danijeliai 47, 129
Dargužas 333, 346
Dargvainiai 14, 28
Dargvainis 13, 14, 446
Dargvainytė-Kaunackienė Marcelina 13, 14, 446, 447
Daudet Alphonse 212
Daujotienė 403
Daukantas Simonas 21, 352
Dymša 349, 501, 512
Dobroliubovas Nikolajus 250, 363, 364
Dobužinskienė 51, 122
Dočkus 46
Dolgorukis Nikolajus 118
Dolotskij Longin 125, 215, 216
Dombrovskis Pranas 33
Dombrovskis Ričardas 33
Donatas žr. Beresnevičius Donatas
Donelaitis Kristijonas 324, 325
Dostojevskis Fiodoras 249, 289, 373, 383
Dovydaitis 143, 276
Dovnarovičius 189, 191, 273, 283, 341, 345
Dowiatowa 122
Downarowicz žr. Dovnarovičius
Downarowiczówna Anna 278
Dulskis 189
Dumbrauskis Jūzapas žr. Dambrauskas Juozapas
Dzindzolet 29

Eidimtas Antanas 105, 106
Elena, Jono III duktė 296, 297
Eliza, grafaitė 331, 333, 502, 503, 510, 512
Emblikas 489, 506–512
Emilija 414, 489, 502, 510
Erazmas Roterdamietis 17

Flammarionas Camille 255, 260, 367
Foersteris (Foerster, Förster Friedrich Wilhelm) 230
Fortunatas žr. Račkauskas Fortunatas
Franka, kambarinė 178, 179, 187, 188, 220
Franken Vladimir 46, 53, 56–58, 60, 72, 89, 91, 98, 125, 136, 206, 408, 412
Fransas Anatolis (France Anatole) 506
Frenkelis 161, 247, 259, 260, 358–360

Galilėjus (Galileo Galileo) 254
Garliauskis 295, 303, 309, 312
Garšinas Vsevolodas 512
Gaudešis 130
Geda Sigitas 328
Gedvilienė Joana 32, 33, 110
Gerasimovič 45–48, 50, 76, 87
Gercenas Aleksandras 332
Gerulaitis 452
Gimbutai 386, 398
Gimbutaitė Lionia 370, 388–390, 393, 400, 401
Gimbutas 370, 379, 380, 382, 383, 386–390, 393, 403
Girdvainis 83, 177
Girdwojń žr. Girdvainis
Godlevskaitė 196

Godlevskis 197
Godliauskai 9
Goethe Johannas Wolfgangas 249
Gogolis Nikolajus 172, 189, 201, 216, 217, 238, 251, 306, 360
Golkevičienė, Golkienė 52, 433, 435
Gołkiewiczowa žr. Golkevičienė, Golkienė
Gončiarovas Ivanas 251
Gotšalk 125, 126
Graičiūnas Jonas 331
Greiman 125
Gromykienė Nina 51
Gromyko 51
Gružauskai 439
Gružauskienė 214
Gruževskiai 213, 512
Gruževskis 44, 104, 105
Guno Šarlis (Gounod Charles) 299
Gutovskis Ignacas 55, 100, 101, 111, 209, 210, 341
Gutowski 283

Hanusia, šeimininkė 88, 95–97, 349, 358
Helm 176
Herakleitas 257
Herodotas 140, 283, 288
Heršelis (Herschel Frederick William) 254
Homeras 185, 258, 283, 288, 404
Horacijus 16, 17, 157, 226, 283, 363, 367, 408, 417, 422, 465
Houwalt žr. Huvaltas
Huvaltas 178, 189, 192, 497

Ignotas 403
Ilarionas 316–319
Inka 370, 381, 384, 389–402
Ivanovič Jegor 299, 322

Jablonskis Jonas 21, 353, 355, 403–406, 412
Jagminas 333, 339–341
Jakowicz 57
Jakstyrowa 122
Jakszewiczowa žr. Jakševičienė
Jakševičaitė 350
Jakševičienė 67, 72, 74, 78, 178, 195, 198–201, 204, 236, 237
Jakševičius 118, 197
Jakubauskaitė Ona 273, 274
Jakuševič Gavrila 294
Jamontas 67, 73–75, 197
Janeczek 32
Janek 113, 114, 221
Janina žr. Šemiotaitė Janė
Jankelis 39
Janulaitis Augustinas 350
Janušis 350
Jaugelis Karolis 478, 479, 488
Jaunius Kazimieras 350
Joana žr. Kaunackytė Joana
Joasia 388, 401
Joasia, teta 14, 112, 446
Jocas 30, 31
Jocienė 52, 156
Jogaila 218
Jogaudas Jonas 27
Jokūbas, šv. 336, 337
Jonaitienė 107, 116
Jonaitis 117
Jonaitis Jurgis 88, 91, 93, 94, 98, 99, 103–107, 114–117, 326
Jonas Krikštytojas 227
Jonas, liokajus 374, 377, 379, 380, 383, 391, 397
Jonas, šv. 336
Jonas III 296
Juchniewicz 263
Julija, Tonkelio sesuo 354–357
Jurgis, virėjas 374, 379, 380
Jurjev 254
Jurkovskis 119, 120
Jurskis Petras 432, 445, 447–451
Jusius 333, 346
Juškevičiūtė (Juškytė) Jadvyga 350

Juvenalis 283
Jūzapas žr. Dambrauskas Juozapas

Kabeika Klemensas 130
Kairys Steponas 108, 122–125, 132
Kairovskis Rafaelas 349, 359–365, 367
Kalpokas Petras 411
Kampanela Tomas 258
Kantas Imanuelis 254
Kantautas 131, 144, 145
Karamzinas Nikolajus 365
Karasinskis 370, 394–397
Karpavičius 77, 231, 242, 244, 275, 277, 279, 282, 285, 354, 359
Karpis 118, 119
Karpowicz žr. Karpavičius
Katarina (Katerina) II 120, 294, 296, 298, 305, 444
Katelė Antanas 123–125
Kaunackiai 12–14, 28, 34, 432
Kaunackienė Kaziunia 35, 72, 76, 83, 98, 109–111, 143
Kaunackienė, senelė 27, 34, 110, 452
Kaunackis 117–119
Kaunackis Hipolitas 13, 14, 446
Kaunackis Ksaveras 13, 14, 446
Kaunackytė Joana 13, 32, 34, 446
Kaunackytė Kazimiera 13, 446
Kaunackytė Konstancija 13, 111, 446, 447
Kazimiera žr. Kaunackytė Kazimiera
Kazimieras, karalaitis 297
Kazlauskis Jonas 27, 32, 33
Kazlauskis Kristupas 32
Keiris Stepan žr. Kairys Steponas
Keraitis 333
Kerbedziowa 122
Kijas 302
Kymantaitė 458–461, 463–470
Kisiel Wiktor 210, 277, 282, 502
Klausutis-Beržanskis Gediminas žr. Beržanskis Jonas
Kleinas Hermannas 254, 255, 260
Klemas 116, 117
Knizeliai 32
Knizelis 27, 31, 32, 156
Koch 125, 177, 261
Kociello Anton žr. Katelė Antanas
Kokšt Anton žr. Kuokštas Antanas
Kolodziejskis 90, 91
Koncevičius 218
Kondakovas 350
Kondrat Ivan 123
Konstancija žr. Kaunackytė Konstancija
Kontautas Juozapas 29, 111, 112, 143
Kontovt Józef žr. Kontautas Juozapas
Kontowt Josef žr. Kontautas Juozapas
Kopernikas Mikalojus 254
Korfas Ivanas 205, 206
Korolenko 123, 250
Kotovičius 60
Kovnackiai žr. Kaunackiai
Kovnackis Hipolitas žr. Kaunackis Hipolitas
Kovnackis Ksaveras žr. Kaunackis Ksaveras
Kovnackis žr. Kaunackis
Kownacka žr. Kaunackienė Kaziunia
Koziol žr. Kozlovskis
Kozlovas 301
Kozlovskis 27, 53, 60, 91, 177, 292, 293, 295–302, 320, 321
Kozłowska Joanna žr. Kaunackytė Joana
Kožuchovskis 253, 254
Kraševskis (Kraszewski Józef Ignacy) 238
Kriaučiūnas Petras 350
Krykia 113
Kruglec 300
Ksenofontas 140, 283
Kudirka Vincas 350, 352
Kukunauzai 116
Kukunauzaitė Marcelė 116, 117
Kuméc 300
Kundrotienė 198–200, 204, 236, 266, 274
Kuntskij 46, 54

Kuokštas Antanas 46–49, 89, 127, 129, 130
Kwiatkowski Ignacy 39, 57

Labanovskis Vladimiras 349, 365–367
Labickis 130
Łancewicz 103
Lašetickis 285, 286
Latyšev Vasilij 177
Laudańska Wiktorja žr. Liaudanskaitė Viktorija
Lavcevičius 356
Lazdynų Peléda 353
Lebedys Jurgis 12
Lengvevičius Mykolas 123, 124
Lengvievič Michail žr. Lengvevičius Mykolas
Leonardas da Vinči 305
Leonora (Lionia) žr. Limantaitė Leonora
Lermontovas Michailas 251, 331, 408
Leshaftas 349
Lessingas Gottholdas Ephraimas 249
Leščinskis Stanislovas 307
Levinsovas 141
Liandsberg Raul 253
Liandsbergai 291
Liandsbergas 130
Liaudanska 132
Liaudanskaitė Viktorija 29, 112
Liaugaudas 474
Lija 364
Lileikiai 30, 31
Lileikienė 30, 31, 41, 48, 493, 494
Lileikis 27, 30
Limantaitė Leonora 86–88
Limantienė 67, 86–89
Limontowa žr. Limantienė
Lipavičius 254
Lisiecki Piotr 188, 190, 191
Liubeckiai 137
Liubeckis 370, 387
Liudviš 333, 417, 500, 501, 503, 505, 506, 508, 509
Liuteris Martynas 246
Liven 118
Livijus Titas 17, 283
Livšicas 130
Locinskis 186
Lomonosovas Michailas 323
Lovmianskaitė Elena 123
Lovmianskienė 121–123, 130, 131, 134–136, 138–140
Lovmianskis Vladas 123–127, 129–131, 177
Lowmiańska žr. Lovmianskienė
Lovmianskij Vladislav žr. Lovmianskis Vladas
Lubickij Franc 123
Lukanas 306
Lukauskas 409
Lukoševičienė Malvina 120
Lukošius 340
Lukrecijus 17, 363
Lupavičius 403

Mačenis Valentinas 135, 140, 141, 147
Margalis 408
Maironis 325, 341, 460
Makarevičius 332
Makarovas Aleksas 33
Makarovas Konstantinas 33
Malgosia, Rembovskių tarnaitė 387, 388
Marcelė 116, 330, 331
Mareckis 248, 254, 293
Margevičius 207
Marijona, teta 439–441, 443, 444
Marynka 178, 183, 187, 192, 220–222, 224, 225, 234–236
Markovič 53
Markovič Mark 53
Marksas Karlas 258
Marsan Clotilde 502
Marusia žr. Storoženko Marusia
Mečys žr. Bortkevičius Mečislovas
Medekszanka Tekla žr. Medekšaitė Teklė
Medekša 100, 283

Medekšaitė Teklė 88, 100–104, 115, 116
Medekšienė 100, 101
Meden 118
Mejer 80, 255, 367, 511
Mendelsonas Feliksas 286, 395, 398
Mérimeé Prosperas 212
Mickevičius Adomas 238, 269
Mickevičius-Kapsukas Vincas 352
Mikalojus I žr. Nikolajus I
Mikuckaitė Juzefa 351
Mikulskis 464, 465
Mikulskis Jonas 90, 126, 128, 147, 201, 205, 206, 249, 254, 289, 290, 292, 295, 307, 309, 316–319, 367–369, 403, 404, 409, 410, 412, 419, 424–431, 460, 462, 464–466, 468–470
Milvydas 266–269, 273, 274
Miškinis Motiejus 172, 216, 217
Mocartas (Mozart Wolfgang Amadeus) 191
Mockus Zigmas 177
Molis 62
Moniuška Stanislovas 299
Moras 157
Moras Tomas 258
Mordkė 288, 289, 293
Morta 458, 481–483, 485–489, 491, 492
Morta, lietuvių kalbos mokytoja 322, 326, 330
Mošinskienė 122
Mucia žr. Pečkauskaitė Marija
Muravjovas Michailas 294, 296
Murza 152

Nacickis 322, 332–335, 339, 341, 344–347
Narežnyj 514
Nargelavičius 158, 201, 203
Nargiellovič žr. Nargelavičius
Narkevič Jan 118
Nekrasovas Nikolajus 201, 215, 408
Néris Salomėja 10
Nežilo 300
Ničiporas 318, 319
Nietzsche Friedrichas Wilhelmas 215, 254, 259
Nikolajus I 118, 119, 215, 307
Ninét žr. Antosė
Niutonas (Newton Isaac) 254
Nomeika 207
Nomeika Petras 207
Nurokas 161, 257

Oginskiai 183, 452
Oginskienė 158, 159, 233, 240
Oginskis Bogdanas 39, 70, 138
Oginskis Irenėjus 186, 455
Oginskis Mykolas 452
Oktava 400
Okulicz žr. Okuličius
Okuličius Dionizas 29, 51, 55, 283
Olesnickiai 384
Olgierd žr. Algirdas
Olieńka žr. Šukštienė Aleksandra
Ona 327
Ona, Knizelio žmona 32
Ona, Račkausko sesuo 29, 231, 232, 276
Ona, teta 50
Onutė, auklė 482
Ordynskij 254
Ostrovskis 50, 51
Ošoklinskij Platon 135, 136, 141
Ovidijus 283, 298, 363
Ovsejevič Šimel 118

Pacas Mykolas 298
Paderevskis (Paderewski Ignacy) 287
Paknys 171
Paliulis 46, 63, 65, 67, 103, 174, 277, 282, 334
Paliulis Jeronimas 64, 65, 79, 175
Paškanis 294
Paškevičius 301
Pauliukonis 252
Pawełek 29
Pečkauskai 44, 131, 135, 142, 461

Pečkauskaitė Marija 23, 131, 134, 135, 142, 146, 204, 205, 230, 345, 351–354, 431, 461
Pečkauskaitė Sofija 131, 134, 135, 138–140, 142, 146–148, 152, 156, 160, 201, 204, 226, 229, 230, 232, 234, 235, 461
Pečkauskas Steponas 134, 135, 146, 147, 230, 405
Pečkauskas Vincas 134, 136
Pečkauskiai žr. Pečkauskai
Pečkauskienė Stanislava 131, 134, 138–140, 146, 148, 155, 158, 159, 172, 195, 199, 200–203, 205, 212, 215, 217, 232, 234, 256, 405, 425, 498
Pečkovski Stefan žr. Pečkauskas Steponas
Pestalozzi Johannas Heinrichas 352
Petkevičaitė-Bitė Gabrielė 350, 353
Petkevičiai 157, 172, 188, 217, 218
Petkevičius 173, 218, 219, 398
Petkevičius Jonas Leonas 350
Petras, šv. 336
Petrauskas Mikas 403, 409
Petriukas 458, 481–483, 486, 489, 492
Petruitienė 432
Petruitis 67–70, 72, 86, 117, 276
Petrulevičius 29
Pevcov 33
Pieczkowska Stanisława 134
Pikturna 32, 33
Pisarevas Dmitrijus 127, 250, 251, 363, 364
Platakiai 458, 516
Platakienė 480, 484, 485, 489, 491, 492
Platakis Dzidorius 38, 458, 478, 480, 483–485, 487–496, 498
Platakis Pranciškus 458, 479, 480, 482–489, 491–495, 498–500
Platon 118
Platonas 16, 180, 200, 316, 367
Pliateriai 183
Pliater-Zyberk 57, 69, 122, 164
Pliater-Zyberkai 81, 122, 165, 190, 240, 350, 489, 512, 513, 516
Pliater-Zyberkienė Teresė 132, 226, 266, 371, 500
Pliuščikas 211, 506, 507, 509, 513
Poniatovskij Josif 123
Poniatowski Józef 301
Portunatas žr. Račkauskas Fortunatas
Pospelov Nikolaj 135
Potockis Ksaveras 287
Povilas, šv. 312
Przyjalgowski žr. Pšijalgauskis (Pšijalgovskis)
Pšeciševskis 158, 201, 203
Pšezdzieckiai 183
Pšijalgauskis (Pšijalgovskis) 160, 178, 183, 202, 239
Pundzevičius 20, 322
Pupeikaitė Morta 473, 474, 487
Puškinas Aleksandras 47, 142, 238, 251, 262, 274, 328, 364, 408, 464
Putkameris 137
Putramentienė 198, 199, 204, 236

Račkauskai 13, 14, 15
Račkauskaitė Ona 29
Račkauskas Fortunatas 49–52, 438, 439, 463
Račkauskas Lionginas 12, 29, 37–39, 46, 49, 56, 61, 68, 72, 109, 146, 158, 159, 210, 239, 276, 277, 281, 355, 432, 437–439, 443–460, 469–488
Račkauskas Merkelis 9–13, 15–25, 98, 111, 212, 240, 243, 244, 247, 282, 287, 327, 328, 359, 430, 438, 454
Račkauskienė 24
Radavičaitė Felicija 162, 163, 180, 188, 193, 235, 238, 386
Radavičaitės 238
Radavičiai 235
Radavičius 75, 76, 89, 252
Radušis 171
Ragauskas 157, 166–170
Ragauskienė Raimonda 298
Ramanauskiai 438, 440, 442, 444

Ramanauskienė Marija 433
Ramanauskis 440, 441
Rascevičius 254
Rastreli 305
Rembovska 370–377, 379, 385, 386, 388, 392, 394–396, 402, 417
Rembovskiai 387, 389, 419, 513, 516
Rembovskis Aleksandras 370
Rembovskis Etjenas 370, 378–380, 385–387, 391, 392, 394, 395, 398, 402, 403
Rembovskis Stefanas žr. Rembovskis Etjenas
Remeikis 177
Rimantienė 122
Rodowicz žr. Radavičius
Rodowiczówna žr. Radavičaitė Felicija
Rodzevič 135
Rogov von Rogovsky 164, 168, 170
Rogovskaitė 165
Romanovai 9
Roppai 183
Rozalija 474–478, 487
Rozen 118
Rozovas 226–228, 239, 342
Rubaževičius 70–72
Rubażewicz žr. Rubaževičius
Rubcov 125, 177
Rumiancevas 301

Sabaliauskas 20, 322
Sabotkovskis 131, 140–142, 146, 147
Sadauskaitė Mania 419–421
Sadauskas 277, 282, 419, 420
Sadowska žr. Sadauskaitė Mania
Sadowski žr. Sadauskas
Sakeliai 413, 426, 431
Salustijus 288
Sanguškienė 287
Sava 317–319
Savičai 248, 263
Savičaitė Kliara 267, 268, 273, 274, 289
Savičaitė Vanda 265–268, 273, 274, 289
Savičaitės 275
Savičas Karolis 263, 268, 269
Savičienė 263, 269, 274, 295, 417, 425
Savonevičius Eduardas 132, 273, 287–312, 316, 317, 319–322, 331
Sawicz žr. Savičas Karolis
Sawoniewicz Edward žr. Savonevičius Eduardas
Schilleris Friedrichas 248
Scottas Walteris 13
Semionova Maša 289
Semionovas 289
Serva 50
Sienkevičius (Sienkiewicz) Henrikas 131, 137, 238, 308
Sikstas V 210
Sirutavičius 409
Skiauteris 443
Skowzgird 79
Skudas (Skudavičius) 29, 111
Skudowicz žr. Skudas (Skudavičius)
Skulskis 189
Skvireckas Juozas 322–324
Slivinskis žr. Sliwiński Józef
Sliwiński Józef 273, 285–287, 395, 396
Slovackis 307
Slovackis (Słowacki) Julius 238, 269, 307
Smoljaninov 254
Smuglevičius Pranciškus 298
Snitko 45, 46, 50
Sobakevičius 185
Sofija Paleolog 296
Sofoklis 367
Sokolovskij Ksaverij 123, 124
Sokratas 200, 316
Spudulis 137
Stadnickiai 384
Stalinas 10
Stanek 123
Stanevičius Simonas 12
Staś (Stasio) 333, 415, 417, 500, 501, 505
Staševskis Aleksandras 33

Staševskis Leonardas 33
Stefcio 333, 415, 417, 500, 501
Stirneris Maxas 254, 259
Storoženkienė 150, 152
Storoženko 148, 149, 151
Storoženko Marusia 131, 148–157, 180, 184, 241, 251, 402, 463
Storoženko, profesorius 353
Storoženko Volodia 148–150, 155
Storoženkos 131, 150, 152, 155
Strzygocki žr. Stšigockis
Stšigockaitė 199
Stšigockaitės 75, 117, 195, 200, 204
Stšigockiai 22, 67, 73, 75, 78, 81, 122, 197, 199
Stšigockis 73, 195, 196
Stšigockis Bonifacas 73, 74
Sulinas Aleksandras 131, 135, 138–141, 147, 148, 156, 204, 230
Suskindas Patrickas 18
Suzana 488
Sviechovskiai 130
Szemiotówna žr. Šemiotaitė Janė
Szukszścina žr. Šukštienė Aleksandra
Szuksztа Władysław žr. Šukšta Vladislovas

Šabūnas žr. Savonevičius Eduardas
Šareckis 289
Šatrijos Ragana žr. Pečkauskaitė Marija
Ščekas 303
Šemiotaitė Janė 290–294
Ševčenka Tarasas 318
Šimeliūnas 20, 322
Šklėris Kajetonas 410
Šliapa 128, 129
Šliogeris 146, 147
Šlioma 52, 53, 364
Šmemanas 215, 254, 289, 294
Šolkovičius 76
Šoluchas 146, 148
Šopenas (Chopin Fryderyck Franciszek) 191, 274, 275
Špakovskij Konstantin 125, 130, 250–252, 257, 258, 261
Špindleris 286, 461
Štirneris (Stirner) Maksas 438
Šukšta Edvardas 135
Šukšta Jasius 148, 202, 230
Šukšta Jonas 135, 147, 148, 152, 157, 204, 229, 237, 238
Šukšta Konstantas (Kocio) 231, 232, 240–248, 260, 261, 275, 276, 282, 283, 285–287, 322, 333, 344, 358, 359, 361–365, 419–422, 424
Šukšta Vladas 158, 161, 172, 173, 178, 182, 183, 185, 192, 217, 220–222, 226, 229, 233, 236–239, 248, 398, 497
Šukšta Vladislovas 146, 184, 187, 191, 201, 220, 224, 226, 227, 250, 386, 471, 497
Šukštienė Aleksandra 157–164, 171–173, 178–191, 193–201, 203, 204, 212, 217–227, 229, 230, 233–240, 242, 244, 252, 273, 288, 386, 489, 497–500
Šukštos 131, 135, 158, 162, 217, 218, 232, 395, 419
Šumanas (Schumann) Robertas 191

Tacitas 124, 283
Tamkevičius (Tomkevičius) Gustavas 54, 55, 78, 231, 242
Tamošaitis Izidorius 166
Taraszkiewicz Eligiusz 27
Taraszkiewiczówna Anulka 27, 29
Taraškevičius Mykolas 33
Tepkevičiai 424
Tepkevičienė Elena 205, 412, 419, 425–428, 430
Tepkevičius Aleksandras 205, 425
Tepkevičius Jonas 205, 425, 430, 431
Tepkevičiūtė Marcelina 205, 425, 426, 429
Terenia 333
Tiškevičius Aleksandras 489, 495
Tiškevičius Mykolas 70, 164, 487
Tiškevičius Vincentas 119

Tyzenhauzai 183
Tolstojus Aleksejus 124, 238, 250
Tonkeliai 354–356, 373
Tonkelis 349, 354–357
Torvaldsenas Bertelis 301
Toulousse-Lautrec Alexandre de 119, 120
Treimanas 261
Trojepolskis 177, 294, 295, 297, 300, 302–304, 307, 309, 310
Tukididas 283
Tumas Juozas 23, 67, 69, 70, 81, 341, 460
Turgenevas Ivanas 149, 150, 238, 251, 254, 342, 364

Ubartas 66
Urbanowicz 22, 81
Urbanowiczówny 81
Uršulė 326
Uszyński 65

Vabalas A. 312
Vaineikis Liudas 350
Vaišnoras 435
Vaitiekūnas J. 403
Valančius Motiejus 21
Valantinas 277, 282
Valeika 290
Veintraubas 130
Vencevičius 158
Venclova Antanas 10, 11
Venclova Tomas 10, 11, 17
Vengžynek 418
Vensán žr. Vensanas
Vensanas 370, 377–386, 390–392, 394, 395, 398–400, 402
Verblovskis 322, 332–334, 342, 346
Vergilijus 283, 288, 363
Vespasianas 451
Vienožinskis Justinas 410
Viktis 27, 36, 37
Vileišis Petras 351
Vilimas 34
Vylius Kazimieras 484, 498
Vincentas 349, 358, 380, 393
Vincentas, kerdžius 226–229, 400
Višinskaitė 208
Višinskaitė Marytė 351
Višinskis Adomas 349
Višinskis Povilas 23, 24, 44, 69, 81, 82, 93, 193, 229, 322, 341–354, 364, 383, 403, 406–409, 413–419, 461, 489, 501, 504–506, 510
Vytautas Didysis 478
Vitkevičiai 144, 145
Vitkevičius Ignotas 119
Vizbarai 209, 324, 325, 519
Vizbaras 209
Vizbaras Antanas 210
Vizbaras Feliksas (Peliksas) 20, 80, 210, 322, 323, 358
Vizbaras Jonas 20, 80, 201, 208–211, 214, 276, 277, 278, 283, 322, 323, 341–344, 347, 349, 373, 415, 419, 432, 503–506, 509
Vizbarienė 341
Vladas, Vladek, Vladelis, Władek žr. Šukšta Vladas
Vladimiras 302, 305, 306
Voiciechovskis 332
Voldemaras Augustinas 316, 403, 406
Volteris Eduardas 406
Vondrakas 41, 66

Werdyn 80
Witkiewicz Ignacy žr. Vitkevičius Ignotas
Władeczek, Merkelio Račkausko vyresnysis brolis 29
Wojtkiewicz Józef 209

Zamojskiai 210, 384
Zamojskienė Amelija 287
Zarzecki Benedykt žr. Zažeckis Benediktas
Zarzecki Wincenty žr. Zažeckis Vincentas
Zavadzkis Juozapas 517

Zažeckis Benediktas 88, 94–96, 98, 100, 124, 349, 358
Zažeckis Vincentas 95–97
Zeeman 125, 132, 249
Zengeris 215
Zyberk-Pliateriai 15, 21, 23, 24
Zigmantas Augustas žr. Žygimantas Augustas
Zygmuś 221
Zola 308
Zosė (Zosia), kambarinė 421, 505–507, 509
Zosia žr. Pečkauskaitė Sofija
Zubovai 87
Zubovas 104, 118, 119, 133, 161, 207, 244, 352, 403, 408
Zubovas Platonas 120

Žalnerukynas 350
Žan žr. Jonas, liokajus
Žemaitė (Žymantienė) 349, 350, 353
Žygimantas Augustas 189, 298
Žiskaras 72, 146
Žiugžda 406
Žorž žr. Jurgis, virėjas
Żotkiewicz (Žotkievič) Mamert 46, 79, 88

Шпаковский К. 75, 117